

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Διδακτορική Διατριβή
**Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα
(1910-1942)**

Σωκράτης Νιάρος

Τόμος 1

Ιωάννινα, 2016 - 2017

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Διδακτορική Διατριβή
**Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα
(1910-1942)**

Σωκράτης Νιάρος

Ιωάννινα, 2016 - 2017

Νομική κατοχύρωση του Τμήματος Φιλολογίας: *Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν.5343/32, Άρ.202, §2).*

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

---

1. Τάκης Καγιαλής, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας (επόπτης)
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
2. Γιάννης Παπαθεοδώρου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Μίλτος Πεχλιβάνος, Καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών
*Institut für Griechische und Lateinische Philologie, Freie Universität Berlin,
Διευθυντής Κέντρου Νέου Ελληνισμού, Freie Universität Berlin*

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

---

1. Λάμπρος Βαρελάς, Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
2. Αθηνά Βογιατζόγλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Τάκης Καγιαλής, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας (επόπτης)
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
4. Χριστίνα Ντουνιά, Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
5. Γιάννης Παπαθεοδώρου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Μίλτος Πεχλιβάνος, Καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών
*Institut für Griechische und Lateinische Philologie, Freie Universität Berlin,
Διευθυντής Κέντρου Νέου Ελληνισμού, Freie Universität Berlin*
7. Ουρανία Πολυκανδριώτη, Διευθύντρια Ερευνών
Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Πρόλογος - Ευχαριστίες

Είμαι βαθιά πεπεισμένος ότι η παρούσα εργασία, που εκπονήθηκε στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κατά το διάστημα 2009-2016, αποτελεί προϊόν μιας εξαιρετικά ευνοϊκής συγκυρίας. Διότι στον Τομέα και στο Εργαστήριο Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος είχα την τύχη να εργάζομαι υπό συνθήκες, στις οποίες μπόρεσε να ευδοκιμήσει ένα συνεργατικό πνεύμα με διάρκεια στον χρόνο. Μέσα σε μια μαγιά επιστημονικών εκδηλώσεων, συντηρούμενη από ενθαρρυντικούς και προοδευτικούς καθηγητές, ζωνρά ενδιαφερόμενους φοιτητές και σημαντικούς προσκεκλημένους ομιλητές, διατηρήθηκε ακλόνητη η πεποίθησή μου πως –ειδικά σε μια δυσχερή για την έρευνα περιρρέουσα ατμόσφαιρα– το εγχείρημα, που είχα αναλάβει, είχε κάποια αξία.

Θα ήθελα, λοιπόν, να ευχαριστήσω τους προερχόμενους από αυτό το περιβάλλον ανθρώπους που υποστήριξαν την προσπάθειά μου, αρχής γενομένης από τον διευθυντή του Εργαστηρίου, Καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας κ. Τ. Καγιαλή, ο οποίος ήταν και ο επόπτης της εργασίας μου. Του είμαι ευγνώμων για την αμέριστη εμπιστοσύνη, με την οποία περιέβαλε από την πρώτη στιγμή τις ερευνητικές μου αναζητήσεις, και για τις πάντοτε σοφές καθοδηγητικές «γραμμές», επί των οποίων φρόντιζε με υπομονή να προσγειώνει τους συχνά υπερβολικούς και μάλλον ρομαντικούς ενθουσιασμούς μου. Τον ευχαριστώ ακόμη για τις βιβλιογραφικές προτάσεις του, το ουσιαστικό διάβασμα των γραπτών μου και, πάνω απ' όλα, για τις ευκαιρίες που μου παρείχε προς διαρκή εμπλουτισμό της ερευνητικής και επαγγελματικής μου εμπειρίας. Το ίδιο του το έργο λειτούργησε για εμένα ως μεθοδολογική –αλλά και ηθική– σταθερά. Πολύτιμη μού ήταν και η πολύπλευρη υποστήριξη των άλλων δύο μελών της Συμβουλευτικής Επιτροπής που παρακολούθησαν τις προόδους της εργασίας μου. Οι πάντοτε ενδιαφέρουσες συνομιλίες μου με τον Αναπληρωτή Καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κ. Γιάννη Παπαθεοδώρου γύρω από ζητήματα, που άπτονταν άμεσα ή έμμεσα των ερευνητικών μου ενδιαφερόντων, φώτιζαν με νέο κάθε φορά τρόπο το μελετώμενο αντικείμενο και μου παρείχαν ερείσματα για να προαγάω τη θεωρητική μου κατάρτιση. Στον κ. Παπαθεοδώρου –όπως και στην Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας του Ε.Κ.Π.Α., κ. Χ. Ντουριά– χρωστώ, άλλωστε, και την παλαιότερη δημοσίευσή μου σχετικά με το έργο του συγγραφέα Π. Ροδοκανάκη, μέσα από την οποία οδηγήθηκα σταδιακά στον προσδιορισμό του θέματος της παρούσας διατριβής. Κάποιες χρήσιμες παρατηρήσεις του Μίλτου Πεχλιβάνου, Καθηγητή Νεοελληνικών Σπουδών και διευθυντή του Κέντρου Νέου

Ελληνισμού του Ελευθέρου Πανεπιστημίου του Βερολίνου, οδήγησαν επίσης σε δημιουργικούς αναστοχασμούς, που ανατροφοδότησαν τον ερευνητικό μου ενθουσιασμό, ανανεώνοντας τον τρόπο, με τον οποίο χειριζόμουν το υπό διερεύνηση υλικό. Ευχαριστώ, τέλος, και τα τρία μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής, καθώς και τα τέσσερα επιπλέον μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής (Λ. Βαρελά, Α. Βογιατζόγλου, Χ. Ντουσιά, Ο. Πολυκανδριώτη) για την πρόθυμη και προσεκτική ανάγνωση και διόρθωση της διδακτορικής διατριβής στην τελική της μορφή.

Μια πρώτη διερευνητική προσέγγιση του θέματος, η οποία μου φάνηκε αργότερα εξαιρετικά χρήσιμη για τη σύνταξη του εισαγωγικού κεφαλαίου της εργασίας, πραγματοποιήθηκε την 1^η Δεκεμβρίου του 2009 στην Αίθουσα Συνεδρίων του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, στο πλαίσιο των *Σεμιναρίων της Τρίτης* του Τομέα Μ.Ν.Ε.Φ. Μέρος του Κεφαλαίου 1 παρουσιάστηκε, εξάλλου, στην Επιστημονική Συνάντηση Εργασίας Νεοελληνικής και Συγκριτικής Φιλολογίας «Γραμματολογία, Ιστορία, Σύγκριση (μνήμη Γιώργου Βελουδή)», που διοργανώθηκε το 2014 στα Ιωάννινα από το Εργαστήριο Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.¹

Εξαιρετικές ευχαριστίες οφείλω ακόμη στα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής του Διεθνούς Συνεδρίου *Fifth International Graduate Student Conference in Modern Greek Studies*, με θέμα: “Modern Greece. Works in Progress”, που πραγματοποιήθηκε στις 10 Μαΐου 2013 στο Seeger Center for Hellenic Studies του Πανεπιστημίου του Princeton, καθότι μου προσέφεραν τη δυνατότητα να παρουσιάσω μια πρώτη συμπυκνωμένη μορφή των Κεφαλαίων 4 και 5 της παρούσας διατριβής.² Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στον διευθυντή του Κέντρου, D. H. Gontikas, στους συνεργαζόμενους με αυτό καθηγητές, E. A. Davis, M. Greene και E. Rentzou, καθώς και στους (μετα-)διδακτορικούς ερευνητικούς του υποτρόφους, D. Antoniou, I. Kovras, N. Michailidis, A. Ozil, A. Sakellariadi και E. Vratskidou, για τις ουσιώδεις παρατηρήσεις τους –χωρίς τις οποίες δεν θα είχα επιμείνει στην προσπάθεια να εξηγήσω πληρέστερα ορισμένα δυσερμήνευτα, αλλά τόσο κρίσιμα

¹ Πρόκειται για την ανακοίνωση: Σ. Νιάρος, «Η “θέσμιση” της Γενιάς του 1880: βραβεύσεις και παρασημοφορήσεις λογοτεχνών, 1910-1920», *Επιστημονική Συνάντηση Εργασίας Νεοελληνικής και Συγκριτικής Φιλολογίας: «Γραμματολογία, Ιστορία, Σύγκριση (μνήμη Γιώργου Βελουδή)»*, Εργαστήριο Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Αμφιθέατρο Κεντρικής Βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 2-3 Ιουνίου 2014, <http://nef-lab.blogspot.gr/2014/05/2-3-2014.html> [τελευταία προσπέλαση: 17/1/2016].

² Πρόκειται για την ανακοίνωση: S. Niaros, “The Legislative Establishment of State Literary Awards in Greece during the last Venizelos Government (1928-1932)”, *Fifth International Graduate Student Conference in Modern Greek Studies*, Seeger Center for Hellenic Studies, Princeton University, 10 Μαΐου 2013, <http://www.princeton.edu/~hellenic/GradStudentConf13/> [τελευταία προσπέλαση: 5/1/2016].

για την πρόοδο της έρευνάς μου ζητήματα— και για την ατμόσφαιρα φιλοξενίας, με την οποία επένδυσαν τις δραστηριότητες αυτού του πραγματικά παραγωγικού σε ιδέες και προβληματισμούς συνεδρίου. Η γνωριμία μου με αυτό το σπουδαίο επιστημονικό προσωπικό, καθώς και με τους υπόλοιπους ομιλητές του συνεδρίου, Κ. Amygdalou, V. Bošković, E. Charamis, A. Falchetta, T. Tsampouras και V. Varouhakis, αποτελεί μια εξαιρετικά καθοριστική για την πρόοδο της εργασίας μου εμπειρία.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω τους καθηγητές Ν. Βαγενά, Δ. Καργιώτη, Σ. Μερσινιά και Σ. Παπαδημητρίου, καθώς και τις καθηγήτριες Α. Βογιατζόγλου και Γ. Πατερίδου, που υποστήριξαν την προσπάθειά μου άλλοτε με βιβλιογραφικές συστάσεις ή άλλες υποδείξεις και άλλοτε με διορθώσεις και παρατηρήσεις επί του κειμένου της ομιλίας στο Princeton.³ Στον εμπλουτισμό και την ανατροφοδότηση της ερευνητικής μου προσπάθειας συνέβαλαν επιπλέον οι κατά καιρούς συζητήσεις μου με τις/τους διδάκτορες Δ. Παπαστάθη και Φ. Παππά και τον υποψήφιο διδάκτορα Γ. Βλαχοπάνο, καθώς και με τους μεταπτυχιακούς φοιτητές Π. Ελ Γκεντί και Σ. Ζησιμοπούλου.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλω στην Άννα Αποστολίδου, η οποία ενθάρρυνε με κάθε ευκαιρία τις προσπάθειές μου, και στις τόσο αγαπητές μου Τερέζα και Φρίντα Καγιαλή. Έχουν συνεισφέρει και οι τρεις τους στην πραγμάτωση αυτής της διδακτορικής διατριβής με τη γλυκιά, φιλική ατμόσφαιρα που ξέρουν να δημιουργούν. Θέλω ακόμη να απευθύνω μια emphaticκή ευχαριστία στον Δημήτρη Σίντο, στους Νικόλαο και Σωκράτη Νικολάου και στην Έφη Μαντζαβά. Οι ατέλειωτες συζητήσεις μας σχετικά με διάφορες πτυχές της εργασίας μου, οι καλά ζυγιασμένες γνώμες τους επί διαφόρων διλημμάτων, που αφορούσαν την ερευνητική μου στρατηγική, αλλά και οι υποδείξεις τους για μια σειρά από βιβλία και πηγές έχουν συγκαθορίσει την πορεία της έρευνάς μου.

Καθ' όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης, εντατικής και πεισματικής έρευνας είχα στο πλευρό μου τους δικούς μου ανθρώπους, τους γονείς μου, Δημήτρη και Φρόσω, τις αδερφές μου, Δέσποινα και Νόρα, και την πολύτιμη σύντροφο της ζωής μου, Βίβιαν Ταμπακλή. Η συνέχιση του γραψίματος, η επίταση του μόχθου και η ολοκλήρωση του

³ Κατά τη φάση της προετοιμασίας για τη συμμετοχή στο συνέδριο υπήρξε καταλυτική η υποστήριξη του επόπτη της εργασίας, κ. Τ. Καγιαλή, ενώ η Γ. Πατερίδου, που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στο Seeger Center του Princeton ως επισκέπτρια υπότροφος, με βοήθησε να εγκλιματιστώ στο περιβάλλον του Κέντρου. Θα πρέπει εδώ να αναφέρω και τα ονόματα ορισμένων εξω-ακαδημαϊκών φίλων, που με βοήθησαν στη διατύπωση των διαφόρων αγγλικών κειμένων και στον έλεγχο των τυπογραφικών δοκιμίων –είτε στη φάση της προετοιμασίας για το συγκεκριμένο συνέδριο είτε στην τελική φάση της συγγραφής της διατριβής. Πρόκειται για τον John Barttrick, τη Βάσω Λέχου, τη Bethany Magna, τον Γιώργο Μακρή και τη Ρέα Πάνου. Τους ευχαριστώ και από εδώ θερμά για την πολύτιμη συνεισφορά τους.

παρόντος πονήματος –το οποίο μπορούν πια να μην ακούν ως μακρινή υποσχετική ηχώ, αλλά να το κρατούν πραγματωμένο στα χέρια τους– ήταν η ελάχιστη αντιπροσφορά μου στην απλόχερα καρτερική, στοργική και πολύπλευρη (ηθική, υλική και –πάνω απ’ όλα– ψυχολογική) υποστήριξή τους. Αν δεν είχα το χιούμορ, τα παράπονα, τις προσδοκίες και πάνω απ’ όλα τη βαθιά τους πίστη στην αξία τούτης προσπάθειας να με συντροφεύουν κατά τις μοναχικές ώρες της μελέτης και του γραψίματος, το αποτέλεσμα δεν θα ήταν σε καμία περίπτωση το ίδιο.

Ιωάννινα, 22-23 Ιανουαρίου - 27 Νοεμβρίου 2016,

Σωκράτης Νιάρος

Περίληψη

Η παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματεύεται τον θεσμό των ποιητικών και πεζογραφικών βραβείων στην Ελλάδα της περιόδου 1910-1942 και διερευνά τη σημασία του για την εξέλιξη της λογοτεχνικής ιστορίας. Μέσα από την εξέταση ενός μεγάλου αριθμού πρωτογενών αρχειακών τεκμηρίων (τα οποία παρατίθενται υπό μορφήν καταλόγου σε παράρτημα της εργασίας) συντελείται η ανασυγκρότηση των σταδίων οργάνωσης, νομοθετικής θέσπισης, λειτουργίας και κριτικής πρόσληψης ενός πλήθους βραβείων, παρασήμων, μεταλλίων και διαγωνισμών, ενώ παράλληλα διερευνάται το δίκτυο των κοινωνικών συσχετισμών, που περιέβαλλε τις βραβεύσεις εκείνης της εποχής. Με βάση αυτά τα δεδομένα, προβάλλεται και υποστηρίζεται ο ισχυρισμός ότι τα εν λόγω λογοτεχνικά βραβεία συντέλεσαν καθοριστικά στη σταδιακή διαμόρφωση ενός αξιακού κώδικα, επισήμως εγκεκριμένου ως εθνικά αντιπροσωπευτικού, στην αρχή επικεντρωμένου στο τρέχον εθνικό παρόν και στη συνέχεια διαμορφωμένου ως μιας α-χρονικής και υπερ-τοπικής ιδεολογικής κατασκευής. Τα δύο μέρη της εργασίας αντιστοιχούν στις δύο φάσεις, κατά τις οποίες –όπως προκύπτει– συντελέστηκε αυτή η διαδικασία, αφενός δηλαδή στην περίοδο 1910-1923 (στο μεγαλύτερο μέρος της οποίας το ελληνικό κράτος βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση) και αφετέρου στην ως επί το πλείστον ειρηνική περίοδο 1923-1942. Στο πρώτο κεφάλαιο του κάθε μέρους παρουσιάζεται η διαδικασία μετάβασης από τους επικυρωτικούς μηχανισμούς της πρώτης περιόδου (η οποία ταυτίζεται με την εποχή της Βασιλευομένης Δημοκρατίας) σε ένα νέου τύπου σύστημα λογοτεχνικών βραβείων (που καθιερώθηκε αρχικά στα χρόνια της Προεδρευομένης Δημοκρατίας και στη συνέχεια στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας). Όπως προκύπτει από τα κοινωνιολογικά δεδομένα του δευτέρου κεφαλαίου εκάστου μέρους, τα βραβεία της πρώτης περιόδου διοικούνταν συγκεντρωτικά είτε απευθείας από υπηρεσίες των βενιζελικών κυβερνήσεων είτε από υψηλού κύρους πολιτισμικούς θεσμούς, που υποκαθιστούσαν την έλλειψη της Ακαδημίας, επί τη βάση ιδιωτικών κληροδοτημάτων και άλλου τύπου οικονομικών δωρεών. Από την άλλη, τα βραβεία της δεύτερης περιόδου εμφανίζονται να υπάγονται σε ένα νέου τύπου οργανωτικό σχήμα, στο οποίο ήταν αναβαθμισμένος ο διοικητικός ρόλος των εκδοτικών επιχειρήσεων, των λογοτεχνικών σωματείων και των διαφόρων επιμέρους συλλόγων και κοινωνικών φορέων, ενώ το κράτος αναλάμβανε την υποχρέωση να ενισχύει σε τακτική βάση και με απευθείας

υψηλές επιχορηγήσεις τη λογοτεχνία που αξιολογούνταν και εγκρινόταν ως εθνική. Στο τρίτο, τέλος, κεφάλαιο του κάθε μέρους αναλύονται οι αξιακές ανακατατάξεις που σχετίζονται με τη μετάβαση από το ένα σύστημα επικύρωσης στο άλλο. Στην περίοδο του πολέμου και των ιδεολογικών φανατισμών κυριάρχησε σε μεγάλο βαθμό ο αυστηρά διαβαθμισμένος αξιακός κώδικας, που προέκυπτε από ένα μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής της «Γενιάς του 1880», ενώ υποβαθμίστηκε το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνίας που παρουσίαζε αποκλίσεις από αυτό το πρότυπο –προκαλώντας ισχυρές αντιδράσεις από τον αντιπολιτευόμενο Τύπο και από αποκλειόμενους συγγραφείς, όπως ο Ξενόπουλος. Αντιθέτως, στη μεσοπολεμική περίοδο περιορίστηκε αρκετά η κοινωνική επίδραση της μέχρι τότε κυρίαρχης λογοτεχνικής ελίτ, που είχε εν τω μεταξύ καταξιωθεί ως «ακαδημαϊκή», και συγκροτήθηκε ένα ευρύ αντι-ακαδημαϊκό μέτωπο από ηλικιακά, ιδεολογικά και αισθητικά ετερόκλιτους συγγραφείς, οι οποίοι διεκδίκησαν τη θεσμική επικύρωση της συντελεσθείσας λογοτεχνικής ανανέωσης. Στο τέλος της εργασίας αναδεικνύονται ακόμη οι εξής ειδικότερες αξιακές ανακατατάξεις: αφενός η αναγωγή των έργων του Καβάφη, του Σικελιανού και του Παπαδιαμάντη σε όλο και πιο αποδεκτά αισθητικά πρότυπα· αφετέρου ο ανταγωνισμός μεταξύ δύο λογοτεχνικών ομάδων, που συγκρούστηκαν για τη διαδοχή του καθολικά αποδεκτού ως εθνικού ποιητή Κ. Παλαμά. Το κληροδοτούμενο «εθνικό κεφάλαιο» του ποιητή υποστασιοποιήθηκε στο Έπαθλο Παλαμά, που στη δεκαετία του 1940 υποκατέστησε τους καταρρέοντες επικυρωτικούς μηχανισμούς. Η απονομή του στον Σεφέρη –και όχι στον Σικελιανό, που επίσης προωθούνταν ως θεσμικά εγκεκριμένος διάδοχος του Παλαμά– σηματοδότησε την τελική επικράτηση της ποιητικής «Γενιάς του 1930», η οποία είχε επεξεργαστεί έναν μηχανισμό ιδεολογικής και αισθητικής ενοποίησης των διαφόρων ετερόκλιτων λογοτεχνικών τάσεων έχοντας παράλληλα αποστασιοποιηθεί τόσο από τις θεσμικές σωματειακές δραστηριότητες της υπόλοιπης λογοτεχνικής κοινότητας, όσο και από το οιονεί «κοινό» αναγνωστικό αισθητήριο. Αξιοποιώντας τη δομική ενοποίηση, που είχε προωθηθεί κυρίως μέσω του μηχανισμού των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας, και μετά από την πρόταση για μια ανανεωμένη πρόσληψη του καβαφικού έργου, το σεφερικό πρότυπο ερχόταν να επικυρώσει την «οικουμενική» ανασκευή της έννοιας του εθνικού, παράγοντας έναν αισθητικό και ιδεολογικό μηχανισμό, ικανό να αναγνωρίζει ως εθνικές τις εκάστοτε αντίρροπες τάσεις του λογοτεχνικού πεδίου.

Πίνακας περιεχομένων

<i>Πρόλογος - Ευχαριστίες</i>	iv
<i>Περίληψη</i>	viii
<i>Πίνακας Περιεχομένων</i>	x
<i>Πίνακες - Κατάλογοι</i>	xii
Εισαγωγή	1

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1910-1923)

Κεφάλαιο 1: Βραβεία και παράσημα της περιόδου 1910-1923	42
1. Παρασημοφορήσεις λογοτεχνών	42
2. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών (1914-1921).....	52
2.1. Το Μετάλλιο/Αριστείο ως προστάδιο για την ίδρυση της Ακαδημίας.....	52
2.2. Η θέσπιση του Μεταλλίου/Αριστείου και οι απονομές του	63
3. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί (1913-1922)	75
3.1. Διαγωνισμοί από μη κυβερνητικούς φορείς	75
3.2. Οι διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών	94
Κεφάλαιο 2: Βραβεία και κοινωνικές πρακτικές νομιμοποίησης ή απονομιμοποίησης των λογοτεχνικών αξιών	109
1. Το λογοτεχνικό πεδίο υπό κυβερνητική προστασία: πρακτικές νομιμοποίησης των λογοτεχνικών αξιών	109
1.1. Τα παράσημα, το Αριστείο και η κοινωνική θέσμιση της ηγεσίας της «Γενιάς του 1880»	109
1.2. Το τελετουργικό σκέλος των βραβεύσεων και ο ανανεωμένος κοινωνικός ρόλος του «εθνικού λογοτέχνη»	120
1.3. Αναζητώντας το μεγάλο αναγνωστικό κοινό: προσπάθειες για την κοινωνική διάδοση των βραβευμένων έργων.....	136
1.4. Το λογοτεχνικό πεδίο σε ασφυξία: βραβεία, λογοκρισία και «εκδοτική κρίση»	149
2. Εγχειρήματα απονομιμοποίησης της κυρίαρχης πολιτισμικής πολιτικής.....	161
2.1. Τα βραβεία ως πολιτικό σκάνδαλο	161
2.2. Υπέρτατος κριτής το αναγνωστικό κοινό: η αμφισβήτηση των επιτροπών και η αυτοπροβολή ως ατομικές στρατηγικές καθιέρωσης.....	179

Κεφάλαιο 3: Τα βραβεία ως μηχανισμοί ιεράρχησης των λογοτεχνικών αξιών..... 203

1. Η συζήτηση για τα όρια της προόδου και της συντήρησης 206
2. Η συζήτηση για τα όρια της εκλαΐκευσης και της «αισθητικής αυτονομίας» 221
3. Η συζήτηση για τα όρια του αντι-θεσμικού «ελληνοκεντρισμού» 237

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ
ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ (1923-1942)

Κεφάλαιο 4: Βραβεία και παράσημα της περιόδου 1923-1942 254

1. Η παρακμή των επικυρωτικών μηχανισμών της περιόδου 1910-1923 254
2. Τα βραβεία της Ακαδημίας Αθηνών 268
3. Νέοι διαγωνισμοί για μια νέα «γενιά» 279
4. Τα λογοτεχνικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας (1931-1942) 294
  - 4.1. Η νομοθετική καθιέρωση των κρατικών βραβείων 294
  - 4.2. Οι τροποποιήσεις του αρχικού νομοθετικού πλαισίου και οι πρώτες απονομές 307
  - 4.3. Τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας στη μεταξική περίοδο 322

Κεφάλαιο 5: Βραβεία και κράτος πρόνοιας: από τον συγκεντρωτικό προστατευτισμό στην προνοιακή/κορπορατική αναδιοργάνωση του λογοτεχνικού πεδίου 337

1. Προνοώντας για την πρόνοια 338
  - 1.1. Η ρητορική της εθνικής/εκδοτικής κρίσης ως βάση για την «εθνική συνεννόηση» 338
  - 1.2. Η συγκρότηση αντι-ακαδημαϊκού μετώπου και το αίτημα για την κοινωνική του θέσμιση 348
2. Ν.5058/1931 και ΑΝ.775/1937: από τον βενιζελικό στον μεταξικό κορπορατισμό 374

Κεφάλαιο 6: Το έθνος ως «οικουμενικό σωματείο»: βραβεία και αξιακές ανακατατάξεις..... 411

1. Τα όρια του εθνικού χωροχρόνου 414
2. Τα όρια της κοινωνικής αμφισβήτησης 427
3. Αναπροσαρμογές των αισθητικών προτύπων στην κορυφή της αξιακής ιεραρχίας 449

Συμπεράσματα 474

Summary 483

Πηγές, κατάλογοι τεκμηρίων και βιβλιογραφία 485

Πίνακες - Κατάλογοι

---

1. Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1.1. Προταθείσες παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1910/1911)	50
Πίνακας 1.2. Παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1914)	50
Πίνακας 1.3. Παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1918-1919).....	50
Πίνακας 1.4. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1915-1922).....	73
Πίνακας 1.5. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: οι βραβευθέντες (1915-1922)	73
Πίνακας 1.6. Διαγωνισμός Διηγήματος του Σ.Δ.Ω.Β.: τα αποτελέσματα (1913).....	77
Πίνακας 1.7. Φιλαδέλφειος Ποιητικός Διαγωνισμός του Φ.Σ. «Παρνασσός»: οι βραβευθέντες (1918-1922)	79
Πίνακας 1.8. Αβερώφειοι Μουσικοί Διαγωνισμοί του «Ωδείου Αθηνών»: τα αποτελέσματα (1912-1925)	86
Πίνακας 1.9. Μη κυβερνητικοί «θεσμικοί» διαγωνισμοί: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1912-1922).....	89
Πίνακας 1.10. Ποιητικός Διαγωνισμός του περιοδικού <i>Νουμάς</i> : οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες και τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1919).....	93
Πίνακας 1.11. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1913-1915)	95
Πίνακας 1.12. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα αποτελέσματα του ποιητικού διαγωνισμού (1913-1915).....	101
Πίνακας 1.13. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα αποτελέσματα του πεζογραφικού διαγωνισμού (1913-1915)	103
Πίνακας 2.1. Τα σύμβολα των μεταλλίων και των παρασήμων	131
Πίνακας 2.2. Διαγωνισμοί πολεμικής/στρατιωτικής λογοτεχνίας: εκδόσεις των βραβευθέντων έργων (1913-1923)	145
Πίνακας 2.3. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: τα υποψήφια έργα (1915-1921)	157
Πίνακας 4.1. Απονομές μεταλλίων και παρασήμων σε λογοτέχνες (1923-1942).....	265

Πίνακας 4.2. Μη ακαδημαϊκές «θεσμικού» χαρακτήρα βραβεύσεις: οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες (1923-1929)	272
Πίνακας 4.3. Μη ακαδημαϊκές «θεσμικού» χαρακτήρα βραβεύσεις: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1923-1929)	273
Πίνακας 4.4. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: κοινωνική-πολιτισμική δράση ή συνολικό συγγραφικό έργο ενός/μιας συγγραφέα (1926-1942).....	275
Πίνακας 4.5. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: ποιητικές συλλογές (1926-1942).....	275
Πίνακας 4.6. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: διηγήματα/μυθιστορήματα (1926- 1942).....	277
Πίνακας 4.7. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: λογοτεχνίζουσα ιστοριογραφική πεζογραφία (1926-1942).....	277
Πίνακας 4.8. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: κοινωνική-πολιτισμική δράση φορέων (1926-1942).....	277
Πίνακας 4.9. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: Έλληνες λογοτέχνες ακαδημαϊκοί (1926-1936)	278
Πίνακας 4.10. Μη κυβερνητικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί: οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες (1923-1940)	288
Πίνακας 4.11. Μη κυβερνητικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1923-1940).....	289
Πίνακας 4.12. Τα Εκδοτικά Βραβεία της Εταιρείας Φιλοτέχνων (1931-1938).....	292
Πίνακας 4.13. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): οι υποψηφιότητες του 1932	319
Πίνακας 4.14. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): τα μέλη των κριτικών επιτροπών.....	320
Πίνακας 4.15. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες της περιόδου 1936-1937	321
Πίνακας 4.16. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1939-1942): τα μέλη των κριτικών επιτροπών.....	333
Πίνακας 4.17. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1939-1942): οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες	334
Πίνακας 5.1. Τα βραβευθέντα λογοτεχνικά έργα του Μεσοπολέμου	358
Πίνακας 5.2. Χρηματική αξία των (ημι-)κρατικών λογοτεχνικών βραβεύσεων.....	377

Πίνακας 5.3. Τα διοικητικά συμβούλια των λογοτεχνικών σωματείων στη δεκαετία του 1930: Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών.....	399
Πίνακας 5.4. Τα διοικητικά συμβούλια των λογοτεχνικών σωματείων στη δεκαετία του 1930: Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών	400

2. Κατάλογος «Κειμενικών Τεκμηρίων»

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 1: Φιλαδέλφειος Ποιητικός Διαγωνισμός, 1920. Ένα άγνωστο, αθησαύριστο ποίημα του Καρυωτάκη, βραβευμένο στον διαγωνισμό.....	83
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 2: Δείγματα επικαιρικής ποίησης (1910-1923).....	147
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 3: Η σκανδαλώδης πτυχή των βραβεύσεων στην πεζογραφική μυθοπλασία της δεκαετίας του 1910	178
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 4: Το κύρος των ιδιωτικών βραβείων, το όραμα του αυτοδημιούργητου μικροαστού συγγραφέα (και η διάψευσή του) στη λογοτεχνία της δεκαετίας του 1930	360
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 5: Ενδείξεις αρνητικής νοηματοδότησης του «ακαδημαϊσμού» στη μυθοπλασία της «Γενιάς του 1930».....	368
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 6: Η «εθνική εκστρατεία» για τη διάδοση του βιβλίου ως στοιχείο της ποιητικής ύλης	383
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 7: Δείγματα εκείνης της σοσιαλιστικής αντι-αστικής λογοτεχνίας που παρέμεινε αποκλεισμένη από κάθε θεσμική επικύρωση του Μεσοπολέμου.....	429
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 8: Η παρωδιακή αντιστροφή των επικυρωτικών μηχανισμών. Οι ψευδο-παρασημοφορήσεις ως μέσο διαπόμπευσης του Ρ. Φιλύρα. 431	
ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 9: Τα όρια του φιλειρηνισμού και η διαχείριση της εθνικής ετερότητας. Συγκριτική παρουσίαση δύο πολεμικών αφηγήσεων.....	431

3. Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1. Μετάλλια, παράσημα και διπλώματα, που απονεμήθηκαν σε λογοτέχνες.	589
Εικόνα 2. Αίθουσες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν απονομές βραβείων.	591
Εικόνα 3. Δημοσιευμένες φωτογραφίες λογοτεχνών επ' ευκαιρία της βράβεισής τους..	591
Εικόνα 4. Η περί τα βραβεία σκιτσογραφία.	592
Εικόνα 5. Φωτογραφίες βραβευθέντων.	593
Εικόνα 6. Πλανόδιοι βιβλιοπώλες στην Αθήνα του Μεσοπολέμου.	594
Εικόνα 7. Εξώφυλλα από βιβλία βραβευθέντων έργων.	595
Εικόνα 8. Στιγμιότυπα από την πρώτη συντελεσθείσα επί Μεταξά τελετή απονομής των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας (1940).	596
Εικόνα 9. Ο «εθνικός ποιητής» ως δημόσιο πρόσωπο.	597
Εικόνα 10. Εικόνες πολιτικών, δημοσιογράφων και λογοτεχνών που επηρέασαν την πολιτισμική πολιτική της περιόδου 1910-1942.	598

4. Πίνακας Συντομογραφιών

ΑΝ.	Αναγκαστικός Νόμος
Α.Π.Θ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Άρ.	Άρθρο
Αρ.	Αριθμός
ΑΦ.	Αριθμός Φύλλου
ΒΔ.	Βασιλικό Διάταγμα
Βιβλ.	Βιβλιοπωλείο
Γ.Γ.Ν.Γ.	Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
Δ.	Διάταγμα
Δ.Σ.	Διοικητικό/-ά Συμβούλιο/-α
εδ.	εδάφιο
Ε.Ε.Ν.Σ.	Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Ε.Λ.Ι.Α.	Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
Ε.Κ.Π.Α.	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Ε.Λ.Π.Α.	Ελληνική Λέσχη Περιήγησης και Αυτοκινήτου
Ε.Κε.Βι.	Εθνικό Κέντρο Βιβλίου
Ε.Ο.Ν.	Εθνική Οργάνωση Νεολαίας
ΕΣΒ	<i>Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής</i> , Περίοδ. Β'-Σύνοδος Γ', τ. 1, Προεδρία Π. Σοφούλη, τυπ. Ε. Ν. Προυκάκη, Πειραιάς 1931.
εφ.	εφημερίδα
Ι.Α.Ε.Ν.	Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας
ΙΕΕ, τμ. 15	Έ. Αλλαμάνη, Κ. Βεργόπουλος, Α. Βερέμης κ.ά., <i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους</i> , τμ. 15, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε., Αθήνα 1978.
ΑΝΑ	<i>Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι</i> , εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.
Μ.Ι.Ε.Τ.	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
Μ.Ν.Ε.Σ.	Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών
Ν.	Νόμος
ΝΔ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Οργανισμός 1926	«Οργανισμός της Ακαδημίας Αθηνών», <i>ΠΑΑ</i> , τμ. 1 (1926), σ. 3-27.

<i>ΠΑΑ</i>	<i>Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών</i> , τυπ. «Εστίας», Αθήνα.
περ.	περιοδικό
Περίοδ.	Περίοδος
Προσ.	Προσωρινή
ΣΑ.	Συντακτική Απόφαση
Σ.Δ.Ω.Β.	Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων
ΣΠ.	Συντακτική Πράξη
<i>ΦΕΚ</i>	<i>Φύλλα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως</i>
Φ.Σ.	Φιλολογικός Σύλλογος

Εισαγωγή

“It has always been of great interest to me why a task as important as the study of the reception of literature among various social groups has been so utterly neglected even though a vast pool of research material is available in journals and newspapers, in letters and memoirs. A materialistic history of literature, unhampered by the anxious protection of the literary arts by its self-styled guardians and without fear of getting stranded in a quagmire of routine philology or mindless data collection, is well prepared to tackle this task”,

Leo Löwenthal (1932).¹

“A more rational literary history. That is the idea”,

Franco Moretti (2005).²

1. Προσδιορισμός του θέματος

«Αυτό το βιβλίο έχει ως θέμα του τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία, που η εντυπωσιακή τους ανάδυση κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα υπήρξε μία από τις μεγάλες ανείπωτες ιστορίες του σύγχρονου πολιτισμικού βίου». ³ Με αυτήν την κατηγορηματική αποστροφή επέλεξε να ξεκινήσει ο James F. English την πρόσφατη μελέτη του περί του θεσμού που έχει τεθεί ως αντικείμενο και της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Λίγα χρόνια νωρίτερα η ερευνήτρια των γερμανικών μεσοπολεμικών βραβείων λογοτεχνίας, Hanna Leitgeb, παρατηρούσε: «Εκπλήσσει το γεγονός, ότι [ο συγκεκριμένος θεσμός] παραμένει ακόμη σε τόσο μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητος». ⁴ Ανάλογες διαπιστώσεις συνοδεύουν σχεδόν στερεοτυπικά κάθε νέα απόπειρα για τη διερεύνηση αυτού του τόσο καθοριστικού για την πολιτισμική ιστορία, μα και τόσο αγνοημένου από τις ανθρωπιστικές επιστήμες θεσμού. ⁵ Σήμερα, ωστόσο, μπορεί κανείς με ασφάλεια να διαπιστώσει πως οι

---

¹ Βλ. L. Löwenthal, “On Sociology of Literature”, στο: S. E. Bronner, D. MacKay Kellner (επιμ.), *Critical Theory and Society. A reader*, μετ.: S. Hoppmann-Löwenthal, εκδ. Routledge, London 1989, σ. 50. Προτοδημοσιεύτηκε με τον τίτλο “Zur gesellschaftlichen Lage der Literatur” στο: *Zeitschrift für Sozialforschung*, τμ. 1, εκδ. Institut für Sozialforschung, Frankfurt a. M. / C. L. Hirschfeld, Leipzig 1932, σ. 85-102.

² F. Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*, εκδ. Verso, London/New York 2005, σ. 4.

³ Βλ. J. F. English, *The economy of prestige. Prizes, Awards and the Cultural Value*, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 2005, σ. 1 (η μετάφραση είναι δική μου).

⁴ Βλ. H. Leitgeb, *Der ausgezeichnete Autor. Städtische Literaturpreise und Kulturpolitik in Deutschland, 1926-1971*, εκδ. de Gruyter, Berlin 1994, σ. 6 (η μετάφραση είναι δική μου).

⁵ Βλ., για παράδειγμα, S. Ducas, *La littérature à quel(s) prix? Histoire des prix littéraires*, εκδ. La Découverte, Paris 2013, σ. 5-6.

εργασίες, που προσανατολίζονται στα πάσης φύσεως πολιτισμικά βραβεία, συγκροτούν μια ξεχωριστή και ταχέως αναπτυσσόμενη ερευνητική τάση, η οποία δικαιολογεί την ενθουσιώδη διαπίστωση της Claire Squires, ότι «ο προσδιορισμός ενός κοινού πλαισίου για την ανάλυση του εν λόγω θεσμού και των κατά τόπους εκφάνσεών του είναι ένα ζωτικό και αποκαλυπτικό επιστημονικό εγχείρημα, που μόλις έχει ξεκινήσει».⁶

Πράγματι, κατά τη διάρκεια των τελευταίων είκοσι κυρίως ετών καταβάλλεται σημαντική και συστηματική προσπάθεια όχι μόνο για την απλή καταγραφή και κατηγοριοποίηση των βραβείων,⁷ αλλά και για τη συγκροτημένη διεπιστημονική προσέγγιση αυτού του «μεγάλου αγνώστου» των λογοτεχνικών σπουδών. Είναι ενδεικτικό ότι η διοργάνωση ενός διεθνούς συνεδρίου με θέμα τον θεσμό των λογοτεχνικών βραβείων συγκέντρωσε το 2003 περισσότερους από τριάντα μελετητές, μερικοί από τους οποίους πραγματοποίησαν στη συνέχεια και δημοσιεύσεις, με τις οποίες ανέπτυσαν ακόμη περισσότερο το αντικείμενο της έρευνάς τους.⁸ Στο επιστημονικό της άρθρο “A Common Ground? Book Prize Culture in Europe” η Squires, που ήταν και η συντονίστρια του συνεδρίου, επιχειρεί να καθορίσει μια κοινή βάση, επί της οποίας θα μπορούσε να θεμελιωθεί η διαπολιτισμική θεώρηση των ευρωπαϊκών βραβείων λογοτεχνίας.⁹ Ωστόσο, σε ένα ερευνητικό πεδίο, όπου η απλή και μόνο καταγραφή των υπό μελέτη δεδομένων συνεχίζει να αποτελεί μια δυσχερή και ανολοκλήρωτη διαδικασία,¹⁰ οι μελετητές

⁶ Βλ. C. Squires, “A Common Ground? Book Prize Culture in Europe”, περ. *Journal of the European Institute for Communication and Culture “Javnost” - The Public*, τμ. 11, τχ. 4, 2004, σ. 46 (η μετάφραση είναι δική μου).

⁷ Η προσπάθεια καταγραφής των λογοτεχνικών βραβείων ξεκίνησε, κατά τα φαινόμενα, τη δεκαετία του 1960: J. Clapp, *International Dictionary of Literary Awards*, εκδ. The Scarecrow Press, New York 1963· V. J. Webster (επιμ.), *Awards, honors and prizes*, τμ. 1-2, εκδ. Gale Group, Detroit ¹⁷2000 [α' έκδοση: 1969]. Στο τελευταίο ευρετήριο περιλαμβάνονται βραβεία διαφόρων επαγγελματικών και επιστημονικών κλάδων, λ.χ. έπαθλα διαφήμισης, αρχιτεκτονικής, τεχνών, ανθρωπιστικών σπουδών, επιχειρηματικότητας, οικονομικών επιστημών, πληροφορικής, οικολογίας, εκπαίδευσης, μόδας, δημοσιογραφίας, κινηματογράφου, δημοσίων σχέσεων, ραδιοφώνου, τηλεόρασης, θρησκείας, αθλητισμού και τεχνολογίας. Τη δεκαετία του 2000 προστέθηκαν νέα ευρετήρια και νέοι οδηγοί στη σχετική με τα βραβεία διεθνή βιβλιογραφία: C. Squires, “A Guide to Literary Prizes”, περ. *Edinburgh Review*, τχ. 103, 2000, σ. 105-112· C. Hartley, T. Misquitta (επιμ.), *The Europa Directory of Literary Awards and Prizes*, εκδ. Routledge, London ²2008 (α' έκδοση: Europa Publications Limited, London 2002).

⁸ Βλ. “Culture and the Literary Prize Conference papers published”, Publishing News, The School of Arts, The Oxford International Centre for Publishing Studies, Oxford Brookes University, Οκτώβριος 2005, http://publishing.brookes.ac.uk/news/item/culture_and_the_literary_prize_conference_papers_published/ [επίσημος ιστότοπος, τελευταία προσπέλαση: 15/2/2013].

⁹ Βλ. C. Squires, “A Common Ground?”, ό.π., σ. 37-48.

¹⁰ Αρκεί να αναφέρει κανείς ότι μόνο τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά βραβεία υπολογίζονται σήμερα κατά προσέγγιση σε περισσότερα από εξακόσια (στο ίδιο, σ. 38). Για να αντιληφθεί κανείς τον όγκο του σχετικού πρωτογενούς υλικού, αρκεί να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι, όπως παρατηρεί ο English, ενώ ο γενικός κατάλογος των βραβείων (λογοτεχνικών και μη) που περιλαμβάνονται στο λεξικό της Webster (ό.π.) εκτείνεται στην πρώτη έκδοση σε τριακόσιες περίπου σελίδες, το 2000 η εμπλουτισμένη δέκατη έβδομη

προτιμούν σε αυτή τη φάση να περιορίζουν την ερευνητική τους εστίαση σε κάποιο συγκεκριμένο γεωγραφικό, ιστορικό ή πολιτισμικό πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό έχει συγκροτηθεί (και συνεχίζει διαρκώς να εμπλουτίζεται) μια πλούσια βιβλιογραφία για τα κατά περίπτωση αγγλικά, αυστραλιανά, αυστριακά, βορειο-/ και νοτιο-αμερικανικά, γαλλικά, γερμανικά, ιαπωνικά, καναδικά και ολλανδικά –για να σταθούμε σε μερικά μόνο παραδείγματα– βραβεία λογοτεχνίας του παρελθόντος αιώνα.¹¹

Σε ό,τι αφορά τις νεοελληνικές σπουδές ειδικότερα, μέσα στο ίδιο διάστημα έχουν προαχθεί αρκετά οι γνώσεις μας για τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά ενός

επανεκδοση του καταλόγου χρειάστηκε να επεκταθεί σε δύο τόμους χιλιάδων σελίδων, οι οποίοι παρ' όλα αυτά συνεχίζουν να έχουν χαρακτήρα επιλεκτικό· βλ. J. F. English, "Winning the Culture Game: Prizes, Awards, and the Rules of Art", περ. *New Literary History*, τμ. 33, τχ. 1, Χειμώνας 2002, σ. 129, σημ. 1. Βλ. επίσης, στο ίδιο, σ. 109.

¹¹ Πέρα από τις προαναφερθείσες μελέτες, βλ. ακόμη κατ' αλφαβητική κατάταξη τις εξής εργασίες: P. Burnett, "Hegemony or Pluralism? The Literary Prize and the Post-Colonial Project in the Caribbean", περ. *Commonwealth Essays and Studies*, τμ. 16, τχ. 1, Φθινόπωρο 1993, σ. 1-20· S. Corse, *Nationalism and literature. The politics of culture in Canada and the United States*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1997, σ. 97-128· E. Dambacher, *Literatur- und Kulturpreise, 1859-1949. Eine Dokumentation*, εκδ. Deutsches Literaturarchiv, Marbach 1996· W. de Nooy, "Literary Prizes: Their Role in the Making of Children's Literature", περ. *Poetics*, τμ. 18, τχ. 1-2, Απρίλιος 1989, σ. 199-213· S. Ducas, *La Reconnaissance littéraire. Littérature et prix littéraires: les exemples du Goncourt et du Femina*, διδακτορική διατριβή, Université Paris 7, Paris 1998· της ίδιας, "Le prix Femina: la consécration littéraire au féminin", περ. *Recherches féministes*, τμ. 16, τχ. 1, 2003, σ. 43-95· της ίδιας, "Prix littéraires en France: consécration ou désacralisation de l'auteur?", περ. *CONTEXTES*, τχ. 7, 2010, πηγή: <http://contextes.revues.org/4656> [τελευταία προσπέλαση: 30/8/2015]· W. Emmerich, "Konsekration und Kanonisierung. Tendenzen der Vergabe von Literaturpreisen in der Bundesrepublik 1950 bis 1989", στο: D. Bathrick, H. P. Reußler (επιμ.), *Literatur Inter- Und Transmedial, Amsterdamer Beiträge zur Neueren Germanistik*, τμ. 82, εκδ. Rodopi, 2012, σ. 113-132· J. F. English, "The Economics of Cultural Awards", στο: D. Throsby, V. Ginsberg (επιμ.), *Handbook of Art and Culture*, τμ. 2, εκδ. Elsevier, Handbooks of Economics Series, Oxford 2014, σ. 199-144· του ίδιου, "The Literary Prize Phenomenon in Context", στο: B. W. Shaffer (επιμ.), *A Companion to the British and Irish Novel, 1945-2000*, εκδ. Blackwell, Oxford 2005, σ. 160-176· N. Heinich, *L'épreuve de la grandeur. Prix littéraires et reconnaissance*, εκδ. La Découverte, Paris 1999· E. Mack, *Manufacturing Modern Japanese Literature: Publishing, Prizes, and the Ascription of Literary Value*, εκδ. Duke University Press, Durham/London 2010· D. Moser, *Der Ingeborg-Bachmann-Preis*, εκδ. Böhlau, Wien 2004· του ίδιου, "Feldspieler und Spielfelder. Vom Gewinnen und Verlieren beim Ingeborg-Bachmann-Wettbewerb", στο: M. Joch, Y.-G. Mix, N. C. Wolf (επιμ.), *Mediale Erregungen? Autonomie und Aufmerksamkeit im Literatur- und Kulturbetrieb der Gegenwart*, εκδ. Max Niemeyer, Tübingen 2009, σ. 189-203· S. Norris, 'Simply the Best (Better than All the Rest?)': an investigation into the Booker Prize, 1980-1989, with particular regard to the general rise in business sponsorship of literary awards during the Eighties, and the likely effects of the Booker on fiction, διδακτορική διατριβή, Department of English Literature, University of Glasgow, [Glasgow] 1995· της ίδιας, "The Booker Prize: A Bourdieusian Perspective", περ. *Journal for Cultural Research*, τμ. 10, τχ. 2, 2006, σ. 139-158· O. Percy, "GGs and Gillers and Griffins, Oh My!", στο: M. Carrière, J. White, *Transplanter le Canada: Semailles / Transplanting Canada: Seedlings*, εκδ. Canadian Literature Centre, Edmonton 2010, σ. 138-144· T. Richard, *Consuming Fictions: The Booker Prize and Fiction in Britain Today*, εκδ. Bloomsbury, London 1996· B. Scheideler, "Von Konsens zu Kritik: Der Friedenspreis des Deutschen Buchhandels", στο: S. Füßel (επιμ.), *50 Jahre Frankfurter Buchmesse*, εκδ. Suhrkamp, Frankfurt/Main 1999, σ. 105-112· C. Squires, *Marketing Literature. The Making of Contemporary Writing in Britain*, εκδ. Palgrave MacMillan, London 2007, σ. 97-101· H. Strallhofer-Mitterbauer, *NS-Literaturpreise für österreichische Autoren. Eine Dokumentation*, εκδ. Böhlau, Wien 1994· L. Strongman, *The Booker Prize and the Legacy of Empire*, εκδ. Rodopi, Amsterdam 2002· J. S. Ulmer, *Geschichte des Georg-Büchner-Preises*, εκδ. De Gruyter, Berlin 2006.

πλήθους από λογοτεχνικά βραβεία του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Οι διδακτορικές διατριβές –και οι εξ αυτών προερχόμενες δημοσιεύσεις– του Π. Μουλλά και της Κ. Πετράκου παρέχουν σαφή εικόνα για το πλαίσιο λειτουργίας και τα αποτελέσματα των ποιητικών, πεζογραφικών και θεατρικών διαγωνισμών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.¹² Οι πιο πρόσφατες εργασίες της Ν. Κομνινού και της Δ. Τσιώρη έχουν αναλύσει συστηματικά τα βραβεία παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας της ευρύτερης μεταπολεμικής περιόδου.¹³ Κάποια, τέλος, ακόμη μελετήματα του Δ. Ν. Μουσμώτη και των Σ. Θ. Καμαλάκη και Μ. Γ. Βαρβούνη ανέδειξαν ορισμένα τεχνικά και τυπικά χαρακτηριστικά ή πραγματολογικά δεδομένα που αφορούν το Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών και τα παράσημα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας.¹⁴ Η πρόσφατη εργασία του Α. Λαμπρόπουλου για τους διαγωνισμούς αρχιτεκτονικής ήρθε να φωτίσει άλλη μια πλευρά των βραβείων ως πολιτισμικού φαινομένου.¹⁵ Κάποιες, τέλος, πρώτες προσεγγίσεις που αφορούν τα κρατικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας στη δεκαετία του 1930 έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά πρόσφατα από τον Κ. Α. Δημάδη και τη Λ. Κουζέλη.¹⁶

Εντούτοις, όλη αυτή η ερευνητική δραστηριότητα έχει αφήσει αρκετά κενά σε ό,τι αφορά μια κρίσιμη για την κατανόηση του ευρύτερου νεοελληνικού πολιτισμού εποχή: την περίοδο του Μεγάλου Πολέμου και του Μεσοπολέμου (1910-1942). Έτσι, δεδομένου

¹² Βλ. P. Moullas, *Les Concours Poétiques de l'Université d'Athènes (1851-1877)*, εκδ. Archives Historiques de la Jeunesse Grecque, Secrétariat Général à la Jeunesse, Αθήνα 1989· Π. Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία: οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)», στο: *Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία: ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987), τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 593-601· του ίδιου, *Ρήξεις και συνέχειες: μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993, σ. 279-330· Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999· Κ. Petrakou, "Drama Competitions in Greece from 1851 to 1950", περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τμ. 25, τχ. 2, Οκτώβριος 2007, σ. 225-242· Κ. Πετράκου, Δ. Ν. Μουσμώτης, *Ο Σταθάτειος Δραματικός Διαγωνισμός της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων*, εκδ. Ergo / Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2008.

¹³ Βλ. Ν. Κομνινού, *Το βραβευμένο ελληνικό εφηβικό μυθιστόρημα (1985-2004)*, διδακτορική διατριβή, Department of Modern Greek, University of Sydney, Sydney 2006· Δ. Τσιώρη, «And the Winner is... Ταξιδεύοντας στον κόσμο των βραβείων παιδικού βιβλίου», περ. *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τχ. 117, Άνοιξη 2015, σ. 32-41· της ίδιας, «Τα βραβεία της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς κατά την περίοδο 1990-2010», περ. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τμ. 7, 2014, σ. 83-121.

¹⁴ Βλ. Δ. Ν. Μουσμώτης, *Ο Ξερόπουλος, το Αριστείον, η απεργία και οι Φοιτηταί*, εκδ. Τρίμορφο, Ζάκυνθος 2006· Σ. Θ. Καμαλάκης, Μ. Γ. Βαρβούνης, *Πατριαρχικά Τάγματα Αριστείας του Αλεξανδρινού Θρόνου*, εκδ. Αγγελάκη, Αθήνα 2010.

¹⁵ Βλ. Α. Λαμπρόπουλος, *Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί*, διδακτορική διατριβή, Τομέας III Αρχιτεκτονική Γλώσσα - Επικοινωνία και Σχεδιασμός, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2011.

¹⁶ Βλ. Κ. Α. Δημάδης, «Η θεσμοθέτηση των κρατικών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων στη δεκαετία του 1930 και οι προϋποθέσεις για την πρώτη απονομή τους κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας», στο: Κ. Pavlikianov (επιμ.), *Τέχνη Γραμματική· Sbornik Izsledvania v Chest na Stoyana Poromanska*, εκδ. Faber, Tarnovo 2005, σ. 13-45· Λ. Κ. [ουζέλη], «Κρατικά Βραβεία Ελλάδας», Παράρτημα: «Βραβεία (λογοτεχνικά)», στο: *ΑΝΑ*, σ. 2423-2424.

ότι το ζήτημα των θεατρικών βραβείων αυτής της περιόδου καλύπτεται ικανοποιητικά από τη μελέτη της Πετράκου, έθεσα ως κεντρικό στόχο της δικής μου εργασίας τη διερεύνηση του θεσμού των κρατικών και ιδιωτικών βραβείων ποίησης και πεζογραφίας της συγκεκριμένης περιόδου. Την αναγκαιότητα για μια τέτοια εργασία μου κατέδειξε πρώτα απ' όλα η παρατήρηση μιας ασυνήθιστης κινητικότητας γύρω από ορισμένους πολιτισμικούς θεσμούς εκείνης της εποχής, που παρά το ανώτατο κοινωνικό τους κύρος παρέμεναν μέχρι τις μέρες μας ολωσδιόλου αδιερεύνητοι: η θέσπιση του Μεταλλίου/Αριστείου το 1914, η καθιέρωση ενός πλήθους νέων πολιτισμικών ιδρυμάτων (με αποκορύφωμα τη σύσταση της Ακαδημίας Αθηνών το 1926), καθώς και των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας το 1931 (και σε δεύτερη φάση το 1937) συγκροτούσαν, όπως υπέθετα, έναν ιδιότυπο θεσμικό άξονα και φανέρωναν ταυτόχρονα την αυξημένη εμπλοκή των κυβερνήσεων στα ζητήματα της λογοτεχνίας και του πολιτισμού.¹⁷ Έπειτα, ο συγκεκριμένος θεσμικός άξονας έδειχνε να αντιστοιχεί σε τρεις διαδοχικές πολιτειακές συνθήκες (συνταγματική μοναρχία, αβασίλευτη δημοκρατία, δικτατορία), παρέχοντας μια εξαιρετική ευκαιρία για την εποπτική θεώρηση των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων υπό συνθήκες δραστικών κοινωνικών μετασχηματισμών.

Η περαιτέρω διερεύνηση του ζητήματος επιβεβαίωσε την ύπαρξη ενός συνεκτικού πεδίου πολιτισμικής δραστηριότητας, που διευθυνόταν επί μακρόν από μια άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο συγκροτημένη πολιτισμική πολιτική, η οποία τέθηκε σε εφαρμογή με την άνοδο του Κόμματος των Φιλελευθέρων στην εξουσία, επικυρώνοντας έτσι θεσμικά το πολιτισμικό «πρόγραμμα» που είχε επί τριάντα περίπου έτη επεξεργαστεί η «Γενιά του 1880». Αυτή η διαπίστωση με ανάγκασε αφενός να μετατοπίσω το πρώτο

¹⁷ Για το Μέταλλιο/Αριστείο υπάρχουν ορισμένες γενικές πληροφορίες κυρίως στην προαναφερθείσα μελέτη του Μουσμούτη και στη μελέτη της Μ. Τριχιά-Ζούρα, *Η αυτοβιογραφία του Γρηγορίου Ξενόπουλου*, εκδ. Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα 2003. Ακόμα λιγότερα γνωρίζουμε για τα βραβεία της Ακαδημίας, ενώ προκειμένου για τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας διαθέτουμε κάποια συγκεκριμένη πραγματολογικού χαρακτήρα πληροφόρηση. Όπως παρατηρεί η Κουζέλη στο σχετικό με τα βραβεία λήμμα της στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, «αν και υπάρχουν αναφορές για βραβεύσεις προπολεμικά [...], ελάχιστα είναι γνωστά για την ιστορία του θεσμού, τις επιτροπές βράβευσης, τα κριτήρια και τους βραβευθέντες. Από τα διαθέσιμα στοιχεία εικάζεται ότι ο θεσμός ξεκίνησε στη δεκαετία του 1930, οι βραβεύσεις σταμάτησαν στο διάστημα του Β' Παγκόσμιου πολέμου και του Εμφυλίου και ξεκίνησαν εκ νέου το 1956, οπότε έχουμε και τις πρώτες συστηματικές πληροφορίες για τα απονεμηθέντα βραβεία, ενώ στοιχεία για τη σύνθεση των κριτικών επιτροπών έχουμε από το 1972»· βλ. Α. Κ.[ουζέλη], «Κρατικά Βραβεία Ελλάδας», ό.π. Οι ιστότοποι των επίσημων κρατικών υπηρεσιών και φορέων διαθέτουν επίσης στοιχεία μόνο για τη μεταπολεμική περίοδο· βλ. «Κρατικά Βραβεία», στην *Τράπεζα δεδομένων: αρχείο λογοτεχνικών βραβείων*, Ε.Κε.Βι., πηγή: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=573> [τελευταία προσπέλαση: 10/1/2016]· «Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία (Πίνακας: 1956-2013)», *Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία και Σύμβαση των Επιτροπών*, Ιστοσελίδα Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, πηγή: http://www.yppo.gr/6/g6320.jsp?obj_id=2172 [τελευταία προσπέλαση: 10/1/2016].

χρονικό όριο της εργασίας από το 1914 (χρονιά καθιέρωσης του Μεταλλίου/Αριστείου) στο 1910, με την προσθήκη στο πρώτο κεφάλαιο μιας επιπλέον εισαγωγικού χαρακτήρα ενότητας (της Ενότητας 1), και αφετέρου να αξιοποιήσω ένα πλήθος από μελέτες για την προ του 1910 λογοτεχνική δραστηριότητα της «Γενιάς του 1880», ώστε να προσδιοριστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της εν λόγω πολιτισμικής πολιτικής.¹⁸ Η σχέση, άλλωστε, μεταξύ των απονεμηθέντων σε λογοτέχνες παρασήμων (που ενέπιπταν στο αρχικό χρονικό πλαίσιο της υπό μελέτη περιόδου) με τα παράσημα που επιχειρήθηκε να απονεμηθούν σε μια πλειάδα συγγραφέων το 1911, είναι –όπως εξηγώ στην πρώτη ενότητα του Κεφαλαίου 1– οργανική. Η χρονική μετατόπιση του ερευνητικού πεδίου απαιτήθηκε, εξάλλου, και στο δεύτερο χρονικό όριο της εργασίας, διότι η τελευταία απονομή των μεταξικών βραβείων τελέστηκε κατά την περίοδο της Κατοχής, δηλαδή λίγο μετά τη λήξη της μεταξικής περιόδου. Επιπλέον, ήταν φανερό πως η όλη ερμηνευτική ανάλυση των Κεφαλαίων 5 και 6 απέληγε σε συμπεράσματα που όφειλαν να συνυπολογίσουν τη θέσπιση του Επάθλου Παλαμά το 1943 και την απονομή του στον Σεφέρη το 1947.¹⁹

Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές πως η αναγκαστικά συμβατική αρχική οριοθέτηση της εργασίας στην μεταξύ του 1914 και του 1940 εποχή επιδίωκε να καρπωθεί και τη συμπυκνωτική ισχύ δύο συμβολικών χρονικών ορίων, καθώς το μεν έτος 1914 αποτυπώνει την αρχή μιας εποχής στιγματισμένης από τις πολεμικές θριαμβολογίες και τον παγκόσμιο εθνικιστικό ενθουσιασμό του Μεγάλου Πολέμου, ενώ στο έτος 1940 εμπεριέχονται οι συνδηλώσεις της φανερά «κουρασμένης» μεσοπολεμικής περιόδου, που έφτανε στο τέλος της με το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτή η δεσπόζουσα θέση που επέχει ο λεγόμενος Μεγάλος Πόλεμος στις κοινωνικές και αξιολογικές πρακτικές των δρώντων υποκειμένων και των πολιτισμικών θεσμών της υπό μελέτη περιόδου βάρυνε, άλλωστε, και στην οργάνωση της ύλης στην παρούσα εργασία, κατά τρόπο ώστε τα τρία πρώτα κεφάλαιά της να πραγματεύονται τα λογοτεχνικά βραβεία της περιόδου 1910-1923, στο μεγαλύτερο μέρος της οποίας η Ελλάδα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, και τα

¹⁸ Για την προ του 1910 λογοτεχνική δραστηριότητα, στηρίχτηκα κυρίως στις εξής μελέτες: Ε. Amilitou (2014), Β. Αποστολίδου (1992), Ε. Αραμπατζίδου (2002), Λ. Βαρελάς (2001, 2009, 2015), Γ. Βελουδής (1989), Μ. Βίτσι (1991), Γ. Γκότση (2006, 2010, 2012), Chryssanthopoulos (2009), Μ. Karaiskou (2002), Α. Κατσιγιάννη (1987, 2001), Μ. Μικέ (2007), Π. Μουλλάς (1993, 2007), Γ. Παπαθεοδώρου (2004), Γ. Πατερίδου (2012), Γ. Pateridou (2015), Ο. Πολυκανδριώτη (2011). Για τις πλήρεις παραπομπές, βλ. τον βιβλιογραφικό κατάλογο στο τέλος της παρούσας εργασίας (εδώ, σ. 550-588).

¹⁹ Παρ' όλα αυτά, οι συγκεκριμένες αναφορές έχουν χαρακτήρα επιλογικής προέκτασης της κυρίως συλλογιστικής πορείας και δεν αποτελούν προϊόντα συστηματικής αρχειακής προεργασίας.

τρία επόμενα κεφάλαιά της να πραγματεύονται κυρίως τα βραβεία της ειρηνικής μεσοπολεμικής εποχής. Συνεπώς, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ένα βασικό ζήτημα που με απασχόλησε στην παρούσα διατριβή ήταν η διερεύνηση της ιστορικά εξελισσόμενης λειτουργίας των λογοτεχνικών βραβείων υπό τις εν λόγω διαδοχικές και τόσο διαφορετικές μεταξύ τους ιστορικές περιόδους.

2. Μεθοδολογία, εννοιολογικές διευκρινίσεις και βιβλιογραφική επισκόπηση

Η ανασυγκρότηση μιας όσο το δυνατόν πιο πλήρους εικόνας για τα λογοτεχνικά βραβεία αυτής της εποχής απαίτησε μακροχρόνια, επίμονη και συστηματική έρευνα σε ένα πλήθος αρχειακών πηγών, που άλλοτε επειδή δεν ήταν πρωτογενείς και άλλοτε επειδή παρείχαν αποσπασματικό υλικό επέβαλλαν μια συνεχή διαδικασία διασταυρώσεων και επαληθεύσεων. Υπ' αυτήν την έννοια, ήταν εξαιρετικά ευνοϊκή η συγκυρία κατά την οποία διεξήχθη η έρευνα, καθώς είχε μόλις περατωθεί το πρώτο στάδιο ψηφιακής αναβάθμισης των ελληνικών και διεθνών λογοτεχνικών σπουδών.²⁰ Αντιμετωπίζοντας ως ευκαιρία και ως πρόκληση τις νέες δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας, αξιοποίησα την πρόσβαση σε ένα πλούσιο αρχειακό υλικό, αποδελτιώνοντας τα φύλλα 59 εφημερίδων και 49 περιοδικών της περιόδου 1910-1942, καθώς και διάφορα άλλα έγγραφα της κρατικής γραφειοκρατίας (νόμους, πρακτικά συνεδριάσεων κλπ.) ή ορισμένων ιδιωτικών συλλογών (όπως π.χ. του Αρχείου του Ελευθερίου Βενιζέλου). Ταυτόχρονα, εμπλούτισα τα δεδομένα μου με πληροφορίες αντλημένες από τα δημοσιευμένα προσωπικά ημερολόγια ή την αλληλογραφία συγγραφέων και πολιτικών, καθώς και από βιογραφικές

---

²⁰ Για μια κατατοπιστική εισαγωγή στις ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές, βλ. D. M. Berry, "Introduction: Understanding the Digital Humanities", στο: D. M. Berry, *Understanding Digital Humanities*, εκδ. Palgrave MacMillan, New York 2012, σ. 1-20. Για μια παρουσίαση και κριτική ανάλυση της προοπτικής, που διανοίγεται μέσα σε αυτό το ψηφιακό περιβάλλον για την εξ αποστάσεως διδασκαλία της λογοτεχνίας και για την εν γένει μεθοδολογική ανανέωση των λογοτεχνικών και παιδαγωγικών επιστημών, βλ. T. Kayalis, A. Natsina (επιμ.), *Teaching Literature at a Distance: Open, Online and Blended Learning*, εκδ. Continuum, London 2010, σ. 163-170. Για μια ταξινομημένη παρουσίαση των ψηφιακών ιστοτόπων που προσφέρονται ως ερευνητικές πηγές για τη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας, βλ. ενδεικτικά: Φ. Παππάς, «Νεοελληνική ιστοτοπογραφία ή τα ψηφιακά εργαλεία του νεοελληνιστή», περ. *Κονδυλοφόρος*, τχ. 7, 2008, σ. 207-210· Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Α. Λούνης (επιμ.), «Κατάλογος Διευθύνσεων στο Διαδίκτυο για Νεοελληνιστές», Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., σ. 1-38 (τελευταία ενημέρωση: Καλοκαίρι 2014), http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/links_neoellinistes.pdf [τελευταία προσπέλαση: 27/11/2016].

και αυτοβιογραφικές παρουσιάσεις της ζωής και του έργου τους. Από αυτήν τη συναρπαστική, αλλά και κοπιώδη συνάμα διαδικασία, προέκυψαν περισσότερα από 1.500 πρωτογενή αρχειακά τεκμήρια (νομικού, δημοσιογραφικού, κριτικού ή λογοτεχνικού χαρακτήρα). Καθώς το υλικό αυτό είναι στο μεγαλύτερο μέρος του άγνωστο και αθησαύριστο και επειδή θα μπορούσε να έχει κάποια χρησιμότητα είτε για την ευρύτερη έρευνα της μεσοπολεμικής περιόδου είτε για τη διασταύρωση και τον επανέλεγχο των αναφερόμενων στη δική μου εργασία πληροφοριών, παραθέτω στο τέλος της εργασίας εν είδει βιβλιογραφικού παραρτήματος τον πλήρη κατάλογο των πηγών και των τεκμηρίων, που αξιοποίησα κατά την έρευνά μου. Με τον τρόπο αυτό εργάστηκα για την εκπλήρωση ενός βασικού στόχου της ερευνητικής μου προσπάθειας, που ήταν η συλλογή, ταυτοποίηση και ταξινομημένη παρουσίαση όλων εκείνων των «αντικειμενικών» δεδομένων που περιέβαλλαν συνήθως κάθε βράβευση της υπό μελέτη περιόδου: τα δρώντα υποκείμενα (αγωνοθέτες, μέλη κριτικών επιτροπών, υποψηφίους/-ιες, βραβευθέντες/-θείσες), τα κείμενα (υποβληθέντα και βραβευθέντα έργα, εισηγητικές εκθέσεις επιτροπών, προκηρύξεις, ανακοινώσεις, δημοσιογραφικές αναμεταδόσεις, συνεντεύξεις, κριτικές), τα οικονομικά στοιχεία (ύψος χρηματικών επάθλων, πηγές χρηματοδότησης) και την τελετουργική τους επένδυση (χώρους, ημερομηνίες και διαδικασία απονομής). Η ανασυγκρότηση αυτού του υλικού σε μια ενιαία αφηγηματική σύνθεση με όσο το δυνατόν λιγότερα κενά και παραλείψεις επιχειρείται στα κεφάλαια 1, 2, 4 και 5.

Σε ένα δεύτερο στάδιο της έρευνάς μου προσπάθησα να αξιοποιήσω το υλικό αυτής της εμπειρικού χαρακτήρα εργασίας, με τρόπο ώστε να καταστεί εφικτή η σχετικά πλήρης ανασύσταση του πολιτισμικού και λογοτεχνικού χάρτη της πολεμικής και μεσοπολεμικής περιόδου. Διότι είναι σαφές πως τα βραβεία λογοτεχνίας αποτελούν έναν θεσμό στενά αλληλεξαρτώμενο με δρώντα υποκείμενα (κριτές, συγγραφείς κλπ.), συστήματα σχέσεων και δομών (ιδεολογικές τάσεις, αισθητικά ρεύματα κλπ.) και κοινωνικούς φορείς (εκδοτικές επιχειρήσεις, εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιδιωτικούς συλλόγους κλπ.), κάτι που σημαίνει πως η κατανόηση της λειτουργίας τους δεν θα ήταν εφικτή, χωρίς την παράλληλη χαρτογράφηση αυτού του δικτύου κοινωνικών συσχετισμών. Παρότι κατά την υλοποίηση αυτού του εγχειρήματος είχα υπόψη μου πρότυπα εργασιών, που προκύπτουν από ορισμένες σύγχρονες τάσεις των λογοτεχνικών επιστημών, όπως π.χ. από την ανάλυση των κοινωνικών δικτύων (social network analysis), ή από άλλες νεο-κοινωνιολογικές τάσεις

(relational sociology, computational humanities κλπ.), απέφυγα την πλήρη μετατόπιση των αναζητήσεών μου προς μια τόσο ανοιχτά κοινωνιολογική κατεύθυνση.²¹ Κι αυτό, διότι έκρινα πως σε αυτό το ερευνητικό στάδιο θα ήταν ίσως περισσότερο χρήσιμη μια μεθοδολογικά ευέλικτη προσέγγιση του θέματος, ικανή να αναδείξει ορισμένες λίγο-πολύ άγνωστες πλευρές της *λογοτεχνικής ιστορίας* αυτής της περιόδου. Έτσι, μέσα από τη συνεξέταση κοινωνικών πρακτικών και κειμενικών δεδομένων επιδίωξα κυρίως την κριτική θεώρηση των γενικών αισθητικών ανακατατάξεων, που προέκυψαν από τη διαμεσολάβηση των βραβείων ως αξιολογικών και επικυρωτικών μηχανισμών, και λιγότερο μια φορμαλιστική ή ποσοτική ανάλυση, που θα δοκίμαζε να διεισδύσει με ερμηνευτικές προθέσεις στο μυθοπλαστικό σύμπαν ενός μεμονωμένου λογοτεχνικού έργου ή μιας ομάδας έργων της υπό μελέτη περιόδου. Με άλλα λόγια, δοκίμασα να εφαρμόσω μια εναλλασσόμενη τακτική εστίασης, που –χωρίς να αδιαφορεί για το πώς ένας συγγραφέας κλασικός (όπως ο Παλαμάς ή ο Σεφέρης) έφτασε να γίνει κλασικός ή για το πώς αυτή η κανονικοποιητική διαδικασία αλληλεπέδρασε με τα αντίστοιχα ενδοκειμενικά σύμπαντα αυτής της περιόδου– γυρίζει συνεχώς στη γενική εικόνα της λογοτεχνικής ιστορίας και στους «μεγάλους μη αναγνωσθέντες» (great unread, κατά την επιτυχημένη ορολογία της M. Cohen), οι οποίοι συνήθως αποτελούν, όπως παρατηρεί ο F. Moretti, το λησμονημένο 99,5 τοις εκατό της παγκόσμιας λογοτεχνικής παραγωγής.²² Προσπάθησα, κατά συνέπεια, να αξιοποιήσω τις μεθοδολογικές δυνατότητες, που μου παρείχε η –με την ευρεία έννοια νοούμενη ως– κοινωνιολογική αποτύπωση του λογοτεχνικού «χάρτη» τής υπό μελέτη περιόδου, μέσα από την ένταξή του σε ένα αναλυτικό πλαίσιο, όπου η θεώρηση του βιβλίου ως (εμπορικού) προϊόντος – παραγόμενου, διακινούμενου και επικυρούμενου μέσα σε συγκεκριμένες κάθε φορά ιστορικές συνθήκες– δεν θα οδηγούσε σε μια στατική, ανιστορική ή ντετερμινιστική αποτύπωση του λογοτεχνικού φαινομένου, αλλά στην κατανόηση των συσχετιζόμενων με

²¹ Περισσότερα για τις δυνατότητες που προσφέρουν οι κοινωνιολογικές μέθοδοι στην ανάλυση των λογοτεχνικών έργων, στο: R. Jean So, H. Long, “Network Analysis and the Sociology of Modernism”, περ. *boundary 2*, τμ. 40, τχ. 2, Καλοκαίρι 2013, σ. 147-182· πρβλ. P. Bourdieu, L. J. D. Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, εκδ. Chicago University Press, Chicago 1992. Για μια περίπτωση εφαρμογής ορισμένων από αυτές τις μεθόδους σε έργο της νεοελληνικής γραμματείας, βλ. D. Kydros, A. Anastasiadis, “Social network analysis in literature. The case of *The Great Eastern* by A. Embirikos”, στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Ε’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ε.Ε.Ν.Σ. (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014), τμ. 4, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2015, σ. 691-702.

²² Βλ. M. Cohen, *The Sentimental Education of the Novel*, εκδ. Princeton University Press, Princeton 1999, σ. 23· F. Moretti, *Distant Reading*, εκδ. Verso, London/New York 2013, σ. 63-90.

τις βραβεύσεις διαρκών αξιακών ανακατατάξεων (εκδηλούμενων τόσο σε επίπεδο κοινωνικών πρακτικών όσο και σε επίπεδο εφαρμοσμένων αισθητικών εκδηλώσεων).²³

Αυτή η «ιστοριογραφική» πρόθεση με οδήγησε σε μια προσπάθεια συνδυασμού αφενός της νεομαρξιστικής και αφετέρου της κοινωνιολογικής μεθοδολογικής προσέγγισης της *λογοτεχνικής ιστορίας*, με βάση το πρότυπο του F. Moretti. Χωρίς να εμπλέκεται σε αιτιοκρατικά ιστορικιστικές αναγνώσεις της λογοτεχνικής εξέλιξης, ο Moretti επιδιώκει στα πρόσφατα έργα του να διερευνήσει τους γενικούς κοινωνιολογικούς και ιδεολογικούς όρους, που επικαθόρισαν την εξέλιξη της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» (world literature), μέσα από την εξέταση ενός όγκου ψηφιοποιημένων αρχειακών δεδομένων (big data), ενδο-κειμενικού αλλά και περι-κειμενικού χαρακτήρα.²⁴ Πρόκειται για μια ερευνητική διαδικασία, που αποφεύγει τη συνήθη ερμηνευτική διείσδυση σε επιλεγμένα (και συνήθως κανονικοποιημένα) αφηγηματικά ή λυρικά σύμπαντα, επιδιώκοντας μια εποπτική κριτική εξέταση του μεταβαλλόμενου κοινωνιολογικού δικτύου, που κατά περίπτωση συνέδεε κείμενα, θεσμούς, ομάδες συγγραφέων και κοινωνικές πρακτικές –χωρίς, ωστόσο, να απομακρύνεται από την επιθυμία να κατανοήσει και να εξηγήσει τη σημειολογία συγκεκριμένων λογοτεχνικών έργων μέσα στο δεδομένο ιστορικό τους περιβάλλον. Τα ερευνητικά συμπεράσματα της παρούσας διδακτορικής διατριβής συνάγονται, κατά παρεμφερή τρόπο, από έναν μεγάλο όγκο ανεπεξέργαστου αρχειακού υλικού, που αξιοποιείται για ένα είδος εξ αποστάσεως θεώρησης της λογοτεχνικής ιστορίας (distant reading).²⁵ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αποκτούν ιδιαίτερη

²³ Συνυπολόγισα, ωστόσο, στην ανάλυσή μου και το γενικό θεωρητικό πλαίσιο που έχει συγκροτηθεί από τα πορίσματα της «εμπειρικής κοινωνιολογίας της λογοτεχνίας». Για ορισμένα αντιπροσωπευτικά έργα αυτής της επιστημονικής τάσης, βλ. R. Escarpit, *Κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, εκδ. Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1972· J. A. Hall, *Η κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, μετ.: Μ. Δ. Τσαούση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990· W. de Nooy, “Gentlemen of the Jury...: The Features of Experts Awarding Literary Prizes”, περ. *Poetics*, τμ. 17, τχ. 6, Δεκέμβριος 1988, σ. 531-545· C. J. van Rees, “The Institutional Foundation of a Critic’s Connoisseurship”, περ. *Poetics*, τμ. 18, τχ. 1-2, Απρίλιος 1989, σ. 179-198· του ίδιου, “Advances in the Empirical Sociology of Literature and the Arts: the Institutional Approach”, περ. *Poetics*, τμ. 12, τχ. 4-5, Νοέμβριος 1983, σ. 285-310· του ίδιου, “How a Literary Work Becomes a Masterpiece: on the Threefold Selection Practiced by Literary Criticism”, περ. *Poetics*, τμ. 12, τχ. 4-5, Νοέμβριος 1983, σ. 297-417· του ίδιου, “Empirical Sociology of Cultural Productions”, περ. *Poetics*, τμ. 14, τχ. 1-2, Απρίλιος 1985, σ. 5-11.

²⁴ Την ανάγκη για τη στροφή και των νεοελληνικών λογοτεχνικών σπουδών σε κριτικές διερευνήσεις της λογοτεχνικής ιστορίας έχει διατυπώσει ο Γ. Παπαθεοδώρου στο άρθρο του «Λογοτεχνία και ιδεολογία», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 117-118, Απρίλιος-Ιούνιος 2002, σ. 26-31.

²⁵ Η πρόοδος, μολαταύτα, της ανάλυσης δεν ταυτίζεται ευθέως με τη μέθοδο του “distant reading”, διότι της λείπει η αλγοριθμική επεξεργασία των συλλεγμένων δεδομένων μέσω εξελιγμένων υπολογιστικών προγραμμάτων –της λείπει, δηλαδή, ο ακόμη μεγαλύτερος βαθμός αποστασιοποίησης από το κείμενο που προσφέρει αυτή η ερευνητική δυνατότητα. Ωστόσο, ο οπωσδήποτε αρκετά μεγάλος όγκος κειμενικού υλικού (κριτικού, λογοτεχνικού, νομικού, δημοσιογραφικού κλπ.), στον οποίο στηρίζεται η ανάλυση, έχει προέλθει από ένα είδος «εποπτικού ξεφυλλίσματος» ενός πλήθους από ψηφιοποιημένα έντυπα και αποτελεί –

σημασία τα «Κειμενικά Τεκμήρια», που παραθέτω κατά την ανάπτυξη του αποδεικτικού μου συλλογισμού. Συνδεδόμενα καθώς είναι με το εκάστοτε επικυρωτικό εγχείρημα, τα κείμενα αυτά επιχειρούν στις περισσότερες περιπτώσεις να αναδείξουν είτε τη συγκεκριμένη αισθητική απόληξη μιας κοινωνικά αναβαθμιζόμενης ιδεολογικής τάσης είτε τα λεπτά εκείνα όρια που χώριζαν τη θεσμικά αποδεκτή από τη θεσμικά απορριπτόμενη λογοτεχνική παραγωγή. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις τα «Κειμενικά Τεκμήρια» έρχονται να αναδείξουν διάφορες λογοτεχνικές αφηγήσεις, που έχοντας απορροφήσει το «άγχος της επικύρωσης» στην ίδια τους τη μυθοπλασία, φανέρωναν έναν στοιχειώδη βαθμό συγγραφικής αυτοσυνειδησίας. Με άλλα λόγια, στόχος αυτών των κειμενικών παρεμβολών είναι να αναδείξουν τον τρόπο με τον οποίο συναντώνταν εντός των λογοτεχνικών κειμένων οι αλληλεπιδρώσες δυνάμεις των υποκειμενικών συγγραφικών πρωτοβουλιών, των θεσμικών μεταστοιχειωτικών διαμεσολαβήσεων και πιθανόν των προσδοκιών του μεγάλου αναγνωστικού κοινού. Ο ιστοριογραφικός χαρακτήρας της κυρίως ανάλυσης είναι, εν τέλει, ο λόγος για τον οποίο η εργασία δεν εστιάζεται σε μία ιστορική περίοδο με μικρό σχετικά χρονικό εύρος (σε μία λ.χ. δεκαετία) –κάτι που θα προσέδιδε στα ερευνητικά συμπεράσματα μια βαθύτερα κοινωνιολογική μεν, αλλά ιστοριογραφικά στατική εικόνα.

Βέβαια, παρότι ο απώτερος στόχος της έρευνάς μου, όπως επιχειρήσα να τον ικανοποιήσω στα κεφάλαια 3 και 6, συνίστατο στην κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες διαμορφώθηκαν και ανακατατάχθηκαν οι αξιακές και οι αισθητικές ιεραρχήσεις της περιόδου 1910-1942, απαιτήθηκε προηγουμένως να χαρτογραφηθούν στα Κεφάλαια 2 και 5 οι όροι της παραγωγής, της διακίνησης και της κατανάλωσης των λογοτεχνικών κειμένων –βραβευμένων και μη– στη λογοτεχνική αγορά. Για αυτήν τη διαδικασία αξιοποιήθηκαν επιμέρους διαπιστώσεις και πορίσματα (όχι όμως και μέθοδοι), που

τουλάχιστον κατά τις προθέσεις μου– ένα στάδιο προετοιμασίας για μια ακόμη πιο εξαντλητική ανάλυση των αναδεικνυόμενων τεκμηρίων. Για τη μέθοδο του “distant reading” (που ως αντιστροφή του παλαιότερου κριτικού όρου “close reading” αντιμετωπίζει το λογοτεχνικό κείμενο –είτε στην «κανονικοποιημένη» είτε στη «μη-κανονικοποιημένη» εκδοχή του– ως ένα απολύτως ιστορικοποιημένο μέρος ενός συνόλου κειμενικών τεκμηρίων, ως μια αρχαιακά και ιστοριογραφικά αξιοποιήσιμη «στιγμή» μέσα στη γενικότερη λογοτεχνική εξέλιξη), καθώς και για τη γενικότερη (εφαρμοσμένη) θεωρία του Moretti, βλ. F. Moretti, *Distant Reading*, ό.π.: πρβλ. του ίδιου, *Graphs, Maps, Trees*, ό.π. Η προσέγγισή μου απομακρύνεται, συνεπώς, από τη φροϋδικά προσανατολισμένη κοινωνιολογία της λογοτεχνίας του L. Löwenthal (για μια περιληπτική απόδοση της οποίας, βλ. R. C. Holub, *Θεωρία της πρόσληψης: μια κριτική εισαγωγή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 79-89). Παρά ταύτα, οι γενικές αρχές του ρηξικέλευθου δοκιμίου του “On sociology of literature” (ό.π., σ. 40-51) άσκησαν ισχυρή επίδραση στις πρώτες μεθοδολογικές μου αναζητήσεις και είναι εκείνες που με εισήγαγαν στο επιστημονικό πεδίο της ευρύτερης κοινωνιολογίας της λογοτεχνίας.

προέρχονται κυρίως από τη νεο-μαρξιστική και την κοινωνιολογική παράδοση της λογοτεχνικής κριτικής και δευτερευόντως από θεωρητικές τάσεις της αναγνωστικής ανταπόκρισης.

Αναλυτικότερα, η επιθυμία για μια βαθύτερη και ορθολογικά ιστορική κατανόηση του λογοτεχνικού κειμένου, των μορφικών του μεταλλάξεων και της λυρικής ή αφηγηματικής του δομής χρωστά την προοπτική της στην παλαιότερη μαρξιστική και ιστορικά επικεντρωμένη κοινωνιολογία της λογοτεχνίας του L. Goldmann και στη μέθοδο του γενετικού στρουκτουραλισμού (genetic structuralism), καθώς δι' αυτής επιδιώκεται να αναδειχθούν τα βραβεύόμενα ή απορριπτόμενα λογοτεχνικά έργα ως αισθητικές πραγματώσεις των «δι-ατομικών διανοητικών δομών» (transindividual mental structures) των διαφόρων επιμέρους κοινωνικών –και λογοτεχνικών– ομάδων. Τα αποτελέσματα αυτής της μεθόδου γίνονται ορατά κυρίως στο Κεφάλαιο 6, όπου αναλύεται η σχέση μεταξύ των κοινωνικών πρακτικών, που αποσκοπούσαν στην «οικουμενική» ενοποίηση των επιμέρους λογοτεχνικών ομάδων, και της αναδυόμενης «οικουμενικής»²⁶ ανάπλασης του εθνικού για την παραγωγή μιας νέας κοινωνικά κυρίαρχης ιδεολογικής «κοσμοαντίληψης» (world view).²⁷ Επιπλέον, η αυξημένη παρεμβατικότητα των κυβερνήσεων στη λογοτεχνική δραστηριότητα της περιόδου 1910-1942 ανέδειξε με αρκετή σαφήνεια τον γκραμισιανού τύπου «οργανικό» ρόλο της λογοτεχνικής και δημοσιογραφικής διανόησης και την καθοριστική του συμβολή στην κοινωνική ηγεμονία της βενιζελογενούς αστικής τάξης μέσα από τη συμβολή της στον –προσαρμοσμένο στις μετά τον Μεγάλο Πόλεμο κοινωνικές συνθήκες– δομικό μετασχηματισμό της εθνικής ιδεολογίας.²⁸ Η θεώρηση αυτής της ιδεολογίας ως μιας υπερ-ιδεολογικής αισθητικής και

²⁶ Χρησιμοποιώ τον όρο «οικουμενικός» σε ολόκληρη την εργασία αναφερόμενος είτε σε διαδικασίες προώθησης μιας καθολικής κοινωνικής συνεργασίας είτε σε προσπάθειες για την κατασκευή ιδεολογικών μοντέλων ικανών να αφομοιώνουν ετερόκλητα αξιακά συστήματα.

²⁷ Για δύο περιληπτικές παρουσιάσεις της θεωρίας του Goldmann, βλ. Τ. Ήγκλετον, *Ο μαρξισμός και η λογοτεχνική κριτική*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1981, σ. 59-62· Α. Dörner, L. Vogt, *Literatursoziologie. Eine Einführung in zentrale Positionen – von Marx bis Bourdieu, von der System-theorie bis zu den British Cultural Studies*, εκδ. Springer VS, Wiesbaden 2013, σ. 18-20. Για ορισμένα χαρακτηριστικά δείγματα της θεωρίας του Goldmann, βλ. L. Goldmann, *Towards a Sociology of the Novel*, εκδ. Tavistock, London 1975, ιδίως το κεφάλαιο “The Genetic Structuralist Method in the History of Literature”, σ. 156-160· του ίδιου, *Essays on Method in the Sociology of Literature*, μετ.: W. Q. Boelhower, εκδ. Telos, St. Louis 1980· του ίδιου, *Για μια κοινωνιολογία του μυθιστορήματος*, μετ.: Ε. Βέλτσου, Π. Ρυλμόν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1979, και ιδίως το κεφάλαιο «Η δομική-γενετική μέθοδος στην ιστορία της λογοτεχνίας» (σ. 71-98). Για ένα παράδειγμα λογοτεχνικής ανάλυσης με βάση τη θεωρία του Goldmann, βλ. το δοκίμιο “Interdependencies between Industrial Society and New Forms of Literary Creation”, στο: L. Goldmann, *Cultural Creation in Modern Society*, μετ.: B. Grahl, εκδ. Telos, St. Louis 1976, σ. 76-88.

²⁸ Η πλήρης –αν και εγγενώς αποσπασματική– ανάλυση της γκραμισιανής έννοιας της «οργανικής διανόησης» εμπεριέχεται στο: Α. Γκράμσι, *Οι διανοούμενοι*, τμ. 1-2, μετ.: Θ. Χ. Παπαδόπουλος, εκδ.

θεωρητικής κατασκευής στηριγμένης σε λογοτεχνικές και δοκιμακές ανακατασκευές του παρελθόντος, με μια εξαιρετική αποτελεσματικότητα στη διαδικασία της συγχώνευσης εκ διαμέτρου αντίθετων ιδεολογικών τάσεων (όπως φαίνεται να αναδύεται μέσα από το θεσμικό πλέγμα της περί τα κρατικά βραβεία νομοθεσίας –στη δημοκρατική της εκδοχή του 1931 και στη φασίζουσα/απολυταρχική εκδοχή του 1937) στηρίζεται ως έναν βαθμό στη θεσμοκεντρική ανάλυση της λογοτεχνικής δραστηριότητας από τον R. Williams και τον L. Althusser.²⁹ Η ραγδαία, τέλος, ανάπτυξη της βιομηχανικής εκδοτικής παραγωγής και η παράλληλη αρχή μιας σταδιακής συντεχνιακής αυτοσυνειδησίας των συγγραφέων, που τους ωθούσε να διεκδικούν με οργανωμένο τρόπο ευνοϊκούς όρους για την παραγωγή του λογοτεχνικού προϊόντος, την ίδια στιγμή που πάσχιζαν να διαμορφώσουν το πλαίσιο αυτού που οι ίδιοι θεωρούσαν ως στοιχειώδη αισθητική και κοινωνική «αυτονομία» (Κεφάλαιο 5), προσεγγίστηκαν από μια ερμηνευτική σκοπιά που εκπορεύεται από μελέτες, όπως του W. Benjamin για τον «συγγραφέα ως παραγωγό» ενός εμπορευματοποιημένου λογοτεχνικού προϊόντος.³⁰ Βέβαια, η κατανόηση της δομής και της λειτουργίας του

Στοχαστής, Αθήνα 2005. Για μια διαυγή και συνάμα πυκνογραμμένη ανάλυση της έννοιας της «ηγεμονίας», όπως τη χρησιμοποιώ στην παρούσα εργασία, βλ. R. Williams, *Marxism and Literature*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 1977, σ. 108-114.

²⁹ Παρατηρεί σχετικά ο Williams: “Hegemony [...] is always a more or less adequate organization and interconnection of otherwise separated and even disparate meanings, values, and practices, which it specifically incorporates in a significant culture and an effective social order [...]. This process of incorporation is of major cultural importance. To understand it, but also to understand the material on which it must work, we need to distinguish three aspects of any cultural process, which we can call traditions, institutions, and formations”· βλ. R. Williams, *Marxism and Literature*, ό.π., σ. 115-120 (το παράθεμα είναι από τη σελίδα 115). Αν και η έννοια του θεσμού είναι εδώ ευρύτερη απ’ ό,τι στις δικές μου αναφορές, όπου περιλαμβάνονται ως τέτοιοι κυρίως οι πολιτισμικοί θεσμοί που λειτουργούν υπό τη μορφή ιδρυμάτων, συλλόγων ή άλλων παρεμφερών κοινωνικών σχηματισμών, η γενική θεώρηση του Williams καλύπτει προφανώς και αυτού του είδους τους θεσμούς, κάτι που καθίσταται περισσότερο εμφανές στο κεφάλαιο “The Sociology of Culture” (στο ίδιο, σ. 136-141). Για τη θεωρία του Althusser στηρίχτηκα στην εξής βιβλιογραφία: A. Dörner, L. Vogt, *Literatursoziologie*, ό.π., σ. 121· L. Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)”, στο: L. Althusser, *Lenin and Philosophy and other Essays*, μετ.: B. Brewster, εκδ. Monthly Review Press, New York 1971, σ. 127-186.

³⁰ Βλ. Τ. Ήγκλετον, *Ο μαρξισμός και η λογοτεχνική κριτική*, ό.π., σ. 94-102. Την αντιφατική αυτή συνθήκη περιγράφει ο Βελουδής ως εξής: «στον προχωρημένο καπιταλισμό ο λογοτέχνης/συγγραφέας συνδέεται, μέσω της εργασίας του, με το σύστημα της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά η θέση του στο συνολικό σύστημα παραγωγής παρουσιάζει μια εξαιρετική ιδιοτυπία: Ακόμα και στον σημερινό, υπερανεπτυγμένο καπιταλισμό, ο λογοτέχνης/συγγραφέας δεν έχει ενταχτεί «μόνιμα», όπως ο βιομηχανικός εργάτης, σε καμιά μονάδα παραγωγής (εργοστάσιο κτλ.): μένει κ’ εργάζεται στο σπίτι του, μ’ ελάχιστα και στοιχειωδέστατα εργαλεία [...], βρίσκεται δηλαδή ακόμα στο –προκαπιταλιστικό– στάδιο της οικοτεχνίας. [...] Από την ενδιάμεση θέση του [...] στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής πηγάζει και η διχασμένη του στάση, όπως τη διαπιστώνει ο Marx [...]: “Απέναντι στο κοινό [...] συμπεριφέρεται ως καλλιτέχνης, αλλά απέναντι στον επιχειρηματία του είναι παραγωγικός εργάτης”. [...] Σ’ αυτόν, ο “κοινωνικός χρόνος” και η “ανταλλακτική αξία” της εργασίας του, δηλαδή η αμοιβή του, είναι πρακτικά αδύνατο να καθοριστούν [...]. [Με τη διάδοση της τυπογραφίας] το λογοτεχνικό προϊόν [...] μετατρέπεται σε εμπόρευμα (βιβλίο και γενικότερα έντυπο), ενώ, ταυτόχρονα, ο πραγματικός παραγωγός του, ο συγγραφέας-λογοτέχνης, απομονώνεται από το κοινό του, χάνει την άμεση, προσωπική επαφή του μ’ αυτό. Το “κενό” ανάμεσα σ’ αυτόν και αυτό καταλαμβάνει

κρατικού παρεμβατισμού και των πολιτισμικών θεσμών, αν και κομβική για την ανάλυσή μου, δεν νοήθηκε ως ερευνητικός αυτοσκοπός, κάτι που σημαίνει ότι κατέβαλα προσπάθεια, ώστε η αναλυτική μου προοπτική να μην προσλάβει πολιτειολογικό προσανατολισμό.³¹

Την ίδια ισορροπία προσπάθησα να κρατήσω και κατά την αξιοποίηση της κλασικής παράδοσης της κοινωνιολογίας του λογοτεχνικού γούστου,³² στην οποία προσέφυγα για την κατανόηση όχι τόσο της τελικής προσληπτικής φάσης της λογοτεχνικής παραγωγής όσο του τρόπου, με τον οποίο συσχετίστηκαν τα βραβεία με τις επιλογές του ελληνικού αναγνωστικού κοινού. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται ένας βαθμός αξιοποίησης κάποιων βασικών εννοιών, προερχόμενων από τις θεωρίες της αναγνωστικής ανταπόκρισης. Οι έννοιες αυτές με βοήθησαν να κατανοήσω τη συζήτηση της μεσοπολεμικής κριτικής σχετικά με την παρατηρούμενη αναποτελεσματικότητα των κρατικών διαγωνισμών να αναδείξουν έναν ορισμένο τύπο λογοτεχνικής παραγωγής ως προσπάθεια να επισημανθεί μια σημαίνουσα «μετατόπιση του ορίζοντα προσδοκιών» (Horizontwandel) του αναγνωστικού κοινού στις αρχές της δεκαετίας του 1920 (Κεφάλαιο 5, Ενότητα 1).³³ Συν

ένα ετερόκλητο πλήθος “μεσολαβητών”, φυσικών προσώπων και θεσμών. Αυτή η αντινομία ανάμεσα στην *κοινωνικοποίηση* της διάθεσης (distribution) από τη μια μεριά, την *ατομικοποίηση* της παραγωγής (production) και της κατανάλωσης (consumption) από την άλλη, αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη αντίφαση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού έργου στην εμπορευματική του μορφή (βιβλίο) υπό τους όρους της καπιταλιστικής αγοράς» βλ. Γ. Βελουδής, *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1992, σ. 96-99 (οι υπογραμμίσεις είναι του συγγραφέα).

³¹ Γι’ αυτό και απέφυγα να επεκταθώ περισσότερο στις διάφορες πολιτειολογικές θεωρίες, για μια εποπτική παρουσίαση των οποίων, βλ. M. Carnoy, *Κράτος και πολιτική θεωρία*, μετ.: Σ. Παπαϊωάννου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1990.

³² Εξαιρετικά χρήσιμη για την κατανόηση των μηχανισμών διαμόρφωσης και συντήρησης ενός ορισμένου γούστου, δηλαδή ενός συγκεκριμένου συστήματος αισθητικών ή ιδεολογικών κριτηρίων, με βάση τα οποία συντελείται η πρόσληψη ενός λογοτεχνικού προϊόντος, είναι η μελέτη του L. L. Schücking, *Η κοινωνιολογία του φιλολογικού γούστου*, μετ.: Τ. Κονδύλης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1970. Για μια κριτική και συνάμα περιληπτική απόδοση της θεωρίας του Schücking, βλ. R. C. Holub, *ό.π.*, σ. 87-90.

³³ Παρότι η παρούσα εργασία δεν καταπιάνεται άμεσα με τον τύπο του αναγνώστη εκείνης της εποχής, το ερώτημα περί της φύσεως του ευρέος αναγνωστικού κοινού, που υπόκειται σε διαδικασίες εθνικοποίησης, είναι διαρκώς παρόν σε κάθε εξεταζόμενο εγχείρημα επικύρωσης μιας λογοτεχνικής αξίας. Όπως εξηγώ στα Κεφάλαια 2, 5, 6, οι παιδαγωγικές, ηθοπλαστικές, προπαγανδιστικές και διασκεδαστικές προθέσεις, από τις οποίες καθορίζεται ο τρόπος, με τον οποίο παράγεται, κρίνεται και αξιολογείται η λογοτεχνία αυτής της περιόδου, αλλά και οι ευρύτερες πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και την καλλιέργεια της αναγνωστικής κουλτούρας αποσκοπούσαν στη διάπλαση ορισμένου τύπου αναγνωστών, κάτι που επηρεάζει βαθύτατα και καταλυτικά και την ίδια τη σημειολογία των λογοτεχνικών έργων. Σε αυτήν τη διαδικασία λαμβάνεται σταθερά υπόψη ο «ορίζοντας προσδοκιών» (Erwartungshorizont) του αναγνωστικού κοινού, κατά την ορολογία που εισήγαγε ο H. R. Jaub. Πολλές πτυχές της κριτικής συζήτησης (Κεφάλαιο 3, Ενότητα 3) γύρω από τα όρια της εκλαΐκευσης και των αισθητικών «παραχωρήσεων» αφορούν αυτό ακριβώς το ζήτημα: εάν πρέπει –και σε ποιον βαθμό– να διαψευσθεί ή να ικανοποιηθεί ο «ορίζοντας προσδοκιών» του αναγνωστικού κοινού εκείνης της εποχής. Υπ’ αυτήν την έννοια, η παρούσα εργασία επιχειρεί να συμβάλει περισσότερο στην κατανόηση του γενικού πλαισίου, εντός του οποίου συντελέστηκε η παραγωγή και η πρόσληψη των λογοτεχνικών έργων, καθώς και των διαφόρων μεσολαβητικών σταδίων

τοis άλλoιs, εξαιρητικά γόνιμη υπήρξε και η αξιοποίηση ορισμένων θεωρητικών και εννοιολογικών κατηγοριοποιήσεων, που προκύπτουν από τις πρόσφατα αναθεωρημένες από τον P. Bourdieu κοινωνιολογικές αναγνώσεις του λογοτεχνικού φαινομένου. Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι η θεωρία του Bourdieu –η οποία επιχείρησε να υπερκεράσει τις μέχρι τότε δεσπύζουσες στις λογοτεχνικές επιστήμες θεωρητικές παραδόσεις (κυρίως τον φορμαλισμό, τον απλοϊκό δομισμό και τις πρωτο-μαρξιστικές θεωρίες της αντανάκλασης)– έχει, επί της ουσίας, ανατροφοδοτήσει ολόκληρη την περί τα λογοτεχνικά βραβεία ερευνητική δραστηριότητα των τελευταίων δεκαπέντε περίπου ετών.³⁴ Ειδικά ο J. F. English έχει πρωτοστατήσει στη διάνοιξη ενός νέου πεδίου συζήτησης γύρω από την ανάγκη να αναδειχτούν οι δυνατότητες που προσφέρονται στις σύγχρονες λογοτεχνικές σπουδές από μια αναθεωρημένη κοινωνιολογική προοπτική.³⁵ Το

αυτής της διαδικασίας, που περιλαμβάνουν μια σειρά από διαβαθμισμένες αναγνώσεις/προσλήψεις (της κριτικής επιτροπής, των επαγγελματιών κριτικών του Τύπου κλπ.). Έτσι, παρά το γεγονός ότι τα κείμενα του Jauß αντιτίθενται κάποτε προγραμματικά στη νεο-μαρξιστική μεθοδολογία του Goldmann, νομίζω πως οδηγούν σε συμπεράσματα, που θα μπορούσαν εν τέλει να αξιοποιηθούν σε συνδυασμό με εκείνη, για την πληρέστερη κατανόηση της λογοτεχνικής επικοινωνιακής πράξης. Για μια διεισδυτική και ταυτόχρονα πυκνά εποπτική παρουσίαση των βασικών θεωριών της αναγνωστικής ανταπόκρισης, βλ. Μ. Πεχλιβάνος, *Από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες Πολιτείες: η στίξη της ανάγνωσης*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σ. 19-85. Πρβλ. Η. R. Jauß, *Η θεωρία της πρόσληψης: τρία μελετήματα*, μετ.: Μ. Πεχλιβάνος, Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 1995. Για μια περιεκτική παρουσίαση της έννοιας του «ορίζοντα προσδοκιών», βλ. R. Selden (επιμ.), *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας, 8: Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό*, μετ.: Α. Βαλδραμίδου κ.ά., θεώρηση μετάφρασης: Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη] / Α.Π.Θ., Αθήνα 2004, σ. 449-453. Για τις ενστάσεις του P. de Man ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει ο συνυπολογισμός του «ορίζοντα» κατά την ανάλυση των δεδομένων της πρόσληψης, βλ. *στο ίδιο*, σ. 473-474. Για τα κύρια σημεία, στα οποία εστιάστηκε ο διάλογος μεταξύ των γερμανών θεωρητικών της πρόσληψης και διαφόρων υποστηρικτών της μαρξιστικής κριτικής, βλ. *στο ίδιο*, σ. 446-470. Για τη σημασία της θεωρητικής στροφής προς τον αναγνώστη για την κριτική της λογοτεχνίας και τις ευρύτερες λογοτεχνικές σπουδές, βλ. *στο ίδιο*, σ. 559-562.

³⁴ Ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία, δεν υπάρχει σχεδόν καμία κριτικού ή και εμπειρικού χαρακτήρα προσέγγιση του θεσμού των βραβείων, που να μην λαμβάνει υπόψη της τα βασικά σημεία της θεωρίας του Bourdieu· βλ. ενδεικτικά: D. Moser, *Der Ingeborg-Bachmann-Preis*, ό.π., σ. 16-35· του ίδιου, “Feldspieler und Spielfelder”, ό.π., σ. 189-203· J. S. Ulmer, *Geschichte des Georg-Büchner-Preises*, ό.π., σ. 1-5· S. Ducas, “Le prix Femina: la consécration littéraire au féminin”, ό.π., σ. 43-95· J. F. English, “Winning the Culture Game: Prizes, Awards, and the Rules of Art”, ό.π.: C. Squires, *Marketing Literature*, ό.π., σ. 97-101· S. Corse, *Nationalism and literature*, ό.π., σ. 97-128· O. Percy, “GGs and Gillers and Griffins, Oh My!”, ό.π., σ. 138-144.

³⁵ Βλ. κυρίως το σημαντικό άρθρο: J. F. English, “Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After the ‘Sociology of Literature’”, περ. *New Literary History*, τμ. 41, τχ. 2, Άνοιξη 2010, σ. ν-xxiii. Γενικότερα μέσα από τα κείμενα του English αναδύεται μια διαλεκτική σχέση με τις βασικές έννοιες της θεωρίας του Bourdieu, μέσω της οποίας επιδιώκεται βέβαια η επαναφορά τους στις λογοτεχνικές σπουδές, αλλά με όρους αναθεωρητικούς. Όπως φανερώνει η ακόλουθη φράση του, ο ίδιος ο English φαίνεται πως επιδιώκει να προσδώσει στο εγχείρημά του τον χαρακτήρα της παρέμβασης: “By invoking Bourdieu, and employing from the outset a Bourdieuan terminology, I mean to indicate a certain level of agreement with his reflexive sociology of art and with the larger project he has called a general economy of practices –more agreement with his terminology, certainly, than most American students of literary and cultural theory would be willing to accept”· βλ. J. F. English, “Winning the Culture Game...”, ό.π., σ. 110-111.

πιο ενδιαφέρον σημείο αυτής της ανανεωτικής προσπάθειας είναι η διάστασή της με αυτό που εκλαμβάνει ως αυστηρά σχηματικό και μάλλον στατικό δομικό σύστημα υποδιαίρεσης του λογοτεχνικού πεδίου σε δύο υπο-πεδία, εκ των οποίων το ένα λειτουργεί με τους όρους μιας αυτοαναφορικής, πρωτοποριακής και νομιμοποιημένης ως «υψηλής» πολιτισμικής παραγωγής και το άλλο ως χώρος δράσης μιας «μεσαίας» κουλτούρας, όπου η λογοτεχνία παράγεται με την προοπτική της μαζικής διάδοσής της σε ένα εκτενές, στοιχειωδώς μορφωμένο (μικρο-) αστικό αναγνωστικό κοινό.³⁶ Ο English δέχεται βέβαια ότι μέχρι και τη δεκαετία του 1970 οι όροι λειτουργίας του «πολιτισμικού παιγνίου» μπορούσαν να εξηγούνται επί τη βάση αυτής της θεώρησης, διότι η προσήλωση στην αξία της αισθητικής αυτονομίας (ορατή σε πρακτικές όπως η απόρριψη του βραβείου Nobel από τον Sartre) συνέχιζε μέχρι τότε να προσκομίζει «συμβολικό κεφάλαιο» και κοινωνικό κύρος σε συγγραφείς της καλλιτεχνικής και λογοτεχνικής πρωτοπορίας.³⁷ Η συγκεκριμένη, ωστόσο, εξήγηση δεν αποδίδει κατά τον English καρπούς εφαρμοζόμενη στις σύγχρονες μορφές βράβευσης. Όπως επισημαίνει,

εκείνο που απαιτείται σήμερα, είναι μια πιο επισταμένη μελέτη του ίδιου του παιγνιδιού –ενός παιγνιδιού που δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να γίνεται αντιληπτό ως διαιρεμένο σε δύο πλευρές ή δύο ομάδες. Χρειαζόμαστε, νομίζω, μια εξαντλητική μελέτη των [βραβείων ως] μέσων, διά των οποίων πραγματώνονται οι διάφορες πολιτισμικές συναλλαγές και οι εκάστοτε πολιτισμικοί μετασχηματισμοί [...]. Εκτός από τα βραβεία, μια τέτοια ερευνητική κατεύθυνση θα μπορούσε να συμπεριλάβει τις διάφορες νέες μορφές άσκησης εταιρικής πατρωνείας (corporate patronage) και χρηματοδότησης [της πολιτισμικής παραγωγής] [...]. [Μια πλειάδα νέων πολιτισμικών θεσμών και βραβείων νέου τύπου] έχει πλαισιωθεί από μια εξίσου εκτεταμένη παραγωγή δημοσιογραφικών κειμένων και σχολίων, που οι μελετητές μόλις έχουν ξεκινήσει να διερευνούν ως προς την κάθε τους λεπτομέρεια, με σκοπό να ανακατασκευάσουν τις εκάστοτε ιστορίες τους, να συγκεντρώσουν τα εθνογραφικά δεδομένα που αφορούν τους συμμετέχοντες σε αυτά συγγραφείς και να οδηγηθούν στην κατανόηση των συγκεκριμένων κάθε φορά κανόνων που διέπουν τη λειτουργία τους, καθώς και των διαφορετικών τρόπων διά των οποίων ενθαρρύνουν τη διεξαγωγή του πολιτισμικού παιγνίου.

Αυτό το επιτακτικό καθήκον έχουν και όσοι από εμάς επιθυμούν να κατανοήσουν τις νέες συνθήκες, υπό τις οποίες εκτελείται το πολιτισμικό έργο που εμείς οι ίδιοι σήμερα επιτελούμε. [...] Χρειαζόμαστε [λοιπόν] ένα νέο μοντέλο για [την κατανόηση] του πεδίου της πολιτισμικής παραγωγής [...]. Το είδος του μοντέλου που έχω κατά νου θα χρωστούσε ασφαλώς πολλά στον Bourdieu, μα θα ανθίστατο σε κάθε διαίρεση του κοινωνικού χώρου σε δύο προϋπάρχουσες τάξεις πραγμάτων [...]. Θα διατηρούσε, περισσότερο απ' ό,τι το επιδίωξε ο Bourdieu, μια έμφαση στους

³⁶ Βλ. P. Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης. Γένεση και Δομή του Λογοτεχνικού Πεδίου*, μετ.: Έ. Γιαννοπούλου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006, σ. 189-225.

³⁷ Βλ. J. F. English, "Winning the Culture Game...", ό.π., σ. 120.

τακτικισμούς, στις διάφορες μορφές των πρόσκαιρων και έξυπνων συμμαχιών, στην διπροσωπία και το διπλό παίγνι, που καθιστούν ορισμένες περιπτώσεις πολιτισμικών πρακτικών αποτελεσματικές [...].³⁸

Οι καίριες παρατηρήσεις του English, –που αναπτύχθηκαν εκτενέστερα στα Κεφάλαια 3 και 4 του πρόσφατου βιβλίου του *Η οικονομία του κύρους (The economy of prestige)*–³⁹ προσαρμόζουν το θεωρητικό μοντέλο του Bourdieu σε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «ύφος του παιγνιδιού» (styles of play), καθώς και στο «δημοσιογραφικό κεφάλαιο» που αποκομίζουν οι «παίκτες» με τη συνειδητή πρόκληση σκανδάλων και με τους διάφορους λεπτούς τους τακτικισμούς. Παρότι η αναθεωρημένη κοινωνιολογική μέθοδος του English εστιάζεται κατά βάση στη μετα-πολεμική εποχή, θεώρησα πως μπορούσε να εφαρμοστεί και στην περίπτωση των σκανδάλων που προκλήθηκαν κατά την περίοδο 1914-1921 γύρω από τις απονομές του Αριστείου (Κεφάλαιο 2). Ιδιαίτερα η τακτική του Ξενόπουλου δείχνει να αποτελεί μια τέτοιου τύπου παιγνιώδη διαδικασία αυτοϋπονόμευσης, μέσω της οποίας ο «παίκτης»-Ξενόπουλος επιχείρησε να υπονομεύσει τη σοβαρότητα του Αριστείου, αποκομίζοντας ταυτόχρονα εξαιρετικά οφέλη από τον ευφυή χειρισμό των διαφόρων μηχανισμών αυτοπροβολής και έμμεσης ή αρνητικής διαφήμισης του διατιθέμενου στην εκδοτική αγορά λογοτεχνικού του προϊόντος. Αλλά και η ευρύτερη πολιτική σκανδαλολογία, που ξέσπασε με δριμύτητα την ίδια εποχή γύρω από το Αριστείο ή γύρω από άλλα κρατικά παράσημα, έμοιαζε περισσότερο με γραφική εκστρατεία αποβλέπουσα στην απονομιμοποίηση του πολιτικού αντιπάλου και κατατείνουσα σε πρόσκαιρες συμμαχίες ή σε μια μάλλον εφήμερη, ελαφρά αντιπολιτευτική ρητορική, παρά με μια μεθοδική πρακτική προερχόμενη από ένα συγκροτημένο σύστημα κοινωνικού ανταγωνισμού. Η έκκληση, τέλος, του English για μια μεθοδική και εξαντλητική καταγραφή και ανάλυση της δημοσιογραφικής συζήτησης, που ακολουθεί μετά από κάθε απονομή ενός οποιουδήποτε βραβείου, ανταποκρινόταν πλήρως στην πεποίθησή μου ότι η χαρτογράφηση του ελληνικού μεσοπολεμικού λογοτεχνικού πεδίου και η κατανόηση της λειτουργίας των βραβείων ήταν εγχειρήματα που περνούσαν μέσα από το προσεκτικό ξεφύλλισμα του ημερήσιου και περιοδικού τύπου αυτής της εποχής.

Εντούτοις, παρότι η συγκρότηση του ελληνικού λογοτεχνικού πεδίου τελούνταν σε ιστορική στιγμή, κατά την οποία η ελληνική κοινωνία βρισκόταν στα πρώτα στάδια του αστικού της εκσυγχρονισμού, η θεωρία του Bourdieu θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μου,

³⁸ Στο ίδιο, σ. 127- 128 (η μετάφραση είναι δική μου).

³⁹ Βλ. του ίδιου, *The economy of prestige*, ό.π., σ. 187-320.

να συμβάλει και αυτοτελώς στη χαρτογράφηση του μεσοπολεμικού θεσμικού τοπίου. Όπως, για παράδειγμα, φανερώνει το αναλυόμενο αρχαιακό υλικό, η ρητορική της «αισθητικής αυτονομίας» ήταν κυρίαρχη στην κριτική συζήτηση εκείνης της περιόδου (Κεφάλαιο 3, Ενότητα 3)⁴⁰. Αυτή η διαπίστωση ασφαλώς δεν νομιμοποιεί έναν αφελή, ανιστορικό και αυθαίρετο παραλληλισμό του ελληνικού μεσοπολεμικού λογοτεχνικού πεδίου με το αντίστοιχο παρισινό πεδίο του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα (μέσα από τη διερεύνηση του οποίου σχηματίστηκαν και οι εννοιολογικές κατηγοριοποιήσεις στους *Κανόνες της Τέχνης* του Bourdieu). Η συζήτηση, ωστόσο, της μεσοπολεμικής κριτικής αναφορικά με το ζήτημα της λεγόμενης αισθητικής αυτονομίας ήταν φανερό πως γεννούσε την ανάγκη για πληρέστερη κατανόηση της ακριβούς διαδικασίας, διά της οποίας κάθε αναδυόμενη τάση αισθητικού φιλελευθερισμού έτεινε να εκφυλίζεται σε συντεχνιακού χαρακτήρα αίτημα για οικονομική ενίσχυση της λογοτεχνικής δραστηριότητας –ένα αίτημα που στις περισσότερες περιπτώσεις απέληγε στη θέσπιση μιας σειράς από νέους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης. Αυτό που, σε κάθε περίπτωση, με ενδιέφερε να κατανοήσω ήταν η ακριβής διαδικασία, με την οποία τα λογοτεχνικά βραβεία παρενεβλήθησαν στη συγκεκριμένη διαδικασία.

Καθώς, λοιπόν, οι αισθητικοί «συμβιβασμοί» της (μικρο-)αστικής διανόησης (όπως η ίδια τους αντιλαμβάνονταν) συνεπάγονταν την οργανική υπαγωγή της λογοτεχνικής δραστηριότητας στις υπηρεσίες οργάνωσης και διοίκησης του συλλογικού εθνοποιητικού εγχειρήματος, η εργασία χρειάστηκε μια επιπλέον θεωρητική υποστύλωση, προκειμένου να αναδειχθούν οι επιμέρους εθνοσυμβολικοί όροι που συνδέονταν με την τελετουργική και την υλική πλευρά των βραβεύσεων (Κεφάλαιο 2, Ενότητα 1.2).⁴¹ Ένας τέτοιου τύπου

⁴⁰ Η σχετική έννοια της «αυτονομίας» –που περιγράφει ένα σύνολο αντιφατικών κοινωνικών πρακτικών, μέσω των οποίων τελέστηκε σε ορισμένη ιστορική στιγμή η διεκδίκηση ενός χώρου καλλιτεχνικής έκφρασης, ανεπηρέαστης από την εξουσία της αγοράς (εκδότες κλπ.) και του κράτους (διορισμοί, παροχές, λογοκρισία)– είναι κομβική στην ανάλυση του Bourdieu, καθώς περιγράφεται ως η απαρχή μιας διαδικασίας που οδήγησε (κυρίως μέσα από τις αισθητικές και κοινωνικές επιλογές του Baudelaire και του Flaubert) στη συγκρότηση του γαλλικού «λογοτεχνικού πεδίου» ως ενός κοινωνικού χώρου διεπόμενου από ιδιαίτερους κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς· βλ. P. Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης*, ό.π., σ. 95-188. Η έννοια του «λογοτεχνικού πεδίου» αποτελεί μέρος της γενικότερης κοινωνιολογικής θεωρίας του Bourdieu γύρω από τα «πεδία» κοινωνικής δράσης και της «οικονομίας των κοινωνικών πρακτικών». Για μια εξαντλητική ανάλυση του κατά Bourdieu λογοτεχνικού πεδίου, βλ. J. Jurt, *Das literarische Feld. Das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, εκδ. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995. Για μια σύνοψη της θεωρίας των κοινωνικών πρακτικών του Bourdieu, βλ. P. Bourdieu, *Outline of the theory of practice*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1977.

⁴¹ Για την κατανόηση της εθνοποιητικής διαδικασίας και των μηχανισμών της εθνοσυμβολικής της πραγμάτωσης έλαβα υπόψη μου ένα αρκετά μεγάλο φάσμα από τις κλασικές (και ενίοτε κανονικοποιημένες) πια εργασίες σχετικά με τον εθνικισμό είτε ως βιωμένη κατάσταση είτε ως φαντασιακή κατασκευή ή εφαρμοσμένη πολιτική θεωρία. Για δύο εξαιρετικά διεισδυτικές και εξαντλητικές κριτικές παρουσιάσεις

κριτικός αναπροσανατολισμός της θεωρητικής οπτικής του Bourdieu απουσιάζει μεν πλήρως από μελέτες που ακολουθούν το νεο-κοινωνιολογικό πρότυπο του English, είναι ωστόσο κυρίαρχος στη μελέτη της S. M. Corse, που αξιοποιεί τα πορίσματα των κοινωνιολογικών ερευνών του Bourdieu προκειμένου να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο τα λογοτεχνικά βραβεία και άλλοι παράγοντες συνέβαλαν στη διαδικασία διαμόρφωσης της αμερικανικής και της канаδικής εθνικής αυτοσυνειδησίας.⁴²

Η έννοια, άλλωστε, του κοινωνικού γούστου –που αποτελεί, κατά τον Bourdieu, ένα μετρήσιμο, κερτιμένο «συμβολικό κεφάλαιο» προς περαιτέρω αξιοποιήσεις ή επενδύσεις (οικονομικές ή πολιτισμικές) και που προκύπτει ως αποτέλεσμα διαδοχικών εκπαιδευτικού τύπου πιστοποιήσεων και άτυπων οικογενειακών κληροδοτήσεων– με απασχόλησε όχι ως δυνατότητα προσδιορισμού των κοινωνιολογικών χαρακτηριστικών των συγγραφέων και των έργων τους,⁴³ αλλά ως μέσον για την κατανόηση ευρύτερων πολιτισμικών ζητημάτων. Ένα τέτοιο ζήτημα ήταν λ.χ. το επίμονο αίτημα της λογοτεχνικής κοινότητας για την ίδρυση της Ακαδημίας ως ενός ύψιστου πολιτισμικού θεσμού, αρμόδιου για την παροχή τίτλων πιστοποιημένης «πολιτισμικής ευγένειας». Με ενδιέφερε ακόμη –όπως φαίνεται στο Κεφάλαιο 6– ο τρόπος με τον οποίο συσσωρεύτηκε ένα είδος εθνικού «συμβολικού κεφαλαίου» μέσω της σταδιακής κοινωνικής καθιέρωσης του παλαμικού έργου, καθώς και ο αυξημένος κοινωνικός ανταγωνισμός γύρω από την οικειοποίησή του. Προς αυτήν την κατεύθυνση υιοθέτησα εν μέρει τη διάκριση μεταξύ υψηλής, μεσαίας και λαϊκής αισθητικής, με τον τρόπο που την προσδιορίζει ο Bourdieu, δηλαδή ως έναν ταξινομητικό μηχανισμό που αξιοποιείται για την κατασκευή ενός κώδικα «αισθητικής αυτονομίας», ο οποίος διευκολύνει την κοινωνική διάκριση και την ταξική επιβολή· όπως επιχειρώ να δείξω στο Κεφάλαιο 6 της παρούσας εργασίας, αυτόν ακριβώς τον μηχανισμό φαίνεται

αυτής της εκτενέστατης ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, βλ. Γ. Χαμηλάκης, *Το έθνος και τα ερείπιά του: αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, μετ.: Ν. Καλαϊτζής, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012, σ. 25-50· Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά πεπρωμένα: ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 23-123. Ειδική αναφορά πραγματοποιώ εδώ μόνο σε τρία βιβλία του Α. D. Smith, που βάρυναν περισσότερο στη δική μου προσέγγιση, κυρίως επειδή νομίζω πως τα συμπεράσματά τους προκύπτουν από συνυπολογισμό της ελληνικής εθνοποιητικής διαδικασίας. Πρόκειται για τα έργα: Α. D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, μετ.: Ε. Πέππα, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 2000· του ίδιου, *Ethno-symbolism and nationalism. A cultural approach*, εκδ. Routledge, London/New York 2009· του ίδιου, *Nationalism and Modernism, A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, εκδ. Routledge, London/New York 1993.

⁴² Βλ. S. M. Corse, ό.π.

⁴³ Για μια τέτοιου τύπου προσέγγιση με εξαιρετικά χρήσιμες παρατηρήσεις για την καταγωγή και το μορφωτικό επίπεδο των συγγραφέων της «Γενιάς του 1880», βλ. τις εισαγωγικές παρατηρήσεις του Ε. Ματθιόπουλου στο έργο του *Η τέχνη πετροφουέ εν οδύνη: η πρόσληψη του νεορομαντισμού στο πεδίο της ιδεολογίας, της θεωρίας της τέχνης και της τεχνοκριτικής στην Ελλάδα*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2005, σ. 39-59.

πως αξιοποίησε κατά τη δεκαετία του 1930 ο «κύκλος Κατσίμπαλη» στην προσπάθειά του να οικειοποιηθεί την «παλαμική κληρονομιά».⁴⁴ Τέλος, η ίδια η προσπάθεια για την κατανόηση του ρόλου των βραβείων μέσα από τη χαρτογράφηση των δυναμικών σχέσεων μεταξύ δρώντων υποκειμένων, θεσμών, αξιών και πρακτικών στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην έννοια του «λογοτεχνικού πεδίου», όπως αυτή νοηματοδοτήθηκε από τον Bourdieu. Η προσπάθεια να περιγραφούν με κάθε λεπτομέρεια οι διαρκείς «θεσιληψίες» και «τοποθετήσεις» εντός του ελληνικού λογοτεχνικού πεδίου πριν και μετά από την εκάστοτε βράβευση αποσκοπεί στην κατανόηση των όρων του διαρκούς ανταγωνισμού μεταξύ μεμονωμένων ή ομαδικά ενεργούντων συγγραφέων, κριτικών και δημοσιογράφων για την επιβολή καθορισμένων συστημάτων αξιακής ιεράρχησης και τη συνακόλουθη εξασφάλιση ιδεολογικής κυριαρχίας (ή «συμβολικής εξουσίας», σύμφωνα με την ορολογία του Bourdieu). Η συγκεκριμένη, μάλιστα, ερμηνευτική οπτική ήταν που οδήγησε και στη σχηματική κατηγοριοποίηση των κοινωνικών πρακτικών, που εκδηλώθηκαν κατά τη θέσπιση των μεσοπολεμικών βραβείων, σε δύο αλληλεξαρτώμενα «υπο-πεδία» (το ακαδημαϊκό και το αντι-/εξω-ακαδημαϊκό), τα οποία φανερώνουν τα λεπτά όρια μεταξύ των θεσμικώς αποδεκτών και των θεσμικώς απορριπτόμενων λογοτεχνικών αξιών, καθώς και τη σχέση των διαφόρων συγγραφέων και λογοτεχνικών ομάδων με τα διάφορα συστήματα εξουσίας και με το ευρύ ή το εξειδικευμένο αναγνωστικό κοινό της εποχής τους.⁴⁵

Σε ό,τι αφορά την ελληνική βιβλιογραφία, που λειτούργησε ως βάση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, θα πρέπει προκαταβολικά να αναφερθεί πως ο γενικός μεθοδολογικός μου προσανατολισμός διαμορφώθηκε, μέχρις ενός βαθμού, από τις εισηγητικού χαρακτήρα δημοσιεύσεις του Γ. Βελουδή (γύρω από τα ρεύματα των μαρξιστικών και κοινωνιολογικών λογοτεχνικών σπουδών)⁴⁶ και του Μ. Πεχλιβάνου

⁴⁴ Για τις έννοιες των «τίτλων πολιτισμικής ευγένειας» και του «κληρονομημένου και επίκτητου κεφαλαίου», καθώς και για την τριπλή διάκριση του γούστου ως μηχανισμού κοινωνικής διάκρισης, βλ. P. Bourdieu, *Η Διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μετ.: Κ. Καψαμπέλη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σ. 51-139.

⁴⁵ Για τις έννοιες της «θεσιληψίας», της «τοποθέτησης» και του «υπο-πεδίου», καθώς και για τη σημασία τους για την περιγραφή ενός πλαισίου κοινωνικής δράσης, όπου η ένταση μεταξύ δρώντων υποκειμένων και ομάδων αποσκοπεί στην εξασφάλιση της «συμβολικής εξουσίας», βλ. J. Jurt, ό.π., σ. 71-108· D. Swartz, *Culture and Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago / London 1997, με έμφαση στις σ. 117-142, 218-246.

⁴⁶ Τώρα συγκεντρωμένες στους τόμους: Γ. Βελουδής, *Το γράμμα και το πνεύμα: αισθητικά, κριτικά, γραμματολογικά*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004· του ίδιου, *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας* εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1992.

(γύρω από τη θεωρία της πρόσληψης).⁴⁷ Σε ό,τι δε αφορά την ερμηνευτική προοπτική των ερευνητικών μου αναζητήσεων, χρησιμοποίησα κατά βάσιν ως πρότυπο ορισμένες μελέτες του Τ. Καγιαλή και του Δ. Τζιόβα. Ειδικά τα έργα τους *Η επιθυμία για το Μοντέρνο* (2007) και *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα* (2011)⁴⁸ με βοήθησαν να τοποθετήσω και να αναπτύξω την προβληματική των Κεφαλαίων 5 και 6 μέσα σε ένα ήδη διαμορφωμένο ερμηνευτικό πλαίσιο.

Σχετικά με το εκδοτικό –ειδικότερα– τοπίο του ελληνικού Μεσοπολέμου διαθέτουμε πλέον μια ικανοποιητική χαρτογράφηση του περιοδικού και του ημερήσιου τύπου, μετά από τη συστηματική ερευνητική δραστηριότητα του Χ. Λ. Καραόγλου (1991, 1992, 1996-2007) και την έκδοση της τετράτομης *Εγκυκλοπαίδειας του ελληνικού Τύπου* (Λ. Δρούλια-Γ. Κουτσοπανάγου, 2008) από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Οι μελέτες των Ανδρειωμένου (2010), Βαρελά (1995, 2005), Γκρέκου (1993), Καλογιάννη (1985), Karakatsouli (2015), Καρπόζηλου (1987, 1991, 1999), Κόκκινου (χ.χ.), Λαδογιάννη (1993), Ντουνιά (1996), Πάτσιου (1987, 1992) και Ρώτα (1994) και οι πιο πρόσφατες διδακτορικές διατριβές των Καραβά (2008), Καραμπελα (2009), Πολατίδου (2004), Χατζηδημητρίου-Παράσχου (2002) και Χρυσάφη (1999) έχουν εξειδικεύσει σε μεγάλο βαθμό τη γνώση μας για τον περιοδικό τύπο. Αντιθέτως, αν εξαιρέσει κανείς τη διδακτορική διατριβή της Παπαδημητρίου (1990) για τον ημερήσιο Τύπο των μέσων της δεκαετίας του 1910, ο χώρος των εφημερίδων της περιόδου 1910-1942 παραμένει αδιερεύνητος. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον γύρω από τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά της εφημεριδογραφικής λογοτεχνικής παραγωγής του 19^{ου} αιώνα, με μελέτες όπως της Αμιλιτού (2012, 2014), του Μουλλά (2007) και προσφάτως της Βρούτση (2015), οι οποίες εστιάζονται στις επιδράσεις που άσκησε η δημοσιογραφική κουλτούρα στη σημειολογία του λογοτεχνικού κειμένου⁴⁹. Ο συνδυασμός όλων αυτών των μελετών με την κριτική ανάλυση του μεσοπολεμικού περιοδικού τύπου από τον Καγιαλή (2007) με βοήθησαν να

⁴⁷ Βλ. H. R. Jaub, *Η θεωρία της πρόσληψης: τρία μελετήματα*, ό.π.: Μ. Πεχλιβάνος, *Από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες Πολιτείες: η στίξη της ανάγνωσης*, ό.π., σ. 19-85.

⁴⁸ Για τα αναλυτικά στοιχεία των εκδόσεων και δημοσιεύσεων που περιλαμβάνονται στην εδώ βιβλιογραφική επισκόπηση, βλ. τον βιβλιογραφικό κατάλογο στο τέλος της εργασίας (εδώ, σ. 550-588).

⁴⁹ Σημειώνω εδώ επιπλέον τα υπό δημοσίευση πορίσματα του ερευνητικού προγράμματος «Αγγελίες ελληνικών εντύπων» (το οποίο διεξήχθη κατά το διάστημα 2005-2008 στο Πανεπιστήμιο Κρήτης υπό την εποπτεία του Α. Πολίτη), καθώς και την τρέχουσα μεταδιδακτορική έρευνα του Φ. Παππά για τη λογοτεχνία του ημερήσιου τύπου της περιόδου 1873-1909, που διεξάγεται στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

κατανοήσω την έννοια του «ενδιάμεσου» συγγραφικού ύφους, και παραλλήλως να στρέψω την προσοχή μου στις μορφικές μεταλλάξεις του μελετώμενου λογοτεχνικού υλικού.

Επιπλέον, τόσο η *Επιθυμία για το Μοντέρνο* όσο και μια σειρά από άλλες μελέτες, όπως π.χ. εκείνες του Δερμεντζόπουλου (1997) για το ληστρικό μυθιστόρημα και των Βαρελά (1996), Βελουδή (1977), Κεχαγιόγλου (1980, 1993) και Μουλλά (2007) για διάφορα λαϊκά λογοτεχνικά είδη ή αναγνώσματα, έχουν αρχίσει να φωτίζουν τους όρους παραγωγής και διάδοσης –αλλά και τον μυθοπλαστικό κόσμο– της λεγόμενης «ελαφράς» λογοτεχνίας. Πολύ πιο ανεπτυγμένη είναι, βέβαια, μέχρι στιγμής η ερευνητική τάση που επικεντρώνεται στα εκπαιδευτικού ή ευρύτερα παιδαγωγικού χαρακτήρα λογοτεχνικά αναγνώσματα, με μελέτες όπως των Γεωργίου (2010), Καρπόζηλου (2009), Καψάλη-Χαραλάμπους (2008), Κουντουρά (2006) και Παπαθανασίου (2011). Η διερεύνηση, αντιθέτως, των χαρακτηριστικών του αναγνωστικού κοινού και του τυπωμένου λογοτεχνικού βιβλίου –με τον τρόπο π.χ. των εστιαζόμενων στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα μελετών της Καρπόζηλου (2013) και της Μαθιουδάκη (2001)–, καθώς και των διαδικασιών της εμπορικής προώθησης ή της αναγνωστικής πρόσληψης του μεσοπολεμικού λογοτεχνικού προϊόντος –όπως, π.χ., στην εστιαζόμενη σε μεταγενέστερη περίοδο μελέτη του Πεχλιβάνου (2008)– παραμένει ένα ατροφικό ακόμη εγχείρημα, παρά τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες μελέτες της Καρακατσούλη (2013) και του Αλέξη Πολίτη (1998, 2000), που κινούνται προς αυτήν την κατεύθυνση.

Είναι, επομένως, φανερό πως παρά τις σημαντικές προόδους στην έρευνα που αφορά την κοινωνιολογία και την ιστορία του Τύπου και του ελληνικού βιβλίου, οι ευρύτερες νεοελληνικές σπουδές στερούνται μιας συνθετικής μελέτης, που να αντιμετωπίζει τον εκδοτικό, δημοσιογραφικό και αναγνωστικό χάρτη της ευρύτερης προπολεμικής περιόδου από μια κριτική ερμηνευτική προοπτική. Αυτή η βιβλιογραφική αδυναμία δυσχέρανε αρκετά την προσπάθειά μου να εξηγήσω τους συσχετισμούς των εκδοτικών συμφερόντων, όπως αυτοί εκδηλώνονταν είτε μέσα από ιδιωτικού χαρακτήρα διαγωνισμούς και βραβεύσεις (όπως π.χ. του Ζηκάκη ή της Εταιρείας Φιλοτέχνων) είτε μέσα από τη στάση των εκδοτικών επιχειρήσεων απέναντι στο ζήτημα της «εκδοτικής κρίσης». Δεδομένου μάλιστα ότι η ρητορική της «εκδοτικής κρίσης» συσχετίζεται άμεσα (όπως δείχνω στα Κεφάλαια 4 και 5) με την καθιέρωση των κρατικών βραβείων, προσπάθησα –όσο αυτό

ήταν εφικτό— να αναδείξω μέσα από τα δεδομένα της αρχειακής έρευνας τη στάση όλων των βασικών «παικτών» απέναντι σε αυτό το ζήτημα.

Η κατανόηση, όμως, της εκδοτικής κρίσης και της ρητορικής που την περιέβαλε προσέκρουε σε δύο επιπλέον βιβλιογραφικά κενά. Οι κατατοπιστικές, πρώτ' απ' όλα, μελέτες των Αμιλήτου (2002), Μαθιόπουλου (2005), Παππά (2013) και Pateridou (2015) γύρω από τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά των συγγραφέων της «Γενιάς του 1880» έφθαναν μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χωρίς να επεκτείνονται στην εμβέλεια του δικού μου ερευνητικού πεδίου. Κι έπειτα, εργασίες, όπως εκείνες των Καράογλου (1988), Π. Νούτσου (2005), Παπακώστα (2003) και Σταυρίδη-Πατρικίου (1992, 2007), γύρω από τις εκάστοτε συσσωματώσεις ή τον πολιτικό ακτιβισμό των λογοτεχνών αυτής της περιόδου, δεν επαρκούσαν για μια εποπτική και συνάμα αναλυτική θεώρηση των διαφόρων σωματείων, οργανώσεων, ενώσεων ή συνεταιρισμών, που συγκροτούσαν ένα εξαιρετικά πολύπλοκο δίκτυο κοινωνικών σχέσεων και επαφών.

Κι όμως, ο ακριβέστερος προσδιορισμός του συγκεκριμένου σωματειακού χάρτη, αλλά και της κοινωνικής θέσης των συγγραφέων, αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την κατανόηση του χαρακτήρα και της λειτουργίας των λογοτεχνικών βραβείων. Στην υπέρβαση αυτού του προβλήματος συνέβαλε και πάλι η αξιοποίηση τόσο της πρωτογενούς αρχειακής πληροφορίας όσο και μιας αρκετά διαφωτιστικής βιβλιογραφίας, εμμέσως σχετιζόμενης με τα εν λόγω ζητήματα (Λεονταρίτης, 1978· Μοσχονάς, 2010· Μουδόπουλος, 1987· Μπαρμπάκη, 2009· Sina, 2011). Στο σημείο αυτό χρειάστηκε, λοιπόν, μια περαιτέρω επεξεργασία των συμπερασμάτων, στα οποία κατέληξε ο Καγιαλής στη μελέτη του *Η επιθυμία για το Μοντέρνο* ως προς τα αίτια που οδήγησαν αφενός στην αφύπνιση της «επαγγελματικής» συνείδησης των συγγραφέων και αφετέρου στην εύκολη υπαγωγή αυτής της συνείδησης στην υπηρεσία της βενιζελικής και της μεταξικής πολιτισμικής πολιτικής. Όπως επιχειρώ να δείξω στο Κεφάλαιο 5, αυτά τα ζητήματα μπορούν να εξηγηθούν από το *mutatis mutandis* πολιτισμικό New Deal, δηλαδή από το ευρείας κλίμακας και προνοιακού χαρακτήρα πρόγραμμα οικονομικής «ενίσχυσης των γραμμάτων και των τεχνών» που προωθήθηκε κατά τη δεκαετία του 1930 και που στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον νεοϊδρυθέντα τότε θεσμό των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας.

Η ερμηνευτική αυτή πρόταση ανταποκρίνεται σε αρκετά σημεία στα πορίσματα των προερχόμενων από τον χώρο της οικονομικής, κοινωνικής και συνταγματικής ιστορίας

ερευνών των Mazower (1991), Λιάκου (1993) και Αλιβιζάτου (2011). Μέσα από αυτήν την τριπλή (οικονομική, κοινωνική και πολιτειολογική) ανάγνωση της μεσοπολεμικής θεσμικής ιστορίας κατέστη φανερή η κεντρικά σχεδιασμένη κοινωνική αναδιάταξη του λογοτεχνικού πεδίου της δεκαετίας του 1930, που μέχρι ενός σημείου παρουσίαζε εμφανή κορπορατικά χαρακτηριστικά. Για τον περαιτέρω προσδιορισμό αυτών των χαρακτηριστικών προσέφυγα σε μια εκτενή βιβλιογραφία (που περιλαμβάνει τα έργα των Carter, 2008· Eisner, 2000· Erickson, 1977· Pekkarinen-Pohjola-Rowthorn, 1992· Schmitter-Lehmbruch, 1979· Siaroff, 1999· D. Sweeney, 2009· Whitman, 1991, 1993· Wiarda, 1977, 1978, 1997· Williamson 1985, Ψημίτη 1994). Ταυτόχρονα, για τη διευκρίνιση των επιμέρους λεπτών ειδικών όρων της πολιτικής θεωρίας στηρίχτηκα στο εισαγωγικού χαρακτήρα έργο του Haddock (2009) και στο εξαιρετικά κατατοπιστικό για την υπό μελέτη περίοδο έργο της Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκρόνων* (2006), καθώς και σε επιλεγμένα έργα της περί τη λεγόμενη «ριζοσπαστική δεξιά» και τον ιστορικό φασισμό βιβλιογραφίας (Μαρκέτος, 2006· Μποχώτης, 2003· Paxton, 2006). Για τη γενική, τέλος, ιστοριογραφική πλαισίωση της εργασίας μου στηρίχτηκα τόσο σε εποπτικού ή συνθετικού χαρακτήρα, θεμελιώδη έργα της ελληνικής και διεθνούς πολιτικής ιστοριογραφίας (Βερέμης, 1977· Bernstein-Milza, 1997· Δαφνής, 1997· Hering, 2006· Μανρογορδάτος, 1983· Χατζηιωσήφ, 2003), όσο και σε επικεντρωμένα στη βενιζελική περίοδο έργα (Βερέμης-Δημητρακόπουλος, 1980 και Kitromilides, 2006).

Συν τοις άλλοις, για την ευρύτερη κατανόηση του εκδοτικού και θεσμικού χάρτη της εν λόγω εποχής, απαιτήθηκε, όπως φαίνεται ιδίως στα Κεφάλαια 2 και 5, επαρκής ενημέρωση γύρω από τους λογοκριτικούς και τους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς της βενιζελικής και της μεταξικής περιόδου. Για τον σκοπό αυτό προσέφυγα στα έργα των Αγγελή (2006), Amilitou (2015), Kofas (1983), Κουρκουρή (2010), Λεμονίδου (2005, 2007, 2011), Μαχαίρα (1987), Μπρέγιαννη (1999) και Πετράκη (2006), τα οποία αξιοποίησα συνδυαζόμενα με τη διεθνή βιβλιογραφία γύρω από τους κατά περίπτωση προπαγανδιστικούς μηχανισμούς διαφόρων κρατών εκείνης της εποχής (Aliprantis, 2013· Darnton, 2014· Hooker, 1996· Keshen, 1996· Kingsbury, 2010· Köroğlu, 2007· Mullen, 2011· Paddock, 2004· R. Sweeney, 2000· Verhey, 2000· Welch, 2000). Σε ό,τι, τέλος, αφορά το εκτελεστικό μέρος των βενιζελικών και των μεταξικών κυβερνητικών πολιτικών, παρατηρείται και πάλι μια βιβλιογραφική δυσαναλογία, που αποβαίνει μεν επωφελής για

τη χαρτογράφηση και την εις βάθος κατανόηση του εκπαιδευτικού θεσμικού τοπίου και της εφαρμοσθείσας εκπαιδευτικής πολιτικής (Α. Δημαράς, 1990, 1992· Ρογάρη, 2010· Σολωμονίδου, 1989· Τόγιας, 1990· Τσουκαλάς, 1992· Φραγκουδάκη, 1986), αφήνει όμως σημαντικά κενά σε ζητήματα που άπτονται της παράλληλης πολιτισμικής πολιτικής της εν λόγω περιόδου. Το κενό αυτό καλύπτεται με πιο αργούς, αλλά σταθερά εντεινόμενους ρυθμούς με θεμελιώδεις ερευνητικές συμβολές, όπως οι ακόλουθες: Clogg (1986), Δημάδης/Dimadis (1990, 2013, 2014), Hering (1996), Καγιαλής (2007), καθώς και με τις μελέτες που περιλαμβάνονται στους δύο αλληλοσυμπληρούμενους τόμους, που εκδόθηκαν με τη φροντίδα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου* (2007) και *Ελευθέριος Βενιζέλος και πολιτιστική πολιτική* (2012).

Γυρίζοντας, τέλος, σύμφωνα με την αρχική μου στοχοθεσία, στα ζητήματα της καθαυτό λογοτεχνικής ερμηνείας (Κεφάλαια 3 και 6), έλαβα υπόψη μου την εκτενή κριτική παραγωγή μιας σειράς νεοελληνιστών επί τη βάση ενός σχήματος που συνδύαζε τη μακρο-ανάλυση (αισθητικά και ιδεολογικά ρεύματα) με την εστιασμένη σε μεμονωμένους συγγραφείς ή και σε επιλεγμένα κείμενα μικρο-αναλυτική προσέγγιση. Οι εργασίες των Βαγενά (1996, 2004, 2011), Βελουδή (1982, 2004), Βογιατζόγλου (2005), Γκότοβου (2004), Δάλλα (1988), Δημάδη (2004, 2007, 2009), Καστρινάκη (1999, 2006), Κωστίου (1987-1995), Λαδογιάννη (1995, 2015), Λυκούργου (2003), Μικέ (1996), Ντουνιά (1986, 1987, 1995, 2000, 2003, 2004, 2006, 2015), Παπαθεοδώρου (2004), Παρασκευόπουλου (2005), Πατερίδου (2009, 2012), Πολυκανδριώτη (2011), Ποσάντζη (2015) και Ποταμιάνου (2004) μού παρείχαν τα απαραίτητα εφόδια, προκειμένου να εξηγήσω είτε τη στρατηγική καθιέρωσης και εθνικοποίησης διαφόρων μεμονωμένων συγγραφέων (όπως π.χ. του Παλαμά και του Σικελιανού), είτε τις επιμέρους ιδεολογικές και αισθητικές πτυχώσεις του λογοτεχνικού έργου μιας σειράς από βραβευμένους ή και απορριφθέντες συγγραφείς (Βάρναλης, Καρυωτάκης, Μυριβήλης, Ρίτσος, Σκαρίμπας κ.ά.). Σε αυτό το ερευνητικό στάδιο με ενδιέφερε να κατανοήσω τα επιμέρους χαρακτηριστικά των έργων που αναδεικνύονταν ή υποβιβάζονταν από την εκάστοτε επικυρωτική διαδικασία. Προβαλλόμενες σε μια μακρο-αναλυτική προοπτική, οι πληροφορίες αυτές γεννούσαν ζητήματα που απαιτούσαν την επιπρόσθετη προσφυγή σε μια βιβλιογραφία χρήσιμη για την κατανόηση των ευρύτερων αισθητικών (Αραμπατζίδου, 2002, 2010, 2012, 2013· Dimadis, 2003· Καγιαλής, 1997, 1998, 2003, 2004· Kargiotis,

2013· Mackridge, 1986, 1992, 2003· Ντουνιά, 1999· Πολυχρονά, 2006· Rentzou, 2002, 2011· Σαχίνης, 1981· Τζιονας, 1997, 2003) και κοινωνικών-ιδεολογικών (Αβδελά, 2002· Αβδελά-Ψαρρά, 1985· Anastasopoulou, 1997· Βαρίκα, 2011· Κασκάλη, 2008· Καστρινάκη, 1998· Καφετζάκη, 2003· Λεονταρίτης, 1978· Mackridge, 2009· Νικολοπούλου, 2008· Π. Νούτσος, 1997, 2003· Ντουνιά, 1996· Τζιόβας, 1994, 2005, 2006· Φραγκουδάκη, 2001) ζυμώσεων της μεσοπολεμικής περιόδου. Έτσι, μέσα από τη μελέτη των βραβεύσεων αυτής της εποχής, προσπάθησα να επανεξετάσω ορισμένα ιδεολογικά ζητήματα της λογοτεχνικής ιστορίας, όπως έχουν τεθεί από τη σύγχρονη φιλολογική έρευνα. Προς αυτήν την κατεύθυνση, επιχειρώ στο Κεφάλαιο 6 να εξηγήσω τη διαδικασία ανάδυσης της ιδεολογικής υπερ-δομής της «πολιτισμικής οικουμενικής» επί τη βάση των συστηματικών εργασιών των Βελουδή (1989), Δημάδη (1991), Καγιαλή (2012), Κοτζιά (2006), Παπαθεοδώρου (2009), Αλέξη Πολίτη (2012), Τζιόβα (2011) και Vittì (2004), μέσα από τις οποίες αναδείχτηκαν οι κοινωνικοί μηχανισμοί που οδήγησαν αφενός στην εθνικοποίηση μιας ορισμένης λογοτεχνικής παραγωγής και αφετέρου στην ανάδυση και κυριαρχία των ποιητών της λεγόμενης «Γενιάς του 1930» και στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη μερική ή ολική κανονικοποίηση της καθαφικής ποιητικής.

Αυτό το είδος προσέγγισης, που εναλλάσσει τη μικρο-ανάλυση με τη μακρο-αναλυτική οπτική, απαιτούσε και μια αντίστοιχη εννοιολογική ευελιξία. Έτσι, προτίμησα τους όρους «Γενιά του 1880» και «Γενιά του 1930» (με κριτική πάντοτε αποστασιοποίηση), κάθε φορά που η μακρο-αναλυτική προοπτική απαιτούσε τη σχηματική αναφορά σε μια ευρεία λογοτεχνική τάση και δεν είχαν, επομένως, ιδιαίτερη σημασία οι επιμέρους διαφοροποιητικές αποχρώσεις αυτών των γενικών κατηγοριοποιήσεων.⁵⁰ Άλλες πάλι φορές (όπως στην περίπτωση του όρου «Γενιά του 1930») χρειάστηκε να εξηγήσω την τεχνική λειτουργία αυτών των όρων μέσα στο πλαίσιο μιας κοινωνικά προσδιοριζόμενης στρατηγικής αυτοπροσδιορισμού ενός συγγραφέα ή μιας ομάδας συγγραφέων. Όταν, προς το τέλος της ανάλυσης, άρχισε να διαφαίνεται κάποια διάσταση στη στρατηγική κοινωνικής επιβολής των πεζογράφων και των ποιητών της λεγόμενης «Γενιάς του 1930» διέκρινα αυτές τις δύο λογοτεχνικές ομάδες προσθέτοντας πλάι στον όρο «γενιά» τους επιθετικούς προσδιορισμούς «πεζογραφική» και

⁵⁰ Σε ό,τι αφορά τον όρο «Γενιά του 1930», ο Τζιόβας διερευνά εκείνες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις των θεωρούμενων ως μελών της, που δεν επιτρέπουν τη θεώρησή τους ως ενός ενιαίου, ομοιογενούς συνόλου· βλ. Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα: νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 15-71. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη φειδώ και κριτική απόσταση και με προσπάθεια να καθιστώ πάντοτε σαφές το περιεχόμενό του.

«ποιητική». Η ίδια ανάγκη για εξειδίκευση προέκυπτε κάθε φορά που η κοινωνική πρακτική των νεώτερων συγγραφέων της λεγόμενης «Γενιάς του 1880» φαινόταν να διαφοροποιείται από τις επιλογές της διοικητικής ηγεσίας αυτής της «γενιάς». Στις περιπτώσεις αυτές, χρησιμοποιούσα τον όρο «(πρώτες/ύστερες) μεταπαλαμικές γενιές». Συχνά αντιλαμβανόμουν τους λυρικούς/συμβολιστές του τέλους του 19^{ου} αιώνα Γρυπάρη, Μαλακάση, Πορφύρα και Χατζόπουλο ως προσωπικότητες μιας ξεχωριστής ομάδας εντός της ευρύτερης μεταπαλαμικής εποχής. Εξυπακούεται και πάλι ότι στις περιπτώσεις αυτές δεν με ενδιέφεραν οι επιμέρους αποκλίσεις των συγγραφέων, που συνήθως συστεγάζονται κάτω από αυτές τις σχηματοποιημένες κατηγορίες, τις οποίες εξάλλου εννόησα ως απολύτως εύπλαστα εννοιολογικά εργαλεία προσαρμοσμένα στην εκάστοτε ιστορική και κοινωνική συγκυρία. Στις περιπτώσεις, αντίθετα, που η οπτική μου εστιαζόταν σε επιμέρους διαφοροποιήσεις, αναφερόμουν στον εκάστοτε συγγραφέα με τα εξατομικευμένα του χαρακτηριστικά. Όταν πάλι ήθελα να τονίσω τον ειδικό διοικητικό ή ηγεμονικό ρόλο μιας ολιγάριθμης λογοτεχνικής ομάδας, που λειτουργούσε με όρους διανοητικής ελίτ, προσέφευγα στους όρους «κύκλος Δροσίνη/Παλαμά» και «κύκλος Κατσίμπαλη», ενώ όταν επεδίωκα να υπογραμμίσω την ανανεωτική ροπή, που επιδιωκόταν μέσω μιας –πάντοτε συγκυριακής και– πιο χαλαρά (ή και καθόλου) συντονιζόμενης συλλογικής δραστηριότητας προσέφευγα στους όρους «Νέοι του 1920» και «Νέοι του 1930».

Τη διπλή αυτή μικρο-αναλυτική και μακρο-αναλυτική ερμηνευτική στρατηγική προσπάθησα να αποτυπώσω και κατά τη διαδικασία της οργάνωσης του ερευνητικού μου υλικού. Έτσι, στα Κεφάλαια 1 και 4 επιχειρείται η αφηγηματικού χαρακτήρα παρουσίαση του ανασυντεθειμένου αρχειακού υλικού, που αφορά τα λογοτεχνικά βραβεία. Διέκρινα αυτό το υλικό σε επιμέρους ενότητες, που, χωρίς να αναιρούν τη γενική αφηγηματική στρατηγική, προβαίνουν και σε κάποιες αναγκαστικές θεματικές κατηγοριοποιήσεις του υλικού. Καθώς ο χαρακτήρας αυτών των κεφαλαίων είναι κατά βάση ιστοριογραφικός, η έκθεση των δεδομένων γίνεται κατά τρόπο αναλυτικό, με όσο το δυνατόν πιο εξαντλητικές περιγραφές και παρουσιάσεις του υλικού. Τα κεφάλαια 2 και 4 επιχειρούν αφενός να παρουσιάσουν την κριτική συζήτηση που περιέβαλε τις εκάστοτε βραβεύσεις και αφετέρου να αναδείξουν τις κοινωνικές πρακτικές που αναδεικνύονται μέσα από αυτές. Τέλος, αν τα δύο αυτά μεταβατικού χαρακτήρα κεφάλαια συνδυάζουν την κατηγοριοποιημένη έκθεση αρχειακού υλικού με μια εντονότερη ερμηνευτική προοπτική,

στα Κεφάλαια 3 και 6 επιχειρείται η *κριτική ανάλυση* των επιμέρους ανακατατάξεων, που παρατηρούνται στις αξιακές ιεραρχίες τού λογοτεχνικού πεδίου, αλλά και στη σημειολογία της ίδιας της λογοτεχνικής παραγωγής ως αποτέλεσμα των βραβεύσεων και των σχετιζόμενων με αυτές κοινωνικών πρακτικών.

Σε ό,τι αφορά το εννοιολογικό φορτίο ορισμένων άλλων όρων, που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτήν την εργασία, προκειμένου να προσδιορίσουν συγκεκριμένους τύπους κοινωνικών πρακτικών, ιδεολογικών τοποθετήσεων, λογοτεχνικών τάσεων και αισθητικών εφαρμογών, θα πρέπει εδώ να διευκρινιστεί ότι προϋποθέτουν μια απολύτως ιστορικοποιημένη προσέγγιση. Αυτό σημαίνει πως, παρά το γεγονός ότι κατά καιρούς χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ποικίλες καταστάσεις και διαφορετικής τάξεως δεδομένα, οι εν λόγω όροι χρησιμοποιούνται εδώ με το ειδικό σημασιολογικό φορτίο που τους προσδίδεται στο πλαίσιο των ιστορικών συνθηκών της υπό διερεύνηση περιόδου. Η περαιτέρω ανάλυση αυτού του σημασιολογικού φορτίου προκύπτει, άλλωστε, και από την εξέταση των αξιακών οριοθετήσεων, που πραγματοποιούμε στα Κεφάλαια 3 και 6 της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

Πιο αναλυτικά, για τον προσδιορισμό εφημερίδων, περιοδικών, θεσμών, προσώπων, συλλογικοτήτων, κοινωνικών χώρων ή τάσεων χρησιμοποιώ συχνά τον όρο (μεγαλο-/μικρο-) «αστικός» σε αντιδιαστολή κυρίως προς τους όρους «αγροτο-εργατικός» και «λαϊκός». Παρότι στα πρώτα χρόνια του 20^{ού} αιώνα η αστική ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας βρισκόταν σε σχετικά καθυστερημένο στάδιο, ο παραπάνω όρος φαίνεται πως μπορεί να συμπεριλάβει και ορισμένες από τις γενικώς παγιωμένες συνδηλώσεις του, όπως την τάση για συμβιβασμούς, παρά για αντιθέσεις, την σχετικά ελεύθερη εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα, την πρακτική των (πραγματικών ή συμβολικών) επενδύσεων, τον αντικληρικαλισμό και την έντονη (κοινωνική και γεωγραφική) κινητικότητα. Η έννοια του αστικού, όπως χρησιμοποιείται εδώ, προϋποθέτει πάνω απ' όλα μια στοιχειώδη μορφωτική στάθμη, ικανότητα γραφής, τακτικής ενημέρωσης και συμμετοχής σε συλλογικές μορφές πολιτικής ή επαγγελματικής εκπροσώπησης. Το ευρύ αναγνωστικό κοινό, στο οποίο απευθύνονται οι περισσότερες από τις πρωτοβουλίες της πολιτισμικής πολιτικής, που αναλύεται στην παρούσα εργασία, είναι στην πλειοψηφία του μικροαστικό, διακρίνεται λιγότερο ή περισσότερο καθαρά από την υπό σωματειακή αυτονόμηση εργατική τάξη και έχει σαφώς ανεπτυγμένες συνήθειες (με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την τακτική ανάγνωση της εφημερίδας και των

«εφημεριδογραφικών» λογοτεχνικών προϊόντων).⁵¹ Στην ίδια λογική εγγράφονται οι ειδικότερες έννοιες του «αστικού εκσυγχρονισμού», του «αστικού φιλελευθερισμού», του «αστικού κράτους» και της «αστικής διάνοησης» που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τη βενιζελογενή μεταρρυθμιστική πολιτική.⁵² Με την κοινώς αποδεκτή στην ελληνική βιβλιογραφία χρήση τους και με τις απαραίτητες κατά περίπτωση κριτικές επιφυλάξεις ή μικρο-προσαρμογές, χρησιμοποιήσα επίσης τους όρους «προοδευτικός», «συντηρητικός», «βενιζελικός», «βενιζελογενής», «αντιβενιζελικός», «βασιλόφρων», «σοσιαλεπαναστατικός», «σοσιαλπατριωτικός», «σοσιαλδημοκρατικός», διασταυρωμένες κάποτε με τη σχετική διεθνή βιβλιογραφία.⁵³

Περισσότερη επεξήγηση χρειάζονται πιθανόν δύο κομβικής σημασίας έννοιες της πολιτειολογικής επιστήμης, δηλαδή οι έννοιες «κράτος πρόνοιας» και «κορπορατικό κράτος». Στο προνοιακό κράτος (welfare state) κάποια δημόσια αρχή (συνήθως η κυβέρνηση) αναλαμβάνει την «πατεernalιστικού» τύπου προστασία όχι μόνο των πολιτισμικών δραστηριοτήτων (όπως θα δούμε στην παρούσα εργασία), αλλά ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου, το οποίο νοείται ως ένα είδος διευρυμένης οικογένειας. Σε αυτό

⁵¹ Για όλα τα παραπάνω, βλ. F. Moretti, *The Bourgeois. Between History and Literature*, εκδ. Verso, London/New York 2013, σ. 6-8· Ν. Ποταμιάνος, *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες (1880-1925)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας / Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2011· του ίδιου, “From the People to a Class: The Petite Bourgeoisie of Athens (1901-1923)”, στο: A. Lyberatos (επιμ.), *Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean Cities, 1900-1923*, εκδ. Crete University Press, Ηράκλειο 2013, σ. 133-145. Σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά, ο δημοτικισμός ήταν ένα κοινωνικό κίνημα με μικροαστικά χαρακτηριστικά· βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή· ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1890-1922)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σ. 546.

⁵² Πρόκειται για έννοιες, που είναι λίγο έως πολύ αποδεκτές από μεγάλο μέρος της επιστημονικής κοινότητας· βλ. ενδεικτικά ορισμένες χρήσεις τους διάχυτες στις ακόλουθες μελέτες: Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1874)· όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μετ.: Β. Σταυροπούλου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983· G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821-1936)*, μετ.: Θ. Παρασκευόπουλος, τμ. 2, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2006, σ. 681 κεξ· Ά. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986· Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 97 κεξ.

⁵³ Βλ. ενδεικτικά: Έ. Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τμ. 2, Μέρος 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002· Β. Haddock, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης από το 1789 μέχρι σήμερα*, μετ.: Β. Φροσυνός, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2009, σ. 29-99· Σ. Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τμ. 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006· Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων· η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2006· Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π.· Γ. Β. Λεονταρίτης, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978. Π. Νούτσος (επιμ.), *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τμ. 1, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1995, σ. 21-115· Σ. Μαρκέτος, «Η ελληνική Αριστερά», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 125-153. Κατά τη χρήση αυτών των εννοιών συνυπολογίστηκαν και οι αξιακές μετατοπίσεις, που συντελούνταν από δεκαετία σε δεκαετία, καθώς και (μετά από κριτικό έλεγχο) ο τρόπος, με τον οποίο αλληλο- και αυτο-προσδιορίζονταν τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα εκείνης της εποχής.

το σύστημα, το κράτος θεωρείται υπεύθυνο για την προστασία κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας που εμπίπτει στην επικράτειά του. Παρότι η παρεμβατική φύση του φέρνει φαινομενικά το κράτος σε ρήξη με τις παραδοσιακές φιλελεύθερες αξίες, επί της ουσίας συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο: το κράτος έρχεται να εξασφαλίσει την κοινωνική διάχυση των φιλελεύθερων αρχών.⁵⁴ Επιπροσθέτως, το συνήθως εθνικού τύπου κορπορατικό κράτος αποτελεί μετεξέλιξη αυτού του πολιτειακού μοντέλου, καθώς με βάση την αντίληψη, ότι το κοινωνικό σύνολο αποτελεί ενιαίο οργανικό όλον, επιδιώκει τον συντονισμό της δράσης των οργανωμένων σε σωματεία εργαζομένων με τα συμφέροντα των επίσης συντεχνιακά δραστήριων εργοδοτών τους, προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος.⁵⁵

Τέλος, θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι κατεβλήθη προσπάθεια, ώστε να χρησιμοποιηθούν με φειδώ οι όροι «νεωτερικός», «νεωτερίζων», «εκσυγχρονιστικός» και ακόμη περισσότερο οι ειδικοί όροι «μοντερνιστικός» και «πρωτοποριακός», γύρω από τους οποίους επικρατεί κάποια σύγχυση. Σε γενικές γραμμές, προσέφευγα στον όρο «εκσυγχρονιστικός», όταν αναφερόμουν σε κάποια εξω-λογοτεχνική ενέργεια (συνήθως κάποια πολιτική πρωτοβουλία), που αποσκοπούσε σε συντονισμό της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας με τους ευρωπαϊκούς ρυθμούς οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής εξέλιξης.⁵⁶ Από τους τέσσερεις άλλους όρους, τους οποίους εκλαμβάνω ως περισσότερο εξειδικευμένους προκειμένου για τις πολιτισμικές πρακτικές και αξίες, προτιμούσα συνήθως τον όρο «νεωτερίζων», γιατί φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στα ημιτελή ή επιφανειακά νεωτερικά αισθητικά επιτεύγματα της περιόδου 1910-1930. Γενικώς χρησιμοποίησα τους όρους «νεωτερικός» και «νεωτερίζων» αντί του «μοντερνιστικός», ώστε να αποφεύγεται η σύνδεση αυτών των έργων με το ρεύμα του

⁵⁴ Βλ. B. Haddock, ό.π., σ. 247-249· B. Nelson, *The Making of the Modern State: A Theoretical Evolution*, εκδ. Palgrave Macmillan, New York κ.ά., 2006, σ. 101-124.

⁵⁵ Περισσότερα για τον κορπορατισμό και τις διάφορες ιστορικές εκδοχές του, *εδώ*, σ. 388-389, σημ. 163 (όπου παρατίθεται και η σχετική βιβλιογραφία). Για τον όρο «συντεχνιακός» στα ιστορικά συμφραζόμενα της ελληνικής δεκαετίας του 1910, βλ. Ν. Ποταμιάνος, «Ο σύνδεσμος συντεχνιών», στο: Ο. Καϊάφα (επιμ.), *Η πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Αλλαγές και ανατροπές*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (11 και 12 Δεκεμβρίου 2009), εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Ίδρυμα Μωραΐτη, Αθήνα 2012, σ. 75-91. Για μια εποπτική παρουσίαση της έννοιας του «εθνικού κράτους» και του εθνικισμού στην παραδοσιακή του εκδοχή του εδαφικού επεκτατισμού και στις μετεξελίξεις του κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, βλ. B. Haddock, ό.π., σ. 141-176, 247-283· E. J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μετ.: Χ. Νάντρις, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ. 28-227.

⁵⁶ Με αυτήν την έννοια φαίνεται πως χρησιμοποιεί τον όρο “modernisation” ο Α. Δημαράς στο άρθρο: Α. Dimaras, “Modernisation and Reaction in Greek Education during the Venizelos Era”, στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos: The trials of statesmanship*, εκδ. Edinburgh University Press, Institute for Neohellenic Research, National Hellenic Research Foundation, Edinburgh 2006, σ. 319-345.

καθαυτό ευρωπαϊκού μοντερνισμού ή των διαφόρων ευρωπαϊκών πρωτοποριακών κινημάτων.⁵⁷ Αντιθέτως, όταν χρειαζόταν να αξιοποιήσω λιγότερο τεχνικούς όρους για να περιγράψω διαδικασίες αξιακής ανανέωσης προσέφευγα στα εννοιολογικά ζεύγη «νέο»-«παλαιό» και «προοδευτικό»-«συντηρητικό».⁵⁸

---

⁵⁷ Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν μεμονωμένα μοντερνιστικού τύπου εγχειρήματα και στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή αυτής της περιόδου.

⁵⁸ Για τις διάφορες χρήσεις του όρου «νεωτερικός», «μοντέρνος» και «μοντερνιστικός», βλ. Μ. Πεχλιβάνος, «Οι εποχές της αισθητικής νεωτερικότητας στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ονομάτων επίσκεψις», στο: *Η νεωτερικότητα στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα*, Πρακτικά της 12^{ης} επιστημονικής συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 27-29 Μαρτίου 2009), Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής / Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2010, σ. 65-78, όπου και η σχετική βιβλιογραφία· για την έννοια της νεωτερικότητας, πρβλ. του ίδιου, *Εκδοχές νεωτερικότητας στην κοινωνία του Γένους: Νικόλαος Μαυροκορδάτος - Ιώσηπος Μοισιόδαξ - Αδαμάντιος Κοραΐς*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας-Φιλοσοφική Σχολή / Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1999, σ. 9-19. Για μια περιγραφή των αρχών του αγγλοσαξονικού μοντερνισμού και των διαφορών του προς την έννοια της «πρωτοπορίας»: βλ. Τ. Καγιαλής: «Μοντερνισμός και πρωτοπορία: η πολιτική ταυτότητα του “ελληνικού υπερρεαλισμού”», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 39, 1997, σ. 62-68· Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό: πρόσληψη, ρητορική και ιστορία στη νεοελληνική ποίηση*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2005, σ. 129 κεξ.

3. Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων: σύντομη ιστορική επισκόπηση

Στην παρούσα ενότητα γίνεται μια συνοπτική ιστορική επισκόπηση των λογοτεχνικών βραβείων στην εποχή της ευρύτερης νεωτερικότητας (modernity).⁵⁹ Στόχος αυτής της επισκόπησης είναι η ανάδειξη του τρόπου, με τον οποίο σχηματίστηκε ο θεσμός των βραβείων ως μηχανισμός επικύρωσης, σταθεροποίησης, ιεράρχησης και αναδιάταξης των λογοτεχνικών αξιών μέσα στο εκάστοτε ιστορικό και κοινωνικό τους πλαίσιο.⁶⁰

⁵⁹ Χρησιμοποιώ τον όρο «νεωτερικότητα» σε αντιδιαστολή προς τον επίσης γενικό όρο «αρχαιότητα». Για τα βραβεία, τους πολιτισμικούς θεσμούς, τα συστήματα πατρωνίας, τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά και την αξιακή ιεράρχηση της λογοτεχνίας και των λογοτεχνών στην αρχαϊστική, κλασική και ρωμαϊκή αρχαιότητα διατίθεται εκτενής βιβλιογραφία. Σταχυολογούμε εδώ ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα: D. Collins, *Master of the Game: Competition and Performance in Greek Poetry*, εκδ. Center for Hellenic Studies / Harvard University Press, Cambridge 2005· R. A. Kaster, “The ‘Wandering Poet’ and the Governor”, περ. *Phoenix*, τμ. 37, τχ. 2, Καλοκαίρι 1983, σ. 152-158· H. Leitgeb, ό.π., σ. 10-12· M. Pietrzykowski, *Winning, Losing, and Changing the Rules: The Rhetoric of Poetry Contests and Competition*, διδακτορική διατριβή, Georgia State University, Georgia 2007, προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://scholarworks.gsu.edu/english_diss/21/ [τελευταία ανάκτηση: 1/3/2016]. Σε γενικές πάντως γραμμές εννοώ εδώ ως «εποχή της νεωτερικότητας» την περίοδο, κατά την οποία είχε σε μεγάλο βαθμό συντελεστεί η μετάβαση σε νεότερες μορφές πολιτειακής οργάνωσης. Για τις βασικές διαφορές του σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους από την αρχαιοελληνική πόλη-κράτος και από τις μετέπειτα αυτοκρατορικές δομές της Ρώμης και της Κίνας, βλ. T. P. Στρέγγερ, *Γιατί γεννήθηκε το κράτος· εξουσία, ιδεολογία και θεσμοί στην αυγή της νεότερης Ευρώπης*, μετ.: Θ. Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα 2012, σ. 25-28. Οι διαφορές αυτές έδωσαν στο σύγχρονο κράτος μια πιο ευέλικτη, αλλά και σταθερή δομή, που αποτέλεσε το πρότυπο όσων κρατών σχηματίστηκαν από τον Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Το πολιτειακό πλαίσιο αυτού που συνήθως αποκαλούμε νεωτερική εποχή συντίθεται από διάφορες μορφές και παραλλαγές κρατικής οργάνωσης, όπως το κυρίαρχο κράτος (sovereign state), το έθνος-κράτος (nation-state) και το κράτος πρόνοιας (welfare state)· βλ. C. W. Morris, *An Essay on the Modern State*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2002, σ. 10-20. Η λεπτομερής περιγραφή και ανάλυση των διαφόρων εκδοχών του σύγχρονου κράτους είναι βέβαια ένα εξαιρετικά δυσχερές εγχείρημα. Όπως παρατηρεί ο C. W. Morris, ό.π., σ. 7-9: «the notion of the state is quite complex, and it turns out to be quite difficult to articulate all of its aspects. Worse, we cannot assume that there is a single notion of the state. [...] We may not expect, in such case, to find a simple, univocal notion»· πρβλ. Γ. Πάσχος, *Κράτος δικαίον και πολιτική· πολιτειολογικές θεωρίες (1900-1940)*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σ. 18.

⁶⁰ Η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει την αυστηρά ιστορικοποιημένη θεώρηση των εννοιών «κράτος», «έθνος», «τέχνη», «εθνικό κράτος», «εθνική γλώσσα» και «εθνική λογοτεχνία». Για ορισμένες κριτικές της ουσιοκρατικής προσέγγισης αυτών των εννοιών, βλ. P. Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης*, ό.π., σ. 25-32· D. Chernilo, *A Social Theory of the Nation-State. The Political Forms of Modernity Beyond Methodological Nationalism*, εκδ. Routledge, London/New York 2007, σ. 1· T. Ήγκλετον, *Ο μαρξισμός και η λογοτεχνική κριτική*, ό.π., σ. 12· E. Hobsbawm, *Εθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, ό.π., σ. 136· C. W. Morris, ό.π., σ. 1-3· A. D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, ό.π., σ. 23, 38. Η θεώρηση των βραβείων στην ιστορικότητά τους φανερώνει και τον σχετικισμό των λογοτεχνικών αξιών. Θεωρώντας τον αξιολογικό προσδιορισμό του λογοτεχνικού έργου ως θεμέλιο της λογοτεχνικής κριτικής, ο A. Ford τοποθετεί το πρώτο «πρέπει» της λογοτεχνικής ιστορίας στην εποχή του Αλκμάνου· βλ. A. Ford, *The Origins of Criticism: Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*, εκδ. Princeton University Press, Princeton/Oxford 2002, σ. 13 κεξ. Έκτοτε συντελέστηκε η επικύρωση ενός πλήθους συγγραφέων (και λογοτεχνικών αξιών), που σε αρκετές περιπτώσεις έχουν πια ολότελα ξεχαστεί, παρότι είχαν απόλυτο κύρος στην εποχή τους. Ενδεικτική είναι η διαπίστωση του μελετητή, που ταξινόμησε σε καταλόγους τους βραβευθέντες ποιητές της μεσαιωνικής Αυτοκρατορίας των Αψβούργων: «[...] it has been sad to realize how the reputations of so many of the persons there sincerely described as ‘famous’ have now, in Tennyson’s beautiful metaphor, been ‘foreshortened in the tract of time’ and, in most cases, have slipped irrevocably from human memory»· βλ. J.

Τα πρώτα βραβεία λογοτεχνίας της νεωτερικής περιόδου καθιερώθηκαν την εποχή του αναγεννησιακού κλασικισμού, προς αντικατάσταση του μακραίωνου αυτοκρατορικού θεσμού της «στέψεως ποιητών»,⁶¹ καθώς με την παρακμή των φεουδαλικών διοικητικών

L. Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A bio-bibliographical handbook*, τμ. 1 (A-C), de Gruyter, Berlin/New York 2006, σ. xlii. Θα πρέπει εδώ επιπλέον να διευκρινιστεί πως η έννοια του βραβείου συσχετίζεται στενά με την έννοια της αξίας, καθώς ρυθμίζεται από κανόνες συμβολικής ή οικονομικής προσφοράς και ζήτησης. Όπως η εμπορική συναλλαγή καθορίζει συνήθως τις αξίες των υλικών προϊόντων μέσω μιας τιμής, που εκφράζει την αντιστοιχία μεταξύ αυτών των προϊόντων και μιας κοινά αποδεκτής αξίας, ενός σταθερού αντικρίσματος, έτσι και η πολιτισμική αγορά προσπαθεί να αποκρυσταλλώσει σταθερές αξίες-αντικρίσματα, προκειμένου να αποτιμά τα πολιτισμικά προϊόντα με βάση αυτές τις αξίες. Όπως παρατηρούν οι S. Hiß και A. Rona-Tas: «Το πόσο αξίζει και το πόσο κοστίζει κάτι είναι δύο διαφορετικές ερωτήσεις, που μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετικές απαντήσεις. [...] Η αξία είναι έννοια σχετική, που εξαρτάται από το μέτρο σύγκρισης με το οποίο συσχετίζεται. Ένα αντικείμενο ή μια δραστηριότητα μπορούν να αποτιμηθούν με διαφορετικούς όρους –ηθικά, αισθητικά ή οικονομικά. [...] Το εκάστοτε μέτρο σύγκρισης είναι, λοιπόν, αποφασιστικής σημασίας. Ένα αντικείμενο ή μία δραστηριότητα μπορεί να έχει υψηλή ηθική αξία, αλλά να μην διαθέτει καμία οικονομική αξία, ή το ανάποδο [...]. Αξίες (Werte) και αποτιμήσεις (Preise) μπορούν λοιπόν να διαφέρουν, όμως αυτό δεν είναι απαραίτητο» βλ. S. Hiß, A. Rona-Tas, «Wie entstehen Preise? Zur Lösung des Bewertungsproblems auf dem Markt für Ratingurteile strukturierter Finanzprodukte», περ. *Berliner Journal für Soziologie*, τμ. 21, 2011, σ. 469-494 και ειδικότερα σ. 472 (η μετάφραση είναι δική μου). Αυτός ο συσχετισμός είναι, άλλωστε, ορατός και στην ετυμολογία των εν λόγω όρων. Οι λατινογενείς όροι που αποδίδουν τη λέξη «βραβείο» (*prize, prix, Preis* κλπ.) προέρχονται από τη λατινική «pretium», που σημαίνει «(ανταλλακτική) αξία», «τιμή», «επιβράβευση». Στην αγγλική, εξάλλου, γλώσσα ο όρος είναι ετυμολογικά συγγενής με τη λέξη «price», ενώ στα γερμανικά χρησιμοποιείται και με τις δύο σημασίες (αν και στα ελληνικά ο όρος «βραβείο» δεν έχει ερμηνευθεί ετυμολογικά, η προέλευσή του θεωρείται πως είναι κατά πάσα πιθανότητα προελληνική: στην παρούσα εργασία χρησιμοποίησα τη λέξη «βραβείο» ως γενικό όρο, ενώ προσέφυγα στον ειδικότερο όρο «έπαθλο» – που προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη «άθλον»–, όταν επρόκειτο για βραβείο συνήθως χρηματικό, το οποίο αποδιδόταν έπειτα από διάκριση σε διαγωνισμό, ως μέσο για τη συμβολική πιστοποίηση της νίκης): βλ. τα σχετικά λήμματα στα λεξικά: G. Drosdowski (κ.ά.), *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, εκδ. Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 1989· M. de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, εκδ. Brill, Leiden/Boston 2008· Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998· Ι. Δ. Σταματάκος, *Λεξικόν αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Δεδεμάδης, Αθήνα 2006.

⁶¹ Η εθιμοτυπία της «στέψεως ποιητών» είχε πιθανότατα επινοηθεί κατά την ύστερη αρχαιότητα από τον στυγνό και τυραννικό αυτοκράτορα Δομιτιανό και τελούνταν έκτοτε από κάθε ισχυρό ηγεμόνα-προστάτη: βλ. H. Leitgeb, *ό.π.*, σ. 11. Επρόκειτο για μια επικυρωτική διαδικασία που εξέπεμπε έναν ιδιαίτερα ισχυρό συμβολισμό, ο οποίος προσέδιδε και στον βραβεύοντα και στον βραβευθέντα μεγάλη κοινωνική καταξίωση. Με το να ανακαλούν στη συλλογική μνήμη αυτό το παλαιό ρωμαϊκό πρότυπο, οι ύστερες μεσαιωνικές στέψεις δεν άργησαν να μετατραπούν σε πρακτικές οικειοποίησης του ρωμαϊκού παρελθόντος. Με τον τρόπο αυτό οι βραβεύσεις έγιναν αντικείμενα ανταγωνισμού μεταξύ των δημοκρατικών ιταλικών πόλεων-κρατών (όπου φορέας διεξαγωγής της στέψης ήταν ένας θεσμός: η γερουσία) και της ανερχόμενης αυτοκρατορίας των Αψβούργων (όπου φορέας διεξαγωγής της στέψης ήταν ένα πρόσωπο: ο κάιζερ, που επιδίωκε επίσης να καταστεί ο επίσημος προστάτης του ποιητή-επίσημου διαλαλητή της αυτοκρατορικής δόξας): βλ. J. S. Ulmer, *Geschichte des Georg-Büchner-Preises*, *ό.π.*, σ. 30. Ο «εστεμμένος ποιητής» αποκτούσε το δικαίωμα να παραδίδει διαλέξεις για την ποίηση και τη ρητορική στα πανεπιστήμια των αυτοκρατοριών. Στις ιταλικές αντίστοιχα πόλεις-κράτη αυτού του τύπου η «κύψιστη» επίσημη αναγνώριση των λογοτεχνών ανέδειξε τους μεγάλους Ιταλούς ποιητές της Αναγέννησης: βλ. H. Leitgeb, *ό.π.*, σ. 11-13 και J. S. Ulmer, *ό.π.*, σ. 30. Το ότι οι θεωρούμενοι ως κορυφαίοι ποιητές της Αναγέννησης επιδίωκαν οι ίδιοι να βραβευθούν, φανερώνει το ύψος της κοινωνικής αξίας που είχε προσδοθεί στο θεσμό και σε ό,τι αυτός συμβόλιζε. Είναι γνωστό πως ο εξόριστος από την Φλωρεντία Δάντης ανέμενε μάταια να τιμηθεί από τους ευγενείς της πατρίδας του με το ποθητό δάφνινο στεφάνι. Το 1341 ο πολυβραβευμένος Πετράρχης βρέθηκε στην ανάγκη να επιλέξει μεταξύ δύο βραβεύσεων, μίας εκ μέρους του Πανεπιστημίου του Παρισιού και μίας εκ μέρους της πόλης της Ρώμης. Επέλεξε συνειδητά την πόλη που αποτελούσε το επίκεντρο της αναγεννησιακής λογοτεχνικής κίνησης, την Ρώμη. Η στέψη έγινε από εκπρόσωπο της Γερουσίας σε μια

δομών άρχισε να παρακμάζει και το αντίστοιχο δίκτυο της λογοτεχνικής πατρωνίας και του αυλικού μαικηνισμού, επιφέροντας μετασχηματισμούς στον κοινωνικό ρόλο της λογοτεχνίας και σταδιακή «αναγέννηση» των αξιών της κλασικής αρχαιότητας⁶².

Τις αυλές των τοπικών ηγεμόνων και αυτοκρατόρων, οι οποίες ήλεγχαν μέχρι τότε με σχεδόν απόλυτο τρόπο τους μηχανισμούς επικύρωσης των λογοτεχνικών αξιών, άρχισαν τότε να ανταγωνίζονται οι ιταλικές πόλεις-κράτη, που ανέδειξαν νέους τύπους οργάνωσης των πολιτισμικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Στην εν λόγω εποχή κυοφορήθηκε ένας νέος τύπος αστού λογοτέχνη με εξειδικευμένη «επαγγελματική» συνείδηση, ο οποίος διεκδικούσε έναν χώρο σχετικής κοινωνικής «αυτονομίας», ώστε να μπορεί να εκτελεί απρόσκοπτα αυτό που ο ίδιος αποτιμούσε ως «πνευματική εργασία».⁶³ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η πολιτισμική αξία έμοιαζε να κατασκευάζεται με όρους (λιγότερο ή περισσότερο)

τιμητική εκδήλωση στο Καπιτώλιο. Η βράβευση θεωρήθηκε ως συμβολικό αντίτιμο για την αρετή του ποιητή και αντιστοιχούσε σε πραγματικά ακαδημαϊκά και πολιτικά προνόμια. Για όλες αυτές τις πληροφορίες, βλ. H. Leitgeb, *ό.π.*, σ. 12-13. Στην εποχή, όμως, του Διαφωτισμού οι ποιητικές στέψεις είχαν πια τελείως εκφυλιστεί και ο τίτλος του «εστεμμένου ποιητή» είχε χάσει την αξία του. Σύμφωνα με την Ulmer (*ό.π.*, σ. 28), στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ήδη από τον 15^ο αιώνα, η πληθώρα των αυτοκρατορικών ποιητικών στέψεων τελούνταν με μεγάλη ευκολία και συχνότητα φθείροντας το κύρος του θεσμού. Μέσα στο κριτικό και αναθεωρητικό περιβάλλον του Διαφωτισμού οι στέψεις των ποιητών φάνταζαν αναχρονιστικές, εκφυλίστηκαν και έχασαν την αίγλη που τους προσέδιδε το παραπαίον αριστοκρατικό και φεουδαρχικό «ancien régime» βλ. H. Leitgeb, *ό.π.*, σ. 15.

⁶² Φυσικά η γενική αυτή τάση δεν σημαίνει ότι στην ύστερη αρχαιότητα ή στον κυρίως Μεσαίωνα απουσίασε τελείως το ενδιαφέρον γι' αυτό που νοούνταν στους νεωτερικούς χρόνους ως «υψηλή λογοτεχνία». Αυτό που η νεωτερική εποχή προσδιορίζει ως λογοτεχνική δραστηριότητα συναντάται και πριν την Αναγέννηση, όχι μόνο στο περιβάλλον των κληρικών (βλ. Leitgeb, *ό.π.*, σ. 12), αλλά και σε ομάδες λογίων συγγραφέων που περιφέρονταν στις αχανείς αυτοκρατορίες αναζητώντας χρηματοδότες-προστάτες: βλ. A. Cameron, *ό.π.*· R. A. Kaster, *ό.π.* Και το αντίστροφο: μπορεί κανείς να διακρίνει ανάμικτα χαρακτηριστικά των δύο συστημάτων αξιακής οργάνωσης (φεουδαλικού και νεωτερικού) στη σχέση του παπικού κρατιδίου (που αποτελούσε χαρακτηριστική, μη αυτοκρατορική εκδοχή προ-εθνικού κράτους) με την μεγαλεπήβολη μαπαρόκ τεχνοτροπία του 17^{ου} αιώνα. Η αξιοσημείωτη πολιτισμική άνθιση του μαπαρόκ οφείλεται, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, σε αυτό το πολιτικά παρακμάζον, αντιφατικό σύστημα διοίκησης, που παρότι διατηρούσε κάποια στοιχεία και κάποιους συμβολισμούς του παρακμάζοντος μοναρχισμού, επέτρεπε παράλληλα την δι' εκλογής, σχετικά συχνή εναλλαγή της κρατικής ηγεσίας. Η πολιτική αυτή αστάθεια, σύμφωνα πάντα με την ίδια ερμηνεία, συσχετίζεται με την προγραμματική ενίσχυση ενός προπαγανδιστικού μηχανισμού, που επένδυσε τα πολιτισμικά προϊόντα με στοιχεία υπερβολής, στόμφου και εντυπωσιασμού, προκειμένου να συγκαλύψει το έλλειμμα νομιμοποίησης μιας μη κληρονομικής εξουσίας: βλ. A. Karsten, *Künstler und Kardinäle. Vom Mäzenatentum römischer Kardinalnepoten im 17. Jahrhundert*, διδακτορική διατριβή, εκδ. Böhlau Verlag, Köln 2003.

⁶³ Βλ. Z. λε Γκοφ, *ό.π.*, σ. 12-13· Α. Γκράμισι, *Οι διανοούμενοι*, τμ. 1, *ό.π.*, σ. 55· G. Turnovsky, *The Literary Market: Authorship and Modernity in the Old Regime*, εκδ. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010, σ. 16. Ας παρατηρηθεί ακόμη ότι η πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα έχει αποκαλύψει ενδιαφέροντα στοιχεία για την ανάπτυξη επαγγελματικής εξειδίκευσης και την ύπαρξη καλλιτεχνικών/λογοτεχνικών συντεχνιών και ακαδημιών στην αναγεννησιακή Κρήτη: βλ. Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, «Ειδήσεις για τη συντεχνία των ζωγράφων του Χάνδακα τον 16^ο αιώνα», στο: *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τμ. 2, Αθήνα 1981, σ. 123-145· Α. Πανοπούλου, «Χρόνος εργασίας και ελεύθερος χρόνος των επαγγελματιών του Χάνδακα την Ύστερη Βενετική Περίοδο», περ. *Βυζαντινά Σύμμικτα*, τμ. 16, 2003, σ. 115-131· D. Holton, «The Cretan Renaissance», στο: του ίδιου (επιμ.), *Literature and Society in Renaissance Crete*, εκδ. Cambridge University Press, New York 2006, σ. 1-16.

«επαγγελματικής» σχέσης μεταξύ των ιδιωτών χορηγών, που (στην επιθυμία τους να αυτοδιαφημιστούν και να αυξήσουν τη φήμη τους) χρηματοδοτούσαν τις διάφορες καλλιτεχνικές και λογοτεχνικές δραστηριότητες, και των λογοτεχνών/καλλιτεχνών, που αναλάμβαναν να διεκπεραιώσουν το εκάστοτε παραγγελθέν έργο. Ήταν, δηλαδή, φανερό πως όσο πιο περιζήτητος γινόταν ένας λογοτέχνης/καλλιτέχνης τόσο περισσότερο μπορούσε να ελέγχει ο ίδιος την αποτίμηση της αξίας του έργου του και να επιλέγει κατά βούληση τους «πάτρωνές» του.⁶⁴

Οι βραβεύσεις των διακεκριμένων λογοτεχνών τελούνταν, έτσι, όλο και λιγότερο από τους ίδιους τους βασιλιάδες, τους κατά τόπους ηγεμόνες και τα αυλικά συστήματα εξουσίας, ενώ η πολιτισμική διοίκηση εκχωρούνταν σε νέους, εξειδικευμένους και υψηλού κύρους πολιτισμικούς και εκπαιδευτικούς θεσμούς, κυρίως στα πανεπιστήμια και τις ακαδημίες, που από τον 14^ο αιώνα και εξής άρχισαν να εξαπλώνονται ταχύτατα στον ευρωπαϊκό χώρο. Αξιοποιώντας τα λογοτεχνικά/καλλιτεχνικά βραβεία ως βασικά τους αξιολογικά εργαλεία, οι συγκεκριμένοι θεσμοί δεν άργησαν να καταστούν μοχλοί για τον έλεγχο της κοινωνικής κινητικότητας, φυτώρια για τη στελέχωση της δημόσιας διοίκησης, καθώς και μέσα για την επικύρωση των λογοτεχνικών αξιών.⁶⁵ Από τον 17^ο, μάλιστα, αιώνα και εξής οι γαλλικές ιδίως ακαδημίες άρχισαν πλέον να ανάγονται σε ένα είδος «ανώτατων δικαστηρίων της λογοτεχνίας» (κατά τη φράση του Καρδινάλιου Ρισελιέ) για την καθιέρωση των κλασικιστικών αισθητικών αξιών.⁶⁶ Τα βραβεία των ακαδημιών σηματοδοτούσαν, έτσι, τη μετάβαση σε ένα σύστημα ιεραρχικά διαβαθμισμένων αξιακών επικυρώσεων, που είχε αποβάλει τον θρησκευτικό και λαϊκό χαρακτήρα των αρχαίων και

---

⁶⁴ Βλ. J. K. Nelson, R. J. Zeckhauser, *The Patron's Payoff. Conspicuous Commissions in Italian Renaissance Art*, εκδ. Princeton University Press, Princeton 2008. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη μελέτη εστιάζεται στις εικαστικές τέχνες και δεν επεκτείνεται στον χώρο της λογοτεχνίας. Για την ιδιωτική λογοτεχνική πατρωνία στην αναγεννησιακή Κεντρική Ευρώπη (και ειδικότερα στην Πολωνία και στην Ουγγαρία), βλ. επιπλέον: J. Glomski, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons: Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, εκδ. University of Toronto Press, Toronto 2007.

⁶⁵ Βλ. Ζ. Λε Γκοφ, *Οι διανοούμενοι στο Μεσαίωνα*, μετ.: Μ. Παραδέλλη, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2002, σ. 11-13· J. F. English, *The Economy of Prestige*, ό.π., σ. 37. Για μια ιστορική επισκόπηση της ραγδαίας εξάπλωσης των πανεπιστημίων στην Ευρώπη από τον 13^ο αι. και εξής, βλ. A. Tenenti, "L'essor des universités en Europe: XIIIe - XVIe siècles", στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές»* (Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987), τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν./Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 57-65.

⁶⁶ Βλ. J. F. English, *The Economy of Prestige*, ό.π., σ. 37-39.

μεσαιωνικών βραβεύσεων, για να προσλάβει διαστάσεις περισσότερο γραφειοκρατικές, δηλαδή συμβατές με τις διοικητικές υποδομές των εθνικών κρατών.⁶⁷

Η ισχύς αυτή και το κύρος των ακαδημαϊκών βραβείων διατηρήθηκε μέχρι τον 19^ο αιώνα, οπότε υπό την επίδραση καλλιτεχνικών-κοινωνικών ρευμάτων, όπως ο ρομαντισμός και ο ιμπρεσιονισμός, οι ακαδημίες άρχισαν να ταυτίζονται όλο και περισσότερο με τον κοινωνικό συντηρητισμό ευνοώντας την αναζήτηση νέων, ευέλικτων μηχανισμών αξιακής (αυτο-) επικύρωσης (έντυπα μέσα ενημέρωσης, μουσεία, εκθεσιακά κέντρα κλπ.). Καθώς αναδύονταν αυτοί οι νέοι πολιτισμικοί φορείς, όσες ακαδημίες συνέχισαν να απονέμουν βραβεία κατά τον 20^ο αιώνα είχαν φανερά απολέσει την αρχική θεσμική τους βαρύτητα.⁶⁸ Με τη ραγδαία ανάπτυξη της τυπογραφίας και των γραφειοκρατικών μηχανισμών, την ευρεία διάδοση του βιβλίου, της εφημερίδας, της εκπαίδευσης, της κοινοβουλευτικής πολιτικής κουλτούρας και των εθνικών ιδεολογιών διαμορφώθηκαν νέες δυνατότητες για τη διοικητική οργάνωση, που επέτρεπαν στο εθνικό κράτος να παρεμβαίνει (σε μεγάλο βαθμό και με όλο και πιο συγκεντρωτικό τρόπο) στην καθημερινότητα των πολιτών. Υπό τις νέες κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, το κράτος θεωρούνταν υπεύθυνο για τη διατήρηση της «εθνικής ενότητας» και έτσι διαχειριζόταν κάθε μεμονωμένο πολιτισμικό ζήτημα επί τη βάση μιας προγραμματικά σχεδιασμένης, εθνικής πολιτισμικής πολιτικής, για την οργάνωση, την επεξεργασία και τη διεκπεραίωση της οποίας επιστρατεύτηκε ένα πλήθος από γραφειοκρατικά «οργανικούς» και πολιτικά ακτιβιστές λογοτέχνες.⁶⁹

Οι πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί του 19^{ου} αιώνα, ο Ράλλιος (1851-1860) και ο Βουτσιναίος (1862-1877), εγγράφονται σε αυτήν ακριβώς την ιστορική συνθήκη, καθώς

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 40-41. Κατά τη μακραίωνη διαδικασία μετάβασης από τις αχανείς, πολυεθνικές και φεουδαρχικές αυτοκρατορίες στα σύγχρονα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη, οι νεωτερικοί θεσμοί διασφάλισαν την ανεξάρτητη από τις κατά καιρούς πολιτικές μεταβολές επιβίωση του κρατικού μηχανισμού, καθώς και την ταχεία, αποτελεσματική και τυποποιημένη λειτουργία του. Με τον τρόπο αυτό σταθεροποιήθηκαν ταυτόχρονα τόσο η κυριαρχία των ηγεμονικών τάξεων όσο και η γενικότερη υλικοτεχνική πρόοδος των κοινωνιών (βλ. T. P. Στρέγκερ, ό.π., σ. 13-24· A. D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, ό.π., σ. 91-94). Το σύγχρονο, λοιπόν, κράτος μετατράπηκε σε έναν διοικητικό μηχανισμό που δεν εξαρτιόταν από την εξουσία ενός μονάρχη, μιας ολιγομελούς αυλικής ομάδας και ενός υπαγόμενου σε αυτήν δημοσιοϋπαλληλικού μηχανισμού, αλλά από απρόσωπους, διαχρονικούς, μη εθιμικούς, μη κληρονομικούς, μη οικογενειακούς και μη κοινοτικούς θεσμούς, που ευνοούσαν την κοινωνική κινητικότητα. Ο νομικός όρος «κράτος δικαίου» περιγράφει αυτόν ακριβώς τον αποπροσωποποιημένο χαρακτήρα του σύγχρονου κράτους που ως νομικό υποκείμενο έχει αναλάβει την εξουσία να χειρίζεται τις δημόσιες υποθέσεις και να μεριμνά για την κοινωνική συνοχή και το γενικό δημόσιο συμφέρον (βλ. Γ. Πάσχος, ό.π., σ. 12-13).

⁶⁸ Βλ. J. F. English, *The Economy of Prestige*, ό.π., σ. σ. 40.

⁶⁹ Βλ. B. Haddock, ό.π., σ. 11-13· A. D. Smith, ό.π., σ. 9 κεξ., 26. Βλ. E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, ό.π., σ. 23, 116-123 και 134· C. W. Morris, ό.π., σ. 18· A. D. Smith, ό.π., σ. 11 και 31.

συνδέονται με τις αρχές της επίσημης πολιτισμικής πολιτικής του 19^{ου} αιώνα: τον εθνορομαντικό, «ελληνοχριστιανικό» ιστορικισμό και τον (διάχυτο στη δημόσια ζωή) αρχαΐζοντα κλασικισμό.⁷⁰ Η αθηναϊκή πανεπιστημιακή διάνοηση, που συγκροτούσε τις επιτροπές των διαγωνισμών, θεωρούνταν άλλωστε εξ αρχής ως ο θεματοφύλακας αυτών των «εθνικών» αξιών.⁷¹ Βέβαια, αρκετά από τα 450 συνολικά έργα που υποβλήθηκαν σε αυτούς τους διαγωνισμούς φανερώνουν σημαντικές αποκλίσεις από τις «γραμμές» του κυρίαρχου αξιακού κώδικα.⁷² Όμως, η κυρίως αμφισβήτηση των πανεπιστημιακών διαγωνισμών επρόκειτο να προέλθει κυρίως από ορισμένους νέους τότε και κοινωνικά δραστήριους συγγραφείς της «Γενιάς του 1880», που επιχειρήσαν να αναμορφώσουν την επισήμως επικυρωμένη ως εθνική, κυρίαρχη πολιτισμική πολιτική. Έχοντας κατά βάση αναδειχθεί –στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα– από τις στήλες του φιλελεύθερου Τύπου και του συναφούς εκδοτικού χώρου⁷³ και έχοντας καθιερώσει τους δικούς της λογοτεχνικούς διαγωνισμούς (όπως π.χ. τους διαγωνισμούς της *Εστίας*), η λεγόμενη «Γενιά του 1880» κατόρθωσε να αναδείξει ένα νέο πολιτισμικό πρόγραμμα, το οποίο θα άρχιζε σύντομα (όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 1) να επικυρώνεται θεσμικά με την υποστήριξη του κράτους.⁷⁴ Ήταν μια νέα πολιτισμική πολιτική που επιχειρούσε να αντικαταστήσει το πανεπιστημιακό θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο και τους λογοτεχνικούς διαγωνισμούς του 19^{ου} αιώνα με ένα νέο μοντέλο πολιτισμικής οργάνωσης, το οποίο στηριζόταν σε διαφορετικού τύπου μηχανισμούς επικύρωσης και ιεράρχησης των λογοτεχνικών αξιών.

⁷⁰ Ως έναν βαθμό αυτές οι αξίες συσχετιζόνταν με τη λεγόμενη «Μεγάλη Ιδέα», που τον Ιανουάριο του 1844 διατυπώθηκε επίσημα στη Βουλή από τον Ι. Κωλέττη καθορίζοντας τις βασικές συνισταμένες της εθνικής πολιτισμικής πολιτικής· βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 45. Για την επίδραση της «Μεγάλης Ιδέας» στους ποιητικούς διαγωνισμούς του αθηναϊκού πανεπιστημίου, βλ. P. Moullas, *ό.π.*, σ. 15-18. Βασικοί όροι για την απόκτηση του χιλιόδραχμου βραβείου ποίησης και στους δύο διαγωνισμούς ήταν η τήρηση της χριστιανικής ηθικής και η τέλεση της απονομής την 25^η Μαρτίου κάθε έτους, ώστε να τιμάται η ημέρα της «Ελληνικής αναστάσεως», ενώ δικαίωμα συμμετοχής είχαν «πάς Έλλην και πάς αλλοεθνής Ελληνιστής»· βλ. Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες*, *ό.π.*, σ. 279-280.

⁷¹ Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Ιδεολογήματα στην αφετηρία του ελληνικού πανεπιστημίου», στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές»*, *ό.π.*, σ. 46-47.

⁷² Υποβληθέντα κατά βάση από φοιτητές του πανεπιστημίου, τα έργα αυτά εξέφραζαν εν πολλοίς τάσεις βυρωνικού ρομαντισμού και συνειδητής ρήξης με την κυρίαρχη ακαδημαϊκή διάνοηση· βλ. Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες*, *ό.π.*, σ. 280, 286-287.

⁷³ Η εκδοτική και εφημεριδογραφική έκρηξη αυτής της εποχής εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο της συντελούμενης εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης. Ο P. Mackridge συσχετίζει την ιδεολογία του εθνικιστικού επεκτατισμού και τη νέα φάση του γλωσσικού ζητήματος από τη δεκαετία του 1880 μέχρι τη δεκαετία του 1920 με αυτές ακριβώς τις κοινωνικές εξελίξεις· βλ. P. Mackridge, *Language and National Identity in Greece (1766-1976)*, εκδ. Oxford University Press, New York 2009, σ. 1.

⁷⁴ Βλ. Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες*, *ό.π.*, σ. 281, 294.

4. Η δομή της εργασίας

Στο Κεφάλαιο 1 γίνεται η λεπτομερής παρουσίαση του νομοθετικού πλαισίου, βάσει του οποίου καθιερώθηκαν τα παράσημα της περιόδου 1910-1923 (Ενότητα 1) και το Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών (Ενότητα 2). Παράλληλα πραγματοποιείται αναλυτική έκθεση των προσώπων που συγκρότησαν τις κριτικές επιτροπές και που βραβεύτηκαν από αυτές. Σε αυτή τη διαδικασία συνεκτιμάται το ιστορικό περιβάλλον, εντός του οποίου πραγματοποιήθηκαν αυτές οι βραβεύσεις. Σε ό,τι αφορά το Μετάλλιο/Αριστείο, η εστίαση της ανάλυσης εξειδικεύεται στην οργανική σχέση του συγκεκριμένου μεταλλίου με την υπό σύσταση Ακαδημία Αθηνών. Τέλος, στην Ενότητα 3 του ίδιου κεφαλαίου περιλαμβάνονται οι ιδιωτικοί και οι κρατικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί της ίδιας περιόδου και αναλύονται οι όροι των προκηρύξεων, η σύσταση των κριτικών επιτροπών και τα αποτελέσματά τους.

Στο Κεφάλαιο 2 επιχειρείται η ανάλυση της συγκρουσιακής συνθήκης που κυριάρχησε στο υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό πεδίο, έπειτα από τις ρυθμιστικού χαρακτήρα παρεμβάσεις των βενιζελικών κυβερνήσεων. Στην πρώτη ενότητα αναλύονται οι πρακτικές, μέσω των οποίων επιχειρήθηκε η νομιμοποίηση της κυριαρχίας ορισμένων λογοτεχνικών αξιών της «Γενιάς του 1880». Σε αυτό το πλαίσιο, αναλύονται ακόμη τα εξής συναφή ζητήματα: η «οργανική» σχέση που ένα πλήθος συγγραφέων αυτής της γενιάς ανέπτυξε κατά τη δεκαετία του 1910 με τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου, οι εθνοσυμβολικές προεκτάσεις αυτής της σχέσης (τελετουργίες και συμβολισμοί βραβεύσεων, ανανέωση τυπολογίας και κοινωνικού ρόλου του «εθνικού ποιητή»), οι προσπάθειες για την κοινωνική διάδοση της βραβευμένης λογοτεχνικής παραγωγής και τη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού και, τέλος, η επιβολή λογοκρισίας στον δημόσιο βίο, ολιγοπωλίου στις εκδοτικές επιχειρήσεις και συγκεντρωτικού ελέγχου στη δημόσια διοίκηση –συνθήκες που επικαθόρισαν τα αποτελέσματα των βραβεύσεων αυτής της περιόδου. Στη δεύτερη ενότητα διερευνώνται οι σκανδαλογικές πρακτικές, μέσω των οποίων επιχειρήθηκε η αμφισβήτηση αυτών των διαδικασιών, είτε συλλογικά (μέσω μιας τυποποιημένης αντιπολιτευτικής ρητορικής) είτε ατομικά (μέσω της αξιοποίησης του καταγγελτικού λόγου ως μηχανισμού αυτοπροβολής ορισμένων μεμονωμένων συγγραφέων).

Στο Κεφάλαιο 3 εξετάζεται η κριτική συζήτηση επί των κυβερνητικών παρεμβάσεων και της προωθούμενης συναινετικής πολιτισμικής πολιτικής στον Τύπο της δεκαετίας του 1910. Διακρίνονται τρεις κύκλοι συζητήσεων, κεντρικό θέμα των οποίων είναι η διά των βραβείων επικυρούμενη αξιακή οριοθέτηση τού υπό διαμόρφωση εθνικού λογοτεχνικού κανόνα. Στην πρώτη, ειδικότερα, ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζονται κατηγοριοποιημένες οι διάφορες δημόσιες τοποθετήσεις της αθηναϊκής διανοήσης ως προς τον βαθμό της προόδου ή της συντήρησης, που έπρεπε να διακατέχει τις αποφάσεις των εκάστοτε κριτικών επιτροπών. Στη δεύτερη ενότητα η εστίαση της ανάλυσης εξειδικεύεται στην αμφίθυμη στάση της «θεσμικής» κριτικής απέναντι σε ορισμένες σοσιαλίζουσες-αισθητιστικές διακηρύξεις περί αισθητικής αυτονομίας· στάση που επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την παράλληλη συζήτηση, που αφορούσε τη νοσηματοδότηση του εθνικού προτάγματος στη λογοτεχνία. Στην τρίτη, τέλος, ενότητα του ίδιου κεφαλαίου παρουσιάζονται οι θέσεις της λεγόμενης ελληνοκεντρικής κριτικής, που συστηματοποιήθηκε στον συντηρητικό αντιβενιζελικό χώρο προς το τέλος της δεκαετίας του 1910. Μέσα από αυτήν την ανάλυση αναδεικνύονται τα όρια του αντι-θεσμικού λόγου, που αμφισβητούσε την κοινωνική λειτουργία του Αριστείου και της Ακαδημίας και που επιχειρούσε να αναβαθμίσει όσες λογοτεχνικές αξίες συγκροτούσαν την αντιβενιζελική πολιτισμική αντιπρόταση.

Στο Κεφάλαιο 4 συντελείται η μετάβαση στο δεύτερο μέρος της εργασίας, όπου διερευνάται ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην εποχή του Μεσοπολέμου. Έπειτα από τη μεταβατικού χαρακτήρα Ενότητα 1, στην οποία αναλύεται η διαδικασία παρακμής και εκφυλισμού των θεσμών της προηγούμενης περιόδου, γίνεται η αναλυτική παρουσίαση όλων των μεσοπολεμικών βραβεύσεων, μέσω των οποίων επιδιώχθηκε η λογοτεχνική ανανέωση. Το υλικό διαρθρώνεται σε τρεις επιπλέον ενότητες, που αντιστοιχούν σε ισάριθμες κατηγορίες βραβείων, δηλαδή στα ακαδημαϊκά, τα ιδιωτικά και τα κρατικά βραβεία της περιόδου 1923-1942.

Στην πρώτη ενότητα του Κεφαλαίου 5 αναλύονται οι σύνθετες κοινωνικές διεργασίες, μέσω των οποίων προετοιμάστηκε το έδαφος για την καθιέρωση των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας, καθώς και για τη γενικότερη αναδιάρθρωση της ασκούμενης πολιτισμικής πολιτικής και τη θεμελίωσή της πάνω σε μια νέα προνοιακή λογική. Υπ' αυτό το πρίσμα εξετάζεται η ακριβής διαδικασία, μέσω της οποίας διευκολύνθηκε η ανάπτυξη μιας νέας συντεχνιακής και ταυτόχρονα «εθνικής» αυτοσυνειδησίας στο ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο

της μεσοπολεμικής περιόδου, ενώ στη δεύτερη ενότητα επεξηγείται ο συσχετισμός αυτών των διεργασιών με την καθιέρωση των κρατικών βραβείων. Ταυτόχρονα, αναλύονται οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ των δύο νομοθετικών εκδοχών της προνοιακής πολιτισμικής πολιτικής που καθιέρωσε τον συγκεκριμένο θεσμό, και παρουσιάζονται οι επιπτώσεις τους στους δομικούς συσχετισμούς του λογοτεχνικού πεδίου της ίδιας περιόδου.

Στο Κεφάλαιο 6 παρακολουθούμε τις σύνθετες αξιακές ανακατατάξεις, που σχετίζονται με αυτές τις κοινωνικές διεργασίες. Στις πρώτες δύο ενότητες παρουσιάζονται οι χωρικές, χρονικές και κοινωνικές διευρύνσεις της έννοιας του «εθνικού», μέσω των οποίων κατέστη εφικτή η θεσμική επικύρωση μεγάλου μέρους της μέχρι τότε απορριπτόμενης λογοτεχνικής παραγωγής, ενώ στην τρίτη ενότητα αναλύονται οι επιπτώσεις αυτής της πολύπλευρης διεύρυνσης στην κορυφή της αξιακής ιεραρχίας, καθώς και η συνακόλουθη διαδικασία μέσω της οποίας συγκροτήθηκε και επικυρώθηκε η νέα «οικουμενική» πολιτισμική πρόταση.

Τέλος, στο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Πηγές, κατάλογοι τεκμηρίων και βιβλιογραφία» παρουσιάζονται οι πλήρεις κατάλογοι των πρωτογενών ψηφιακών πηγών, των αρχειακών τεκμηρίων και της δευτερογενούς βιβλιογραφίας, επί των οποίων στηρίχτηκε η συγγραφή της εργασίας. Σε παράρτημα προστίθεται και το φωτογραφικό και σκισσογραφικό υλικό, που προέκυψε από την αρχειακή έρευνα και που σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τα βραβεία της περιόδου 1910-1942.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1910-1923)**

Κεφάλαιο 1

Βραβεία και παράσημα της περιόδου 1910-1923

Η αξιοσημείωτη κινητικότητα, που παρατηρείται κατά την περίοδο 1910-1923 γύρω από τα ελληνικά λογοτεχνικά βραβεία οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έντονα συγκεντρωτική πολιτική των κυβερνήσεων του Ε. Βενιζέλου. Ακόμη και οι περιορισμένης εμβέλειας ιδιωτικοί διαγωνισμοί της ίδιας εποχής συντελέστηκαν κάτω από τη σκιά αυτής της κυβερνητικής πολιτικής. Παρεμβαίνοντας δι' αυτού του τρόπου στις λογοτεχνικές δραστηριότητες, οι κυβερνήσεις του Βενιζέλου επιχείρησαν να καθιερώσουν ένα σταθερό και σύγχρονο νομοθετικό πλαίσιο, που θα καθόριζε τη γενικότερη δράση και τον κοινωνικό ρόλο των λογοτεχνών. Στις ενότητες του παρόντος κεφαλαίου θα αναλύσουμε τον τρόπο, με τον οποίο πραγματοποιήθηκε αυτή η πολιτική μέσα από τρεις μορφές παρέμβασης, που συντονίστηκαν από τρία αντίστοιχα υπουργεία. Πρόκειται για τις – υπαγόμενες στο Υπουργείο Εξωτερικών– απονομές παρασήμων σε λογοτέχνες, την καθιέρωση ενός νέου λογοτεχνικού μεταλλίου από το Υπουργείο Παιδείας και, τέλος, την προκήρυξη λογοτεχνικών διαγωνισμών από το Υπουργείο Στρατιωτικών.

1. Παρασημοφορήσεις λογοτεχνών

Στο τέλος του έτους 1910, μια από τις πρώτες ενέργειες της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης του Βενιζέλου ήταν να εκφράσει μέσω της προσκείμενης σε αυτήν εφημερίδας *Εστία*¹ την πρόθεσή της να τιμήσει έναν μεγάλο αριθμό λογοτεχνών με το παράσημο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος² «επί τη ευκαιρία της πρώτης του έτους» και «διά τας προς τα

---

¹ «Κατά πρότασιν του κ. υπουργού της Εκπαιδεύσεως προς την Α.Μ. τον Βασιλέα διά του Υπουργείου των Εξωτερικών, προτείνεται η παρασημοφορία τριακοντάδος λογίων “διά τας προς τα ελληνικά γράμματα μακράς αυτών υπηρεσίας”»· βλ. «Τιμαί πρωτοχρονιάτικαι προς τα Γράμματα», εφ. *Εστία*, 30/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6069, σ. 4.

² Η καθιέρωση του συγκεκριμένου Τάγματος «εις ανάμνησιν της αισίως τελεσθείσης σωτηρίας της Ελλάδος» πραγματοποιήθηκε στην οθωνική περίοδο, παρότι αυτή είχε περιληφθεί νωρίτερα και στο ψήφισμα της 1ης Ιουλίου 1829 στην Δ' Εθνική Συνέλευση των Ελλήνων στο Άργος· βλ. Δ. «Περί της συστάσεως Τάγματος Αριστείας διά το Βασίλειον της Ελλάδος», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 19, 20/5/1833, σ. 129-131. Οι τίτλοι τιμής και αριστείας του ελληνικού κράτους δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά, ώστε να πιστοποιηθούν τα πρότυπα, βάσει των οποίων έγινε ο σχεδιασμός και η οργάνωσή τους. Πάντως στην εποχή που εξετάζουμε το ελληνικό Τάγμα παραλληλιζόταν συχνά με το αντίστοιχο γαλλικό, καθώς αποτελούνταν από πέντε διαβαθμισμένες και αριθμητικά περιορισμένες κλάσεις: α) τους Ιππότες του Αργυρού Σταυρού (Chevaliers) –που μπορούσαν να έχουν απεριοριστο αριθμό μελών, β) τους Ιππότες του Χρυσού Σταυρού (Officiers), γ) τους Ταξιάρχες (Commandeurs), δ) τους Ανώτερους Ταξιάρχες (Grands Commandeurs) και ε)

ελληνικά γράμματα μακράς αυτών υπηρεσίας» κατά το αγγλικό πρότυπο των New Year's Honours.³ Εκτός από τον Γ. Σουρή, που είχε ήδη τιμηθεί με τον Αργυρό Σταυρό και επρόκειτο τώρα να προβιβαστεί σε Ιππότη του Χρυσού Σταυρού αυτού του Τάγματος, είκοσι τρεις ακόμη λογοτέχνες προτείνονταν από το Υπουργείο Παιδείας ως Ιππότες του Αργυρού Σταυρού (βλ. Πίνακα 1.1). Εντούτοις, παρά την ανακοίνωση των ονομάτων και τη συνακόλουθη κριτική συζήτηση, ο βασιλιάς Γεώργιος αρνήθηκε να υπογράψει τα σχετικά διατάγματα.⁴ «Οι υποψήφιοι διά τον Σταυρόν λόγιοι και καλλιτέχνηαι έμειναν τότε με την γλύκαν», σχολίαζε αργότερα αστεϊζόμενος ο Ξενόπουλος, «με τα συγχαρητήρια, τα οποία είχαν δεχθή εκ των προτέρων [...] και ... με τας ύβρεις και τας ειρωνείας, τας οποίας ήκουσαν από παραλειφθέντας συναδέλφους των».⁵ Αν και δεν γνωστοποιήθηκε ο λόγος για την απόρριψη του Βασιλικού Διατάγματος από τα Ανάκτορα, η εμπλοκή αυτή αποκάλυπτε σε κάθε περίπτωση τα πρώτα σημεία της επερχόμενης σύγκρουσης στην κορυφή της αστικής ηγεσίας. Η πρωτοβουλία της κυβέρνησης θα πρέπει να εξελήφθη ως αμφισβήτηση της πολιτικής κυριαρχίας του Βασιλικού Οίκου, πρώτον διότι επιχειρούσε να ανακτήσει το συνταγματικό δικαίωμα της εκτελεστικής εξουσίας να διαχειρίζεται το σύστημα απόδοσης τιμών και διακρίσεων και, δεύτερον, διότι υπομνημάτιζε το γεγονός πως η μέχρι τότε τριακονταετής δραστηριότητα της φιλελεύθερης «Γενιάς του 1880» δεν είχε επισήμως αναγνωριστεί από τους ανώτατους πολιτειακούς θεσμούς. Μια σαφής ένδειξη πως ο ανταγωνισμός για τον έλεγχο του συγκεκριμένου θεσμού είχε αναχθεί σε κορυφαίο πολιτικό ζήτημα αποτελεί ένα περιστατικό που συνέβη λίγους μόλις μήνες αργότερα. Τον Ιούνιο του 1911, πιθανώς για να διερευνήσει τις διαθέσεις του πρωθυπουργού αναφορικά με το πολιτειακό ζήτημα, ο Βασιλικός Οίκος επιχείρησε να παρασημοφορήσει τον Βενιζέλο. Ο πρωθυπουργός, όμως, αρνήθηκε, προβάλλοντας το

τους Μεγαλόσταυρους (Grands Croix). Ο προβιβασμός των μελών μπορούσε να γίνεται μόνο από την κατώτερη προς την αμέσως ανώτερη βαθμίδα. Έπειτα από την αναπροσαρμογή των αριθμητικών ορίων του Τάγματος το 1848, τα μέλη της δεύτερης κλάσης δεν μπορούσαν να είναι περισσότερα από διακόσια σαράντα, της τρίτης όχι περισσότερα από εβδομήντα, της τέταρτης όχι περισσότερα από τριάντα και της πέμπτης όχι περισσότερα από δώδεκα. Από αυτούς τους περιορισμούς εξαιρούνταν τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και οι «ωπήκοοι» των ξένων κρατών· βλ. «Τα ελληνικά παράσημα», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 27, τχ. 1, 1912, σ. 143-144.

³ Βλ. «Η κυβέρνηση και τα γράμματα», εφ. *Εστία*, 31/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6070, σ. 2. Ο θεσμός των New Year's Honours καθιερώθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά σταθεροποιήθηκε ως θεσμός κατά τη δεκαετία του 1910. Για μια εποπτική παρουσίαση του σύνθετου βρετανικού συστήματος απόδοσης τιμών, βλ. ενδεικτικά: House of Commons/Public Administration Select Committee, *The Honours System. Second Report of Session 2012-2013*, τμ. 1, εκδ. House of Commons, London 2012.

⁴ Βλ. Α.Β.Γ., «Καθημερινά νέα», περ. *Παναθήναια*, τμ. 21, 28/2/1911, σ. 304· Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περίπατοι: Ένας λόγος του Χρηστομάνου», εφ. *Αθήναι*, 27/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 158-5560, σ. 1.

⁵ Βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περίπατοι: Ένας λόγος του Χρηστομάνου», ό.π.

επιχείρημα ότι, εφόσον –σύμφωνα με τη νομοθεσία– ο βασιλιάς απλώς απένεμε τα υπογεγραμμένα από τους υπουργούς της κυβέρνησης παράσημα, η εκ μέρους του αποδοχή ενός τέτοιου παρασήμου θα ισοδυναμούσε με βράβευση του εαυτού του.⁶

Παρότι μετά από αυτήν την περιπλοκή το ζήτημα της παρασημοφόρησης των λογοτεχνών ατόνησε για κάποια χρόνια, με το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων η κυβέρνηση προέβη σε νέα ρυθμιστικού χαρακτήρα παρέμβαση, διά της οποίας τροποποιούνταν το γενικότερο νομοθετικό πλαίσιο που αφορούσε τα τάγματα τιμής και αριστείας. Με τον Ν.613/1915⁷ καθιερωνόταν ένα νέο Βασιλικό Τάγμα σε ανάμνηση της εδαφικής επέκτασης του ελληνικού κράτους, αφιερωμένο στη μνήμη του πρόσφατα δολοφονηθέντος βασιλιά Γεωργίου Α'.⁸ Αν και η δομή και η λειτουργία του νέου Τάγματος δεν παρουσίαζαν σημάδια ανανέωσης⁹ και ο βασιλιάς φαινόταν να διατηρεί τα συμβολικά προνόμιά του (Άρ. 3),¹⁰ η απονομή των παρασήμων υπαγόταν πλέον σε νέους αυστηρούς γραφειοκρατικούς κανόνες, που περιόριζαν την εξουσία του Παλατιού και

⁶ Βλ. «Ειδήσεις της ημέρας: Διατί δεν επασημοφορήθη ο κ. Πρωθυπουργός», εφ. *Εμπρός*, 2/6/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5247, σ. 2. Ας σημειωθεί εδώ ότι το 1919 ο Βενιζέλος αρνήθηκε εκ νέου την παρασημοφόρησή του από τον Βασιλιά Αλέξανδρο: «Ο Βασιλεύς παρεκάλεσε τον κ. Βενιζέλον να δεχθή όπως τω απονείμη το παράσημον της στρατιωτικής αρετής, όπερ ο μακαρίτης Πάππος του Βασιλεύς Γεώργιος είχαν απονείμη κατά τους Βαλκανικούς πολέμους εις τους δύο τότε αρχηγούς τού κατά ξηράν και θάλασσαν ελληνικού στρατού. Ο κ. Βενιζέλος ευχαριστήσας ηρνήθη, διότι δεν πρέπει, είτε, να γίνη αφορμή ευρυτέρας εκτάσεως του παρασήμου τούτου, όπερ είχε θεσπισθή δι' ειδικόν λόγον»· βλ. «Αι εκδηλώσεις υπέρ του κ. Πρωθυπουργού. Πώς τας σχολιάζει ο κ. Βενιζέλος», εφ. *Εμπρός*, 21/11/1919, Έτος 24, ΑΦ. 8299, σ. 1.

⁷ Ο Ν.613/1915 εγκρίθηκε ομόφωνα από τη βουλή και δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1915 στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*· βλ. Ν.613 «Περί ιδρύσεως Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα Γεωργίου του Α”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 27, 22/1/1915, σ. 197-198.

⁸ Επρόκειτο για Τάγμα Τιμής και όχι Αξίας, όπως διευκρίνιζε ο νόμος.

⁹ Το Τάγμα διαιρούνταν στις εξής Τάξεις: των Ιπποτών του Αργυρού Σταυρού, των Ιπποτών του Χρυσού Σταυρού, των Ταξιαρχών, των Ανωτέρων Ταξιαρχών, των Μεγαλοσταύρων και του Περιδεραιίου του Τάγματος (Άρ. 2). Για κάθε Τάξη –εκτός από την κατώτερη, που μπορούσε να έχει απεριόριστο αριθμό μελών– οριζόταν ανώτατο όριο μελών. Η Τάξη των Ιπποτών του Χρυσού Σταυρού μπορούσε να φθάσει τα τριακόσια το πολύ μέλη, η Τάξη των Ταξιαρχών τα εκατό, η Τάξη των Ανωτέρων Ταξιαρχών τα τριάντα, η Τάξη των Μεγαλοσταύρων τα δώδεκα και η Τάξη των Περιδεραιίων τα έξι. Από τα όρια αυτά εξαιρούνταν οι πρίγκιπες του Βασιλικού Οίκου της Ελλάδας, οι αξιωματικοί του στρατού ξηράς και του πολεμικού ναυτικού και οι ξένοι «οπήκοοι» (Άρ. 4). Κατά την απονομή παρασήμου έπρεπε να τηρείται η αυστηρή ιεραρχία των βαθμίδων του Τάγματος. Ο κάτοχος ενός παρασήμου του Τάγματος Γεωργίου του Α' μπορούσε να λάβει ίδιας βαθμίδας παράσημο του Τάγματος του Σωτήρος, ενώ ο κάτοχος ενός παρασήμου του Τάγματος του Σωτήρος μπορούσε να λάβει παράσημο της αμέσως ανώτερης βαθμίδας του Τάγματος Γεωργίου του Α' –από τη διάταξη όμως αυτή εξαιρούνταν οι παρασημοφορούμενοι πολίτες ξένων κρατών (Άρ. 9).

¹⁰ Ο βασιλιάς παρέμενε ο «Αρχηγέτης» και αποκλειστικός κάτοχος του δικαιώματος να απονέμει τα διάσημα και τα διπλώματα του Τάγματος. Ο βασιλιάς είχε επιπλέον το δικαίωμα να παρέχει κατά την κρίση του, μέσω Βασιλικού Διατάγματος και χωρίς άλλους περιορισμούς, κάποια παράλληλα νεοϊδρυθέντα μετάλλια πρώτης και δεύτερης Τάξης ως αναμνηστικά της ίδρυσης του νέου Τάγματος (Άρ. 3). Ο υπουργός Εξωτερικών καλούνταν να προσυπογράψει τα Βασιλικά Διατάγματα βάσει των οποίων θα τελούνταν οι παρασημοφορίες (Άρ. 6).

στερέωναν την κυριαρχία του κράτους δικαίου.¹¹ Παράλληλα, με τον ίδιο νόμο συστηνόταν το υπαγόμενο στο Υπουργείο Εξωτερικών Γνωμοδοτικό και Πειθαρχικό Συμβούλιο των Βασιλικών Ταγμάτων Αξίας και Τιμής (Αρ. 10), που περιελάμβανε τους εκπροσώπους των ανωτάτων δικαστικών, στρατιωτικών και διοικητικών θεσμών, απομειώνοντας τις πιθανότητες αυθαιρεσιών και κατάχρησης εξουσίας από τον Βασιλικό Οίκο ή την κυβέρνηση.¹² Το συμβούλιο θα συνερχόταν τακτικά δύο φορές τον χρόνο και εκτάκτως κάθε φορά που ο υπουργός Εξωτερικών θα το θεωρούσε σκόπιμο (Αρ. 3). Η διαφάνεια των συνεδριάσεων ενισχυόταν με την τήρηση πρακτικών και με την εποπτική παρουσία ενός κυβερνητικού εκπροσώπου (Αρ. 8).¹³ Οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου συνίσταντο στη συγκέντρωση και εξέταση των προτεινόμενων προς παρασημοφόρηση πολιτών και στην κατάρτιση έγγραφης γνωμοδότησης, που σε περιπτώσεις διαφωνίας ή απορριπτικής πρότασης όφειλε να συνοδεύεται από σχετική αιτιολογική έκθεση. Για τις επικυρωτικές γνωμοδοτήσεις του συμβουλίου έπρεπε να τηρούνται κατάλογοι με τα ονόματα των παρασημοφορούμενων (Αρ. 5), που θα ενημερώνονταν και θα συμπληρώνονταν σε κάθε νέα συνεδρίαση (Αρ. 7). Για λόγους, τέλος, πειθαρχικούς το Συμβούλιο είχε το δικαίωμα να προβαίνει –είτε αυτεπάγγελα είτε μετά από πρόταση του υπουργού Εξωτερικών– σε διαγραφή τιτλούχων (Αρ. 6).¹⁴ Είναι, επομένως, φανερό πως,

¹¹ Η απονομή μπορούσε να συντελεστεί μόνο μετά από την εκ μέρους του τιμώμενου καταβολή ενός χρηματικού αντιτίμου για τα δικαιώματα εγγραφής στα μητρώα των Ταγμάτων (Αρ. 11). Για τον Αργυρό Σταυρό καταβάλλονταν 20 δρχ., για τον Χρυσό 50 δρχ., για τον Σταυρό των Ταξιαρχών 100 δρχ., για τον Σταυρό των Ανωτέρων Ταξιαρχών 200 δρχ. και για τον Μεγαλόσταυρο 250 δρχ. Από τη διάταξη αυτή εξαιρούνταν όσοι παρασημοφορούνταν επ' ανδραγαθία. Επίσης, όσοι –εξαιρουμένων των μελών της Βασιλικής Αυλής και των υπαλλήλων του Υπουργείου Εξωτερικών– ήταν κάτοχοι ξένων παρασήμων και επιθυμούσαν στο εξής να συνεχίσουν να φέρουν τα διάσημά τους, όφειλαν μέσω της ίδιας διαδικασίας να καταβάλουν 50 δρχ. για κάθε τους παράσημο ως δικαίωμα εγγραφής στα μητρώα (Αρ. 13). Σε περιπτώσεις παράβασης των πιο πάνω κανόνων, θα επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμο 250 μέχρι 1.000 δρχ., ενώ μπορούσε να ασκηθεί και ποινική δίωξη (Αρ. 14). Η καταβολή του ποσού γινόταν στα αρμόδια ταμεία του κράτους από τον ίδιο τον παρασημοφορούμενο, που όφειλε κατόπιν να υποβάλει την απόδειξη στο αρμόδιο τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών (Αρ. 12). Είναι σαφές πως επρόκειτο για μια γραφειοκρατική διαδικασία, που προσέδιδε στον τιμώμενο την ιδιότητα του αιτούντος, υπενθυμίζοντάς του έτσι την αμοιβαιότητα της σχέσης κράτους δικαίου και πολίτη.

¹² Βλ. ΒΔ. «Περί καταρτισμού του γνωμοδοτικού και πειθαρχικού Συμβουλίου των Β.[ασιλικών] Ταγμάτων Αριστείας κλπ.», *ΦΕΚ*, τχ. 276, 13/8/1915, σ. 2297-2298. Το Συμβούλιο θα αποτελούνταν από τους δύο αρχαιότερους Μεγαλόσταυρους είτε του ενός είτε αμφοτέρων των Ταγμάτων, τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου, έναν από τους εκάστοτε αντιστρατήγους που κατοικούσαν στην Αθήνα, έναν αντιπρόσωπο του Βασιλικού Οίκου και τον γενικό διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών (Αρ. 1 του ΒΔ.). Εκτός από τον γενικό διευθυντή του υπουργείου, όλα τα υπόλοιπα μέλη διοριζόνταν για δύο έτη και υπήρχε δυνατότητα για ανανέωση του διορισμού τους (Αρ. 2).

¹³ Χρέη προέδρου θα εκτελούσε ο αρχαιότερος των Μεγαλόσταυρων (Αρ. 4). Σε περίπτωση που υπήρχε ένας Μεγαλόσταυρος από κάθε Τάγμα, την προεδρία αναλάμβανε ο Μεγαλόσταυρος του Σωτήρος. Ελλείψει Μεγαλόσταυρων την προεδρία αναλάμβανε ο παρών αντιστράτηγος ή αντιναύαρχος.

¹⁴ Ο υπουργός δεσμευόταν από τις αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του Συμβουλίου μόνο σε περίπτωση πλήρους ομοφωνίας των μελών του (Αρ. 5 και 6). Από όλες τις παραπάνω διατάξεις του νόμου εξαιρούνταν

χωρίς να αναιρεί πλήρως τη συμβολική εξουσία του Βασιλικού Οίκου, η κυβέρνηση επιχειρούσε τον εκσυγχρονισμό ενός εκφυλισμένου από την κατάχρηση θεσμού.¹⁵

Μέσα στο συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο επανήλθε η προσπάθεια για μετάβαση στην πρώτη φάση του εγχειρήματος προς θεσμική αναβάθμιση της «Γενιάς του 1880» και των επιγόνων της –αυτήν τη φορά με πιο προσεκτικά και συγκρατημένα βήματα. Έτσι, σε Ιππότες του Αργυρού Σταυρού του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος αναγορευόνταν τώρα λιγότεροι σε σύγκριση με το 1910/1911 συγγραφείς (και όχι για τη συγγραφική τους δραστηριότητα), οι Α. Καρκαβίτσας, Σ. Σεφεριάδης και Κ. Θεοτόκης (που δεν αποδέχτηκε τη διάκριση),¹⁶ ενώ λίγους μήνες αργότερα, απονεμήθηκε στον Ψυχάρη ο Ταξιάρχης του ίδιου Τάγματος (βλ. Πίνακα 1.2).¹⁷ Την ίδια εποχή, ο Βασιλικός Οίκος προσυπέγραφε έναν κατάλογο με μια σειρά προτεινόμενων για παρασημοφόρηση καθηγητών πανεπιστημίου,

---

οι προτάσεις παρασημοφορίας που προέκυπταν από την «Υψηλή Επιταγή του υπουργού Εξωτερικών» (Αρ. 9).

¹⁵ Ο εκφυλισμός του παλαιότερου Τάγματος είχε επισημανθεί στον τύπο της εποχής ως το αίτιο που είχε οδηγήσει στη σύσταση του νέου: «[...] επειδή το παράσημον του Σωτήρος επαράγινεν, έπρεπε να ιδρυθή έν άλλο, σπανιώτερον, τιμώτερον» βλ. Γ. Ξενοπούλος, «Τα παράσημα», εφ. *Εφημερίς*, 18/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1109/11716, σ. 1· [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 23/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 66/5336, σ. 3.

¹⁶ Οι τρεις συγγραφείς τιμήθηκαν για την επαγγελματική τους δραστηριότητα: ο Α. Καρκαβίτσας ως αξιωματικός του ελληνικού στρατού, ενώ ο Σ. Σεφεριάδης (που εκείνη την εποχή ετοίμαζε τη μόνιμη εγκατάστασή του στην Αθήνα) «για τη δικηγορική του δράση». Παρ' όλα αυτά είναι πιθανό τα ουσιαστικά κριτήρια για την παρασημοφόρηση του να ήταν τα θερμά εθνικιστικά του ιδεώδη και η συμμετοχή του ως επίσημου νομικού συμβούλου στις ελληνο-γαλλικές διαπραγματεύσεις έπειτα από την αντι-οθωμανική εξέγερση του Θ. Σοφούλη στη Σάμο. Τον συμπεριλαμβάνουμε στους λογοτέχνες της εποχής, γιατί από τις αρχές του αιώνα είχε αναπτύξει αξιοσημείωτη λογοτεχνική δραστηριότητα έχοντας μάλιστα διακριθεί το 1902 στο Πανιώνιο Λυρικό Διαγώνισμα της Σμύρνης για την ποιητική του συλλογή «Από το συρτάρι μου». Ο Σεφεριάδης συνέχισε, εξάλλου, τη λογοτεχνική του δραστηριότητα και κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Τέλος, ο Κ. Θεοτόκης τιμήθηκε ως «ιστοριογράφος» [sic], αλλά αρνήθηκε να παραλάβει το παράσημο· βλ. «Ο κ. Καρκαβίτσας», εφ. *Έθνος*, 20/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 114, σ. 2· «Απονομή παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 9/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 261/5170, σ. 2· «Απονομή παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 1/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 253/5162, σ. 2· «Μία παρασημοφορία», εφ. *Εφημερίς*, 13/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 951/11568, σ. 2· Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης: περιμένοντας τον άγγελο· βιογραφία*, μετ.: Μ. Προβατά, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2003, σ. 37-39, 50-54· «Μικρά νέα», εφ. *Σκριπ*, 8/9/1901, Περίοδ. Β', Έτος 7, ΑΦ. 2178, σ. 3· «Φιλολογικά εσπερίδες», εφ. *Δημοκρατία*, 24/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 223, σ. 3· «Ποιητικόν διαγώνισμα εις την Σμύρνην», εφ. *Σκριπ*, 12/5/1902, Περίοδ. Β', Έτος 7, ΑΦ. 2419, σ. 2· Ο ψ, «Σημειώσεις Αθηναίου», εφ. *Σκριπ*, 9/9/1901, Περίοδ. Β', Έτος 7, ΑΦ. 2179, σ. 1. Ας σημειωθεί ακόμη ότι την ίδια εποχή συντελέστηκε η πρώτη παρασημοφόρηση γυναίκας στην Ελλάδα: βλ. «Η πρώτη παρασημοφορία», εφ. *Εφημερίς*, 20/12/1914, ΑΦ. 1111/11718, σ. 1· Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 21/12/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6530, σ. 1.

¹⁷ Βλ. «Το παράσημον», εφ. *Εφημερίς*, 20/10/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1050/11656, σ. 1. Ο Ψυχάρης είχε ήδη παρασημοφορηθεί με τον Χρυσό Σταυρό του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος· βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 418, 9/1/1911, σ. 24. Από τον πρύτανη του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου προτεινόταν ακόμη προς παρασημοφόρηση ο Κ. Παλαμάς, «ως πολλάς παρασχόντα μοι υπηρεσίας εν τη εκτελέσει των πρυτανικών μου καθηκόντων»· βλ. Γ. Ι. Δερβός, «Λογοδοσία αναγνωσθείσα επί παρουσία του Βασιλέως Κωνσταντίνου τη 1^η Δεκεμβρίου 1914 εν τη Μεγάλη Αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου», στο: Τμήμα Δημοσιευμάτων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, *Τα κατά την Πρυτανείαν Γεωργίου Ι. Δερβού, πρυτανεύσαντος κατά το Ακαδημαϊκόν Έτος 1913-1914*, τυπ. Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα 1915, σ. 34, σημ. 1.

που του είχε μεταβιβαστεί από τους υπουργούς Εξωτερικών και Παιδείας κατόπιν αιτήματος της πρυτανείας: πράξη που φανερώνει τον ανταγωνισμό που είχε προκαλέσει η περί τα παράσημα πολιτική της κυβέρνησης μεταξύ της ανερχόμενης λογοτεχνικής διανοήσης και της ήδη κειθερωμένης πανεπιστημιακής κοινότητας. Όπως διαβάζουμε στο αίτημα της πρυτανείας:

αφ' ού η Πολιτεία φρονή ότι οι εν διαφόροις κλάδοις της διοικήσεως αυτής εργαζόμενοι μετά ζήλου και αφοσιώσεως δέον να τυγχάνωσι και ηθικής τιμής, νομίζομεν ότι οι περί τα γράμματα και τας επιστήμας διηλεκώς ασχολούμενοι και διά της διδασκαλίας και των συγγραμμάτων συντελούντες εις τε την ηθικήν και υλικήν προαγωγήν του Έθνους ημών δεν πρέπει να παρορόνται εν τη τοιαύτη ηθική εκτιμήσει, αλλά να προτιμώνται τυγχάνοντες και ούτοι παρασήμου τιμός. Αρκεί δε να είπωμεν ότι υπάρχουσι διακεκριμένοι καθηγηταί των ημετέρων πανεπιστημίων, διδάσκοντες επί 29 έτη, οίτινες ουδέ του αργυρού σταυρού του Σωτήρος έτυχον. Υποβάλλων, Κύριε Υπουργέ, τον κατάλογον των ονομάτων των καθηγητών παρακαλώ, όπως οι μη έχοντες παράσημον τύχωσι τοιούτου, οι δε έχοντες προαχθώσιν εις ανώτερον.¹⁸

Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου και στο μεσοδιάστημα μεταξύ Φεβρουαρίου 1915 και Ιουνίου 1917 ο ήδη διχασμένος πολιτικός βίος –εκτεθειμένος τώρα στα στρατηγικά διλήμματα που έθετε ο παγκόσμιος πόλεμος– αποσταθεροποιήθηκε, φθάνοντας στα όρια της ενδοπολιτειακής σύρραξης. Οι θεσμοί βρέθηκαν ξαφνικά να λειτουργούν σε ένα περιβάλλον ασταθές με συχνές παραβιάσεις της συνταγματικής κανονικότητας και με μια –κατ' ουσίαν– υπαγωγή της εκτελεστικής εξουσίας στην πολιτική ισχύ των Ανακτόρων.¹⁹ Έτσι, μέχρι να πραγματοποιηθεί η πρώτη σύγκληση του

¹⁸ Βλ. Γ. Ι. Δερβός, ό.π. Με ΒΔ. της 22^{ας} Αυγούστου 1914 απονεμήθηκε ο Αργυρός Σταυρός του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος στους καθηγητές Γ. Αγγελόπουλο, Α. Αδαμαντίου, Χ. Ανδρούτσο, Κ. Βασιλείου, Θ. Βορέα, Ι. Γεωργιάδη, Ν. Εξαρχόπουλο, Μ. Ευαγγελίδη, Κ. Ζέγγελη, Τ. Ηλιόπουλο, Θ. Κακριδή, Ν. Καλλικούνη, Κ. Κτενά, Κ. Μελισσηνό, Σ. Μενάρδο, Ν. Παπαγιαννόπουλο, Δ. Πετμεζά, Κ. Ράλλη, Γ. Ρεμούνδο, Ι. Σημαντήρα, Α. Σκιά, Γ. Φωτεινό, Ν. Χατζιδάκη, Δ. Χόνδρο και Χ. Παπαδόπουλο. Απονεμήθηκε ακόμη ο Χρυσός Σταυρός του ίδιου Τάγματος στους καθηγητές Γ. Αθανασιάδη, Δ. Αιγινήτη, Ν. Αποστολίδη, Γ. Βερναρδάκη, Ν. Δελλαπόρτα, Χ. Μαλανδρίνο, Γ. Ματθαίοπουλο, Ι. Μεσολωρά, Σ. Μηλιαράκη, Α. Μομφερράτο, Ν. Σαρίπολο, Γ. Σκλαβούνο, Θ. Σκούφο, Κ. Στέφανο, Γ. Σωτηριάδη, Χ. Τσουντα και Γ. Χατζιδάκη. Ο Ταξίαρχης, τέλος, του ίδιου Τάγματος απονεμήθηκε στους καθηγητές Γ. Γαζέπη, Ν. Γουναράκη, Γ. Ι. Δέρβο, Θ. Ζαΐμη, Ε. Ζολώτα, Δ. Θεοφανόπουλο, Μ. Κατσαρό, Κ. Λούρο, Ν. Μακκά, Ρ. Νικολαΐδη και Ν. Γ. Πολίτη.

¹⁹ Στις αρχές του 1915, μέσα σε ένα τεταμένο πολιτικό κλίμα, ο Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του. Πρωθυπουργός διορίστηκε τότε ο Δ. Γούναρης. Εν όψει των εκλογών της 31^{ης} Μαΐου η δημόσια σφαίρα κυριαρχήθηκε από τη συστηματική προεκλογική προπαγάνδα των δύο αντιμαχόμενων αστικών παρατάξεων. Στους επόμενους μήνες ο Διχασμός κορυφώθηκε με την παραίτηση του Βενιζέλου, τις ελληνοσυνμμαχικές προστριβές των κυβερνήσεων Ζαΐμη, Σκουλούδη και Λάμπρου, την εκδήλωση του Κινήματος Εθνικής Άμυνας και το ξέσπασμα των Νοεμβριανών. Σε αυτό το διάστημα σχηματίστηκαν συνολικά οκτώ κυβερνήσεις –εκ των οποίων μακροβιότερες ήταν οι επταμηνιαίας διάρκειας κυβερνήσεις του Σκουλούδη και του Λάμπρου–, ενώ από τον Σεπτέμβριο του 1916 και για έναν περίπου χρόνο το ελληνικό κράτος

νεοσύστατου Γνωμοδοτικού και Πειθαρχικού Συμβουλίου, ο βασιλιάς είχε προλάβει να απονεμίσει ένα πλήθος παρασήμων στους θεωρούμενους ως πολιτικούς προστατευομένους του.²⁰ Η δημοφιλία του θεσμού στα μεσαία αστικά, αλλά και στα λαϊκά και αγροτικά κοινωνικά στρώματα,²¹ είχε προσδώσει γόητρο στον πολιτειακό παράγοντα που θα κατόρθωνε να τον ελέγξει κι έτσι, παρά τις έντονες προεκλογικές διαμαρτυρίες τους για τις αθρόες απονομές παρασήμων, την επομένη της ανόδου τους στην εξουσία τα αντιβενιζελικά κόμματα ενέτειναν την πολιτική των μαζικών παρασημοφοριών.²² Αλλά και αφού είχαν πια ξεκινήσει οι εργασίες του Γνωμοδοτικού και Πειθαρχικού Συμβουλίου, τα Ανάκτορα παρεμπόδιζαν κάθε τόσο με συνεχείς παρεμβάσεις την ομαλή λειτουργία του νέου θεσμικού οργάνου. Στις αρχές του 1916 ο βασιλιάς απέρριψε τον κατάλογο με τις παρασημοφορήσεις που του προτάθηκαν από το Συμβούλιο, ενώ στο τέλος του έτους, όταν τα επεισόδια των Νοεμβριανών ματαίωσαν τη χειμερινή συνεδρίαση του Συμβουλίου, τα Ανάκτορα ενθάρρυναν νέα νομοθετική τροποποίηση, διά της οποίας αποκλειόταν από τις επόμενες συνεδριάσεις ο Βενιζέλος –που, έχοντας αντικαταστήσει στο Συμβούλιο τον αποθανόντα αρχαιότερο Μεγαλόσταυρο Γ. Θεοτόκη, είχε ήδη συμμετάσχει στην εαρινή συνεδρίαση του 1916.²³

διοικούνταν από δύο κυβερνήσεις ταυτόχρονα: βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 22-47· Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία (1800-2010)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 226-233.

²⁰ Στις παρασημοφορήσεις αυτές δεν περιλαμβάνονται λογοτέχνες· βλ. «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 26/2/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6594, σ. 1· «Παρασημοφορία του κ. Γούναρη», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7461, σ. 5· «Οι ιατροί του Βασιλέως θα παρασημοφορηθούν», εφ. *Σκριπ*, 2/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7559, σ. 5· «Παρασημοφορία» και «Παρασημοφορία αξιωματικών», εφ. *Εμπρός*, 16 και 18 Φεβρουαρίου, 27 Μαρτίου, 2 Απριλίου και 3 Μαΐου 1915, Έτος 19, ΑΦ. 6584, 6586, 6622, 6628 και 6659 αντίστοιχα. Το *Εμπρός* παραινούσε τα μέλη του Συμβουλίου να δώσουν ουσιαστικό περιεχόμενο στις παρασημοφορίες, με τη μετατροπή τους –κατά το πρότυπο άλλων κρατών– σε μέσο ενίσχυσης της εθνικής βιομηχανίας. Ζητούσε ακόμη να ακυρωθούν οι παρασημοφορήσεις συγκεκριμένων αντιφρονούντων. Η *Εφημερίς* αξίωνε την επιβολή δίκαιων αξιολογικών κριτηρίων· βλ. «Η απονομή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 1/12/1915, Έτος 20, ΑΦ. 6870, σ. 3· «Η παρασημοφορία του κ. Κουνδούρου», εφ. *Εμπρός*, 26/3/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6621, σ. 3· «Τα παράσημα», εφ. *Εφημερίς*, 3/12/1915, Περίοδ. Γ, ΑΦ. 1450/11561, σ. 2.

²¹ Το φαινόμενο είχε πάρει τέτοιες διαστάσεις, ώστε το υπουργείο Στρατιωτικών κατακλυζόταν από επιστολές ιδιωτών που ζητούσαν να παρασημοφορηθούν· βλ. [Σημειώματα], εφ. *Εμπρός*, 29 Αυγούστου, 2 και 6 Σεπτεμβρίου 1914, Έτος 18, ΑΦ. 6416, 6420 και 6424 αντίστοιχα.

²² Βλ. «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 26/2/1915, ό.π.: «Από τα υπουργεία: Παράσημα σε Αξιωματικούς», εφ. *Εμπρός*, 10/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6636, σ. 5.

²³ Τα πρώτα μέλη του Συμβουλίου ήταν οι αντιστράτηγοι Κ. Καλλάρης και Α. Πάλλης, οι αρχαιότεροι Μεγαλόσταυροι, Α. Ζαΐμης και Γ. Θεοτόκης, ενώ στη σύγκλησή του συμμετείχαν και οι αρμόδιοι κυβερνητικοί υπάλληλοι. Σε μετέπειτα συνεδριάσεις συμμετείχε ως μέλος του Συμβουλίου και ο Αντιναύαρχος Π. Κουντουριώτης· βλ. «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 10/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6636, σ. 5· «Το συμβούλιον Β.[ασιλικών] Ταγμάτων Αριστείας», εφ. *Αθήναι*, 14/11/1915, Έτος 14, ΑΦ. 27/5697, σ. 2· «Η επιτροπή των παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 2/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 45/5709, σ. 2· «Απονομή παρασήμων του νέου Τάγματος του Γεωργίου», εφ. *Εμπρός*, 24/12/1915, Έτος 20, ΑΦ. 6883, σ. 2· «Το παράσημον του Γεωργίου», εφ. *Αθήναι*, 28/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 71/5755, σ. 2· «Το Συμβούλιον επί των παρασημοφοριών», εφ. *Αθήναι*, 22/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 187/5851, σ. 2· «Το Συμβούλιον διά τας

Αλλά και η εαρινή συνεδρίαση του 1917 δεν κατέστη δυνατό να συγκληθεί, παρότι είχε συγκροτηθεί ο σχετικός κατάλογος, αφού την ίδια ημέρα η κυβέρνηση εξωθούνταν σε παραίτηση, πιεζόμενη από τον ναυτικό αποκλεισμό των συμμαχικών δυνάμεων.²⁴ Κι ενώ η επελθούσα εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και ο κινηματικός χαρακτήρας της νέας κυβέρνησης Βενιζέλου είχαν καλλιεργήσει στους δημοκρατικούς και στους βενιζελικούς κύκλους προσδοκίες για την πλήρη κατάργηση των ταγμάτων και των παρασήμων,²⁵ ο Βενιζέλος διατήρησε τελικά τον θεσμό προκειμένου να τον αξιοποιήσει στην πολιτισμική του πολιτική. Έτσι, μέχρι τον Ιανουάριο του 1919 η κυβέρνηση Βενιζέλου απένειμε περισσότερα από πενήντα παράσημα σε αξιωματικούς και πολιτικούς υπαλλήλους –στους οποίους συγκαταλέγονταν και γνωστοί διανοούμενοι της δημοσιογραφίας, όπως ο Δ. Καλαποθάκης.²⁶ Το 1918, ειδικότερα, στο πλαίσιο των πανηγυρικών εορτασμών για την 25^η Μαρτίου,²⁷ μετά από έγκριση του Συμβουλίου παρασημοφορήθηκε μια πλειάδα εκπαιδευτικών, καλλιτεχνών και λογοτεχνών.²⁸ Εκτός από τους Ι. Γρυπάρη, Α. Κουρτίδη και Α. Τραυλαντώνη, που τιμώνταν για τη δημοσιούπαλληλική τους υπηρεσία στον εκπαιδευτικό κλάδο,²⁹ είκοσι τρεις ακόμη λογοτέχνες (κυρίως των παλαιότεροι, αλλά και μερικοί νεώτεροι)³⁰ επιβραβεύονταν –αυτήν τη φορά για το καθαυτό συγγραφικό τους έργο (βλ. Πίνακα 1.3).

παρασημοφορίας», εφ. *Εμπρός*, 22/4/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7009, σ. 4· «Το Συμβούλιον των παρασημοφοριών», εφ. *Εμπρός*, 26/4/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7013, σ. 5.

²⁴ Βλ. «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 31/3/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7349, σ. 1· «Αι παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 4/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7353, σ. 2· «Αι παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 17/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7366, σ. 1· «Σύντομοι Ειδήσεις», εφ. *Εμπρός*, 20/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7369, σ. 2.

²⁵ Για τις προσδοκίες αυτές, βλ. *εδώ*, σ. 211-212.

²⁶ Βλ. «Η επιτροπή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 22/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8002, σ. 1.

²⁷ Μέχρι τότε οι απονομές τελούνταν είτε την ημέρα της ονομαστικής εορτής είτε στις επετείους των γάμων κάποιου μέλους της βασιλικής οικογένειας. Η επιλογή της 25^{ης} Μαρτίου ως ημέρας για την ανακοίνωση των παρασημοφοριών εγγράφεται, λοιπόν, στο ευρύτερο πλαίσιο της «εθνικοποίησης» των βασιλικών συμβολισμών.

²⁸ Τα διάσημα της παρασημοφορίας θα πρέπει να παραδόθηκαν στους τιμώμενους την επόμενη χρονιά, όταν έγινε η παραλαβή των παραγγελλθέντων από το 1915 μεταλλίων και παρασήμων, που είχε καθυστερήσει λόγω του πολέμου· βλ. «Τα νέα παράσημα», εφ. *Αθήναι*, 16/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 200/6060, σ. 1.

²⁹ Ο Τραυλαντώνης παρασημοφορήθηκε ως μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ο Γρυπάρης με την ιδιότητα του γενικού επιθεωρητή μέσης εκπαίδευσης και ο Κουρτίδης ως διευθυντής διδασκαλείου.

³⁰ Ο Αργυρός Σταυρός του Σωτήρος απονεμήθηκε επίσης στους Δ. Γληνό, Α. Δελμούζο, Ν. Λάσκαρη, Δ. Ταβουλάρη, Κ. Παρθένη, Μ. Μαλέα, Ο. Φοκά, Θ. Θωμόπουλο και Μ. Καλομοίρη. Με τον Αργυρό Σταυρό Γεωργίου του Α' τιμήθηκε ως δημοδιδάσκαλος και ο Δ. Λουκόπουλος, ενώ με τον Χρυσό Σταυρό του ίδιου Τάγματος τιμήθηκαν ο Δ. Λαυράγκας και ο Ν. Λαμπελέτ. Στον βαθμό του Ταξιάρχη του ίδιου Τάγματος προβιβάστηκε ο καθηγητής Γ. Χατζιδάκης. Για όλες τις ανωτέρω πληροφορίες· βλ. «Αθρόαι παρασημοφορία και προαγωγαί. Το παράσημον του Γεωργίου. Τα άλλα παράσημα. Όλα τα ονόματα», εφ. *Αθήναι*, 25/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 156, σ. 2· «Παρασημοφορία», εφ. *Έθνος*, 25/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1479, σ. 2· «Παρασημοφορία», εφ. *Αστήρ*, 25/3/1918, Έτος 9, ΑΦ. 4297/270, σ. 2· «Η χθεσινή ανακτορική τελετή», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 25/3/1918, Έτος 2, ΑΦ. 439, σ. 1· «Τέχνη και πατρίς», εφ. *Έθνος*, Έτος 5, ΑΦ. 1485, σ. 1· «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 205, Μάρτιος 1918, σ. 14· «25 Μαρτίου 1821-25

Πίνακας 1.1. Προταθείσες παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1910/1911)

Βασιλικό Τάγμα του Σωτήρος				
Αργυρός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Χρυσός Σταυρός
Αξιώτης Π.	Καρκαβίτσας Α.	Μαρτζώκης Σ.	Παπαδιαμάντης Α.	Σουρής Γ.
Αργυρόπουλος Μ.	Κονδυλάκης Ι. ³¹	Μωραϊτίδης Α.	Πολέμης Ι.	
Βάκος Γ.	Κουρτίδης Α.	Νιρβάνας Π.	Προβελέγγιος Α	
Δαμβέργης Ι.	Κωνσταντινίδης Α. ³²	Ξερόπουλος Γ.	Στρατήγης Γ.	
Δημητρακόπουλος Π.	Λάσκαρης Ν.	Παγανέλης Σ. ³³	Τσοκόπουλος Γ.	
Δροσίνης Γ.	Μαρκοράς Γ.	Παλαμάς Κ.		

Πίνακας 1.2. Παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1914)

Βασιλικό Τάγμα του Σωτήρος	
Αργυρός Σταυρός	Ταξιάρχης
Θεοτόκης Κ. ³⁴	Ψυχάρης Γ.
Καρκαβίτσας Α.	
Σεφεριάδης Σ.	

Πίνακας 1.3. Παρασημοφορήσεις συγγραφέων (1918-1919)

Βασιλικό Τάγμα Γεωργίου Α'		Βασιλικό Τάγμα του Σωτήρος		
Χρυσός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Αργυρός Σταυρός	Ταξιάρχης
Άννινος Χ.	Βλαχογιάννης Ι.	Μωραϊτίδης Α.	Προβελέγγιος Α.	Γ. Σουρής
Βελλιανίτης Θ.	Γρυπάρης Ι.	Νεγρεπόντη Ε. ³⁵	Σκόκος Κ.	
Δαμβέργης Ι.	Θεοτόκης Κ.	Ξερόπουλος Γ.	Στρατήγης Γ.	
Δροσίνης Γ.	Κονδυλάκης Ι.	Παπαντωνίου Ζ.	Τραυλαντώνης Α.	
Παλαμάς Κ.	Κουρτίδης Α.	Πολέμης Ι.	Τσοκόπουλος Γ.	
Σουρής Γ. ³⁶	Μαλακάσης Μ.	Ποριώτης Ν.	Χατζόπουλος Κ.	
Χορν Π.				

Μαρτίου 1918. Οι Έλληνες εορτάζουν την επέτειον της Ανεξαρτησίας των», εφ. *Ακρόπολις*, 26/3/1918, Έτος 37, ΑΦ. 11202, σ. 1-2. Τιμ.[ολέων] Σταθ.[όπουλος], «Χρονογράφημα: Τα παράσημα», εφ. *Έθνος*, 16/1/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1412, σ. 1.

³¹ Αρνήθηκε εκ των προτέρων το παράσημο.

³² Δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για τον Αγαθάγγελο Κωνσταντινίδη, μητροπολίτη Γρεβενών (1901-1910) και Δράμας (1910-1922), που είχε γίνει γνωστός στη λογοτεχνία με το ψευδώνυμο Μάγνης, ή για τον Ανέστη Κωνσταντινίδη, ο οποίος το 1885 είχε αγοράσει τα πρώην εκδοτικά Καταστήματα Α. Κορομηλά: βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, επιμ.: Γ. Παπακώστας, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2001, σ. 149.

³³ Αρνήθηκε εκ των προτέρων το παράσημο.

³⁴ Αρνήθηκε το παράσημο.

³⁵ Πρόκειται για τη μετέπειτα γνωστή με το ψευδώνυμο Άλκης Θρύλος κριτικό του θεάτρου και της λογοτεχνίας.

³⁶ Την επόμενη χρονιά ο αποθανών Γ. Σουρής προβιβάστηκε σε Ταξιάρχη του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, στο πλαίσιο μίας σειράς από εκδηλώσεις, που διοργάνωσε προς τιμήν του το κράτος. Για τις εκδηλώσεις αυτές, βλ. *εδώ*, σ. 143, σημ. 105.

Με τις παρασημοφορίες αυτές, οι βενιζελικές κυβερνήσεις ολοκλήρωναν το πρώτο στάδιο της παρεμβατικής τους πολιτικής, έχοντας καθορίσει νέες συντεταγμένες στην αξιακή ιεραρχία του λογοτεχνικού πεδίου³⁷. Όπως θα δούμε στην πρώτη ενότητα του Κεφαλαίου 2, η προβιβαζόμενη ομάδα της αστικής διανοήσης θα λειτουργούσε στο εξής ως «δεξαμενή» άντλησης «στελεχιακού» δυναμικού, επιφορτισμένου με συγκεκριμένες κοινωνικές υποχρεώσεις, στο πλαίσιο της κυβερνητικής (εσωτερικής και εξωτερικής) πολιτισμικής πολιτικής. Στην αμέσως επόμενη ενότητα θα παρακολουθήσουμε τις επικυρωτικές διαδικασίες μέσω των οποίων σχηματίστηκε μια μικρή ομάδα λογοτεχνών, που θα καλούνταν στο εξής να λειτουργήσει ως είδος «ακαδημαϊκής ελίτ».

---

³⁷ Οι αξιακές αυτές συντεταγμένες αναλύονται στο Κεφάλαιο 3.

2. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών (1914-1921)

2.1. Το Μετάλλιο/Αριστείο ως προστάδιο για την ίδρυση της Ακαδημίας

Καθώς περατώθηκε το πρώτο στάδιο στη θεσμική αναβάθμιση της παρασημοφορούμενης ομάδας συγγραφέων, ανέκυψε το αίτημα για την εξασφάλιση των προϋποθέσεων, που θα επέτρεπαν την κοινωνική παγίωσή τους ως «ακαδημαϊκής ελίτ». Έκτακτες διπλωματικές ανάγκες σχετικές με τον παγκόσμιο πόλεμο προσέδιδαν, άλλωστε, σε αυτό το αίτημα τον χαρακτήρα του κατεπείγοντος, καθώς στα χρόνια του πολέμου είχε επανέλθει στη δημοσιότητα ένα αίτημα των διανοουμένων, που αναγόταν στις καταβολές του ελληνικού κράτους: η πρόταση για σύσταση Ακαδημίας.³⁸ Καθώς το Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών είχε οργανική σχέση με την υπό ίδρυση Ακαδημία, στην οποία τελικά και ενσωματώθηκε, απαιτείται μια σύντομη επισκόπηση των εν πολλοίς άγνωστων πτυχών αυτής της υπόθεσης. Η ανακίνηση του ζητήματος τον Φεβρουάριο του 1914 προερχόταν από μια ηχηρή δημόσια παρέμβαση του σχετιζόμενου

³⁸ Οι διαδικασίες για την ανέγερση του μεγάρου της Ακαδημίας, που είχαν ξεκινήσει από το 1859 και ολοκληρώθηκαν προς το τέλος της δεκαετίας του 1880, υπήρξαν μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος ιδιωτικής χρηματοδότησης με σκοπό τη σύσταση των απαραίτητων για τη λειτουργία του εθνικού κράτους πολιτισμικών και κοινωνικών θεσμών (βλ. G. Vlahakis, *Imperialism and Science: Social Impact and Interaction*, εκδ. ABC-CLIO, Santa Barbara/California 2006, σ. 280-284· Γ. Λάιος, *Σίμων Σίνας*, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1972· «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδύσεως [Δ. Αιγινήτη]», Συνεδρία 25^{ης} Μαρτίου 1926, *ΠΑΑ*, τμ. 1-2, σ. 36-37· πρβλ. Σ. Β. Κουγέας, «Το ενδιαφέρον του Όθωνος διά το Πανεπιστήμιον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 263, 1/12/1937, σ. 1796-1798). Έκτοτε η θέσπιση της Ακαδημίας ως λειτουργούντος ιδρύματος παρέμενε εκκρεμής παρά τα αλλεπάλληλα υπομνήματα και διαβήματα διαφόρων λογίων, συγγραφέων και επιστημόνων. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τα *Απομνημονεύματα* του Α. Ρ. Ραγκαβή, που είχε συντάξει έναν «Οργανισμό», που καθόριζε το πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας του ιδρύματος: «Κατά το τέλος του 1890 εξηκολούθησα γράφων ενίοτε εις τινος των εφημερίδων [...] περί παντίων υποθέσεων ας εθεώρουν εις τα γενικά εθνικά αφορώσας συμφέροντα [...]. Αλλά βλέπων ότι και νυν, ως πάντοτε, ταύτα παρήρχοντο απαρατήρητα, απεφάσισα άλλο τι διάβημα. Σημειώσας παντοία ζητήματα την διανοητικήν ανάπτυξιν και την υπόληψιν της Ελλάδος αφορώντα, μετέβην εσπέραν τινά εις το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών, και προσελθών εις τον νεωστί τότε διωρισθέντα Υπουργόν, ον άλλως δεν εγνώριζον και κατά πρώτον έβλεπον, τον παρεκάλεσα να μοι χορηγήση ακρόασιν [...]. Τότε λοιπόν αναχωρών τω είπον ότι μία των προτάσεων, ήν έμελλον να τω υποβάλω εις συζήτησιν, ήν η περί της ανάγκης της ιδρύσεως της Ακαδημίας, και ότι περί αυτής έφερον παρ' εμοί και το όλον σχέδιον, ό εχον άλλοτε δημοσιεύσει εν εφημερίδι. Μοι εξήτησε να τω αφήσω το σχέδιον προς ανάγνωσιν [...]. Αλλ' επειδή τρεις εβδομάδες απήλθον μετά της αυτής υποσχέσεως [...] έκτοτε έπαυσα να ζητώ τον κ. Υπουργόν»· βλ. Α. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τμ. 4, τυπ. «Πυρσού» Α. Ε., Αθήνα 1930, σ. 557-558. Για τις προσπάθειες που κατέβαλε ο Ραγκαβής προς ίδρυση της Ακαδημίας, βλ. επίσης: «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδύσεως [Δ. Αιγινήτη]», ό.π., σ. 38. Την προεπαναστατική ιδέα για ίδρυση Ακαδημίας είχε νωρίτερα υποστηρίξει και ο Π. Σούτσος· βλ. Σ. Ματθαίου, «Στ. Α. Κουμανούδης - Αλ. Ρ. Ραγκαβής: μία συγκριτική προσέγγιση», περ. *Μνήμων*, τχ. 28, 2006-2007, σ. 178.

τότε με κυβερνητικούς κύκλους βρετανού δημοσιογράφου Άλμπερτ Τράπμαν, επίτιμου μέλους της ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και πολεμικού ανταποκριτή της εφημερίδας *Daily Telegraph* στα Βαλκάνια.³⁹ Η συγκυρία δεν ήταν σε καμία περίπτωση τυχαία: τον Μάιο του 1913 η γαλλική Ακαδημία είχε οργανώσει στην Πετρούπολη τη σύγκληση του «Συνδέσμου Ακαδημιών», που είχε δρομολογήσει –με συναίνεση της μέχρι τότε αντιτιθέμενης Ρωσίας– την καθιέρωση ενός νέου διεθνούς ημερολογιακού συστήματος. Σύμφωνα με τον μετέπειτα ιδρυτή της ελληνικής Ακαδημίας, Δ. Αιγινήτη, στο συνέδριο αυτό «αντεπροσωπεύοντο όλα τα πεπολιτισμένα Κράτη, πλην της Ελλάδος μόνης, δι' έλλειψιν Ακαδημίας».⁴⁰ Και παρότι οι εργασίες του Συνδέσμου είχαν διακοπεί λόγω της έκρηξης του Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν προφανές πως μετά τη λήξη του το ζήτημα επρόκειτο να ανακινηθεί. Η παρέμβαση Τράπμαν φανέρωνε πως η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτές τις διεργασίες κρινόταν ως ζήτημα εξαιρετικής σημασίας όχι μόνο από τη φιλο-συμμαχική κυβέρνηση του Βενιζέλου, αλλά και από τα ίδια τα συμμαχικά κράτη. Στο εκτενές άρθρο του, που δημοσιεύτηκε σε δύο συνέχειες στην εφημερίδα *Αθήναι*,⁴¹ ο Τράπμαν προέτρεπε την ελληνική κυβέρνηση να προχωρήσει άμεσα στη σύσταση ακαδημίας, με στόχο την παγίωση ενός διακριτού εθνικού πολιτισμού ικανού να συμμετέχει δι' αντιπροσωπιών στο διεθνές θεσμικό δίκτυο. «Σήμερον», παρατηρούσε, «η Ελλάς, υπέρ πάσαν άλλην χώραν [...], υφίσταται την ανάγκην κεντρικής Ακαδημίας». Κατά τον Τράπμαν, μέσω της Ακαδημίας και της καθιέρωσης επίσημων λογοτεχνικών βραβείων θα προωθούνταν η αποκρυστάλλωση, αναβάθμιση και προαγωγή ενός διακριτού εθνικού πολιτισμού με μια παγιωμένη, κατανοητή από το ευρύ αναγνωστικό κοινό εθνική

³⁹ Την εποχή εκείνη ο Τράπμαν –που ως υποστηρικτής των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει τη φήμη του φιλέλληνα–, είχε μόλις εκδώσει ένα χρονικό των μαχών του ελληνικού στρατού· βλ. Α. Τράπμαν, *Ο πόλεμος Ελλάδος και Βουλγαρίας. Πολιτική και στρατιωτική ιστορία αυτού*, μετ.: Κ. Ι. Θεοδωρόπουλος, εκδ. εφημερίδας «Αθήναι», Αθήνα 1914 [= A. H. Trapman, *The Greeks triumphant*, εκδ. Forster Groom & Co., London 1915]. Στις 22 Ιανουαρίου 1914, ο Τράπμαν κλήθηκε για διάλεξη στον Φ.Σ. «Παρνασσός» παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου, του Βενιζέλου, του πρέσβη της Αγγλίας και άλλων επισήμων· βλ. «Η διάλεξις του κ. Τράπμαν», εφ. *Εφημερίς*, 22/1/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 781/11396, σ. 1· «Αθηναϊκή κίνησις της ημέρας: Εις τον Παρνασσόν», εφ. *Εφημερίς*, 23/1/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 782/11397, σ. 2· «Η διάλεξις του κ. Τράπμαν», εφ. *Νέα Ελλάς*, 25/1/1914, ΑΦ. 138, σ. 3. Για μια σπάνια φωτογραφία που απεικονίζει τον Τράπμαν, βλ. Εικ. 10i. Θα μπορούσε ίσως να εξετασθεί η πιθανότητα για κάποιον είδους συσχετισμό της παρέμβασης Τράπμαν υπέρ της σύστασης της Ακαδημίας με την ίδρυση του Αγγλοελληνικού Συνδέσμου το 1913. Για την ίδρυση του Συνδέσμου, βλ. R. Clogg, *Politics and the Academy: Arnold Toynbee and the Koraeis Chair*, εκδ. Frank Cass & Co., London 1986, σ. 2.

⁴⁰ Βλ. Δ. Αιγινήτης, «Πώς θα μεταβληθῆ το ημερολόγιον. Η ενότης του ημερολογίου το πρώτον βήμα προς την Κοινωνίαν των Εθνών», εφ. *Εμπρός*, 23/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8003, σ. 1-2 [δημοσίευση επίσημου υπομνήματος που είχε υποβληθεί στην κυβέρνηση]. Η υπογράμμιση είναι του Αιγινήτη.

⁴¹ Βλ. Α. Τράπμαν, «Εκκλησις υπέρ Ακαδημίας των Καλών Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 24 και 26 Φεβρουαρίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 126/5035 και 128/5037, σ. 1 και 1-2 αντίστοιχα.

γλώσσα και μια κανονικοποιημένη εθνική λογοτεχνία, από τη δεξαμενή της οποίας το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να αντλεί τις επίσημες υποψηφιότητες για το Βραβείο Νόμπελ της Σουηδικής Ακαδημίας φέρνοντας «την Ελληνικήν Τέχνην εις γνώσιν και του λοιπού κόσμου».⁴² Μετά από τις μεγάλες του στρατιωτικές επιτυχίες και την εδαφική του ολοκλήρωση, το ελληνικό κράτος και οι έλληνες συγγραφείς όφειλαν, κατά τον Τράπμαν, να εργαστούν συστηματικά για την επίτευξη αυτού του σκοπού και να επιδιώξουν τη διά βραβείων και υποτροφιών συμμετοχή τους σε ένα διεθνές δίκτυο εκπαιδευτικής και πολιτισμικής «κινητικότητας» –όπως θα λέγαμε σήμερα.⁴³

Πράγματι, οι βενιζελικοί κύκλοι έδειχναν να ανταποκρίνονται άμεσα σε αυτήν τη νέα, έκτακτη συνθήκη.⁴⁴ Το 1917, όταν οι Φιλελεύθεροι, που είχαν παραιτηθεί στις αρχές του 1915, επανήλθαν στην εξουσία, ήταν φανερό πως επεδίωκαν την –εν όψει του Συνεδρίου Ειρήνης– εκπροσώπηση του ελληνικού κράτους σε κάθε βήμα του διεθνοποιούμενου δικτύου πολιτισμικών θεσμών. Είναι τότε που η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε την προσχώρηση στη σύμβαση της Βέρνης για τη διεθνή προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων,⁴⁵ ενώ παράλληλα οργάνωσε μια συστηματική εκστρατεία προβολής της άρτι θεσμικά εγκεκριμένης νεοελληνικής λογοτεχνίας στο Λονδίνο και το Παρίσι: με μέριμνα της ελληνικής κυβέρνησης και του ίδιου του Βενιζέλου, ιδρύθηκε το 1918 στο King's College η Έδρα Νεοελληνικής και Βυζαντινής Ιστορίας και Λογοτεχνίας «Α. Κοραΐς»⁴⁶ και ανατέθηκε στον καθηγητή Σ. Μενάρδο να παρουσιάσει με σειρά διαλέξεων τους ποιητές που είχαν τιμηθεί με το Αριστείο ως χαρακτηριστικούς εκπροσώπους της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας.⁴⁷ Παράλληλα, ο καθηγητής νεοελληνικής γλώσσας και

⁴² Στο ίδιο. Το βραβείο Νόμπελ είχε ήδη κατανοηθεί ως ένα σημαντικό μέσο για τη διεθνή προώθηση του συγκροτούμενου εθνικού πολιτισμικού κανόνα. Ο Δροσίνης παρατηρούσε ότι «το Νόμπελ της Λογοτεχνίας, από την πρώτη του απονομή του 1897 στο Γάλλο ποιητή Σουλλύ Πρυντόμ, κάνει το γύρο του κόσμου και ικανοποιεί τις διάφορες εθνικές φιλοδοξίες με τη σειρά τους και κατά τη διεθνή βαρύτητα καθεμιάς. Πώς να βρει θέση τότε η μικρή κι' αδύνατη Ελλάς;»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 8, επιμ.: Γ. Παπακόστας, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2001, σ. 79-80.

⁴³ Για όλα τα παραπάνω, βλ. Α. Τράπμαν, «Εκκλησις υπέρ Ακαδημίας των Καλών Τεχνών», ό.π.

⁴⁴ Η βενιζελική εφημερίδα *Έθνος* διαβεβαίωνε πως η ίδρυση της Ακαδημίας επρόκειτο να πραγματοποιηθεί, γιατί ανέκαθεν αποτελούσε επιδίωξη του ίδιου του Βενιζέλου, η οποία είχε αναβληθεί λόγω των Βαλκανικών Πολέμων· βλ. «Νέα και περίεργα: Περί Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 27/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 121, σ. 3.

⁴⁵ Βλ. «Θα προστατευθή και η πνευματική ιδιοκτησία; Να το ιδούμε και να μη το πιστεύσωμεν», εφ. *Εστία*, 25/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8746, σ. 1· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 22/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 432/6188, σ. 1· «Προσέξατε μην εμποδίσετε την μόρφωσιν του λαού», εφ. *Άμυνα*, 7/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 32, σ. 1· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 20/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 233/6338, σ. 1.

⁴⁶ Βλ. R. Clogg, *Politics and the Academy: Arnold Toynbee and the Korais Chair*, ό.π., σ. 3-5.

⁴⁷ Βλ. Σ. Μενάρδος, «Η νεοελληνική ποίησης», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 54, 15/3/1929, σ. 214. Διαλέξεις έδωσε τότε ο Μενάρδος και στην Οξφόρδη· βλ. «Ο κ. Burrows διά τον κ. Παλαμάν», εφ. *Εμπρός*, 3/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8041, σ. 2, όπου και η πληροφορία ότι ο πρύτανης του πανεπιστημίου της Οξφόρδης συμφώνησε με τον ομιλητή πως ο Παλαμάς «είναι μέγας ποιητής».

φιλολογίας Η. Pernot (που το 1924 θα ίδρυε το Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης) βρισκόταν σε επικοινωνία με τον Παλαμά, προκειμένου να οργανώσει άλλη σειρά διαλέξεων στο Παρίσι με θέμα το έργο του ποιητή.⁴⁸ Το 1919 ο πατέρας Κατσιμπαλής μεσολαβούσε ως υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών για την προώθηση του παλαμικού έργου στη Γαλλία αποστέλλοντας τα κείμενα του ποιητή στον γάλλο μεταφραστή Eugène Clément.⁴⁹ Ο Νιρβάνας εισηγούνταν, μάλιστα, μια πιο δραστική στρατηγική προβολής της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στα ξένα μέσα ενημέρωσης:

Εκείνο που επείγει αυτήν την στιγμήν, μίαν στιγμήν κατά την οποίαν κρίνεται οριστικώς η τύχη των λαών της Γης, είναι να φροντίσωμεν διά την έγκαιρον παρουσίαν μας ενώπιον του κριτηρίου της μεγάλης Κοινής Γνώμης του κόσμου. [...] [Επιτροπές πρέπει να αναλάβουν την ειδική αποστολή] να βεβαιώσουν και εμπράκτως τον κόσμον ότι είμεθα λαός πολιτισμένος, λαός συγχρονισμένος προς την εποχήν του, λαός ευρισκόμενος εις την στάθμην του πολιτισμού των άλλων Ευρωπαϊκών λαών, λαός ο οποίος εκτός των φυσικών του αρετών, έχει να παρουσιάση και τίτλους πνευματικούς, τίτλους επιστήμης, τέχνης, γραμμάτων, καλλιέργειας ανωτέρων ιδανικών. Λαός, επί τέλους, ο οποίος ημπορεί να χρησιμεύση ως παράγων πολιτισμού επί της λωρίδος της γης, όπου τον έταξεν ο Θεός και το δίκαιόν του. [...] Η Ελλάς αγνοείται. Διά να δικαιωθή, πρέπει να γνωρισθή.⁵⁰

Κατανοεί κανείς, λοιπόν, τους λόγους για τους οποίους η καθυστέρηση της σύστασης της Ακαδημίας επισημαινόταν ως ιδιαίτερα επιβλαβής για τα εθνικά συμφέροντα. Σύμφωνα με τον καθηγητή Σ. Μενάρδο, «η έλλειψις Ακαδημίας [...] εγένετο αισθητή ιδίως κατά τας διά την σύναψιν της ειρήνης συζητήσεις του 1918, ότε εξητούντο εις μάτην έργα και στατιστικά περί Ελλάδος δυνάμενα να ενισχύσουν τα επιχειρήματα της Κυβερνήσεως».⁵¹ Έτσι, με εκτενές υπόμνημά του προς την κυβέρνηση, ο καθηγητής Δ. Αιγινήτης ανέλαβε να αναλύσει την «αναγκαία και επείγουσα» σημασία που είχε προσλάβει η συμμετοχή της Ελλάδας στις συσκέψεις της Διεθνούς Ένωσης Ακαδημιών, έπειτα μάλιστα από την

⁴⁸ Βλ. Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, τμ. 2, επιμ. Κ. Γ. Κασίνης, εκδ. Ίδρυμα Κ. Παλαμά, Αθήνα 1978, σ. 67-68· «Η Νεοελληνική Φιλολογία», εφ. *Πατρίς*, 9/7/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 184, σ. 3. Κάποια χρόνια αργότερα ο Ξενόπουλος προέτρεπε την κυβέρνηση να παρασημοφορήσει τον γερμανό καθηγητή Ντίτριχ, για τη συμβολή του στην προώθηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας: «Άλλα Κράτη, γειτονικά μας, διά τέτοια προπαγάνδα εξοδεούν εκατομμύρια. Ο κ. Dietrich όλ' αυτά μας τα κάμνει χάρισμα. Κι ίσως –ξέρω κι' εγώ;– να μην έχη ακόμη ούτε το ελληνικόν παράσημον!»· βλ. [Γ.] Ξ.[Xenopoulos], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Οι ποιηταί μας εις την Γερμανίαν», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 13/37, 1/7/1928, σ. 615. Πρβλ. του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Από ένα γράμμα του κ. Dietrich», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 17/41, 1/9/1928, σ. 805, και ιδίως τη φράση: «Η Ελληνική Κυβέρνησις έχει χρέος να εκδηλώση την ευγνωμοσύνην του Έθνους προς τον φιλέλληνα Γερμανόν ελληνιστήν, δι' όσα ειργάσθη κι εργαζεται υπέρ της Λογοτεχνίας μας».

⁴⁹ Βλ. Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 43, 325 [επιστολή προς Καλυψώ Κ. Κατσιμπαλή στις 17/3/1919].

⁵⁰ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Να παρουσιάσουν την Ελλάδα», εφ. *Εστία*, 6/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8726, σ. 1.

⁵¹ Βλ. «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή βραβείων εις λογοτέχνας», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1926, Έτος 31, ΑΦ. 10831, σ. 3.

επίτευξη «της χρονομετρικής ημών ενότητος μετά του λοιπού πεπολιτισμένου κόσμου».⁵² Η ενοποίηση του ημερολογίου και του μετρικού συστήματος, που επρόκειτο να συζητηθεί σε αυτές τις συνεδριάσεις, θα λειτουργούσε, σύμφωνα με τον Αιγινήτη, ως «το πρώτον βήμα προς την πραγματοποίησιν της Κοινωνίας των Εθνών». Γι' αυτό το ελληνικό κράτος είχε κάθε «πολιτικό συμφέρον» όχι μόνο να μην απουσιάζει, αλλά –το αντίθετο– να πρωτοστατεί σε αυτές τις διεργασίες, με την παράλληλη ρητή διαβεβαίωση ότι «*ταχέως θα συμμετάσχωμεν αυτού [του Συνδέσμου Συμμαχικών Ακαδημιών] και ημείς διά της προσεχούς ιδρύσεως της ημετέρας Ακαδημίας*».⁵³

Η επιμονή ημών εις το παλαιόν ημερολογιακόν καθεστώς, ήτις είχεν άλλοτε σοβαράς δικαιολογίας, είναι πλέον από πάσης απόψεως ού μόνον αδικαιολόγητος και αντεπιστημονική, αλλά και επιβλαβής. Πράγματι, ύψιστα εθνικά συμφέροντα, αι νέαι εθνικά και διεθνείς συνθήκαι, υφ' άς ελπίζομεν ότι θα ευρίσκηται προσεχώς ο Ελληνισμός, η διευκόλυνσις των ημετέρων εμπορικών και εν γένει οικονομικών σχέσεων και συμφερόντων μετά των ξένων και η προσέγγισις ημών προς τον λοιπόν πεπολιτισμένον κόσμον, αλλά και αυτό το ενδιαφέρον και το ηθικόν συμφέρον της ημετέρας Εκκλησίας [...] *επιβάλλον πλέον ως επείγουσαν και απαραίτητον ανάγκην την αποδοχήν νέου ακριβούς ημερολογίου. [...] Την πρωτοβουλίαν της προτάσεως ταύτης, πράξεως προόδου προς τον πολιτισμόν εν Ανατολή, είναι προφανώς πολιτικόν ημών συμφέρον κατά την παρούσαν στιγμήν, αλλά και αρμόζει να αναλάβη η Ελλάς [...]*.⁵⁴

Όντας μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών,⁵⁵ ο Βενιζέλος θα πρέπει να είχε και προσωπική αντίληψη για το ανακύψαν ζήτημα κι έτσι εντός ολίγων ημερών ο Τύπος μετέδιδε ως ειλημμένη την απόφασή του να συστήσει την Ακαδημία.⁵⁶ Σύμφωνα με τον Δροσίνη, που τότε βρισκόταν σε τακτική συνεννόηση με τον Αιγινήτη, ο Βενιζέλος τηλεγράφησε από το Παρίσι τη ρητή εντολή «organisez rapidement Académie», από την οποία συνήχθη τότε το συμπέρασμα πως, πράγματι, «είχαμε αναλάβει την υποχρέωση να την ιδρύσωμε».⁵⁷ Την ίδια περίοδο προγραμματίστηκε ταξίδι του καθηγητή

⁵² Βλ. Δ. Αιγινήτης, «Πώς θα μεταβληθή το ημερολόγιον», ό.π.

⁵³ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι του Αιγινήτη).

⁵⁴ Στο ίδιο (οι υπογραμμίσεις είναι του Αιγινήτη).

⁵⁵ Βλ. A. Lilly Macrakis, "Venizelos' Early Life and Political Career in Crete, 1864-1910", στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos: The trials of statesmanship*, ό.π., σ. 50-51.

⁵⁶ Η *Αθηναϊκή* μετέδιδε την πληροφορία πως η Ακαδημία ιδρύοταν κατεπειγόντως, διότι στο Παρίσι επρόκειτο να συγκληθεί «Πανακαδημαϊκό Συνέδριο»: βλ. Ο Ανωφελής, «Οι Ακαδημαϊκοί», εφ. *Αθηναϊκή*, 24/4/1919, Έτος 1, ΑΦ. 80, σ. 1. Σε ειρωνικό ύφος, το αντιπολιτευόμενο περιοδικό *Πινακοθήκη* σημείωνε ότι «θα ιδρυθή, λέει, Ακαδημία, διότι η Ελλάς, λέει, θα αποκλεισθή, λέει, του Διεθνούς Αστρονομικού Συνεδρίου διά τον καθορισμόν του Ημερολογίου, επειδή, λέει, δεν έχει Ακαδημίαν»: βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, Μάρτιος-Απρίλιος 1919, σ. 11.

⁵⁷ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 102. Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, κατόπιν εισήγησης του Αιγινήτη η Κοινωνία των Εθνών δέχτηκε να συστήσει επιτροπή για την ημερολογιακή μεταρρύθμιση. Ικανοποιημένη,

I. Σβορώνου σε ευρωπαϊκές πόλεις για επαφές με ξένους ακαδημαϊκούς και εξασφαλίστηκε η παρουσία του Ανατόλ Φρανς στα εγκαίνια της ελληνικής Ακαδημίας.⁵⁸ Το μόνο που εκκρεμούσε ήταν η σύγκληση του Υπουργικού Συμβουλίου και ο διά νομοθετικού διατάγματος διορισμός των πρώτων ακαδημαϊκών.⁵⁹ Σύμφωνα με τον Δροσίνη:

η Ακαδημία είχε φθάσει εις το τελευταίον σημείον της ιδρύσεώς της, αφ' ενός διότι διεθνείς λόγοι επέβαλλον, όχι διά πρώτην φοράν, την δι' Ακαδημίας επιστημονικήν εμφάνισιν της Ελλάδος εις πανακαδημαϊκά συνέδρια και, αφ' ετέρου, διότι καθ' ήν ώραν ανελάμβανε το εν τη Ανατολή ανατεθέν εις αυτήν μέγα εκπολιτιστικόν έργον, έπρεπε να έχη πλήρη τον επιστημονικόν οπλισμόν αυτής. Η ίδρυσίς της δεν απήτει νόμον· θα εγίνετο δι' ενός Διατάγματος εκτελεστικού, καθόσον η ίδρυσις αυτής έχει ήδη νομοθετικώς θεσπισθή από του 1835.⁶⁰

Παρ' όλα αυτά, τον Σεπτέμβριο του 1919 ο Βενιζέλος ανακοίνωσε την επ' αόριστον αναβολή αυτών των σχεδίων,⁶¹ αρκούμενος σε μια προσωρινή λύση: μέχρις ότου η ελληνική κυβέρνηση (υπό την ιδιότητα της μεσεγγυούχου) θα κατόρθωνε να εκπληρώσει την υποχρέωσή της να ιδρυθεί η ελληνική Ακαδημία, η ελληνική επιστήμη θα εκπροσωπούταν στα πανακαδημαϊκά συνέδρια από προσωρινούς αντιπροσώπους.⁶² Η πτώση της κυβέρνησης τον Νοέμβριο του 1920, η συντριβή του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και η συνακόλουθη οξεία οικονομική κρίση επέφεραν νέες καθυστερήσεις κι έτσι η οριστική διευθέτηση του ζητήματος άρχισε να δρομολογείται εκ νέου μόλις μετά το 1923, όταν η φιλελεύθερη διάνοηση προέβαλε με νέους όρους την εθνική σπουδαιότητα του εγχειρήματος: σε μια εποχή κατά την οποία οι εθνικοί ανταγωνισμοί στα Βαλκάνια είχαν μετατοπιστεί από το στρατιωτικό στο πολιτισμικό πεδίο, η έλλειψη της Ακαδημίας

μάλιστα, από τη διπλωματική ικανότητά του τον διόρισε μέλος της αρμόδιας επιτροπής· βλ. Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Η κοινωνική δράσις του κ. Δ. Αιγινήτη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 176-179. Πράγματι, η Ελλάδα φέρεται σήμερα ως συμμετέχουσα σε αυτές τις ιδρυτικές συνεδριάσεις της Διεθνούς Ένωσης Ακαδημιών· βλ. «History [of the Union]», Επίσημος ιστότοπος της Διεθνούς Ένωσης Ακαδημιών, πηγή: <http://www.uai-iaa.org/en/uai/history> [τελευταία προσπέλαση: 3/1/2015].

⁵⁸ Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου Ειρήνης ο Α. Φρανς είχε υποστηρίξει ένθερμα τις ελληνικές αξιώσεις και είχε ανακηρυχτεί γι' αυτό επίτιμος διδάκτωρ του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου· βλ. Α. Καμπάνης, «Ανατόλ Φρανς», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 13/6/1919, Έτος 2, ΑΦ. 445, σ. 1· «Ο κ. Ανατόλ Φρανς εξελέγη επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου», εφ. *Εμπρός*, 4/3/1919, ΑΦ. 8042, σ. 1. Το 1920 ο Φρανς ανακοίνωσε στον Βενιζέλο την ιδέα του να στηθεί η προτομή του ποιητή Α. Σενιέ στο προαύλιο της Σιναιάς Ακαδημίας· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 384.

⁵⁹ Βλ. «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 28/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 348/6108, σ. 1.

⁶⁰ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», εφ. *Εστία*, 18/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9474, σ. 1.

⁶¹ Βλ. «Η Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 30/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 350/6104, σ. 2· «Τα ελληνικά δίκαια ενώπιον της Διασκεψέως», εφ. *Εμπρός*, 23/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8003, σ. 2.

⁶² Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π.

παρουσιαζόταν ως ένα από τα βασικά αίτια για την πολιτισμική και οικονομική οπισθοδρόμηση του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας.⁶³

Την υπερδεκαετή αυτήν αναβλητικότητα είχαν, καθώς φαίνεται, προκαλέσει διάφοροι παράγοντες. Κατ' αρχάς, σύμφωνα με τον Δροσίνη και τον Παλαμά, οι έλληνες διανοούμενοι είχαν δαιμονοποιήσει τον θεσμό αντιμετωπίζοντάς τον –και λόγω του επιβλητικού Σιναίου μεγάρου– με συναίσθημα δέους: «παρ' ημίν [...] θεωρήται αφάνταστος η αυθάδεια εκείνων, οι οποίοι θα ετόλμων να διαδεχθούν τον Πλάτωνα και να διέλθουν ως κληρονόμοι του από την μαρμαρόχρυσον πύλην του Σιναίου ναού της Αθανασίας».⁶⁴ Σε αυτό το αίτιο θα πρέπει πιθανότατα να προστεθεί το γενικό πρόβλημα της πολιτικής και δημοσιονομικής αστάθειας, που έτσι κι αλλιώς δυσχέραινε τη σταθεροποίηση των αστικών θεσμών.⁶⁵

Ο παράγοντας, ωστόσο, που εδώ μας αφορά, γιατί φαίνεται πως εξηγεί τις συνθήκες θέσπισης του Αριστείου, είναι η βαθιά διχογνωμία, που είχε εκδηλωθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας στους κόλπους των διανοουμένων σχετικά με το ζήτημα της αναγκαιότητας

⁶³ Το 1922 σαράντα οκτώ διανοούμενοι υπέβαλαν σχετικό υπόμνημα στην κυβέρνηση· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, Μάρτιος-Μάιος 1923, σ. 10-11. Το 1921 ο Δροσίνης παρατηρούσε ότι «τα τρία άλλα συναγωνιζόμενα μετά της Ελλάδος εν τη Ανατολή πολιτισμένα κράτη –η Ρουμανία, η Σερβία και η Βουλγαρία– έχουν ήδη από δεκάδων ετών λειτουργούσας τας Ακαδημίας των»· βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π. Στις πρώτες τους ομιλίες ως ακαδημαϊκοί, ο Αιγινήτης επεσήμαινε ότι «η Ακαδημία δεν είναι πολυτέλεια, δυναμένη να λείψη αζημίως και αβλαβώς, αλλά θεσμός αχώριστος [...] του όλου μηχανισμού παντός κράτους» και ότι «η έλλειψις Ακαδημίας παρ' ημίν αποτελεί ενώπιον του πεπολιτισμένου κόσμου ομολογίαν ότι υστερούμεν επιστημονικώς όλων των άλλων εθνών, και αυτών των μικροτέρων του Αίμου, τα οποία όλα προ πολλού έχουν τας Ακαδημίας αυτών». Ο Σ. Μενάρδος παρατηρούσε ότι «εξ όλων των Κρατών και αυτών έτι των Βαλκανικών μόνον η Αλβανία και η Ελλάς δεν είχαν Ακαδημίαν»· βλ. «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδεύσεως [Δ. Αιγινήτη]», ό.π., σ. 37, 39· «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή βραβείων εις λογοτέχνας», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1926, ό.π. Πράγματι, ενώ το αθηναϊκό πανεπιστήμιο αποτελούσε ένα από τα πιο πρώιμα εκπαιδευτικά ιδρύματα της νοτιανατολικής Ευρώπης, η ίδρυση της ελληνικής Ακαδημίας είχε φανερά καθυστερήσει. Αντίθετα, οι Ακαδημίες των περισσότερων βαλκανικών και ανατολικών ευρωπαϊκών κρατών είχαν ήδη ιδρυθεί με την εξής σειρά: Ουγγρική Ακαδημία Επιστημών (1825), Κοινότητα Σερβικών Γραμμάτων (1841), Εθνική Κοινότητα Ουγγρικών Καλών Τεχνών (1861), Σερβική Κοινότητα Μόρφωσης (1864), Κροατική (πρώην Γιουγκοσλαβική) Ακαδημία Επιστημών και Τέχνης (1866), Ρουμανική Ακαδημία (1866), Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών (1869), Ουγγρική Ακαδημία (νυν Πανεπιστήμιο) Καλών Τεχνών (1871), Τουρκική Σχολή Καλών Τεχνών (1882), Σερβική Ακαδημία (πρώην Βασιλική) Επιστημών και Τέχνης (1886), Εθνική Ακαδημία Τέχνης στη Σόφια (1896).

⁶⁴ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π., απ' όπου προέρχεται και το παράθεμα· W. [Κ. Παλαμάς], «Ακαδημία», εφ. *Εμπρός*, 20/6/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8148, σ. 1. Σύμφωνα με τον Αιγινήτη, αποτρεπτικά για την ίδρυση της Ακαδημίας είχε πιθανότατα λειτουργήσει και η ίδια η λαμπρότητα του πολυτελούς μεγάρου της, που έκανε την Ακαδημία να μοιάζει με περιττή πολυτέλεια· βλ. «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδεύσεως [Δ. Αιγινήτη]», ό.π., σ. 37-38.

⁶⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με τον Μενάρδο, στους πρώτους εννέα μήνες της λειτουργίας της η Ακαδημία στερούνταν θέρμανσης και ότι –με ανύπαρκτους ακόμη οικονομικούς πόρους– αδυνατούσε να διορθώσει την «διαρρέουσαν στέγη» και την έλλειψη φωτισμού· βλ. «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή βραβείων εις λογοτέχνας», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1926, ό.π.

και της δυνατότητας για τη σύσταση ενός τέτοιου ιδρύματος, αλλά και σχετικά με τον χαρακτήρα που θα έπρεπε αυτό να προσλάβει. Σύμφωνα με τον Αιγινήτη,

εις την αναβολήν της ιδρύσεως της Ακαδημίας συνετέλεσε πολύ και η έλλειψις του αναγκαίου θάρρους προς αντιμετώπισιν των εκ της εκλογής του πρώτου Ακαδημαϊκού πυρήνος δυσχερειών.⁶⁶

Σύμφωνα πάλι με τον Δροσίνη:

[δ]υστυχώς, το αναποφάσιστον, η αναβλητικότητα, η ατομία απέναντι των αναποφεύκτων αντιρρήσεων και δυσαρεσκειών, προκειμένου περί οιοδήποτε έργου συνδεδεμένου προς πρόσωπα –πάντα ταύτα συνέπειαι της απουσίας του κυβερνώντος Νου– παρείλκυσαν και εματαίωσαν την εν καιρώ ίδρυσιν [της Ακαδημίας]. [...] Άλλως δε, είναι αυτόχρημα γελοία αι εκάστοτε αντιστασόμεναι εις την ανάγκην της ιδρύσεως της Ακαδημίας γνώμαι [...].⁶⁷

Υπάρχουν ενδείξεις πως οι διχογνωμίες αυτές θα πρέπει να είχαν επηρεάσει και το ανώτατο κυβερνητικό περιβάλλον. Μια επιστολή τού τότε υφυπουργού Στρατιωτικών και προέδρου του Σ.Δ.Ω.Β., Ι. Αθανασάκη, η οποία σώζεται στο Αρχείο του Βενιζέλου, αποκαλύπτει τη δυσαρέσκεια του Αιγινήτη για το γεγονός ότι το υπουργείο δεν είχε λάβει υπόψη του την προεργασία του για τη σύνταξη του Οργανισμού της Ακαδημίας:

Θεωρώ καθήκον μου να σας γνωρίσω ότι ο κ. Δίγκας ούτε εξήτησε ούτε έλαβε καν γνώσιν του Οργανισμού τον οποίον προ 4 ετών είχαμεν συντάξει μετά του Αιγινήτου, και τον οποίον έκτοτε ο Αιγινήτης επεξεργάσθη μετά την μεγαλυτέραν προσοχήν και ακρίβειαν, λαβών υπ' όψιν τους Οργανισμούς όλων των Ακαδημιών.

Ο Οργανισμός μιας Ακαδημίας δεν είναι πρόχειρόν τι νομοθέτημα το οποίον η υπηρεσία του υπουργείου να παρασκευάση στο γόνατο και να μη ληφθή υπ' όψιν μία τόσοσν επιστημονική εργασία, ως συνηθίζει να εργάζεται ο κ^{ος} Αιγινήτης.⁶⁸

⁶⁶ Βλ. «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδεύσεως [Δ. Αιγινήτη]», ό.π

⁶⁷ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π. Πρβλ. τη σχετική γνώμη του Αιγινήτη: «[α]ι προσπάθειαι ημών και διά την δευτέραν αυτήν “χίμαιραν” [δηλ. την ίδρυση της Ακαδημίας] προσέκρουον προ των αυτών αντιρρήσεων και προλήψεων. Τι χρειάζεται η Ακαδημία! Πού θα εύρωμεν τους ακαδημαϊκούς! Και ενώ ο τόπος είχεν απόλυτον ανάγκην, διά να ορθοποδήση, της επιστήμης, το μόνον ίδρυμα, το οποίον προκαλεί, ενθαρρύνει και συγκεντρώνει την επιστημονικήν έρευναν, εθεωρείτο *περιττή πολυτέλεια*. Επιφανείς Έλληνες επιστήμονες, καλλιτέχναι, λογοτέχναι, μέλη ξένων Ακαδημιών, απέθνησκον αχρησιμοποίητοι ακαδημαϊκώς, αλλ' η Ελληνική Ακαδημία δεν ηδύνατο να ιδρυθή ελλείψει *ακαδημαϊκών!*...» βλ. Δ. Αιγινήτης, «Επισκόπησις της τεσσαρακονταετίας μου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 181-184 (οι υπογραμμίσεις είναι του Αιγινήτη). Στον εναρκτήριο λόγο του στην Ακαδημία ο Αιγινήτης παρατηρούσε επίσης τα εξής: «Η γνώμη, η οποία, εξ αγνοίας των πραγμάτων, εκράτησε μέχρι τούδε, ότι έπρεπε να αποκτήσωμεν πρώτον μεγάλους ακαδημαϊκούς και κατόπιν να ιδρύσωμεν την Ακαδημίαν, υπήρξε σφαλερά όσον και ολεθρία εις την παραγωγήν της δημοσίας εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι και την δημιουργίαν ελληνικής επιστήμης και ελληνικής τέχνης» βλ. «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδεύσεως [Δ. Αιγινήτη]», ό.π.

⁶⁸ Βλ. «[Χειρόγραφη] Επιστολή του Ι. Αθανασάκη προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την πληροφορία ότι συνετάχθη οργανισμός Ακαδημίας από τον Δίγκα», Αθήνα, 19/6/1919, Φάκελος 05~069, Ψηφιακό Αρχείο

Τα δημοσιεύματα αυτής της εποχής πιστοποιούν πως ο ευρισκόμενος στο Παρίσι Βενιζέλος είχε πράγματι στα χέρια του έναν Οργανισμό για το νέο ίδρυμα και έναν κατάλογο με εξήντα διακεκριμένα στην επιστήμη και τη λογοτεχνία πρόσωπα, μέσα από τον οποίο θα επέλεγε ο ίδιος τους δεκαπέντε πρώτους ακαδημαϊκούς, που με τη σειρά τους θα εξέλεγαν άλλα δέκα μέλη.⁶⁹ Γνωρίζουμε επιπλέον πως η απόφαση του Βενιζέλου ελήφθη τρεις μήνες μετά την επιστολή του Αθανασάκη και λίγες μόλις ημέρες μετά την εσπευσμένη κλήση του γενικού γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας Δ. Γληνού στο Παρίσι.⁷⁰ Θα μπορούσε, λοιπόν, κανείς να υποθέσει πως ο Οργανισμός που βρισκόταν στα χέρια του Βενιζέλου είχε συνταχθεί από ανθρώπους προσκεϊμένους στον Γληνό ή ίσως και από τον ίδιο τον γενικό γραμματέα. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από ένα δημοσίευμα του *Νουμά*, σύμφωνα με το οποίο ο κατάλογος με τα ονόματα των πρώτων ακαδημαϊκών περιελάμβανε, εκτός από τους επίσημα αναγνωρισμένους λογοτέχνες,⁷¹ και τους σοσιαλιστές Γιαννιό, Γληνό, Δρακούλη, Θεοτόκη και Χατζόπουλο.⁷² Μετά από έντονες διαμαρτυρίες, ο *Νουμάς* διέψευσε το δημοσίευμα⁷³ και κατά το επόμενο διάστημα η σύσταση της Ακαδημίας παρουσιαζόταν στον τύπο ως υπόθεση άλλοτε βέβαιη κι άλλοτε

Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=37721> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].

⁶⁹ Βλ. «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 8/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 323/6083, σ. 1. Χαρακτηριστικό ήταν το σχόλιο της *Αθηναϊκής*: «Κύριε ελέησον! Και το θαυμάσιον εκείνο άγαλμα του πεζοδρομίου του Υπουργείου των Οικονομικών δεν έγινε τόσον αστραπιαίως. Ουδέ ο Δευκαλίων, όστις εποίει ανθρώπους, ρίπτων τους λίθους υπέρ τον ώμον του, να επρόκειτο να πλάση ακαδημαϊκούς τόσον ταχέως δεν θα το κατόρθωνε. [...] Πώς είναι δυνατόν, λοιπόν, μάνι-μάνι να ποιήσωμεν 15 ακαδημαϊκούς; Ουδέ την ακαδημαϊκήν στολήν τούτων μπορούμε να κόψωμεν και να ράψωμεν άψε σβήσε»· βλ. Ο Ανωφελής, «Οι Ακαδημαϊκοί», ό.π.

⁷⁰ Στην εφημερίδα *Αθήναι* διαβάζουμε την εξής είδηση: «Εγνώσθη χθες ότι ο κ. Γληνός είναι κομιστής των αντιλήψεων του κ. Βενιζέλου σχετικώς με τον καταρτισμόν του σώματος της Ελληνικής Ακαδημίας»· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 6/7/1919, Έτος 17, ΑΦ. 159/6018, σ. 1· «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 28/9/1919, ό.π.

⁷¹ Σύμφωνα με το δημοσίευμα, στον κατάλογο περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, συγγραφείς όπως ο Άννινος, ο Γρυπάρης, ο Δαμβέργης, ο Δροσίνης, ο Ματσούκας, ο Ξενόπουλος, ο Παλαμάς, ο Πολέμης, ο Στρατήγης και ο Χορν.

⁷² Βλ. Επιθεωρητής, «Από βδομάδα σε βδομάδα: Οι πρώτοι Ακαδημαϊκοί», περ. *Νουμάς*, τμ. 17, τχ. 668, 25/1/1920, σ. 60-61. Βλ. ακόμη: «Από βδομάδα σε βδομάδα: Ξένη Φιλολογία. Η Ελληνική Ακαδημία - Η επίδραση του Ψυχάρη», περ. *Νουμάς*, τμ. 17, τχ. 676, 21/3/1920, σ. 192· «Από βδομάδα σε βδομάδα: Ξένη Φιλολογία. Η Ελλάδα του σήμερα. Η τελευταία συλλογή του Παλαμά. Και πάλι για την Ελληνική Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, τμ. 17, τχ. 682, 2/5/1920, σ. 285-286. Στον κατάλογο φέρονται να περιλαμβάνονταν και κάποιοι νεώτεροι ηλικιακά, αλλά όχι εμφανώς ή σταθερά σοσιαλιζόντες συγγραφείς, όπως ο Καμπάνης, ο Μελάς, ο Φώτος Πολίτης και ο Σικελιανός.

⁷³ «Κι ο κόσμος», διαβάζουμε στον *Νουμά*, «αντί να γελάσει, αντί να χαρακτηρίσει ένα τέτοιο πράμα ολότελα αφύσικο και φανταστικό, προτίμησε να θυμώσει και να διαμαρτυρηθεί παίρνοντας τους διορισμούς αυτούς για πραγματικούς»· βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 670, 8/2/1920, σ. 91. Παρά τη διάψευση του δημοσιεύματος, η είδηση αναμεταδόθηκε σε εφημερίδες του εξωτερικού ως αληθινή· βλ., για παράδειγμα, το άρθρο: «Ίδρυσις ελληνικής Ακαδημίας εν Αθήναις», εφ. *Μεγάλη Ελλάς* (Παρισίων), 25/4/1920, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 2.

ματαιωμένη, μαρτυρώντας μιαν έντονη παρασκηνιακή δραστηριότητα.⁷⁴ Φαίνεται, λοιπόν, πως η ύπαρξη των δύο προτεινόμενων Οργανισμών για την Ακαδημία αντιστοιχούσε σε δύο τάσεις που ανταγωνίζονταν η μία την άλλη για τον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας, μία μετριοπαθή –υπό την καθοδήγηση του «κύκλου Δροσίνη» και του Σ.Δ.Ω.Β. (Αθανασάκης, Αιγινήτης,⁷⁵ Δροσίνης)– και μία πιο απαιτητική –υπό την καθοδήγηση του Γληνού και την υποστήριξη του *Νουμά*.

Παρότι, λοιπόν, η κυβέρνηση εμφανιζόταν ως πρόθυμη να συστήσει την Ακαδημία, ήταν εξαιρετικά πιθανό να είχε προβληματιστεί για το πώς αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς περιπλοκές και αντιδράσεις. Αρκετοί θεωρούσαν τότε δυσχερή την υπέρβαση αυτού του προβλήματος⁷⁶ και υπ' αυτήν την έννοια είχε μεγάλη σημασία ο τρόπος εκλογής των πρώτων ακαδημαϊκών. Σε μια προσπάθεια να παρακάμψει τους κατά την άποψή του συντηρητικούς θεσμούς, δηλαδή το Πανεπιστήμιο, τον Φ.Σ. «Παρνασσός» και την Αρχαιολογική Εταιρεία, ο Τράμπμαν είχε προτείνει τον πρίγκιπα Νικόλαο ως αρμόδιο για την εκλογή των δέκα πρώτων ακαδημαϊκών και για τη συγκρότηση ενός καταλόγου, από τον οποίο θα προέκυπταν άλλοι είκοσι ακαδημαϊκοί με ψήφους του αναγνωστικού κοινού των εφημερίδων.⁷⁷ Ο Μιστριώτης, αντιθέτως, συμβούλευε τον πρίγκιπα Νικόλαο να αναθέσει αυτήν την αρμοδιότητα σε κάποια επιτροπή, ώστε να προφυλαχθεί από μια διαδικασία που θα τον καθιστούσε αποδέκτη δυσαρεσκειών.⁷⁸

Ως λύση αυτού ακριβώς του προβλήματος φαίνεται πως γεννήθηκε η ιδέα για την καθιέρωση του Βασιλικού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών, προκειμένου να προκριθούν βάσει συγκεκριμένων, νομοθετικά προσδιορισμένων κριτηρίων οι λογοτέχνες που θα μετεξελίσσονταν στα πρώτα ακαδημαϊκά μέλη. Ήταν μια πρωτοβουλία που θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στον Δροσίνη, παρότι προβλήθηκε ως προσωπική επιτυχία του

⁷⁴ Βλ. «Η Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 20/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 293/6338, σ. 1· «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 4/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 76/6201, σ. 1· «Συνιστάται η Ακαδημία», εφ. *Καιροί*, 9/5/1920, Έτος 50, ΑΦ. 935/10952, σ. 2.

⁷⁵ Ας σημειωθεί εδώ πως ο Αιγινήτης ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη και πρώτος αντιπρόεδρος του Σ.Δ.Ω.Β.: βλ. Ε. Μπελιά, *Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων: διαδρομή μιας εκατονταετίας (1899-1999)*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 1999.

⁷⁶ Ο Δ. Ταγκόπουλος παρατηρούσε σχετικά: «Φωνάζουν ποιος θα πρωτομή [στην Ακαδημία]. Ζητούν όλοι δόξαν επί των ημερών των. Αν παύση η φαγωμάρα θα ιδούμε πολλά καλά [...]»· βλ. «Το θερινόν αθηναϊκόν θέατρον», εφ. *Νέα Ελλάς*, 16/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 218, σ. 3· πρβλ. «Νέα και περίεργα: Και Ακαδημίαν», εφ. *Έθνος*, 25/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 119, σ. 3· «Νέα και περίεργα: Ψίθυροι ανησυχαστικοί», εφ. *Έθνος*, 5/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 127, σ. 3.

⁷⁷ Βλ. Α. Τράμπμαν, «Εκκλησις υπέρ Ακαδημίας των Καλών Τεχνών», ό.π.

⁷⁸ Βλ. «Φιλολογικά Σελίδες: Η ίδρυσις της Ακαδημίας. Συνεντεύξεις και γνώμαι», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 129/5038, σ. 1.

υπουργού Παιδείας, Ι. Τσιριμώκου.⁷⁹ Στην αυτοβιογραφία του ο Δροσίνης απέδιδε την πρωτοβουλία αορίστως στην «υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας»⁸⁰ που προχώρησε στην καθιέρωση του μεταλλίου επ’ αφορμή της αίσιας έκβασης των Βαλκανικών Πολέμων και των εορτασμών για την επέτειο των βασιλικών γάμων. Από τη ροή, όμως, της αφήγησης αφηνόταν έμμεσα να εννοηθεί η προσωπική του συμβολή. Σύμφωνα με αυτήν τη μαρτυρία, ο καταρτισμός του νομοσχεδίου φαίνεται πως έγινε στο αθηναϊκό ξενοδοχείο όπου διέμενε ο υπουργός και πως στη συνέχεια παραδόθηκε στον Βενιζέλο προς έγκριση:

Το 1914 ήτον η επαύριον των νικηφόρων Βαλκανικών πολέμων και η εικοσιπενταετία των γάμων του Βασιλέως Κωνσταντίνου. Για να συνεορτάσουν τα Γράμματα κ’ η Καλλιτεχνία, ήρθε τότε η ιδέα στην υπηρεσία του Υπουργείου της Παιδείας να συσταθή Βασιλικόν Μετάλλιον και ν’ απονέμεται σε λογοτέχνας και καλλιτέχνας.⁸¹

Και αλλού:

Επήγαινα τις πρωϊνές ώρες και τον εύρισκα [= τον Ι. Τσιριμώκο] στο Ξενοδοχείον των Αθηνών που εκατοικούσε. [...] [Σ]’ ένα τραπεζάκι μπροστά καθισμένοι, καταρτίζαμε σε νομοσχέδια και διατάγματα το προοδευτικόν μας πρόγραμμα. Ο Γιάννος [= Τσιριμώκος] τα έπαιρνε φρέσκα φρέσκα σαν νεόκοπα άνθη και τα ανακοίνωνε χειρόγραφα ακόμη, αδακτυλογράφητα στον Πρόεδρο, στον Βενιζέλο. Και ύστερα ήρχονταν στο Υπουργείον και μ’ έκραζε να μου πη: “Ενθουσιασμένος ο Πρόεδρος και σε συγχαίρει για την ωραία ιδέα”. Έτσι εδέχθηκε ο Βενιζέλος και την πρότασιν για το Βασιλικόν Μετάλλιον των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών.⁸²

Είτε πάντως το Αριστείο συσχετίζεται με τις δυστοκίες για την ίδρυση της Ακαδημίας είτε όχι, είναι φανερό πως αφενός υποκαθιστούσε την έλλειψή της και αφετέρου καλλιεργούσε τις προϋποθέσεις για τη σύστασή της. Όπως θα δούμε στην αμέσως επόμενη υποενοότητα, όπου παρουσιάζονται οι διαδικασίες θέσπισης του νέου μεταλλίου και οι πρώτες απονομές του, το βέβαιο είναι ότι στα σχετικά νομικά κείμενα υπήρχε ρητή αναφορά περί μελλοντικής υπαγωγής του στην Ακαδημία, όταν αυτή θα ιδρυόταν.

⁷⁹ Βλ. «Ανακαίνισις εκκλησίας και παιδείας - Αρχαιολογία και καλλιτεχνία - Τα σχολεία και η υγιεινή των - Εργασία ενός έτους», εφ. *Εστία*, 6/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7509, σ. 1-2· Σ. Δάφνης, «Η πολιτεία και αι τέχναι», εφ. *Εφημερίς*, 31/12/1914, Περίοδ. Γ’, ΑΦ. 1121/11727, σ. 1.

⁸⁰ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 221-222.

⁸¹ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι δική μου).

⁸² Στο ίδιο, σ. 692-693 (η υπογράμμιση είναι δική μου). Για την αρμονική συνεργασία του Δροσίνη με τον Τσιριμώκο, βλ. του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 37-38.

2.2. Η θέσπιση του Μεταλλίου/Αριστείου και οι απονομές του

Το σχέδιο νόμου «Περί καθιερώσεως Χρυσού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών» υπεβλήθη στη Βουλή στις 7 Νοεμβρίου 1914,⁸³ ψηφίστηκε στη συνεδρίαση της 13^{ης} Νοεμβρίου του ίδιου έτους⁸⁴ και δημοσιεύτηκε λίγο αργότερα στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* ως Νόμος 470.⁸⁵ Τον Απρίλιο του 1915 προσδιορίστηκαν οι λεπτομέρειες του νόμου με ειδικό βασιλικό διάταγμα,⁸⁶ που καταρτίστηκε επί κυβέρνησης Γούναρη και υπουργίας Χ. Βοζίκη,⁸⁷ ενώ δύο χρόνια αργότερα, την 1^η Νοεμβρίου 1917, με τον τροποποιητικό Νόμο 1001⁸⁸ το Βασιλικό Μετάλλιο μετονομάστηκε σε Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών. Η νομοθεσία προέβλεπε την οργανική υπαγωγή του Μεταλλίου/Αριστείου (αξίας χιλίων δραχμών αντλούμενων από το παλαιό Δωριδείο Κληροδότημα) στην Ακαδημία και, στο μεσοδιάστημα μέχρι την ίδρυση αυτής, στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο (Ν.470/1914, Άρ. 5). Σύμφωνα με τον αρχικό νόμο, η απονομή του σε λογοτέχνες έπρεπε να τελείται ανά δύο έτη. Ο τροποποιητικός, όμως, νόμος του 1917 την μετέτρεπε σε ετήσια⁸⁹ (Ν.1001/1917, Άρ. 3).

⁸³ Βλ. «Υποβολή νομοσχεδίων: Ίδρυσις Μεταλλίου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 8/11/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6487, σ. 3-4.

⁸⁴ Βλ. την αναδημοσίευση των πρακτικών στον Τύπο: «Η χθεσινή συνεδρίασις της Βουλής. Συζήτησις και ψήφισις νομοσχεδίων», εφ. *Εμπρός*, 14/11/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6493, σ. 2· «Η χθεσινή Βουλή. Τα ψηφισθέντα νομοσχέδια», εφ. *Σκριπ*, 14/11/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7954, σ. 2.

⁸⁵ Βλ. Ν.470 «Περί καθιερώσεως χρυσού μεταλλίου των γραμμάτων και των τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 374, 12/12/1914, σ. 2033-2034.

⁸⁶ Βλ. ΒΔ. «Περί τρόπου απονομής των μεταλλίων των γραμμάτων και των τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 141, 16/4/1915, σ. 1049-1050. Την πληροφορία της δημοσίευσής του μετέδιδαν από την προηγούμενη ημέρα οι εφημερίδες *Αθήναι*, *Εμπρός* και *Σκριπ*· βλ. «Το μετάλλιον των γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 15/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 179/5479, σ. 2· «Ειδήσεις της ημέρας: Η απονομή του μεταλλίου του γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 15/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6641, σ. 2· «Νεώτερα: Το μετάλλιον των γραμμάτων και τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 15/4/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7481, σ. 2.

⁸⁷ Κατόπιν των διαδοχικών αρνήσεων του Ζαΐμη και του Σκουλούδη, ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Δ. Γούναρης χωρίς πρότερη κοινοβουλευτική έγκριση. Στις 25 Φεβρουαρίου 1915 το Υπουργείο Παιδείας παραδόθηκε από τον Ι. Τσιριμώκο στον νέο υπουργό, Χ. Βοζίκη· βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 22-23· «Ο κ. Τσιριμώκος αποχαιρετών», εφ. *Αθήναι*, 25/2/1915, Έτος 14, ΑΦ. 130/5430, σ. 2· «Το νέον υπουργείον. Η εγκατάστασις των υπουργών», εφ. *Αθήναι*, 26/2/1915, Έτος 14, ΑΦ. 131/5431, σ. 2. Η κυβερνητική αλλαγή δεν φαίνεται να είχε προκαλέσει διαταραχές στη δομή και τις λειτουργίες του υπουργείου. Σύμφωνα με τον Δροσίνη, η συνεργασία του με τον νέο υπουργό ήταν αρμονική: «Πρωτάρης στην υπηρεσίαν του Υπουργείου μας, ευρέθηκε σε λίγες μέρες πρωτομάστορης και ως τις μικρότερες βίδες της γραφειοκρατικής μηχανής του. Συνεργάσθηκα μαζί του σε όλα τα υπηρεσιακά ζητήματα χωρίς την παραμικρή αντιγνωμία, με την απόλυτην εμπιστοσύνη του. [...] Τις Κυριακές επήγαινα κάποτε τα πρωϊνά να τον ιδώ και να μιλήσωμε με ησυχία για ζητήματα του Υπουργείου»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 696-697.

⁸⁸ Βλ. Ν.1001/1917 «Περί εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων και Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 245, 1/11/1917, σ. 986-988.

⁸⁹ Αντιθέτως, η συγκεκριμένη πρόβλεψη δεν ίσχυε και για τα καλλιτεχνικά αριστεία (Ν.1001/1917, Άρ. 3). Το περιοδικό *Πινακοθήκη* θεωρούσε πως η καθιέρωση της ετήσιας απονομής του λογοτεχνικού Αριστείου

Προκειμένου για τη λογοτεχνική βράβευση, λαμβάνονταν υπόψη οι ποιητικές συλλογές και τα πεζογραφικά ή θεατρικά κείμενα ελλήνων συγγραφέων, που κατετίθεντο υπό μορφήν έκδοσης στην Εθνική Βιβλιοθήκη μέχρι το τέλος του εκάστοτε έτους ή της εκάστοτε διετίας. Για την απονομή του 1916 θα αξιολογούνταν, κατ' εξαίρεση, τα λογοτεχνικά έργα της διετίας 1914-1915, ενώ για την απονομή του 1918, επίσης κατ' εξαίρεση, τα έργα της διετίας 1916-1917 (Ν. 470/1914, Άρ. 2, 3 και 5· Ν.1001/1917, Άρ. 2 και 3). Το βραβευόμενο έργο έπρεπε να υπερέχει από τα υπόλοιπα ως προς τη μορφή⁹⁰ και το περιεχόμενο τείνοντας «να εξυψώσει την ανθρωπίνη σκέψιν, να εξευγενίση τα ανθρώπινα αισθήματα και να ερμηνεύση τα εθνικά ιδεώδη». Στην απόφαση της επιτροπής έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη και η προγενέστερη λογοτεχνική παραγωγή του συγγραφέα (Ν.470/1914, Άρ. 4· Ν.1001/1917, Άρ. 4).

Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου και βάσει πρότασης του Υπουργείου Παιδείας, επιτρεπόταν στην πρώτη εκτέλεση του νόμου να βραβευθούν πέντε λογοτέχνες χωρίς πρότερη κατάθεση ενός πρόσφατου έργου τους,⁹¹ ώστε να συγκροτηθεί αυτομάτως η αρχική κριτική επιτροπή. Αυτοί οι πέντε λογοτέχνες έπρεπε να είχαν διακριθεί μέσα από μια τουλάχιστον εικοσιπενταετή συγγραφική δραστηριότητα έχοντας, κατά γενική ομολογία, τιμήσει με το έργο τους τα γράμματα και τις τέχνες και έχοντας συντελέσει «εις την καθόλου πνευματικήν πρόοδον του Έθνους» (Ν.470/1914, Προσ. Διάταξη). Για τις επόμενες βραβεύσεις έπρεπε να επιλέγονται κατά προτίμηση ως μέλη της κριτικής επιτροπής οι κάτοχοι του Μεταλλίου/Αριστείου.⁹² Μέχρι το 1918 οι επί της λογοτεχνίας επιτροπές ήταν επταμελείς, αλλά με τη νομοθετική τροποποίηση κατέστησαν πενταμελείς. Σε περιπτώσεις που ο αριθμός των «αριστέων» δεν επαρκούσε, οι επιτροπές έπρεπε να συμπληρώνονται με μέλη που θα εκλέγονταν διά μυστικής ψηφοφορίας κατά τον μήνα Ιανουάριο.⁹³ Μετά τον καθορισμό των μελών της εκάστοτε επιτροπής έπρεπε να

αποσκοπούσε στην περαιτέρω ενίσχυση της εθνικής λογοτεχνικής παραγωγής· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 200-201, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1917, σ. 102.

⁹⁰ Ο νόμος αναφερόταν γενικά στη μορφική υπεροχή του έργου και δεν προσδιόριζε με ακρίβεια τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν αυτήν την υπεροχή.

⁹¹ Στην *Πινακοθήκη* υπάρχει η πληροφορία πως η συγκεκριμένη διάταξη είχε προκύψει έπειτα από σχετική πρόταση του Δ. Καλογερόπουλου, που ήταν και ο διευθυντής του συγκεκριμένου περιοδικού· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 167, Ιανουάριος 1915, σ. 157.

⁹² Στην περίπτωση που ήταν λιγότεροι από τρεις και τύχαινε να βρίσκονται στην Αθήνα κατά την περίοδο του καταρτισμού της επιτροπής, οι κάτοχοι του μεταλλίου διορίζονταν αυτοδίκαια ως μέλη της.

⁹³ Στην περίπτωση αυτή ο υπουργός Παιδείας συγκαλούσε στο υπουργείο τα αυτοδικαίως διορισμένα μέλη της επιτροπής για τη διεξαγωγή ψηφοφορίας. Ένα μέλος μπορούσε να απουσιάζει από την ψηφοφορία, με την προσκόμιση έγγραφης βεβαίωσης ότι συνέτρεχαν λόγοι υγείας ή ανάγκη για απουσία από την Αθήνα. Απαρτία σχηματιζόταν, υπό δύο προϋποθέσεις: ότι τα προσερχόμενα στην ψηφοφορία μέλη θα ήταν όχι

διεξάγονται εκλογές για την ανάδειξη του προέδρου της, ο οποίος στη συνέχεια όφειλε να ορίζει τον γραμματέα και να συγκαλεί τα μέλη σε συνεδριάσεις, όποτε και όσες φορές αυτό κρινόταν από τον ίδιο ή από δύο τουλάχιστον μέλη ως αναγκαίο⁹⁴ (ΒΔ.1915, Άρ. 1-3· Ν.1001/1917, Άρ. 6-7).

Το 1917 προστέθηκαν διατάξεις που όριζαν ότι η επιτροπή έπρεπε να συσκέπτεται στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου για να εκλέγει εισηγητή (Ν.1001/1917, Άρ. 8) και ότι στις συνεδριάσεις έπρεπε να τηρούνται πρακτικά υπογεγραμμένα από τα μέλη (Ν.1001/1917, Άρ. 7-8). Στη συνέχεια θα τελούνταν ψηφοφορία στη λήξη της εκάστοτε χρονιάς ή διετίας για την ανάδειξη του βραβευόμενου λογοτέχνη. Στην ψηφοφορία δεν επιτρεπόταν η άρνηση ψήφου. Εάν κανένα έργο δεν συγκέντρωνε την απόλυτη πλειοψηφία, η ψηφοφορία έπρεπε να επαναλαμβάνεται μετά από τριήμερη συνεδρίαση της κριτικής επιτροπής.⁹⁵ Σε περίπτωση νέας αποτυχίας για επίτευξη απόλυτης πλειοψηφίας, προκρινόταν η υποψηφιότητα που είχε συγκεντρώσει τη σχετική πλειοψηφία στη δεύτερη ψηφοφορία, υπό την προϋπόθεση ότι εξασφαλιζόταν η διά βασιλικού διατάγματος έγκριση του υπουργού.⁹⁶ Στις περιπτώσεις που η επιτροπή αποφάσιζε με απόλυτη πλειοψηφία ότι κανένα έργο δεν ήταν άξιο βράβευσης ή εάν ο υπουργός δεν ενέκρινε το έργο με τη σχετική πλειοψηφία της δεύτερης ψηφοφορίας, το Αριστείο δεν απονεμόταν σε κανέναν υποψήφιο (ΒΔ.1915, Άρ. 4· Ν.1001/1917, Άρ. 8).

Μία ημέρα μετά από την ψηφοφορία ή και την ίδια ημέρα, ο πρόεδρος της επιτροπής όφειλε να ανακοινώνει το αποτέλεσμα στον υπουργό, που θα εξέδιδε στη συνέχεια το σχετικό βασιλικό διάταγμα, ώστε ο τιμώμενος λογοτέχνης να παραλάβει χρηματικό έπαθλο δύο χιλιάδων δραχμών. Στις 15 Οκτωβρίου του ίδιου έτους θα ακολουθούσε η δημόσια τελετή για την επίδοση του Μεταλλίου/Αριστείου και των σχετικών διπλωμάτων

λιγότερα από τέσσερα (και προκειμένου για τις μη λογοτεχνικές επιτροπές όχι λιγότερα από τρία) και ότι τα παρόντα μέλη θα ήταν περισσότερα από τα απόντα. Σε αντίθετη περίπτωση, η διαδικασία έπρεπε να επαναληφθεί εντός τριών ημερών. Σε περίπτωση νέας αποτυχίας για την επίτευξη απαρτίας ή απόλυτης πλειοψηφίας, τα συμπληρωματικά μέλη θα επιλέγονταν από τον υπουργό. Τα συμπληρωματικά μέλη διορίζονταν εντός του μηνός Ιανουαρίου με έγκριση του υπουργού και με έκδοση βασιλικού διατάγματος. Σε περίπτωση παραίτησης ή θανάτου ενός μέλους κατά τη διάρκεια της διετίας, έπρεπε να γίνει αντικατάσταση του μέλους εντός δέκα ημερών βάσει πρότασης των υπόλοιπων μελών. Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι, ενώ οι κριτές των δύο μη λογοτεχνικών επιτροπών μπορούσαν να είναι και «αλλοδαποί εν Αθήναις διαμένοντες», η συγκεκριμένη πρόβλεψη δεν ίσχυε και για την επί των λογοτεχνικών έργων επιτροπή, που έπρεπε να αποτελείται αποκλειστικά από έλληνες πολίτες.

⁹⁴ Για την επίτευξη απαρτίας απαιτούνταν η παρουσία τεσσάρων τουλάχιστον μελών στις συνεδριάσεις της λογοτεχνικής επιτροπής (και τριών στις συνεδριάσεις των μη λογοτεχνικών επιτροπών).

⁹⁵ Σε περίπτωση ισοψηφίας βάραινε περισσότερο η ψήφος του προέδρου της επιτροπής.

⁹⁶ Στην περίπτωση που ο υπουργός δεν θα ενέκρινε το έργο, που είχε αναδειχθεί από τη δεύτερη ψηφοφορία, η απονομή έπρεπε να αναβάλλεται για την επόμενη διετία.

στον τιμώμενο συγγραφέα και την ανάγνωση της αιτιολογικής έκθεσης.⁹⁷ Με τον τροποποιητικό νόμο του 1917, ορίστηκε ότι η τελετή έπρεπε να γίνεται στη μεγάλη αίθουσα της Σιναίας Ακαδημίας κατά τη δεύτερη ημέρα του Πάσχα.⁹⁸ Στην αιτιολογική έκθεση έπρεπε να αναλύεται με κάθε λεπτομέρεια το βραβευμένο έργο και να αιτιολογείται η επιβράβευσή του, χωρίς να γίνεται σύγκρισή του με τα άλλα υποψήφια έργα. Με την επίδοση της αμοιβής σε κάθε μέλος της επιτροπής,⁹⁹ το έργο της θεωρούνταν περαιωμένο (ΒΔ.1915, Άρ. 1 και 4· Ν.1001/1917, Άρ. 5, 8, 9, 11).

Το Μετάλλιο/Αριστείο αποτελούσε, συνεπώς, έναν θεσμικά εδραιωμένο μηχανισμό, που παρότι είχε δημιουργηθεί από την κυβέρνηση, λειτουργούσε σε συνθήκες σχετικής αυτονομίας αποσκοπώντας στη ρύθμιση λεπτών ζητημάτων αξιακής ιεραρχίας στο λογοτεχνικό πεδίο.

Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο δεν διευκρίνιζε τον ακριβή τρόπο, με τον οποίο έπρεπε να γίνει η επιλογή των πέντε πρώτων «αριστέων». Και παρότι από την αυτοβιογραφία του Δροσίνη προκύπτει πως η σχετική απόφαση ελήφθη από το Υπουργικό Συμβούλιο,¹⁰⁰ το πιθανότερο είναι η πλήρης ευθύνη για τη διεκπεραίωση ενός τόσο εξειδικευμένου έργου να είχε ανατεθεί στον ίδιο.¹⁰¹ Την υπόθεση ενισχύει το γεγονός πως οι τέσσερις από τους βραβευθέντες προέρχονταν από τον στενό φιλικό του κύκλο.¹⁰² Στις αρχές Ιανουαρίου του 1915 –λίγο πριν από την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου– τελούνταν η βράβευση

⁹⁷ Μέχρι το 1917 η ανάγνωση της αιτιολογικής έκθεσης γινόταν είτε από τον πρόεδρο της επιτροπής είτε από κάποιο άλλο μέλος της, κατόπιν εντολής του προέδρου. Μετά το 1917 η υποχρέωση αυτή ανατέθηκε στον εισηγητή.

⁹⁸ Πριν από το 1917 ο τόπος και ο τρόπος διεξαγωγής της τελετής καθορίζονταν από το Υπουργείο Παιδείας.

⁹⁹ Ο εισηγητής αμειβόταν με διακόσιες επιπλέον δραχμές. Μέχρι το 1918 η αμοιβή κάθε μέλους ανερχόταν σε 1.000 δρχ., ενώ από το 1918 και εξής μειώθηκε σε 200 δρχ. Προϋπόθεση για την επίδοσή της ήταν να μην έχουν κριθεί ανάξιες βράβευσης όλες οι υποψηφιότητες. Τη διάταξη αυτή φαίνεται πως αγνοούσε ο συντάκτης κάποιας ανοιχτής επιστολής το 1919, χρονιά κατά την οποία η επιτροπή είχε αποφασίσει να μην απονεμίσει το Αριστείο σε κανέναν υποψήφιο. Ο συντάκτης ζητούσε σε ανάλογες περιπτώσεις οι κριτές να μην λαμβάνουν αμοιβή· βλ. Κόμης Βαλέρης, «Βαλέρης προς τους κριτές» [Επιστολή], εφ. *Εστία*, 16/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8796, σ. 1.

¹⁰⁰ Βλ. Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 65.

¹⁰¹ Η πληροφορία, που παρείχε ο Ξενόπουλος, ότι «την εκλογήν [...] έκαμε πάλιν ο ίδιος ο κ. Δροσίνης [...] συμβουλευθείς [...] και τον κύριον Ι. Μ. Δαμβέργη», δεν μπορεί να γίνει δεκτή χωρίς επιφύλαξη, δεδομένου ότι αποτελεί μαρτυρία που περιλαμβάνεται σε ένα συναισθηματικά φορτισμένο, καταγγελτικού χαρακτήρα κείμενο· βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, τυπ. «Εστίας», Αθήνα 1921, σ. 15.

¹⁰² Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα –με ενδιάμεσες όμως διακοπές– ο Δροσίνης διατηρούσε στενές φιλικές σχέσεις με τους πρώτους «αριστείς» συγγραφείς Βλάχο, Παλαμά, Προβελέγγιο και Σουρή. Από την αυτοβιογραφία του προκύπτει, μάλιστα, ότι ο ίδιος αντιμετώπιζε τη βράβευσή τους ως ευκαιρία για την αναθέρμανση των μεταξύ τους σχέσεων· βλ. Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 188-224· του ίδιου, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 61-62, 306-308. Αντιθέτως, στην αυτοβιογραφία του Δροσίνη δεν γίνονται πολλές αναφορές στον Άννινο. Σύμφωνα με κάποια ανεπιβεβαίωτη πληροφορία, στη θέση του Άννινου –που η εκλογή του είχε, σύμφωνα με την ίδια πηγή, επιβληθεί από την Ένωση Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων– είχε αρχικά επιλεγεί ο συγγραφέας και μετέπειτα πρωθυπουργός Σ. Λάμπρος· βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, Φεβρουάριος 1915, σ. 165-166.

του Χ. Άννινου, του Α. Βλάχου, του Κ. Παλαμά, του Α. Προβελέγγιου και του Γ. Σουρή, οι οποίοι και θα σχημάτιζαν τον πυρήνα όλων σχεδόν των επόμενων κριτικών επιτροπών.¹⁰³ Σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα του 1915 «Περί τρόπου απονομής των Μεταλλίων των Γραμμάτων και των Τεχνών» (Αρ. 5),¹⁰⁴ η κριτική επιτροπή όφειλε να έχει σχηματιστεί μέχρι της 5 Μαΐου 1915 και να έχει ολοκληρώσει τις εργασίες της μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς. Έτσι, δύο ημέρες μετά την ανακοίνωση των βραβεύσεων, ο υπουργός Παιδείας της μόλις σχηματισθείσας κυβέρνησης Γούναρη, Χ. Βοζίκης,¹⁰⁵ απήλυσε πρόσκληση στους βραβευθέντες για συνέλευση στις 20 Απριλίου 1915 με σκοπό τη συγκρότηση της κριτικής επιτροπής.¹⁰⁶ Φαίνεται, όμως, ότι λόγω των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε ο γηραιός Α. Βλάχος, η κριτική επιτροπή συνεδρίαζε από τότε άτυπα στην κατοικία του –«γύρω από την πολυθρόνα του», κατά τη μαρτυρία του Δροσίνη.¹⁰⁷

Ας σημειωθεί εδώ ότι και η απόφαση αυτή θα πρέπει να ήταν προσωπική επιλογή του Δροσίνη, που από την εποχή των νεανικών του χρόνων σύχναζε ως οικογενειακός φίλος, μαζί με τους Παλαμά, Πολέμη, Προβελέγγιο και Σουρή στο σπίτι του Άγγελου και της Ελένης Βλάχου.¹⁰⁸ Έτσι, δεδομένων μάλιστα των συγγενικών δεσμών που συνέδεαν κάποια από τα μέλη της επιτροπής μεταξύ τους,¹⁰⁹ μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως οι συνεδριάσεις της είχαν απολέσει ευθύς εξ αρχής τον αυστηρά θεσμικό τους χαρακτήρα. Το προσωπικό δίκτυο επαφών του Δροσίνη θα πρέπει, άλλωστε, να είχε χρησιμεύσει και για την εκλογή των διακεκριμένων πανεπιστημιακών καθηγητών Γ. Χατζιδάκη και Σ.

¹⁰³ Βλ. «Λακωνικά: Τα μετάλλια», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10823, σ. 2· «Τα μετάλλια γραμμάτων και τεχνών. Υπογραφή του διατάγματος», εφ. *Εστία*, 12/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7515, σ. 4· «Τα μετάλλια γραμμάτων και τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 13/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 87/5387, σ. 2· «Τα μετάλλια γραμμάτων και τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 13/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7413, σ. 4· «Το μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 4/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 479, σ. 2. Σύμφωνα με αυτά τα δημοσιεύματα, το μετάλλιο εκείνου του έτους απονεμόταν επίσης στους εικαστικούς καλλιτέχνες Γ. Ιακωβίδη και Α. Φιλιππότη, καθώς και στους μουσικούς Σ. Σαμάρα, Ν. Λαμπελέτ και Δ. Λαυράγκα.

¹⁰⁴ Βλ. ΒΔ. «Περί τρόπου απονομής των μεταλλίων των γραμμάτων και των τεχνών», ό.π., σ. 1049-1050.

¹⁰⁵ Η πολιτική μεταβολή φαίνεται πως δεν επηρέασε σε αυτήν τη φάση τις εργασίες της επιτροπής. Η συνεργασία του Δροσίνη με τον νέο υπουργό περιγράφεται από τον ίδιο ως αρμονική: «Συνεργάσθηκα μαζί του σε όλα τα υπηρεσιακά ζητήματα χωρίς την παραμικρήν αντιγνωμία, με την απόλυτην εμπιστοσύνη του»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 696.

¹⁰⁶ Βλ. «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 18/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 182/5482, σ. 2· «Ειδήσεις της ημέρας: Η απονομή του μεταλλίου των γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 18/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6644, σ. 2.

¹⁰⁷ Η κατοικία του Βλάχου βρισκόταν στην οδό Σωκράτους· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 206-207 και 223 και την υποσημείωση 1 του επιμελητή της έκδοσης στη σ. 207.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 207-208, 214-215, 217. Περισσότερα για το «σαλόνι» της Ελένης Βλάχου, στο: Γ. Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 66-78.

¹⁰⁹ Ο Προβελέγγιος ήταν γαμπρός του Βλάχου και ο Πολέμης (που έλαβε το Αριστείο το 1918) αναδεχτός της Ελένης Βλάχου· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 191 και 207-208.

Σακελλαρόπουλου ως συμπληρωματικών της μελών.¹¹⁰ Οι δύο, τέλος, παραιτήσεις του Κ. Παλαμά και του αντικαταστάτη του, καθηγητή Α. Ανδρεάδη,¹¹¹ θα μπορούσαν ίσως να οφείλονται σε δυσαρέσκεια για τον ανεπίσημο χαρακτήρα που είχε προσδώσει ο Δροσίνης στη διαδικασία, παρότι ο *Νουμάς* ερμήνευσε την παραίτηση του Παλαμά ως πράξη διαμαρτυρίας για τον συντηρητικό χαρακτήρα της επιτροπής:

Ο Άννινος: άνθρωπος που το φιλολογικό του άπαντο είναι λευκό, μ' ένα μαυράδι: τα "Παναθήναια". Ο Σουρής: φάμπρικα στίχων για εύκολο ξεπούλημα και με υλικά νοθεμένα. Ο Βλάχος: ο μέτριος και συντηρητικός λόγιος περασμένου καιρού, με δουλειά δίχως πνοή ζωής, άξιος με κάθε συγκατάβαση, μόνο για σεβασμό. Ο Χατζιδάκης: ο γλωσσολόγος με θεωρία, μα με πράξη και φωνή, προκατάληψη και μίσος, πάθος και λύσσα, ταπεινός πολεμιστής της νέας μας φιλολογίας, απ' όπου ξεπήδησε η γλωσσική αναγέννηση. Ο Σακελλαρόπουλος: Λατίνος κλασικοθρεμένος, με αδιαφορία γνωστή, που του κατάντησαν βιομηχανικό επάγγελμα οι κρίσεις κ' οι επιτροπές. Ο Αντρεάδης: νομικός, καθηγητής της Δημοσιονομίας που το μόνο του φιλολογικό δίπλωμα είναι η συγγένειά του με το Ροΐδη, ειδικός μα κ' εγκυκλοπαιδικός, καθαρευουσιάνος μα και δημοτικιστής, επιστήμονας μα και πολιτικός, συντηρητικός μα και ριζοσπάστης.¹¹²

Σε αντίθεση με τον *Νουμά*, το περιοδικό *Πινακοθήκη* αναγνώριζε την παραίτηση του Ανδρεάδη ως ευσυνείδητη πράξη αποδοκιμασίας «της μεθόδου των "συμπληρωματικών

¹¹⁰ Η εκλογή των συμπληρωματικών μελών έγινε στην πρώτη συνεδρίαση της επιτροπής τον Απρίλιο του 1915. Εξ αυτών ο Γ. Ν. Χατζιδάκης, καθηγητής Γλωσσολογίας και Ινδικής Φιλολογίας και πρώην πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών, ήταν τακτικός επισκέπτης και υποστηρικτής του Σ.Δ.Ω.Β. Με τον Δροσίνη τον συνέδεε παλαιά φιλία, αλλά και η κοινή προσπάθεια για τη σύνταξη του *Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*, με την προοπτική της μελλοντικής ενσωμάτωσής του στην Ακαδημία. Ο Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος, καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ήταν επίσης φίλος και συνεργάτης του Δροσίνη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στην αυτοβιογραφία του Δροσίνη διαβάζουμε: «τόσο στενός φίλος και συνεργάτης έγινεν [ο Σακελλαρόπουλος] [...] [στα τέλη του 19^{ου} αιώνα], ώστε διεύθυνε την *Εστία* [...], όταν έτυχε να λείψω». Για όλα τα παραπάνω, βλ. «Το μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 18/4/1915, Έτος 2, ΑΦ. 590, σ. 2· «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 23/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 187/5487, σ. 2· «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/4/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 22, ΑΦ. 7493, σ. 2· «Το μετάλλιον των γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 17/4/1915, Έτος 2, ΑΦ. 589, σ. 3· *Λεύκωμα της Εκατονταετηρίδος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (1837-1937)*, Αθήνα, χ.χ., σ. 49 και 44 του παραρτήματος· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 172 (απ' όπου προέρχεται και το πιο πάνω παράθεμα), 220 και 670-673· του ίδιου, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 165.

¹¹¹ Για τις παραιτήσεις, βλ. «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/4/1915, ό.π. Σε ό,τι αφορά τον Α. Ανδρεάδη, την εποχή εκείνη ήταν ένα πρόσωπο εγνωσμένου κοινωνικού κύρους. Μετά από σημαντικές και μακρόχρονες σπουδές στο Παρίσι και στο Λονδίνο είχε επανέλθει στην Αθήνα, όπου ορίστηκε αρχικά υφηγητής και αργότερα καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μέχρι το 1912 είχε επιδοθεί στη δημοσίευση επιστημονικών μελετών, ενώ από τότε και στο εξής άρχισε να εκτελεί διάφορες διπλωματικές και άλλες υπηρεσιακές αποστολές στο εξωτερικό. Κατά τη διάρκεια, μάλιστα, των Βαλκανικών Πολέμων ο Ανδρεάδης διηύθυνε το Γραφείο Τύπου της κυβέρνησης, ενώ σημαντική υπήρξε και η συμβολή του στη συμμετοχή της ελληνικής αντιπροσωπείας στις διάφορες διεθνείς διασκεύσεις. Για την εκλογή του ως μέλους της επί των λογοτεχνικών έργων επιτροπής για την απονομή του Βασιλικού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών θα είχε πιθανότατα συνυπολογιστεί και το φιλολογικό του έργο· βλ. Π. Γιωτόπουλος, *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης (βιογραφικόν σημείωμα)*, Αθήνα 1935 [= Ανάτυπο από το περ. *Ιόνιος Ανθολογία*, τχ. 95-98, σ. 77-83], σ. 1-5.

¹¹² Βλ. Λογοτέχνης, «Για το μετάλλιο των γραμμάτων», περ. *Νουμάς*, τχ. 572, 22/9/1915, σ. 333.

μελών”», κατά την οποία αναρμόδιοι «λατίνοι, γλωσσολόγοι, οικονομολόγοι διορίζονται να κρίνουν έργα της νεωτέρας λογοτεχνίας»¹¹³ και πράγματι, με ανοιχτή επιστολή του στην εφημερίδα *Εμπρός*, ο Ανδρεάδης –πιθανόν ενοχλημένος και από επιθέσεις σαν αυτήν του *Νουμά*– δήλωνε (ίσως όχι χωρίς ειρωνεία) αναρμόδιος για τη φιλολογική εργασία που του είχε ανατεθεί.¹¹⁴ Ο Νιρβάνας υπέθετε πως και οι δύο παραιτήσεις οφείλονταν στη διαφωνία των δύο μελών με την αξίωση να βραβεύονται έργα που «εξύψωναν την ανθρώπινη σκέψη», «εξευγνίζαν τα ανθρώπινα αισθήματα» και «ερμήνευαν τα εθνικά ιδεώδη», διότι η συγκεκριμένη διάταξη περιόριζε την αρχή της αισθητικής αυτονομίας.¹¹⁵ Ο Δροσίνης απέδιδε τη στάση του Παλαμά στην ενόχλησή του για την εξίσωσή του με τους υπόλοιπους τέσσερις λογοτέχνες.¹¹⁶ Ο ίδιος ο Παλαμάς προσπαθούσε με έναν μάλλον διακριτικό τρόπο να δικαιολογήσει τη στάση του με τη διευκρίνιση πως, αν και τον τιμούσε η συμμετοχή του στην επιτροπή, η μοναχική του ιδιοσυγκρασία και ο αυξημένος φόρτος εργασίας δεν θα του επέτρεπαν να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της επιτροπής.¹¹⁷ Μια μερίδα του τύπου, ωστόσο, θεωρούσε τις προφάσεις του Παλαμά ως υπεκφυγές από ένα σημαντικό εθνικό καθήκον, ενώ το *Εμπρός* υποστήριζε πως και οι δύο παραιτήσεις είχαν επιφέρει σοβαρό πλήγμα στο κύρος ενός σημαντικού θεσμού και, ως εκ τούτου, συνιστούσε στον υπουργό να μην της αποδεχτεί:

Ο θεσμός ούτος αποτελεί την μόνην μέριμναν της Πολιτείας υπέρ των ανθρώπων των καταγινομένων εις τας τέχνας και τα γράμματα. Η εκ της επιτροπής επομένως απουσία μελών απαιτήτων διά το κύρος των και η

¹¹³ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, Σεπτέμβριος 1915, σ. 97.

¹¹⁴ Η ακριβής του δήλωση ήταν η εξής: «Οφείλω [...] να δηλώσω [...] ότι [...] παραιτούμαι της Επιτροπής του Μεταλλίου της Λογοτεχνίας μόνον και μόνον διότι είμαι απορροφημένος από οικονομικές συγγραφάς. Πόσον δε ολίγην σχέσιν έχει φεύ! η οικονομική επιστήμη με την λογοτεχνίαν [...]. Διά πάντα ταύτα το επίθετον του “απαραίτητου”, όπερ τόσον φιλοφρόνως προσκολλάτε εις τους δύο παραιτηθέντας, αρμόζει μεν τα μάλιστα εις τον κ. Κ. Παλαμάν, ήκιστα όμως εις τον πρόθυμον υμών φίλον, Α. Μ. Ανδρεάδην»· βλ. Α. Ανδρεάδης, «Το μέγαρον της λογοτεχνίας» [επιστολή], εφ. *Εμπρός*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6767, σ. 2.

¹¹⁵ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Τα μετάλλια», εφ. *Εστία*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7719, σ. 1.

¹¹⁶ Στην αυτοβιογραφία του διαβάζουμε τα εξής: «Τα χρόνια που ήμασταν κ’ οι δυο σε δημόσια υπηρεσία, εκείνος Γραμματεύς του Πανεπιστημίου κ’ εγώ Τμηματάρχης του Υπουργείου Παιδείας, ζούσαμε ακόμα σε κάποια απόσταση. Στο Υπουργείον δεν θυμούμαι να ήρθε ποτέ να μ’ εύρη, κ’ εγώ σπάνια έμπαίνα στο πανεπιστημιακό γραφείο του [...]. Ούτε και το Εθνικόν Αριστείον των Γραμμάτων [= το Βασιλικό Μετάλλιο] [...] τον τράβηξε κοντύτερα μου. Το δέχθηκε με αδιαφορία, ίσως κ’ ενοχλημένος από το συντρέφεμα των τεσσάρων άλλων ομοτίμων του. Δεν του άρεζε ποτέ το μούρασμα κάποιας τιμής με άλλους. Την ήθελε ξεχωριστή, δική του. Και σ’ αυτό μπορεί να μην είχεν άδικο. Δε θέλησε να δεχθή το διορισμό του από τον Υπουργό στις κριτικές επιτροπές για την απονομή του Αριστείου σε άλλους μετά τους πέντε πρώτους, όπως όριζεν ο Νόμος, κάθε δυο χρόνια και ύστερα κάθε χρόνο». Παρά την επιφυλακτική στάση του Παλαμά, ο Δροσίνης τον θεωρούσε συνοδοιπόρο και στενό του φίλο, αποδίδοντας την αποστασιοποίησή του στην πόλωση του δημοτικισμού και στην ενεργό εμπλοκή του Δροσίνης με την πολιτική· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 143-144, 147, 157 κεξ., 496, 508, 567· του ίδιου, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 47-49, 50, 52, 57-58 και 64-65 (απ’ όπου προέρχεται και το ανωτέρω παράθεμα).

¹¹⁷ Βλ. Σ. Δ. [άφνης], «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 15/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 88/5847, σ. 1.

αντικατάστασις των δι' άλλων οι οποίοι ίσως δεν είναι απαραίτητοι, δύναται να μειώση την επιβολήν της. Ο κ. Υπουργός της Παιδείας θα ενήργει άριστα εάν δεν απεδέχετο τας υποβληθείσας παραιτήσεις. Είναι ίσως από τας ολίγας περιπτώσεις καθ' άς και η απλή συμμετοχή εις μίαν επιτροπήν θα έπρεπε να χαρακτηρισθή καθήκον.¹¹⁸

Με την άποψη αυτή συμφωνούσε και το περιοδικό *Πινακοθήκη*, προσθέτοντας πως τέτοιου τύπου ενέργειες έπρεπε να απαγορεύονται διά νόμου:

Κηρύσσει [ο Παλαμάς] εαυτόν ανίκανον να κρίνη; Δεν θέλει να διακινδυνεύση κανένα υποψήφιον; Δεν παρακολουθεί την κίνησιν ώστε να σχηματίση γνώμην περί του καλύτερου έργου της διειτίας; Αλλ' όταν οιονδήποτε εξ αυτών συμβαίνει, ο ούτω αποφεύγων να εκφράση γνώμην, φωράται κατώτερος της τιμής, ην η Πολιτεία τω απένειμε, ήτις και ακριβώς ένεκα των πνευματικών προσόντων, προέκρινεν ίνα και περί των άλλων ευσυνειδήτως και αφόβως κρίνη. Έπρεπε να υπάρχη διάταξις απαγορευτική παραιτήσεως ενός μεταλλιούχου από την κριτικήν επιτροπήν της απονομής των μεταλλίων, διά δικολαβικής προφάσεως υποβαλλομένης.¹¹⁹

Σε κάθε περίπτωση, το μόνο που μπορεί κανείς να συμπεράνει από τις παραπάνω κρίσεις και δηλώσεις είναι πως οι ακριβείς προθέσεις των δύο παραιτηθέντων μελών παρέμειναν αδιευκρίνιστες. Εν τέλει, τον Ανδρεάδη αντικατέστησε ένα πρόσωπο που θα πρέπει επίσης να αποτελούσε προσωπική επιλογή του Δροσίνη, ο Α. Κουρτίδης¹²⁰ –ένας από τους συγγραφείς που το 1911 είχαν συμπεριληφθεί στον κατάλογο των προτεινόμενων για παρασημοφόρηση διανοουμένων. Τον Αύγουστο του 1915, στην επόμενη συνεδρίασή της η επιτροπή εξέλεξε για πρόεδρό της τον Βλάχο.¹²¹ Στο σημείο αυτό η αυτοβιογραφία του Δροσίνη φανερώνει μία ακόμη περίπτωση παράκαμψης των νομοθετικών διατάξεων: «[...] [την ημέρα της βράβευσης του Βλάχου] τού εξήγησα τα σχετικά με την απονομή του Μεταλλίου κατ' έτος από Επιτροπή, που θα είναι φυσικά αυτός ο πρόεδρος της».¹²²

Το γεγονός ότι η επιλογή των προσώπων είχε εξαρτηθεί από το προσωπικό δίκτυο επαφών του Δροσίνη δεν αναιρεί, βέβαια, τα ουσιαστικά κριτήρια που θα πρέπει να είχαν συνυπολογιστεί σε αυτήν τη διαδικασία. Η επίσημη ανακοίνωση του υπουργείου

¹¹⁸ Βλ. Ν. Ανύσιος, «Απαραίτητοι και μη», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6766, σ. 3.

¹¹⁹ Βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π.

¹²⁰ Για την εκλογή και παραιτήση του Ανδρεάδη και την αντικατάστασή του από τον Κουρτίδη· βλ. «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6766, σ. 5· «Μετάλλιον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 17/11/1915, Έτος 14, ΑΦ. 30, σ. 2. Για τη στενή και μακρόχρονη φιλία του Δροσίνη με τον Κουρτίδη (που εκτός από λογοτέχνης υπήρξε και σημαντικός παιδαγωγός του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα), βλ. Ο. Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων· Αριστοτέλης Κουρτίδης (1858-1928)*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2011, σ. 45, 47-49· πρβλ. τη μαρτυρία του Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 170-171, 185-186.

¹²¹ Βλ. «Το Μετάλλιον της Λογοτεχνίας», εφ. *Αθήναι*, 22/8/1915, ΑΦ. 308/5608, σ. 2.

¹²² Βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 222 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

πρόβαλλε ως κριτήριο την αντικειμενικότητα των δύο πανεπιστημιακών καθηγητών, καθώς «τα συγγράμματά [τους] είναι τοιαύτα ώστε να μη έχωσιν απαιτήσεις επί των μεταλλίων».¹²³ Η επιλογή τους, ωστόσο, προοιωνίζε και τις μετριοπαθείς επιλογές που επρόκειτο να προκριθούν κατά τη σύσταση της Ακαδημίας σε ό,τι αφορούσε το γλωσσικό ζήτημα –ο Δροσίνης έκλινε περισσότερο στην πρόταση του Χατζιδάκη παρά στην πρόταση του Ψυχάρη–¹²⁴ αλλά και σε ό,τι αφορούσε τις «συντεχνιακές» απαιτήσεις της πανεπιστημιακής και της λογοτεχνικής διανόησης. Οι δύο πάντως αλληπάλληλες παραιτήσεις των μελών της επιτροπής θα πρέπει να προκάλεσαν κάποιον προβληματισμό στους αρμοδίους του υπουργείου κι έτσι τον Δεκέμβριο του 1915, με Βασιλικό Διάταγμα του Α. Μιχελιδάκη, υπουργού Παιδείας στην κυβέρνηση Σ. Σκουλούδη,¹²⁵ παρέχόταν στα μέλη της επιτροπής το δικαίωμα να απέχουν από την τελευταία της συνεδρία, εάν τύχαινε να απουσιάζουν από την Αθήνα (βλ. Πίνακες 1.4 και 1.5).¹²⁶

Τον Ιανουάριο του 1916 η επιτροπή απένειμε το Μετάλλιο παμψηφεί στον ίδιο τον συντονιστή της κυβερνητικής πολιτισμικής πολιτικής και ιδρυτή του Μεταλλίου, Γ. Δροσίνη, για την ποιητική του συλλογή *Φωτερά Σκοτάδια*¹²⁷ κι έτσι τον επόμενο χρόνο ο Δροσίνης αντικαθιστούσε τον προσωρινά επιστρατευμένο Κουρτίδη στον σχηματισμό της νέας επιτροπής.¹²⁸ Τον Ιανουάριο του 1918 το Αριστείο απονεμήθηκε με ομόφωνη απόφαση στον Πολέμη για το συνολικό του έργο και για την ποιητική του συλλογή «Σπασμένα μάρμαρα».¹²⁹ Βάσει της εν τω μεταξύ συντελεσθείσας νομοθετικής μεταρρύθμισης του 1917, η επόμενη σύσταση της επιτροπής έπρεπε να είναι πενταμελής κι έτσι δεν απαιτήθηκε η συμμετοχή των δύο καθηγητών ως συμπληρωματικών μελών.

¹²³ Βλ. «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/4/1915, ό.π.

¹²⁴ Γράφει ο Δροσίνης σχετικά: «Οι άκροι δημοτικισταί με την κόκκινη πολεμική σημαία του Ψυχάρη, εθεώρησαν την πράξη μου [δηλαδή την ανάληψη της γραμματείας του Σ.Δ.Ω.Β.] σαν αλλαξοπιστία, γιατί ο Σύλλογος καθιέρωνε για τα λαϊκά βιβλία του γλώσσα μέση μεταξύ της δημοτικής και της γραφομένης»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 50.

¹²⁵ Πίσω από την απόφαση αυτή θα μπορούσε να βρίσκεται ο Δροσίνης, αφού ο ίδιος παρουσιάζει στην αυτοβιογραφία του τον Μιχελιδάκη ως έναν υπουργό που, λόγω της κλονισμένης του υγείας και του αγαθού του χαρακτήρα, εκτελούσε μόλις και μετά βίας τα καθήκοντά του. Σύμφωνα με τον Δροσίνη, οι τμηματάρχες εκτελούσαν την τρέχουσα υπηρεσία στο σπίτι του άρρωστου Μιχελιδάκη, ο οποίος φέρεται να έτρεφε φιλική διάθεση απέναντι στον Δροσίνη· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 698-699.

¹²⁶ Βλ. ΒΔ. «Περί τροποποίησης του άρθρου 4 του ΒΔ. “περί τρόπου απονομής των μεταλλίων των γραμμάτων κλπ.”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 462, 17/12/1915, σ. 3565· πρβλ. «Το Μετάλλιον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 15/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 58/5722, σ. 2.

¹²⁷ Βλ. «Διά το μετάλλιον», εφ. *Εστία*, 6/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7824, σ. 1· «Απονομή του μεταλλίου των γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 5/1/1916, Έτος 14, ΑΦ. 79/5742, σ. 2· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 16, τχ. 179, Ιανουάριος 1916, σ. 169· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 223-224.

¹²⁸ Βλ. «Αι επιτροπαί διά το μετάλλιον», εφ. *Αθήναι*, 6/2/1916, Έτος 14, ΑΦ. 101/5774, σ. 2.

¹²⁹ Βλ. «Το Αριστείο των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 86/5489, σ. 1. Η διαδεδομένη χρονολόγηση της βράβευσής του Πολέμη με το Αριστείο στα 1917 είναι λανθασμένη.

Παράλληλα ο Προβελέγγιος, που απείχε από τις προηγούμενες συνεδριάσεις, αντικαταστάθηκε από τον βραβευθέντα Πολέμη.¹³⁰ Στις αρχές του 1919 η επιτροπή απεφάνθη με ψήφους τρεις έναντι μίας ότι κανένα από τα έργα της προηγούμενης χρονιάς δεν πληρούσε τους απαιτούμενους όρους.¹³¹ Το 1920 το Αριστείο απονεμήθηκε στον Γρυπάρη για την ποιητική του συλλογή «Σκαρβαίοι και Τερρακότες». Και καθώς ο Παλαμάς (που είχε κληθεί να αντικαταστήσει τον αποθανόντα Σουρή)¹³² συνέχιζε να απέχει από τις δραστηριότητες της επιτροπής, στον επόμενο σχηματισμό της αντικαταστάθηκε από τον νέο «αριστεά». Όμως και ο Γρυπάρης, όπως και ο Προβελέγγιος, που αντικαθιστούσε τον αποθανόντα Βλάχο, απείχαν από την τελευταία συνεδρίαση, που έγινε στο σπίτι του ασθενούντος Πολέμη. Έτσι η βράβευση της πρώτης συγκεντρωτικής έκδοσης των διηγημάτων του Μωραϊτίδη στηρίχθηκε στην ομοφωνία τριών μόνο λογοτεχνών: του Άννινου, του Δροσίνη και του Πολέμη (βλ. Πίνακα 1.5).¹³³

Αυτή ήταν ουσιαστικά και η τελευταία απονομή που έγινε, με τον τρόπο που όριζε ο νόμος.¹³⁴ Η αλλαγή της κυβέρνησης, η πολιτική αναταραχή των επόμενων ετών, η

¹³⁰ Στο ίδιο.

¹³¹ Η πληροφορία ότι η μία αρνητική ψήφος ανήκε στον Σουρή πιθανότατα δεν ευσταθεί. Πάντως για τη μειοψηφούσα γνώμη δεν δόθηκαν περαιτέρω πληροφορίες, καθώς, σύμφωνα με τον Πολέμη, είχε νωρίτερα δοθεί όρκος εχεμύθειας από τα μέλη της επιτροπής. Για όλα τα παραπάνω, βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 203-204, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1918, σ. 135· «Αι επιτροπαί διά τα Αριστεία των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Νέα Ελλάς*, 9/2/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1373, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, Δεκέμβριος 1918, σ. 94-95· Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Ιω. Πολέμης διά το Αριστείον. Τι εστί ποιητής», εφ. *Αθήναι*, 22/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 95/5854, σ. 1· «Εις ουδένα το Αριστείον», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 728, σ. 1· «Το Αριστείον», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8791, σ. 1· «Το Αριστείον της Λογοτεχνίας δεν απονέμεται εις κανένα», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8791, σ. 2· «Το Αριστείον εις κανένα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 12/1/1919, Έτος 16, ΑΦ. 1706, σ. 1.

¹³² Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-222, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 63· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, Δεκέμβριος 1919-Ιανουάριος 1920, σ. 96· «Εις τον κ. Ι. Γρυπάρη το Αριστείον της Λογοτεχνίας», εφ. *Ριζοσπάστης*, 12/1/1920, Έτος 3, ΑΦ. 888, σ. 4· «Το Αριστείον της Λογοτεχνίας εδόθη εις τον κ. Γρυπάρη», εφ. *Πολιτεία*, 12/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 157, σ. 5· «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Πατρίς*, 9/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 8, σ. 3· «Η απονομή του Αριστείου της Λογοτεχνίας. Αριστειούχος ο κ. Γρυπάρης», εφ. *Εστία*, 11/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9109, σ. 1· «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 12/1/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8349, σ. 3· «Η απονομή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 9/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 81/6206, σ. 1· «Η απονομή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 84/6209, σ. 1. Η διαδεδομένη χρονολόγηση της βράβευσης του Γρυπάρη με το Αριστείο στα 1919 είναι λανθασμένη.

¹³³ Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, Ιούλιος-Αύγουστος 1920, σ. 47· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1920, σ. 80· «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων. Ποίος ο νέος αριστεύς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 4· «Εις τον κ. Μωραϊτίδη το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Πολιτεία*, 16/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 507, σ. 4· «Η απονομή του Αριστείου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εστία*, 15/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9471, σ. 2. Η διαδεδομένη χρονολόγηση της βράβευσης του Μωραϊτίδη με το Αριστείο στα 1920 είναι λανθασμένη.

¹³⁴ Οι σύγχρονες αναφορές στο Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών εμπεριέχουν συχνά λανθασμένες πληροφορίες, καθώς συγχέουν τη χρονολογία ανακοίνωσης της απόφασης της εκάστοτε επιτροπής με τη χρονολογία έκδοσης του βραβευθέντος έργου. Για μια τέτοια περίπτωση, βλ.

απομάκρυνση του Δροσίνη από το υπουργείο, η άκρατη σκανδαλολογία γύρω από το Αριστείο, αλλά και η δυσλειτουργία του ως θεσμού είναι οι βασικοί παράγοντες που οδήγησαν στην ξαφνική παύση των εργασιών της κριτικής επιτροπής, όταν ο νέος υπουργός παρατύπως δεν συγκάλεσε τα μέλη της για την απονομή τού 1922. Έτσι, η ολοκλήρωση του δεύτερου σταδίου στη διαδικασία θεσμικής αναγνώρισης της ηγετικής ομάδας της «Γενιάς του 1880» είχε συντελεστεί με έναν απρόσμενο και ξαφνικό τρόπο.¹³⁵

Πίνακας 1.4. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1915-1922)

Όνοματεπώνυμο ¹³⁶	Χρονική περίοδος
Ανδρεάδης Α.	1915
Άννινος Χ.	1915-1921
Βλάχος Α.	1915-1920
Γρυπάρης Ι.	1920-1921
Δροσίνης Γ.	1916-1921
Κουρτίδης Α.	1915-1916
Παλαμάς Κ.	1915, 1919-1920
Πολέμης Ι.	1918-1921
Προβελέγγιος Α.	1915-1918, 1920-1921
Σακελλαρόπουλος Σ.	1915-1918
Σουρής Γ.	1915-1919
Χατζιδάκης Γ.	1915-1918

Πίνακας 1.5. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: οι βραβευθέντες (1915-1922)

Όνοματεπώνυμο ¹³⁷	Βραβευθέν έργο	Έτος ¹³⁸
Άννινος Χ.	-	1915
Βλάχος Α.	-	1915
Γρυπάρης Ι.	<i>Σκαρβαβαίοι και Τερρακότες</i>	1920
Δροσίνης Γ.	<i>Φωτερά Σκοτάδια</i>	1916
Μωραϊτίδης Α.	<i>Διηγήματα, Α'</i>	1921
Παλαμάς Κ.	-	1915
Πολέμης Ι.	<i>Σπασμένα Μάρμαρα</i>	1918
Προβελέγγιος Α.	-	1915
Σουρής Γ.	-	1915

Δ. Ν. Μουσμούτης, *Ο Ξερόπουλος, το Αριστείον, η απεργία και οι Φοιτηταί*, ό.π., σ. 14-20. Παρ' όλα αυτά, όπως έχει ήδη τονιστεί νωρίτερα, η εν λόγω εργασία αποτελεί την πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την καταγραφή των δεδομένων που αφορούν το Μετάλλιο/Αριστείο.

¹³⁵ Βλ. «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Εστία*, 18/1/1922, Έτος 27, ΑΦ. 9836, σ. 1-2.

¹³⁶ Η κατάταξη είναι αλφαβητική.

¹³⁷ Η κατάταξη είναι αλφαβητική.

¹³⁸ Αναγράφεται η χρονολογία αναγγελίας της βράβευσης.

Σε κάθε περίπτωση, στη διάρκεια των επτά προηγούμενων ετών ο Δροσίνης είχε κατορθώσει να συγκροτήσει μια αρκετά ομοιογενή ομάδα συγγραφέων, που είτε ως κριτές είτε ως βραβευθέντες των επικυρωτικών διαδικασιών αυτής της περιόδου καλούνταν να εκπροσωπήσουν και να αναδείξουν την πρώτη επισήμως εγκεκριμένη ως εθνική πολιτισμική πρόταση του ελληνικού κράτους. Όπως θα δούμε στα Κεφάλαια 4 και 5, στα χρόνια του Μεσοπολέμου η λογοτεχνική ομάδα του κύκλου Δροσίνης, που αποτελούνταν κατά βάση από τους «αριστείς» συγγραφείς, επρόκειτο να αναλάβει ρόλο ακαδημαϊκής ελίτ.

3. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί (1913-1922)

3.1. Διαγωνισμοί από μη κυβερνητικούς φορείς

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1910, καθώς η χώρα εισερχόταν στους Βαλκανικούς Πολέμους, παρατηρείται αύξηση του αριθμού εκείνων των διαγωνισμών, που ενθάρρυναν την παραγωγή λογοτεχνικών έργων με τόνο «πατριωτικό» και θέματα σχετικά με τον πόλεμο.¹³⁹ Αρκετά επιτυχημένος θεωρήθηκε σε αυτό το πλαίσιο ο διαγωνισμός που προκηρύχθηκε από τον Σ.Δ.Ω.Β. για τη συγγραφή διηγημάτων με θέματα αντλημένα από τα πρόσφατα πολεμικά γεγονότα και τα σχετιζόμενα με αυτά «εθνικά αισθήματα».¹⁴⁰ Οι όροι του διαγωνισμού απευθύνονταν σε ένα μάλλον «ενδιάμεσο» αναγνωστικό αισθητήριο, καθώς τα μικρά χρηματικά έπαθλα και η εκχώρηση των πνευματικών δικαιωμάτων στον Σύλλογο για μία δεκαετία ήταν φυσικό να αποτρέπουν τη συμμετοχή των καθιερωμένων συγγραφέων.¹⁴¹ Την ίδια στιγμή, επιδιωκόταν να αποθαρρυνθεί το

¹³⁹ Η αύξηση των λογοτεχνικών διαγωνισμών και της λογοτεχνικής παραγωγής, που είχαν ως θέμα τους τον πόλεμο, αποτελούσε αντικείμενο διαφόρων χρονογραφημάτων εκείνης της εποχής· βλ. ενδεικτικά: Π., «Ο πόλεμος εις την φιλολογίαν», εφ. *Εμπρός*, 18 και 27 Ιουλίου 1914, Έτος 18, ΑΦ. 6374 και 6383, σ. 1. Την περίοδο 1913-1914 διεξήχθη και ο θεατρικός διαγωνισμός του Α. Ρότσιλντ, με σκοπό την ανάδειξη έργων με θέματα αντλημένα από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις εκείνης της εποχής, τα αποτελέσματα του διαγωνισμού δεν ανταποκρίνονταν πλήρως στον «υψηλό και εμπνευσμένο του σκοπό». Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο αθλοθέτης δεν τον επανέλαβε· βλ. Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, ό.π., σ. 390-395. Πρβλ. επίσης, εδώ, τη μεθεπόμενη σημείωση.

¹⁴⁰ Επειδή ο διαγωνισμός κρίθηκε τότε ως επιτυχής, παροτρύνονταν και άλλοι φορείς να αναλάβουν αντίστοιχα εγχειρήματα· βλ. «Γράμματα προς την “Εστία”· Διατί όχι», εφ. *Εστία*, 4/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7095, σ. 2· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/2/1913, Έτος 11, ΑΦ. 112/3737, σ. 2· «Πολεμικά διηγήματα: Προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Εστία*, 7/2/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6828, σ. 3.

¹⁴¹ Ο πιο λαϊκός χαρακτήρας του διαγωνισμού του Σ.Δ.Ω.Β. καθίσταται έκδηλος, εάν συγκριθεί με τον θεατρικό διαγωνισμό του Α. Ρότσιλντ, που με τα υψηλότερα έπαθλα και με την εποπτευόμενη από τον πρίγκιπα Νικόλαο κριτική του επιτροπή, κατάφερε να προσελκύσει τη συμμετοχή αναγνωρισμένων συγγραφέων, όπως ο Η. Βουτιεριδής (έπαθλο 1.500 δρχ.), ο Α. Προβελέγγιος (έπαθλο 1.000 δρχ.), ο Μ. Λιδωρίκης (έπαθλο 1.000 δρχ.) και ο Γ. Τσοκόπουλος (έπαθλο 500 δρχ.)· βλ. Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, ό.π. Τα έπαθλα, αντιθέτως, του Συλλόγου αντιστοιχούσαν σε 500 δρχ. για το πρώτο βραβείο, 200 δρχ. για το δεύτερο και από 100 δρχ. για τα υπόλοιπα, γεγονός που είχε προκαλέσει αρνητικά σχόλια από τους κριτικούς του ημερήσιου Τύπου· βλ. ενδεικτικά: «Λακωνικά: Ο διαγωνισμός», εφ. *Ακρόπολις*, 8/2/1913, Έτος 27, ΑΦ. 10258, σ. 2· πρβλ. «Πολεμικά διηγήματα: Προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Εστία*, 7/2/1913, ό.π. Οι όροι που αφορούσαν τα τυποτεχνικά, ειδικότερα, ζητήματα του διαγωνισμού του Σ.Δ.Ω.Β. ήταν οι συνήθειες: τα διηγήματα έπρεπε να κυμαίνονται από 12 έως 40 σελίδες σχήματος 16, δηλαδή να περιλαμβάνουν από 12.000 μέχρι 40.000 τυπογραφικά στοιχεία (για τον συγκεκριμένο όρο είχε εκφράσει την ένστασή της η σύνταξη της εφημερίδας *Αθήναι*, θεωρώντας ότι περιόριζε την έμπνευση των υποψηφίων· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/2/1913, ό.π.). Ταυτόχρονα τα διηγήματα έπρεπε να είναι γραμμένα είτε σε τυποποιημένο δακτυλόγραφο κείμενο είτε σε χειρόγραφο με καθαρή και ευανάγνωστη γραφή, χωρίς προσθήκες, διορθώσεις ή σβησίματα. Οι φάκελοι των υποψηφιοτήτων έπρεπε να είναι ανώνυμοι και να φέρουν μόνο ένα διακριτικό ρητό στην προμετωπίδα τους. Συνημμένος έπρεπε να είναι ένας φάκελος, στον οποίο θα ήταν γραμμένο το ίδιο ρητό και ο οποίος θα περιείχε το όνομα του συγγραφέα. Δεν παρεχόταν η δυνατότητα επανάκτησης των χειρογράφων από τους συγγραφείς. Όσα έργα δεν θα

μεγάλο πλήθος των λαϊκών, ερασιτεχνών στιχοπλόκων μέσω της απαίτησης για μια γλώσσα επιμελημένη και σύμφωνη με τις μετριοπαθείς γλωσσικές αρχές του Συλλόγου,¹⁴² για την οποία έπρεπε να χρησιμοποιηθούν ως πρότυπα τα μέχρι τότε δημοσιεύματά του – κάτι που ασφαλώς απαιτούσε μια σχετική αναγνωστική και μορφωτική επάρκεια.¹⁴³ Έτσι, σύμφωνα με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων, που έγινε τον Οκτώβριο του 1913, από τα τριάντα τέσσερα υποβληθέντα έργα η επιτροπή, της οποίας η σύνθεση παρέμεινε μυστική, βράβευσε τα διηγήματα τεσσάρων νέων συγγραφέων –ως επί το πλείστον «μετασχόντων του πολέμου»¹⁴⁴, εκ των οποίων ο Τανάγρας¹⁴⁵ είχε την πιο διακριτή παρουσία στη λογοτεχνική δραστηριότητα εκείνης της περιόδου.¹⁴⁶

βραβεύονταν, επρόκειτο να καταστρέφονται, χωρίς να γνωστοποιείται το όνομα του συγγραφέα. Υπήρχε η δυνατότητα για αποστολή περισσότερων του ενός έργων από τον ίδιο συγγραφέα και η δυνατότητα για πολλαπλή διάκρισή του, υπό την προϋπόθεση ότι το κάθε του διήγημα θα είχε αποσταλεί αυτοτελώς. Οι φάκελοι έπρεπε να παραδίδονται ή να αποστέλλονται ταχυδρομικώς στα γραφεία του Συλλόγου.

¹⁴² Για τη διάσταση μεταξύ του Δροσίνη και των «άκρων δημοτικιστών με την κόκκινη σημαία του Ψυχάρη», η οποία εκδηλώθηκε με αφορμή την ίδρυση του Συλλόγου (που «καθιέρωνε για τα λαϊκά βιβλία του γλώσσα μέση μεταξύ της δημοτικής και της γραφομένης»), βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 50.

¹⁴³ Εκτός από τη γλώσσα, θα αξιολογούνταν και η υπόθεση των διηγημάτων, η πλοκή τους, καθώς και όλα τα τεχνολογικά και υφολογικά τους χαρακτηριστικά (ακρίβεια παρατήρησης, βαθύτητα σκέψης, ζωηρότητα του αισθήματος, υφολογική χάρη).

¹⁴⁴ Βλ. «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 13, τχ. 153, Νοέμβριος 1913, σ. 150.

¹⁴⁵ Κατά τα έτη 1913-1914 η δημόσια παρουσία του Α. Τανάγρα με έργα πολεμικού περιεχομένου ήταν ιδιαίτερα αισθητή και προωθούμενη από τον Τύπο μέσω δημοσιεύσεων, κριτικών και διαφημιστικών καταχωρήσεων· βλ. ενδεικτικά: «Η μεγαλόχαρη του Τανάγρα», εφ. *Εμπρός*, 13/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6070, σ. 3· «Τα έργα του Τανάγρα», εφ. *Αθήναι*, 27/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 70/5340, σ. 2· Α. Τανάγρας, «Οβίς» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 6-10 Μαρτίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 136-140/5045-5049, σ. 1· του ίδιου, «Ορκος» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 12-15 και 18 Μαρτίου, Έτος 12, ΑΦ. 142-145 και 148/5051-5054 και 5057, σ. 1· του ίδιου, «Εις τον βωμόν της πατρίδος [διήγημα σε συνέχειες]», εφ. *Αθήναι*, 13-21 Απριλίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 174-182/5083-5091, σ. 1-2· του ίδιου, «Ο άγγελος του θανάτου» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 24-27 Απριλίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 185-188/5094-5097, σ. 1-2· του ίδιου, «Η τουφεκιά», εφ. *Αθήναι*, 28-30 Απριλίου και 1 Μαΐου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 187-190/5098-5101, σ. 1-2· του ίδιου, «Η τελευταία ευχή», εφ. *Αθήναι*, 2-6 Μαΐου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 191-194/5102-5105, σ. 1-2· του ίδιου, «Ο αριθμός 53», εφ. *Αθήναι*, 13-16 Ιουλίου Έτος 12, ΑΦ. 265-268/5174-5177, σ. 1-2· του ίδιου, «Ο σωτήρ», περ. *Παναθήναια*, τχ. 318, Σεπτέμβριος 1914, σ. 165-170 [= εφ. *Εφημερίς*, 5-8 Οκτωβρίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1095-1038/11641-11644].

¹⁴⁶ Βλ. «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 1/11/1913, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6584, σ. 3· «Τα βραβευθέντα πολεμικά διηγήματα», εφ. *Ακρόπολις*, 1/11/1913, Έτος 34, ΑΦ. 10493, σ. 1· «Ο διαγωνισμός των πολεμικών διηγημάτων. Ποία εβραβέυθησαν», εφ. *Εστία*, 1/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7092, σ. 3. Αντίτυπο της έκδοσης με τα διηγήματα του διαγωνισμού σώζεται στη Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (<http://invenio.lib.auth.gr/record/128150?ln=el> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016]), απ' όπου έχω αντλήσει τα στοιχεία της έκδοσης: Σ.Δ.Ω.Β., *Πολεμικά διηγήματα βραβευθέντα εις τον διαγωνισμόν του συλλόγου*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1913.

Πίνακας 1.6. Διαγωνισμός Διηγήματος του Σ.Δ.Ω.Β.: τα αποτελέσματα (1913)

Συγγραφέας	Τίτλος διηγήματος	Κατηγορία/Είδος βραβείου	
Δελένδας Ι. Χ.	«Ο Μπάρμπα Γιώργος» ¹⁴⁷	Γ' Βραβείο	100 δρχ.
Πρίντεζης Α. Φ.	«Ο πρωτότοκος αδελφός»	Γ' Βραβείο	100 δρχ.
Τανάγρας Α. ¹⁴⁸	«Ο μούτσος»	Β' Βραβείο	200 δρχ.
Φλίσβης Δ. Γ.	1) «Για την Πατρίδα»	Α' Βραβείο	500 δρχ.
	2) «Προς το ξημέρωμα της Ελευθερίας»	Γ' Βραβείο	100 δρχ.

Στο τέλος της ίδιας δεκαετίας ένας ακόμη πολιτισμικός φορέας, ο –άλλοτε κραταιός, αλλά πλέον παρακμάζων– Φ.Σ. «Παρνασσός», στηριζόμενος σε επιχορήγηση του Θεμιστοκλή Χ. Φιλαδελφέως,¹⁴⁹ αποφάσισε να προωθήσει την αναβίωση του Φιλαδέλφειου Ποιητικού Αγώνα· ενός επικυρωτικού μηχανισμού που στο τέλος του 19^{ου} αιώνα είχε ταυτιστεί με την ανάδειξη της «Γενιάς του 1880» έχοντας απονείμει βραβεία σε συγγραφείς, όπως ο Εφταλιώτης, ο Κρυστάλλης, ο Παλαμάς και ο Στρατήγης.¹⁵⁰ Στο διάστημα 1918-1922 τελέστηκαν τρεις απονομές από κριτικές επιτροπές με συνθέσεις επιστημονικού, λογοτεχνικού και δημοσιογραφικού χαρακτήρα.¹⁵¹ Στην αρχή, η προσπάθεια αποδείχτηκε ατελέσφορη. Παρά την ιστορική βαρύτητα του διαγωνισμού και το προσφερόμενο χιλιόδραμο έπαθλο, ο πέμπτος Φιλαδέλφειος του 1918 δεν ανέδειξε καμία ποιητική συλλογή που να θεωρηθεί ως άξια βράβευσης. Από τα δέκα έξι έργα, που είχαν υποβληθεί μέχρι τα τέλη Απριλίου 1918, απλώς επαινέθηκαν η *Ζωή* του Η. Βουτιερίδη, τα *Θαλασσινά*

¹⁴⁷ Το διήγημα δημοσιεύτηκε στο περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), Έτος 1, τχ. 4, Μάρτιος 1923, σ. 23-26.

¹⁴⁸ Ο Τανάγρας συμμετείχε στον διαγωνισμό με το ψευδώνυμο «Χαρμίδης».

¹⁴⁹ Ο Θεμιστοκλής Χ. Φιλαδέλφειος (1838-1920) ήταν ο ιδρυτής του εν λόγω διαγωνισμού.

¹⁵⁰ Στον πρώτο Φιλαδέλφειο Ποιητικό Αγώνα, που διεξήχθη το 1889 (με κριτές τον Ν. Πολίτη, τον Σ. Σακελλαρόπουλο και τον Ι. Σκυλίτση) είχαν βραβευθεί ο Κ. Παλαμάς –με εισήγηση του Πολίτη– για την ποιητική του σύνθεση *Ο Ύμνος της Αθηνάς* και ο Α. Εφταλιώτης για τα *Τραγούδια του ξενιτευμένου*. Στον δεύτερο Φιλαδέλφειο του 1890 (με κριτές τους Ν. Πολίτη, Α. Προβελέγγιο και Ε. Ροΐδη) βραβεύτηκε εκ νέου ο Παλαμάς για την ποιητική συλλογή *Τα μάτια της ψυχής μου* και επαινέθηκε ο Κ. Κρυστάλλης για τη συλλογή *Αγροτικά*. Στον τρίτο Φιλαδέλφειο του 1891 οι κριτές Α. Βλάχος, Ι. Πανταζίδης και Σ. Σακελλαρόπουλος απένεμαν το βραβείο στον Γ. Δαμιανό για το έργο *Η Θάλασσα* και επάινεσαν τον Α. Κοταλιώτη για το έργο *Ο Καθρέφτης του Πύργου μου*. Στον τέταρτο Φιλαδέλφειο του 1892, οι κριτές Α. Βλάχος, Ι. Πανταζίδης και Α. Αναγνωστάκης απένεμαν το βραβείο στον Γ. Στρατήγη για την ποιητική σύνθεση *Έρωσ και Ψυχή* και επάινεσαν τον Κ. Κρυστάλλη για τη συλλογή *Ο τραγουδιστής του χωριού και της στάνης*· βλ. «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών. Κρίσις της επιτροπής των ελλανοδικών», περ. *Εστία*, τμ. 14, τχ. 696-700, 30 Απριλίου-28 Μαΐου 1889, σ. 377-381, 393-397, 409-412, 428-430, 444-445· «Ο Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών», περ. *Εστία*, τμ. 15, τχ. 27-28, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1890, σ. 1-4 και 20-27· «Ο Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών», περ. *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, τμ. 1, τχ. 3, 10/11/1891, σ. 35-37· «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών. Κρίσις της επιτροπής των ελλανοδικών», περ. *Εστία*, τμ. 17, τχ. 44-46, 1892, σ. 273-276, 289-292 και 305-309.

¹⁵¹ Τα δύο από τα τρία μέλη της εκάστοτε επιτροπής υποδεικνύονταν από τον Σύλλογο, ενώ το τρίτο από τον αγωνοθέτη. Για τις ακριβείς συνθέσεις των κριτικών επιτροπών, βλ. Πίνακα 1.9.

Τραγούδια του Ζ. Βραδυνού [= Ν. Χατζιδάκη]¹⁵² και οι *Γυρισμοί* του Ρ. Φιλύρα.¹⁵³ Το μη διατεθέν βραβείο προστέθηκε στον επόμενο διαγωνισμό κι έτσι στον έκτο Φιλαδέλφειο, που προκηρύχθηκε τον Μάρτιο του 1919 προσφέρθηκαν δύο βραβεία αξίας χιλίων δραχμών έκαστο. Πέρα από το αξιολογικό ποσό, επιπλέον πλεονέκτημα του διαγωνισμού θεωρήθηκε το γεγονός ότι δεν έθετε πολλούς περιορισμούς ως προς το θέμα, την έκταση και τη γλώσσα των υποψηφίων έργων: οι χειρόγραφες ποιητικές συλλογές όφειλαν να είναι γραμμένες είτε σε συγκρατημένη καθαρεύουσα «άνευ αρχαϊσμού και δυσνοήτων λέξεων», είτε σε δημοτική «εν ή εποιήθησαν τα γνήσια δημοτικά τραγούδια του ελληνικού λαού» και να έχουν θέματα «αναγόμενα εις υψηλά και εθνικά ιδίως ιδεώδη, συμβάλλοντα εις την εξύψωσιν της ψυχής του Ελληνικού λαού».¹⁵⁴ Μετά από διάφορες αναβολές, τα έργα υποβλήθηκαν μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου και τον Μάιο του 1920 έγινε η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων στη μεγάλη αίθουσα του Συλλόγου. Έχοντας αξιολογήσει δεκαέξι υποβληθείσες συλλογές,¹⁵⁵ η επιτροπή απένειμε το πρώτο βραβείο στον Σ. Δάφνη για το έργο *Το Ανοιχτό παράθυρο* και διαμοίρασε το δεύτερο στους Κ. Γ. Καρυωτάκη για τη συλλογή *Τραγούδια της πατρίδας* και Ν. Κυπαρίσση για το έργο *Ολυμπιακά: παράλληλα* επάινεσε το έργο *Αρμονίες* του Η. Βουτιερίδη.¹⁵⁶ Τα

¹⁵² Ο πανεπιστημιακός καθηγητής μαθηματικών Νικόλαος Χατζιδάκης (1872-1942), ανεψιός του Γεωργίου Χατζιδάκη, είχε αναπτύξει λογοτεχνική δραστηριότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1920 μέσα από τον κύκλο του *Νουμά*.

¹⁵³ Βλ. «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π., σ. 94· «Ο “Φιλαδέλφειος”», εφ. *Έθνος*, 5/2/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1432, σ. 1· «Ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 4/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 166/5568, σ. 1· «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 5/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 167/5569, σ. 1. Τα δημοσιεύματα παρουσιάζουν σύγχυση ως προς την ακριβή ημέρα λήξης της προθεσμίας και ως προς τον αριθμό των υποψηφιοτήτων. Δεχόμαστε ως σωστή την τελευταία ανακοίνωση, γιατί θα πρέπει να προερχόταν από τον ίδιο τον Σύλλογο, όπως υπονοείται στη φράση: «Εις συμπλήρωσιν των χθεσινών πληροφοριών [...] μας παρέχονται και αι εξής νεώτεροι πληροφορία».

¹⁵⁴ Τα χειρόγραφα των έργων δεν θα επιστρέφονταν και έπρεπε να υποβληθούν μέσα σε φάκελο, στον οποίο θα αναγραφόταν κάποιο ψευδώνυμο και ο οποίος θα περιείχε εσώκλειστο το όνομα του συγγραφέα.

¹⁵⁵ Οι τίτλοι των υποβληθεισών συλλογών, που δεν βραβεύτηκαν, ήταν οι εξής: *Φως, φωνές και μύρα: Τα λουλούδια του Βουνού: Το άτι του Μήτρου: Δάφνη: Δάφνες: Στιγμές Ωμορφιάς: Στο δρόμο: Το κέντημα: Τα τραγούδια της αγάπης: Κλεψύδρα: Στίχοι και Σονέττα*: βλ. «Η χθεσινή εορτή εις τον “Παρνασσόν. Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός”», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6351, σ. 1.

¹⁵⁶ Βλ. «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, Μάρτιος-Απρίλιος 1919, σ. 14· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 30/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 162/5921, σ. 1· [Προκήρυξη Φιλαδέλφειου], εφ. *Πολιτεία*, 19/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 484, σ. 2· «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 8/11/1919, Έτος 18, ΑΦ. 388/6143, σ. 1· «Η φιλολογία και η τέχνη τω 1919», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, Φεβρουάριος 1920, σ. 97· «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, Φεβρουάριος 1920, σ. 112· «Ο Φιλαδέλφειος διαγωνισμός», εφ. *Εφημερίς*, 16/3/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4847/1887, σ. 1· «Το Φιλαδέλφειον Διαγώνισμα», εφ. *Πολιτεία*, 21/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 283, σ. 2· «Φιλαδέλφειος Αγών», εφ. *Πολιτεία*, 29/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 291, σ. 2· «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 15/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 118/6243, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 10/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 142/6267, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος αγών», εφ. *Αθήναι*, 1/4/1920, Έτος 18, ΑΦ. 184/6289, σ. 1· «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 231-232, Μάιος-Ιούνιος 1920, σ. 32· «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Εστία*, 31/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9247, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 30/4/1920, Έτος 18, ΑΦ. 213/6318, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος

αποτελέσματα, τέλος, του έβδομου Φιλαδέλφειου, που προκηρύχθηκε τον επόμενο χρόνο, ανακοινώθηκαν στη μεγάλη αίθουσα του «Παρνασσού» στις 12 Μαΐου 1922, ενώ ο αθλοθέτης είχε εν τω μεταξύ αποβιώσει. Από τις είκοσι μία υποβληθείσες συλλογές, που διεκδικούσαν το δισχιλιόδραχμο βραβείο, προκρίθηκαν οι έντεκα, που θεωρήθηκε πως διέθεταν κάποια αισθητική αξία («ποιητικό αίσθημα» και «κατοπτρισμόν της συγχρόνου αντιλήψεως»), αν και υπήρχε γενικά η αίσθηση πως στις περισσότερες συλλογές έλειπαν «η καλλιτεχνική σύνθεσις» και «η ακρίβεια του ρυθμού και της γλώσσης». Το πρώτο βραβείο διαμοιράστηκε στους Γ. Αθάνα (για το έργο *Καιρός πολέμου*) και Σ. Σπεράντσα (για τη συλλογή *Όταν φεύγουν οι ώρες*), ενώ ο Ν. Πετιμεζιάς-Λαύρας επαινέθηκε για τις *Μικρές πνοές*.¹⁵⁷

Πίνακας 1.7. Φιλαδέλφειος Ποητικός Διαγωνισμός του Φ.Σ. «Παρνασσός»: οι βραβευθέντες (1918-1922)

Όνοματεπώνυμο	Βραβευθέν έργο	Κατηγορία/Είδος βραβείου	Έτος
Αθάνας Γ.	<i>Καιρός πολέμου</i>	Α' Βραβείο	1.000 δρχ. 1922
Βουτιεριδής Η.	1) <i>Ζωή</i>	Έπαινος	- 1918
	2) <i>Αρμονίες</i>	Έπαινος	- 1920
Βραδυνός Ζ.	<i>Θαλασσινά Τραγούδια</i>	Έπαινος	- 1918
Δάφνης Σ.	<i>Το ανοιχτό παράθυρο</i>	Α' Βραβείο	1.000 δρχ. 1920
Καρυωτάκης Κ. Γ.	<i>Τραγούδια της Πατρίδας</i>	Β' Βραβείο	500 δρχ. 1920
Κυπαρίσσης Ν.	<i>Ολυμπιακά</i>	Β' Βραβείο	500 δρχ. 1920
Λαύρας-Πετιμεζιάς Ν.	<i>Μικρές πνοές</i>	Έπαινος	- 1922
Σπεράντσα Σ.	<i>Όταν φεύγουν οι ώρες</i>	Α' Βραβείο	1.000 δρχ. 1922
Φιλύρας Ρ.	<i>Γυρισμοί</i>	Έπαινος	- 1918

Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 10/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 223/6328, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Αγών», εφ. *Αθήναι*, 23/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 226/6341, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 25/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 238/6345, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 29/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 242/6349, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 30/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 243/6350, σ. 1.

¹⁵⁷ Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 14-15· «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 12/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 204/7205, σ. 1· «Ο “Φιλαδέλφειος”», εφ. *Αθήναι*, 13/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 205/7206, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Πατρίς*, 12/5/1922, Περίοδ. Β', Έτος 32, ΑΦ. 130, σ. 3. Μερικές από τις υποβληθείσες συλλογές, καθώς και η μακρά εισηγητική έκθεση της επιτροπής σώζονται στο Αρχείο του Λ. Αστέρη [= Δ. Καραχάλιου], που ήταν ο εισηγητής των βραβεύσεων. Το Αρχείο βρίσκεται στο Ε.Λ.Ι.Α.: βλ. Ε. Ράμφου, [Αρχειονομική περιγραφή του Αρχείου Λ. Αστέρη], Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: http://www.elia.org.gr/entry_fds?entryID=79&pageCode=04.02&tablePageID=25&pageID=101&langid=1 [τελευταία προσπέλαση: 3/1/2015]. Λίγον καιρό πριν από τον θάνατό του, ο Π. Δημητρακόπουλος διευκρίνισε με ανοιχτή επιστολή στον Τύπο ότι η συλλογή «Τραγούδια της Ανέμης», που υπεβλήθη στον διαγωνισμό, δεν ήταν η δική του υπό έκδοση συλλογή σατιρικών ποιημάτων «Παραμύθια της Ανέμης», που κατά σύμπτωση έφερε παρεμφερή τίτλο με έργο του Ν. Μπάρακλη. Ο Λ. Αστέρης επιβεβαίωσε τη συγκεκριμένη πληροφορία, επισημαίνοντας ότι η υποβληθείσα συλλογή ήταν λυρική και όχι σατιρική· βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «“Παραμύθια της Ανέμης”» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 16/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 208/7209, σ. 1· Δ. Καραχάλιος [= Λ. Αστέρης], «Τα τραγούδια της Ανέμης» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 17/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 209/7210, σ. 1.

Τα περισσότερα από τα βραβευθέντα ποιήματα εκδόθηκαν στο αμέσως προσεχές διάστημα ή δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες και περιοδικά.¹⁵⁸ Η εφημερίδα *Αθήναι* του διατελέσαντος χρέη εισηγητή στον δεύτερο Φιλαδέλφειο, Γ. Πωπ (βλ. Πίνακα 1.9), φρόντισε μάλιστα να προωθήσει με πρωτοσέλιδες δημοσιεύσεις πολλά από τα ποιήματα του διαγωνισμού –και ιδίως όσα ανήκαν στον μόνιμο συνεργάτη της Σ. Δάφνη.¹⁵⁹ Αξίζει εδώ να παρατηρηθεί πως στις δημοσιεύσεις αυτές περιλαμβάνονται και τρία ποιήματα του Κ. Γ. Καρυωτάκη¹⁶⁰ που διέλαθαν της προσοχής του επιμελητή των *Απάντων* του, Γ. Π. Σαββίδη. Κατά την αναζήτηση των ποιημάτων, που περιλαμβάνονταν στην υποβληθείσα στον Φιλαδέλφειο ποιητική συλλογή του Καρυωτάκη, ο Σαββίδης στηρίχτηκε σε τρία κείμενα: 1) την εισηγητική έκθεση της επιτροπής, 2) την επιστολή με την οποία ο Καρυωτάκης αντέκρουσε την εναντίον του κατηγορία περί προσπάθειας εξαπάτησης της επιτροπής,¹⁶¹ και 3) την αναγγελία, με την οποία ο *Νουμάς* ευχαριστούσε τον ποιητή για κάποια παραχωρούμενα προς δημοσίευση βραβευθέντα ποιήματά του.¹⁶² Με βάση τα συγκεκριμένα κείμενα ο Σαββίδης συμπέρανε σωστά ότι «τουλάχιστον οκτώ από αυτά [τα

¹⁵⁸ Ο εκδοτικός οίκος του Ι. Ν. Σιδέρη εξέδωσε το 1920 τη συλλογή *Ανοιχτό παράθυρο* του Σ. Δάφνη και το 1924 την ποιητική συλλογή *Καιρός πολέμου· ποιήματα (1918-1919)* του Γ. Αθάνα. Το τυπογραφείο «Τύπος» του Θεοδωρόπουλου εξέδωσε το 1919 τη συλλογή *Γυρισμοί (1912-1918)* του Ρ. Φιλύρα, ενώ ο εκδοτικός οίκος «Παντογνώστης» εξέδωσε το 1922 τη συλλογή *Όταν φεύγουν οι Ώρες* του Σ. Σπεράντσα. Τα *Ολυμπιακά* του Ν. Κυπαρίσση εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο της «Εστίας» το 1927. Ένα από τα βραβευθέντα ποιήματα του Σπεράντσα αναδημοσιεύτηκε στον *Νουμά·* βλ. Σ. Σπεράντσα, «Μικρό χωριό», περ. *Νουμάς*, τμ. 19, τχ. 765, 15/8/1922, σ. 37.

¹⁵⁹ Βλ. Σ. Δάφνης, «Μπαλλάντα των βατράχων» και «Το κόκκινο στοιχείο», «Τραγούδι της καρμανιόλας», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου και 7 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6359 και 251/6366, σ. 1· Ν. Κυπαρίσσης, «Εις την νίκη», «Εις τον Παιώνιον», «Στα ερείπια της αρχαίας Ολυμπίας», εφ. *Αθήναι*, 14 και 21 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 258/6373 και 265/6370, σ. 1.

¹⁶⁰ Πιθανότατα από τυπογραφικό λάθος το όνομα του ποιητή αναγράφεται στο κείμενο της εισηγητικής έκθεσης και στις υπογραφές που συνοδεύουν τα ποιήματα ως «Α. Καρυωτάκης», «δικηγόρος υπηρετών νυν ως έφεδρος εν τω στρατώ»· βλ. «Ο Φιλαδέλφειος Αγών: Τα υποβληθέντα έργα - Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήνα*, 10/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 254/6359. Αλλά και στην υπογραφή κάτω από το κείμενο της επιστολής του Καρυωτάκη το όνομα του ποιητή περιλαμβάνει τυπογραφικό λάθος, καθώς αναγράφεται ως «Κ. Ρ. Καρυωτάκης»· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Δι' έν ποίημα» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 8/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 252/6359, σ. 1.

¹⁶¹ Η εισηγητική έκθεση του Πωπ δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα του ιδίου σε δέκα συνέχειες· βλ. «Ο Φιλαδέλφειος Αγών: Τα υποβληθέντα έργα - Η κρίσις της επιτροπής» [1-10], εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου - 10 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6349-254/6359. Σε αυτήν την έκθεση περιλαμβανόταν μία αναφορά, σύμφωνα με την οποία ο Καρυωτάκης είχε δολίως συμπεριλάβει στα υποβληθέντα ποιήματα και ένα μεταφρασμένο από τα γαλλικά ποίημα. Ο Καρυωτάκης απάντησε με δημόσια επιστολή, εξηγώντας πως επρόκειτο για πρωτότυπο ποίημα· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Δι' έν ποίημα» [επιστολή], ό.π. Περισσότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα: *εδώ*, σ. 179-180.

¹⁶² Η αναγγελία του *Νουμά* έχει ως εξής: «Ο ποιητής Κ. Γ. Καρυωτάκης, που βραβεύτηκε στον τελευταίο Φιλαδέλφειο διαγωνισμό, είχε την καλοσύνη να δώσει έξη από τα βραβεύμενα τραγούδια του στο “Νουμά” [...]. Τα τραγούδια αυτά θαν τ' αρχινήσουμε από την ερχόμενη βδομάδα, δημοσιεύοντας από δυο σε κάθε φύλλο. Ο Καρυωτάκης, καθώς είναι γνωστό στους αναγνώστες μας, βραβεύτηκε και στο διαγωνισμό του “Νουμά” για “παιδικά τραγούδια”»· βλ. «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική Φιλολογία», περ. *Νουμάς*, τχ. 705, 10/10/1920, σ. 237.

ποιήματα της συλλογής *Νηπενθή*] –ασφαλώς τα: “Μοναξιά” και “Του αδελφού μου” [...], πιθανώς τα “Αθήνα”, “Αφιερωμένο” (= “Σε παλαιό συμφοιτητή”),¹⁶³ “Γυρισμός” (= “Αττική”), “Ευγένεια”, “Ποιητές” και “Πολύμνια”– περιλαμβάνονταν στην αυτοσχέδια συλλογή *Τραγούδια της Πατρίδας* [...].¹⁶⁴ Ο Σαββίδης παραθέτει, επιπλέον, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό, την πληροφορία του Χ. Σακελλαριάδη ότι στη συλλογή περιλαμβάνονταν και τα ποιήματα της «Ηρωϊκής Τριλογίας», που αργότερα περιλήφθηκαν στη συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες*.¹⁶⁵ Προσθέτοντας τώρα στις πηγές αυτές και τα τρία δημοσιευθέντα ποιήματα των *Αθηνών* που παρουσιάζουμε εδώ, συγκροτείται έτσι ένα σώμα δέκα πέντε ποιημάτων, τα οποία παρέχουν μια αρκετά σαφή εικόνα για το πιθανό περιεχόμενο της συλλογής «Τραγούδια της πατρίδας». Τα τρία αυτά ποιήματα είναι τα «Πάνου στο Λυκαβητό» [sic], «Υπνος» και «Η ζωή (Όνειρο)».¹⁶⁶

Το πρώτο από αυτά ταυτίζεται με το –δημοσιευμένο αργότερα στον *Νουμά* με ανεπαίσθητες αλλαγές– γνωστό σήμερα ποίημα «Λυκαβητός» [sic].¹⁶⁷ το δεύτερο δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1920 στον *Λόγο* της Κωνσταντινούπολης¹⁶⁸ και περιελήφθη στη συνέχεια στα *Νηπενθή* στη σειρά «Νοσταλγικά»¹⁶⁹ (η δημοσίευση των *Αθηνών* παρουσιάζει αρκετές διαφορές ως προς την οργάνωση των στίχων, αλλά και το περιεχόμενο).¹⁷⁰ Στην περίπτωση, όμως, του τρίτου ποιήματος έχουμε, όπως φαίνεται, ένα

¹⁶³ Περιέργως, παρότι τα ποιήματα «Γυρισμός» και «Αφιερωμένο» δημοσιεύτηκαν ως «βραβευμένα στον τελευταίο “Φιλαδέλφειο”», ο Χ. Σακελλαριάδης ισχυρίστηκε ότι γράφτηκαν «κατόπι», δηλαδή μετά από τη βραβευθείσα συλλογή. Είναι πιθανό η φράση αυτή να αναφέρεται στην προηγηθείσα πρότασή του ότι «η συλλογή “Νηπενθή”, όπως τυπώθηκε [...], δεν είναι εντελώς όμοια μ’ εκείνη που βραβεύθηκε». Υπ’ αυτήν την έννοια, ίσως ο Σακελλαριάδης να εννοούσε ότι τα συγκεκριμένα ποιήματα «ξαναγράφηκαν», δηλαδή δέχθηκαν νέα επεξεργασία μετά τη βράβευσή τους· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Γυρισμός» και «Αφιερωμένο», περ. *Νουμάς*, τχ. 706 και 707, 17 και 24 Οκτωβρίου 1920, σ. 1· του ίδιου, *Απαντα· έμμετρα και πεζά, χ.ε.*, Αθήνα 1938, σ. 18.

¹⁶⁴ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα (1913-1928)*, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992, σ. 313-314.

¹⁶⁵ Βλ. του ίδιου, *Απαντα· έμμετρα και πεζά*, ό.π., σ. 18· του ίδιου, *Τα ποιήματα (1913-1928)*, ό.π., σ. 314.

¹⁶⁶ Βλ. «Τα βραβευθέντα» [1-2], εφ. *Αθήναι*, 14 και 21 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 258/6363 και 265/6370, σ. 1.

¹⁶⁷ Οι αλλαγές αυτές, που δεν αποκλείεται να οφείλονται σε παρεμβάσεις κάποιου διορθωτή των *Αθηνών*, είναι οι εξής: «Κι’ ανέβηκα. Και ξέφυγα. Και» (στ. 1), «είνε» (στ. 4). Στο τέλος του στ. 13 έχει παραλειφθεί από τον Σαββίδη ένα κόμμα, που υπάρχει και στις δύο δημοσιεύσεις. Για τη δημοσίευση του *Νουμά*: βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Λυκαβητός», περ. *Νουμάς*, τμ 19, τχ. 765, 15/8/1922, σ. 37. Διατηρώ την ορθογραφία των δύο δημοσιεύσεων και όχι της έκδοσης.

¹⁶⁸ Για τη συγκεκριμένη πληροφορία και την αντιπαραβολή του δημοσιευθέντος ποιήματος με την περιληφθείσα στα *Νηπενθή* έκδοσή του, βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 326.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 83-84.

¹⁷⁰ Στη συγκεκριμένη δημοσίευση το ποίημα είναι χωρισμένο σε δύο τρίστιχες, δύο τετράστιχες και δύο εννιάστιχες στροφές. Ταυτόχρονα παρουσιάζει τις εξής παραλλαγές στη διατύπωση, που σχετίζονται κυρίως με τη χρήση του δεύτερου πληθυντικού προσώπου στη θέση του πρώτου πληθυντικού της έκδοσης (η αριθμηση των στίχων αφορά το κείμενο της έκδοσης): «Θα σας δοθή» (στ. 1), «κ’ η μοίρα» (στ. 1), «να πάτε να πεθάνετε» (στ. 2), «θα κοιμηθήτε» (στ. 4), «Κι’ απάνωθέ σας» (στ. 5), «να φεύγουν στον ουρανό τ’

άγνωστο μέχρι σήμερα, αθησαύριστο κείμενο του Καρυωτάκη. Πρόκειται για ένα εκτενές ποίημα δέκα πέντε τετράστιχων στροφών με εναλλασσόμενους δακτυλικούς εξασύλλαβους και πεντασύλλαβους στίχους (επί της ουσίας δακτυλικούς ενδεκασύλλαβους, σπασμένους σε δύο στίχους στο σημείο της τομής), εκ των οποίων ομοιοκαταληκτούν πάντοτε ο δεύτερος με τον τέταρτο. Η στιχουργική του διάταξη, τα ρυθμικά του χαρακτηριστικά¹⁷¹ καθώς και η απλή, δημοτική του γλώσσα προσεγγίζουν την τεχνοτροπία άλλων ποιημάτων που έγραψε σε αυτήν την περίοδο ο Καρυωτάκης, όπως τα «Πολύμνια», «Διάκος», «Κανάρης», «Byron» (που πιθανότατα περιλαμβάνονταν, όπως είδαμε, στην υποβληθείσα στον διαγωνισμό συλλογή), «Δρόμος» (που περιλαμβάνονταν στα *Νηπενθή* και δημοσιεύτηκε σε διάφορα έντυπα),¹⁷² καθώς και τα «*Varium et mutabile*» και «Παιδικό/Καλοσύνη» (που δημοσιεύτηκαν επίσης σε διάφορα έντυπα της εποχής).¹⁷³ Ταυτόχρονα, το συγκεκριμένο ποίημα –αλλά και τα επτά προαναφερόμενα– παρουσιάζουν υφολογική σύγκλιση με τα παιδικά ποιήματα, που ο Καρυωτάκης δημοσίευσε στο χρονικό διάστημα 1919-1922.¹⁷⁴ Φαίνεται, δηλαδή, πως το προστιθέμενο στο corpus των καρυωτακικών απάντων ποίημα «Η ζωή (Όνειρο)» αποτελεί μια επιπλέον εκδήλωση της πρώιμης μετεφηβικής τεχνοτροπίας του ποιητή.

αστέρια» (στ. 5-6), «θα 'νε» (στ. 10) «στα μαλλιά σας» (στ. 10), «οι αύρες. Η ανάσα» (στ. 10-11), «φοικιών» (στ. 11) «θα σας μοιρόνη και» (στ. 11-12), «βλέφαρά σας» (στ. 12), «γρoικήστε, θα γελάτε.» (στ. 13), «φράχτες και» (στ. 14-15), «Για να σας» (στ. 16), «τ' αηδόνια» (στ. 17), «θα κοιμηθήτε» (στ. 18), «χωριού σας» (στ. 19), «στέκονται» (στ. 20), «και σκύβοντας κρυφά» (στ. 21), «της κυριακής» (στ. 23), «χρόνια σας» (στ. 24), «χέρι σας» (στ. 25), «κυρούλα κι' όπως» (στ. 25-26), «κλείνετε» (στ. 26), «θα σας δηγιέται ωχρή, σαν παραμύθι» (στ. 27), «θα κατεβή» (στ. 29), «πόδια σας» (στ. 29), «κοιμηθήτε» (στ. 30), «κοιμηθήτε» (στ. 32). Οι στίχοι 7-9 της έκδοσης είναι μετατεθειμένοι μετά τον στίχο 15 με τις εξής αλλαγές: «Θα σας χαιδεύη», «το κύμα και», «τ' όνειρό σας θα σας τραβάη», «είνε.».

¹⁷¹ Για ορισμένους καρυωτακικού τύπου παρατονισμούς και χασμωδίες, βλ. ενδεικτικά τους στίχους 1 και 7.

¹⁷² Στο *ίδιο*, σ. 325.

¹⁷³ Στο *ίδιο*, σ. 341, 390.

¹⁷⁴ Στο *ίδιο*, ό.π., σ. 391-392. Τις διακρίσεις του Καρυωτάκη και του Σπεράντσα στους Φιλαδέλφειους Ποιητικούς Διαγωνισμούς προέβαλε η διεύθυνση του περιοδικού παιδικής λογοτεχνίας *Παιδική Χαρά*, με το οποίο οι δύο ποιητές συνεργάζονταν εκείνη την περίοδο· βλ. Α. Μ. Χρυσάφκη, *Η συγκρότηση του παιδικού προτύπου στο Μεσοπόλεμο μέσα από το περιοδικό «Η Παιδική Χαρά» κατά τα έτη 1921-1931 και 1935-1936*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Επιστημών της Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1999, σ. 50, 70.

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 1: Φιλαδέλφειος Ποητικός Διαγωνισμός, 1920 Ένα άγνωστο, αθησαύριστο ποίημα του Καρυωτάκη, βραβευμένο στον διαγωνισμό ¹⁷⁵					
Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Η ζωή (Όνειρο)»					
Στάθηκα κάποτε, φτωχοπαιδάκι κ' εκαθρεφτίστηκα σ' ένα ρυάκι.		Ήτανε γιόρτασμα χάμου στο χώμα, και με το μύρο του και με το χρώμα.	πώς σας εκύττα<ξα>, πλάνα μου μάτια στ' ασημογάλανα νεροπαλάτια,		
Ήμουν στο σπίτι μου και στην πατρίδα. Η άνοιξη μέσα μου, πέρα η αχτίδα.	5	Πλούσιο, τετράψηλο, νέο το χορτάρι. Η παπαρούνα του, κόκκινη χάρη.	25	μήνυμα μου 'στειλεις μέσ' απ' το βάθος, (κ' ήταν ο πόνος μου κ' ήταν το πάθος,	45
Γύρω σε κλήματα και σε λουλούδια τ' όνειρο υφαίνανε τα πεταλούδια.	10	Μέσα στον ηλιόφωτου πέταε τη δόξα σπίνος αγέρινα γράφοντας τόξα.	30	κι' ήταν των ύστερων χρόνων το ψέμα) μήνυμα μου 'στειλεις, ίδιο μου βλέμμα.	50
Δίπλα, καλόγνωμη βασιλοπούλα, μού ερωτομίλαγε μια νεραντζούλα,	15	Ξένοιαστο αν ήμουνα φτωχοπαιδάκι τότε, κι' αν έβλε<πα> μέσα στο ρυάκι,	35	Κ' είδα τους πόθους μου σαν ξεροφύλλα κ' είδα τη μοίρα μου μαύρη που εκύλα,	55
σάλευε πράσινα και μοσκοβόλα χέρια· μού επρ<ότει>νε ¹⁷⁶ τ' άνθη της όλα.	20	με το ουρανόφεγγο και με το Μάη στο δροσοκρούσταλλο ν' αχνογελάη,	40	κ' είδα την μοίρα μου μέσα στο ρυάκι, ξένοιαστο ας ήμουνα φτωχοπαιδάκι.	60

Διαγωνισμοί –κατά το ήμισυ λογοτεχνικοί– προκηρύχθηκαν κατά την ίδια δεκαετία και από το Ωδείο Αθηνών, που διευθυνόταν από τον υψηλού κοινωνικού κύρους Μουσικό και Δραματικό Σύλλογο.¹⁷⁷ Πρόκειται για τους τέσσερεις Αβερύφειους Μουσικούς Διαγωνισμούς (1912, 1915, 1917, 1925),¹⁷⁸ που αποσκοπούσαν στην ανάδειξη μουσικών

¹⁷⁵ Πηγή: «Τα βραβευθέντα» [1], εφ. *Αθήναι*, 21/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 265/6370, σ. 1.

¹⁷⁶ Το κείμενο είναι φθαρμένο στο συγκεκριμένο σημείο.

¹⁷⁷ Το 1919 προκήρυξε αντίστοιχο διαγωνισμό λαϊκών τραγουδιών και η Εταιρεία Θεατρικών Συγγραφέων, «συνεχίζουσα τας προσπάθειάς της προς δημιουργίαν Αθηναϊκού τραγουδιού», όπως διευκρίνιζε. Η συμμετοχή κρίθηκε ως αρκετά ικανοποιητική· τα τρία καλύτερα τραγούδια επρόκειτο να εκτελεσθούν σε εσπερίδα στο θέατρο «Ολύμπια»· βλ. «Τα Ελληνικά έργα», εφ. *Αθήναι*, 11/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 326/6086, σ. 1. Σύμφωνα με την Μ. Μπαρμπάκη, προθέσεις για διαγωνισμούς μελοποίησης «καθαρώς ελληνικών μελοδραματιών» είχαν εκδηλωθεί και προ του 1910 από διάφορους συλλόγους, όμως δεν φαίνεται να τελεσφόρησαν· βλ. Μ. Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2009, σ. 276-277.

¹⁷⁸ Οι χρονολογίες αναφέρονται στο έτος, κατά το οποίο έγινε η ανακοίνωση του αποτελέσματος του εκάστοτε διαγωνισμού.

έργων, διά των οποίων μελοποιούνταν ποιήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας.¹⁷⁹ Από αυτούς μόνο ο δεύτερος και ο τρίτος ανέδειξαν νέα, αδημοσίευτα έργα, εφόσον οι βραβευθείσες συνθέσεις του πρώτου και του τέταρτου διαγωνισμού στηρίζονταν σε ήδη υπάρχοντες και δημοσιευμένους στίχους. Πιο αναλυτικά, ο πρώτος αφορούσε τη σύνθεση παιδικών και πατριωτικών τραγουδιών για παιδαγωγική κυρίως, αλλά και για στρατιωτική χρήση («τραγουδάκια που να μπορούνε ναν τα τραγουδούν παιδιά, φοιτητές και στρατιώτες»),¹⁸⁰ ο δεύτερος τη σύνθεση ωδής με θέμα «αναφερόμενον εις τα μεγάλα εθνικά γεγονότα των ετών 1912-1913», ο τρίτος τη σύνθεση τραγουδιών με θέματα «ελληνικά αρχαία ή νέα» και ο τέταρτος αρχικά τη σύνθεση ενός ύμνου στο πλαίσιο των εορτασμών για την Εκατονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης¹⁸¹ και τελικά τη σύνθεση ενός μελοδράματος. Κριτές ως προς το ποιητικό σκέλος αυτών των διαγωνισμών διατέλεσαν κατά καιρούς οι «θεσμικοί», όπως είδαμε στις δύο προηγούμενες ενότητες, συγγραφείς Δροσίνης, Κουρτίδης, Νιρβάνας και Προβελέγγιος, καθώς και ο εξίσου «θεσμικός» πανεπιστημιακός καθηγητής Σίμος Μενάρδος (βλ. Πίνακα 1.9).¹⁸² Σύμφωνα με τις ανακοινώσεις του Ωδείου, από τα εκατόν δέκα τέσσερα τραγούδια που απεστάλησαν στον πρώτο Αβερύφειο βραβεύτηκαν δέκα τρία έργα των Μ. Καλομοίρη και Δ. Χωραφά, βασισμένα σε ήδη υπάρχοντα ποιήματα των Α. Βαλαωρίτη, Γ. Βιζυηνού, Γ. Δροσίνη, Σ. Περεσιάδη, Ι. Πολέμη, Χ. Σαμαρτζίδη και Α. Χρηστόπουλου, καθώς και σε στίχους της δημοτικής ποίησης. Στον δεύτερο Αβερύφειο, αν και κανένα από τα υποβληθέντα δεν κρίθηκε ως απολύτως άξιο βράβευσης, η επιτροπή ξεχώρισε μία ωδή του

¹⁷⁹ Η διαθήκη του Γεωργίου Αβέρωφ ανέθετε στο Ωδείο Αθηνών την εκ περιτροπής ετήσια διεξαγωγή ενός δραματικού και ενός μουσικού διαγωνισμού, με χρηματοδότηση από τους τόκους ενός κατατεθειμένου στην Εθνική Τράπεζα κεφαλαίου ύψους 500.000 δραχμών, το οποίο αποτελούσε μέρος του κληροδοτήματος· βλ. Κ. Π. Ζαβιτζιάνου, *Αρχαία Εθνικών Ενεργειών*, Μέρος Α', τχ. 1, τυπ. Α⁹⁰¹ Γεράρδοι, Αθήνα 1929, σ. 20. Από το 1910 μέχρι το 1926 ο δραματικός διαγωνισμός διεξήχθη συνολικά οκτώ φορές. Κριτές του διατέλεσαν κατά καιρούς οι Γ. Δροσίνης, Ι. Ζερβός, Δ. Κακλαμάνος, Α. Κουρτίδης, Σ. Μενάρδος, Π. Νιρβάνας, Σ. Σακελλαρόπουλος, Γ. Σωτηριάδης και Δ. Χατζόπουλος. Στους δραματικούς Αβερύφειους διακρίθηκαν οι συγγραφείς Ι. Αργυρόπουλος, Π. Δημητρακόπουλος, Α. Δούζας, Μ. Ιωσήφ, Β. Κολοκοτρώνης, Μ. Λιδωρίκης, Σ. Μελάς, Δ. Μπόγρης, Σ. Νικολόπουλος, Γ. Ξενόπουλος, Ι. Πολέμης, Α. Προβελέγγιος, Π. Ροδοκανάκης, Τ. Σταθόπουλος, Α. Τανάγρας και Π. Χορν· βλ. Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, ό.π., σ. 266-380.

¹⁸⁰ Ο συγκεκριμένος διαγωνισμός προκηρύχθηκε το 1911. Με έγκριση του Υπουργείου Παιδείας τα βραβευθέντα τραγούδια χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως διδακτικό υλικό στη Μέση Εκπαίδευση· βλ. Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος «Ωδείου Αθηνών», *Σχολικά άσματα βραβευθέντα εν τω Α' Αβερύφειω Μουσικό Διαγωνισμώ του Ωδείου Αθηνών*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1916. Για το παράθεμα, βλ. «Ό,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 480, 19/5/1912, σ. 319.

¹⁸¹ Το 1919 προκηρύχθηκε παρεμφερής διαγωνισμός για τη σύνθεση του Ύμνου της Εκατονταετηρίδας από την κρατική επιτροπή, που ήταν αρμόδια για τη διοργάνωση των εκδηλώσεων προς τιμήν της Εκατονταετηρίδας. Δεν εντοπίσαμε περαιτέρω στοιχεία για την έκβαση του διαγωνισμού.

¹⁸² Ως προς το μουσικό σκέλος κριτές σε αυτούς τους διαγωνισμούς διατέλεσαν ο ο Μ. Καλομοίρης, Δ. Λαυράγκας, ο Α. Marsick, ο Γ. Νάζος, ο Φ. Οικονομίδης, ο Ν. Παπαγεωργίου και ο L. Wassenhoven.

Μ. Καλομοίρη σε στίχους της Μυρτιώτισσας και μία του Δ. Λιάλιου σε στίχους του Ι. Πολέμη.¹⁸³ Ο τρίτος Αβερώφειος προσέλκυσε εξήντα υποψηφιότητες, από τις οποίες επαινέθηκαν δέκα έξι έργα και βραβεύτηκαν τα έργα του Γ. Αξιώτη, του Γ. Λαμπελέτ και του Δ. Μητρόπουλου επί αδημοσίευστων στίχων του Καμπύση, του Μαλακάση, του Νιρβάνα και του Σικελιανού αντίστοιχα. Επρόκειτο για μια αξιοσημείωτη θεσμική αναγνώριση συγγραφέων προερχόμενων από τις μέχρι τότε διοικητικά αναξιοποίητες μεταπαλαμικές γενιές.¹⁸⁴ Ο τέταρτος, τέλος, Αβερώφειος Διαγωνισμός διεξήχθη σε μια εποχή, κατά την οποία είχαν ενταθεί οι προσπάθειες για ίδρυση Εθνικού Μελοδράματος.¹⁸⁵ Έτσι, έπειτα από την τριπλή αποτυχία του (1920, 1921, 1923)¹⁸⁶ να αναδείξει –σύμφωνα με τις αρχικές προκηρύξεις– έναν αξιόλογο ύμνο για την Εκατονταετηρίδα, ελήφθη η απόφαση να βραβευτεί το μελόδραμα «Λεστενίτσα» του Γεωργίου Σκλάβου, σε στίχους του Τάκη Δαραλέξη (βλ. Πίνακα 1.8).¹⁸⁷

¹⁸³ Μετά από παράταση, ορίστηκε η 30^η Νοεμβρίου 1914 ως τελική προθεσμία για την υποβολή των έργων.

¹⁸⁴ Τα έργα παρουσιάστηκαν σε συναυλία, που έγινε στο Δημοτικό Θέατρο· βλ. «Μουσικός Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 27/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 344/1364, σ. 2.

¹⁸⁵ Βλ. «Το Εθνικόν Μελόδραμα», εφ. *Απογευματινή*, 6/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 567, σ. 2.

¹⁸⁶ Η συμμετοχή των υποψηφίων ήταν αρκετά μεγάλη, λόγω των φαινομενικά απλών όρων (από 16 έως 24 στίχοι, ρυθμός απλός και αρμονικός, έννοιες σαφείς), του ικανοποιητικού χρηματικού επάθλου (500 δρχ. στην πρώτη προκήρυξη, 1.000 στη δεύτερη και 750 στην τρίτη) και του κύρους που είχαν ο φορέας διεξαγωγής και η κριτική επιτροπή. Μέχρι την 7^η Νοεμβρίου 1919, οπότε έληγε η πρώτη προθεσμία υποβολής, είχαν υποβληθεί 80 περίπου έργα, έχω μέχρι την 1^η Μαΐου 1920, ημερομηνία λήξης της δεύτερης προθεσμίας, είχαν υποβληθεί 24 έργα. Για τον αριθμό των έργων που υποβλήθηκαν μέχρι τον Νοέμβριο του 1922, όταν έληγε και η τρίτη προθεσμία, δεν διαθέτουμε πληροφορίες· το ίδιο ισχύει για την τέταρτη επαναπροκήρυξη του διαγωνισμού. Μπορούμε, επομένως, με ασφάλεια να συμπεράνουμε πως από το 1919 μέχρι το 1922 υπεβλήθησαν τουλάχιστον 100 έργα, δεδομένου ότι σε κάθε επαναληπτική προκήρυξη απαγορευόταν η αποστολή έργων που είχαν υποβληθεί σε προηγούμενες προκηρύξεις. Η κριτική επιτροπή ορίστηκε από το διοικητικό συμβούλιο του Δραματικού Σύλλογου και η έκθεσή της θα δημοσιευόταν τον Απρίλιο του 1923. Το έργο που θα βραβευόταν θα περιερχόταν στην κυριότητα του συνθέτη, ο οποίος και θα αναλάμβανε την υποχρέωση της έκδοσής του εντός δέκα μηνών από τη δημοσίευση της κρίσης. Η συμμετοχή γινόταν με τη συνηθισμένη μέθοδο της υποβολής σφραγισμένου φακέλου με αναγραφόμενο ρητό. Τα χειρόγραφα δεν επιστρέφονταν στους υποψηφίους.

¹⁸⁷ Βλ. «Ο,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 480, ό.π.: «Πενιές», εφ. *Εμπρός*, 16/5/1912, Έτος 16, ΑΦ. 5592, σ. 2· «Ποιητικός Διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 16/5/1912, Έτος 18, ΑΦ. 17250, σ. 3· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 164, Οκτώβριος 1914, σ. 117· Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος, *Εκθεσεις των Πεπραγμένων*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1916, σ. 76-78· «Ο μουσικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1917, Έτος 15, ΑΦ. 193/2019, σ. 1· «Ο μουσικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 3/5/1917, Έτος 15, ΑΦ. 197/2017, σ. 1· «Ο Αβερώφειος Μουσικός Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 13/5/1917, Έτος 15, ΑΦ. 207/2027, σ. 1· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 3/10/1919, Έτος 17, ΑΦ. 354/6108, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-222, ό.π.: «Η φιλολογία και η τέχνη τω 1919», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, ό.π.: «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, ό.π., σ. 111· «Ο Ύμνος της Εκατονταετηρίδος», εφ. *Αθήναι*, 21/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 265/6372, σ. 2· «Προκήρυξις Αβερωφείου Μουσικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 760, 1/5/1922, σ. 144· «Ο ύμνος της εκατονταετηρίδας», εφ. *Πατρίς*, 17/11/1922, Περίοδ. Β', Έτος 32, ΑΦ. 314, σ. 2· Α Σ. Θεοδωροπούλου, «Η Μουσική: “Λεστενίτσα” - “Παλιότσοι” - Η “Μανόν” με την Ντοζιά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 474, 1/4/1947, σ. 497. Το μελόδραμα «Λεστενίτσα» γράφτηκε το 1924 και η βράβευσή του έγινε το αμέσως επόμενο έτος.

Πίνακας 1.8. Αβερώφειοι Μουσικοί Διαγωνισμοί του «Ωδείου Αθηνών»: τα αποτελέσματα (1912-1925)

Συγγραφέας	Συνθέτης	Βραβευθέν έργο	Βραβείο ¹⁸⁸	Έτος
Βαλαωρίτης Α.	Καλομοίρης Μ.	«Νανούρισμα»	-	1912
Βιζυηνός Γ. Μ.	Καλομοίρης Μ.	«Τα καλά παιδάκια»	-	1912
Δαραλέξης Τ.	Σκλάβος Γ.	«Λεστενίτσα»	-	1925
[Δημοτικό]	Καλομοίρης Μ.	«Ο θρήνος της Κωνσταντινουπόλεως»	-	1912
[Δημοτικό]	Καλομοίρης Μ.	«Ο κλέφτης παραχειμάζων»	-	1912
[Δημοτικό]	Καλομοίρης Μ.	«Ο πληγωθείς κλέφτης»	-	1912
Δροσίνης Γ.	Καλομοίρης Μ.	«Ήλιος και αέρας»	-	1912
Καμπύσης Γ.	Λαμπελέτ Γ.	«Ένα πουλάκι»	50 δρχ.	1917
[Μαλακάσης Μ.]	Αξιώτης Γ.	«Όνειρο»	50 δρχ.	1917
Μυρτιώτισσα	Καλομοίρης Μ.	«Μαρμαρωμένος Βασιληάς»	;	1915
Νιρβάνας Π.	Λαμπελέτ Γ.	«Προσκύνημα»	50 δρχ.	1917
Περεσιάδης Σ.	Καλομοίρης Μ.	«Η έξοδος των Παργίων»	-	1912
Πολέμης Ι.	Καλομοίρης Μ.	«Ο χορός της χελώνας»	-	1912
Πολέμης Ι.	Λιάλιος Δ. ¹⁸⁹	«Ξημέρωμα»	;	1915
Πολέμης Ι.	Χωραφάς Δ.	«Η κυμέλη»	-	1912
Πολέμης Ι.	Χωραφάς Δ.	«Πρωτομαγιά»	-	1912
Πολέμης Ι.	Χωραφάς Δ.	«Το τρίγωνο»	-	1912
Σαμαρτζίδης Χ. ¹⁹⁰	Καλομοίρης Μ.	«Το ψάρεμα»	-	1912
Σικελιανός Α.	Μητρόπουλος Δ.	«Η Παναγία της Σπάρτης»	50 δρχ.	1917
Χρηστόπουλος Α.	Καλομοίρης Μ.	«Χελιδόνισμα» ¹⁹¹	-	1912

¹⁸⁸ Σημειώνονται εδώ μόνο τα χρηματικά έπαθλα που αφορούν το ποιητικό σκέλος των συνθέσεων.

¹⁸⁹ Ο Δ. Λιάλιος (1869-1940) υπήρξε από τους πρώτους και πιο σημαντικούς έλληνες μουσικοσυνθέτες.

¹⁹⁰ Ο Χ. Σαμαρτζίδης ήταν σημαντικός παιδαγωγός και λογοτέχνης του 19^{ου} αιώνα. Γεννήθηκε το 1843 στη Λευκάδα και πέθανε το 1900 στην Κωνσταντινούπολη.

¹⁹¹ Σε ό,τι αφορά το τραγούδι «Όνειρο», στα δημοσιεύματα της εποχής το όνομα του ποιητή θεωρείται άγνωστο. Από τη σύγχρονη, ωστόσο, έρευνα του Γ. Μπελώνη στα χειρόγραφα του Γ. Αξιώτη (πατέρα της Μέλωης) προκύπτει ως δημιουργός του ποιήματος ο Μ. Μαλακάσης. Εκτός από το συγκεκριμένο τραγούδι, ο Αξιώτης είχε αποστείλει στον Αβερώφειο τουλάχιστον άλλα πέντε τραγούδια· βλ. Γ. Μπελώνης, «Γεώργιος Αξιώτης (1875-1924)» [I-IV], περ. *Μουσικός Ελληνομνήμων*, τχ. 14, 15, 16 και 17, Ιανουάριος-Απρίλιος, Μάιος-Αύγουστος, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2013 και Ιανουάριος-Απρίλιος 2014 αντίστοιχα, σ. 3-16, 3-17, 3-8 και 3-9 αντίστοιχα. Το «Όνειρο» παρουσιάστηκε (σε πρώτη παγκόσμια εκτέλεση) σε εκδήλωση, που διοργάνωσε ο Πολιτιστικός, Αθλητικός και Κοινωνικός Οργανισμός «Γ. Αξιώτης» προς τιμήν του Αξιώτη, στις 27 Μαΐου 2012 στο Γρυνπάρειο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Μυκόνου (8^{ος} Κύκλος «Ελληνικές Μουσικές Γιορτές»)· η εκτέλεση αναπαρήχθη στην ομιλία του Γ. Μπελώνη, «Τα τραγούδια του Γεωργίου Αξιώτη», *Το Ελληνικό τραγούδι: ιστορικές, κοινωνικές και καλλιτεχνικές διαστάσεις*, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής» / Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας «Λίλιαν Βουδούρη», 22/5/2013· διατίθεται στην επίσημη ιστοσελίδα του φορέα: <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=811#> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015]. Επιπλέον, τα τραγούδια «Νανούρισμα», «Τα καλά παιδάκια», «Ήλιος και αέρας» και ίσως το τραγούδι «Ο χορός της χελώνας» (υπό τον τίτλο «Ο λαγός και η χελώνα») εκτελέστηκαν το 1939 από την Παιδική Χορωδία του Κέντρου Νεότητας του Δήμου Αθηναίων (διεύθυνση: Κ. Χάγιου), όπως προκύπτει από το πρόγραμμα της εκδήλωσης· βλ. *Έργα Καλομοίρη: δημοτικό τραγούδι-λαϊκό τραγούδι, Θέατρο Ολύμπια, 20/5/1939* [Πρόγραμμα εκδήλωσης], τυπ. «Αρμονία» [Αθήνα, 1939], πηγή: Προγράμματα, Κατηγορία: Έντυπα - Εκδόσεις - Αποκόμματα Τύπου, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής» / Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=PROGR000000791> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015]. Συμφωνικά αποσπάσματα της λυρικής μονόπρακτης τραγωδίας «Λεστενίτσα» παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά σε συναυλία, που πραγματοποιήθηκε από τον Σύλλογο Συναυλιών (διεύθυνση: J. Boutnikoff) στο θέατρο Κεντρικών Αθηνών στις 27 Μαρτίου 1926, όπως προκύπτει από το πρόγραμμα της συναυλίας (τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα

Τέλος, στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1920 και 1922, όταν στην εξουσία βρίσκονταν οι αντίπαλοι του Βενιζέλου, προκηρύχθηκαν άλλοι δύο μικρής κοινωνικής εμβέλειας διαγωνισμοί με αντι-δημοτικιστικό προσανατολισμό, ένας από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών και ένας –με βάση το κληροδότημα του εκλιπόντος το 1916 Γ. Μιστριώτη– από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο διαγωνισμός της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας προσέφερε έπαθλο 500 δραχμών για τη συγγραφή στίχων, ώστε να συντεθεί ύμνος προς τιμήν του ιδρυτή της Εταιρείας, Α. Αρσάκη.¹⁹² Τα υποψήφια ποιήματα έπρεπε να είναι μικρής έκτασης και να εκφράζουν την ευγνωμοσύνη νεαρών Ελληνίδων προς τον φιλόπατρι «εθνικό ευεργέτη», που είχε στηρίξει την ευημερία του έθνους στη μόρφωση.¹⁹³ Ο συγκεκριμένος διαγωνισμός απέκλειε ρητά τη δημοτική, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην προκήρυξη του Μιστριώτειου Λυρικού Διαγωνισμού, που είχε καθιερωθεί από το 1916 σύμφωνα με όσα όριζε η διαθήκη του Μιστριώτη.¹⁹⁴ Όρος του Μιστριώτειου ήταν τα υποψήφια έργα να είναι γραμμένα σε ακραιφνή καθαρεύουσα, ενώ τα θέματά τους έπρεπε να είναι αντλημένα από την «τρισχιλιετή ελληνική ιστορία». Ο διαγωνισμός αυτός, που στηριζόταν σε δωρεά 19.000 δραχμών από το κληροδότημα του

1926), που διατίθεται στο Αρχείο Προγραμμάτων (κατηγορία: Έντυπα-Εκδόσεις-Αποκόμματα Τύπου, Αρ. Φακέλου: 415) του Συλλόγου «Οι Φίλοι της Μουσικής» / Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=PROGR000000409> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015]. Οι παρτιτούρες των τραγουδιών «Ένα πουλάκι» και «Προσκύνημα» εκδόθηκαν το 1921 στο έντυπο: Γ. Λαμπελέτ, *Ελληνικά συνθέσεις: Προσκύνημα, Ένα πουλάκι, Ο οδοιπόρος*, εκδ. Μουσικός Οίκος Σ. Γαϊτάνου, Αθήνα 1921. Εικόνα του εξωφύλλου διατίθεται στο Αρχείο: «Ελληνικά τραγούδια», Κατηγορία: Έντυπα-εκδόσεις-αποκόμματα τύπου, Δωρεά Ε. Μαντζουλίνο, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής» / Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=GRSON000002255> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015]. Το ποίημα, τέλος, «Η Παναγία της Σπάρτης» του Α. Σικελιανού δημοσιεύτηκε το 1919 και συμπεριελήφθη αργότερα στην ενότητα «Σονέτα», στην πρώτη σειρά των «Λυρικών» του *Λυρικού Βίου*: βλ. Α. Σικελιανός, *Λυρικός Βίος*, τμ. 2, [Απαντα II], επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 21981, σ. 82. Για μια δημοσίευση του χειρογράφου του ποιήματος, βλ. Α. Σικελιανός, «Η Παναγία της Σπάρτης», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 52, τχ. 611, Χριστούγεννα 1952, σ. 3. Η παρτιτούρα του μελοποιημένου έργου βρίσκεται στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, στο Αρχείο Δ. Μητρόπουλου, Ενότητα I, Φάκελος 3, Υποφάκελος 7· διατίθεται σε ψηφιοποιημένη μορφή στην επίσημη ιστοσελίδα της Σχολής: <http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/mitropoulos-box-3-folder-7> [τελευταία προσπέλαση: 11/9/2015].

¹⁹² Στις κατά καιρούς εκδηλώσεις και τελετές του Αρσακείου ψαλλόταν ήδη ο «Αρσάκειος Ύμνος» που είχε συντεθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ως προθεσμία υποβολής των ανώνυμων χειρογράφων ορίστηκε το Πάσχα του 1921.

¹⁹³ Τα ποιήματα έπρεπε να αποτελούνται το λιγότερο από 16 και το περισσότερο από 20 ομοιοκατάληκτους στίχους –το πολύ δεκατρισύλλαβους. Δεν έχουμε εντοπίσει περαιτέρω στοιχεία για την έκβαση του διαγωνισμού. Οι διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται από προκήρυξη, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Πινακοθήκη* βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 239-240, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1921, σ. 95. Είναι πιθανό ο διαγωνισμός να απευθυνόταν κυρίως στον στενότερο κύκλο των ενδιαφερομένων που σχετίζονταν με την Εταιρεία.

¹⁹⁴ Η κηδεία του Μιστριώτη έγινε το 1916 με δαπάνη του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και είχε προκαλέσει εκδηλώσεις τιμής στη μνήμη του από συντηρητικούς φορείς, όπως η Εταιρεία Φίλων του Λαού και η Αρχαιολογική Εταιρεία· βλ. «Γεώργιος Μιστριώτης», εφ. *Εμπρός*, 11/6/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7059, σ. 2.

Μιστριώτη,¹⁹⁵ όφειλε να διεξάγεται κάθε δύο χρόνια για τη βράβευση εναλλάξ θεατρικών και ποιητικών έργων.¹⁹⁶ Τα έργα αυτά έπρεπε να αποτελούνται από πεντακόσιους τουλάχιστον στίχους, αδιάφορο εάν αυτοί ήταν πρωτότυποι ή προϊόντα απομίμησης.¹⁹⁷ Η κριτική επιτροπή αποτελούνταν από τους καθηγητές της Φιλοσοφικής Α. Σκιά (μόνιμο πρόεδρο) και Θ. Βορρέα –τους οποίους, σύμφωνα με την επιθυμία του αθλοθέτη, είχαν επιλέξει οι κόρες του Μιστριώτη–, καθώς και από ένα τρίτο μέλος, που έπρεπε να εκλέγεται από τα άλλα δύο μέλη (βλ. Πίνακα 1.9).¹⁹⁸ Μετά από διάφορες αναβολές, που οφείλονταν στην εμπόλεμη συνθήκη εκείνης της περιόδου, ο Σκιάς ανακοίνωσε τα αποτελέσματα στις 17 Απριλίου 1922, σύμφωνα με τα οποία το χιλιόδραχμο βραβείο απονεμόταν στον εν πολλοίς άγνωστο συγγραφέα Κ. Μ. Μέκιο για το λυρικό του ποίημα «Αφροδίτη και Άδωνις». Με έπαινο επιβραβεύονταν τρεις ακόμη υποψήφιοι: ο γνωστός συντηρητικός λογοτέχνης Τ. Αμπελάς, ο δημοσιογράφος Θ. Μοσχόπουλος και ο δάσκαλος Κ. Μ. Αποστολίδης· όπως, λοιπόν, συνέβαινε και στον διαγωνισμό του Σ.Δ.Ω.Β., επρόκειτο (εκτός από τον Αμπελά) για συγγραφείς ευκαιριακά ενασχολούμενους με τη λογοτεχνία.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Οι αρχικές πληροφορίες αναφέρουν ποσό 15.000 δραχμών. Είναι πιθανό το αρχικά οριζόμενο ποσό να προσαυξήθηκε, μετά από αίτηση της Συγκλήτου, που από τα πρακτικά εμφανίζεται να διαπραγματεύεται με τις κόρες του Μιστριώτη ως προς τους όρους διεξαγωγής του διαγωνισμού. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο ήταν κατατεθειμένο στην Εθνική Τράπεζα και από τους τόκους του θα αντλούνταν τα απαιτούμενα ποσά για τη χορήγηση του χρηματικού επάθλου και της αμοιβής των κριτών, καθώς και για την κάλυψη των εξόδων για την εκτύπωση της εισηγητικής έκθεσης και των αγγελιών που θα καταχωρούνταν στις εφημερίδες.

¹⁹⁶ Στην περίπτωση που κανένα έργο δεν κρινόταν ως άξιο βράβευσης, ο διαγωνισμός έπρεπε να επαναλαμβάνεται το επόμενο έτος. Δεν έχουν εντοπιστεί στοιχεία που να μαρτυρούν τη διεξαγωγή θεατρικού διαγωνισμού ή και δεύτερου ποιητικού διαγωνισμού.

¹⁹⁷ Τα χειρόγραφα έπρεπε να αποστέλλονται ανωνύμως και δεν θα επιστρέφονταν.

¹⁹⁸ Σε περίπτωση απουσίας κάποιου μέλους, ο αντικαταστάτης του έπρεπε να εκλέγεται από τα άλλα δύο μέλη. Το έκτακτο αυτό μέλος έπρεπε να είναι καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής, γνωστός για «τον υπέρ της καθαρευούσης ζήλον αυτού».

¹⁹⁹ Για όλα τα παραπάνω, βλ. Συνεδριάσεις 21^η (17/6/1916), 28^η (10/9/1916), 4^η (22/10/1916), 5^η (29/10/1916), 10^η (14/1/1917), *Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου* [Αρχείο Γραμματείας Συγκλήτου], τμ. 28 (Πρακτικά Συγκλήτου 1915-1916), σ. 200-201, 261-262, 302-305, 310-311 και τμ. 29 (Πρακτικά Συγκλήτου 1916-1917), σ. 10-11· πηγή: «Πέργαμος» - Ιστορικό Αρχείο Ψηφιακής Βιβλιοθήκης, Ε.Κ.Π.Α.: «Μιστριώτειος Διαγωνισμός», εφ. *Εμπρός*, 23/6/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7071, σ. 5· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πίνακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 239-240, ό.π., σ. 96· «Μιστριώτειον Διαγώνισμα», εφ. *Εμπρός*, 15/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8720, σ. 2· «Νέος ποιητής», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1922, Έτος 20, ΑΦ. 181/7180, σ. 1· «Φιλολογική και κοινωνική ζωή: Ένας καθαρευουσιάνικος διαγωνισμός στο Πανεπιστήμιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 760, 1/5/1922, σ. 142. Εκτός από τον Τ. Αμπελά (1850-1926), που είχε ξεκινήσει τη λογοτεχνική του σταδιοδρομία από τη δεκαετία του 1860 και που είχε έκτοτε διακριθεί επανειλημμένως σε διάφορους ποιητικούς και δραματικούς διαγωνισμούς, για τους υπόλοιπους βραβευθέντες δεν γνωρίζουμε πολλά βιογραφικά στοιχεία. Ο Κ. Μ. Μέκιος (γεν. 1886) ήταν λόγιος με αρκετή συγγραφική δραστηριότητα στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ο Θ. Χ. Μοσχόπουλος ήταν δημοσιογράφος, που στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Φως* της Οδησού και που στις αρχές της δεκαετίας του 1920 εξέδωσε στο Βουκουρέστι την εφημερίδα *Ο Νέος Ελληνισμός*. Ο Κ. Μ. Αποστολίδης (1869-1948) ήταν δάσκαλος από τη Φιλιππούπολη, απόφοιτος του Ζαρίφειου Διδασκαλείου, με αρκετή ιστοριογραφική δραστηριότητα στην περίοδο του

Πίνακας 1.9. Μη κυβερνητικοί «θεσμικοί» διαγωνισμοί: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1912-1922)

Όνοματεπώνυμο ²⁰⁰	Διαγωνισμός	Χρονική περίοδος
Αστέρης Λ.	Ζ' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1921-1922
Βορέας Θ.	Μιστριώτειος Μουσικός	1921-1922
Δροσίνης Γ.	1) Α' Αβερώφειος Μουσικός	1911-1912
	2) Γ' Αβερώφειος Μουσικός	1915-1917
	3) ΣΤ' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1919-1920
Κουρτίδης Α.	Δ' Αβερώφειος Μουσικός	1919-1920
Μενάρδος Σ.	1) Ε' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1918-1919
	2) Δ' Αβερώφειος Μουσικός	1919-1920
Νιρβάνας Π.	Δ' Αβερώφειος Μουσικός	1919-1920
Προβελέγγιος Α.	Β' Αβερώφειος Μουσικός	1913-1915
Πωπ Γ.	ΣΤ' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1919-1920
Σακελλαρόπουλος Σ.	Ε' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1918-1919
Σκιάς Α.	1) Ε' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1918-1919
	2) Μιστριώτειος Λυρικός	1921-1922
Φιλαδελφεύς Α.	ΣΤ' Φιλαδέλφειος Ποιητικός	1919-1920

Πέρα, όμως, από τη δράση αυτών των υψηλού κοινωνικού κύρους φορέων –που διατηρούσαν ηθελημένη απόσταση από το υπό διαμόρφωση αναγνωστικό κοινό–, διαγωνισμοί τελέστηκαν την ίδια περίοδο και από λιγότερο «στατικές» συλλογικότητες, που οργανώνοντας τη δράση τους μέσα από περιοδικές έντυπες εκδόσεις και διατηρώντας έναν πιο ευέλικτο και παρεμβατικό χαρακτήρα απευθύνονταν με άμεσο, συστηματικό και αποτελεσματικό τρόπο στη «μέση» –στοιχειωδώς μορφωμένη– (μικρο-)αστική οικογένεια. Διενεργούμενοι από συγγραφείς, που από την πρώτη τους εμφάνιση στον δημόσιο βίο είχαν ως επί το πλείστον επιδειξίει μεγάλο ενδιαφέρον για την ηθικοπλαστικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα λογοτεχνία, οι διαγωνισμοί της *Διαπλάσεως των Παίδων*, της *Παιδικής Χαράς*, του *Παιδικού Κόσμου*, της *Ελλάδος* και του *Νουμά*, επιχειρούσαν να μνήσουν με αρκετά επιτυχημένο τρόπο το παιδί –είτε ως μαθητευόμενο συγγραφέα είτε ως ασκούμενο αναγνώστη– στους κανόνες της κρατούσας λογοτεχνικής ηθικής. Έχοντας μάλιστα αναδείξει μια πλειάδα νέων συγγραφέων (όπως π.χ. τους Τ. Άγρα, Κ. Γ.

Μεσοπολέμου. Για τη σχέση του Τ. Αμπελά με τους ποιητικούς και δραματικούς διαγωνισμούς στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βλ. Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, ό.π., σ. 19-52, 92, 171-233, 234-265, 384-387· Ρ. Moullas, ό.π., σ. 461.

²⁰⁰ Οι υπάρχουσες πηγές δεν παρέχουν πλήρη στοιχεία για όλες τις απονομές των Αβερωφείων Διαγωνισμών.

Καρυωτάκη, Μ. Παπανικολάου και Π. Χάρη),²⁰¹ οι διαγωνισμοί παιδικής λογοτεχνίας της δεκαετίας του 1910 τροφοδότησαν σε μεγάλο βαθμό την ανανέωση της μεσοπολεμικής λογοτεχνικής παραγωγής.²⁰² Ανάμεσα σε αυτούς τους διαγωνισμούς²⁰³ ξεχωρίζουν εκείνοι της μακρόβιας *Διαπλάσεως των Παίδων*, του σημαντικού αυτού περιοδικού που προτεινόταν επισήμως στην ελληνική οικογένεια ως παιδαγωγικό μέσο από το Υπουργείο Παιδείας και από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.²⁰⁴ Οι τακτικοί διαγωνισμοί της *Διαπλάσεως* διατηρούσαν τους νεαρούς συνδρομητές σε διαρκή επαφή με τους συντάκτες του περιοδικού, συμβάλλοντας έτσι στην εκδοτική του επιτυχία. Τόσο οι μη λογοτεχνικοί διαγωνισμοί («Κυριακές της Διαπλάσεως», διαγωνισμοί πνευματικών ασκήσεων, λύσεων, ψευδώνυμων, ζωγραφικής, φωτογραφίας κλπ.) όσο και οι πεζογραφικοί, μεταφραστικοί και ποιητικοί διαγωνισμοί της *Διαπλάσεως* διαμόρφωσαν ένα ανοιχτό και αρκετά ελεύθερο πεδίο πνευματικού συναγωνισμού, ο οποίος τελούνταν βάσει προκαθορισμένων και διαχρονικά σταθερών όρων, εγγεγραμμένων προγραμματικά στον «Οδηγό συνδρομητού της “Διαπλάσεως”».²⁰⁵ Οι όροι αυτοί έριχναν το κυρίως βάρος των διαγωνισμών στον ίδιο τον συναγωνισμό και την ανανέωση της σχέσης συνδρομητή και εντύπου και όχι σε προσφερόμενα υλικά ανταλλάγματα προς τους βραβευθέντες.²⁰⁶ Οι υποψήφιοι και οι υποψήφιες, των οποίων ο συνολικός αριθμός κυμαινόταν συνήθως, σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα, από 50 έως 80 συμμετοχές, καλούνταν μέσα σε ένα δεδομένο μορφικό πλαίσιο (απλοί μετρικοί ρυθμοί, γλώσσα καθομιλουμένη χωρίς δημοτικιστικές ή

²⁰¹ Ο Άγρας, ο Παπανικολάου και ο Χάρης είχαν διακριθεί σε διαγωνισμούς της *Διαπλάσεως των Παίδων*, ενώ ο Καρυωτάκης στον διαγωνισμό του *Νουμά*.

²⁰² Αυτή η ανανεωτική φιλοδοξία εκφραζόταν, άλλωστε, και ως πρόθεση από τους συνεργάτες του περιοδικού: «Ποτέ δεν μας επέτυχε τόσον Μικρός Ποιητικός Διαγωνισμός. Νομίζω δε ότι και “Μεγάλος” αν ήτο –δηλαδή διά ποιητάς πλέον ηλικιωμένους και πλέον εμπείρους από αυτούς που έλαβον μέρος– δυσκόλως θα ημπορούσε να δώσει καλύτερ’ αποτελέσματα. [...] Το οποίον σημαίνει ότι οι νεαροί μας ποιηταί εμπορούν να καυχώνται. Από τον κύκλον των θα βγουν πολύ γρήγορα εκείνοι που θα παίρνουν και βραβεία ανώτερα...»· βλ. Η Διάπλασις, «Αποτελέσματα μικρού ποιητικού διαγωνισμού», περ. *Διάπλασις των Παίδων*, Περίοδ. Β', τμ. 19, τχ. 50, 10/11/1912, σ. 431 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

²⁰³ Για τους διαγωνισμούς των περιοδικών *Παιδική Χαρά*, *Παιδικός Κόσμος* και *Απ' Όλα*, βλ. Α. Μ. Χρυσάφκη, *Η συγκρότηση του παιδικού προτύπου στο Μεσοπόλεμο...*, ό.π., σ. 90-96· Σ. Χατζηδημητρίου-Παράσχου, *Το περιοδικό «Παιδικός Κόσμος» (1930-1952): συμβολή στην ιστορία του νεοελληνικού περιοδικού τύπου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ανθρωπιστικών Σπουδών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2002, σ. 184-186· Ζ. Καραβά, *Τα ελληνικά κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά για παιδιά και νέους κατά την πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης-Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών/ Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2008, σ. 89-90, 116-117, 164-165, 194-195, 253-254.

²⁰⁴ Η συγκεκριμένη σύσταση αναγράφεται στα εξώφυλλα των τευχών του περιοδικού.

²⁰⁵ Βλ. «Οδηγός του συνδρομητού της “Διαπλάσεως”», περ. *Διάπλασις των Παίδων*, Περίοδ. Β', τμ. 17, Έτος 32, τχ. 1-2, 11 και 18 Δεκεμβρίου 1909, σ. 11-14.

²⁰⁶ Τα διακριθέντα παιδιά επιβραβεύονταν με τη δημοσίευση είτε των φωτογραφιών τους είτε των διακριθέντων έργων τους, καθώς και με δωρεές παλαιότερων τόμων του περιοδικού (Οδηγός, Κεφ. Ε', ΣΤ').

αρχαΐζουσες ακρότητες, έκταση σύντομη) να αναπτύξουν, με συμβατικό αλλά και πρωτότυπο τρόπο, θεματικά μοτίβα που καλλιεργούσαν ένα φυσιολατρικό, πατριωτικό ή/και θρησκευτικό πνεύμα, καθώς και τον σεβασμό προς φορείς και πρόσωπα που αντιπροσώπευαν το υφιστάμενο αξιακό περιβάλλον (όπως π.χ. τον βασιλιά ως ανώτατο πολιτειακό παράγοντα).²⁰⁷ Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί πως, παρά τις ενθουσιώδεις παρακινήσεις των συντακτών, ούτε ο διαγωνισμός της *Διαπλάσεως* (1913) για τη συγγραφή ωδής προς τον «Στρατάρχη Βασιλιά Κωνσταντίνο» («τον ένδοξον Νικητήν, του οποίου η δράσις συγκινεί σήμερον κ' ενθουσιάζει κάθε ελληνικήν καρδίαν») ούτε ο αντίστοιχος διαγωνισμός του νεανικού περιοδικού *Ελλάς* για τη συγγραφή ύμνου «προς τιμήν του νικηφόρου έτους 1912» (1913) δεν κατόρθωσαν να αναδείξουν ποιήματα άξια για το πρώτο βραβείο.²⁰⁸

Την προώθηση ενός περισσότερο τολμηρού δημοτικισμού επιχειρούσαν την ίδια εποχή οι διαγωνισμοί για την ανάδειξη λογοτεχνικών ανθολογιών-αναγνωστικών προς διδακτική χρήση, που προκηρύχθηκαν από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και από τον *Νουμά*.²⁰⁹

²⁰⁷ Οι διαπιστώσεις αυτές προκύπτουν από την εξέταση μιας σειράς από ανακοινώσεις και προκηρύξεις ποιητικών και πεζογραφικών διαγωνισμών, στα ακόλουθα τεύχη της περιόδου 1910-1918: τμ. 17, τχ. 6, 9/1/1910, σ. 55/τχ. 13, 27/2/1910, σ. 112/τχ. 37, 14/8/1910, σ. 307· τμ. 19, τχ. 11, 11/2/1912, σ. 92/ τχ. 34, 21/7/1912, σ. 299/ τχ. 35, 28/7/1912, σ. 310/ τχ. 38, 18/8/1912, σ. 335/ τχ. 39, 25/8/1912, σ. 347/ τχ. 50, 10/11/1912, σ. 431/ τχ. 51, 17/11/1912, σ. 442/ τχ. 50, 10/11/1912, σ. 431/ τχ. 52, 24/11/1912, σ. 451· τμ. 20, τχ. 31, 29/6/1913, σ. 251/ τχ. 35, 28/9/1913, σ. 352/ τχ. 49, 2/11/1913, σ. 395/ τχ. 50, 9/11/1913, σ. 403· τμ. 21, τχ. 10, 8/2/1914, σ. 83/ τχ. 26, 31/5/1914, σ. 211· τμ. 23, τχ. 31, 2/7/1916, σ. 251· τμ. 24, τχ. 37, 12/8/1917, σ. 298/ τχ. 41, 9/9/1917, σ. 298· τμ. 25, τχ. 29, 16/6/1918, σ. 191/ τχ. 36, 4/8/1918, σ. 219/ τχ. 42, 15/9/1918, σ. 343. Κατά την αποδελτίωση αξιοποίησα τη διδακτορική διατριβή της Α. Πολατίδου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1917): Ευρετήρια για τα λογοτεχνικά κείμενα της περιόδου*, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας-Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2004. Για μια εκτενή και αναλυτική μελέτη του περιοδικού, βλ. Β. Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922): το πρότυπο και η συγκρότησή του*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987.

²⁰⁸ Το ποίημα του Τ. Άγρα απέσπασε το δεύτερο βραβείο του διαγωνισμού της *Διαπλάσεως* ως ανώτερο σε σχέση με τα υπόλοιπα. Και στους δύο διαγωνισμούς συμμετείχαν 50 περίπου υποψήφιοι και υποψήφίες. Στον διαγωνισμό του περιοδικού *Ελλάς* προσφερόταν ως βραβείο η δημοσίευση των βραβευθέντων ποιημάτων με τη φωτογραφία των δημιουργών τους. Δώδεκα ποιήματα κρίθηκαν ως άξια για περαιτέρω κριτική αξιολόγηση, αλλά κανένα ως άξιο βράβευσης· βλ. «Το 1912: Ποιητικός διαγωνισμός», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 403-405, 3-10 Ιανουαρίου 1913, σ. 3, 4 και 11 αντίστοιχα. Για τα αποτελέσματα, βλ. «Διαγωνισμοί της “Ελλάδος”»: Αποτελέσματα ποιητικού», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 412-432, 3-17 Φεβρουαρίου και 3 Μαρτίου 1913, σ. 13, 4, 6, 13 και 6 αντίστοιχα. Την ίδια έκβαση είχε και ο ελεύθερου θέματος διαγωνισμός διηγήματος, που προκηρύχθηκε στη συνέχεια από το περιοδικό και στον οποίο υπεβλήθησαν σαράντα περίπου έργα· βλ. «Διαγωνισμοί της “Ελλάδος”»: Προκήρυξις διαγωνισμού», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 412, 3/2/1913, σ. 13· Σ. Σ.[κίτης;], «Αποτελέσματα του διαγωνισμού του διηγήματος», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 421, σ. 13.

²⁰⁹ Ο διαγωνισμός του Εκπαιδευτικού Ομίλου, που διεξήχθη κατά την περίοδο 1912-1916, απέβη άκαρπος, παρότι προσέφερε έπαθλο 1.000 δραχμών και ποσοστό 50% επί των καθαρών κερδών των πωλήσεων. Στο διάστημα μεταξύ 1903 και 1907, ο *Νουμάς* διεξήγαγε τρεις παρεμφερείς διαγωνισμούς, με πρωτοβουλίες του Ψυχάρη, του Πάλλη, του Παλαμά και του Φ. Φωτιάδη. Διαγωνισμό για τη δημιουργία διδακτικού αναγνωστικού προκήρυξε τον Αύγουστο του 1913 και η εκπαιδευτική επιτροπή του Οικουμενικού Πατριαρχείου· βλ. Χ. Γεωργίου, *Η συμβολή των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και των εκπαιδευτικών*

Σε ό,τι αφορούσε την πρωτότυπη λογοτεχνία, ιδιαίτερα πλούσια συγκομιδή αδημοσίευτων μέχρι τότε ποιημάτων για παιδιά έξι έως δέκα ετών είχε αποφέρει ο διαγωνισμός που προκηρύχθηκε τον Μάιο και τον Δεκέμβριο του 1919 από τον *Νουμά*, σε μια εποχή κατά την οποία το γλωσσικό ζήτημα είχε διχάσει εκ νέου την αστική διανόηση.²¹⁰ Τα ποιήματα έπρεπε να είναι όσο το δυνατόν πιο σύντομα,²¹¹ να αντλούν τα θέματά τους από την καθημερινή ζωή των παιδιών, εμπεριέχοντας νοήματα απλά και ολοκληρωμένα σε κάθε στροφή, και να είναι διατυπωμένα σε γλώσσα καθομιλουμένη («δημοτική του σπιτιού, δίχως ιδιωτισμούς»), με φράσεις μικρές και με αβίαστη σύνταξη.²¹² Για κάθε βραβευόμενο ποίημα το περιοδικό θα κατέβαλλε έπαθλο 20 δραχμών, ενώ τα πενήντα καλύτερα θα μελοποιούνταν και –περιερχόμενα στην πλήρη ιδιοκτησία της εκδοτικής εταιρείας «Τύπος» του Κ. Ι. Θεοδωρόπουλου– θα δημοσιεύονταν σε τόμο, πλαισιωμένα με έργα ζωγραφικής (τα οποία επίσης θα προέκυπταν κατόπιν σχετικού διαγωνισμού).²¹³ Τον Σεπτέμβριο του 1919 η επιτροπή, αποτελούμενη από τους Ρ. Γκόλφη (εισηγητή και γραμματέα), Α. Δάνο, Κ. Καρθαίο, Κ. Παρορίτη, Δ. Ταγκόπουλο και Α. Τρανό, ανακοίνωσε τα αποτελέσματα του διαγωνισμού. Από τα περίπου 200 υποβληθέντα ποιήματα, ξεχώρισαν 30 περίπου τραγούδια,²¹⁴ εκ των οποίων βραβεύτηκαν τα 19 (παρότι δεν υπήρχε για όλα σύμπτωση απόψεων μεταξύ των μελών της επιτροπής),²¹⁵ αφού προηγουμένως οι κριτές είχαν παρέμβει σε αυτά για να απαλείψουν μετρικές ατέλειες.²¹⁶

μεταρρυθμίσεων στη διαμόρφωση του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Παιδαγωγικής Σχολής, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2010, σ. 226-229, 232· «Προκήρυξη διαγωνισμού για αλφαβητάριο», περ. *Νουμάς*, τχ. 476, 21/4/1912, σ. 241-242· «Πενιές», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6048, σ. 1· Γ. Ρογάρη, *Γλώσσα, πολιτική και παιδεία στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1911-1924)*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Σχολής Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2010, σ. 232-233.

²¹⁰ Βλ. Ρ. Mackridge, *Language and National Identity in Greece (1766-1976)*, ό.π., σ. 263-287.

²¹¹ Οι στίχοι έπρεπε να είναι το πολύ είκοσι και κατ' ανώτατο όριο ενδεκασύλλαβοι.

²¹² Τα μη επιστρεφόμενα χειρόγραφα έπρεπε να αποστέλλονται υπογραμμένα με κάποιο πρωτότυπο ψευδώνυμο ή με άλλο διακριτικό σημάδι, μαζί με φάκελο που θα εμπεριείχε το όνομα του ποιητή και συνημμένη δήλωση ότι θα δεχτούν να υπογράψουν το ποίημα με το όνομά τους.

²¹³ Επειδή μέχρι τις 31 Αυγούστου 1919, όταν έληγε η προθεσμία του διαγωνισμού, δεν συγκεντρώθηκε ο απαιτούμενος αριθμός έργων, έγινε και δεύτερη προκήρυξη, με άγνωστη έκβαση. Τα ποιήματα δεν πρέπει να εκδόθηκαν, παρά τη σχετική πρόβλεψη της προκήρυξης· βλ. «Δεύτερος Ποιητικός Διαγωνισμός του “Νουμά” για παιδικά τραγούδια», περ. *Νουμάς*, τχ. 662, 663, 664 και 666, 14, 21 και 27 Δεκεμβρίου 1919 και 11 Ιανουαρίου 1920, σ. 823, 851-852, 868 και 31-32 αντίστοιχα· «Ο διαγωνισμός του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 669, 1/2/1920, σ. 74· «Ο δεύτερος διαγωνισμός του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 688, 13/6/1920, σ. 382.

²¹⁴ Τα υπόλοιπα χαρακτηρίστηκαν ως υπερβολικά απλοϊκά, αντιποιητικά ή ακατάλληλα για παιδαγωγική χρήση.

²¹⁵ Ο Τρανός, λ.χ., διαφώνησε με τη βράβευση πολλών από τα ποιήματα του Βελμύρα.

²¹⁶ Για όλες τις παραπάνω πληροφορίες, βλ. «Προκήρυξη Ποιητικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 632 και 633, 18 και 25 Μαΐου 1919, σ. 335 και 366 αντίστοιχα· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 632, 18/5/1919, σ. 341· «Χωρίς γραμματόσημο», περ. *Νουμάς*, τχ. 648, 7/9/1919, σ. 603· «Χωρίς γραμματόσημο», περ. *Νουμάς*, τχ. 652, 5/10/1919, σ. 668· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 656,

Πίνακας 1.10. Ποιητικός Διαγωνισμός του περιοδικού *Νουμάς*: οι βραβευθέντες/βραβευθείσες και τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1919)²¹⁷

Βραβευθέντες/-είσες	Βραβευθέν έργο	Είδος βραβείου	Κριτές
Βελμύρας Κ.	1) «Πεινασμένοι»	20 δρχ.	Γκόλφης Ρ.
	2) «Όνειρο»	20 δρχ.	Δάνος Α.
	3) «Βραδάκι»	20 δρχ.	Καρθαίος Κ.
	4) «Η Μορφούλα»	20 δρχ.	Παρορίτης Κ.
	5) «Παραμύθια»	20 δρχ.	Ταγκόπουλος Δ.
	6) «Το κηπάκι μου»	20 δρχ.	Τρανός Α.
	7) «Το παραμύθι μιας σταγόνας»	20 δρχ.	
	8) «Το σπιτάκι μας»	20 δρχ.	
Κακριδής Ι.	«Κοιμάται, η κούκλα μου, κοιμάται»	20 δρχ.	
Καρυωτάκης Κ. Γ.	«Ο μικρός τσοπάνος»	20 δρχ.	
Σπεράντσας Σ.	1) «Το καναρίνι»	20 δρχ.	
	2) «Αγαπήστε τα δέντρα»	20 δρχ.	
	3) «Το καλυβάκι»	20 δρχ.	
	4) «Κέντημα»	20 δρχ.	
	5) «Ο μικρός Θωμάς»	20 δρχ.	
	6) «Το ρολόι»	20 δρχ.	
	7) «Ο Κοκός και η Κική»	20 δρχ.	
	8) «Χελιδονοφωλιά»	20 δρχ.	
Σταματέλλου Μ.	«Έξη χρονώ κυρία»	20 δρχ.	

Κατά τη δεκαετία του 1910 τελέστηκαν, επομένως, ορισμένοι μη κυβερνητικού χαρακτήρα διαγωνισμοί κυρίως από συλλόγους υψηλού κοινωνικού κύρους (με κριτές τους «θεσμικούς» συγγραφείς του κύκλου Δροσίνη), αλλά και από κάποια αναγνωρισμένα περιοδικά (με κριτές που δεν περιλαμβάνονταν σε αυτόν τον κύκλο). Στην επόμενη υποενοότητα θα εξετάσουμε τους διαγωνισμούς που διεξήγαγε την ίδια εποχή το Υπουργείο Στρατιωτικών.

2/11/1919, σ. 733· «Η κρίση για τον ποιητικό διαγωνισμό του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 659, 23/11/1919, σ. 775-776. Τα βραβευθέντα ποιήματα δημοσιεύτηκαν στον *Νουμά*: βλ. «Τα βραβευμένα τραγούδια», περ. *Νουμάς*, τχ. 659, 660 και 661, 23-30 Νοεμβρίου και 7 Δεκεμβρίου 1919, σ. 776-777, 791-792 και 810 αντίστοιχα· Γ. Χ. Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931): γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985, σ. 89.

²¹⁷ Ο Κ. Βελμύρας συμμετείχε με το ψευδώνυμο Νταγιάντης, ο Κ. Γ. Καρυωτάκης με το ψευδώνυμο Αθηναίος και η Μ. Σταματέλλου με το ψευδώνυμο Δάφνη. Ο Ι. Κακριδής συμμετείχε με το (εν είδει ψευδώνυμου) ρητό-στίχο «Ich, ein tolles Kind, ich singe» και υπέγραψε το ποίημά του με το ψευδώνυμο Φοίβος Λάρας. Τέλος, ο Σ. Σπεράντσας συμμετείχε με τα ψευδώνυμα Αηλιώτης, Συρανό και Αλκαίος. Η άποψη του Γκόλφης ήταν ότι θα μπορούσαν να είχαν βραβευτεί τρία ακόμη ποιήματα του Σπεράντσα, τα «Εμπρός», «Στη γιορτή της μαμάς», «Ο σκύλος μου».

3.2. Οι διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών

Την εποχή, κατά την οποία πολλοί από τους παραπάνω διαγωνισμούς λειτουργούσαν ως μέσα προώθησης ενός εκλαϊκευμένου πατριωτικού ιδεώδους, ο Βενιζέλος υπέγραφε ως υπουργός Στρατιωτικών τις προκηρύξεις δύο επιπλέον διαγωνισμών με σκοπό την ανάδειξη ενός σώματος λογοτεχνικών κειμένων προς στρατιωτική χρήση.²¹⁸

Στον πρώτο διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών, η κριτική επιτροπή, που συστήθηκε τον Ιούνιο του 1914, αποτελούνταν από τον Δροσίνη και άλλους πέντε λογοτέχνες, όλους περιλαμβανόμενους στον κατάλογο με τις προτεινόμενες παρασημοφορίες του 1911 (Αννίνος, Δαμβέργης, Κουρτίδης, Νιρβάνας και Τσοκόπουλος).²¹⁹ Στη δεύτερη επιτροπή η συμμετοχή των λογοτεχνών είχε μειωθεί κατά 50%, περιοριζόμενη στους λογοτέχνες Δαμβέργη, Κουρτίδη και Προβελέγγιο. Τα υπόλοιπα μέλη της ήταν ο γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας Μ. Βολωνάκης, και οι αξιωματικοί Α. Εξαδάκτυλος και Μ. Ρακτιβάν.²²⁰ Σε μια ακόμη εκδήλωση πολιτικής μετριοπάθειας, ο Βενιζέλος είχε ορίσει ως πρόεδρο και των δύο επιτροπών τον πρίγκιπα Νικόλαο, που εκτελούσε τότε χρέη αντιστρατήγου στον ελληνικό στρατό (βλ. Πίνακα 1.11). Ως προς τη συμμετοχή των στρατιωτικών στη δεύτερη κριτική επιτροπή,

²¹⁸ Σύμφωνα με παρατήρηση της εφ. *Εμπρός*, η πρωτοβουλία του Βενιζέλου δεν ήταν πρωτότυπη: «Και άλλοτε προ πολλών ετών το υπουργείον των Στρατιωτικών είχε φροντίσει διά την σύνταξιν στρατιωτικών ασμάτων, αναθέσαν τούτο εις τον μακαρίτην Γεώργιον Παράσχον. Έν εξ αυτών είναι και το γνωστόν εωθινόν “Ευπνάτε με την σάλπιγγα” όπερ αποτελεί πρότυπον του είδους τούτου των ασμάτων τραγουδούμενον τη συνοδεία των σαλπίγγων και της μουσικής. Αλλά τούτο καθώς και τα άλλα ελθμονήθησαν, ουδέποτε δε εδιδάχθησαν συστηματικώς εις τους στρατιώτας, είναι δε ζήτημα εάν ποτέ ετραγουδήθησαν»: βλ. «Ποιητικός διαγωνισμός προς σύνταξιν στρατιωτικών ασμάτων. Μία φαεινοτάτη ιδέα», εφ. *Εμπρός*, 30/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6097, σ. 3. Αλλά και η διαδικασία της μέσω διαγωνισμού ανάδειξης πατριωτικών ασμάτων προς λαϊκή κατανάλωση δεν συναντάται για πρώτη φορά στη δεκαετία του 1910. Το 1900, λ.χ., ο Φ. Σ. «Παρνασσός» προκήρυξε διαγωνισμό για τη συγγραφή πατριωτικών ποιημάτων με δύο βραβεία των 100 δρχ. έκαστο. Εστάλησαν 45 ποιήματα. Ένα μόνο ποίημα του Ζ. Παπαντωνίου, που συμμετείχε στον διαγωνισμό με το ψευδώνυμο Γ. Πύρρος, κρίθηκε ως άξιο βράβευσης και μελοποιήθηκε από τον –επίσης αναδειχθέντα από διαγωνισμό– Δ. Ρόδιο. Κριτές ήταν τότε ο Γ. Δροσίνης, ο Σ. Λάμπρος, ο Ν. Πολίτης και ο Α. Προβελέγγιος· βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, *Το χρονικόν του «Παρνασσού» (1865-1950)*, εκδ. Φ.Σ. «Παρνασσός», Αθήνα 1951, σ. 239-240 και 252. Ο Σύλλογος είχε διεξαγάγει και άλλους παρόμοιους διαγωνισμούς, όχι όμως αποκλειστικά προς ανάδειξη πατριωτικών τραγουδιών (*στο ίδιο*, σ. 160 και 239).

²¹⁹ Βλ. «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 9/6/1914, Έτος 12, ΑΦ. 231/5141, σ. 2.

²²⁰ Την εποχή της διεξαγωγής των διαγωνισμών, ο Μ. Βολωνάκης (1875-1950) ήταν γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας και ο Α. Εξαδάκτυλος (1868-1936) φιλοβασιλικός αξιωματικός του ελληνικού στρατού με προϋπηρεσία στην επιτελική υπηρεσία, καθώς και με συμμετοχή στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τους Βαλκανικούς Πολέμους. Ο στρατιωτικός και διπλωμάτης, Συνταγματάρχης Μανουήλ Ρακτιβάν (1870-1931), αδελφός του πολιτικού Κ. Ρακτιβάν, είχε επίσης διακριθεί στους ίδιους πολέμους· βλ. *Λεύκωμα της Εκατονταετηρίδος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (1837-1937)*, ό.π., σ. 45 και τη σ. 10 του παραρτήματος: «Τιμή εις τον κ. Βολωνάκην» εφ. *Αθήναι*, 24/5/1914, Έτος 12, ΑΦ. 215/5124, σ. 2· «Αθ. Εξαδάκτυλος», *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 3, Έκδοση Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαιδείας, Αθήνα [1929], σ. 404.

διευκρινιζόταν πως αυτή είχε γίνει «διά να μη σημειωθεί παράβασις των κανόνων της στρατιωτικής ιεραρχίας υπό του γράφοντος και διά να κρίνεται κατά πόσον τηρούνται οι όροι της αυστηράς πειθαρχίας».²²¹ Κατά την άποψη του Ξενόπουλου, η παρουσία διακεκριμένων αξιωματικών και λογοτεχνών στην επιτροπή και ο εποπτικός ρόλος του πρίγκιπα αποτελούσαν εγγύηση για την αντικειμενικότητα και την αμεροληψία της.²²²

Πίνακας 1.11. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1913-1915)

Όνοματεπώνυμο	Είδος διαγωνισμού	Έτος
Άννινος Χ.	Ποιητικός	1914
Βολωνάκης Μ.	Πεζογραφικός	1915
Δαμβέργης Ι.	Ποιητικός - πεζογραφικός	1914-1915
Δροσίνης Γ.	Ποιητικός	1914
Εξαδάκτυλος Α.	Πεζογραφικός	1915
Κουρτίδης Α.	Ποιητικός - πεζογραφικός	1914-1915
Νικόλαος, πρίγκιπας	Ποιητικός - πεζογραφικός	1914-1915
Νιρβάνας Π.	Ποιητικός	1914
Προβελέγγιος Α.	Πεζογραφικός	1915
Ρακτιβάν Μ.	Πεζογραφικός	1915
Τσοκόπουλος Γ.	Ποιητικός	1914

Αυτή η σύμπραξη της πνευματικής και της στρατιωτικής ηγεσίας στην άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής (που είχε –όπως φαίνεται– δοκιμαστεί έναν χρόνο νωρίτερα και στην περίπτωση του Ροτσίλδειου Διαγωνισμού)²²³ εντασσόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πρωτοβουλιών που αποσκοπούσαν στην ιδεολογική και ψυχολογική διαχείριση της μικροαστικού και εργατο-αγροτικού χαρακτήρα, πολυπληθούς βάσης των στρατιωτικών δομών. Για την ερμηνεία αυτής της πρωτοβουλίας θα πρέπει βέβαια να συνεκτιμηθεί και η γενικευμένη στα εμπόλεμα ευρωπαϊκά κράτη πολιτική της αθρόας απόδοσης τιμών σε διακεκριμένους στον πόλεμο στρατιώτες και πολίτες.²²⁴ μια πολιτική, που είχε

²²¹ Βλ. «Το διήγημα», εφ. *Εφημερίς*, 25/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1145/11749, σ. 1.

²²² Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εφημερίς*, 27/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1147/11751, σ. 1.

²²³ Παρότι δεν γνωστοποιήθηκαν τα ονόματα των μελών της κριτικής επιτροπής, υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις για τη συμμετοχή στρατιωτικών αξιωματούχων στην κριτική επιτροπή. Ορισμένες από αυτές τις ενδείξεις ήταν η ανάθεση της προεδρίας στον πρίγκιπα Νικόλαο, η ανάγνωση της εισηγητικής έκθεσης από τον ύλαρχο Ηπίτη και οι διαδόσεις, σύμφωνα με τις οποίες οι κριτές ήταν αξιωματικοί ξηράς· βλ. Κ. Πετράκου, *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, ό.π., σ. 390.

²²⁴ Ο Σιδηρούς Σταυρός, που είχε καθιερωθεί στο πρωσικό κράτος του 19^{ου} αιώνα, αναβαθμίστηκε κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου σε ανώτερο παράσημο και απονεμήθηκε σε περισσότερους από πέντε εκατομμύρια γερμανούς πολίτες. Περισσότερα για το συγκεκριμένο πολεμικό μετάλλιο στην εκτενή

εγκαινιαστεί και στην Ελλάδα από τις κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων.²²⁵ Πέρα όμως από την πρόθεση για παροχή ενός τέτοιου κινήτρου για την ελεγχόμενη κοινωνική διάκριση ενός πολίτη ή ενός στρατιώτη, μια βασική παράμετρος του συντελούμενου στρατιωτικού εκσυγχρονισμού ήταν και η διά της ψυχαγωγίας ηθική διαπαιδαγώγηση του στρατιώτη, που αφενός θα οδηγούσε στη βελτίωση της αποδοτικότητάς του και αφετέρου θα μετέτρεπε τους στρατώνες σε ένα είδος μαζικών αναγνωστηρίων, ιδανικών για τη διάπλαση ενός ορισμένου και τυποποιημένου αισθητικού κριτηρίου. Αυτήν ακριβώς την παιδαγωγική διάσταση του στρατιωτικού τραγουδιού εξυπηρετούσε, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, και ο δεύτερος Αβερώφειος Διαγωνισμός, που ανέδειξε τραγούδια απευθυνόμενα ταυτόχρονα σε παιδιά, φοιτητές και στρατιώτες. Το αίτημα, άλλωστε, για μια ευρύτερη αξιοποίηση της λογοτεχνίας και των τεχνών προς αυτήν την κατεύθυνση διατυπωνόταν και από νεώτερους συγγραφείς. Ο Βουτιερίδης, λ.χ., εξηγούσε τους λόγους, για τους οποίους η πολεμική λογοτεχνία είχε προσφέρει στα εμπόλεμα κράτη σπουδαίες και εξόχως αποτελεσματικές υπηρεσίες.²²⁶ Ο Δάφνης πίστευε πως ακόμη και ένα μέτριο θεατρικό ή μουσικό θέαμα μπορούσε να γίνει για τους στρατιώτες μια «ωραία θύρα ανοικτή προς το όνειρον» και γι' αυτό έπρεπε να ανατεθεί σε ηθοποιούς και σε «στρατευομένους καλλιτέχνες της Σκηνης και των Γραμμάτων» (όπως π.χ στους Ασπρέα, Βουτιερίδη, Λάσκαρη, Λιδωρίκη, Μωραϊτίνη και Ροδά) η οργάνωση ενός ψυχαγωγικού προγράμματος, επί τη βάση του συνόλου των πρόσφατα δημιουργηθέντων λογοτεχνικών έργων με θέματα αντλημένα από τη ζωή των ελληνικών στρατώνων. Ένα τέτοιο

και κριτική μελέτη του R. Winkle, *Der Dank des Vaterlandes. Eine Symbolgeschichte des Eisernen Kreuzes 1914 bis 1936*, εκδ. Klartext, Essen 2007. Το 1915 ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του συγγραφέα Μ. Μπαρρές ένα αντίστοιχο γαλλικό μετάλλιο, ο Πολεμικός Σταυρός (Croix de Guerre). Ο καταγισμός των αιτήσεων για την απόκτησή του φαίνεται μάλιστα πως ανάγκασε τη γαλλική κυβέρνηση να συστήσει ξεχωριστή υπηρεσία, επιφορτισμένη με τη διαχείριση του συγκεκριμένου ζητήματος· βλ. Γ. Τερύ, «Οι τριχωτοί», εφ. *Εμπρός*, 13/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6551, σ. 1· Κ. Βωτέλ, «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 13/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6070, σ. 1.

²²⁵ Τον Απρίλιο του 1913 κυρώθηκαν οι Νόμοι 4198, 4199 και 4200 «Περί Αριστείου Ανδρείας», «Περί Αναμνηστικού Μεταλλίου του Κρητικού Αγώνος» και «Περί Αναμνηστικού Μεταλλίου του Πολέμου 1912-1913», οι οποίοι καθόριζαν το νομικό πλαίσιο για την απόδοση τιμητικών μεταλλίων «υπέρ των εν πολέμω και εν ειρήνη αποδεδειγμένως διακριθέντων επ' ανδραγαθία»· *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 88, 6/5/1913, σ. 285-286. Τον Φεβρουάριο 1914 το Μετάλλιο του Πολέμου 1912-1913 χωρίστηκε σε δύο επιμέρους μετάλλια· βλ. ΒΔ. «Περί συστάσεως αναμνηστικών μεταλλίων των κατά της Τουρκίας και Βουλγαρίας πολέμων και απονομής αυτών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 43, 19/2/1914, σ. 181-182. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και στα πρόθυρα της εισόδου του ελληνικού κράτους στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο καθιερώθηκε ένα πολεμικό παράσημο (αντίστοιχο προς τον γερμανικό Σιδηρούν Σταυρό και τον γαλλικό Πολεμικό Σταυρό), η απονομή του οποίου θα γινόταν εν καιρώ πολέμου· βλ. «Νέον παράσημον στρατιωτικής Αξίας», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6558, σ. 4· «Νέον παράσημον», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6558, σ. 5· «Παράσημον ανδρείας», εφ. *Εμπρός*, 24/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6562, σ. 5.

²²⁶ Βλ. Η. Βουτιερίδης, «Οικονομική ποίησης», εφ. *Σκριπ*, 7/12/1917, Περίοδ. Ζ', Έτος 20, ΑΦ. 8373, σ. 1.

πρόγραμμα θα ενίσχυε το φρόνημα και το «καλλιτεχνικό αίσθημα» των στρατιωτών. «Τέλος υπάρχει το θούριον», κατέληγε ο συλλογισμός του Σ. Δάφνη,

η στρατιωτική μπαλλάντα, ο κόμος του Στρατόνος, η ανεξάντλητος ποικιλία, των σχετικών τραγουδιών, η οποία έχει την πηγήν της εις την σφύζουσαν ζωήν του πολεμικού συναγερμού ενός Έθνους. Η φιλολογία μας και η μουσική μας παραγωγή δεν καθυστερούν και εις αυτά.²²⁷

Ειδικά στην Ελλάδα, άλλωστε, ο στρατός –που διατηρούσε γενικότερα ένα υψηλό επίπεδο κοινωνικού κύρους– είχε εξελιχθεί σε έναν παράλληλο με το εκπαιδευτικό σύστημα φορέα ηθικο-πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής διαπαιδαγώγησης όχι μόνο μέσα στους στρατώνες, αλλά και έξω από αυτούς· ο έτσι νοούμενος ως εθνικός και κοινωνικός ρόλος του στρατού είναι που, σύμφωνα με μια παλαιότερη παρατήρηση του Ψυχάρη, καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη επιβολής της λαϊκής, δημοτικής γλώσσας στους στρατώνες.²²⁸ Υπ' αυτό το πρίσμα κατανοεί κανείς καλύτερα τους λόγους που ωθούσαν σε συνεργασία τη λογοτεχνική, τη στρατιωτική και την πολιτική ηγεσία του κράτους, υπό την «υψηλή» επίβλεψη του πρωθυπουργού και των Ανακτόρων, προς υπεράσπιση και κοινωνική διάδοση του εθνικού ιδανικού.²²⁹

²²⁷ Βλ. Σ. Δάφνης, «Φιλολογικά επιφυλλίδες: Το θέατρον του στρατιώτου», εφ. *Αθήναι*, 17/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 334/1354, σ. 1-2.

²²⁸ Σχετικά με αυτό το ζήτημα, βλ. Τ. Σακελλαρόπουλος, «Ο “παιδαγωγικός” χαρακτήρας του στρατού· τα ήθη του “μεγάλου σχολείου” στη διαμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών στερεοτύπων», στο: *Μύθοι και ιδεολογήματα στη σύγχρονη Ελλάδα* [Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 23&24 Νοεμβρίου 2005], Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Σχολή Μωραΐτη, [Αθήνα] 2007, σ. 153-157 (απ' όπου αντλώ και την παρατήρηση του Ψυχάρη). Ήδη από τα μέσα τουλάχιστον του 19^{ου} αιώνα ο Δ. Αιινιάν υποστήριζε με την αρθρογραφία του την ανάγκη για αξιοποίηση των στρατιωτικών υπηρεσιών και υποδομών προκειμένου να καταπολεμηθεί ο αναλφαβητισμός, ενώ με την οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Στρατιωτικών ο ίδιος είχε ετοιμάσει μια «Γραμματική της Ομιλουμένης Γλώσσης»: βλ. Τ. Καγιαλής, «Δημήτριος Αιινιάν», στο: Ν. Βαγενάς (επιμ.), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας· από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τμ. 4, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1996, σ. 129-130. Μια από τις κύριες συνέπειες των πολέμων αυτής της εποχής ήταν και η αναβάθμιση του ρόλου των στρατιωτικών στον δημόσιο βίο. Βρισκόμαστε στην εποχή, κατά την οποία άρχισαν να σχηματίζονται οι παραστρατιωτικού τύπου οργανώσεις και οι σύνδεσμοι αποστράτων αξιωματικών, που έμελλε να θέσουν υπό σοβαρή αμφισβήτηση τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς του Μεσοπολέμου. Για μια πλήρη ανάλυση του ρόλου που διαδραμάτισε ο στρατός στη μεσοπολεμική πολιτική, βλ. Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική (1916-1936)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1977· Γ. Ν. Γιαννουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωσις...· εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σ. 63-80, 225-248.

²²⁹ Τη σημασία που προσέδιδε η πολιτική ηγεσία σε αυτή τη σύμπραξη φανερώνει η εν είδει χάριτος –και κατόπιν συναίνεσης του λογοτεχνικού κόσμου– παρέμβαση του Βενιζέλου προκειμένου να αναιρεθεί η απόφαση της επιτροπής για ακύρωση της συμμετοχής του Σ. Δάφνη στον πρώτο διαγωνισμό, διότι είχε χρησιμοποιήσει ψευδώνυμο κατά παράβαση των όρων συμμετοχής. Αυτή η παρέμβαση αποτελεί ένδειξη ότι αυτό που βάραινε στην κρίση των διοργανωτών δεν ήταν η διαφύλαξη του κύρους των συμμετεχόντων ή της διαδικασίας, αλλά αυτή καθαυτή η λειτουργική αποτελεσματικότητα των αναδειχθέντων έργων· βλ. «Ο Δαναός», εφ. *Αθήναι*, 12/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 264/5173, σ. 1-2· «Το βραβείον του Δαναού», εφ. *Αθήναι*, 26/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 278/5187, σ. 2· «Τα βραβευθέντα ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 26/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 964/11583· «Και τρίτη ποιήτρια», εφ. *Αθήναι*, 13/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 265/5174, σ. 2· «Αι

Τον Οκτώβριο του 1913 γνωστοποιήθηκε η πρόθεση της κυβέρνησης να αναδείξει πέντε στρατιωτικά τραγούδια,²³⁰ που με τη «συστηματική διδασκαλία» τους θα χρησίμευαν στην τόνωση του φρονήματος των στρατιωτών· το υπουργείο δεν είχε, ωστόσο, ακόμη καταλήξει σε απόφαση σχετικά με τη διαδικασία αυτής της ανάδειξης.²³¹ Τελικά, αντί της απ' ευθείας ανάθεσης προτιμήθηκε η μέθοδος του διαγωνισμού και έτσι τον Νοέμβριο του 1913 δημοσιεύτηκε η σχετική προκήρυξη.²³² Η απόπειρα σύνδεσης του διαγωνισμού με το αρχαίο σπαρτιατικό και με το πρόσφατο αρματολικό παρελθόν –η οποία του προσέθετε μια κάπως πρόχειρη ιστορική επένδυση– φαίνεται πως απευθυνόταν σε ένα μέσης μορφωτικής στάθμης, μη εξειδικευμένο κοινό:

Από της παλαιότητας εποχής, καθ' ην ο Τυρταίος εκείνος ηκόνιζε τας ψυχάς των γενναίων τέκνων της Σπάρτης διά των πολεμικών του ποιημάτων και μέχρι των αρματολικών χρόνων, ότε η νεοελληνική Μούσα εξύμνει τους αγώνας των ανδρείων και παρώτρυνεν εις πάσαν εθελουσίαν πάντοτε η επίδρασις του στρατιωτικού άσματος επί τας ψυχάς των αγωνιζομένων εκρίθη μεγίστη και εις των πρώτων παραγόντων της νίκης.

Αλλά του ευγενούς τούτου εφοδίου εστερείτο κατά τους λήξαντας νικηφόρους πολέμους ο στρατός και ο στόλος. Ούτε εμβατήρια ούτε επινίκια ή άλλα ευάρμοστα άσματα εγνώριζον οι γενναίοι ημών μαχηταί, μολοντί κάλλιστα τοιαύτα και εγράφησαν και εψάλλοντο άλλοτε. Επειδή δε επιβάλλεται ταχεία η θεραπεία της ελλείψεως ταύτης, θαρρούντως αποτεινόμεθα εις τας εμπνεύσεις της εθνικής ψυχής, προκηρύσσοντες διαγωνισμόν προς επίτευξιν πέντε πολεμικών ασμάτων.²³³

Στη μαζική συμμετοχή στον διαγωνισμό θα πρέπει να αποσκοπούσε και η κάπως αόριστη υπόσχεση για μια άτυπη «επισημοποίηση» των διακρινόμενων ποιητών, που θα τους καθιστούσε «επίσημους, ούτως ειπείν, διερμηνείς των υψηλοτέρων διαχύσεων της στρατιωτικής ψυχής».²³⁴ Παράλληλα, η προκήρυξη προέβλεπε ένα μάλλον ικανοποιητικό χρηματικό έπαθλο πεντακοσίων δραχμών για κάθε βραβευόμενο ποίημα,²³⁵ –το οποίο ο Τσοκόπουλος, που ήταν μέλος της επιτροπής, χαρακτήριζε ως «ασυνήθους διά την Ελλάδα

βραβευθείσαι», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 952/11569, σ. 1· Γ. Ξενόπουλος, «Παρατρέγωδα», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 952/11569, σ. 1.

²³⁰ Επρόκειτο για ένα στρατιωτικό και ένα ναυτικό θούριο, ένα στρατιωτικό και ένα ναυτικό επινίκιο και ένα στρατιωτικό και ταυτόχρονα ναυτικό άσμα αναψυχής για τις ώρες της ανάπαυσης.

²³¹ Βλ. «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 13, τχ. 153, ό.π., σ. 148.

²³² Τα υπονήφια έργα έπρεπε να αποσταλούν στο Υπουργείο Στρατιωτικών μέχρι τις 31 Ιανουαρίου 1914 ανυπόγραφα μέσα σε φάκελο, που θα περιείχε άλλον σφραγισμένο φάκελο με υπογεγραμμένο αντίγραφο του έργου· βλ. «Η προκήρυξις του διαγωνισμού πολεμικών ασμάτων», εφ. *Εμπρός*, 4/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6122, σ. 2.

²³³ Βλ. Σ. Δάφνης, «Τα στρατιωτικά ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 1/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 791/11406, σ. 1.

²³⁴ Η φράση «εμπνεύσεις της εθνικής ψυχής» που αναμετέδιδε ο Σ. Δάφνης (βλ. Σ. Δάφνης, «Τα στρατιωτικά ποιήματα», ό.π.) δεν είναι ακριβής.

²³⁵ Στο ίδιο.

γενναιότητα».²³⁶ Οι απαιτούμενοι οικονομικοί πόροι αντλήθηκαν από χορηγίες Ελλήνων της διασποράς.²³⁷ Τα κίνητρα αυτά, καθώς και οι φαινομενικά απλοί όροι συμμετοχής (γλώσσα όσο το δυνατόν πιο απλή, χωρίς ιδιοματισμούς, και έκταση όχι μεγαλύτερη από τέσσερεις στροφές)²³⁸ προσέλκυσαν πράγματι το ενδιαφέρον ενός υπέρογκου αριθμού υποψηφίων, καθώς μέσα σε δύο μήνες υπεβλήθησαν κατ' άλλες πληροφορίες περίπου 700 και κατ' άλλες 1.350 ποιήματα, γραμμένα από 231 ή 331 ποιητές και ποιήτριες.²³⁹ Χαρακτηριστικό δείγμα του λαϊκού χαρακτήρα που είχε προσλάβει ο διαγωνισμός είναι μια χειρόγραφη επιστολή που σώζεται στο Αρχείο του Βενιζέλου. Μέσω αυτής ο αποστολέας –παραβιάζοντας τον όρο περί μυστικότητας του ονόματος των υποψηφίων– καθιστούσε τον πρωθυπουργό ενήμερο για τη συμμετοχή του και ζητούσε άδεια, προκειμένου να παρουσιάσει αυτοπροσώπως τα τραγούδια του στον πρωθυπουργό:

Σεβαστέ κ. Πρωθυπουργέ,

Σήμερα εις το ενταύθα ταχυδρομείον, έδωσα και με το αυτό σημερινόν ταχυδρομείον προς παραλαβήν σας αυτόθι τα περιεχόμενα εις φάκελλον ποιημάτων μου εν όλω (13) προς εξέτασιν διά τον διαγωνισμόν των πολεμικών ασμάτων κατάταξιν. Συμφώνως με την σεβαστήν προκήρυξιν [sic] σας. Εντός του φακέλλου του ιδιαίτερου έχω εγκλείσει και επιστολήν μου προς την σεβαστήν επιτροπήν γεγραμμένην εμμέτρως, και δι' αυτής λέγω καλόν είναι να με καλέση να απαγγείλω [sic] άδοντας τα ποιήματά μου, και σας βεβιαώ εκ των προτέρων κύριε Πρωθυπουργέ θα είσθε λίαν ευχαριστημένος. Εντός δε της επιστολής προς την επιτροπήν έχω και μικράν μου επίκαιρον φωτογραφίαν.

Μεθ' υπολήψεως,
ο Πιστότατος
Σεραφεΐμ Α. Τάλλαρως

Θήβαι, 27/12/1913²⁴⁰

²³⁶ Βλ. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», εφ. *Αθήναι*, 13/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 265/5174, σ. 1.

²³⁷ Στο ίδιο· πρβλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 13, τχ. 154, Δεκέμβριος 1913, σ. 165.

²³⁸ Βλ. «Η προκήρυξις του διαγωνισμού πολεμικών ασμάτων», εφ. *Εμπρός*, 4/11/1913, ό.π.· «Ο διαγωνισμός των πολεμικών ποιημάτων διά τον στρατόν και τον στόλον», εφ. *Αθήναι*, 4/11/1913, Έτος 12, ΑΦ. 17/3985, σ. 3· «Η εγκύκλιος διά τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Εστία*, 3/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7094, σ. 4· «Ποιητικός διαγωνισμός προς σύνταξιν στρατιωτικών ασμάτων. Μια φαινοτάτη ιδέα», ό.π.

²³⁹ Βλ. «Πενιές», εφ. *Εμπρός*, 14/1/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6191, σ. 1· «Τα ποιήματα του διαγωνισμού», εφ. *Εθνος*, 7/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 102, σ. 2· «Τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Εθνος*, 24/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 118, σ. 3-4· [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, Έτος 12, ΑΦ. 146, σ. 2· Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», ό.π.· Σ. Δάφνης, «Τα στρατιωτικά ποιήματα», ό.π. Σύμφωνα με το περιοδικό *Νουμάς*, τα υποψήφια έργα ανέρχονταν σε περίπου επτακόσια· βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 522, 22/3/1914, σ. 73-74. Η *Πινakoθήκη* έδινε άλλους αριθμούς («εξετάστησαν 231 φάκελοι περιέχοντες 782 ποιήματα»)· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, Μάρτιος-Απρίλιος 1914, σ. 19.

²⁴⁰ «Επιστολή του Σ. Τάλλαρως προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την επιθυμία του να συμμετάσχει σε διαγωνισμό πολεμικών ασμάτων», Φάκελος 11-65, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=39766> [τελευταία προσπέλαση: 24/12/2014].

Ως εκ τούτου μπορεί κανείς να συμπεράνει πως η μέθοδος του ανοιχτού διαγωνισμού, που είχε πιθανότατα επιλεγεί από επιφύλαξη για τη δυνατότητα ή την προθυμία των καθιερωμένων ποιητών να συνθέσουν απλοϊκούς, λαϊκούς στίχους –η μελοποίηση των οποίων είχε αντιθέτως ανατεθεί σε συγκεκριμένους, καθιερωμένους συνθέτες– είχε οδηγήσει στο άλλο άκρο της απόλυτης εκλαϊκευσης, χωρίς να έχει αποφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς κανένα από τα υποβληθέντα ποιήματα δεν κρίθηκε άξιο για βράβευση.²⁴¹ Ο Τσοκόπουλος διευκρίνιζε πως, αν και μεταξύ των υποψηφίων ποιημάτων υπήρχαν ποιήματα με «ωραίους στίχους, πυκνάς ιδέας, λυρικές σκέψεις, υψηλόν ενθουσιασμόν», οι αρετές αυτές δεν αρκούσαν για να τα καταστήσουν «το απλούν, το αφελές, το απερίτεχον, το φυσικόν τραγούδι που εχρειάζετο εις τους στρατιώτας, και το δείγμα της λαϊκής ποιήσεως που εχρειάζετο διά τους απλούς ανθρώπους του βουνού και τους αφελείς ανθρώπους της ακρογιαλιάς».²⁴² Βασικό αίτιο για την αποτυχία του πρώτου διαγωνισμού θεωρήθηκε η ελλιπής διευκρίνιση των προδιαγραφών που έπρεπε να πληρούνται από τα υποβαλλόμενα ποιήματα και έτσι τον Μάρτιο του 1914 ο Βενιζέλος αποδέχτηκε την εισήγηση της επιτροπής για επανάληψη του διαγωνισμού, με παροχή περισσότερων διευκρινίσεων: τα ποιήματα έπρεπε να διακρίνονται από εκφραστική λιτότητα, λαϊκό ύφος, αισθητική ομορφιά, μικρή έκταση, εύληπτο νόημα, έλλειψη ύβρεων κατά των εχθρικών εθνοτήτων, αποφυγή αναφοράς σε συγκεκριμένα πρόσωπα και ρυθμό κατάλληλο για συντονισμό με το στρατιωτικό βήμα.²⁴³ Οι διευκρινίσεις αυτές πέτυχαν τη σημαντική απομείωση του αριθμού των υποψηφιοτήτων και έτσι, όπως ανακοινώθηκε το απόγευμα της 11^{ης} Ιουλίου 1914, μέσα από τετρακόσια πενήντα ποιήματα, που εστάλησαν από διακόσιους δέκα ποιητές και ποιήτριες,²⁴⁴ βραβεύτηκαν επτά έργα (βλ. Πίνακα 1.12).²⁴⁵

²⁴¹ Στο ίδιο. Πρβλ. «Επί του διαγωνισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 189, σ. 3· Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Τα τραγούδια του στρατού», εφ. *Εμπρός*, 24/3/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6259, σ. 1.

²⁴² Βλ. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», ό.π. Για μια σύμφωνη γνώμη, βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, ό.π.

²⁴³ Η νέα προκήρυξη ζητούσε στίχους για τη σύνθεση δύο στρατιωτικών θουρίων (ή εναλλακτικά ενός θουρίου και ενός επινίκιου), ενός ναυτικού θουρίου, ενός στρατιωτικού και ενός ναυτικού άσματος αναμνηστικής για τις ώρες της ανάπαυσης· βλ. «Τα πολεμικά άσματα», εφ. *Έθνος*, 31/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 153, σ. 3.

²⁴⁴ Βλ. «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 9/6/1914, ό.π.· «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Εμπρός*, 9/6/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6335, σ. 3.

²⁴⁵ Πέρα από τα συγκεκριμένα τραγούδια, επαινέθηκαν δεκατρία επιπλέον ποιήματα, που οι τίτλοι τους δεν γνωστοποιήθηκαν. Τέσσερα από αυτά ανήκαν στον Σ. Δάφνη.

Πίνακας 1.12. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα αποτελέσματα του ποιητικού διαγωνισμού (1913-1915)

Όνοματεπώνυμο	Βραβευθέν ποίημα	Κατηγορία/Είδος βραβείου	
Δάφνης Σ. ²⁴⁶	1) «Στα κανόνια»	Βραβείο Ναυτικού Θουρίου	500 δρχ.
	2) «Στο χορτάρι»	Βραβείο Στρατιωτικού Άσματος Αναφυχής	500 δρχ.
Νεγρεπόντη Ε. Μ. ²⁴⁷	«Μαρμαρωμένος βασιλιάς»	Βραβείο Στρατιωτικού Επινίκιου	500 δρχ.
Μπάρακλης Ν.	«Στα σύνορα»	Βραβείο Στρατιωτικού Θουρίου	500 δρχ.
Παπαντωνίου Ζ.	«Εμπρός»	Βραβείο Στρατιωτικού Θουρίου	500 δρχ.
Σπεράντσας Σ. Γ.	«Άσμα αναφυχής»	Βραβείο Στρατιωτικού Άσματος Αναφυχής	500 δρχ.
Σταματέλλου Μ. Π.	«Έγια μόλα» ²⁴⁸	Βραβείο Ναυτικού Άσματος Αναφυχής	500 δρχ.

Λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1915 ο Βενιζέλος προκήρυξε και τον δεύτερο λογοτεχνικό διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών, διατηρώντας τα ίδια αξιολογικά κριτήρια (έκταση μικρή και γλώσσα απλή, καθημερινή, χωρίς ιδιοματισμούς). Τα υποψήφια έργα έπρεπε να είναι διηγήματα συγκεκριμένης έκτασης, με θέματα και πλοκή που θα καλλιεργούσαν συγκεκριμένες αρετές στους στρατιώτες (ευσέβεια, πειθαρχία, αυταπάρνηση, συναδελφικότητα, αυτοβουλία, εγκαρτέρηση, γενναιοφροσύνη, αφοβία, αξιοπρέπεια και λατρεία προς τα εθνικά ιδεώδη).²⁴⁹ Τα βραβευόμενα έργα θα συνοδεύονταν από έπαθλο τετρακοσίων δραχμών, ενώ για κάθε έπαινο θα καταβαλλόταν έπαθλο διακοσίων δραχμών. Τυπωμένα σε ενιαίο τόμο, που θα εγκαινίαζε τη «Βιβλιοθήκη του Στρατιώτου», τα δέκα καλύτερα έργα του διαγωνισμού επρόκειτο να περιέλθουν στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Στρατιωτικών και να διανέμονται δωρεάν στους στρατιώτες για την ψυχαγωγία και εκπαίδευσή τους.²⁵⁰ Την υπό όρους λαϊκότητα που επιδιωκόταν να προσδοθεί και σε αυτόν τον διαγωνισμό φανερώνει το γεγονός ότι, όπως έγινε γνωστό,

²⁴⁶ Συμμετείχε στον διαγωνισμό με το ψευδώνυμο «Δαναός».

²⁴⁷ Πρόκειται για τη μετέπειτα γνωστή κριτικό Ε. Ουράνη/Α. Θρύλο.

²⁴⁸ Τα τραγούδια «Μαρμαρωμένος βασιλιάς» και «Έγια μόλα» παρουσιάστηκαν σε δημόσια εκτέλεση το 1939 από τη μικτή Χορωδία του Εθνικού Ωδείου (διεύθυνση: Μ. Καλομοίρη), όπως προκύπτει από το πρόγραμμα της εκδήλωσης: βλ. *Έργα Καλομοίρη: δημοτικό τραγούδι-λαϊκό τραγούδι*, ό.π.

²⁴⁹ Οι διαφωνίες ως προς τους συγκεκριμένους, ειδικούς όρους υπήρξαν ελάχιστες. Η *Εφημερίς* διαφωνούσε με το ελάχιστο όριο των επτά τυπογραφικών σελίδων, που προέβλεπε ο διαγωνισμός, καθώς και με τον αποκλεισμό των ευθυμογραφημάτων, που θα μπορούσαν να προσεγγίσουν με σατιρική διάθεση το εκάστοτε θέμα: βλ. «Το διήγημα», εφ. *Εφημερίς*, 25/1/1915, ό.π.

²⁵⁰ Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πίνακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, Φεβρουάριος 1915, σ. 175. Τον Φεβρουάριο του 1915, μετά την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου, ανακοινώθηκε πως όσοι επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στον προκηρυχθέντα διαγωνισμό όφειλαν να αποστείλουν τα έργα τους στην προσωπική διεύθυνση του εισηγητή της κριτικής επιτροπής, Ι. Μ. Δαμβέργη: βλ. «Στρατιωτικά ζητήματα», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1915, ΑΦ. 132/5432, σ. 2. Θα μπορούσε κανείς να εικάσει πως με την κίνηση αυτή, ο στενός συνεργάτης του Βενιζέλου επιδίωκε να διατηρήσει τον έλεγχο επί της διαδικασίας διεξαγωγής του διαγωνισμού.

έτυχε να απορριφθούν έργα καθιερωμένων συγγραφέων, όπως του Νιρβάνα και του Καμπούρογλου.²⁵¹ όπως εξηγούσε ο Παλαμάς, η απόρριψη του έργου «Η εκδίκησης του Πέτρου Γιούση» του Νιρβάνα οφειλόταν στην αναντιστοιχία του με το «μέσο», λαϊκό γούστο, στο οποίο έπρεπε να απευθύνονται τα συγκεκριμένα διηγήματα.²⁵²

Παρότι, σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της επιτροπής, αιτία της αρκετά καθυστερημένης ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων ήταν η πληθώρα των υποψήφιων έργων, στην καθυστέρηση θα πρέπει να οδήγησε η εν τω μεταξύ συντελεσθείσα κυβερνητική αλλαγή και ο «Εθνικός Διχασμός». Την 30^η Απριλίου 1915, ημέρα λήξης της προθεσμίας υποβολής των έργων, δημοσιογραφικές πληροφορίες προϊδέαζαν για την πέραν του Μαΐου παράταση των εργασιών της επιτροπής.²⁵³ Στις 24 Ιουνίου 1915 η επιτροπή γνωστοποιούσε τη λήξη της πρώτης φάσης των εργασιών της, κατά την οποία είχε προκρίνει σαράντα από τα τουλάχιστον διακόσια υποβληθέντα διηγήματα.²⁵⁴ Με εμφανή απολογητική διάθεση η επιτροπή συμπλήρωνε πως τα μέλη της συσκέπτονταν καθημερινά στα ανάκτορα, με την ενεργό συμμετοχή του προεδρεύοντος πρίγκιπα («Πλείστα εξ αυτών αναγινώσκει ο ίδιος ο βασιλόπαις»)²⁵⁵ Νέα παράταση ματαίωσε και πάλι την προγραμματισμένη για στις 5 Ιουλίου ανακοίνωση των αποτελεσμάτων²⁵⁶ και οι διαχεόμενες στον τύπο πληροφορίες ανέβαζαν τον αριθμό των προκρινόμενων έργων σε ογδόντα και το σύνολο των υποβληθέντων σε τετρακόσια. Οι ανακοινώσεις αυτές συνοδεύονταν από νέες διαβεβαιώσεις ότι η επιτροπή εργαζόταν καθημερινά υπό την επίβλεψη του πρίγκιπα.²⁵⁷ Τα αποτελέσματα ανακοινώθηκαν τελικά στο διάστημα της σύντομης επανόδου του Βενιζέλου στην εξουσία, στις 23 Αυγούστου 1915 (βλ. Πίνακα 1.13).²⁵⁸

²⁵¹ Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, Σεπτέμβριος 1915, σ. 103. Ο Καμπούρογλου είχε υποβάλει δύο διηγήματα, εκ των οποίων βραβεύτηκε μόνο το ένα.

²⁵² Βλ. W. [= K. Παλαμάς], «Πολιτεία και φιλολογία», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6771, σ. 1.

²⁵³ Βλ. «Πολεμικά διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 29/4/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7495, σ. 3.

²⁵⁴ Ο ακριβής αριθμός των υποβληθέντων έργων είναι ασαφής. Σε μετέπειτα άρθρο της η εφημερίδα *Αθήναι* αναφερόταν σε «χιλιάδες» υποβληθέντα έργα. Η *Πινακοθήκη*, αντίθετα, κατέγραφε «υπερδιακόσια» υποβληθέντα έργα: βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 30/5452, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π.

²⁵⁵ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/6/1915, Έτος 14, ΑΦ. 249/5549, σ. 2· «Τα στρατ.[ιωτικά] διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 23/6/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7514, σ. 3.

²⁵⁶ Βλ. «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 23/6/1915, ΑΦ. 248/5548, σ. 2.

²⁵⁷ Βλ. «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 25/6/1915, ΑΦ. 250/5550, σ. 2.

²⁵⁸ Βλ. «Από τα υπουργεία: Στρατιωτικών. Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εμπρός*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6767, σ. 5· «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών διηγημάτων. Τα βραβευθέντα», εφ. *Σκριπ*, 23/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7581, σ. 3.

Πίνακας 1.13. Λογοτεχνικοί διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών: τα αποτελέσματα του πεζογραφικού διαγωνισμού (1913-1915)

Όνομα συγγραφέα	Τίτλος διηγήματος	Κατηγορία/Τύπος Βραβείου	
Βεάκης Αιμ. Ν. ²⁵⁹	«Διπλοσκοπός»	Έπαινος	200 δρχ.
Βουτιεριδης Η.	«Το πολυβόλον»	Βραβείο	400 δρχ.
Γρηγοριάδης Ν.	1) «Στο βωμό της Πατρίδος»	Βραβείο	400 δρχ.
	2) «Πώς πήραμε τα Βοδενά»	Έπαινος	200 δρχ.
	3) «Στο μαρτύριο»	Έπαινος	200 δρχ.
Δάφνης Σ. ²⁶⁰	1) «Το Ευαγγέλιον»	Βραβείο	400 δρχ.
	2) «Χριστούγεννα στρατιώτου»	Βραβείο	400 δρχ.
	3) «Φωνή της Πατρίδος»	Έπαινος	200 δρχ.
	4) «Αιχμάλωτος»	Έπαινος	200 δρχ.
Καμπούρογλου Δ. Γ.	«Παρών!»	Βραβείο	400 δρχ.
Πρίντζης Α. Φ.	«Ζήτω ο στρατός»	Έπαινος	200 δρχ.
[Στρατηγόπουλος Α. Μ.] ²⁶¹	«Η καρδιά του Πέτρου»	Εύφημη Μνεία	-
Τανάγρας Α. ²⁶²	1) «Ζήτω η Πατρίδα»	Βραβείο	400 δρχ.
	2) «Ημέρωμα Τούρκου»	Βραβείο	400 δρχ.
	3) «Εφοδος λοχία»	Βραβείο	400 δρχ.
	4) «Προσκύνημα Χριστουγέννων»	Έπαινος	200 δρχ.
	5) «Δύο ειδών παλληκάρια»	Έπαινος	200 δρχ.
	6) «Φωτογραφία αδελφής»	Έπαινος	200 δρχ.
	7) «Εκδίκησις φαντάρου»	Έπαινος	200 δρχ.
[Άγνωστος] ²⁶³	«Δάφνες και λεμονάνθια»	Εύφημη Μνεία	-
[Άγνωστος]	«Αναγνώρισις»	Εύφημη Μνεία	-
[Άγνωστος]	«Από το θάνατο στη ζωή»	Εύφημη Μνεία	-
[Άγνωστος]	«Για την Πατρίδα» ²⁶⁴	Εύφημη Μνεία	-
[Άγνωστος]	«Ο μικρός εθελοντής»	Εύφημη Μνεία	-

Λίγες ημέρες αργότερα οι εφημερίδες *Έθνος* και *Εφημερίς* προέτρεπαν επιτακτικά την κυβέρνηση να προχωρήσει στην έκδοση και διανομή των διηγημάτων στους στρατιώτες:

Πράγματι, τα διηγήματα ταύτα πρέπει όσον τάχιστα να περιέλθωσιν εις χείρας του Έλληνος στρατιώτου, διά τον οποίον εγράφησαν και ν' αποτελέσουν το προσφιλές αυτού ανάγνωσμα κατά τας ώρας τηςσχόλης του [...]. Η ανάγνωσις των εθνικών τούτων διηγήσεων, θα ήτο το άριστον τονωτικόν της ψυχής του επιστράτου, ο παρήγορος αυτού σύντροφος, όστις

²⁵⁹ Πρόκειται για τον γνωστό ηθοποιό Αιμίλιο Βεάκη.

²⁶⁰ Συμμετείχε στον διαγωνισμό με το πραγματικό του όνομα, Θ. Ζωϊόπουλος.

²⁶¹ Το όνομά του δεν ανακοινώθηκε, αλλά προκύπτει από τις μετέπειτα αναδημοσιεύσεις του έργου· βλ. *εδώ*, σ. 104, σημ. 270.

²⁶² Συμμετείχε στον διαγωνισμό με το πραγματικό του όνομα, Α. Ευαγγελίδης.

²⁶³ Τα ονόματα όσων έτυχαν εύφημης μνείας δεν γνωστοποιήθηκαν.

²⁶⁴ Δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για το ομώνυμο διήγημα που είχε βραβευτεί την προηγούμενη χρονιά στον διαγωνισμό του Σ.Δ.Ω.Β.

θα του ενθυμίζη την οικογενειακήν του εστίαν, τας παραδόσεις της φυλής και θα του ενισχύει την αγάπην προς την Πατρίδα.²⁶⁵

Παράλληλα, καθώς είχαν διατυπωθεί προτροπές για συνέχιση των διαγωνισμών, λόγω της αυξημένης ανάγκης για μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτικών τραγουδιών κατά το γαλλικό, το γερμανικό και το ελβετικό πρότυπο,²⁶⁶ κοινοποιήθηκε η πρόθεση της κυβέρνησης να προκηρύξει και τρίτο διαγωνισμό για τη συγγραφή ναυτικών διηγημάτων.²⁶⁷ Παρά ταύτα, όπως και στην περίπτωση των παρασημοφοριών ή στις προσπάθειες για σύσταση της Ακαδημίας, η επακολουθήσασα πολιτική κυριαρχία των Ανακτόρων και των αντιβενιζελικών κομμάτων ματαίωσε όλες αυτές τις διεργασίες.²⁶⁸ Έτσι, τα χειρόγραφα των διηγημάτων παρέμειναν για αρκετό χρονικό διάστημα στο συρτάρι του εισηγητή²⁶⁹ και δεν εκδόθηκαν παρά με την τελική επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία το 1928.²⁷⁰ Παρόμοια τύχη είχαν και τα στρατιωτικά τραγούδια, καθώς η πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου επέφερε την αναβολή της προγραμματιζόμενης δημόσιας πανηγυρικής τους παρουσίασης. Μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων τα βραβευμένα ποιήματα είχαν δημοσιευτεί στον τύπο²⁷¹ και παραδοθεί προς μελοποίηση σε διακεκριμένους συνθέτες της λεγόμενης εθνικής σχολής,²⁷² ενώ είχε αρχίσει και η προετοιμασία της πανηγυρικής

²⁶⁵ Βλ. «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Εφημερίς*, 18/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1373/11483, σ. 2.

²⁶⁶ Βλ. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», ό.π.

²⁶⁷ Βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π., σ. 97· πρβλ. «Ματιές», εφ. *Σκριπ*, 27/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7585, σ. 3· «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 25/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7583, σ. 3· «Ναυτικά διηγήματα», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6771, σ. 5.

²⁶⁸ Βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, ό.π.

²⁶⁹ Στο ίδιο.

²⁷⁰ Βλ. *Στρατιωτικά διηγήματα (1912-1913)*, εκδ. Υπουργείου Στρατιωτικών, Αθήνα 1928. Η έκδοση περιλαμβάνει τα περισσότερα από τα διηγήματα με κάποιες μικρές αλλαγές. Έχουν αποκλειστεί τα διηγήματα «Διπλοσκοπός», «Στο βωμό της πατρίδος», «Δύο ειδών παλληκάρια», «Εκδίκησης φαντάρου», «Ζήτη ο στρατός» και όσα είχαν τύχει εύφημης μνείας. Ορισμένα από τα βραβευθέντα δημοσιεύτηκαν το 1929 και στη *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*. Πρόκειται για τα «Ζήτη η πατρίδα», «Το ημέρωμα του Τούρκου», «Η φωτογραφία της αδελφής» του Τανάγρα (τμ. 3, τχ. 25, 19/5/1929, σ. 207· τμ. 3, τχ. 22, 28/4/1929, σ. 183· τμ. 4, τχ. 2, 30/6/1929, σ. 15) και το διήγημα «Η καρδιά του Πέτρου» του Α. Μιλάνου Στρατηγόπουλου, που είχε εν τω μεταξύ γίνει γνωστός στον πολιτικό χώρο (τμ. 6, τχ. 4, 11/5/1930, σ. 31). Ο Ν. Γρηγοριάδης είχε προχωρήσει νωρίτερα στην έκδοση των διηγημάτων του· βλ. Ν. Γρηγοριάδης, *Βραβευμένα στρατιωτικά διηγήματα, χ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1921.

²⁷¹ Για μια τέτοια δημοσίευση των ποιημάτων, βλ. «Τα “στρατιωτικά ποιήματα”», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 30, 1915, σ. 238-239.

²⁷² Ο Σ. Σαμάρας μελοποίησε το ποίημα «Εμπρός», ο Δ. Λαυράγκας το «Στα κανόνια», ο Ν. Λαμπελέτ το «Άσμα αναψυχής», ο Μ. Καλομοίρης το «Έγια Μόλα» και το «Ο Μαρμαρωμένος βασιλιάς», ο Γ. Λαμπελέτ το «Στο χορτάρι» και ο Θ. Σακελλαρίδης το ποίημα «Στα σύνορα». Για ορισμένες διερενήσεις και παρουσιάσεις της λεγόμενης εθνικής μουσικής σχολής στο πλαίσιο του βενιζελικού αστικού εκσυγχρονισμού, βλ. Ο. Φράγκου-Ψυχοπαίδη, *Η Εθνική Σχολή Μουσικής· προβλήματα ιδεολογίας*, εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1990· Κ. Ρωμανού, *Εθνικής Μουσικής Περιήγησις (1901-1912)· ελληνικά μουσικά περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 1996, με έμφαση στο επιλογικό κεφάλαιο «Η “Εθνική Μουσική” υπό άλλη σημασία» (σ. 211-232)· Κ. Romanou, “Westernization of Greek Music”, περ. *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti I muziku*,

δημόσιας εκτέλεσής τους· προς αυτήν την κατεύθυνση είχαν επίσης τυπωθεί οι παρτιτούρες των συνθέσεων σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων, προκειμένου να διανεμηθούν στους στρατιώτες.²⁷³ Μετά την κυβερνητική αλλαγή και τη ματαίωση της συναυλίας οι εμπλεκόμενοι συνθέτες δεν παραιτήθηκαν από τις αξιώσεις τους. Σύμφωνα με μαρτυρία του Ξενόπουλου, ο Καλομοίρης –μια περίπτωση αστού διανοουμένου που ως οργανωτής των μουσικών θεσμικών υποδομών μπορεί να παραλληλιστεί με τον Δροσίνη–²⁷⁴ παρουσίασε τις δύο μουσικές συνθέσεις του στο σπίτι του, σε στενό κύκλο παρευρισκομένων, ανάμεσα στους οποίους βρισκόταν ο Βενιζέλος, ο Δαμβέργης και ο Ξενόπουλος:

Ο κ. Βενιζέλος που έκαμε τον Διαγωνισμό, είχε πάυση να είναι πρωθυπουργός και υπουργός των Στρατιωτικών. Αλλ' ακριβώς την εποχή που δεν ήτο παρ' αρχηγός της αντιπολιτεύσεως –και ίσως ούτε αυτό, διότι επρόκειτο ν' αποσυρθεί της πολιτικής– ένα βράδυ, εις του κ. Καλομοίρη και εις στενότερον κύκλον προσκεκλημένων, μεταξύ των οποίων είχα την ευτυχίαν να είμαι κ' εγώ [= ο Ξενόπουλος], ο κ. Βενιζέλος ήκουσε δύο στρατιωτικά τραγούδια κ' ενθουσιάσθη.

Ήσαν εκείνα που είχαν δοθή προς μελοποίησιν εις τον κ. Καλομοίρη. Ο ίδιος ο συνθέτης τα ετραγούδησεν εις το πιάνο, βοηθούτων εν χορώ των οικείων του που τα εγνώριζαν. Και τα δύο μού εφάνησαν ωραιότατα. Το ένα μάλιστα το καθαυτό στρατιωτικόν –διότι το άλλο ήτο ναυτικόν– ενθυμούμαι ότι μου έκαμε μεγάλην εντύπωσιν, ως μελωδία απλή, εύκολος, ωραία, ενθουσιαστική και με γνήσιον ελληνικόν χρώμα. Μου εφάνη ως ένα “τραγούδι της πατρίδος” [...], αλλά διαρρυθμισμένον με όλους τους κανόνας της μουσικής –φύσις στολισμένη από την Τέχνην.

Κ' εσχημάτισα την ιδέαν ότι ένα τέτοιον ελληνικόν τεχνικόν τραγούδι –εμβατήριον, θούριον, ύμνος– θα εμανθάνετο αρκετά εύκολα από τους περισσότερους Έλληνας στρατιώτας και, αδόμενον εν χορώ, θα τους ενθουσίαζε σχεδόν όλους.²⁷⁵

τχ. 28-29, 2003, σ. 93-105· Υ. Belonis, “The Greek National Music School”, στο: Κ. Romanou (επιμ.), *Serbian and Greek Art Music: A Patch to Western Music History*, εκδ. Intellect Books/The University of Chicago Press, Bristol/Chicago 2009, σ. 125-162.

²⁷³ Βλ. «Η μουσική - μία τελετή», εφ. *Αθήναι*, 12/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 264/5173, σ. 2· «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Εφημερίς*, 18/9/1915, ό.π.: «Τι απέγιναν άραγε αυτάι αι συνθέσεις;», αναρωτιόταν ο Γ. Ξενόπουλος. «Παρουσιάσθησαν, ενεκρίθησαν αρμοδίως, εδόθησαν προς χρήσιν του στρατού, ή μένουν ακόμη εις τα συρτάρια των μουσικών δι' άλλην επιστράτευσιν; Δεν γνωρίζω τίποτα»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Το τραγούδι του στρατιώτου», εφ. *Εφημερίς*, 22/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1377/11487, σ. 1.

²⁷⁴ Βλ. Κ. Ρωμανού, «Μια τραγική αυταπάτη του Μανώλη Καλομοίρη», στο: Ν. Μαλιάρας, Α. Χαρκιολάκης (επιμ.), *Μανώλης Καλομοίρης - 50 χρόνια μετά. Αφιέρωμα στη συμπλήρωση μισού αιώνα από το θάνατο του συνθέτη*, εκδ. Fagotto, Αθήνα 2013, σ. 62.

²⁷⁵ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Το τραγούδι του στρατιώτου», ό.π. (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου). Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία του Ξενόπουλου, το ίδιο βράδυ, με παρότρυνση του Πάλλη και του Βενιζέλου, ανέγνεψε και ο ίδιος το διήγημά του «Η αναθρεφτή». Στην εκδήλωση παρευρισκόταν και ο Δαμβέργης, που εκείνο το βράδυ εκτελούσε, κατά τον Ξενόπουλο, χρέη «συνοδού και φύλακα» του Βενιζέλου· βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η Αναθρεφτή*, εκδ. Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα χ.χ.

Την άνοιξη του 1916 οι συνθέτες ανέλαβαν τελικά οι ίδιοι μέσω της Ένωσης Ελλήνων Μουσουργών την πρωτοβουλία για την πραγμάτωση της συναυλίας και την έντυπη έκδοση των έργων τους.²⁷⁶ Η συναυλία πραγματοποιήθηκε στο κατάμεστο Δημοτικό Θέατρο Αθηνών, παρουσία της βασιλικής οικογένειας²⁷⁷ και, σύμφωνα με κάποια παραστατική δημοσιογραφική αναμετάδοση, «το ενδιαφέρον του κοινού είχε κορυφωθεί»:

Η αυλαία ήρθη και επί της σκηνής παρετάχθησαν οι στρατιώται της στρατιωτικής χορωδίας, ο κ. Σαμάρας, ούτινος πρώτου θα εκτελείτο η σύνθεσις, ανέρχεται επί του βάρου του διευθυντού της ορχήστρας και η χορωδία τη συνοδεία της ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών εκτελεί την σύνθεσιν, ήτις εγίνετο επί των στίχων του κ. Ζ. Παπαντωνίου και υπό τον τίτλον “Εμπρός”. Η εντύπωσις υπήρξεν αρκετά ευχάριστος και ο συνθέτης κατεχειροκροτήθη.

Ακολούθως υπό την διεύθυνσιν του ιδίου συνθέτου κ. Λαυράγκα εκτελείται [το] “Στα κανόνια” (θούριον ναυτικών), ποίησις του κ. Στ. Δάφνη. Και η εκ ταύτης εντύπωσις υπήρξεν ικανοποιητική.

Εκτελείται κατόπιν [το] “Άσμα αναψυχής” του κ. Σπεράντσα, σύνθεσις του κ. Ν. Λαμπελέτ, αρκετά επιτυχής, την ορχήστραν και χορωδίαν διηύθυνε πάλιν ο ίδιος συνθέτης. Και διαδέχεται τούτον ο κ. Καλομοίρης, του οποίου πρώτον εκτελείται το “Έγια Μόλα”, ποίησις του κ. Μ. Σταμέλου [sic], και το οποίον ήρесе και κατεχειροκροτήθη. Τόσον οι στίχοι όσον και η σύνθεσις επλησίαζον περισσότερο τον σκοπόν των ασμάτων αυτών. Το δεύτερον “Ο Μαρμαρωμένος βασιλιάς”, ποίησις της δ. Νεγρεπόντη, επροξένησεν ιδιαίτεράν εντύπωσιν, ο κόσμος χειροκροτών και επευφημιών διά ζητωκραυγών την Α.Μ. τον Βασιλέα ζητεί επιμόνως την επανάληψιν του άσματος.

Υπό την διεύθυνσιν κατόπιν του Γ. Λαμπελέτ εκτελείται η σύνθεσις επί στίχων του κ. Στ. Δάφνη “Στο χορτάρι”. Και τούτο ενθουσίασε τόσον ως ποίημα όσον και ως σύνθεσις. Ο κ. Λαμπελέτ είχε μίαν μοναδικήν επιτυχίαν εις την σύνθεσιν ταύτην, την διακρινομένην διά το όλως Ελληνικόν της χρώμα. Και τελευταίον εκτελείται [το] “Στα σύνορα”, ποίησις του κ. Μπάρακλη και σύνθεσις του κ. Σακελλαρίδου. Ο συνθέτης με εξααιρετικήν αφέλειαν εν αντιθέσει προς άλλους μαέστρους διευθύνει με υπερβολικήν αταραξίαν ως αν η παρουσία του εις την εκτέλεσιν να μην προσέθετε τι.

Η σύνθεσις του ήρесе πάρα πολύ διά την λεπτότητα και απλότητα της μουσικής εναρμονιζομένης τελείως προς [τον] σκοπόν δι’ ον προορίζεται το άσμα. Η εκτέλεσις όλων των συνθέσεων τόσον [από] την ορχήστραν όσον και από την χορωδίαν υπήρξε λίαν επιτυχής. Και ούτω ετελείωσεν η συναυλία υπό τα παρατεταμένα χειροκροτήματα και τας επευφημίας του

²⁷⁶ Βλ. «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Καιροί*, 23/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 382, σ. 2. Πρόκειται για την έκδοση: *Τα τραγούδια του στρατού*, εκδ. Μυστακίδης, Ευστρατιάδης, Μακρής, [Αθήνα, 1916;], που σώζεται στο Ε.Λ.Ι.Α. και στο αρχείο του Συλλόγου «Οι Φίλοι της Μουσικής»: βλ. ενδεικτικά: Θ. Σακελλαρίδης, «Στα σύνορα» [Φωτογραφία του εξωφύλλου της συλλογής], Κωδικός MS.4.020, Συλλογή καλλιτεχνικής ζωής: Παρτιτούρες, *Ψηφιοποιημένες Συλλογές Ε.Λ.Ι.Α.*, Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: <http://eliaserver.elia.org.gr/elia/site/content.php?sel=31&present=382648> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016]. Γ. Λαμπελέτ, «Στο χορτάρι (Άσμα αναψυχής οπλίτου)» [Φωτογραφία του εξωφύλλου της συλλογής], Αρ. Έκδοσης: Μ 332 Ε, *Ελληνικά τραγούδια: Έντυπα-εκδόσεις-αποκόμματα Τύπου*, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής» - Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=GRSON000002258> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016]. Πρβλ. Εικ. 7.

²⁷⁷ Βλ. «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Καιροί*, ό.π.

ακροατηρίου υπέρ του λατρευτού Βασιλέως. Επίσης προς την θύραν της εξόδου είχε συγκεντρωθεί αρκετός κόσμος εις τον οποίον προσετέθησαν και πολλοί εκ των εν τη συναυλία, οι οποίοι εξητωκραύγασαν ενθουσιωδέστατα υπέρ της Μεγαλειότητός Του.²⁷⁸

Κατά τη διάρκεια των εμπόλεμων αντιβενιζελικών κυβερνήσεων του διαστήματος 1920-1922, η λογοτεχνία συνέχισε να λειτουργεί ως μέσο ψυχαγωγίας του στρατιώτη. Το 1922 ιδρύθηκε –με πρώτο πρόεδρο τον Δ. Καλογερόπουλο– ο Σύνδεσμος Ψυχαγωγίας Πολεμιστών που διεξήγαγε νέο διαγωνισμό για τη συγγραφή διηγημάτων προς διανομή στα στρατόπεδα του Μετώπου.²⁷⁹

τα πνευματικά όπλα είναι επίσης απαραίτητα διά τον στρατιώτην, όσον και τα υλικά τοιαύτα. Και δεν υπάρχει βεβαίως καλύτερος θώραξ διά την ψυχήν, από την θερμουργόν πνοήν ενός βιβλίου διδάσκοντος την προς την Πατρίδα αγάπην ως υπέρτατον καθήκον. Τα “Στρατιωτικά Διηγήματα” πρόκειται λοιπόν να εκτυπωθούν και διανεμηθούν εις όλους τους στρατιώτας καθιστάμενα το δεύτερον Ευαγγέλιον του Έλληνος μαχητού και ο καλύτερος σύντροφος κατά τας ώρας τηςσχόλης του.²⁸⁰

Παρόμοιοι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί (ένας διηγηματογραφικός και ένας ποιητικός) προκηρύχθηκαν, άλλωστε, το 1922 με πρωτοβουλία του Η. Βουτιερίδη, διευθυντή του απευθυνόμενου σε στρατιώτες περιοδικού *Συνάδελφος* της Σμύρνης. Αυτήν τη φορά, μάλιστα, κλήθηκαν οι ίδιοι οι στρατιώτες του Μετώπου να υποβάλουν έργα τους. Από την άποψη της συμμετοχής, που θα πρέπει να ήταν το κυρίως ζητούμενό τους, οι εν λόγω διαγωνισμοί αποδείχτηκαν ιδιαίτερος επιτυχείς, καθώς κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν εβδομήντα περίπου υποψηφιότητες.²⁸¹

Μέσα, επομένως, από τους διαγωνισμούς της δεκαετίας του 1910 αναδείχθηκαν κείμενα με θέματα «εθνικά» (στην αρχή στενά «πατριωτικά» και στη συνέχεια γενικώς συμβατά με τις κρατούσες αξιακές ιεραρχήσεις), γλώσσα δημώδη και απλές δομές, πλοκή και στιχουργία. Προς το τέλος της δεκαετίας παρατηρείται κάποια αναποτελεσματικότητα των διαγωνισμών. Ήταν μια τάση που, όπως θα δούμε στα κεφάλαια του δεύτερου μέρους,

²⁷⁸ Βλ. «Η χθεσινή συναυλία», εφ. *Αθήναι*, 28/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 193/5857, σ. 2· πρβλ. «Η κοσμική κίνησης: Τα Στρατιωτικά άσματα», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1916, ΑΦ. 184/5848, σ. 2.

²⁷⁹ Βλ. «Ο Σύνδεσμος Ψυχαγωγίας των Πολεμιστών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 18.

²⁸⁰ Βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, ό.π.

²⁸¹ Βλ. Ε. Ράμφου, [Αρχειονομική παρουσίαση του Αρχείου Η. Βουτιερίδη], Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: http://www.elia.org.gr/entry_fds?entryID=136&pageCode=04.02&tablePageID=25&pageID=101&langid=1 [τελευταία προσπέλαση: 15/12/2015]. Στην αρχειονομική περιγραφή του αρχείου καταγράφονται αναλυτικά οι τίτλοι των υποβληθέντων έργων και τα ονόματα των υποψηφίων ερασιτεχνών συγγραφέων. Ας σημειωθεί εδώ ακόμη ότι για την ψυχαγωγία των στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου μερίμνησε και ειδική αποστολή της αμερικανικής Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων, με την καθιέρωση του θεσμού του «Σπιτιού του Στρατιώτη»· βλ. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 37.

συζητήθηκε ως πρόβλημα κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Παράλληλα, με οργανωτικό φορέα το στηριζόμενο σε ιδιωτικά κεφάλαια κράτος, επιχειρήθηκε είτε για στενά στρατιωτικούς είτε για ευρύτερα κοινωνικούς λόγους η δημιουργία και η προώθηση μιας «στρατευμένης» στο πατριωτικό ιδανικό λογοτεχνικής παραγωγής.

Κριτές αυτών των διαγωνισμών διατέλεσαν οι συγγραφείς εκείνοι, που όπως είδαμε στις δύο πρώτες ενότητες αυτού του κεφαλαίου, είχαν «θεσμιστεί» μέσα από τις παρασημοφορίες και τις βραβεύσεις της ίδιας δεκαετίας. Με τον τρόπο αυτό, οι βραβευμένοι συγγραφείς της «Γενιάς του 1880» είχαν αναχθεί σε δυνάμει συνδιαμορφωτές της αξιακής ιεραρχίας, επί της οποίας επρόκειτο, σύμφωνα με την προοπτική της βενιζελικής πολιτισμικής πολιτικής, να στηριχτεί ο «εθνικός λογοτεχνικός κανόνας».

Ήταν μια περίοδος που σφραγίστηκε βίαια με την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου και με κάποιες τελευταίες αποδόσεις τιμών σε συγγραφείς που είχαν παρακολουθήσει τις επιχειρήσεις του στρατού και που είχαν δημοσιεύσει στον Τύπο τις λογοτεχνίζουσες πολεμικές τους ανταποκρίσεις.²⁸² Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η παρεμβατική κυβερνητική πολιτική της δεκαετίας του 1910 κατέρρευσε μέσα στις συγκρουσιακές συνθήκες που η ίδια δεν κατόρθωσε τελικώς να υπερκεράσει.

---

²⁸² Το 1923 απονεμήθηκε, λ.χ., στον ποιητή και δημοσιογράφο Κώστα Μισαηλίδη ο Πολεμικός Σταυρός για τις πολεμικές του ανταποκρίσεις· βλ. «Παρασημοφορία συναδέλφου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 16/12/1923, Έτος 1, ΑΦ. 181, σ. 2. Αντίστοιχες λογοτεχνίζουσες πολεμικές ανταποκρίσεις δημοσίευσαν σε εκείνη τη φάση και αρκετοί λογοτέχνες· βλ. ενδεικτικά Ζ. Παπαντωνίου, «Το μέτωπον», εφ. *Πατρίς*, 14/1/1918, Περίοδ. Β', Έτος 25, ΑΦ. 8503, σ. 1-2· Ν. Καρβούνης, *Ο πόλεμος Ελλάδος και Βουλγαρίας· εντυπώσεις πολεμιστού*, εκδ. Γ. Φέξη, Αθήνα 1914.

Κεφάλαιο 2

Βραβεία και κοινωνικές πρακτικές νομιμοποίησης ή απονομιμοποίησης των λογοτεχνικών αξιών

Τα βραβεία, τα παράσημα και οι διαγωνισμοί της δεκαετίας του 1910 αποκαλύπτουν μια συγκρουσιακή συγκυρία στο υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό πεδίο, η οποία έφερε σε αντιπαράθεση τις πρακτικές εκείνες που επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν την κυριαρχία ορισμένων λογοτεχνικών αξιών και τις πρακτικές που αντιτάχθηκαν σε αυτήν τη διαδικασία διεκδικώντας διεύρυνση και ανακατάταξη της θεσμικώς εγκρινόμενης αξιακής ιεραρχίας. Τις δύο αυτές κατηγορίες κοινωνικών πρακτικών πραγματεύονται οι ενότητες του παρόντος κεφαλαίου.

1. Το λογοτεχνικό πεδίο υπό κυβερνητική προστασία: πρακτικές νομιμοποίησης των λογοτεχνικών αξιών

1.1. Τα παράσημα, το Αριστείο και η κοινωνική θέσμιση της ηγεσίας της «Γενιάς του 1880»

«Άλλοτε οι καλλιτέχναι παρέμεναν αβοήθητοι, τώρα το Κράτος έδωκε θέσεις εις αρκετούς και ίδρυσε το Αριστείον [...]. Και τώρα αν μ' ερωτήσετε: "Εδημιουργήθη εθνική τέχνη στην Ελλάδα;" θα σας απαντήσω: "Δημιουργείται"»,

Καθηγητής Σ. Μενάρδος,
Διάλεξη στο King's College (Λονδίνο, 1918).¹

Οι παρασημοφορίες της δεκαετίας του 1910 και οι απονομές του Αριστείου σχετίζονται με ευρύτερους μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν την ίδια εποχή στο ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο. Από την επομένη της ανόδου των φιλελεύθερων αστικών δυνάμεων στην εξουσία είχε αρχίσει να κρατικοποιείται δραστικά και συστηματικά ένα μέρος της πολιτισμικής δραστηριότητας της «Γενιάς του 1880». Μέχρι το 1910 οι περισσότεροι συγγραφείς αυτής της γενιάς είχαν παραγάγει το μεγαλύτερο και πιο σημαντικό μέρος του έργου τους και είχαν αναδυθεί –με ανθολογίες, όπως π.χ. του Κασδόνη (1896) και του

---

¹ Βλ. Σ. Μενάρδος, «Η νεοελληνική ποίησης», ό.π.

Πολέμη (1910),² αλλά και με συστηματικές κριτικές αναθεωρήσεις της παρελθούσας γραμματολογίας—³ ως μια διακριτή νεωτερίζουσα συλλογικότητα με αξιώσεις ηγεμονικής επιβολής στον δημόσιο βίο. Με τη συγκρότηση νέων δομών πολιτισμικής διοίκησης οι κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων επιχειρούσαν αφενός να καταστήσουν πιο αποτελεσματική την ιδεολογική κυριαρχία της ηγετικής ομάδας της «Γενιάς του 1880» και αφετέρου να ενισχύσουν το κύρος της εκτελεστικής εξουσίας αποδυναμώνοντας—χωρίς όμως και να την καταλύουν— την κοινωνική εμβέλεια των θεσμών που λειτουργούσαν υπό τη συμβολική προστασία του Βασιλικού Οίκου (π.χ. του Φ.Σ. «Παρνασσός» ή των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας). Αυτήν τη μεταβατική στιγμή αποτυπώνουν με τον πιο παραστατικό τρόπο οι ματαιωθείσες παρασημοφορίες της Πρωτοχρονιάς του 1911. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μέσα από αυτές επιδιωκόταν η κρατική αναγνώριση μιας σειράς από ηλικιακά και παραγωγικά ώριμους συγγραφείς ως επί το πλείστον προερχόμενους από τη «Γενιά του 1880»⁴. Αρκετοί από αυτούς στελέχωσαν στη συνέχεια τα αναδιοργανωμένα κυβερνητικά επιτελεία και τις κρατικές επιτροπές βραβείων και διαγωνισμών που αφορούσαν τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό. Το 1910 αποτελούσε, συνεπώς, ένα κρίσιμο για τη νεοελληνική λογοτεχνική ιστορία σημείο. Ήταν η στιγμή,

² Βλ. *Ελληνικά διηγήματα: μετά των εικόνων των συγγραφέων*, εκδ. Γ. Κασδόνης / Βιβλ. της «Εστίας», Αθήνα 1896· Ι. Πολέμη (επιμ.), *Λύρα: ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1910. Για μια παρουσίαση και ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών της ανθολογίας του Πολέμη, βλ. Ε. Γαραντούδης, «Λύρα. Ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως...», Λήμμα: Ανθολογίες - Παλαιότερες Ανθολογίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, *Πύλη για την Ελληνική γλώσσα*, ηλεκτρονική διεύθυνση επίσημου ιστοτόπου: <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/scanned/polemis.html> [τελευταία προσπέλαση: 25/9/2015]. Για τις ποιητικές ανθολογίες αυτής της περιόδου, βλ. Α. Πολίτης, «Ποιητικές Ανθολογίες 1830-1930: ανιχνεύοντας τη γραπτή παράδοση», στο: Χ. Λ. Καραόγλου (επιμ.), *Μνήμη Ελένης Τσαντσάνογλου. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Ζ' Επισημοποιημένης Συνάντησης, χ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 405-429.

³ Για τη σημασία της κριτικής αναθεώρησης του λογοτεχνικού παρελθόντος για την κανονικοποίηση του έργου της «Γενιάς του 1880» κατά τον 20^ο αιώνα, βλ. Β. Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1992.

⁴ Σε ποσοστό 80% περίπου, οι συγγραφείς αυτοί ήταν από 40 έως 60 ετών και συνεπώς διένυαν την ηλικιακά και παραγωγικά πιο ώριμη φάση της σταδιοδρομίας τους. Πιο αναλυτικά οι έντεκα από τους συγγραφείς του καταλόγου ήταν από 40 έως 49 ετών, οι οκτώ από 50 έως 59, οι τρεις από 60 έως 69 και οι δύο μεγαλύτεροι των 70 ετών. Οι πιο νέοι ήταν ο Τσοκόπουλος (40 ετών), ο Βώκος και ο Λάσκαρης (43 ετών), ενώ οι μεγαλύτεροι ήταν ο Αζιώτης (71 ετών) και Μαρκοράς (85 ετών). Από το σύνολο των 19 λογοτεχνών αυτού του καταλόγου, που ζούσαν το 1918, παρασημοφορήθηκαν τελικά οι δώδεκα. Στις παρασημοφορίες του 1918, το ποσοστό των συγγραφέων που ήταν από 40 έως 60 ετών είχε ελαφρώς μειωθεί από 80% σε 72%, καθώς αρκετοί από τους λογοτέχνες της «Γενιάς του 1880», που συνέχιζαν να κυριαρχούν στο λογοτεχνικό-δημοσιογραφικό πεδίο, ήταν τότε από 64 έως 68 ετών. Οι ηλικιακά μεγαλύτεροι συγγραφείς των παρασημοφοριών του 1918 ήταν ο Μωραϊτίδης και ο Προβελέγγιος (68 ετών), ενώ οι μικρότεροι ήταν η Ε. Νεγρεπόντη/Α. Θρύλος (22 ετών) και ο Π. Χορν (37 ετών). Αλλά και από παραγωγικής πλευράς μέχρι το 1910 είχε παραχθεί το μεγαλύτερο μέρος από τα θεωρούμενα ως «εμβληματικά» έργα της «Γενιάς του 1880» και των λεγόμενων επιγόνων της. Για μια κλασική παρουσίαση αυτών των συγγραφέων, βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 2000, σ. 463-583.

κατά την οποία η ηγετική ομάδα της «Γενιάς του 1880» αποδεχόταν την επίσημη πρόσκληση του κράτους για την κρατικοποίηση της πολιτισμικής της πρότασης.

Μια παραστατική αποτύπωση αυτής της μεταβατικής στιγμής προσφέρεται στην αυτοβιογραφία του Δροσίνη, του συγγραφέα που επρόκειτο –όπως είδαμε– να αποτελέσει το «πρόσωπο-κλειδί» σε αυτήν τη διαδικασία. Το 1908 ο Δροσίνης ήταν πενήντα πέντε ετών και είχε διανύσει μια μακρά επαγγελματική σταδιοδρομία στον προοδευτικό Τύπο του τέλους του 19^{ου} αιώνα: μέσα από τη γρήγορη κοινωνική και επαγγελματική του ανέλιξη και βασιζόμενος σε ένα εκτεταμένο δίκτυο γνωριμιών,⁵ ο Δροσίνης είχε αποκτήσει τα απαραίτητα διοικητικά εφόδια που του είχαν επιτρέψει στο γύρισμα του αιώνα να παρουσιάσει μέσα από τον Φ.Σ. «Παρνασσός» και τον Σ.Δ.Ω.Β. μια ολοκληρωμένη πρόταση για τη διοίκηση, τον σχεδιασμό και την οργάνωση μιας νέας «εθνικής» εκπαιδευτικής και πολιτισμικής πολιτικής.⁶ Όπως ο ίδιος παρατηρούσε: «[τ]ην πεποίθηση πως κάθε ενέργεια για την εθνική μας αναγέννηση πρέπει ν' αρχίσει με τη διάπλαση της νέας γενεάς, μου την ερίζωσε βαθιά η πολεμική ατυχία του 1897»⁷ και αλλού:

«Έλαβα την απόφαση [...] να εκδώσω περιοδικό με τον σκοπόν που θα διαλαλούσε το όνομά του: *Εθνική Αγωγή*. Στους έξι τόμους της (1898-1903) όποιος ποτέ θελήσει να τους φυλλομετρήσει, θα εύρη τα πρώτα φυτάρια του εκπαιδευτικού μας καθεστώτος. Εκεί εσπάρθηκαν και επρωτοβλάστησαν σαν νέες Ιδέες και από κει μεταφυτεύθηκαν κ' έγιναν προγράμματα και Διατάγματα και Νόμοι του Κράτους».⁸

Εξάλλου, καθ' όλη τη διάρκεια της μέχρι τότε σταδιοδρομίας του ο Δροσίνης είχε στηρίξει τις δραστηριότητές του σε μετριοπαθώς προοδευτικές ιδεολογικές και γλωσσικές

⁵ Γιος υπαλλήλου του Υπουργείου Οικονομικών, ο Δροσίνης ήταν από παιδί γνώριμος στον πολιτικό περίγυρο του Ε. Δεληγιώργη, ενώ πολλοί φίλοι του εργάζονταν σε διάφορα υπουργεία. Κατά τη δεκαετία του 1880, μετά την επιστροφή του από τις ανολοκλήρωτες σπουδές του στη Γερμανία, ο Δροσίνης εργάστηκε πρώτα στον ιδιωτικό τομέα (ως δημοσιογράφος, διευθυντής και ιδιοκτήτης εφημερίδων) και έπειτα στην κρατική διοίκηση. Η εγγραφή του στον Φ.Σ. «Παρνασσός» –μαζί με τον Παλαμά και τον Πολέμη, με πρωτοβουλία του Ν. Πολίτη και παρά την αρχική αντίρρηση των συντηρητικών μελών του Συλλόγου– διεύρυνε ακόμη περισσότερο τον κύκλο των γνωριμιών του. Το 1885 διετέλεσε γραμματέας του συλλόγου, ενώ αργότερα διορίστηκε στην κρυπτογραφική υπηρεσία και στην υπηρεσία μετάφρασης ξένων δημοσιευμάτων του Επιτελικού Γραφείου του Υπουργείου Στρατιωτικών (1885-1886): βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 433, 493· του ίδιου, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 31. Πρβλ. Μ. Μαλακτάρη-Παπακώστα, *Ο Γεώργιος Δροσίνης πέραν της λογοτεχνίας*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2006.

⁶ Μερικά μόνο χαρακτηριστικά δείγματα της προ του 1908 εργασίας του Δροσίνη για τη συστηματοποίηση και συγκρότηση μιας εθνικού τύπου εκπαιδευτικής και πολιτισμικής πολιτικής ήταν η έκδοση του περιοδικού *Εθνική Αγωγή* (1898-1903), η καθιέρωση των σχολικών βιβλιοθηκών (1901), η οργάνωση του Πρώτου Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συνεδρίου (1904), η οργάνωση και ίδρυση της Σεβαστοπούλειου Εργατικής Σχολής (1903-1908) και του Εκπαιδευτικού Μουσείου (1908): βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 61-63, 308, 498, 556-564, 579 κεξ., 622-649. Πρβλ. Μ. Μαλακτάρη-Παπακώστα, ό.π.

⁷ Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 623.

⁸ Στο ίδιο, σ. 623-624.

πεποιθήσεις⁹ και στη βεβαιότητα ότι επείγει η ανάδειξη ενός διακριτού εθνικού πολιτισμού, βασισμένου σε χαρακτηριστικά του ιστορικοποιημένου λαϊκού πολιτισμού.¹⁰

Σύμφωνα, λοιπόν, με την αφήγηση του Δροσίνη, ένα πρωινό του καλοκαιριού εκείνης της χρονιάς (του 1908, δηλαδή) ο Σ. Στάης, υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Θεοτόκη, επισκέφθηκε τον ποιητή στα γραφεία του Σ.Δ.Ω.Β., για να του προτείνει το διορισμό του στο Υπουργείο Παιδείας:

“Ήρθα να σε πάρω οριστικά στη θέση του Γενικού Επιθεωρητού της Δημοτικής Εκπαιδύσεως που μένει κενή [...] Έχεις όλα τα προσόντα, κατά τη γνώμη της Κυβερνήσεως, για να δώσεις μια νέα κατεύθυνση στην Εθνική παιδεία. [...] Ο Θεοτόκης είναι συμφωνότατος. [...] Ο Βασιλεύς [...] δεν έχει αντίρρηση. [...] Ορίστε το Διάταγμα του διορισμού σου [...] Θα συνεργασθούμε για πολλά πράγματα. Όσα πρωτολάλησες από τα 98 με την Εθνική Αγωγή κι’ όσα εσχεδιάζατε εδώ στον Σύλλογο, θα τα εφαρμόσωμε στο Υπουργείο!”¹¹

⁹ Όταν ο Τύπος εκθείαζε το προοδευτικό περιβάλλον του Τσιριμώκου, θα πρέπει σε αυτό να συμπεριλάμβανε και τον Δροσίνη· βλ. ενδεικτικά: «Σκιαγραφαίι υπουργών: Ο Τσιριμώκος», εφ. *Ακρόπολις*, 17/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10838, σ. 1. Από την περίοδο ήδη των σπουδών του ο Δροσίνης συνεργαζόταν τακτικά με έντυπα, όπως ο *Ραμπαγάς*, το *Μη Χάνεσαι* και η *Εστία*, που είχαν φέρει έναν αέρα ανανέωσης, φιλελευθερισμού και προόδου στην αναπτυσσόμενη τότε Αθήνα. Αλλά και οι πολιτικές του πεποιθήσεις ήταν σταθερά φιλελεύθερες και είχαν ως πρότυπο τον γαλλικό φιλελευθερισμό. Από το 1870 και εξής ο Δροσίνης ήταν μόνιμος υποστηρικτής των φιλελεύθερων κυβερνήσεων του Τρικούπη, του Θεοτόκη και του Βενιζέλου. Αργότερα, στην εποχή του Εθνικού Διχασμού συστρατεύτηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων, θεωρώντας την πολιτική της συντηρητικής, φιλομοναρχικής παράταξης ως αντεθνική και γι’ αυτό μισητή. Στο δε ζήτημα του Παγκοσμίου Πολέμου η στάση του Δροσίνη υπήρξε επίσης συντονισμένη με τη βενιζελική πολιτική, καθώς ακόμη και μέσω της ποιήσεώς του εξύμνησε (όπως αρκετοί άλλοι λογοτέχνες της εποχής) τη στάση της Γαλλίας, την οποία έτσι κι αλλιώς θαύμαζε για τον πολιτικό φιλελευθερισμό και τον πολιτισμό της. Την πολιτειακή αλλαγή του 1924, που κήρυξε έκπτωτη τη μοναρχία, τη θεώρησε ως δικαίωση των νεανικών του αγώνων. Εξ αιτίας της αντιμοναρχικής του δραστηριότητας ο Δροσίνης είχε μάλιστα υποστεί διώξεις, ενώ για τον ίδιο λόγο απολύθηκε το 1921 από το Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών με απαίτηση του πρίγκιπα Νικολάου· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 31-34, 37-39, 47, 50-51, 392 κεξ· του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 700-701. Για τις μετριοπαθείς δημοτικιστικές αρχές του, βλ. του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 50-51, 395-396. Για τον θαυμασμό του Δροσίνη για τον γαλλικό πολιτισμό, βλ. επίσης: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Το Ταξίδι στο Παρίσι του Γ. Δροσίνη: ανέκδοτες επιστολές*, εκδ. Σύλλογος «Οι Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνη», Αθήνα 2001.

¹⁰ Στην αυτοβιογραφία του Δροσίνη διαβάζουμε τα εξής: «Στον κύκλο το στενότερο της *Εστίας*, τον κύκλο των νεωτέρων, πρωτοστατούσε [ο Νικόλαος Πολίτης] και γλήγορα μας έπεισε, πως θα έπρεπε τα βραδινά φαγοπότια μας σε μυραρίες να τα οργανώσουμε συστηματικότερα σαν τα αρχαία Συμπόσια και να τους δώσουμε έναν ορισμένο σκοπό: τη χειραφέτησή μας από την υποδούλωση στα ξένα και τη δημιουργία δικής μας εθνικής ζωής σ’ όλες τις εκδηλώσεις της. [...] Εκεί μας οδήγησε στον ανεξερεύνητον ακόμα τότε θησαυρό των παραδόσεων, των παραμυθιών, των προλήψεων, των συνηθειών του ελληνικού λαού, και μας παρότρυνε να τα μελετούμε τα εθνικά μας κειμήλια και να τα χρησιμοποιούμε καθένας στη δική του την τέχνη. [...] Για μένα [...] απ’ αυτό βγήκεν ένας τόμος ποιημάτων [...] που μαρτυρούν την προσπάθεια να ελευθερωθώ από κάθε ξενική επίδραση [...] και ν’ αναζητήσω θέματα και πάρα έξω από τα κοσμοπολίτικα κέντρα της αστικής ζωής, στην ελεύθερη ελληνική ζωή του βουνού και της θάλασσας»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 162-165. Από το 1894, άλλωστε, ο Δροσίνης κατέστησε την εφημερίδα *Εστία* επίσημο όργανο της μυστικής οργάνωσης «Εθνική Εταιρεία» –στην οποία είχε μνηθεί από τον Παύλο Μελά– και του Μακεδονικού Αγώνα, ενώ στην αυτοβιογραφία του επισημαίνει πως «η ζωή της *Εστίας* από την ίδρυσή της ως το τέλος του πολέμου του 1897 είναι σφικτοδεμένη στον κορμό της εθνικής μας ιστορίας, σαν κισσός σε πλάτανο» (στο *ίδιο*, σ. 584-585, 597-606, 599).

¹¹ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 666-669· του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 250.

Ο διορισμός του Δροσίνη δεν αποτελούσε απλώς την αρχή μιας σειράς αθρών διορισμών των λογοτεχνών αυτής της «γενιάς» σε ανώτατες διοικητικές θέσεις¹² η μετάθεσή του λίγο αργότερα (1913) στο νεοϊδρυθέν Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας¹³ –όπως, άλλωστε, και η ίδια η σύσταση του Τμήματος– αποτελούσε ένα επιπλέον αποφασιστικό βήμα θεσμικής αναγνώρισης της ήδη κοινωνικά αναβαθμισμένης «Γενιάς του 1880»,¹⁴ ενώ παράλληλα σηματοδότησε την απαρχή μιας διαδικασίας για την εκτεταμένη αναδιάταξη του θεσμικού χάρτη που αφορούσε τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό, αφού μέχρι το 1920, με μια σειρά από νομοθετικές πρωτοβουλίες των βενιζελικών κυβερνήσεων –συντονιζόμενων από τους υπουργούς Παιδείας Α. Αλεξανδρή,

¹² Οι καταγόμενοι από την Κρήτη συγγραφείς Ι. Δαμβέργης και Ν. Καζαντζάκης προσελήφθησαν στο πολιτικό γραφείο του Βενιζέλου, ενώ σε υψηλόβαθμες θέσεις της εκπαιδευτικής, στρατιωτικής και πολιτισμικής δημόσιας διοίκησης διορίστηκαν (ή διατηρήθηκαν), μεταξύ άλλων, οι συγγραφείς Γ. Βλαχογιάννης, Ι. Γρυπάρης, Δ. Καλογερόπουλος, Ν. Λαπαθιώτης, Μ. Μαλακάσης, Ζ. Παπαντωνίου, Π. Ροδοκανάκης, Σ. Σκίπης, Α. Τραυλαντώνης και Μ. Φιλήντας· βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 550, 31/1/1915, σ. 57. Για την απεριόριστη εξουσιοδότηση που παρείχε ο Βενιζέλος στον Δαμβέργη κατά την άσκηση των καθηκόντων του, βλ. Γ. Δροσίνη, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 201-202· Δ. Αντωνίου, «Απόστολος Γ. Αλεξανδρή: Ο πρώτος υπουργός Παιδείας των κυβερνήσεων Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου 22-24 Ιανουαρίου 2004, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 111, σημ. 15· «Ο ιδιαίτερος», περ. *Νουμάς*, τχ. 553, 21/2/1915, σ. 88· «Το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον», εφ. *Νέα Ελλάς*, 29/5/1914, Έτος 1, ΑΦ. 260, σ. 2· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 202, Δεκέμβριος 1917, σ. 110· «Οι πίνακες της Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 17/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8647, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 110· Ν. Λαπαθιώτης, *Η ζωή μου· απόπειρα συνοπτικής αυτοβιογραφίας*, επιμ.: Γ. Παπακόστας, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1986, σ. 167· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, ό.π., σ. 48· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 8/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6426, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, 1/9/1930, σ. 950-951.

¹³ Η εξέλιξη αυτή είχε προετοιμαστεί με τον Ν.3721/1910 επί υπουργίας Α. Παναγιωτόπουλου (κυβέρνηση Σ. Δραγούμη). Ο νόμος υπήγαγε το Γραφείο Αρχαιολογικής υπηρεσίας και το Γραφείο Καλών Τεχνών στο Τμήμα Β' του υπουργείου· βλ. *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 178, 24/5/1910· επίσης: ΒΔ. «Περί της εσωτερικής υπηρεσίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως», *ΦΕΚ*, τχ. 216, 16/8/1908· πρβλ. το άρθρο «Αι καλά τέχναι», εφ. *Έθνος*, 3/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 156, σ. 2. Αργότερα ο Δροσίνης ανακαλούσε εκείνη τη στιγμή ως εξής: «Με [...] την ίδρυση Γραφείου των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών, που αργότερα έγινε Τμήμα ανεξάρτητο, ευρέθηκα στον κόσμο μου: ήτον κάτι νέο, που δεν είχε καταπατηθή από τη ρουτίνα. [...] Με άφηνε να εργάζωμαι ανενόχλητα για έναν ωραίο σκοπό: την πρόοδο των Γραμμάτων και των Τεχνών στην Ελλάδα». [...] Για να φθάση όμως το πρωτοσύστατον Γραφείον των Γραμμάτων και Καλών Τεχνών στην τελική του ανάπτυξη και να γίνη Τμήμα ανεξάρτητον, επρόσμενα ως το 1913. [...] Με τη σύσταση του νέου Τμήματος των Γραμμάτων και Καλών Τεχνών βρήκα στάδιο ελεύθερο για το νομοθετικό έργο που λειτουργεί ως σήμερα και οφείλεται σε δική μου πρωτοβουλία»· βλ. Γ. Δροσίνη, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 687-688 και 692· του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 37-38.

¹⁴ Έχει επιτυχώς επισημανθεί ότι στο θέατρο του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} η φιλελεύθερη τάση εκδηλώθηκε με τη σταδιακή εγκατάλειψη του επισήμως θεσμισμένου «κλασικιστικού ρομαντικού» προτύπου και της μεταφοράς του κέντρου βάρους από το αρχαϊζον κείμενο στη θεατρική παράσταση και στην αποτελεσματική επικοινωνία της με το κοινό· βλ. Κ. Πετράκου, Δ. Ν. Μουσμώτης, *Ο Σταθάτειος Δραματικός Διαγωνισμός...*, ό.π., σ. 15-20. Κατά παρόμοιο τρόπο, πραγματοποιήθηκε μετά το 1870 και κάποιος βαθμός χειραφέτησης της «εθνικής μουσικής σχολής» από τον έλεγχο της Αρχιεπισκοπής και του κράτους μέσα από τη διάδοση συλλόγων και ωδείων· βλ. Κ. Romanou, Μ. Barbaki, “Music Education in Nineteenth-Century Greece: Its Institutions and their Contribution to Urban Musical Life”, περ. *Nineteenth-Century Music Review*, τχ. 8, 2011, σ. 57-84.

Ι. Τσιριμώκο και Δ. Δίγκα¹⁵ συστήθηκαν, αναδιοργανώθηκαν ή ενισχύθηκαν οικονομικά διάφοροι φορείς με εξειδικευμένη πλέον οργανωτική αρμοδιότητα στις διαδικασίες συγκρότησης του εθνικώς αντιπροσωπευτικού πολιτισμικού κώδικα.¹⁶

Μέσα από τις διαδοχικές φάσεις θεσμικής αναβάθμισης της ηγετικής ομάδας της «Γενιάς του 1880» –που συντελέστηκαν, όπως είδαμε, κυρίως με την αξιοποίηση των παρασήμων και του Αριστείου– η ίδια η λογοτεχνική ιδιότητα επρόκειτο πια να αναγνωριστεί επισήμως ως διακριτή δημόσια λειτουργία. Στο εξής, για τον διορισμό ενός λογοτέχνη σε θέση της δημόσιας διοίκησης αρκούσε μόνο η θεωρούμενη ως γενικώς παραδεκτή ιδιότητα της «λογοισύνης» του. Όπως διαβάζουμε σε ένα χαρακτηριστικό κύριο άρθρο εκείνης της εποχής:

Είναι η πρώτη φορά [...] που ο τίτλος του λογίου αναγράφεται εις νόμον του Κράτους¹⁷ και, τρόπον τινά, επισημοποιείται. Άλλοτε, εις την μακαρίαν εποχήν που η λογοτεχνία εχαρακτηρίζετο ως “ελαφρά φιλολογία”, ο τίτλος του λογίου εσήμαινε κάτι ισοδύναμον προς το “άεργος”, “τεμπέλης” και τα παρόμοια. Σοβαρά φιλολογία, αξία πάσης τιμής και αντιμισθίας ήτο μόνον η άλλη, η κλασσική, η των κειμένων. Οι Έλληνες λογοτέχναι –αν δεν είχαν άλλο προσόν από την λογιότητά των– όχι μόνον δεν ετόλμων να διεκδικήσωσι δημοσίαν θέσιν, αλλ’ οσάκις κατείχον τοιαύτην δυνάμει Πανεπιστημιακού διπλώματος ή άλλου τοιούτου, υπεβλέποντο από την προϊσταμένην των υπηρεσιών, ως επιζήμιοι και κακοί υπάλληλοι, αναξίως κατέχοντες την θέσιν των.

Τώρα ο κ. Τσιριμώκος, με το απαιτούμενον θάρρος, δίδει εις τον Έλληνα λόγιον την θέσιν του, και προσκαλεί την Βουλήν ν’ αναγνωρίση

¹⁵ Περισσότερες πληροφορίες για τις θητείες των τριών υπουργών, στα: «Τα πολιτικά γεγονότα: Ο κ. Βενιζέλος εις τας Αθήνας: ο σχηματισμός της νέας κυβερνήσεως» και «Ο νέος υπουργός της Παιδείας», εφ. *Αθήναι*, 15/6/1917, Έτος 15, ΑΦ. 240, σ. 1-2· Δ. Αντωνίου, «Απόστολος Γ. Αλεξανδρής...», ό.π., σ. 114-123· Γ. Αναστασιάδης, Ε. Χεκίμογλου, *Δ. Γ. Δίγκας (1876-1974): η ζωή και το έργο του πρώτου Μακεδόνα Υπουργού*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.

¹⁶ Τέτοιοι φορείς ήταν το Σχολείο Καλών Τεχνών, η Εθνική Πινακοθήκη, η Διαρκής Καλλιτεχνική Έκθεση, το Ωδείο Θεσσαλονίκης, η Επιτροπή Εθνικής Μουσικής Συλλογής, τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, το Μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων, η Εθνική Βιβλιοθήκη, το Θέατρο Ωδείου, το Ελληνικό Θέατρο, το Ιστορικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, το Λαογραφικό Αρχείο και οι δημόσιες βιβλιοθήκες· βλ. τον απολογισμό των πεπραγμένων του Γ. Δροσίνη, «Χαμένα σχέδια», ό.π.: του ίδιου, «Μία διαμαρτυρία», εφ. *Εστία*, 11/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9467, σ. 1· του ίδιου, «Η νεκρολογία του», εφ. *Εστία*, 13/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9469, σ. 1. Για μια γενική θεώρηση ορισμένων πτυχών της πολιτισμικής πολιτικής των κυβερνήσεων Βενιζέλου, βλ. *Ελευθέριος Βενιζέλος και πολιτιστική πολιτική*, Πρακτικά Συμποσίου (21-22 Νοεμβρίου 2008), Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Αθήνα/Χανιά 2012. Για ορισμένα παραδείγματα εκπεφρασμένης από το Βενιζέλο πρόθεσης για παροχή κυβερνητικής προστασίας στα γράμματα και τις τέχνες, βλ. Σ. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τμ. 1, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1981, σ. 207· Α. Μαυρουδής, «Διά το θέατρον», εφ. *Εμπρός*, 31/8/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6057, σ. 1. Περισσότερα για την οργανωτική δομή και τον χαρακτήρα της Εθνικής Πινακοθήκης, στο: Ε. Vratskidou, P. Protopsaltis, *Hellenic Cultural Institutions in Search of Identity: The case of the National Gallery-Alexandros Soutsos Museum*, εκδ. London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory, London 2007.

¹⁷ Το άρθρο αναφέρεται σε «νομοσχέδιον περί Σχολείου των Καλών Τεχνών», που ορίζει ότι η θέση του γραμματέα «δύναται να δοθή και εις αναγνωρισμένον λόγιον».

τίτλον, όστις έχει όλα τα δικαιώματα επί της προσοχής του Κράτους. Οι Έλληνες λόγιοι –όσοι το αξίζουν– θα καταλάβουν ούτω μερικώς δημοσίας λειτουργίας, αι οποίαι χρειάζονται ανθρώπους με κάποια ιδιαίτερα καλλιτεχνικά προσόντα και καταλλήλους διά τας υπηρεσίας αυτάς.¹⁸

Υπ' αυτήν ακριβώς την έννοια, οι λογοτέχνες θεωρούνταν πλέον τα ιδανικά πρόσωπα και για τη διαμόρφωση της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο πλαίσιο της γενικότερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, που μεταξύ άλλων καθιέρωνε τη δωρεάν και καθολική στοιχειώδη δημόσια εκπαίδευση και που αναβάθμιζε την τεχνική και επαγγελματική κατάρτιση των αγροτικών κατά βάση πληθυσμών της περιφέρειας¹⁹ –θέτοντας έτσι τις βάσεις για τη διεύρυνση του λογοτεχνικού κοινού και για την πιο αποτελεσματική διάπλαση του λογοτεχνικού του αισθητηρίου–, οι κυβερνήσεις του Βενιζέλου αξιοποιούσαν τους καθιερωμένους λογοτέχνες της «Γενιάς του 1880» ως συντάκτες και ανθολόγους των νέων διδακτικών εγχειριδίων²⁰ και γενικώς καθιστούσαν για πρώτη φορά το δημοτικό τραγούδι και τη νεώτερη δημοτικογενή λογοτεχνία («Επτανησιακή Σχολή», «Γενιά του 1880») ένα σταδιακά αυτονομούμενο διδακτικό αντικείμενο στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης· κάτι που συνεπαγόταν βεβαίως και την παράλληλη επίσημη αναγνώριση της καθομιλούμενης δημοτικής γλώσσας.²¹

¹⁸ Βλ. «Οι λόγιοι και το κράτος» [κύριο άρθρο], εφ. *Εφημερίς*, 12/10/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1042/11648, σ. 1 (η υπογράμμιση είναι του συντάκτη). Σύμφωνα με τον Δροσίνη, και ο δικός του διορισμός είχε πραγματοποιηθεί με βάση το ίδιο κριτήριο· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 331.

¹⁹ Ενδεικτικοί είναι οι αριθμοί των υποβληθέντων εκπαιδευτικών νομοσχεδίων αυτής της περιόδου. Το 1911 ο Αλεξανδρής υπέβαλε στη Βουλή είκοσι νομοσχέδια που αφορούσαν την εκπαίδευση, εκ των οποίων ψηφίστηκαν τα εννιά, ενώ το 1914 ο Τσιριμώκος υπέβαλε επτά αντίστοιχα νομοσχέδια, που ψηφίστηκαν όλα· βλ. Δ. Αντωνίου, «Απόστολος Γ. Αλεξανδρής...», ό.π., σ. 114-123· επίσης: Ν. Κ. Αλιβιζάτος, «Το συνταγματικό πλαίσιο», στο: Β. Βαρουχάκη, Α. Βατσάκη (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου 22-24 Ιανουαρίου 2004, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 49. Για μια γενική θεώρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων Βενιζέλου, βλ. ενδεικτικά: Α. Δημαράς, «Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου», στο: Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 21-32· Β. Βαρουχάκη, Α. Βατσάκη (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, ό.π.

²⁰ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αξιοποίησης λογοτεχνών για τη σύνταξη διδακτικών εγχειριδίων είναι η συμμετοχή του Π. Νιρβάνα, του Γ. Ξενόπουλου και του Ζ. Παπαντωνίου σε επιτροπή για τη σύνταξη του αναγνωστικού βιβλίου της Δ' Τάξης του Δημοτικού Σχολείου· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 22/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 339/1359, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 210-211, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1918, σ. 64· «Νέα πανεπιστημιακή έδρα», εφ. *Νέα Ελλάδα*, 1/5/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1452, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, ό.π., σ. 110. Λιγότερο γνωστό είναι, τέλος, το γεγονός ότι η κυβέρνηση φέρεται να αξιοποίησε τότε τους συνεργαζόμενους με εκείνην λογοτέχνες και για την κατασκευή διαφημιστικών μηνυμάτων, τα οποία προωθούσαν έντοκα γραμμάτια του ελληνικού δημοσίου· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 52-53.

²¹ Βλ. P. Mackridge, *Language and National Identity in Greece*, ό.π., σ. 203-241· Β. Ι. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1967)*· ιστορική θεώρηση, τμ. 2, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1990. Η πρώτη σημαντική

Ταυτόχρονα, καθώς άρχισαν να διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για την ίδρυση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στις «νέες χώρες»,²² εκδηλώθηκαν και οι πρώτες προσπάθειες για την αναγωγή της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε αυτόνομο ερευνητικό πεδίο, η οργάνωση και η διαχείριση του οποίου θα ανετίθετο επίσης σε λογοτέχνες.²³

Επιπλέον, καθώς η πρώτη φάση θεσμικής αναβάθμισης ορισμένων συγγραφέων έδειχνε να έχει ολοκληρωθεί με επιτυχία, άρχισε –όπως είδαμε– στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1910 να προωθείται και η συμμετοχή τους στο δίκτυο των διεθνοποιούμενων πολιτισμικών θεσμών (προσχώρηση στη Σύμβαση της Βέρνης, σύσταση Έδρας «Κοραή» στο King's College, συμμετοχή στην Ένωση Ακαδημιών, υποβολή νέων υποψηφιοτήτων για το Βραβείο Νόμπελ, προώθηση μεταφράσεων νεοελληνικών λογοτεχνικών έργων σε ξένες γλώσσες). Όπως φαίνεται στο παράθεμα, που βρίσκεται στην αρχή της παρούσας ενότητας, σε μια σειρά από διαλέξεις, που παρέδωσε ο Μενάρδος σε διάφορα αγγλικά πανεπιστήμια, οι κάτοχοι του Αριστείου –και κυρίως ο Παλαμάς– παρουσιάζονταν ως χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι του υπό συγκρότηση εθνικού πολιτισμού.

Παρά τον δυναμισμό με τον οποίο προωθήθηκε το συγκεκριμένο εγχείρημα από τις δύο πρώτες βενιζελικές κυβερνήσεις, η θεσμική κατοχύρωση της εθνικής πολιτισμικής πολιτικής επρόκειτο να παραμείνει μετέωρη για αρκετό ακόμη χρονικό διάστημα. Η

αναβάθμιση της «Επτανησιακής Σχολής» και της «Γενιάς του 1880» στα εκπαιδευτικά εγχειρίδια της δεκαετίας του 1910 σημειώθηκε το 1911 με τα *Αναγνώσματα* του Ν. Μπέρτου, που το 1930 θα αντικαθιστούσε τον Γρυπάρη στη Διεύθυνση Επιστημών και Γραμμάτων του Υπουργείου Παιδείας της τελευταίας κυβέρνησης Βενιζέλου. Η δεύτερη αναβάθμιση ήρθε με τα αναγνωστικά του 1917. Δι' αυτού του τρόπου ολοκληρώθηκε η θεσμική επικύρωση της προσπάθειας για κριτική αναθεώρηση του πρόσφατου λογοτεχνικού παρελθόντος. Ήταν μια προσπάθεια που είχε ξεκινήσει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα κυρίως με το κριτικό έργο του Παλαμά· βλ. το τρίτο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους στο: Λ. Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884-1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 195 κεξ. Για τον διορισμό του Μπέρτου στο Υπουργείο Παιδείας, βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, ό.π.

²² Στο τέλος της δεκαετίας του 1910 διατυπώθηκαν σκέψεις για την ίδρυση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων όχι μόνο στην Κέρκυρα, αλλά και σε αστικά κέντρα των «νέων χωρών», τη Σμύρνη και τη Θεσσαλονίκη. Στην περίπτωση της Σμύρνης είχαν μάλιστα προχωρήσει αρκετά οι οργανωτικές προσπάθειες· βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Νέα πανεπιστήμια», εφ. *Αθήναι*, 9/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 264/2084, σ. 1· «Πανεπιστήμιον εν Σμύρνη», εφ. *Αθήναι*, 21/11/1919, Έτος 18, ΑΦ. 401/6157, σ. 1· «Ο Μητροπολίτης της Σμύρνης», εφ. *Αθήναι*, 16/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 426/6182, σ. 1. Βλ. επίσης: Β. Σολωμονίδου, «Ιδνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: συμβολή στην ειρηνική συνύπαρξη», στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία»: ιστορική διάσταση και προοπτικές*, τμ. 2, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 387-396.

²³ Το 1916 προτάθηκε στον Α. Προβελέγγιο να αναλάβει –με τη λογοτεχνική του ιδιότητα– τη νεοσυσταθείσα τακτική έδρα Μεσαιωνικής και Νεώτερης Γλώσσας και Φιλολογίας· βλ. «Η έδρα της νέας Ελληνικής φιλολογίας», εφ. *Αθήναι*, 22/5/1916, Έτος 13, ΑΦ. 216/5516, σ. 2· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 8/9/1914, ό.π.: «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π., σ. 79· «Τα γράμματα εν διωγμώ», εφ. *Εστία*, 26/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9452, σ. 1· «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 578/2116, σ. 1.

Ακαδημία, που κατά τον Δροσίνη «απετέλει το αέτωμα του όλου σχεδιαζομένου διανοητικού ιερού της μεγαλυνομένης και κραταιουμένης Ελλάδος»²⁴ συστήθηκε μόλις το 1926 από τη δικτατορική κυβέρνηση του Θ. Πάγκαλου.²⁵ Διαψεύδοντας τις προσδοκίες των λογοτεχνών για τη συγκρότηση μιας εξ ολοκλήρου λογοτεχνικής Ακαδημίας, που θα στελεχωνόταν από τους κατόχους του Αριστείου, ο υπουργός Δ. Αιγινήτης²⁶ σε συνεργασία με τον Δροσίνη,²⁷ προτίμησαν μια πιο μετριοπαθή οργανωτική δομή: οι λογοτεχνικού ενδιαφέροντος δραστηριότητες θα αποτελούσαν μέρος ενός ευρέος, διοικητικά ανεξάρτητου ιδρύματος –διοικούμενου από τη γενική συνέλευση–,²⁸ στο πλαίσιο του οποίου θα λειτουργούσαν τρεις παράλληλοι, εξειδικευμένοι και εν πολλοίς αυτοδιοικούμενοι υπο-οργανισμοί (η Α' Τάξη των Θετικών Επιστημών, η Β' Τάξη των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών και η Γ' Τάξη των Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών)· αλλά και εντός της Β' Τάξης οι λογοτεχνικές εργασίες ήταν μέρος μόνο ενός

²⁴ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π.

²⁵ Σύμφωνα με τον Δροσίνη, με την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1920, ματαιώθηκαν οι διαδικασίες σύστασης όχι μόνο της Ακαδημίας, αλλά και του Ελληνικού Ωδείου στην Κωνσταντινούπολη και των «Ελληνικών Σχολών» στο Παρίσι, το Λονδίνο, τη Ρώμη και το Βερολίνο, καθώς και η ίδρυση Αρχείου Εθνικής Βιβλιογραφίας, Χαρτογραφίας και Εικονογραφίας (στο ίδιο).

²⁶ Ο καθηγητής Δ. Αιγινήτης είχε επί σειρά ετών επιδοθεί σε μια πολύπλευρη και πλούσια διοικητική και συμβουλευτική δραστηριότητα, με κορυφαίες στιγμές την ίδρυση και διεύθυνση του Αστεροσκοπείου Αθηνών και του Διεθνούς Αρχαιολογικού Σχολείου. Επί κυβερνήσεων Βενιζέλου είχε οργανώσει το νομικό πλαίσιο που αφορούσε την ανανεωμένη λειτουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών, για το οποίο εξασφάλισε χρηματοδότηση ύψους 20.000.000 δρχ., ενώ ως υπουργός των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων είχε αναλάβει διάφορες διπλωματικές αποστολές «ως εμπνέων απόλυτων εμπιστοσύνην εις τους συμμάχους» και είχε μεριμνήσει για την ανέγερση σχολείων, την εγκατάσταση της Εθνικής Πινακοθήκης στο Ιλίου Μέλαθρον, την προσάρτηση του Μεγάρου Δουκίσσης Πλακεντίας στο Υπουργείο Παιδείας, τη στέγαση του Βυζαντινού Μουσείου και την υποστήριξη του Μουσείου της Ολυμπίας. Έκτοτε, συνέβαλε στην οργάνωση και διοίκηση ενός πλήθους άλλων ιδρυμάτων και θεσμών (Ριζάρειος Σχολή, Αρχαιολογική Εταιρεία, Παιδιατρική Κλινική, Βιβλιοθήκη Αργοστολίου, Προσφυγικά Ορφανοτροφεία κλπ.) και ήταν εκείνος που συνέταξε τους νόμους που ρύθμιζαν τα ζητήματα της πνευματικής ιδιοκτησίας και της ημερολογιακής μεταρρύθμισης· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Μια τεσσαρακονταετία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 172-173· Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Η κοινωνική δράσις του κ. Δ. Αιγινήτη», ό.π.· Κ. Μελισσηνός, «Η εκπαιδευτική και πολιτική δράσις του κ. Αιγινήτου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 179-181.

²⁷ Σύμφωνα με τον Δροσίνη, ο καταρτισμός του Εσωτερικού Κανονισμού της Ακαδημίας έγινε στο γραφείο του Δροσίνη, στον Σ.Δ.Ω.Β.: «Εκεί [στο μικρό ισόγειο γραφείο μου στο Σύλλογο προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων] [...] καταρτίσαμε τον Εσωτερικόν Κανονισμόν της νεοσύστατης Ακαδημίας Αθηνών με τον Αιγινήτη, υπουργό Παιδείας και ιδρυτή της»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 310.

²⁸ Σύμφωνα με τον Οργανισμό της, που είχε συνταχθεί το 1904 από τον Σ. Λάμπρο και που επικυρώθηκε με τη Συντακτική Απόφαση της 18^{ης} Μαρτίου 1926 και τον Ν.4398/1929, η Ακαδημία είχε ξεχωριστή νομική προσωπικότητα και περιουσία, ήταν «ανεξάρτητος και ανεξέλεγκτος», λειτουργούσε είτε με βάση δικές της πρωτοβουλίες, είτε μετά από έργα που της ανέθεταν είτε το κράτος είτε ιδιώτες και συνδεόταν με το κράτος διά του Υπουργείου Παιδείας, χωρίς να εξαρτάται από αυτό· βλ. Οργανισμός 1926, Αρ. 4 και 7· ΠΑΑ, τμ. 1 (1926), σ. 3-27· ΣΑ. «Περί οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 96, 18/2/1926, σ. 725-736· Ν.4398/1929 «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως της από 18 Μαρτίου 1926 Συντακτικής Αποφάσεως περί Οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 308 [= Ακαδημία Αθηνών, *Συλλογή Νομοθεσίας*, επιμ.: Γ. Ν. Βέλτσος, Π. Η. Πουλίτσας, εκδ. Εργαστήριο Γραφικών Τεχνών «Σ. Ν. Ταρουσόπουλος», Αθήνα 1957, 7-35].

συνόλου δραστηριοτήτων (που αφορούσαν τη φιλολογία, την ιστορία, τις καλές τέχνες και την αρχαιολογία). Έτσι, το τελευταίο στάδιο για τη θέσμιση της νοούμενης ως εθνικής λογοτεχνίας δεν πραγματοποιήθηκε με τη σύσταση ανεξάρτητης λογοτεχνικής Ακαδημίας, αλλά περιορίστηκε στη θεσμική κατοχύρωση του κύκλου Δροσίνη με τη βαθμιαία αναγόρευση οκτώ μόνο λογοτεχνών σε ακαδημαϊκούς.²⁹ Παρ' όλα αυτά, επρόκειτο για μια εξαιρετικά σημαντική για τη λογοτεχνική εξέλιξη στιγμή, αφού η συγκεκριμένη πράξη συνιστούσε την ύπατη μορφή θεσμικής αναγνώρισης, όπως διευκρινιζόταν ρητά από το σχετικό νομικό πλαίσιο: «[Τα ισόβια τακτικά μέλη της Ακαδημίας έχουν] βαθμόν Αρεοπαγίτου. Κατά την τάξιν η Ακαδημία προηγείται του Αρείου Πάγου και πάσης ομοιοβάθμου Αρχής».³⁰

Λίγο νωρίτερα, τη θεσμική αναβάθμιση της κυρίαρχης αυτής λογοτεχνικής ομάδας είχε έρθει να επικυρώσει και η γαλλική κυβέρνηση, όταν τον Σεπτέμβριο του 1924 –πέντε περίπου μήνες μετά την εκθρόνιση του βασιλιά και την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας– αναγόρευσε τον Δροσίνη και τον Παλαμά σε Ιππότες της Λεγεώνας της Τιμής.³¹ Ο Δροσίνης έδινε μάλιστα ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι και αυτή η διάκριση αφορούσε τη λογοτεχνική και όχι τη δημοσιοϋπαλληλική τους ιδιότητα:

Το χαρήκαμε, όχι μόνον, γιατί το παίρναμε από την αγαπημένη μας Γαλλία, αλλά και γιατί η απονομή μας γίνονταν όχι σε δημόσιους υπαλλήλους [...], αλλά σε λογοτέχνες. Αυτό το τόνιζαν και τα δυο γράμματα του πρέσβεως Μαρσιγύ, που εξαιρετικά συνώδευαν τα διπλώματα, της απονομής. Και ήταν

²⁹ Οι λογοτέχνες αυτοί ήταν ο Παλαμάς (1926), ο Δροσίνης (1926), ο Προβελέγγιος (1926), ο Καμπούρογλου (1927), ο Νιρβάνας (1928), ο Ξενόπουλος (1931), ο Μελάς (1935) και ο Παπαντωνίου (1938). Οι πρώτοι τρεις διορίστηκαν, ενώ οι επόμενοι εξελέγησαν με μυστική ψηφοφορία του συνόλου των ακαδημαϊκών με βάση έναν κατάλογο υποψηφιοτήτων που συγκροτούνταν με γνωμοδότηση της Β' Τάξης. Τα αποτελέσματα των ψηφοφοριών είχαν κυρωθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η εκλογή του Μελά έγινε μετά από επανάληψη της ψηφοφορίας του 1933-1934, κατά την οποία δεν επιτεύχθηκε η απαιτούμενη πλειοψηφία. Συνυποψήφιοί του ήταν τότε ο Παπαντωνίου, ο Δαμβέργης και ο Στρατήγης. Το 1931, όταν εξελέγη ο Ξενόπουλος, συνυποψήφιοί του ήταν οι Γρυπάρης, Λάσκαρης, Μελάς, Σκίπης και Παπαντωνίου. Τα υπόλοιπα μέλη της Ακαδημίας ήταν στην πλειοψηφία τους καθηγητές πανεπιστημίου, ενώ η παρουσία των καλλιτεχνών ήταν μειοψηφική. Σύμφωνα με τον Οργανισμό του 1926, η Β' Τάξη επρόκειτο να φθάσει σταδιακά τα είκοσι τακτικά μέλη, η Α' Τάξη τα είκοσι πέντε και η Γ' τα δέκα πέντε: το 1929 ο αριθμός των τακτικών μελών της Ακαδημίας επαναπροσδιορίστηκε στα εξήντα πέντε μέλη διά της προσαύξησης των μελών της Β' Τάξεως σε είκοσι πέντε: βλ. Οργανισμός 1926, Άρ. 5, 6, 22, 28, 114, 116-118· Δ. «Περί τροποποιήσεως του Οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 144, 7/5/1932, σ. 977-980· Ν. 4398/1929, Άρ. 6, 22, 28· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, 1/1/1931, σ. 55· «Η Ακαδημία: 154^η Συνεδρία της Ολομελείας της 18^{ης} Μαΐου 1933», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, 1/6/1933, σ. 624· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 47· «Ολιγόστιχα», περ. *Νέα Ζωή* (Αλεξανδρείας), τμ. 14, τχ. 2, Μάρτιος-Απρίλιος 1927, σ. 114· «Παπαντωνίου», εφ. *Πρωΐα*, 6/6/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/213, σ. 3.

³⁰ Βλ. Οργανισμός 1926· Ν. 4398/1929, Άρ. 17, 30, 31 και 44.

³¹ Βλ. «Η Λεγεών της Τιμής εις τους κ.κ. Παλαμάν και Δροσίνην», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 5/10/1924, Έτος 2, ΑΦ. 472, σ. 2. Το 1927 το ίδιο παράσημο απονεμήθηκε στον Σ. Σκίπη· βλ. «Τιμή εις τον κ. Σκίπην», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 27/8/1927, Περίοδ. 2, Έτος 4, ΑΦ. 1171, σ. 2.

αξιοσημείωτο, πως ήταν τα πρώτα γαλλικά παράσημα που δόθηκαν σε Έλληνες, ύστερα από την έχθρα της Γαλλίας προς την Ελλάδα εξ αιτίας της πολιτικής του Βασιλέως Κωνσταντίνου.³²

Τα παράσημα των ταγμάτων τιμής και αριστείας και το Μετάλλιο/Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών είχαν, συνεπώς, επιτύχει αφενός να θεσμίσουν ως εθνική την ηγεσία της κοινωνικά αναβαθμισμένης αστικής διανόησης της περιόδου 1870-1910 και αφετέρου να δημιουργήσουν μια «δεξαμενή» στελεχιακού δυναμικού για την άσκηση της πολιτισμικής πολιτικής που αποσκοπούσε στην ταχεία ανάδειξη ενός διακριτού εθνικού πολιτισμού, ικανού να συμμετάσχει στις νέες διεθνείς συλλογικότητες. Πριν εξετάσουμε πιο αναλυτικά τις επιδράσεις που επέφεραν αυτές οι κυβερνητικές παρεμβάσεις τόσο στη διακίνηση και την πρόσληψη των λογοτεχνικών έργων, όσο και στην ίδια τη σημειολογική τους υπόσταση, θα πρέπει στο σημείο αυτό να περιγράψουμε το τελετουργικό σκέλος των βραβεύσεων, μέσω του οποίου υποστηρίχτηκε η ανανέωση του κοινωνικού ρόλου των επισήμως αναγνωριζομένων ως εθνικών λογοτεχνών.

---

³² Βλ. Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 70 και 394-395.

1.2. Το τελετουργικό σκέλος των βραβεύσεων και ο ανανεωμένος κοινωνικός ρόλος του «εθνικού λογοτέχνη»

Η κρατική θέσμιση της ηγεσίας της «Γενιάς του 1880» σηματοδότησε έναν παράλληλο μετασχηματισμό του κοινωνικού της ρόλου. Στη δεκαετία του 1910 και στον Μεσοπόλεμο ως εθνικός νοούνταν ο θεσμικά αποδεκτός λογοτέχνης ή διανοούμενος που στρατευόταν με κοινωνικά δραστήριο –συχνά ακτιβιστικό– τρόπο στο πατριωτικό ιδανικό. Αυτή η «στράτευση» παρουσίαζε αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τον ακτιβιστικό εθνικισμό του προ-παλαμικού «ρομαντικού ιστορισμού»,³³ όπως εκφράστηκε πρωτίστως από τον Α. Βαλαωρίτη και δευτερευόντως από τον Α. Παράσχο, η συμπερίληψη των οποίων στις εδώ παρουσιαζόμενες πρακτικές μνημειοποίησης τού υπό κατασκευή εθνικού λογοτεχνικού κανόνα επισφράγιζε την αναγνώρισή τους ως άμεσων προγόνων της κοινωνικά κυρίαρχης «εθνικής γενιάς».³⁴ Ωστόσο, στην εποχή που εξετάζουμε η δραστηριότητα των «εθνικών λογοτεχνών» είχε σε μεγάλο βαθμό προσλάβει χαρακτήρα απροκάλυπτης υποστήριξης του

³³ Για μια πληρέστερη επεξήγηση του όρου, βλ. Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά πεπρωμένα*, ό.π., σ. 167, σημ. 77, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³⁴ Μέχρι τη δεκαετία του 1910 φαίνεται πως είχαν διαμορφωθεί δύο βασικοί τύποι «εθνικού ποιητή», προερχόμενοι και οι δύο από το γενικό εθνορομαντικό πλαίσιο του 19^{ου} αιώνα: α) ο δυτικοευρωπαϊκού τύπου εθνικός ποιητής που ανήγαγε το εθνικό σε μια διεθνική, πανανθρώπινη προοπτική και β) ο νοτιο-ανατολικού τύπου εθνικός ποιητής, που ταυτιζόταν πιο στενά και με πιο ηγεμονικό τρόπο με την ιστορική προοπτική της εθνικής συλλογικότητας που εκπροσωπούσε. Σε αντίθεση με τον Σολωμό, που είχε προσληφθεί ως εθνικός ποιητής της πρώτης κατηγορίας από τη «Γενιά του 1880» –κυρίως μέσω του αναστοχαστικού κριτικού λόγου του Παλαμά–, ο Βαλαωρίτης προβαλλόταν ως πρότυπο κοινωνικά ενεργού εθνικού ποιητή απευθυνόμενου στο ευρύ εθνικό ακροατήριο. Το κενό που προκαλούσε ο θάνατος του Βαλαωρίτη σ' αυτήν τη γενεαλογική κατανομή αναπληρώθηκε με την προβολή του Παράσχου ως νέου εθνικού ποιητή· βλ. Β. Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π. V. Dimoula, “The nation between utopia and art: canonizing Dionysios Solomos as the ‘national poet’ of Greece”, στο: R. Beaton – D. Ricks (επιμ.), *The making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*, εκδ. Ashgate Ltd., Farnham 2009, σ. 201-210· Τ. Καγιαλής, «“Ποιητές άξιοι του έθνους”· στρατηγικές για την εθνοποίηση της μοντέρνας ποίησης στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο: Α. Καστρινάκη, Α. Πολίτης, Δ. Τζιόβας (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα: προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012, σ. 281-287· Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα*, ό.π.· Α. Πολίτης, «Εθνικοί ποιητές», στο: Δ. Ι. Παπαδημητρίου, Σ. Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας· κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο [sic]*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2012, σ. 227-244· D. Tziouvas, “The reception of Solomos: national poetry and the question of lyricism”, περ. *Byzantine and Modern Greek Studies*, τμ. 23, 1999, σ. 163-194. Σύμφωνα με τον Τ. Καγιαλή, το πρότυπο του εθνικού ποιητή που όφειλε υποχρεωτικά να απευθύνεται στο μεγάλο αναγνωστικό κοινό παρέμεινε κυρίαρχο τουλάχιστον μέχρι το 1960, όταν ο Σαββίδης επιχείρησε την αναθεώρησή του, προκειμένου να καθιερώσει τον Ελύτη ως εθνικό· βλ. Τ. Καγιαλής, «“Ποιητές άξιοι του έθνους”...», ό.π., σ. 288. Πέρα από τη λογοτεχνία, ο ρομαντικός τύπος του «ακτιβιστή» εθνικού διανοούμενου, εντοπίζεται και σε άλλα πεδία κοινωνικής δράσης. Ο θεμελιωτής της Εθνικής Μουσικής Σχολής, Μ. Καλομοίρης, πίστευε, για παράδειγμα, πως ο κοινωνικός ρόλος του καλλιτέχνη ήταν να αλληλεπιδρά –μέσω του έργου του– με κάθε εκδήλωση του εθνικού συλλογικού βίου· βλ. Υ. Belonis, “The Greek National Music School”, ό.π., σ. 127. Ένα άλλο, πιο πρόσφατο παράδειγμα είναι αυτό του αρχαιολόγου Μ. Ανδρόνικου· βλ. Γ. Χαμηλάκης, *Το έθνος και τα ερείπίά του*, ό.π., σ. 151-194.

Κόμματος των Φιλελευθέρων, με προσωπολατρικές κάποτε προεκτάσεις.³⁵ Αυτή η προπαγανδιστική αίσθηση, που αναδύεται από τις πρακτικές του νέου λογοτεχνικού ακτιβισμού, συνιστά και μια σημαντική διαφορά από το ρομαντικό του προηγούμενο· γιατί στην εποχή του πολέμου η φιλελεύθερη διανοήση κλήθηκε να διαχειριστεί όχι τόσο τη σχέση του συλλογικού υποκειμένου με κάποιο μακρινό φανταστικό παρελθόν ή με το μεγαλοϊδεατικό του όραμα για το μέλλον –όπως συνέβαινε με την περίπτωση του Βαλαωρίτη–,³⁶ αλλά τη μάλλον εξημμένη συναισθηματική του επαφή με ένα διαρκώς

³⁵ Στο διάστημα 1917-1920 η κυβέρνηση, σε ευθεία συνεργασία με τους επισήμως αναγνωρισμένους λογοτέχνες και καλλιτέχνες, διεξήγαγε ένα πλήθος προπαγανδιστικών εκδηλώσεων, στις οποίες παρευρίσκονταν οι εκπρόσωποι της εκκλησιαστικής, πολιτικής και πολιτισμικής ηγεσίας, καθώς και ένα πλήθος μαθητών και πολιτών. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο πανηγυρικός εορτασμός της τριπλής επετείου για τη στάση στο Γουδί, την επιστράτευση του 1912 και το κίνημα Εθνικής Άμυνας. Η επέτειος διεξήχθη με προσωπική έγκριση του Βενιζέλου τον Σεπτέμβριο του 1917 και στις εκδηλώσεις της περιλαμβάνονταν εκτός από την καθιερωμένη ιεροτελεστία (σημαιοστολισμό, στρατιωτική παρέλαση, δοξολογία στον Μητροπολιτικό Ναό, ανακρούσεις του εθνικού ύμνου), απαγγελίες στίχων από τον Σουρή και τον Πολέμη, χορωδιακή παρουσίαση ελληνικών τραγουδιών, θεατρική παράσταση από τον θίασο Κυβέλης και εκτέλεση εμβατηρίων από τις στρατιωτικές μπάντες. Η μεστή σε λογοτεχνικά σχήματα λόγου και σε εσχατολογικού τύπου αναφορές ομιλία του τότε υπουργού Εσωτερικών, Ε. Ρέπουλη, αναπαρήχθη με ενθουσιώδη σχόλια από τον τελούντα σε καθεστώς λογοκρισίας αθηναϊκό τύπο. Στην ομιλία του αυτή ο Ρέπουλης παρουσίαζε την έλευση των Φιλελευθέρων στην εξουσία και την προώθηση της «Ελληνικής Ιδέας» ως αποτελέσματα της θείας πρόνοιας και καλούσε τους «πιστούς» να «λάβουν φως» από το «αιρό δυσκοπότερο» της ελληνικής ιδέας. Την επομένη ο Νιρβάνας σχολίαζε με εμφανή υμνητική διάθεση πως «[γύρω από τον ομιλητή] έπαλλεν η ζώσα Ιστορία της Ελλάδος, η χθεσινή της, η σημερινή της και η αυριανή της Ιστορία». Ο δε Βενιζέλος χαρακτηριζόταν ως «μεγάλος Κυβερνήτης», «μύστης και ήρωας των Ελληνικών πεπρωμένων» και «ενσάρκωτης της μεγάλης ψυχής της φυλής και των ιδεωδών της». Με τη συμβολή των ίδιων λογοτεχνών και καλλιτεχνών γιορτάστηκε την ίδια εποχή στην Αθήνα και η εθνική εορτή της Γαλλίας. Σε τέτοιου τύπου εκδηλώσεις παρουσιάζονταν συχνά και εμβατηριακοί ύμνοι προς τιμήν του Βενιζέλου, συντεθειμένοι από τους επίσημους επιθεωρητές της στρατιωτικής μπάντας (Καίσαρης, Καλομοίρης) και από γνωστούς συγγραφείς, όπως ο Ιωάννης Ζερβός ή ο Άγγελος Δόξας. Το 1919 η πειραϊκή εφημερίδα *Σφαίρα* διεξήγαγε έρανο για την κατασκευή μαρμάρινου ανδριάντα του Βενιζέλου, ενώ από το καλοκαίρι του 1920, όταν υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών, μέχρι τη διεξαγωγή των εκλογών την 1^η Νοεμβρίου του 1920, όταν στη δημόσια σφαίρα κυριαρχούσε μία ακραία προεκλογική πόλωση, συγγραφείς που είχαν συνδέσει τη σταδιοδρομία τους με την πορεία του Κόμματος των Φιλελευθέρων, όπως ο Νιρβάνας, ο Τσοκόπουλος, ο Δροσίνης, ο Προβελέγγιος, ο Πολέμης και ο Άννινος, υποστήριζαν εμφατικά από τις στήλες του ημερήσιου τύπου την εθνική σημασία της βενιζελικής πολιτικής –ακόμη και ο πιο μετριοπαθής Παλαμάς εκφραζόταν ανοιχτά υπέρ του συντελούμενου κυβερνητικού έργου· βλ. «Νέον εμβατήριον», εφ. *Αθήναι*, 31/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 286/2106, σ. 2· «Πατριωτική εσπερίς», εφ. *Αθήναι*, 14/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 321/2151, σ. 2· «Αι ιστορικά επέτειοι. Ο χθεσινός πανηγυρισμός», εφ. *Αθήναι*, 18/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 335/1355, σ. 1-2· «Η εορτή των “Ολυμπίων”», εφ. *Εστία*, 2/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8601, σ. 1· «Ο ανδριάς του Βενιζέλου», εφ. *Αθήναι*, 22/5/1919, Έτος 17, ΑΦ. 114/5983, σ. 1· «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 19, τχ. 220, Ιούνιος-Ιούλιος 1919, σ. 47· Π. Νιρβάνας, «Ο Πατήρ της Νίκης», εφ. *Εστία*, 15/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9351, σ. 1· Σ. Δάφνης, «Από βδομάδα σε βδομάδα: Γύρω από το Γράμμα του Ψυχάρη. Κουβέντα με τον κ. Γρ. Ξερόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 672, 22/2/1920, σ. 124-125· επίσης τα «προεκλογικού» χαρακτήρα λογοτεχνικά κείμενα: Γ. Δροσίνης, «Της Αγίας Σοφίας η Αγία Τράπεζα» / Ι. Πολέμης, «Η καμπάνα» / Γ. Τσοκόπουλος, «Πίστεις Θρίαμβος» / Γ. Περγαλιτής, «Ο ναός της νίκης» / Α. Προβελέγγιος, «Εις τον Ελευθέριον Βενιζέλον» / «Οι λόγοί μας διά την μεγάλην μας εορτήν: Ο Μπάμπης Άννινος, Ο Παλαμάς», εφ. *Εστία*, 14/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9350, σ. 1-2.

³⁶ Σύμφωνα με τον Γ. Παπαθεοδώρου, κατά την περίοδο 1830-1880 –ελλείπει ενός μέσου μαζικής επιρροής ικανού να απευθύνεται σε ένα ως επί το πλείστον αναλφάβητο κοινό– η ποίηση είχε συνδεθεί οργανικά με τον πολιτικό λόγο, λειτουργώντας ως μέσο διαχείρισης της συλλογικής ιστορικής μνήμης. Η ιδιαιτερότητα του Βαλαωρίτη έγκειτο στο γεγονός πως ο συμφυρμός της πολιτικής με τη λογοτεχνική ρητορική δεν ήταν

μεταβαλλόμενο ιστορικό παρόν,³⁷ κάτι που καθίσταται έκδηλο στις επαναλαμβανόμενες δραματικές εκκλήσεις του Τύπου προς παλαιούς και νέους λογοτέχνες να εμπλακούν πιο δραστήρια, να «στρατευθούν» ενεργά στον διεξαγόμενο πόλεμο.³⁸ Κατά την ανάγνωση της εισηγητικής έκθεσης για την απονομή του Αριστείου στον κατεξοχήν «πατριδογράφο» ποιητή της «Γενιάς του 1880», Ι. Πολέμη, ο εισηγητής Χ. Άννινος συσχέτιζε με μεγάλη σαφήνεια τα ευρωπαϊκά εγχειρήματα «επισημοποίησης» και «κρατικοποίησης» της λογοτεχνίας με την ιδεολογικά πολωμένη ιστορική συγκυρία του πολέμου:

Ο συγκλονίζων σήμερα την οικουμένην παγκόσμιος πόλεμος, του οποίου μετέχει και η Πατρίς μας, παρά το πλευρόν των Συμμάχων αυτής Δυνάμεων,

---

το πρόσχημα ή η αφορμή για την εκδίπλωση της ποιητικής φαντασίας, αλλά αποτελούσε ένα θεμελιώδες συστατικό της κειμενικής σημειολογίας, που καθιστούσε τον ποιητικό λόγο ένα ζωντανό, ενεργό και κοινωνικά παρεμβατικό «εργαστήριο» διαρκούς ιστοριογραφικού αναστοχασμού· βλ. Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 126-201, όπου και η περαιτέρω επεξήγηση του όρου «ρομαντικός ιστορισμός» (σ. 167, σημ. 77).

³⁷ Αυτός ο νέος τύπος εθνικού λογοτέχνη ενσωματώνει ασφαλώς πολλά στοιχεία από το γαλλικό πρότυπο του παρεμβαίνοντος στα δημόσια πράγματα διανοουμένου, που είχε προωθηθεί ή προωθούνταν στην ελληνική κοινωνία από τη λογοτεχνική και πολιτική δραστηριότητα συγγραφέων όπως ο Ψυχάρης και ο Δραγούμης· βλ. Π. Νούτσος, «Ψυχάρης: “Διανοούμενοι” και “Δημοτικισμός”», στο: Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (επιμ.), *Ο Ψυχάρης και η εποχή του· ζητήματα γλώσσας, λογοτεχνίας και πολιτισμού*, Πρακτικά ΙΑ' Επιστημονικής Συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ., εκδ. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005, σ. 563-573· Φ. Παρασκευόπουλος, *Η πολιτική δραστηριότητα του Ιωάννη Δραγούμη, 1915-1920*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2005· G. Pateridou, “L’emergence de l’intellectuel en tant que réformateur politique et culturel: l’exemple de Jean Psichari (1854-1929)”, περ. *Rives méditerranéennes*, τχ. 50, 2015, σ. 41-50· Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Η ώρα των διανοουμένων», στο: Β. Βαρουχάκη, Α. Βατσάκη (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, ό.π., σ. 63. Παρά ταύτα, ο «δημοσιούπαλληλισμός» του εθνικού λογοτέχνη της περιόδου 1910-1940, όπως τον περιγράφουμε στο παρόν κεφάλαιο, έδειχνε όλο και περισσότερο να επικαλύπτει το «ακτιβιστικό» στοιχείο αυτού του γαλλικού προτύπου. Σ' αυτήν τη μετατόπιση κρύβεται, νομίζω, το βαθύτερο αίτιο της εντυπωσιακής και σφοδρής ρήξης του σταθερά αδιάλλακτου Ψυχάρη με το σύνολο σχεδόν της «γενιάς» του και κυρίως με τον Ταγκόπουλο και τον Παλαμά (με αφορμή την υποψηφιότητά του για το Βραβείο Νόμπελ). Για τη ρήξη του Ψυχάρη με τον Ταγκόπουλο, βλ. Π. Νούτσος, «Ψυχάρης: “Διανοούμενοι” και “Δημοτικισμός”», ό.π., σ. 572-573. Για τη ρήξη του Ψυχάρη με τον Παλαμά με αφορμή την υποψηφιότητα Νόμπελ, βλ. J. Psichari, *Kostis Palamas*, εκδ. Librairie Plon, Paris 1928· Α. Βογιατζόγλου, «Ψυχάρης-Παλαμάς: μια δύσκολη σχέση», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 129-130, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2003, σ. 56-60. Στον καιρό, άλλωστε, του πολέμου, η αξιοποίηση της αστικής διάνοησης για την παγίωση ενός κλίματος εθνικιστικού ενθουσιασμού ήταν μια γενικευμένη πρακτική πολλών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων· βλ. J. Verhey, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2000· Η. Orel, *Popular Fiction in England (1914-1918)*, εκδ. University Press of Kentucky, Kentucky 1992, σ. 12.

³⁸ Για ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα δραματικών εκκλήσεων για κινητοποίηση των διανοουμένων, βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 18/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 335/1355, σ. 1· Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 210-211, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1918, σ. 54-55· Α.Ω., «Φιλολογική ζωή: Τα πολεμικά βιβλία - “Η Οδύσσεια ενός τορπιλλισθέντος φορτηγού”», εφ. *Πολιτεία*, 1/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 137, σ. 1· Α. Μαυρουδής, «Ζητούνται οι διανοούμενοι», εφ. *Εστία*, 29/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8628, σ. 1· Απόμαχος, «Υπάρχουν όντως διανοούμενοι;» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 3/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8633, σ. 1· Ιερεμίας, «Γράμματα προς την “Εστία”· Οι μη διανοούμενοι» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 4/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8634, σ. 1· Π. Νιρβάνας, «Οι μη “διανοούμενοι”», εφ. *Εστία*, 6/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8636, σ. 1· του ίδιου, «Μόνον μάρμαρα και σκιάι;», εφ. *Εστία*, 9/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8639, σ. 1· «Περί αυτού πρόκειται», εφ. *Εστία*, 7/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8637, σ. 1.

είναι προ παντός αγών ιδεών. Εις τον πόλεμον αυτόν συγκρούονται δύο αντίθετα ιδεώδη. Και εις τον αγώνα αυτόν τα Γράμματα και αι Τέχναι έσπευσαν να προσφέρωσι την συμβολήν των εις πάσας τας εμπολέμους χώρας. Ούτω τα έκτακτα αυτά παγκόσμια γεγονότα επισημοποιούσι την θέσιν, ήν κατέχουσιν εις τα Κράτη τα Γράμματα και αι Τέχναι.³⁹

Τις παροτρύνσεις του Άννινου προς τους νέους να καλλιεργήσουν, κατά το παράδειγμα του Πολέμη, την πατριωτική ποίηση επικροτούσε η εφημερίδα *Σημαία*, «ιδία κατά τους σημερινούς καιρούς, οπότε η πατρίς ανέσπασε το ξίφος υπέρ της Ελευθερίας».⁴⁰ Αλλά και μετά την ήττα του 1922 και την κατάρρευση του μεγαλοϊδεατικού ιδανικού, οι νοούμενοι ως φιλελεύθεροι εθνικοί λογοτέχνες μετατράπηκαν από τη μία στιγμή στην άλλη σε διαπρύσιους υπερασπιστές μιας ειρηνιστικής πολιτισμικής πολιτικής, που θα αναπτυσσόταν στο πολιτειακό πλαίσιο μιας φιλελεύθερης και αβασίλευτης δημοκρατίας.⁴¹ Σε ένα ευρύτερο επίπεδο ήταν επίσης φανερό πως ανταποκρινόμενοι στον νεωτερικό τους ρόλο οι έλληνες λογοτέχνες αυτής της εποχής προσπαθούσαν όλο και περισσότερο να εξελιχθούν σε συνδιαμορφωτές της τρέχουσας πολιτικής επικαιρότητας.⁴²

Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο των προετοιμασιών του κράτους για τον πανηγυρικό εορτασμό της Εθνικής Εκατονταετηρίδας,⁴³ αναβίωνε το λογοτεχνικό είδος της

³⁹ Βλ. «Η χθεσινή απονομή του “Αριστείου” εις τον κ. Πολέμη», εφ. *Πατρίς*, 30/4/1918, Περίοδ. Β', Έτος 25, ΑΦ. 8608, σ. 1.

⁴⁰ Βλ. Ο Φρουρός, «Σταθμοί προόδου», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 30/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 288, σ. 1.

⁴¹ Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1923-1924, λογοτέχνες όπως ο Κ. Α. Κωνσταντινίδης, ο Α. Προβελέγγιος ο Α. Σημηριώτης, ο Σ. Σκίπης και ο Γ. Στρατήγης δημοσίευσαν, για παράδειγμα, στην εφημερίδα *Δημοκρατία* (το δημοσιογραφικό όργανο της Δημοκρατικής Ένωσης του Α. Παπαναστασίου, το οποίο διευθυνόταν από τον Σ. Μελά) μια σειρά από ενθουσιώδεις ύμνους στη δημοκρατία· βλ. φύλλα 26, 46, 139, 152, 171 (3 και 23 Δεκεμβρίου 1923 και 29 Μαρτίου, 10 Απριλίου, 2 Μαΐου 1924). Για ένα δείγμα αυτής της θεματικά ανανεωμένης ποιητικής παραγωγής, βλ. το ποίημα «Ύμνος στο Βιβλίο» του Γ. Στρατήγη, που εκφωνήθηκε στα εγκαίνια της Βιβλιοθήκης του Πειραιά (Κειμενικό Τεκμήριο 6).

⁴² Συχνές ήταν οι συλλογικές δημόσιες παρεμβάσεις των λογοτεχνών, με κείμενα στη μορφή του μανιφέστου. Το 1920 ένα τέτοιο κείμενο καλούσε τον Βενιζέλο σε παραίτηση, για να διευκολύνει τη συνεργασία μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών παρατάξεων. Το 1923 μία μεγάλη ομάδα διανοουμένων δημοσίευσε μανιφέστο υπέρ της Δημοκρατίας, υπογεγραμμένο από συγγραφείς και καλλιτέχνες, όπως οι Αυγέρης, Βουτυράς, Γιοφύλλης, Γρυπάρης, Θρύλος, Καλομοίρης, Κουκούλας, Λαμπελέτ, Λαυράγκας, Λαύρας-Πετιμεζάς, Μελάς, Νιρβάνας, Ουράνης, Κ. Πασαγιάννης, Ροδάς, Σκίπης, Σπαταλάς, Συναδινός, Ταγκόπουλοι (πατέρας και γιος), Τυμφορηστός, Χάρης και Χορν· βλ. «Οι διανοούμενοι», εφ. *Καιροί*, 12/6/1920, Έτος 50, ΑΦ. 969/10986, σ. 1· «Οι λόγιοι και οι καλλιτέχναι: το μανιφέστο των υπέρ της δημοκρατίας», εφ. *Δημοκρατία*, 18/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 11, σ. 5.

⁴³ Τα σχέδια για μεγαλοπρεπή εορτασμό της Εκατονταετηρίδας πέρασαν από διάφορα στάδια και αναβολές λόγω του πολέμου και των οικονομικών δυσχερειών. Κατά τη δεκαετία του 1910 διατυπώθηκαν διάφορες προτροπές εκ μέρους της αστικής διανοήσης για την έναρξη των προετοιμασιών και από το 1917 μέχρι και το 1930 συγκροτήθηκαν διαδοχικές πολυμελείς κρατικές επιτροπές, που αποτελούνταν από το σύνολο σχεδόν της πολιτικής, λογοτεχνικής, μουσικής και πανεπιστημιακής αστικής ηγεσίας. Οι επιτροπές αυτές καλούνταν να προετοιμάσουν μια σειρά από φιλόδοξες εργασίες, οι οποίες θα λειτουργούσαν ως «κάτοπτρον της πνευματικής παρ' ημίν κινήσεως κατά τον α' αιώνα της Εθνικής Παλιγγενεσίας» (εορτές, αγώνες, παραστάσεις, συναυλίες και καλλιτεχνικές εκθέσεις, ανέγερση ηρώων και μνημείων, εξαγορά και συντήρηση ιστορικών οικιών, ίδρυση Εθνικού Θεάτρου κλπ.). Τελικά το εγχείρημα αναβλήθηκε για το 1930

«επετειακής ποίησης», που προσέδιδε τελεστικό χαρακτήρα στη λογοτεχνική παραγωγή, καθιστώντας την ένα πλήρες συμβολισμόν θέαμα προς δημόσια κατανάλωση.⁴⁴ Μέσα από αυτήν την πρακτική, ο ποιητής-ρήτορας, είτε στη λαϊκή/λαϊκίζουσα (με την έντονη «ακτιβιστική» δράση του Πολέμη ή –πολύ περισσότερο– του Ματσούκα)⁴⁵ είτε στην κάπως πιο υψηλή εκδοχή του (με τις πιο επιλεκτικές δημόσιες εμφανίσεις του Παλαμά),⁴⁶ μετατρεπόταν ο ίδιος –ως δρων υποκείμενο– σε ένα είδος λατρευόμενου εθνικού συμβόλου (βλ. Εικ. 9). Η ειδοποιός διαφορά αυτού του γνωστού από τον 19^ο αιώνα ρομαντικού προτύπου ήταν ότι στη νέα του εκδοχή το τελετουργικό του περιβλήμα

και εν τω μεταξύ προτιμήθηκαν μικρότερης κλίμακας επετειακές εκδηλώσεις, όπως π.χ. ο πανελλήνιος εορτασμός για τις επετείους της εξόδου του Μεσολογγίου (1926) και της Εκατονταετηρίδας του Βύρωνος (1924). Οι εορτασμοί λειτούργησαν, άλλωστε, και ως ευκαιρίες για διακρατικές και διαπολιτισμικές συνεργασίες, όπως συνέβη για παράδειγμα με τις διενέργειες εράνων (από διεθνή επιτροπή στην οποία συμμετείχαν ο Δροσίνης και ο Παλαμάς) για την ανέγερση προτομής του ελληνογάλλου ποιητή, Α. Σενιέ, στο προαύλιο της Συναίας Ακαδημίας, κατόπιν πρότασης του Ανατόλ Φρανς στον Βενιζέλο. Την ίδια, τέλος, περίοδο εορτάστηκαν με κυβερνητική πρωτοβουλία οι επέτειοι του Μπρουκ (1925) και του Ρενάν (1922). Για όλα τα παραπάνω, βλ. «Η επιτροπή της Εκατονταετηρίδος», εφ. *Αθήναι*, 15/5/1918, Έτος 16, ΑΦ. 207/5609, σ. 1· Θ. Βελλιανίτης, «Η Εκατονταετηρίς», εφ. *Αθήναι*, 10/4/1917, Έτος 15, ΑΦ. 174/1994, σ. 1· του ίδιου, «Η Εκατονταετηρίς της Επαναστάσεως», εφ. *Αθήναι*, 12/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 112/7166, σ. 1· του ίδιου, «Το ηρώον», εφ. *Αθήναι*, 15/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 115/7169, σ. 1· του ίδιου, «Σκέψεις διά την Εκατονταετηρίδα», εφ. *Αθήναι*, 25/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 128/7177, σ. 1· του ίδιου, «Ελληνικά πρόδοι», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 130/7179, σ. 1· «Η Εκατονταετηρίς της Ελληνικής Επαναστάσεως», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 16-17· Δάφνης, «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 262-264, Δεκέμβριος 1922-Φεβρουάριος 1923, σ. 59· «Η εκατονταετηρίς του Βύρωνος», εφ. *Δημοκρατία*, 14/2/1924, Έτος 1, ΑΦ. 96, σ. 2· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 122-124, 384· Μ., «Rupert Brooke», εφ. *Δημοκρατία*, 22/4/1925, Έτος 2, ΑΦ. 527.

⁴⁴ Αντλώ τον όρο «επετειακή ποίηση» από τον Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 68, σημ. 102.

⁴⁵ Η μεγάλη συχνότητα των δημοσίων εμφανίσεων του Πολέμη είχε προκαλέσει τις επικρίσεις μεγάλου μέρους της λογοτεχνικής κοινότητας. Ο Καμπάνης, για παράδειγμα, παρατηρούσε ότι ο Πολέμης δεν απουσίαζε «από καμιάν πανήγυριν και καμιάν εορτήν»· βλ. Α. Καμπάνης, «Ειρηνικά (Τα νέα ποιήματα του κ. Ι. Πολέμη)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 29/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 371, σ. 1. Στο ίδιο ύφος κυμαίνονταν και τα σχόλια του Νουμά· βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 664, 27/12/1919, σ. 863-864. Δύο παραδείγματα τέτοιων δημοσίων εμφανίσεων του Πολέμη ήταν η παρουσία του στην πανηγυρική κυβερνητική εκδήλωση για την επέτειο του κινήματος Εθνικής Άμυνας και στον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου από τον Φ.Σ. «Παρνασσός»· βλ. «Πατριωτική εσπερίς», εφ. *Αθήναι*, 14/9/1917, ό.π.· «Ο “Παρνασσός” και η 25^η», εφ. *Αθήναι*, 23/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 155/5914, σ. 1. Παρόμοιο ρόλο είχαν αναλάβει και άλλοι ποιητές της εποχής, όπως π.χ. ο Σ. Δάφνης· βλ. «Η χθεσινή εορτή της σημαίας εις το Θέατρον Διονύσου», εφ. *Αθήναι*, 29/10/1917, Έτος 15, ΑΦ. 376/1396, σ. 2. Κατεξοχήν «ακτιβιστικά» δραστήριος ποιητής θεωρούνταν στη δεκαετία του 1910 ο Σ. Ματσούκας. «Ως γνωστόν», διαβάζουμε στην εφημερίδα *Νέα Ελλάς*, «το αντιτορπιλικόν μας “Νέα Γενιά”, το οποίον ηγοράσθη με τα χρήματα των εν Αμερική ευρισκομένων Ελλήνων, [...] οφείλεται εις την έμπνευσιν του εθνικού ποιητού κ. Σπύρου Ματσούκα, μεταβάντος εις Αμερικάν και ενεργήσαντος τον έρανον αυτόν»· βλ. «Η εικών του Ματσούκα εις την “Νεάν Γενεάν”», εφ. *Νέα Ελλάς*, 14/1/1916, Έτος Γ', ΑΦ. 848, σ. 3. Πρβλ. «Ο Ματσούκας με την σημαίαν», εφ. *Εστία*, 28/11/1928, Έτος 33, ΑΦ. 12291, σ. 4 [πρβλ. Εικ. 9]. Για ορισμένα ακόμη δείγματα της δράσης του, βλ. «Ο Ματσούκας υπέρ των Γαλλίδων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 24/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2073, σ. 1· «Ο κ. Ματσούκας εις τον στρατόν», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1928, Έτος 32, ΑΦ. 11209, σ. 2· «Διά τους διωαλέους», εφ. *Εμπρός*, 17/5/1912, Έτος 6, ΑΦ. 5593, σ. 2.

⁴⁶ Ποιήματά του απήγγειλε ο Παλαμάς το 1925 στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Σολωμού στον Εθνικό Κήπο, το 1928 κατά τη διάρκεια του εορτασμού της επετείου για την απελευθέρωση του Κιλκίς· βλ. «Η προτομή του Σολωμού», εφ. *Απογευματινή*, 30/5/1925, Έτος 2, ΑΦ. 499, σ. 2· Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 15/39, 1/8/1928, σ. 716. Πρβλ. Εικ. 9.

ερχόταν να νομιμοποιήσει –σε αισθητά μεγαλύτερο βαθμό απ’ ό,τι στην τρικουπική περίοδο– τη γραφειοκρατική του ιδιότητα. Αυτήν ακριβώς τη διπλή φύση του λογοτέχνη ως δημοσίου προσώπου –τη συμβολική και τη συμβουλευτική– ερχόταν να κατοχυρώσει ρητά η περί τα βραβεία νομοθεσία· σύμφωνα με τον Ν.1001/1917, οι «αριστείς» λογοτέχνες ανάγονταν σε ανά πάσα στιγμή διαθέσιμους συμβούλους του υπουργού Παιδείας, που όφειλαν, όπως και τα μέλη των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας, να παρίστανται στις πάσης φύσεως δημόσιες τελετές του κράτους:

Οι κεκτημένοι το αριστείον των γραμμάτων και των τεχνών, αποτελούντες εν ολομελεία ίδιον σώμα, παρίστανται κατά τας δημοσίας εορτάς εν οριζομένη υπό του επισήμου προγράμματος θέσιν και συγκαλούνται εις συνεδρίας υπό του Υπουργού, προεδρεύοντος, προς γνωμάτευσιν επί γενικών ζητημάτων σχετικών προς τα γράμματα και τας τέχνας (Αρ.10).⁴⁷

Το σημείο αυτό είναι κομβικό για την κατανόηση της λειτουργίας των βραβείων στην εποχή που μελετούμε. Διότι μέσα από τη στρατηγική μνημειοποίησης της –προωθούμενης από την ηγετική της ομάδα– μερίδας της «Γενιάς του 1880» (και πάνω απ’ όλα του Παλαμά), με πλήθος από τιμές, προτομές, προσωπογραφίες, μελοποιήσεις κλπ.,⁴⁸ ο λογοτέχνης (όχι κατ’ ανάγκην ο «εθνικός λογοτέχνης») καθίστατο ένα πρόσωπο αφενός σχεδόν ιερό, και αφετέρου κατεξοχήν αρμόδιο να αποφαινεται με την αυθεντία του «ειδικού» για κάθε επιμέρους περίπτωση αισθητοποίησης των εθνικά αντιπροσωπευτικών αρχών, φθάνοντας να ερμηνεύει και να επικυρώνει τα προς εξαγωγή «εθνικά προϊόντα» όχι μόνο της λογοτεχνίας, μα και του κινηματογράφου, της μουσικής, της αρχιτεκτονικής, της αρχαιολογίας –ακόμη και της υψηλής ραπτικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν στα τέλη της δεκαετίας του 1920 η Ελλάδα καλούνταν να υποβάλει υποψηφιότητες στους διεθνείς διαγωνισμούς καλλιστείων, ο προσδιορισμός της «γυναικείας ομορφιάς» –που είχε πάντοτε ως βάση του το αρχαιοελληνικό πρότυπο– είχε αναχθεί από τη λογοτεχνική και δημοσιογραφική κοινότητα σε ζήτημα «εθνικής σημασίας», κι έτσι στις εκάστοτε

⁴⁷ Αντιθέτως, σύμφωνα με τις σχετικές νομοθετικές διατάξεις, οι παρασημοφορηθέντες και οι κάτοχοι του Βασιλικού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών δεν επιφορτίζονταν με συμβουλευτικές αρμοδιότητες· είχαν όμως την υποχρέωση να παρίστανται στις επίσημες εορτές· βλ. Ν.470/1915, Άρ.6· ΒΔ. «Περί τρόπου απονομής των μεταλλίων των γραμμάτων και των τεχνών», ό.π.· Ν.1001/1917, Άρ.10· ΝΔ. «Περί ιδρύσεως και ετέρου Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα του Φοίνικος”», Άρ.5, ΦΕΚ, τχ. 1, ΑΦ. 180, 3/6/1926, σ. 1437· ΒΔ. «Περί συστάσεως αναμνηστικών μεταλλίων των κατά της Τουρκίας και Βουλγαρίας πολέμων και απονομής αυτών», ό.π., Άρ. 10, §1-5· «Τα ελληνικά παράσημα», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, ό.π., σ. 143-144· Δ. «Περί της συστάσεως Τάγματος Αριστείας διά το Βασίλειον της Ελλάδος», ό.π.

⁴⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. *εδώ*, σ. 127 κεξ.

κριτικές επιτροπές συμμετείχαν πάντοτε ως «ειδικοί» όχι μόνον εικαστικοί καλλιτέχνες, αλλά και λογοτέχνες ή δημοσιογράφοι.⁴⁹

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό του νέου εθνικού λογοτέχνη, το οποίο προκύπτει από το πρότυπο του εθνορομαντικού 19^{ου} αιώνα είναι ο συσχετισμός του με το «πάνθεον» των εθνικών ηρώων, η θεώρησή του ως ήρωα ισάξιου προς τους ήρωες της Επανάστασης.⁵⁰ Η διαφορά των δύο τύπων έγκειται, όμως, στον βαθμό συστηματοποίησης του νεώτερου μοντέλου μνημειοποίησης μέσα στο νέο θεσμικό περιβάλλον. Όταν, για παράδειγμα, αργότερα, επί υπουργίας Γ. Παπανδρέου –μετά από σχετικό αίτημα της Μ. Μινώτου–, θα αποφασιζόταν να περιέλθουν στην κυριότητα του κράτους τα σπίτια του Σολωμού και του Κανάρη (ενός ήρωα της «εθνικής λογοτεχνίας» και ενός ήρωα της Επανάστασης) προκειμένου να μετατραπούν σε μουσεία,⁵¹ η πρωτοβουλία θα χαιρετιζόταν από τον ακαδημαϊκό Π. Νιρβάνα ως πράξη πρωτοφανούς «κρατικού πολιτισμού», που ανταποκρινόταν στο ιερό χρέος προς τους ισόθεους αυτούς ήρωες· μια πράξη που καθιστούσε το κράτος «άξιο να ζήσει νέους ηρωισμούς και νέες δόξες»:

Τα σπίτια αυτά είναι κάτι περισσότερο από μνημεία εθνικής λατρείας. Είναι ναοί, που μέσα στο καθένα κατοικεί ένας Θεός. [...] Και αν στο οικόπεδο του γκρεμισμένου σπιτιού του Σολωμού ιδρυθή το Πάνθεο των δοξασμένων τέκνων της Ζακύνθου, του Σολωμού, του Φωσκόλου, του Κάλβου, του Τερτσέτη, του Γουζέλη, του Μάτεσι, του Μαρτζώκη, του Ρώμα, του Λομβάρδου, όπως είχε προτείνει ο κ. Σιγούρος, όμως στο σπίτι που

⁴⁹ Σε κριτικές επιτροπές καλλιστείων συμμετείχαν κατά καιρούς –είτε ως ανεξάρτητοι κριτές είτε ως εκπρόσωποι σωματείων ή και συγκεκριμένων εφημερίδων– συγγραφείς και δημοσιογράφοι, όπως ο Γ. Ασπρέας, ο Γ. Βλάχος, ο Ν. Γιοκαρίνης, ο Τ. Δαραλέξης, ο Α. Καμπάνης, ο Δ. Κόκκινος, ο Χ. Λεβάντας, ο Γ. Λύχνος, ο Σ. Μελάς, ο Ζ. Παπαντωνίου, ο Σ. Πεσμαζόγλου, ο Λ. Πορφύρας και ο Ν. Χατζάρας· βλ. Π. Νιρβάνας, «Από την ζωή και από την τέχνη: τα καλλιστεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 124-125· «Η χθεσινή εκλογή της “Μις Πειραιεύς”», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11/1/1931, σ. 5· «Ο χθεσινός διαγωνισμός διά την ανάδειξιν της ωραιότερας Ελληνίδος», εφ. *Πρωΐα*, 21/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1113, σ. 2· «Η “μις Ελλάς” του 1929», εφ. *Πρωΐα*, 22/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1114, σ. 2· Α. Καμπάνης, «Το αισθητικόν...εφετεϊόν», εφ. *Πρωΐα*, 23/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1115, σ. 1. Ο Καμπάνης πρότεινε μάλιστα να συσταθεί μια μόνιμη κριτική επιτροπή με μέλη «ειδικευμένα» σε αισθητικά ζητήματα· βλ. Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: τα Καλλιστεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, 15/2/1930, σ. 210. Για την εκλογή της Α. Διπλαράκου παρατηρούσε ο Νιρβάνας: «Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μια χαρακτηριστική ελληνική νίκη [...]. Η κόρη αυτή με τα πλούσια χαρίσματα της ελληνικής ευρυθμίας είναι ο αντιπροσωπευτικότερος τύπος της Αθηναίας κόρης, στην τελευταία εξέλιξη του φυλετικού της τύπου»· βλ. Π. Νιρβάνας, «Από την ζωή και από την τέχνη: η κόρη των Αθηνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 77, 1/3/1930, σ. 226-227. Δύο ακόμη παραδείγματα: το 1930 ο Μαλακάσης συμμετείχε σε κριτική επιτροπή που καλούνταν να επιλέξει το τραγούδι, που θα εκπροσωπούσε την Ελλάδα σε Διεθνή Διαγωνισμό Μουσικής και Κινηματογράφου (βλ. «Η συμμετοχή της Ελλάδος εις το Τραγούδι των Εθνών», εφ. *Έθνος*, 1/12/1930, σ. 8), ενώ το 1936 ο Παλαμάς συμμετείχε σε επιτροπή εράνων για την ανίδρυση του Λέοντος της Αμφιπόλεως (βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 158).

⁵⁰ Ο τύπος του ποιητή ως ηρωϊκού ηγέτη, προπορευόμενου στην ιστορική προοπτική του αναδυόμενου έθνους αποτελούσε την πεμπτουσία της έννοιας του εθνικού ποιητή, όπως κυριάρχησε στις νοτιο-ανατολικές εθνικές συλλογικότητες του 19^{ου} αιώνα· βλ. D. Tziouvas, “The reception of Solomos...”, ό.π., σ. 167.

⁵¹ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, ό.π.

γεννήθηκε ο ποιητής, αν βεβαιωθεί τελικά το πράγμα, είναι σωστό να γίνη το Μουσείο Σολωμού.⁵²

Σε αυτό το πλαίσιο εγγράφεται, άλλωστε, και ο αξιοπρόσεκτα μεγάλος αριθμός επετειακών εκδηλώσεων και φιλολογικών μνημοσύνων προς τιμήν αρκετών λογοτεχνών της «Γενιάς του 1880» και ορισμένων από όσους η ηγεσία της αναγνώριζε ως προγόνους της, –με κορύφωση τους διθυραμβικούς πανελλήνιους εορτασμούς της πεντηκονταετηρίδας του Παλαμά το 1935.⁵³ Για το εγχείρημα μνημειοποίησης αυτών των συγγραφέων αξιοποιήθηκαν και οι καλλιτέχνες της «εθνικής σχολής», που με σειρά από έργα τους (προτομές, ανδριάντες, προσωπογραφίες) αισθητοποίησαν την κυριαρχία των

⁵² Βλ. Π. Νιρβάνας, «Σπίτια-μνημεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 88, 15/8/1930, σ. 844-845. Χαρακτηριστικό είναι και κάποιο άρθρο, που επέρριπτε στο κράτος και τους θεσμικούς συλλόγους την ευθύνη για το γεγονός ότι κατά τη μετακομιδή των σορών των αδερφών Σούτσων από τη Σμύρνη στην Αθήνα (από τις υπάρχουσες πηγές επιβεβαιώνεται η μετακομιδή των όστων μόνο του Αλέξανδρου Σούτσου) τα οστά τους αναμίχθηκαν με εκείνα των «ασήμων αποθαμένων» και με «τα κόκκαλα του όχλου των νεκρών». Ο σχολιαστής συμπέρανε με δυσφορία ότι «ούτω ουδείς γνωρίζει πλέον ποία γη καλύπτει τους ποιητάς εκείνους, [...] οι οποίοι δεν έπαυσαν όντες μεταξύ των κορυφαιών πνευματικών ανδρών της νεωτέρας Ελλάδος»· βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/2/1916, Έτος 14, ΑΦ. 111/5784, σ. 2.

⁵³ Με μεγάλη λαμπρότητα, καθώς και με την υποστήριξη του κράτους και των επισήμως αναγνωρισμένων συγγραφέων εορτάστηκαν οι επέτειοι προς τιμήν του Χ. Αννίνου (1919), του Γ. Σουρή (1919), του Κ. Παλαμά (1925, 1935), του Α. Παπαδιαμάντη (1925), καθώς και των παλαιότερων Α. Παράσχου (1925), Α. Βαλαωρίτη (1924) και Α. Κοραή (1933). Περισσότερο «ενδο-συντεχνιακή» ή τοπική ήταν η εμβέλεια που είχαν τα γεύματα και οι εσπερίδες προς τιμήν του Κονδυλάκη (1916), του Ξενόπουλου (1925, 1935) και του Κ. Τριανταφύλλου [= Ραμπαγά], οι εκδηλώσεις προς τιμήν των παλαιότερων ποιητών Σ. Βασιλειάδη (1924), Ο. Φώσκολο (1927) και Α. Μαρκορά (1927-1928), καθώς και τα φιλολογικά μνημόσυνα του Λ. Πορφύρα και του Γ. Τσοκόπουλου· βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 1/3/1916, Έτος 14, ΑΦ. 135/5799, σ. 2· «Η εικοσιπενταετηρίς του Κονδυλάκη», εφ. *Αθήναι*, 13/3/1916, Έτος 14, ΑΦ. 147/5811, σ. 2· «Η πεντηκονταετηρίς του κ. Χ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 3 και 18 Δεκεμβρίου 1919, Έτος 18, ΑΦ. 413/6169 και 428/6184, σ. 1· «Ο χθεσινός εορτασμός του κ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 19/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 429/6185, σ. 1· «Η πεντηκονταετηρίς του κ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 430/6186, σ. 1· «Τα έργα του κ. Μπ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 19/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 151/5910, σ. 1· Α. Καμπάνης, «Γεύμα», εφ. *Σημεία* (Πειραιώς), 28/1/1919, Έτος 10, ΑΦ. 515, σ. 1· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 624, 23/3/1919, σ. 213· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, Δεκέμβριος 1919-Ιανουάριος 1920, σ. 84-85, 96· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 663, 21/12/1919, σ. 847· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 664, ό.π.· «Μία εορτή εις τον “Παρνασσόν”· Η πεντηκονταετηρίς του Μπάμπη Αννίνου», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 1/2/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1748, σ. 3· «Η Εκατονταετηρίς του Βαλαωρίτου», εφ. *Δημοκρατία*, 16/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 385, σ. 2· «Πεντηκονταετηρίς Σπυρ. Βασιλειάδου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 13/12/1924, Έτος 2, ΑΦ. 536, σ. 2· «Τριακονταετηρίς», εφ. *Απογευματινή*, 31/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 590, σ. 2· «Εις μνήμην Γ. Τσοκόπουλου», εφ. *Δημοκρατία*, 8/9/1925, Έτος 2, ΑΦ. 664, σ. 2· «Παπαδιαμάντης», εφ. *Δημοκρατία*, 14/9/1925, Έτος 2, ΑΦ. 669, σ. 2· Μ. Δελινός, «Μία συγκινητική εορτή: τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Παπαδιαμάντη», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 20/9/1925, Έτος 9, ΑΦ. 3096, σ. 3· «Προς τιμήν του Παράσχου», εφ. *Απογευματινή*, 10/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 649, σ. 2· Κ., «Παράσχος», εφ. *Απογευματινή*, 11/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 650, σ. 2· «Η εκατονταετηρίς του Φωσκόλου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 5/3/1927, Έτος 3, ΑΦ. 996, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 151, 1/1/1933, σ. 400· «Φιλολογικό μνημόσυνο του Λάμπρου Πορφύρα», εφ. *Ακρόπολις*, 31/1/1933, Περίοδ Β', Έτος 5, ΑΦ. 1439, σ. 1· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, 1/6/1933, σ. 624. Βλ. επιπλέον τα σχετικά σατιρικά επιγράμματα: Γ. Στρατήγης, «Εις την πεντηκονταετηρίδα ενός αριστείουχου αθανάτου» και Μ., «Στον ίδιο», περ. *Νουμάς*, Περίοδ. Β', Έτος 1/16, τχ. 9/618, 9/2/1919, σ. 136· Θ. Βελλιανίτης, «Η Εκατονταετηρίς του Μαρκορά», εφ. *Εμπρός*, 4/1/1928, Έτος 32, ΑΦ. 11193, σ. 1· Κ. Παλαμάς, *Άπαντα*, τμ. 4, εκδ. Μπίρης, 3^η έκδοση, χ.χ., σ. 255-260, 352-360.

διακεκριμένων λογοτεχνών, με την εξασφάλιση της διαχρονικής παρουσίας τους στον δημόσιο αστικό χώρο.⁵⁴

Τα στάδια αυτής της εξελικτικής πορείας από τους παλαιούς στους νέους εθνικούς θεσμούς αποτυπώνονταν και στην υλικότητα των εγχαρασσόμενων στα παράσημα και τα μετάλλια συμβόλων. Αναγόμενα στα ελληνοχριστιανικά κοινωνικά συμφραζόμενα της οθωνικής περιόδου, τα παράσημα του Τάγματος του Σωτήρος, κατασκευασμένα από λευκό σμάλτο επάνω σε χρυσό ή αργυρό σταυρό και εξαρτημένα από κυανή ταινία με στενό λευκό περιθώριο, έφεραν στην κύρια όψη τους την εικόνα του Χριστού περικυκλωμένη από την επιγραφή «Η δεξιά σου χειρ, Κύριε, δεδόξασται εν ισχύι»,⁵⁵ ενώ στην άλλη τους όψη περιείχαν έναν μικρό σταυρό με την επιγραφή «Η εν Άργει Δ' των Ελλήνων Εθνική Συνέλευσις, , ακοθ'» (βλ. Πίνακα 2.1. και Εικ. 1).⁵⁶ Κατά την κορύφωση της κοινωνικής επιρροής της Δυναστείας Γλύξμπουργκ, τα νέα μετάλλια και παράσημα (παράσημα του Τάγματος Γεωργίου του Α', Βασιλικό Μέταλλιο των Γραμμάτων και των

⁵⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η γνωστή ελαιογραφία του Γ. Ροϊλού, «Οι ποιηταί» (λάδι σε καμβά, σύνθεση, 130 εκ. x 170 εκ., 1919, Πινακοθήκη του Φ.Σ. «Παρνασσός»). Ο Ροϊλός είχε επιμεληθεί την εικονογράφηση πολλών λογοτεχνικών εκδόσεων της «Γενιάς του 1880» και είχε φιλοτεχνήσει μία σειρά από σκίτσα, γελιογραφίες και προσωπογραφίες των συγγραφέων της· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 141, 311 και 356· του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 204, 233, 655. Στη μνημειοποίηση της εθνικής λογοτεχνίας αποσκοπούσε και η πρόταση του πρίγκιπα Νικολάου το 1916 για τη συγκρότηση επιτροπής συλλογής εράνων, που θα μεριμνούσε ώστε να τοποθετηθούν χάλκινες προτομές «των κορυφαίων Ελλήνων ποιητών» σε διάφορα σημεία των Αθηνών, «πρώτον μεν προς τιμήν των ανδρών εκείνων, οίτινες εξεδήλωσαν τας ευγενεστέρας εθνικάς ιδέας και εγένοντο οι ερμηνείς των εθνικών ιδεωδών· δεύτερον, όπως βλέποντες τας προτομάς ταύτας παιδιόθεν οι Έλληνες να εκμανθάνουν την ιστορίαν των εικονιζομένων ανδρών και τρίτον όπως δοθή εις την Ελληνικήν γλυπτικήν αφορμή προς δημιουργικήν εργασίαν». Με το ξέσπασμα των Νοεμβριανών και την έξωση της Βασιλικής Οικογένειας, η ιδέα του πρίγκιπα δεν πρόλαβε να ευοδοθεί κι έτσι χρειάστηκε να διατυπωθεί εκ νέου το 1919 από την εφημερίδα *Αθήναι*. Παρότι το αίτημα δεν ικανοποιήθηκε υπό μορφήν συντονισμένου προγράμματος, προτομές και ανδριάντες λογοτεχνών παρουσιάστηκαν σε διάφορες ιδιωτικές εκθέσεις και δημόσιες τελετές καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Το 1925 και το 1926 τελέστηκαν, για παράδειγμα, με επισημότητα τα αποκαλυπτήρια των προτομών του Δ. Σολωμού, του Α. Βαλαωρίτη, του Α. Παράσχου και του Α. Παπαδιαμάντη στον Εθνικό Κήπο, στη Λευκάδα και τη Σκιάθο· την ίδια εποχή ο Ματσούκας χρηματοδότησε την ανέγερση μνημείου προς τιμήν του Ρήγα Φεραίου· και το 1935 αποφασίστηκε η ανέγερση στήλης προς τιμήν του άγνωστου ποιητή των δημοτικών τραγουδιών. Πιο «χαμηλών τόνων» ήταν η παρουσίαση της μαρμάρινης προτομής του μάλλον απορριφθέντος από τον «εθνικό κανόνα» Χρηστομάνου σε ιδιωτική έκθεση του Α. Σώχου, όπου παρουσιάστηκε και πλήρη προτομή του Παλαμά· βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Προτομαί ποιητών», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 189/5083, σ. 1· «Αι προτομαί των ποιητών», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 189/5853, σ. 2· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 10/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 142/5901, σ. 2· «Σύγχρονος τέχνη. Μία έκθεσις», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1924, Περίοδ. Β', Έτος 1, ΑΦ. 41, σ. 1· «Η προτομή του Σολωμού», εφ. *Απογευματινή*, ό.π.: «Το έργον του Ματσούκα», εφ. *Απογευματινή*, 1/6/1925, Έτος 2, ΑΦ. 501, σ. 2· «Παπαδιαμάντης», εφ. *Δημοκρατία*, ό.π.: «Αποκαλυπτήρια της προτομής του Βαλαωρίτου», εφ. *Αθήναι*, 21/10/1926, Περίοδ. Γ', Έτος 1, ΑΦ. 44, σ. 3· Ω. «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 158-160· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, 1/1/1935, σ. 55.

⁵⁵ Παλαιά Διαθήκη, Έξοδος, 15.6.

⁵⁶ Βλ. «Τα ελληνικά παράσημα», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, ό.π.

Τεχνών)⁵⁷ αντικαθιστούσαν την εικόνα του Χριστού με απεικονίσεις του βασιλικού Στέμματος ή του βασιλικού ζεύγους και την παλαιά επιγραφή με το ρητό «Ισχύς μου η αγάπη του Λαού» (βλ. Πίνακα 2.1. και Εικ. 1).⁵⁸ Στους συμβολισμούς, τέλος, του Εθνικού Αριστείου⁵⁹ –που εγγράφονται στην εποχή της έξωσης του Κωνσταντίνου– διακρίνονται οι συνδηλώσεις της νέας δημοκρατικής συγκυρίας, που υπάγονταν στην πολιτική της «εθνικοποίησης» των βασιλικών συμβολισμών.⁶⁰ Όπως φανερώνει και η προτίμηση της

⁵⁷ Η δημόσια πρόσκληση υποβολής σχεδίων για τη χάραξη του Μεταλλίου στις αρχές του 1915 θα πρέπει να ήταν μια μάλλον προσηγματική διαδικασία, αφού ο σχεδιασμός του μεταλλίου φαίνεται πως είχε άτυπα ανατεθεί από τον Δροσίνη στον γλύπτη Κ. Δημητριάδη. Διαβάζουμε σχετικά στην αυτοβιογραφία του Δροσίνη: «Όταν καθιερώθηκε [...] το Βασιλικόν Μετάλλιον των Γραμμάτων και Τεχνών [...] μου δόθηκε για πρώτη φορά η αφορμή να αλληλογραφήσω με τον Κώστα Δημητριάδη αποκαταστημένον στο Παρίσι. Συλλογίσθηκα πως θα ήτον ο μόνος που θα μπορούσε όχι μόνον να σχεδιάση το μετάλλιον με το Βασιλικόν ζεύγος, αλλά και να επιμεληθή στο Παρίσι τη χάραξή του την καλλιτεχνική. Έγραφα λοιπόν από το Τμήμα των Γραμμάτων και των Τεχνών και μου απάντησε, πως δέχεται πρόθυμα την τιμητικήν εντολή του Υπουργείου και θα μου στείλη γρήγορα δοκιμαστικό εκτύπωμα του Βασιλικού Μεταλλίου διά του Υπουργείου των Εξωτερικών, μέσω της Ελληνικής Πρεσβείας. Το εκτύπωμα σε χαλκό ήρθε και το ενέκρινεν αμέσως ο Βενιζέλος, που του το παρουσίασεν ο τότε Υπουργός της Παιδείας Τσιριμώκος. Όταν έγραφα για την έγκρισιν της Κυβερνήσεως στον Δημητριάδη, του είπα, πως έχει όλα τα δικαιώματα να λάβη το Μετάλλιον της Γλυπτικής. Αλλά για την τυπική επιβεβαίωση των δικαιωμάτων αυτών, τον παρακάλεσα να στείλη μια σειρά φωτογραφιών των κυριωτέρων έργων του, για να υποβληθούν στην επιτροπή των κριτών, την κατάλληλην ώρα. Και στο γράμμα μου αυτό δεν άργησε ν' απαντήση πως μου στέλνει ταχυδρομικώς ολόκληρον λεύκωμα με φωτογραφίες έργων του» (βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 211). Σε κάθε περίπτωση, η προκήρυξη προέβλεπε ότι τα σχέδια έπρεπε να υποβληθούν στο Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας μέχρι την 1^η Οκτωβρίου, ώστε να εξετασθούν και να αξιολογηθούν μέχρι το τέλος του έτους. Το μετάλλιο έπρεπε να είναι κατασκευασμένο από γύψο και να φέρει ως προσάρτημα ένα ιχνογράφημα ή υδατογράφημα αντίστοιχο με το μέγεθος του μεταλλίου. Στην επικεφαλίδα του διπλώματος έπρεπε επίσης να υπάρχει είτε ιχνογράφημα είτε μονόχρωμη υδατογραφία οποιοδήποτε μεγέθους. Κάθε προκρινόμενο σχέδιο θα αμειβόταν με πεντακόσιες δραχμές· βλ. «Σχεδιάσις του Μεταλλίου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 11/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6755, σ. 5· πρβλ. «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 31/7/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6744, σ. 5. Η προκήρυξη του διαγωνισμού φέρεται ως δημοσιευμένη στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* τον Απρίλιο 1915· βλ. «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 11/4/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 22, ΑΦ. 7477, σ. 3.

⁵⁸ «Απεφασίσθη λοιπόν να μη ομοιάζη με τα άλλα κοινά παράσημα, τα αναρτώμενα διά τεμαχίου υφάσματος, αλλά να κρέματα από μεταλλίνου περιδεραιού κάμνοντος τον γύρον του λαιμού, ως και εις τα ανωτέρας τάξεως παράσημα, τα γνωστά με τον χαρακτηρισμόν των περιδεραιών. [...] [Το μετάλλιον] δεικνύει [...] από της μίας των πλευρών του τας μορφάς των Βασιλέων Κωνσταντίνου και Σοφίας, διότι ως γνωστόν η ίδρυσις του Μεταλλίου συνέπεσε με την επέτειον των αργυρών γάμων των. Το περιδέραιον δεν απεφασίσθη αν θα είναι εκ χρυσοῦ, ἐξ αργυροῦ ἢ εκ πλατίνης. Θα ἔχη ὁμως πλάτος ενός δακτύλου και θα κοσμήται κατά διαστήματα από καλλιτεχνικόν σύμπλεγμα των αρχικών ψηφίων του ονόματος του Βασιλέως και της Βασιλίσσης, με μικράς παρενθέσεις φύλλων δάφνης εις τα ανοίγματα»· βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Το μετάλλιον των γραμμάτων», εφ. *Ἔθνος*, 16/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 805, σ. 1.

⁵⁹ Η χάραξη των μεταλλίων για το Εθνικό Αριστείο ανατέθηκε απευθείας στον Ε. Κελαϊδή, βάσει έτοιμων σχεδίων που του είχαν παραδοθεί από επιτροπή, αποτελούμενη από τον Γ. Ιακωβίδη, τον Θ. Θωμόπουλο και τον Γ. Δροσίνη· βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 28/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 190/5592, σ. 1.

⁶⁰ Την εποχή εκείνη προτάθηκε, για παράδειγμα, στο κράτος να διεκδικήσει νομικά την κυριότητα του Βασιλικού Θεάτρου, προκειμένου να συστήσει Εθνικό Θέατρο. Η πρόταση εισακούστηκε και έτσι το 1923 η Επαναστατική Κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά απέσπασε το Βασιλικό Θέατρο από την κυριότητα του Βασιλικού Οίκου και άρχισε να προωθεί τη σύσταση του Εθνικού Θεάτρου· βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Το Βασιλικόν Θέατρον», εφ. *Αθήναι*, 16/10/1917, Έτος 15, ΑΦ. 363/1383, σ. 1· Ο Νουμάς, «Το Εθνικό Θέατρο και οι λόγιοι», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 234-235.

λέξης «αριστείο»,⁶¹ κατά τη σχεδίαση του ανανεωμένου μεταλλίου των γραμμάτων και των τεχνών είχε προτιμηθεί ένα νεοκλασικό τεχνοτροπικό ύφος: η εικόνα του βασιλικού ζεύγους είχε τώρα αντικατασταθεί με το ελληνικό εθνόσημο, το οποίο περιβαλλόταν από κόκκινο μαϊάνδρο και χρυσό αρχαιοελληνικό κότινο –αντί της μέχρι τότε συνηθιζόμενης δάφνης ή μυρτιάς– με πράσινα σμαλτωμένα φύλλα, ενώ στην άλλη όψη του είχε χαραχθεί το ομηρικό ρητό «Αιέν αριστεύειν».⁶² Το ίδιο νεοκλασικό ύφος προτιμήθηκε αργότερα και για τον σχεδιασμό του ειδικού επίσημου σήματος των ακαδημαϊκών, που αναπαρίστανε χρυσόγλυπτη την κεφαλή της Αθηνάς μέσα σε συνεστραμμένο κλαδί ελιάς (βλ. Πίνακα 2.1. και Εικ. 1).⁶³ Μπορούμε εδώ προκαταβολικά να επισημάνουμε πως και η είσοδος στον Μεσοπόλεμο συνοδεύτηκε από τη διάδοση ενός νέου συμβόλου, που επρόκειτο να γίνει δεκτό από το μεγαλύτερο μέρος του αστικού κόσμου ως αποτύπωση του αιτήματος για εθνική αναγέννηση. Στα παράσημα του νέου Τάγματος, που –όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο– καθιέρωσε το 1926 ο δικτάτορας Θ. Πάγκαλος προς αντικατάσταση του Τάγματος του Γεωργίου Α', κάτω από τα αρχικά Ε.Δ. (Ελληνική Δημοκρατία) αποτυπωνόταν ο Φοίνικας, το μυθολογικό πτηνό που αναγεννώνταν από την πυρά και την τέφρα (βλ. Πίνακα 2.1. και Εικ. 1).⁶⁴ Εκτός από το γεγονός ότι, σε αντιστοιχία με το γενικότερο πολιτισμικό κλίμα, το νέο σύμβολο ανταποκρινόταν στις ανάγκες για μετάβαση από τις αναπαραστάσεις του ιστορικού παρόντος (Στέμμα, βασιλικό ζεύγος, εθνόσημο) –ενός παρόντος που είχε αποδειχθεί τραυματικό για τη συλλογική συνείδηση–

⁶¹ Με πρόταση του Α. Βλάχου, η λέξη «αριστείο» προτιμήθηκε έναντι του λατινογενούς όρου «μετάλλιο». «Όταν του εξήγησα», σημειώνει σχετικά ο Δροσίνης, «τα σχετικά με την απονομή του Μεταλλίου [...] μου είπε: –Γιατί έβαλαν αυτό το φράγκικο όνομα Μετάλλιο, που είναι μετάφραση του γαλλικού *Medaille*, και δεν το είπαν Αριστείων; Το πρόσεξαν αυτό, κι' όταν από την πολιτική μεταβολή ήταν απαραίτητο ν' αλλάξει όνομα, έγινε Εθνικόν Αριστείων»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 222.

⁶² Η αλυσίδα του Εθνικού Αριστείου έφθανε μέχρι το μέσο του στήθους και δενόταν πίσω από τον λαιμό με γαλανόλευκη ταινία. Η ροζέτα αποτελούνταν από ένα μικρό χρυσό κλαδί κοτίνου με πράσινο σμάλτο, που δενόταν στην άκρη με γαλανόλευκη ταινία, φτιαγμένη επίσης από σμάλτο· βλ. «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποίοι παρέστησαν. Η απονομή του παρασήμου. Οι εκφωνηθέντες λόγοι», εφ. *Εστία*, 29/4/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8537, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 18, τχ. 206-207, Απρίλιος-Μάιος 1918, σ. 32· Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Το Αριστείων», εφ. *Αθήναι*, ό.π. Κατά την άποψη του Ξενόπουλου, επρόκειτο για ένα «ωραίον κόσμημα, πραγματικώς έν έργον τέχνης Ελληνικής», αλλά και αρκετά πομπώδες· βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Το Αριστείων», ό.π.· του ίδιου, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 10.

⁶³ Βλ. Οργανισμός 1926· ΣΑ.1926· Ν.4398/1929, Άρ. 33.

⁶⁴ Ο σχεδιασμός του παρασήμου ανατέθηκε στον Γ. Ιακωβίδη· βλ. «Ιδρύεται νέον παράσημον», εφ. *Σκριπ*, 14/5/1926, Περίοδ. 5, Έτος 28, ΑΦ. 5269, σ. 4· «Το Τάγμα του Φοίνικος», εφ. *Εμπρός*, 16/5/1926, Έτος 30, ΑΦ. 10604, σ. 2. Μέσα στη γενικευμένη καχυποψία του αστικού κόσμου απέναντι στο καθεστώς του Πάγκαλου, είναι αμφίβολο εάν το νέο σύμβολο ήταν ικανό να επιτελέσει τη λειτουργία του: «Δεν γνωρίζομεν ποία ιδέα ενέπνευσεν εις τον Πάγκαλον την ίδρυσιν τοιούτου παρασήμου», παρατηρούσε με ειρωνεία η σύνταξη της εφημερίδας *Ταχυδρόμος* της Αλεξάνδρειας. «Μήπως πιστεύει ότι ανεγεννήθη επί της Δικτατορίας του η Ελλάς, ή μήπως θέλει να συμβολίση την κατάστασιν εις ήν φιλοδοξεί να την φέρη; Να την καταστήση δηλαδή Ελλάδα του Καποδίστρια;»· βλ. «Νέον παράσημον», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξάνδρειας), 20/5/1926, Έτος 46, ΑΦ. 114, σ. 1.

στη σφαίρα της μυθολογικής αχρονίας, ο Φοίνικας, το κατεξοχήν σύμβολο της καποδιστριακής εποχής, αποδεικνυόταν κατάλληλος και για τις συνδηλώσεις της πανηγυρικής –και «θεραπευτικής»– επαναφοράς του πρόσφατου ηρωικού παρελθόντος του 1821, με την αποτύπωσή του και στα μετάλλια της Εθνικής Εκατονταετηρίδας, και της υπόσχεσης για μια νέα «εθνική αναγέννηση» (βλ. Πίνακα 2.1. και Εικ. 1)⁶⁵. Στο ίδιο πλαίσιο των εθνοσυμβολικών πρακτικών που συντελούσαν στη διεύρυνση του μεσοπολεμικού εθνικού χωροχρόνου⁶⁶ ανήκει, άλλωστε, και η ανατροφοδότηση της 25^{ης} Μαρτίου με νέες μορφές εορτασμών σε αρκετά μεγαλοπρεπείς αίθουσες τελετών (Εικ. 2): στο νέο θεσμικό τοπίο η 25^η Μαρτίου δεν ήταν απλώς μια ημέρα αφιερωμένη στους εθνικούς ήρωες της Επανάστασης, αλλά και η ημέρα κατά την οποία το κράτος και οι θεσμοί του τιμούσαν τους λογοτέχνες που αναγνωρίζονταν ως εθνικοί: και οι παρασημοφορίες του 1918, και οι «προ-ακαδημαϊκές» απονομές του Αριστείου, αλλά και οι λογοτεχνικές βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών τελέστηκαν μέσα στο πανηγυρικό κλίμα της κεντρικής εθνικής επετείου.⁶⁷

Πίνακας 2.1. Τα σύμβολα των μεταλλίων και των παρασήμων

	Βασιλικό Τάγμα του Σωτήρος	Βασιλικό Τάγμα Γεωργίου Α'	Βασιλικό Μετάλλιο Γραμμάτων & Τεχνών	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	Τάγμα του Φοίνικος
κεντρικό σύμβολο	Ιησούς Χριστός	Βασιλικό Στέμμα	Βασιλικό Ζεύγος	Εθνόσημο	Φοίνικας
αναγραφόμενο ρητό	Η δεξιά σου χερ, Κύριε, δεδόξασται εν ισχύι	Ισχύς μου η αγάπη του Λαού	[Αρχικά ονομάτων Βασιλικού Ζεύγους]	Αιέν αριστεύειν	Εκ της τέφρας αναγεννάται

Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι στην εν λόγω περίοδο επιχειρήθηκε να προωθηθεί και πάλι στον δημόσιο βίο μια τελετουργία, που φαινόταν να έχει ατονήσει μετά το πέρας των

⁶⁵ Βλ. Θ. Μαλαβέτας, «Πώς θα εορτασθή η Εκατονταετηρίς της Ανεξαρτησίας: μία συνομιλία με τον κ. Ι. Δαμβέργη», εφ. *Πρωΐα*, 1/11/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1392, σ. 1.

⁶⁶ Περισσότερα για αυτό το ζήτημα, *εδώ*, Κεφάλαιο 6, Ενότητα 2.

⁶⁷ Παρότι, σύμφωνα με τον Οργανισμό της Ακαδημίας, η βασική πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας διεξαγόταν στο τέλος του Δεκεμβρίου κάθε έτους (Οργανισμός 1926, Άρ. 83, §1), μπορούσαν να τελούνται και άλλες τακτικές ή έκτακτες πανηγυρικές συνεδριάσεις (Οργανισμός 1926, Άρ. 84). Μία από αυτές ήταν και η πανηγυρική συνεδρία της 25^{ης} Μαρτίου. Για περαιτέρω αναλύσεις της εθνικής επετείου, των συμβολισμών και των συνδηλώσεών της, βλ. Χ. Κουλούρη, *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1995· Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1870)*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 205-217· Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 68-98.

πανεπιστημιακών διαγωνισμών του 19^{ου} αιώνα.⁶⁸ Σε αντίθεση, όμως, με εκείνους τους διαγωνισμούς, οι τελετές των νέων βραβεύσεων άργησαν να περιβληθούν με το απαιτούμενο κύρος, αφού ακόμη και η παραλαβή των μεταλλίων και των παρασήμων από το Παρίσι, όπου κατασκευάζονταν, είχε εμποδιστεί λόγω της έκρηξης του ευρωπαϊκού πολέμου· έτσι, οι τελετές απονομής του 1915 και του 1916 δεν μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν⁶⁹ και οι βραβεύσεις θα πρέπει απλώς να κοινοποιήθηκαν στους πρώτους «αριστείς» με επιστολές, όπως εκείνη που διατηρείται σήμερα στο Αρχείο του Άννινου στο Κοργιαλένιο Ίδρυμα:

Εν Αθήναις τη 14 Ιανουαρίου 1915

Προς τον κύριον Χαράλαμπον Άννινον

Ευχαρίστως ανακοινούμεν υμίν ότι διά του από 11 Ισταμένου μηνός Βασιλικού Διατάγματος δημοσιευθέντος εν τω υπ' αριθμ. 10 της 12 του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς ηδρόκησε ν' απονείμη υμίν το Βασιλικόν Μετάλλιον των Γραμμάτων και των Τεχνών εν τη λογοτεχνία.

Συγχαίροντες επί τη απονομή ταύτη γνωρίζομεν υμίν ότι τα διάσημα του μεταλλίου μετά του Βασιλικού Διπλώματος επιδοθήσονται εν καιρώ.

Ο Υπουργός,
Ι. Δ. Τσιριμώκος⁷⁰

⁶⁸ Σύμφωνα με κάποια πηγή, που παραθέτει ο Μουλλάς, το τελετουργικό των Ράλλειων διαγωνισμών περιγράφεται ως εξής: «Η καθορισμένη για την επίσημη τελετή μέρα είναι η 25 Μαρτίου, επέτειος της ανακήρυξης της ελληνικής ανεξαρτησίας. Τη μέρα αυτή, ολόκληρη η Αθήνα βρίσκεται στο πόδι. [...] Μετά την ανάγνωση μιας έκθεσης σχετικής με τα διάφορα έργα που έχουν υποβληθεί στον διαγωνισμό, ο πρόεδρος ανακηρύσσει τον νικητή, τον συγχαίρει εξ ονόματος του έθνους, απαγγέλλει δυνατά τους στίχους του και θέτει στο μέτωπό του ένα στεφάνι δάφνης. Στο τέλος της τελετής, ο δαφνοστεφανωμένος ποιητής γίνεται δεκτός από το πλήθος με ζητωκραυγές και οδηγείται στο σπίτι του σχεδόν με θριαμβευτική πομπή. Είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς τις διαμάχες και τις θύελλες που, ως την τελευταία στιγμή, συνταράζουν τη μεγάλη αυτή λογοτεχνική εκδήλωση». Την περιγραφή αυτή, που έγινε το 1860 από τον Ε. Yemeniz, αντλώ από τον Π. Μουλλά, *Ρήξεις και συνέχειες*, ό.π., σ. 283.

⁶⁹ Βλ. «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6540, σ. 1. Η πληροφορία επιβεβαιώνεται από την αυτοβιογραφία του Δροσίνη, σύμφωνα με την οποία λόγω του πολέμου διακόπηκε η αλληλογραφία του ίδιου με τον Δημητριάδη κι έτσι «του Μεταλλίου η χάραξ στο Παρίσι [δεν] ήταν πια δυνατή»: βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 211. Αλλά και σύμφωνα με μαρτυρία του Ξενόπουλου, ο Σουρής διατηρούσε αμφιβολίες για την παραλαβή του μεταλλίου, που επρόκειτο να του απονεμηθεί («Κι αν αύριο μπλέξουμε σε κανέναν πόλεμο και μεις ... τότε να ιδής τι ωραία απονομή θα γίνη»)· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Τι λέγει ο Σουρής», εφ. *Εφημερίς*, 8/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1128/11734, σ. 1. Μια νέα προσπάθεια για παραγγελία των μεταλλίων στις αρχές του 1916 κατέληξε και πάλι σε αποτυχία· βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Το μετάλλιον των γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 16/1/1916, ό.π.

⁷⁰ Βλ. το [Ψηφιοποιημένο δακτυλόγραφο κείμενο], Κωδ. ANN15.28, Ημερομηνία απόκτησης: 1974, Δωρεά Αννέτας Γεωργιάδου, Κλειούς, Μαριάννας Χ. Άννινου, Ψηφιακό Αρχείο Μπάμπη Άννινου, Κοργιαλένιο Ίδρυμα, πηγή: <http://www.corgialenios.gr/library/media.asp?aid=310> (ο ιστότοπος είναι πια ανενεργός) [τελευταία προσπέλαση: 20/4/2013]. Πρβλ. Εικ. 1.

Τελικά, με τον Ν.1001/1917 οι πέντε πρώτοι «αριστείς» έλαβαν αναδρομικά το Εθνικό Αριστείο και το συνοδευτικό του δίπλωμα· ένα από αυτά υπάρχει σήμερα στο Μουσείο του Ιδρύματος Κωστή Παλαμά και περιέχει την εξής διατύπωση:

Εθνικόν Αριστείον των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών
Αιέν Αριστεύειν
Νόμος 1001

Κατά το Βασιλικόν Διάταγμα της 11 Ιανουαρίου 1918 απονέμεται το διά την λογοτεχνίαν Εθνικόν Αριστείον των Γραμμάτων και των Τεχνών εις τον Κωστήν Παλαμάν.

Εν Αθήναις τη 28 Μαΐου 1918

Ο Υπουργός
των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας
Εκπαιδύσεως, Δ. Δίγκας

Ο Τμηματάρχης
των Καλών Τεχνών και των Γραμμάτων
Γ. Δροσίνης⁷¹

Η αποστέρηση των πρώτων απονομών από την αίγλη της τελετουργίας τους προκάλεσε τη δυσφορία αρκετών λογοτεχνών· ο Μ. Λιδωρίκης, για παράδειγμα, παρατηρούσε ότι σε ένα «πολιτισμένο» κράτος ο τιμώμενος θα «κατεκλύζετο υπό θαυμαστών και δώρων αναμνηστικών», η βράβευσή του «θ' απετέλει το σημαντικότερον γεγονός», ενώ «ο Βασιλεύς, οι άρχοντες, οι αντιπρόσωποι της Πολιτείας, τα φιλολογικά σωματεία, ο λαός, οι φίλοι του, αποτελούντες σειράν» θα έσπευδαν να του σφίξουν το χέρι.⁷² Βάσει της ίδιας λογικής, οι δύο συντελεσθείσες τελετές απονομής του Αριστείου (που πραγματοποιήθηκαν στη Σιναία Ακαδημία την 29^η Απριλίου 1918 και την 10^η Μαΐου 1920) έγιναν δεκτές με ικανοποίηση: ο Νιρβάνας, λ.χ., εκτιμούσε ότι «δεν είχαν τίποτε να ζηλεύσουν από τας περιφήμους *ρεσεψιόν* των Γάλλων Αθανάτων» και «εμύριζαν πάρα πολύ Ακαδημίαν, και ιδίως Γαλλικήν Ακαδημίαν».⁷³ Πιο συγκρατημένος ο Ξενόπουλος χαρακτήριζε τις τελετές «αληθινά συγκινητικές».⁷⁴

Ούτως ή άλλως, όμως, αυτό που φαίνεται να προκύπτει από τα υπάρχοντα δεδομένα είναι ότι ειδικά οι απονομές του Αριστείου και οι βραβεύσεις της Ακαδημίας είτε δεν επιδίωκαν είτε απλώς αδυνατούσαν να απευθυνθούν άμεσα στο ευρύ κοινό. Η πλαισίωσή τους με διθυραμβικά πρωτοσέλιδα άρθρα, εικόνες και αναδημοσιεύσεις, καθώς και με ένα

⁷¹ Βλ. [Ψηφιοποιημένο δακτυλόγραφο κείμενο], Παράσημα/Διπλώματα (Εικ. 24), Μουσείου Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, πηγή: http://www.kostispalamas.org.gr/museum_01.html [τελευταία προσπέλαση: 3/10/2015]. Πρβλ. Εικ.1.

⁷² Βλ. Μ. Λιδωρίκης, «Το θέατρον: Τιμητική παράστασις», εφ. *Έθνος*, 6/3/1915, Έτος 2, ΑΦ. 486, σ. 1· βλ. επίσης: Η. Βουτιεριδής, «Σημείον πολιτισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, 15/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 489, σ. 1.

⁷³ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Η ελληνική Ακαδημία», εφ. *Εστία*, 30/4/1918, Έτος 23, ΑΦ. 5838, σ. 1.

⁷⁴ Βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Εντυπώσεις από την Ακαδημίαν», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191, 5593, σ. 1.

πλήθος μεθεορτίων εκδηλώσεων (γευμάτων, εσπερίδων κλπ.)⁷⁵ επέτεινε τον «υψηλό» χαρακτήρα μιας διαδικασίας άκρως επίσημης και ερμητικής: στις φυλασσόμενες από την αστυνομία τελετές απονομής οι παριστάμενοι –στον μεγαλύτερό τους βαθμό εκπρόσωποι της υψηλόβαθμης πολιτικής, στρατιωτικής, εκκλησιαστικής και πολιτισμικής ηγεσίας– προσέρχονταν κατόπιν ειδικής προσκλήσεως της Συγκλήτου· η απονομή των βραβείων ήταν μέρος μιας αυστηρά προκαθορισμένης τυπολογίας, ενός πρωτοκόλλου,⁷⁶ και τελούνταν διά χειρός του Προέδρου της Δημοκρατίας, του προέδρου της Ακαδημίας ή του υπουργού Παιδείας.⁷⁷ Επρόκειτο, άλλωστε, για μια διαδικασία που διεξαγόταν σε έναν

⁷⁵ Η βράβευση, για παράδειγμα, του Ν. Λάσκαρη με το Αριστείο το 1935 γιορτάστηκε με διάφορες προς τιμήν του διαλέξεις από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, την Ένωση Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων και την Εταιρεία Φίλων του Θεάτρου. Αλλά και το 1933, επ' ευκαιρία της βράβευσης της Μυρτιώτισσας από την Ακαδημία, οργανώθηκε δεξίωση προς τιμήν της από την Εκτελεστική Επιτροπή του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 201, 1/5/1935, σ. 454-455· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, ό.π.

⁷⁶ Πιο αναλυτικά, το τυπικό της τελετής περιελάμβανε τα εξής στάδια: ο πρόεδρος της Ακαδημίας εκφωνούσε τον εναρκτήριο λόγο, κατά τον οποίο όφειλε να περιγραφεί ο βίος και το έργο των εκλιπόντων μελών ή εταίρων της Ακαδημίας και να ανακοινωθούν οι γενικές ερευνητικές, λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις του παρελθόντος έτους. Έπειτα, μετά από σύντομη έκθεση των κυριότερων εργασιών και υπηρεσιών της Ακαδημίας κατά το παρελθόν έτος, ο γενικός γραμματέας ανακοίνωνε τα αποτελέσματα των προκηρυγμένων διαγωνισμών και τα συμπεράσματα των κρίσεων για κάθε βραβευμένο έργο και παρουσίαζε τη σχετική αιτιολογική έκθεση. Στη συνέχεια καλούσε τους βραβευθέντες να παραλάβουν τα διπλώματα και μετάλλιά τους. Στο τέλος γινόταν η προκήρυξη των νέων διαγωνισμών και βραβεύσεων. Εκθέσεις για βραβεία και αποτελέσματα διαγωνισμών μπορούσαν να αναγιγνώσκονται και σε τακτικές συνεδρίες. Οι τελετές απονομής έκλειναν με τους ευχαριστήριους λόγους των βραβευθέντων, που εν μέσω χειροκροτημάτων δέχονταν τα συγχαρητήρια των παρευρισκομένων.

⁷⁷ Για τις αναλυτικές περιγραφές των δύο τελετών απονομής του Αριστείου· βλ. «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποιοι παρέστησαν...», εφ. *Εστία*, ό.π.: «Η χθεσινή απονομή του “Αριστείου” εις τον κ. Πολέμην», εφ. *Πατρίς*, ό.π.: «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 18, τχ. 206-207, ό.π.: «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Σκριπ*, 30/4/1918, Περίοδ. Ζ', Έτος 21, ΑΦ. 8510, σ. 1-2· «Η χθεσινή απονομή του παρασήμου των γραμμάτων: η τελετή εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πολιτεία*, 30/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 165, σ. 1· «Η τελετή απονομής του Αριστείου», εφ. *Νέα Ελλάς*, 30/4/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1451, σ. 1· «Η χθεσινή απονομή του Εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 30/4/1918, Έτος 22, ΑΦ. 7738, σ. 1· «Η τελετή της απονομής του Αριστείου. Οι εκφωνηθέντες λόγοι. Η έκθεσις της επιτροπής», εφ. *Έθνος*, 29/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1512, σ. 2· «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Αστραπή*, 30/4/1918, Έτος 18, ΑΦ. 6333, σ. 1· «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191/5593, σ. 1· «Η απονομή του Αριστείου. Η σημερινή τελετή», εφ. *Πρωϊνή*, 11/5/1920, Έτος 20, ΑΦ. 6976, σ. 1· «Η απονομή των Αριστείων», εφ. *Πατρίς*, 10/5/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 124, σ. 3· «Η χθεσινή τελετή του Αριστείου εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πατρίς*, 11/5/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 125, σ. 3· «Η χθεσινή τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Νέα Ελλάς*, 11/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2181, σ. 1· «Η τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Καιροί*, 11/5/1920, Έτος 50, ΑΦ. 937/10954, σ. 1· «Η σημερινή ακαδημαϊκή εορτή. Τα δύο Αριστεία», εφ. *Εστία*, 10/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9226, σ. 1· «Η ακουστική της Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 11/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9227, σ. 1· «Η χθεσινή απονομή του Αριστείου», εφ. *Εμπρός*, 11/5/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8466, σ. 1· «Η χθεσινή απονομή των Αριστείων», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 11/5/1920, Έτος 4, ΑΦ. 1199, σ. 2· «Η σημερινή τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Έθνος*, 10/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2245, σ. 1· «Ακαδημαϊκά», εφ. *Ανατολή*, 10/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 59, σ. 1· «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 3/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 216/6321, σ. 1· «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 10/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 223/6328, σ. 1· «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 11/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 224/6329, σ. 1· «Ο βραβευθείς», εφ. *Νέα Ελλάς*, 26/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2075, σ. 3. Για τις αναλυτικές περιγραφές (του τυπικού) των τελετών απονομής των ακαδημαϊκών βραβείων, βλ. Οργανισμός 1926, Άρ. 71, 83· «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας...», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1926, ό.π.: «Η Ακαδημία: Αριστεία και Έπαθλα 1926-

χώρο που είχε από την εποχή της Επανάστασης ταυτιστεί –και ως σύλληψη, αλλά και ως αρχιτεκτονική κατασκευή– με τις υψηλού χαρακτήρα προσδοκίες του εθνικού κράτους για την αναγέννηση του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.⁷⁸

Μια βασική, επομένως, απόρροια των πρακτικών που παρακολούθησαμε στην παρούσα ενότητα ήταν η παγίωση μιας αντιφατικής κοινωνικής συνθήκης, κατά την οποία επιδιωκόταν αφενός η διατήρηση κάποιας απόστασης των πανηγυρικά καθιερωμένων λογοτεχνών από το ευρύ κοινό και αφετέρου η μαζική συμμετοχή αυτού του ίδιου κοινού στις –οργανωμένες από τους «εθνικούς λογοτέχνες»– επετειακές και εορταστικές εκδηλώσεις του εθνικού κράτους. Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε την ίδια αντίφαση, όπως αυτή διακρίνεται στους λογοτεχνικούς διαγωνισμούς αυτής της περιόδου.

1927», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 327-328· «Η απονομή του βραβείου τιμής υπό της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1929, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9295, σ. 2· «Πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Σκριπ*, 25/3/1930, Περίοδ. 5, Έτος 33, ΑΦ. 10035, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, ό.π.: «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας. Απονομή των βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1889, σ. 5· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 103, 1/4/1931, σ. 388· «Η Ακαδημία: Τα βραβεία του 1931», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 104, 15/4/1931, σ. 440-441· Α., «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 121, 1/1/1932, σ. 52· Α., «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 122, 15/1/1932, σ. 106-107· «Η Εθνική Εορτή εις την Ακαδημίαν Αθηνών. Τα απονεμηθέντα και προκηρυχθέντα βραβεία και έπαθλα», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2238, σ. 3· «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρία της 25^{ης} Μαρτίου 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 127, 1/4/1932, σ. 391· «Η Ακαδημία: 153^η δημοσία Συνεδρία της Ολομελείας, την 19 Ιανουαρίου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 1/2/1933, σ. 174· «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρία της 25 Μαρτίου 1933», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 151, 1/4/1933, σ. 397-399· «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρία της 25^{ης} Μαρτίου 1934», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 175, 1/4/1934, σ. 334· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, ό.π.: «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, 1/4/1935, σ. 349-351· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 77-78· «Η Ακαδημία: Τα βραβεία διά το 1936», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 157-158· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 223, 1/4/1936, σ. 526.

⁷⁸ Για μια ανάλυση των ιδεολογικών συμφραζομένων που περιέβαλλαν την κατασκευή του μεγάρου της Ακαδημίας· βλ. Α. Γ. Μάλαμα, *Μνημειακή ζωγραφική στην Αθήνα του 19^{ου} αι.*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005, σ. 115-145· Ε. Παπαδοπούλου, «Νεοκλασικισμός και εθνικιστική ιδεολογία· συμβολισμοί στις μορφές δημόσιας κοσμικής τέχνης της νεοκλασικής Αθήνας και διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας», *Επετηρίδα 2008-2009 του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2010, σ. 134-156. Μέρος της νεοκλασικής σημειολογίας στους συμβολισμούς της Ακαδημίας αποτελεί και η επιλεγείσα επωνυμία της. Αποκαλυπτικός είναι ο ισχυρισμός του Αιγινήτη, όπως τον διασώζει ο Δροσίνης: «Δεν την είπα Ελληνική Ακαδημία. Με το όνομα που της δίνω, φαίνεται πως συνεχίζει την παράδοση της Ακαδημίας του Πλάτωνος»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 103.

1.3. Αναζητώντας το μεγάλο αναγνωστικό κοινό: προσπάθειες για την κοινωνική διάδοση των βραβευμένων έργων

«Το αναγνωστικό Κοινόν ύστερ' από τον πόλεμον θα δεκαπλασιασθή τουλάχιστον, για να μην πω περισσότερο. Δεν θα φανταζόμενον ποτέ τι βιβλιομανία έχει πιάσει τα παλληκάρια μας στο Μέτωπο [...]. Ωρισμένως η ζωή του Μετώπου εδημιούργησε πνευματικές ανάγκες που θ' αφήσουν ίχνη βαθιά στο χαρακτήρα της φυλής μας»,

Αύρα Θέρου (1918).⁷⁹

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή του εξεταζόμενου υλικού είναι η παρατηρούμενη επιμονή της κυρίαρχης αστικής διάνοησης στη διαδικασία του ανοιχτού στο ευρύ κοινό διαγωνισμού, που συνέχιζε να προτιμάται αντί της απ' ευθείας ανάθεσης της επιθυμητής εργασίας σε εγνωσμένου κύρους συγγραφείς, παρά τη δυσαρέσκεια που αυτή η επιλογή προκαλούσε στους λογοτεχνικούς κύκλους και παρότι, όπως είδαμε, οδηγούσε συχνά σε απογοητευτικά αποτελέσματα. Η επιλογή αυτή συναρτάται με τις προσπάθειες που κατέβαλαν οι περισσότεροι συγγραφείς της «Γενιάς του 1880» προκειμένου να διευρύνουν το αναγνωστικό κοινό, στο οποίο απευθύνονταν. Η μέχρι το 1910 τριακονταετής και συστηματική παιδαγωγική τους προεργασία είχε καλλιεργήσει σε μεγάλο βαθμό τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση και καθιέρωση ενός –όσο το δυνατόν πιο εύκολα διακριτού ως εθνικού– αισθητικού κριτηρίου⁸⁰. Πέρα όμως από τους στενά παιδαγωγικούς

⁷⁹ Βλ. Α. Θέρου, «Πώς περνούν τα παιδιά μας στο Μέτωπο», εφ. *Εστία*, 17/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8616, σ. 1.

⁸⁰ Οι προϋποθέσεις αυτές συνίσταντο σε δράσεις για την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού, τη διάδοση μίας ευρέως κατανοητής εθνικής γλώσσας, την τυποποίηση της συλλογικής αυτοσυνειδησίας και τη συστηματική καλλιέργεια μιας παιδικής λογοτεχνίας με εθνικά χαρακτηριστικά. Στο εν λόγω χρονικό διάστημα άνθισαν περιοδικά με αμιγώς παιδαγωγική λογοτεχνική ύλη και τέθηκαν οι βάσεις για την οργάνωση των πρώτων αυτοτελών θεσμών παιδικής τέχνης και λογοτεχνίας (όπως π.χ. του παιδικού θεάτρου). Προς αυτήν την κατεύθυνση έδρασαν σχεδόν όλοι οι εξέχοντες παλαιοί και νέοι συγγραφείς της περιόδου 1880-1920 (Άγρας, Αννινός, Βουτυράς, Βραδυνός, Δέλτα, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Δ. και Ι. Καμπούρογλου, Καρυωτάκης, Κουρτίδης, Μαλακάσης, Μωραϊτίδης, Ξενόπουλος, Παλαμάς, Παπαντωνίου, Περγαλιτής, Πικρός, Πολέμης, Σουρής, Σπεράντσας κ.ά.). Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} διάφορα εξέχοντα μέλη της «Γενιάς του 1880», όπως ο Γρυπάρης, ο Δροσίνης, ο Κουρτίδης και ο Τραυλαντώνης προωθούσαν και μέσω διαφόρων θεσμικών διόδων αυτό το έτοιμο προς εκπαιδευτική χρήση λογοτεχνικό προϊόν (ως ανώτατοι υπάλληλοι της δημόσιας διοίκησης, ως εκπαιδευτικοί, ως διοργανωτές συνεδρίων ή/και ως εκδότες ή συνεργάτες εντύπων). Με πιο δυναμικό τρόπο προωθούσαν τον λεγόμενο «εκπαιδευτικό δημοτικισμό» ο Νουμάς, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και το Αδερφάτο της Εθνικής Γλώσσας. Για την πληρέστερη κατανόηση του προγραμματικού χαρακτήρα αυτών των δραστηριοτήτων, βλ. Ο. Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων*, ό.π.· και τις συναφείς βιβλιοκρισίες: Τ. Καγιαλής, «Ο τύπος του λογοτέχνη-παιδαγωγού», περ. *Μνήμων*, τχ. 33, 2013-2014, σ. 270-275· Β. Πάτσιου, «Ουρανία Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης (1858-1928)*», Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-48 / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-123, Αθήνα 2011, 430 σ.», περ. *Μνήμων*, τχ. 33, 2013-2014, σ. 265-270. Περισσότερες πληροφορίες για τις παιδαγωγικές δραστηριότητες των συγγραφέων αυτής της περιόδου, ενδεικτικά στα εξής: Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, *Τάσεις και εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας*, εκδ. των Φίλων, Αθήνα 2008· Δ. Γιάκος, *Ιστορία της Ελληνικής Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1991· Μ. Καρπόζηλου, *Το*

διαύλους επικοινωνίας τους με το υπό διαμόρφωση κοινό, οι συγγραφείς όφειλαν και εξ ανάγκης να επιτύχουν έναν βαθμό εκλαΐκευσης, αφού είχαν εξαρτήσει την ανάδυσή τους από τον ραγδαία αναπτυσσόμενο καθημερινό Τύπο.⁸¹

Εντούτοις, στη δεκαετία των πολέμων παρατηρεί κανείς την προσπάθεια για μια ακόμη πιο άμεση επικοινωνία με το κοινό. Έτσι, ενώ με τους μέχρι τότε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς επιχειρούνταν η κεντρικά ελεγχόμενη κοινωνική διάχυση του νοούμενου ως ποιοτικού λογοτεχνικού προϊόντος,⁸² οι περισσότεροι από τους νέους διαγωνισμούς πατριωτικής λογοτεχνίας φανέρωναν την πρόθεση για καθιέρωση μιας πιο «συμμετοχικού» χαρακτήρα διαδικασίας. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι διαγωνισμοί προκάλεσαν τη συμμετοχή και τη διάκριση αρκετών γνωστών και επιτυχημένων «μετα-παλαμικών» λογοτεχνών (Βουτιεριδής, Δάφνης, Καμπούρογλου, Παπαντωνίου, Σπεράντσας, Τανάγρας), ανέδειξαν παράλληλα και αρκετά λογοτεχνικά κείμενα γραμμένα είτε από συγγραφείς που ήταν και παρέμειναν εντελώς άγνωστοι (Δελένδας, Πρίντζης, Σταματέλλου, Φλίσβης),⁸³ είτε από ευκαιριακά λογοτεχνίζοντα

παιδί στη χώρα των βιβλίων: συμβολή στη μελέτη των παιδικών αναγνωσμάτων, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2009· Α. Κατσίκη-Γκίβαλου, «19^{ος} αι.: από τη λογοτεχνία για μεγάλους στην παιδική λογοτεχνία», περ. *Διαβάζω*, τχ. 242, 27/6/1990, σ. 162-166· της ίδιας, «Λογοτεχνία για παιδιά: από τον ηθικό λόγο και τη διδαχή στην τέρψη της ανάγνωσης», περ. *Περίπλους*, Περίοδ. Β', Έτος 16, τχ. 49, 2000, σ. 37-47· της ίδιας, «Τα “Τραγουδάκια για παιδιά” του Αλέξανδρου Πάλλη», στο: *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τμ. 5, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 1990, σ. 18-34· Μ. Σ. Κελεπούρη, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2006· Γ. Λαδογιάννη, *Επί σκηνής ο λόγος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σ. 133-161· της ίδιας, *Το παιδικό θέατρο στην Ελλάδα: ιστορία και κείμενα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998· Κ. Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1995· Χ. Σακελαρίου, «Ο Γρ. Ξενόπουλος και η παιδική λογοτεχνία», περ. *Διαβάζω*, τχ. 265, 12/6/1991, σ. 51-56.

⁸¹ Για την διά του Τύπου ανάδυση των συγγραφέων της «Γενιάς του 1880» και την αυτοσυνειδησία τους ως «εργατών της γραφής», βλ. Ε. Amilitou, *L'écrivain et le camelot: littérature médiatique en Grèce (1880-1945)*, εκδ. H. Champion, Paris 2014· της ίδιας, “Consoler au quotidien; aspects d’une littérature de presse dans la Grèce des années 1910-1940”, στο: Ε. Poulain-Gautret, J.-P. Marint, J.-P. Arrignon, S. Curveiller (επιμ.), *Littérature narrative et consolation. Approches historiques et théoriques*, εκδ. Artois Presses Université, Arras 2012, σ. 231-240.

⁸² Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός τέτοιου διαγωνισμού είναι εκείνος που προκηρύχθηκε το 1885, από τον Φ.Σ. «Παρνασσός» για τη μελοποίηση συγκεκριμένων και υποδεικνυόμενων από τον Σύλλογο ποιημάτων, ώστε να «γίνωσιν αδόμητα κτήματα του Λαού». Αλλά και μεταγενέστερα, ο «Παρνασσός» διακινούσε μελοποιημένα ποιήματα του Ιουλίου Τυπάλδου και του Ιωάννη Καμπούρογλου σε φτηνές, λαϊκές εκδόσεις «ίνα διαδοθώσιν ευρύτατα»: βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 160 και 239.

⁸³ Για τον Ιωάννη Δελένδα (1864-) γνωρίζουμε ότι ήταν πιθανότατα καθηγητής μέσης εκπαίδευσης: βλ. «Οι λειτουργοί της Ανώτατης, Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης (19^{ος} αι.)», *Πανδέκτης*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/129249> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016]. Ο Δελένδας εξέδωσε διάφορα βιβλία δοκιματικού-λαογραφικού χαρακτήρα, όπως τα: *Ερνέστος Ψυχάρης*, χ.ε., 1945· *Οι ιππότες της Ρόδου*, χ.ε., Αθήνα, χ.χ.· *Οι Καθολικοί της Σαντορίνης*, χ.ε., Αθήνα 1949· *Οζανάμ*, χ.ε., Αθήνα 1940. Για τον Δ. Φλίσβη αναφέρεται ότι το 1912

μέλη της μορφωμένης στρατιωτικής, πολιτικής και καλλιτεχνικής –αλλά όχι λογοτεχνικής– αθηναϊκής ελίτ (Βεάκης, Γρηγοριάδης, Μιλάνος-Στρατηγόπουλος, Μπάρακλης, Νεγρεπόντη).⁸⁴ Κατά τη διάρκεια μάλιστα της κορύφωσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο μικρασιατικό μέτωπο, κλήθηκαν, όπως είδαμε, οι ίδιοι οι στρατιώτες να δημιουργήσουν τη λογοτεχνία που τους αφορούσε.

Ειδικά ο διαγωνισμός του Υπουργείου Στρατιωτικών για την ανάδειξη εμβλημάτων, καθώς δεν απευθυνόταν μόνο στο στοιχειωδώς μορφωμένο αναγνωστικό κοινό, αλλά και στο εν πολλοίς αναλφάβητο εθνικό ακροατήριο,⁸⁵ φανέρωνε μια σαφή πρόθεση μύησης των πολυάριθμων «ανειδίκευτων» στιχοπλόκων σε αυτήν τη γενικευμένη συγγραφική δραστηριότητα, που μετέτρεπε διά μιάς την εθνική λογοτεχνία και τους εθνικούς πολέμους σε συλλογικού ενδιαφέροντος υποθέσεις.⁸⁶ Ο *Νουμάς* παρατηρούσε σχετικά πως οι στρατιωτικοί διαγωνισμοί του Βενιζέλου είχαν προσφέρει ένα απαραίτητο βήμα προκειμένου να εκφραστεί ο λαϊκός ενθουσιασμός για τις στρατιωτικές επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων.⁸⁷ Μετατρέποντας, έτσι, τους αποδέκτες του νέου πολιτισμικού αφηγήματος –παιδιά, στρατιώτες και πάσης φύσεως ερασιτέχνες της λογοτεχνίας– σε δυνάμει συνδιαμορφωτές ενός συλλογικού εθνικού εγχειρήματος, η διαδικασία των διαγωνισμών λειτουργούσε ως πεδίο πρακτικής άσκησης επί των προκαθορισμένων αισθητικών αρχών της «εθνικής λογοτεχνίας».

απέστειλε στον Αβερύφειο Διαγωνισμό το τρίπρακτο έργο του «Θαλερός», που παραστάθηκε τον Ιούλιο της επόμενης χρονιάς στο θέατρο Κυβέλης· βλ. «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 31/7/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6028, σ. 1.

⁸⁴ Αξιοπρόσεκτη είναι η περίπτωση της δεκαοκτάχρονης Ελένης Νεγρεπόντη, που τότε θα ήταν ίσως περισσότερο γνωστή ως κόρη του βουλευτή Μιλτιάδη Νεγρεπόντη, αργότερα όμως επρόκειτο να επιβληθεί ως κριτικός με το ψευδώνυμο Άλκης Θρύλος. Ο Ν. Δ. Μπάρακλης (γεν. 1859) ήταν πρόξενος στο Κάιρο, που είχε τιμηθεί το 1908 με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος. Ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης (1879-1967) ήταν βενιζελικός αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, που είχε συμμετάσχει στο Κίνημα στο Γουδί και στους Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ αργότερα υποστήριξε το Κίνημα Εθνικής Άμυνας και εκλέχτηκε πληρεξούσιος με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ο Αναστάσιος Μιλάνος-Στρατηγόπουλος (1885-1950) ήταν δικαστικός λειτουργός, που λίγον καιρό αργότερα επρόκειτο να γίνει υπουργός Παιδείας επί κυβερνήσεως Γονατά. Έργα του ήταν τα εξής: *Ο Δημοσθένης Βουτυράς και το έργο του*, εκδ. Ε. Παλαμίδη-Σ. Τσίνζου, Αθήνα 1924· *Το κόκκινο σύννεφο (1911-1920)*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1920. Για τα παραπάνω, βλ. Χ. Πάτση, *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τμ. 6, εκδ. Χ. Πάτση, Αθήνα, χ.χ., σ. 63· *Νεότερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, εκδ. Εγκυκλοπαιδικής Επιθεώρησης «Ήλιος», τμ. 17, Αθήνα, χ.χ., σ. 164-165 και 307.

⁸⁵ Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, το 1907 ο αναλφάβητισμός θα πρέπει να ξεπερνούσε το 50% επί του συνολικού πληθυσμού (στον γυναικείο μάλιστα πληθυσμό το ποσοστό ανερχόταν σε 82,5%)· βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, ό.π., σ. 392-393.

⁸⁶ Σύμφωνα με τη σύγχρονη μουσικολογική έρευνα, η αμεσότητα που επιτυγχάνεται από τη σύνδεση της μουσικής με τον λόγο (βλ. στρατιωτικά άσματα) αξιοποιήθηκε αρκετές φορές από τους μηχανισμούς της εκάστοτε κρατικής προπαγάνδας· βλ. Υ. Belonis, “The Greek National Music School”, ό.π. σ. 128.

⁸⁷ Βλ. «Επιθεώρηση», περ. *Νουμάς*, τχ. 511, 5/10/1913, σ. 169. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Αθήναι*, «η μεγάλη αυτή εποχή, ήτις εδόξασε το Έθνος» έπρεπε να εξυμνηθεί από την ποίηση· βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, ό.π.

Φαίνεται μάλιστα πως οι συγκεκριμένοι διαγωνισμοί είχαν καλλιεργήσει και προσδοκίες για μια γενικότερη άνθιση της «ελαφράς» πολεμικής λογοτεχνίας με βάση αντίστοιχα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η εφημερίδα *Αθήναι* θεωρούσε, για παράδειγμα, ότι:

Ο διαγωνισμός ούτος [των στρατιωτικών διηγημάτων] θα είναι εκ των χρησιμότερων, διότι [...] η μικρά μας φιλολογία θα αποκτήσει επίσης αξία λόγου έργα στρατιωτικών διηγήσεων. Το διήγημα παρ' ημίν είναι εκ του είδους της λογοτεχνίας, όπερ ιδιαιτέρως εκαλλιεργήθη και ανέδειξε συγγραφείς, οίτινες θα περιεποίουν τιμήν εις πάσαν φιλολογίαν. Εν τούτοις δεν υπήρχε το στρατιωτικόν διήγημα: οι δύο νικηφόροι πόλεμοι ημών έδωσαν άφθονον ύλην, όπως και το πολεμικόν διήγημα αναπτυχθή, ο δε διαγωνισμός θα συντελέση πολύ εις τούτο.⁸⁸

Η *Εστία* προσδοκούσε επίσης να δημιουργηθεί «ο πυρήν μιας ελαφράς, αλλ' αναγκαιοτάτης διά τον στρατιώτην φιλολογίας»,⁸⁹ απαραίτητης γι' αυτόν όσο και η τροφή και τα φυσίγγιά του.⁹⁰ «Το θούριον», παρατηρούσε ο διακριθείς σε αυτούς τους διαγωνισμούς Σ. Δάφνης, «έχει όσην δεν φαντάζεται κανείς επίδρασιν εις το θυμικόν του στρατιώτου» και συνεπώς ήταν απαραίτητο «διά τους νέους αγώνας της Φυλής».⁹¹ Το *Σκριπ* συμφωνούσε πως «ούτω μαζί με τα στρατιωτικά ποιήματα το φρόνημα των στρατιωτών μας θα εξυψούται αρκούντος».⁹²

Είναι, λοιπόν, σαφές πως μέσω των στρατιωτικών διαγωνισμών επιδιωκόταν η αξιοποίηση των στρατοπέδων ως ηθικοπλαστικών εθνικών αναγνωστηρίων. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρούσε ο –εκτελών τότε χρέη στρατιωτικού ιατρού και συμμετέχων ταυτόχρονα πότε ως υποψήφιος και πότε ως κριτής στους διαγωνισμούς– Παύλος Νιρβάνας:

το βιβλίον αυτό [με τα βραβευθέντα στρατιωτικά διηγήματα] θα του μιλή [του στρατιώτη] την γλώσσαν του χωριού του, την γλώσσαν της αληθινής ζωής, την γλώσσαν που εβύζαξε με το μητρικόν του γάλα και η οποία [...] θα φθάνη, ως μακρυνή, αγαπημένη μελωδία, έως τα τρίςβαθα της υπάρξεώς του. Και θα καταλάβη τότε ότι ο Στρατός δεν είναι οι Ελληνικούρες του λοχία του, που τον κάμνουν ξένον και ξενητεμένον μέσα εις το σπίτι του [...], αλλά ο ναός της Πατρίδος, όπου κατηχείται ο πολίτης εις την

⁸⁸ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/6/1915, ό.π.

⁸⁹ Βλ. «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 1-2.

⁹⁰ «[Τ]ον τονώνει εις τας μικράς [sic] πορείας και τον ενισχύει εις τους αγώνας του, τον ενθουσιάζει κατά τας ώρας της αναπαύσεως και δίδει εις το αίσθημα αυτού ανά πάσαν στιγμήν την μάλλον φυσικήν διέξοδον»· βλ. Κ. Α. Κατσαντώνης, «Τα άσματα διά τον στρατόν», εφ. *Εμπρός*, 30/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6087, σ. 3.

⁹¹ Βλ. Σ. Δάφνης, «Τα στρατιωτικά ποιήματα», ό.π. Για την τεκμηρίωση της άποψής του ο Δάφνης παραθέτει τη μαρτυρία του Ν. Καρβούνη, σύμφωνα με την οποία ένα τραγούδι στάθηκε ικανό να αναπτέρωσει το ηθικό του στρατού στους Βαλκανικούς Πολέμους.

⁹² Βλ. «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7425, σ. 3.

υπηρεσίαν των ιδανικών της φυλής του, και το Σχολείον, όπου διδάσκεται να θυσιάζη τον εαυτόν του διά την δόξαν της και το μεγαλείον της.⁹³

Ο ίδιος ο διοικητής του Α' Σώματος Στρατού, Αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος, σε υπόμνημα που υπέβαλε στην κυβέρνηση τον καιρό της μικρασιατικής εκστρατείας, εξηγούσε τη μεγάλη σημασία που θα είχε η άμεση διανομή των βραβευθέντων στρατιωτικών διηγημάτων για την ανάπλαση και καθοδήγηση του αισθητικού γούστου των στρατιωτών:

Ανεξαρτήτως του ηθικού μέρους του ζητήματος υπάρχει και άλλο ουσιώδες και αξιοπαρατήρητον. Κατά τας ώρας της αναπαύσεως ο στρατιώτης άχρι τούδε επιδιώκει ψυχαγωγίαν τινά εν τη αναγνώσει του πρώτου τυχόντος βιβλιαρίου, το οποίον θέτει εις κυκλοφορίαν κερδοσκοπική των ατόμων επιχείρησις του οποίου όμως η ανάγνωσις υπό ανθρώπων περιορισμένης αντιλήψεως και της συνήθους μορφώσεως των αστικών και αγροτικών Ελληνικών περιοχών αφήνει αναμφισβητήτως τα ίχνη τού αψυχολογήτου και τού επιβλαβούς [...]. Η έκδοσις των βραβευθέντων “Στρατιωτικών Διηγημάτων” θα παράσχη εις τον Στρατιώτην βιβλίον ψυχαγωγικόν, ηθικοπλαστικόν και από πάσης απόψεως χρήσιμον.⁹⁴

Παρομοίως, τον Ιανουάριο του 1918 το Υπουργείο Παιδείας πρωτοστάτησε στη διενέργεια εράνων για τη συγκέντρωση λογοτεχνικών έργων και την αποστολή τους στους νοσηλεύομενους στρατιώτες.⁹⁵ Είναι βέβαια προφανές πως αυτή η εκστρατεία προώθησης του βιβλίου και της ανάγνωσης στους στρατώνες του μετώπου αποσκοπούσε σε μεγάλο βαθμό και σε μετα-στρατιωτικά και μεταπολεμικά οφέλη: η Αύρα Θέρου, για παράδειγμα, που συμμετείχε σε αυτήν την εκστρατεία, προέβλεπε τη ραγδαία αύξηση του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού μετά τον πόλεμο, με πολλαπλά οφέλη για την εθνική λογοτεχνική κίνηση και για το καθολικό εθνοποιητικό εγχείρημα:

Το μέλλον των λογίων μας προοιωνίζεται λαμπρόν. Το αναγνωστικό Κοινόν ύστερ' από τον πόλεμον θα δεκαπλασιασθή τουλάχιστον, για να μην πω περισσότερο. Δεν θα φανταζόμουν ποτέ τι βιβλιομανία έχει πιάσει τα παλληκάρια μας στο Μέτωπο, αν δεν την έβλεπα μονάχη μου όταν εμοιράσαμε τα βιβλία της “Αδελφής του Στρατιώτου”. [...] Ούτε το μάννα στην έρημο δεν θα ήταν πιο ευπρόσδεκτο. “Κ' εμένα! κ' εμένα!” φωνάζουν όλοι μαζί· και τα πολεμικά χέρια απλώνονται προς τα ειρηνικά δώρα με

⁹³ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Το βιβλίον του στρατιώτου», εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 1.

⁹⁴ Βλ. «Τα Στρατιωτικά Διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 20/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 31-5453, σ. 1.

⁹⁵ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 80/5483, σ. 1. Εκκλήσεις για αποστολή βιβλίων στους στρατιώτες του μετώπου γίνονταν επίσης από τη λεγόμενη «Αδελφή του Στρατιώτου» και από μεμονωμένους συγγραφείς, όπως π.χ. από τον Θ. Βελλιανίτη· βλ. «Βιβλία διά το Μέτωπον», εφ. *Έθνος*, 5/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1490, σ. 1· Θ. Βελλιανίτης, «Από το μέτωπον», εφ. *Αθήναι*, 27/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 99/5502, σ. 1.

απληστία. [...] Ορισμένως η ζωή του Μετώπου εδημιούργησε πνευματικές ανάγκες που θ' αφήσουν ίχνη βαθιά στο χαρακτήρα της φυλής μας.⁹⁶

Στο ίδιο πνεύμα η εφημερίδα *Αθήναι* παρατηρούσε με ικανοποίηση ότι τα βραβευμένα εμβατήρια του Υπουργείου Στρατιωτικών είχαν καταστήσει «δημοφιλή τον Στρατόν, άδονται δε και εις τας διαφόρους ιδιωτικές συναθροίσεις».⁹⁷ Ένα άλλο δημοσίευμα πρότεινε γι' αυτά τα τραγούδια να μην παρουσιαστούν σε θέατρο, αλλά στο Στάδιο, παρουσία της μαθητικής κοινότητας, η οποία θα έπρεπε να τα έχει προηγουμένως διδαχθεί: τα τραγούδια θα κατόρθωναν, έτσι, να αγαπηθούν από τη «λαϊκή ψυχή», καθώς «ένα τέτοιο πανηγύρι [...] θα εγεννούσεν ωραίες αναμνήσεις για τους μέλλοντας στρατιώτας».⁹⁸ Ο Δ. Ταγκόπουλος συμφωνούσε πως τα βραβευθέντα στρατιωτικά άσματα έπρεπε να αξιοποιηθούν για εκπαιδευτική χρήση.⁹⁹ Σε κάθε περίπτωση, λίγον καιρό αργότερα τα τραγούδια ενσωματώθηκαν στο ρεπερτόριο της στρατιωτικής χορωδίας, την οποία είχε αναλάβει να αναδιοργανώσει ο νέος Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικής Μουσικής, Μ. Καλομοίρης.¹⁰⁰ Έξι μουσικές μπάντες απεστάλησαν τότε στο Μέτωπο με σκοπό την ψυχαγωγία των στρατιωτών και λίγες ημέρες πριν από την απόβαση στη Σμύρνη και την έναρξη του ελληνοτουρκικού πολέμου μία από αυτές, καθώς συνόδευε τον Αρχιστράτηγο Λ. Παρασκευόπουλο κατά τη μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη, εκτελούσε τα βραβευθέντα εμβατήρια (και μία νέα σύνθεση του Καλομοίρη σε στίχους του Σ. Δάφνη) «εν αληθή φρενίτιδι» του παρευρισκόμενου πλήθους –όπως μετέδιδε ο ενθουσιώδης αθηναϊκός Τύπος. «Εσυγκίνησε [η μπάντα] τους ομογενείς και τους έκανε να κλαίνε», θυμόταν ο ίδιος ο Καλομοίρης, που λίγες ημέρες αργότερα θα παρελάμβανε στην

⁹⁶ Βλ. Α. Θέρου, «Πώς περνούν τα παιδιά μας στο Μέτωπο», ό.π.

⁹⁷ Βλ. «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Αθήναι*, 31/7/1916, Έτος 13, ΑΦ. 297/5951, σ. 2.

⁹⁸ Βλ. Σ. Δάφνη, «Γράμματα προς την “Εστία”». Εύμορφη ιδέα» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 2.

⁹⁹ Βλ. Δ. Ταγκόπουλος, «Το “Μαρς” του πυροβολικού», εφ. *Πατρίς*, 2/4/1918, Περίοδ. Β', Έτος 25, ΑΦ. 8580, σ. 1. Την εποχή εκείνη είχαν διαδοθεί φήμες για την πρόθεση των υπευθύνων να εισαγάγουν τα βραβευθέντα τραγούδια στα προγράμματα της δημόσιας εκπαίδευσης: βλ. «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Αθήναι*, 31/7/1916, ό.π. Πολεμικά εμβατήρια είχαν, άλλωστε, εισαχθεί και παλαιότερα στα εκπαιδευτικά προγράμματα: βλ. «Ό,τι, θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 512, 19/10/1913, σ. 182. Θα πρέπει ακόμη να ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για την εποχή, κατά την οποία αρχίζει –μέσα στα ίδια συμφραζόμενα– να οργανώνεται ο ελληνικός προσκοπισμός: βλ. Ν. Κουρκουρή, *Ελληνικός προσκοπισμός (1910-1935)*. *Ελευθέριος Βενιζέλος*, τμ. 1-4, εκδ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2010.

¹⁰⁰ Το 1918 ο Μ. Καλομοίρης αντικατέστησε τον Σ. Καίσαρη στη θέση του γενικού επιθεωρητή της στρατιωτικής χορωδίας: βλ. Σ. Δ[άφνης], «Ο κ. Μανώλης Καλομοίρης και η μουσική μας. Οι Έλληνες συνθέται. Η “Συμφωνία της Λεβεντιάς”», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 182/5941, σ. 1· Κ. Andreou, *Wagnerian Insemination in Manolis Kalomiris's Oeuvre. The Case of “O Protomoras”*, διδακτορική διατριβή, Faculty of Arts and the Humanities, University of Utrecht, Utrecht 2010, σ. 16.

Ακαδημία το Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών· «εσκόρπισε πρώτη τις εθνικές μελωδίες στην πόλη των ονείρων μας. Ήτανε ένας θρίαμβος».¹⁰¹

Αυτή η διαρκής προσπάθεια για επικοινωνία με ένα συνεχώς διευρυνόμενο, ετερόκλιτο αναγνωστικό κοινό άσκησε μεγάλη επίδραση στην ίδια τη σημειολογική υπόσταση των λογοτεχνικών κειμένων, καθώς οδήγησε στη δημιουργία ορισμένων σταθερά επανερχόμενων ποιητικών και αφηγηματικών μορφών, δομών και θεμάτων, που ήταν εφικτό να αναγνωρίζονται άμεσα από το «εθνικό» αισθητήριο ως λογοτεχνικά. Το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής της «Γενιάς του 1880» αποτυπώνει τη συγκεκριμένη μεταιχμιακή κατάσταση, στην οποία το λογοτεχνικό κείμενο διατηρεί μια αναγκαία για τον ηγεμονικό του ρόλο ηθοπλαστική και «διασκεδαστική» λειτουργικότητα και ταυτόχρονα μια κάποιου τύπου αισθητική αυτοαναφορικότητα, εξίσου επιβεβλημένη για την κατασκευή ενός κοινωνικού χώρου, όπου η λογοτεχνική δραστηριότητα θα λειτουργούσε με τους όρους μιας στοιχειώδους και σχετικής «αυτονομίας». Μέσα σε αυτά τα συμφραζόμενα διαμορφώθηκε ένα ιδιότυπο «ενδιάμεσο» και κάποτε οριακά λογοτεχνικό συγγραφικό ύφος και σχηματίστηκαν υβριδικού τύπου κειμενικές φόρμες, που αποτελούσαν είτε απευθείας αναπαραγωγές των «μητροπολιτικών» ευρωπαϊκών προτύπων (μυθιστόρημα σε συνέχειες, «παραλογοτεχνία», ποίημα σε πεζό, στιχουργική χαλάρωση) είτε ορισμένες μάλλον «περιφερειακού» χαρακτήρα, εγχώριες παραλλαγές τους (χρονογράφημα, ηθογραφικό διήγημα).¹⁰² Θα πρέπει, μάλιστα, να υπογραμμιστεί το

¹⁰¹ Βλ. «Τα στρατιωτικά τραγούδια», εφ. *Αθήναι*, 14/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 177/5936, σ. 1· Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Μανώλης Καλομοίρης και η μουσική μας...», ό.π.· «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 187/5846, σ. 1. Την ίδια εποχή ο Καλομοίρης συνέθετε τη «Συμφωνία της Λεβεντιάς», την «εμπνευσμένην από τον τελευταίο μας πόλεμο». Σε αυτήν συμπεριλαμβάνονταν μελοποιημένα τμήματα από τον «Δωδεκάλογο του Γύφτου» του Κ. Παλαμά· πρβλ. Κ. Andreou, *Wagnerian Insemination in Manolis Kalomiris's Oeuvre*, ό.π., σ. 17.

¹⁰² Σε ό,τι αφορά τη δεκαετία του 1910, αντλώ την ιδέα του «ενδιάμεσου» συγγραφικού ύφους από την Έ. Αμιλήτου, που έχει αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπέδρασαν ο δημοσιογραφικός και ο λογοτεχνικός λόγος στο έργο του Ξενόπουλου· βλ. Έ. Αμιλήτου, «Τυποποίηση ταυτοτήτων και ανακύκλωση δημοσιογραφικού λόγου στα μυθιστορήματα του Γρ. Ξενόπουλου· για μια ποιητική της λογοτεχνικής επικοινωνίας», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τμ. 2, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2011, σ. 651-668. Για μια εκτενή διερεύνηση της λεγόμενης «παραλογοτεχνίας» και του «μυθιστορήματος σε συνέχειες», βλ. Π. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2007. Για μια εξέταση της επίδρασης που άσκησε ο Τύπος στη γαλλική λογοτεχνία του 19ου αιώνα (η οποία απετέλεσε πρότυπο για το υπό διαμόρφωση ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο), βλ. Μ.-È. Thérenty, A. Vaillant (επιμ.), *Presse et plumes: Journalisme et littérature au XIXe siècle*, εκδ. Nouveau Monde, Paris 2004· D. Kalifa, P. Régnier, M.-E. Thérenty, A. Vaillant (επιμ.), *La Civilisation du journal: Histoire culturelle et littéraire de la presse française au XIXe siècle*, εκδ. Nouveau Monde, Paris 2011. Για μια προσέγγιση του διηγήματος ως ευέλικτης κειμενικής φόρμας, που επέτρεψε να συγχωνευτούν οι τεχνικές της αφηγηματικής μυθοπλασίας με ένα ελεύθερο ιστοριογραφικό και αυτοβιογραφικό συγγραφικό ύφος, βλ. Μ. Chryssanthopoulos, «Autobiography, fiction, and the nation: the writing subject in Greek during the later nineteenth century»,

γεγονός ότι η προκήρυξη του δεύτερου στρατιωτικού διαγωνισμού και η καθιέρωση του Επάθλου Βικέλα είχαν θεωρηθεί ως οι πρώτες επίσημες πράξεις αναγνώρισης του διηγήματος, που νοούνταν ως το κατεξοχήν «εθνικό» λογοτεχνικό είδος.¹⁰³ Βραβεύσεις, όπως του Άννινου, του Νιρβάνα και του Τσοκόπουλου έρχονταν επίσης να επικυρώσουν με τον πιο επίσημο τρόπο αυτό το συνειδητά «ελαφρύ» και «ευθυμογραφικό», μετέωρο λογοτεχνικό ύφος.

Πέρα, όμως, από τα προαναφερθέντα λογοτεχνικά είδη, οι διαγωνισμοί και οι βραβεύσεις της δεκαετίας του 1910 έδειχναν να προωθούν ένα επιπλέον «εφημεριδογραφικό» είδος, που δεν φαίνεται να έχει προσεχθεί αρκετά από τη φιλολογική έρευνα, παρότι στην εν λόγω εποχή είχε κατακλύσει τη δημόσια σφαίρα· ένα είδος που θα έπρεπε ίσως να αποκληθεί «χρονογραφηματική ποίηση». Πρόκειται για τα μικρής έκτασης ποιήματα, που προορίζονταν εξ αρχής για δημοσίευση σε εφημερίδες, λαϊκά έντυπα ή φτηνά φυλλάδια –ακόμη και στις περιπτώσεις που είχαν προηγουμένως εκδοθεί σε βιβλίο. Τα ποιήματα αυτά, συγκροτημένα σε έμμετρη κατά κανόνα μορφή –ώστε να αναγνωρίζονται ως λογοτεχνικές εκδηλώσεις από το «εξω-λογοτεχνικό» αναγνωστικό κοινό—¹⁰⁴ ανέπλαθαν σε τακτά χρονικά διαστήματα με πρόχειρο τρόπο την καθημερινή επικαιρότητα, με έναν τρόπο που μόλις οριακά διακρίνεται από τα παράγωγα της παιδικής λογοτεχνίας. Ο ποιητής που περισσότερο από κάθε άλλον καλλιέργησε αυτό το είδος είναι ο Σουρής, που στις πρώτες δύο δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έφτασε να ξεπερνά σε τιμές και διακρίσεις ακόμη και τον ίδιο τον Παλαμά.¹⁰⁵ Το 1920, λίγους μήνες ύστερα από τον

στο: R. Beaton, D. Ricks (επιμ.), *The Making of Modern Greece*, ό.π., σ. 239-247. Το χρονογράφημα ως εφημεριδογραφικό λογοτεχνικό είδος μελέτησε πρόσφατα η Ι. Βρούτση, *Νεοελληνικό χρονογράφημα: η γέννηση και η διαμόρφωση ενός λογοτεχνικού είδους στον κόσμο του Τύπου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2015· πρβλ. της ίδιας, «Η ανατρεπτική “ποιητική του Τύπου”: ο Κωνσταντίνος Πωπ και η “επικίνδυνος [ειδολογική] καινοτομία του νεοελληνικού χρονογραφήματος (1848)”», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 4, σ. 661-687. Για τη σύγκριση των ορίων μεταξύ ποιητικού και πεζογραφικού λόγου και τη γενικότερη «ανανέωση των μορφών» ως πρώιμη νεωτερίζουσα λογοτεχνική τάση, βλ. Ν. Βαγενάς, *Η ειρωνική γλώσσα: κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 2004, σ. 77-89· Α. Κατσιγιάννη, «Μορφικές μεταρρυθμίσεις στην ελληνική ποίηση του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα», περ. *Παλίμνηστον*, τχ. 5, Δεκέμβριος 1987, σ. 159-184· της ίδιας, *Το πεζό ποίημα στη νεοελληνική γραμματεία: γενεαλογία, διαμόρφωση και εξέλιξη του είδους (από τις αρχές ως το 1930)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2001.

¹⁰³ Βλ. «Το διήγημα», εφ. *Εφημερίς*, 25/1/1915, ό.π., σ. 1.

¹⁰⁴ Για ορισμένα δείγματα αυτής της ποιητικής παραγωγής, βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 2.

¹⁰⁵ Εκτός από το Μετάλλιο/Αριστείο (1915/1917), τον Αργυρό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος (1885) και τον Χρυσό Σταυρό του Τάγματος Γεωργίου Α' (1918), ο Σουρής είχε τιμηθεί και από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων με το παράσημο του Παναγίου Τάφου (1905), ενώ αποτελούσε και την πρώτη επίσημη υποψηφιότητα της Ελλάδας για το βραβείο Νόμπελ (1906), μετά από συναίνεση του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Φ.Σ. «Παρνασσός», του πρίγκιπα Νικολάου, της Βουλής, του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και

θάνατο του Σουρή, κατά την τελετή απονομής του Αριστείου στον Γρυπάρη, ο τιμώμενος εκείνης της βραδιάς παρατηρούσε πως ο ποιητής της καθημερινής έμμετρης εφημερίδας *Ρωμής* ήταν ο λογοτέχνης, που περισσότερο από κάθε άλλον «ήρθε σε επαφή και επικοινωνία μ' ολόκληρο το έθνος του και μ' όλα του τα στρώματα» και πως κανείς άλλος «δε διαβάστηκε, δεν αγαπήθηκε, δεν τιμήθηκε, δεν αναγνωρίστηκε όσον ο Σουρής».¹⁰⁶ Ο Σουρής ήταν, κατά τον Γρυπάρη, ο κατεξοχήν εθνικός ποιητής, «ο ανώτερος πνευματικός ήρωας της γενιάς του» και «η μόνη φιλολογική δόξα, που μ' εθνική περηφάνια είχε να επιδείξει η εποχή μας και στον έξω κόσμο». Αυτό που εδώ μας αφορά περισσότερο είναι ότι ο Γρυπάρης συσχέτιζε την «εθνική» σημασία του Σουρή με την παλμογραφική, θα λέγαμε, καθημερινή αποτύπωση του συλλογικού εθνικού συναισθήματος, άλλοτε μέσα από την εμπνευσμένη, «υψηλή», αριστοφανική σάτιρα και άλλοτε μέσα από την «αστειολογία», την «ευθυμολογία», τον «φιλόγελο χαριεντισμό» και «το έξυπνο γαργάλισμα για το εύκολο και δίχως άλλο σκοπό γέλιο τού [...] όχλου, που γι' αυτό τον πληρώνει».¹⁰⁷

Καθώς αποτύπωνε μέρα με την ημέρα την επικαιρότητα της εποχής της και μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο συνεχών παροτρύνσεων για τη «στράτευση» των λογοτεχνών στο μεγαλοϊδεατικό ιδανικό, αυτή η «χρονογραφηματικού» τύπου ποίηση της δεκαετίας του 1910 προσέλαβε χαρακτήρα «ελαφράς» πατριδογραφίας. Πολλοί από τους βραβευθέντες

διαφόρων άλλων συλλόγων και θεσμικών φορέων. Το 1919, μετά το θάνατό του, προβιβάστηκε σε Ταξίαρχη του Σωτήρος, ενώ η κηδεία του τελέστηκε δημοσία δαπάνη. Παράλληλα, χορηγήθηκε σύνταξη τετρακοσίων δραχμών στην οικογένειά του και το όνομά του αποδόθηκε σε οδούς διαφόρων πόλεων. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός εξέφρασε σε συλλυπητήριο τηλεγράφημά του τη βαθιά του θλίψη γι' αυτήν την εθνική, όπως τη χαρακτήριζε, απώλεια. Ταυτόχρονα η κυβέρνηση συγκρότησε άμεσα επιτροπή αποτελούμενη από τους Χατζιδάκη, Ευαγγελίδη, Ράδο, Πώπ, Λάσκαρη, Νιρβάνα και Πολέμη, στην οποία ανέθεσε την ευθύνη για την εξαγορά των χειρογράφων του Σουρή και την κατάθεσή τους στο Μουσείο της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας. Για όλα τα παραπάνω, βλ. Κ., «Γεώργιος Σουρής», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 54· «Ο θάνατος του Γ. Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 27/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 301/6071, σ. 1· «Η κηδεία του Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 28/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 312/6072, σ. 1· «Ο κ. Βενιζέλος διά τον Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 2/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 317/6077, σ. 1· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, ό.π.· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 231-232, ό.π., σ. 32· Κ. Γ. Σουρή, *[Ο] Γεώργιος Σουρής και η εποχή του*, χ.ε., Αθήνα 1949, 289-291 και 294-295. Πέρα από τον εκλιπόντα Σουρή, το 1919 παρασημοφορήθηκαν επιπλέον, σύμφωνα με ορισμένα δημοσιεύματα, ο Ι. Γρυπάρης και ο δημοσιογράφος Δ. Καλαποθάκης· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, ό.π.· «Η επιτροπή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 22/1/1919, ό.π.

¹⁰⁶ Βλ. Ι. Ν. Γρυπάρης, «Εγκώμιον του Σουρή», περ. *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1922, σ. 323-333.

¹⁰⁷ Βλ. Ι. Ν. Γρυπάρης, «Εγκώμιον του Σουρή», ό.π. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι το συγκεκριμένο εγκώμιο εκφωνείται από έναν ποιητή σαν τον Γρυπάρη, που ήταν μέχρι τότε αποστασιοποιημένος από τους καθιερωμένους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης και θεσμικής αναβάθμισης. Από μια τέτοια οπτική, ο Γρυπάρης φαίνεται να περιγράφει την πληθωρική και λαϊκίζουσα ποίηση του Σουρή ως ένα είδος αντι-παραδείγματος, σε σύγκριση με τη δική του «εκλεκτική» ποιητική τεχνολογία.

είχαν ήδη –με αφορμή τον πόλεμο του 1897– δώσει δείγματα μιας τέτοιας ποιητικής.¹⁰⁸ Αρκετοί από αυτούς αποφάσισαν να εκδώσουν τα διακριθέντα έργα τους σε συλλογές με έργα πολεμικής λογοτεχνίας, αν και συνήθως μεριμνούσαν γι' αυτό οι ίδιοι οι υπεύθυνοι των διαγωνισμών (βλ. Πίνακα 2.2).

Πίνακας 2.2. Διαγωνισμοί πολεμικής/στρατιωτικής λογοτεχνίας: εκδόσεις των βραβευθέντων έργων (1913-1923)

Συγγραφέας ¹⁰⁹	Τίτλος	Εκδότης	Έτος
Αθάνας Γ.	<i>Καιρός πολέμου· ποιήματα, 1918-1919</i>	Σιδέρης	1924
Βεάκης Α.Ν.	<i>Πολεμικά εντυπώσεις</i>	χ.ε.	1914
Γρηγοριάδης Ν.	<i>Βραβευμένα στρατιωτικά διηγήματα</i>	χ.ε.	1921
Μπάρακλης Ν.	<i>Τραγούδια του στρατώνα</i>	Σαλίβερρος	1919
[Συλλογικό]	<i>Πολεμικά διηγήματα βραβευθέντα εις τον διαγωνισμόν του συλλόγου</i>	Σιδέρης	1913
[Συλλογικό]	<i>Στρατιωτικά διηγήματα (1912-1913)</i>	Υπουργείο Στρατιωτικών	1928
[Συλλογικό]	<i>Τα τραγούδια του στρατού</i>	Μυστακίδης-Ευσταθιάδης	1918
Τανάγρας Α.	<i>Άγγελος εξολοθρευτής</i>	Σιδέρης	1915
Φλίσβης Δ. Γ.	<i>Πολεμικά διηγήματα</i>	Σιδέρης	1914
Ωδείον Αθηνών	<i>Σχολικά άσματα βραβευθέντα εν τω Α' Αβερωφείω Μουσικό Διαγωνισμώ</i>	Σακελλαρίου	1916

Στις εκδόσεις αυτές έρχονταν να προστεθούν αναδημοσιεύσεις των βραβευθέντων έργων σε διάφορα έντυπα.¹¹⁰ Η ίδια η ηγετική ομάδα που συντόνιζε την πολιτισμική πολιτική εκείνης της περιόδου έμοιαζε να δίνει τον τόνο αυτής της πατριδογραφικής τεχνοτροπίας, δημοσιεύοντας σε εφημερίδες επίκαιρα ποιήματα αυτού του είδους (βλ. Κειμενικό

¹⁰⁸ Πιο αναλυτικά, ο Ζ. Παπαντωνίου είχε από χρόνια δημοσιεύσει τα *Πολεμικά Τραγούδια* (τυπ. «Εστίας», Αθήνα 1898), που αποτελούσαν την πρώτη του ποιητική συλλογή. Για τα στοιχεία μιας αντίστοιχου χαρακτήρα ποιητικής συλλογής του Ν. Μπάρακλη, βλ. [Αρχαιονομική Περιγραφή του Αρχείου του Ν. Μπάρακλη], *Κατάλογος Αρχείων*, Ε.Α.Ι.Α., πηγή: <http://www.elia.org.gr/entry.fds?entryID=598&pagecode=03.04&tablepageid=25&pageid=101&langid=2> [τελευταία προσπέλαση: 16/12/2014]. Ζ. Θ., «Ν. Μπάρακλης», εφ. *Αθήναι*, 20/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 337/1357, σ. 1. Ο Σπεράντσας είχε παλαιότερα διακριθεί σε διαγωνισμό για τη συγγραφή του ύμνου του Πανιωνίου Γυμναστικού Συλλόγου σε γλώσσα αρχαϊζουσα (με κριτές τους Ν. Καζάζη, Γ. Μιστριώτη, Α. Προβελέγγιο) και έκτοτε είχε επιδοθεί συστηματικά στη δημοσίευση ποιημάτων πατριωτικού χαρακτήρα (εν πολλοίς απευθυνόμενων σε παιδιά): βλ. Ι. Α. Βρότσος, «Στέλιος Σπεράντσας 1882-1962», περ. *Παρνασσός*, τμ. 19, τχ. 4, 1977, σ. 585-594· Χ. Σολομωνίδης, «Στέλιος Σπεράντσας», *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τμ. 12, εκδ. Χ. Πάτση Ε.Π.Ε., σ. 369· Σ. Σπεράντσας, «Η δόξα», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 28, 1913, σ. 224. Η Μ. Σταματέλλου είχε επίσης δημοσιεύσει έργα πατριωτικού περιεχομένου: βλ. Μ. Σταματέλλου, «Πολεμικά σελίδες: Ο απροσδόκητος σωτήρ», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 32, 1917, σ. 131-134.

¹⁰⁹ Ο πίνακας είναι ενδεικτικός. Ορισμένες από τις εκδόσεις αποτελούνται εξ ολοκλήρου από βραβευθέντα ποιήματα ή διηγήματα, ενώ άλλες απλώς τα περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων.

¹¹⁰ Βλ. Δ. Γ. Φλίσβης, «Για την πατρίδα», περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), τμ. 1, τχ. 2, Ιανουάριος 1923, σ. 21-26· του ίδιου, «Ο πρωτότοκος αδελφός», περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), τμ. 1, τχ. 3, Φεβρουάριος 1923, σ. 21-24.

Τεκμήριο 2^α). Η ώθηση αυτή έμοιαζε μάλιστα να έχει συμπαρασύρει και νεότερους λογοτέχνες.¹¹¹ Έτσι, ο δημόσιος χώρος δεν άργησε να κατακλυσθεί από μία –έτοιμη προς ευρεία κατανάλωση– λογοτεχνική νόρμα, με τα εξής χαρακτηριστικά: α) απλοϊκά, συμβατικά μορφικά σχήματα (στίχοι συνήθως ιαμβικοί και αναπαιστικοί, χωρίς ισχυρούς διασκελισμούς, χωρίς χασμωδίες ή παρατονισμούς και με εύκολες ομοιοκαταληξίες: αφηγήσεις τριτοπρόσωπες και ευθύγραμμες, με ζωνρές απλοϊκά ρεαλιστικές διαλογικές σκηνές, μηδενική εστίαση και παντογνώστες αφηγητές, χωρίς συχνές και σύνθετες αναχρονίες: περιγραφές και σκηνοθεσίες που παρέπεμπαν σε πραγματικές, γνώριμες για τους στρατιώτες εικόνες της κοινοβιακής ή κοινοτικής συμβίωσης), β) εύκολα διακριτά και μονοσήμαντα μηνύματα ηθικοδιδασκτικού χαρακτήρα (υπαγωγή του ατομικού συναισθήματος στο εθνικό συλλογικό συμφέρον με προτροπές για επίδειξη πατριωτισμού και για οικειοθελή συμμετοχή, άμιλλα, αυτοθυσία και εθελοντική προσφορά): αδρές τυπολογικές κατασκευές για τη διαχείριση του «συνανήκειν» και της ετερότητας: εμπέδωση της υπευθυνότητας απέναντι στους νεκρούς συμπολεμιστές, την οικογένεια και τους «αλύτρωτους» ομοεθνείς του στρατιώτη, επίδειξη οίκτου και πολιτισμένης συμπεριφοράς απέναντι στους άμαχους συγγενείς αιμοσταγών, βίαιων και απολίτιστων εχθρών κλπ.: επιβεβαίωση των κυρίαρχων πολιτειακών και θρησκευτικών συμβολισμών (για ένα δείγμα αυτής της τεχνοτροπίας βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 2).¹¹²

¹¹¹ Αυτή την εποχή ο Σικελιανός δημοσίευσε μια σειρά από διθυραμβικά ποιήματα, που συναποτελέσαν τη σειρά «Επίνικοι, Α' (1912-1913)»· βλ. Α. Σικελιανός, *Λυρικός Βίος*, τμ. 2, ό.π., σ. 13-59. Πρωτόλειες ποιητικές ή μεταφραστικές δοκιμές επί πατριωτικών ή φιλοσυμμαχικών θεμάτων δημοσίευσαν τότε, μεταξύ άλλων, και οι Καρυωτάκης και Λαπαθιώτης· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 221, 249, 251· Ν. Λαπαθιώτης, «Εις τον θάνατον των υιών του Ριτσιότη Γαριβάλδη», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10823, σ. 1.

¹¹² Για μια ανάλυση των θεματικών μοτίβων της εθελοντικής συμμετοχής στον πόλεμο και του ηρωικού θανάτου σε κείμενα αυτής της εποχής, βλ. Γ. Μαργαρίτης, «Οι περιπέτειες του θανάτου: 1912-1920», περ. *Μνήμων*, τχ. 12, Ιούνιος 1989, σ. 89-116.

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 2:

Δείγματα επικαιρικής ποίησης (1910-1923)

Α) Δείγματα επικαιρικής πατριωτικής ποίησης «αριστέων» ποιητών

1. Ι. Πολέμης, «Στον “Αβέρωφ”»

Με τι χαρά σ' ευχήθηκε καμαρωτή η Πατρίδα
κι' όταν στις Έλλης τα νερά φοβέρα είχες στηθή
κι' όταν στην Πόλι εξύπνησες την κοιμισμένη ελπίδα
προβάλλοντας την πλώρη σου περήφανη κι' ορθή.
[...]

εφ. *Εστία*, 23/8/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9330, σ. 1

3. Γ. Σουρής, «Αι ελληνικάί νίκαι»

Σειέται δάσος, βουνό, λαγκαδιά,
χαλασμός μέσ' στα χώματα τ' άγια,
και πετούν με τη λόγχη παιδιά,
οπού τα 'χαν κοιμήσει με μάγια
και τα ξύπνησαν μάνας λυγμοί...
ήλθε τέλος εκείν' η στιγμή. [...]

εφ. *Εστία*, 15/9/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8674, σ. 1.

2. Μ. Μαλακάσης, «Πλαστήρας»

Νέε μου Ακρίτα, αγνότερε, μη σε νικήση η θλίψη
της ατιμίας, του χαλασμού, του απρόλαβου θανάτου·
η τύχη κι' αν σε πρόδωσε, μα σ' έχει και ανταμείψει:
με τ' όνομά σου ελάμπρυνεν ο θρύλος τα φτερά του!
[...]

εφ. *Εθνος*, 9/10/1922, Έτος 9, ΑΦ. 3144

4. Γ. Δροσίνης, «1018-1918»

Δικά μας πλούτη είχατε αρπάξει στα παλιά·
σωρούς χρυσάφι κι αρμαθιές μαργαριτάρι,
κι είχατε κρύψει σε βαθιά λυκοφωλιά.
Μα ήρθ' ως εκεί ο Καταλυτής να σας τα πάρη.
[...]

εφ. *Εστία*, 20/9/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8679, σ. 1.

Β) Δείγματα των βραβευθέντων από το Υπουργείο Στρατιωτικών ποιημάτων

1. Ν. Μπάρακλης, «Στα σύνορα»

Στα σύνορα πηγαίνω, φαράγγια θα διαβώ,
κι' αρματωμένος πάλι τους βράχους θ' ανεβώ.
Τα σύνορα τα ξέρω, γιατί' έχουν χαραχθή
από του Βασιλιά μας τ' ανίκητο σπαθί. [...]

2. Ε. Νεγρεπόντη,**«Ο μαρμαρωμένος Βασιλιάς»**

Της Λευθεριάς εσήμανεν η ώρα,
γλυκά μοσχοβολάει η χώρα,
στο μάρμαρο η ψυχή ξυπνά
του Κωνσταντίνου Βασιλιά. [...]

3. Σ. Δάφνης, «Στο χορτάρι»

[...] Η αγάπη θέλει φίλημα κι' ο πόλεμος
τραγουδία,
στην κεφαλή λουλουδία
και φλόγα στην καρδιά. [...]

4. Σ. Δάφνης, «Στα κανόνια»

[...] Πάλι ξαναγύρισαν τα χρόνια
Της παλληκαριάς της λαμπερής
Στα κανόνια απάνω, στα κανόνια
Τώρα θα πεθάνουμε, Πατρίς!

5. Ζ. Παπαντωνίου, «Εμπρός»

Η λόγχη μου έχει ανάψει και αστράφτει από ψυχή...
Άκου! Η φωνή του Γένους σαν πέλαγος ηχεί.
Μου γνέφει ο Βασιλιάς μου στ' άλογο ορθός, λαμπρός...
Για μας, για τα παιδιά μας, για την Ελλάδα εμπρός. [...]

6. Σ. Γ. Σπεράντσας, «Άσμα αναψυχής»

[...] Μανούλα, που από το σπίτι μας η ευχούλα σου με
φθάνει,
τιμή στο γιο σου αν πολεμά τιμή του κι' αν πεθάνη,
Και συ, ακριβή, που ταίρι μου μια μέρα θα σε πάρω,
καμάρωνε, γιατί' έκαμα τον Βασιλιά Κουμπάρο.

7. Μ. Σταματέλλου, «Έγια μόλα»

Έγια μόλα. Έγια λέσα! / Φύσηξε βοριά!
Σπρώξε κύμα το καράβι, / βόηθα Παναγιά!
Στην Αγιά Σοφιά να πάμε. / Έγια μόλα για!
Και να πάρουμε του Τούρκου / τα χρυσά κλειδιά.
Να καθίσουμε τη σκλάβα / πάλι στο θρόνι,
να την προσκυνήσει ο κόσμος / Ρήγισσα τρανή.

Συνεπώς, ενώ μέχρι το 1910 η διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού επιδιωκόταν κυρίως με τις φιλελεύθερου και «υψηλού» χαρακτήρα πρωτοβουλίες των «θεσμικών», μη κυβερνητικών συλλόγων,¹¹³ στην εποχή του πολέμου οι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί προσέδιδαν σε αυτήν τη διαδικασία έναν πιο συμμετοχικό χαρακτήρα. Βραβεία, παράσημα και διαγωνισμοί αναδείκνυαν και επικύρωναν, έτσι, ένα ήδη διαμορφωμένο «ενδιάμεσο» συγγραφικό ύφος, που στις πολεμικές συνθήκες της δεκαετίας του 1910 προσλάμβανε ακόμη πιο εκλαϊκευτική προοπτική. Στην επόμενη ενότητα θα παρουσιάσουμε τον ασφυκτικό έλεγχο που ασκήθηκε την ίδια εποχή στον εκδοτικό χώρο και που διευκόλυνε τη σχεδόν απόλυτη ιδεολογική κυριαρχία της συγκεκριμένης λογοτεχνικής παραγωγής.

---

¹¹³ Σκοπός του Φ.Σ. «Παρνασσός», π.χ. ήταν «η διά της διαδόσεως των γραμμάτων διανοητική, ηθική και κοινωνική του Λαού βελτίωσις» με μέσα, όπως εκδόσεις βιβλίων «χρησίμων τω Λαώ», δημοσιεύσεις, καταρτισμό βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου, διαλέξεις, εκθέσεις, συνέδρια και διαγωνισμούς. Το 1875, επί προεδρίας Ε. Λυκούδη, «η προσπάθεια του Συλλόγου ήρχισε στρεφόμενη προς τας ευρύτερας λαϊκάς μάζας, αίτινες παρέμενον εγκαταλελειμμένοι και ακαθοδήγητοι και ιδίως προς τας μάζας των επαρχιών, όπου η κατάσταση ενεφανίζετο το ολιγώτερον τραγική» βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 22, 53 και 89-90.

1.4. Το λογοτεχνικό πεδίο σε ασφυξία: βραβεία, λογοκρισία και «εκδοτική κρίση»

Η ευρεία διάδοση της «ελαφράς» εκείνης λογοτεχνίας, που προωθούσε το «πατριωτικό» ιδανικό, αποτελούσε απόρροια της κυριαρχίας ενός είδους πολιτισμικής πολιτικής, που στα χρόνια του πολέμου έτεινε σε πολλά κράτη να προσλάβει όλο και πιο έντονα προπαγανδιστικά χαρακτηριστικά, τροφοδοτώντας ένα κλίμα πάνδημου φιλοπόλεμου ενθουσιασμού.¹¹⁴ Για την κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες παραγόταν η λογοτεχνία στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα πρέπει να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η διά του Τύπου, των βιβλίων και των δημόσιων θεαμάτων –ελεγχόμενων πάντοτε από λογοκριτικές υπηρεσίες– μαζική κινητοποίηση και διαμόρφωση της κοινής γνώμης είχε συνδιαμορφώσει καταλυτικά τις καινοφανείς συνθήκες, υπό τις οποίες διεξαγόταν ο ίδιος ο πόλεμος –που γι’ αυτό αποκλήθηκε και «πόλεμος των λέξεων».¹¹⁵ Επί

¹¹⁴ Την ερμηνευτική προσέγγιση, που αποδεχόταν ως πάγιο αντικειμενικό δεδομένο έναν πάνδημο φιλοπόλεμο ενθουσιασμό στη Γερμανία, όπως απέρρευε από τα έργα των εκεί «θεσμικών» συγγραφέων και καλλιτεχνών της ίδιας περιόδου, θέτει υπό κριτικό έλεγχο ο J. Verhey, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, ό.π., σ. 14-15. Υπάρχουν ενδείξεις ότι προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 η αντιπολεμική τάση θα πρέπει να είχε ενισχυθεί αρκετά και στην Ελλάδα. Το ζήτημα χρειάζεται συστηματική μελέτη, ώστε να ασκηθεί κριτικός έλεγχος σε μαρτυρίες όπως η ακόλουθη, όπου ο Βάρναλης περιγράφει ένα χάσμα μεταξύ του λαϊκού ενθουσιασμού για τις επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων και του φόβου για την επερχόμενη γενική επιστράτευση: «[τον Μάρτιο του 1912] ο ελληνικός πατριωτισμός βρισκόταν στη μεγαλύτερη του έξαψη. Ο τόπος είχε γεμίσει από μεγάλα οράματα. Γύρω μας πετούσαν οι μαύροι δικέφαλοι αετοί του Βυζαντίου σε φόντο κίτρινο ή καμαρώνανε κεντημένοι στις κουρτίνες των παραθυριών, στις άκρες των μαντηλιών... Οι Ρωμοί με το ένα μπράτσο σφίγγανε απάνω στο στήθος τους τη “νύμφη του Θερμαϊκού” (τη Θεσσαλονίκη) κι απλώνανε το άλλο για να πιάσουνε και να σφίξουνε δυνατότερα τη “νύμφη του Βοσπόρου” (την Πόλη). Άνεμος αισιοδοξίας και αυτοπεποίθησης έπνεε στις κορφές της φυλής και στα κατώτερα στρώματά της... [...]. [Τον Σεπτέμβριο του 1914] η φωτιά ζύγωνε στην πόρτα μας. Οι ξενικές προπαγάνδες λυσομανούσανε. Μεγάλη διαφθορά των συνειδήσεων παντού. Ο Βενιζέλος χαλούσε τον κόσμο να βγούμε αμέσως από την ουδετερότητα στο πλευρό της Αντάντ. Να προλάβουμε να πάρουμε την Πόλη, πριν μας την πάρουνε οι Ρούσοι... Από πάνω από τα κεφάλια μας κρεμότανε καθημερινά η φοβέρα της γενικής επιστράτευσης. [...] Όλοι μας εκείνο τον καιρό ζούσαμε με καθημερινή αγωνία και φόβο το φριχτό δράμα του παγκόσμιου πολέμου και του εσωτερικού διχασμού»· βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, επιμ.: Κ. Γ. Παπαγεωργίου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981, σ. 192-197. Πάντως, όταν το 1916 ο Δραματικός και Μουσικός Σύλλογος δημοσίευε καθυστερημένα τα τραγούδια που είχαν βραβευτεί πριν από τους πολέμους στον Α΄ Μουσικό Αβερύφειο Διαγωνισμό, διευκρίνιζε στο προλογικό σημείωμα της έκδοσης ότι «τινά των πατριωτικών ασμάτων διαπνέονται υπό ψυχολογίας τής προ του πολέμου εποχής»· βλ. Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος «Ωδείον Αθηνών», *Σχολικά άσματα βραβευθέντα...*, ό.π.

¹¹⁵ Για την προέλευση του όρου «πόλεμος των λέξεων», αλλά και για την οργάνωση, τη σημασία και τη λειτουργία των κυβερνητικά ελεγχόμενων μηχανισμών προπαγάνδας στη Βρετανία και τη Γερμανία, βλ. τις εισαγωγικές παρατηρήσεις του E. Köroğlu, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity. Literature in Turkey During World War I*, εκδ. I. B. Tauris & Co. Ltd., New York 2007, σ. 1-3. Για τη σύσταση του –υπαγόμενου στο Κεντρικό Στρατιωτικό και Ναυτικό Πολιτικό Διευθυντήριο (Main Political Directorate of the Army and Navy)– ειδικού Τμήματος Λογοτεχνικών Δημοσιεύσεων (Litizdat) της επαναστατικής κυβέρνησης της Σοβιετικής Ένωσης (1919), βλ. M. T. Hooker, *The military uses of literature. Fiction and the Armed Forces in the Soviet Union*, εκδ. Praeger, Westport 1996, σ. 1-2. Για μια διερεύνηση των διαφόρων προπαγανδιστικών μηχανισμών που αξιοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, βλ. ενδεικτικά: D. Welch, *Germany, Propaganda and Total War, 1914-1918. The Sins of Omission*, εκδ.

της ουσίας, στα εμπόλεμα κράτη η λογοτεχνία υπαγόταν όλο και περισσότερο στις προπαγανδιστικές ανάγκες του πολέμου και θεωρούνταν γενικώς ως ιδιαίτερα χρήσιμη αφενός για την αποτελεσματικότητα του στρατού και αφετέρου για τη διαχείριση των συναισθηματικών διακυμάνσεων της κοινής γνώμης.¹¹⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι μέσα στους πρώτους μόλις μήνες του πολέμου δημοσιεύτηκαν στη Γερμανία περισσότερα από ένα εκατομμύριο πατριωτικά ποιήματα, ενώ με την αξιοποίηση των στρατοπέδων ως πεδίων διάδοσης του βιβλίου τα μυθιστορήματα πουλήθηκαν σε εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα¹¹⁷ –κάτι που, όπως είδαμε, καλλιεργήθηκε ως προσδοκία και κατά τη μικρασιατική εκστρατεία.¹¹⁸ Στην περίπτωση της Βρετανίας, όπου για τον ίδιο σκοπό συστρατεύτηκαν διανοούμενοι, λογοτέχνες, πολιτικοί, ηγετικές φυσιογνωμίες του φεμινιστικού κινήματος και λαοφιλείς καλλιτέχνες και όπου αξιοποιήθηκε συστηματικά το απευθυνόμενο στην εργατική τάξη λαϊκό τραγούδι, η αντίστοιχη προπαγανδιστική εκστρατεία περιγράφεται ως η πιο φιλόδοξη στην ιστορία της χώρας.¹¹⁹

Έτσι, κατά τη μελέτη των λογοτεχνικών βραβεύσεων αυτής της περιόδου θα πρέπει κανείς πάντοτε να συνυπολογίζει το γεγονός πως από το 1915 μέχρι και το 1922 η διεξαγωγή τους τελούνταν σε ατμόσφαιρα εξημμένων πολιτικών παθών, η οποία τροφοδοτούσε πρακτικές εκφοβισμού και τρομοκράτησης (με σειρά από βίαιες επιθέσεις, δολοφονίες, διώξεις και βανδαλισμούς) των δημοσιογράφων, των λογοτεχνών και των

Rutgers University Press, New Brunswick 2000· C. Malone Kingsbury, *For Home and Country. World War I Propaganda on the Home Front*, εκδ. University of Nebraska Press, Lincoln/London 2010· R. E. Paddock (επιμ.), *A Call to Arms: Propaganda, Public Opinion, and Newspapers in the Great War*, εκδ. Praeger, Westport 2004.

¹¹⁶ Όπως παρατηρεί ο Köroğlu, «οι λογοτέχνες διέθεταν υψηλότατο κοινωνικό κύρος ως διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Συγγραφείς όπως ο H. G. Wells, ο Arnold Bennett, ο Rudyard Kipling, ο Conan Doyle, ο John Galsworthy και ο Bernard Shaw στη Βρετανία· ο Mark Twain, ο Henry James και ο Upton Sinclair στην Αμερική· ο Thomas Mann, ο Robert Musil, ο Gerhart Hauptmann και ο Hugo v. Hofmannsthal στη Γερμανία και την Αυστρο-ουγγρική Αυτοκρατορία, λειτούργησαν ως διαμορφωτές της κοινής γνώμης»· βλ. E. Köroğlu, ό.π., σ. 3 (η μετάφραση είναι δική μου). Το σοβιετικό Litizdat, που «από την αρχή πήρε τη λογοτεχνία στα σοβαρά, αξιοποιώντας την ως διανοητικό πολεμικό όπλο», προσπάθησε να αξιοποιήσει τη στρατιωτική λογοτεχνία των συνεργαζόμενων με την κυβέρνηση συγγραφέων για την προαγωγή της αποτελεσματικότητας του «Κόκκινου Στρατού»· βλ. M. T. Hooker, ό.π.

¹¹⁷ Βλ. E. Köroğlu, ό.π., σ. 4. Περισσότερες πληροφορίες για την εκδοτική έκρηξη της λεγόμενης «ελαφράς» και «πατριωτικής» ποίησης στη Γερμανία κατά την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στο: N. Detering, “Kriegslyrik im Ersten Weltkrieg-Germanistische Perspektiven”, στο: N. Detering, M. Fischer, A.-M. Gerdes (επιμ.), *Populäre Kriegslyrik im Ersten Weltkrieg*, εκδ. Waxmann, Münster 2013, σ. 15 κεξ.

¹¹⁸ Στο οθωμανικό κράτος η τουρκική εθνικιστική προπαγάνδα παρέμενε μέχρι το 1918 ένα μόνιμο, αν και ανεκπλήρωτο, ζητούμενο της ανερχόμενης προοδευτικής διάνοησης· βλ. E. Köroğlu, ό.π., σ. 5-11.

¹¹⁹ Βλ. J. Mullen, “Propaganda and Dissent in British Popular Song during the Great War”, *Revue Interdisciplinaire “Textes & Contextes”*, τχ. 6, 6/12/2011, πηγή: <http://revueshs.u-bourgogne.fr/textes&contextes/document.php?id=1478> [τελευταία προσπέλαση: 10/8/2015]. Για μια πιο εκτενή ανάλυση του ζητήματος, βλ. του ίδιου, *The Show Must Go On! Popular Song in Britain During the First World War*, εκδ. Ashgate Publishing Group, Farnham/Burlington 2015.

καλλιτεχνών.¹²⁰ Με αφορμή κάποια μάλλον ακίνδυνη, αλλά απειλητική φραστική επίθεση του Στρατήγη στον Ταγκόπουλο, εξ αιτίας ορισμένων σχολίων του που αφορούσαν την υποψηφιότητα του ποιητή για το Αριστείο,¹²¹ ο διευθυντής του *Νουμά* εκδήλωνε την έντονη ανησυχία του για την εκτραχυνθείσα πολιτική ατμόσφαιρα, που στρεφόταν εναντίον της ελευθερίας του λόγου.¹²²

Την ίδια περίοδο η κυβέρνηση Βενιζέλου του 1917 έθετε το λογοτεχνικό και δημοσιογραφικό πεδίο υπό άκρως συγκεντρωτικό και αυταρχικό έλεγχο με την επιβολή στρατιωτικού νόμου στον δημόσιο βίο,¹²³ αθρών εκκαθαρίσεων στη δημόσια διοίκηση,¹²⁴ αυστηρής προληπτικής λογοκρισίας στον Τύπο¹²⁵ και απηνών διώξεων των πολιτικών της

¹²⁰ Στην εν λόγω περίοδο δολοφονήθηκαν, μεταξύ άλλων, ο Ί. Δραγούμης και ο δημοσιογράφος Α. Καβαφάκης, σημειώθηκαν βανδαλισμοί στο θέατρο της Κοτοπούλη και στα γραφεία των εφημερίδων *Ριζοσπάστης* και *Νέα Ελλάς*, ενώ σωματικές και φραστικές επιθέσεις δέχτηκαν ο Κ. Γιολδάσης, ο Σ. Μελάς και ο Δ. Ταγκόπουλος· βλ. Πίκουικ, «Λυτζάρισμα», εφ. *Αστραπή*, 20/7/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7516, σ. 1· «Ανδρέας Καβαφάκης», εφ. *Εθνος*, 22/2/1922, Έτος 8, ΑΦ. 2883, σ. 1· «Ι. Δραγούμης», εφ. *Εστία*, 1/8/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9309, σ. 1· «Πώς εφονεύθη ο Ίων Δραγούμης», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 8/9/1920, Έτος 6, ΑΦ. 1961, σ. 3· «Εις το ειδικόν δικαστήριο. Η κατάθεση του κ. Θαλή Κουτούπη. Η επίθεση κατά των γραφείων “Ν. Ελλάδος”» [πρακτικά δίκης], εφ. *Νέα Ελλάς*, 18/4/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2159, σ. 4· «Αι χθεσιναί σκηναί εις το Θέατρον Κοτοπούλη. Πυροβολισμοί και πανικός», εφ. *Νέα Ελλάς*, 14/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2184, σ. 4· «Ο δέσμιος “Ελεύθερος Τύπος” χάριν των λαϊκών ελευθεριών», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 14/9/1921, Έτος 5, ΑΦ. 2040, σ. 1· Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Συνωμότης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/11/1921, σ. 1· «Επίθεσις μαγγουροφόρων κατά του διευθυντού του “Ελεύθερου Τύπου”. Πώς εγένετο η επίθεσις. Ποίοι οι δράσται», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 18/8/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1657, σ. 1.

¹²¹ Για το ζήτημα αυτό, βλ. *εδώ*, σ. 183-184.

¹²² «Το περασμένο καλοκαίρι τρεις δημοσιογράφοι έτυχε να μην ενθουσιαστούν με κάποιο δράμα πατριωτικό [...]. Ο ποιητής του [...] δεν είχε καμιά ανάγκη να πονοκεφαλιάσει. Η απάντηση ήταν πρόχειρη κι αποστομωτική: “Αυτοί που επικρίνανε το δράμα μου, έγραψε, δεν το επικρίνανε γιατί δεν τους άρεσε, αλλά γιατί είναι πρώην επίστρατοι κ’ εγώ είμαι Βενιζελικός”. Τρομοκρατία! Πού να τολμήσουν να βγάλουν τσιμουδιά οι έρημοι! Κ’ έτσι ο ποιητής ταμπουρώθηκε στο κόμμα και βρήκε την ησυχία του. [...] Επί Κωνσταντινοκρατίας [...] άλλος ποιητής, λιγότερο νεαρός, επειδή έτυχε κάποιος δημοσιογράφος να του χλευάση τα τραγούδια του, δεν έχασε καθόλου καιρό αλλά τον παράδωσε σε μια στρατιωτική περιπολία που περνούσε απ’ εκεί: “Πάρτε τον μέσα, κ. αξιωματικέ, είπε στον περιπολάρχη, γιατί βρίζει το Βασιλιά μας!...”»· βλ. Ο Νουμάς, «Φιλολογική τρομοκρατία», περ. *Νουμάς*, τχ. 613, 5/1/1919, σ. 51.

¹²³ Βλ. «Η κήρυξις στρατιωτικού νόμου», εφ. *Αθήναι*, 21/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 276/2096, σ. 1.

¹²⁴ Βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/6/1917, Έτος 15, ΑΦ. 244/2064, σ. 1.

¹²⁵ Βλ. Π. Ενεπεκίδης, *Η δόξα και ο Διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης, 1908-1918*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2^η 1972· Ε. Λεμονίδου, «Η γαλλική κοινή γνώμη σε σχέση με την Ελλάδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο: ανάμεσα σε λογοκρισία και προπαγάνδα», στο: *Πρακτικά του 25^{ου} Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρίας*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 427-238· της ίδιας, “La politique britannique en Grèce Durant l’année 1916”, στο: Η. Daniels, Ν. Collée-Bak (επιμ.), *1916. La Grande-Bretagne en guerre*, εκδ. Presses Universitaires de Nancy, Nancy 2007, σ. 45-61· της ίδιας, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η οργάνωση της ελληνικής προπαγάνδας στο εξωτερικό: 1912-1920», στο: Ε. Κατωμένος (επιμ.), *Πεπραγμένα 10^{ου} Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τμ. Γ2, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Χανιά 2011, σ. 135-148· της ίδιας, “Propaganda and mobilizations in Greece during the First World War”, στο: Τ. Paddock (επιμ.), *World War I and propaganda*, εκδ. Brill, Leiden/Boston 2014, σ. 273-291. Από το 1917 και εξής, με τους Ν.913/1917 και Ν.1478/1918, ασκήθηκε αυστηρή προληπτική λογοκρισία στον Τύπο, τις εκδόσεις και τα δημόσια θέματα· βλ. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα» (1920-1923)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 45. Σύμφωνα με όσα μέχρι στιγμής γνωρίζουμε, η αστυνομία εισέβαλε τότε στο καφενείο «Μαύρος Γάτος», όπου σύχναζαν μεταξύ άλλων και νέοι συγγραφείς συμπαθούντες τον ιδεαλιστικό σοσιαλισμό, καθώς και σε θεατρική παράσταση έργου του Σ. Σκίπη, που

αντιπάλων (με φυλακίσεις, εξορίες κλπ.).¹²⁶ Αυτό που θα πρέπει εδώ να υπογραμμιστεί είναι πως τα συγκεκριμένα περιοριστικά μέτρα δεν στρέφονταν μόνο κατά των αντιβενιζελικών και σοσιαλεπαναστατικών «φωνών», αλλά και κατά της «χαμηλής» λογοτεχνίας, που προσείλκυε τις προτιμήσεις του μεγάλου αναγνωστικού κοινού.¹²⁷ του ίδιου, δηλαδή, κοινού που, όπως είδαμε, θεωρούνταν κρίσιμο για τη σταθεροποίηση της επίσημης πολιτισμικής πολιτικής. Σε αυτό το ήδη βεβαρημένο κοινωνικό περιβάλλον ήρθαν να προστεθούν διάφορες κυβερνητικές παρεμβάσεις, οι οποίες σε περίοδο παγκόσμιας εκδοτικής κρίσης¹²⁸ επέβαλαν ολιγοπωλιακές συνθήκες στη βιβλιογορά και έφεραν σε κατάσταση οικονομικής ασφυξίας όσους εκδότες και συγγραφείς δεν είχαν εξαρτηθεί από την κυβερνητική εύνοια. Με την αναστολή των εμπορικών δολοηψιών στα χρόνια του πολέμου, οι ελληνικές εκδοτικές και τυπογραφικές επιχειρήσεις αποκόπηκαν από τους αποκλειστικούς προμηθευτές τους, τις ολλανδικές και σουηδικές βιομηχανίες χαρτιού.¹²⁹ Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις συνεχείς υποτιμήσεις της

θεωρήθηκε αντι-πατριωτικό· βλ. Χ. Α. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 42, 46, σημ. 13. Λογοκρισία επιβλήθηκε στον Τύπο σχεδόν όλων των ευρωπαϊκών και βαλκανικών κρατών κατά τη διάρκεια του πολέμου· βλ. ενδεικτικά: R. Darnton, *Censors at Work. How States Shaped Literature*, εκδ. W. W. Norton & Co., New York / London 2014· E. Köroğlu, ό.π., σ. 11-17· R. Sweeney, “La Pudique Anastasie. Wartime Censorship and French Bourgeois Morality”, στο: D. Mackaman, M. Mays (επιμ.), *World War I and the Cultures of Modernity*, εκδ. University Press of Mississippi, Jackson 2000, σ. 3-19· J. A. Keshen, *Propaganda and Censorship during Canada’s Great War*, εκδ. The University of Alberta Press, Edmonton 1996· C. Aliprantis, *Propaganda, Censorship and Formation of Public Opinion in the Habsburg Monarchy during the First World War, 1914-1918*, εκδ. Grin Verlag, Nordstedt 2013· D. Welch, ό.π., σ. 27-39.

¹²⁶ Στην εν λόγω περίοδο επιβλήθηκε κατ’ οίκον περιορισμός στον Α. Καρκαβίτσα και, μεταξύ άλλων, εκτοπίστηκαν ο Δ. Γούναρης, ο Γ. Δραγούμης, ο Σ. Λάμπρος και ο Ι. Μεταξάς· βλ. Φ. Παρασκευόπουλος, *Η πολιτική δραστηριότητα του Γιώνα Δραγούμη (1915-1920)*, ό.π., σ. 317-350· Α. Βαρελάς, «Κόντρα στο ρεύμα: ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές του αναγνωστικού κοινού», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 3, σ. 47-60· Α. Β. Δασκαλάκης, «Ο Σπυρίδων Λάμπρος», εφ. *Βραδυνή*, 25/11/1924, Έτος 1, ΑΦ. 355, σ. 3.

¹²⁷ Το 1919, έπειτα από εκκλήσεις της εφημερίδας *Αθήναι*, η αστυνομία προχώρησε σε κατάσχεση των θεωρούμενων ως «άσεμνων» νεανικών περιοδικών που είχαν κατακλύσει τη βιβλιογορά και σύστησε ειδική λογοκριτική επιτροπή, η έγκριση της οποίας θα αποτελούσε στο εξής προϋπόθεση για την έκδοση ενός οποιουδήποτε εντύπου. Μεταξύ των εντύπων που παύθηκαν τότε ήταν και η *Γάμπα*, συνδιευθυντής της οποίας ήταν ο Καρυωτάκης· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 30/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 213/6073, σ. 1· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 13/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 328/6088, σ. 1· «Η προστασία της Ηθικής», εφ. *Αθήναι*, 14/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 329/6089, σ. 1· Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Ο Καρυωτάκης διευθυντής σατιρικού περιοδικού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 96, τχ. 1138, 1/12/1974, σ. 1763-1779. Η εμπλοκή της αστυνομίας σε ζητήματα τέχνης και λογοτεχνίας οδήγησε και σε κομικοτραγικές εκδηλώσεις κατάχρησης εξουσίας, εάν αληθεύουν οι πληροφορίες του ακόλουθου χρονογραφήματος: Π. Νιρβάνας, «Ο Σουρής εις την αστυνομίαν», εφ. *Εστία*, 29/9/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8868, σ. 1. Περισσότερες πληροφορίες στο: Χ. Α. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 44-46.

¹²⁸ Βλ. ενδεικτικά: H. Orel, *Popular Fiction in England (1914-1918)*, ό.π., σ. 13-14.

¹²⁹ Σύμφωνα με την εφημερίδα *Πατρίς*, λόγω αυτής της εξέλιξης «η τιμή του χάρτου ανήλθεν από 28 λ.[επτά] κατ’ οκάν εις 56», ενώ η εναλλακτική λύση της εισαγωγής χαρτιού από την Αμερική ήταν εμπορικά ασύμφορη («η τεραστία ύψωσις της τιμής των ναύλων θα αναβίβαση τον χάρτην εις 70 λ.[επτά] κατ’ οκάν, εις τρόπον ώστε, με την προσθήκην της αποστάσεως, να αποβαίνει προβληματική η μεταφορά»)· βλ. «Η κρίσις του ελληνικού τύπου», εφ. *Πατρίς*, 20/1/1916, Περίοδ. Β’, Έτος 27, ΑΦ. 7924, σ. 1.

δραχμής και την αύξηση του τυπογραφικού κόστους οδήγησε σε ραγδαία ύφεση της εκδοτικής δραστηριότητας και σε μεγάλη υπερτίμηση των διατιθέμενων έντυπων προϊόντων.¹³⁰ Για την περίοδο 1915-1916 διαβάζουμε στον Τύπο της εποχής ότι: «η υπερτίμησης του χάρτου έπληξεν εις τα καίρια μίαν επιχείρησιν ήτις βραδέως μεν αλλ' ασφαλώς είχεν αρχίσει προκόπτουσα και εν Ελλάδι· την επιχείρησιν της εκδόσεως διαφόρων φιλολογικών βιβλίων εις προσιτάς τιμάς».¹³¹ Το 1917 και το 1918 το εκδοτικό τέλμα εμφανίζεται ως παγιωμένο:

Η φιλολογική ζωή μας διατελεί εις παντελή νέκρωσιν. Από τους παλαιούς λογίους απέλειπεν η όρεξις προς δημιουργίαν και οι νέοι ουδόλως ταρασσούν τα λιμνάζοντα φιλολογικά της ύδατα. Περίεργος αποκάρωσις κατέχει τον διανοούμενον και δημιουργούντα κόσμον της Ελλάδος, αφού και αυτά αι κατά Τετάρτην ομιλίας του “Παρνασσού” περί της εθνικής διηγηματογραφίας αφήνουν την αίθουσαν του μόνου φιλολογικού Συλλόγου μας σχεδόν έρημον ακροατών. [...]. Η ειδική στήλη των εφημερίδων η τόσον πλουσία άλλοτε εις σχετικές πληροφορίας, εμφανίζεται ήδη θλιβερώς αναιμική [...].¹³²

Και αλλού:

Η έλλειψις χάρτου και η υπερτίμησης πάσης τυπογραφικής εργασίας, ακόμη δε και η παντελής ακινησία της φιλολογικής μας ζωής, είναι συνθήκαι δυσμενείς διά την εμφάνισιν νέων εκδόσεων. Διότι ουδείς βεβαίως τολμά να προβή εις εκτύπωσιν βιβλίου, εις εποχήν καθ' ην ουδέ τα έξοδα της εκδόσεως θα δυνηθή να καλύψη. Άλλως τε και η προσοχή όλου του κόσμου θα στραφή προς εξοικονόμησιν των απαιρητήτων δι' έν λιτόν Χριστουγεννιάτικον γεύμα, εγκαταλειπομένου τού της πνευματικής τροφής εθίμου.¹³³

¹³⁰ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Χ. Α. Καράογλου, από το 1916 μέχρι το 1925 η τιμή του ατελούς χαρτιού αυξήθηκε κατά 1335% και του φορολογητέου κατά 1436%, αφού από 0,39 δρχ. το 1916 το ατελές χαρτί έφθασε στις 5,21 δρχ. το 1925 και το φορολογητέο από 0,52 δρχ. έφθασε τις 7,47 δρχ. βλ. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 25-26. Για την εκδοτική ύφεση και την υπερτίμηση των διατιθέμενων προϊόντων, βλ. στο ίδιο, σ. 26-27. Παράδειγμα αναγκαστικής παύσης μιας φιλόδοξης εκδοτικής προσπάθειας αποτελεί η σειρά «Πράσινα Βιβλία» του Σ.Δ.Ω.Β., που «προορίζονταν για κάθε φίλαναγνώστη», όπως παρατηρούσε ο Δροσίνης· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 369 και 375.

¹³¹ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/8/1916, Έτος 13, ΑΦ. 305, σ. 2· επίσης: Περαστικός, «Το βιβλίον», εφ. *Ακρόπολις*, 4/1/1916, Έτος 7, ΑΦ. 3980, σ. 1.

¹³² Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 11/3/1917, Έτος 15, ΑΦ. 144/6174, σ. 2. Πρβλ. το ρεπορτάζ της εφημερίδας *Αστήρ*: «Ουδέ αυτά τα έξοδα διά τον τυπογράφον και τον χάρτην δεν εισπράττομεν από την πώλησιν. [...] Όχι μόνον [...] δεν αγοράζονται τα βιβλία, αλλά και δεν αναγιγνώσκονται. Πάμπολλα βιβλία είναι παντελώς άγνωστα και εις αυτούς ακόμη τους κύκλους των αναγνωστών. Και γίνονται γνωστά όταν θα πωληθούν με την οκάν εις κανέν παντοπωλείον όπου θα τυλιχθούν αι σαρδέλλαι και οι ρέγκοι!»· βλ. Περαστικός, «Το βιβλίον», εφ. *Αστήρ*, 4/1/1916, Έτος 7, ΑΦ. 3980, σ. 1· επίσης: Βουλευβαρδιέρος, «Βιβλία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 10/1/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1344, σ. 1.

¹³³ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/12/1917, Έτος 16, ΑΦ. 55/5459, σ. 1.

Σύμφωνα με τον Βουτιερίδη, «ποτέ άλλοτε η ζωή του βιβλίου δεν ήταν τόσο λειψή» όσο το 1918.¹³⁴ Το 1919 η εικόνα φαίνεται να μεταβάλλεται ελαφρώς εξαιτίας της ελαφράς υποτίμησης του χαρτιού, η οποία επέτρεψε σε νέους λογοτέχνες να προβούν σε τολμηρές εκδοτικές προσπάθειες.¹³⁵ όμως το τύπωμα ενός βιβλίου συνέχιζε να αποτελεί πράξη εμπορικά ασύμφορη:

Αι τιμαί του χάρτου εξακολουθούν εγκαθιδρυμέναι εις τα ύψη, οι δε τυπογράφοι ζητούν τα τετραπλάσια, προβάλλοντες την αύξησιν των εργατικών ημερομισθίων. Ούτω ενώ η κατά τυπογραφικόν φύλλον εκτύπωσις βιβλίου δεν υπερέβαινε τας 40 δρ., ήδη εις αυτά τα δευτέρας τάξεως τυπογραφεία στοιχίζει 120. Αποτέλεσμα ήτο να διακοπούν σχεδόν αι εργασίαι των τριών εκδοτικών μας οίκων, να μη εκδίδονται δε εν Ελλάδι ή μόνον βιβλία διδακτικά. Όσοι εκ των συγγραφέων εμφανίζουν νέον τόμον των, αγοράζουν ακριβά την Δόξαν, αν υποθέση τις ότι η Δόξα έχει στενάς σχέσεις με τα προϊόντα της νεοελληνικής γραφίδος. [...] Και οι Έλληνες λογοτέχναι, όσοι δεν έχουν τα σχετικά χιλιόδραχμα, κρατούν εις το συρτάρι των τα πνευματικά των τέκνα.¹³⁶

Αλλά και το 1920 η προκήρυξη εκλογών ανέκοψε εκ νέου την αισιοδοξία που είχε αρχίσει να επανέρχεται στην αγορά του βιβλίου.¹³⁷ Δεδομένων αυτών των συνθηκών, οι κυριότεροι εκδοτικοί οίκοι (Βασιλείου, Γανιάρης, Ελευθερουδάκης, Ζηκάκης, Σιδέρης, Κολλάρος και Φέξης) έγιναν ιδιαίτερος επιφυλακτικοί προτιμώντας να επενδύουν στην ξένη λογοτεχνία και στα έργα των ήδη αναγνωρισμένων ελλήνων συγγραφέων, κάτι που περιορίζε τις δυνατότητες ανάδυσης νέων λογοτεχνικών τάσεων¹³⁸ και ευνοούσε την κυριαρχία του υφιστάμενου λογοτεχνικού status quo. Οι φαινομενικά ευνοϊκές για τη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα νομοθετικές ρυθμίσεις της περιόδου 1917-1922

¹³⁴ Βλ. Η. Π. Βουτιερίδης, «Η πνευματική ζωή του 1918», περ. *Νουμάς*, τχ. 4/613, 5/1/1919, σ. 52.

¹³⁵ Σύμφωνα με τον Χ. Α. Καράογλου, την περίοδο αυτή παρατηρείται ένας εκδοτικός οργανισμός νέων βραχύβιων λογοτεχνικών περιοδικών. Το φαινόμενο αποκλήθηκε τότε σκωπτικά «περιοδικίτις»· βλ. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 18-19.

¹³⁶ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 156/5915, σ. 1 (απ' όπου προέρχεται το παράθεμα)· επίσης: [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 1/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 5833, σ. 1, όπου οι υποψήφιοι «αριστείς» παρουσιάζονται ως παρακινημένοι όχι τόσο από τη δόξα, όσο μάλλον από το χρηματικό έπαθλο – που συγκρινόμενο με τα αντίστοιχα γαλλικά αποτιμάται ως πενιχρό. Για την κρίση στη βιβλιοαγορά εκείνης της χρονιάς, βλ. «Φιλολογική κίνησις», εφ. *Έθνος*, 21/12/1918, Έτος 6, ΑΦ. 1745, σ. 1· «Το 1918 εν τη φιλολογία και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 103· Σ. Δάφνης, «Ο βιβλιομανής», εφ. *Αθήναι*, 1/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 316/6076, σ. 1· «Τα βιβλία», εφ. *Αθήναι*, 6/7/1919, Έτος 17, ΑΦ. 159/6018, σ. 1.

¹³⁷ «Το φιλολογικόν βιβλίον, το οποίον ο Πόλεμος είχε καταδικάσει εις αφάνειαν, επανέρχεται εις την ζωήν», διαπίστωνε ο Τύπος με κάποια αισιοδοξία, ενώ οι προθήκες των βιβλιοπωλείων παρουσιάζονταν να «λάμπουν από χρυσόδετα βιβλία»· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 29/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 439/6195, σ. 1· επίσης: «Η φιλολογία και η τέχνη τω 1919», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, ό.π.: «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 673, 29/2/1920, σ. 139.

¹³⁸ Κάποιες επενδύσεις σε νέους λογοτέχνες έκανε, σύμφωνα με τον Καράογλου, ο εκδοτικός οίκος «Αθηνά» του Α. Ι. Ράλλη· βλ. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 20.

(υποχρεωτικός περιορισμός του σχήματος των εφημερίδων, όριο στο ύψος των εισαγωγών τυπογραφικού χαρτιού, δυνατότητα εισαγωγής χαρτιού κατώτερης ποιότητας)¹³⁹ δεν φαίνεται να εμπόδισαν την παγίωση ενός εμπορικού τοπίου με καθαρά ολιγοπωλιακά χαρακτηριστικά.¹⁴⁰ Σε αυτήν ακριβώς την περίοδο διαφάνηκε μια τάση πολύπλευρης υποστήριξης δύο εκδοτών, του Ι. Ν. Σιδέρη και του Ι. Δ. Κολλάρου. Σύμφωνα με πληροφορίες που παραθέτει ο Δροσίνης, στη δεκαετία του 1910 οι εκδόσεις του Σ.Δ.Ω.Β., που πραγματοποιούνταν τις περισσότερες φορές σε συνεργασία με τον Σιδέρη, επιβίωσαν χάρη σε ένα μίγμα μεγαλοκεφαλαιακής ιδιωτικής και κρατικής ενίσχυσης.¹⁴¹ Επιπλέον,

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 23-25.

¹⁴⁰ Το 1920 βουλευτές και δημοσιογράφοι της αντιπολίτευσης κατήγγελλαν ότι το τυπογραφικό χαρτί είχε συγκεντρωθεί στα χέρια λίγων κερδοσκόπων· βλ. «Το χαρτί», εφ. *Ένωσις*, 27/2/1920, Έτος 2, ΑΦ. 399, σ. 1.

¹⁴¹ «Τα οικονομικά μας εξακολουθούσαν να είναι στενόχωρα τους πρώτους μήνες του 1911 [...]. Και τότε όλα άλλαξαν διά μιás», παρατηρεί ο Δροσίνης αναφερόμενος στη δωρεά των 10.000 αγγλικών λιρών του Μ. Κοργιαλένιου προς τον Σ.Δ.Ω.Β. «Με τους τόκους του κεφαλαίου αυτού, κατατεθειμένου εις την Εθνικήν Τράπεζαν [...] ο Σύλλογος εξασφάλιζε το μέλλον του και μπορούσε να πλατύνει το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα». Επίσης, το 1927 ο ίδιος ο Βενιζέλος κατέθεσε ανωνύμως στην Εθνική Τράπεζα 1.000.000 δρχ. σε χρεώγραφα και μετρητά, ώστε να διατεθούν από τον Σ.Δ.Ω.Β. «για σκοπόν εθνοφελή». Από το κεφάλαιο αυτό χρηματοδοτήθηκε η συλλογή και έκδοση λαογραφικού υλικού και συγκροτήθηκε αρχείο για την ιστορία της Επανάστασης. Ο διοικητής, τέλος, της Εθνικής Τράπεζας, Α. Διομήδης, φαίνεται πως προσέγγισε τον Δροσίνη για να του προτείνει την έκδοση του περιοδικού *Ελληνικά*. Τη μεταξύ τους συνομιλία αποτυπώνει ο Δροσίνης ως εξής: «Πολύ καλά όλα αυτά που γίνονται για την Αρχαία Ελλάδα, αλλά η νεώτερη μένει παραμελημένη [...]. Χρειάζεται κάτι ζωντανώτερο. Ένα όργανο και για τις σχέσεις που έχουμε με τα γειτονικά μας έθνη, τους Βουλγάρους, τους Τούρκους, τους Σλάβους, τους Αλβανούς και για τας διεκδικήσεις των εις περιοχάς καθαρά ελληνικάς [...]. Πόσα λογαριάσεις τα έξοδα;» «Καμιά εκατοστή το χρόνο», «Θα σας τα δώση η Εθνική Τράπεζα!». Πέρα από αυτήν την ιδιωτική κεφαλαιακή ενίσχυση, ο Σ.Δ.Ω.Β. φαίνεται πως ανέλαβε τη διεκπεραίωση και κρατικού ενδιαφέροντος εκδόσεων. Το 1911, λ.χ., ανέλαβε την επιμέλεια της έκδοσης της *Σύγχρονης Ελλάδας*, «ενός εικονογραφημένου συγγράμματος [...] εις γαλλικήν γλώσσαν, με σκοπόν [...] “να δώση εις τους ξένους πιστήν εικόνα της κινήσεως και προόδου του Έθνους καθ’ άπαντα αυτού τον πολιτειακόν και κοινωνικόν βίον”». Παρότι η έκδοση, που επρόκειτο να συντελεστεί στο τυπογραφείο της «Εστίας», ματαιώθηκε λόγω του πολέμου, έχει ενδιαφέρον ότι, σύμφωνα με τον Δροσίνη, «το οικονομικόν [της] μέρος ήτον εξασφαλισμένον με την κυβερνητικήν χορηγίαν και την συνδρομήν Τραπεζών [...]». Την ίδια εποχή ο επίτροπος του Υπουργείου Παιδείας φέρεται να προέτρεπε τους εκπαιδευτικούς να γραφτούν συνδρομητές στο περιοδικό *Μελέτη* του Συλλόγου. Αλλά και το 1918, εν όψει της Συνθήκης των Σεβρών, ο Βενιζέλος ανέθεσε επείγοντως στον Σύλλογο να μεριμνήσει για τη σύνταξη και την έκδοση σειράς βιβλίων για την υποστήριξη των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων· υπεύθυνος για την κεντρική πώληση της σειράς ήταν ο Ι. Ν. Σιδέρης: «Για το οικονομικόν μέρος ο Σύλλογος δεν είχε καμιά ευθύνη. Ειδική επιτροπή εφρόντιζε να εύρη τους αναγκαίους πόρους και να τους διαχειρισθή» –η επιτροπή αποτελούνταν από τον Αιγινήτη, τον Γληνό (τότε γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας), τον Δέλτα, τον Δοξιάδη, τον Δροσίνη, τον Κοντογιάννη, τον Κουρτίδη, τον Πολίτη, τον Σακελλαρόπουλο, τον Τσουντα και τον Χατζιδάκη. Άλλη έκδοση του Συλλόγου, γραμμένη από τον Δροσίνη το 1926, χρηματοδοτήθηκε, σύμφωνα πάντα με τον Δροσίνη, από το Υπουργείο Στρατιωτικών· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 355, 368-370, 375-378, 379-380· επίσης: Σ. Β. Ψάλλης, *Η Θράκη και η δύναμις τού εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β. / Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1919, σ. β΄· Ε. Βαχάρη, Α. Κορκόλη, *Γεώργιος Δροσίνης· έργα και ημέρες*, εκδ. Σύλλογος «Οι Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνης», Αθήνα 2011, σ. 22, 24. Αντιθέτως, ο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1910 ακμαίος και άλλοτε επιχορηγούμενος από το κράτος Φ.Σ. «Παρνασσός», έχοντας απολέσει την κυβερνητική εύνοια, είχε περιπέσει σε οικονομικό αδιέξοδο, παρουσιάζοντας –για πρώτη φορά στην ιστορία του– ελλειμματικούς ισολογισμούς και αναγκασζόμενος να διακόψει τους ετήσιους χορούς και την έκδοση της Επετηρίδας του. Για την προ του 1910 οικονομική ενίσχυση του Συλλόγου από το κράτος· βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 23, 30,

μέχρι το 1917-1918 ήταν υποχρεωτική η σχολική χρήση των κρατικά εγκεκριμένων *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* που είχαν στην πλειοψηφία τους εκδοθεί από τους δύο αυτούς εκδότες.¹⁴² Η πιο χαρακτηριστική, ωστόσο, ένδειξη για την πιθανότητα κρατικά ευνοούμενη ολιγοπωλιακή συνθήκη στην εκδοτική αγορά είναι ο τρόπος με τον οποίο απονεμήθηκε το Αριστείο, ξεσηκώνοντας –όπως θα δούμε στις επόμενες δύο ενότητες– σωρεία διαμαρτυριών και καταγγελιών. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τον Πίνακα 2.3, μέσα από ένα πλήθος υποψηφιοτήτων, οι κριτικές επιτροπές του Υπουργείου Παιδείας επέλεξαν πάντοτε να επιβραβεύουν έργα που είχαν αποκλειστικά εκδοθεί από έναν και μόνο εκδότη, τον Ι. Ν. Σιδέρη.

35, 50, 69, 77, 92-93, 136, 147, 159, 185, 225, 230-231. Για τις οικονομικές δυσχέρειές του, βλ. *στο ίδιο*, σ. 309, 318-319.

¹⁴² Βλ. Α. Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης...*, ό.π., σ. 87-104· Α. Γ. Καψάλης, Δ. Φ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 56.

Πίνακας 2.3. Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών: τα υπομήφια έργα (1915-1921)

Εκδοτικός Οίκος ¹⁴³	Συγγραφέας	Τίτλος έργου	Έτος ¹⁴⁴
Βασιλείου Γ.	Βουτυράς Δ.	<i>Παπάς ειδωλολάτρης και άλλα διηγήματα</i>	1920
Βασιλείου Γ.	Θεοτόκης Κ.	<i>Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλλα</i>	1920
Βασιλείου Γ.	Θεοτόκης Κ.	<i>Κατάδικος</i>	1919
Βασιλείου Γ.	Πορφύρας Λ.	<i>Σκιές</i>	1920
Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου	Παπαντωνίου Ζ.	<i>Τα χελιδόνια. Ποιήματα για παιδιά</i>	1920
Γανιάρης	Εφταλιώτης Α.	<i>Εκλεχτές Σελίδες</i>	1921
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Καρκαβίτσας Α.	<i>Διηγήματα πραγματογνωστικά</i>	1920
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Ξενόπουλος Γ.	<i>Η τιμή του αδελφού, Α'</i>	1920
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Ξενόπουλος Γ.	<i>Ο κόκκινος βράχος</i>	1915
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Ξενόπουλος Γ.	<i>Ο πόλεμος</i>	1919
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Ξενόπουλος Γ.	<i>Το μυστικό της Κοντέσσας Βαλέραινας</i>	1918
«Εστία», Ι.Δ.Κολλάρος & Σία	Χατζόπουλος Κ.	<i>Βραδινόι θρύλοι</i>	1920
Ζηκάκης Μ.	Ταγκόπουλος Δ.	<i>Πλάι στην αγάπη</i>	1920
Ζηκάκης Μ.	Χατζόπουλος Κ.	<i>Απλοί τρόποι</i>	1920
Παπαδόπουλος	Ξενόπουλος Γ.	<i>Πετριές στον ήλιο</i>	1919
Παπαδόπουλος	Ξενόπουλος Γ.	<i>Φοιτηταί</i>	1919
Σακελλαρίου Π. Δ.	Δαμβέργης Ι.	<i>Τραγούδια της φυλακής</i>	1918
Σιδέρης Ι.Ν.*	Γρυπάρης Ι.	<i>Σκαρβαίοι και Τερρακότες</i>	1919
Σιδέρης Ι.Ν.	Δάφνης Σ.	<i>Το ανοιχτό παράθυρο</i>	1920
Σιδέρης Ι.Ν.	Δάφνης Σ.	<i>Ο Σπαραγμός</i>	1920
Σιδέρης Ι.Ν.*	Δροσίνης Γ.	<i>Φωτερά Σκοτάδια</i>	1915
Σιδέρης Ι.Ν.	Λυκούδης Ε.	<i>Διηγήματα</i>	1920
Σιδέρης Ι.Ν.	Μαλακάσης Μ.	<i>Ασφόδελι</i>	1918
Σιδέρης Ι.Ν.*	Μωραϊτίδης Α.	<i>Διηγήματα Α'</i>	1920
Σιδέρης Ι.Ν.*	Πολέμης Ι.	<i>Σπασμένα μάρμαρα</i>	1917
Τύπος	Στρατήγης Γ.	<i>Τι λεν τα κύματα</i>	1918

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κατανοεί κανείς τους λόγους, για τους οποίους ήταν τότε κοινή η πεποίθηση πως το Αριστείο είχε ασκήσει καταλυτική επίδραση στους συσχετισμούς του λογοτεχνικού πεδίου. Η απουσία μεγάλων εκδοτικών επιχειρήσεων, που θα μπορούσαν να επενδύσουν κεφάλαια στη νεοεμφανιζόμενη λογοτεχνία,¹⁴⁵ διευκόλυνε τη σχεδόν απόλυτη κυριαρχία της επισήμως διακεκριμένης «εθνικής σχολής» στον εκδοτικό χώρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1916, όταν η επιτροπή απένειμε το Μετάλλιο στον Δροσίνη, οι

¹⁴³ Ο πίνακας είναι ενδεικτικός. Καταγράφονται οι υποψηφιότητες που προβλήθηκαν εκείνη την εποχή ως επικρατέστερες για τη διεκδίκηση του Αριστείου. Με αστερίσκο σημειώνονται τα έργα που απέσπασαν τελικά το Αριστείο.

¹⁴⁴ Πρόκειται για το έτος έκδοσης του έργου.

¹⁴⁵ Βλ. Χ. Α. Καρύογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 20.

βασικές υποψηφιότητες δεν ήταν, όπως φαίνεται, περισσότερες από τρεις.¹⁴⁶ Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στην επόμενη βράβευση. Λίγες ημέρες νωρίτερα ο Ξενόπουλος υποστήριζε τα εξής:

Υποθέτω [...] ότι [οι νέες φιλολογικές εκδόσεις] θα είναι ολίγισται, διότι ως τώρα δεν έλαβα παρά δύο: Το “Ημερολόγιον Σκόκου”, χρυσόδετον όπως πάντοτε και τα “Σπασμένα Μάρμαρα” του Πολέμη μ’ εξώφυλλον μαρμαροειδές. [...] Και το μεν “Ημερολόγιον” εξεδόθη, διότι εκδίδεται κατ’ έτος τακτικά, ο δε φιλότιμος εκδότης του επροτίμησε να ζημιωθεί, παρά να χαλάση την σειράν του και την συνήθειαν. Αλλ’ όσον διά την ωραίαν συλλογήν του Πολέμη, θα ημπορούσε κανείς ν’ απορήσει κάπως: ήτο ανάγκη να εκδοθή τώρα και τόσον πολυτελώς, με όλην αυτήν την φοβεράν ακρίβειαν του χάρτου και των πάντων;

Μία μόνη εξήγησις χωρεί: Ο ποιητής έχει φέτος σειράν διά το Αριστείον των Γραμμάτων και ηθέλησεν αντί πάσης θυσίας, να μη χάση την ευκαιρίαν, την οποίαν θα έχανε, κατά τους κανονισμούς, αν δεν εξέδιδε κάποιον βιβλίον εντός του 1917. Και ιδού τα “Σπασμένα Μάρμαρα”.¹⁴⁷

Τα επόμενα χρόνια, η συγκρατημένη βελτίωση των εκδοτικών συνθηκών, η λαμπρή διεξαγωγή της πρώτης τελετής για την απονομή του Αριστείου στον Πολέμη και η διαφαινόμενη σύσταση της Ακαδημίας αύξησαν το ενδιαφέρον των διακεκριμένων συγγραφέων για το Αριστείο.¹⁴⁸ Το χρηματικό έπαθλο του Αριστείου και η προοπτική διορισμού στην υπό σύσταση Ακαδημία φαίνεται πως λειτουργούσαν ως «επενδυτικό» κίνητρο για έναν αναγνωρισμένο και ώριμο συγγραφέα. Έτσι, στο διάστημα 1919-1921 ο ανταγωνισμός γύρω από το Αριστείο ήταν πλέον αυξημένος. Ως επικρατέστεροι διεκδικητές του το 1919 φέρονταν οι Δαμβέργης, Μαλακάσης, Ξενόπουλος και

¹⁴⁶ Βλ. «Διά το Μετάλλιον», εφ. *Εστία*, 6/1/1916, ό.π.: «Απονομή του Μεταλλίου των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 5/1/1916, ό.π.: «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 16, τχ. 179, ό.π., σ. 169· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 223-224. Η πληροφορία του Ροδοκανάκη, ότι ο κατάλογος με τις υποψηφιότητες περιελάμβανε τετρακόσια περίπου έργα, που υπεβλήθησαν προς αξιολόγηση λίγες ημέρες πριν ληφθεί η απόφαση, είχε ως στόχο να τονίσει, διά της υπερβολής, πως η απόφαση της επιτροπής ήταν προειλημμένη· βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 18/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 807, σ. 1. Από το ίδιο πνεύμα διακατέχεται και η κριτική του Ξενόπουλου, που ήταν υποψήφιος με το έργο «Ο κόκκινος βράχος» («Συνήλθον [οι κριταί] προκατειλημμένοι [...]. Δεν έγινε κανενός είδους Διαγωνισμός»): βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 19-20.

¹⁴⁷ Βλ. Γ. Ξ.[Xenopoulos], «Περίπατοι: Εκδόσεις», εφ. *Αθήναι*, 18/12/1917, Έτος 16, ΑΦ. 59/5463, σ. 1.

¹⁴⁸ Για μερικές επισημάνσεις αυτού του αυξημένου ενδιαφέροντος, βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 11/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 84/5843, σ. 1· «Το Αριστείον», εφ. *Έθνος*, 1/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1754, σ. 3· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, ό.π., σ. 84· Κ. Αθάνατος, «Οι αριστείς», εφ. *Πατρίς*, 13/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 12, σ. 1· «Το Αριστείον», εφ. *Καιροί*, 11/1/1920, Έτος 50, ΑΦ. 628/10646, σ. 1. Εκτός συναγωνισμού τέθηκαν οι *Παλιές αγάπες* του Καρκαβίτσα και η *Σιδηρά Διαθήκη* του Δημητρακόπουλου, γιατί αποτελούσαν επανεκδόσεις προγενέστερων έργων· βλ. «Εναρξίς Αριστειάδος», εφ. *Αθήναι*, 30/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 440/6196, σ. 1· «Μία διάψευσις» [επιστολή του Ξενόπουλου], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1.

Στρατήγης, όμως η επιτροπή δεν απένειμε το Αριστείο σε κανέναν.¹⁴⁹ Το 1921, παρά το γεγονός ότι –μέσα στη συγκρατημένα ανακάμπουσα βιβλιαγορά– οι υποψηφιότητες ήταν περισσότερες από κάθε άλλη χρονιά,¹⁵⁰ οι τρεις παρόντες στην ψηφοφορία κριτές (Αννίνος, Δροσίνης και Πολέμης)¹⁵¹ αποφάσισαν ομόφωνα να βραβεύσουν την πρώτη συγκεντρωτική έκδοση των διηγημάτων ενός από χρόνια ανενεργού συγγραφέα, του Αλέξανδρου Μωραϊτίδη.¹⁵² Παρ’ όλα αυτά το Αριστείο έμοιαζε να έχει ανακινήσει τα λιμνάζοντα λογοτεχνικά νερά, με την ώθηση που είχε παράσχει στον εκδοτικό χώρο και με το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού που είχε κατορθώσει να προσελκύσει:

[Το Αριστείο] ετάραξε τα λιμνάζοντα φιλολογικά μας νερά, υπέκαυσε τον ζήλον των γραφόντων και έδωσεν αφορμήν εις την έκδοσιν τόμων, οι περισσότεροι των οποίων δεν ζημιώνουν την Νεοελληνικήν

¹⁴⁹ Σε κάποια του επιστολή αυτής της εποχής, ο Καβάφης, που φαίνεται πως παρακολουθούσε τις λογοτεχνικές εξελίξεις των Αθηνών, αναφέρεται στη φημολογία πως ο Μαλακάσης ήταν ο επικρατέστερος «αριστεύς» εκείνης της χρονιάς: «Συνήντησα προχθές τον Ιάγκο Χέλμη. [...] Εις τας Αθήνας, με είπεν, είδε τον Μαλακάση, ο οποίος, θεωρείται, είναι εξ εκείνων που θα λάβουν το Μετάλλιον των Γραμμάτων στην προσεχή απονομή. Με είπεν ο Χέλμης ότι πρόκειται να γίνει και μια νέα έκδοσις των έργων του Μαλακάση»: βλ. Κ. Π. Καβάφης, [Επιστολή προς Α. Σεγκόπουλο, Αλεξάνδρεια, 14/10/1918], επιμ.: Κ. Γκίκα, πηγή: Αρχείο Καβάφης, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Ίδρυμα Ωνάση, <http://www.kavafis.gr/archive/texts/content.asp?id=104> [τελευταία προσπέλαση: 5/1/2015]. Στις ίδιες φήμες αναφέρεται και ο Ξενόπουλος (*Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 23). Τον ίδιο ποιητή θεωρούσε βέβαιο νικητή και ο Ριζοσπάστης: βλ. Κ., «Επισκόπησις της πνευματικής κινήσεως κατά το 1918», εφ. *Ριζοσπάστης*, 1/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 523, σ. 3. Ο ασθενών Σουρής, που απουσίαζε από την ψηφοφορία, φερόταν αντιθέτως ως υποστηρικτής του Στρατήγη. Για τις άλλες υποψηφιότητες, βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π. Συγγραφείς, όπως ο Φιλύρας (με τη συλλογή *Γυρισμοί*) και ο Ζερβός (με τη συλλογή *Τραγούδια του καλού καιρού*), αποκλείονταν εξ αρχής λόγω του νεαρού της ηλικίας τους: βλ. «Το Αριστείον της Λογοτεχνίας», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 85/5844, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 17, τχ. 203-204, ό.π.: «Αι επιτροπαί διά τα Αριστεία των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Νέα Ελλάδα*, ό.π.: Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Ιω. Πολέμης διά το Αριστείον», ό.π. Η πληροφορία ότι η μοναδική ψήφος, που διαφοροποιήθηκε, ανήκε στον Σουρή («Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π.) είναι μάλλον λανθασμένη. Για τη μειοψηφούσα γνώμη δεν δόθηκαν όμως περαιτέρω πληροφορίες, καθώς, σύμφωνα με τον Πολέμη, είχε δοθεί όρκος εχεμύθειας από τα μέλη της επιτροπής: βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Ιω. Πολέμης διά το Αριστείον», ό.π.: «Εις ουδένα το Αριστείον», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π.: «Το Αριστείον», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, ό.π.: «Το Αριστείον της Λογοτεχνίας δεν απονέμεται εις κανένα», εφ. *Εστία*, ό.π.: «Το Αριστείον εις κανένα», εφ. *Νέα Ελλάδα*, ό.π.

¹⁵⁰ Το 1921, ως διεκδικητές του Αριστείου αναφέρονται οι συγγραφείς Βουτιεριδής, Βουτυράς, Δάφνης, Εφταλιώτης, Θεοτόκης, Καρκαβίτσας, Λυκούδης, Ξενόπουλος, Παπαντωνίου, Πορφύρας και Ταγκόπουλος. Ο Δημητρακόπουλος, που είχε εκ των προτέρων δηλώσει ότι δεν θα αποδεχόταν πιθανή βράβευσή του, υποστήριξε την υποψηφιότητα του Ξενόπουλου: βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π.: βλ. επίσης: Ο Πλανόδιος, «Εδώ κ’ εκεί», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 10/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1440, σ. 2. Για την ανάκαμψη στη βιβλιαγορά εκείνης της χρονιάς, βλ. «Διανοητικά οχυρά», εφ. *Πρωτεύουσα*, 2/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 1· «Το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Πρωτεύουσα*, 4/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 1· «Ενδεχόμενος αριστεύς» [σκίτσο που απεικονίζει τον Λ. Πορφύρα], εφ. *Πρωτεύουσα*, 9/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 8, σ. 1· Δ. Κόκκινος, «Φαινόμενον αντιδράσεως», εφ. *Πρωτεύουσα*, 10/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 9, σ. 1· Χ. Λ. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 22.

¹⁵¹ Ο Γρυπάρης και ο Προβελέγγιος απουσίαζαν, ισχυριζόμενοι ότι βρίσκονταν εκτός Αθηνών.

¹⁵² Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, ό.π.: «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π.: «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων. Ποίος ο νέος αριστεύς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/1/1921, ό.π.: «Εις τον κ. Μωραϊτίδην το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Πολιτεία*, 16/1/1921, ό.π.: «Η απονομή του Αριστείου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εστία*, 15/1/1921, ό.π.

Γραμματολογία. Πλην τούτου, κινείται η προσοχή του κοινού προς το Ελληνικόν βιβλίον, το οποίον βαθμηδόν θα μάθη να αγαπά. Από την επικοινωνίαν αυτήν του αναγιγνώσκοντος κόσμου με τα πρωτότυπα έργα, θα ωφεληθούν βεβαίως αμφοτέρωτα τα μέρη. Το κοινόν θα μορφωθή καλαισθητικώτερον και οι Έλληνες λογοτέχνη θα καταστούν γνωστότεροι μεταξύ των συμπατριωτών των. Ωστε το Αριστείον αποδεικνύεται θεσμός σπουδαιότατος διά την πνευματικήν ανάπτυξιν του τόπου.¹⁵³

Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο Δροσίνης καταδείκνυε ως ένδειξη για την επιτυχία του Αριστείου το γεγονός ότι «κατά κοινήν ομολογίαν» είχε συντελέσει «εις ενίσχυσιν της λογοτεχνικής ιδία κινήσεως» και είχε προκαλέσει «το υπέρ αυτής και των Καλών Τεχνών ενδιαφέρον του Κοινού».¹⁵⁴ Το Αριστείον λειτούργησε, έτσι, ως μοχλός για την ενίσχυση της εκδοτικής παρουσίας των συγγραφέων της «Γενιάς του 1880» και των επιγόνων της, ενθαρρύνοντας όχι μόνο τον εμπλουτισμό της αγοράς με νέα έργα τους, αλλά και τη συγκέντρωση της αθησαύριστης λογοτεχνικής παραγωγής τους, καθώς και την επανέκδοση παλαιότερων έργων τους.¹⁵⁵

Από τα παραπάνω αναδεικνύεται για άλλη μια φορά ο κομβικός ρόλος του Δροσίνη, που ως Τμηματάρχης Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας και ως συνδιαμορφωτής της διοικητικής πολιτικής των πιο σημαντικών μη κερδοσκοπικών συλλόγων της περιόδου 1910-1923 (Σ.Δ.Ω.Β., Φ.Σ. «Παρνασσός», «Ωδείον Αθηνών») εκμεταλλεύτηκε την ιδιαίτερη συγκυρία του πολέμου, προκειμένου να παγιώσει την ιδεολογική κυριαρχία της «Γενιάς του 1880». Στην επόμενη ενότητα εξετάζουμε πώς η ισχυρή αμφισβήτηση αυτής της κυριαρχίας περνούσε μέσα από την απονομιμοποίηση των νέων θεσμών, των βραβείων και των διαγωνισμών, που είχε μόλις καθιερώσει η βενιζελογενής διάνοηση.

¹⁵³ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η επιφυλλίδα της *Αθηναϊκής*: βλ. Ο Ανωφελής, «Το Αριστείον», εφ. *Αθηναϊκή*, 30/12/1919, Έτος 1, ΑΦ. 320, σ. 1· Κ. Ουράνης, «Η ελληνική ποίηση κατά το διαρρέυσαν έτος», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 4/4/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1804, σ. 3.

¹⁵⁴ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Η νεκρολογία του», ό.π.

¹⁵⁵ Εκείνη την εποχή κυκλοφόρησαν οι συγκεντρωτικές εκδόσεις έργων του Γρυπάρη, του Λυκούδη, του Μωραϊτίδη και του Πορφύρα, οι αναδημοσιεύσεις έργων του Δημητρακόπουλου και του Χατζόπουλου και νέα έργα του Θεοτόκη, του Ξενόπουλου και του Πολέμη (βλ. Πίνακα 2.3.). Για το ζήτημα της επανακυκλοφορίας βιβλίων στην περίοδο του Μεσοπολέμου, βλ. Α. Πολίτης, «Τεχνητές διαχρονίες και αναγκαστικά ζεύγη· σημειώσεις για τις στρατηγικές της επανακυκλοφορίας βιβλίων κατά τον Μεσοπόλεμο», περ. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής*, τχ. 7, 2000, σ. 169-179.

2. Εγχειρήματα απονομιμοποίησης της κυρίαρχης πολιτισμικής πολιτικής

2.1. Τα βραβεία ως πολιτικό σκάνδαλο

Όπως κατέδειξε ο μελετητής των αμερικανικών και αγγλικών βραβείων J. F. English, οι συζητήσεις που αφορούν τις λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές βραβεύσεις –και ιδίως οι συζητήσεις που αφορούν τις αποφάσεις της εκάστοτε κριτικής επιτροπής– εμπεριέχουν ως εγγενή χαρακτηριστικά τους τη σκανδαλολογία και τις κατηγορίες περί διεφθαρμένων ή συναλλασσόμενων κριτών. Φαίνεται μάλιστα πως όσο μεγαλύτερο κύρος διαθέτει ένα βραβείο, τόσο πιο έντονες επικρίσεις δέχεται.¹⁵⁶ Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από την εκτεταμένη συζήτηση που προκάλεσαν οι κυβερνητικές παρεμβάσεις των Φιλελευθέρων στο ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο της δεκαετίας του 1910. Καθώς τα κρατικά παράσημα και το Αριστείο είχαν γίνει ευθύς εξαρχής αντιληπτά ως σημαντικοί μηχανισμοί για την αξιακή ιεράρχηση στο λογοτεχνικό πεδίο, δεν άργησαν –σε εποχή πολιτικού φανατισμού– να πυροδοτήσουν μια εν πολλοίς ακραία σκανδαλολογία.¹⁵⁷ «Η συγκίνησης είναι ζωηρά εις τους κύκλους των λογογράφων», παρατηρούσαν με εξημμένο ενδιαφέρον οι δημοσιογράφοι της εποχής προκειμένου για το Αριστείο. «Εις τα φιλολογικά κέντρα, εις τα καφενεία των νέων, εις τα γραφεία των εφημερίδων και των περιοδικών, το ζήτημα του Αριστείου αποτελεί το θέμα της ημέρας».¹⁵⁸

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας, πριν ξεσπάσει ο Εθνικός Διχασμός, οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες είχαν γίνει ευρέως αποδεκτές από ένα μεγάλο μέρος του Τύπου και των συνεργαζόμενων με αυτόν συγγραφέων¹⁵⁹ ως μια απρόσμενα θετική εξέλιξη:

¹⁵⁶ Τα παραπάνω αποτελούν τον θεματικό πυρήνα του κεφαλαίου “Scandalous Currency” από το βιβλίο του J. F. English, *The economy of prestige*, ό.π., σ. 187-196.

¹⁵⁷ Η εφημερίδα *Αθήναι* μιλούσε χαρακτηριστικά για «λογομαχίες»· βλ. «Το Αριστείο της Λογοτεχνίας», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1919, ό.π.

¹⁵⁸ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Γρ. Ξενόπουλος», εφ. *Αθήναι*, 13/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 86, 5845, σ. 1.

¹⁵⁹ Σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι κάθε μεμονωμένη κριτική εκδήλωση υπέρ των κυβερνητικών πρωτοβουλιών εμφορούνταν κατ’ ανάγκην από ιδιοτελή ή προπαγανδιστικά κίνητρα. Αυτό που, αντιθέτως, έχει σημασία για την κατανόηση των συσχετισμών που αναπτύχθηκαν στο υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό πεδίο είναι το πλέγμα των κριτικών και δημοσιογραφικών κειμένων που ως σύνολο και ως μέρος μίας κοινωνικής δομής λειτουργούσε υποστηρικτικά προς την ασκούμενη κυβερνητική πολιτική. Υπ’ αυτήν την έννοια, θα πρέπει να γίνεται πάντοτε διάκριση μεταξύ των ιδιωτικών και των δημόσιων τοποθετήσεων των κοινωνικών υποκειμένων. Οι διά του Τύπου ανακοινώσεις του Παγανέλη ή του Δασκαλάκη π.χ., που εξηγούσαν τους λόγους απόρριψης των βραβείων τους, δεν μπορούν να

Έτριβαν τα μάτια τους χθες οι ποιηταί και οι λογογράφοι που παρασημοφορήθησαν τόσο εξαφνικά. – Κανείς των δεν το ήξευρεν· ούδ' οι δημοσιογράφοι. – Εις μερικούς μάλιστα επέρασε προς στιγμήν η ιδέα ότι πρόκειται περί φάρσας της “Εστίας” παρ' όλον το αδικαιολόγητον της υπονοίας. – Ο Σουρής δε ήτο ιδιαιτέρως θυμωμένος με την εχεμύθειαν η οποία τον ημπόδισε να εκμεταλλευθή την είδησιν εις τον αυριανόν του “Ρωμηόν”.¹⁶⁰

Οι εφημερίδες *Εστία*, *Έθνος*, *Εμπρός*, *Εφημερίς*, *Ακρόπολις*, *Αθήναι*, *Σημαία* και *Σκριπ*, καθώς και τα περιοδικά *Παναθήναια* και *Πινακοθήκη* συνηγορούσαν –άλλοτε με κάποιες επιμέρους ενστάσεις και άλλοτε με ανεπιφύλακτους επαίνους– στη σύσταση του Τμήματος Γραμμάτων και Τεχνών, στην παρασημοφόρηση, τη βράβευση και τους διορισμούς των θεωρούμενων ως άξιων εκπροσώπων της εθνικής λογοτεχνίας, στη διεξαγωγή των διαγωνισμών του Υπουργείου Στρατιωτικών και στην εν γένει κρατική προστασία του πολιτισμού.¹⁶¹ Οι πιο ενθουσιώδεις σχολιαστές υπογράμμιζαν το γεγονός πως μέχρι εκείνη την εποχή οι έλληνες λογοτέχνες δεν είχαν αναγνωριστεί ποτέ από την πολιτεία για την ίδια τη λογοτεχνική τους εργασία, παρά μόνο περιστασιακά για τις παράλληλες δημοσιούπαλληλικές τους υπηρεσίες· οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες έρχονταν, κατ' αυτούς, να εκπληρώσουν ένα οφειλόμενο χρέος:

Εκατοντάς βλαχοδημάρχων είχαν τα στήθη κοσμημένα με τον Σταυρόν του Σωτήρος και δεν τον είχαν ο Μαρκοράς, ο Παγανέλης, ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς!! Πώς είχαν επιπλεύσει ο Σουρής είναι μυστήριο. Οι δε Μπάμπης Άννινος και Δημ. Γρ. Καμπούρογλους το επήραν όχι ως ιστορικός ο δεύτερος και ως λογογράφος ο πρώτος, αλλ' ως Κυβερνητικοί υπάλληλοι. Εκ των

συγκαταλεχθούν στην ίδια κατηγορία με μια μαρτυρία για το πώς αντέδρασε αυθόρμητα ο Βλάχος, όταν του ανακοινώθηκε η βράβευσή του: «Με δέχτηκε», θυμόταν ο Δροσίνης, «με ξεχειλισμένη συγκίνηση, όταν πήγα να του το πω. Κι' όταν έσκυψα να του φιλήσω το χέρι, με τράβηξε στην αγκαλιά του και με καταφίλησε με δακρυσμένα μάτια. Με φωνή κομμένη μου είπε: “Δεν με ξεχάσατε λοιπόν!”» βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 222.

¹⁶⁰ Βλ. «Με λίγα λόγια», εφ. *Εστία*, 31/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6070, σ. 4· επίσης: «Τιμαί πρωτοχρονιάτικαι προς τα γράμματα», εφ. *Εστία*, 30/12/1910, ό.π.· «Η κυβέρνησις και τα γράμματα», εφ. *Εστία*, 31/12/1910, ό.π., σ. 2.

¹⁶¹ Βλ. «Ανακαίνισις εκκλησίας και παιδείας - Αρχαιολογία και καλλιτεχνία...», εφ. *Εστία*, 6/1/1915, ό.π.· «Τιμαί πρωτοχρονιάτικαι προς τα γράμματα», εφ. *Εστία*, ό.π.· Π. Καλαποθάκης, «Οι νέοι ιππόται», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1910, Έτος 15, ΑΦ. 5097, σ. 3· «Ποιητικός διαγωνισμός προς σύνταξιν στρατιωτικών ασμάτων. Μια φαεινότετη ιδέα», ό.π.· Κ. Α. Κατσαντώνης, «Τα άσματα διά τον στρατόν», εφ. *Εμπρός*, 30/9/1913, ό.π.· «Καθημερινά εντυπώσεις: Ακόμη δεν τον είδαμε», εφ. *Εμπρός*, 3/10/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6090, σ. 2· «Το διήγημα», εφ. *Εφημερίς*, 25/1/1915, ό.π.· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/6/1915, ό.π.· «Τα στρατιωτικά διηγήματα» και «Ένας διαγωνισμός», εφ. *Έθνος*, Έτος 2, ΑΦ. 445 και 447, 25/1 και 26/1/1915, σ. 2· «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/1/1915, ό.π.· «Οι λογογράφοι και οι καλλιτέχνας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1479, σ. 1· Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 205, Μάρτιος 1918, σ. 7· του ίδιου, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 177, Νοέμβριος 1915, σ. 131· του ίδιου, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 202, ό.π.· «Επιθεώρησις: Ειδήσεις-περιοδικά-εφημερίδες», περ. *Παναθήναια*, τμ. 14, Νοέμβριος 1913, σ. 62· Ο Φρουρός, «Σταθμοί προόδου», ό.π.· «Γράμματα και τέχνας», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, ό.π., σ. 18.

νεωτέρων δε είχε τον σταυρόν μόνος ο Τανάγρας ως αξιωματικός, και επ' ανδραγαθία μάλιστα.¹⁶²

Αλλά και μετά το 1915, η υποστήριξη, που παρεχόταν από το ίδιο περίπου δημοσιογραφικό δίκτυο στις επιμέρους αποφάσεις των κριτικών επιτροπών, συντελούνταν με ένα πλήθος από επαινετικά σχόλια και θετικές κριτικές, καθώς και με τη δημοσίευση σκίτσων και φωτογραφιών των διακριθέντων λογοτεχνών,¹⁶³ εκ των οποίων τη μεγαλύτερη αποδοχή είχε ο Παλαμάς.¹⁶⁴ Το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις οι επαινούμενοι και βραβευόμενοι συγγραφείς ήταν και συνεργάτες τους φανέρωνε πως η κρατική αναγνώριση ενός συγγραφέα λειτουργούσε και ως παράλληλη επικύρωση των συμβολικών ή οικονομικών επενδύσεων που είχαν πραγματοποιηθεί από τις εκδοτικές επιχειρήσεις στο διακριθέν λογοτεχνικό προϊόν.¹⁶⁵ Ο Τύπος προσπαθούσε, άλλωστε, να

¹⁶² Βλ. «Η κυβέρνησις και τα γράμματα», εφ. *Εστία*, ό.π.

¹⁶³ Βλ. «Από τους νέους ιππότας», εφ. *Εμπρός*, 7/1/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5103, σ. 1· «Οι άνιπτοι ιππόται της λογιότητος (Σχεδιάγραμμα Ροϊλού)», εφ. *Εστία*, 8/1/1911, Έτος 16, ΑΦ. 6077, σ. 1· «Οι λογογράφοι και οι καλλιτέχναι», εφ. *Έθνος*, ό.π.· «Η απονομή των μεταλλίων. Οι βραβευθέντες», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 54-58· πρβλ. Εικ. 3.

¹⁶⁴ Ανεπιφύλακτα επαινετική για τους πέντε πρώτους «αριστείς» ήταν η άποψη των εντύπων *Εστία*, *Αθήναι* και *Παναθήναια*: βλ. «Το επίδομα», εφ. *Εστία*, 2/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7505, σ. 1· «Οι τιμηθέντες», εφ. *Έθνος*, 13/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 433, σ. 2· [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 88/5388, σ. 2· «Η απονομή των μεταλλίων. Οι βραβευθέντες» και «Μετά την απονομή των μεταλλίων», περ. *Τα Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 54-58 και 60. Παρά τις επιμέρους αντιρρήσεις της, θετική ήταν η γνώμη και της *Εφημερίδος*: βλ. «Τα μετάλλια», εφ. *Εφημερίς*, 3/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1123/11729, σ. 1. Για ορισμένες θετικές κρίσεις για τον Γρυπάρη, τον Δροσίνη, τον Παλαμά, τον Πολέμη και τον Σουρή, βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 418, ό.π.· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, ό.π.· [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1915, ό.π.· «Λακωνικά: Τα μετάλλια», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, ό.π.· «Διά το μετάλλιον», εφ. *Εστία*, 6/1/1916, ό.π.· «Το μετάλλιον», εφ. *Καιροί*, 6/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 365, σ. 2· Ο Φρουρός, «Σταθμοί προόδου», ό.π.· «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 13/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4831/1771, σ. 1· «Περί το Αριστείον», εφ. *Εστία*, 12/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 8110, σ. 1· Πίκουικ, «Το Αριστείον», εφ. *Αστραπή*, 5/5/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7452, σ. 1.

¹⁶⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του ΣΤ' Φιλαδέλφειου Διαγωνισμού, εισηγητής του οποίου ήταν ο διευθυντής της εφημερίδας *Αθήναι* και βουλευτής Γ. Παπ. Τα αποτελέσματα του διαγωνισμού δημοσιεύτηκαν σε πλήρη αναμετάδοση στην εφημερίδα *Αθήναι*, ενώ σε πρωτοσέλιδη, μεγάλου μεγέθους φωτογραφία παρουσιάστηκε ο νικητής, Σ. Δάφνης, που ήταν μόνιμος συνεργάτης της εφημερίδας. Επιπλέον, επί δύο περίπου μήνες δημοσιεύονταν δείγματα από όλες τις βραβευθείσες συλλογές: βλ. «Οι βραβευθέντες του Φιλαδέλφειου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6351, σ. 1· «Ο Φιλαδέλφειος Αγών: Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου, 1-4 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244-248/6351-6355, σ. 1-2· «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 3/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 247/6354, σ. 1. Παρεμφερή τακτική είχε ακολουθήσει η ίδια εφημερίδα και νωρίτερα, όταν έκρινε πως τα έργα που βραβεύτηκαν στον δεύτερο διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών –μεταξύ των οποίων βρίσκονταν και έργα των συνεργατών της, Τανάγρα και Δάφνη– ήταν και τα καλύτερα μεταξύ των υποψηφίων: βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, ό.π. Ενδεικτική για τον χαρακτήρα των «επενδύσεων», που συνδέαν με σχέσεις αλληλεξάρτησης τους εκδότες και τους λογοτέχνες, είναι και η ακόλουθη αφιέρωση του Πολέμη στον εκδότη της *Εστίας*, Άδωνη Κύρου: «Αγαπητέ μου Άδωνι, σου αφιερώνω το βιβλίον μου τούτο, όχι μόνον διά να στολίσω την πρώτην του σελίδα με το φιλικόν σου όνομα, αλλά και διότι επί τέλους δικαιοματικώς σου ανήκει. Μίαν τυχερήν ημέραν, που συνηντήθημεν εις την οδόν Σταδίου, μου είπες [...]: –Προ πολλού ήθελα να σου κάμω μίαν πρότασιν: αποφασίζεις να γράψης διά την «Εστίαν» μίαν σειράν ποιημάτων; Εδέχθην ολοψύχως είτε διότι η πρότασίς σου εκείνη μου εφάνη αποσείουσα μίαν κάποιαν μου απογοήτευσιν, είτε διότι την συνεργασίαν εις την «Εστίαν» την εθεώρουν ανέκαθεν τιμητικήν και προσφιλή» βλ. Ι. Πολέμη,

συνδιαμορφώσει τις εξελίξεις επηρεάζοντας τις αποφάσεις των επιτροπών με προδημοσιεύσεις των προωθούμενων υποψηφίων ή με κριτικά σημειώματα σαν το ακόλουθο, που –στις παραμονές της ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων– υπενθύμιζε μεταξύ άλλων ως προσόντα του υποψηφίου «αριστέως» την πατριωτική «στράτευση» και τον «απέραντο θαυμασμό» του για τον Βενιζέλο:

Τα γεγονότα των δύο τελευταίων ετών ενέπνευσαν εις τον φίλον ποιητήν κ. Στρατήγην μίαν σειράν ποιημάτων, αληθινών παιάνων, ών τινες εδημοσιεύθησαν εις την “Εστία”, ήδη δε συγκεντρωμένοι εις ένα τόμον προσφέρονται εις τους θαυμαστάς του ποιητού.

Τα νέα ποιήματα του κ. Στρατήγη παρουσιάζουν τας αρετάς αι οποίαι του ανεγνωρίσθησαν πάντοτε, την επιμέλειαν του στίχου, την ζωηράν έμπνευσιν, το βαθύ αίσθημα της φιλοπατρίας το οποίον τον διακρίνει. Ο κ. Στρατήγης είναι από τους λογοτέχνας, οι οποίοι εσκέφθησαν ότι αγωνιζομένης της Πατρίδος των, η έμπνευσις των έχει την υποχρέωσιν να εξελιχθή εν αρμονία προς τα περίξ γεγονότα. Και στρατευθείς εις την υπηρεσίαν της ιδέας, ηγωνίσθη και αυτός διά να ενθουσιάση, να εξάρη, να υμνήση, ν’ αποκρυσταλλώση εις στίχους το κυριαρχούν αίσθημα της εποχής και τας ηρωϊκάς πράξεις και τας ελπίδας και τας προσδοκίας. Μέρος των ποιημάτων του κ. Στρατήγη διαπνέεται από τον απέραντον θαυμασμόν του προς τον κ. Βενιζέλον, του οποίου η μεγάλη μορφή ανακύπτει συχνά μέσα από τους στίχους του ποιητού.¹⁶⁶

Αλλά και λογοτέχνες, που ευνοούνταν προσωπικά από την κυβερνητική πολιτική, όπως ο Άννινος, ο Δάφνης, ο Νιρβάνας και ο Παλαμάς, αξιοποιούσαν με κάθε αφορμή την πρόσβασή τους στα δημόσια βήματα έκφρασης, προκειμένου να επαινούν και να αναδεικνύουν ως εθνικά επωφελείς τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες και τις αποφάσεις των

Το παλιό βιολί, εκδ. Ι. Δ. Κολλάρος, Αθήνα 21912, σ. 5 (η υπογράμμιση είναι δική μου). Βλ. ακόμη τα «θερμά, ειλικρινή συγχαρητήρια» της εφημερίδας *Εθνική* στον συνεργάτη της Δ. Βουτυρά για τη μετέπειτα βράβευσή του από το κράτος, στο: «Ο κ. Δημ. Βουτυράς», εφ. *Εθνική*, 12/2/1936, Έτος 1, ΑΦ. 113, σ. 2.

¹⁶⁶ Βλ. «Τα ποιήματα του κ. Στρατήγη», εφ. *Εστία*, 28/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8749, σ. 1. Για παραδείγματα προδημοσιεύσεων, βλ. ενδεικτικά: Ι. Πολέμης, «Ο λιποτάχτης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 17/12/1917, Έτος 2, ΑΦ. 343, σ. 2· του ίδιου, «Το ρημάδι», «Μικρά Ασία» και «Τα ονόματα», περ. *Ατλαντίς* (Νέας Υόρκης), τμ. 6, τχ. 3, 4 και 10, Μάρτιος, Απρίλιος και Οκτώβριος 1915, σ. 25, 13 και 22 αντίστοιχα· Γ. Στρατήγη, «Σαν σήμερα!...», «Η αρμάδα», «Οι δώδεκα εφιάλτες», εφ. *Πατρίς*, 5, 10, 28 Ιανουαρίου 1918, Περίοδ. 2, Έτος 25, ΑΦ. 8494, 8499, 8527, σ. 1· του ίδιου, «Ελληνες και Ούννοι», «Ελλάς και Αγγλία», «Η νέα μας δόξα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 18, 27 Φεβρουαρίου και 9 Μαρτίου 1918, Έτος 2, ΑΦ. 406, 415, 423, σ. 1. Για μια προδημοσίευση και προώθηση των υποψηφίων ποιημάτων του Δροσίνη λίγες ημέρες πριν από την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων για την απονομή του Αριστείου το 1916, βλ. Γ. Δροσίνης, «Φωτερά Σκοτάδια» και «Νέα ποιήματα», εφ. *Αθήναι*, 24 και 25 Δεκεμβρίου 1914, Έτος 13, ΑΦ. 67-68/5337-5338, σ. 1· «Τα “Φωτερά Σκοτάδια”», εφ. *Αθήναι*, 27/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 70/5340, σ. 2. Μία μόλις ημέρα πριν από την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων του 1920, η *Εστία* εκθειάζε τη συλλογή του Γρυπάρη (Μ., «Ο τόμος του κ. Ι. Γρυπάρη», εφ. *Εστία*, 10/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9108, σ. 1), ενώ ο Λ. Αστέρης παρατηρούσε: «Είναι πάντοτε νέα και πάντοτε φρέσκα [τα ποιήματα του Γρυπάρη]» («Ενας ποιητής», εφ. *Πρωινή*, 1/1/1920, Έτος 19, ΑΦ. 6839, σ. 1). Ο Κ. Αθάνατος, αντίθετα, υποστήριζε την υποψηφιότητα του Θεοτόκη: «[ο] “Κατάδικος” είναι από τα ωραία, από τα ανώτερα, που έχει και θα ’χη η Νεοελληνική Λογοτεχνία» (Κ. Αθ. [άνατος], «“Κατάδικος”», εφ. *Πατρίς*, 9/1/1920, Περίοδ. Β’, Έτος 30, ΑΦ. 8, σ. 3).

κριτικών επιτροπών.¹⁶⁷ Αυτή η σύμπλευση με την κυβερνητική πολιτική κατέτεινε έτσι συχνά στην προσφυγή στο στερεότυπο πατερναλιστικό ρητορικό σχήμα, που παραλλήλιζε το έθνος με την οικογένεια, το κράτος με τον στοργικό της γονέα και τους λογοτέχνες με τα προστατευόμενα τέκνα. Ένα δημοσιογραφικό σχόλιο του *Σκριπ*, για παράδειγμα, εκτιμούσε ότι οι παρασημοφορίες των λογοτεχνών αποτελούσαν μία καλή πράξη του «πατέρα» υπουργού, που όφειλε να εκτιμηθεί δεόντως από τα «παιδιά» του, δηλαδή τους συγγραφείς.¹⁶⁸ Αλλά και ο Νιρβάνας αξιοποιούσε το ίδιο σχήμα προκειμένου να φανερώσει την ικανοποίησή του για την –κατά τη γνώμη του– πρώτη «από καταβολής του Βασιλείου» πράξη αναγνώρισης των «πνευματικών εργατών του τόπου»:

Η εκτίμησις του [του Κράτους] είναι η εκτίμησις της μητέρας, διά την οποίαν όλα τα τέκνα της δικαιούνται εις την ιδίαν στοργήν. Και όταν έλθη η στιγμή να μοιράση τα ηθικά ή τα υλικά του δώρα, τα απονέμει με ένα πνεύμα αφελούς δικαιοσύνης, που αν δεν είναι η δικαιοσύνη του ευαίσθητου ζυγού, που ζυγίζει τα εκατοστά ή τα χιλιοστά του γραμμαρίου, είναι όμως μία δικαιοσύνη κατά βάθος συμπαθητική και ωραία, κάτι τι που εξιλεώνει και αυτήν την αδικίαν.¹⁶⁹

Στο ίδιο, τέλος, αναλογικό σχήμα στηριζόταν και η ομιλία του υπουργού Παιδείας, Δ. Δίγκα, κατά την τελετή απονομής του Αριστείου στον Πολέμη:

Διά πρώτην φοράν παρίσταται εν *επισημω τελετή* η Ελληνική Πολιτεία και Κοινωνία απονέμουσαι φόρον τιμής εις ένα εργάτην των γραμμάτων, επιβραβεύουσαι το έργον του και τιμώνσαι εν τω προσώπω του ου μόνον αυτόν τον ίδιον, αλλά και την υψηλήν λειτουργίαν, ής είναι ιεροφάντης.

Εδώ δε ακριβώς έγκειται η εξαιρετική σημασία του γεγονότος. Διότι είναι άντικρυς εσφαλμένη η αντίληψις, ότι τα γράμματα και αι τέχναι είναι δυνατόν να ανθήσωσι και ακμάσωσιν, εάν οι μύσται αυτών αφήνωνται εγκαταλελειμμένοι εις τον σκληρόν της ζωής αγώνα, εάν μένωσιν εστερημένοι από την στοργήν της Κοινωνίας και της Πολιτείας [...]. [...] Πανταχού όπου η ιστορία του πολιτισμού εμφανίζει ιδιάζουσας άνθησιν των γραμμάτων και τεχνών, είναι αύτη κατά κανόνα απαράβατον αποτέλεσμα θαλπωρής κοινωνικής, ιδιαζούσης εκτιμήσεως και στοργής προερχομένης είτε εκ μέρους της εκκλησίας, είτε εκ μέρους των ευγενών και των ηγεμόνων, είτε εκ μέρους των ανεπτυγμένων αστικών τάξεων, είτε τέλος εκ μέρους της Πολιτείας, εκπροσωπούσης την καθολικήν συνείδησιν του Έθνους. [...] Η δε αναγνώρισις αύτη, έστω και υπό στενού σχετικώς, αλλ' επιλέκτου μέρους της Κοινωνίας έχει και τούτο το σημαντικόν αποτέλεσμα, ότι συνεπάγεται την εσωτερικήν διαπαιδαγώγησιν του όλου λαού διά των

¹⁶⁷ Βλ. Σ. Δάφνης, «Η πολιτεία και αι τέχναι», ό.π.: του ίδιου, «Ο διδάσκαλος Γρυπάρης», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 86/6211, σ. 1· W. [= Κ. Παλαμάς], «Μετάλλια διά την τέχνην», εφ. *Εμπρός*, 11/11/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6490, σ. 1· «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποίοι παρέστησαν. Η απονομή του παρασήμου. Οι εκφωνηθέντες λόγου», εφ. *Εστία*, ό.π.: Π. Νιρβάνας, «Το βιβλίον του στρατιώτου», ό.π.: του ίδιου, «Λόγοι και αντίλογοι: Τα μετάλλια», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 325-236, 1915, σ. 107.

¹⁶⁸ Βλ. Τ. Π., «Ανοικτή επιστολή», εφ. *Σκριπ*, 6/12/1911, Έτος 12, Περ. Γ', ΑΦ. 16556, σ. 1.

¹⁶⁹ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Λόγοι και αντίλογοι: Τα μετάλλια», ό.π.

καθιερωμένων πνευματικών αξιών, ούτως ώστε η ποίησης και αι τέχναι μεταβάλλονται εις μοχλούς εξυψώσεως ολοκλήρου του έθνους και εις γενεσιουργά αίτια της περαιτέρω προαγωγής του πολιτισμού του. [Μέσω του Αριστείου] οι μεν ιεροφάνται των τεχνών θα διαβλέπωσιν εις την κτήσιν του αριστείου την επιβράβευσιν των ευγενών αγώνων των, και τούτο θέλει χρησιμεύσει εις αυτούς ως κέντρον αμίλλης, ως ελπίς και ως παρηγορία κατά τας δυσκόλους ημέρας, η δε Κοινωνία και η Πολιτεία θα έχωσι την ευκαιρίαν να διαγιγνώσκωσι τους αριστείς και να τιμώνσιν αυτούς ως εμπρέπει, και τα έργα αυτών καθιερούμενα διά της αναγνωρίσεως ταύτης θέλωσι χρησιμεύσει προς διαπαιδαγώγησιν και εξύψωσιν του όλου Έθνους.¹⁷⁰

Έτσι, παρότι ως γενική αρχή η υποστήριξη της λογοτεχνίας από το κράτος είχε φανεί να συγκεντρώνει ευρύτερη κοινωνική συναίνεση –όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από τα θετικά σχόλια λογοτεχνών που δεν εμπλέκονταν άμεσα με το κομματικό κράτος¹⁷¹ η καταφανής συμπόρευση και συνεργασία της κυρίαρχης αθηναϊκής διανόησης με τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου και ο συχνά αυθαίρετος χαρακτήρας των επιλογών της δεν άργησαν να προκαλέσουν ένα γενικευμένο κλίμα δυσαρέσκειας και καχυποψίας, που αποδείχτηκε υπονομευτικό για τον επιχειρούμενο αστικό εκσυγχρονισμό. Ένα πρώτο σοβαρό πλήγμα στην αξιοπιστία της κριτικής επιτροπής του Αριστείου είχε επιφέρει η αποστασιοποίηση του Παλαμά από τις δραστηριότητες και τις αποφάσεις της. Παρότι ο Παλαμάς δεν εξήγησε με σαφήνεια τους λόγους που τον οδήγησαν στη συγκεκριμένη στάση, οι προσεκτικά διατυπωμένες απόψεις του φανέρωναν κάποια ανησυχία για την έλλειψη αξιοκρατικών κριτηρίων –η οποία προφανώς ερχόταν σε αντίθεση και με την προσωπική του στρατηγική καθιέρωσης. Ο Παλαμάς θεωρούσε πως ένα ειδικό επί της λογοτεχνίας βραβείο είχε νόημα μόνο ως μηχανισμός προσεκτικής και δίκαιης ρύθμισης των αξιακών διαβαθμίσεων, κάτι που δεν μπορούσε να επιτευχθεί με «το πλούσιο μοίρασμα των παρασήμων», το οποίο επέφερε «χονδροειδή σύγχυσιν» ανάμεσα στην «υψηλή» και τη «λαϊκή» λογοτεχνία:

¹⁷⁰ Βλ. «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποίοι παρέστησαν...», εφ. *Εστία*, ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Δίγκα).

¹⁷¹ Τέτοιες θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να θεωρηθούν οι περιπτώσεις του Βουτιερίδη, του Κουκούλα, του Λιδωρίκη και του Μωραϊτίνη· βλ. Τ. Μωραϊτίνης, «Το μετάλλιον», εφ. *Έθνος*, Έτος 2, ΑΦ. 435, 15/1/1915, σ. 1· Α. Κουκούλας, «Το μετάλλιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 549, 24/1/1915, σ. 43-44· Η. Βουτιερίδης, «Σημείον πολιτισμού», ό.π.· Μ. Λιδωρίκης, «Το θέατρον: Τιμητική παράστασις», ό.π. Στην ίδια κατηγορία θα μπορούσαμε ίσως να εντάξουμε και τους Ξενόπουλο και Ταγκόπουλο, που η συμμετοχή τους σε κάποιες κρατικές επιτροπές την περίοδο 1917-1920 ήταν μάλλον περιστασιακή. Για τα θετικά σχόλιά τους επί των κυβερνητικών πρωτοβουλιών, βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Στρατιωτικά διηγήματα», ό.π.· Δ. Ταγκόπουλος, «Το “Μαρς” του πυροβολικού», ό.π. Στην ίδια, τέλος, κατηγορία μπορούν να ενταχθούν και κάποια θετικά σχόλια των *Γραμμάτων* για τη βράβευση του Παλαμά· βλ. “Γράμματα”, «Φιλολογικό μετάλλιο», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 3, τχ. 25-27, 1915, σ. 139.

Επί της Αυτοκρατορίας του Ναπολέοντος Γ' εδημοσιεύθη ημέραν τινά εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Γαλλίας βασιλικόν διάταγμα, διά του οποίου επαρημοφορούντο (μ' ένα σμπάρο δυο τρυγόνια), διά την φιλολογικήν των αξιάν, χωρίς κανέν άλλο ξεχώρισμα, δύο συγγραφείς. Ο Φλωμπέρ και ο Πωλ Δε Κοκ. Ως να ελέγομεν ο Σοφοκλής και ο συντάκτης των περί των σχολαστικών αστείων, τα οποία παρεδιδόμεθα εις την πρώτην τάξιν του Ελληνικού Σχολείου υπό την Χρηστομάθειαν του Ραγκαβή. Αλλά τω καιρώ εκείνω και το Κράτος ήτο ανύποπτον και οι καταγινόμενοι εις τα γράμματα δεν ήσαν αρμόδιοι να βάλουν τα πράγματα εις την θέσιν των. [...] Ανάλογα, από την ένδειξιν εκτιμήσεως την οποίαν σήμερον φαίνεται διατεθειμένον το Κράτος να παράσχη εις λειτουργούς του Ωραίου δεν πρέπει να προσδοκώμεν τίς οίδε ποίας μαθηματικής ακριβείας διακρίσεις ή ποία θαυματουργά αποτελέσματα. Αλλ' ούτε και την χονδροειδή σύγχυσιν την οποίαν είναι πολύ επόμενον να επιφέρη πλούσιον μοίρασμα παρασήμων. Δημοκρατικόν είναι το βασίλειον των γραμμάτων. Αλλά τι αριστοκρατικότερον ενός γνησίου καλλιτέχνου; Ο Σολωμός, υποθέτω, δεν θα είχε καμίαν όρεξιν να παρασημοφορηθή μαζί με τον λογιότατον της Βαβυλωνίας.¹⁷²

Αυτή η επιφυλακτική στάση του Παλαμά είναι βέβαιο πως τον προφύλαξε αρκετά από τις σφοδρές επιθέσεις που δέχτηκαν οι υπόλοιποι τέσσερεις «αριστείς». Πράγματι, οι προοδευτικοί κύκλοι των *Γραμμάτων* και του *Νουμά* επρόκειτο να τον εξαιρέσουν από τις περί αναξιοκρατίας καταγγελίες τους.¹⁷³ Οι συγκεκριμένες καταγγελίες συνίσταντο σε ανοιχτές επιθέσεις εναντίον των κριτών, όπως η ακόλουθη, όπου ο *Νουμάς* τους κατηγορεί για κολακεία του Βενιζέλου:

Θέλουνε να πούνε, και το πιστεύουμε, πως ο κ. Βενιζέλος έχει για φιλολογικό του σύμβουλο έναν πνευματικό ευνούχο που δεν τα κατάφερε να παρουσιάσει την παραμικρότερη φιλολογική εργασία, που να λογαριάζεται για κάτι, κ' έτσι έχει όλη τη λύσσα κι όλη τη μοχτηρία του ευνούχου, που, μη μπορώντας να δημιουργήσει, βρίσκει ικανοποίηση κ' ευχαρίστηση στην καταστροφή.

Και θέλουνε να πούνε ακόμα, και το πιστεύουμε κι αυτό, πως ο πνευματικός ευνούχος του κ. Βενιζέλου ρεζίλευσε και τα περίφημα φιλολογικά μετάλλια [...]. Και οι τέσσερεις αυτοί [Άννινος, Βλάχος, Σουρής, Προβελέγγιος] είναι φίλοι και προστατευόμενοι του πνευματικού ευνούχου. Τονέ θαυμάζουν κιόλας. Τον προσκυνούν. Τονέ χαϊδολογούνε.

Γιατί όχι; Ίσως μάλιστα να κρύβεται και κάποια υστεροβουλία στην παρασημοφορία τους, αφού, κατά το νόμο, θα 'χουνε δικαίωμα την ερχόμενη

¹⁷² Βλ. W. [= K. Παλαμάς], «Μετάλλια διά την τέχνην», ό.π.

¹⁷³ Στον Βλάχο προσάπτονταν «μισονείσμός», ρουτίνα και πνευματική στείρωση· στον Άννινο επιφανειακή ευφυολογία· και στον Προβελέγγιο μια μέτριας ποιότητας και κοινότοπη ποιητική παραγωγή· ο δε Σουρής αξιολογούνταν ως υπερεκτιμημένος λόγω της προώθησής του από τον Τύπο· βλ. «Γράμματα», «Φιλολογικό μετάλλιο», ό.π.: «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 548, 17/1/1915, σ. 33. Η *Ακρόπολις* δεν περιέλαβε καν το όνομα του Βλάχου στην αναγγελία των αποτελεσμάτων· βλ. «Λακωνικά: Τα μετάλλια», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, ό.π.

φορά να ψηφίζουνε κι αυτοί εκείνον που θα πάρει το μετάλλιο –και γιατί τότε εκείνος να μην είναι, από ευγνωμοσύνη, ο σημερινός προστάτης τους.¹⁷⁴

Και αλλού:

Επιτέλους τ' είναι να 'χει κανείς έναν ειδικό μποτιλιαρισμένο που να τονέ βγάξει από την μποτίλια όταν τονέ χρειάζεται! Αποφάσισε η Κυβέρνηση να δώσει μετάλλια σε λογίους και αμέσως τους έβγαλε από την μποτίλια έτοιμους. Αποφάσισε να ιδρύσει συμφωνική ορχήστρα στην Αθήνα, και να! ο μποτιλιαρισμένος οργανωτής να την οργανώσει. Μια κ' έχουμε τον κ. Γ. Νάζο, γιατί να ζητάμε αλλού; Ο Θεός να μας φυλάει μήπως η Κυβέρνηση, με τη φόρα που 'χει πάρει, αποφασίσει να διοργανώσει και τον πλανήτη Άρη, γιατί τότε σίγουρα θα στείλει κει πάνω τον μποτιλιαρισμένο αστρονόμο μας κ' έτσι θα χάσουμε τον κ. Αιγινήτη.¹⁷⁵

Όταν, τέλος, η επιτροπή του πρώτου διαγωνισμού του Υπουργείου Στρατιωτικών ανακοίνωσε πως κανένα από τα αποσταλέντα ποιήματα δεν κρινόταν ως άξιο βράβευσης, ο *Νουμάς* άφηνε και πάλι υπαινιγμούς για την αντικειμενικότητα της απόφασης: «Η Επιτροπή μάς είπε πως δεν άξιζε κανένα [τραγούδι] το βραβείο. Άλλοι όμως λένε πως η Επιτροπή δε βρήκε κανένα που να στάλθηκε από κανένα δικόνε της και γι' αυτό τ' απόρριψε όλα. Α θέτε πιστεύτε το».¹⁷⁶ Από τις στήλες του *Έθνους* ο Τ. Μωραϊτίνης υποστήριζε επίσης πως οι σύμβουλοι του υπουργού Παιδείας «δεν είναι πάντοτε αθώοι»,¹⁷⁷ ενώ στο *Εμπρός* ο Κονδυλάκης θεωρούσε ανήθικο εμπαιγμό τη μεθοδευμένη αυτοβράβευση του Δροσίνη: «Γοιαύτα τερτίπια», παρατηρούσε, «μόλις επιτρέπονται εις την πολιτικήν και εις πολιτικούς οίτινες δεν θεωρούν απαραίτητον εφόδιον την εντροπήν».¹⁷⁸

¹⁷⁴ Βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 548, ό.π.· «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 550, ό.π. Κάποιος ανώνυμος επιστολογράφος, θεωρώντας πως οι υπαινιγμοί αφορούσαν τον Δαμβέργη, ισχυριζόταν πως οι εναντίον του ποιητή κατηγορίες ήταν ανυπόστατες, γιατί αν και καθαρευουσιάνος, είχε συμβάλει στο διορισμό πολλών δημοτικιστών σε δημόσιες θέσεις· βλ. «Ο ιδιαίτερος», περ. *Νουμάς*, τχ. 553, ό.π.

¹⁷⁵ Βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 552, 14/2/1915, σ. 81.

¹⁷⁶ Βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 522, ό.π.

¹⁷⁷ Βλ. Τ. Μωραϊτίνης, «Το Μετάλλιον», ό.π.

¹⁷⁸ Παρότι η πολεμική του Κονδυλάκη, στηριγμένη καθώς ήταν σε ανακριβή δεδομένα, αποκρούστηκε εύκολα από το υπουργείο, η ουσία της καταγγελίας του είχε κάποια βάση. Το λάθος του συνίστατο στο γεγονός ότι είχε εκλάβει την επιγραφή «1903-1914» στο εξώφυλλο των *Φωτερών Σκοταδιών* ως χρονολογία έκδοσης της συλλογής και ότι θεώρησε πως ο Δροσίνης είχε προκαλέσει κάποια τροποποίηση στον Ν.470/1914, ώστε να επεκταθεί το χρονικό όριο για την υποβολή υποψηφιότητας και να συμπεριλάβει τη δική του ποιητική συλλογή. Την επόμενη ημέρα με επίσημη ανακοίνωση το υπουργείο απάντησε ότι ο χρόνος έκδοσης των υπό αξιολόγηση έργων είχε καθοριστεί στο αρχικό κείμενο του Ν.470/1914 (Άρ. 3) και όχι σε μετέπειτα τροποποιητικό διάταγμα. Το βιβλίο, άλλωστε, του Δροσίνη είχε εκδοθεί τον Ιανουάριο του 1915. Στον ισχυρισμό του Κονδυλάκη ότι, επειδή δεν επιθυμούσε να βραβευθεί, δεν είχε υποβάλει δικό του έργο στην Εθνική Βιβλιοθήκη, το υπουργείο απαντούσε πως η διάταξη περί αποστολής των υποψηφίων έργων στην Εθνική Βιβλιοθήκη αποσκοπούσε στην ενημέρωση της επιτροπής για τα εκτός Ελλάδος εκδιδόμενα βιβλία· τα βιβλία, αντιθέτως, που εκδίδονταν στην Ελλάδα αποστέλλονταν υποχρεωτικά στην Εθνική Βιβλιοθήκη από τους εκδοτικούς οίκους· βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Το μετάλλιον», εφ. *Εμπρός*, 12/1/1916, Έτος 20, ΑΦ. 6910, σ. 1· «Πώς απονέμεται το Μετάλλιον των Γραμμάτων. Μία ανακοίνωσις», εφ. *Εστία*, 13/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7831, σ. 3· Ι. Κονδυλάκης, «Διά το μετάλλιον»

Με άλλη αφορμή, ο Κονδυλάκης περιέγραφε σε ένα αφηγηματικό στιγμιότυπο το προπαγανδιστικό στήσιμο εθνοσιώδους κλίματος γύρω από το Αριστείο· ενός κλίματος που, κατ' αυτόν, είχε ως στόχο να συγκαλύψει την κακοδιαχείριση του δημόσιου χρήματος και τα «ληηλατηθέντα εκατομμύρια των προμηθειών»:

Ο Πρωθυπουργός εφρόντισε να κρατήσει δι' εαυτόν όλην την τιμήν και την δόξαν της ιδέας και της πρωτοβουλίας. Και η κυβερνητική εφημερίς εφρόντισε να πληροφορήσει ότι υπό την ώθησιν και την αιγίδα αυτού υπέβαλε το νομοσχέδιον ο κ. Τσιριμώκος». [...]

– Μα τι συμβαίνει; ερωτώ έναν άνθρωπον του λαού διερχόμενον.

– Δεν το ξέρεις; μου λέγει με τόνον επιπλήξεως. Από πού σ' έφεραν; Είναι για τα μετάλλια.

– Τα μετάλλια! επανέλαβα με δειλήν απορίαν.

Αλλ' ο άνθρωπος δεν κατεδέχθη να διαφωτίση άγνοιαν την οποίαν, ως φαίνεται, θεώρει ασυγχώρητον. [...] Τότε απετόλμησα να ερωτήσω έναν ιερωμένον:

– Αιδεσιμώτατε, του είπα, δεν μου λέτε κ' εμένα τι προκαλεί αυτόν τον ενθουσιασμόν;

Ο ιερεύς εστράφη και αφού με παρετήρησεν, έγινε θηριώδης:

– Δεν ντρέπεσαι, μου είπε, κ' είσαι και δημοσιογράφος, να μην ξέρεις ένα τέτοιο μεγάλο γεγονός;

– Μ' αφού δεν το ξέρω;

– Να ξεραθείς!

Συγχρόνως με την κατάραν του παπά είδα να εκτοξεύωνται εναντίον μου τόσα απειλητικά βλέμματα, ώστε έκρινα φρόνιμον να ζητήσω ασφάλειαν εις διερχόμενον τραμ. Επ' αυτού ηγόρασα μίαν κυβερνητικήν εφημερίδα εις την οποίαν ανέγνωσα διθυραμβικόν άρθρον περί του ψηφισθέντος νομοσχεδίου διά το μέταλλιον των γραμμάτων και των τεχνών. Είχα αναγνώσει ήδη εις τα πρακτικά της Βουλής ότι εψηφίσθη τοιοούτον νομοσχέδιον, αλλ' ούτε την μεγάλην του σημασίαν, ούτε την εντύπωσιν την οποίαν θα έκαμνεν εις την κοινωνίαν, ηδυνήθην να φαντασθώ και να εννοήσω. Το νομοσχέδιον αυτό κατά την ειρημένην εφημερίδα, είναι ο “πολιτισμός τον οποίον προσδοκώμεν όλοι από τον μεγαλουργόν ηγέτην της Κυβερνήσεως. Και ο ενθουσιασμός της Κοινωνίας είναι επί τούτω μέγας”.¹⁷⁹

Η αριστερή *Κοινωνία* μιλούσε επίσης για οικονομική συναλλαγή και κομματικό συμφέρον («μουσική, τέχνη, φιλολογία, όλα έγιναν κόμμα, όλα επωλήθησαν στην πολιτικήν»), που είχαν υπαγάγει το δημόσιο συμφέρον στην ατομική ιδιοτέλεια («“άριστοι” δεν υπάρχουν στην Ελλάδα, παρά μόνον αριστεία για τσέπωμα»).¹⁸⁰ Η βραχύβια, τέλος, ανεξάρτητη συνδικαλιστική και σοσιαλιστική εφημερίδα *Άμυνα* προειδοποιούσε πως ο απροκάλυπτος

[επιστολή], εφ. *Εστία*, 14/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7832, σ. 2· «Αι διατάξεις του περί μεταλλίου νόμου. Ανακριβειών αναίρεσις», εφ. *Εστία*, 15/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7833, σ. 3· «Περί το μέταλλιον», εφ. *Έθνος*, 13/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 802, σ. 2.

¹⁷⁹ Βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Χρονογράφημα: Μέγα γεγονός», εφ. *Εμπρός*, 9/11/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6488, σ. 1.

¹⁸⁰ Βλ. «Το “Αριστείον”», εφ. *Κοινωνία*, 24/4/1919, Έτος 1, ΑΦ. 39, σ. 1 (το σχόλιο έχει υποστεί παρεμβάσεις από τη λογοκρισία).

συσχετισμός των «αριστέων» με τον βενιζελισμό μπορούσε στο εξής να παράσχει άλλοθι σε ακραίες πολιτικές δυνάμεις στην προσπάθειά τους να ελέγξουν τους αστικούς θεσμούς: «Οι καλλιτέχναι», σχολίαζε, «είναι στην ασθένεια αυτή [του κομματισμού] οι πλέον αδικαιολόγητοι και δεν θα τους επιτρέπεται να διαμαρτυρηθούν μεθαύριον, όταν το αριστείον των γραμμάτων και τεχνών απονεμηθή στον πρόεδρο των ακραιφνών ή στον ονομαστότερο αρχιεπίστρατο!».¹⁸¹

Πράγματι, η εμπλοκή της συντηρητικής δημοσιογραφίας και διανόησης στη συζήτηση δεν άργησε να της προσδώσει χαρακτήρα άκρατης και επιθετικής σκανδαλολογίας. Άλλωστε, κατά τη διάρκεια του Διχασμού ο γενικότερος δημόσιος λόγος της αντιβενιζελικής παράταξης είχε προσλάβει επιθετικά και μισαλλόδοξα χαρακτηριστικά, στρεφόμενος με φραστικά βίαιο τρόπο εναντίον των περί τον Βενιζέλο φιλελεύθερων συγγραφέων, που χαρακτηρίζονταν ως «κλίκα»¹⁸² και συκοφαντούνταν με αστήρικτες, όπως φαίνεται, κατηγορίες για εμπλοκή σε υποθέσεις διαφθοράς και υπεξαίρεσης δημόσιου χρήματος.¹⁸³ Στους δημοσιευόμενους ύμνους για τη βενιζελική πολιτική, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος απαντούσε με ένα ασυγκράτητο υβρεολόγιο: «Εις την “Πατρίδα” ενεκαινιάσθη και στήλη εμετικών προεκλογικών ποιημάτων [...]. Ο δράστης

¹⁸¹ Βλ. «Τότε γιατί όχι;», εφ. *Αμυνα*, 11/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 36, σ. 1.

¹⁸² Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινakoθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, ό.π., σ. 52.

¹⁸³ Εναντίον του Δροσίνη διατυπώθηκε στη Βουλή η κατηγορία πως, ενώ είχε διοριστεί στο Υπουργείο Παιδείας, συνέχισε παρανόμως να μισθοδοτείται και από τον Σ.Δ.Ω.Β. Ο Βλαχογιάννης κατηγορήθηκε επίσης για υπερτιμημένη πώληση της ιστορικής συλλογής του στο κράτος έναντι 165.224 δραχμών. Σκανδαλώδης θεωρήθηκε και η διάθεση 5.000 δραχμών από την κυβέρνηση για την έκδοση των *Απάντων* του Αννινου. Ο Καζαντζάκης κατηγορήθηκε για υπεξαίρεση 300.000 δραχμών από το Υπουργείο Περιθάλψης. Την ίδια εποχή καταγγέλθηκε κάποιος ευρισκόμενος σε σανατόριο του Νταβός δημοσιογράφος πως ελάμβανε κρατικά κονδύλια, προκειμένου να γράφει προπαγανδιστικά άρθρα υπέρ του Βενιζέλου. Παρόμοιες καταγγελίες δημοσιεύτηκαν και κατά τη διάρκεια της τελευταίας κυβερνητικής θητείας του Βενιζέλου. Το 1930 η *Καθημερινή* κατήγγειλε ως σκανδαλώδη την εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας που υποχρέωνε όλους τους δασκάλους να εγγραφούν ως συνδρομητές στην έκδοση μιας μεταφρασμένης από τον Γρυπάρη τραγωδίας του Αισχύλου, κάτι που κατά την εκτίμησή της θα απέφερε στον ποιητή κέρδη εκατομμυρίων· βλ. «Η χθεσινή Βουλή», εφ. *Εμπρός*, 15/2/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5141, σ. 2· «Το χονδροειδέστερον των σκανδάλων», εφ. *Αθήναι*, 5/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 108/6233, σ. 1· «Η διαπόμευσις του νομικού συμβουλίου» και το κύριο άρθρο στην εφ. *Αθήναι*, 6/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 109/6234, σ. 1· «Τα έγγραφα που δεν αγοράζονται», εφ. *Αθήναι*, 3/3/1920, Έτος 18, ΑΦ. 135/6260, σ. 1· «165 χιλ. δραχμών», εφ. *Εμπρός*, 1/2/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8369, σ. 1· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 670, ό.π.· «Γράμματα προς την “Εστία”» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 4/2/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9133, σ. 1· «Κατηγορώ», εφ. *Εστία*, 7/2/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9136, σ. 1· Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Η συλλογή του Βλαχογιάννη», εφ. *Έθνος*, 1/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2149, σ. 1· «Οι λόγοι και τα χειρόγραφα», εφ. *Αθήναι*, 3/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 106, σ. 1· «Τα έργα του κ. Μπ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, ό.π.· «Η εξαφάνισις των 301.060 της περιθάλψεως. Ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου», εφ. *Αθηναϊκή*, 12/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 331, σ. 5· «Πάνε αι 301 χιλ.», εφ. *Αθηναϊκή*, 14/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 333, σ. 3· Γ. Καζαντζάκη, «Γράμματα προς την “Πατρίδα”· Αι συκοφαντίαι της “Αθηναϊκής”» [επιστολή], εφ. *Πατρίς*, 15/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 14, σ. 1· Ο ίδιος, «Η ρεκλάμα του Βενιζέλου», εφ. *Αθηναϊκή*, 21/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 450, σ. 1· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 794, Ιούνιος 1930, σ. 141.

[...] είναι, καθώς εγνώσθη, ο συγγραφέας των “Ψηλών Βουνών” [Ζ. Παπαντωνίου], η γνωστή δηλητηριώδης πράσινη γουστέρα». ¹⁸⁴ Με τη νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 καταργήθηκε το Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών και εκδιώχθηκαν από τη δημόσια διοίκηση οι λογοτέχνες, οι καλλιτέχνες και οι επιστήμονες που είχαν υπηρετήσει τη βενιζελική πολιτισμική πολιτική. ¹⁸⁵ Την ίδια στιγμή μεμονωμένοι συγγραφείς (όπως ο Σ. Δάφνης ή ο Γ. Αμπελάς) ¹⁸⁶ ή λογοτεχνικά σωματεία (όπως η Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων και η Ένωση Συντακτών) επιδίωκαν να αποσπάσουν την εύνοια της νέας κυβέρνησης είτε εκδηλώνοντας δημοσίως τα αντιβενιζελικά τους φρονήματα και την αφοσίωσή τους στην Αυλή είτε ζητώντας ακροάσεις από τη Βασιλική Οικογένεια. ¹⁸⁷ Μέσα στις δυσμενείς συνθήκες, στις οποίες κλήθηκε να αναλάβει την εξουσία (1915-1917 και 1920-1922), η αντιβενιζελική πολιτική, δημοσιογραφική και πολιτισμική ηγεσία προσπάθησε να προτάξει μια στοιχειωδώς οργανωμένη αντι-πρόταση, που στηριζόταν εν πολλοίς στα πεπραγμένα των βενιζελικών

¹⁸⁴ Βλ. «Τα προεκλογικά ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 21/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5072/2014, σ. 1· βλ. επίσης: «Ποιητικόν τάλαντο», εφ. *Εφημερίς*, 25/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5076/2018, σ. 1. Σε άλλο άρθρο της ίδιας εφημερίδας διαβάζουμε τον εξής υβριστικό λίβελλο: «Ο κ. Ζαχαρίας Παπαντωνίου, άλλοτε νομάρχης εν Σπάρτη, όπου εδάρη ανηλεώς, και εν Καλάμαις, όπου έπαιζε μπιλιάρδο, χωρίς σακάκι, μετεβλήθη εις πτωχοπρόδρομον, διαπράττοντα ανούσια και ξεραστικά ποιήματα του κάρου εναντίον της αντιπολιτεύσεως. Δυνάμει του περί τύπου νόμου, τον παρακαλούμεν να δημοσιεύση τα εξής εις απάντησιν των καρολογικών του ποιημάτων: “Ετρώγαμε εις τον πατσά/και πίναμε ρετσίνα,/τρώμε εις του “Αβέρωφ” πια/και τα περνούμε φίνα./Μισθούς κτυπάμε τρομερούς/και όλους τους βαράμε!/Και αηδίες διαρκώς/εις αμοιβήν ξερνάμε”. Δεν είναι έτσι, κ. συγγραφεύ! φευ των Ψηλών Βουνών;»· βλ. «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 22/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5073/2015, σ. 1· πρβλ.: «Η εικών του Ρούφου», εφ. *Εφημερίς*, 16/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5077/2019, σ. 1, όπου ζητείται εν είδει αστεϊσμού η σύλληψη του Ζ. Παπαντωνίου. Για αντίστοιχου ύφους σχόλια κατά του Μπάμπη Αννινου, βλ. «Ερωτοτροπία», εφ. *Εφημερίς*, 30/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 569/2107, σ. 1.

¹⁸⁵ Απολύθηκαν τότε ο Ι. Γρυπάρης, ο Γ. Δροσίνης, ο Δ. Καλογερόπουλος, ο Ζ. Παπαντωνίου και ο Σ. Σκίπης, ενώ ο Μ. Καλομοίρης παραιτήθηκε· βλ. «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π., σ. 79· «Τα γράμματα εν διωγμώ», εφ. *Εστία*, ό.π.· «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, ό.π., σ. 1· «Διά τον κ. Καλομοίρη», εφ. *Αθήναι*, 8/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 408/6510, σ. 1· «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 239-240, ό.π., σ. 95· «Ο κ. Καλομοίρης παρητήθη», εφ. *Αθήναι*, 10/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 410/6512, σ. 1· «Η κριτική του κράτους», εφ. *Εστία*, 3/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9459, σ. 1. Τα Χριστούγεννα του 1925 ο Παλαμάς έγραφε σε επιστολή του (αρ. 227) προς τη Θ. Στάλιου: «Η “Καθημερινή” δημοσιεύει πως “απελύθην της υπηρεσίας”. Το “Εμπρός”, καθώς θα ιδής, διαψεύδει το πράγμα. Αυτή τη στιγμή δεν ξέρω τι ακριβώς συμβαίνει, αν είμαι παυμένος ή όχι» (βλ. Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, ό.π.). Στις αρχές του επόμενου χρόνου ο ποιητής εμφανιζόταν καθησυχαστικός (αρ. 229, επιστολή προς Θ. Στάλιου): «Είδα την αγανάχτησή σου για την παύση μου, καθώς και την ιερήν αγανάχτηση του φίλου μας του Roussel. Μα δεν έγινε τίποτε. Βρίσκομαι στη θέση μου. Ήταν μια διάδοση απλή. Μακάρι να ήμουν σε οικονομική κατάσταση τέτοια, για να δεχτώ σα λυτρωμό την απόλυσή μου από την υπαλληλία. [...] Να που επαύθηκαν Δροσίνης, Γρυπάρης, Σκίπης, σκαιότατα, ποιηταί τέλος πάντων που τιμούν την δημοσία υπηρεσία να τους κρατή. Αφήνω που και οι δυο πρώτοι ήταν, ως δημόσιοι υπάλληλοι, πρότυπα» (στο ίδιο, σ. 113).

¹⁸⁶ Βλ. Σ. Δάφνης, «Φιλοβασιλισμός», εφ. *Αθήναι*, 6/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 50/6541, σ. 1.

¹⁸⁷ Βλ. «Οι συγγραφείς παρά τω πριγκίπι Νικολάω», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 578/2116, σ. 2· «Παρά τω πριγκίπι Νικολάω», εφ. *Εφημερίς*, 10/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 580/2118, σ. 1· «Η Ένωσις των Συντακτών προς την Α. Μ. τον Βασιλέα», εφ. *Εφημερίς*, 11/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 581/2119, σ. 2.

κυβερνήσεων (διορισμούς, παρασημοφορίες, μνημειοποίηση –και εν γένει αναβάθμιση του πολιτικού ρόλου– διαφόρων συντηρητικών συγγραφέων).¹⁸⁸ Την ίδια στιγμή, η κυβέρνηση Γούναρη ικανοποιούσε τα αιτήματα των πιο ακραίων αντιδημοτικιστικών κύκλων, που είχαν εισηγηθεί το κάψιμο των νέων αναγνωστικών εγχειριδίων και την αναστολή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.¹⁸⁹

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, μπορεί κανείς να κατανοήσει το δογματικό πολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο τροφοδοτήθηκε η τυφλή αμφισβήτηση κάθε επιμέρους βράβευσης, που τελέστηκε κατά τη βενιζελική περίοδο. Από την αρχή ήδη της δεκαετίας του 1910 είχε αρχίσει μεμονωμένα να γίνεται λόγος περί αναξιοκρατικής διοίκησης των θεσμών. Το 1911 το περιοδικό *Ατλαντίς* της Νέας Υόρκης –που λίγα χρόνια αργότερα θα εκδήλωνε έναν σφοδρό αντιβενιζελισμό– υπαινισσόταν πως το Κόμμα των Φιλελευθέρων χρησιμοποιούσε τον φανερά παρωχημένο θεσμό των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας για λόγους κομματικού συμφέροντος:

Επαρασημοφορήθησαν εις την Ελλάδα είκοσι λόγιοι. [...] Το πράγμα έκαμε θόρυβον εις τας Αθήνας και εις τον τύπον εν γένει. Εν τούτοις μέσα εις την δημοκρατικήν Αμερικήν, την μη έχουσαν παράσημα, η φασαρία των τελευταίων παρασημοφοριών δεν ημπορούσε να μη προκαλέση μειδιάματα... Έχομεν τόσας άλλας ανάγκας επειγούσας εκεί κάτω, ώστε η παρασημοφορία των λογίων ημπορούσε να γίνη και υστερώτερα...¹⁹⁰

¹⁸⁸ Στο διάστημα 1915-1917 ανέλαβαν την πρωθυπουργία ο Σ. Λάμπρος και ο Σ. Σκουλούδης, ενώ ο Αιγινήτης έγινε υπουργός Παιδείας. Ενόψει των εκλογών του 1920, ο συντονισμός του προεκλογικού αγώνα ανατέθηκε σε δύο διανοουμένους, τον Δραγούμη (ως γενικό διευθυντή της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης) και τον Καμπάνη (ως διευθυντή του γραφείου της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης). Μετά από την εκλογική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης διορίστηκε βιβλιοφύλακας της Εθνικής Βιβλιοθήκης ο συνεργάτης των *Αθηνών*, Σ. Δάφνης, ενώ παρασημοφορήθηκαν ο διευθυντής του περιοδικού *Πινακοθήκη*, Δ. Καλογερόπουλος, και η συντηρητική φεμινίστρια, Κ. Παρρέν. Ο Καμπάνης συνέχισε να διευθύνει τη φιλο-γουναιρική προπαγάνδα μέσω της εφημερίδας *Πρωτεύουσα*. Την ίδια εποχή η κυβέρνηση χρηματοδότησε τη συλλογή και έκδοση των *Απάντων* του Λάμπρου και τέλεσε δημοσία δαπάνη την κηδεία του Π. Δημητρακόπουλου. Ταυτόχρονα άρχισαν διάφοροι έρανοι για την ανέγερση των προτομών και των ανδριάντων του Δραγούμη και του Λάμπρου· βλ. Δ. Λαμπράκης, «Η αφήγησις του κ. Λαμπράκη διά την συνάντησιν του κ. Βενιζέλου μετά των δύο αντιπολιτευομένων» [Επιστολή], εφ. *Πατρίς*, 21/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2191, σ. 1· [Ι.] Δαμβέργης, «Ο Δραγούμης αρχηγός της Ηνωμένης Φαυλοκρατίας», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 3/3/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1772, σ. 1· «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π., σ. 79-80· «Συνεστήθη επιτροπή διά το έργον του Σπυρ. Λάμπρου. Η σημερινή σύσκεψις - προσφώνησις του Πρίγκηπος Νικολάου», εφ. *Πρωτεύουσα*, 31/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 30, σ. 3· «Ο ανδριάς του Ίωνος Δραγούμη», εφ. *Εμπρός*, 5/5/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8820, σ. 2· «Μνημείον Σπ. Λάμπρου», εφ. *Εσπερινή*, 21/9/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7491, σ. 2· «Μία παρασημοφορία», εφ. *Αστραπή*, 24/5/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7472, σ. 3· «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, 30/7/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7383, σ. 2· «Σύμμικτα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 21, τχ. 241-243, Μάρτιος-Απρίλιος 1921, σ. 19.

¹⁸⁹ Οι διαμαρτυρίες για τις δημοτικιστικές μεταρρυθμίσεις είχαν ήδη επιταθεί κατά το προηγούμενο διάστημα· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 220, ό.π.· Κ. Αθάνατος, «Βρυκόλακες», εφ. *Πατρίς*, 21/11/1920, Περίοδ. Β', ΑΦ. 318, σ. 1· «Οι μαλλιαροί», εφ. *Εφημερίς*, 22/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 561/2099, σ. 1.

¹⁹⁰ Βλ. «Η ζωή ενός μηνός», περ. *Ατλαντίς*, τμ. 2, τχ. 2, Φεβρουάριος 1911, σ. 1.

Χωρίς να απορρίπτει το παράσημο που επρόκειτο να του απονεμηθεί κι ενώ θεωρούσε πως πολλοί επικριτές της πρωτοβουλίας υποκινούνταν από αντιζηλία, ο Τσοκόπουλος συντασσόταν επίσης με όσους κατέκριναν την ευκολία με την οποία είχαν παρασχεθεί τα παράσημα.¹⁹¹ Στα μέσα της δεκαετίας, η *Πινακοθήκη* αύξανε ελαφρώς τον τον τόνο της κριτικής της αξιολογώντας ως αναξιοκρατικές τις απονομές του Αριστείου στον Άννινο και τον Προβελέγγιο.¹⁹² Προς το τέλος, όμως, της δεκαετίας οι απονομές του ίδιου μεταλλίου σε ανώτατα στελέχη της βενιζελικής γραφειοκρατίας (στον Δροσίνη και τον Γρυπάρη) αντιμετώπιζονταν με ξεσπάσματα ανεξέλεγκτης οργής. Για παράδειγμα, λίγους μήνες πριν ξεσπάσουν τα Νοεμβριανά στους δρόμους της Αθήνας, μέσα σε ένα ιδιαίτερος τεταμένο κοινωνικό κλίμα, η εφημερίδα *Σκριπ* επιχειρούσε να προσδώσει διαστάσεις πολιτικού σκανδάλου στη βράβευση του Δροσίνη, προτείνοντας την «επαναστατική» ανατροπή της –κατά τη φρασεολογία της– «παρασιτικής» βενιζελικής «κλίκας» που «καπηλευόταν» τις τέχνες και τα γράμματα:

Το μετάλλιον απενεμήθη εις εκείνον όστις το ίδρυσεν, και από εκείνους τους οποίους διώρισεν αυτός κριτάς, και κατά τροπολογίαν του νόμου την οποίαν αυτός ούτος ο βραβευθείς εδημιούργησεν. [...] [Το ζήτημα] ώφειλε να εξετασθή από της απόψεως της καταστάσεως την οποίαν δημιουργεί διά της αναδείξεως των “τερτιπλήδων” εις δυνάμεις πιεστικάς, εκμεταλλευτικάς, αποπνικτικάς επί της τύχης και της μελλούσης διαπλάσεως των γραμμάτων και των τεχνών. Αυτή είναι η σημασία του και από της απόψεως ταύτης ώφειλε να εξετασθή. [...] Η πολιτική θύελλα η οποία συνταράσσει τας ψυχάς πάντων και κρατεί τους πάντας εν αγωνία δεν επιτρέπει το γερό τίναγμα της γούνας των λύκων οι οποίοι αναπηδούν θρασείς μέσα πάντοτε από την αναμπουμπούλαν, αλλά αργά ή γρήγορα καθίσταται επιτακτική και εις τον κόσμον των γραμμάτων και των τεχνών μία επανάστασις εις την οποίαν να σχισθούν προσωπεία και να κρημνισθούν αι φενάκαι των συμφεροντολόγων, οι οποίοι λείχοντες και κοπτόμενοι υπέρ των ιερών και οσίων της τέχνης και των γραμμάτων, καπηλεύονται αμφοτέρα και δημιουργούν ούτω διά των κλικών των παρασίτων την πλέον νοσηράν ατμοσφαιραν εις την οποίαν δεν είναι δυνατόν να πλησιάση η αρετή των γραμμάτων ούτε η αλήθεια της τέχνης.¹⁹³

Η *Πολιτεία* ισχυριζόταν ότι το Αριστείο είχε συντελέσει στην αποκάλυψη προσώπων και πραγμάτων «οικτράς γυμνότητος στοιχειώδους ανθρωπισμού και αξιοπρεπείας»¹⁹⁴ και γι' αυτό η κριτική επιτροπή ήταν αναμενόμενο να κρίνει πάντοτε με βάση τις προσωπικές

¹⁹¹ Βλ. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Οι ιππόται», εφ. *Αθήναι*, 3/1/1911, Έτος 9, ΑΦ. 76/2972 - 79/2973, σ. 1.

¹⁹² Η *Πινακοθήκη* θεωρούσε πως η εκλογή του Άννινου ως «αριστέως» οφειλόταν σε παρέμβαση της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων. Ο Προβελέγγιος είχε κατ' αυτήν προτιμηθεί λόγω του ήπιου χαρακτήρα του· βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, ό.π., σ. 165.

¹⁹³ Βλ. Φίλις, «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 18/1/1916, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7506, σ. 1-2.

¹⁹⁴ Βλ. ην. [sic], «Γύρω από την συναυλίαν του Ωδείου», εφ. *Πολιτεία*, 23/1/1919, Έτος 2, ΑΦ. 429, σ. 1.

συμπάθειες.¹⁹⁵ Η εφημερίδα *Ένωσις* παρατηρούσε σκωπτικά ότι ο αντιβενιζελικός Καρκαβίτσας δεν πήρε το Αριστείο διότι «αντημείφθη παντοιοτρόπως από τον Βενιζελισμόν. Φυλακισθείς επί μήνας εις Θεσσαλονίκην, απετάχθη κατόπιν εκ του στρατού, επρόκειτο δε και ν' απελαθεί, ως λέγεται, αν δεν επενέβαινε κάποιος χριστιανός».¹⁹⁶ Η δε *Πρωινή* προέτρεπε τον συντηρητικό Π. Δημητρακόπουλο να μην αποδεχτεί ενδεχόμενη βράβευσή του («Δεν πιστεύω ο Δημητρακόπουλος [...] να έχασε και τα μυαλά του!»).¹⁹⁷ Η εφημερίδα *Αθήναι* του Γ. Πωπ, ενώ αναγνώριζε σε κάποιο της σχόλιο πως ο Γρυπάρης είχε προαχθεί στη θέση τού επιθεωρητή της Μέσης Εκπαίδευσης «διά τας όντως ευδοκίμους υπηρεσίας του» και ότι το έργο του «εξυπηρετεί την Τέχνην εις τας υψηλότερας αυτής εκδηλώσεις»¹⁹⁸ –πράγμα που παραδεχόταν στις στήλες της *Πολιτείας* και ο επικριτής του Αριστείου Φ. Πολίτης¹⁹⁹ σε άλλο φύλλο της δημοσίευε τον ακόλουθο λίβελλο κατά του ποιητή, θεωρώντας πως η βράβευσή του συνιστούσε «φάρσα εις βάρος του θεσμού» και προτείνοντας «να αφαιρεθή το Αριστείον από εκείνους οίτινες το έχουν»:

Το Αριστείον των Γραμμάτων εδόθη εις ένα ποιητήν. Το πράγμα μου εκέντρισε την περιέργειαν. Ποίος είναι αυτός ο θησαυρός ον ανεκάλυψαν οι προ αυτού γενόμενοι αριστείς. Εζήτησα το βιβλίον “Σκαραβαίοι και Τερρακότες”. Το ανέγνωσα. Εγέλασα και εσταυροκοπήθην. Εγέλασα όταν εσκέφθην “Ω! Τι μεγάλοι κατεργάρηδες οι κριταί. Το εβράβευσαν προφανώς διά να λέγη ο αναγνώσκων κόσμος: Αφού αυτά είναι ποιήματα, τότε ο Δροσίνης, ο Πολέμης και ο Προβελέγγιος είναι αφθάστου μεγαλοφυΐας και εμπνεύσεως ποιηταί”.

Εσταυροκοπήθην, όταν ετελείωσα την ανάγνωσιν διότι είπον κατ' εμαυτόν. “Βοήθησε Μεγαλόχαρη! Εγώ απώλεσα του νου την διαύγειαν ή μήπως, καθώς εγώ, δεν εννοεί και ο άλλος κόσμος από ποιήσιν, όπως την εννοεί τουλάχιστον ο κ. Παλαμάς και ο κ. Άννινος;”. [...] Είναι περιφρόνησις προς το αίσθημα του καλού, είναι φάρσα εις βάρος ενός θεσμού, εξ ού πολλά αγαθά προσέδωκε η φιλολογία; Αγνοώ. Είναι εν πάση περιπτώσει αφορμή ν' αφαιρεθή το Αριστείον από εκείνους οίτινες το έχουν.²⁰⁰

¹⁹⁵ Βλ. Ο Συμπολίτης, «Το Αριστείον», εφ. *Πολιτεία*, 10/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 501, σ. 1.

¹⁹⁶ Βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Ένωσις*, 13/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 355, σ. 1· «Παντού το κόμμα», εφ. *Ένωσις*, 14/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 356, σ. 1.

¹⁹⁷ Βλ. Ο Εσπερινός, «Η Σιδηρά Διαθήκη Πολυβίου Τ. Δημητρακοπούλου (Pol Arcas)», εφ. *Πρωινή*, 1/1/1920, Έτος 19, ΑΦ. 6839, σ. 1.

¹⁹⁸ Βλ. «Η απονομή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1920, ό.π.

¹⁹⁹ Βλ. Φ. Π.[ολίτης], «“Η κωμωδία του Αριστείου”», Ι., εφ. *Πολιτεία*, 24/2/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1163, σ. 3.

²⁰⁰ Βλ. Χ.– [Γ. Πωπ;], «Τερρακότες», εφ. *Αθήναι*, 19/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 91/6216, σ. 1. Στην εφημερίδα δημοσιεύτηκαν και κάποιες σκωπτικές παρωδίες της ποίησης του Γρυπάρη· βλ. Ί-καρος [sic], «Μία τέρας - Κοκότα», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 92/6217, σ. 1· του ίδιου, «Η απαγωγή», εφ. *Αθήναι*, 23/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 95/6220, σ. 1.

Η γουναρική *Πρωτεύουσα* του Καμπάνη είχε την πεποίθηση πως συγγραφείς σαν τον Γρυπάρη είχαν προτιμηθεί ως «ευνοούμενοι από την ευρωπαϊκήν διπλωματίαν» και παρατηρούσε σκωπτικά πως η απόφαση της επιτροπής φανέρωνε μια «αρχαιολογική» τάση, «εις την οποίαν οφείλονται τόσον αι πλίνθοι της Νινευή, όσον και τα τούβλα του βραβευομένου νεοελληνικού Παρνασσού». ²⁰¹ Η *Αθηναϊκή* όξυνε ακόμη περισσότερο το καταγγελτικό της ύφος:

Ωστε και το Αριστείον των Γραμμάτων και Τεχνών κατέστη ιδιοκτησία του βενιζελικού κόμματος, όπως και τα παράσημα και τα δημόσια ταμεία και όλα! Ποία δικαιώματα επί του αριστείου των Γραμμάτων είχε ο βραβευθείς κ. Γρυπάρης και ποιος τον είδε και ποιος τον ξεύρει απέναντι ενός Πολυβίου Δημητρακοπούλου [...]. Όπως φαίνεται άλλωστε από τα πρακτικά της ελανοδίκου Επιτροπής, μόνον ο κ. Α. Βλάχος εμειοψήφισε, ψηφίσας τον κ. Ξενόπουλον, παλαιόν και τούτον χειριστήν του καλάμου, όσον και δόκιμον. Οι λοιποί κύριοι Άννινος (βενιζελικός), Πολέμης (βενιζελικώτερος) και Δροσίνης (βενιζελικώτατος) εψηφισαν τον κ. Γρυπάρην (υπερβενιζελικώτατον), [...] αφού μέχρι τούδε υπηρέτησεν ως γραμματοδιδάσκαλος του κόμματος.²⁰²

Σε πιο ήπιο τόνο, ο συντηρητικός συγγραφέας Π. Δημητρακόπουλος εξέφραζε τη διαφωνία του με την τακτική της εκ των υστέρων βράβευσης μιας παλαιάς λογοτεχνικής παραγωγής.²⁰³ Αλλά και η διαφοροποίηση του Α. Βλάχου από τα υπόλοιπα μέλη της κριτικής επιτροπής και η επιμονή του να ψηφίσει εκείνη τη χρονιά υπέρ του Ξενόπουλου είχαν στηριχθεί στην αιτιολογία ότι ο Γρυπάρης τού ήταν τελείως άγνωστος.²⁰⁴ Πιο αιχμηρά ήταν τα σχόλια της *Εφημερίδος*: «καλόν είναι ως βάσις της εμπνεύσεως των [υποψηφίων] να τεθή η εξύμνησις του κόμματος των Φιλελευθέρων».²⁰⁵ «το κόμμα, κύριοι, υπηρετώ το κόμμα τόσον καιρόν [...]. Αυτό νομίζω είναι αρκετόν εφόδιον διά να εισέλθω εις την Ακαδημίαν».²⁰⁶ η περί το Αριστείο συζήτηση αποσκοπούσε, σύμφωνα με το ίδιο έντυπο, στον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης από τα ουσιώδη προβλήματα:

Συζητούν διά το Αριστείον των Γραμμάτων. Είναι μία συζήτησις ανιαρά σχεδόν, αδικαιολόγητος και έρχεται εις μίαν στιγμήν που εχρειάζετο να μας απασχολήση κάποιο ζήτημα διά να λησμονήσωμεν όλα τα άρθρα του

²⁰¹ Βλ. Σεϊτάν-Καλέμ, «Η αλληλογραφία μας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 24/2/1921, Έτος 1, ΑΦ. 54, σ. 1.

²⁰² Βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Αθηναϊκή*, 13/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 332, σ. 3.

²⁰³ Βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Περί του Αριστείου» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 14/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9112, σ. 1.

²⁰⁴ «Ο Βλάχος είχε κατατάξει το Γρυπάρη μεταξύ των αγνοουμένων του, και στων άλλων κριτών την προσπάθεια να μη χωρίση τη γνώμη του απαντούσε: “Καλά όλ’ αυτά και μπορεί να ’χετε δίκιο. Εγώ όμως τον αγνώ. Μπορώ να βραβεύσω το άγνωστον; Θα ήτον ή μωρία ή ασυνειδησία”»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 223-224.

²⁰⁵ Βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Εφημερίς*, 8/1/1920, Περίοδ. Β’, Έτος 45, ΑΦ. 4828/1768, σ. 1.

²⁰⁶ Βλ. Ο Σύγχρονος, «Ας γελάσωμεν», εφ. *Εφημερίς*, 2/2/1920, Περίοδ. Β’, Έτος 45, ΑΦ. 4851/1791, σ. 1.

βενιζελικού τύπου, τα νέα της μπολσεβικικής προσπάθειας, τον Μουσταφά Κεμάλ [...]. Υπήρχεν ανάγκη ενός ζητήματος, ενός ζητήματος που ν' απασχολήση τον τύπον. Και το ζήτημα αυτό το έστειλεν ο καλός Θεός εις ημάς όπως βρέχει επί δικαίους και αδίκους.²⁰⁷

Η *Πινακοθήκη*, τέλος, παρουσίαζε τον βραβευθέντα Γρυπάρη στο κοινό της ως έναν τελειώς ξεχασμένο ποιητή²⁰⁸ και υποστήριζε πως η εύνοια που είχε επιδειχθεί υπέρ των ιδεολογικά προσκείμενων στον Δροσίνη βενιζελικών συγγραφέων είχε δικαίως προκαλέσει τη γενική δυσφορία για τον εκφυλισμό ενός εθνικού θεσμού,²⁰⁹ που είχε υπαχθεί στο κομματισμό συμφέρον: «Το Αριστείον δεν είναι διορισμός εις θέσιν δημοσίων διά να δίδεται ως ρουσφέτι. Η Πολιτεία αφού ουδέποτε κατεδέχθη εκ του Προϋπολογισμού του ανερχομένου εις χιλιάδας εκατομμυρίων να ενισχύση υλικώς τους εργάτας του πνεύματος, ηθέλησε ν' αμείψη ηθικώς αυτούς. Αλλά και εις αυτό ακόμη εφάνη ανίκανος».²¹⁰

Τέτοιο ήταν το μέγεθος της διογκούμενης σκανδαλογίας, ώστε τροφοδότησε και τη μυθοπλαστική λογοτεχνία. Στο μέχρι πριν λίγα χρόνια αθησαύριστο εκτενές διήγημα «Θυσία» του Πλάτωνα Ροδοκανάκη, το οποίο δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα *Έθνος* το 1916,²¹¹ ο κεντρικός ήρωας, ένας πολιτικά φιλόδοξος νέος, μικροαστικής και επαρχιακής προέλευσης, φερόταν να επιδιώκει την κοινωνική του αναβάθμιση «επενδύοντας» στην απόκτηση ενός βραβείου ξένης Ακαδημίας. Η αποκάλυψη της παρασκηνιακής διαμεσολάβησης ενός πρέσβη προκειμένου να του εξασφαλιστεί το βραβείο, προκάλεσε τη διαπόμπευση του ήρωα από τον σκανδαλοθηρικό τύπο

²⁰⁷ Βλ. Ο Σύγχρονος, «Διά την συζήτησιν», εφ. *Εφημερίς*, 15/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4833/1773, σ. 1.

²⁰⁸ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, ό.π., σ. 84. Βέβαια, έναν χρόνο νωρίτερα το ίδιο περιοδικό είχε υποστηρίξει πως ο Γρυπάρης και ο Τραυλαντώνης έπρεπε να είχαν παρασημοφορηθεί ως λογοτέχνες και όχι ως δημόσιοι υπάλληλοι· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 205, ό.π.

²⁰⁹ Βλ. Η Διεύθυνσις, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 274-276, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1924, σ. 62.

²¹⁰ Βλ. Σ. Αγκάθης, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 274-276, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1924, σ. 62-63· πρβλ. Φιλότεχνος, «Το Αριστείον», εφ. *Δράσις*, 1/2/1923, Περίοδ. Β', ΑΦ. 8, σ. 1.

²¹¹ Βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Θυσία», εφ. *Έθνος*, 23 Απριλίου - 4 Ιουνίου 1916, Έτος 3, ΑΦ. 902-943. Η παρουσίαση και ανάλυση του συγκεκριμένου πεζογραφήματος έγινε για πρώτη φορά στη διπλωματική μου εργασία (Σ. Νιάρος, *Πλάτων Ροδοκανάκης. Έρευνα και επανεκτίμηση*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009), τα ευρήματα της οποίας ανακοινώθηκαν στο συνέδριο «Νέοι ερευνητές φιλόλογοι - ιστορικοί της τέχνης» της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη (Σ. Νιάρος, «Τα νέα ερευνητικά δεδομένα για τον Πλάτωνα Ροδοκανάκη», στο: *Νέοι ερευνητές φιλόλογοι-ιστορικοί της τέχνης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα [Πρακτικά Συνεδρίου, 27/11/2008], σ. 75-88).

αναγκάζοντάς τον να αυτοεξοριστεί (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 3). Είναι προφανές πως το σαρκαστικό ύφος της αφήγησης στο έργο του Ροδοκανάκη χρωστά πολλά, μεταξύ άλλων, στη σχετιζόμενη με το Αριστείο επικαιρότητα. Με παρεμφερή περιπαικτική διάθεση αντιμετώπιζε, άλλωστε, ο ίδιος συγγραφέας τις απονομές του Αριστείου και σε ένα χρονογράφημά του της ίδιας περιόδου:

Από απόψεως αισθητικής, ένα τόσο ωραίο κόσμημα θα πηγαίνει τρέλλα εις τα στήθη και των γεροντοτέρων ακόμη, ενώ μία νεαρά μορφή πλαισιουμένη από τόσην δόξαν, θα έχη κάθε δικαίωμα να ατενίζη εις προίκα υπουργού εν ενεργεία. Από απόψεως πρακτικής, θα είναι η σπατάλη των δύο χιλιάδων δραχμών εις μίαν φυσικού μεγέθους ελαιογραφίαν ή μαρμαρίνην προτομήν, όπου το περιδέραιον με τους κρικίσκους και τους άλλους μεταλλίνους μαιάνδρους του, θα κάμνη και τον πλέον αποτραβηγμένον από τον κόσμον Σουρήν, να έχη έναν αέρα μαρκησίου της αυλής των Βερσαλλιών.²¹²

---

²¹² Βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 16/1/1916, ό.π.

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 3:

Η σκανδαλώδης πτυχή των βραβεύσεων στην πεζογραφική μυθοπλασία της δεκαετίας του 1910

Π. Ροδοκανάκης, «Η Θυσία» [αποσπάσματα]

[Ο] Λίνος ήτανε κλεισμένος εις το δωμάτιον του ξενοδοχείου του, εις το Παλαιόν Φάληρο, και ευρισκότανε σκυμμένος επάνω εις ένα τραπέζι γεμάτο βιβλία ανοιγμένα, χειρόγραφα και τυπογραφικές διορθώσεις. [...]. Εβιαζότανε ο Λίνος, γιατί ήθελε να κυκλοφορήσῃ το βιβλίο του μια ώρ' αρχήτερα, με την πεποίθησι ότι θα εγινότανε θόρυβος στους επιστημονικούς κύκλους [...]. Η κυρία Σκούταρη του είχε υποσχεθή, μόλις θα εκκυκλοφορούσε το βιβλίο του, να το δώσῃ του πρεσβευτή Μεγάλης Δυνάμεως, ο οποίος ήτανε οικογενειακός των φίλος και αυτός να το στείλῃ στην Ακαδημία των Επιστημών, με ὅλας τας καλὰς συστάσεις για τον νέο συγγραφέα, έχοντας την βεβαιότητα σχεδόν, ότι θα απαντούσαν οι ακαδημαϊκοί με την ονομασία του ως μέλους εις το σοφόν των σωματείων. Ακόμη, η καλή του προστάτις, τον εβεβαίωσεν ότι θα του ἔστειλαν και το μικρό στεφάνι με τα χρυσά διαφρόκλαδα κρεμασμένο στο ἄκρον της μενεξελιάς κορδελίτσας και ἔσφιγγε με τις παλάμες το μεγάλο του μέτωπο ἀπὸ παιδική σχεδόν χαρὰ, για την μενεξελιά ροζέττα [...].

[...] Και τι δεν είχε κάμει [η κυρία Σκούταρη] ἐδὼ και ἕνα μήνα τώρα, για να εξασφαλίσῃ στον εκλεκτό της κόρης της την μενεξελιά ροζέττα και τα συγχαρητήρια της ξένης Ακαδημίας, για το σύγγραμμά του. Ο κ. πρέσβυς, που είχε χρόνια στις Αθήνας, εφλετάριζε την ἀδελφή της [την Φούλα] [...]. Αι λοιπόν, η μητέρα της Ρένας, ἐπήγε και ἔπεσε στα πόδια της ἀδελφῆς της· «Απὸ το παράσημο αὐτό, κρέμεται η ἀποκατάστασις της κόρης μου. Φούλα, ὅ,τι και αν κάνῃς, εἶναι σαν να μου την στεφανώσῃς ἐσύ, εἶναι σαν να την προικοδοτῆς και με το παραπάνω». Αὐτὰ εἶπεν η κυρία Αμαλία, που ἕνα ἀπόγευμα ὅταν ο κ. πρέσβυς ἔκανε τον συνειθισμένο του περίπατο [...], τον ἐπλησίασε [...] και ἀπὸ ομιλία σε ομιλία του εἶπεν ὅτι η ἀδελφή της δεν θα του ἀρνιότανε τίποτε, καθὼς ήτανε σε θέσι να ξέρῃ, αν θα κατάφερνε να παρασημοφορηθῆ ἕνας συγγραφεὺς, που τον ἐπροστάτευε. «Χέρι με χέρι» εἶχε τονίσει η κυρία Σκούταρη και ἐπειδὴ ο κ. πρέσβυς ήτανε γηραλέος λιγάκι και ἐβιαζότανε πολὺ, ἐφοβότανε δε και ἐξ ἄλλου μήπως του διαφύγῃ αὐτή η ευκαιρία, δεν ἐπερίμενε να ἐκδοθῆ προηγουμένως το βιβλίο, ἀλλὰ ἐπίασε την ἄλλη μέρα και ἔστειλε στην Ακαδημία των Επιστημῶν του τόπου του μια φανταστική ἐκθεσι για το πρωτοφανές σύγγραμμα. Ἐζητούσεν η Α. Ἐξοχότης να παρασημοφορηθῆ ἀμέσως ο μέγας μεσαιωνοδίφης, βεβαιώνοντας το συνέδριο των σοφῶν ὅτι κάτι ἀνάλογο ἔκαμε και το Πανεπιστήμιον των Αθηνῶν. Η ξένη Ακαδημία, που ἐνεργούσεν ἀπὸ καιρὸ να της δοθῆ κάποιο προνόμιον για ἀνασκαφὰς εις περίφημον ἀρχαιολογικὴν τοποθεσίαν, ἔκρινεν ὅτι θα εἶχε προπαγανδιστικά ἀποτελέσματα εις την Κυβέρνησιν και τον επιστημονικόν κόσμον της Ἑλλάδος μια τέτοια ἐκδήλωσις ἐνδιαφέροντος και τιμῆς ἀπὸ μέρους της διὰ την ἐντοπιὰν διανοητικὴν παραγωγὴν. Ἐτσι, προτοῦ ἐκδοθῆ το βιβλίο, εἶχε φθάσει το παράσημο μαζί με την μεμβράνην του διπλώματος, τυλιγμένον σε θήκη ἀπὸ βελούδο. Ο διπλωμάτης [...] ἐδήλωσε στην κυρία Αμαλία, που ὅλο και ἐφράζε η μύτη της ἀπὸ την χαρὰ της, ὅτι τα εἶχε ἔτοιμα να τα παραδώσῃ, «ἀλλὰ σερ μαντάμ Φουλά» την ἴδιαν ὥρα που και ἐκείνη θα ἐσήκωνε προς χάριν τόσον φιλικῆς Δυνάμεως το ἐρωτικόν της μπουκοτάζ.

Η κυρία Σκούταρη θα ἐπαίρνε ἔπειτα και θα ἐκρυβε το παράσημο, ἀφήνοντας να περάσουν καμμιά δεκαπενταριά μέρες ἀπὸ την ἐκδοσι του βιβλίου, για να το παρουσιάσῃ στον νέο, ο οποίος αὐτή τη φορὰ, θα ἐγονάτιζε να την προσκυνήσῃ για Παναγία. Αφού λοιπόν τα ἐσυμφώνησε με τον κ. πρέσβυ [...] του εἶπε φεύγοντας [...]:

—Μεθαύριο λοιπόν στις οκτὼ το βράδυ, θα μας περιμένετε με την βάρκα στο μέρος που σας ὠρίσα.

[...] [Λίγες ἡμέρες ἀργότερα] Το σκάνδαλον εἶχεν ἐκραγή. [...] Ἐαπλωμένος ο Νώλης στο κρεββάτι του, ἐδιάβαζεν ὅπως εἶχε συνήθεια τα φύλλα και εἶδε με μεγάλα μαύρα γράμματα να ἀπλώνεται το σκάνδαλον εις ὅλον το μήκος της τρίτης σελίδος, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ την πολιτικὴν κίνησιν· «Τα ὄργια της ἀριστοκρατίας μας». — Κυρία ἀνωτέρας περιωπῆς με τον ἐραστήν της εις την θάλασσαν. — «Ἐνοχος ἐρωτικὴ συνάντησις μέσα εις μίαν βάρκαν». — «Οι προβολεῖς του θωρηκτοῦ που φωτίζουν γυμνότητος». — «Ἐνα παράσημον και το δίπλωμα της Ακαδημίας» [...]. [ο Νώλης] δεν κατώρθωσε να ἀναχαιτίσῃ την ἐκπληξί του, ὅταν ἀνεκάλυψε εις το τέλος μιας γραμμῆς παραχωμένο το ὄνομα του Λίνου, μαζί με μερικὲς λεπτομέρειες για κάποιο σύγγραμμα, το οποίον αν και ἀνεφέρετο πως εἶχε ἤδη ἐκδοθῆ και κυκλοφορήσῃ, ὁμως δεν ἠμπορούσε παρά να ἦτο το δικό του.

[...] Ὅταν ο Νώλης του εἶπε [στον Λίνου] μερικὲς, ἔτσι ἀκρες μέσες ἀπὸ το χθεσινὸ σκάνδαλο και του ἔδωκε να διαβάσῃ και τις ἐφημερίδες ὅσες εἶχε φέρει μαζί του, πρώτη φορὰ εἶδε του φίλου του τα μάτια να βουρκώνουν ἀπὸ δάκρυα λύσσης·

—Τώρα τι θα γίνω; Τώρα πὼς θα σωθῶ ἀπὸ αὐτή την ντροπή; [...] Ἐγὼ που σκοπεύω να πολιτευθῶ, [...] τώρα θα τρέμω κάθε στιγμὴ μήπως με κοκκαλώσουν ἐπάνω στο βῆμα, αν μου φωνάξουνε για το αἴσχος αὐτό. [...] Πάει, κατεστράφηκε το μέλλον μου.

Παρατηρούμε, επομένως, ότι ως μοχλοί μιας ευθέως παρεμβατικής πολιτισμικής πολιτικής, τα λογοτεχνικά βραβεία της δεκαετίας του 1910 επέφεραν τη γενικευμένη δυσαρέσκεια τόσο σε μέρος της φιλελεύθερης και σοσιαλδημοκρατικής διανόησης όσο και στο σύνολο σχεδόν του αντιπολιτευόμενου Τύπου, καλλιεργώντας τις προϋποθέσεις για την αναστολή της λειτουργίας τους και κυφορώντας τις συνθήκες, μέσα από τις οποίες αναδύθηκε ένας συντονισμένος αντιπολιτευτικός λόγος. Όπως θα δούμε στην επόμενη υποενότητα, με αυτό το ρεύμα συνέπλευσαν και μεμονωμένες περιπτώσεις δυσαρεστημένων συγγραφέων, που αξιοποίησαν τη σκανδαλολογία ως μέσο μιας ατομικής στρατηγικής καθιέρωσης.

2.2. Υπέρτατος κριτής το αναγνωστικό κοινό: η αμφισβήτηση των επιτροπών και η αυτοπροβολή ως ατομικές στρατηγικές καθιέρωσης

Το απόσπασμα από τη «Θυσία» του Ροδοκανάκη, που είδαμε πιο πάνω, μετακινεί την προσέγγισή μας σε μια διαφορετική πτυχή της περί τα βραβεία σκανδαλολογίας: μια πτυχή που προκύπτει από τις ατομικές εκείνες στρατηγικές καθιέρωσης, που έδειχναν να στηρίζονται στη θεώρηση των μηχανισμών αξιακής επικύρωσης ως ενός παιγνιώδους πεδίου κοινωνικής δράσης.²¹³ Συγγραφείς απομακρυσμένοι από όσες συλλογικότητες είχαν ή προσδοκούσαν να αποκτήσουν πρόσβαση στις ανώτατες βαθμίδες της δημοσιοϋπαλληλικής ιεραρχίας –και επομένως διέβλεπαν τις μειωμένες τους προοπτικές για άμεση και συμβατική κοινωνική αναρρίχηση– φαίνεται πως αξιοποιούσαν ενίοτε την απειλή του σκανδάλου ως μέθοδο για την αντιστροφή των «όρων του παιγνιδιού».²¹⁴ Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των πρακτικών ήταν η αμφισβήτηση της εγκυρότητας είτε της επιτροπής είτε των επιμέρους αποφάσεών της²¹⁵ και η μέσω του Τύπου αναγωγή του κοινού σε υπέρτατο κριτή της διαφοράς μεταξύ του διαμαρτυρούμενου συγγραφέα και της επιτροπής.²¹⁶

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του Καρυωτάκη, ο οποίος, ενώ είχε διακριθεί στον Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό, απουσίασε επιδεικτικά από

²¹³ Για την παιγνιώδη φύση των βραβείων, βλ. J. F. English, *The economy of prestige*, ό.π., σ. 188 κεξ.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 192.

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 190-191.

²¹⁶ Στο ίδιο, σ. 187-196.

την τελετή απονομής του βραβείου του²¹⁷ και λίγο αργότερα προσπάθησε να θέσει υπό αμφισβήτηση τη θεωρητική κατάρτιση της επιτροπής, σχολιάζοντας με δημόσια επιστολή του ένα σημείο τής εισηγητικής έκθεσης, στο οποίο ο ίδιος κατηγορούνταν ότι από πρόθεση είχε συμπεριλάβει στα υποβληθέντα ποιήματα ως πρωτότυπο και κάποιο μεταφρασμένο –υποτίθεται– ποίημα του Μαίτερλινκ.²¹⁸ Το ενδιαφέρον σημείο στην επιστολή του Καρυωτάκη είναι εκείνο, στο οποίο η γνώμη της επιτροπής τίθεται προς αξιολόγηση στην κρίση του αναγνωστικού κοινού («ίνα κρίνωσι και οι αναγνώσται σας»):

Αξιότιμε Κύριε,

Αφού σας ευχαριστήσω δι' όσα καλά, εν τη καταχωρουμένη εις τας σημερινάς “Αθήνας” κρίσει του “Φιλαδελφείου” αφορώσι την βραβευθείσαν συλλογήν μου, θα μου επιτρέψητε, χωρίς να υποτεθή ότι θέλω ούτω να επικαλεσθώ τον περί Τύπου νόμον, να σας παρακαλέσω όπως, ευαρεστούμενος, δημοσιεύσητε το ποίημά μου “Μοναξιά”, ίνα κρίνωσι και οι αναγνώσται σας αν πράγματι πρόκειται περί λογοκλοπής, έστω και οφειλομένης εις την Ελληνικήν φιλοπαιγμοσύνην, καθώς γράφετε. [...]. Θα συμφωνήσετε, ελπίζω, ότι η επανάληψις των λέξεων “αδερφούλες μου”, επανάληψις την οποίαν, αν δεν απατώμαι, κάμνει α<λ>ηθώς κάποτε και ο Μαίτερλιγκ, δεν αρκεί προς συγκέντρωσιν των στοιχείων του αποδοθέντος μοι “ατοπήματος”.

ΣΤ' Στρ. Νοσοκομείον Αθηνών, 4/6/20.

Μετά πολλής τιμής

Κ. Ρ. [sic] Καρυωτάκης²¹⁹

Αυτή η περίπτωση, βέβαια, της εκ των υστέρων υπονόμησης ενός ευνοϊκού –παρά την περί λογοκλοπής παρατήρηση– για τον συμμετέχοντα στον διαγωνισμό αποτελέσματος είναι ιδιόζουσα. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι σκανδαλογολογικές αναφορές προέρχονταν από απορριφθέντες και όχι διακριθέντες συγγραφείς. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, όταν έπειτα από την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων στον πρώτο διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών η *Εφημερίς* ξεκίνησε να δημοσιεύει τα

²¹⁷ Η εντύπωση που κυριαρχεί είναι ότι ο Καρυωτάκης απουσίαζε, διότι νοσηλευόταν σε στρατιωτικό νοσοκομείο. Παραβλέπεται, ωστόσο, το γεγονός πως στο τέλος εκείνης της ημέρας ο Καρυωτάκης φέρεται να απέσπασε εξιτήριο προκειμένου να γιορτάσει τη βράβευσή του με φιλική παρέα· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Άπαντα· έμμετρα και πεζά*, ό.π., σ. 18-19. Η πληροφορία του Δάφνη ότι ο Καρυωτάκης δεν βρισκόταν στο στρατιωτικό νοσοκομείο ως νοσηλεύόμενος αλλά ως νοσηλευτής, εκτελώντας κάποια στρατιωτική υπηρεσία διαψεύδεται από τον Σακελλαριάδη. Για τη μαρτυρία του Δάφνη· βλ. Σ. Δάφνης, «Χρονικά της ελληνικής λογοτεχνίας: Για ένα ποίημα του Καρυωτάκη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 55-56.

²¹⁸ «Εις την συλλογήν του παρενέβαλε και ποίημα του Μαίτερλιγκ ως ιδίαν έμπνευσιν. Είναι το υπό τον τίτλον “Μοναξιά”. Δεν υποθέτομεν να έπραξε τούτο ούτε ποιητική αδεία ούτε διότι δεν είχε ψηφισθή ακόμη ο νόμος της προστασίας της ξένης πνευματικής ιδιοκτησίας. Η επιτροπή φρονεί ότι μάλλον ηθέλησε να γνωρίση αν οι κρίνοντες δύνανται να διακρίνωσι το επιχώριον του οθνείου. [...] Η μέθοδος άλλωστε αύτη της αποστολής και ολοκληρών ακόμη έργων ξένων ως ιδίων, διά να τίθεται εις δυσχέρειαν η εκάστοτε κριτική επιτροπή, είναι παλαιά. Είναι μάλιστα και μονοπωλιακώς προϊόν της Ελληνικής φιλοπαιγμοσύνης»· βλ. «Ο Φιλαδέλφειος Αγών: Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

²¹⁹ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Δι' έν ποίημα» [επιστολή], ό.π.

απορριφθέντα ποιήματα προκειμένου να καταδείξει τη λανθασμένη κρίση της επιτροπής.²²⁰ Μια πιο σοβαρή περίπτωση «ανεστραμμένης στρατηγικής για καθιέρωση» ήταν η περίπτωση του εστέτ συγγραφέα Κωνσταντίνου Χρηστομάνου, που η παράλειψή του από τον κατάλογο των παρασημοφοριών τού 1911 είχε προκαλέσει αρκετή αίσθηση. Μια μαρτυρία τού Ξενόπουλου δείχνει πως ο Χρηστομάνος αντιμετώπιζε τον αποκλεισμό του με φιλάρεσκα περιπαικτική διάθεση, που προφανώς καταδείκνυε την πρόθεσή του να μετατρέψει τον αποκλεισμό του σε ηθικό πλεονέκτημα:

–Καλά, είτε [ο Χρηστομάνος] μίαν ημέραν εις κύκλον φίλων και εχθρών· καλά, εγώ κάτι έκαμα στη ζωή μου... τη Νέα Σκηνή, την Αυτοκράτειρα Ελισσάβητ, τα Τρία Φιλιά, την Κερένια Κούκλα. Φυσικά λοιπόν δεν μου 'δωσαν το παράσημο. Αμ εκείνο το ζών, ο Δείνα (και είτε το όνομα επιφανούς συγγραφέως, εκ των παραλειφθέντων επίσης, τον οποίον, εκείνας τας ημέρας, είχε λόγους, ή απλώς την ιδιοτροπία να κακολογή ακόπως), τι έκαμε για να μη του το δώσουν;!

²²⁰ Κάποιοι από τους ποιητές που δεν βραβεύτηκαν κοινοποίησαν επιστολή, διά της οποίας απαιτούσαν να κατονομαστούν τα ποιήματα, που παρότι είχαν αξιολογηθεί ως τεχνικώς άρτια, απορρίφθηκαν ως «μη πληρούντα τους όρους του διαγωνισμού»: «υποθέτομεν ότι η επιτροπή δεν θα έχη λόγους ν' αρνηθή μίαν τοιαύτην χάριν», σχολίαζε αιχμηρά η *Εφημερίς*: βλ. «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών ποιημάτων», εφ. *Εφημερίς*, 27, 29 και 30 Μαρτίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 844/11459, 846/11461 και 847/11462, σ. 1· «Διά τους κριτάς των στρατιωτικών ποιημάτων», εφ. *Εφημερίς*, 24/6/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 932/11549, σ. 1. Ως μη πληρούντα τις προϋποθέσεις που έθετε η επιτροπή είχαν απορριφθεί μεταξύ άλλων ποιήματα του Α. Γαλανού, του Ν. Θ. Γουζάρη, της Α. Δάφνη [ψευδώνυμο της Α. Κούρτελη/Ζωϊοπούλου], του Δ. Οικονόμου, του Ν. Γ. Πιερόπουλου και του έφεδρου αξιωματικού Λ. Πετρουλάκη· βλ. «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών ποιημάτων. Η δημοσίευσίς των» [1-3], εφ. *Εφημερίς*, 27-30 Μαρτίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 844-847/11459-11462, σ. 1· «Αι βραβευθείσαι», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, ό.π. Σκανδαλολογική χροιά είχε προσλάβει και ένα ακόμη επεισόδιο, στο οποίο ενεπλάκησαν ο Δάφνης και ο Ξενόπουλος. Το 1915 η εφημερίδα *Σκριπ* είχε προβλέψει ότι οι διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών θα προκαλούσαν το ξέσπασμα νέων φιλολογικών διαπληκτισμών, οι οποίοι θα είχαν στο επίκεντρό τους τον Σ. Δάφνη που «με το να βραβεύεται εις πάντα διαγωνισμόν κινδυνεύει να γίνη αχώνευτος». Πράγματι, μετά τη βράβευσή του ο Δάφνης αντέδρασε οργισμένα σε κάποια αρνητική άποψη, που είχε εκφέρει ο Ξενόπουλος για ένα από τα ποιήματά του: «Επειτα από κάθε φιλολογικήν μου επιτυχίαν [ο Ξενόπουλος] παίζει θαυμάσια τον ρόλον του πονηρού όφεως της Βιβλικής παραδόσεως. Γλυστρά εις τας στήλας μιας εφημερίδος και προσπαθεί να παραπλάνησιν την Κοινήν Γνώμην και να μετριάσῃ την εντύπωσιν [...]. Δι' έν εξ αυτών [= των στρατιωτικών ποιημάτων], εκείνο που έχει τον τίτλον «Στο χορτάρι», κανείς, ούτε οι αποτυχόντες, δεν είχαν αντίρρησιν. [...] Είχεν όμως αντίρρησιν ο κ. Ξενόπουλος, ο οποίος εφύλαξε τον ενθουσιασμόν του διά τους στίχους νεαρωτάτης δεσποινίδος [= δηλαδή της Ελένης Νεγρεπόντη], συνεργαζομένης μαζί του εις την στιχουργίαν της “Διαπλάσεως των Παίδων”». Ο Δάφνης κατέληγε στο κάπως υπερφίαλο διατυπωμένο συμπέρασμα ότι ο Ξενόπουλος, «πρόθυμος πάντοτε να διακινδυνεύσῃ την αξιοπρέπειαν της πένας του προς υποστήριξιν των αμφιβόλου μέλλοντος ποιητικών νεοσσών, αρνείται διά μίαν ακόμη φοράν και εν επιγνώσει το φως». Η απάντηση του Ξενόπουλου ήταν εξίσου δηκτική: χαρακτηρίζει «φαντασιοπληξίεσ» τις κατηγορίες του Δάφνη και τις απέδιδε σε «υπερεξημμένην» από τις αλλεπάλληλες επιτυχίες του σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς «καλλιτεχνική εργοπάθεια», που τον είχε οδηγήσει στην απώλεια «αντιλήψεως της γύρω του πραγματικότητος». Για όλα τα παραπάνω· βλ. «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 25/8/1915, ό.π.· Σ. Δάφνης, «Οι άσπονδοι φίλοι», εφ. *Εφημερίς*, 2/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1358/11469, σ. 1· Γ. Ξενόπουλος, «Περί τον κ. Στ. Δάφνην» [επιστολή], εφ. *Εφημερίς*, 6/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1362/11473, σ. 2. Ένα ακόμη παράδειγμα αντλημένο από την προ του 1910 περίοδο είναι η απειλή του Π. Δημητρακόπουλου να ασκήσει μήνυση στην κριτική επιτροπή του Λασσανείου Διαγωνισμού, επειδή απέρριψε κάποιο έργο του· βλ. Κ. Πετράκου, Δ. Ν. Μουσοπούτης, *Ο Σταθάτειος Δραματικός Διαγωνισμός...*, ό.π., σ. 18.

Εννοείται, ότι ο σκοπός του Χρηστομάνου δεν ήτο να *χαντακώσει* τον Δείνα, τον οποίον ηγάπα και εθαύμαζε. Με το μεγαλοφυές αυτό επίγραμμα, εχαντάκωνεν εκείνους που θα έπαιρναν το παράσημον. Μήνες το εφυσούσαν οι δυστυχησμένοι και δεν εκρύνωνε!²²¹

Στη συζήτηση ενεπλάκη και το *Εμπρός* που επαναλάμβανε την ίδια «ανεστραμμένη» ρητορική: «ο συγγραφεύς τόσων αριστουργημάτων, ελληνιστί, γερμανιστί και γαλλιστί, δεν είχε ούτε τον αργυρούν σταυρόν. Αυτό ας θεωρηθεί ως ένα από τα μεγαλύτερά του κατορθώματα».²²² Στην ουσία, αυτού του είδους οι εκδηλώσεις δυσαρέσκειας δεν επιδίωκαν να αποκρύψουν τον αμφίσημο χαρακτήρα τους, παρέχοντας ερείσματα ώστε να θεωρούνται από αρκετούς ως υποκριτικές.²²³ Το *Σκριπ*, για παράδειγμα, παρατηρούσε ότι:

Αν και ο τελευταίος [δηλ. ο Χρηστομάνος], [...] έχει νομίζω δύο Αυστριακά παράσημα, εν τούτοις τι δεν θα έδινε και δι' έν τρίτον, διά τον Σταυρόν του Σωτήρος. Όταν μεθαύριον κρεμά επιδεικτικώς εις το στήθος του ο κ. Ξενόπουλος αυτόν τον *Πειρασμόν*, θα έχη και αυτός να του δείξη τα *Τρία Λιλιά!*²²⁴

Αλλά και το 1919 η απόφαση της επί του Αριστείου επιτροπής να μην βραβεύσει κανέναν υποψήφιο επέσυρε την οργή του Στρατήγη και του Ξενόπουλου. Ευρισκόμενος πιο κοντά στο στενό περιβάλλον του Δροσίνη, ο Στρατήγης είχε θεωρήσει ως βέβαιη τη νίκη του, μετά από προσεταιρισμό των μελών της επιτροπής. Όπως μάλιστα δείχνει η ακόλουθη επιστολή από το «Αρχείο Βενιζέλου», ο Στρατήγης είχε προσπαθήσει και παλαιότερα να εξασφαλίσει απ' ευθείας την πρωθυπουργική εύνοια:

Εν Αθήναις τη 29/10/1912

Εξοχώτατε

λαμβάνω την τιμήν να συγχαρώ υμάς ολοψύχως επί τω μεγαλουργώ μών θριάμβω, τον οποίον προ πολλού είχον προφητεύσει...

²²¹ Βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περίπατοι: Ένας λόγος του Χρηστομάνου», ό.π. (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου). Δυσανεστημένος με τον αποκλεισμό του φερόταν να είναι και ο νεώτερος Σ. Μελάς, όμως η διαμαρτυρία του δεν είχε το ίδιο κοινωνικό αντίκρισμα: «[...] έγραψεν ο κ. Μελάς, υβρίζων την κυβέρνησιν ότι δεν έδωκε το παράσημον εις εμέ [δηλ. τον Ζ. Παπαντωνίου] και εις αυτόν, γράφων δε ιδιοχείρως περί του μετριόφρονος εαυτού του ότι ανεγέννησε το Ελληνικόν θέατρον. [...] [Τ]ον έτραγεν ο καύμός του παρασήμου. Αυτός ο σοσιαλιστής και ο φιλόσοφος ωρύετο διότι δεν του έδωσαν το λιλί! Και απησχόλησε και με τούτο τους αναγνώστας»· βλ. Ζ. Παπαντωνίου, «Ο Μελομανής», εφ. *Εμπρός*, 15/5/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5229, σ. 1-2.

²²² Βλ. «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 3/11/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5401, σ. 2.

²²³ Κάποιος συντάκτης με τα αρχικά Τ. Π. διέκρινε, λόγου χάριν, τους επικριτές αυτούς σε δύο κατηγορίες: α) εκείνους που ικέτευαν οι ίδιοι για ένα παράσημο και β) εκείνους που διαμαρτύρονταν γιατί δεν έλαβαν παράσημο. Έχοντας καταχωρήσει τον εαυτό του στη δεύτερη κατηγορία, ζητούσε να βραβευθεί για το γεγονός ότι «γράφει» –με την ευρεία έννοια· βλ. Τ. Π., «Ανοικτή επιστολή», εφ. *Σκριπ*, 6/12/1911, ό.π.

²²⁴ Στο ίδιο (οι υπογραμμίσεις είναι του συντάκτη). Ο τίτλος *Τρία λιλιά*, που αναφέρεται εδώ, αποτελεί παρωδιακή παράφραση του τίτλου *Τρία Φιλιά* από έργο του Κ. Χρηστομάνου.

Εν ιδιαίτέρω φακέλλω πέμπω υμίν την απαρχήν μερικών ποιημάτων μου δημοσιευθέντων εν τη “Εστία”, ευχόμενος όπως η Νίκη στεφανώσει ταχέως το κοσμοϊστορικόν έργον, ούτινος υμείς είσθε ο εμπνευστής και δημιουργός.
Μετά βαθυτάτου σεβασμού, θαυμασμού και αφοσιώσεως
Γεώργιος Στρατήγης²²⁵

Όμως, καθώς οι προσδοκίες του αυτές φάνηκαν να έχουν διαψευσθεί, ο Στρατήγης άλλαξε τακτική αποκαλύπτοντας τις παρασκηνακές υποσχέσεις των κριτών, ότι θα υποστήριζαν την υποψηφιότητά του,²²⁶ και προβάλλοντας με κάπως αφελή τρόπο ως αδιάψευστα προσόντα τού έργου του την εξύμνηση του ελληνικού τοπίου και των εθνικών αγώνων, αλλά και «την συνταύτιση της δράσης του» με το έργο του Βενιζέλου:

Τρίτος έπρεπε να το πάρω εγώ. Το Αριστείον μου ανήκεν εφέτος. [...] Εκτεινόμεναι [σε αυτό το βιβλίον] εις όλας τας νήσους, περιπτύσσομαι όλην την Ελλάδα, φθάνω μέχρι των χθесινών αγώνων της, γίνομαι βάρδος και βροντοφωνώ τα κλέη της Δοϊράνης και του Σκρα. Τέλος διά του βιβλίου μου αυτού συνταυτίζω την δράσιν μου με το έργον του Μεγάλου Αρχηγού μου Ελευθ. Βενιζέλου, εις τον οποίον και το αφιερώ. Εν τω μεταξύ δεν παραλείπω να καυτηριάσω και τα Νοεμβριανά αίσχη.²²⁷

Την ίδια εποχή, ενοχλημένος από κάποιο σχετικό σχόλιο του *Νουμά* και εκμεταλλευόμενος τις διατάξεις του στρατιωτικού νόμου, ο Στρατήγης έφθανε στο σημείο

²²⁵ Βλ. «Επιστολή του Γ. Στρατήγη προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την αποστολή ποιημάτων», Αθήνα 29 Οκτωβρίου 1912, Φάκελος 02~045, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=36086> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].

²²⁶ Όταν ο Παλαμάς εκφράστηκε θετικά για την υποψηφιότητα του Ξερόπουλου, ο Στρατήγης δημοσίευσε ανοιχτή επιστολή στην *Εστία*, με την οποία απευθυνόμενος στον Παλαμά του υπενθύμιζε τις κατ’ ιδίαν διατυπωμένες θετικές κρίσεις του για το έργο του: «Ενθυμείσαι προ δύο μηνών, όταν σου edιάβασα το “Νησί μου”, τι έλεγες με ειλικρινή ενθουσιασμόν; “Μεγαλόπνοα! Θαυμάσια! Ηχηρά!”. Εύρισκες μάλιστα τον τίτλον “Στο Νησί μου” πολύ μετριόφρονα, διότι, ως μου ετόνισες, εθεώρεις αυτό ως έπος του Αιγαίου και της Ελληνικής ψυχής». Ο Παλαμάς απάντησε ότι παρά τον θαυμασμό του για την ποίηση του Στρατήγη, θα έπρεπε να θεωρείται υπεύθυνος μόνο για όσα ο ίδιος γραπτώς δημοσίευε, προκαλώντας τη συμφιλωτική ανταπάντηση του Στρατήγη: «Αγαπητέ μου ποιητά, [έ]ως σήμερον σ’ εξετίμων ως αληθινόν ποιητήν. Από σήμερον σε θαυμάζω ως αδαμάντινον χαρακτήρα!». Επιπλέον, ο Στρατήγης βεβαίωνε πως είχε δεχτεί την υπόσχεση του Σουρή για τη θετική του ψήφο και πως ανέμενε την ανταπόδοση της χάρις που είχε κάνει κάποτε στον Πολέμη, όταν το 1917 είχε αποσύρει την υποψηφιότητά του, προκειμένου να πάρει εκείνος το Αριστείον. Ακόμη, ήλπιζε στην υποστήριξη του Βλάχου, επειδή τον είχε βραβεύσει και άλλοτε σε παλαιότερο διαγωνισμό. Για τον Δροσίνη δεν ήταν το ίδιο βέβαιος, διότι αν και ήταν «αδαμάντινος χαρακτήρ, [...] ως τμηματάρχης του υπουργείου έχει ολίγον μανδαρινισμόν». Για όλα τα παραπάνω, βλ. Σ. Δάφνης, «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Στρατήγης», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 87/5846, σ. 1· Γ. Ξερόπουλος, «Η επιφυλλίς του Αριστείου» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 15/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 88/5847, σ. 1· «Παλαμάς προς Στρατήγη» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 16/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8796, σ. 1 [= Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 32-33]· Γ. Στρατήγης, «Στρατήγης προς Παλαμάν» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 17/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8797, σ. 1· πρβλ.: Γ. Στρατήγης, «Γράμματα προς την “Εστίαν” [επιστολή]», εφ. *Εστία*, 18/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8798, σ. 1, όπου ο Στρατήγης ευχαριστεί τον Σουρή για τη «λευκή του ψήφο» και για τη δήλωσή του ότι το βιβλίον του είναι έργο «εθνικό». Βλ. επίσης: «Τα Αριστειακά», εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1, όπου ο Ξερόπουλος επισημαίνει τις αντιφάσεις στη συμπεριφορά του Στρατήγη.

²²⁷ Βλ. Σ. Δάφνης, «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Στρατήγης», ό.π.

να καταφέρεται με απειλές –όπως ο ίδιος παραδεχόταν– εναντίον του Δ. Ταγκόπουλου («“Πόσα παίρνεις, Μπολσεβίκε;”, του εφώναξα [...] και είμαι έτοιμος να του δώσω διδακτικώτερον μάθημα»²²⁸).

Η πιο χαρακτηριστική, όμως, περίπτωση συγγραφέα που επιχείρησε και πέτυχε την κοινωνική του ανέλιξη εκμεταλλευόμενος την απειλή του σκανδάλου είναι ο Ξενόπουλος,²²⁹ που στη δεκαετία του 1910 κινδύνευε να αποκλειστεί από τις θεσμικές

²²⁸ Το επεισόδιο επιβεβαίωσε ο Ταγκόπουλος: βλ. «Ο κύκνος-Ποσειδών», περ. *Νουμάς*, τχ. 614, 12/1/1919, σ. 82· Ο Νουμάς, «Φιλολογική τρομοκρατία», περ. *Νουμάς*, τχ. 613, ό.π.

²²⁹ Η διά της προκλήσεως προσέλευση του ενδιαφέροντος του κοινού ήταν μία προσφιλής στον Ξενόπουλο μέθοδος αυτοπροβολής. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, άγνωστος ακόμη και αποκλεισμένος καθώς ήταν από τον κύκλο της *Εστίας*, αυτής «της μικρής Ακαδημίας» όπως ο ίδιος την αποκαλούσε, αποφάσισε να υποβάλει στον διαγωνισμό ηθογραφικού διηγήματος του περιοδικού το έργο «Ελληνικού Αγώνος Τριακοσιόδραχμον Έπαθλον», που σατίριζε και κατήγγελλε την κατά τη γνώμη του μεροληπτική στάση της επιτροπής υπέρ του Δροσίνη. «Κι’ ο “θόρυβος που είχα επιδιώξει” έγινε», ομολογούσε αργότερα στην αυτοβιογραφία του. «[...] [Τ]’ όνομά μου [...] το έκαμε γνωστό στον φιλολογικό κόσμο, και προ πάντων στους Εστιακούς. [...] Στο μεταξύ, βλέπετε, είχα εκπορθήσει και τη μικρή αυτή Ακαδημία...». Το έργο κρίθηκε ευμενώς, αλλά αποκλείστηκε από τον διαγωνισμό· βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Άπαντα*, τμ. 1, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1971, σ. 174-175, 183-186, 230. Ο Δροσίνης αφηγείται το γεγονός με τον ακόλουθο τρόπο: «Σ’ επίσημο δημόσιο διαγωνισμό, “Ποιητικού Αγώνα”, καθώς τους έλεγαν τότε, δεν έστειλα ποτέ στίχους. Μόνον σ’ έναν Διηγηματικόν Αγώνα της *Εστίας* έστειλα το πρώτο διήγημα που έγραψα, τη “Χρυσούλα”. Τον είχε προκηρύξει ο Κασδόνης [...]. [Κριταί ήταν] οι καλύτεροι τότε: ο Ροΐδης, ο Πολίτης και ο Σπύρος Λάμπρος. Το βρήκαν όχι βέβαια τέλειο, αλλά σχετικώς καλύτερο από τ’ άλλα που είχαν σταλή. Και φυσικά, όπως σ’ όλους τους διαγωνισμούς, η απόφασίς τους έδωκεν αφορμή στους συναγωνιστάς μου να την πουν χαριστική, γιατί θα ήξεραν τάχα πως ήταν δική μου η “Χρυσούλα”. Ένας μάλιστα, ο νεώτερος και ζωηρότερος, έβγαλε και ολόκληρο βιβλίο με την επιγραφή “Το τριακοσιόδραχμον Άθλον”, γιατί το βραβείον ήταν χρηματικό μόνον, χωρίς στεφάνι δάφνης. [...] Και τι να απαντήσω; Ν’ απολογηθώ και να υπερασπισθώ την ακεραιότητα των κριτών και μάλιστα ενός Ροΐδη;»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 527. Περισσότερα για την υπόθεση, στο: Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «“Ελληνικού Αγώνος το τριακοσιόδραχμον έπαθλον”· ένα πρώιμο δείγμα μελλοντικής πορείας του συγγραφέα», εφ. *Καθημερινή*, 4/7/1999, σ. 28-29. Την ίδια ακριβώς στρατηγική ακολούθησε ο Ξενόπουλος και αρκετά χρόνια αργότερα, όταν διεκδίκησε το αξίωμα του ακαδημαϊκού. Οι περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις, δημοσιευμένες καθώς ήταν στη *Νέα Εστία*, θα πρέπει μάλλον να λειτουργούσαν ως έμμεσες προειδοποιήσεις: «[Ο Ξενόπουλος ούτε υπέβαλε υποψηφιότητα ούτε θα] υποβάλλη εις το μέλλον. Ούτε θα επισκεφθή ποτέ Ακαδημαϊκούς διά να τους ζητήσει την ψήφον των. Ούτε θα στρέψη εναντίον των, ως απειλήν, την βάνουσον δύναμιν μιας εφημερίδος. Ο κ. Ξενόπουλος δεν έχει παρά την αξίαν του, την εργασίαν του και την αγάπην του Πανελληνίου. Διά τούτο δεν διωρίσθη μετά των πρώτων, και διά τούτο δεν θα εκλεχθή ποτέ Ακαδημαϊκός, να είσθε βέβαιοι. Θα βλέπετε πάντοτε να εισέρχονται οι νεώτεροί του και οι κατώτεροι [...]. Ο μύθος δηλοί ότι ό,τι έγινε μίαν φοράν με το Αριστείον [...] γίνεται τώρα και με την Ακαδημίαν»· βλ. Η «Νέα Εστία», «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 3-27, 1/2/1928, σ. 143. Σε κάθε περίπτωση, από την αυτοβιογραφία και από την αλληλογραφία του Ξενόπουλου προκύπτει ότι η απειλή της σκανδαλολογίας θα πρέπει πράγματι να είχε επιστρατευτεί εκείνη την εποχή για την εκλογή του ως ακαδημαϊκού. Το 1929, κατόπιν παραίνεσης του Α. Πάλλη, ο δημοσιογράφος-λογοτέχνης Μιχαήλ Ροδάς δημοσίευσε στο *Ελεύθερο Βήμα* και στην *Πειθαρχία* σειρά δριμύτατων άρθρων, με τα οποία υποστήριζε την άποψη πως η επιλογή της Ακαδημίας να βραβεύσει απλώς ένα θεατρικό έργο του Ξενόπουλου –και μάλιστα με το μισό Λαμπίκειο Βραβείο– αντί να τον αναγορεύσει ακαδημαϊκό αποτελούσε πράξη προσβλητική και υποτιμητική για τον συγγραφέα. Ταυτόχρονα, επ’ αφορμή ενός σοβαρού τυπογραφικού λάθους, που αλλοίωσε το όνομα του Ξενόπουλου κατά την αναγγελία των αποτελεσμάτων τής εν λόγω βράβευσης στην εφημερίδα *Εστία*, ο Ξενόπουλος σχολίαζε: «Έτσι – συμπέρασμα– το αρχικό εκείνο λάθος, από άγνοια ή πάθος, θα μείνη αδιόρθωτο, ο αποκλεισμός μας θα είναι οριστικός, και τότε πια θ’ αναγκαστούμε και μεις να μιλήσουμε, να διαμαρτυρηθούμε, να τα πούμε όλα, για να μάθη ο κόσμος, που δίνη σημασία στους τίτλους, πώς και γιατί παρουσιαζόμαστε σήμερα στερημένοι από έναν τίτλο που μας ανήκει δικαιοματικώς –και πολύ περισσότερο παρά σε μερικούς που κατάφεραν να τον αποκτήσουν– και προπάντων τι είναι καθαυτό και σε τι σαπίλα οφείλεται αυτό το “ηθικό ζήτημα

ιεραρχήσεις των λογοτεχνικών αξιών λόγω των κακών προσωπικών του σχέσεων με τον Δροσίνη.²³⁰ Παρότι μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1910 ο Ξενόπουλος αποδοκίμαζε αυτήν την πρακτική («με τα παράπονα [ένας απορριφθείς συγγραφέας] δεν κατορθώνει άλλο παρά να γίνεται γελοίος»),²³¹ θεωρώντας πως «τα παράσημα είναι το λαμπρότερον δείγμα της ανθρωπίνης κενοδοξίας και υποκρισίας», παραδεχόταν ταυτόχρονα πως ο ίδιος απέβλεπε σε τέτοιου είδους «κενόδοξες» διακρίσεις:

Όλοι τα υβρίζουν και όλοι τα θέλουν. Όλοι τα περιφρονούν και όλοι τα γυρεύουν [...] Αν ήσαν ειλικρινή και τα μισά απ' όσα λέγουν εναντίον των παρασήμων, οι παρασημοφορημένοι θα ήσαν σαν τις άσπρες μύγες. [...] Η κενοδοξία και η υποκρισία των ανθρώπων ούτε όρια έχει, ούτε χαλινόν δέχεται. Κ' εγώ ο ίδιος που γράφω αυτά, αν μου έδιδαν αύριον ένα λιλί – κακά τα ψέματα – θα το εφορούσα και θα εκαμάρωνα [...].²³²

Γενικότερα πάντως ο Ξενόπουλος φαίνεται πως δεν ενδιαφερόταν για τις αντιφάσεις, στις οποίες περιέπεφε η προσαρμοσμένη στις περιστάσεις δημόσια παρουσία του.²³³ Ενώ, για παράδειγμα, σε κάποιες περιπτώσεις παραδεχόταν ότι «ο [περί Αριστείου] Νόμος είναι λαμπρός», γιατί επιχειρούσε να επιβάλει ένα σταθερό αξιακό σύστημα στο λογοτεχνικό πεδίο και να προετοιμάσει το έδαφος για τη σύσταση της Ακαδημίας,²³⁴ σε

Ξενόπουλου» όπως τ' ονόμασε ο τίμιος και γενναίος Ροδάς». Την πληροφορία ότι ο Πάλλης υποκίνησε τα άρθρα του Ροδά αντλώ από τη Ν. Λυκούργου-Μιχαήλ, «Τέσσερα γράμματα του Ξενόπουλου στον Πάλλη», στο: *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1979, σ. 283-296. Για ένα δείγμα της εν λόγω αρθρογραφίας του Ροδά, βλ. Μ. Ροδάς, «Επίκαιρα: Ακαδημαϊκά Βραβεία», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 1, τχ. 25, 6/4/1929, σ. 20. Για το πιο πάνω απόσπασμα από άρθρο του Ξενόπουλου, βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ακαδημία και “Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 80, 15/4/1930, σ. 435-436.

²³⁰ Η διατάραξη των σχέσεων του Ξενόπουλου με τον Δροσίνη ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οφειλόταν κυρίως σε οικονομικές διαφορές που σχετιζόνταν με το περιοδικό *Εστία*: «Ο Δροσίνης, όταν του δήλωσα πως δε μπορούσα πια να κρατήσω την “Εστία” γιατί με ζημίωνε, δυσανεκτήθηκε πολύ. Με την ιδέα πως είχα πάρει προίκα, είχε την αξίωση να εξακολουθήσω να ζημιώνουμαι ... επ' άπειρον. Του παράστησα την αδυναμία μου μα δε θέλησε να την πιστέψει. Στο τέλος τα χοντρώναμε, αλλάξαμε φράσεις βαριές, και χωριστήκαμε εχθροί. [...] Μετά τη διακοπή του περιοδικού, ο Δροσίνης, ο πρώτος μου υποστηρικτής, έγινε δώκτης μου αμείλικτος. Μου έκανε το φίλο –λίγον καιρό βάσταξε η τυπική μας έχθρα– αλλά με υπονόμει και μ' απέκλειε απ' όπου μπορούσε» βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Άπαντα*, τμ. 1, ό.π., σ. 286. Εξίσου προβληματικές ήταν και οι σχέσεις του Ξενόπουλου με τον Κουρτίδη: βλ. Ο. Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων*, ό.π., σ. 62-63. Παρ' όλα αυτά ο Ξενόπουλος αναφέρει αλλού ότι το 1918-1919 διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον Δροσίνη: βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 23.

²³¹ Βλ. Φαίδων [= Γ. Ξενόπουλος], «Οι διαγωνισμοί», περ. *Διάπλασις των Παιδών*, Περίοδ. Β', τμ. 21, τχ. 33, 19/7/1914, σ. 263.

²³² Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Τα παράσημα», εφ. *Εφημερίς*, 18/12/1914, ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

²³³ Οι αντιφάσεις αυτές επισημάνθηκαν και εκείνη την εποχή: βλ. π.χ. την επιστολή του Ν. Ποριώτη στο: «Φιλολογικά», εφ. *Έθνος*, 16/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1501, σ. 1.

²³⁴ «[Το Αριστείο] εγκαθιδρύει [...] έναν ωραίον θεσμόν, ενώνει εις ίδιον Σώμα τους κορυφαίους των λογοτεχνών –Σώμα δυνάμενον κάλλιστα ν' αντικαθιστά μίαν Ακαδημίαν– διακρίνει, αναγνωρίζει επισήμως και συνιστά μίαν ιεραρχίαν, μίαν αριστοκρατίαν και επομένως μίαν τάξιν εις τον φιλολογικόν κόσμον. Η δε τάξις παντού είν' αναγκαία, πρωτίστως δε εις τον κόσμον αυτόν τον ιδιαίτερος άτακτον· διότι είναι και ο μόνος πνευματικός, όπου ούτε σπουδή απαιτείται, ούτε δίπλωμα, ούτε πιστοποιητικόν οιονδήποτε, ούτε

άλλες περιστάσεις ισχυριζόταν ότι το Αριστείο ήταν «ολωσδιόλου περιττό» και «επιβλαβές», διότι διέκρινε τους λογοτέχνες σε «αριστοκράτες και πληβείους». ²³⁵ Και με εμφανή την πικρία για τον διαφαινόμενο αποκλεισμό του από το σώμα των «αριστέων», παρατηρούσε:

εις το εξής θα είναι αφ' ενός οι “χρυσάσπιδες αθάνατοι” –κατά παλαιάν έκφρασιν του κ. Αννίνου– και αφ' ετέρου ημείς οι άλλοι, η πλέμπα, ρακένδυτοι και ψωραλέοι Πτωχοπρόδρομοι [...]. Δεν θα ήτο μάλιστα άσκοπον εάν από τώρα οι αριστειούχοι, υπογράφωντες, προσέθετον πάντοτε μετά το όνομά των και την φράσιν “Του Εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων”, κατά το “de l'Académie Française”. ²³⁶

Επαμφοτερίζουσα ήταν, άλλωστε, στην περίπτωση του Αριστείου και η στάση του Ξενόπουλου απέναντι στις αποφάσεις της κριτικής επιτροπής. Για τις πέντε πρώτες απονομές παρατηρούσε ότι «οι εκλεγέντες ήσαν ομολογουμένως οι άριστοι. Δεν έλειπεν ούτε ο ανεγνωρισμένος “πρύτανις των λογίων” Βλάχος, ούτε ο δημοφιλέστατος Σουρής, ούτε ο “βασιλεύς του λογοπαιγνίου” Άννινος. Και μετ' αυτών δύο ποιητικά αξία αληθινά: Προβελέγγιος και Παλαμάς». ²³⁷ Όταν όμως ο Παλαμάς αποστασιοποιήθηκε από την κριτική επιτροπή, ο Ξενόπουλος επιχείρησε να κερδίσει την εύνοια του Δροσίνη ²³⁸ εξαιρώντας τις αρετές του έργου του, που κατά την κρίση του τον καθιστούσαν ανώτερο από τον Παλαμά. ²³⁹ Σε άλλη πάλι περίσταση παρατηρούσε ότι «στίχους ωσάν των

φόρου πληρωμή· αλλ' ο τυχόν δύναται να εισβάλη με μίαν φυλλάδα, να ζητή την πρώτην θέσιν και να φωνάζει ότι αυτός είναι ο καλύτερος απ' όλους! Λέγουν συνήθως “η δημοκρατία των Γραμμάτων”. Αλλ' εις όλα τα πολιτισμένα Έθνη, η δημοκρατία αυτή διά να μη καταστήσει εις αναρχικήν οχλοκρατίαν, έχει αλλού τον Ηγεμόνα της, αλλού τον Εστεμμένον Ποιητήν της και αλλού το Σώμα των ανεγνωρισμένων της Αριστέων. Κάτι παρόμοιον ηθέλησεν ο Νομοθέτης να γίνη και εις τον χνώδη φιλολογικόν κόσμον της Ελλάδος. Και μα την αλήθειαν, ήτο καιρός»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η Κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 10-11. Ένα ακόμη παράδειγμα είναι το εξής χωρίο: «Εγώ μάλιστα έχω την ιδέα, ότι αυτό το μετάλλιον ιδρύθη επίτηδες, διά να προλειάνη το έδαφος προς ίδρυσιν Ακαδημίας. Διότι με αυτό, σιγά σιγά, δημιουργείται εις τα Γράμματα και εις τας Τέχνας, ούτως ειπείν, μία *Αριστοκρατία*. Από μεθαύριον, βλέπεις, δεν θα είμεθα όλοι ίδιοι. Θα υπάρχουν μεταξύ μας οι εκλεκτοί, οι διακεκριμένοι, οι αναγνωρισμένοι *επισήμως*»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Οι απόμαχοι», εφ. *Εφημερίς*, 23/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1114/11720, σ. 1 (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου).

²³⁵ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Οι απόμαχοι», εφ. *Αθήναι*, 20/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 61/5465, σ. 1.

²³⁶ Βλ. του ίδιου, «Περίπατοι: Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 17/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 89/5492, σ. 1.

²³⁷ Βλ. του ίδιου, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 15-16· του ίδιου, «Μισονείσταί», εφ. *Εφημερίς*, 6/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1126/11732, σ. 1.

²³⁸ Για μια κριτική αποδοκιμασία του Παλαμά από τον Ξενόπουλο, βλ. Γ. Ξ[ενόπουλος], «Η αυτοκριτική του κ. Παλαμά», εφ. *Αθήναι*, 13/11/1917, Έτος 15, ΑΦ. 391/1411, σ. 1.

²³⁹ Η άποψη του αυτή προκάλεσε την άμεση αντίδραση της μουσικοκριτικού Σ. Σπανούδη· βλ. «Φιλολογικός Καυγάς», εφ. *Έθνος*, 12/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 801, σ. 2· Πάρσιφαλ, «Η κ. Σ. Σπανούδη», εφ. *Νέα Ελλάς*, 12/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 846, σ. 1· Χ. Π.[απαντωνίου], «Πόλεμος εν Ελλάδι», εφ. *Καιροί*, 15/1/1916, Έτος 31, ΑΦ. 375, σ. 1· Γ. Ξενόπουλος, «Φιλολογικά: Διά τον κ. Ν. Ποριώτην» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 17/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1502, σ. 1· Ν. Ποριώτης, «Φιλολογικά: Στιχουργία και κριτική» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 18/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1503, σ. 1.

«Φωτερών Σκοταδιών» γράφουν σήμερα και τα παιδιά μας».²⁴⁰ Η άποψή του για τον Γρυπάρη, τον Πολέμη και τον Μωραϊτίδη ήταν επίσης διφορούμενη²⁴¹ ενώ από τη μια πλευρά παραδεχόταν την αξία τους, από την άλλη άλλοτε τους χαρακτήριζε ως «απόμαχους» και άλλοτε ως κατώτερους του.²⁴²

Η φαινομενικά παράδοξη και «φλύαρη» κοινωνική πρακτική του Ξενόπουλου καταδείκνυε με έμμεσο τρόπο τη φιλοδοξία του να επιβάλει είτε με τον ένα είτε με τον άλλο τρόπο τους όρους του στο παιγνίδι των αξιακών ανακατατάξεων.²⁴³ Ο ίδιος δεν απέκλειε το ενδεχόμενο να διεκδικήσει το Αριστείο, όταν θα έκρινε πως ήταν η κατάλληλη στιγμή²⁴⁴ και φανέρωνε με ήπιο τρόπο τη δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι, όπως πίστευε, η επιτροπή δεν εξέταζε αντικειμενικά το έργο του.²⁴⁵ Κατά την άποψή του, η έτσι

²⁴⁰ «Δεν θα παραδεχθώ όμως ποτέ, ούτε ότι τα “Φωτερά Σκοτάδια” ήσαν πραγματικώς το ανώτερον λογοτεχνικόν έργον του 1915, ούτε ότι η προγενεστέρα εργασία του Δροσίνη ήτο σημαντικώτερα από την εργασίαν άλλων υποψηφίων. Δεν ενθυμούμαι τώρα όλα τα βιβλία, τα οποία εξεδόθησαν το ίδιο έτος. Ενθυμούμαι όμως ότι το 1915 εξέδωσα εγώ, πρώτην φοράν εις βιβλίον, τον “Κόκκινον Βράχον”, το μυθιστόρημα της Φωτεινής Σάντρη. Όχι τα εικοσιτέσσερα, αλλά δυο μόνον γράμματα της Τέχνης αρκεί να γνωρίζη κανείς, διά να κρίνη πόσον περισσώτερον βαρύνει έν μυθιστόρημα ως ο “Κόκκινος Βράχος” από μιαν λυρικήν συλλογήν ως τα “Φωτερά Σκοτάδια”. Είναι ζήτημα αν υπάρχουν εις την Φιλολογίαν μας άλλα πέντε, άλλα τρία πεζογραφήματα της αξίας του “Κόκκινου Βράχου”: ενώ στίχους ωσάν των “Φωτερών Σκοταδιών” γράφουν σήμερα και τα παιδιά μας. Όσον δε διά την “προγενεστέραν εργασία”, ούτε ο ίδιος ο κ. Δροσίνης δεν πιστεύω να πιστεύει ότι έκαμεν εις την ζωήν του το έν δέκατον, κατά ποσόν και ποιόν, εκείνου το οποίον έκαμα εγώ εις το διήγημα, το μυθιστόρημα, το θέατρον, την κριτικήν» Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 17-18).

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 22 και 27-28.

²⁴² Στο ίδιο, σ. 21, 26-28· του ίδιου, «Γρυπάρης», εφ. *Έθνος*, 22/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2139, σ. 1· του ίδιου, «Περίπατοι: Περί Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1917, ό.π.: του ίδιου, «Ο φιλολογικός μποναμάς», εφ. *Εμπρός*, 4/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8701, σ. 1· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 88/6213, σ. 1.

²⁴³ Αρκετά δημοσιογραφικά σχόλια εκείνης της εποχής επισήμαιναν τις φιλοδοξίες που κρύβονταν πίσω από την παράδοξη συμπεριφορά του Ξενόπουλου: «Μόνον ο κ. Ξενόπουλος δεν έδειξε τον παραμικρόν φθόνον και αντιζηλίαν. Επραγματεύθη το ζήτημα όπως πάντοτε ... ακαδημαϊκότατα» βλ. «Το μετάλλιον της τέχνης», εφ. *Σκριπ*, 16/1/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7416, σ. 1.

²⁴⁴ «[...] πρέπει να δηλώσω, προς ησυχίαν παντός... ανησυχούντος, ότι είμαι από εκείνους, οι οποίοι και την ηλικίαν σέβονται και την ιεραρχίαν αναγνωρίζουν. Ας πάρουν πρώτα το μετάλλιον οι πρεσβύτεροι και καλύτεροί μου, ο Δροσίνης, ο Καμπούρογλους, ο Δαμβέργης, [...] και άλλοι πολλοί, και ύστερα, αν ζήσω, και αν εν τω μεταξύ δεν εκτοπισθώ από τους νέους που θ' ανδρωθούν, βλέπομεν. Δεν έχω την ελαχίστην αξίωσιν. Και αν θα τυπώσω και φέτος ή του χρόνου βιβλία, θα το κάμω απλούστατα διά τον ίδιον λόγον και τον ίδιον σκοπόν που το έκαμα και πριν καθιερωθή το μετάλλιον. Ο λόγος είναι ότι τα βιβλία μου εξοδεύονται και ο σκοπός να ωφεληθώ κάτι για να ζήσω. Πτωχός, εργάζομαι διά να ζω. Τίποτε άλλο» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Φιλολογικά παρασκήνια» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 7/2/1915, Έτος 2, ΑΦ. 475, σ. 2. Στην ίδια περίπου επιχειρηματολογία προσέφυγε και τον επόμενο χρόνο, όταν κυκλοφόρησαν οι ίδιες φήμες: «Αυτό έκαμα φέτος. Τι θα κάμω του χρόνου είναι άλλο ζήτημα [...], την στιγμήν που θα μου φανή ότι είναι η σειρά μου να πάρω το Μετάλλιον, θα το φωνάξω ως τ' αστέρια και θα χαλάσω τον κόσμον αν δεν μου το δώσουν. Δεν ξέρω υποκρισίες. Τίμια πράγματα, καθαρά και ξάστερα» βλ. του ίδιου, «Διά το Μετάλλιον» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 15/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 804, σ. 2 (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

²⁴⁵ Το 1915 ο Ξενόπουλος άφηνε αιχμές για τον εσκεμμένο, όπως πίστευε, αποκλεισμό του από το σώμα των «αριστέων»: «Μου ανεκοινώθη ένα νοστιμότατον που είπεν ο διαπρεπής λόγιος και ανεξάντλητος ευφυολόγος κ. Ι. Δαμβέργης, όταν ήκουσε παρά φίλου, ότι σκοπεύω να τυπώσω φέτος μερικά νεότερα διηγήματα και μυθιστορήματα, διά να πάρω –δήθεν– το χρυσούν μετάλλιον: “Η μόνη ελπίς να το πάρη είναι

κι αλλιώς αμφιλεγόμενη διαδικασία αξιολόγησης των υποψήφιων έργων παραβιαζόταν μέσα από την παρεμπόδιση του «ελεύθερου και ειλικρινούς συναγωνισμού»,²⁴⁶ ώστε να ευνοούνται οι «απόμαχοι» –όπως τους αποκαλούσε– και οι μέτριοι συγγραφείς.²⁴⁷ Έτσι, το 1917 μιλούσε πια ευθέως για «παραιομία» της επιτροπής, που κατά την άποψή του λειτουργούσε με τρόπο άδικο και αναξιοκρατικό,²⁴⁸ ενώ το 1918 επέκρινε τον κομματικό χαρακτήρα των παρασημοφορήσεων που, όπως πίστευε, οδηγούσε τον θεσμό σε εκφυλισμό.²⁴⁹

Οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι καταγγελίες του Ξενόπουλου έπαιρναν προσωπικό χαρακτήρα ήταν αρκετές (από το 1914 ήδη απέδιδε στον Δροσίνη και στον Δαμβέργη ευθύνες για την αναξιοκρατική απονομή του Αριστείου).²⁵⁰ Όμως μετά την πτώση του

... αν δεν τυπώση τίποτε”. Ο κ. Δαμβέργης, θέλων προφανώς να ειπή άλλο, εις βάρος μου, είπεν εν τούτοις μίαν μεγάλην αλήθειαν. Εις την Ελλάδα, πραγματικώς, διά να παίρνη κανείς μετάλλια, παράσημα, τιμάς, αμοιβάς, δεν πρέπει να τυπώνη τίποτε. Διότι μόνον το Έργον θεωρείται προσόν περιττόν» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Φιλολογικά παρασκήνια» [επιστολή], ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

²⁴⁶ Βλ. Γ. Ξ. [Ξενόπουλος], «Περίπατοι: Περί Αριστείου», ό.π.

²⁴⁷ Βλ. του ίδιου, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 11-14.

²⁴⁸ «Αυτή η αγράφος καθιερωθείσα σειρά, αυτό το δήθεν δικαίωμα των πρεσβυτέρων μου φαίνεται ότι δεν εξυπηρετεί ποσώς τον σκοπόν του Αριστείου. Είναι άδικον. Κάθε υποψήφιος έπρεπε να συναγωνίζεται με όλους τους άλλους, παλαιούς ή νέους, γνωστούς ή αγνώστους που εξέδωσαν βιβλίον εις τον ίδιον καιρόν. Και ο συναγωνισμός αυτός να είναι πραγματικός. Ο Πολέμης, π.χ. εξέδωσε φέτος τα “Σπασμένα Μάρμαρα”. Είναι το καλύτερον βιβλίον του 1917; Ας επιβραβευθή! Αλλ’ αν, εντός του ίδιου έτους, εξέδοθη και άλλο βιβλίον, πολύ, ασυγκρίτως ανώτερον –ας υποθέσωμεν– ποίος νόμος, ποία δικαιοσύνη, ποία λογική, θα επέτρεπε να παραγκωνισθή αυτό διά να πάρη το Αριστείον ο Πολέμης; Επειδή ωρίσθη αυτός εκ των προτέρων; Αλλ’ αυτό ίσα-ίσα είναι το αλλόκοτον, το τερατώδες. Να λέγωμεν και να γνωρίζωμεν: Φέτος ο Πολέμης, του χρόνου ο Νιρβάνας, τον άλλον χρόνο ο Πορφύρας και ούτω καθεξής. Άλλο ελεύθερος συναγωνισμός και άλλο σειρά δικαιωμάτων και αρχαιότητας. Όταν ο νόμος θέλει συναγωνισμόν και ημείς τον κάμνωμεν σειράν, αυτό πλέον είναι παραιομία» βλ. του ίδιου, «Περίπατοι: Εκδόσεις», ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

²⁴⁹ «[...] επειδή το παράσημον του Σωτήρος επαράγινεν, έπρεπε να ιδρυθή έν άλλο, σπανιώτερον, τιμιώτερον, διά του οποίου ν’ αμείβωνται αληθινότεραι κάπως αξία από τας των βλαχοδημάρχων και πραγματικώτεραι εκδουλεύσεις προς την δόλια πατρίδα, από τας των “φίλων του κόμματος” και των εκπορθητών του Προϋπολογισμού. Δι’ αυτό ίσως ο σχετικός νόμος ομιλεί και δι’ υπηρεσίας εις τα Γράμματα, εις τας Τέχνας και τας Επιστήμας. Αλλά ποίος τα πιστεύει. Μόλις διαδοθεί, ότι το παράσημον του Σωτήρος δεν αξίζει πλέον τίποτε, όλοι θα ζητήσουν το παράσημον της Αξίας. Κ’ επειδή συνήθως εις την Ελλάδα τα παράσημα δίδονται μόνον εις όσους τα θέλουν και όπως τα θέλουν, δεν θα παρέλθη πολύς καιρός και το νέον παράσημον θα έχη κρεμασθή εις τα πλέον άσημα και αμφιβόλου τιμιότητος στήθη. Όπως συμβαίνει πάντοτε, με κάθε διάκρισιν και με κάθε αμοιβήν. Σπανίως, τυχαίως και κατ’ εξαίρεσιν απονέμεται εις τους αξίους. Κατά κανόνα γίνεται λεία των αναξίων και των επιτηδείων κενοδόξων» βλ. του ίδιου, «Τα παράσημα», ό.π.

²⁵⁰ «Ποίος θα μου έλεγε τώρα διά ποίον φίλον έγινε και το χρυσούν Μετάλλιον των Γραμμάτων; Αλλά δεν είναι δύσκολον να το μαντεύση κανείς. Το πρόσωπον μας ενδιαφέρει ή η ιδέα, δηλαδή το ρουσφέτι των φίλων; Να είσθε βέβαιοι, ότι σαράντα αριστουργήματα να εκδώση κανείς και εις σαράντα τετραετίας, χρυσούν μετάλλιον δεν θα ιδή εις την ζωήν του! Θα το παίρνουν κάθε φοράν όσοι θα πηγαίνουν εις τον κ. Δροσίνην και εις τον κ. Μαρκαντωνάκην [υπουργό της κυβέρνησης Βενιζέλου], να τους βεβαιώνουν επί λόγω τιμής ότι είναι μεγάλοι συγγραφείς και καλοί φίλοι. [...] Κ’ εγώ ο ίδιος έξαφνα, αν μού ήρχετο ποτέ η λόξα να κρεμάσω στο στήθος ένα λιλί, ποίον θα επήγαίνα να παρακαλέσω να μεσιτεύση, πρωθυπουργόντος του κ. Βενιζέλου; Όχι βέβαια τον φίλτατον κ. Πωπ! Αλλά τον άλλοτε στενόν μου φίλον κ. Δαμβέργην. [...] Βεβαιότατα δε και αυτό το χρυσούν μετάλλιον, δεν θα είναι παρά ένα ωραίον ρουσφέτι εις τα χέρια της

Βενιζέλου το 1920, σε μια κλιμάκωση του καταγγελτικού του λόγου, έφτασε στη σημείωση να ισχυρίζεται ότι ο Δροσίνης χρησιμοποιούσε το Αριστείο ως μέσο, προκειμένου να ευνοήσει τον εκδότη Ι. Ν. Σιδέρη:

Κατ' έτος, αυτές τας ημέρας, ένας λόγιος, ευνοούμενος της τύχης –και του κ. Δροσίνη, προσθέτουν αι κακαί γλώσσαι– λαμβάνει το “μικρόν μήνυμα” της εκλογής του [...]. Και είμαι βέβαιος ότι μεθαύριον οι φίλοι του θα τον ακούσουν πάλιν να λέγη το αμίμητόν του εκείνο: “Ωστόσο, τι γουρλής εκδότης αυτός ο Ι. Ν. Σιδέρης! Ποτέ δεν πήρε το Αριστείο βιβλίο που να το έβγαλε άλλος...”²⁵¹

Και αλλού:

Τρεις όλους μήνας προ της δημοσιεύσεως εις την “Εστία” της αποφάσεως της Επιτροπής, ήμεθα βέβαιοι ότι το Αριστείον των Γραμμάτων διά το 1920 θ' απενέμετο εις τον κ. Αλέξανδρον Μωραϊτίδη. Διότι είχαμεν μάθει, ότι ο εκδότης κ Ι. Ν. Σιδέρης εξέδιδεν ένα τόμον διηγημάτων του, εντολή κι' επιμελεία του κ. Γεωργίου Δροσίνη. [...] Από τα βιβλία όσα εκδίδει ο κ. Ι. Ν. Σιδέρης, ιδιαίτερος εκδότης του κ. Γεωργίου Δροσίνη, κάποιον κατατίθεται ενωρίτερα των άλλων εις την Εθνικήν Βιβλιοθήκην. Και ασφαλώς, αλανθάστως, θα είναι το βιβλίον, το οποίον θα τύχη του Αριστείου. Με άλλους λόγους, ο κ. Γεώργιος Δροσίνης απλοποίησε τον διά το Αριστείον διαγωνισμόν ως εξής: εκλέγει εκ των προτέρων ένα ευνοούμενον ως αριστεά, του εκδίδει ο ίδιος έν βιβλίον και κατόπιν του το βραβεύει!²⁵²

Κυβερνήσεως, διά του οποίου θα ικανοποιή φιλικάς ανάγκας και φιλοδοξίας, αδιαφορούσα τελείως διά το μέγα κακόν που θα προσγίνεται εις τα Γράμματα, εις τας τέχνας και επομένως εις το Έθνος»: βλ. του ίδιου, «Και χρυσούν μετάλλιον», εφ. *Εφημερίς*, 14/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1075/11681, σ. 1. Και αλλού: «Πρόκειται να οικονομηθή ο μέγας ανήρ κ. Αναξίμανδρος Κλεοβουλίδης, φίλος του κόμματος κτλ. Δημιουργείται αμέσως προς χάριν του έν ίδρυμα, μία θέσις αργίας, ένας γενναίος μισθός και υποβάλλεται εις την Βουλήν το σχετικόν σχέδιον νόμου»: βλ. του ίδιου, «Προσωπικά νομοσχέδια», εφ. *Εφημερίς*, 13/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1104/11711, σ. 1. Πρβλ. το ακόλουθο απόσπασμα: «Αν είναι τώρα [τα «Σπασμένα Μάρμαρα»] και το ανώτερον των εκδοθέντων κατά το έτος τούτο και, κατά τους κανονισμούς, συνυποψηφίων, ας κρίνουν πλέον οι επιφορτισμένοι ν' απονέμουν το Αριστείον... Εν πάση περιπτώσει, ο Πολέμης έπρεπε να το πάρη μίαν φοράν, και θα το πάρη. Έχει όλα τα προσόντα. Είναι δόκιμος ποιητής. Επιπλέον δε «ποιητής της “Εστίας”» –η ίδια τον ετιτολόγησεν ούτω– και καλός φίλος, μη δυσαρεστήσας ποτέ κανένα. Και αυτό, την σήμερον ημέραν, δεν βαρύνει άραγε περισσότερο και από την βαρυτέραν φιλολογικήν αξίαν; Ας το πάρη λοιπόν!»: βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περίπατοι: Εκδόσεις», ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου). Εξόφθαλμη αδικία θεωρούσε ο Ξενόπουλος τη βράβευση του Μωραϊτίδη, γιατί κατά την άποψή του στην περίπτωση αυτή είχε επιλεγεί ένας από χρόνια ανενεργός συγγραφέας έναντι άλλων άξιων και ενεργών συνυποψηφίων του, όπως ο Βουτυράς, ο Δημητρακόπουλος, ο Καρκαβίτσας, ο Ζ. Παπαντωνίου και ο Πορφύρας: βλ. του ίδιου, «Ο φιλολογικός μπονανάς», ό.π.

²⁵¹ Στο ίδιο. Πρβλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 5-6.

²⁵² Στο ίδιο, σ. 5-6. Την ίδια διαπίστωση είχε κάνει προηγουμένως ο Καμπάνης: «Μετά τα “Κλειστά Βλέφαρα” του κ. Δροσίνη, τους “Ασφοδέλους” του κ. Μαλακάση και τα “Παράκαιρα” του κ. Παλαμά ο εκδότης των Ακαδημαϊκών ή υποψηφίων ακαδημαϊκών ποιητών κ. Σιδέρης εξέδωσε τα “Ειρηνικά” του κ. Πολέμη» βλ. Α. Καμπάνης, «Ειρηνικά (τα νέα ποιήματα του κ. Ι. Πολέμη)», ό.π. Προκειμένου να αποδείξει τον ισχυρισμό του, ο Ξενόπουλος υπενθύμιζε πως έχοντας υπόψη τις εκδοθείσες από τον Σιδέρη υποψηφιότητες είχε κατορθώσει πολλές φορές να προβλέψει τον επόμενο «αριστεά». Πάντως, είναι γεγονός ότι εκτός από τον Ξενόπουλο, και άλλοι σχολιαστές είχαν προβλέψει τη βράβευση του Πολέμη: βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 202, ό.π.: «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 12/1/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2489, σ. 1.

Επί της ουσίας ο Ξενόπουλος μιλούσε για μια συμπαιγνία που απέφερε όφελος σε όλους τους εμπλεκόμενους. Εξασφάλιζε κοινωνικό κύρος και οικονομικό κέρδος στον βραβευόμενο και στον εκδοτικό οίκο όχι μόνο διά του χρηματικού επάθλου, αλλά και μέσω της αναβαθμισμένης εμπορικής αξίας του διατιθέμενου στην αγορά έργου.²⁵³ Υπ' αυτό το πρίσμα, η ακόλουθη διατύπωση θα πρέπει μάλλον να διαβαστεί ως ειρωνική: «Δεν πιστεύω, ούτε κατηγορώ τον κ. Δροσίνην –άπαγε!– ότι αυτό το κάμνει κινούμενος από κανέν υλικόν συμφέρον. Ούτε τα κέρδη του αριστευομένου βιβλίου μοιράζεται με τον εκδότην, ούτε από το Δωρίδειον κληροδότημα έχει το πλέον από τας 100 δραχμάς, τας οποίας λαμβάνει κατ' έτος ως μέλος της Επιτροπής του Αριστείου».²⁵⁴ Ο Ξενόπουλος ισχυριζόταν ακόμη ότι τα μέλη της επιτροπής που παρευρίσκονταν στις συνεδριάσεις συμμετείχαν –πλην του Βλάχου– συνειδητά στη συμπαιγνία, προκειμένου να εξασφαλίζουν την εύνοια του Δροσίνη.²⁵⁵

Αλλά και σε πολιτικό επίπεδο, ο Ξενόπουλος φαίνεται πως εκμεταλλευόταν την εκάστοτε συγκυρία προκειμένου να επιτύχει την κοινωνική του αναβάθμιση. Όπως δείχνει η ακόλουθη επιστολή, ο Ξενόπουλος διατηρούσε σχέση σεβασμού και αλληλοεκτίμησης με τον Βενιζέλο:

Αθήναι 13 Απριλ. 1916
36 Ευριπίδου

Σεβαστέ μου κύριε πρόεδρε,

Το γράμμα σας μ' έκαμε αληθινά ευτυχισμένο. Σαν ένα δίπλωμα για μένα, θα μου επιτρέψετε να το βάλω στην καλύτερή μου κορνίζα, μπροστά στο καινούργιο βιβλίο που θα τυπώσω [...] έτσι καθώς είναι γραμμένο με το χέρι σας, πανομοιότυπο. Το Πανελλήνιο πρέπει να μάθη πόσο αληθινά ενδιαφέρεται ο αρχηγός του για την ευγενικώτερη εθνική εκδήλωση, που είναι η Τέχνη και η Φιλολογία, για να ενδιαφέρεται κι' αυτό περισσότερο.

Με τις θερμότερες ευχαριστίες μου,
Αφωσιωμένος
Γ. Ξενόπουλος²⁵⁶

²⁵³ «Είναι και το κέρδος εκ της δευτέρας και τρίτης εκδόσεως του αριστεύσαντος βιβλίου, με την ελκυστικήν σφραγίδα επί του εξωφύλλου: “Εθνικόν Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών”» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Ο φιλολογικός μπόναμάς», ό.π.

²⁵⁴ Βλ. του ίδιου, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 6.

²⁵⁵ «Εις τας εκάστοτε Επιτροπάς [...] [πλην του Βλάχου] οι μεν αποφεύγουν να παρευρίσκονται εις την συνεδρίασιν [...], οι δε συντάσσονται προθύμως με την γνώμην του κ. Δροσίνη, ο οποίος, εις άλλας περιστάσεις, τοις το ανταποδίδει. Και υπάρχουν φεύ! περιστάσεις, κατά τας οποίας από μίαν καλήν θέλησιν, από μίαν συγκατάθεσιν του κ. Δροσίνη, όταν ήτο μαλιστα Τμηματάρχης, πολλά συμφέροντα εξαρτώνται... [...] Κάποτε ευρίσκετο εις τας χείρας του ο Οργανισμός κάποιου Ταμείου Συντάξεων, διά το οποίον ενδιαφέρετο πολύ έν μέλος της Επιτροπής του Αριστείου. Και ο κ. Δροσίνης επωφελήθη: “Το άρθρον που θέλεις, δεν θα μη, αν δεν μου ψηφίσης τον Τάδε!”» (στο ίδιο, σ. 7).

²⁵⁶ Βλ. την «Ευχαριστήρια επιστολή του Γ. Ξενόπουλου προς τον Ε. Βενιζέλο, Αθήνα, 13 Απριλίου 1916», Φάκελος 313~55, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα

Όταν αρκετά χρόνια αργότερα, στην περίοδο της τρίτης διακυβέρνησης Βενιζέλου, ο Ξενόπουλος θα επιδίωκε να αναγορευτεί ακαδημαϊκός, η τακτική του θα εμπλουτιζόταν πια και με εγκωμιαστικά σχόλια για την πολιτισμική πολιτική του Βενιζέλου:

Κι' είναι αλήθεια που την αναγνωρίζουν εχθροί και φίλοι, πως οι άνθρωποι των Γραμμάτων, των Τεχνών, του Πνεύματος, είδαν καλύτερες ημέρες αφότου ήλθε ο Βενιζέλος: τους παρασημοφόρησε μόλις επάτησε. Σε λίγο ίδρυσε το Αριστείο. Αναγνώρισε κατόπι και στερέωσε την Ακαδημία. Υποστήριξε άλλα πνευματικά ιδρύματα. Επροστάτευσε την πνευματική ιδιοκτησία. Και σε πολλές επιτροπές του Κράτους έκαμε να διορίζονται ως μέλη ειδικά και "λογοτέχναι", πράγμα και λέξη άγνωστα ως τότε στην ελληνική νομοθεσία.²⁵⁷

Από την άλλη, όμως, σε προεκλογικές περιόδους και κατά τη διάρκεια της αντιβενιζελικής κυριαρχίας, ο Ξενόπουλος δεν δίσταζε να καταλογίζει προσωπικές ευθύνες και στον ίδιο τον Βενιζέλο για την υπόθεση του Αριστείου:

Ιδού τι δεν επεριμέναμεν, τι δεν εφοβούμεθα ποτέ από Κυβέρνησιν Βενιζέλου! Απεναντίας, όταν ήλθεν ο Μεσσίας από την Κρήτην, όλοι μας ηλπίζαμεν, ότι ήλθε μαζί του και ο χρυσούς αιών. Ηκούσθη δε ποτέ χρυσούς αιών άνευ αναγνωρίσεως της αληθινής αξίας, εις την σφαίραν μάλιστα των Γραμμάτων και των Τεχνών, ανεξαρτήτως προσωπικής φιλίας ή έχθρας; Αλλά όλαι αυταί αι ελπίδες διεψεύσθησαν ήδη κατά τον οικτρότερον τρόπον. Ο πνευματικός κόσμος της Ελλάδος, από άκρου εις άκρον, είναι σήμερον απογοητευμένος με τον Μεσσίαν του. Δυστυχώς!²⁵⁸

Το 1921 μάλιστα, σε εποχή αντιβενιζελικής διακυβέρνησης, ο Ξενόπουλος προχώρησε στη δημοσίευση της *Κωμωδίας του Αριστείου*, ενός φυλλαδίου, στο οποίο εξέθετε αναλυτικά την καταγγελτική επιχειρηματολογία του. Το δοκίμιο αυτό είχε τη μορφή υπομνήματος προς τους κυβερνώντες και τον Βασιλικό Οίκο, από τους οποίους ζητούσε την εξυγίανση του θεσμού:

Το συμπέρασμα είναι ότι περί το Αριστείον των Γραμμάτων παίζεται κωμωδία: ο Υπουργός, ο οποίος καταρτίζει το διάταγμα επί τη βάσει της αποφάσεως της Επιτροπής, ο Βασιλεύς ο Οποίος το υπογράφει, ο κόσμος [...] νομίζει ότι γίνεται διαγωνισμός, όπως τον ορίζει ο νόμος [...].²⁵⁹

Και πιο κάτω:

Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=42169> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].

²⁵⁷ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. Έκτακτο, Χριστούγεννα 1931, σ. 3.

²⁵⁸ Βλ. του ίδιου, «Και χρυσούν μετάλλιον», ό.π.

²⁵⁹ Βλ. του ίδιου, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. σ. 8.

[Α]ποβλέπων εις την γενικήν αδικίαν, νομίζω ότι η κωμωδία του κ. Δροσίνη είναι καιρός να τελειώσει και έχω την ελπίδα ότι με την καταγγελίαν αυτήν [...] θα επιτευχθή κάποια θεραπεία.

Ευλαβώς αναφέρομαι προς την Α.Μ. τον Βασιλέα.

Προς την Α.Β.Υ. τον πρίγκιπα Νικόλαον, προστάτην των Γραμμάτων και των Τεχνών.

Προς τας ΑΑ. ΕΕ. τον Πρωθυπουργόν και τον Υπουργόν της Παιδείας.

Το Αριστείον είναι θεσμός του Κράτους και θεσμός ωραίος, χρήσιμος, ο οποίος πρέπει να διατηρηθή. Αλλά διά να διατηρηθή, είναι ανάγκη να τεθή τέρμα εις την αυθαιρεσίαν του κ. Δροσίνη. Δεν εμπορεί ένας άνθρωπος, οιοσδήποτε, να έχη εις χείρας του το Αριστείον, να το θεωρεί κτήμα του και να το διαθέτη κατά βούλησιν.²⁶⁰

Είναι φανερό πως μέσα από αυτούς τους αντιφατικούς και συγκυριακούς ελιγμούς ο Ξενόπουλος –που ως «ελεύθερος επαγγελματίας» των γραμμάτων²⁶¹ είχε περισσότερες δυνατότητες για ευέλικτους χειρισμούς στο λογοτεχνικό πεδίο– προσπαθούσε να αξιοποιήσει τη σκανδαλολογία ως μέσο για την αυτοπροβολή του και για την απόσπαση μιας επίσημης αναγνώρισης της αξίας του.

Σε αυτήν του την προσπάθεια, ο Ξενόπουλος δεν δίστασε να μετατρέψει το ζήτημα του διαφαινόμενου αποκλεισμού του από το σώμα των «αριστέων» σε καθημερινό δημόσιο θέαμα, όταν ανήγγειλε ότι σε ένδειξη διαμαρτυρίας θα σταματούσε κάθε του συγγραφική δραστηριότητα. Η είδηση ότι κατά την κρίση της επιτροπής κανένας υποψήφιος του 1919 δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για το Αριστείο είχε προκαλέσει έντονες αντιδράσεις και από άλλους συγγραφείς,²⁶² όμως οι διαμαρτυρίες του Ξενόπουλου ήταν πρωτοφανείς για τα ελληνικά δεδομένα. Έπειτα από μια αρχικά ήπια και χιουμοριστική αντίδραση («πώς ήτο δυνατόν να το πάρω εγώ; Ο νόμος απαιτεί την έκδοσιν ενός βιβλίου, ενώ εγώ έβγαλα δύο»),²⁶³ ο συγγραφέας άρχισε να κλιμακώνει τον τόνο της κριτικής του με σειρά από ανακοινώσεις, συνεντεύξεις και επιστολές, που έρχονταν να συμπληρώσουν τις ήδη διαδεδομένες φήμες ότι από καιρό βολιδοσκοπούσε

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 30-31 (οι υπογραμμίσεις είναι του συγγραφέα).

²⁶¹ Ο ίδιος ο Ξενόπουλος αντιπαρέβαλλε ευθέως την επαγγελματική του ιδιότητα προς τον δημοσιοϋπαλληλισμό των μελών της κριτικής επιτροπής ως ηθικό του πλεονέκτημα: «Ημουν *εργάτης* εγώ! η φιλολογική ραστώνη των περισσοτέρων εκ των αριστέων μας και μερικών εκ των εφετινών συνυποψηφίων μου ήτο όλως ξένη, αφού τον τελευταίον μάλιστα καιρόν έγραφα, εκτός των άλλων, δύο τουλάχιστον μυθιστορήματα και άλλα δύο θεατρικά έργα το έτος!» βλ. του ίδιου, «Περί το Αριστείον. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1 (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου). Ο βιοποριστικός χαρακτήρας της συγγραφικής δραστηριότητας του Ξενόπουλου τον εξανάγκαζε να αναζητά σε ιδιώτες (όπως, π.χ., τον Πάλλη) την οικονομική υποστήριξη για τις εκδόσεις των έργων του· βλ. Ν. Λυκούργου-Μιχαήλ, «Τέσσερα γράμματα του Ξενόπουλου στον Πάλλη», ό.π., σ. 283-296.

²⁶² Βλ. Α. Καμπάνης, «Το Αριστείον», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 14/1/1919, Έτος 3, Αφ. 498, σ. 1· Σ. Δάφνης, «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Στρατήγης», ό.π.

²⁶³ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Γρυπάρης», ό.π.: [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/1/1920, ό.π.

κάποιο μέλος της επιτροπής για την εξασφάλιση της θετικής ψήφου του («Γιάννη μου, αν δεν το πάρω εφέτος, θα αυτοκτονήσω!»).²⁶⁴ Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη ανοιχτή επιστολή, με την οποία ο Ξενόπουλος ανακοίνωσε την επ' αόριστον αναστολή κάθε συγγραφικής του δραστηριότητας σε ένδειξη διαμαρτυρίας:

Αγαπητέ μου Νικολόπουλε²⁶⁵,

Ύστερ' από τη βαριά προσβολή και ύβρι που μου έκαμε η Πολιτεία, αντιπροσωπευόμενη από τον κ. Υπουργόν της Παιδείας και την Επιτροπήν του ΕΘΝΙΚΟΥ Αριστείου των Γραμμάτων, νομίζω ότι δεν μου επιτρέπεται πλέον να εξασκώ τα Γράμματα δημοσία. Γιατί την στιγμή που διαγωνίζομαι με το καλύτερο έργο μου και με όλη μου την προηγουμένη φιλολογική εργασία και η Επιτροπή, επικυρώντως του κ. Υπουργού, μου αρνείται το Αριστείον (που φέτος ήτο και η σειρά μου να το πάρω), ο κόσμος δεν μπορεί να γνωρίζη ότι αυτό που έγινε είναι κακούργημα, δολοφονία, [προϊόν] προσωπικής εμπειρίας και φυσικά πρέπει στο εξής να με θεωρή κατώτερο από όλους εκείνους που το έχουν ήδη πάρη και *επισήμως* πλέον στιγματισμένον ως *ανάξιον*. Υπ' αυτούς τους όρους μού είναι αδύνατο να εξακολουθήσω το φιλολογικό μου στάδιο και, κατά διαταγήν της Πολιτείας, το διακόπτω. Σήμερα παραιτήθηκα από παντού, όπου εργαζόμουν ως τώρα. Τίποτε δικό μου δεν θα φανή πλέον πουθενά, ούτε στον Τύπο ούτε στο Θέατρο και μόνο το τελευταίο μου μυθιστόρημα "Πλούσιοι και Φτωχοί" θα εξακολουθήση στο "Έθνος" μια που άρχισε και δεν είναι δυνατό να κοπή. Αυτό είναι γραμμένο. Άλλο δεν θα γράψω. Και να ήθελα, η μεγάλη, η θανάσιμη όσο αδικώτατη προσβολή που μου έγινε μού αφαιρεί κάθε όρεξι, κάθε έμπνευση.

Θα μ' ερωτήσης: Και τι θα κάμης, πώς θα ζήσης; Γιατί ξεύρεις εσύ πως δεν έζησα ως τώρα *παρά μόνον ως άνθρωπος των Γραμμάτων*. Μού είναι αδιάφορο! Θα ζητιανέψω. Θα πεινάσω, θα πεθάνω. Ό,τι δεν κατάφεραν δηλαδή τριάντα λυσσασμένα σκυλιά, που με πολεμούσαν τριάντα τώρα χρόνια –οι συνάδελφοί μου!– το καταφέρνει σε μια ώρα η Πολιτεία, η Νέα Πολιτεία, η ηθική, και τη στιγμή ακριβώς που περίμενα κ' εγώ απ' αυτή μια αναγνώριση και μια ανακούφιση.

Με πόνο,

Δικός σου
Γρηγ. Ξενόπουλος²⁶⁶

Λίγες ώρες αργότερα ο συγγραφέας υποδεχόταν στο σπίτι του σκυθρωπός και αγανακτισμένος τον Δάφνη, που ως δημοσιογράφος της εφημερίδας *Αθήναι* εγκαινίαζε στήλη συνεντεύξεων, ζητώντας τη γνώμη διαφόρων συγγραφέων επί του ανακύψαντος ζητήματος. Συνομιλώντας με τον Δάφνη, ο Ξενόπουλος ισχυρίστηκε ότι είχε δεχτεί διαβεβαιώσεις από μέλη της επιτροπής για την υποστήριξη της υποψηφιότητάς του και ότι η απόρριψή του οφειλόταν στην εμπάθεια, με την οποία ανέκαθεν τον αντιμετώπιζε ο

²⁶⁴ Βλ. «Τα Αριστειακά», εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, ό.π.

²⁶⁵ Ο Σπύρος Κ. Νικολόπουλος ήταν ο ιδρυτής, ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας *Έθνος*.

²⁶⁶ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Το Αριστείον των Γραμμάτων» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 12/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1764, σ. 1 (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου).

Δροσίνης. Δήλωνε ακόμη πως σκόπευε να απευθύνει επιστολή προς τον γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας, Δ. Γληνό, με την οποία θα του γνωστοποιούσε την παραίτησή του από τη συγγραφή του σχολικού αναγνωστικού, που είχε αναλάβει να διεκπεραιώσει και με το ίδιο μελοδραματικό ύφος συμπλήρωνε:

Ας το γράψουν οι κ. Αριστείς. Τι είμαι εγώ τώρα; Ένας αποδοκιμασμένος συγγραφέας. Δεν θα γράψω τίποτε πια. [...] Επί του παρόντος θα είμαι ο Γραμματέας της “Διαπλάσεως”. Πρέπει κάτι να κάμω για να κερδίζω το ψωμί μου.²⁶⁷

Και αλλού:

Και ιδού, διά να μην έχω τα μέσα αυτά, δεν ’πήρα ούτε φέτος το Αριστείον, το οποίον, αν εδίδετο κατ’ αξίαν, έπρεπε να είχα πάρη μεταξύ των πρώτων, και το οποίον η Πολιτεία με τον θεσμόν της, με υποβάλλει εις την ταπεινώσιν να βλέπω εις τα στήθη επτά ως τώρα ανθρώπων, εκ των οποίων ένας μόνον είναι πράγματι ανώτερός μου, ο ποιητής Κωστής Παλαμάς, όλοι δε οι άλλοι είναι ή ίσοι μου ή κατώτεροι. Αν νομίζετε σεις πως υποφέρεται αυτό!²⁶⁸

²⁶⁷ Βλ. Σ. Δ. [άφνης], «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Γρ. Ξενόπουλος», ό.π.

²⁶⁸ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Πάντοτε το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 87/5846, σ. 1 (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου). Σε παρόμοιο ύφος είναι γραμμένη και η επιστολή που δημοσίευσε λίγες ημέρες αργότερα: «Εάν [οι συνάδελφοί μου] εγνώριζαν όλα καλώς τα παρασκήνια αυτού του Αριστείου, είμαι βέβαιος ότι θα ησθάνοντο όλην την αηδία, την οποίαν δοκιμάζω τώρα εγώ, και η αποχή μου θα τους εφάνετο το φυσικώτερον πράγμα του κόσμου. Τι τα θέλετε! Έχω την εντύπωσιν –και αν δύνασθε, εξαλείψατέ μου την!– ότι η ατμόσφαιρα ολόγυρά μου είναι μολυσμένη. Εις τοιαύτην ατμόσφαιραν δεν εμπορεί να κάμνη κανείς παρά το πολύ πολύ μίαν εργασίαν βιοποριστικήν, χωρίς ιδανικόν και χωρίς φιλοδοξίαν. Αυτήν κάμνω τώρα και αυτήν θα κάμνω τα ολίγα έτη που μου μένουν ίσως ακόμη να ζήσω. Διά την άλλην, την οποίαν έκαμνα ως τώρα [...], διά τοιαύτην, λέγω, εργασίαν χρειάζεται χαρά, ευθυμία, αγάπη, αίσθημ’ ασυλίας κι εμπιστοσύνης –πράγματα πολύτιμα, απαραίτητα διά τον καλλιτέχνην, τα οποία όμως επέταξαν από την ψυχήν μου εις μίαν στιγμήν και, αφού υπερέβην πλέον το πεντηκοστόν της ζωής μου, δεν θα επανέλθουν ποτέ. Μόνον ίσως αν μ’ ενέπνεε το μίσος της μεγάλης Σατύρας θα ημπορούσα να εξακολουθήσω το έργον μου, επιδιώκων πλέον την εξυγίανσιν της μολυσμένης αυτής ατμοσφαιρας. Αλλά το τάλαντόν μου είναι τόσο διαφορετικόν από του Ιουβενάλη! Και μη έχων τι άλλο να κάμω, εξαφανίζομαι απλούστατα και τιμιώτατα νομίζω –ως Έλλην λογοτέχνης. Ας με πιστεύσουν όλοι, όσοι έγγραψαν με τόσην συμπάθειαν διά την υπόθεσίν μου: η καρδιά μου είναι βαριά και αυτήν την στιγμήν τα μάτια μου δακρυσμένα. Πονώ. [...] Όσον δι’ εκείνους, οι οποίοι ενόμισαν ότι “εφώναξα” διότι ήθελα και καλά το Αριστείον, το χρυσό λιλί, ή τας δύο του χιλιάδας ή ότι τα έκαμα όλα διά να ... πωληθή η προ πολλού εξητλημένη “Βαλέραινά” ή επίστευσαν ότι σοβαρώς ηπειλήσα ... δι’ αυτοκτονίας τον κ. Πολέμην [...] ε, αυτοί ούτε μ’ εννόησαν ποτέ, ούτε θα μ’ εννοήσουν. Τους παρακαλώ λοιπόν να [...] με λησμονήσουν διά παντός. Παιρηθείς άλλωστε από πάσαν φιλολογικήν, θεατρικήν και δημοσιογραφικήν δράσιν, νομίζω ότι δεν ανήκω πλέον εις την δικαιοδοσίαν των. Δι’ έν μόνον τώρα μετανώ και, γράφων διά τελευταίαν φοράν, νομίζω χρέος μου να το είπω: ότι εις την οδύνην της πρώτης στιγμής, μου εξέφυγαν και μερικά κρίσεις, θίγουσαι τους κριτάς του Αριστείου, όσον δεν έπρεπε και όσον δεν ήθελα. Τώρα που βλέπω τα πράγματα με περισσοτέραν ψυχραιμίαν και γαλήνην, δεν ημπορώ παρά να συλλογίζωμαι ότι εις την ιδίαν ατμόσφαιραν με όλους μας ζουν και οι δυστυχείς αυτοί άνθρωποι. Τους ύβρισα, ενώ έπρεπε μάλλον να τους λυπηθώ. Διατί τάχα μόνοι εκείνοι ώφειλον να δειχθούν Αριστείδαι και Κάτωνες, ενώ ημείς οι γύρω των είμεθα ό,τι είμεθα;» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Περί τό Αριστείου. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», ό.π. (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

Τις υποψίες ότι ο Ξενόπουλος απέβλεπε απλώς στην προς όφελός του διαχείριση της κοινής γνώμης και στην εμπορική προώθηση των έργων του²⁶⁹ ήρθαν να επιτείνουν και διάφοροι νέοι ελιγμοί: σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, ο Ξενόπουλος διαβεβαίωνε πως το «κίνημά του δεν είχε Μπολσεβικικό χαρακτήρα» και πως ήταν έτοιμος για «συμβιβαστική λύση». ²⁷⁰ Όπως και ο Στρατήγης που είχε εν τω μεταξύ φροντίσει να συμφιλιωθεί με τον Ταγκόπουλο,²⁷¹ έτσι και ο Ξενόπουλος δεν εκπλήρωσε τελικά τις απειλές του: όχι μόνο δεν κοινοποίησε στον Γληνό την παραίτησή του –όπως είχε προεξαγγείλει–, αλλά αντιθέτως τον ενημέρωσε με νέα δημόσια επιστολή ότι δεν επρόκειτο να παραιτηθεί από την επιτροπή για τη σύνταξη των διδακτικών βιβλίων.²⁷² Επιπλέον, λίγους μήνες αργότερα ξεκίνησε να δημοσιεύει νέα μυθιστορήματά του στις εφημερίδες *Αθηναϊκή*²⁷³ και *Έθνος*, καθώς και τα φιλολογικά του απομνημονεύματα στην *Καθημερινή*.²⁷⁴ Το 1919 εξέδωσε μάλιστα δύο νέα του βιβλία, τα οποία φρόντισε και πάλι να εμπλέξει στο «παιγνίδι» του Αριστείου: «Έχω εκδώσει και εγώ, αλλ' αποκλείομαι κατ' αρχήν, διότι η Επιτροπή διά προσωπικούς λόγους, και φέτος και πάντοτε και ισοβίως και αιωνίως, θα το δίδη εις πάντα άλλον εκτός εμού». ²⁷⁵ Αρκετά χρόνια αργότερα, και αφού τα αιτήματά του είχαν πια ικανοποιηθεί, ο Ξενόπουλος θα δήλωνε μετανιωμένος: «Αλλά τώρα μετανιώνω για όλα, που άλλωστε είναι και τόσο ξεχασμένα, ώστε και με τον Δροσίνη και με τον Γρυπάρη να 'μαστε οι καλύτεροι φίλοι». ²⁷⁶

²⁶⁹ «Εν τω μεταξύ όλος αυτός ο θόρυβος θα του χρησιμεύσει ως η αρίστη των ρεκλαμών. [...] Κάμνει τον πεθαιμένον διά να εμφανισθή ως φιλολογικός βρυκόλαξ τρομάζων τους αντιπάλους και προκαλών την περιέργειαν του φιλοθεάμονος κόσμου»· βλ. Χ.– [Γ. Ποπ.], «Αχιλλεύς και Λάζαρος», εφ. *Αθήναι*, 21/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 94/5853, σ. 1. Βλ. ακόμη: Πικραγκάθης, «Στον Ξενόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 639, 6/7/1919, σ. 468· «Θεατρικά: Οι “Φοιτηταί” του κ. Γρ. Ξενόπουλου», περ. *Νουμάς*, τχ. 640, 13/7/1919, σ. 473· Σ. Δ.[άφνης], «Αριστειάδος συνέχεια. Ομιλεί ο κ. Δημ. Καμπούρογλους και επιγραμματίζει», εφ. *Αθήναι*, 19/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 92/5851, σ. 1· Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, Δεκέμβριος 1918, σ. 88-89· Σ. Δ.[άφνης], «Ρωμαϊκής γλώσσας συνέχεια. Μένος Φιλήντας προφητεύει. Και δια το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 28/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 101/5868, σ. 1· «Το Ξενοπούλειον μυστήριον», εφ. *Αθήναι*, 2/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 106/5885, σ. 1· «Ο αγών διά το Αριστείον», εφ. *Αστραπή*, 15/1/1919, Έτος 18, ΑΦ. 6485, σ. 1· Γκρέκο, «Φιλολογικά παρατηρήσεις», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 13/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 248, σ. 1· Α. Καμπάνης, «Le cas Xenopoulos (Γύρω από το Αριστείον)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 18/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 302, σ. 1. Βλ. ακόμη το χαρακτηριστικό σατιρικό επίγραμμα: Πικραγκάθης, «Ο κ. Παληός», περ. *Νουμάς*, τχ. 658, 16/11/1919, σ. 772.

²⁷⁰ Βλ. «Διά μίαν απεργίαν», εφ. *Εστία*, 13/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8793, σ. 1.

²⁷¹ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 137.

²⁷² Βλ. «Με λίγα λόγια», εφ. *Εστία*, 23/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8803, σ. 1.

²⁷³ Πρόκειται για το μυθιστόρημα «Χρυσούλα και Χριστίνα», εφ. *Αθηναϊκή*, 10/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 35, σ. 1-2, και εξής.

²⁷⁴ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Απαντα*, τμ. 1, ό.π., σ. 1-363.

²⁷⁵ Βλ. του ίδιου, «Μία διάγνυσις» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1 (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου). Βλ. επίσης «Εναρξίς Αριστειάδος», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

²⁷⁶ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Ι. Ν. Γρυπάρης», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 171, 1/2/1934, σ. 114.

Η πρωτοφανής για τα ελληνικά δεδομένα στρατηγική αυτοπροβολής του Ξενόπουλου πυροδότησε εκτενέστατη δημόσια συζήτηση, που διατήρησε το «σκάνδαλο του Αριστείου» για αρκετό καιρό στην επικαιρότητα, καθώς θεωρήθηκε ως «ελαφρά» αντιμετώπιση ενός «σοβαρού» θεσμικού προβλήματος.²⁷⁷ Περισσότεροι ήταν βέβαια εκείνοι που προσπαθούσαν να εκτονώσουν την ένταση, αντιμετωπίζοντας το ζήτημα με χιουμοριστική διάθεση. Ο Παλαμάς, ο Νιρβάνας και ο Ζερβός χαρακτήριζαν την «αποχή» του Ξενόπουλου από τη συγγραφική δραστηριότητα ως μια υπόθεση εύθυμη, αστεία και ανάρμοστη για έναν τόσο άξιο συγγραφέα,²⁷⁸ η εφημερίδα *Αθήναι* «απολαυστικωτάτην κωμωδίαν»²⁷⁹ και η *Πινακοθήκη* «παιδαριώδες πείσμα» και «απονενομημένο διάβημα φιλολογικής αυτοκτονίας» που επρόκειτο να λήξει σε σύντομο χρονικό διάστημα και που ερχόταν σε αντίθεση με την προηγηθείσα δήθεν αδιαφορία του συγγραφέα για το Αριστείο.²⁸⁰ Με πιο σκωπτική διάθεση, ο Καμπάνης ισχυριζόταν πως ο Ξενόπουλος έμοιαζε να έχει καταληφθεί από παραφροσύνη και από μανία καταδιώξεως και ότι εάν δεν του εδίδετο ποτέ το Αριστείο υπήρχε το «ενδεχόμενον [...] ούτος να προβή μετά την φιλολογικήν και εις την σωματικήν αυτοκτονίαν».²⁸¹ Σε παρόμοιο ύφος σχολίαζαν την υπόθεση οι εφημερίδες *Ριζοσπάστης* και *Αθήναι*.²⁸² Η «απεργία» του Ξενόπουλου δεν

²⁷⁷ Σύμφωνα με το περιοδικό *Πινακοθήκη*, οι «μελοδραματισμοί» του Ξενόπουλου και του Στρατήγη είχαν σταθεί αφορμή να χάσουν για μία ακόμη φορά οι έλληνες λογοτέχνες τη σοβαρότητά τους· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π. Ο Μελάς πίστευε επίσης πως οι διαπληκτισμοί των συγγραφέων μείωναν την αξιοπιστία του πνευματικού κόσμου και αποδείκνυαν ότι οι έλληνες συγγραφείς δεν είχαν συνείδηση της αποστολής τους· βλ. Φορτούνιο [Σ. Μελάς], «Πολύς θόρυβος...», εφ. *Εμπρός*, 21/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8001, σ. 1. Βλ. επίσης: Ο Φρουρός, «Παράπονα», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 24/2/1921, Έτος 5, ΑΦ. 1123, σ. 1-2.

²⁷⁸ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείον», ό.π. του ίδιου, «Το Αριστείον και τα αναγνωστικά: συνομιλία με τον κ. Ι. Ζερβόν», εφ. *Αθήναι*, 17/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 90/5849, σ. 1· Π. Νιρβάνας, «Το απονενομημένον διάβημα», εφ. *Εστία*, 14/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8794, σ. 1. Πρβλ. και το χιουμοριστικό σχόλιο στο: «Πάσσαλος πασσάλω», εφ. *Εστία*, 20/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8800, σ. 1.

²⁷⁹ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1.

²⁸⁰ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π. Τις αντιφάσεις στη στάση του Ξενόπουλου απέναντι στο Αριστείο και τις απονομές του επεσήμαινε και η *Εστία*· βλ. «Ανύπαντρος προξενητής...», εφ. *Εστία*, 4/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9460, σ. 1. Η απάντηση του Ξενόπουλου, στο: «Ανύπαντρος προξενητής...» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 5/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9461, σ. 1.

²⁸¹ Βλ. Α. Καμπάνης, «Επανορθώσεις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 18/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 502, σ. 1· του ίδιου, «Καταργείται», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 22/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 505, σ. 1.

²⁸² Το σχόλιο του *Ριζοσπάστη*: «Ηλπίζετο ότι ο συγγραφέας της Φωτεινής Σάντρη θα ηκολούθη την τύχην της ηρώιδος του. Αλλά εκείνος αναγγέλλει ότι θα γίνη ζητιάνος. Έτσι θα τον κλείσουν στο Εμπειρίκειον και απ' εκεί υπάρχει φόβος να... ξαναγράψη. Προτείνομεν λοιπόν και εκφράζομεν εις τούτο την γνώμην πολλών αναγνωστών του: "Να του δοθή το αριστείον, υπό τον όρον να μη ξαναγράψη"»· βλ. «Λογίων κατάπτωσις», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 534, σ. 1. Το σχόλιο των *Αθηνών*: «Το αυτόγραφον του ανωτέρω τελευταίου χειρογράφου του αγαπητού φίλου εσκέφθημεν να εκθέσωμεν εις πλειοδοτικήν δημοπρασίαν. Διότι έχει πλέον την ιστορίαν του εις τα Ελληνικά γράμματα. Τα εκ της εισπράξεως ποσά θα διαθέσωμεν συμφώνως προς την υπόδειξιν των αναγνωστών μας. Ο μέλλον να εξεύρη το καταλληλότερον είδος διαθέσεως των [πρόκειται] να λάβη ως αμοιβήν έν αριστείον των γραμμάτων»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Περί το Αριστείον. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», ό.π.

άργησε, έτσι, να προκαλέσει έναν αυξημένο αριθμό ευφάνταστων αστεϊσμών, σατιρικών σκίτσων και ευθυμογραφικών επιγραμμάτων,²⁸³ αλλά και να τροφοδοτήσει με υλικό τις σκηνές του επιθεωρησιακού θεάτρου.²⁸⁴

Πέρα, όμως, από την ενασχόληση με τη γραφική πλευρά της καταγγελίας του Ξενόπουλου, ο λογοτεχνικός κόσμος δεν απέφυγε να σχολιάσει και την ουσία της. Ανεπιφύλακτη υποστήριξη παρείχαν στον συγγραφέα τα πολιτικώς μετριοπαθή έντυπα *Πινακοθήκη*, *Εφημερίς*, *Καιροί* και *Έθνος*,²⁸⁵ κάποια από τα οποία διατηρούσαν σχέση

²⁸³ Ένα παράδειγμα ευθυμογραφικού επιγράμματος: «Μαζεύτηκ' η επιτροπή. Του πνεύματος τι βράχος!/Σουρής, Δροσίνης, Άννινος, Πολέμης, πάτερ Βλάχος./Ο πονηρός Ξενόπουλος μεγάλ' είχε υποψία/κ' ετοίμαζε το ρόλο του για τη λιποψηχία./Μα ο Στρατήγης, βέβαιος αυτός για τ' αριστείο/ετράταρνε τους φίλους του στο ζαχαροπλαστείο»· βλ. Πικραγκάθης, «Η μέρα της κρίσης», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 88. Για παρόμοια σατιρικά επιγράμματα, βλ. Τ. Ιωάννου, «Στον ήλιο της “Διάπλασης”», περ. *Νουμάς*, τχ. 635, 8/6/1919, σ. 386· Απόκαυκος, «Επιτύμβιον Φαίδωνος», περ. *Νουμάς*, τχ. 635, 8/6/1919, σ. 385· Δον-Πασκουάλες, «Εις δηλωτάς μεταλλίου», περ. *Νουμάς*, τχ. 644, 10/8/1919, σ. 532· Ο Ρεπόρτερ, «Εις τον Γρηγόριον», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 17/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 301, σ. 1· Βιαστικός, «Βιαστικά», περ. *Δικέφαλος Αετός*, Έτος 3, τχ. 3, 10/3/1919, σ. 6· «Η απεργία», εφ. *Ένωσις*, 15/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 1· Α. Βλάχος, «Γρηγορίω μηνιόντι», περ. *Νουμάς*, τχ. 673, 29/2/1920, σ. 143. Για ένα παράδειγμα αστεϊσμού με θέμα το αριστείο, βλ. «Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1, όπου κάποιος λαϊκός ποιητής υποτίθεται πως προσέρχεται στο Υπουργείο Παιδείας και ζητά να διορισθεί στη θέση του παραιτηθέντος από την ιδιότητα του λογίου Ξενόπουλου. Ο Ταγκόπουλος πρότεινε να γίνεται η απονομή του Αριστείου τις Απόκριες και να μπορούν να συμμετέχουν ως υποψήφιοι όλοι οι πολίτες· βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Η επιφυλλίς της Αριστειάδος: ομιλεί ο “Νουμάς” και δαγκώνει», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1. Βλ. ακόμη το ευφάνταστο λογοπαίγνιο «Λιλί, λιλί, λαμά Σαβαχθανή», στο: Σ. Δ.[άφνης], «Ρωμαϊκής γλώσσας συνέχεια. Μένος Φιλήντας προφητεύει. Και διά το Αριστείον», ό.π. Για ένα παράδειγμα σατιρικού σκίτσου με θέμα το αριστείο, βλ. «Μετά την απονομήν των Μεταλλίων», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 60, με λεζάντα «Δώστε μου το, γιατί θα ... κλαίω» [= Εικ. 4.2.]· βλ. ακόμη: «Όχι όμως και Αριστείον», εφ. *Εστία*, 24/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8804, σ. 1· Ο Συμπολίτης, «Βαρυσημαντος συνέντευξις», εφ. *Πολιτεία*, 19/1/1919, Έτος 2, ΑΦ. 426, σ. 1· «Η κωμωδία του Αριστείου», εφ. *Πατρίς*, 2/3/1921, Περίοδ. Β', Έτος 31, ΑΦ. 419, σ. 3· Τιμ. Σταθ.[όπουλος], «Ο Κλεάνθης πολιτικός», εφ. *Έθνος*, 27/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 816, σ. 1· Ewans, «Η ελληνική Ακαδημία της Ζυρίχης», εφ. *Πατρίς*, 12/3/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2123, σ. 1-2. Ο ίδιος ευθυμογραφικός μηχανισμός είχε αρχίσει να κινητοποιείται, όταν ο Ξενόπουλος δεν περιλήφθηκε στους πρώτους ακαδημαϊκούς· βλ. Μ.Δ.Σ., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, 15/4/1928, σ. 379-381.

²⁸⁴ Στο «Καμπαρέ» του Θεάτρου Κοτοπούλη εκφωνήθηκαν οι ακόλουθοι στίχοι: «Είδα ένα θέαμα αστείων,/ να γίνεται καυγάς για το Αριστείον,/ κι οι λόγιοι της Ελλάδος οι μεγάλοι/ σε λόγια να σκοτώνουν τον καιρό./ Μα όσοι έχουν χάσει την ελπίδα/ να πάρουν την περίφημη αλυσίδα,/ δεν πάνε στα Πατήσια να διαλέξουν/ που *Αλυσίδες έχει ένα σωρό;*»· βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Έργα και ημέραι Πολ. Δημητρακοπούλου. Το Αριστείον και η αεροπλοΐα», εφ. *Αθήναι*, 11/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 115/5874, σ. 1. Για μία ακόμη επιθεωρησιακού τύπου διακωμώδηση της υπόθεσης, βλ. Ο Ρεπόρτερ, «Η απεργία», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 20/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 304, σ. 1. Χαρακτηριστικό αυτού του κλίματος είναι το ακόλουθο διαλογικό στιγμιότυπο του Νιρβάνα: «“Διάβασες, αλήθεια, τη συνέντευξη του Βενιζέλου για το ζήτημα της Κοινωνίας των Εθνών;”, “Όχι! Διάβασα τη συνέντευξη του κ. Ζερβού για το ζήτημα του Αριστείου”»· βλ. Π. Νιρβάνας, «Τα δύο χάνη», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 93. Φαίνεται μάλιστα πως αυτή η τάση έτεινε να εκτραπεί σε μία εκτός ελέγχου υπερβολή, αν κρίνει κανείς από μία ανοιχτή επιστολή, μέσω της οποίας ο Καμπούρογλου διαμαρτυρόταν για κάποια πειράγματα που είχαν πάρει χαρακτήρα προσβλητικό για την προσωπικότητα του Ξενόπουλου· βλ. Ισιδώρος [= Δ. Καμπούρογλου], «Τα άτοπα και τα παράδοξα» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 22/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 95/5854, σ. 1· «Έν ψευδώνυμον», εφ. *Αθήναι*, 23/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 96/5855, σ. 1.

²⁸⁵ Βλ. «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 13/1/1920, ό.π.: Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, ό.π., σ. 84· Ω., «Το Αριστείον», εφ. *Καιροί*, 13/1/1920, Έτος 50, ΑΦ. 630, σ. 1· «Ο κ. Ξενόπουλος», εφ. *Έθνος*, 13/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1765, σ. 1.

συνεργασίας με εκείνον. Ο Π. Δημητρακόπουλος –που, όπως και ο Ξενόπουλος βιοποριζόταν αποκλειστικά από τη συγγραφική του δραστηριότητα– υποστήριζε πως ο Ξενόπουλος άξιζε το Αριστείο επειδή δεν ήταν «αργόσχολος», αλλά ένας «εργάτης της λογοτεχνίας».²⁸⁶ Την υποψηφιότητα του Ξενόπουλου υποστήριζαν επιπλέον ο Ζερβός, ο Νιρβάνας, ο Νικολόπουλος και ο Ρουσέλ,²⁸⁷ και με περισσότερη μετριοπάθεια οι Μελάς, Παλαμάς και Ταγκόπουλος, που αναγνώριζαν μεν ως δικαιολογημένη τη δυσaréσκεία του, αποδοκίμαζαν όμως ταυτόχρονα τις μεθόδους και τις φραστικές υπερβολές, μέσω των οποίων επιζητούσε τη δικαίωσή του.²⁸⁸ Ο Καμπούρογλου, που πίστευε πως όλα τα υπονήφια έργα του 1919 ήταν άξια του Αριστείου, χαρακτήριζε τον Ξενόπουλο ως ιδιόρρυθμο, μα και ιδιοφυή.²⁸⁹ Τις κρίσεις αυτές χρησιμοποίησε λίγο αργότερα ο Ξενόπουλος, προκειμένου να μιλήσει ικανοποιημένος περί ηθικής του δικαίωσης,²⁹⁰ κλείνοντας με αυτόν τον τρόπο το λεγόμενο «σκάνδαλο του Αριστείου».

Ούτε, όμως, και οι εφημερίδες του ακραιφνούς αντιβενιζελικού Τύπου δεν αντιμετώπισαν το σκάνδαλο με ενιαίο τρόπο. Κάποιες από αυτές, όπως το *Σκριπ*, την αξιοποίησαν, προκειμένου να πλήξουν την αξιοπιστία της βενιζελικής διανοήσης,²⁹¹ ενώ διάφορα άλλα έντυπα (*Πολιτεία*, *Πρωτεύουσα*, *Αστραπή*) και κριτικοί (Φ. Πολίτης, Ά. Καμπάνης) έδειχναν μεν κάποια κατανόηση για τα επιχειρήματα του Ξενόπουλου, απέφευγαν όμως να ταυτιστούν με τη στάση του, που κατά την κρίση τους αποτελούσε πράξη έμμεσης νομιμοποίησης του θεσμού.²⁹² Η *Πρωτεύουσα* του Καμπάνη έδειχνε να προτιμά τη στάση του Δημητρακόπουλου, που είχε εκ προοιμίου αρνηθεί τη βράβευσή

²⁸⁶ Βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Περί του Αριστείου» [επιστολή], ό.π.

²⁸⁷ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Το Αριστείο και τα αναγνωστικά: συνομιλία με τον κ. Ι. Ζερβόν», ό.π.: Π. Νιρβάνας, «Το απονενομημένον διάβημα», ό.π.: Γ. Ξενόπουλος, «Περί το Αριστείου. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», ό.π.

²⁸⁸ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείο», ό.π.: του ίδιου, «Η επιφυλλίς της Αριστειάδος: ομιλεί ο “Νουμάς” και δαγκώνει», ό.π.: Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Τραγική απόφασις», εφ. *Εμπρός*, 14/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 7994, σ. 1.

²⁸⁹ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Αριστειάδος συνέχεια. Ομιλεί ο κ. Δημ. Καμπούρογλους και επιγραμματίζει», ό.π.

²⁹⁰ Με νέα ανοιχτή επιστολή εξέφραζε τις ευχαριστίες του προς εκείνους που του είχαν συμπαρασταθεί και ιδίως προς τον Παλαμά, του οποίου η θετική γνώμη ισοδυναμούσε για εκείνον με πραγματική βράβευσή. Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο Λάμπρος Πορφύρας διά το Αριστείο. Η λογοτεχνία μας. Οι νέοι ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 24/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 97/5856, σ. 1· «Τα επακόλουθα των συνεντεύξεων» [για την αντίδραση του Στρατήγη], εφ. *Αθήναι*, 1/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 105/5884, σ. 1· Γ. Ξενόπουλος, «Περί το Αριστείου. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», ό.π.

²⁹¹ Παραθέτω ένα σχετικό παράδειγμα: «Ο συμπαθής συγγραφέυς, ο κατά τόσο παράδοξον τρόπον παραμερισθείς εις την τιμητικήν διάκρισιν του Αριστείου, δίδει μίαν εικόνα του σκανδαλώδους τρόπου, δι’ ού διενεργείται ο διαγωνισμός προς εκλογήν των αριστέων, εικόνα αληθινήν, στηριζομένην ουχί επί κρίσεων προσωπικών, αλλ’ επί γεγονότων αναντιρρήτων»· βλ. «Εκδόσεις», εφ. *Σκριπ*, 23/2/1921, Περίοδ. Δ’, Έτος 28, ΑΦ. 5976, σ. 3· Πίκουικ, «Το Αριστείο», ό.π.

²⁹² Βλ. Ά. Καμπάνης, «Le cas Xenopoulos...», ό.π.: Φ. Π.[ολίτης], «“Η κωμωδία του Αριστείου”», Ι., ό.π.

του.²⁹³ Η δε *Πολιτεία* του Νικολούδη προτιμούσε να υποστηρίξει την υποψηφιότητα του εκλεκτικού Μαλακάση έναντι των «τόσων φωνασκούντων εμπόρων του πνεύματος».²⁹⁴ Σε κάθε περίπτωση, η περίπτωση Ξενόπουλου είχε ανατροφοδοτήσει τις προερχόμενες από τη σκληρή αντιβενιζελική μερίδα επιθέσεις εναντίον της αποκαλούμενης «κλίκας» των «αργόσχολων» συγγραφέων, που θεωρούνταν πως παρασιτούσαν εις βάρος του δημόσιου ταμείου.²⁹⁵ Σύμφωνα με τον Καμπάνη, η απόφαση της επιτροπής να μην βραβεύσει κανένα έργο το 1919 αποτελούσε έναν ανεύθυνο ελιγμό, μια υπεκφυγή, προκειμένου να αποφευχθεί η δύσκολη επιλογή ανάμεσα σε ισάξιες υποψηφιότητες. Οι συγκεκριμένοι, όμως, κριτές δεν ήταν κατά τον Καμπάνη τόσο ικανοί οι ίδιοι, ώστε να εμφανίζονται ως αυθεντίες απέναντι στους υποψηφίους, κάτι που φανέρωνε αισθήματα αντιζηλίας προς εκείνους.²⁹⁶ Η *Αστραπή* παρακινούσε, τέλος, τους άξιους συγγραφείς Πορφύρα και Ξενόπουλο να απαξιώσουν διά της αποχής τους έναν θεσμό ελεγχόμενο, καθώς παρατηρούσε, από «χουλιάρια του φιλολογικού κοπρώνος των μελλόντων ν' αποτελέσουν σήμερον το γελοίον αυτό πνευματικόν δικαστήριον».²⁹⁷

Το γεγονός, όμως, ότι οι αποδοκμασίες της επιτροπής δεν προέρχονταν μόνο από τον αντιβενιζελικό Τύπο, αλλά και από τα «φίλια πυρά» της βενιζελογενούς διανοήσης θα πρέπει να συνέτεινε καταλυτικά στην απόφαση για την οριστική κατάργησή της. Ο *Νουμάς*, λ.χ., θεωρούσε πως η κυβέρνηση έπρεπε να καλέσει τα μέλη της επιτροπής σε απολογία για την απαράδεκτη, όπως πίστευε, απόφαση του 1919, μια πράξη υπεκφυγής που υποκινούνταν από διαθέσεις αντιζηλίας· εφόσον οι κριτές δεν ήταν ισάξιοι του Μαλακάση ή του Ξενόπουλου, δεν έπρεπε, κατά τον *Νουμά*, να είναι τόσο απόλυτοι στις

²⁹³ «Λυπούμαι πολύ που το συμπέρασμά μου είναι ότι δεν έχεις δίκιο», παρατηρούσε η σύνταξη της *Πρωτεύουσας* απευθυνόμενη στον Ξενόπουλο. «Ελησμόνησες όμως προσέτι ότι κατά το 1919 είχε υποψηφιότητα και η “Σιδηρά Διαθήκη” κάποιου Δημητρακοπούλου, λησμονηθείσα και από την επιτροπήν και ... από σένα»· βλ. Σεϊτάν-Καλέμ, «Η αλληλογραφία μας», ό.π.

²⁹⁴ Βλ. ν., «“Ασφόδελοι”», εφ. *Πολιτεία*, 16/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 481, σ. 1-2.

²⁹⁵ Βλ. Ο Κόντε Κουρούπης, «“Η κωμωδία του Αριστείου”», εφ. *Πολιτεία*, 28/2/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1167, σ. 3.

²⁹⁶ Οι κριτές δεν είχαν, κατά τον Καμπάνη, «το ανάστημα ενός Παλαμά ή ενός Σολωμού». Για τον Άννινο πίστευε ότι απλώς «έχει εις το ενεργητικόν του μόνον μερικά λογοπαίγνια» και για τον Πολέμη ότι «ουδέποτε κατώρθωσε να επιδείξη πτητικήν δύναμιν αετού». Για το σύνολο των κριτών παρατηρούσε: «Το Κράτος δεν τους πληρώνει το ετήσιον διακοσιόδραχμον διά να έχουν την ησυχίαν των... και την τιμήν. Το Κράτος δεν βραβεύει την ευθυνοφοβίαν, την δειλίαν και εγωπάθειάν των»· βλ. Α. Καμπάνης, «Το Αριστεϊόν», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 14/1/1919, ό.π. Και αλλού: «κλίνω να πιστεύσω ότι μερικοί από τους ελανοδίκας φαντάζονται ότι θέλουν ζημιωθεί, εάν ευρυνθή ο κύκλος της νεοτεύκτου αριστοκρατίας των Ελληνικών γραμμάτων»· βλ. Α. Καμπάνης, «Βατραχομουμαχία (καιάλιν το Αριστεϊόν)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 20/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 304, σ. 1.

²⁹⁷ Βλ. Ν. Φωτεινός, «Αιδώς, Αργεΐου», εφ. *Αστραπή*, 14/1/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7297, σ. 1.

κρίσεις τους.²⁹⁸ Σύμφωνα με τους συντάκτες του ίδιου περιοδικού, η κύρια ευθύνη βάραινε τον Δροσίνη, διότι οι υπόλοιποι κριτές ήταν άβουλοι, απρόθυμοι και ανίκανοι να επιτελέσουν το έργο τους.²⁹⁹ Αλλά και ο δημοσιογράφος Τ. Σταθόπουλος χαρακτήριζε τους κριτές ως «αξιολύπητους» και προσέθετε χαρακτηριστικά ότι «το αριστείον έγινε δι' αυτούς που έχομεν. Και αυτούς έχομεν. Ποίους ήθελε η κριτική επιτροπή [...]; Κανένα Γκαίτε; Κανένα Σαίξπηρ; Κανένα Δάντην; Κανένα Βιργίλιον;».³⁰⁰ Στο ίδιο πνεύμα κινούνταν, τέλος, και η άποψη του Μελά, που έκρινε την απόφαση ως «τραγική», «άδικη» και κακόβουλη: «Την επιτροπήν του αριστείου την εννοούμεν πληρέστατα. Άπαξ αυτή επήρε το μετάλλιον, θεωρεί εντελώς περιττόν να το πάρη και κανένας άλλος».³⁰¹

Από τα παραπάνω προκύπτει, συνεπώς, ότι κατά τη δεκαετία του 1910 οι μηχανισμοί επικύρωσης των λογοτεχνικών αξιών βρέθηκαν στο επίκεντρο της συγκρουσιακής κατάστασης και του ανταγωνισμού για την κυριαρχία στο υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό πεδίο. Ως αποτέλεσμα της οργανικής υπαγωγής διαφόρων συγγραφέων της «Γενιάς του 1880» στις βενιζελικές υποδομές της συστηματοποιημένης πολιτισμικής διοίκησης, οι βραβεύσεις αυτής της περιόδου αποτυπώνουν τα στάδια εφαρμογής μιας κεντρικά σχεδιασμένης και ελεγχόμενης πολιτισμικής πολιτικής, που απέβλεπε στην αποκρυστάλλωση ενός «εθνικά αντιπροσωπευτικού» πολιτισμικού κώδικα, με ιεραρχικά διαβαθμισμένα αισθητικά πρότυπα, ικανού να διασυνδεθεί με το διεθνοποιούμενο θεσμικό δίκτυο και τις διεθνείς βιβλιαγορές. Επρόκειτο για μια πολιτισμική πολιτική, που ανήγαγε τη λογοτεχνική δραστηριότητα σε επισήμως αναγνωρισμένη δημόσια δραστηριότητα και τη νεοελληνική φιλολογία σε σταδιακά ανεξαρτητοποιούμενο ερευνητικό και εκπαιδευτικό κλάδο. Οι κυβερνητικές παρεμβάσεις είχαν σε αυτήν τη φάση περισσότερο ρυθμιστικό και όχι οικονομικό χαρακτήρα και συντελέστηκαν με μετριοπάθεια, κατοχυρώνοντας τη θεσμική αναβάθμιση μιας μικρής μόνο λογοτεχνικής ομάδας ως ένα είδος πρώιμης ακαδημαϊκής ελίτ.

Αυτή η μετριοπάθεια είναι έκδηλη στις εθνοσυμβολικές πρακτικές, που συνόδευσαν τις βραβεύσεις της ίδιας περιόδου, η ανάλυση των οποίων φανερώνει τις αντιφατικές επιδιώξεις της ακολουθούμενης πολιτισμικής πολιτικής, που επιχειρούσε να ικανοποιήσει

²⁹⁸ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 89.

²⁹⁹ Σε ένα κωμικό διαλογικό στιγμιότυπο, ο Άννινος παρουσιάζοταν ως άσχετος με την αρμοδιότητα που του είχε ανατεθεί, ο Σουρής ως επιφανειακός στιχοπλόκος, ο Βλάχος ως αδιάφορος απέναντι στις υποχρεώσεις του και ο Πολέμης ως υποχείριος του Δροσίνη· βλ. Πικραγκάθης, «Ακαδημαϊκός πόλεμος», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 139-141.

³⁰⁰ Βλ. Τιμ. Σταθ.[όπουλος], «Το Αριστείον», εφ. *Έθνος*, 16/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1768, σ. 1.

³⁰¹ Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Τραγική απόφασις», ό.π.

την εκσυγχρονιστική πρόθεση για δημιουργία «υψηλής» λογοτεχνικής αισθητικής, χωρίς όμως και να απομακρύνεται από το υπάρχον λαϊκό και μικροαστικό λογοτεχνικό αισθητήριο. Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται η πρακτική της διοργάνωσης υψηλού κύρους τελετών απονομής (παρά το γεγονός ότι ο διεξαγόμενος πόλεμος καθιστούσε δυσχερή την επιτυχή διεξαγωγή τους) για τη θέσμιση μιας χρονογραφηματικού και ευθυμογραφικού χαρακτήρα λογοτεχνίας που παραγόταν με όρους μαζικής διακίνησης (σε συναυλιακούς χώρους, σε στρατόπεδα και σε εφημερίδες) και προπαγανδιστικής τυποποίησης (απλοϊκές λογοτεχνικές μορφές και δομές, σταθερά επανερχόμενα μοτίβα κλπ.). Η ίδια, άλλωστε, αντίφαση διακατείχε και τον ανανεωμένο κοινωνικό ρόλο του «εθνικού λογοτέχνη», που επιδίωκε να διατηρήσει τον μυστικιστικό, ρομαντικό και συμβολικό του χαρακτήρα, προσαρμοσμένο όμως στις τρέχουσες πειστικές ανάγκες της νέας δημοσιοϋπαλληλικής, τεχνοκρατικής και κοινωνικά παρεμβατικής του ιδιότητας. Αυτήν την αντιφατική επιδίωξη καλούνταν, λοιπόν, να προωθήσουν οι επικυρωτικοί μηχανισμοί αυτής της περιόδου, που μπορούν κατ' επέκταση να διακριθούν σε δύο αντίστοιχες κατηγορίες: εκείνους που τελούνταν σε μια κλειστή, αυστηρά ελεγχόμενη διαδικασία με απαιτητικούς όρους συμμετοχής (παράσημα, Μετάλλιο/Αριστείο) και εκείνους που ενσωμάτωναν στη διεξαγωγή τους το ευρύ αναγνωστικό και συγγραφικό κοινό (διαγωνισμοί για τη συγγραφή παιδικής και πολεμικής/στρατιωτικής λογοτεχνίας).

Οι συγκεκριμένες λογοτεχνικές βραβεύσεις τελούνταν με τρόπο συγκεντρωτικό και ενίοτε αυθαίρετο και μέσα σε συνθήκες προληπτικής λογοκρισίας στον Τύπο, διώξεων στη δημόσια διοίκηση και ολιγοπωλιακών συνθηκών στην εκδοτική αγορά. Με τον τρόπο αυτό καλλιεργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την οργανωμένη κοινωνική διάχυση των λογοτεχνικών προϊόντων μεγάλου μέρους της «Γενιάς του 1880», ενώ το Αριστείο ανήχθη σε ανώτατο μέσο για την κοινωνική καταξίωση ενός λογοτέχνη. Απόρροια αυτών των διεργασιών ήταν η άμεση και υπέρμετρη διόγκωση της δυσαρέσκειας μιας μεγάλης μερίδας της λογοτεχνικής και δημοσιογραφικής διανόησης για τις επιλογές της ολιγομελούς ομάδας, που συμμετείχε στη διοίκηση της βενιζελικής πολιτισμικής πολιτικής. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες κυοφορήθηκε και συστηματοποιήθηκε η αντιβενιζελική λογοτεχνική κριτική, που οδήγησε και στην ανάσχεση των προωθούμενων μεταρρυθμίσεων. Τα βραβεία αποτέλεσαν, έτσι, το αντικείμενο της σφοδρής αντιπολιτευτικής ρητορικής και μετατράπηκαν σε μηχανισμούς για τη δυνητική απονομιμοποίηση των κυρίαρχων αξιών. Με την καλλιέργεια μιας άκρατης

σκανδαλογίας, διάφοροι δημοσιογράφοι και συγγραφείς (ιδιαίτερως όσοι ως «ελεύθεροι επαγγελματίες» του λογοτεχνικού πεδίου δεν διατηρούσαν οργανική σχέση με το κράτος και μπορούσαν να προσαρμόζουν την τακτική τους στις διαρκώς μεταβαλλόμενες πολιτικές περιστάσεις) επιχείρησαν να αμφισβητήσουν την αξιοπιστία των κριτικών επιτροπών και να αναγάγουν το αναγνωστικό κοινό των εφημερίδων σε υπέρτατο κριτή των επικυρωτικών διαδικασιών.

Κεφάλαιο 3

Τα βραβεία ως μηχανισμοί ιεράρχησης των λογοτεχνικών αξιών

Οι κυβερνητικές παρεμβάσεις στο λογοτεχνικό πεδίο της περιόδου 1910-1923 προκάλεσαν διευθετήσεις στην ιεραρχική «πυραμίδα» των πολιτισμικών αξιών, οι οποίες έγιναν αντικείμενο εκτενούς συζήτησης γύρω από τα όρια των ιδεολογικών μετατοπίσεων και οριοθετήσεων. Με μια πρώτη ματιά, θα μπορούσε κανείς να προβεί σε ορισμένες αυτονόητες ίσως σχηματοποιήσεις: τα ονόματα των τιμώμενων συγγραφέων μαρτυρούσαν τη σαφή πρόθεση για θεσμική αναγνώριση λογοτεχνικών ειδών, αξιών και τεχνοτροπιών, που είχαν ως επί το πλείστον αναδειχθεί από έργα της «Γενιάς του 1880». Με τις βραβεύσεις της δεκαετίας του 1910 το κράτος αναγνώριζε τους κυριότερους εκπροσώπους του πεζογραφικού και ποιητικού ηθογραφισμού (Δροσίνης, Καρκαβίτσας, Μωραϊτίδης, Παπαδιαμάντης, Τραυλαντώνης κλπ.)· της δημοσιογραφικής ευθυμογραφίας (Κονδυλάκης, Νιρβάνας κλπ.)· της ηθοπλαστικής ποιητικής του εφήμερου (Δαμβέργης, Κουρτίδης, Πολέμης, Σουρής, Στρατήγης κλπ.)· του χρονογραφηματικού ιστορισμού (Βελλιανίτης, Καμπύρογλου κλπ.)· καθώς και της «διασκεδαστικής» θεατρικής και μυθιστορηματικής γραφής (Άννινος, Δημητρακόπουλος, Ξενόπουλος, Τσοκόπουλος κλπ.). Η παρασημοφόρηση του Σκόκου δείχνει ότι ακόμη ένας συγγραφέας είχε αναλάβει το ρόλο του ανθολόγου αυτής της «γενιάς» δικαιούνταν μια τιμητική θέση στη νέα ιεραρχική δομή. Έτσι, μέσω των συγκεκριμένων βραβεύσεων κωδικοποιήθηκαν οι υπερ-τριακονταετείς ιδεολογικές και αισθητικές ανακατατάξεις που είχαν συνδιαμορφώσει τα χωρικά και χρονικά όρια της εθνικής αυτοσυνειδησίας.¹

---

¹ Περισσότερες πληροφορίες για την ιδεολογική διαχείριση του εθνικού χώρου και χρόνου από τη «Γενιά του 1880» και για την αναδιαμόρφωση των λογοτεχνικών ειδών και τεχνοτροπιών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, στα: Ε. Αμιλιτού, *L'écrivain et le camelot*, ό.π.: Λ. Βαρελάς, «Κωμειδύλλιο και ηθογραφία: νεότερα στοιχεία για την ιστορία των όρων», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 10, Φθινόπωρο 2001, σ. 20-21· R. Beaton, "Realism and Folklore in Nineteenth-Century Greek Fiction", περ. *Byzantine and Modern Greek Studies*, τμ. 8, τχ. 1, 1982, σ. 103-122· Μ. Βίτσι, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 31991· Γ. Γκότση, «Εμπυχες αρχαιότητες: λογοτεχνία και πολιτισμική βιογραφία τον 19^ο αιώνα», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 11, 2012, σ. 51-75· της ίδιας, «*Η διεθνοποίησης της Φαντασίας*»: σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες τον 19^ο αιώνα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 288· Μ. Καραϊσκου, *The Formation of the Modern Greek Short Story (διήγημα): Critical Perspectives and Narrative Practice (1880-1920)*, διδακτορική διατριβή, Department of Byzantine and Modern Greek Studies, King's College, London 2002· P. Mackridge, "The textualization of Place in Greek Fiction, 1883-1903", περ. *Journal of Mediterranean Studies*, τμ. 2, τχ. 2, 1992, σ. 148-168· Γ. Πατερίδου, *Για νάρθω σ' άλλη ξενιτιά*: αφηγήσεις του τόπου στην πεζογραφία της Γενιάς του 1880, εκδ. Ορρορτούνα, Πάτρα 2012. Για μια εποπτική θεώρηση των κύριων εκπροσώπων της «Γενιάς του 1880», βλ. *Η παλαιότερη πεζογραφία μας: από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τμ. 6, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1996, σ. 194-239.

Μολαταύτα, ο επιτακτικός και συγκεντρωτικός τρόπος με τον οποίο σχεδιάστηκε η «φόρμουλα» εκπροσώπησης του νεοελληνικού πολιτισμού στο υπό διαμόρφωση διεθνές πολιτισμικό δίκτυο καθιστούσε σαφές πως τα όρια του εθνικού ήταν περισσότερο ρευστά απ' όσο έδειχναν και επανέφερε στο προσκήνιο τα ιδεολογικά διλήμματα που είχαν απασχολήσει την «εθνική διανόηση» από το τέλος τουλάχιστον του 19^{ου} αιώνα και εξής: ποια γλώσσα έπρεπε να εκλαμβάνεται ως «εθνική Κοινή» (η καθαρεύουσα ή η δημοτική), ποια ιδεολογική κατεύθυνση έπρεπε να ακολουθήσει το επίσημο εθνικό αφήγημα (συντηρητική ή προοδευτική, ιδεαλιστική ή πραγματιστική, ελληνοκεντρική ή ευρωπαϊζούσα)· και πόσο εξτρεμιστική ή πόσο μετριοπαθής έπρεπε να είναι η νέα πολιτισμική πολιτική που θα καθιέρωνε τον υπό διαμόρφωση εθνικό πολιτισμό;² Υπ' αυτήν την έννοια, κάθε βράβευση και κάθε θεσμοθέτηση εκείνης της εποχής έδειχνε να δοκιμάζει τις αντοχές και την κοινωνική εμβέλεια όλων των κοινωνικών φορέων και υποκειμένων, που ενεπλάκησαν στις διεργασίες των αξιακών ιεραρχήσεων.

Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί εδώ το γεγονός ότι η όποια ερμηνευτική προσέγγιση των αξιακών οριοθετήσεων στηρίζεται κατ' ανάγκη σε σχηματοποιήσεις και κατηγοριοποιήσεις, που δεν κατορθώνουν πάντοτε να παρακολουθούν τις λεπτές επιμέρους διαφοροποιήσεις στον κατά περίπτωση εκφερόμενο δημόσιο λόγο. Κι αυτό γιατί κατά τη διερεύνηση μιας εποχής γενικευμένων αξιακών ανακατατάξεων καλείται συνήθως κανείς να διαχειριστεί εγχειρήματα μεταβαλλόμενα, αμφίβολα ή αμφίσημα, που δεν συσχετίζονται πάντοτε με στατικές, μονοσήμαντες και συγκροτημένες ιδεολογικές βεβαιότητες. Η διερεύνηση των εκ των πραγμάτων σαφέστερων στάσεων και επιλογών,

² Για μερικές ενδεικτικές προσεγγίσεις αυτών των ιδεολογικών αντιθέσεων, που κυριάρχησαν στο ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο της περιόδου 1870-1910, βλ. ενδεικτικά: Ε. Αμιλήτου, «Εισαγωγή», στο: Γ. Ξενόπουλος, *Νικόλαος Σιγαλός: αθηναϊκή μυθιστορία*, εκδ. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2002, σ. 11-93· Ε. Αραμπατζίδου, «“Modern style” και εθνική βιοτεχνία. Αντιλήψεις του Νικόλαου Επισκοπόπουλου για τη νεοτερικότητα», στο: *Η νεοτερικότητα στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Πρακτικά ΙΒ' Επιστημονικής Συνάντησης του Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ., Θεσσαλονίκη, 27-29 Μαρτίου 2009*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ. (Τμήμα Φιλολογίας), τχ. 12, 2010, σ. 213-229· Λ. Βαρελάς, «Η κρυμμένη ουρά της φιλολογικής διαμάχης Μητσάκη - Ξενόπουλου (1891)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 29, Άνοιξη 2011, σ. 22-28· του ίδιου, «Κόντρα στο ρεύμα: ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές του αναγνωστικού κοινού», ό.π., σ. 47-60· του ίδιου, «Μικρά ξενοπουλικά: i. Η αρχή ενός ωφέλιμου διαλόγου: η απάντηση του Ξενόπουλου στην κριτική του Μητσάκη για τον *Άνθρωπο του Κόσμου*. ii. Ο Ξενόπουλος και το ψευδώνυμο Αίσιωπος», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 26, Φθινόπωρο 2009, σ. 24-30· Γ. Γκότση, «Ο “αναρχικός” και οι “αρχοντοχωριάτες της σκέψης”· ο Μιχαήλ Μητσάκης για το γλωσσικό ζήτημα», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 5, 2006, σ. 103-145· Μ. Μικέ, *Έρωτας (αντ)εθνικός: ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007· Ρ. Mackridge, *Language and National Identity in Greece*, ό.π., σ. 159-240· Γ. Παπαθεοδώρου, «Η αμαρτωλή Ιωάννα και το σκάνδαλο της γραφής· η ρητορική φαντασία του Εμμ. Ροΐδη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1772, Νοέμβριος 2004, σ. 600-648.

που συνδέονταν με συγκεκριμένες βραβεύσεις και συγκεκριμένους διαγωνισμούς, επιτρέπει ως έναν βαθμό την υπέρβαση αυτού του προβλήματος.

1. Η συζήτηση για τα όρια της προόδου και της συντήρησης

Συντονισμένες με την ευρύτερη εσωτερική πολιτική των βενιζελικών κυβερνήσεων, οι βραβεύσεις των αρχών της δεκαετίας του 1910 φανερώνουν κάποια πρόθεση για συναινέσεις και συμβιβασμούς.³ Έτσι, η «δεξαμενή» της επισήμως αναγνωριζόμενης ως εθνικής διανοήσης περιελάμβανε στην αρχική της φάση συγγραφείς που σηματοδοτούσαν μια πολιτική μετρημένων αξιακών διευρύνσεων.⁴ Από την αρχή, άλλωστε, της δημοσιούπαλληλικής του σταδιοδρομίας, ο Δροσίνης είχε αναπτύξει συνεργασία με τον καθηγητή γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκη για τη διαμόρφωση και θεσμική επικύρωση ενός κοινά αποδεκτού γλωσσικού προτύπου, που θα απέκλειε τις θεωρούμενες ως ακραίες ψυχαρικές και αρχαϊστικές αξιώσεις.⁵ Για τη διά του Αριστείου ανάδειξη των πρώτων

³ Η μέσω συμβιβασμών, μετρημένη και σταδιακή καθιέρωση ενός εκσυγχρονισμένου και φιλελεύθερου κράτους δικαίου ήταν η γενική αρχή, βάσει της οποίας παρήχθη το κυβερνητικό έργο του Βενιζέλου στη δεκαετία του 1910· βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 224-225.

⁴ Συγγραφείς όπως ο Δημητρακόπουλος, ο Παγανέλης ή ο Τσοκόπουλος (αυτο-)προσδιορίζονταν ως αντιβενιζελικοί, ενώ ο Δαμβέργης ή ο Δροσίνης ως βενιζελικοί. Περιπτώσεις σαν του Βλάχου κινούνταν μάλλον σε αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε «ευρύτερο κεντρώο χώρο»: ο Βλάχος είχε διατελέσει βουλευτής του τρικουπικού κόμματος και διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τις ηγετικές φυσιογνωμίες της «Γενιάς του 1880» (βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 204-224)· ο Μ. Βίττι έχει, βέβαια, διατυπώσει την άποψη ότι η στάση του Βλάχου απέναντι στα αισθητικά ρεύματα της εποχής του ήταν συντηρητική (βλ. Μ. Βίττι, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, ό.π., σ. 62-63). Ως προς το γλωσσικό ζήτημα, οι κατάλογοι των βραβευθέντων και παρασημοφορηθέντων συγγραφέων περιελάμβαναν τόσο συγγραφείς που υποστήριζαν τη δημοτική (Παλαμάς, Ψυχάρης κλπ.), όσο και άλλους που πίστευαν στην καθαρεύουσα (Βλάχος, Δαμβέργης).

⁵ «Ο Χατζιδάκις», σημείωνε ο Δροσίνης, «ο σοφός γλωσσολόγος, ήταν πολύ στενός φίλος και υποστηρικτής του Συλλόγου [προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων] γενικά για το μορφωτικό σκοπό του και ειδικότερα για τη συγκεκριμένη γλώσσα των βιβλίων του, που ήταν κατά το τυπικό της καθαρευούσης, αλλά με πολύ απλούστερη σύνταξη, σαν της δημοτικής. [...] Κατά τον Ιανουάριο του 1908 έτυχε να ρηθί [sic] στο Γραφείον του Συλλόγου ο Χατζιδάκις. Και ο Βικέλας, κατά τη συνήθεια που είχε να ζητά γνώμες απ' όσους εθεωρούσαν άξιους να γνωμοδοτούν, τον ερώτησε, πώς του φαίνεται η ιδέα του Ηρώου [για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας του 1821] στην κορυφή του Λυκαβηττού. [...] “Πολύ καλά, ας γίνη το Ηρώον, το πέτρινο και μαρμάρινο, αλλ’ αυτό δεν εμποδίζει να γίνη κ’ ένα άλλο μνημείον πνευματικότερον”. “Ποιο εννοείτε;”. “Το Ιστορικόν Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης”. [...] Εγώ άκουα άφωνος. Αλλά στο νου μου εχαράχθηκε βαθιά σαν σκαλιστή πέτρα, η ιδέα του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης. Και να, τώρα, που έβλεπα δυνατή την εκτέλεση με την είσοδόν μου στο Υπουργείον. Ο Στάης [υπουργός Παιδείας] με άκουσε με μεγάλη προσοχή και [...] μου είπε γελαστός: “[...] Να γράψης του Χατζιδάκι να ετοιμάση μια εισηγητική έκθεση, να τη δώσω και στον Θεοτόκη, για να είν’ ενήμερος, και ύστερα θα καταρτίσωμε το σχετικό Διάταγμα και τα λοιπά”. [...] Επήγα αμέσως στον Σύλλογο κ’ έγραψα στον Χατζιδάκι να ετοιμάση την έκθεση. Μου αποκρίθηκε με λίγα λόγια γεμάτα χαρά, πως σε δύο τρεις μέρες θα μου την φέρη. Και την έφερε. [...] ο Θεοτόκης εδέχτηκε μ’ ενθουσιασμό [...]. Έγιναν όλα γοργά, αφού είχαν εξασφαλιστή στο μεταξύ τα πρώτα έξοδα από το κληροδότημα Δωρίδου [...]. Με την ίδρυση της Ακαδημίας [το Λεξικόν] επέρασε στη δικαιοδοσία της [...]»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 670-673. Βλ. επίσης: «Ανακαίνισις εκκλησίας και παιδείας - Αρχαιολογία και καλλιτεχνία...», εφ. *Εστία*, ό.π.: Σ. Δάφνης, «Η πολιτεία και αι τέχναι», ό.π. Η κυβέρνηση Βενιζέλου προώθησε με νομοθετική πρωτοβουλία τις εργασίες για τη σύνταξη του Λεξικού· βλ. το «Χρονοδιάγραμμα της Ιστορίας του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδρυμάτων» της Ακαδημίας Αθηνών στον επίσημο ιστότοπο του Κέντρου:

ακαδημαϊκών, ο Δροσίνης είχε, όπως είδαμε, προωθήσει ως συμπληρωματικά μέλη της κριτικής επιτροπής τους καθηγητές Ανδρεάδη, Σακελλαρόπουλο και Χατζιδάκη, ενώ για τη σύνταξη του Οργανισμού της Ακαδημίας συνεργαζόταν στενά με τον μετριοπαθή συντηρητικό καθηγητή Δ. Αιγινήτη.⁶

Επρόκειτο, εντούτοις, για μια αξιακή ισορροπία, που απέκλειε από τον διαμορφούμενο κανόνα ένα μέρος της δρώσας λογοτεχνικής κοινότητας. Το «άνοιγμα», για παράδειγμα, προς τη σάτιρα και την κοινωνική κριτική που πραγματοποιούνταν με την παρασημοφόρηση του Βώκου δεν συνοδευόταν από αντίστοιχες επικυρώσεις συγγραφέων, όπως ο Δραγούμης, ο Πάλλης ή ο Δ. Ταγκόπουλος, οι οποίοι προωθούσαν ιδεολογικές, αισθητικές και γλωσσικές αρχές που απέκλιναν από βασικά σημεία της εφαρμοζόμενης πολιτικής. Έξω από τα υπό διαμόρφωση θεσμικά όρια των αρχών της δεκαετίας του 1910 έδειχναν να έχουν τεθεί και οι περισσότεροι από τους σοσιαλιστές συγγραφείς εκείνης της εποχής (Γκόλφης, Καρθαίος, Παρορίτης, Χατζόπουλος), καθώς και οι αισθητικά νεωτερίζοντες –σε σύγκριση με τους υπόλοιπους– λογοτέχνες των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Βάρναλης, Γρυπάρης, Καβάφης, Ν. Καζαντζάκης, Γ. Καζαντζάκη, Μελαχρινός, Πορφύρας, Χρηστομάνος). Όποτε πάλι πραγματοποιούνταν κάποια πιο τολμηρή διεύρυνση προς μία κατεύθυνση συνοδευόταν συνήθως από παράλληλες ικανοποιήσεις της αντίθετης πλευράς. Η παρασημοφόρηση, έτσι, του Ψυχάρη συνοδεύτηκε –μέσα σε λίγους μήνες– από τη «συμβατική» για τα μέτρα της εποχής παρασημοφόρηση του Χατζιδάκη.⁷ Οι αθρόες, εξάλλου, παρασημοφορήσεις των λογοτεχνών (που αναγνώριζαν έτσι κι αλλιώς θεσμικά μια επιλεγμένη κοινωνική ομάδα) συνοδεύτηκαν, όπως είδαμε, άμεσα από αντίστοιχες μαζικές αποδόσεις τιμών σε πανεπιστημιακούς καθηγητές (οι οποίοι είχαν ταυτιστεί στη συνείδηση της λογοτεχνικής κοινότητας με το πνεύμα του συντηρητισμού).

Όπως ήταν φυσικό, η πολιτισμική πολιτική των περιορισμένων και ισορροπημένων αξιακών διευρύνσεων του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1910 δεν κατόρθωσε να παγιώσει ένα ευρύ συναινετικό κλίμα στη διεξαγόμενη κριτική συζήτηση. Βέβαια, στην εποχή κατά την οποία, όπως αργότερα παρατηρούσε με κάποια υπερβολή ο Βάρναλης,

---

<http://www.academyofathens.gr/ilne/ecportal.asp?id=226&nt=18&lang=1> [τελευταία προσπέλαση: 5 Μαΐου 2015].

⁶ Για τον Αιγινήτη και τη συνεργασία του με τον Δροσίνη, βλ. *εδώ*, σ. 117.

⁷ Βλ. Γ. Ι. Δερβός, *ό.π.*, σ. 34, σημ. 1· «Απονομή παρασήμων», *εφ. Αθήναι*, 24/5/1914, Έτος 12, ΑΦ. 215/5124, σ. 2. Για μια κριτική και πυκνή θεώρηση των αντιδημοτικιστικών θέσεων του Χατζιδάκη στη δεκαετία του 1910, βλ. P. Mackridge, *Language and National Identity in Greece*, *ό.π.*, σ. 271-278.

«όλη η ελληνική επιστήμη, η εκκλησία, ο Τύπος και το κράτος ήτανε εχθροί του δημοτικισμού»,⁸ οι δημοτικιστικοί κύκλοι εξελάμβαναν ως ένδειξη κοινωνικής προόδου το γεγονός ότι η παρασημοφόρηση του Ψυχάρη δεν είχε προκαλέσει οξείες αντιδράσεις:

Ο Ψυχάρης πήρε τον Ταξιάρχη. Οι φημερίδες το γράψανε ξερά, δίχως να το σχολιάσουνε καθόλου.⁹ Πρόοδο κι αυτή. Πριν πέντ' έξη χρόνια κάτι θα 'χανε να γράψουνε, κάτι να κοροϊδέψουνε, ακόμα, και οι αντιπολιτευόμενες μάλιστα, και την Κυβέρνηση δε θα δυσκολευόντουσαν καθόλου να χτυπήσουνε. Τώρα, τσιμουδιά. Αρχινήσαμε λοιπόν ή όχι να μπαίνουμε σε κάποιο δρόμο αθροπινώτερο; Την Κυβέρνηση δεν τη συχαιρόμαστε για την παρασημοφορία του Ψυχάρη. Το χρέος της έκαμε. Όλα όμως τα συχαρήκια μας τα δίνουμε στον τύπο μας, γιατί τ' αξίζει.¹⁰

Στα έντυπα της ίδιας περιόδου συναντά κανείς κάποιες εκδηλώσεις ικανοποίησης για τον καθορισμό της απλής καθομιλούμενης γλώσσας ως προαπαιτούμενης για τους λογοτεχνικούς διαγωνισμούς του Υπουργείου Στρατιωτικών¹¹, καθώς και ορισμένα ευμενή σχόλια για το γεγονός πως οι γλωσσικές πεποιθήσεις των υποψηφίων για το Μετάλλιο των Γραμμάτων και των Τεχνών δεν επηρέασαν την κρίση των επιτροπών.¹² Αλλά και πέρα από την περί το γλωσσικό ζήτημα συζήτηση, η προώθηση μιας Ακαδημίας με μικτή –και όχι αποκλειστικά λογοτεχνική– σύνθεση εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό τη σύμπνοια της επιτημονικής κοινότητας,¹³ η οποία παραδεχόταν ελάχιστους από τους ζώντες

⁸ Βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 62-63, 117-143. Για την αδρομερή και σχηματική συμπίεση του πολιτικού προοδευτισμού και του εκπαιδευτικού δημοτικισμού με το συνολικό εγχείρημα του κοινωνικού εξαστισμού που προωθήθηκε από το Κόμμα των Φιλελευθέρων κατά τη δεκαετία του 1910, καθώς και για τη συντηρητική πολιτική «αντίδραση» που αντιτάχθηκε στις βενιζελικές μεταρρυθμίσεις, βλ. Α. Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τμ. 2, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990· Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 15-55. Για ένα χρονικό των λεγόμενων «Αθεικών» του Βόλου, που αποτελούν χαρακτηριστική στιγμή σύγκρουσης των δύο αντιτιθέμενων κοινωνικών ρευμάτων, βλ. Χ. Γ. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 267-362.

⁹ Η αντιπολιτευόμενη, λ.χ., *Εφημερίς*, χωρίς να παραδέχεται τη γλωσσική θεωρία του Ψυχάρη, δήλωνε πως η παρασημοφορία του δικαιολογούνταν λόγω της σημασίας που είχαν η καθαρά λογοτεχνική του παραγωγή, η δωρεά της βιβλιοθήκης του στο κράτος και η επαγγελματική του δραστηριότητα στο Παρίσι· βλ. «Το παράσημον», εφ. *Εφημερίς*, 20/10/1914, ό.π.

¹⁰ Βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 536, 25/10/1914, σ. 245.

¹¹ Βλ. «Η γλώσσα των διηγημάτων», εφ. *Καιροί*, 26/1/1915, Έτος 43, ΑΦ. 25, σ. 1· Γ. Ξενόπουλος, «Στρατιωτικά διηγήματα», ό.π.· Π. Νιρβάνας, «Το βιβλίο του στρατιώτου», ό.π.

¹² «Ο Βασιλεύς και το Κράτος», παρατηρούσε η εφημερίδα *Αθήναι* αναφερόμενη στις πρώτες απονομές του Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών, «δεν έλαβον υπόψη τα χάσματα άτινα διήνοιξε το περίφημον γλωσσικόν ζήτημα μεταξύ των ανδρών των γραμμάτων, αλλ' εξετίμησαν τας προσπαθείας και το έργον αυτών αδιαφόρως εις ποίαν σχολήν ανήκουν ούτοι και ποίον γλωσσικόν σύστημα ηκολούθουν»· βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1915, ό.π.· βλ. επίσης: Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, ό.π.

¹³ Ο καθηγητής λ.χ. της Φιλοσοφικής Σχολής Θ. Βορέας επικροτούσε τη σύσταση μιας Ακαδημίας που θα αναλάμβανε την υποχρέωση να συντάξει ιστορικό λεξικό, το οποίο θα λειτουργούσε «ως ο ενιαίος κανών της νεωτέρας Ελληνικής γλώσσας». Ο Βορέας παρατηρούσε πως «το μόνον μέσον, που εφώτισεν, εσόφισε και επρόκοψεν ολικώς τα πεφωτισμένα έθνη της Ευρώπης, είναι αι *Ακαδημίαι των καθομιλημένων γλωσσών*

λογοτέχνες –κυρίως τον Παλαμά και τον Ξενόπουλο– ως φανερά υπερέχοντες έναντι των υπολοίπων.¹⁴

Εντούτοις, η τακτική της «μέσης οδού» προσέκρουσε σε αντιδράσεις, που εντεινόταν προϊόντος του πολιτικού διχασμού. Αρκετοί συγγραφείς και διανοούμενοι πρότειναν να ανασταλεί ή να αναβληθεί η σύσταση Ακαδημίας υπό τέτοιες συνθήκες. Έντονη ήταν, πρώτ' απ' όλα, η απογοήτευση των πιο προωθημένων ή των πιο δογματικών κύκλων του φιλελεύθερου και σοσιαλδημοκρατικού αστισμού, που είχαν στηρίξει στις κυβερνήσεις του Βενιζέλου τις ελπίδες τους για την άμεση καθολική θεσμική αναγνώριση της σύγχρονης λογοτεχνίας και για την αυτονόμησή της από τον θεωρούμενο ως οπισθοδρομικό πανεπιστημιακό έλεγχο. Πρόκειται για το σημαντικό εκείνο τμήμα της λογοτεχνικής κοινότητας, που από την αρχή της δεκαετίας είχε αρχίσει να ασκεί πιέσεις, επιδιώκοντας τη σύσταση μιας αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας, κατά το πρότυπο της Ακαδημίας Γκονκούρ –ή έστω ενός αμιγώς λογοτεχνικού ακαδημαϊκού παραρτήματος.¹⁵ Η διαφαινόμενη μέριμνα των Φιλελευθέρων για την κοινωνική αναβάθμιση της λογοτεχνικής κοινότητας και η επαναφορά του ζητήματος της Ακαδημίας στη δημοσιότητα είχαν αρχικά ενθαρρύνει τις σχετικές προσδοκίες.¹⁶

Μια δεύτερη εστία αμφισβήτησης της ασκούμενης πολιτισμικής πολιτικής προερχόταν από τους κύκλους που ταύτιζαν την κοινωνική πρόοδο με τον δημοτικισμό ή/και την ηλικιακή ανανέωση. Επί τη βάση αυτού ακριβώς του κριτηρίου έγινε η αξιολόγηση του λογοτεχνικού διαγωνισμού του Σ.Δ.Ω.Β. το 1913. Ενώ η αντι-ψυχαρακή, συντηρητική εφημερίδα *Αθήναι* επικροτούσε τη γλωσσική του μετριοπάθεια¹⁷, ο *Νουμάς*

του κάθε Έθνους. Η καλλιέργεια της γλώσσης ενός έθνους πλουτίζει το πνεύμα του έθνους. [...] Το λέγουν όλοι οι σοφοί της Ευρώπης. – Το μόνον λοιπόν μέσον, όπου ημπορεί να βελτιώση και το ιδικόν μας γένος, είναι μία μικρά προς το παρόν Ακαδημία [...]. Τούτο δε εστίν ένα σύστημα ανδρών πεπαιδευμένων, ειδημόνων και της Ελληνικής και των άλλων ξένων γλωσσών –να καλλιεργήσουν την γλώσσαν μας. Τούτο είναι η βάση και <το> θεμέλιον. Και ο πολύς Κοραΐς την γαλλικήν Ακαδημίαν και το Λεξικόν αυτής είχε προ οφθαλμών, ότε συνίστα θερμώς “τον καθαρόν της γλώσσης από λέξεις αλλοφύλους” και την σύνταξιν Ελληνικού Λεξικού (1809)»· βλ. Θ. Βορέας, «Άρθρα συνεργατών: Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 9/4/1914, Έτος 12, ΑΦ. 170/5079, σ. 1.

¹⁴ Βλ. «Ακαδημαϊκαί συζητήσεις», εφ. *Έθνος*, 13/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 135, σ. 3. Αυτός φαίνεται πως είναι και ο λόγος, για τον οποίο συγγραφείς, όπως ο Ξενόπουλος, φαίνεται πως προτιμούσαν να κρίνονται από πανεπιστημιακούς καθηγητές και όχι από ομότεχνούς τους· βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 31.

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά: «Ακαδημαϊκαί συζητήσεις», εφ. *Έθνος*, 13/3/1914, ό.π.

¹⁶ Μέχρι και τις αρχές του 20^{ού} αιώνα η άποψη που επικρατούσε ήταν πως η Ακαδημία έπρεπε να έχει χαρακτήρα αποκλειστικά επιστημονικό· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 104-105.

¹⁷ Βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/2/1913, ό.π.: «Πολεμικά διηγήματα: Προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Εστία*, ό.π. Η *Ακρόπολις* έκρινε επίσης θετικά την πρωτοβουλία· βλ. «Λακωνικά: Ο διαγωνισμός», εφ. *Ακρόπολις*, 8/2/1913, ό.π.

χαρακτήριζε τον διαγωνισμό ως «αστειότατο» και τον θεωρούσε καταδικασμένο σε αποτυχία:

Ο σύλλογος των “Ανωφελών βιβλίων” προκήρυξε έναν αστειότατο διαγωνισμό για πολεμικά δηγήματα. Αφίνουμε όλους τους άλλους όρους του, τους κωμικούς, κ’ ερχόμαστε στο ζήτημα της γλώσσας. Η γλώσσα, λέει, των “υποβληθησομένων εις τον διαγωνισμόν διηγημάτων” πρέπει να ’ναι όμοια με τη γλώσσα που ’ναι γραμμένη στα βιβλία του Συλλόγου, δηλ. να ’ναι γραμμένα τα δηγήματα σε καθαρεύουσα. Κ’ έτσι σ’ αυτόνε το διαγωνισμό δε θα κατεβεί όχι μονάχα κανένας διηγηματογράφος που ν’ αξίζει, μα ούτε κανένας πρωτόπειρος γραφιάς ακόμα, αφού σήμερα όλα τα δηγήματα γράφονται στη δημοτική. Α, ξεχάσαμε. Μένει ο κ. Σπ. Παγανέλης και οι Σεβαστοπούλαιοι της Φιλοσοφικής Σχολής. Όστε μ’ αυτούς θα φτωχοπεράσει ο Σύλλογος του κ. Αθανασάκη και Σ^{ιας}.¹⁸

Σε άλλη στήλη του *Νουμά* συναντούμε την άποψη ότι μια προοδευτική διαχείριση του Αριστείου απαιτούσε την απονομή του σε νέους δημοτικιστές συγγραφείς και όχι στα «γηρατεία», που περίμεναν «στην επετηρίδα με τη σειρά» να παραλάβουν «το χρυσό γαλόνι της φιλολογικής αποστρατείας».¹⁹ με βάση το ίδιο κριτήριο θεώρησε ως ένδειξη συντήρησης την ανάγνωση της εισηγητικής έκθεσης για την απονομή του Αριστείου του 1920 σε γλώσσα καθαρεύουσα.²⁰ Μια δεύτερη, λοιπόν, εστία κριτικής ήλεγχε τον βαθμό και τον ρυθμό νομιμοποίησης των δημοτικιστικών αρχών.²¹

Αλλά και πέρα από τη δυσaráσκεια που προκαλούσε η επιδίωξη της δύσκολης ισορροπίας μεταξύ δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων ή μεταξύ της λογοτεχνικής και της πανεπιστημιακής διανόησης, μετά το ξέσπασμα του παγκοσμίου πολέμου άρχισαν να εντείνονται οι πιέσεις για διεύρυνση των αξιακών ορίων και προς τον χώρο της ευρύτερης σοσιαλιστικής αριστεράς. Προς το τέλος ειδικά της δεκαετίας του 1910, όταν εντάθηκαν οι προσπάθειες για την οργάνωση, ενοποίηση και συστηματοποίηση της δράσης του

¹⁸ Βλ. «Δω και κει», περ. *Νουμάς*, τχ. 501, 23/2/1913, σ. 44.

¹⁹ Βλ. Λογοτέχνης, «Για το μετάλλιο των γραμμάτων», περ. *Νουμάς*, ό.π.

²⁰ Βλ. «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική Φιλολογία. Η τελετή του Αριστείου - Ο ποιητής Γρυπάρης κι ο ζωγράφος Παρθένης», περ. *Νουμάς*, τχ. 684, 16/5/1920, σ. 318· πρβλ. «Η τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Πατρίς*, 8/5/1920, Περίοδ. Β’, Έτος 30, ΑΦ. 122, σ. 3.

²¹ Ως προς το σημείο αυτό, η ρήξη του ψυχαικού κύκλου με τον «κύκλο Δροσίνη» είχε διαφανεί και πριν από το 1910: «Αυτό το ζήτημα [το γλωσσικό] και μας ξεχώρισε [με τον Παλαμά] για κάμποσο καιρό με την ίδρυση του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, και την ανάθεση της Γραμματείας του σ’ εμένα από τον Βικέλα. Οι άκροι δημοτικισταί με την κόκκινη πολεμική σημαία του Ψυχάρη, εθεώρησαν την πράξη μου σαν αλλαξοπιστία, γιατί ο Σύλλογος καθιέρωνε για τα λαϊκά βιβλία του γλώσσα μέση μεταξύ της δημοτικής και της γραφομένης. Ο Παλαμάς δεν επλησίαζε καθόλου το Σύλλογο και το σπίτι του έγινε του δημοτικισμού το κέντρο [...]. Ξανασμίξαμε με τον Παλαμά, αφού έβαλε λίγο νερό στο δυνατό κρασί του [...]»· βλ. Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 50-52.

ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος²² και καθώς η ιστορική συγκυρία ευνοούσε την κοινωνική διάχυση των σοσιαλιστικών και φεμινιστικών ιδεών –είτε στη σοσιαλδημοκρατική είτε στην επαναστατική εκδοχή τους–,²³ οι συγκεκριμένες τάσεις έκαναν όλο και πιο αισθητή την παρουσία τους στο υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό πεδίο.²⁴ Όπως είναι φυσικό, οι πιο απαιτητικοί εκπρόσωποι αυτών των τάσεων δεν ήταν δυνατόν να αρκούνται στη συγκρατημένη κοινωνική κριτική, που απέρεε από τη σατιρική ή επιθεωρησιακή γραφή του Άννινου, του Βώκου, του Δημητρακόπουλου, του Σουρή, του Τσοκόπουλου –ή και του Παλαμά.²⁵ Έτσι, προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 οι κύκλοι των *Γραμμάτων*, του *Νουμά*, της *Νέας Ελλάδος*, του *Πυρσού* και της *Μούσας* –που εν πολλοίς σχετίζονταν, όπως θα δούμε, και με τις σοσιαλδημοκρατικές εργατικές ενώσεις των Αθηνών και του Πειραιά– άρχισαν να θέτουν εν αμφιβόλω την ασκούμενη πολιτισμική πολιτική, επικρίνοντας ως παρωχημένο τον θεσμό των ταγμάτων τιμής και αριστείας και ως συντηρητικούς τους υπό σύσταση θεσμούς.

Δυσανεστημένη από τις αθρόες παρασημοφορήσεις που είχε πραγματοποιήσει η φιλομοναρχική ηγεσία στο διάστημα 1915-1917, αλλά και από τη διατήρηση και σταθεροποίηση του θεσμού επί των κυβερνήσεων Βενιζέλου, η εφημερίδα *Νέα Ελλάς* αιτούνταν με σειρά από σχόλια και άρθρα της την πλήρη κατάργηση των Ταγμάτων.²⁶ Στο ίδιο πνεύμα και αποκαλώντας τα κρατικά παράσημα «μπιχλιμπίδια», ο δημοσιογράφος Τ. Σταθόπουλος υποστήριζε πως οι φθαρμένες από την αναξιοκρατική τους χρήση

²² Το 1918 στο Α΄ Πανελλαδικό Εργατικό Συνέδριο ιδρύθηκε η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών της Ελλάδος. Λίγες ημέρες αργότερα στο Α΄ Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο ιδρύθηκε η πρώτη μορφή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, δηλαδή το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος· βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., σ. 249-294.

²³ Βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, εκδ. Τυπωθήτω/Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1997, σ. 20-22.

²⁴ Για την αύξηση της γυναικείας παρουσίας στη λογοτεχνική παραγωγή αυτής της περιόδου, βλ. Ε. Αβδελά, Α. Ψαρρά, *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου· μια ανθολογία*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1985· Μ. Νικολοπούλου, «Το δικαίωμα στη δημόσια σφαίρα: Ο θεσμικός ρόλος των γυναικών στα λογοτεχνικά περιοδικά στην περίοδο 1909-1922», στο: Β. Κοντογιάννη (επιμ.), *Λόγος γυναικών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κομοτηνή, 26-27 Μαΐου 2006), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2008, σ. 99-116.

²⁵ Για μια ανάλυση του σατιρικού ύφους στην ποίηση του Παλαμά, βλ. Χ. Ντουσιά, «Ο Παλαμάς και τα Σατιρικά γυμνάσματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1771, Οκτώβριος 2004, σ. 468-483· Β. Χατζηβασιλείου, «Ο σατιρικός Παλαμάς: ένας στρατευμένος;», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1771, Οκτώβριος 2004, σ. 484-492.

²⁶ «Αντί της προσθήκης ενός ακόμη παρασήμου ανωτέρου του Μεγαλοσταύρου και μιας ακόμη τάξεως παρασήμων», παρατηρούσε, «θα ήτο πολύ προτιμότερον εάν εγίνετο σκέψις καταργήσεως και των υπάρχοντων»· βλ. «Δυναστεία και παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 24/12/1917, Έτος 4, ΑΦ. 1328, σ. 3· επίσης: «Τα παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 26/3/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1417, σ. 1· «Από το περιβόλι των παρασήμων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 27/3/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1418, σ. 1· «Και πάλιν παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 13/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2093, σ. 1.

παρασημοφορήσεις ήταν μια «αναχρονιστική μωρία».²⁷ Αλλά και ο υποστράτηγος Ν. Ζορμπάς, εκ των «προοδευτικών» στοιχείων του στρατεύματος, ο οποίος είχε πρωτοστατήσει στο κίνημα του 1909 και στην άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία, καταδίκασε τα παράσημα, τα τιμητικά γεύματα και τις μεγάλες τελετές που επιδίωκαν, όπως πίστευε, να αναζωπυρώσουν έναν ανεδαφικό, κατά την κρίση του, εθνικισμό.²⁸ Περεμφερής ήταν η κριτική των ίδιων κύκλων για το Αριστείο και τις προσπάθειες προς σύσταση Ακαδημίας. Η εφημερίδα *Νέα Ελλάς* θεωρούσε ανεπαρκή την ελληνική διάνοηση και γι' αυτό πρόωρο το εγχείρημα για θεσμική επίλυση του γλωσσικού ζητήματος.²⁹ Άποψη, με την οποία συμφωνούσε και η *Γαλάτεια Καζαντζάκη*.³⁰ Το αλεξανδρινό περιοδικό *Γράμματα* αποδεχόταν μεν ως προοδευτική την ιδέα του Αριστείου, θεωρούσε όμως πως οι επιλογές της κριτικής επιτροπής καταδείκνυαν την αναντιστοιχία του με τον βαθμό της κοινωνικής προόδου.³¹ Η κίνηση, συνεπώς, γύρω από την Ακαδημία και γύρω από «πλήθος άλλων θεσμών νεοφερμένων», αποτελούσε, σύμφωνα με την άποψη των *Γραμμάτων*, δείγμα επαρχιωτισμού:

Αλλά στο ελληνικό φιλολογικό περιβάλλον όπου οι άνθρωποι οι άξιοι να λέγονται των γραμμάτων μετρούνται στα δάχτυλα και όπου οι πρώτοι ακαδημαϊκοί, σχεδόν όλοι, διαλέχθηκαν μεταξύ των χρηστών μετριοτήτων, η Ακαδημία με την ετήσια προσαύξησή της από έναν εκλεκτό στη φιλολογία κι έναν άλλο στην τέχνη, με τους μικροκαυγάδες για την αξία των υπονηφίων και προ πάντων με την άφευκτη εντύπωση ότι όλα αυτά είναι μελετημένη μίμησις, σοβαροφανής ασχολία και κινήματα και φερσίματα επαρχιωτικού

²⁷ «Εδιάβαζα την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Έξι ολόκληρα τυπογραφικά φύλλα δεν έλεγαν τίποτε άλλο από ονόματα παρασημοφορηθέντων διά μεγίστας υπηρεσίας που προσέφεραν εις τον τόπον! Και εθαύμαζα διαβάζων. Και απορούσα: πώς, αφού έχουμε τόσους μεγάλους άνδρας, ανακηρυσσομένους μεγάλους άνδρας από αυτήν την Κυβέρνησιν, ακούμε αυτήν την Κυβέρνησιν να παραπονήται ότι πάσχουμε από... λειψανδριαν;» βλ. Τιμ.[ολέων] Σταθ.[όπουλος], «Παράσημα», εφ. *Έθνος*, 11/3/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1821, σ. 1· του ίδιου, «Τα παράσημα», εφ. *Έθνος*, 16/1/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1412, σ. 1.

²⁸ Βλ. «Παράσημα και γεύματα και τελεταί» και «Η μεγαλομανία», εφ. *Έθνος*, 16/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 169, σ. 2.

²⁹ «Η Ακαδημία δεν θα λύση το γλωσσικόν ζήτημα», παρατηρούσε, «αυτό θα το λύση ο χρόνος. Η Ακαδημία μπορεί μάλιστα να παρακωλύση το πολύτιμον έργον, το βραδύ, αλλ' ασφαλές, του χρόνου» βλ. «Επί των γεγονότων: Ακαδημία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 28/2/1914, Έτος Α', ΑΦ. 172, σ. 3.

³⁰ «Αφού ανθρώπους δεν έχομε πώς θα κάμωμεν Ακαδημίαν; Πιστεύω ότι εις την Γαλλικήν εισέρχονται μόνον αι κορυφαί του πνεύματος. Αλλά, εδώ πού βλέπετε τας κορυφάς. Εκτός αν την Ακαδημίαν αποτελέσουν αι χαμηλότητες του πνεύματος. Δεν είναι καθόλου απίθανον» βλ. Νρ., «Το θερινόν αθηναϊκόν θέατρον: ηθοποιοί - συγγραφείς - έργα. Τι θα ιδούν εφέτος αι Αθήναι», εφ. *Νέα Ελλάς*, 11/4/1914, Έτος Α, ΑΦ. 213, σ. 3.

³¹ «[...] όλα τα πράγματα θέλουνε και τον καιρό τους. Της Μαριγούλας ο φερετζές, περιττός μεν δεν ήτανε αυτή τη φορά, αλλά δεν ήξερε να τον φορέσει. Όπως όταν αποχτήσαμε για πρώτη φορά υποβρύχια, ήμαστε όλως διόλου ανίκανοι να τα κυβερνήσουμε, καθώς το απέδειξε ο Βαλκανικός πόλεμος, έτσι και πιο παραπάνω ακόμα, δεν είμαστε σε θέση να μοιράσουμε και μετάλλια αξίας, για τις Τέχνες και τα Γράμματα» βλ. «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρεια), τμ. 4, τχ. 39, Ιανουάριος-Ιούλιος 1918, σ. 752.

σαλονιού που ονειρεύεται σαλόνι πρωτεύουσας, προκαλούν το μειδίαμα του οικτιρμού.³²

Αξιώνοντας ένα στοιχειωδώς αξιοκρατικό πνεύμα κατά την εκτίμηση των λογοτεχνικών αξιών, τα *Γράμματα* αντιτάσσονταν με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο σε μια «Ακαδημία των χρονογράφων», όπως χαρακτηριστικά παρατηρούσαν:

Ο άνθρωπος [= ο Σ. Δάφνης] εμπρός εις τον καθρέφτη του, όπως οι συνάδελφοί του, εσκέφτηκε: Ακαδημία; Ακαδημαϊκός; Εγώ! Ο *δρόμος* ... *ανθισμένος* για μένα. (Υπόκλιση). Εσκέφθηκε ακόμη: ευκαιρία να γαυγίσουμε και λίγο εναντίον όσων αμφισβητούν την πρασινάδα της *Δάφνης* μου. [...] Είναι βέβαιο πως στην μελλούμενη Ακαδημία των χρονογράφων, αναμφισβητήτως θα καθέξει πρωτεύουσας θέσιν ο Στεφανηφόρος χρονογράφος της “Εφημερίδος”, πρέπει όμως να προσπαθεί να λησμονηθούν τα στιχουργικά του άπαντα –το κοινόν άλλως τε τον βοηθεί σιωπηρά και πρόθυμα.³³

Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, οι «εθνοκομανείς», όπως χαρακτηρίζονταν, συγγραφείς που επικαλούνταν την εθνική σημασία της Ακαδημίας, αδυνατούσαν να αντιληφθούν πως επιδίδονταν στην άκριτη απομίμηση ενός ξένου προτύπου, που αντιπροσώπευε «μια κούφια επισημότητα».³⁴ Αυτό ακριβώς το αντι-ακαδημαϊκό πνεύμα διέκριναν και ενθάρρυναν τα *Γράμματα* και στις προσπάθειες των νέων συγγραφέων: «Μας αρέσει το πνεύμα του “Πυρσού”, η ορμή του και η πολεμική που διαφαίνεται στις γραμμές του εναντίον της κλίκας των Ακαδημαϊκών».³⁵ Ο εικοσάχρονος τότε Λέων Κουκούλας (που μαζί με τον Γκόλφη, τον Γιοφύλλη και τον Παράσχο και με την υποστήριξη του Γιαννιού και του *Νουμά* είχαν σχηματίσει την –συνδεδεμένη με το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών– Οργάνωση των Νέων)³⁶ θεωρούσε τις απονομές του Αριστείου ενδεικτικές της ευρύτερης κοινωνικής οπισθοδρόμησης, βασικά αίτια της οποίας ήταν η μορφωτική υπανάπτυξη του αναγνωστικού κοινού και η αναποτελεσματικότητα του κράτους:

Μορφωμένη κοινή γνώμη δεν υπάρχει στον τόπο μας. Η απόχτηση της συνειδητής ζωής του λαού μας καταντά σχεδόν ουτοπιστική μελλοντιστική

³² Βλ. Α. Φαρμάκης, «Ελληνική κίνηση: ελληνική Ακαδημία», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), Περίοδ. 2, τμ. 6, τχ. 1, Ιούλιος-Αύγουστος 1920, σ. 21-22.

³³ Βλ. Π. Πετρόπαρος, «Πετριές: Ακαδημία», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 2, τχ. 21-24, 1913-1914, σ. 586 (οι υπογραμμίσεις είναι του συντάκτη).

³⁴ Βλ. Α. Φαρμάκης, «Ελληνική κίνηση: ελληνική Ακαδημία», ό.π., σ. 21-22.

³⁵ Βλ. «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 4, τχ. 39, ό.π., σ. 753.

³⁶ Για την Οργάνωση των Νέων, βλ. Χ. Α. Καραόγλου, «Συλλογικές κινήσεις και εκδηλώσεις νέων λογοτεχνών (1914-1924): ελάσσονα θέματα ιστορίας της λογοτεχνίας μας», στο: *Μνήμη Λίνου Πολίτη*, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 209-213. Για τις διασυνδέσεις της με το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών, βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, ό.π., σ. 50-51.

ενατένιση. Ο τεχνίτης δεν έχει να περιμένει να πάρει τη θέση που τ' αξίζει στη γενική συνείδηση, γιατί τέτοια δεν υπάρχει. Οι άνθρωποι που ιθύνουν τα του τόπου (έκφραση του συρμού) πολύ λίγο διαφέρουν από την ολότητα. [...] Η ανάπτυξη, η ηθική ανάπτυξη που λείπει από το κοινό σε βαθμό μεγάλο, λείπει παράλληλα κι από τους ιθύνοντες αυτούς [...]. Στον τόπο μας που το κοινό είναι ανίκανο να βασανιστεί στη σκέψη και να συγκινηθεί με το πραγματικά ωραίο, κάθε τεχνίτης αναγκαστικά πια προορίζεται για το αύριο, που ίσως μια εξέλιξη πνευματική ξεγελάσει τα πράματα.³⁷

Μέσα από τις στήλες του *Πυρσού*, που επίσης συνδεόταν με το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών,³⁸ ο Ι. Ραφτόπουλος αναγνώριζε πως «ο Βενιζέλος δείχνοντας κάποιο ηθικό ενδιαφέρο για τη Νεοελληνική άνθιση υποστήριξε πρώτα τη Μουσική, ύστερα τη Ζωγραφική και στερνά τους λογίους»³⁹ αναγνώριζε επίσης ως εκκρεμότητα την καθολική «επισημοποίηση της Τέχνης» μέσω της σύστασης της Ακαδημίας. Έθετε, όμως, ως προϋπόθεση για την ουσιαστική πνευματική αναβάθμιση μια κατά την κρίση του προοδευτική στελέχωση της Ακαδημίας, με συγγραφείς όπως ο Αυγέρης, ο Βουτυράς, ο Γκόλφης, ο Εφταλιώτης, ο Μαλακάσης, ο Παλαμάς, ο Πάλλης, ο Παρορίτης, ο Ταγκόπουλος, ο Φιλήντας, ο Χατζόπουλος και ο Ψυχάρης:

Αυτοί να 'ναι οι πρώτοι Ακαδημαϊκοί. Να μη λογαριαστούνε οι Δαμβέργηδες, οι Τσοκόπουλοι, Ξερόπουλοι και Δροσίνηδες. [...] Έτσι το κράτος θα 'χε το δικαίωμα να λήη πως έχει τέχνη. Πως έχει ηθική. Με την επισημοποίηση της Τέχνης, νέο αέρι θα 'πνεε και στις ψυχές των νέων γιατί πια δε θα 'ταν οι περιφρονημένοι Νέοι, μα οι εργάτες οι τίμιοι που η Πολιτεία τους ετοιμάζει γι' ανταμοιβή τους ένδοξο στεφάνι.⁴⁰

Μετά τον Νοέμβριο του 1918, όταν ο *Νουμάς* είχε συντονιστεί με την πολιτική γραμμή του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος της Ελλάδος,⁴¹ το περιοδικό είχε παρεμφερή στάση: υποστήριζε μεν ως εθνική υπόθεση την αναγκαιότητα για την διά της Ακαδημίας

³⁷ Βλ. Α. Κουκούλας, «Το μετάλλιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 549, ό.π., σ. 43-44.

³⁸ Ο γιος του Δημήτρη Ταγκόπουλου, Πάνος Ταγκόπουλος, που ήταν διευθυντής του *Πυρσού*, ήταν για ένα διάστημα μέλος του Σοσιαλιστικού Κέντρου Αθηνών και είχε διωχθεί ως υβριστής του Κωνσταντίνου· βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, ό.π., σ. 50-51.

³⁹ Βλ. [Ι.] Ραφτόπ.[ουλος], «Καλλιτεχνική ζωή: Τα φιλολογικά περιοδικά», περ. *Πυρσός*, τχ. 6, Νοέμβριος 1917, σ. 146-147.

⁴⁰ Στο ίδιο. Παρόμοια ήταν η στάση και του Ρ. Γκόλφης, που δεν διαφωνούσε με την ουσία της ασκούμενης παρεμβατικής πολιτικής, αλλά προσπαθούσε να διασφαλίσει τη δυνατότητα των αποκλειόμενων από αυτήν νέων συγγραφέων να την κρίνουν ελεύθερα: «Τη στιγμή που το Κράτος αποφασίζει να ρίξει την ευγενική του προστασία και στα Γράμματα, να ξεχωρίσει τιμητικά τους ανθρώπους που αφιερώσανε τη ζωή τους εκεί, έχουν ίσως το δικαίωμα οι νεώτεροι να πούνε με ειλικρίνεια κάθε γνώμη κι αντίληψή τους, να χαρακτηρίσουνε ξάστερα μια στεφανωμένη φιλολογική εργασία, χωρίς μ' αυτό να θελήσουνε ν' ασεβήσουνε σε παλαιότερους τεχνίτες, που όπως και αν είναι, δουλεύοντας, δημιουργήσανε μια παράδοση, άξια προσοχής μα και λεύτερης κρίσης»· βλ. Ρ. Γκόλφης, «Κριτικά σημειώματα: "Σπασμένα μάρμαρα" (Ο νέος ποιητικός τόμος του κ. Ιωάννη Πολέμη)», περ. *Πυρσός*, τχ. 9-10, Απρίλιος-Μάιος 1918, σ. 67.

⁴¹ Βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, ό.π., σ. 20-51.

«προστασία» των τεχνών και των επιστημών,⁴² όμως θεωρούσε δυσλειτουργική την ετερόκλητη σύνθεσή της, που δεν μπορούσε να παράσχει «ελπίδα ειρηνικής και γόνιμης συνεργασίας», και πίστευε ότι η ευνοιοκρατία θα υπονόμει την εύρυθμη λειτουργία της.⁴³ Διά βραβεύσεων δεν μπορούσε, επομένως, να επέλθει η επιθυμητή πολιτισμική αναβάθμιση· αυτό θα γινόταν, όπως ισχυριζόταν στα 1923, μόνο με τη σταδιακή κοινωνική ωρίμανση («αν προαχτεί η ζωή μας»):

Πώς ένας συγγραφέας άμα κρεμάση μια αλυσίδα στο λαιμό του, έστω και χρυσή, θα γράψει καλύτερα ποιήματα ή διηγήματα, αυτό εμείς δεν το καταλαβαίνουμε. Δουλειά του αληθινού τεχνίτη είναι να σπάξει τις αλυσίδες, όχι να δημιουργεί άλλες και να τις περνάει μάλιστα κι ο ίδιος στο λαιμό του. Εξόν αν ο ίδιος θέλει έτσι να ομολογήσει πως είναι για τα σίδερα. Τι εμπόδισε π.χ. τον Παλαμά και άλλους λογοτέχνες που είναι συνάμα και υπάλληλοι δουλεύοντας αληθινά όλη τη μέρα, να δημιουργήσουν το έργο που δημιούργησαν; Αντίθετα, άλλοι που διαθέτανε περισσότερο χρόνο, δεν είδαμε να δημιουργήσουν τίποτα ανώτερο. Ωστε για δημιουργία ας μη γίνεται λόγος. Η τέχνη μας θα προαχτεί μόνο αν προαχτεί η ζωή μας, αν αρχίσουνε δηλαδή και στον τόπο μας να κυκλοφορούνε ιδέες που να έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους και που να πηγάζουνε μέσα από την πάλη της μιας κοινωνικής τάξης προς την άλλη. Με λίγα λόγια ανώτερη τέχνη προϋποθέτει ανώτερο πολιτισμό που δε δημιουργιέται με αλυσίδες και βραβεία παρά με την ανώτερη οικονομική ζωή που φέρνει μαζί της και το διανοητικό και ψυχικό μέστωμα.⁴⁴

Στην ίδια περίπου κατεύθυνση με το περιοδικό *Γράμματα*, ο *Νουμάς* αξίωνε το 1923 έναν αξιολογικό εκλεκτικισμό που θα απέκλειε τους δημοσιογραφούντες λογοτέχνες από την ομάδα των «αριστέων».⁴⁵ Η *Μούσα*, στην οποία δημοσιεύονταν τα κείμενα πολλών νέων συγγραφέων με αισθητιστικές και σοσιαλιστικές κυρίως επιρροές,⁴⁶ υποστήριζε το αίτημα για απονομή του Αριστείου σε συγγραφείς, όπως οι Βλαχογιάννης, Βουτυράς, Θεοτόκης, Καρκαβίτσας, Μαλακάσης, Πορφύρας, Σικελιανός, Ταγκόπουλος και Χατζόπουλος – ορισμένοι από τους οποίους εκπροσωπούσαν τη μερίδα εκείνη της «Γενιάς του 1880», που είχε αποκλειστεί από τον κύκλο Δροσίνη. Κατά τη γνώμη των συντακτών της, η αναβάθμιση τέτοιου τύπου συγγραφέων θα ανανέωνε την «καταδικασμένη στη συνείδηση των νέων» κυρίαρχη διάνοηση. «Σ' αυτούς στέκει η άμιλλα», παρατηρούσε, «οι άλλοι το

⁴² Ο *Νουμάς* παρατηρούσε ότι «τα σύνορα της Ελλάδας απλωθήκανε [...], το Κράτος μεγάλωσε και τα Γράμματα, οι Επιστήμες, οι Τέχνες θέλουνε προστασία, θέλουνε Παλάτι, για να θρονιαστούνε να κάτσουνε» και αλλού: «η στιγμή για ν' ακουστεί η Ελλάδα στα ξένα πως έχει όλα τα προσόντα, κρίσιμη» βλ. Επιθεωρητής, «Από βδομάδα σε βδομάδα: Οι πρώτοι Ακαδημαϊκοί», περ. *Νουμάς*, ό.π., σ. 60-61.

⁴³ «Τότε πια είναι κι αν είναι που θα γίνει κει μέσα σωστό πνευματικό λεπροκομείο» βλ. «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 548, ό.π., σ. 33.

⁴⁴ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 212.

⁴⁵ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 771, Φεβρουάριος 1923, σ. 133-134.

⁴⁶ Βλ. Χ. Α. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 42-43.

ἔχουν πια πάρει στη συνείδησή μας [το Αριστείο] όσο κι αν αργήσουν να τους το δώσουν. Οι Νέοι όμως θέλουν σπρώξιμο».⁴⁷

Με τις απόψεις αυτές συντάσσονταν και αρκετοί φιλελεύθεροι λογοτέχνες – προερχόμενοι ακόμη και μέσα από τους κύκλους της διοικούσας ελίτ–, που διέβλεπαν πως ο τρόπος απονομής των παρασήμων και του Αριστείου αναιρούσε κάθε δυνατότητα για μια σοβαρή αξιολογική διαβάθμιση των μαζικά τιμώμενων λογοτεχνών. Ο Παλαμάς συντασσόταν με την άποψη πως οι κοινωνικές συνθήκες δεν ήταν ώριμες για τη σύσταση της Ακαδημίας («Ακαδημία είναι αδύνατον να προκόψει εδώ και είναι δυνατότατον να γελωτοποιηθή»)⁴⁸ Η βεβιασμένη σύστασή της θα υπονόμει εκ των προτέρων το κύρος, που όφειλε να έχει ένας τέτοιος θεσμός («Ακαδημία είναι κάτι αξιωματικόν και αυστηρόν και αρχικόν και μεθοδικόν»)⁴⁹ Για τη μορφοποίηση της εθνικής γλώσσας απαιτούνταν, κατά τον Παλαμά, ιστορική προπαρασκευή αιώνων, ώστε να έχουν προηγουμένως αμβλυνθεί οι ακραίες και διαφορετικές απόψεις που εκφράζονταν στην ελληνική κοινωνία γύρω από το γλωσσικό ζήτημα. Ούτε μπορούσε το κράτος να ευνοήσει αυθαίρετα τη μία μόνο από αυτές τις απόψεις, αν ήθελε να οικοδομήσει έναν σταθερό θεσμό⁵⁰ από την άλλη, η συγκέντρωση όλων των ετερόκλιτων τάσεων σε έναν κοινό φορέα άρμοζε, κατά την άποψή του, περισσότερο στη φύση ενός επαγγελματικού σωματείου, παρά σε μία Ακαδημία.⁵¹ Άλλωστε, η αναγκαστικά πολυπληθής σύνθεση της Ακαδημίας δεν θα επέτρεπε την αποτελεσματική συνεργασία των ιδεολογικά ετερόκλιτων διανοουμένων για την επίλυση του γλωσσικού ζητήματος.⁵² Αυτό που, κατά τον Παλαμά, μπορούσε να ευδοκιμήσει στην Ελλάδα ήταν κάποιο ίδρυμα μικρότερης εμβέλειας, ειδικευμένος σε ένα ειδικό γνωστικό αντικείμενο –δηλαδή ένα ινστιτούτο, αρμόδιο για τη διευθέτηση του γλωσσικού ζητήματος.⁵³ Η επίτευξη αυτού του στόχου, που απαιτούσε την άμεση συγκρότηση ομάδας λογοτεχνών και φιλολόγων υπεύθυνων για τη σύνταξη του ιστορικού λεξικού, δεν εξυπηρετούνταν, κατά την άποψή του, από τον συνυπολογισμό της τρέχουσας

⁴⁷ Αντλώ το παράθεμα από τον Χ. Α. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 199-201.

⁴⁸ Βλ. W. [= Κ. Παλαμάς], «Το τέλος», εφ. *Εμπρός*, 3/7/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8151, σ. 1. Πρβλ. παρεμφερές σχόλιο, στο: «Δι' ἔλλειψιν Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 24/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8804, σ. 1.

⁴⁹ Βλ. W. [= Κ. Παλαμάς], «Ακαδημία», εφ. *Εμπρός*, 20/6/1919, ό.π.

⁵⁰ Βλ. του ίδιου, «Το τέλος», ό.π.

⁵¹ Βλ. του ίδιου, «Το Ακαδημαϊκόν», εφ. *Εμπρός*, 25/6/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8153, σ. 1.

⁵² Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείον», ό.π.

⁵³ Βλ. W. [= Κ. Παλαμάς], «Των Ακαδημαϊκῶν συνέχεια», εφ. *Εμπρός*, 21/6/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8149, σ. 1.

λογοτεχνικής παραγωγής για την ανάδειξη των «αριστέων», διότι το συγκεκριμένο κριτήριο περιόριζε πολύ το φάσμα της επιλογής.⁵⁴

Με τις απόψεις του Παλαμά συμφωνούσε και ο νεώτερος ποιητής και φιλόλογος Ι. Ζερβός.⁵⁵ Αλλά και ο Ξενόπουλος εκτιμούσε πως, με την εξαίρεση του Παλαμά και εν μέρει του Προβελέγγιου, οι επιλεγμένοι «αριστείς» του 1915 ήταν συγγραφείς «απόμαχοι», «οπισθοδρομικοί», «μισονεϊστές» και ανενημέρωτοι για τις νέες λογοτεχνικές τάσεις («από Καρκαβίτσαν και κάτω, δεν ηξεύρουν τίποτε [...]. Και αν το ηξεύρουν δεν το αναγνωρίζουν»)⁵⁶ Η συντηρητική φύση της επιτροπής θα την ωθούσε, όπως πίστευε, να βραβεύει «διαρκώς ομήλικας και ομοϊδεάτας», τους «γέροντες ή γεροντίζοντες» και να αποκλείει τους «μάλλον αναγινωσκομένους και θαυμαζομένους λογοτέχνας»· κι έτσι ο θεσμός θα οδηγούνταν, κατά την άποψή του, στην απαξίωση και την αποτυχία.⁵⁷ Το κριτήριο της αρχαιότητας των υποψηφίων θα μετέτρεπε το Αριστείο σε οπισθοδρομικό θεσμό, ανίκανο να συλλαμβάνει τις τρέχουσες αισθητικές τάσεις:

Παλαιοί λόγιοι, ναι, οι απόμαχοι όμως; Εκείνοι που έπαυσαν να εργάζονται λογοτεχνικώς προ δεκαπέντε, προ είκοσι και προ τριάντα ακόμη ετών; Διατί να πάρουν μετάλλιον; Επειδή έτυχε ακόμη να ζουν; Αλλά ποίαν σημασίαν έχει αυτό διά την φιλολογίαν, διά την πνευματικήν ζωήν; [...] Ας πάρωμεν ως παράδειγμα ένα παλαιόν [...] τον ποιητήν και διηγηματογράφον κ. Χ. Έξοχος πράγματι εις τον καιρόν του. Αν το χρυσούν μετάλλιον ιδρύετο την εποχήν που ευρίσκετο εις όλην του την ακμήν, μάλιστα, ο κ. Χ. έπρεπε να το πάρη από τους πρώτους. [...] Σήμερον όμως; τι προσφέρει ο κ. Χ. εις την φιλολογίαν; τι παράγει; τι παρακολουθεί; τι γνωρίζει από την φιλολογικήν κίνησιν των είκοσι τελευταίων ετών; Τίποτε απολύτως. Μένει ακόμη με τον Παλαμάν, με τον Πολέμην, με τον Δροσίνην και με τον Προβελέγγιον [...]. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιον και με τον κ. Παλαμάν [...]. Είναι μεν και αυτός συνομηλικός των, αλλά όχι και απόμαχος. Εργάζεται ακόμη, παράγει, παρακολουθεί...⁵⁸

Με τις απόψεις του Ξενόπουλου συντασσόταν και ο Ν. Ποριώτης, ο οποίος κατέκρινε την εύνοια που επιδεικνυόταν προς τους ηλικιακά ώριμους συγγραφείς, αφού θεωρούσε πως ο τιμώμενος έπρεπε να εκλέγεται μόνο για την αξία του κατά το πρότυπο των βραβείων της Γαλλικής Ακαδημίας και των βραβείων Γκονκούρ.⁵⁹ Από ακραιφνώς φιλελεύθερη σκοπιά,

⁵⁴ Βλ. Σ. Δ. [άφνης], «Το Αριστείον και τα αναγνωστικά: συνομιλία με τον κ. Ι. Ζερβόν», ό.π.

⁵⁵ Στο ίδιο.

⁵⁶ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Μισονεϊσταί», ό.π.

⁵⁷ Στο ίδιο.

⁵⁸ Βλ. του ίδιου, «Οι απόμαχοι», εφ. *Εφημερίς*, 23/12/1914, ό.π.

⁵⁹ «Εγώ είμαι της γνώμης να συστήσωμεν ένα άλλο μετάλλιον, που θα απονέμεται αριστίνην και όχι διά λόγους ηλικίας. Όπως στο Παρίσι υπάρχει η Γαλλική Ακαδημία και η Ακαδημία Γκονκούρ, να συνασπισθούμε όλοι οι καθαυτό λογοτέχνη και οι ίδιοι, να ψηφίζωμε εκείνον, που θα κρίνωμε άξιον του μεταλλίου μας»· βλ. Π. Ροδοκανάκης, «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 18/1/1916, ό.π.

ο Σπύρος Μελάς υποστήριζε πως η αναγνώριση ενός συγγραφέα έπρεπε να προέρχεται απ' ευθείας από τον «λαό» και όχι από τους κρατικούς θεσμούς, καθώς το κράτος είχε διεθνώς αποδειχθεί ως «ο χειρίστος κριτικός των αξιών». Αυτός ήταν, άλλωστε, ο λόγος για τον οποίο, όπως παρατηρούσε, και στη Γαλλία «ο ακαδημαϊκός είναι προ πολλού τύπος της γαλλικής κωμωδίας» και «το πράσινο ρούχο έχει διασυρθεί όσο και το ράσον».⁶⁰ Ειδικά στην Ελλάδα –συνέχιζε ο Μελάς– όπου «κράτος είναι το κόμμα και τίποτε άλλο [...] Ακαδημαϊκοί θα γίνονται όσοι μπορούν να φωνάζουν “ζήτω”: οι διαδηλωταί».⁶¹ Υπ' αυτήν την έννοια το ενδιαφέρον των ελληνικών κυβερνήσεων για τη λογοτεχνία αποδεικνυόταν, κατά την άποψή του, επιφανειακό και στηριζόταν σε στείο μιμητισμό των ευρωπαϊκών προτύπων.⁶² Το Αριστείο δεν μπορούσε, συνεπώς, να επιτελέσει τον κοινωνικό του ρόλο: «Δεν αποτελεί καμία πραγματική διάκριση. Διότι, διά να υπάρξει τιαύτη διάκριση πρέπει να υπάρχει αντικείμενο διακρίσεως και να είναι αρμόδιος ο απονέμων αυτήν. Και ούτε το έν, ούτε το άλλο έχομεν, αυτήν την στιγμήν εις την Ελλάδα».⁶³

Από την άλλη, αρκετές ήταν και οι αντιδράσεις που προέρχονταν από διάφορους κύκλους της συντηρητικής διανόησης. Ο γηραιός Μιστριώτης, κατεξοχήν εκφραστής της ακραία αρχαιστικής πανεπιστημιακής διανόησης, θεωρούσε ακατάλληλη τη συγκυρία για σύσταση Ακαδημίας, στην οποία θα κυριαρχούσαν τα δημοτικιστικά χαρακτηριστικά, και πρότεινε τη ματαίωση του εγχειρήματος.⁶⁴ παρόμοια στάση κράτησε στο συγκεκριμένο ζήτημα και το περιοδικό *Πινακοθήκη*.⁶⁵ Από ιδεαλιστική προοπτική αντιτάχθηκε στη σύσταση της Ακαδημίας και ο Φ. Πολίτης, γιατί –αν και επικριτικός προς τη «Γενιά του 1880»– πίστευε πως η πανεπιστημιακή διανόηση παρεμπόδιζε την ανάδειξη αυτού που ο ίδιος θεωρούσε ως γνήσιο εθνικό/λαϊκό πολιτισμό.⁶⁶ Οι εφημερίδες *Αστραπή* και *Εστία* θεωρούσαν άδικες τις επικρίσεις, που στρέφονταν κατά των ανενεργών, αλλά κατά την εκτίμησή τους άξιων συγγραφέων και υποστήριζαν πως το Αριστείο όφειλε να αποτελεί

⁶⁰ Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Δύο και δύο», εφ. *Εμπρός*, 26/4/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8093, σ. 1. Οι απόψεις αυτές αποδίδονται σε ανώνυμο συνομιλητή του Μελά, όμως δεν διακρίνεται διάθεση αμφισβήτησής τους από τον χρονογράφο. Η μέθοδος της δραματοποιημένης απόδοσης της άποψης του γράφοντος ήταν άλλωστε συνήθης στα χρονογραφήματα αυτής της περιόδου.

⁶¹ Στο ίδιο.

⁶² «Η δε πολιτεία έλαβε την απόφασιν να ενδιαφερθή διά την ιστορίαν ταύτην μόνον και μόνον διότι και αλλού συμβαίνει ομοίως» βλ. του ίδιου, «Τραγική απόφασις», ό.π.

⁶³ Στο ίδιο.

⁶⁴ Βλ. «Φιλολογικά Σελίδες: Η ίδρυσις της Ακαδημίας. Συνεντεύξεις και γνώμαι», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

⁶⁵ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, ό.π.

⁶⁶ Βλ. Φ. Π. [ολίτης], «“Η κωμωδία του Αριστείου”», Ι., εφ. *Πολιτεία*, ό.π. Περισσότερα για αυτό το ζήτημα: *εδώ*, στην Ενότητα 3 του παρόντος κεφαλαίου.

επιβράβευση της συνολικής σταδιοδρομίας ενός συγγραφέα· γι' αυτό δεν έπρεπε να απαιτείται από αυτούς η υποχρεωτική υποβολή ενός πρόσφατου έργου στην αρμόδια επιτροπή.⁶⁷ Σύμφωνα με τον Τανάγρα, η συγκεκριμένη διάταξη δεν περιποιούσε τιμή στους «λευκότριχες και αφιερώσαντες μίαν ολόκληρον ζωήν εις τα γράμματα» συγγραφείς, καθώς τους υπέβαλλε σε μία άδικη, παράλογη και προσβλητικά ανταγωνιστική λογική, που εξέθετε τη λογοτεχνική κοινότητα στα μάτια του αναγνωστικού κοινού.⁶⁸ Παρόμοια άποψη εκφερόταν και από την *Πολιτεία*, που θεωρούσε ότι «το αριστείον είναι σφαλερόν ίδρυμα κατ' αρχήν», διότι υπέβαλλε τους συγγραφείς στην εξευτελιστική και προσβλητική διαδικασία της ετήσιας συγκριτικής αξιολόγησης.⁶⁹ Ο Νιρβάνας, τέλος, προσέθετε πως το εκ της φύσεώς του συντηρητικό κράτος δεν ήταν εφικτό να υποστηρίζει τις εκάστοτε νεωτεριστικές τάσεις της κοινωνίας και πως οι αποφάσεις του έπρεπε, αντίθετα, να στηρίζονται σε διαχρονικά αξιακά θεμέλια, στηριγμένα «εις την εκπεφρασμένην γνώμην, εις την καθιερωμένην φήμην και εις το γεγονός μίας υπηρεσίας προσφερθείσης εις την πνευματικήν ζωήν». Με άλλα λόγια, τα κρατικά βραβεία δεν έπρεπε να προωθούν νέους συγγραφείς, αλλά να επισημοποιούν – δηλαδή να κεφαλαιοποιούν προς όφελος του εθνικού κράτους– τους ήδη καταξιωμένους λογοτέχνες:

Διότι το κράτος [...] δεν καθιερώνει πρώτον αυτό αξία, ούτε λανσάρει ανθρώπους, ούτε προεξοφλεί, ούτε δημιουργεί επαναστάσεις. Το Κράτος είναι, κατ' ανάγκην, συντηρητικόν. Το Κράτος έρχεται να καθιερώση την αναγνώρισιν, την οποίαν, καλά ή κακά, δίκαια ή άδικα, έκαμαν άλλοι προ αυτού. Το Κράτος εσυνήθισε να βλέπη εμπρός του μόνον υπηρεσίας συνεχείς. Δεν τας λεπτολογεί, ούτε τας εξονυχίζει. Το Κράτος δεν είναι επομένως ο κριτικός, ούτε έχει να δώση βαθύτερον λόγον διά την εκτίμησίν του. [...] Το Κράτος, με την απονομήν των [μεταλλίων], δεν γράφει Ιστορίαν των Γραμμάτων και των Τεχνών, ούτε χαράσσει δρόμους κατευθύνσεων διά την Τέχνην, ούτε ανακηρύσσει διδασκάλους διά τους επιγιγνομένους. Απονέμει τιμάς [...] και αν η απονομή των τιμών αυτών έχη κάποιαν γενικωτέραν σημασίαν ακόμη, όπως και αναμφιβόλως έχει, τούτο είναι αρκετόν, διά να χειροκροτήση κανείς, χωρίς απρεπείς μεμψιμοιρίας και χωρίς σοφάς, αλλ' αναρμόστους επιφυλάξεις, διά τα πρόσωπα και γύρω από τα πρόσωπα.⁷⁰

Είναι, συνεπώς, φανερό πως –σε αντίθεση με την επιδίωξή της– η προωθούμενη πολιτισμική πολιτική δεν επετύγχανε παρά ένα ελάχιστο ποσοστό κοινωνικής συναίνεσης,

⁶⁷ Βλ. Πίκουικ, «Το Αριστείον», ό.π.: «Διά το μετάλλιον», εφ. *Εστία*, 6/1/1916, ό.π.: «Το Αριστείον», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, ό.π.

⁶⁸ Βλ. Α. Τανάγρας, «Διά το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 18/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 91/5850, σ. 1.

⁶⁹ Βλ. Ο Συμπολίτης, «Το Αριστείον», εφ. *Πολιτεία*, 10/1/1921, ό.π.

⁷⁰ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Λόγοι και αντίλογοι: Τα μετάλλια», ό.π., σ. 107.

καθώς είχε προκαλέσει διάχυτη αίσθηση δυσαρέσκειας, που εκπορευόταν από πρόσωπα και φορείς τόσο της θεωρούμενης ως προοδευτικής όσο και της θεωρούμενης ως συντηρητικής διανόησης της δεκαετίας του 1910. Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε έναν δεύτερο κύκλο συζητήσεων, που αφορούσε τα διά των βραβεύσεων καθοριζόμενα όρια στην εκλαΐκευση της κρατικά εγκεκριμένης λογοτεχνικής παραγωγής.

2. Η συζήτηση για τα όρια της εκλαϊκευσης και της «αισθητικής αυτονομίας»

«[...] έφθασεν ο πραγματευτής. [...] Αλλ' η μεγάλη οχλοβολή, κ' η μουσικές, κ' η παρελάσεις πού αφήνουν ν' ακουσθεί»,

Κ. Π. Καβάφης (1917, 1924)⁷¹

Ο θεσμός των βραβείων έθετε την αθηναϊκή διανοήση μπροστά σε ένα ακόμη δίλημμα, που αφορούσε τον θαμό των επιθυμητών «υποχωρήσεων» της θεωρούμενης ως ποιοτικής λογοτεχνίας προς μια εκλαϊκευτική κατεύθυνση. Όπως είναι γνωστό, στις αρχές της δεκαετίας του 1910 διάφοροι νέοι συγγραφείς εμφανίζονταν ως επίμονοι υποστηρικτές της λεγόμενης «αισθητικής αυτονομίας» και προέτασαν αρκετά εμφατικά τις αξιώσεις τους για έναν κοινωνικό χώρο, που θα διατηρούσε την ανεξαρτησία του από την κυρίαρχη, θεσμισμένη πολιτισμική δραστηριότητα και τις όποιες δεσμεύσεις της.⁷² Εστιαζόμενες στην διά του τύπου και της κυβερνητικής εύνοιας θεσμική καθιέρωση μεγάλου μέρους της «Γενιάς του 1880» και αποζητώντας μια πιο αυστηρή διάκριση των θεωρούμενων ως «ποιοτικών» από τα λεγόμενα «εμπορικά» αισθητικά χαρακτηριστικά, οι νέοι του *Νουμά*, των *Γραμμάτων* και άλλων παρεμφερών εντύπων διατύπωναν επικρίσεις, που έρχονταν σε σύγκλιση με τη σοσιαλίζουσα κριτική της ίδιας περιόδου.⁷³ Οι νέοι διανοούμενοι των *Γραμμάτων* καταφέρονταν με φραστική συνήθως σφοδρότητα και έναν βαθμό επιτήδευσης εναντίον του Παλαμά, της εφημεριδογραφικής κριτικής και των προβεβλημένων φιλολογικών συλλόγων, που θεωρούνταν από εκείνους ως υποταγμένοι στην κυρίαρχη

⁷¹ Βλ. Κ. Π. Καβάφης, «Το 31 π.Χ. στην Αλεξάνδρεια», στο: Κ. Π. Καβάφης, *Άπαντα τα ποιήματα*, επιμ.: Σ. Πίνσκαγια, εκδ. Νάρκισσος, Αθήνα 2003, σ. 179.

⁷² Κατά την τριακονταετία 1890-1920 τα αισθητιστικά ρεύματα είχαν ασκήσει ιδιότυπη επίδραση στους έλληνες λογοτέχνες. Επί της ουσίας επρόκειτο, καθώς φαίνεται, για έναν νόθο αισθητισμό, ο οποίος παρά τις συχνές διακηρύξεις περί αισθητικής αυτονομίας, σπανίως κατόρθωνε να δώσει ώριμα και αμιγώς αισθητιστικά αποτελέσματα. Επιμέρους αισθητιστικά στοιχεία ανιχνεύονται βέβαια σε ένα πλήθος ετερόκλιτων συγγραφέων (κυρίως στους Γιαννόπουλο, Δραγούμη, Επισκοπόπουλο, Καβάφη, Νιρβάνα, Παλαμά, Ροδοκανάκη, Σικελιανό και Χρηστομάνο). Περισσότερα για τον «ελληνικό αισθητισμό» στα: Ε. Ι. Αραμπατζίδου, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, εκδ. Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012· της ίδιας, *Το διακείμενο του αισθητισμού στην ποιητική του Κ. Π. Καβάφη*, εκδ. Α^{φών} Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2013· της ίδιας, *Θέματα αισθητισμού στην ελληνική πεζογραφία (1893-1912)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002· Α. Σαχίνης, *Η πεζογραφία του αισθητισμού*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα 1981.

⁷³ Όπως προκύπτει από την έρευνα της Χ. Ντουνιά, η σύγκλιση του σοσιαλιστικού λόγου με τη ρητορική της αισθητικής αυτονομίας διατηρήθηκε μέχρι και το τέλος περίπου της δεκαετίας του 1920· βλ. Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική· τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ. 29-144. Όπως θα δούμε στην αμέσως επόμενη ενότητα, στη συντηρητική εκδοχή του ο ελληνικός αισθητισμός (Αυγέρης, Γιαννόπουλος, Δραγούμης, Σικελιανός) εστίαζε την κριτική του περισσότερο σε αυτό που αποτιμούσε ως ευρωπαϊστικό, ρασιοναλιστικό και αστικό χαρακτήρα της κυρίαρχης πολιτισμικής πολιτικής.

πολιτισμική πολιτική,⁷⁴ ενώ μια άλλη ομάδα νέων, με την οποία είχε συσχετιστεί και ο Ν. Λαπαθιώτης, έστρεφε από τις στήλες του *Νουμά* και της *Ακροπόλεως* τα κριτικά της βέλη κατά των εμπορικά επιτυχημένων συγγραφέων της «Γενιάς του 1880» και των επιγόνων της, οι οποίοι κατηγορούνταν ως υπεύθυνοι για την επαγγελματοποίηση της τέχνης (έγραφαν «για να παίρνουν παράδες»).⁷⁵ «Πολεμούμε εκείνους», διακήρυσσαν, «οι οποίοι κερδίζουν από την πνευματική τους εργασία και εκτιμούμε εκείνους, οι οποίοι είναι ζήτημα αν έβγαλαν ποτέ πεντάρα απ' αυτήν».⁷⁶ Ένα ακόμη παράδειγμα της εν εξάρσει αισθητιστικού τύπου ρητορικής στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1910 ήταν η μέσω των *Αθηνών* επίθεση μιας ανώνυμης επιστολογράφου εναντίον συγγραφέων, όπως ο Δημητρακόπουλος και ο Ξενόπουλος, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι με τον «χυδαίο υπολογισμό» και τη «σιελώδη κολακεία» τους είχαν «ταπεινώσει την τέχνη» και την είχαν

⁷⁴ Ένα παράδειγμα επίθεσης εναντίον των πολιτισμικών συλλόγων: «Δεν έμεινε σύλλογος που να μην παρεχώρησε την αίθουσα σε τούτη ή εκείνη την αθηναϊκή προσωπικότητα. Κύριοι με μονόκλ, φαλάκρα ή δίχως, κυρίαί, συγγραφείς και λόγιοι, όλοι εβάλθησαν να “διασκεδάσουν τα σκότη της ελληνικής διανοίας” και να πλουτίσουν το ελληνικό μυαλό. Αυτή ήτο η πρόφασις, το *δήθεν*. Κατά βάθος όμως οι περισσότερες από τες διαλέξεις αυτές είχαν ως σκοπό είτε κάποια κοσμική κίνηση, είτε μια ταπεινή κολακεία υψηλών προσώπων είτε ακόμη [...] συχνότερα μιαν σοφή και αγία πενταρολογία. Συχνά όμως τα είχαν όλα μαζί καθώς και έναν αηδή και αφόρητο ρητορικό ναρκισσισμό»: βλ. Γ. Γερήνιος, «Οι διαλέξεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου», περ. *Γράμματα* (Αλεξανδρείας), τμ. 2, τχ. 21-24, 1913-1914, σ. 568 (η υπογράμμιση είναι του συγγραφέα). Για τις επικρίσεις του Παλαμά από τα *Γράμματα*, βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων· ο Σικελιανός ως διάδοχος των εθνικών ποιητών*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005, σ. 53-55. Για μια διεξοδική παρουσίαση του περιοδικού, βλ. Μ. Σ. Ρώτα, *Το περιοδικό Γράμματα της Αλεξάνδρειας (1911-1919)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1994.

⁷⁵ Τον Απρίλιο του 1914, ο Λαπαθιώτης –είκοσι έξι ετών τότε–, δημοσίευσε στον *Νουμά* το «Μανιφέστο», που ξεσήκωσε ένα μικρό και βραχύβιο «κίνημα», διαφόρων νέων συγγραφέων. Τα σαρκαστικά σχόλια των καθηρωμένων συγγραφέων και δημοσιογράφων φαίνεται πως έκαναν τον Λαπαθιώτη να αναδιπλωθεί και να αποστασιοποιηθεί από την ομάδα, που ο ίδιος είχε συγκαλέσει. Όπως σωστά παρατηρεί ο Χ. Α. Καραόγλου, η εικασία του Α. Δικταίου και του Γ. Παπακόστα ότι την εποχή εκείνη σχηματίστηκαν δύο ομώνυμες Οργανώσεις Νέων δεν ευσταθεί. Όπως προκύπτει από τη μαρτυρία του νεαρού δημοσιογράφου Γ. Λύχνου, η σύγχυση οφείλεται απλώς στη δυσαρέσκεια των «Νέων» για τον Λαπαθιώτη και στην εκ μέρους τους διεκδίκηση της πατρότητας της πρωτοβουλίας: «Λοιπόν άδικα επιστεύθη ότι το “Μανιφέστο” του κ. Ν. Λαπαθιώτη είναι η αιτία της συγκεντρώσεώς μας και των όσων αποφάσεων πρόκειται να λάβωμεν. Ο κ. Λαπαθιώτης έγραψε το μανιφέστο του εκείνο έτσι για γούστο [...]. Αλλά εμείς δεν είμεθα καθόλου διατεθειμένοι να του αναγνωρίσωμε την πρωτοβουλίαν του κινήματός μας, το οποίον είχομεν μελετήσει προ πολλού [...]. Οφείλομεν λοιπόν να αποκηρύξωμε τον κ. Λαπαθιώτην και το μανιφέστο του [...]» βλ. Γ. Λύχνος, «Οι “νέοι” κατά των “παλαιών”» [1], εφ. *Νέα Ελλάς*, 30/5/1914, Έτος 1, ΑΦ. 261, σ. 3 (η διατύπωση του Λύχνου εμπεριέχει ειρωνικό ύφος με αυτοσαρκαστικές συνδηλώσεις). Για τα παραπάνω, βλ. επίσης: Χ. Α. Καραόγλου, «Συλλογικές κινήσεις και εκδηλώσεις νέων λογοτεχνών (1914-1924)...», ό.π., σ. 209-213· Ν. Λαπαθιώτης, *Η ζωή μου*, ό.π., σ. 126. Στο τέλος του 19^{ου} και στα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα, παρόμοιες αισθητιστικές αρχές διέπνεαν κι άλλες νεανικές προσπάθειες, όπως τα εκδοτικά εγχειρήματα των περιοδικών *Ανεμώνη*, *Διώνυσος*, *Ζωή*, *Ηγησώ* και *Τέχνη*, που προτάσσοντας την ανάγκη για συμβολιστική και αισθητιστική καθαρότητα του λυρικού λόγου κρατούσαν σαφείς αποστάσεις από την ανερχόμενη πολιτισμική πρόταση του κύκλου Δροσίνη· βλ. Χ. Α. Καραόγλου, *Ο Διώνυσος (1901-1902)*, εκδ. Διάττων, Αθήνα 1992· Β. Πάτσιου, *Ηγησώ (1907-1908)· ποιητική έκδοση (1913-1914)*, εκδ. Διάττων, Αθήνα 1992· Α. Γκρέκου, *Ζωή (1902-1922)*, εκδ. Διάττων, Αθήνα 1993· Ν. Λαπαθιώτης, *Η ζωή μου*, ό.π., σ. 113-115, 198-201, 216.

⁷⁶ Βλ. Γ. Λύχνος, «Οι “νέοι” κατά των “παλαιών”», εφ. *Νέα Ελλάς*, 27-31 Μαΐου 1914, Έτος 1, ΑΦ. 258-262.

υποτάξει σε ένα σύστημα κρατικού και ιδιωτικού προστατευτισμού. «Αλλοίμονον όμως εις την Τέχνην», συμπέραινε η επιστολογράφος, «ήτις διά να βαδίση μετατρέπη εις δεκανίκια τα ρόπαλα του Ηρακλέως του Στέμματος ή τους κονδυλοφόρους διά των οποίων γράφουν τα κέρδη και τας ζημίας των οι έμποροι».⁷⁷

Από αυτήν ακριβώς την οπτική διατυπώνονταν και οι απόψεις που αμφισβητούσαν τη λογική των λογοτεχνικών διαγωνισμών ή της κατά παραγγελίαν συγγραφής και που γενικότερα αντιτάσσονταν στους ελεγχόμενους από τις ηγετικές φυσιονομίες της «Γενιάς του 1880» επικυρωτικούς μηχανισμούς της συγκεκριμένης περιόδου. Σύμφωνα με κάποια μεταγενέστερη μαρτυρία του Άγρα, οι νέοι εκείνης της εποχής «μεστοί από [την] έπαρση των μελετών τους και της ηλικίας τους, [...] αγνοούσαν, δηλαδή [...] περιφρονούσαν» υψηλού κύρους πολιτισμικούς θεσμούς σαν τον Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό.⁷⁸ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Χαρίλαου Παπαντωνίου –αδερφού του Ζαχαρία Παπαντωνίου–, που υποστήριζε ότι μέσα από τον έλεγχο των βραβείων και των εκδοτικών επιχειρήσεων είχε επιβληθεί ένας μονοσήμαντος δημόσιος λόγος αναφορικά με την «αντιπροσώπευση και την οργάνωση του ελληνισμού»:

εν Ελλάδι η κριτική και η συγγραφή είναι προνόμιον ωρισμένων ατόμων και κύκλων [...]. Και όπως είναι από τινος προνομία ωρισμένων ανθρώπων και κύκλων η φιλολογική και καλλιτεχνική αντιπροσώπευσις και οργάνωσις του Ελληνισμού, τοιαύτη προνομία, ώστε να θεωρήται ως βέβηλος πάς ο τολμών και να σκεφθή απλώς διά το φιλολογικόν συνεργείον, το εκτείνον τας εγκαταστάσεις του από Παρισίων και Αγγλίας μέχρις Αθηνών και Αλεξανδρείας και παρουσιάσαν την Ελληνικήν τέχνην του Λόγου με τα γνωστά περικαλέστατα μούτρα, ούτω φαίνεται, ή μάλλον είναι φυσικόν, ότι είναι αποκλειστική προνομία των ιδίων κύκλων τα μετάλλια, τα χιλιόδραχμα, αι χορηγίαι και αι ανεξάντλητοι εκδόσεις...⁷⁹

Συσχετίζοντας τον κριτικό έλεγχο του κύκλου Δροσίνη με την αξίωση για «χειραφέτησιν του Αισθητικού», η κριτική του Χαρίλαου Παπαντωνίου έθετε ευθέως ζήτημα επαναξιολόγησης της θεσμικά επιβεβλημένης «τελευταίας φιλολογικής γενιάς», δηλαδή της «Γενιάς του 1880», ενώ παράλληλα προωθούσε τον Καβάφη ως εναλλακτικό λογοτεχνικό πρότυπο.⁸⁰ Ο Χ. Παπαντωνίου είχε βέβαια συναίσθηση πως εν έτει 1916 ένα

⁷⁷ Βλ. Η κ. Ραμπ, «Θεατρικά Σελίδες: Οι συγγραφείς και η κριτική» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 2/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 104/5014, σ. 1. Στην επιστολή ανταπάντησε ο Δημητρακόπουλος, επιβεβαιώνοντας την πίστη του στην ανάγκη για «υψηλή» προστασία της τέχνης· βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Προς την κ^{αν} Ραμπ», εφ. *Αθήναι*, 3/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 105/5015, σ. 1.

⁷⁸ Βλ. Τ. Άγρας, *Κριτικά*, τμ. 2, επιμ.: Κ. Στεργιόπουλος, εκδ. Ερμής 1981, σ. 188.

⁷⁹ Βλ. Χ. Π.[απαντωνίου], «Πειρασμός και πριγκηποποίησης», εφ. *Καιροί*, 22/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 381, σ. 1.

⁸⁰ Την εποχή εκείνη ο Χαρίλαος Παπαντωνίου δημοσίευσε διάφορα κριτικά κείμενα, που αξιολογούσαν τη γλωσσική και ποιητική ιδιοτυπία του Καβάφη ως θετικό αντίβαρο στη δημοτικιστική ομοιομορφία και

τέτοιο εγχείρημα ήταν πρόωρο, καθώς όσοι είχαν ενστάσεις για την άρτι καθιερωθείσα αξιακή ιεραρχία (όπως λ.χ. ο Ξενόπουλος) δεν έδειχναν να συμμερίζονται τις δικές του ανατρεπτικές διαθέσεις:

Φαίνεται ότι ήλθεν οπωσδήποτε η ώρα [...] να εκκαθαρισθή το ζήτημα της πραγματικής αξίας τινών εκ των ποιητών μας, καθώς και των *συνδυαστικώς* κατά την τελευταίαν φιλολογικὴν περίοδον ως δημιουργικῶν και “μεγάλων” εν τοις Γράμμασι και την Κριτικὴν αυτοεμφανιζομένων, ἢ υπό άλλων ἐπὶ της σκηνῆς υπεισαγομένων. Ἀλλά προς τούτο, διὰ την φιλολογικὴν δικαιοσύνην δηλαδή και διὰ την απολύμανσιν και χειραφέτησιν του Αισθητικῆς και της πνευματικότητος των αναγινωσκόντων και των γραφόντων Ἑλλήνων, θ’ ἀπητείτο και πνευματικὴ και προσωπικὴ αυτοτέλεια ἐκείνων, οἵτινες θ’ ἀνελάμβανον το ζήτημα. Αυτό μόνον δύναται να λεχθῆ τώρα, διότι δεν ἐσήμανεν ἀκόμη “ἡ ώρα της κρίσεως”. Και τούτο ἐξάγεται εκ του ὅτι ο πρῶτος δρᾶστης της κριτικῆς εἰς τας εφημερίδας ἀναστατώσεως κ. Ξενόπουλος δεν ἔχει φαίνεται ὀρεξιν, δεν θέλω να εἶπω δεν ἔχει δυνάμεις, να διαπλατύνῃ το ζήτημα, οἱ δε παρασυρθέντες και ἀναμιχθέντες εἰς αὐτό δεν ἔχουν κουράγιο να τον παρακολουθήσουν μετὰ του ζητήματος.⁸¹

Πράγματι, φαίνεται πως οι αξιώσεις περί αισθητικής αυτονομίας δεν ήταν εύκολο να καρποφορήσουν μέσα σε ένα εκδοτικό τοπίο, που, όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα του προηγούμενου κεφαλαίου, θα άρχιζε εντός ολίγου να τίθεται υπό αυστηρό κυβερνητικό έλεγχο. Όσοι νέοι λογοτέχνες προσπάθησαν λίγο αργότερα να διαμαρτυρηθούν για τον αποκλεισμό τους από τη δυνατότητα διεκδίκησης του Αριστείου αποδοκιμάστηκαν έντονα από διάφορους δημοσιογραφικούς κύκλους.⁸² Ο ίδιος ο Παλαμάς προσπαθούσε μέχρι και στην πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία να μετριάξει τους φορμαλιστικούς ή υφολογικούς πειραματισμούς των νεώτερων λογοτεχνών, καθώς και κάθε κοινωνική πρακτική που θα μπορούσε να επιφέρει αλλοιώσεις στους εμποδωμένους κώδικες επικοινωνίας μεταξύ των συγγραφέων και του ευρέος αναγνωστικού κοινού (όπως π.χ. τις πολυτελείς ή εκτός εμπορίου εκδόσεις, την απόρριψη των εφημερίδων ως μέσων δημοσίευσης λογοτεχνικών έργων κλπ.).⁸³

τυποποίηση· βλ. Χ. Παπαντωνίου, «Διά μίαν κριτικὴν», εφ. *Καιροί*, 4/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 363, σ. 1· του ίδιου, «Ἐπιλεγόμενα», εφ. *Καιροί*, 5/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 364, σ. 1.

⁸¹ Βλ. Χ. Π.[απαντωνίου], «Πειρασμός και πριγκηποποίησης», ὁ.π. (η υπογράμμιση εἶναι του συγγραφέα).

⁸² Βλ., λ.χ., «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 13/1/1920, ὁ.π.· Ο Σύγχρονος, «Διά την συζήτησιν», ὁ.π.

⁸³ Κατά την περίοδο 1910-1930 η περιφρόνηση των εφημερίδων και των εκδοτικῶν οίκων φαίνεται πως μπορούσε να αποφέρει κάποιο «συμβολικὸ κεφάλαιο» στους ανερχόμενους νεωτερίζοντες συγγραφείς. Σε αὐτό το πλαίσιο ἐγγράφεται η συνῆθεια ποιητῶν, ὅπως ο Σικελιανός ἢ ο Καβάφης, να δημοσιεύουν τα ἔργα τους με τρόπους που παρέκαμπταν την εκδοτικὴ αγορά· βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Ἡ γένεση των πατέρων*, ὁ.π.· Γ. Π. Σαββίδης, *Οἱ καβαφικὲς ἐκδόσεις (1891-1932)· περιγραφή και σχόλιο-βιβλιογραφικὴ μελέτη*, εκδ. Ἴκαρος, Αθήνα 1992. Ὅπως εἶναι φυσικὸ, η ἐκκεντρικὴ αὐτὴ πρακτικὴ ἀντιμετωπίστηκε με ἐπιφύλαξη και δυσπιστία ἀπὸ τον Παλαμά και ἀπὸ το σύνολο σχεδὸν της ἀθηναϊκῆς κριτικῆς· βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Ἡ γένεση των πατέρων*, ὁ.π., σ. 45-75. Η δεσπόζουσα στον Τύπο και στη δημόσια διοίκηση θέση της παλαμικῆς «γενιάς»

Παράλληλα, αντιλαμβανόμενοι πως η υπεράσπιση των κυβερνητικών βραβεύσεων, καθώς και η συμμετοχή τους στο γενικότερο εγχείρημα κρατικοποίησης της πολιτισμικής πολιτικής, τους έφερναν σε αντίθεση με τις φιλελεύθερες διακηρύξεις των νεανικών τους χρόνων, λογοτέχνες όπως ο Παλαμάς ή ο Δροσίνης επιχειρούσαν να δικαιολογήσουν την ιδεολογική τους μετατόπιση, περιγράφοντάς την ως πράξη υπευθυνότητας και πολιτικού ρεαλισμού. Στο ακόλουθο απόσπασμα από την αυτοβιογραφία του Δροσίνη είναι φανερός ο απολογητικός τόνος για την εγκατάλειψη του «ελεύθερου δρόμου των Γραμμάτων», κατά τη χαρακτηριστική φρασεολογία του:

Ποτέ δεν το είχα φαντασθή να γίνω δημόσιος υπάλληλος! [...] προτιμούσα ν' ακολουθήσω τον *ελεύθερον δρόμον* των Γραμμάτων με την Διεύθυνση της *Εστίας*. Από τότε βέβαια οι όροι της ζωής άλλαξαν στο πέρασμα των δέκα χρόνων και τα νεανικά φτερά εσυμμαζεύθηκαν, για να πατούν τα πόδια *στερεώτερα τη γη*. Από την *Εστία* είχα αποχωρήσει. Η *Εθνική Αγωγή*, που άρχισε στα 1898, μετά τον άτυχον πόλεμον, με πρόγραμμα την μόρφωση μιας νέας γενιάς, έζησε μόνον έξι χρόνια. [...] Τι έβλεπα εμπρός μου τώρα, που εχάνονταν και ο δημιουργός του Συλλόγου [προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων] και συντηρητής του [δηλ. ο Βικέλας]; Πολύ αμφίβολον το μέλλον του.

Κ' έπειτα, με τη θέση που μου επρόσφεραν στο Υπουργείον της Παιδείας, όχι μόνον δεν εζημίωνα τον Σύλλογον, αλλά και θα μπορούσα να τον ωφελήσω.

Και τελειωτικά: αφού το Κράτος ήρχονταν και μου έλεγε: Αυτά που προτείνεις και συμβουλεύεις να γίνουν, έλα να τα εκτελέσης, είχα το δικαίωμα ν' αρνηθώ; Όχι! [...].⁸⁴

Στο ίδιο πνεύμα, και με πιο συμβιβαστική προσέγγιση, ο Παλαμάς υποστήριζε πως παρότι το νέο κρατικό μετάλλιο, δηλαδή το Αριστείο, δεν είχε τίποτε να προσθέσει στη «φωτεινή συνείδηση» της αξίας ενός λογοτέχνη, αποτελούσε ωστόσο μια κοινωνικά χρήσιμη σύμβαση, την οποία δεν έπρεπε κανείς να περιφρονεί· και, με μια παρεμπόδιση αναφορά στη μαρξιστική αισθητική θεωρία, κατέληγε στην παραδοχή πως από τη στιγμή που το κράτος –ακόμη και στην πιο φιλελεύθερη εκδοχή του– όφειλε πάντοτε να συντονίζεται με

φαίνεται πως ήταν ικανή να συγκρατεί τα περισσότερα «αποσχιστικά» κινήματα των νέων. Έτσι, παρατηρούμε νεαρούς συγγραφείς να αμφιταλαντεύονται τούτη την εποχή μεταξύ των δύο στρατηγικών καθιέρωσης: παρότι, για παράδειγμα, ο Καρυωτάκης είχε αρχίσει να αναπτύσσει κάποια αντισυμβατική ποιητική και κοινωνική πρακτική (έκδοση της σατιρικής *Γάμπας* σε εποχή λογοκρισίας, ανώνυμη δημοσίευση του αντιμυλιταριστικού ποιήματος «Μιχαλιός/Στρατός» σε εποχή πολέμου κλπ.· βλ. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Ο Καρυωτάκης διευθυντής σατιρικού περιοδικού», ό.π., σ. 1763-1779· Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 353· πρβλ. «Για την ιστορία», περ. *Νουμάς*, τχ. 17/626, 5/4/1919, σ. 248)– δεν απέφευγε τις συνηθισμένες πρακτικές κοινωνικής ανάδειξης (συμμετοχή στον Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό, αποστολή της πρώτης του ποιητικής συλλογής στον Παλαμά κλπ.)· βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 313-314. Η ίδια επαμφοτερίζουσα στάση παρατηρείται και στις εκδοτικές και αισθητικές επιλογές του Πλάτωνα Ροδοκανάκη· βλ. Σ. Νιάρος, «Τα νέα ερευνητικά δεδομένα για τον Πλάτωνα Ροδοκανάκη», ό.π.

⁸⁴ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 668-669 (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου).

την «κοινή γνώμη», δεν μπορούσε από τη φύση του να ευνοεί την αισθητική αυτονομία και την «υψηλή τέχνη»:

Η Πολιτεία –και δεν είναι ανάγκη να μωρισθή κανείς Έγγελον ή να αναγνώση Τρόιτσκε διά να το αντιληφθή– πάσα Πολιτεία, και η μάλλον φιλοστόργους διαθέσεις τρέφουσα διά την προστασίαν και την ενίσχυσιν των ωραίων γραμμάτων και τεχνών, είναι αδύνατον, ως εκ της φύσεως και του προορισμού αυτής, να μη λησμονήση ότι αυτή είναι ο κυρίαρχος σκοπός, πάσαι δε αι άλλαι, και υλικαί και πνευματικάί, δυνάμεις, αι ενεργούσαι εντός του κύκλου της περιοχής της, δεν είναι παρά δυνάμεις υποτελείς εις την κυρίαρχον, και μέσα εκμεταλλεύσιμα προς ευόδωσιν του κεφαλαιώδους και εκ των <ων> ουκ άνευ προορισμού της. Επομένως και η φιλολογία, πρώτιστα πάντων η φιλολογία, η τέχνη του λόγου, δεν δύναται να είναι ανεκτή από την Πολιτείαν, παρά εξυπηρετική των πολιτειακών ιδεωδών. Όλα τα άλλα λογοτεχνικά προσόντα και χαρίσματα είναι σχετικά και δευτερεύοντα. [...] Εις διαγωνισμόν ιδρυόμενον υπό του [γαλλικού] Κράτους είμαι βέβαιος ότι θα απενέμετο η δάφνη εις τον Τυρταίον των “Στρατιωτικών Ασμάτων” και όχι εις τον μυστικοπαθή κορυδαλλόν της “Συνέσεως”. Και την φοράν αυτήν η κρίσις του Κράτους θα συνέπιπτε προς την λεγομένην κοινήν γνώμην· δεν αμφιβάλλω δε ότι αν η κρίσις διεξάγετο διά δημοψηφίσματος, τον ασυγκρίτως μεγαλύτερον αριθμόν ψήφων θα συνεκέντρωνεν ο υγιής ψάλτης μετριωτάτων, αλλά βροντερών στίχων, απέναντι του μεγαλοφουδύ εκφύλου ομολογητού των μυστικών και σαρκικών ερώτων. [...]. Υποθέτω ότι ο καλλιτέχνης και ο λογοτέχνης, όσον φωτεινότεραν συνειδήσιν έχουσι της αξίας των, τόσο ολιγότερον θα φροντίζουν διά τοιούτου είδους τιμητικάς διακρίσεις, και όσοι τους αδικούν και όσοι τους λησμονούν, ιδιώται ή δημόσιον, πατρίκιον ή πληβείοι, κατ’ ουδέν θα ελαττώνουν την ιδίαν αυτών προσπάθειαν εις το έργον των, και την θρησκευτικήν αφοσίωσιν προς πραγματοποίησιν αυτού. Αλλ’ αφ’ ετέρου δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι και των μεγαλοφουεστάτων η ψυχολογία δεν είναι απηλλαγμένη της επιδράσεως την οποίαν ασκούσιν αναγκαίοι νόμοι επί ατόμων και κοινωνιών. Και ο τεχνίτης και ο ποιητής δεν δύναται να υπάρξουν άνευ κοινού, ευαρίθμου ή πολυαρίθμου, ιδεώδους ή πραγματικού, προς το οποίον απευθύνονται και με το οποίον, εις την πράξιν ή εις τα όνειρά των, επικοινωνούσιν. Αν τύχη δε εις το οποιονδήποτε κοινόν του διανοητικού ανθρώπου να προστεθή και το βάρος ενός χρυσού μεταλλίου, απονεμομένου υπό του Κράτους, ή θα είναι υποκριτής ή θα παιδιαρίζει ο άνθρωπος εκείνος, ο οποίος θα μορφάση περιφρονητικώς και μόνον προ τοιαύτης διακρίσεως ή ο άνθρωπος που θα υποστηρίξη ότι δεν θα του προσθέση τίποτε τοιαύτη διάκρισις.⁸⁵

Είναι φανερό πως ο Παλαμάς υποστήριζε εκείνον τον τύπο λογοτεχνικού κώδικα, που δεν περιφρονούσε το αναγνωστικό κοινό, προς το οποίο όφειλε να απευθύνεται –που δεν ακύρωνε, δηλαδή, την επικοινωνιακή του λειτουργία.⁸⁶ Μια παρεμφερή συμβιβαστική

⁸⁵ Βλ. W. [= K. Παλαμάς], «Πολιτεία και φιλολογία», ό.π.

⁸⁶ Η άποψη για ένα τέτοιο «ιδανικό συνταίριασμα» ήταν άλλωστε κυρίαρχη και στη σχετική με την παιδική λογοτεχνία αισθητική θεωρία του Παλαμά. Την ίδια περίπου ισορροπία επιζητούσαν προγραμματικά στην παιδική λογοτεχνία και άλλοι συγγραφείς, όπως ο Δελμούζος, ο Ξενόπουλος, ο Πικρός και ο Χάρης· βλ. X.

προσέγγιση βρίσκουμε στον Π. Νιρβάνα, που πρότεινε να διατηρούνται μεν τα χρηματικά έπαθλα, αλλά να απονέμονται στο τέλος της σταδιοδρομίας των λογοτεχνών, ώστε να λειτουργούν περισσότερο ως εκ των υστέρων ηθική ανταμοιβή μιας τέχνης που παρέμεινε ανεξάρτητη από την επιρροή του οικονομικού κινήτρου.⁸⁷ Αλλά και ο Ξενόπουλος, που είχε καλλιεργήσει με επιτυχία το «ενδιάμεσο» συγγραφικό ύφος, διατεινόταν πως για την επιτυχή εκπροσώπηση της «εθνικής συνείδησης» έπρεπε κατά την απονομή του Αριστείου να συνυπολογίζονται τα αισθητήρια τόσο του «ανειδίκευτου» κοινού όσο και της «εξειδικευμένης» λογοτεχνικής κριτικής:

Οι πρώτοι [βραβευθέντες] είναι το παν, αφού αυτοί θα εκλέγουν κατόπιν και τους άλλους... Πρέπει να προσέξουν πολύ, μα πάρα πολύ, οι εκλογείς αυτών των ένδεκα πρώτων, και προ πάντων των πέντε λογοτεχνών, διότι έχουν *μεγάλη ευθύνη*. Από την εκλογήν των εξαρτάται ίσως αυτό το πνευματικόν μέλλον του Έθνους. [...] Ας εξετάσουν λοιπόν με προσοχήν ποίοι από τους λογοτέχνας μας ανεδείχθησαν και ανεγνωρίστησαν από της εθνικής συνείδησεως ως οι καλλίτεροι ποιηταί, οι καλλίτεροι διηγηματογράφοι, οι καλλίτεροι μυθιστοριογράφοι και οι καλλίτεροι δραματικοί συγγραφείς. Ποίοι είχαν τας επαινετικώτερας κρίσεις, αλλά και ποίοι εδιαβάσθησαν περισσότερο από τους πολλούς συγχρόνως και από τους ολίγους, ποίοι είχαν εις το θέατρον τας μεγαλειτέρας, τας πραγματικώτερας και τας γενικώτερας επιτυχίας. Ποίοι τέλος έχουν επιδράση κ' *επιβληθή* ως λογοτέχνοι πριν να πάρουν κανέν μετάλλιον [...]. Ας βάλουν κατά μέρος κάθε πρόληψιν, κάθε προσωπικήν αντιπάθειαν, κάθε εχθρόν, κάθε ιδιοτροπίαν και ας εκλέξουν πέντε από αυτούς. Αλλά μόνον από αυτούς. Κανένα από τους επιτηδείους, κανένα από τους “φίλους μας”, κανένα από τους “καυμένους”, κανένα από τους “σεβαστούς” και ανεγνωρισμένους... χωρίς να έχουν κάμη τίποτε εις την ζώήν των.⁸⁸

Όπως, άλλωστε, είδαμε στην πρώτη ενότητα του προηγούμενου κεφαλαίου, οι περισσότεροι συγγραφείς της «Γενιάς του 1880» είχαν διαμορφώσει εξ αρχής έναν λογοτεχνικό κώδικα που επιχειρούσε να ισορροπήσει μεταξύ της αισθητικής αυτοαναφορικότητας και της κοινωνικής λειτουργικότητας, καθώς είχαν εξαρτήσει την ανάδυσή τους αφενός από τον καθημερινό Τύπο και την επιθεωρησιακή γραφή και αφετέρου από τις παιδαγωγικές τους προθέσεις. Οι προπαγανδιστικές, όμως, ανάγκες του διεξαγόμενου πολέμου τους έφεραν πια μπροστά στην ανάγκη για περαιτέρω απλοποίηση του λογοτεχνικού κώδικα (βλ. Υποενότητα 1.3, Κεφάλαιο 2). Έτσι, οι ίδιοι λογοτέχνες που αντιτάσσονταν στις δυνάμει αυτονομιστικές τάσεις του υπό διαμόρφωση λογοτεχνικού

Γεωργίου, *Η συμβολή των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη διαμόρφωση του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 284-285.

⁸⁷ Βλ. Π. Νιρβάνα, «Τα χρηματικά έπαθλα», εφ. *Εστία*, 1/5/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8539, σ. 1.

⁸⁸ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Μεγάλη ευθύνη», εφ. *Εφημερίς*, 21/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1112/11719, σ. 1 (οι υπογραμμίσεις είναι του Ξενόπουλου).

πεδίου, προσπαθούσαν ταυτόχρονα να συγκρατήσουν τις αισθητικές υπεραπλουστεύσεις της «ελαφράς» «πατριωτικής» λογοτεχνίας. Βρέθηκαν, έτσι, σύντομα εγκλωβισμένοι σε μια πρώιμη εκδοχή του κατεξοχήν μοντερνιστικού παραδόξου, δηλαδή σε μια κατάσταση, κατά την οποία:

[ο] μοντερνιστής αισθάνεται υποχρεωμένος να κατοχυρώσει τη διαφορά του από τη μάζα και ταυτοχρόνως να αποποιηθεί το στίγμα του λεπτεπίεπτου και κοινωνικά αδιάφορου αισθητή· πρέπει να υπερασπιστεί την κοινωνική χρησιμότητα της τέχνης του και ταυτοχρόνως να αποκρούσει το αίτημα μιας τέχνης ευανάγνωστης και δημοφιλούς, δηλαδή: μιας τέχνης εμπορικά εκμεταλλεύσιμης και μαζικής.⁸⁹

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και με αφορμή τις λογοτεχνικές βραβεύσεις είναι που άρχισε να αναθερμαίνεται και η παλαιότερη συζήτηση περί των ορίων του εθνικού προτάγματος στη λογοτεχνία.⁹⁰ Ο Παλαμάς και ο Ζερβός, για παράδειγμα, διακήρυσσαν τη διαφωνία τους με εκείνη τη διάταξη του περί Αριστείου νόμου, η οποία όριζε ότι το υποβληθέν έργο όφειλε να «ερμηνεύει τα εθνικά ιδεώδη»· αυτή η διάταξη προωθούσε, όπως πίστευαν, τη στενή ταύτιση της εθνικής ιδεολογίας με τον πατριωτισμό, ενώ «κειμήλιον Ελληνικής Τέχνης» έπρεπε κατά την άποψή τους να θεωρείται κάθε «αληθινή δημιουργία».⁹¹ Την ίδια εννοιολογική διεύρυνση του «εθνικού» αξίωνε και ο Νιρβάνας, που πρότεινε την κατάργηση αυτής της, κατά τη γνώμη του, περιττής διάταξης, αφού «το καλλιτέχνημα ανεξαρτήτως του θέματός του και ανεξαρτήτως της ιδεολογίας του, τείνει πάντοτε, ως εκ της φύσεώς του αυτής [...] να υπηρετήσει –απ’ ευθείας ή εμμέσως– τα εθνικά ιδεώδη».⁹² Μια μονοσήμαντη και κατευθυνόμενη από το κράτος ερμηνεία του εθνικού θα οδηγούσε, σύμφωνα με τον Νιρβάνα, σε περιορισμό της δημιουργικής ελευθερίας και θα έφερνε τους κριτές στη δυσάρεστη θέση να αποκλείουν από τον εθνικό λογοτεχνικό κανόνα έργα αριστουργηματικά, επειδή στηρίζονταν σε «πλατυτέραν ενατένισιν της καλλιτεχνικής δημιουργίας»:

⁸⁹ Βλ. Τ. Καγιαλής, «Μοντερνισμός και πρωτοπορία», ό.π., σ. 66-67. Ο Δ. Τζιόβας εκτιμά ότι αυτή η κατεξοχήν μοντερνιστική αμφιθυμία μεταξύ της αισθητικής αυτοαναφορικότητας και του κοινωνικού/εθνικού ρόλου της τέχνης διακρίνεται στο παλαμικό έργο ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα· βλ. Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό*, ό.π., εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2005, σ. 136-150.

⁹⁰ Με αφορμή τις βραβεύσεις της δεκαετίας του 1910 επανήλθε στη δημόσια συζήτηση το θέμα που είχε συζητηθεί το 1899, όταν ο Εφταλιώτης υποστήριξε τη στενή θεώρηση του εθνικού, ενώ ο Παλαμάς επισήμανε την ανάγκη για ευρεία θεώρηση του εθνικού· βλ. Κ. Χατζηαντωνίου, «Η αντιπαράθεση Παλαμά-Εφταλιώτη περί ποιητικής: “Φαντασία και Πατρίς”», ηλεκτρονικό περ. *e-poema*, τχ. 21, χ.χ., <http://www.e-poema.eu/dokimio.php?id=386> [τελευταία προσπέλαση: 15/1/2017].

⁹¹ Και για τις δύο απόψεις, βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Το Αριστείον και τα αναγνωστικά: συνομιλία με τον κ. Ι. Ζερβόν», ό.π.

⁹² Βλ. Π. Νιρβάνας, «Τα μετάλλια», εφ. *Εστία*, 23/8/1915, ό.π.

Διότι θα ήτο περίεργον, τω όντι, ο άγνωστος συγγραφεύς ή καλλιτέχνης, ο οποίος τυχαίως παρουσίασεν, εφάπαξ ίσως εις την ζωήν του, ένα έργον “ερμηνεύον”, κατά την συνταγήν, τα εθνικά ιδεώδη, να εμφανίζεται, με την χρυσήν άλυσον του ανεγνωρισμένου συγγραφέως της Ελληνικής Γης, εις τον λαιμόν, ο δε πράγματι εθνικός συγγραφεύς ή καλλιτέχνης, ο Παπαδιαμάντης π.χ. ή ο Γκύζης ή ο Χαλεπάς, αν εξούσαν, να περνούν ταπεινοί εμπρός του, επειδή ο πρώτος περιωρίζετο εις τους ταπεινούς νησιώτας της πατρίδος του, επειδή ο δεύτερος δεν είχεν εμπνευσθή από την Ελληνικήν Επανάστασιν και επειδή ο τρίτος εσκάλισε την “Κοιμωμένην” αντί να σκαλίση τον Καραϊσκάκην της ομωνύμου πλατείας του Πειραιώς.

[...] Δι’ αυτό ακριβώς φοβούμαι ότι θα ιδούμεν συντόμως “πολλά τα σπουδαία, πολλά τα γελοία”!. Θα ιδούμεν π.χ., διά να πάρω ένα κτυπητόν παράδειγμα από την Ζωγραφικήν, να βραβεύεται εφεξής ο πρώτος εθνοσιώδης κύριος, ο οποίος θα ζωγραφίση υποφερτά έναν εύζωνον, καρφώνοντα την κυανόλευκον εις τον τρούλον της Αγίας Σοφίας, αγνοούμενον δε από το Κράτος τον Θέμον Άννινον, ο οποίος εδέσμευσε με την γραμμήν του την γνησιωτέραν έκφρασιν της συγχρόνου πολιτικής και κοινωνικής μας ζωής, εις ένα έργον πλατύτατον, που θ’ αποτελέση πράγματι νεοελληνικόν μνημείον. Αλλά πώς θέλετε να γίνη; Ο κύριος αυτός έκαμνε καρικατούρες, αι οποίαι δυστυχώς δεν “ερμηνεύουν τα εθνικά ιδεώδη”, κατά το πνεύμα του Νόμου.

[...] Ο επίσημος κριτικός, ο οποίος θα είχεν εμπρός του τον ύπατον λυρικόν των χρόνων μας, τον Πωλ Βερλαίν, και τον μετριώτατον ποιητήν, αλλά γνωστότατον πατριδογράφον Πωλ Δερουλέδ, ο κριτής αυτός, αν ήτο Γάλλος και εκρατούσε τον Ελληνικόν Νόμον εις τα χέρια του, θα ήτο υποχρεωμένος ή να παραιτηθή, όπως ο κ. Παλαμάς και ο κ. Ανδρεάδης –θα δεχθή άρα γε ο κ. Κουρτίδης;– ή να αναρτήση το μετάλλιον εις τα στήθη του Δερουλέδ και να περάση περιφρονητικώς εμπρός από τον Βερλαίν.⁹³

Ένα γλαφυρό άρθρο του Σ. Μελά, γραμμένο τον Σεπτέμβριο του 1916 ερχόταν επίσης να κατακρίνει την κατά την κρίση του επιφανειακή και θνησιγενή «πατριδογραφική» λογοτεχνία, οι συγγραφείς της οποίας είχαν, όπως πίστευε, την πρόθεση να υπηρετήσουν «με απεριόριστον όρεξιν τα καλά και συμφέροντα του Κράτους», σε μια προσπάθεια να ωραιοποιήσουν τις «φρικαλεότητες του πολέμου».⁹⁴ Η ένστασή του δεν αφορούσε αυτήν καθαυτήν την πρόθεση της κυβέρνησης να ενθαρρύνει αυτού του είδους τη λογοτεχνία («ομολογουμένως δεν είναι διόλου κακή»), αλλά τα αναποτελεσματικά μέσα, με τα οποία επιδιωκόταν η πραγμάτωσή της. «Εις το πρόγραμμα του πολέμου», παρατηρούσε, «υπάρχει και μία ειδική, στερεότυπος φιλολογία»:

[τ]ο διήγημα του τραυματίου ή, δια να το ορίσω ακριβέστερον, το διήγημα του ακρωτηριασμένου. Είναι μία φιλολογία εντελώς φιλανθρωπική, της οποίας σκοπός είναι ν’ αποκαταστήση καλώς όλους τους ατυχείς που συνέβη ν’ αφήσουν επί του πεδίου της μάχης ένα πόδι ή ένα χέρι. Να τους εύρη προ πάντων μίαν αφωσιωμένην και τρυφεράν σύζυγον. [...] Μολονότι αυτός ο

⁹³ Στο ίδιο.

⁹⁴ Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Μια φιλολογία», εφ. *Εμπρός*, 22/9/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7162, σ. 1.

πόλεμος δεν ετελείωσεν ακόμη, τα διηγήματα των ακρωτηριασμένων ήρχισαν ν' αφθονούν. Εις τας επιφυλλίδας των εφημερίδων, εις τας στήλας των περιοδικών, εις αυτοτελή τομίδια, παρακολουθεί κανείς την αιωνίαν ιστορίαν του γάμου των εναρέτων και ωραίων δεσποινίδων προς τα θύματα των αγρίων βομβαρδισμών.⁹⁵

Αποστασιοποίηση από την επικαιρική νοηματοδότηση του εθνικού φανερώνει και η –με λεπτή ειρωνεία διατυπωμένη– άποψη του Κονδυλάκη, ο οποίος, σχολιάζοντας τα αποτελέσματα των στρατιωτικών διαγωνισμών, διαπίστωνε ότι οι συγγραφείς που εξυμνούσαν τον πόλεμο ήταν ακριβώς εκείνοι που δεν τον είχαν ζήσει: «η μεγάλη εξοικείωσις προς τον πόλεμον», παρατηρούσε, «δεν αφήνει ν' αναπτυχθή ο ενθουσιασμός ο οποίος δημιουργεί την πολεμικήν ποίησιν» και «εκτός των “Περσών” του Αισχύλου δεν [...] υπάρχει ποίημα πολεμικόν άξιον λόγου, το οποίον να συνετέθη υπό πολεμιστού»:

Τετρακόσιοι συγγραφείς έλαβαν μέρος και εβραβεύθησαν ή επηνέθησαν ολίγοι τινές, μεταξύ των οποίων κανείς δεν έχει πολεμήσει. Είναι μεταξύ αυτών ένας αξιωματικός, αλλά και αυτός όχι μάχιμος. Ο κ. Ευαγγελίδης [= Τανάγρας], ως γνωστόν, είναι ιατρός. Ενώ δε ο κ. Ευαγγελίδης έλαβεν οκτώ ή δέκα βραβεία (δεν έχω πρόχειρον τον αριθμόν αυτήν την στιγμήν), άλλοι ίσως, οι οποίοι εγνώρισαν τον πόλεμον εκ του πλησίον, δεν ηδυνήθησαν ούτε μίαν δάφνην να κερδίσουν εις αυτόν τον αγώνα.

Το αποτέλεσμα τούτο, όπως και το άλλο των πολεμικών τραγουδιών, παρουσιάζει μίαν απροσδόκητον χρησιμότητα των Κουραμπιέδων. Εις το μέλλον δεν πρέπει να περιφρονήται και να θεωρήται εντελώς άχρηστον το είδος τούτο. Εξ αυτών ενδέχεται να προέλθουν ποιηταί και πεζογράφοι, διά να εξυμνήσουν και περιγράψουν τα έργα των πολεμιστών.⁹⁶

Όπως είναι φυσικό, λιγότερο επιφυλακτικές ήταν οι επικρίσεις που προέρχονταν από τους κύκλους των *Γραμμάτων*, του *Νουμά*, του *Πυρσού* και των *Σοσιαλιστικών Φύλλων* του Ν. Γιαννιού. Τα *Γράμματα* θεωρούσαν την κατά την κρίση τους ρηχή πατριωτική ποίηση του Πολέμη ως ανάξια του Αριστείου. Η αναγνώρισή της δημιουργούσε, όπως πίστευαν, ένα επισήμως εγκεκριμένο αισθητικό πρότυπο, από το οποίο απείχαν συγγραφείς, όπως ο Βλαστός, ο Γρυπάρης, ο Εφταλιώτης, ο Καβάφης, ο Πάλλης, ο Πορφύρας, ο Σικελιανός και ο Ψυχάρης:

Τι μας ενδιαφέρει το ότι ο κ. Ι. Πολέμης εγέρασε στιχοπλέκοντας πατριωτικούς στίχους κι αν με τη δράση του προσέφερε τυχόν υπηρεσία στο κράτος; Δε μπορούσε τάχα να του απονεμηθεί οτιδήποτε άλλο παράσημο για ανταμοιβή των κόπων του, για να μη γελοιοποιείται έτσι ελεεινά το μετάλλιο αυτό και να θίγονται κατάμουτρα τόσοι που τιμάνε το Νέο-Ελληνικό Παρνασσό; Μπορεί να συγκριθεί, να σταθεί πλάγι καν, ο Πολέμης με το Σικελιανό, το Γρυπάρη, τον Πορφύρα, τον Ψυχάρη και τόσους άλλους, με

⁹⁵ Στο ίδιο.

⁹⁶ Βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Οι ραψωδοί», εφ. *Εμπρός*, 25/9/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6769, σ. 1.

τους γηραιούς προπαγανδιστές της Ιδέας του δημοτικισμού, Πάλλη, Εφταλιώτη, Έρμονα κτλ., το δικό μας τον Καβάφη; Βεβαίως όχι. Αλλά ξεχάσαμε ότι πολλοί από τους τελευταίους είτε δεν ασπρίσανε ακόμα, είτε δε γράψανε αρκετούς πατριωτικούς στίχους, από κείνους που μπορεί να νιώσει κι ο καθένας. Χωρίς άλλο, θα έρθει η σειρά τώρα του Ματσούκα, του Φερεντίνου, του Ψάλτη κι άλλων. Και θα δούνε ακόμα τα μάτια μας κι άλλα που θα πούμε μη χειρότερα, όπως λέει το δίστιχο. Και σεις κ. Καβάφη! Βαράτε πατριωτικούς στίχους· εξυμνήσατε την παλλικαριά του στρατού μας και του στόλου μας, αν θέλετε το στήθος σας να κοσμήσει το μετάλλιο που χαδεύει στα χέρια του τη στιγμή αυτή ο ποιητής Ι. Πολέμης ... de l'Académie.⁹⁷

Στο ίδιο πνεύμα, ο Γκόλφης θεωρούσε πως η υπαναχώρηση των Άννινου, Δροσίνη, Πολέμη, Προβελέγγιου, Σουρή και Στρατήγη προς το «γούστο της κοινωνίας», όπως παρατηρούσε, τους εξασφάλιζε μεν την κοινωνική διάκριση (θέσεις στην Ακαδημία, βραβεύσεις, θετικές κριτικές σε εφημερίδες), όμως παράλληλα υποβίβαζε την ποιότητα της τέχνης τους.⁹⁸ Απόσταση από τη «στρατευμένη» πατριωτική λογοτεχνία τηρούσαν και αρκετοί συγγραφείς, που προέρχονταν από τον κύκλο του *Νουμά*. Ο Βουτιεριδής, π.χ., υποστήριζε ότι «ο ποιητής, ο πεζογράφος, ο όποιος λογοτέχνης, ο πνευματικός εργάτης γενικά δεν είναι υποχρεωμένος να δημιουργεί σύμφωνα με τα γεγονότα, που ξετυλίγονται γύρω του» και ότι «δημιουργεί το έργο του, όπως του το υπαγορεύει και το θέλει πρώτ' απ' όλα η ιδιοσυγκρασία του»· αντίθετα, οι συγγραφείς που στήριζαν την έμπνευσή τους στην επικαιρότητα «σπάνια μπορούσαν να έχουν αξίαν άδολης καλλιτεχνικότητας», διότι

⁹⁷ Βλ. «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), ό.π., σ. 752.

⁹⁸ «Ο κ. Δροσίνης σα να λιμπίζεται ν' ακολουθή το γούστο της κοινωνίας μας. Την αναμφισβήτητη ελκρινειά του, η μοίρα της άμεσης επιτυχίας, σα να θέλη να τη θολώσει. Πετυχαίνει, δε λέμε. Μα πετυχαίνει τους εύκολους έπαινους της δημοσιογραφίας μας και μαζί μια θέση στην Ακαδημία με συντρόφους τον κ. Άννινο και τον κ. Σουρή»· βλ. Ρ. Γκόλφης, «Κριτικά σημειώματα: “Κλειστά βλέφαρα” (Ο νέος ποιητικός τόμος του κ. Γεώργ. Δροσίνη)», περ. *Πηρός*, τχ. 8, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1918, σ. 44. Και αλλού: «Με την τελευταία του ποιητική συλλογή “Σπασμένα Μάρμαρα” (1917) ο κ. Πολέμης κέρδισε το Εθνικό Αριστείο για τα Γράμματα. Από μια κοινωνία, σαν τη δική μας, που δεν ορέγεται και πολύ να προσέχη και να τιμά το πνέμα, το δώρο των θεών, ο κ. Πολέμης πιστεύουμε να είναι από τους λίγους εκείνους που δε θα έχουνε, βέβαια, παράπονα. Δοξασμένος από τον Τύπο, αγαπημένος από τους αστούς, στεφανωμένος από τους συναδέλφους του, τι άλλο πια έχει να ποθήση; [...] Μα και αυτά τα χαρακτηριστικά [της πεζολογίας του Πολέμη] δεν μπορεί να πη κανείς πως αποτελούνε ύφος; Το κοινό ύφος του Δροσίνη, του Προβελέγγιου, του Στρατήγη, του Σουρή, το άχαρο κουβεντιαστό, το βαρετά παραμυθάτο, το πεζολογικά δηγηματικό, το παραγεμισμένο μ' επιφωνήματα και με παρένθεσες, που έχουνε μόνο σκοπό την πρόχειρη κατάστρωση του στίχου; Είναι το ύφος που μπήκε στην ποίησή μας από το 1880 και δώθε [...]. Ξεφυλλίζοντας τα “Σπασμένα μάρμαρα” μάταια προσμένουμε να πιάσουμε, να ξεχωρίσουμε πουθενά, την ίδια ψυχή του ποιητή [...] Μήπως άραγες ο ποιητής, γράφοντας, ξεχνά ολότελα τον εαυτό του κ' έχει μπροστά του μόνο το κοινό, που ξέρει τι θέλει να του προσφέρει για να τονέ νιώθη και τον αγαπά; Μήπως γράφει για να χτυπήση την πόρτα της καρδιάς του λεγόμενου καλού κόσμου [...]; Μήπως ο κ. Πολέμης για την ώρα έγινε η πνευματική ανάγκη της κοινωνίας μας; [...] Ο ποιητής γράφοντας για όσο πιο πολύ μπορεί δημόσιο, δημοσιογραφεί την ποίηση. Χαρακτηριστικό πως όλα τα ποιήματα που περιέχουνε οι τελευταίοι του τόμοι, δημοσιευτήκανε πρώτα σε καθημερινά φύλλα. [...] Κι αν κάποτε η πατριδολατρική μούσα τονέ τραβά, είναι και τούτο δημοσιογραφικής ανάγκης αποτέλεσμα»· βλ. Ρ. Γκόλφης, «Κριτικά σημειώματα: “Σπασμένα μάρμαρα”...», ό.π., σ. 63-64 και 66.

«τα γεγονότα μονάχα δεν είναι αρκετά να γίνουν πηγή δημιουργίας για τον αληθινό τεχνίτη».⁹⁹ Με βάση το ίδιο κριτήριο ο *Νουμάς* θεωρούσε ότι η μέθοδος του διαγωνισμού, που είχε επιλεγεί από το Υπουργείο Στρατιωτικών, δεν μπορούσε να αποφέρει υψηλής ποιότητας αισθητικά αποτελέσματα και υποστήριζε ότι η συγγραφή των ποιημάτων έπρεπε να είχε ανατεθεί σε συγκεκριμένους ποιητές, όπως ο Γκόλφης, ο Σικελιανός ή ο Σκίπης.¹⁰⁰ Σχετικά με τη βράβευση μελοποιημένων ποιημάτων του Πολέμη στον Αβερύφειο Διαγωνισμό, ο *Νουμάς* παρατηρούσε ειρωνικά: «Κρίμα που οι συνθέτες μας δε χρησιμοποίησαν και το δοξασμένο Δόγη των “Καιρών”». ¹⁰¹ Έχει και λόγου του, όπως κι ο Πολέμης, στίχους καταλληλότερους για μουσική». ¹⁰² Όταν ο ίδιος διαγωνισμός απέτυχε να αναδείξει έναν άξιο ύμνο για την Εκατονταετηρίδα της Επανάστασης, ο *Νουμάς* υποστήριξε την άποψη ότι, ύστερα από την ποίηση του Παλαμά, το πατριωτικό ιδανικό είχε πια χρεωκοπήσει· γι’ αυτό έπρεπε η σύνταξη του ύμνου να ανατεθεί στον Πολέμη που «είναι ο καταλληλότερος από όλους γι’ αυτή τη δουλειά». ¹⁰³ Το περιοδικό *Πυρσός* αναφερόταν αντίστοιχα στην περίπτωση του Στρατήγη, που την τοποθετούσε στο ίδιο μέτριο επίπεδο με εκείνη του Πολέμη· επρόκειτο για περιπτώσεις, που είχαν κατά την κρίση του εκφυλίσει την έννοια της εθνικής λογοτεχνίας:

Για να λέγεται κανείς Ποιητής Εθνικός νομίζει πως πρέπει να [...] [γράφει] όσο μπορεί περισσότερα και ξετροχίζοντας όλη του την πατριωτική μανία πάνου σε κατάρες κι αναθέματα, με φλογερούς ποιητικούς κεραυνούς για τους εχτρούς του Γένους. Όλα τούτα είναι αξιέπαινο δώρο στη σημερινή αστική πολιτεία, κ’ έχει τη δίκιαν απαίτηση ο ποιητής εχτιμώντας αυτή τους πολύχρονους κόπους του να του δώσει το Αριστείο των Γραμμάτων. Ας γίνη.¹⁰⁴

Και αλλού:

Επιγραμματικά τα λόγια του Ρήγα Γκόλφη στο “Νουμά” για τα ποιήματα του Στρατήγη: “Ο κ. Στρατήγη, σαν τον ποιητή κ. Πολέμη λαχταρά τη σύντομη και σίγουρη επιτυχία. Με τη διαφορά πως ενώ ο δεύτερος δημοσιογραφεί την ποίηση ο πρώτος στιχουργεί τη δημοσιογραφία”. Όσοι καταλαβαίνουν κάτι από ποίηση και διαβάσουνε την κριτική αυτή του Γκόλφη είμαστε βέβαιοι πως θ’ αφήσουνε πια στην αιωνία λήθη τον ποιητή του Ματρώζου να

⁹⁹ Βλ. Η. Π. Βουτιερίδης, «Η πνευματική ζωή του 1918», ό.π., σ. 52-53.

¹⁰⁰ Βλ. «Επιθεώρηση», περ. *Νουμάς*, τχ. 511, 5/10/1913, σ. 169.

¹⁰¹ Πρόκειται για τον φιλοβασιλικό λαϊκό ποιητή Ι. Μ. Βουγιουκλάκη. Για ένα δείγμα της ποίησής του· βλ. Ι. Μ. Βουγιουκλάκης (Δόγης), *Τα τραγούδια των Ιωαννίνων*, εκδ. Βιβλ. Μ. Ι. Σαλίβερου, Αθήνα 1914.

¹⁰² Βλ. «Ό,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 480, 19/5/1912, σ. 319.

¹⁰³ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 690, 27/6/1920, σ. 411.

¹⁰⁴ Βλ. «Νέα Βιβλία: “Τι λεν τα κύματα”», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 62. Στο ίδιο χιουμοριστικό πνεύμα κινείται και μία αναφορά του *Νουμά*: βλ. Κ. Αηδόνης, «Ένας Απουάνος ποιητής», περ. *Νουμάς*, τχ. 614, 12/1/1919, σ. 75.

τσαμπουνάει, συντρόφι του κ. Πολέμη, τα πολεμικά τρόπαια και τις ματωμένες δάφνες. Το πατριωτικό ταμπούρλο ας παίζει ακόμα για κείνους που θαυμάζουνε και τιμάνε τέτοιες προσπάθειες!¹⁰⁵

Βάσει της ίδιας αρχής κρινόταν αυστηρά ακόμη και ο Φιλύρας, που θεωρούνταν πως στη συλλογή *Γυρισμοί* του 1918 είχε υπαναχωρήσει από το αρχικό αυθεντικά καλλιτεχνικό του ιδεώδες, προκειμένου να διεκδικήσει το Αριστείο:

Τονέ παίρνει κι αυτόνε ο κατήφορος της πρόσκαιρης επιτυχίας και ξεχνάει, δυστυχώς, πολλές φορές τον Ποιητή, τον άδολο Ποιητή, που δεν μπορεί κάθε στιγμή να γράφει τραγούδια, όπως κάνει ο δημοσιογράφος ρεπορτάζ [...]. Φτάνει να μας χτυπήσει [...] η “ρεφρένα” τα “φρένα” και κερδίσαμε [...] την κληρονομία των ουρανών και το Αριστείο των Γραμμάτων.¹⁰⁶

Κατά την άποψη του *Πυρσού* μια απονομή του Αριστείου στον λαοφιλή Τυμφορηστό ή στον δημοσιογράφο Δάφνη απέμενε για να ολοκληρωθεί η αποσύνθεση του θεσμού.¹⁰⁷ Από την ίδια ιδεαλιστικά σοσιαλιστική οπτική παρατηρούσε και ο Καρθαίος πως οι στρατιωτικοί διαγωνισμοί του Βενιζέλου ήταν αναντίστοιχοι με το αντιπολεμικό αίσθημα της εποχής και πως οι μέθοδοι του διαγωνισμού και της απ’ ευθείας ανάθεσης περιόριζαν την αυθόρμητη καλλιτεχνική δημιουργία.¹⁰⁸ Η διατύπωση του Γιαννιού είχε οξύτερο ύφος: οι συγκεκριμένοι διαγωνισμοί αποτελούσαν, κατά την κρίση του, μέσα προπαγανδισμού του «ιδανικού της αστικής πατρίδας» και, συνεπώς, μέσα επικύρωσης της αστικής εξουσίας –γι’ αυτό και οι πραγματικά άξιοι λογοτέχνες απείχαν από τέτοιες διαδικασίες:

Τα στρατιωτικά διηγήματα, τα “Ζήτω η Πατρίς!”, τα “Πάντα εμπρός!” και τα παρόμοιά τους, πήραν τα βραβεία. Καλλιτέχνημα αληθινό δε βραβεύθηκε κανένα, μια και κανείς ικανός λογογράφος δε βρίσκεται μεταξύ των βραβευθέντων. Πάει να πη πως το ιδανικό της αστικής πατρίδας δεν ενθουσιάζει πια σήμερα κανένα σοβαρόν άνθρωπο. Χρησιμεύει όμως στο να

¹⁰⁵ Βλ. «Σημειώματα», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 63 (η υπογράμμιση είναι του συντάκτη).

¹⁰⁶ Βλ. Π. Δ. Ταγκόπουλος, «Κριτικές ζουγραφίες: “Γυρισμοί”», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 54-55.

¹⁰⁷ «Απ’ όσα γραφτήκανε για τ’ Αριστείο, μονάχα η γνώμη του κ. Τυμφορηστού αξίζει. Δημοσιεύτηκε στο “Νέο Πνεύμα”, στις 14 του Γενάρη κι’ έπρεπε αληθινά, μόνο γι’ αυτήνε, ν’ αναθεωρήσει την απόφασή της η Επιτροπή και να βραβέψει αμέσως τον κ. Τυμφορηστό. Έδειξε τόση γνώση στην κριτική του ο Τυμφορηστός, έδειξε τόση μελέτη πάνω στα τεχνικά ζητήματα, που δεν έπρεπε μια τέτοια δουλειά να περάσει απαρατήρητη. Ποιος άλλος ίσαμε τώρα είπε έστω και μian αλήθεια; Ποιος άλλος βρήκε να ’χει ο “Σολωμός ατελείς ομοιοκαταληξίες γιατί δεν καταλαβαίνανε στην εποχή του από τέχνη”; Κανένας φυσικά. Γι’ αυτό έπρεπε ή να πάρει τ’ Αριστείο ο κ. Τυμφορηστός ή να του δοθεί τουλάχιστο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας! Ωστόσο και ο κ. Ζωιόπουλος, Στέφανος Δάφνης, έπρεπε να βραβευτεί. Αγωνίστηκε τόσο με τα ιντερβιού των λογίων στις “Αθήναι”, κατανάλωσε τόσο πνέμα, που άδικο νομίζουμε θα ’τανε να μην του δοθεί παράσημο για τον κόπο του»· βλ. «Σημειώματα», περ. *Πυρσός*, τχ. 17-18, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 96. Για μια παρόμοια προσέγγιση, όπου προτείνονται για βράβευση δύο λαϊκοί ποιητές, βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, ό.π., σ. 137.

¹⁰⁸ Βλ. Κ. Καρθαίος, «Τραγούδια του στρατού», περ. *Νουμάς*, Έτος 11, τχ. 512, 19/10/1913, σ. 178.

γίνεται μονοπώλιο μιας κλίκας, η οποία για να υπηρετή τους σκοπούς της, εγκαινιάζει τώρα και τη μέθοδο της φιλολογίας-προπαγάνδας στους στρατώνες.

Ο κ. Βενιζέλος, ο και αγωνοθέτης, επινεύει. Σε τι; Στην αποβαρβάρωση της φιλολογικής καλαισθησίας του Έλληνα και στην καζερνοποίηση της Ελλάδος.¹⁰⁹

Από τις στήλες της εφημερίδας *Πατρίς* ο Δ. Ταγκόπουλος επαναλάμβανε ότι οι στρατιωτικοί διαγωνισμοί δεν είχαν αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα και γι' αυτό το κράτος όφειλε στο εξής να αναθέτει σε συγκεκριμένους ποιητές και μουσικούς τη σύνθεση των εμβατηρίων και των ασμάτων.¹¹⁰ Στην άποψη αυτή είχε προσχωρήσει και ο Κονδυλάκης.¹¹¹ Σύμφωνα, δε, με την εφημερίδα *Νέα Ελλάς*, ακόμη και ο Παλαμάς είχε διαφωνήσει με την επιλεγείσα διαδικασία και είχε προτείνει την ανάθεση του έργου στα ίδια τα μέλη της κριτικής επιτροπής.¹¹²

Η καταγγελία της στρατευμένης «πατριδογραφίας» δεν προερχόταν, όμως, μόνο από τον ευρύτερο φιλελεύθερο ή σοσιαλιστικό-αισθητιστικό χώρο, αλλά και από τη δημοσιογραφία του συντηρητικού περιβάλλοντος. Η εφημερίδα *Αθήναι*, π.χ., θεωρούσε πως το δέλεαρ της χρηματικής αμοιβής θα προσείλκυε τους χειρότερους στιχοπλόκους και όχι τους «αληθείς τεχνίτας του στίχου» και τους «εμπνευσμένους ποιητάς».¹¹³ Ο συνεργαζόμενος με αυτήν δημοσιογράφος και συμμετέχων στους διαγωνισμούς Σ. Δάφνης κατέκρινε επίσης –πριν από την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων– με φανερή αυταρέσκεια τη λαϊκότητα που είχε προσλάβει ο διαγωνισμός:

Εις το ιδιαίτερον γραφείον του υπουργείου, φαντάζομαι, ότι θα συνεκεντρώθησαν ολόκληρα βουνά φακέλων, παραγεμισμένων με στίχους. Αν κρίνη κανείς από την ασάλευτον ιδέαν που έχει ο Έλλην, ότι το ποίημα είναι το ευκολότερον πράγμα του κόσμου, μπορεί να φαντασθή τι συμφορά περιμένει τα μέλη της κριτικής επιτροπής. [...] Ένας ταχυδρομικός υπάλληλος διηγείτο ότι τας τελευταίας ημέρας του Ιανουαρίου, το τμήμα των συστημένων δεν επρόφθανε να παραλαμβάνη φακέλους προσωρισμένους διά το υπουργείον της οδού Ακαδημίας. [...] Μαθηταί, αρσακειάδες, ριζαρίται εμποροϋπάλληλοι, συνταξιούχοι ανθυπασπισταί, ένας πολυποίκιλος κόσμος εσχημάτιζεν ουράν προ της ταχυδρομικής θυρίδος, [...]. Ιδού που θα παρηγορηθεί ο κ. Πωπ, όστις άλλοτε είχε εκστρατεύσει εναντίον των

¹⁰⁹ Βλ. «Από μήνα σε μήνα: Τα ζητήματά μας», περ. *Σοσιαλιστικά Φύλλα*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1915, σ. 24.

¹¹⁰ Βλ. Δ. Ταγκόπουλος, «Το “Μαρς” του πυροβολικού», ό.π.

¹¹¹ Βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Τα τραγούδια του στρατού», ό.π.

¹¹² «Και ερωτώμεν· αφού όλοι οι αποτελούντες την επιτροπήν γράφουν στίχους, διατί δεν λαμβάνουν τον κόπον της συντάξεως των ποιημάτων σύμφωνα με τους νόμους, τους οποίους υποβάλλουν διά της κριτικής των εκθέσεως; Θα επήρχετο και οικονομία. Την γνώμην αυτήν έχει και ο κ. Παλαμάς»· βλ. «Επί του διαγωνισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, ό.π. Η ίδια άποψη υποστηρίχτηκε και από την εφημερίδα *Σκριπ*· βλ. «Τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Σκριπ*, 4/11/1913, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6587, σ. 3.

¹¹³ Βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, ό.π., σ. 2.

ποιητών μας που δεν ήθελαν να γίνουν Τυρταίοι. Έπειτα ιδού που αυξάνουν και αι εισπράξεις του ταχυδρομείου μας.¹¹⁴

Η σύνταξη του περιοδικού *Πινακοθήκη* επίσης διαφωνούσε με τη διαδικασία του διαγωνισμού και τασσόταν υπέρ της ανάθεσης του επιθυμητού έργου σε συγκεκριμένους συγγραφείς: «Διατί τάχα δεν ανετέθη εις αυτούς η συγγραφή διηγημάτων τα οποία πάντως θα ήσαν αρτιώτερα των εγκριθέντων, αν όχι όλων, τουλάχιστον των περισσοτέρων; Όπως δηλαδή εγένετο με τους συνθέτας στρατιωτικών ασμάτων».¹¹⁵ Η επιτυχία των διαγωνισμών χαρακτηριζόταν ως «αμφίβολος»,¹¹⁶ αφού δεν είχε επιτύχει να προσελκύσει υψηλού κύρους συγγραφείς: «εκ των δοκίμων διηγηματογράφων μας ουδείς άλλος μετέσχε του διαγωνισμού».¹¹⁷

Προς υπεράσπιση του «ελαφρού» λογοτεχνικού ύφους έσπευδαν, αντίθετα, δύο λογοτέχνες που ήταν ανοιχτοί στις συμβάσεις της εμπορικά επιτυχημένης λογοτεχνίας. Ο Τσοκόπουλος, που ήταν και μέλος στην κριτική επιτροπή του πρώτου στρατιωτικού διαγωνισμού, ήταν ικανοποιημένος από τα αποτελέσματά του, θεωρώντας πως οι συμμετέχοντες είχαν κατανοήσει τους όρους που υπαγορεύονταν από την ανάγκη για γρήγορη αφομοίωση των ποιημάτων από το ευρύ κοινό.¹¹⁸ Αλλά και ο Ξενόπουλος αντιμετώπιζε μάλλον ως πρόκληση παρά ως πρόβλημα την εκλαϊκευμένη λογοτεχνία, υπό την προϋπόθεση ότι οι κρίσεις των επιτροπών θα ήταν δίκαιες και η χρηματική αμοιβή ικανοποιητική.¹¹⁹

Παρατηρούμε, επομένως, ότι η διά των βραβεύσεων της δεκαετίας του 1910 προώθηση ενός εκλαϊκευμένου συγγραφικού κώδικα, ικανού να διευρύνει την κοινωνική

¹¹⁴ Βλ. Σ. Δάφνης, «Τα στρατιωτικά διηγήματα», ό.π.

¹¹⁵ Βλ. «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π.

¹¹⁶ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π., σ. 97.

¹¹⁷ Βλ. «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π., σ. 103.

¹¹⁸ Βλ. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», ό.π.

¹¹⁹ Ο Ξενόπουλος εξελάμβανε ως δείγμα αμεροληψίας της κριτικής επιτροπής την απόρριψη γνωστών συγγραφέων, όπως ο Νιρβάνας, που είχαν υποβάλει έργα τους στους διαγωνισμούς στρατιωτικής λογοτεχνίας. Παρότρυνε ακόμη την επιτροπή να εντοπίσει τους καλύτερους συγγραφείς ανάμεσα στους υποψηφίους και να μη διστάσει να βραβεύσει περισσότερα του ενός διηγήματα του ίδιου συγγραφέα, ώστε η συλλογή διηγημάτων που θα προκύψει να έχει συνοχή· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Το όνομα και η εργασία», εφ. *Εφημερίς*, 5/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1361/11472, σ. 1· του ίδιου, «Περί τον κ. Στ. Δάφνην», ό.π. (η επιστολή αυτή αποτελεί απάντηση σε προηγούμενο άρθρο του Δάφνη, στο οποίο εκείνος διαμαρτύρεται για τις εναντίον του αρνητικές γνώμες του Ξενόπουλου· βλ. Σ. Δάφνης, «Οι άσπονδοι φίλοι», ό.π.)· πρβλ. Γ. Ξενόπουλος, «Στρατιωτικά διηγήματα», ό.π. Η εφημερίδα *Έθνος* θεωρούσε πως οι όροι που είχαν τεθεί στους στρατιωτικούς διαγωνισμούς ήταν σύνθετοι και δεν διευκόλυναν το επιθυμητό αποτέλεσμα· βλ. «Διά τα ποιήματα», εφ. *Έθνος*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 3· Ο Γελωτοποιός, «Κωμωδία της ημέρας: “Τα ποιήματα του στρατού”», εφ. *Έθνος*, 17/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 139, σ. 3· Ω., «Επιστολαί προς το “Έθνος”»: Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Έθνος*, 21/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 143, σ. 3· «Επί του διαγωνισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, ό.π.

απήχηση της επισήμως αναγνωρισμένης ως εθνικής λογοτεχνικής παραγωγής, διαμόρφωσε μια κατάσταση αμφιθυμίας στη σχέση της θεσμικής διανοήσης με το μεγαλύτερο μέρος της αισθητιστικής και της σοσιαλίζουσας (και ορισμένως της συντηρητικής) κριτικής: συνέκλινε μαζί της ως προς την ανάγκη για ευρεία νοηματοδότηση του εθνικού προτάγματος· απέκλινε, όμως, από αυτήν σε ό,τι αφορούσε τον βαθμό των παραχωρήσεων της νοούμενης ως «ποιοτικής» λογοτεχνίας προς το κοινό/«λαϊκό» αναγνωστικό αισθητήριο. Όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, αυτή η συζήτηση άρχισε να υπονομεύεται προς το τέλος της δεκαετίας από την ταχεία εξάπλωση ενός νέου, ανατρεπτικού κριτικού λόγου, με έντονα αντι-θεσμικά χαρακτηριστικά.

3. Η συζήτηση για τα όρια του αντι-θεσμικού «ελληνοκεντρισμού»

Μια ακόμη εστία αμφισβήτησης των βραβεύσεων αυτής της περιόδου προερχόταν από τον ευρύτερο αντιβενιζελικό χώρο. Μετά το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η αντιβενιζελική διανοήση άρχισε να αντιτάσσει στο πολιτισμικό σχέδιο του κύκλου Δροσίνη μια αρκετά ομοιογενή ρητορική, που –χωρίς να εκκινεί από τις ίδιες πάντοτε ιδεολογικές αφετηρίες– απέληγε σε όλο και σαφέστερες αντι-θεσμικές τοποθετήσεις.¹²⁰

Πλάι στους μάλλον μετριοπαθείς, για παράδειγμα, αντιβενιζελικούς κύκλους των *Αθηνών* και της *Πινακοθήκης*, που όπως είδαμε εξαντλούσαν συχνά την κριτική τους σε μια μάλλον περιπτώσιολογική και ήπια προσέγγιση των υφιστάμενων θεσμών, άρχισαν να δυναμώνουν οι επικριτικές φωνές, που προέρχονταν από δογματικές και αδιάλλακτες αντιβενιζελικές εφημερίδες, όπως ήταν, για παράδειγμα, η *Πρωτεύουσα* του Ά. Καμπάνη ή η *Πολιτεία* του Θ. Νικολούδη. Μέσα από αυτό το δημοσιογραφικό περιβάλλον αναδύθηκε ένας κριτικός λόγος που έθετε εν αμφιβόλω το έργο του Παλαμά, μεγάλου μέρους της «Γενιάς του 1880» και των λεγόμενων «επιγόνων» της –κάποτε, μάλιστα, και της αθηναϊκής λογιосύνης της προ του Παλαμά εποχής. Οι ευρωπαϊζοντες, όπως τους αποκαλούσαν, συγγραφείς θεωρούνταν ως οι κυρίως υπαίτιοι για την εκτροπή του ελληνικού κράτους από την αυθεντική παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και του σολωμικού έργου –το οποίο αναγόταν σε απόλυτο πρότυπο δημιουργικής ανάπλασης του «λαϊκού» αισθητικού προτύπου.¹²¹ Έχοντας αναγάγει σε απόλυτο αξιολογικό κριτήριο της

¹²⁰ Περισσότερα για τον αντιβενιζελικό πολιτικό χώρο εν γένει και για τις ιδεολογικές τάσεις που καθόριζαν τις πολιτικές του επιλογές στα εξής: G. T. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece (1922-1936)*, εκδ. University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 1983, σ. 323-328· Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομμοφρόνων στο έθνος των εθνοκρόνων*, ό.π., σ. 51-175.

¹²¹ Σύμφωνα με τον νεαρό τότε Κ. Παράσχο, «οι ποιηταί της γενεάς του [18]80, αντιπροσωπευτικότερος των οποίων υπήρξε και θεωρείται μέχρι σήμερα ο Παλαμάς, [...] είχαν προ αυτών διά να την ακολουθήσουν, δημιουργημένη ήδη και υποστάσαν την δοκιμασίαν του χρόνου, μίαν παράδοσιν εφάμιλλον των καλλιτέρων ευρωπαϊκών, την υπέροχον Σολωμικήν παράδοσιν. Η παράδοσις υπήρχε, αδιάφορον αν κανείς εκ των ποιητών της γενεάς εκείνης (εκτός ίσως του Μαβίλη) δεν την ηκολούθησε. [...] Ο βιαιότερον και περισσότερον αποστάς αυτής είναι ο κ. Παλαμάς [...]. Ο ποιητής της “Ασάλευτης Ζωής” επιλοδοξήσε να δημιουργήση, και εδημιούργησε, ιδικήν του παράδοσιν [...] [η οποία] δύναται να ονομασθή εν αντιθέσει προς την γνησίως ελληνικήν του Σολωμού, ευρωπαϊζούσα παράδοσις. [...] Οι Έλληνες ποιηταί, αντί να πλουτίσουν [...] την πενιχράν των ατομικότητα, την υπεδούλωσαν διά παντός, περιορισθέντες εις μίαν κακότεχνον μίμησιν, μεγάλων προτύπων. [...] Από του Παλαμά και εντεύθεν η ελληνική ποίησις αρχίζει να λαμβάνη τον “τόνον”, τον “τύπον” της ευρωπαϊκής ποιήσεως, ν’ ακολουθή τας ευρωπαϊκάς ποιητικάς “τάσεις”. [...] Όλοι σχεδόν οι ποιηταί της γενεάς του κ. Παλαμά, άλλοι ολιγώτερον, όπως ο Προβελέγγιος και ο Δροσίνης, και άλλοι περισσότερον, όπως ο Παλαμάς, υπέστησαν ευρωπαϊκάς επιδράσεις. [...] Το αυτό συνέβη και εις την μετέπειτα γενεάν»· βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 17 και 18 Σεπτεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 249-250, σ. 1. Κατά τον Φ. Πολίτη, με εξαίρεση τον Σολωμό, οι Έλληνες

λογοτεχνίας την αδιαμεσολάβητη από τη διανοητική επεξεργασία, γνησίως λυρική απόδοση της «λαϊκής» συλλογικής ταυτότητας,¹²² οι συγκεκριμένοι κύκλοι επέκριναν το παλαμικό κυρίως έργο ως κοινωνικά και εθνικά επιβλαβές, διότι είχε κατά την κρίση τους αναδείξει ως εθνικό πρότυπο την «άναρχη» λυρική υποκειμενικότητα.¹²³ η επαναφορά του «γνήσιου λυρισμού», που υπήρχε στο δημοτικό τραγούδι και το σολωμικό έργο, ήταν, σύμφωνα με αυτήν την οπτική, η προϋπόθεση για την επαναφορά της κοινωνικής και εθνικής ευημερίας.¹²⁴ Σύμφωνα με τούτη τη θεώρηση, η οργανική σχέση του

λόγιοι από την επομένη ακόμη της ίδρυσης του ελληνικού κράτους «απέκοψαν την εθνικήν παράδοσιν διά να μεταφυτεύσουν ευρωπαϊκάς αντιλήψεις και ευρωπαϊκά συστήματα»· βλ. Φ. Π.[ολίτης], «Το έθνος και οι λόγιοι», εφ. *Πολιτεία*, 25/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1191, σ. 9. Η ανάπλαση των λαϊκών αισθητικών μοτίβων και θεμάτων από τη «Γενιά του 1880» ήταν, κατά την άποψή του, επιφανειακή και αποτυχημένη· βλ. Π. Χάρης, «Χρονικά της ελληνικής λογοτεχνίας: Ο Φώτος Πολίτης για την ηθογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 145. Για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αμφισβήτησης του Παλαμά, του Ξενόπουλου και της «Γενιάς του 1880» από τον Αποστολάκη και αναγωγής του σολωμικού έργου και του δημοτικού τραγουδιού σε απόλυτα αισθητικά πρότυπα, βλ. Γ. Μ. Αποστολάκης, *Η ποίηση στη ζωή μας*, χ.ε., Αθήνα 1923, σ. 41-42, 93-327· του ίδιου, *Τα δημοτικά τραγούδια*, Εκδοτική Εταιρεία Α. Μ. Κοντομάρης & Σ^{ιας}, Αθήνα 1929· του ίδιου, *Τα τραγούδια μας*, εκδ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1934.

¹²² Παρατηρεί σχετικά ο Παράσχος: «Είναι δυνατόν να ισχυρισθώ ποτέ σοβαρώς κανείς, ότι όλη αυτή η εξωτερικώς και μόνον ευρωπαϊζούσα ποίησις μερικών παλαιών και νέων μας ποιητών, πηγάζει από έναν “τρόπον του αισθάνεσθαι”, από μίαν αισθαντικότητα γνησίαν, ελληνικήν δηλαδή; [...] Ό,τι πρέπει, ό,τι ημπορούμεν γονίμως να προσοικειωθώμεν εκ της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας είναι αι μέθοδοι μόνον, και αυτά εφ’ όσον συμφωνούν με την ιδιοσυγκρασίαν μας. Διότι εν εναντία περιπτώσει κινδυνεύομεν να ζώμεν διαρκώς εις κόσμους τεχνητούς, τόσον εις την ζωήν όσον και εις την τέχνην»· βλ. Κ. Παράσχος, «Μοδερνισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 30/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 262, σ. 1-2 (η υπογράμμιση είναι του Παράσχου). Σύμφωνα με τον Φ. Πολίτη, η άκριτη μετεμφύτευση ξένων τάσεων και ιδεών στην ελληνική πραγματικότητα αδυνάτιζε σταδιακά τον πόθο και τον αγώνα για «την αλήθειαν», που νοούνταν ως «η βάση και το θεμέλιον του ανθρώπου»· βλ. Φ. Π.[ολίτης], «Οι πνευματικοί νεωτερισμοί», εφ. *Πολιτεία*, 12/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1209, σ. 7.

¹²³ Απαντώντας στον Βλαστό, που θεωρούσε το παλαμικό έργο «νομοθέτη δωδεκάλογο της Ρωμοσύνης», δηλαδή ως θεμελιώδες για τη νεοελληνική εθνική αυτοσυνειδησία, ο Παράσχος παρατηρούσε ότι ο *Δωδεκάλογος* του Παλαμά δεν ήταν εθνικά γόνιμος, «διότι ο ήρωας του είναι ο τυπικός αντιπρόσωπος ενός ατομισμού μη γνωρίζοντος όρια, ατομισμού αγρίου, αναρχικού, μη έχοντος κανένα εδραίωμα και χανομένου εις το κενόν». Προσέθετε ακόμη: «Δεν μας υποδεικνύεται εις τον Δωδεκάλογον καμία “πειθαρχία”, καμία “μέθοδος ζωής”, καμία αυτοκυριαρχία [...]. Ο άκρος ατομισμός ημπορεί να δικαιολογηθή ως παράγων ατομικής παραγωγής· αλλ’ αν γίνη χρήσις αυτού ως εθνικού τρόπου ζωής, τότε δεν είναι δυνατόν παρά να οδηγήσει εις την αναρχίαν, δηλαδή εις το χειρίστον των κακών. [...] Ιδού, διατί τολμώ να ισχυρισθώ ότι το έργον τούτο του κ. Παλαμά είναι όχι μόνον άγονον, αλλά και ως πρότυπον, είτε ζωικών είτε καλλιτεχνικών, επιβλαβές»· βλ. Κ. Παράσχος, «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», εφ. *Πρωτεύουσα*, 24 και 30 Οκτωβρίου, 4 και 9 Νοεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 23, 29, 34, 39, σ. 1-2. Πρβλ. Φ. Πολίτης, «Εθνική μουσική και ποίησις», εφ. *Νέα Ελλάς*, 25/12/1917 και 1/1/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1329 και 1335, σ. 2.

¹²⁴ Ενδεικτικές είναι οι εξής παρατηρήσεις του Μ. Αυγέρη, που δημοσιεύτηκαν τότε στη γουναρική *Πρωτεύουσα*: «Βεβαίως η φύσις της Ιδέας την οποίαν αντιπροσωπεύει η Ελλάς είναι αθάνατος, ζη υπό την συνείδησιν και εις το μυστήριον· και όταν δεν υψώνει εις τον ουρανόν, έως το Σολωμικόν δένδρον, “φύλλα πολλά, σ’ κάθε κλαδί και κάθε φύλλο πνεύμα”· και όταν δεν ηχολογά και δεν αστράφτει ολόκληρος “μ’ όλους της τέχνης τους αχούς και τ’ ουρανού τα φώτα”· όμως ζη και πάλιν ασυνείδητα και χωρίς την θέλησίν μας, μέσα εις την αιωνιότητα του Ελληνικού εδάφους, μέσα εις τα ασάλευτα αλλά ζωντανά βάθη του λαού, άορατος ίσως αλλ’ ακατάλυτος από τον χρόνον [...]. Εις την σημερινήν αναρχίαν η Ελλάς κινδυνεύει να χάσει τον δρόμον της· είναι ανάγκη να επανεύρωμεν εαυτούς, είναι ανάγκη να επανέλθωμεν εις τας ιδίας διαυγείς ημών πηγάς [...]. Έτσι θα προσφέρωμεν και πάλιν εις την ανθρωπότητα τον ίδιον ημών νόμον της τάξεως, την νέαν μας φραιότητα»· βλ. Μ. Αυγέρη, «Ο σκοπός της κριτικής», εφ. *Πρωτεύουσα*, 11/3/1921, Έτος 1, ΑΦ. 68, σ. 1.

«εθνικού/λαϊκού» λογοτέχνη με το κοινωνικό του περιβάλλον αλλοιώνονταν από τους θεσμούς της κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης και γενικώς από κάθε θεσμό του σύγχρονου αστικού κράτους· προς αντικατάστασή τους προτεινόταν μια κοινοτιστική οργανωτική δομή, στην οποία ο «λαός» αναγόταν σε κύριο θεματοφύλακα της εθνικής συνείδησης.¹²⁵

Η ρήξη των «ελληνοκεντρικών» ή «ανατολιστών», όπως (αυτό-)αποκαλούνταν, με την κυρίαρχη διάνοηση της εποχής τους έμοιαζε απόλυτη· διανοούμενοι με λιγότερο ή περισσότερο εμπεδωμένες διαφωτιστικές αρχές, όπως ο Γληνός και ο Μελάς, ανέλαβαν τότε άμεσα να υπερασπιστούν την προοπτική μιας ευρωπαϊζουσας ελληνικότητας. Σύμφωνα με τον Γληνό, «ο ελληνοκεντρισμός ή ανατολισμός» ήταν ένα είδος θεωρίας «αυτοχθονισμού», κατά την οποία:

η Ελλάδα αποτελεί κάτι ξεχωριστό, έξω από τους νόμους, που διέπουν τις άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες, είναι ένας οργανισμός, που μπορεί να βαδίζει δικό του δρόμο, να στέκεται εκεί που οι άλλοι προχωρούν, να διατηρή μορφές, που στις άλλες κοινωνίες γέρασαν [...] ή και ν' ανασταίνη ακόμη κόσμους πεθαμένους. [...] Είναι άρνηση του ευρωπαϊσμού, άρνηση του συγχρόνου πνεύματος. Είναι μια συντηρητικότητα, που προκαλύπτεται με τον ελληνοκεντρισμό [...]. Είναι μια ψυχική νάρκη και μια μοιρολατρεία υψωμένη σε θεωρία. [...] η θεωρία αυτή δε μας έδωκεν ως τώρα ούτε ένα πραγματικό δημιούργημα.¹²⁶

¹²⁵ Σύμφωνα με τον Φ. Πολίτη, από την εποχή της ίδρυσής του το ελληνικό κράτος ήταν οργανωμένο με θεσμούς ασύμβατους προς τα ελληνικά ήθη κι έτσι ο «ελληνικός λαός [...] ημποδίσθη ν' αναπτύξη ελεύθερος και ανεπηρέαστος την ζωήν του». Παρατηρούσε επιπλέον: «Και αν καταφερόμεθα ακόμη ενανθρον διοικητικών συστημάτων και αν αισθανώμεθα ακόμη ότι εν Ελλάδι παρ' όλας τας γινομένας εκάστοτε μεταρρυθμίσεις, ουδέν πράγμα ευρίσκεται καλά εις την θέσιν του, κατόπιν εκατονταετούς ελεύθερου βίου, το βαθύτερον αίτιον της καταστάσεως αυτής ας ζητηθή εις το αρχικόν εκείνο σφάλμα του Καποδίστρια [...]» βλ. Φ. Π.[ολίτης], «Το έθνος και οι λόγιοι», ό.π., σ. 9· πρβλ. του ίδιου, «Σοβαρότης», εφ. *Πολιτεία*, 16/5/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1242, σ. 3. Η κριτική του στρεφόταν και κατά του κοινοβουλευτισμού: «Αφ' ότου καθιερώθη ο κοινοβουλευτισμός αυτός, έχασεν ο λαός την φυσικότητά του και έξω του κοινοβουλίου. Πεθαίνει πλέον διά την σοβαρότητα την τεχνητήν και ας την εξαγοράζη με την ψυχικήν του ελευθερίαν, με το χιούμορ του, με την χαράν της ζωής του»· βλ. του ίδιου, «Σοβαρότης», ό.π. Ο Πολίτης έφτανε μάλιστα και στο σημείο να επικροτεί κάποιες ανεκτικές προς τη δικτατορία απόψεις του Μπίσμαρκ· βλ. του ίδιου, «Μπίσμαρκ», εφ. *Πολιτεία*, 31/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 5152, σ. 3. Κατά παρεμφερή τρόπο, ο Αποστολάκης αντιτασσόταν στο ισχύον εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο ήταν κατά την κρίση του υπεύθυνο για την αστική παρακμή· βλ. Χ.-Δ. Γουνελάς, «Η αναγνώριση της παιδικής επιρροής: μια θεωρητική δέσμευση του Γιάννη Αποστολάκη, όπως φαίνεται στο κριτικό του δοκίμιο *Η ποίηση στη ζωή μας*», στο: *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας / 5^η Επιστημονική Συνάντηση Αφιερωμένη στον Γιάννη Αποστολάκη - Θεσσαλονίκη, 14-16 Μαΐου 1992*, [Πρακτικά], Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ., Α.Π.Θ. - Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Περίοδ. Β', τχ. Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα Αρ. 5, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 32. Απόψεις υπέρ κοινοτιστικών μοντέλων κοινωνικής οργάνωσης διατυπώθηκαν και από άλλους συγγραφείς και επιστήμονες, με ετερόκλητες πολιτικές καταβολές (ακόμη και βενιζελικές), στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (Ι. Δραγούμης, Κ. Δ. Καραβίδας κλπ.)· βλ. ενδεικτικά: Ί. Δραγούμης, *10 άρθρα του στο «Νουμά»*, επιμ.: Δ. Π. Ταγκόπουλος, εκδ. «Τύπος», χ.χ., σ. 56-65· Κ. Δ. Καραβίδας, *Σοσιαλισμός και κοινοτισμός*, εκδ. «Ο Κοραΐς», Αθήνα 1930.

¹²⁶ Βλ. Δ. Γληνός, «Γυναικείος Ανθρωπισμός», περ. *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τμ. 1, τχ. 2-4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1921, σ. 109. Πρόκειται περί κειμένου που εκφωνήθηκε στον Φ.Σ. «Παρνασσός» την 11^η Οκτωβρίου 1921.

Στην επιχειρηματολογία του Γληνού απάντησε ο Παράσχος, ισχυριζόμενος πως, παρότι ελληνοκεντρική θεωρία «τόσον απόλυτον δεν υπεστήριξε κανείς», εντούτοις τις αξίες των «ανατολιστών» καταδείκνυε μια ολόκληρη γενεαλογία συγγραφέων, που απέληγε στον Γιαννόπουλο και τον Δραγούμη.¹²⁷ Στην ίδια γενεαλογία, ενέτασσε (σε άλλα του άρθρα) τον πρώιμο Σικελιανό του «Αλαφροΐσκιωτου»¹²⁸ και τον πρωτοεμφανιζόμενο Αθάνα,¹²⁹ ενώ ο Φ. Πολίτης ερχόταν να προσθέσει σε αυτήν και τον Μακρυγιάννη,¹³⁰ που η εθνορομαντική του ανάπλαση από τον Βλαχογιάννη έδειχνε στη φάση αυτή να συστοιχίζεται πιο αρμονικά με την αντιπαλαμική επιχειρηματολογία παρά με το πολιτισμικό πρόταγμα του κύκλου Δροσίνη.¹³¹ Στις επικρίσεις της ευρωπαϊζουσας

¹²⁷ Βλ. Κ. Παράσχος, «Γυναικείος ανθρωπισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 14/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 13, σ. 1-2. Είναι φανερό ότι μεγάλο μέρος των οιονεί ελλήνων εστέτ των πρώτων δύο δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα επιχειρούσαν μια ιδιότυπη σύνδεση του εξ ορισμού νεωτερίζοντος αισθητισμού με την ελληνοκεντρική οπτική της συστηματοποιούμενης συντηρητικής διανόησης. Για μια αναλυτική παρουσίαση αυτής της κίνησης από τον αισθητισμό στον ελληνοκεντρισμό με εστίαση στην περίπτωση του Γιαννόπουλου: βλ. Χ. Ντουλιά, «Περικλής Γιαννόπουλος: από τον ευρωπαϊκό αισθητισμό στην ελληνοκεντρική αισθητική», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Καλοκαιρινός, Δ. Πολυχρονάκης (επιμ.), *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη (Ρέθυμνο, 12-14 Απριλίου 2013), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015, σ. 761-785.

¹²⁸ Σύμφωνα με τον Παράσχο, «η κατά του επονομασθέντος “ευρωπαϊσμού” αντίδρασις» γεννήθηκε στην γενιά του Σικελιανού (την τρίτη, όπως την αποκαλεί, μεταπαλαμική γενιά): «ο δε Σικελιανός εις τον “Αλαφροΐσκιωτον” τουλάχιστον, το πρώτον του έργον, δεν φαίνεται επηρεασμένος παρά ελάχιστα μόνον από ξένους ποιητάς. [...] Την γενεάν ταύτην χαρακτηρίζει υπέρ πάν άλλο η συνειδησις του δυνατού της υπάρξεως μιάς γνήσιως ελληνικής ποιήσεως»: βλ. του ίδιου, «Οι νέοι μας ποιηταί», εφ. *Πρωτεύουσα*, ό.π. Για τον αντιδυτικισμό του «εστέτ» Σικελιανού και την επιρροή του Σολωμού στο πρώιμο έργο του, που είχαν προκαλέσει την ενόχληση του Παλαμά και της θεσμικής κριτικής, βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 19-44 και 66-68. Ας σημειωθεί εδώ ότι στοιχεία αυτής της ρητορικής διακρίνονται και στο «Μανιφέστο» (1914) του Λαπαθιώτη: «Είναι τώρα κάμποσος καιρός που –ντροπή μας– ένα σωρό μικράνθρωποι μπήκαν μέσ’ στο άλσος της Τέχνης και κουρέψανε τις δάφνες: [...] [γ]ι’ αυτά και γι’ άλλα, καλώ το Νέο Ελληνικό Πνεύμα να συνεργαστή μαζί μου στο γκρέμισμα των Ψεύτικων Ειδώλων που κυριαρχούν, χάρη στην εγκληματική μας νοχέλεια κι’ αδιαφορία, κι’ αντιπροσωπεύουν στην Ευρώπη τη Διανοητική μας Παραγωγή, εμποδίζοντας έτσι το Ξεφάντωμα των Γνήσιων Ελληνικών Ζωτικών Δυνάμεων. Καλώ τους Νέους, που βράζει μέσα τους το αίμα, κ’ είναι καλεσμένοι γι’ αυριανούς θριάμβους, να συντρίψουμε τα είδωλα και να μπούμε εμείς μπροστά» βλ. Ν. Λαπαθιώτης, «Μανιφέστο», περ. *Νουμάς*, τχ. 524, 19/4/1914, σ. 103. Περισσότερα για το «Μανιφέστο» στα ακόλουθα: του ίδιου, *Η ζωή μου*, ό.π., σ. 127 και Γ. Λύχνος, «Οι “νέοι” κατά των “παλαιών”», εφ. *Νέα Ελλάς*, 27-31 Μαΐου 1914, ό.π.: βλ. επίσης τα ειρωνικά σχόλια του Π. Νιρβάνα (Π. Νιρβάνας, «Οι νέοι», εφ. *Νέα Ελλάς*, Έτος 1, ΑΦ. 254, 23/5/1914, σ. 1) και της εφημερίδας *Έθνος* («Η Εταιρεία των Συγγραφέων», εφ. *Έθνος*, Έτος 1, ΑΦ. 210, 27/5/1914, σ. 2). Για τις αισθητιστικές επιδράσεις στο έργο του Δραγούμη, του Γιαννόπουλου και του Σικελιανού, βλ. Ε. Ι. Αραμπατζίδου, *Θέματα αισθητισμού στην ελληνική πεζογραφία*, ό.π., σ. 347-378 και 573-587.

¹²⁹ «[Ο Γ. Αθάνας στα πρώτα του ποιήματα] είχε κατορθώσει να εκφράση μίαν ολόκληρον ζωήν, την ελληνικήν επαρχιακήν ζωήν [...] με τόσον γνήσιον ελληνικόν αίσθημα, με τόσην αγάπην, με τόσην δροσερότητα»: βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί: Κ. Γ. Καρυωτάκης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 22/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 254, σ. 1.

¹³⁰ Για να αποδείξει την ελληνικότητα ως υπερβατική κοσμοθεώρηση αντίθετη προς τον δυτικό ορθολογισμό ο Φ. Πολίτης προσφεύγει στα «λόγια ενός αγραμμάτου σχεδόν Αγωνιστού», δηλαδή του Μακρυγιάννη: βλ. Φ. Π. [ολίτης], «Το γαλλικόν πνεύμα, Β’», εφ. *Πολιτεία*, 8/11/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1398, σ. 3.

¹³¹ Στην παρουσίαση των διαδοχικών εθνορομαντικών αναγνώσεων του Μακρυγιάννη από τον Γ. Γιαννουλόπουλο, η έμφαση δίνεται στις αναγνώσεις του Βλαχογιάννη και της «Γενιάς του 1930»: βλ. Γ.

ελληνικής λογιόσύνης από τους κριτικούς του λεγόμενου «ελληνοκεντρισμού» –οι οποίες γίνονταν σε αντιπαραβολή προς το εξιδανικευμένο πρότυπο του λαϊκού ήρωα του Εικοσιένα– απάντησε και ο Μελάς ότι «οι Έλληνες λόγιοι, στοιχεία και αυτοί του Ελληνικού Έθνους, έπραξαν, υπό τας συνθήκας που ευρέθησαν, ό,τι ακριβώς ηδύναντο να πράξουν»¹³². Όπως πίστευε, ήταν ένα είδος κακώς εννοούμενου ρομαντισμού η θεώρηση του «Κλέφτη ως υπάρξεως ασυλλήπτου ύψους» και του λογίου «ως ανικάνου να τον εννοήσει». Η δημοτική παράδοση αφ' εαυτής δεν ήταν, κατά τον Μελά, ικανή να προσδώσει διακριτά χαρακτηριστικά στο εθνικό οικοδόμημα και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η θεμελίωση του σύγχρονου εθνικού κράτους εξαρτιόταν από τη λόγια συγγραφική παραγωγή.¹³³

Είναι, συνεπώς, φανερό πως στο τέλος της δεκαετίας του 1910 είχε αρχίσει να συστηματοποιείται από τις στήλες του ακραία αντιβενιζελικού Τύπου ένας αντι-θεσμικός λόγος που αντέτασσε στο θεωρούμενο ως νοσηρό τεχνοκρατικό, ρασιοναλιστικό και εξευρωπαϊστικό όραμα της φιλελεύθερης αστικής διανοήσης μια αισθητική πρόταση, που νοούνταν ως ανθρωποκεντρική και που υποτίθεται ότι ήταν περισσότερο συμβατή με την ελληνική κοινωνική ιδιαιτερότητα και το ελληνικό φυσικό περιβάλλον.¹³⁴ Σύμφωνα με τον

Γιαννουλόπουλος, *Διαβάζοντας τον Μακρυγιάννη· η κατασκευή ενός μύθου από τον Βλαχογιάννη, τον Θεοτοκά, τον Σεφέρη και τον Λορεντζάτο*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003. Πρβλ. και τον κριτικό έλεγχο του συγκεκριμένου έργου από τον Τ. Καγιαλή, «Ο Μακρυγιάννης και οι ερμηνευτές του», περ. *Ποίηση*, τχ. 23, Άνοιξη-Καλοκαίρι 2004, σ. 284-295.

¹³² Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Κλέφτες και λογιώτατοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1518, σ. 1.

¹³³ «Πώς ηθέλατε λοιπόν; Να εξακολουθή ο Κλέφτης να ζη ως Κλέφτης; [...] Από αυτήν την “ιδίαν” ζωήν του Κλέφτη δεν έβγαινε κανενός είδους κράτος. Ο κοινοτικός βίος δεν περιείχε όλα τα στοιχεία μιας πολιτείας, ώστε να πλασθή από αυτόν κράτος ιδιότυπον. Άλλως τα καλούπια δεν είναι πολλά. Τρία ή τέσσερα είναι. Και σ' έν απ' αυτά θα έμπαινε και η Ελλάδα, όπως κι' εμπήκε. Δεν παρεγνώρισε κανείς τους Κλέφτες. Οι Κλέφτες παρεγνώριζαν διαρκώς την ανάγκην του κράτους. Η αντίληψίς των περί ελευθερίας [...] δεν συνεβιβάζετο με κανενός είδους ανεκτήν πολιτείαν. [...] Αντί να κάνουμε τον έξυπνο και δι' ευκόλων κριτικών να εξοφλώμεν άνδρας οι οποίοι εγνώριζαν πολύ καλά τι ζητούσαν και πού επήγαιναν [τους λογίους του 19^{ου} αιώνα], δεν θα ήτο καλύτερον να εξακολουθήσωμεν τους αγώνας των κατά των ελαττωμάτων της Κλέφτικης ζωής, πολλά εκ των οποίων κληρονομηθέντα λυμαίνονται ακόμη δυστυχώς την Ελληνικήν πολιτείαν;» (στο *ίδιο*).

¹³⁴ Ο Παράσχος παρατηρούσε ακόμη τα εξής σχετικά: «Η Ελληνική ζωή! [...] Ζωή απλή, αγνή, ήρεμη και ισόρροπη [...]. Πόσον εμείς, οι ζώντες εν τη πρωτεύουση και υφιστάμενοι οσημέραι βαθυτέραν την επίδρασιν του μηχανικού και απανθρώπου (δεν είναι ιδικός μου ο τελευταίος αυτός χαρακτηρισμός) ευρωπαϊκού πολιτισμού, εμείς οι διαρκώς ανικανοποίητοι, οι ανήσυχοι, οι ψυχοπαθείς, οι έμπλεοι πόθων χμαιοικών, οι οποίοι μας ποτίζουν με διαρκείς πικρίας και απογοητεύσεις, πόσον πρέπει να ζηλεύσωμεν οι ανιάτως άρρωστοι εμείς, οι πολυσύνθετοι και αντιφατικοί τους απλούς ευτυχείς επαρχιώτας, τους μη μολυνθέντας ακόμη από τας τοξίνιας του λεγομένου ευρωπαϊκού πολιτισμού [...]» βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί: Γ. Αθάνας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 26/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 258, σ. 1-2. Ο Παράσχος υποστήριζε ακόμη ότι «χωρίς να είμεθα αντιεπιστημονισταί, πιστεύομεν εν τούτοις ότι η επιστήμη, και εις τας καθολικωτέρας και πλέον δημιουργικάς συνθέσεις της, δεν ημπορεί να γονιμοποιήσει τας τέχνας, διότι η επιστημονική γνώσις είναι ο αντίπους της καλλιτεχνικής. Αλλοίμονον αν μόνη αυτή υπήρχε, όπως κηρύσσει εις το τέλος του Δωδεκαλόγου, ο κ. Παλαμάς. Η επιστήμη είναι κατ' ανάγκην κριτική, εάν δε σήμερον δεν

Δ. Τζιόβα, που εστιαζόμενος στο έργο του Αποστολάκη πραγματοποίησε μια από τις πρώτες θεωρητικά επαρκείς κριτικές προσεγγίσεις της λεγόμενης «ελληνοκεντρικής» ρητορικής, επρόκειτο για ένα ιδεολογικό ρεύμα «εκπορευόμενο από τον Ρομαντισμό και μπολιασμένο από ένα αμάλγαμα ιδανισμού και ιδεαλισμού», που ερχόταν να αντιπαρατεθεί στις προωθούμενες από τη φιλελεύθερη διανόηση θετικιστικές και διαφωτιστικές αξίες. Ο Τζιόβας συμπυκνώνει τις διαφορές των δύο ρευμάτων στο εξής αδρομερές σχήμα:

Το πρώτο ρεύμα [το διαφωτιστικό και θετικιστικό] αντιπροσωπεύει την κίνηση από τα έξω προς τα μέσα, που θα αντιστοιχούσε [...] σε ένα είδος “μετακένωσης” από την Ευρώπη προς την Ελλάδα. Οι κυριότεροι, άλλωστε, εκφραστές του [...] είναι Έλληνες του εξωτερικού, που λίγο ως πολύ τάσσονται υπέρ του εξευρωπαϊσμού, της προόδου και του αστικού εκσυγχρονισμού, αποβλέποντας στη βελτίωση και την προκοπή του κράτους. Αντίθετα, ευσεβής πόθος του δεύτερου ρεύματος υπήρξε η επέκταση του έθνους, σηματοδοτώντας έτσι, με τον εθνικό επεκτατισμό, τον αυτοκρατορικό μεγαλοϊδεατισμό και την έμφαση στην ιθαγένεια, τη ροπή από τα μέσα προς τα έξω, από το κράτος στο έθνος. Ίσως να μην είναι τυχαίο το ότι όλοι οι εκπρόσωποι αυτής της τάσης χαρακτηρίζονται ελληνοκεντρικοί και ασχολούνται με το λαϊκό πολιτισμό [...]. Αν τώρα δούμε αυτά τα δύο ρεύματα με βάση τη στάση τους προς το μοντέρνο, την επιστημονική εξέλιξη ή το τεχνολογικό επίτευγμα, το πρώτο αντιπροσωπεύει τη ροπή προς τη νεωτερικότητα (modernity), τον παντός είδους πραγματισμό και εκσυγχρονισμό (κοινωνικό, γλωσσικό, θρησκευτικό), ενώ το δεύτερο την αντι-νεωτερικότητα (anti-modernity), δηλαδή τη νοσταλγική και ιδεαλιστική αναδρομή στο παρελθόν. Η πρώτη τάση κινείται με άξονα το παρόν και καλοδέχεται το καινούργιο, ενώ η δεύτερη δρα με γνώμονα το παρελθόν και δυσπιστεί προς το νεωτερισμό.¹³⁵

Πράγματι, ο αντι-νεωτερικός χαρακτήρας της λεγόμενης «ελληνοκεντρικής» διανόησης εντοπίζεται σε αρκετές από τις επιμέρους κριτικές της διατυπώσεις. Οι γνώμες του Αποστολάκη, του Παράσχου και του Πολίτη για διάφορα έργα του ευρωπαϊκού μοντερνισμού ή για το έργο του Καβάφη ήταν, σε αυτή τη φάση, γενικά αρνητική, καθώς αξιολογούνταν ως επιμέρους εκδηλώσεις της αστικής εκζήτησης και παρακμής.¹³⁶ Και

έχομεν άξιον του ονόματος πολιτισμόν, τούτο συμβαίνει διότι είμεθα όλοι κατά το μάλλον ή ήττον κριτικοί, επιστημονικοί άνθρωποι»: βλ. του ίδιου, «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», ό.π.

¹³⁵ Βλ. Δ. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι: μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 332-333.

¹³⁶ Ο Παράσχος κατέκρινε όλα τα πρωτοποριακά ρεύματα (τον αισθητισμό, τον φουτουρισμό, τον ντανταϊσμό, τον κυβισμό, τον υπερρεαλισμό), θεωρώντας τα ως τεχνητά, ανεπικρινώς εκκεντρικά, εφήμερα εγχειρήματα, αναγόμενα «εις μίαν πρώτην αιτίαν: τον σημερινόν πολιτισμόν». Σε αυτά ακριβώς τα καλλιτεχνικά εγχειρήματα όφειλε, κατά την άποψή του, να αντιταχθεί η «μέλλουσα άνθις ενός “ανθρωπίνου” ανατολικού πολιτισμού»: βλ. Κ. Παράσχος, «Μοδερνισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 30 Σεπτεμβρίου και 3 Οκτωβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 262 και 265, σ. 1-2· του ίδιου, «Καλλιτεχνικοί εκκεντρισμοί: Κυβισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 29/12/1921, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 2. Η γνώμη του για τον Καβάφη

παρότι ο Πολίτης και ο Αποστολάκης ήταν το ίδιο επικριτικοί και προς τους «νέους του 1920», ο Παράσχος εντόπιζε στα έργα του Καρυωτάκη και του Ουράνη –και λιγότερο στο έργο του Άγρα– έναν γνήσια αντι-αστικό λυρισμό, που επέτρεπε κατά την άποψή του την ένταξή τους στον προτεινόμενο κανόνα του «ελληνοκεντρισμού»: ερμήνευε δε τις εμφανείς τους ευρωπαϊκές επιρροές ως μετεμφυτεύσεις, επιτυχώς προσαρμοσμένες στην ελληνική πραγματικότητα.¹³⁷

ήταν εξίσου αρνητική, αφού απέρριπτε τους μορφικούς νεωτερισμούς της ποίησής του, τοποθετώντας τους στην ίδια κατηγορία με τη θεματική ανανέωση στο έργο του Γιοφύλλη. Ο Καβάφης, ήταν κατ' αυτόν ένας από τους λίγους ανοιχτά ευρωπαϊστές λογοτέχνες των αρχών του 20^{ου} αιώνα: «Ίσως εξ όλων των ποιητών της γενεάς αυτής [της τρίτης, όπως παρατηρούσε, μετά τον Παλαμά], μόνον ο Αλεξανδρινός ποιητής Καβάφης να παρουσιάσει εις το έργον του καταφανή (και ιδίως εις ό,τι αφορά την μορφήν των ποιημάτων του) τα ίχνη ευρωπαϊκών επιδράσεων» βλ. του ίδιου, «Οι νέοι μας ποιηταί», ό.π. Αλλά και ο Αποστολάκης θεωρούσε τον Καβάφη έναν «επαρχιώτη νταντή» και τον κατονόμαζε ως ένα παράδειγμα ανθρώπου σύγχρονου, άρρωστου και παραδομένου –όπως έγραφε– στην παθητικότητα · βλ. Γ. Μ. Αποστολάκης, *Η ποίηση στη ζωή μας*, ό.π., σ. 28-29.

¹³⁷ «Αλλ' ενώ οι ποιηταί της γενεάς του κ. Παλαμά προσοικειώθησαν τα εξωτερικά στοιχεία των έργων των ξένων ποιητών, οι νέοι μας ποιηταί προσπαθούν αβιάστως και εσκεμμένως και εφ' όσον μόνον κρίνουν τούτο προαγωγικόν της καλλιτεχνικής των ατομικότητας, να κάνουν ιδικήν των διά της αφομοιώσεως την βαθυτέραν ουσίαν των έργων των Ευρωπαϊών ποιητών και να επανέλθουν ει δυνατόν διά μέσου αυτών εις τα μόνα γόνιμα δι' ημάς τους Έλληνας, ελληνικά πρότυπα» βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί», ό.π. Για τον Καρυωτάκη παρατηρούσε: «η τέχνη [του] είναι ένα όπλον το οποίον προβάλλει κατά της σκληρότητος της ζωής [...]. [Το πρόωρον ψυχικόν του γήρας] φαίνεται να προέρχεται από την ψυχικήν κόπασιν, την οποίαν προκαλεί μια καθημερινή, μηχανική, καταναγκαστική εργασία, τελείως ξένη προς τας βαθυτέρας διαθέσεις του ποιητού και ασυμβίβαστος με την καλλιτεχνικήν του ιδιοσυγκρασίαν. [...]. Σπανίως ρητορεύει ποτέ σχεδόν δεν εξαντλεί το θέμα του, αλλά με τα ολίγα που μας λέγει υποβάλλει αμεσώτερα ό,τι θέλει να μας υποβάλει [...]. Και με τα ολίγα μέσα που διαθέτει επιτυγχάνει ό,τι θέλει να επιτύχη· μας συγκινεί. Και μας συγκινεί περισσότερο από πολλούς κενολόγους μεγαλορρήμονας στιχουργούς, θηρευτάς σπανίων λέξεων και θαμβωτικών επιθέτων» βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί: Κ. Γ. Καρυωτάκης», ό.π. Για ένα ακόμη θετικό σχόλιο προερχόμενο από την ίδια εφημερίδα, με αφορμή την έκδοση της συλλογής «Νηπενθή», βλ. «Ποιητής», εφ. *Πρωτεύουσα*, 5/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 237, σ. 1. Η γνώμη του για τον Άγρα ήταν η εξής: «Η νοσηρότης και η απαισιοδοξία: αυτά είναι τα κύρια στοιχεία της ποιήσεως του κ. Άγρα. [...] Η νοσηρότης αυτή δεν φαίνεται να είναι πλαστή· δεν πρόκειται περί ποιητικού τρόπου, περί μανιέρας [...]. Ο κ. Άγρας κάνει εντόπωσιν ειλικρινούς ποιητού διά τον οποίον η ποίησις δεν είναι τίποτε παραπάνω από μίαν εξωτερίκευσιν των αισθημάτων και συναισθημάτων μας [...]. Μορφικώς εξεταζόμενα τα ποιήματα του κ. Άγρα [...] αναδίδουν πολλήν φιλολογίαν, πολύν “βιβλισμόν”. Δεν έχουν την αμεσότητα, την θερμότητα, την ακτινοβολίαν της ζωής. Είναι κάπως ψυχρά και την ψυχρότητα αυτήν την επιτείνει η υπερβολική επεξεργασία εις την οποία τα υποβάλλει ο δημιουργός των. Ο κ. Άγρας είναι ποιητής με γνήσιον ποιητικόν τάλαντον, διατελεί όμως ακόμη υπό την επήρειαν μερικών επιδράσεων, τας οποίας όταν αποβάλει ή όταν τας αφομοιώσει καλύτερον, είμαι βέβαιος ότι θα μας δώσει έργον από πάσης απόψεως ικανοποιητικόν. [...] Ας γίνη μουσικώτερος και προπαντός, περισσότερο απλός. Τότε ασφαλώς θα μας συγκινήσει βαθύτερα» βλ. του ίδιου, «Οι νέοι μας ποιηταί: Τέλλος Άγρας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 16/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 16, σ. 1-2. Για τον Ουράνη γράφει: «Τι λεπτότης, τι ευγένεια, αλλά και πόσον βάθος αισθήματος [στην ποίηση του Ουράνη]! Τι πλουσία, τι συγκινημένη, τι μουσική αίσθησις! Τι λιτή, όσον πρέπει λιτή και ποτέ επί ζημία της ουσίας του ποιήματος έκφρασις!» βλ. του ίδιου, «Έλληνες ποιηταί: Κώστας Ουράνης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 2/12/1921, Έτος 1, ΑΦ. 62, σ. 2. Θετική ήταν η κρίση και του Καμπάνη για τον Καρυωτάκη· βλ. Α. Καμπάνης, «Ένας ποιητής της “ανίας”», εφ. *Πρωΐα*, 1/1/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1811, σ. 1, 7. Σε αυτό ακριβώς το ζήτημα φαίνεται πως συνίστατο το βαθύ εσωτερικό ρήγμα μεταξύ των λεγόμενων «συγχρονιστών» (Παράσχος, Καμπάνη) και των συντηρητικών (Αποστολάκη, Πολίτη) της (αυτο-)αποκαλούμενης «ελληνοκεντρικής» κριτικής. Η αντίθεσή τους είναι, για παράδειγμα, ορατή στην αρθρογραφία του περιοδικού *Μούσα*: βλ. Χ. Α. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 162-176. Το ίδιο ρήγμα διαφαίνεται και στη στάση των «ελληνοκεντρικών» απέναντι στις σοσιαλιστικές ιδέες, καθώς στον Παράσχο και τον Καμπάνη –και οπωσδήποτε στον Δραγούμη– δεν συναντούμε την απόλυτη άρνηση του

Αποτελώντας τα κατεξοχήν μέσα για την πραγμάτωση της βενιζελικής πολιτικής, οι βραβεύσεις αυτής της περιόδου βρέθηκαν, όπως είναι φυσικό, στο επίκεντρο της αποκαλούμενης «ελληνοκεντρικής» κριτικής. Πρώιμα δείγματά της βρίσκουμε ήδη περί τα μέσα της δεκαετίας. Το 1915, το περιοδικό *Πινακοθήκη* είχε υποστηρίξει πως τα «ευρωπαϊζοντα» εμβλήματα, που είχαν προκύψει από τον πρώτο διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών, δεν αντιπροσώπευαν την «ελληνική ψυχή»:

ο Έλλην χωρικός τραγουδεί από μικρό παιδί και με το τραγούδι νανουρίζεται [...]. [Το ελληνικό στρατιωτικό τραγούδι όφειλε να είναι] βγαλμένο από την Ελληνική ψυχήν, αντικατοπτρίζον τα εθνικά ιδεώδη και με μουσικήν καθαρώς Ελληνικήν και όχι Ευρωπαϊζουσαν. Ο στρατιώτης τραγουδών πρέπει να αισθάνεται βαθιά και τον στίχον και το μέλος. Άλλως θα είναι το τραγούδι όχι μόνον άχρηστον ψυχικώς, αλλά και διαστρεβλωτικόν του χαρακτήρος του, του ατομικού και του εθνικού.¹³⁸

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 άρχισε να διαδίδεται η αντίληψη πως η κρατική ενίσχυση των πολιτισμικών θεσμών σε εποχή οικονομικής ύφεσης και κοινωνικής υπανάπτυξης αποτελούσε σκανδαλώδη και ύποπτη πολυτέλεια. Έντυπα, όπως το περιοδικό *Πινακοθήκη* και οι εφημερίδες *Αθηναϊκή*, *Ένωσις*, *Εφημερίς* και *Πολιτεία* διατύπωναν έναν αιχμηρό δημοσιογραφικό λόγο, που κατέτεινε στην αφοριστική άποψη ότι το Αριστείο και η Ακαδημία δεν είχαν κανένα κοινωνικό αντίκρισμα, καθώς αποτελούσαν προϊόντα αθέμιτης συναλλαγής μεταξύ του κυβερνώντος κόμματος και μιας

σοσιαλισμού και του φεμινισμού, που βρίσκουμε στον Φώτο Πολίτη· βλ. ενδεικτικά Φ. Πολίτης, «Η λατρεία του ενστίκτου», εφ. *Πολιτεία*, 2/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1168, σ. 3. Στην απόρριψη του ιμπεριαλισμού, των αστικών αξιών και του καπιταλισμού έφθανε ο Πολίτης από άλλο δρόμο, μέσω του αντι-νεωτεριστικού ιδεαλισμού του (για ένα δείγμα του οποίου, βλ. του ίδιου, «Αμερικανισμός», εφ. *Πολιτεία*, 7/5/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1233, σ. 3). Ο Παράσχος στράφηκε μάλιστα κάποια στιγμή με μεγάλη σφοδρότητα εναντίον του Πολίτη για τον απόλυτο αυτό «αρνητισμό» του· βλ. Κ. Παράσχος, «Καραγκιόζης ο Μέγας», εφ. *Βραδυνή*, 21 και 22 Δεκεμβρίου 1924, Έτος 1, ΑΦ. 381, σ. 3. Για ένα κείμενο ενδεικτικό των ως έναν βαθμό σοσιαλισουσών απόψεων του Δραγούμη, βλ. Γ. Δραγούμη, «Η σοσιαλιστική πρωτομαγιά», εφ. *Αθηναϊκή*, 19 και 20 Απριλίου 1920, Έτος 1, ΑΦ. 417, σ. 1· βλ. επίσης το άρθρο του συνεργάτη του, Α. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, «Ο σοσιαλισμός και η καθ' ημάς Ανατολή», εφ. *Πολιτεία*, 4/2/1920, Έτος 1, ΑΦ. 180, σ. 3. Πάντως, για τους κριτικούς της περιόδου που μελετούμε στην παρούσα ενότητα δεν διαθέτουμε μια συνθετική ιστοριογραφική παρουσίαση, καθώς, όπως σωστά επισημαίνει ο Γ. Στάμος με αφορμή την περίπτωση του Καμπάνη, μόλις πρόσφατα έχει αρχίσει να μελετάται πιο συστηματικά η ιστορία της ελληνικής λογοτεχνικής κριτικής εν γένει· βλ. Γ. Στάμος, «Κριτική και φασισμός. Η περίπτωση του Άριστου Καμπάνη», περ. *The Athens Review of Books*, τχ. 47, Ιανουάριος 2014, σ. 48-49.

¹³⁸ Βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 177, ό.π., σ. 131. Η *Πινακοθήκη* προέβαλλε ως πρότυπο αισθητικής ανάπλασης της «λαϊκής ψυχής» το γερμανικό τραγούδι «Ο φρουρός του Ρήνου». Πρόκειται για το τραγούδι “Die Wacht am Rhein”, που συντέθηκε το 1854 από τον C. Wilhelm με βάση τους στίχους ενός λίγο παλαιότερου ποιήματος του M. Schneckenburg. Το τραγούδι χρησιμοποιήθηκε ως είδος εθνικού ύμνου στον Γαλλο-Πρωσικό Πόλεμο του 1870-1871 και κατέστη το πιο λαοφιλέ γερμανικό τραγούδι του 19^{ου} αιώνα· βλ. P. Herminghouse, M. Mueller (εκδ.), *Gender and Germanness. Cultural Productions of Nation*, εκδ. Berghahn Books, Providence 1997, σ. 4-5.

ομάδας ανάξιων συγγραφέων.¹³⁹ Μια ανάλογη γνώμη κάποιου ανώνυμου συνομιλητή του παρέθετε στο ακόλουθο χωρίο ο Μελάς:

Τι χρειάζεται, βρε αδερφέ, η Ακαδημία; Εδώ χαλάει ο κόσμος, κανείς δεν ξέρει πώς θα βρεθή αύριο, πρίγκιπες πρόσφυγες καταφεύγουν εις την παρηγορίαν των λόγων, αυτοκράτορες χάνονται, λαοί βουλιάζουν και λαοί φυτρώνουν, κοινωνία ανατρέπονται, το παρόν και το μέλλον του καθενός διακυβεύεται από στιγμής εις στιγμήν και υπάρχουν άνθρωποι, που σκέπτονται πώς θ' ανατείλη το ταχύτερον η κοσμοϊστορική ημέρα, κατά την οποίαν το μπιλιέτο των θα έχη ως εξής: «Δημήτριος Παπασπυριγόπουλος. Της Ελληνικής Ακαδημίας»!¹⁴⁰

Η άποψη, άλλωστε, ότι οι Ακαδημίες απέκλειαν τους πραγματικά άξιους λογοτέχνες και ότι δεν ανταποκρίνονταν σε καμία ουσιαστική κοινωνική ανάγκη ήταν γενικευμένη ανάμεσα στους εκπροσώπους της συντηρητικής διάνοησης. Από τις στήλες της γουναρικής *Πρωτεύουσας*, ο Παράσχος επικαλούνταν το παράδειγμα του απορριφθέντος από τη γαλλική Ακαδημία Μποντλαίρ, για να αποδείξει πως στις Ακαδημίες κυριαρχούσε ένα πνεύμα σχολαστικού ηθικισμού.¹⁴¹ Κατά την άποψη του Καμπάνη, οι Ακαδημίες ήταν

¹³⁹ Για μια εικόνα της γενικευμένης απαξίωσης του ιδρύματος, αλλά και για την πεποίθηση πως η σύστασή του θα στηριζόταν σε αναξιοκρατικά κριτήρια, βλ. ενδεικτικά τις ακόλουθες απόψεις, που δημοσιεύτηκαν σε έντυπα του αντιβενιζελικού Τύπου: «Όπως και αν εξετασθή αυτός ο μελάς του αριστείου, είναι μία ανοησία»· βλ. Ο Συμπολίτης, «Το Αριστείον», ό.π.: πρβλ. του ίδιου, «Ακαδημία», εφ. *Πολιτεία*, 20/1/1918, Έτος 1, ΑΦ. 67, σ. 1. «Προσεχώς εις την Ακαδημίαν πρόκειται να εγκατασταθή κατόπιν επισήμου διαταγής θίασος ακαδημαϊκών εξ ογδοήκοντα περίπου προσώπων. Δεν εγνώσθη ακόμη ποία έργα θα παιχθούν και ποίος θα είναι ο μπρεσάριος. Το μόνον που εγνώσθη είναι ότι τους γεροντικούς ρόλους θα τους παίξουν οι νέοι, τους δε νεανικούς οι παλαιότεροι. Εν καιρώ θα αναγγελθή το πρόγραμμα των παραστάσεων»· βλ. «Η Ακαδημία», εφ. *Εφημερίς*, 5/1/1920, Έτος 45, Περίοδ. Β', ΑΦ. 4825/1765, σ. 1. «Αλλά τώρα αφ' ενός εξέλιπον οι άξιοι Ακαδημαϊκής έδρας, αφ' ετέρου δε διερχόμεθα ημέρας πονηράς, υπό το κράτος δε ανωμάλου καταστάσεως τοιαύται σπασμωδικαί αποφάσεις είναι καταδικασμένα εις θάνατον, αν μη εις κωμικοποίησιν. Διότι θα διορισθούν Ακαδημαϊκοί, όπως διορίζονται από τινος τμηματάρχαι, άνθρωποι στερούμενοι οιοδήποτε προσόντος. Και διά της μεθόδου του διορισμού διόλου παράδοξον να ιδώμεν Ακαδημαϊκούς τον Ψυχάρην, τον Άννινον, τον Δροσίνην και τον Ρήγγαν Γκόλφην»· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, ό.π.: βλ. επίσης: του ίδιου, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, ό.π., σ. 53· του ίδιου, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, Μάρτιος-Απρίλιος 1914, σ. 17· Π. Νιρβάνας, «Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, Περίοδ. Β', Έτος 1/16, τχ. 21/630, 4/5/1919, σ. 314· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 645, 17/8/1919, σ. 550· Α. Καμπάνης, «Ακαδημία», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, ό.π.: Ιθαγενής, «Ακαδημία», εφ. *Ενωσις*, 7/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 350, σ. 1· Ο Ανωφελής, «Οι Ακαδημαϊκοί», ό.π.: «Η Ακαδημία!», εφ. *Αθηναϊκή*, 24/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 80, σ. 2. Αυτή η διάχυτη δυσπιστία για τον κοινωνικό ρόλο των Ακαδημιών καθιστούσε σε κάποιες περιπτώσεις επιφυλακτικούς και τους συγγραφείς, που καλούνταν να στελεχώσουν το ίδρυμα· βλ. π.χ. Γ. Ξενόπουλος, «Συνομιλία με τον Σουρή», εφ. *Εφημερίς*, 7/4/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 854/11469, σ. 1.

¹⁴⁰ Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Δύο και δύο», ό.π.

¹⁴¹ «Οι μεγαλύτεροι Γάλλοι πεζογράφοι και ποιηταί του 19^{ου} αιώνος, ο Σταντάλ, ο Μπαλζάκ, ο Φλωμπέρ, ο Ζολά, ο Μποντλαίρ, ο Βερλαίν, ο Μαλλαρμέ, ο Γκουρμόν και τόσοι άλλοι δεν υπήρξαν ακαδημαϊκοί, ενώ απεναντίας συγγραφείς πολύ κατώτεροι των έγιναν ενωρίτατα ακαδημαϊκοί. [...] Εκθέτων υποψηφιότητα δι' ακαδημαϊκήν έδραν ο Μποντλαίρ, εγνώριζε πολύ καλά ότι δεν ήτο δυνατόν να επιτύχη. Δεν ήτο ο ανηθικώτερος συγγραφέυς της εποχής του; [...] Πόσον δίκαιον είχε ο Μποντλαίρ οργιζόμενος, αλλά και θλιβόμενος συνάμα διά την κατάστασιν της εποχής του, όπου η πολιτική είχε τον πρώτον λόγον (δεν τον έχει και σήμερα και δεν θα τον έχη πάντοτε;) και εις αυτά ακόμη τα ζητήματα του πνεύματος και της τέχνης»·

εντελώς διακοσμητικές, από τη στιγμή που καθιέρωναν «υπόπτους δόξας» και απέκλειαν «μερικές αδιαμφισβητήτους αξίας».¹⁴² Ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος προχωρούσε ένα βήμα πιο πέρα, υποστηρίζοντας πως «τα κέντρα της ανωτέρας διανοήσεως» είχαν διεθνώς χρεωκοπήσει, γιατί η ταύτισή τους με την εθνικιστική ηθική ερχόταν σε αντίθεση με το παγκοσμίως διαδιδόμενο ανθρωπιστικό ιδανικό.¹⁴³ Σε ανάλογες διατυπώσεις απέληγε και η κριτική του Αποστολάκη, σύμφωνα με την οποία τα παράσημα, η Ακαδημία, οι

βλ. Κ. Παράσχος, «Ο Μπωντλαίρ και η Γαλλική Ακαδημία», εφ. *Πρωτεύουσα*, 18 και 19 Δεκεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 78-79, σ. 2.

¹⁴² Βλ. Ά. Καμπάνης, «Ακαδημία», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 1/5/1919, Έτος 2, ΑΦ. 402, σ. 1· του ίδιου, «Ο κύκλος των γραμμάτων (το Αριστείον)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 3/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 238, σ. 1· του ίδιου, «Ακαδημία», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 1/5/1919, Έτος 3, ΑΦ. 583, σ. 1· του ίδιου, «Αυτοπυρπόλησις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 11/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 495, σ. 1· του ίδιου, «Καταργείται», ό.π.

¹⁴³ Βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Το παγκόσμιο καρκίνωμα», εφ. *Αθηναϊκή*, 3/5/1919, Έτος 1, ΑΦ. 89, σ. 1. Όπως φαίνεται από την επιχειρηματολογία του Δημητρακόπουλου, προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 η συντηρητική ρητορική είχε έρθει σε σύγκλιση με τον λόγο ενός μέρους της σοσιαλιστικής αριστεράς. Αυτή η σύγκλιση αποτυπώνεται, για παράδειγμα, στη στάση του Γιαννιού, που παρά τη συμπόρευσή του με τη σοσιαλδημοκρατική πτέρυγα του βενιζελισμού (βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, ό.π., σ. 20-51), επέκρινε με σφοδρότητα την διά του Αριστείου προωθούμενη πολιτισμική πολιτική των Φιλελευθέρων. Οι εφημερίδες *Κοινωνία* και *Ριζοσπάστης*, που τελούσαν υπό τη διεύθυνση και την αρχισυνταξία του Γιαννιού, προέβαλλαν την άποψη πως «“άριστοι” δεν υπάρχουν στην Ελλάδα» και γι’ αυτό η τελετή απονομής του Αριστείου ήταν μια «μαϊμούδιστική εορτή χωρίς νόημα», ενώ ο ανταγωνισμός των συγγραφέων για την απόκτησή του δείγμα της «κατάντιας των παλαιών και νέων λογίων». Με τις αλληλοβραβεύσεις τους οι εν λόγω συγγραφείς έδειχναν, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, πως αποτελούσαν έναν στενό κύκλο που βρισκόταν σε φανερή αναντιστοιχία με τις ανάγκες «του λαού» και «του έθνους» και που αδυνατούσε να ασκήσει ουσιαστική κοινωνική επίδραση· βλ. «Το “Αριστείον”», εφ. *Κοινωνία*, 24/4/1919, ό.π. (το σχόλιο έχει υποστεί παρεμβάσεις από τη λογοκρισία)· «Ανάγκη κάρρου», περ. *Νουμάς*, Περίοδ. Β', Έτος 1/16, τχ. 5/614, 12/1/1919, σ. 82. Η αδυναμία για πολιτισμική ανανέωση λογιζόταν ως δείγμα της γενικότερης κοινωνικής οπισθοδρόμησης: «Υπάρχει λοιπόν φιλολογία στην Ελλάδα, υπάρχουν έργα τέχνης; Οι άνθρωποι που έκριναν τα βιβλία προ 50 χρόνια και έδιδαν τα βραβεία εξακολουθούν να είναι οι αυτοί, εκείνοι δε που παίρνουν τα βραβεία επίσης οι αυτοί. Βλάχοι και Σουρήδες. Το γεγονός ότι η Ελλάς δεν απέκτησε ακόμη εις την φιλολογία διανοουμένους ανωτέρους από τους παλαιούς απελπίζει»· βλ. «Βραβεία και αριστεία», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14/1/1918, Περίοδ. Α', ΑΦ. 174, σ. 1. Και αλλού: «Οι λόγοί μας καταγίνονται εις την αλληλοαπονομήν αριστείων. Κάμουν καλά. Έτσι μαθαίνει τουλάχιστον και ο κόσμος, από τις εφημερίδες, ότι υπάρχουν και Έλληνες διανοούμενοι, λόγοι και ποιηταί. [...] Οι δικοί μας λόγοι [...] έμειναν πάντα ξένοι προς τον λαό μας. Εγνώρισαν τον κόσμο από μερικά βιβλία και γύρω σ' αυτά φιλοδόξησαν να χρίσουν, έξω από κάθε πραγματικότητα, το χάρτινο φιλολογικό τους παλάτι. Γι' αυτό και τα έργα τους δεν έχουν καμιάν επίδραση, καμιάν ωφέλεια στο έθνος, που τους αγνοεί»· βλ. «Τα αριστεία», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30/4/1918, Περίοδ. Α', ΑΦ. 178, σ. 1. Η «φιλεργατική», εξάλλου, λαϊκιστική ρητορική της αντιβενιζελικής διανόησης, με τις αναφορές της στην «ξενοκρατική», «πλουτοκρατική» και «ολιγαρχική» βενιζελική πολιτική θα πρέπει γενικώς σε αυτή τη φάση να απευθυνόταν στα ίδια εκείνα μικροαστικά και αγροτο-εργατικά ακροατήρια, που προσπαθούσε να κινητοποιήσει και η εντεινόμενη κομμουνιστική προπαγάνδα· βλ. Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, ό.π., σ. 61-76. Η τάση αυτή αποτυπώθηκε, άλλωστε, και στην εκλογική συνεργασία μεταξύ των φιλομοναρχικών και ορισμένων σοσιαλιστικών πολιτικών δυνάμεων στις βουλευτικές εκλογές του 1920· βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, ό.π., σ. 69-72. Για κάποια δείγματα της σοσιαλιστικής και βενιζελικής αρθρογραφίας που επέκρινε αυτήν την συνεργασία, βλ. «“Ψευδομπολσεβίκοι βασιλικοί”» και «Εξ ού το ενδιαφέρον», εφ. *Αμυνα*, 14 Αυγούστου και 1 Οκτωβρίου 1920, Έτος 1, ΑΦ. 131 και 178 αντίστοιχα, σ. 1· «Συναδέλφωσις μπολσεβίκων και αντιδραστικών», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 7/10/1920, Έτος 6, ΑΦ. 1990, σ. 2· Μ. Vecchi, «Η Ελλάς ώριμος δι' επανάστασιν;», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 18/9/1920, Έτος 6, ΑΦ. 1971, σ. 2· «Κωνσταντίνος ή μπολσεβικισμός!», εφ. *Εστία*, 23/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9359, σ. 1· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 619, 16/2/1919, σ. 153· «Μπολσεβικισμός-αντιβενιζελισμός», εφ. *Εθνος*, 29/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2264, σ. 1.

διορισμοί και τα βραβεία ήταν παρασιτικοί κοινωνικοί μηχανισμοί, που δημιουργούσαν τεχνητές αξίες («κατασκευάζουν με το σωρό τους μεγάλους καλλιτέχνες»), ώστε να καλλιεργείται επ' ωφελεία της άρχουσας τάξης η απατηλή εντύπωση της πνευματικής προόδου.¹⁴⁴ Από τις στήλες της *Πολιτείας* τού μετέπειτα μεταξικού υπουργού, Θ. Νικολούδη, ανέπτυξε και ο Φ. Πολίτης μια παρεμφερή επιχειρηματολογία: στην Ελλάδα δεν υπήρχε «σοβαρά και αξιόλογος λογοτεχνία» και γι' αυτό οι θεσμοί αξιολογικής επικύρωσης, όπως το Αριστείο, αποτελούσαν δείγμα της γενικότερης «ξενομανούς» βενιζελικής πολιτικής· για να αποφευχθεί το, κατά την άποψή του, «διασκεδαστικό» θέαμα των διαπληκτιζομένων διεκδικητών του Αριστείου, ο Πολίτης πρότεινε με σαρκαστική ειρωνεία την ανάθεση της αξιολόγησης των ελλήνων λογοτεχνών σε γάλλους νεοελληνιστές:

Είναι άξιον απορίας πώς δεν εύρον οι θεσπίσαντες τα του μεταλλίου κάποιον τρόπον εκλογής, διά του οποίου ν' αποφεύγωμεν τους ετησίους φιλολογικούς κανυγάδες [...]. Θα ήρκει ν' ακολουθήσουν προς τούτο το από της επαναστάσεως του 1909 καθιερωθέν δόγμα. Μη λησμονήτε, ότι κατόπιν ανεξαρτήτου πολιτικού βίου ενενήκοντα ετών, οι Έλληνες, επαναστατήσαντες εκ νέου, απετάθημεν προς τους ξένους, ζητούντες παρ' αυτών να μας κατασκευάσουν Κράτος. Οι αναδιοργανωταί έφθασαν αμέσως κατά κοπάδια. [...] Να καλέσωμεν αναδιοργανωτάς διά την φιλολογίαν μας είναι λιγάκι δύσκολον. [...] Αλλά, βασιζόμενοι επί των αρχών της λαμπράς φιλοσοφίας της Ανορθώσεως, θα ηδύναντο οι νομοθετήσαντες τα του μεταλλίου να ορίσουν ότι θ' αποφαίνεται περί της εκάστοτε απονομής του ένας οιοσδήποτε ξένος κριτικός. Υπάρχουν εις την Γαλλίαν ή αλλαχού βαθνουστάτοι μελετηταί της φιλολογικής μας κινήσεως [...]. Η εκλογή των ανθρώπων αυτών ως κριτών του μεταλλίου υποθέτω ότι θα έλυνεν αισίως το ακανθώδες ζήτημα της απονομής του και θα ηκούετο ευχαρίστως και από τους συγγραφείς μας.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Βλ. Γ. Μ. Αποστολάκης, *Η ποίηση στη ζωή μας*, ό.π., σ. 12-13, 38-40.

¹⁴⁵ Βλ. Φ. Π. [ολίτης], «Μετάλλιον», εφ. *Πολιτεία*, 10/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 501, σ. 3. Στο ίδιο πνεύμα, βλ. του ίδιου, «Η κωμωδία του Αριστείου», Ι., εφ. *Πολιτεία*, ό.π. του ίδιου, «Πνευματική κίνησης», εφ. *Πολιτεία*, 1/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 493, σ. 5. Αντιθέτως, ο Πολίτης αντιμετώπιζε με νοσταλγική συμπάθεια και σεβασμό τους λογοτεχνικούς διαγωνισμούς του 19^{ου} αιώνα, που –παρότι δεν είχαν αναδείξει κάποια αξιόλογη λογοτεχνική παραγωγή– είχαν, κατά την άποψή του, συμβάλει στην κυριαρχία των μεγαλοϊδεατικών εθνικών ιδανικών· βλ. του ίδιου, «Τα λογοτεχνικά διαγωνίσματα», εφ. *Πολιτεία*, 11/6/1920, Έτος 1, ΑΦ. 303, σ. 3. Ο Πολίτης έθετε γενικότερα υπό αμφισβήτηση την εν εξελίξει εκστρατεία διεθνοποίησης του ελληνικού πολιτισμού: «Τα δήθεν καλλιτεχνήματα αυτά», έγραφε, «εις ουδεμίαν επαφήν ευρίσκονται προς την εθνικήν ζωήν και δεν αντιπροσωπεύουν επομένως τίποτε, ούτε δι' ημάς, ούτε διά τους ξένους»· βλ. του ίδιου, «Μνημειώδη έργα», εφ. *Πολιτεία*, 12/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1178, σ. 7. Κατά τον Πολίτη, η πολιτική αυτή είχε επιστρατευθεί στο πλαίσιο του ανταγωνισμού με αντίστοιχες προπαγανδιστικές εκστρατείες του βαλκανικού χώρου: «Η επίμονος άλλως τε εκ μέρους της Βουλγαρίας ή της Ρουμανίας άσκησις εθνικιστικής προπαγάνδας εις το εξωτερικόν και η επιπολαία ως εκ τούτου έξαρσις των παντός είδους προϊόντων των εκίνησε τελευταίως και τους Έλληνας εις μίμησιν. “Να ακούωνται οι Βούλγαροι, αδελφέ, και ν' αγνοείται ο Ελληνισμός!” Ησυχάσατε, φίλοι! “Βαλκανικά γουρούνια” είμεθα διά τους Ευρωπαίους και οι μεν και οι δε. [...] Εφραντάσθησαν [μερικοί καλοθεληταί] ως λαμπρόν προορισμόν και θαυμάσιον ιδεώδες του λαού μας, το να παρρουσιάζεται εκάστοτε ως μαθητούδι προ της Ευρώπης, δίδων εξετάσεις καλής, κατά την αντίληψίν της,

Η αντι-θεσμική ρητορική των «ελληνοκεντρικών» κορυφώθηκε λίγο πριν και κυρίως ύστερα από την κυβερνητική μεταβολή του 1920, όταν –όπως γινόταν ανοιχτά παραδεκτό– «ετέθησαν τα γράμματα εν διωγμώ, διότι μερικοί, οίτινες εισέβαλον διά προσωπικών νόμων και ταπεινών ατραπών εις υπηρεσίας εχούσας ανάγκην προ πάντων χαρακτήρων, εξεβλήθησαν τότε εξ αυτών».¹⁴⁶ Η ξαφνική περιθωριοποίηση όσων λογοτεχνών είχαν ταυτίσει τις τύχες τους με τον βενιζελισμό (στιγματισμός τους ως κολάκων του Βενιζέλου,¹⁴⁷ επαπειλούμενη ή συντελεσθείσα παύση τους από επιτροπές και διοικητικές υπηρεσίες¹⁴⁸ κλπ.) προκάλεσε τη βαθιά τους απογοήτευση,¹⁴⁹ την αναστολή κάθε διοικητικής και υπαλληλικής εκκρεμότητας¹⁵⁰ και την πλήρη απόσυρσή τους από τη δημόσια σφαίρα: «Η Μικρασιατική εποποιΐα δεν ενέπνευσε κανένα ποιητήν μας»,

---

συμπεριφοράς» (στο ίδιο). Υπ' αυτήν την έννοια νοούνταν ως εντελώς σκανδαλώδης η πολιτική των παροχών προς τους λογοτέχνες που υπηρετούσαν τη συγκεκριμένη πολιτική· βλ. Φ. Πλ.[= Πολίτης], «Λογίων περίθαλψη», εφ. *Ανατολή*, 15/3/1920, Έτος 26, ΑΦ. 4, σ. 1.

¹⁴⁶ Βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 19/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 63/6554, σ. 1.

¹⁴⁷ «Ατυχώς η σημερινή εορτή της Ακαδημίας δεν είχε την σοβαρότητα ήτις ήρμοζεν εις τους μετασχόντας ταύτης. Όλοι σχεδόν οι ρήτορες ανέμιζαν εις τους λόγους των αναξιοπρεπείς κολακειάς απευθυνομένας εις το πρόσωπον του παρισταμένου κ. Πρωθυπουργού, όν παρεκάλεσαν [sic] Αρχηγόν της Φυλής κλπ. κλπ. Το παριστάμενον κοινόν συναισθανθέν την ασχημίαν της διαγωγής των λογίων μας παρηκολούθησε τους λόγους των με παγετώδη αδιαφορίαν, δεν ηκούσθη δε ουδέ έν χειροκρότημα. Επίσης τον κ. Πρωθυπουργόν αναχωρούντα ουδείς απολύτως επευφήμησε»· βλ. «Η απονομή του Αριστείου της Λογοτεχνίας και Ζωγραφικής», εφ. *Αθηναϊκή*, 10/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 439, σ. 1.

¹⁴⁸ Βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Πρωτεύουσα*, 9/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 8, σ. 1. Βλ. επίσης: Ο Κούκος, «Πανηγυρισμοί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 8/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 7, σ. 1, όπου ο Δροσίνης κατηγορείται έμμεσα ως καταχραστής δημοσίου χρήματος.

¹⁴⁹ Στην ιδιωτική του αλληλογραφία ο Παλαμάς εμφανιζόταν ως ιδιαιτέρως απογοητευμένος από τις συγκεκριμένες πολιτικές εξελίξεις: «[...] αισθάνομαι μια μεγάλη καταφρόνηση προς τα πρόσωπα και προς τα πράγματα που στέκονται αφορμή να παυθώ. Δεν είμαι από εκείνους που τρέχουν και παρακαλούν και δε γνωρίζω τη σκάλα κανενός υπουργείου, μολοντί έχω σχεδόν 25 χρόνια στην υπηρεσία, ή πολύ δύσκολα τις ανεβαίνω. Πάντα όμως θα τρέχη κάτι. Θεωρούμαι βενιζελικός. Αυτά τα *ικός* πολύ καλά θα ξέρης πως δε βρίσκονται στο λεξικό μου, είμαι όμως θαυμαστής με όλη μου τη διανοητικότητα εκείνων τους οποίους βλέπω πως είναι μεγαλοουργοί, μεγάλοι άνθρωποι, σε όποια σφαίρα ενέργειας, είτε μεγαλώνουν την τέχνη, είτε τα Έθνη. Ανήκω μονάχα στον εαυτό μου. Μα βέβαια, τα Υπουργεία δεν καταλαβαίνουν από τέτοια, και τη στιγμή που παύονται ένας Δροσίνης, τέλεια μορφωμένος ποιητής που κάνει τιμή στην υπηρεσία, κ' ένας *maitre* σαν τον Γρυπάρη, γιατί να μη κοιτάζουν κ' εμένα, σαν κάτι ενοχλητικό;»· βλ. Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, τμ. 2, ό.π., σ. 108. Λίγες ημέρες αργότερα σε επιστολή του προς τον Η. Pernot σχολίαζε ως εξής την πολιτική μεταβολή: «[...] άλλαξε η πολιτική μας σκηνογραφία, και φοβούμαι πως όχι για το καλύτερο» (στο ίδιο, σ. 109). Παρόμοια είναι η ατμόσφαιρα που αναδύεται από την αυτοβιογραφία του Δροσίνης: «Στο Υπουργείον ήρθε Υπουργός ο Θεόδωρος Ζαΐμης [...]. Ο αέρας του Υπουργείου δεν μ' εσήκωνε πια. Σπάνια ανέβαινα τις σκάλες του κ' επερνούσα ανάμεσα σε κόσμον καινούργιον και άγνωστον. Ούτε εσυνεργαζόμουν με τον Υπουργόν Ζαΐμην. Από τον Στάην [...] έμαθα πως η απόλυσίς μου ήτον απαίτησις του Νικολάου [...]. Χριστουγεννιάτικο δώρον το πρωί της 25^{ης} Δεκεμβρίου έλαβα την κοινοποίησιν της απολύσεώς μου, λακωνικότετη και χειρόγραφη [...]. Μαζί με την απόλυσή μου είχε γίνη και η κατάργησις του Τμήματος Γραμμάτων και Καλών Τεχνών [...].»· βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 700-701.

¹⁵⁰ Σε ευθυμογράφημά του εκείνης της εποχής ο Νιρβάνας παρέθετε τη γνώμη κάποιου λογοτέχνη, μέλους των «αριστεών», σύμφωνα με την οποία, μέσα σε τέτοιες συνθήκες, αποδεικνυόταν ευτύχημα το γεγονός ότι δεν είχε ιδρυθεί η Ακαδημία· βλ. Π. Νιρβάνας, «Πρώην ακαδημαϊκός», εφ. *Εστία*, 15/12/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9442, σ. 1.

παρατηρούσε σε καυστικό της σχόλιο η *Πρωτεύουσα*: «οι διαβόητοι Βενιζελικοί ποιηταί της χρυσής μετριότητος δεν γεμίζουν πλέον το γνωστόν Ρεπουλόφυλλον με ρίμας. Να χαρώμεν ή να θλιβώμεν;».¹⁵¹

Καθώς, όμως, άρχισε να διαφαίνεται ο κίνδυνος της κατάρρευσης ολόκληρου του θεσμικού οικοδομήματος, επί του οποίου εδραζόταν η υπό διαμόρφωση εθνική πολιτισμική πολιτική, δεν άργησαν να εμφανιστούν οι πρώτες προσπάθειες για την ανάσχεση αυτής της ανατρεπτικής ροπής. Έτσι, η ολιγορτία των βενιζελικών συγγραφέων άρχισε ταυτόχρονα να καυτηριάζεται, μ' έναν μάλλον αντιφατικό τρόπο, και ως ένδειξη δημοσιοϋπαλληλικής νοοτροπίας, ανάξιας προς πραγματικούς πνευματικούς ταγούς.¹⁵² Παράλληλα μία αυτοπροσδιοριζόμενη ως αντιβενιζελική ομάδα διανοουμένων (στην οποία περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων οι Α. Καμπάνης, Δ. Κόκκινος, Θ. Νικολούδης, Κ. Παρρέν, Φ. Πολίτης, Λ. Πορφύρας, Μ. Σιγούρος και Γ. Τσοκόπουλος) υπέβαλε στην κυβέρνηση υπόμνημα, εισηγούμενη τη διατήρηση τόσο των θεσμών όσο και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της βενιζελικής περιόδου.¹⁵³ Σύμφωνα με το υπόμνημα και

¹⁵¹ Βλ. «Οι ποιηταί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 17/7/1921, Έτος 1, ΑΦ. 195, σ. 1.

¹⁵² Βλ. Γκρέκο, «Φιλολογικά παρατηρήσεις», ό.π.: Α. Καμπάνης, «Το Αριστείον», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), ό.π.: του ίδιου, «Συνεντεύξεις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 24/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 507, σ. 1. Ο Φ. Πολίτης παρατηρούσε με έκπληξη: «Πού ευρίσκονται τώρα οι ποιηταί μας; Πουθενά! Ούτε ένας σοβαρός στίχος γράφεται διά τον αγώνα των ηρωϊκών αυτών μαχητών [του Μικρασιατικού Μετώπου]. Αλλ' αν υπήρχε πράγματι ποίησις εις την Ελλάδα θα προσεπάθει να δώση μορφήν εις την ιδέαν αυτήν της πατρίδος, η οποία εμπνυχώνει τον τσολιάν. Αυτό έκαμε διά το Μεσολόγγι ο Σολωμός. Αισθανόμεθα να περνά επάνω από τα κύματα των μαχητών, ως πνοή ανέμου, κάποιο ιδεώδες. Πού είναι η ποίησις διά να το συλλάβη; Πού οι ποιηταί που θα το τραγουδήσουν»· βλ. Φ. Π. [ολίτης], «Πατριωτικά ποιήματα», εφ. *Πολιτεία*, 5/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1202, σ. 3. Στον Πολίτη ανέλαβε να απαντήσει ο Σκίτης, υποστηρίζοντας ότι οι σύγχρονοι ποιητές δεν είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν τα πολεμικά γεγονότα αποστασιοποιημένοι –όπως ο Σολωμός· βλ. Σ. Σκίτης, «Ο πόλεμος και η ποίησις», εφ. *Έθνος*, 12/4/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2579, σ. 1. Η έλλειψη της «πατριδογραφικής» λογοτεχνικής παραγωγής επιχειρήθηκε κάπως αμήχανα να καλυφθεί με τη δημοσίευση μίας σειράς από φιλομοναρχικά πατριωτικά ποιήματα. Για ένα δείγμα τέτοιων ποιημάτων, που δεν είναι σαφές, εάν ήταν γραμμένα εξ αφορμής της νέας πολιτικής συγκυρίας ή εάν ήταν απλώς αναδημοσιεύσεις παλαιότερων ποιημάτων, βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Στους ξενιτεμένους πρίγκηπας», εφ. *Εφημερίς*, 12/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 552/2090, σ. 1· Ρ. Φιλύρας, «Στην πριγκήπισσα Αλίκη», εφ. *Εφημερίς*, 21/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 560/2098, σ. 1· Φ. Πανάς, «Στον φρούραρχον των Αθηνών, Ιωάννην Παπαφλέσσαν», εφ. *Εφημερίς*, 29/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 568/2106, σ. 1· Η. Βουτιερίδης, «Μια προφητεία: η ώρα ήρθε», εφ. *Εφημερίς*, 6/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 576/2114, σ. 1· «Το Θούριον», εφ. *Εφημερίς*, 18/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 588/2126, σ. 1· Σ. Στεφάνου, «Η ελληνική ψυχή. 1821-1921», εφ. *Πρωτεύουσα*, 28/3/1921, Έτος 1, ΑΦ. 85, σ. 1

¹⁵³ «Το έργον της εξυγιάνσεως, το οποίον ανέλαβεν η πλειοψηφία του Έθνους και χάριν του οποίου πάντες ημείς ηγωνίσθημεν, δεν είναι δυνατόν να συνίσταται εις τελείαν ανατροπήν των κατά την τελευταίαν τριετίαν συντελεσθέντων, αλλά δέον κατ' ανάγκην να διακρίνη τα σημεία της εξυπηρετήσεως ευτελών κομματικών συμφερόντων από τα ολίγα υγιά μέτρα της τελευταίας περιόδου, ανατρέπον βεβαίως τα πρώτα, αλλά διατηρούν και μάλιστα τελειοποιούν τα δεύτερα»· βλ. «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις. Υπόμνημα βουλευτών και λογίων», εφ. *Πρωτεύουσα*, 15/2/1921, Έτος 1, ΑΦ. 45, σ. 2· βλ. επίσης: Ο Φρουρός, «Το γλωσσικόν», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 22/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1095, σ. 1-2. Την ίδια άποψη υποστήριξε και η εφημερίδα *Αθήναι*: «Τα καλλιτεχνικά ιδρύματα του Υπουργείου Παιδείας ανάγκη να διατηρηθούν αντί πάσης θυσίας», επισήμαινε η εφημερίδα *Αθήναι*. «Ο άνεμος της ανατροπής ας μη περάση από τα ιδρύματα

ένα πλήθος άλλων δημοσιευμάτων, αυτό που απαιτούνταν ήταν η διοικητική αναβάθμιση αντιβενιζελικών συγγραφέων που είχαν αδικηθεί κατά τις περιόδους της βενιζελικής διακυβέρνησης (σε αυτούς περιλάμβαναν τους Αθάνα, Αμπελά, Δημητρακόπουλο, Καλογερόπουλο, Καρκαβίτσα, Κόκκινο, Παγανέλη, Πορφύρα, Τανάγρα και Χρηστοβασίλη).¹⁵⁴ «Ο Βενιζελισμός είχε την συνήθειαν να αμείβει όλους τους υπόπτους τύπους», παρατηρούσε η αντιβενιζελική *Νέα Ημέρα Τεργέστης*: «υποτίθεται ότι έχομεν την αρχήν να κάμνωμεν το αντίθετον. Τι θα γίνη λοιπόν με το “Αριστείον εφέτος”;» και κατέληγε στην εξής απειλητική αποστροφή: «Να προσέξη [η επιτροπή] να μη αδικήση εαυτήν απονέμουσα κακώς το βραβείον αυτό, το οποίον διά πρώτην φοράν γίνεται “τιμητικόν” όντως και όχι ατιμωτικόν. Να προσέξη λοιπόν πολύ η Επιτροπή».¹⁵⁵

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, η βράβευση του Μωραϊτίδη το 1921, η οποία ικανοποίησε εξίσου τον βενιζελικό και τον αντιβενιζελικό Τύπο¹⁵⁶, θα πρέπει να αποτελούσε ένα βήμα υπαναχώρησης του Δροσίνη προς τις ασκούμενες πιέσεις. Ακόμη περισσότερο, δι’ αυτής της βράβευσης είχε συντελεστεί μια σημαντική ανακατάταξη στη συγκροτούμενη αξιακή ιεραρχία, καθώς, όπως προκύπτει από τη σχετική αρθρογραφία, τα χαρακτηριστικά που αναδεικνύονταν μέσα από το έργο του Μωραϊτίδη ήταν η «γνησιότητα» και η «ελληνικότητα» του πεζογραφικού του ηθογραφισμού. Και καθώς ήταν γενικευμένη η αίσθηση πως μέσω του Μωραϊτίδη αποτιόταν φόρος τιμής και στον Παπαδιαμάντη¹⁵⁷ («νομίζει κανείς ότι το αριστείον εδόθη και εις τους δύο»)¹⁵⁸,

---

ταύτα [...]. Αν είναι απαραίτητον ν’ απομακρυνθούν πρόσωπα ανεπιθύμητα εις την παρούσαν Κυβέρνησιν διά τον ένα ή τον άλλον λόγον, τα πρόσωπα αυτά ας απομακρυνθούν, αρκεί μόνον ν’ αντικατασταθούν δι’ άλλων επίσης ικανών ή ικανωτέρων»· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 18/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 418/6520, σ. 1· ΝΔ. Καλογερόπουλος, «Ιδρύματα καλλιτεχνικά», εφ. *Αθήναι*, 21/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 421/6523, σ. 1. Και αλλού: «Ας ελπίσωμεν ότι η θύελλα θα σταματήσει προ του τεμένου των Μουσών»· βλ. «Το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 19/12/1920, ό.π.

¹⁵⁴ Βλ. «Οι λόγιοι», εφ. *Πρωτεύουσα*, 13/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 12, σ. 1· «Σημειώματα», εφ. *Πολιτεία*, 28/3/1918, Έτος 1, ΑΦ. 133, σ. 1· Α. Καμπάνης, «Το Αριστείον», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), ό.π.· του ίδιου, «Συνεντεύξεις», ό.π.· «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 13/1/1920, ό.π.· «Τα μετάλλια», εφ. *Εφημερίς*, 3/1/1915, ό.π.· «Το Αριστείον», εφ. *Ένωσις*, ό.π.· «Παντού το κόμμα», εφ. *Ένωσις*, ό.π.· «Το Αριστείον», εφ. *Πρωτεύουσα*, 16/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 15, σ. 1· Ενδυμίων, «Μια συνομιλία», εφ. *Πρωτεύουσα*, 23/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 22, σ. 1-2· Τ. Μωραϊτίνης, «Το μετάλλιον», ό.π.· Σ. Αγκάθης, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», ό.π.· Φιλότεχνος, «Το Αριστείον», εφ. *Δράσις*, ό.π. Από τους συγγραφείς που δεν εντάσσονταν στον αντιβενιζελικό συνασπισμό μεγαλύτερη αποδοχή είχε ο Κονδυλάκης και δευτερευόντως ο Γρυπάρης.

¹⁵⁵ Βλ. Ser, «Το Αριστείον», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, 6/1/1921, ΑΦ. 2448, σ. 1.

¹⁵⁶ Βλ. S-, «Ο Μωραϊτίδης», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, 17/1/1921, ΑΦ. 2459, σ. 1· Δάφνης, «Σημειώσεις δύο μηνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1920, σ. 72-73· Π. Καλαποθάκης, «Ο Αριστείουχος», εφ. *Εμπρός*, 10/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8715, σ. 3· Πίκουικ, «Το Αριστείον», ό.π.· Γκρέκο, «Αλ. Μωραϊτίδης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 6/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 1· Φαντάζιο, «Α. Μωραϊτίδης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 2.

¹⁵⁷ Το όνομα του λησμονημένου Μωραϊτίδη είχε κατά τύχη ανασυρθεί στη δημοσιότητα στις αρχές του 1919, όταν ανακαλύφθηκαν στη Σκιάθο οι οικονομικά εξαθλιωμένες αδερφές του Παπαδιαμάντη. Ο Σ.

διατυπώθηκε επιπλέον η άποψη πως η συγκεκριμένη βράβευση επικύρωνε ένα είδος συντηρητικού αντι-αστισμού: σύμφωνα με τον Ζ. Παπαντωνίου επρόκειτο για δύο συγγραφείς «μισούντες» –όχι από προοδευτισμό, όπως διευκρίνιζε, αλλά από θρησκευτική παρόρμηση– «τα καλά και τα δεινά του πολιτισμού».¹⁵⁹ Τέλος, η βράβευση του Μωραϊτίδη ικανοποίησε και τους επικριτές του άκρατου δημοτικισμού, οι οποίοι από καιρό διαμαρτύρονταν για το γεγονός ότι ο σκιαθίτης συγγραφέας είχε αφηθεί στην οικονομική εξαθλίωση, λόγω της απόκλισής του από τον δημοτικιστικό κανόνα.¹⁶⁰

Παρατηρεί κανείς, λοιπόν, ότι η ακραία συντηρητική αθηναϊκή διάνοηση συστηματοποίησε προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 έναν κριτικό λόγο, που στρεφόταν κατά της προωθούμενης πολιτισμικής πολιτικής και ειδικότερα κατά του

Δάφνης δημοσίευσε τότε τη συνέντευξή του με τον συγγραφέα και συνέχισε να διατηρεί μόνιμη επαφή μαζί του εξασφαλίζοντας τη συνεργασία του για λογαριασμό της εφημερίδας *Αθήναι*: βλ. Σ. Δάφνης, «Αλέξανδρος Μωραϊτίδης», εφ. *Αθήναι*, 21/12/1921, Έτος 18, ΑΦ. 65/6556, σ. 1· Α. Μωραϊτίδης, «Ορθρου βαθέως», [χρονογράφημα και επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 12/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 84/6209, σ. 1-2· του ίδιου, «Εις την Αγίαν Βηθλεέμ», εφ. *Αθήναι*, 25/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 69/6560, σ. 1-2. Η βράβευση του Μωραϊτίδη θεωρήθηκε τότε ως ένα είδος άτυπης βράβευσης και του εκλιπόντος Παπαδιαμάντη. Οι ομοιότητες στο έργο και τη ζωή των δύο συγγραφέων είχαν προκαλέσει το ζωνρό ενδιαφέρον της λογοτεχνικής κοινότητας και οδήγησαν στην άμεση περισυλλογή, έκδοση και βράβευση του έργου του Μωραϊτίδη: «Ανεσύρθη εκ της λήθης και έν όνομα ισάξιον του Παπαδιαμάντη, ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, συμπατριώτης και συμμαθητής του πρώτου, διηγηματογράφος και αυτός, θρησκόληπτος όπως εκείνος, [...] εν μέσω αγιογραφιών και συναξαρίων, απόμαχος των γραμμάτων και της ζωής»: βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π., σ. 88-89.

¹⁵⁸ Βλ. Ζ. Παπαντωνίου, «Ο κυρ Αλέξανδρος», εφ. *Πατρίς*, 17/1/1921, Περίοδ. 2, Έτος 31, ΑΦ. 376, σ. 1.

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

¹⁶⁰ Η *Εφημερίς* παρατηρούσε: «Ουδείς *καρηκομών* έμεινεν εκτός θέσεως, ούτε η Κυβέρνησις ηθέλησε να μη αμείψη τους οπαδούς των διαφόρων γλωσσικών συστημάτων, πλην εκείνων οίτινες ως αληθείς Έλληνες ομιλούν και γράφουν την ελληνικήν γλώσσαν, όχι την νόθον, ήν επ' εσχάτων εισήγαγον οι των "γλυκέων υδάτων λόγιοι". Είς εκ των αληθών επιστημόνων, αλλά και σπουδαίως εργασθέντων υπέρ της γλώσσης και της φιλολογίας είναι ο υπέροχος διηγηματογράφος Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, ο ισάξιος του Παπαδιαμάντη [...]. Ο Μωραϊτίδης έζη μέχρι προ ολίγου εγκαταλειμμένος εις τον οικίσκον της οδού Καποδιστρίου [...]. Δεν γνωρίζομεν αν πεινά ο Μωραϊτίδης, αλλά γνωρίζομεν ότι πάσχει, όπως θα έπασχεν ηθικώς πάς όστις έπραξεν ό,τι ήτο δυνατόν διά μίαν ιδέαν και μετά έτη, δοκιμασιών και αγώνων έτη, ερρίφθη εις ένα οικίσκον διά να τερματίση τον βίον. Και άλλοτε εξητήσαμεν μίαν θέσιν διά τον Μωραϊτίδην, ανάλογον προς την επιστημονικήν αξίαν του και σήμεραν ότε πάντες λόγιοι και άλογοι από των ασημοτάτων κατέλαβον θέσεις δεν θα ήτο παράτολμον, αν εξητείτο και *εδίδετο* μία θέσις εις τον Μωραϊτίδην ίνα διέλθη με ολιγοτέρας θλίψεις το γήρας του»· βλ. «Μωραϊτίδης», εφ. *Εφημερίς*, 17/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1078/11684, σ. 1-2 (η πρώτη και η τρίτη υπογράμμιση στο παράθεμα είναι του συγγραφέα, η δεύτερη είναι δική μου). Για μια αντίστοιχη αναφορά, βλ. «Γράμματα και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, ό.π., σ. 103. Την εποχή εκείνη οι οπαδοί της καθαρεύουσας είχαν, άλλωστε, επαναφέρει την αδιάλλακτη ρητορική τους, προτείνοντας στους ηγέτες της αντιβενιζελικής παράταξης το κάψιμο των δημοτικιστικών εγχειριδίων. Το γλωσσικό ζήτημα δίχασε τότε τους αποκαλούμενους «ελληνοκεντρικούς» συγγραφείς. Ο Παράσχος αναγνώριζε ως σημαντική την καθαρευουσιάνικη γραμματολογική παράδοση, ενώ ο Πολίτης και ο Αποστολάκης απέρριπταν την καθαρεύουσα και υποστήριζαν τις αρχές του δημοτικιστικού κινήματος, παρότι κατέκριναν την διά κρατικής παρέμβασης επιβολή του δημοτικισμού και τις πρακτικές των δημοτικιστών ως κοινωνικής ομάδας· βλ. Κ. Παράσχος, «Οι νέοι μας ποιηταί», ό.π.: «Ο δημοτικισμός και η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις», εφ. *Δημοκρατία*, 2/2/1926, Έτος 3, ΑΦ. 779, σ. 1· Φ. Π.[ολίτης], «Ο συμβιβασμός», εφ. *Πολιτεία*, 9/2/1920, Έτος 1, ΑΦ. 185, σ. 3· του ίδιου, «Το γλωσσικόν άρθρον», εφ. *Πολιτεία*, 17/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1214, σ. 3· πρβλ. Δ. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι*, ό.π., σ. 345.

Αριστείου ως πρώτου σταδίου για τη σύσταση της Ακαδημίας. Παρά τα αντι-θεσμικά της χαρακτηριστικά η ελληνοκεντρική αυτή ρητορική φαίνεται πως μετρίασε νωρίς τις ανατρεπτικές της τάσεις, αξιοποιώντας τους υφιστάμενους επικυρωτικούς μηχανισμούς για την αναδιάταξη της υφιστάμενης αξιακής ιεραρχίας. Η ανακάλυψη του Μωραϊτίδη ερχόταν να σηματοδοτήσει την έναρξη της διαδικασίας, μέσω της οποίας επιχειρούνταν η αναβάθμιση μιας σειράς από λογοτεχνικές αξίες, που είχαν υποτιμηθεί κατά την εκπνέουσα δεκαετία των δογματικών αντιπαραθέσεων. Στα επόμενα τρία κεφάλαια του δευτέρου μέρους θα παρακολουθήσουμε πώς τα λογοτεχνικά βραβεία μετεξελίχτηκαν κατά τη μεσοπολεμική περίοδο σε μηχανισμούς αισθητικής ανανέωσης και αξιακών ανασυνθέσεων, κάτι που οδήγησε τελικά στη δραστική αναμόρφωση του υπό διαμόρφωση εθνικού λογοτεχνικού κανόνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Διδακτορική Διατριβή
**Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα
(1910-1942)**

Σωκράτης Νιάρος

Τόμος 2

Ιωάννινα, 2016 - 2017

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ
ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ (1923-1942)**

Κεφάλαιο 4

Βραβεία και παράσημα της περιόδου 1923-1942

Σε αντίθεση με τα βραβεία της προηγούμενης περιόδου, οι επικυρωτικοί μηχανισμοί του Μεσοπολέμου παρουσιάζουν λιγότερη ομοιογένεια, καθώς μέχρι ενός σημείου υπήρξαν προϊόντα λιγότερο μιας κεντρικά σχεδιασμένης πολιτισμικής πολιτικής και περισσότερο ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων. Μέσα στο νέο πλαίσιο γεννήθηκαν και καθιερώθηκαν δύο από τους πιο μακρόβιους θεσμούς αξιακής επικύρωσης, τα Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας και το σύστημα βραβεύσεων της Ακαδημίας Αθηνών, που συνεχίζουν να λειτουργούν μέχρι και σήμερα. Παράλληλα, ο ραγδαία αυξημένος αριθμός ιδιωτικών διαγωνισμών και βραβεύσεων τοπικής εμβέλειας ανέδειξε ένα πλήθος από νέους συγγραφείς, κάτι που συνέβαλε στη συντελούμενη αξιακή ανανέωση. Αυτούς τους νέους επικυρωτικούς μηχανισμούς παρουσιάζουμε στις Ενότητες 2, 3 και 4 του παρόντος κεφαλαίου, έπειτα από τη μεταβατικού χαρακτήρα Ενότητα 1, η οποία εστιάζεται στο θεσμικό κενό που προέκυψε από την παρακμή των θεσμών της προηγούμενης περιόδου.

1. Η παρακμή των επικυρωτικών μηχανισμών της περιόδου 1910-1923

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και εν μέσω των γενικότερων αξιακών ανακατατάξεων που επέφερε η διεθνής κατάρρευση του συνταγματικού, πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού,¹ οι θεσμοί που είχαν κληθεί να υπηρετήσουν την πολιτική του Βενιζέλου έδειχναν όλο και πιο αναποτελεσματικοί στην επιτέλεση του κοινωνικού τους ρόλου.² Οι κρατικοί και ημι-κρατικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί –που είχαν

---

¹ Βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1874)*, ό.π., σ. 31-86. Για το παγκόσμιο πλαίσιο, βλ. Ε. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων· ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914-1991)*, μετ.: Β. Καπετανγιάννης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα ²1999, σ. 145-185.

² Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ο εμπορικός και χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός, η διπλωματική απομόνωση, οι στρατιωτικές αποτυχίες και η οικονομική και κοινωνική κρίση είχαν επιφέρει συνθήκες μακροχρόνιας κυβερνητικής αστάθειας. Μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου, το επαναστατικό κίνημα των βενιζελικών αξιωματικών Ν. Πλαστήρα και Σ. Γονατά είχε επιφέρει την παραίτηση του Κωνσταντίνου, την αντικατάστασή του από τον γιο του Γεώργιο Β' και τον σχηματισμό νέων κυβερνήσεων από τους Αντιστράτηγο Α. Χαραλάμπη (για μία ημέρα) και Σ. Κροκιδά (για δύο μήνες), καθώς και τη δίκη και την εκτέλεση των Έξι. Τον Νοέμβριο του 1922 ο Συνταγματάρχης Γονατάς επέβαλε δικτατορική κυβέρνηση, η οποία διατηρήθηκε για έναν χρόνο, κατά τη διάρκεια του οποίου εκθρόνισε τον βασιλιά και διενήργησε εκλογές, από τις οποίες απείχε η Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Στη συνέχεια, τις ολιγοήμερες κυβερνήσεις Βενιζέλου και Καφαντάρη διαδέχτηκε τον Φεβρουάριο του 1924 η κυβέρνηση

αξιοποιηθεί μέχρι τότε με αρκετή, όπως είδαμε, επιτυχία για την προώθηση της βενιζελικής πολιτισμικής πολιτικής— αδυνατούσαν πια εμφανώς να αποφέρουν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Οι αποτυχίες του πέμπτου Φιλαδελφείου, του τέταρτου Αβερωφείου και του πρώτου Στρατιωτικού Διαγωνισμού (στην πρώτη του προκήρυξη) είχαν ήδη σηματοδοτήσει την απαρχή αυτής της τάσης, που έγινε πιο εμφανής με την αποτυχία άλλων διαγωνισμών, όπως εκείνου που προκηρύχθηκε το 1930 για τη σύνθεση του Ύμνου της Ειρήνης, στο πλαίσιο του Βαλκανικού Συνεδρίου Αθηνών. Προς απογοήτευση μεγάλου μέρους της λογοτεχνικής κοινότητας και της επιτροπής (που αποτελούνταν από τους Δ. Λοβέρδο, Λ. Μακκά, Π. Νιρβάνα και Α. Παπαναστασίου) από τους εξήντα υποβληθέντες ύμνους κανένας δεν κρίθηκε τότε ως άξιος βράβευσης.³ Παρόμοια κατάληξη είχε και ένας διαγωνισμός λαϊκού τραγουδιού του Δήμου Αθηναίων: «το ίδιο αυτό θλιβερό και κάπως παράξενο φαινόμενο», επισήμαινε με φανερή απογοήτευση ο Νιρβάνας, «παρατηρείται σε όλους σχεδόν τους ελληνικούς φιλολογικούς και καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς».⁴

Σε κατάσταση παρακμής και απαξίωσης έμοιαζε να έχει περιέλθει την ίδια περίοδο και ο θεσμός των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας. Από τη στιγμή που τα παράσημα είχαν καταστεί ένα εύκολο, άμεσο και ανέξοδο μέσο ικανοποίησης διαφόρων κοινωνικών αξιώσεων και εξυπηρέτησης της μιλιταριστικής προπαγάνδας των εμπόλεμων κυβερνήσεων,⁵ δεν άργησαν να μετατραπούν σε πεδίο κομματικού ανταγωνισμού μεταξύ

Παπαναστασίου, που κήρυξε έκπτωτη τη δυναστεία των Γλύζμπουργκ προωθώντας τη μετέπειτα πολιτειακή μεταβολή: βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 247-281.

³ Σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες, η επιτροπή επιχείρησε να αναθέσει τη σύνθεση του ύμνου στον Παλαμά, ο οποίος την αρνήθηκε, ισχυριζόμενος ότι δεν γράφει κατά παραγγελίαν· βλ. Π. Νιρβάνας, «Ο βαλκανικός ύμνος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 91, 1/10/1930, σ. 1013-1014· επίσης: Κ. Μπαστιάς, «Ο Βαλκανικός Ύμνος», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 1, τχ. 52, 12/10/1930, σ. 17· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, ό.π.· Κ. Παλαμάς, *Απαντα*, τμ. 16, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1972, σ. 589-590 [= εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24/8/1930]. Σύμφωνα με άλλη πηγή, τον Οκτώβριο του 1929 ο Παλαμάς φέρεται να είχε συνθέσει τον «Ονειρεμένο Ύμνο» για τις ανάγκες της τελετής έναρξης του 27^{ου} Παγκοσμίου Συνεδρίου Ειρήνης, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα. Το ποίημα μεταφράστηκε στα γαλλικά και εκτελέστηκε από τον παγκοσμίου τότε φήμης τενόρο Ο. Λάππα, κατόπιν διεθνούς διαγωνισμού για τη μελοποίησή του· βλ. «Ο,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 786, Οκτώβριος 1929, σ. 16.

⁴ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Φιλολογικοί Διαγωνισμοί», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 209, 1/9/1935, σ. 796-777. Το ίδιο πρόβλημα επισήμαιναν επίσης ο Δαμβέργης, ο Λάβδας και ο Μελάς, οι οποίοι πρότειναν μέτρα για τον καλύτερο τρόπο διεξαγωγής των σχετικών διαγωνισμών· βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 210, 15/9/1935, σ. 885-886.

⁵ Η αξιολόγηση των παρασήμων για τις ανάγκες της στρατιωτικής προπαγάνδας ήταν ένα πανευρωπαϊκό φαινόμενο. Τη δεκαετία του 1910 πραγματοποιήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία διεύρυνση των κριτηρίων για την ένταξη νέων μελών στα Τάγματα Τιμής και για την επιβράβευση διακεκριμένων σε διάφορα επαγγελματικά πεδία πολιτών· βλ. ενδεικτικά: House of Commons - Public Administration Select Committee, *The Honours System. Second Report of Session 2012-2013*, ό.π. Για τη λειτουργία του συστήματος τιμητικών διακρίσεων στο πλαίσιο της ευρύτερης βρετανικής αποικιοκρατικής πολιτικής, βλ.

των δύο κυρίαρχων πολιτικών παρατάξεων και να χάσουν ακόμη και τη στοιχειώδη λειτουργικότητά τους.⁶ Ενδεικτική αυτής της απαξίωσης είναι κάποια επισήμανση του δημοσιογράφου Τ. Σταθόπουλου, που σε σχήμα υπερβολής παρατηρούσε πως τα παράσημα είχαν φθάσει στο σημείο να αξίζουν όσο και τα κοινά υλικά αγαθά:

Εφόσον, λοιπόν, παράγει ο τόπος αφθόνως το εφθηνότατο αυτό προϊόν, ήτο δίκαιον επί τη ευκαιρία της 25^{ης} Μαρτίου, να γίνη και του προϊόντος τούτου μία γενναία διανομή. Και τοιουτοτρόπως εις τους καταθέσαντας εγκαίρως το

ενδεικτικά: J. McLeod, “The English Honours System in Princely India (1925-1947)”, περ. *Journal of the Royal Asiatic Society*, Σειρά Γ', τμ. 4, τχ. 2, Ιούλιος 1994, σ. 237-249· R. W. Stern, *The cat and the lion. Jaipur State in the British Raj*, εκδ. E. J. Brill, Leiden 1988, σ. 121-138. Ο θεσμός των παρασημοφοριών επιστρατεύτηκε, άλλωστε, στη Βρετανία και κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για την προώθηση του πατριωτικού ιδανικού· βλ. ενδεικτικά: C. P. Barclay, *Heroes of Peace: The Royal Humane Society and the Award of Medals in Britain (1774-1914)*, διδακτορική διατριβή, Department of History, University of York, York 2009, σ. 13. Αλλωστε, το Εθνικό Τάγμα της Λεγεώνας της Τιμής (Ordre National de la Légion d'honneur), ανώτατος τίτλος τιμής του γαλλικού κράτους, που θεσπίστηκε το 1802 από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, αποτελούσε εξ αρχής μία καινοτομία προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς σε αντίθεση με τα στατικά Τάγματα της μεσαιωνικής ιπποτικής αριστοκρατίας, προωθούσε την κοινωνική κινητικότητα προς όφελος της εθνικής συλλογικότητας. Ο σκοπός του Τάγματος ήταν να αποτίει φόρο τιμής στους πολίτες που προσέφεραν διαχρονικές «πατριωτικές» υπηρεσίες στο γαλλικό κράτος μέσα από τη στρατιωτική, λογοτεχνική, επιστημονική, καλλιτεχνική ή την ευρύτερη επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Για μια εμπειριστατωμένη ιστορική θεώρηση του θεσμού, βασισμένη στην εξαντλητική παρουσίαση και ερμηνεία του νομοθετικού πλαισίου που αφορά τη θέσπισή του· βλ. την παλαιά μελέτη: M. Saint-Maurice, *Histoire de la Légion-d'Honneur*, εκδ. A. J. Dénain, Paris 1833. Για μια πιο πρόσφατη, χρηστική και περιεκτική παρουσίαση, βλ. A. de Chefdebien, B. Galimard Flavigny, *La Légion-d'Honneur, un ordre au service de la Nation*, εκδ. Gallimard, Paris 2002.

⁶ Σύμφωνα με κάποια ανεπιβεβαίωτη, αλλά και ενδεικτική, πληροφορία εκείνης της εποχής, στην αρχή της νέας δεκαετίας οι μέχρι τότε συντελεσθείσες παρασημοφορήσεις ανέρχονταν σε ένα περίπου εκατομμύριο. Με ειδικά μετάλλια ή με τον Σταυρό του Σωτήρος φέρονται να είχαν επιβραβευτεί στρατιώτες, αξιωματικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, νοσοκόμες, γιατροί, κλητήρες υπουργείων, κληρικοί και σιδηροδρομικοί υπάλληλοι, που είχε θεωρηθεί πως είχαν επιδείξει υψηλό εθνικό φρόνημα κατά τη διάρκεια των πολέμων· βλ. «Η τελετή της απονομής των μεταλλίων πολέμου», εφ. *Εμπρός*, 28/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6415, σ. 2· «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 29/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6416, σ. 5· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 25/7/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6381, σ. 2· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6414, σ. 2· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 6/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6424, σ. 2· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 8/9/1914, ό.π.· «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 20/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6438, σ. 1· «Μετάλλια εις τους σιδηροδρομικούς», εφ. *Εμπρός*, 10/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6428, σ. 5· «Νεότερα: Η τελετή των μεταλλίων. Ο Βασιλεύς ώρισεν ημέραν. Πώς θα γίνη», εφ. *Σκριπ*, 10/8/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6861, σ. 2· «Η τελετή της απονομής των μεταλλίων. Ειδοποίησις του Στρατηγού Καλλάρη», εφ. *Σκριπ*, 19/8/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6870, σ. 2· Ο Χρονογράφος, «Τα μετάλλια», εφ. *Σκριπ*, 25/8/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6876, σ. 1· Περαιστικός, «Παράσημα», εφ. *Εμπρός*, Έτος 26, 21/4/1922, ΑΦ. 9166, σ. 1. Ο πληθωριστικός τρόπος απονομής των παρασήμων είχε προκαλέσει ένα πλήθος απαξιωτικών και επικριτικών δημοσιογραφικών σχολίων. Το 1919 οι διαμαρτυρίες για πρόσωπα που είχαν παρασημοφορηθεί ήταν τόσο έντονες ώστε ανάγκασαν τον Βενιζέλο, που βρισκόταν στο Παρίσι για το Συνέδριο Ειρήνης, να ζητήσει προς επανέλεγχο τον κατάλογο των παρασημοφορούμενων προσώπων· βλ. «Η βροχή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 25/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8005, σ. 3. Για μερικά σκωπτικά σχόλια και επικρίσεις, βλ. ενδεικτικά: «Απονομή παρασήμων. Νέα Αργυρόχρυσος βροχή», εφ. *Εμπρός*, 29/3/1922, Έτος 26, ΑΦ. 9143, σ. 2· «Παράσημα», εφ. *Έθνος*, 17/3/1922, Έτος 8, ΑΦ. 2905, σ. 1· βλ. επίσης το ακόλουθο ενδεικτικό χιουμοριστικό στιγμιότυπο της εφημερίδας *Αθήναι*: «Μετά τας αθρόας παρασημοφορίας ερωτά ο μικρός: “Όσοι δεν έχουν παράσημα ποίοι είναι;”. “Είναι οι άσημοι πολίται...”. “Και αυτοί που έχουν;”. “Αυτοί πλέον είναι παράσημοι!”» («Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 26/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 157/5559, σ. 2). Το φαινόμενο επιτάχθηκε από την πρώτη κι όλας στιγμή της κυβερνητικής αλλαγής του 1920 προκαλώντας νέες γενικευμένες διαμαρτυρίες, βλ. «Τα παράσημα», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 12/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 354, σ. 1· Περαιστικός, «Παράσημα», εφ. *Εμπρός*, ό.π.

κουπόνιον [...] εδόθησαν προχθές πενήντα δράμια βακαλάου και ένας αργυρούς σταυρός του Τάγματος του Σωτήρος.⁷

Το 1926 ο Νιρβάνας διακωμωδούσε την απαξίωση των παρασήμων, παρατηρώντας ότι στο εξής «θα γίνουν γυναικεία κοσμήματα της μόδας»,⁸ ενώ δέκα χρόνια αργότερα σχολίαζε:

Να λοιπόν, που και σε κάτι πρακτικώτερο χρησιμεύουν τα παράσημα, εκτός από τη θεωρητική τους αξία. Αν κρίνη μάλιστα κανείς από τα αμέτρητα παλιά παράσημα που βρίσκονται στις βιτρίνες των αρχαιοπωλείων, –στα υπαίθρια σαράφικα της οδού Αθηνάς, που αγοράζουν μισοτιμής διάφορα χρυσαφικά, μέτρησα, περαστικός κάποτε, όχι λίγα,– φαίνεται ότι, σε δύσκολες στιγμές, πολλοί φουκαράδες, ή κληρονόμοι τους, εξαργυρώνουν θλιβερά την παλιά τους δόξα και βολεύονται όπως-όπως οι χριστιανοί. Και, όταν η δόξα μπορεί να γίνη ψωμί, σε κάτι χρησιμεύει κ' η δόξα.⁹

Σε μια τελευταία προσπάθειά της να ανακόψει αυτήν την τάση, η κυβέρνηση Γούναρη είχε αποφασίσει στα τέλη του 1921 τη διεύρυνση της μεταρρύθμισης του βενιζελικού Νόμου 613/1915, ώστε να τεθούν ακόμη πιο αυστηροί περιορισμοί στη λειτουργία του θεσμού.¹⁰ Με την πολιτειακή, όμως, μεταβολή του 1924 κυοφορήθηκαν διεργασίες που οδήγησαν σε κατάργηση των παρασημοφοριών, η οποία κατοχυρωνόταν από το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1925.¹¹ Παρά ταύτα, λίγους μόλις μήνες αργότερα η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου επανέφερε με νομοθετική πρωτοβουλία το Τάγμα του Σωτήρος (έχοντας όμως ταυτόχρονα περιορίσει τη δυνατότητα για περαιτέρω διεύρυνσή

⁷ Βλ. Τιμ.[ολέων] Σταθ.[όπουλος], «Τα μιχλιμπιδία», εφ. *Έθνος*, 27/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1481, σ. 1. Λίγα χρόνια αργότερα, μετά την κατάργηση του θεσμού, άρχισαν να δημοσιεύονται αγγελίες για την εξαγορά παλαιών παρασήμων: «Αγοράζω χρυσά κοσμήματα, αδάμαντας, μπριγιάντ, δακτυλιολίθους πάσης αξίας – παντός είδους ωρολόγια – παλαιά ασημια – παντός είδους παράσημα – νομίσματα Καποδίστρια (Φοίνιξ) – εικόνες Βυζαντινές, κομπολόγια [...] με τας ανωτέρας τιμάς όλων των άλλων καταστημάτων»· βλ. ενδεικτικά την αγγελία: «Αγοράζω!», εφ. *Ριζοσπάστης*, 4/9/1933, Περίοδ. Α', Έτος 3, ΑΦ. 716, σ. 2 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

⁸ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Τα παράσημα», περ. *Εξέλιση*, Έτος 2, τχ. 88, 3/10/1926, σ. 1.

⁹ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Παράσημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 222, 15/3/1936, σ. 390-391.

¹⁰ Με τον συγκεκριμένο νόμο προστέθηκαν νέοι όροι σχετικά με την απαιτούμενη προϋπηρεσία και τον βαθμό των υποψηφίων και διευρύνθηκε η επί των παρασήμων φορολογία· βλ. ΒΔ. «Περί του τρόπου της απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας αριστεύσαντας εις κλάδους της Δημοσίας Υπηρεσίας, του Στρατού ή του Β.[ασυλικού] Ναυτικού», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 241, 22/12/1921, σ. 1215-1216.

¹¹ «Εις πολίτας Έλληνας τίτλοι ευγενείας ή διακρίσεως, ή παράσημα, πλην των μεταλλίων πολέμου, ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται»· βλ. Σύνταγμα/1925, Άρ. 5, §5, εδ. β'. Η Δ' Εθνοσυνέλευση είχε μάλιστα αφαιρέσει από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δυνατότητα να απονέμει παράσημα ακόμη και προς ξένους πολίτες· βλ. Δ. Π. Αλικανιώτης, *Το συντακτικό έργο των Γ' και Δ' Εθνικών Συνελεύσεων και της Βουλής του 1926· συγκριτική έρευνα*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2000, σ. 109, 255, 259· πρβλ. «Αι κυριώτεροι διατάξεις του υπογραφέντος χθες νέου Συντάγματος του κ. Παπαναστασίου», εφ. *Εμπρός*, 12/9/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10363, σ. 3.

του)¹² και ίδρυσε το Τάγμα του Φοίνικος προς αντικατάσταση του καταργηθέντος Τάγματος του Γεωργίου Α'.¹³ Στο Νομοθετικό Διάταγμα περί του νέου Τάγματος¹⁴ –που διατηρούσε τη δομή και το πλαίσιο λειτουργίας των παλαιότερων–¹⁵ τα «γράμματα και οι τέχνες» αναφέρονταν ρητά ως πεδίο «δημόσιας λειτουργίας» –πέρα από τις επιστήμες, το εμπόριο, τη γεωργία, τη βιομηχανία και τη ναυτιλία–, ικανό να προσφέρει στους «έλληνας υπηκόους» τη δυνατότητα να διακριθούν για τις «καλές υπηρεσίες τους προς την Πατρίδα» (Αρ. 1).¹⁶ Ολοκληρώνοντας, εν τέλει, την προηγηθείσα συνταγματική προεργασία, το Σύνταγμα του 1927 παγίωνε την απαγόρευση της απονομής παρασήμων προς έλληνας πολίτες.¹⁷

Ένας από τους πρώτους και λίγους συγγραφείς, που τιμήθηκαν στον Μεσοπόλεμο με το νέο παράσημο, ήταν ο Καβάφης, στον οποίο απονεμήθηκε τον Ιούλιο του 1926 το

¹² Το εν λόγω παράσημο μπορούσε στο εξής να απονέμεται μόνο σε «διαπρέψαντες κατά τους υπέρ Πατρίδος αγώνας Έλληνας πολίτας», σε «διακριθέντας εν ταις διαφόροις αυτής λειτουργίαις στρατιωτικούς και πολιτικούς άνδρας», σε «παρασχόντας αυτή όλως εξαιρετικές υπηρεσίας» και σε ξένους πολίτες «όλως εξαιρετικής προσωπικότητος»: βλ. το Άρ.1 του ΝΔ. «Περί τροποποίησης του άρθρου 9 του “περί ιδρύσεως του Τάγματος του Σωτήρος της 20^{ης} Μαΐου 1833” νόμου», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 225, 9/7/1926, σ. 1771-1772.

¹³ Βλ. «Νέον παράσημον», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξανδρείας), ό.π.

¹⁴ Βλ. ΝΔ. «Περί ιδρύσεως και ετέρου Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα του Φοίνικος”», ό.π.

¹⁵ Οι Τάξεις του Τάγματος ήταν πέντε (Αρ. 2). Τα μέλη της τάξεως του Αργυρού Σταυρού μπορούσαν να είναι απεριορίστοι αριθμού. Η Τάξη του Χρυσού Σταυρού μπορούσε να αριθμεί το πολύ 525 μέλη, η Τάξη του Ταξιάρχου 175, του Ανωτέρου Ταξιάρχου 55 και της Μεγάλης Ταινίας 20 (Αρ. 2). Για την προαγωγή από κατώτερη Τάξη σε ανώτερη έπρεπε να τηρείται αυστηρά η ιεραρχία, κάτι που δεν ίσχυε για πολίτες ξένων κρατών (Αρ. 3). Με μετέπειτα τροποποίηση διευκρινιζόταν ότι «εις τους έχοντας όμως τιμηθή διά τινος των βαθμών του Σωτήρος δύναται ν' απονεμηθή ο αμέσως ανώτερος τοιούτος του Τάγματος του Φοίνικος, εις δε τους έχοντας τιμηθή διά τινος των βαθμών του Τάγματος του Φοίνικος δύναται ν' απονεμηθή ο αντίστοιχος τοιούτος του Τάγματος του Σωτήρος», βλ. Άρ. 1 του ΝΔ. «Περί συμπληρώσεως του άρθρ. 3 του από 13 Μαΐου 1926 περί ιδρύσεως του Τάγματος του Φοίνικος Νομοθετικού Διατάγματος», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 249, 24/7/1926, σ. 1919-1920. Η απονομή των παρασήμων του Τάγματος συνεπαγόταν ισόβια διάκριση, μπορούσε όμως να ακυρωθεί σε περιπτώσεις παραβίασης του ποινικού κώδικα και της υφιστάμενης νομοθεσίας (Αρ. 4). Η παραλαβή των σχετικών διπλωμάτων και διασήμων από το τιμώμενο πρόσωπο και η συνακόλουθη εγγραφή του στο μητρώο του Τάγματος, τελούνταν –με εξαίρεση τους πολίτες ξένων κρατών– μετά από υποβολή διπλότυπου πληρωμής του οριζόμενου φόρου στο Δημόσιο Ταμείο. Ο φόρος αντιστοιχούσε σε 200 δρχ. για την Τάξη του Αργυρού Σταυρού, 300 δρχ. για την Τάξη του Χρυσού Σταυρού, 400 δρχ. για την Τάξη των Ταξιαρχών και 600 δρχ. για την Τάξη των Ανωτέρων Ταξιαρχών. Για την εγγραφή στην τάξη της Μεγάλης Ταινίας δεν απαιτούνταν καταβολή φόρου (Αρ. 6). Μετά τον θάνατο του παρασημοφορούμενου, τα διάσημα όφειλαν να επιστραφούν στο Υπουργείο Εξωτερικών (Αρ. 7).

¹⁶ Εν αντιθέσει προς τους έλληνας «υπηκόους», οι ξένοι μπορούσαν να παρασημοφορηθούν απλώς και μόνο «λόγω ταύτης ή εκείνης της προσωπικότητός των» (Αρ. 1).

¹⁷ Βλ. Άρ. 6, §3, εδ. β', Σ/1927· Δ. Π. Αλικανιώτης, ό.π., σ. 259. Σύμφωνα με δημοσίευμα της εποχής, το 1925 διαλύθηκε για οικονομικούς λόγους και η επιτροπή που ήταν αρμόδια για την απονομή του Τάγματος του Παναγιού Τάφου που ανήκε στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων· βλ. «Τα παράσημα του Αγίου Τάφου. Διελύθη η επιτροπή», εφ. *Εμπρός*, 28/7/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10318, σ. 3. Με το παράσημο αυτό είχαν τιμηθεί συντηρητικοί κυρίως λογοτέχνες, όπως η Ε. Δημητρακοπούλου-Λόντου (1925)· βλ. «Μία σταυροφόρος», εφ. *Εμπρός*, 25/7/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10315, σ. 2. Για περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τα εκκλησιαστικά Τάγματα Αριστείας, βλ. Σ. Θ. Καμαλάκης, Μ. Γ. Βαρβούνης, *Πατριαρχικά Τάγματα Αριστείας του Αλεξανδρινού Θρόνου*, ό.π., σ. 17-24.

Αργυρό Παράσημο του Τάγματος του Φοίνικος από την κυβέρνηση Πάγκαλου.¹⁸ Την εποχή εκείνη τμηματάρχης των Γραμμάτων και των Τεχνών στο Υπουργείο Παιδείας ήταν (για λίγες ακόμη ημέρες) ο Ι. Γρυπάρης και δεν θα ήταν ίσως παρακινδυνευμένο να υποθεθεί ότι η συγκεκριμένη απόφαση ήταν δική του –ιδίως μάλιστα εάν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι λίγους μόλις μήνες νωρίτερα ο Γρυπάρης (όπως και οι έτεροι «μεταπαλαμικοί» Μαλακάσης και Νιρβάνας) είχε υποστηρίξει ένα από τα πρώτα εγχειρήματα οργανωμένης προβολής του καβαφικού έργου στο αθηναϊκό κοινό.¹⁹ Καθώς η είδηση της παρασημοφόρησης του Καβάφη δεν πήρε έκταση στον αθηναϊκό τύπο, άρχισαν να διαδίδονται (ανυπόστατες, όπως φαίνεται) φήμες, που αμφισβητούσαν την αυθεντικότητά της, όπως προκύπτει από την ακόλουθη παρατήρηση στον *Ταχυδρόμο* της Αλεξάνδρειας:

Η “Πρωΐα” των Αθηνών αγγέλλει ως εξής την απονεμηθείσαν εις τον ποιητήν κ. Καβάφην τιμήν:

“Εις τον Έλληνα ποιητήν της Αλεξανδρείας κ. Κ. Καβάφην απενεμήθη το Αργυρούν παράσημον του νέου Τάγματος του Φοίνικος.

Ο κ. Καβάφης είναι γνωστότατος μεταξύ των διανοουμένων μας και τιμάται ιδιαζόντως υπό της μορφωμένης Ελληνικής κοινωνίας της Αιγύπτου διά την εξαιρετικήν του μόρφωσιν και το ισχυρόν του ποιητικόν τάλαντον”.

Οι άσπονδοι φίλοι του κ. Καβάφη, οι ανησυχήσαντες μήπως η είδησις της παρασημοφορίας του ήτο ψευδής, παρακαλούνται να ησυχάσουν.²⁰

Πέρα από τους διαγωνισμούς «πατριωτικής» λογοτεχνίας και τα τάγματα τιμής και αριστείας, φθορά υπέστη και το Αριστείο, που, μολονότι δεν καταργήθηκε, περιήλθε σε κατάσταση υπολειπόμενης έπειτα από τη βράβευση του Μωραϊτίδη. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1910 είχε ήδη αρχίσει να διαφαίνεται η παρακμή του. Με την αύξηση των πολιτικών πιέσεων για την ίδρυση της Ακαδημίας, γνωστοποιήθηκαν τότε οι προθέσεις του Δροσίνη να τροποποιήσει τον περί Αριστείου νόμο, προκειμένου να συντελεστεί η μαζική και οριστική βράβευση όσων λογοτεχνών επρόκειτο, κατά τις εκτιμήσεις, να

¹⁸ Βλ. «Απονομή παρασήμου», εφ. *Πολιτεία*, 23/7/1926, Έτος 9, ΑΦ. 2870, σ. 2.

¹⁹ Η παρασημοφόρηση του Καβάφη συντελέστηκε στην εποχή, κατά την οποία είχε ξεκινήσει το εγχείρημα οργανωμένης προβολής του καβαφικού έργου στο αθηναϊκό κοινό. Το φθινόπωρο του 1924 κυκλοφόρησε με επιμέλεια του Μ. Βαϊάνου το αφιερωματικό τεύχος της *Νέας Τέχνης*, όπου παρουσιάζονται οι γνώμες διαφόρων συγγραφέων για το καβαφικό έργο. Ο Γρυπάρης χαρακτήριζε τον ποιητή ως «μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και ξεχωριστές φυσιογνωμίες του νεοελληνικού λυρισμού», παρότι, από υποκειμενική άποψη, δεν τον συγκινούσε το έργο του· βλ. «Για το έργο του Αλεξανδρινού ποιητού Κ. Π. Καβάφη», περ. *Νέα Τέχνη*, τχ. 7-10, Ιούλιος-Οκτώβριος 1924, σ. 91-92. Για μια παρουσίαση και μελέτη της υποδοχής του καβαφικού έργου από την αθηναϊκή κριτική αυτής της περιόδου, βλ. Χ. Λ. Καραόγλου, *Η αθηναϊκή κριτική και ο Καβάφης*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985.

²⁰ Βλ. «Ο κ. Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* (Αλεξανδρείας), 28/7/1926, Έτος 46, ΑΦ. 172, σ. 2.

στελεχώσουν την Ακαδημία.²¹ Όπως, άλλωστε, είδαμε στη δεύτερη ενότητα του Κεφαλαίου 2, οι σφοδρές επικρίσεις για τις αποφάσεις των κριτικών επιτροπών είχαν καταστήσει, έτσι κι αλλιώς, δύσκολη τη συνέχιση των απονομών.²²

Έτσι, στο διάστημα από το τέλος της δεκαετίας του 1910 μέχρι το 1923 παγιώθηκε η άποψη ότι το Αριστείο έπρεπε είτε να τροποποιηθεί είτε να καταργηθεί. Από τον αντιβενιζελικό Τύπο, το περιοδικό *Πινακοθήκη* υποστήριζε τη διά μιάς απονομή του «εις δέκα, είκοσι ανεγνωρισμένους παλαιότερους λογίους» και την εφεξής απονομή του «εκλεκτικώς, αδιαφόρως της αρχαιότητος του γράφοντος, εις το καλύτερον εκδιδόμενον εντός διετίας λογοτεχνικόν βιβλίον».²³ Η *Εσπερινή* επικροτούσε την πρόταση για κατάργηση ή πλήρη αναμόρφωση του Αριστείου και την εφάπαξ απονομή επάθλου αξίας δεκαπέντε έως είκοσι χιλιάδων δραχμών σε όλους τους γνωστούς και ηλικιακά ώριμους λογοτέχνες.²⁴ Η *Πολιτεία* και η *Νέα Ημέρα Τεργέστης* εισηγούνταν την πλήρη κατάργηση του μεταλλίου, που κατά την άποψή τους αντί να προάγει την ευγενή άμιλλα μεταξύ των συγγραφέων, προκαλούσε την ακατάσχετη αντιζηλία τους.²⁵ Ο Φ. Πολίτης συμφωνούσε με αυτή την πρόταση· παρατηρούσε όμως ότι, εάν παρ' όλα αυτά αποφασιζόταν η διατήρηση του Αριστείου, απαιτούνταν οπωσδήποτε η τροποποίηση του νόμου, ώστε να

²¹ Σύμφωνα με φήμες που μετέφερε το περιοδικό *Πινακοθήκη*, από την αρχή ακόμη του 1918 υπήρχε έτοιμο νομοσχέδιο «περί ονομασίας δεκαπέντε Ακαδημαϊκών, οι οποίοι [προορίζονταν] μετά των ήδη αριστειούχων να αποτελέσουν την Ακαδημίαν»· βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, ό.π. Φήμες περί μαζικής και οριστικής απονομής του Αριστείου κυκλοφορούσαν και το 1919. Η εφημερίδα *Αθήναι* πιθανολογούσε ότι ο νόμος θα τροποποιούνταν, διότι είχε παρέλθει η προθεσμία για τη σύγκληση και τον διορισμό της επιτροπής, χωρίς να έχει δημοσιευτεί κάποιο σχετικό διάταγμα. Υπέθετε ακόμη ότι οι αρμόδιοι ανέμεναν την επιστροφή του Βενιζέλου από το Παρίσι, προκειμένου να πάρουν την έγκρισή του για την τροποποίηση· βλ. «Η μεταρρυθμίσις του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 6/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 110/5869, σ. 1. Πρβλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, ό.π., σ. 137.

²² Η εφημερίδα *Νέα Ελλάς* απέδιδε την πρόθεση του υπουργείου να απονεμίει το Αριστείο στους συγγραφείς Βλαχογιάννη, Δαμβέργη, Καμπούρογλου, Ξενοπούλο και Στρατήγη στη μεγάλη δυσaréσκεια που είχε προκληθεί από την απόφαση της επιτροπής του 1919 να μην τελέσει καμία βράβευση· βλ. «Αριστεία και πρεσβεία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 15/1/1919, Έτος 16, ΑΦ. 1709, σ. 1. Ο Καμπάνης παρατηρούσε πως «ο θεσμός μεταρρυθμιζόμενος θα επιτρέψη την εισαγωγή άλλων 5-6 λογίων από τους μάλλον ηλικιωμένους»· βλ. Α. Καμπάνης, «Επανορθώσεις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), ό.π. Και αλλού: «Εις την σκέψιν αυτήν ήχθη, λέγουν, ο κύριος Δροσίνης, όταν είδε την τελευταίαν βατραχομουμαχίαν μερικών εκ των επιδόξων αριστέων και όταν αντελήφθη ότι επιτιλιζέτο από τους επιληπτικούς αφρούς ενός από τους πρεσβύτας του φιλολογικού συναφίου»· βλ. του ίδιου, «Καταργείται», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), ό.π. Σε άλλο πάλι άρθρο του έγραφε: «Δίδεται όμως και άλλη εξήγησις [...]. Ο κ. Ξενοπούλος, λέγουν, θέλει να προκαλέση μεταρρυθμισιν του παραδόξου Αριστεϊακού θεσμού, ο οποίος εφόνευσε την κοινωνικήν ειρήνην εις την Ελλάδα. Διά δε της μεταρρυθμίσεως αυτής να εισέλθη με πέντε ή έξι εκ των λογίων της γενεάς του εις τον κύκλον των Ακαδημαϊκών»· βλ. Α. Καμπάνης, «Le cas Xenopoulos (Γύρω από το Αριστεϊόν)», ό.π.

²³ Βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, ό.π.

²⁴ Βλ. Έσπερος, «Το Αριστεϊόν», εφ. *Εσπερινή*, 11/1/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7202, σ. 1.

²⁵ Βλ. Ο Συμπολίτης, «Η ανθρώπινη αχαριστία», εφ. *Πολιτεία*, 14/1/1919, Έτος 2, ΑΦ. 421, σ. 1· Ser, «Το Αριστεϊόν», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, ό.π.: S-, «Ο Μωραϊτίδης», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, 17/1/1921, ΑΦ. 2459, σ. 1.

υποχρεούται η εκάστοτε επιτροπή να δημοσιεύει αναλυτικές εισηγητικές εκθέσεις, που θα εξηγούν το σκεπτικό των αποφάσεών της.²⁶ Ο Α Καμπάνης προσέθετε ότι σε ενδεχόμενη τροποποίηση έπρεπε να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι στην υφιστάμενη μορφή του το Αριστείο απέκλειε άξιους συγγραφείς και λογίους που δεν ασχολούνταν με τα καθιερωμένα λογοτεχνικά είδη.²⁷ Ο Λ. Πορφύρας θεωρούσε πως ήταν καιρός να πραγματοποιηθεί η μετάβαση από το προκαταρκτικό στάδιο του Αριστείου στη σύσταση της Ακαδημίας.²⁸

Θετικά διακείμενοι απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο ήταν και οι εμπορικά επιτυχημένοι συγγραφείς Α. Τανάγρας και Γ. Ξενόπουλος, οι οποίοι θα εκτιμούσαν ίσως πως η εν είδει παρασημοφορίας αθρόα απονομή του Αριστείου στους κοινώς θεωρούμενους ως επιτυχημένους συγγραφείς θα τους ευνοούσε. Σύμφωνα με τον Τανάγρα, το Αριστείο έπρεπε αρχικά να απονεμηθεί σε δέκα ή είκοσι λογοτέχνες, στους οποίους ο ίδιος δεν δίσταζε να συμπεριλάβει και τον εαυτό του. Αναγόρευση άλλου συγγραφέα σε μέλος αυτών των επίλεκτων «αριστέων» θα έπρεπε να συντελείται μόνο σε περιπτώσεις θανάτου κάποιου από τους υφιστάμενους «αριστείς». Η έτσι σχηματιζόμενη ολομέλεια των «αριστέων» θα είχε το καθήκον να επιβραβεύει σε ετήσια βάση και χωρίς την απονομή Αριστείου κάθε νέο αξιόλογο βιβλίο, «όπως γίνεται αλλού».²⁹ Αρμόδιος για την εκλογή αυτών των αρχικών «αριστέων» έπρεπε, κατά τον Τανάγρα, να είναι ο «φιλέλληνας» διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, καθηγητής Γ. Φουζέρ, ώστε να αποφευχθούν οι αντιπαραθέσεις γύρω από την αντικειμενικότητα των κριτικών επιτροπών.³⁰ Ο Ξενόπουλος επιθυμούσε τροποποίηση, που θα όριζε διεύρυνση της

²⁶ Βλ. Φ. Π.[ολίτης], «“Η κωμωδία του Αριστείου”, Ι.», εφ. *Πολιτεία*, ό.π.: του ίδιου, «“Η κωμωδία του Αριστείου”, ΙΙ.», εφ. *Πολιτεία*, 26/2/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1165, σ. 7.

²⁷ Βλ. Α. Καμπάνης, «Ο κύκλος των γραμμάτων (το Αριστείον)», ό.π. Από τον Παλαμά η άποψη αυτή είχε διατυπωθεί έμμεσα, βλ. W. [= K. Παλαμάς], «Το φιλολογικόν 1918», εφ. *Εμπρός*, 1/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 7982, σ. 1.

²⁸ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο Λάμπρος Πορφύρας διά το Αριστείον...», ό.π.

²⁹ Βλ. Α. Τανάγρας, «Διά το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 18/1/1919, ό.π.: βλ. επίσης το ειρωνικό σχόλιο της Λ. Γ. Ζαδέ, «Το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 19/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 92/5851, σ. 1, και την απάντηση του Τανάγρα, «Περί το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 20/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1.

³⁰ «Ν’ αναλάβη ο κ. υπουργός της Παιδείας να παρακαλέση τον φιλέλληνα λογοτέχνην και διευθυντήν της Γαλλικής αρχαιολογικής σχολής κ. Φουζέρ, να διεξέλθη αυτός τα έργα των εχόντων υπερεικοσαετή φιλολογικήν εργασίαν ανεγνωρισμένου και επιβεβλημένου εις το κοινόν ονόματος εργατών του λόγου και ν’ αποφασίση αυτός μακράν παντός προσωπικού, ποίοι είναι οι άξιοι επισήμου αναγνωρίσεως» βλ. Α. Τανάγρας, «Διά το Αριστείον» [επιστολή], ό.π. Ο Gustave Fougère (1863-1927), που διετέλεσε διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής την περίοδο 1913-1919, απάντησε με επιστολή του πως ούτε είχε ούτε επιθυμούσε να έχει καμία ανάμειξη στο ζήτημα του Αριστείου· βλ. Γ. Φουζέρ, «Περί το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 24/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 97/5856, σ. 1.

κριτικής επιτροπής, υποχρεωτική ψήφο των μελών της και απαγόρευση υποψηφιοτήτων βάσει ανατυπώσεων παλαιότερων έργων.³¹

Παρόμοιες απόψεις διατυπώνονταν ακόμη και από συγγραφείς του κύκλου Δροσίνη. Ο Παλαμάς, λόγου χάριν, παρότι διαφωνούσε με το ενδεχόμενο της αθρόας απονομής του Αριστείου, επεσήμαινε, αφενός, πως η υφιστάμενη μορφή του Αριστείου δεν ευνοούσε τη μετεξέλιξή του σε Ακαδημία και, αφετέρου, πως ήταν άδικο να αποκλείονται από το σώμα των «αριστέων» όσοι άξιοι συγγραφείς δεν είχε τύχει να καλλιεργήσουν τα καθιερωμένα λογοτεχνικά είδη.³² Με την κατάργηση του Αριστείου συμφωνούσε ο Καμπούρογλου,³³ ενώ ο Νιρβάνας θεωρούσε πως ο νόμος έπρεπε απλώς να τροποποιηθεί, ώστε να αρθούν οι αντιφάσεις, που τον καθιστούσαν δυσλειτουργικό:

Ο θεσμός αυτός είναι ένας θεσμός νόθος. Βραβείον (prix) είναι και βραβείον δεν είναι. Ειδικόν παράσημον είναι και παράσημον δεν είναι. Θέσις διακριτική είναι και θέσις δεν είναι. Αλλά τι είναι λοιπόν; Κάτι τι απ' όλα και τίποτε ωρισμένον και ευχαρακτήριστον.³⁴

Ο Στρατήγης επικροτούσε την διά μιάς αναγόρευση των παλαιών και καθιερωμένων συγγραφέων σε «αριστείς» –στους οποίους συμπεριλάμβανε τον εαυτό του, καθώς και τους Βλαχογιάννη, Γαβριηλίδη, Δημητρακόπουλο, Καμπούρογλου, Καρκαβίτσα, Κονδυλάκη, Νιρβάνα, Ξενόπουλο και Πωπ.³⁵ Ο Μελάς θεωρούσε πως το Αριστείο «έπρεπε να δοθή ομαδικώς εις όλους εκείνους, οι οποίοι το επιθυμούν κι' έχουν να παρουσιάσουν έργα ανάλογα προς τα “Φωτερά Σκοτάδια” [του Δροσίνη], τα “Σπασμένα Μάρμαρα” [του Πολέμη] και την “Νίκη του Λεωνίδα” [του Άννινου]».³⁶

Την τροποποίηση του Αριστείου επιθυμούσε, τέλος, και ο κύκλος του *Νουμά*. Στα 1919 η σύνταξη του περιοδικού υποστήριζε ότι το μετάλλιο έπρεπε να διαιρεθεί σε δύο μικρότερα μετάλλια, εκ των οποίων το ένα να προορίζεται για την προώθηση νέων ταλαντούχων συγγραφέων και το άλλο για την επιβράβευση των καταξιωμένων, ώριμων λογοτεχνών.³⁷ Λίγα χρόνια αργότερα, όμως, ο *Νουμάς* αναθεωρούσε ελαφρώς την άποψή του: η αθρόα απονομή του Αριστείου σε καθιερωμένους λογοτέχνες θα το οδηγούσε σε

³¹ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, *Η κωμωδία του Αριστείου*, ό.π., σ. 31.

³² Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείου», ό.π.· W. [= Κ. Παλαμάς], «Το φιλολογικόν 1918», ό.π.

³³ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Αριστειάδος συνέχεια. Ομιλεί ο κ. Δημ. Καμπούρογλους και επιγραμματίζει», ό.π.

³⁴ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Ένας νόθος θεσμός», εφ. *Εστία*, 16/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9114, σ. 1.

³⁵ Βλ. Σ. Δ.[άφνης], «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Στρατήγης», ό.π.

³⁶ Βλ. Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Τραγική απόφασις», ό.π.

³⁷ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 622, 9/3/1919, σ. 189.

εκφυλισμό, όπως ακριβώς είχε συμβεί και με τα παράσημα του Τάγματος του Σωτήρος· γι' αυτό έπρεπε να μετατραπεί σε μέσο ετήσιας ενίσχυσης των νέων λογοτεχνών.³⁸

Στις αρχές του 1923, καθώς η Επαναστατική Επιτροπή του Κινήματος του 1922 αποφάσισε με πρωτοβουλία του Αιγινήτη³⁹ την οριστική διευθέτηση του ημερολογιακού ζητήματος, δημιουργήθηκαν και πάλι ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη σύσταση της Ακαδημίας. Έτσι, στις 15 Νοεμβρίου του 1923 απονεμήθηκε το Αριστείο σε δέκα έξι λογοτέχνες⁴⁰ που είχαν αξιολογηθεί ως «από μακροτέρου ήδη χρόνου» καθιερωμένοι «διά της κοινής αναγνωρίσεως» (βλ. Πίνακα 4.1). Ήταν μια απονομή, που έγινε μέσω απλού διατάγματος, χωρίς προηγούμενη νομοθετική τροποποίηση και χωρίς τον συνυπολογισμό των κριτηρίων που όριζε ο υφιστάμενος νόμος, κάτι που προκάλεσε νέες, ασθενείς τούτη τη φορά, διαμαρτυρίες.⁴¹ Κάθε ένας από τους τιμώμενους λογοτέχνες ελάμβανε τα διάσημα και το δίπλωμα του Αριστείου, καθώς και 5.000 δραχμές, προκειμένου να μεριμνήσει ο ίδιος για την κατασκευή του μεταλλίου του.⁴² Τα διαθέσιμα δεδομένα δεν παρέχουν σαφή εικόνα για την πατρότητα της ιδέας. Σύμφωνα με κάποιο δημοσίευμα, η μαζική αυτή απονομή ήταν προσωπική απόφαση του Δροσίνη, που –αν και εκτός υπουργείου– φερόταν να είχε υποβάλει τον κατάλογο με τα ονόματα των συγγραφέων στον υπουργό Παιδείας, μέσω του νέου Τμηματάρχη Γραμμάτων και Τεχνών, Ι. Γρυπάρη.⁴³ Από άλλη, ωστόσο, πηγή προκύπτει η πληροφορία, ότι η συγκεκριμένη απονομή ήταν «αποκλειστικό έργο της εμπνεύσεως» του Γ. Παπανδρέου.⁴⁴ Σε κάθε περίπτωση, ήταν φανερό πως το Αριστείο είχε κλείσει τον κύκλο της αποστολής του, έχοντας προετοιμάσει το έδαφος για τη σύσταση της Ακαδημίας Αθηνών. Λίγα χρόνια

³⁸ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 771, ό.π., σ. 133-134.

³⁹ Το Κίνημα του Πλαστήρα και του Γονατά εκδηλώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1922 μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και διατηρήθηκε στην εξουσία μέχρι τον Ιανουάριο του 1924· βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 251-277. Για την υιοθέτηση του Γρηγοριανού Ημερολογίου με πρωτοβουλία του Αιγινήτη, βλ. *στο ίδιο*, σ. 259-260· Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων (1923-1940)*, τμ. 1, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997, σ. 67-68· Δ. Μαλέσης, «Το παλαιοημερολογιακό ζήτημα (1924-1952): όψεις της πολιτικής και πολιτισμικής σύγκρουσης στο Μεσοπόλεμο και στη μεταπολεμική περίοδο», περ. *Μνήμων*, τχ. 22, Ιανουάριος 2000, σ. 135-169.

⁴⁰ Αρχικά το Αριστείο απονεμήθηκε σε δέκα πέντε λογοτέχνες, όμως λίγες ημέρες αργότερα διευκρινίστηκε, με συμπληρωματική ανακοίνωση, πως στους «αριστείτες» συγκαταλεγόταν και ο Α. Τραυλαντώνης· βλ. «Απονομή Αριστείων», περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 700 [= αναδημοσίευση του διατάγματος]· «Οι αριστούχοι», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 17/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 153, σ. 2.

⁴¹ Βλ. Σ. Αγκάθης, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», ό.π.: Φιλότεχνος, «Το Αριστείον», εφ. *Δράσις*, ό.π.

⁴² Βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 271-273, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1923, σ. 52· «Απονομή Αριστείων», περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, ό.π.

⁴³ Βλ. Σ. Αγκάθης, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», ό.π.

⁴⁴ Βλ. Μ. Ροδάς, «Επίκαιρα: Ακαδημαϊκά Βραβεία», περ. *Πειθαρχία*, ό.π., σ. 20.

αργότερα η αρμοδιότητα για την απονομή του θα περιερχόταν στη δικαιοδοσία του συγκεκριμένου ιδρύματος.

Η –οφειλόμενη στη χαλάρωση του κρατικού συγκεντρωτισμού– κατάσταση υπολειπόμενης, στην οποία είχαν περιέλθει οι ανωτέρω θεσμοί αξιακής επικύρωσης, διήρκησε όσο ακριβώς και η αβασίλευτη δημοκρατία. Διότι με την οριστική πλέον κατάργηση των Φιλελευθέρων μετά το 1932, την πολιτειακή μεταβολή του 1935 και την ταχεία μετατόπιση του δημόσιου βίου προς μια νέα, ακόμη πιο στυγνά απολυταρχική οργάνωση, οι δικτατορικές αρχές του Κονδύλη και του Μεταξά επανέφεραν μια μορφή πολιτισμικής διακυβέρνησης με έντονα συγκεντρωτικά και προπαγανδιστικά χαρακτηριστικά.⁴⁵ Έτσι, το 1935 καθιερώθηκαν και πάλι τα μετάλλια και τα τάγματα τιμής και αριστείας, αρχής γενομένης από το λεγόμενο «Ελευθερίας Έπαθλο» σε ανάμνηση της καταστολής του βενιζελικού κινήματος της ίδιας χρονιάς.⁴⁶ Τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς ο Κονδύλης επανέφερε με ταχείες νομοθετικές πρωτοβουλίες τη δυνατότητα απονομής παρασήμων σε έλληνες πολίτες, έχοντας συνυπολογίσει –όπως καταγραφόταν σε κάποια συντακτική πράξη– «την εκδηλωθείσαν θέλησιν του Ελληνικού Λαού»⁴⁷ λίγες ημέρες αργότερα επανασυστήθηκε το Γνωμοδοτικό και Πειθαρχικό Συμβούλιο των Ταγμάτων Αξίας και Τιμής και το γραφειοκρατικό πλαίσιο που καθόριζε την απονομή των παρασήμων, ενώ παράλληλα επανασυστήθηκε το Τάγμα Γεωργίου του Α'.⁴⁸ Δέκα περίπου

⁴⁵ Περισσότερα για το Κίνημα του 1935, τη δικτατορία του Κονδύλη, την παλινόρθωση του βασιλιά και την εγκαθίδρυση του μεταξικού καθεστώτος, στα εξής: Γ. Ν. Μοσχόπουλος, *Από την παλινόρθωση στη βασιλο-μεταξική δικτατορία (1935-1940): φως στα παρασκήνια*, εκδ. Χριστάκης, Αθήνα 1999· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 358 κεξ· Γ. Δαφνής, ό.π., τμ. 2, σ. 343-398. Για τον απολυταρχικό και στυγνό χαρακτήρα της μεταξικής διοίκησης και την επιβολή λογοκρισίας στον Τύπο, βλ. J. V. Kofas, *Authoritarianism in Greece: the Metaxas Regime*, εκδ. East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York 1983, σ. 98-167. Για τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα του μεταξικού καθεστώτος, βλ. Μ. Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά: δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, μετ.: Μ. Μοίρα, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2006· Β. Αγγελής, «Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...»· *μαθήματα εθνικής αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006· Ε. Amilitou, «Lectures pédagogiques, patriotiques, utiles: littérature de jeunesse et culture médiatique en Grèce sous la dictature d'Ioannis Metaxas (1936-1941)», στο: S. A. Delcroix, C. Maeder (επιμ.), *Littérature pour la jeunesse et dictature au XXe siècle entre histoire et fiction*, εκδ. Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve 2015, σ. 35-52.

⁴⁶ Το μετάλλιο καθιερώθηκε επί πρωθυπουργίας Τσαλδάρη και η κατασκευή του έγινε με πίστωση αναγραφόμενη στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών· βλ. Δ. «Περί συστάσεως αναμνηστικού μεταλλίου “Ελευθερίας Έπαθλον”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 102, 22/3/1935, σ. 511· Δ. «Περί εκτελέσεως του από 22 Μαρτίου 1935 Αναγκαστικού Νόμου “περί συστάσεως μεταλλίου «Ελευθερίας έπαθλον»», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 110, 28/3/1935, σ. 534-535.

⁴⁷ Βλ. ΣΠ. ΙΗ' «Περί καταργήσεως της απαγορεύσεως απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 158, 19/4/1935, σ. 713· ΑΝ. «Περί επαναφοράς εν ισχύι καταργηθεισών διατάξεων “περί απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 170, 30/4/1935, σ. 756.

⁴⁸ Βλ. ΝΔ. «Περί μεταρρυθμίσεως και συμπληρώσεως της περί παρασήμων νομοθεσίας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 281, 24/6/1935, σ. 1254-1255· ΑΝ. «Περί καταργήσεως του από 15^{ης} Δεκεμβρίου 1925 Νομοθετικού Διατάγματος και επαναφοράς εν ισχύι του Νόμου 613 της 16^{ης} Ιανουαρίου 1915 περί ιδρύσεως Τάγματος

χρόνια ύστερα από την απονομή του «Φοίνικος» στον Καβάφη, η κυβέρνηση Δεμερτζή ερχόταν να τιμήσει με το ίδιο παράσημο τον Κωστή Παλαμά.⁴⁹ Βέβαια, παρότι στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας τιμήθηκαν μαζικά διάφοροι δημόσιοι υπάλληλοι,⁵⁰ οι παρασημοφορηθέντες συγγραφείς ήταν, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.1., λίγοι (Μ. Αργυρόπουλος, Κ. Παρρέν, Χ. Χρηστοβασίλης)⁵¹.

Πίνακας 4.1. Απονομές μεταλλίων και παρασήμων σε λογοτέχνες (1923-1942)

Όνοματεπώνυμο ⁵²	Παράσημο/Μετάλλιο	Έτος
Αργυρόπουλος Μ.	Ταξιάρχης Τάγματος Φοίνικος	1939
Βλαχογιάννης Ι.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Βουτυράς Δ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Καβάφης Κ. Π.	Αργυρός Σταυρός Τάγματος Φοίνικος	1926
Καμπουρογλου Δ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Λυκούδης Ε.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Μαλακάσης Μ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Μελάς Σ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Νιρβάνας Π.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Ξερόπουλος Γ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Παλαμάς Κ.	Ανώτερος Ταξιάρχης Τάγματος Φοίνικος	1936
Πάλλης Α.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Παπαντωνίου Ζ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Παρρέν Κ.	1) Αργυρός Σταυρός Τάγματος Σωτήρος 2) Χρυσός Σταυρός Τάγματος Σωτήρος	1921 1936
Πορφύρας Λ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Σκίπης Σ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Ταγκόπουλος Δ.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Τραυλαντώνης Α.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Χορν Π.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Ψυχάρης Ι.	Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων & Τεχνών	1923
Χρηστοβασίλης Χ.	Χρυσός Σταυρός Βασιλικού Τάγματος Σωτήρος	1937

Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα Γεωργίου του Α’”, *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 562, 19/11/1935, σ. 2783· ΑΝ. «Περί μεταρρυθμίσεως και συμπληρώσεως της περί παρασήμων νομοθεσίας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 571, 20/11/1935, σ. 2833-2834. Το Τάγμα του Φοίνικος διατηρούνταν με ελαφρές τροποποιήσεις, που αφορούσαν την προσθήκη βασιλικών συμβολισμών στον σχεδιασμό και την ονομασία του· βλ. Δ. «Περί κανονισμού των του τύπου των Διασήμων του “Τάγματος του Φοίνικος” και του τρόπου του φέρειν αυτά», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 44, 23/1/1936, σ. 171-172.

⁴⁹ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 222, 15/3/1936, σ. 435. Η απονομή έγινε με αφορμή τους εορτασμούς για την πενήνταετηρίδα του ποιητή. Στις 3/3/1936 ο υπουργός Παιδείας Γ. Λογοθέτης και ο υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ Κ. Γεωργακόπουλος μετέβησαν στο σπίτι του Παλαμά και του επέδωσαν το παράσημο.

⁵⁰ Βλ. «Τα ονόματα των παρασημοφορουμένων επ’ ευκαιρία της πρώτης του έτους», εφ. *Πρωΐα*, 31/12/1937, Έτος 13, ΑΦ. 13/60, σ. 6.

⁵¹ Βλ. Σκεπτικιστής, «Ένα παράσημον», εφ. *Πρωΐα*, 3/4/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/152, σ. 1· «Μ. Αργυρόπουλος», εφ. *Πρωΐα*, 19/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 79, σ. 2.

⁵² Η κατάταξη είναι αλφαβητική. Δεν περιλαμβάνονται τα μετάλλια της Ακαδημίας, για τα οποία βλ. *εδώ*, Ενότητα 2 του παρόντος κεφαλαίου. Δεν περιλαμβάνεται επίσης η απονομή του Αργυρού Σταυρού του Τάγματος του Σωτήρος στον Δ. Καλογερόπουλο το 1921.

Η μεταξική πολιτισμική πολιτική δεν στηριζόταν, επομένως, στον θεσμό των παρασημοφοριών, που έμοιαζε να έχει εξαντλήσει τη δυνατότητά του να συνδιαμορφώνει τις αξιακές ιεραρχήσεις. Περισσότερο προσφιλείς στην προπαγανδιστική πολιτική του καθεστώτος ήταν οι διαγωνισμοί για τη σύνθεση ύμνων, που επρόκειτο να κατακλύσουν κάθε μέσο διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Το 1937 η εφημερίδα *Πανεργατική* ανέθεσε σε κριτική επιτροπή, μέλη της οποίας φέρονται να ήταν μεταξύ άλλων ο Π. Χάρης (εισηγητής), ο Κ. Αθάνατος, ο Σ. Σκίπης και ο Θ. Συναδινός –και επίτιμα μέλη ο υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος και ο υφυπουργός Εργασίας Α. Δημητράτος–,⁵³ τη διεξαγωγή διαγωνισμού για τη σύνθεση ενός Εθνικού Εργατικού Ύμνου, επί τη βάσει στίχων με απλά νοήματα και μέτρο ρυθμικό.⁵⁴ Η πρώτη αυτή απόπειρα δεν απέφερε καρπούς, κι έτσι ο διαγωνισμός επαναπροκηρύχθηκε την 1^η Μαρτίου του 1939.⁵⁵ Παρεμφερής ήταν ο εμφανώς προπαγανδιστικός διαγωνισμός για τη σύνθεση του Ύμνου της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας, καθώς και διάφοροι άλλοι διαγωνισμοί του ίδιου φορέα.⁵⁶ Το 1937 η εφημερίδα *Βραδυνή* προκήρυξε επίσης διαγωνισμό για τη σύνθεση του ύμνου της 4^{ης} Αυγούστου, προσφέροντας έπαθλο 10.000 δραχμών στον ποιητή που θα διακρινόταν. Ως αρμόδιοι να κρίνουν το ποιητικό σκέλος των υποβληθέντων ύμνων αναφέρονταν ο Γ. Ξενόπουλος (ως ακαδημαϊκός), ο Κ. Καρθαίος (ως γενικός διευθυντής του Βασιλικού Θεάτρου), ο Κ. Μπαστιάς και ο Σ. Σκίπης.⁵⁷ Έναν χρόνο αργότερα

⁵³ Τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ήταν ο προεδρεύων Ν. Προεστόπουλος, ο Π. Γλυκοφρύδης και ο Α. Ευαγγελάτος.

⁵⁴ Ο συγκεκριμένος διαγωνισμός εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρύτερης προπαγάνδας για την προώθηση του μεταξικού καθεστώτος ως φιλεργατικού και του Μεταξά ως «Πρώτου Εργάτη», κατά το εθνικοσοσιαλιστικό πρότυπο· βλ. Μ. Πετράκη, ό.π., σ. 105-111.

⁵⁵ Στον δεύτερο διαγωνισμό βραβεύτηκε ποίημα της Μ. Κρυστάλλη· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 316· Η «Νέα Εστία», «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 316-317· «Το εμβατήριο της δημιουργίας: ο πρώτος Εργατικός Ύμνος, η νέα Εργατική Λογοτεχνία», εφ. *Εργατική Ελλάς*, 1/3/1939, Έτος 2, ΑΦ. 44· Γ. Μπουκουβάλας, «Η εξύψωση των ηρώων της εργασίας: τρεις διαλεκτοί ποιηταί διά τον Εργατικόν Ύμνον. Ομιλούν οι κ.κ. Μαλακάσης, Σκίπης και Χατζάρας», εφ. *Εργατική Ελλάς*, 15/11/1938, Έτος 2, ΑΦ. 37, σ. 365.

⁵⁶ Στον ύμνο έπρεπε να εξαίρονται «τα ιδεώδη της ελληνικής νεότητας». Οι κριτές του διαγωνισμού δεν φαίνεται να είχαν γνωστοποιηθεί. Υπεβλήθησαν περίπου πενήντα έργα. Τελικά το έπαθλο των 5.000 δραχμών αποδόθηκε, σύμφωνα πάντα με τα δημοσιεύματα, στον Κ. Ασπρόπουλο. Παράλληλα προκηρύχθηκε από την Ε.Ο.Ν. και διαγωνισμός για τη συγγραφή τρίπρακτου δράματος εμπνευσμένου «από τα ιδεώδη του έθνους και τους νέους εθνικούς δρόμους της ελληνικής νεότητας»· βλ. «Ο διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 10/2/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/99, σ. 3· «Ο ποιητικός διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 3/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/120, σ. 2· «Ο μουσικός διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 23/4/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/182, σ. 2. Για την Ε.Ο.Ν. ως μηχανισμό «νεολαιϊστικής» προπαγάνδας, βλ. Β. Αγγελής, ό.π., σ. 81-118· J. Kofas, ό.π., σ. 83-97. Για κάποια παραδείγματα αυτών των μικρής λογοτεχνικής αξίας διαγωνισμών της Ε.Ο.Ν., βλ. «Προκήρυξις διαγωνισμού», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 2, Φεβρουάριος 1940, σ. 62· «Διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 26/10/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/355, σ. 2· «Καλλιτεχνικοί αγώνες», εφ. *Πρωΐα*, 22/9/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/321, σ. 2.

δημοσιεύτηκε ο «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», χωρίς να αποσαφηνίζεται εάν ήταν προϊόν του διαγωνισμού.⁵⁸ Σε κάθε περίπτωση, ύστερα από τη μελοποίησή του από τον αξιωματικό Γεράσιμο Φρεν, ο «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου» προωθήθηκε με κάθε διαθέσιμο μέσο, καθώς μεταδόθηκε από τον ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών, εκδόθηκε σε φωνογραφικούς δίσκους που διατέθηκαν ευρύτατα και οι παρτιτούρες του τυπώθηκαν από τον εκδότη Μ. Κωνσταντινίδη.⁵⁹

Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε πως στο μεγαλύτερο μέρος του Μεσοπολέμου, στα χρόνια δηλαδή της Προεδρευόμενης Δημοκρατίας, παραμερίστηκαν τόσο οι προπαγανδιστικού χαρακτήρα λογοτεχνικοί διαγωνισμοί όσο και οι απονομές των παρασήμων και των μεταλλίων, που είχαν αξιοποιηθεί κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα ως μηχανισμοί επικύρωσης ή ανάδειξης συγγραφέων και λογοτεχνικών έργων. Στις επόμενες τρεις ενότητες θα εξετάσουμε τις ισάριθμες κατηγορίες βραβεύσεων, μέσω των οποίων καλύφθηκε αυτό το θεσμικό κενό.

⁵⁷ Στην επιτροπή φέρονται ακόμη ως συμμετέχοντες οι μουσικοί Δ. Λαυράγκας, Δ. Μητρόπουλος και Φ. Οικονομίδης, καθώς και ο διευθυντής και ιδιοκτήτης της *Βραδυνής*, Δ. Αραβαντινός. Τα έργα έπρεπε να υποβληθούν μέχρι τις 18/7/1937 στη Γραμματεία της Σύνταξης της *Βραδυνής*, συνοδευόμενα από σφραγισμένο φάκελο, επί του οποίου θα αναγραφόταν ένα ρητό και στον οποίο θα περιέχονταν το όνομα του ποιητή και του συνθέτη. Η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων θα γινόταν με δημόσια τελετή, στην οποία θα εκτελούνταν η βραβευμένη σύνθεση από ορχήστρα και χορωδία. Το έργο θα περιερχόταν έκτοτε στην ιδιοκτησία της *Βραδυνής*: βλ. «Ο Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου· προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Βραδυνή*, 28/6/1937, Έτος 12, ΑΦ. 5269, σ. 3· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 253, 1/7/1937, σ. 1036-1037.

⁵⁸ Τη μελοποίηση του ύμνου ανέλαβε –υποτίθεται κατόπιν διαγωνισμού– ο διοικητής της μπάντας του Βασιλικού Ναυτικού, Γεράσιμος Φρεν. Το ποίημα δημοσιεύτηκε με τα αρχικά «Τ.Μ.» βλ. «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 2/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/239, σ. 2. Την επομένη, η εφημερίδα *Πρωΐα* έσπευδε να προσδιορίσει την πατρότητα του ποιήματος, με προφανή διάθεση να στιγματίσει τον συγγραφέα ως «υμνωδό της μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου»: «Όσοι χθες είδον τα αρχικά Τ.Μ. κάτω από τους υπερόχως ενθουσιαστικούς στίχους του προκριθέντος Ύμνου της 4^{ης} Αυγούστου, με την επικήν μεγαλοστομίαν, δεν θα ημπορούσαν να φαντασθούν τον ποιητήν του. Είναι ο Τίμος Μωραϊτίνης. Ο συμπαθής συνάδελφος, ο πνευματώδης, ο ποιητής τρυφερών και ευγενώς μελαγχολικών στίχων, ο αριστοτέχνης του ψυχαγωγικού θεάτρου, αποκαλύπτεται και άξιος υμνωδός της μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου. Τούτο σημαίνει ότι ησθάνθη την σημασίαν της μέχρις εγκάτων τού είναι και η συνήθως τρυφερά και φιλοπαίγμων μούσα του ευρήκε τόνους εντελώς διαφορετικούς. Από τον παλαιόν εαυτόν της εκράτησε μόνον την μετριοφροσύνην των αρχικών Τ.Μ. Τα πλήθη, όμως, τα οποία θα θερμαίνονται από τον ύμνον του, έχουν το δικαίωμα να γνωρίζουν τον υμνωδόν της 4^{ης} Αυγούστου: βλ. «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 3/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/240, σ. 2. Πρόσφατα ο γιος του ποιητή ισχυρίστηκε πως το ποίημα ήταν γραμμένο σε παλαιότερη εποχή για τη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου και πως δημοσιεύτηκε και μελοποιήθηκε παρά τη θέληση του Μωραϊτίνη· βλ. Γ. Τ. Μωραϊτίνης, *Η «απρέπεια» της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στον Τίμο Μωραϊτίνη*, χ.ε., 2011. Το ενδεχόμενο της εις βάρος του Μωραϊτίνη σκευωρίας είναι αρκετά πιθανό, δεδομένου ότι ο συγκεκριμένος διαγωνισμός δεν φαίνεται να είχε τελεστεί σε συνθήκες διαφάνειας (δεν αναφέρονται ρητά ούτε ο τρόπος διεξαγωγής και τα αποτελέσματα του διαγωνισμού, ούτε τα μέλη της κριτικής επιτροπής).

⁵⁹ Βλ. «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 2/7/1938, ό.π.: «Ο ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 10/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/247, σ. 2.

2. Τα βραβεία της Ακαδημίας Αθηνών

Μια από τις τρεις βασικές κατηγορίες των μεσοπολεμικών λογοτεχνικών βραβεύσεων συγκροτείται από τα βραβεία της Ακαδημίας Αθηνών. Κατ' αρχάς, αφότου, με την απονομή τού 1923 που παρουσιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, το Αριστείο είχε ουσιαστικά ολοκληρώσει την αποστολή του, το συγκεκριμένο μετάλλιο ενσωματώθηκε στο σύστημα βραβεύσεων της Ακαδημίας, η οποία συστήθηκε το 1926 από τη δικτατορική κυβέρνηση του Θ. Πάγκαλου με πρωτοβουλία του υπουργού Παιδείας Δ. Αιγινήτη. Σύμφωνα με το νέο νομοθετικό πλαίσιο που καθορίστηκε από την οικουμενική κυβέρνηση του Α. Ζαΐμη ύστερα από την πτώση του παγκαλικού καθεστώτος,⁶⁰ το Αριστείο θα απονεμόταν στο εξής ανά τέσσερα χρόνια, όχι μόνο σε λογοτέχνες, αλλά εκ περιτροπής και σε καλλιτέχνες και επιστήμονες, κάτι που καθιστούσε τη λογοτεχνική απονομή δωδεκαετή.⁶¹ Στην «ακαδημαϊκή» του αυτή φάση το Αριστείο συνέχιζε να αποτελεί μέσο επιβράβευσης αποκλειστικά «Ελλήνων εν Ελλάδι ή αλλαχού αποκατεστημένων» συγγραφέων για τη συνολική τους σταδιοδρομία, με αφορμή ένα πρόσφατα εκδοθέν έργο τους, που κρινόταν πως είχε συμβάλει «υπέρ πάντα άλλον εις την πρόοδον [...] των ελληνικών γραμμάτων».⁶²

Βέβαια, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου το Αριστείο είχε χάσει την αρχική του αίγλη, από τη στιγμή που η Ακαδημία προσέφερε πλέον στους συγγραφικά ενεργούς λογοτέχνες διάφορες άλλες δελεαστικές ευκαιρίες για άμεση κοινωνική διάκριση. Τα λογοτεχνικά αυτά βραβεία και μετάλλια της Ακαδημίας αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου πολιτισμικού προγράμματος που διευθυνόταν από τη Β' Τάξη του ιδρύματος και που είχε

⁶⁰ Βλ. ΝΔ. «Περί του Εθνικού Αριστείου των Επιστημών, των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 32, 1/3/1927, σ. 217-218.

⁶¹ Βλ. Οργανισμός 1926· ΣΑ.1926· Ν.4398/1929, Άρ. 93, §1· ΝΔ.1927, Άρ. 3. Το 1927 το Αριστείο απονεμήθηκε κατ' εξαίρεση σε τέσσερεις εικαστικούς καλλιτέχνες, τον Κ. Δημητριάδη, τον Ε. Θωμόπουλο, τον Γ. Ροϊλό και τον Γ. Χαλεπά, καθώς και σε έναν μουσικό, τον Δ. Μητρόπουλο· βλ. «Πανηγυρική Συνεδρίασις 25 Μαρτίου», *ΠΑΑ*, τμ. 2 (1927), σ. 220-223. Η επίδοση μάλιστα του Αριστείου στον γηραιό Χαλεπά έγινε στην Τήνο, όπου παρατέθηκε γεύμα προς τιμήν του. Το 1928 στην πρώτη του κανονική απονομή το Αριστείο των Επιστημών προσφέρθηκε στον καθηγητή Κ. Οικονόμου. Το 1931 το Αριστείο έλαβε ο αρχιτέκτονας Α. Ζάχος. Η πρώτη «ακαδημαϊκή» απονομή του λογοτεχνικού Αριστείου έγινε, έτσι, έπειτα από κάποιες αναβολές το 1935, όταν το μετάλλιο δόθηκε στον Ν. Λάσκαρη· βλ. «Η απονομή των Αριστείων Επιστημών και των Βραβείων Παιδικής Αρετής και Αυτοθυσίας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1928, Έτος 15, ΑΦ. 5007, σ. 5· «Το αριστεϊόν του Χαλεπά», εφ. *Ελεύθερος Λόγος* (Αθηνών), 15/6/1927, Έτος 4, ΑΦ. 1035, σ. 2· «Η τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1931, Έτος 18, ΑΦ. 5941, σ. 6· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, ό.π.

⁶² Δεν μπορούσαν να τιμηθούν με το Αριστείο, τα τακτικά μέλη της Ακαδημίας και όσοι είχαν ήδη τιμηθεί με το ίδιο μετάλλιο· βλ. ΝΔ.1927, Άρ. 2 και 3. Το Αριστείο συνοδευόταν από δίπλωμα και ειδικό σήμα, καθώς και από χρηματικό ποσό που όριζε κάθε φορά η Ακαδημία, βλ. ΝΔ.1927, Άρ. 4.

ως κεντρικούς του στόχους, μεταξύ άλλων, τη σταθεροποίηση και κανονικοποίηση της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, καθώς και τη γενικότερη πολιτισμική αναβάθμιση του εθνικού κράτους:

[Η Β' Τάξις της Ακαδημίας] προετοιμάζει δημοσιεύματα, ενθαρρύνει την εκτέλεσιν και συνιστά την βράβευσιν έργων σπουδαίων, σχετικών προς τον οικείον σκοπόν. [...] Η Β' Τάξις ασχολείται περί την καλλιέργειαν και την τελειοποίησιν της νεωτέρας [...] γλώσσης και Λογοτεχνίας· προετοιμάζει την δημοσίευσιν των Λεξικών [...], συντάσσει την Γραμματικήν και το Συντακτικόν τής [...] ελληνικής γλώσσης, ων η αποκλειστική χρήσις εις τα δημόσια και εν γένει τα υπό του Κράτους ανεγνωρισμένα σχολεία είναι υποχρεωτική, διοργανώνει λεξικογραφικάς μελέτας και αποστολάς· συλλέγει και σπουδάζει τον γλωσσικόν θησαυρόν και τας διαλέκτους, τα ήθη και έθιμα, τας παροιμίας και παραδόσεις, την δημόδη μουσικήν και ποίησιν, τους μύθους και καθόλου την λαογραφίαν του Ελληνικού Έθνους· [...] φροντίζει διά την αρχαιολογικήν εν γένει έρευναν και μελέτην των ελληνικών χώρων· μεριμνά διά την πρόοδον, ανάπτυξιν και τελειοποίησιν των γραμμάτων και των Καλών Τεχνών εν Ελλάδι [...]. Η σύνταξις και έκδοσις του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης, το Λαογραφικόν Αρχείον, η Εθνική Μουσική Συλλογή [...] υπάγονται εφεξής υπό την δικαιοδοσίαν της Ακαδημίας Αθηνών.⁶³

Τα λογοτεχνικά βραβεία της Ακαδημίας⁶⁴ μπορούν να διακριθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες: α) βραβεία που τιμούσαν το συνολικό έργο ή μια συγκεκριμένη κοινωνική-πολιτισμική δραστηριότητα ενός ήδη διακεκριμένου συγγραφέα –τέτοια ήταν το Αριστείο, τα μετάλλια, τα διπλώματα και οι έπαινοι της Β' Τάξεως ή της Ακαδημίας, που άλλοτε συνοδεύονταν από χρηματικά έπαθλα και άλλοτε όχι· β) βραβεία που αναδείκνυαν έργα κινούμενα μεταξύ λογοτεχνίας, ιστοριογραφίας, λαογραφίας και δοκιμίου –τέτοια ήταν το Βραβείο Ελληνικής Λέσχης Αλεξανδρείας και το Βραβείο Έλενας Βενιζέλου, που συνοδεύονταν από υψηλή χρηματική επιχορήγηση ύψους 45.000 δραχμών το πρώτο και 25.000 δραχμών το δεύτερο· γ) ειδικότερα και μικρότερα βραβεία για την ανάδειξη ποιητικών συλλογών και έργων αφηγηματικής μυθοπλασίας –τέτοια ήταν το Έπαθλο Βικέλα, το Βραβείο Λαμπίκη και το Βραβείο Πορφύρα, που συνοδεύονταν από χρηματικά έπαθλα ύψους 4.500 ή 9.000 δραχμών έκαστο.⁶⁵

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα των Πινάκων 4.5. και 4.6., με τα βραβεία αυτής της τελευταίας κατηγορίας επικυρώθηκαν τα έργα αφενός παλαιών «μεταπαλαμικών»

⁶³ Βλ. Οργανισμός 1926, ΣΑ.1926 και Ν.4398/1929, Αρ. 93, §1 και Αρ. 94, §2.

⁶⁴ Στην πραγμάτευση των βραβείων αυτής της ενότητας δεν συμπεριλαμβάνουμε τα θεατρικά, όπως π.χ. το Λαμπίκειο ή το Χωρέμειο Βραβείο.

⁶⁵ Σε αυτήν την κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε και το Έπαθλο Ροΐδη, που απονεμήθηκε το 1938 στον Γ. Βαλέτα για τη μελέτη του *Παπαδιαμάντης: η ζωή, το έργο, η εποχή του*.

λογοτεχνών, που είχαν μέχρι τότε παραμεληθεί σε σύγκριση με άλλους (Ξενόπουλος, Παπαντωνίου, Πορφύρας, Σκίπης, Τραυλαντώνης), και αφετέρου διαφόρων νέων συγγραφέων (Αθάνας, Βενέζης, Δίπλα-Μαλάμου, Μπούμη, Μυριβήλης, Μυρτιώτισσα, Σταύρου κ.ά.). Στο διάστημα 1923-1930 ήταν γενικώς φανερό πως οι συγγραφείς, που αποτελούσαν τη νέα ακαδημαϊκή ελίτ, επιδίωκαν να προωθήσουν μια θεσμικά και ιεραρχικά ελεγχόμενη ανανέωση της ανθρωπογεωγραφίας στο λογοτεχνικό πεδίο. Ήδη από το 1921 είχαν διατυπωθεί από κύκλους νέων λογοτεχνών σκέψεις για την καθιέρωση ενός βραβείου που θα απονεμόταν από τους ίδιους, με στόχο την προώθηση της νέας λογοτεχνικής παραγωγής.⁶⁶ Αλλά και το 1924 προτάθηκε η δημιουργία ενός «Αριστείου Β' Τάξεως» για νέους συγγραφείς, το οποίο θα απονεμόταν από τους λεγόμενους «Αριστείς Α' Τάξεως».⁶⁷ Ιδέα, που αντιστοιχούσε στο σχήμα που τελικά υιοθετήθηκε για την οργάνωση των ακαδημαϊκών λογοτεχνικών βραβεύσεων, καθώς οι τριμελείς κριτικές επιτροπές των ακαδημαϊκών συγγραφέων φαίνεται πως αποτελούσαν μια τέτοια ομάδα «Αριστέων Α' Τάξεως».⁶⁸

Προς την ίδια κατεύθυνση, ο Μαλακάσης, ένας από τους «αριστείς» λογοτέχνες του 1923, είχε προθυμοποιηθεί να διαθέσει τις 5.000 δραχμές, που δικαιούνταν ως χορηγία για την κατασκευή του μεταλλίου του,⁶⁹ προκειμένου να θεσπιστούν ένα έπαθλο 3.000 δραχμών για το καλύτερο διήγημα της περιόδου 1920-1924 και ένα έπαθλο 2.000 δραχμών για το καλύτερο ποίημα της ίδιας περιόδου.⁷⁰ Ρητά εκπεφρασμένη επιθυμία του Μαλακάση ήταν τα συγκεκριμένα βραβεία να απονεμηθούν σε όσο το δυνατόν πιο νέους και άγνωστους λογοτέχνες, «διότι δεν εννοούσε ούτε το Αριστείον ούτε την ίδρυσην Ακαδημίας χωρίς την σύγχρονον υποστήριξιν των νέων ταλέντων».⁷¹ Τελικά, αφού η επιτροπή, που είχε για πρόεδρο τον Δροσίνη, αρνήθηκε να απονεμίσει το έπαθλο, ο Μαλακάσης αναγκάστηκε να αναλάβει ο ίδιος τη συγκεκριμένη αρμοδιότητα και να προσφέρει το βραβείο στον Γ. Σπαταλά («διά την τετραετή φιλολογικήν εργασίαν του»),

⁶⁶ Βλ. Ο Πλανόδιος, «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π.

⁶⁷ Βλ. Η Διεύθυνσις, «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 274-276, ό.π.

⁶⁸ Τις περισσότερες φορές δεν αναφερόταν η ακριβής σύσταση των επιτροπών.

⁶⁹ Ο Ε. Λυκούδης, που ήταν επίσης ένας από τους βραβευμένους συγγραφείς του 1923, είχε προσφέρει τις 5.000 δρχ. στους αναπήρους του ελληνοτουρκικού πολέμου· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 271-273, ό.π.

⁷⁰ Ο αθλοθέτης παρείχε στην κριτική επιτροπή τη εναλλακτική δυνατότητα να βραβεύσει συγκεκριμένα βιβλία χωρίς προηγούμενη προκήρυξη διαγωνισμού. Επιθυμούσε, επιπλέον, να προσδοθεί επίσημος και σεμνός χαρακτήρας στην τελετή απονομής.

⁷¹ Βλ. Φ., «Η περισυλλογή των λογοτεχνών μας μετά τους πολέμους», εφ. *Δημοκρατία*, 20/1/1924, Έτος 1, ΑΦ. 71, σ. 3· «Το Βραβείον Μαλακάση», εφ. *Δημοκρατία*, 20/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 189, σ. 2.

στον Α. Μιλάνο-Στρατηγόπουλο (για τη μετάφραση του «Μάνφρεδ» του Byron) και στον Ι. Ζερβό (για το ποιητικό έργο *Ρυθμοί της Ζωής* –βλ. Πίνακα 4.2).⁷²

Με σκοπό την οικονομική ενίσχυση της νέας πεζογραφίας είχε επίσης καθιερωθεί το 1924 από τον Σ.Δ.Ω.Β. το αξίας 5.000 δραχμών Έπαθλο Βικέλα, που ενσωματώθηκε τελικά στην Ακαδημία. Την κριτική επιτροπή για την απονομή του επάθλου αποτελούσαν συγγραφείς της πρώιμης «μεταπαλαμικής» εποχής (Γρυπάρης, Νιρβάνας, Παπαντωνίου – βλ. Πίνακα 4.3), ενώ υποψηφιότητα για τη διεκδίκησή του δεν μπορούσαν να θέσουν οι «αριστείς». Ως καλύτερο πεζογραφικό έργο της περιόδου 1922-1923 κρίθηκε τότε το μυθιστόρημα *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* του πρόσφατα εκλιπόντος Κ. Θεοτόκη (βλ. Πίνακα 4.2).⁷³

Θα πρέπει, βέβαια, εδώ να σημειωθεί ότι η άρνηση του Δροσίνη να απονεμίσει το Έπαθλο Μαλακάση και η απονομή του Επάθλου Βικέλα σε έναν εκλιπόντα συγγραφέα ερμηνεύτηκαν τότε ως επιλογές που αντέβαιναν στις αρχικές εξαγγελίες των αθλοθετών περί ενίσχυσης των νέων συγγραφέων: «η επιτροπή είχε λόγους, φαίνεται, να φοβήται ν' αναλάβει το επικίνδυνον πράγματι έργον της απονομής βραβείων εις νέους [...]. Ατίθασος γαρ η νεότης και άμετρος ο θυμός αυτής», σχολίαζε η εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, ενώ παρεμφερές ήταν το υπονοούμενο σχόλιο του *Ελεύθερου Λόγου*: «Πολλοί δεν συγχωρούν εις τον κ. Μαλακάσην αυτού του είδους την χρηματικήν διανομήν [του Αριστείου σε νέους συγγραφείς]»⁷⁴. Με επιστολή του, τέλος, στην εφημερίδα *Δημοκρατία*, ο Φ. Γιοφύλλης παρατηρούσε τα εξής:

επί έξι ολόκληρους μήνες έχουμε υποστή ένα σωρό ρεκλάμες και τυμπανοκρουσίες, που εγνωστοποιούσαν ότι το “Έπαθλον Βικέλα” [...] έγινε αποκλειστικά για να ενισχύση τη λογοτεχνική παραγωγή των νέων συγγραφέων μας [...]. Κι έπειτ' από όλον αυτό το θόρυβο, το “Έπαθλον Βικέλα” εδόθηκε στο μακαρίτη Κ. Θεοτόκη [...]. Αναγνωρίζουμε βέβαια την αξίαν του μυθιστορήματος του Θεοτόκη, μα πρέπει να τονισθή ότι η βράβευσις έγινε εντελώς αντίθετα από την πολυθόρυβη ρεκλάμα περί του σκοπού του Επάθλου. Εκτός αν ο Θεοτόκης, τώρα που ενισχύθηκε με τις 5.000 δρχ. εξακολουθήση το έργο του μετά θάνατον!⁷⁵

Σε κάθε περίπτωση, στην ανάγκη για ανανέωση φαίνεται πως ανταποκρινόταν και η πρωτοβουλία των υιών του Θ. Φιλαδελφία για προκήρυξη ενός ακόμη Φιλαδελφείου

⁷² Βλ. «Το βραβείον Μαλακάση», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 31/5/1924, ΑΦ. 346, σ. 2.

⁷³ Βλ. «Το “Έπαθλον Βικέλα”», εφ. *Δημοκρατία*, 6/2/1924, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 2· Φ., «Η περισυλλογή των λογοτεχνών μας μετά τους πολέμους», εφ. *Δημοκρατία*, ό.π.

⁷⁴ Βλ. «Τα βραβεία Μαλακάση», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30/5/1924· «Το βραβείον Μαλακάση», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, ό.π.

⁷⁵ Βλ. Φ. Γιοφύλλης, «Το “Έπαθλον Βικέλα”» [επιστολή], εφ. *Δημοκρατία*, 18/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 187, σ. 2.

Διαγωνισμού τον Δεκέμβριο του 1928. Επαναλαμβάνοντας τους όρους των προηγούμενων ομώνυμων διαγωνισμών, ο Φιλαδέλφειος εκείνης της χρονιάς απηύθυνε πρόσκληση για υποβολή πρωτότυπων και ανέκδοτων ποιημάτων, σε γλώσσα μετριοπαθή, καθομιλούμενη ή καθαρεύουσα, με στιχουργία απλή και θέματα «εξαίροντα την Εθνικήν Ψυχήν», «εξυμνούντα τα Ελληνικά ήθη και τας ευγενείς παραδόσεις της φυλής» και «έχοντα παιδαγωγικόν χαρακτήρα» –όπως διαβάζουμε στην προκήρυξη.⁷⁶ Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, που ανακοινώθηκαν από την κριτική επιτροπή (Ι. Καραβίας, Ν. Κυπαρίσσης και Α. Μάτεσης –βλ. Πίνακα 4.3) τον Μάιο του 1929, αφού εξετάστηκαν περισσότερες από τριάντα υποψηφιότητες, αποφασίστηκε να βραβευθούν⁷⁷ και να επαινεθούν εννέα ποιητές και ποιήτριες (βλ. Πίνακα 4.2).⁷⁸

Πίνακας 4.2. Μη ακαδημαϊκές «θεσμικού» χαρακτήρα βραβεύσεις: οι βραβευθέντες/βραβευθείσες (1923-1929)

Όνοματεπώνυμο	Έργο	Τύπος Βραβείου	Επωνυμία βραβείου/ Φορέας διεξαγωγής	Έτος	
[Άγνωστος/-η]	[Άπλο]	Έπιτιμο	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929	
Αγιαός Θ.	<i>Τραγουδισιάλογια</i>	Β' Βραβείο	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929	
Γαλανός Α.	<i>Σάλπιγγες και φιλογέρες</i>	Έπιτιμο	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929	
Ζερβός Ι.	<i>Ρυθμοί ζωής</i>	Έπιτιμο	1.000 δρχ.	Έπιτιμο Μολαϊκάση, χωρίς φορέα	1924
Θεοτόκης Κ.	<i>Οι σλόβοι στα δεσμά τους</i>	Έπιτιμο	5.000 δρχ.	Έπιτιμο Βικέλα, Σ.Δ.Ω.Β.	1924
Κόρακας Α.	<i>Άλκα Ρόδα</i>	Έπιτιμο	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929	
Λαζαρίδης Λ.	<i>Αδράσεια</i> ⁷⁹	Έπιτιμο	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929	
Λιβαδός Ν.	<i>Τα πένθημα</i>	Α' Βραβείο	5.000 δρχ.	Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929
Μυρτιάτση	<i>Οι Σουλιώτισσες</i>	Β' Βραβείο		Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929
Σπαταλός Γ.	-	Έπιτιμο	2.000 δρχ.	Έπιτιμο Μολαϊκάση, χωρίς φορέα	1924
Σπεράντζας Σ.	1) <i>Ερημική ζωή</i> 2) <i>Ο τραγουδιστής των παιδιών</i>	Έπιτιμο Β' Βραβείο		Φιλαδέλφειος Φ.Σ. Παρνασσός	1929

⁷⁶ Τα χειρόγραφα έπρεπε να κατατεθούν στα Γραφεία του «Παρνασσού» μέχρι το τέλος Μαρτίου 1929 σε σφραγισμένο φάκελο με αναγραφόμενο ρητό. Οι υποψήφιοι όφειλαν να εσωκλείουν στον φάκελο το όνομα και τη διεύθυνση τους.

⁷⁷ Δεν είναι σαφές εάν το διατιθέμενο χρηματικό έπιτιμο των 5.000 δραχμών αποδόθηκε μόνο στον Λιβαδά, που πήρε το Α' Βραβείο, ή αν επιμερίστηκε και στους υπόλοιπους τρεις βραβευθέντες.

⁷⁸ Βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 351-352· «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 6/12/1928, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9191, σ. 2· «Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός» και «Η κρίσις του Φιλαδελεφείου Διαγωνισμού», εφ. *Πρωϊά*, 9 και 10 Μαΐου 1929, Έτος 4, ΑΦ. 1220 και 1221, σ. 4 και 2· «Ο Ποιητικός Διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 9/5/1929, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9336, σ. 2.

⁷⁹ Η συλλογή είχε βραβευτεί και στον Παναμερικανικό Λογοτεχνικό Διαγωνισμό.

Πίνακας 4.3. Μη ακαδημαϊκές «θεσμικού» χαρακτήρα βραβεύσεις: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1923-1929)

Όνοματεπώνυμο	Φορέας διεξαγωγής	Έτος
Γρυπάρης Ι.	Έπαθλο Βικέλα, Σ.Δ.Ω.Β.	1924
Καραβίας Ι.	8 ^{ος} Φιλαδέλφειος, Φ.Σ. Παρνασσός	1929
Κυπαρίσσης Ν.	8 ^{ος} Φιλαδέλφειος, Φ.Σ. Παρνασσός	1929
Μαλακάσης Μ.	Έπαθλο Μαλακάση, χωρίς φορέα	1924
Μάτεσης Α.	8 ^{ος} Φιλαδέλφειος, Φ.Σ. Παρνασσός	1929
Νιρβάνας Π.	Έπαθλο Βικέλα, Σ.Δ.Ω.Β.	1924
Παπαντωνίου Ζ.	Έπαθλο Βικέλα, Σ.Δ.Ω.Β.	1924

Το πρώτο καθαυτό λογοτεχνικό βραβείο, του οποίου η απονομή περιήλθε στη δικαιοδοσία της Ακαδημίας, ήταν το Έπαθλο Βικέλα. Η πρώτη του προκήρυξη έγινε κατά την εναρκτήρια συνεδρία της 25^{ης} Μαρτίου 1926 και μέσω αυτού επιβραβεύοταν το καλύτερο πεζογραφικό έργο, που είχε εκδοθεί σε βιβλίο εντός ορισμένης χρονικής περιόδου (συνήθως ενός ή δύο ετών). Τα ποιητικά βραβεία Βασιλείου Λαμπίκη⁸⁰ και Λάμπρου Πορφύρα, που επιβράβευαν ποιητικές συλλογές, δημοσιευμένες σε μορφή βιβλίου, προκηρύχθηκαν για πρώτη φορά το 1928 το πρώτο και το 1935 το δεύτερο (τρία, δηλαδή, χρόνια μετά το θάνατο του Πορφύρα). Έτσι, με την προσθήκη μερικών ακόμη δευτερευόντων βραβείων και επαίνων, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου επιβραβεύτηκαν συνολικά είκοσι επτά αμιγώς ποιητικά και πεζογραφικά έργα.⁸¹ Πέρα όμως από τα

⁸⁰ Εκτός από ποιητικές συλλογές το Βραβείο Λαμπίκη επιβράβευε και θεατρικά, καλλιτεχνικά ή ιστορικά έργα. Το 1930 απονεμήθηκε στον Ξερόπουλο, τον Βουτιεριδίη και τον Σημηριώτη για τα εκδοθέντα το 1929 θεατρικά κείμενα *Δεν είμ' εγώ ή η Λογική*, *Κασσάνδρα* και *Αστραία* αντίστοιχα. Το 1932 το ίδιο βραβείο απονεμήθηκε στον Γ. Σπαταλά, για το έργο του *Ο κληρονόμος της Τσάτσας* και το 1934 στον Ζ. Παπαντωνίου για το έργο του *Ο όρκος του πεθαμένου* (για τις παραπομπές, βλ. *εδώ*, σ. 274, σημ. 82). Ομώνυμο βραβείο 5.000 δραχμών είχε θεσπιστεί έναν χρόνο νωρίτερα από την Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών, πρόεδρος της οποίας ήταν τότε ο Ν. Καλογερόπουλος, με σκοπό τη βράβευση είτε ενός διηγήματος είτε μιας σειράς από διηγήματα, με υποθέσεις αντλημένες από τη βυζαντινή εποχή και σε γλώσσα απλή. Η προθεσμία υποβολής των υποψηφίων έργων έληγε την 1^η Απριλίου 1928. Δεν είναι, ωστόσο, σαφές εάν τα δύο ομώνυμα βραβεία σχετίζονται μεταξύ τους· βλ. «Προκήρυξις διαγωνισμού υπό της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 19, 15/11/1927, σ. 958. Από την ακόλουθη αναφορά στα *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* προκύπτει μάλλον το συμπέρασμα πως υπήρχαν δύο βραβεία με την ίδια επωνυμία: «Ο φιλόμουσος ιατρός κ. Βασίλειος Λαμπίκης [...] δι' επιστολής του προς την Ακαδημίαν ανέλαβε να προσφέρη 10 χιλ. δραχμάς ανά διετία, ούτως ώστε την 25^{ην} Μαρτίου εκάστου έτους, ν' απονέμεται ποιητικόν έπαθλον 5 χιλ. δραχ., εναλλάξ εις ποιητικήν συλλογήν και εις θεατρικόν έργον»· βλ. «Συνεδρία 25^{ης} Μαρτίου 1928», *ΠΑΑ*, τμ. 3 (1928), σ. 284-285.

⁸¹ Οι ετήσιες υποψηφιότητες για κάθε λογοτεχνικό βραβείο της Ακαδημίας κυμαίνονταν συνήθως από 20 έως 50 περίπου έργα. Για την απονομή του Επάθλου Βικέλα το 1928 γνωρίζουμε ότι εξετάστηκαν 50 έργα της διετίας 1926-1927· για την απονομή του 1929 αξιολογήθηκαν 22 υποψήφιοι συλλογές διηγημάτων, ενώ για το 1931 τα υποψήφια για το ίδιο βραβείο έργα ανέρχονταν σε 33. Για την απονομή του Βραβείου Λαμπίκη το 1931 οι υποψηφιότητες της διετίας 1929-1930 ανέρχονταν σε 47. Για την απονομή του ίδιου

εξειδικευμένα αυτά λογοτεχνικά βραβεία, οι μεγάλες χρηματικές χορηγίες της Ελληνικής Λέσχης Αλεξανδρείας και της Έλενας Βενιζέλου, μέσω των οποίων επιβραβεύτηκαν δέκα πέντε επιπλέον έργα, ενθάρρυναν κατά τη δεκαετία του 1930 την αναπαραγωγή ενός ιδιότυπου κειμενικού είδους με χαρακτήρα λογοτεχνίζουσας ιστοριογραφίας. Τέλος, από την Ακαδημία τιμήθηκαν ακόμη, με μεμονωμένες βραβεύσεις, ο Σικελιανός (για τη διοργάνωση των Δελφικών Εορτών), ο Ροδάς (για σειρά δημοσιογραφικών άρθρων του) και πέντε ακόμη συγγραφείς (για το συνολικό τους έργο), καθώς και διάφορα έντυπα και φορείς (όπως ο Σ.Δ.Ω.Β., το Ωδείο Αθηνών, ο Φ.Σ. «Παρνασσός» και η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία), που με τους διαγωνισμούς τους είχαν κατά κάποιον τρόπο υποκαταστήσει, όπως είδαμε στην τρίτη ενότητα του Κεφαλαίου 1, την Ακαδημία στη δεκαετία του 1910.⁸²

βραβείου το 1935, που αφορούσε ποιητικές συλλογές της διετίας 1933-1934, ο αριθμός των υποψηφιοτήτων προσδιορίζεται αόριστα με τη λέξη «πολλές» (για τις παραπομπές, βλ. *εδώ*, σ. 274, σημ. 82).

⁸² Τα στοιχεία για τις λογοτεχνικές βραβεύσεις της Ακαδημίας, που αναφέρονται σε αυτήν την ενότητα, είναι αντλημένα από τα εξής δημοσιεύματα: *ΠΑΑ*, τμ. 1 (1926), σ. 42, 210-211, 266· τμ. 2 (1927), σ. 242· τμ. 3 (1928), σ. 277, 282· τμ. 4 (1929), σ. 129, 200, 267· «Τα δύο πρώτα βραβεία εις έργα της ελληνικής λογοτεχνίας», περ. *Κυριακή του Ελευθέρου Βήματος*, τμ. 1, τχ. 5, 9/1/1926, σ. 8· «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Σκριπ*, 19/8/1926, Περίοδ. 5, Έτος 30, ΑΦ. 8365, σ. 5· «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή βραβείων εις λογοτέχνιας», εφ. *Εμπρός*, ό.π.: «Προκηρύξεις βραβείων υπό της Ακαδημίας διά τα έτη 1927, 1928 και 1929», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 30/4/1927, Έτος 10, ΑΦ. 3672, σ. 3-4· «Τα βραβεία της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 11/2/1928, Έτος 3, ΑΦ. 790, σ. 2· «Η τελετή της σημερινής εορτής. Η πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 25/3/1928, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 8939, σ. 5· «Η απονομή των Αριστείων Επιστημών και των Βραβείων Παιδικής Αρετής και Αρετής Αυτοθυσίας», εφ. *Έθνος*, ό.π.: «Η χθεσινή εορτή εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1928, Έτος 3, ΑΦ. 819, σ. 2· «Η Ακαδημία: Αριστεία και Έπαθλα 1926-1927», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, ό.π.: «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 15/7/1928, Έτος 3, ΑΦ. 928, σ. 2· «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα Βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 53, 1/3/1929, σ. 191· «Η απονομή του βραβείου τιμής υπό της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1929, ό.π.: «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 25/12/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 2· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 27/12/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1447, σ. 5· «Ο χθεσινός πανηγυρισμός της Εθνικής Εορτής», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1930, Περίοδ. 5, Έτος 33, ΑΦ. 10036, σ. 4· «Η σημερινή τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 26/12/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5844, σ. 8· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή των βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, ό.π.: «Η τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, ό.π.: «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 103, ό.π.: «Η Ακαδημία: Τα βραβεία του 1931», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 104, ό.π.: «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Ακρόπολις*, 30/12/1932, σ. 2· «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρίασις της 25^{ης} Μαρτίου 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 127, ό.π.: «Η Ακαδημία: 144^η Δημοσία Συνεδρία της 26 Μαΐου 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 131, 1/6/1932, σ. 615· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Ακρόπολις*, 26/3/1933, σ. 5· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 146, 15/1/1933, σ. 119· «Η Ακαδημία: Πανηγυρική συνεδρίασις της 25 Μαρτίου 1933», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 151, ό.π.: «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, ό.π.: «Η Ακαδημία: Πανηγυρική συνεδρίασις της 25^{ης} Μαρτίου 1934», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 175, ό.π.: «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 718· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 194, 15/1/1935, σ. 110-112· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, ό.π., σ. 349-351· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 207, 1/8/1935, σ. 742-744· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, ό.π.: «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 205, 1/7/1935, σ. 647· Ι. Συκουτρής, «Τα Βιβλία: “Η εκατονταετηρίς του Αδαμαντίου Κοραή”: Λόγοι εκφωνηθέντες και πεπραγμένα της Επιτροπής του εορτασμού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 206, 15/7/1935, σ. 691-692· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, ό.π.: «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 225, 1/5/1936, σ. 670· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/144, σ. 3· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 242, 15/1/1937, σ. 158· «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 247, 1/4/1937, σ. 539· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα*

Πίνακας 4.4. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: κοινωνική-πολιτισμική δράση ή συνολικό συγγραφικό έργο ενός/μίας συγγραφέα (1926-1942)

Όνοματεπώνυμο	Αιτιολογία βράβευσης	Επωνυμία βραβείου	Έτος
Δέλλα Π.	για το σύνολο του πατριωτικού της έργου	Αργυρό Μετάλλιο Ακαδημίας	1930
Λάσκαρης Ν.	για το σύνολο του συγγραφικού του έργου	Αριστείο των Γραμμάτων	1935 ⁸³
Ματσούκας Σ.	για το σύνολο της δράσης του	Αργυρό Μετάλλιο Αρετής & Αυτοθυσίας	1928
Παπαδοπούλου Α.	για το σύνολο του λογοτεχνικού της έργου	Τμητικό Δίπλωμα Ακαδημίας	1934
Παρρέν Κ.	για τα 50 χρόνια φεμινιστικής της δράσης	Αργυρό Μετάλλιο Ακαδημίας	1936
Ροδάς Μ.	για σειρά δημοσιογραφικών του άρθρων	Έπαινος Ακαδημίας	1932
Σικελιανός Ά.	για τη διοργάνωση των Δελφικών Αγώνων	Μετάλλιο Ακαδημίας	1929

Πίνακας 4.5. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: ποιητικές συλλογές (1926-1942)

Όνοματεπώνυμο	Βραβευθέν έργο	Επωνυμία βραβείου	Είδος βραβείου	Έτος
Αργυρόπουλος Μ.	<i>Τραγούδια της Ανατολής</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1929-1930 (I)	[δεν αναγράφεται]	1931
Δελής Γ.	<i>Σύννεφα στο γέφυμα</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1927-1928 (I)	[δεν αναγράφεται]	1929
Μαμνέλης Α.	<i>Σταθμοί</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1927-1928 (III)	[δεν αναγράφεται]	1929
Μελισσάνθη	<i>Η επιστροφή του ασώπου</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1935-1936 (II)	Έπαινος	1938
Μπούμη Μ.	<i>Οι σφυροί της σιγής μου</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1936
Μυρτιάτση	<i>Τα δώρα της αγάπης</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1931-1932	4.500 δρχ.	1933
Πετιμέζης-Λαύρας Ν.	<i>Σηγάδες φωνές</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1927-1928 (II)	[δεν αναγράφεται]	1929
Πορφύρας Λ. ⁸⁴	<i>Οι μουσικές φωνές</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1933-1934	4.500 δρχ.	1935
Σημηριώτης Α.	<i>Ονείρων ήσκασι</i> [sic]	Βραβείο Πορφύρα, 1935	4.500 δρχ.	1936
Σκίτης Σ.	<i>Κολχίδες</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1929-1930 (II)	[δεν αναγράφεται]	1931
Τσιριμώκος Μ.	<i>Εκλογή</i>	Βραβείο Λαμπτική, 1935-1936 (I)	4.500 δρχ.	1938
Ψαρά Ε.	<i>Ρόδα και φλόγες</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1936

Εστία, τμ. 22, τχ. 262, 15/11/1937, σ. 1759· «Η Ακαδημία εβράβευσε τον “Παγκόσμιον Γεωγραφικόν Άτλαντα” της “Πρωΐας”», εφ. *Πρωΐα*, 31/12/1937, Έτος 13, ΑΦ. 13/60, σ. 1· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 25/3/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/142, σ. 5· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 24/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/141, σ. 3· «Η πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/125, σ. 4.

⁸³ Η απονομή του 1934 αναβλήθηκε για το επόμενο έτος.

⁸⁴ Η απονομή αυτή έγινε τρία χρόνια μετά το θάνατο του ποιητή.

Πίνακας 4.6. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: διηγήματα/μυθιστορήματα (1926-1942)

Όνοματεπώνυμο	Βραβευθέν έργο	Επωνυμία βραβείου	Είδος βραβείου	Έτος
Αθάνας Γ.	<i>Απλοϊκές Ψυχές</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1931-1932	9.000 δρχ	1933
Αθηναία Ε. ⁸⁵	<i>Σιωπή</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1937-1938 (II)	4.000 δρχ	1939
Βενέζης Η.	<i>Γαλήνη</i>	Έπαθλο Σταθάτου/Έπαινος	5.000 δρχ	1940
Δίπλα-Μαλάμου Κ.	<i>Για λήθη αγάπη</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1928-1929 (I)	3.000 δρχ	1930
Δημητρακοπούλου-Λόντου Ε.	<i>Εξόβιβλος</i>	Έπαθλο Σταθάτου/Έπαινος	5.000 δρχ	1940
Ευστρατιάδης Ε.	<i>Το ρημάδι</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1928-1929 (II)	2.000 δρχ	1930
Θεοτοκάς Γ.	<i>Το δαμόνιο</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1937-1938 (I)	4.000 δρχ	1939
Κύρου Αχ. Α.	<i>Τα όνειρα</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1928-1929 (III)	4.000 δρχ	1930
Μπαστιάς Κ. ⁸⁶	<i>Μηνάς ο Ρέμπελος</i>	Μαυρογένειο Βραβείο	17.000 δρχ	1940
Μυριβήλης Σ.	<i>Το γολόζιο βιβλίο</i>	Έπαθλο Σταθάτου/Έπαινος	5.000 δρχ ⁸⁷	1940
Ξενοπούλος Γ.	<i>Γλιόσσοι και φτωχοί</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1926	4.500 δρχ	1928
Παπά Α. Γ.	<i>Στη συκαμιά από κάτω</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1933-1934	9.000 δρχ	1935
Παπαντωνίου Ζ.	<i>Διηγήματα</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1927	4.500 δρχ	1928
Σταύρου Τ. Δ.	<i>Εκείνοι που έμειναν</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1935
Τραυλιαντώνης Α.	<i>Απολογία Μισανθρώπου</i>	Έπαθλο Βικέλα, 1930	4.500 δρχ	1931

⁸⁵ Ψευδώνυμο της Ειρήνης Δημητρακοπούλου.

⁸⁶ Ο Μπαστιάς ασκούσε τότε τη γενική διεύθυνση των Γραμμάτων και των Τεχνών, καθώς και του Εθνικού Θεάτρου στο Υπουργείο Παιδείας.

⁸⁷ Σε κάποια του συνέντευξη, ο Μυριβήλης διευκρίνιζε πως αποδέχτηκε το βραβείο, αλλά αρνήθηκε το χρηματικό έπαθλο: «Έγραψα ένα γράμμα στην Ακαδημία και της ξήγησα το πράμα. Της είπα πως η χαρά μου στάθηκε τόσο μεγάλη, να βλέπω πως άρχισαν τα καλογραμμένα βιβλία να κινούν την προσοχή όλων των τάξεων του ελληνικού λαού, ακόμα και κεινών που είναι ακόμα απροετοίμαστες για να τα δεχτούν, ώστε δε θέλω να δολώσω [sic] αυτή μου τη χαρά με το χρηματικό βραβείο που συνώδευε τον έπαινο για οικονομική μου ενίσχυση στη βιοπάλη. Παρακάλεσα να δώσουν αυτά τα λεφτά στους κλητήρες της Ακαδημίας ως μικρό φιλοδώρημα». Στο ειρωνικό ύφος αυτής της παρατήρησης μπορεί κανείς να διακρίνει κάποια ενόχληση του Μυριβήλη. Πράγματι, σε κάποιο του χρονογράφημα του 1939, αναφερόμενος στα χρηματικά βραβεία της Ακαδημίας τα είχε αποκαλέσει «πενταροδεκάρες»: «τα βραβεία που μοιράζονται είναι αστεία. Πενταροδεκάρες σχεδόν. Και αυτές τις πενταροδεκάρες η Ακαδημία τις μοιράζει κατά δόσεις. Εφέτος π.χ. [...] μοίρασε τις οχτώ χιλιάδες της ανάμεσα σε δυο λογοτέχνες, την κυρία Ειρήνη Αθηναία και τον κ. Θεοτοκά. Φοβήθηκαν θαρρώ οι Ελλανοδίκες, μήπως διοχετεύοντας ολόκληρον τον πακτωλόν του χρηματικού βραβείου στην τσέπη ενός και μόνον ανθρώπου, ωθήσουν αυτόν τον άμοιρον εις βίον σπάταλον και έκλυτον». Αντλώ τα δύο παραθέματα από τη Ν. Λυκούργου, *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή του μέσω της αναλυτικής βιβλιογράφησης των έργων του (1909-1969)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2003, σ. 55, 297-298.

Πίνακας 4.7. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: λογοτεχνίζουσα ιστοριογραφική πεζογραφία (1926-1942)

Όνοματεπώνυμο	Βραβευθέν έργο	Επωνυμία βραβείου	Είδος βραβείου	Έτος
Αλιμπέρτη Σ.	<i>Αι ηρωΐδες της Ελληνικής Επαναστάσεως</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1934
Άννινος Χ.	<i>Ιστορικά Σημειώματα</i>	Βραβείο Τραπεζίης Αθηνών	4.500 δρχ.	1926
Δασκαλάκης Α. ⁸⁸	<i>Τα αίτια και οι παράγοντες της Ελληνικής Επαναστάσεως</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1928
Θεοφρανίδης Ι.	<i>Ιστορία του Ελληνικού Ναυτικού</i>	Βραβείο Ακαδημίας 1928-1932	8.000 δρχ.	1933
Καμπύρογλου Δ.	<i>Οι Χάλκοκανδύλι</i>	Βραβείο Τραπεζίης Αθηνών	9.000 δρχ.	1926
Καιροφύλας Κ.	1) <i>Η Ιστορία των Αθηνών</i> 2) <i>Βασίλεις Γεώργιος Α' και Α. Βολακορίτης</i> ⁸⁹	Έπαινος Ακαδημίας ;	Έπαινος 10.000 δρχ.	1934 1939
Κόκκινος Δ.	<i>Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως</i>	Βραβείο Ελληνικής Λέσχης Αλεξανδρείας 1930-1933	45.000 δρχ.	1933
Κύρου Αχ. Α.	<i>Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Κρης</i>	Βραβείο Έλενας Βενιζέλου 1932	25.000 δρχ.	1933
Μαγιάκος Π.	<i>Ρήγας Βελεσπινλής ο Θεσσαλός</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1936
Μαρούλης Ο.	<i>Τελευταία πολιορκία του Μεσολογγίου</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1926
Μελάς Σ.	<i>Γέρος του Μωρηά</i>	Βραβείο Έλενας Βενιζέλου 1931	25.000 δρχ.	1932
Παπαντωνίου Ζ.	<i>Το Άγιον Όρος</i>	Βραβείο Έλενας Βενιζέλου 1934	25.000 δρχ.	1935
Σακελλαρίου Μ.	<i>Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν Τουρκοκρασίαν</i>	Βραβείο Τραπεζίης Αθηνών	13.200 δρχ.	1940
Ταρσούλη Α.	<i>Κάστρα και Πολιτείες του Μωρηά</i>	Έπαινος Ακαδημίας	Έπαινος	1935

Πίνακας 4.8. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: κοινωνική-πολιτισμική δράση φορέων (1926-1942)

Επωνυμία φορέα	Αιτιολογία βράβευσης	Επωνυμία βραβείου	Είδος βραβείου	Έτος
<i>Διάπλασις των Παιδων</i> , περ.	για τα 50 έτη δράσης της	Αργυρό Μετάλλιο	-	1935
Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία	για το περιοδικό <i>Λαογραφία</i>	Βραβείο Ακαδημίας	10.000 δρχ.	1940
<i>Ηπειρωτικά Χρονικά</i> , περ.	-	Βραβείο Β' Τάξεως	10.000 δρχ.	1930
<i>Θεσσαλικά Χρονικά</i> , περ.	για τις πραγματείες του	Έπαθλο Τραπεζίης Αθηνών	13.500 δρχ.	1933
Ιστορική & Εθνολογική Εταιρεία	για τα 50 έτη δράσης	Αργυρό Μετάλλιο Ακαδημίας	-	1933
Μακεδονική Εκπαιδευτική Εταιρεία	για τη συνολική δράση της	Βραβείο Β' Τάξεως	-	1926
<i>Πρωΐα</i> , ερ.	1) για το <i>Λεξικό Ελληνικής Γλώσσης</i> 2) για τον <i>Πογκόσμιο Γεωγραφικό Άτλαντα</i>	Έπαινος Ακαδημίας Βραβείο Υπουργείου Παιδείας	Έπαινος -	1935 1937
Σ.Δ.Ω.Β.	για τη συνολική του δράση	Αργυρό Μετάλλιο Ακαδημίας	-	1940
Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία	για τα 100 έτη δράσης	Χρυσό Μετάλλιο Ακαδημίας	-	1936
Φ.Σ. «Παρνασσός»	για τα 60 έτη δράσης	Μετάλλιο Ακαδημίας	-	1929
Ωδείο Αθηνών	για τα 60 έτη δράσης	Μετάλλιο Ακαδημίας	-	1930

⁸⁸ Με δημόσια δήλωσή του ο Δασκαλάκης δεν αποδέχτηκε τον έπαινο της Ακαδημίας· βλ. Α. Β. Δασκαλάκης, «Τα βραβεία της Ακαδημίας» [επιστολή], εφ. *Πρωΐα*, 6/4/1928, Έτος 3, ΑΦ. 830, σ. 2.

⁸⁹ Το συγκεκριμένο βραβείο δόθηκε και για το έργο του Κ. Καιροφύλα, *Η Ζάκυνθος και η Ελληνική Επανάσταση*, χ.ε., Αθήνα 1938.

Πίνακας 4.9. Βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών: Έλληνες λογοτέχνες ακαδημαϊκοί (1926-1936)

Όνοματεπώνυμο	Ιδιότητα	Έτος ⁹⁰
Δροσίνης Γ.	διορισμένο τακτικό μέλος	1926
Καμπούρογλου Δ.	1) εκλεγμένο τακτικό μέλος 2) πρόεδρος	1927 1934
Μελάς Σ.	εκλεγμένο τακτικό μέλος	1935
Μωραϊτίδης Α.	πρόσεδρο μέλος	1928
Νιρβάνας Π.	εκλεγμένο τακτικό μέλος	1928
Ξενόπουλος Γ.	εκλεγμένο τακτικό μέλος	1932
Παλαμιάς Κ.	1) διορισμένο τακτικό μέλος 2) πρόεδρος	1926 1930
Παπαντωνίου Ζ.	εκλεγμένο τακτικό μέλος	1938

Οι βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών συνιστούσαν, συνεπώς, έναν σημαντικό μηχανισμό οικονομικής ενίσχυσης και θεσμικής αναβάθμισης των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων εκείνης της εποχής. Υιοθετώντας το διοικητικό και λειτουργικό μοντέλο, που είχε προηγουμένως δοκιμαστεί στις απονομές του Αριστείου και στους διαγωνισμούς των υψηλού κοινωνικού κύρους συλλόγων της προηγούμενης δεκαετίας, η Ακαδημία εγκαθίδρυσε ένα ημι-ανεξάρτητο και αυστηρά ιεραρχημένο σύστημα αξιακής επικύρωσης, μέσω του οποίου η ελίτ των ακαδημαϊκών συγγραφέων παρείχε θεσμική επικύρωση σε μέρος της παλαιότερης και της τρέχουσας λογοτεχνικής παραγωγής. Σε αντίθεση, τέλος, με τα βραβεία που θα παρουσιάσουμε στις επόμενες δύο ενότητες, οι ακαδημαϊκές βραβεύσεις είχαν χαρακτήρα μικτό, καθώς από τη μια πλευρά στηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό σε ιδιωτικές χορηγίες, ενώ από την άλλη διατηρούσαν ταυτόχρονα έναν βαθμό διοικητικού συσχετισμού με την κυβέρνηση και το υπουργείο Παιδείας.

⁹⁰ Αναγράφεται το έτος εκλογής/διορισμού.

3. Νέοι διαγωνισμοί για μια νέα «γενιά»

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εξής, την εποχή δηλαδή κατά την οποία οι πολιτισμικοί θεσμοί της πολεμικής περιόδου βρίσκονταν σε κατάσταση παρακμής, παρατηρείται αύξηση του αριθμού, της αποτελεσματικότητας και του κοινωνικού κύρους των ιδιωτικών λογοτεχνικών διαγωνισμών, στους οποίους οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και η πεζογραφική ανανέωση αυτής της περιόδου.⁹¹

Μια πρώτη κατηγορία συγκροτείται από διαγωνισμούς οι οποίοι τελέστηκαν από «υψηλού» κύρους εκδοτικούς οίκους και περιοδικά, που επιχειρούσαν να πρωταγωνιστήσουν στις συντελούμενες ανανεωτικές διεργασίες. Η αρχή έγινε το 1924, όταν ο νέος εκδοτικός οίκος του Μ. Ζηκάκη προέβη σε ένα καινοτόμο εγχείρημα, προκηρύσσοντας τον πρώτο του διαγωνισμό μυθιστορήματος. Η πρωτοβουλία κρίθηκε ως επιτυχής κι έτσι την επόμενη χρονιά προκηρύχθηκαν από τον ίδιο εκδοτικό οίκο δύο επιπλέον διαγωνισμοί, ένας μυθιστορηματικός και ένας διηγηματογραφικός. Διαγωνισμούς διηγήματος προκήρυξαν στη συνέχεια και τα νεοϊδρυθέντα περιοδικά *Νέα Εστία* (1927-1928) και *Ελληνικά Γράμματα* (1928-1929), και –επί δικτατορίας Μεταξά– τα *Νεοελληνικά Γράμματα* (1937) και η *Νεοελληνική Λογοτεχνία* (1938)⁹² –περιοδικά, δηλαδή, που σχετίζονταν είτε άμεσα είτε έμμεσα, εν μέρει ή πλήρως, με διάφορα εκδοτικά συμφέροντα.⁹³ Οι επτά αυτοί πεζογραφικοί διαγωνισμοί παρουσίαζαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Κατ' αρχάς, δεδηλωμένοι στόχοι τους ήταν η ενθάρρυνση των ανανεωτικών τάσεων και η διευκόλυνση των νέων συγγραφέων να εκδώσουν ή να δημοσιεύσουν τα έργα τους. Γι' αυτό και παρεχόταν πλήρης ελευθερία στην επιλογή του

⁹¹ Για την πεζογραφική ανανέωση στην εποχή του Μεσοπολέμου, βλ. ενδεικτικά: Π. Μουλλάς, «Εισαγωγή», στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τμ. 1, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 17-157· Α. Κορούλη, «Μετά την ηθογραφία: οι νέες κατευθύνσεις της μεσοπολεμικής διηγηματογραφίας (1920-1940)», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 5, σ. 723-742· Χ. Ντουλιά, «Οψεις της κριτικής στο Μεσοπόλεμο: η στροφή προς το μυθιστόρημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 146, τχ. 1718, Δεκέμβριος 1999, σ. 654-669.

⁹² Πρόκειται για τον πρώτο διαγωνισμό του περιοδικού, ο οποίος διεξήχθη σε συνεργασία με τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη και τελικά δεν ολοκληρώθηκε.

⁹³ Η *Νέα Εστία* ήταν προσκείμενη στα συμφέροντα του Ι. Δ. Κολλάρου. Στη φάση που τελέστηκε ο διαγωνισμός των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, το περιοδικό είχε απεμπλακεί από την οργανική σχέση του με τον Κ. Ελευθερουδάκη (ευχαριστώ για την πληροφορία τον Γ. Βλαχοπάνο, που μελετά το συγκεκριμένο περιοδικό στην υπό εκπόνηση διδακτορική του διατριβή). Αντίθετα, όταν τελέστηκε ο διαγωνισμός του περιοδικού *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, το περιοδικό διατηρούσε την οργανική του σχέση με τις εκδόσεις Γκοβόστη. Για τη διαδεδομένη στον Μεσοπόλεμο πρακτική της προώθησης εκδοτικών συμφερόντων διά της ίδρυσης περιοδικών εντύπων, βλ. Β. Τσοκόπουλος, «Περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι στο μεσοπόλεμο», στο: *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σ. 18-19.

θέματος και της τεχνοτροπίας των έργων,⁹⁴ ενώ η προσέλκυση των ενδιαφερομένων δεν στηριζόταν τόσο στην παροχή χρηματικών επάθλων, όσο στο κίνητρο της δημοσίευσης ή της έκδοσης των βραβευόμενων έργων από έγκυρους εκδοτικούς φορείς.⁹⁵

Όπως είναι φυσικό, μια τέτοια ανανεωτική προσπάθεια εξαρτιόταν πρωτίστως από σοβαρές αλλαγές στην ανθρωπογεωγραφία των κριτικών επιτροπών (βλ. Πίνακα 4.11). Οι αλλαγές συνίσταντο στην ανάθεση της αξιολόγησης σε νέα πρόσωπα και στην αναβάθμιση του ρόλου της εξειδικευμένης λογοτεχνικής κριτικής. Σε αντίθεση, δηλαδή, με το συγκεντρωτικό κράτος της προηγούμενης δεκαετίας, η ως έναν βαθμό απελευθερωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία έδειχνε να αναθέτει τις αξιολογικές αρμοδιότητες σε κριτικούς της λογοτεχνίας που ήταν εξειδικευμένοι, αλλά εν πολλοίς αδοκίμαστοι σε διαδικασίες θεσμικής επικύρωσης. Τα αποτελέσματα των εν λόγω διαγωνισμών φανερώνουν έναν αξιοσημείωτο εμπλουτισμό του λογοτεχνικού πεδίου με νέους συγγραφείς, εφάμιλλο με εκείνον που είχε επιτρέψει παλαιότερα την ανάδυση της

⁹⁴ Ο μοναδικός περιορισμός αφορούσε συνήθως μόνο την έκταση των έργων, ώστε να διευκολυνθεί η έκδοσή τους. Στην περίπτωση των διαγωνισμών Ζηκάκη, οι τόμοι που θα εκδίδονταν θα κυμαίνονταν (σύμφωνα με τις προκηρύξεις) από 15 έως 20 τυπογραφικά φύλλα σχήματος 16, ώστε να προκύψουν βιβλία 240 έως 320 σελίδων.

⁹⁵ Στην περίπτωση των διαγωνισμών του Ζηκάκη, τα προσφερόμενα έπαθλα των 5.000 δραχμών για κάθε μυθιστόρημα και 500 δραχμών για κάθε διήγημα αντιστοιχούσαν στα έξοδα για την έκδοση των έργων σε 3.000 αντίτυπα, όπως διευκρινιζόταν στο κείμενο της προκήρυξης. Τα μυθιστορήματα και διηγήματα, που βραβεύτηκαν στους διαγωνισμούς του Ζηκάκη εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο στην περίοδο 1924-1926. Τα διηγήματα των διαγωνισμών της *Νέας Εστίας*, των *Ελληνικών Γραμμάτων* και των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* δημοσιεύτηκαν σε τεύχη των περιοδικών· βλ. Α. Βεϊνόγλου, «Οι θεότητες του Κοτύλου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 13-37, 1/7/1928, σ. 589-595· Η. Μέλλος [= Βενέζης], «Ο θάνατος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15-39, 1/8/1928, σ. 689-692· Μ. Νικολαΐδης, «Η καταδικασμένη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 14-38, 15/7/1928, σ. 641-645· Γ. Σκαρίμπας, «Ο Καπετάν Σουρμελής ο Στουραΐτης», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 52, 15/6/1929, σ. 153-154· Ε. Νικολάκη, «Νησιώτικες ιστορίες: το Μοσχαδών», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 53, 22/6/1929, σ. 179-181· Κ. Ανδρέου, «Ποιος είναι ο πατέρας;», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 55, 6/7/1929, σ. 236-238· Γ. Γ. Μπενέκος, «Στις διαταγές σας, Εκλαμπρότατε, αλλά...», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 25, 22/5/1937, σ. 4, 11· Γ. Σακκάς, «Ιστορίες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 26, 29/5/1937, σ. 4, 6· Γ. Ντάλιος, «Ο αεροκρεμασμένος», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 27, 5/6/1937, σ. 3-4· Γ. Αηδονόπουλος, «Μια νύχτα στο Σαιν Ναζέρ», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 28, 12/6/1937, σ. 3-10. Στη *Νέα Εστία* δημοσιεύτηκε επίσης τμήμα του έργου που είχε υποβάλει ο Γ. Μουρέλλος στον διαγωνισμό Ζηκάκη· βλ. Γ. Μουρέλλος, «Ο Ταπεινός. Απόσπασμα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 9, 1/8/1927, σ. 534-536. Δέκα τρία από τα διακριθέντα διηγήματα του διαγωνισμού της *Νέας Εστίας* εκδόθηκαν το 1929 σε ενιαίο τόμο· βλ. Η Διεύθυνσις, «Β' Λογοτεχνικός Διαγωνισμός της "Νέας Εστίας" προς συγγραφὴν θεατρικοῦ ἔργου διὰ ... τοῦ θεάτρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 16/40, 15/8/1928, σ. 744· «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 15/39, 1/8/1928, σ. 719· «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Οι διαγωνισμοί της "Νέας Εστίας"», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 57, 1/5/1929, σ. 350· [Γ.] Ξ. [ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα διηγήματα του Διαγωνισμού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 63, 1/8/1929, σ. 630· Γ. Ξενοπούλος, «Από την ζωή και από την τέχνη: Το λογοτεχνικόν 1928», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 50, 15/1/1929, σ. 46-49. Το διήγημα του Βενέζη εντάχθηκε αργότερα (με αφιέρωση στον Καραγάτση) στη συλλογή του *Άνεμοι· διηγήματα*, εκδ. Άλφα, Αθήνα 1944. Το βραβευθέν διήγημα του Μυριβήλη εντάχθηκε στη συλλογή του *Διηγήματα* (εκδ. εφ. «Ταχυδρόμος», Μυτιλήνη 1928). Το διήγημα του Σκαρίμπα εντάχθηκε στη συλλογή *Καῦμοί στο Γριπωνήσι*, εκδ. περ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1930. Το έργο που είχε υποβάλει ο Ζουμπουλίδης στον πρώτο διαγωνισμό του Ζηκάκη εκδόθηκε αρκετά χρόνια αργότερα: Κ. Ζουμπουλίδης, *Νιόβη· σμυρναϊκό αισθηματικό μυθιστόρημα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1971.

λεγόμενης «Γενιάς του 1880». Μέσα από ένα πλήθος τριάντα έξι υποψήφιων μυθιστορημάτων και τουλάχιστον τριακοσίων πενήντα υποβληθέντων έργων αναδείχθηκε μια πλειάδα από συγγραφείς (όπως ο Ν. Αθανασιάδης, η Μ. Αξιώτη, ο Η. Βενέζης, ο Γ. Θέμελης, ο Μ. Καραγάτσης, ο Σ. Μυριβήλης και ο Γ. Σκαρίμπας), που βρίσκονταν τότε στο ξεκίνημα της σταδιοδρομίας τους και που σύντομα επρόκειτο να γίνουν αποδεκτοί τόσο από το κοινό όσο και από την κριτική (βλ. Πίνακα 4.10).⁹⁶

⁹⁶ Οι κυριότεροι από τους μη διακριθέντες συγγραφείς που αναφέρονται ως συμμετέχοντες στους πιο πάνω διαγωνισμούς ήταν οι Κ. Ζουμπουλίδης με το έργο *Νιόβη* και Γ. Δεστούνης με το έργο *Ο γυιός του πατέρα του* (α' διαγωνισμός Ζηκάκη), Γ. Μουρέλλος –εκδότης του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα* του 1926– με το έργο *Ο Ταπεινός* (β' διαγωνισμός Ζηκάκη), Α. Τροπαιάτης και Α. Κυπρολέον (διαγωνισμός *Νέας Εστίας*). Στον διαγωνισμό διηγημάτων του Ζηκάκη είχε υποβάλει ο Μυριβήλης και δύο ακόμη διηγήματα (τα «Πόλεμος και «Οι χωρατατζήδες») που δεν βραβεύτηκαν. Τα αποτελέσματα των διαγωνισμών του Ζηκάκη ανακοινώθηκαν στην αίθουσα του Φ.Σ. «Παρνασσός» στα τέλη του 1924 και στις αρχές του 1926, ενώ τα αποτελέσματα των υπολοίπων διαγωνισμών ανακοινώθηκαν κατά σειρά το καλοκαίρι του 1928, το καλοκαίρι του 1929 και τον Μάιο 1937. Μετά την επιτυχία του διαγωνισμού της, η *Νέα Εστία* είχε διεξαγάγει και δύο διαγωνισμούς για τη συγγραφή ενός θεατρικού έργου και –στο πλαίσιο των εορτασμών για την Εθνική Εκατονταετηρίδα– μίας σειράς από μικρά δοκιμογραφικά άρθρα· η έκβασή τους δεν κρίθηκε ως επιτυχής. Τέλος, ο διαγωνισμός του Γκοβόστη, που δεν ήταν μόνο πεζογραφικός, αλλά και ποιητικός, είχε άγνωστη έκβαση, αφού το περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία* δεν συνέχισε να παρέχει σχετική ενημέρωση, απότου διέκοψε τη συνεργασία του με τον εκδοτικό οίκο. Δικαίωμα συμμετοχής είχαν όσοι είχαν μέχρι τότε εκδώσει έως τρία βιβλία. Τα έργα έπρεπε να αποστέλλονται υπογεγραμμένα με ψευδώνυμο που αναγραφόταν στο δακτυλόγραφο και σε κλειστό φάκελο, που εμπεριέκλειε το πραγματικό όνομα του υποψηφίου ή της υποψήφιας. Για τη συμμετοχή απαιτούνταν καταβολή 500 δρχ. ως αποζημίωση της κριτικής επιτροπής. Εκτός από την κάλυψη των εκδοτικών εξόδων, ο εκδοτικός οίκος προσέφερε επιπλέον 3.000 δρχ. στον καλύτερο τόμο διηγημάτων και 2.000 δρχ. στην καλύτερη ποιητική συλλογή. Τελικά απεστάλησαν 7 συλλογές διηγημάτων και 10 ποιητικές συλλογές. Οι αναφερόμενες στους συγκεκριμένους επτά διαγωνισμούς πληροφορίες αυτού του κεφαλαίου στηρίζονται στην ακόλουθη βιβλιογραφία: «Νέοι φιλόλογοι διαγωνισμοί», εφ. *Εθνική Φωνή*, 15/2/1925, Έτος 1, ΑΦ. 132, σ. 5· «Οι διαγωνισμοί του εκδοτικού οίκου Μ. Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 8/2/1925, Έτος 2, ΑΦ. 465, σ. 2· «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 6/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 632, σ. 2· «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 31/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 561, σ. 2· «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Απογευματινή*, 5/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 566, σ. 2· «Οι διαγωνισμοί Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 30/12/1925, Έτος 3, ΑΦ. 737, σ. 2· «Οι διαγωνισμοί Ζηκάκη», εφ. *Πρωΐα*, 29/12/1925, Έτος 1, ΑΦ. 59, σ. 2· «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Πολιτεία*, 1/1/1926, Έτος 9, ΑΦ. 2705, σ. 7· Κ. Παράσχος, «Τα νέα βιβλία - Αγάπη ονειρόπλεκτη», εφ. *Βραδυνή*, 8/3/1926, Έτος 2, ΑΦ. 792, σ. 3· Γ. Μουρέλλος, «Ο Ταπεινός. Απόσπασμα», περ. *Νέα Εστία*, ό.π.: Θ. Καστανάκης, *Οι πρίγκηπες*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1925, σ. ε'-λδ' [= έκθεση της κριτικής επιτροπής]· *Διαγωνισμός διηγημάτων οχτώ διηγήματα, βραβευμένα στο διαγωνισμό του 1925*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1926, σ. 25-27 [= έκθεση της κριτικής επιτροπής]· «Διαγωνισμός διά μυθιστόρημα», εφ. *Δημοκρατία*, 11/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 210, σ. 3· «Το βραβευθέν», εφ. *Εθνική Φωνή*, 21/12/1925, Έτος 1, ΑΦ. 381, σ. 3· «Το βραβείον Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 29/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 398, σ. 3· «Διαγωνισμός διά μυθιστόρημα», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 31/5/1924, ΑΦ. 346, σ. 2· «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 28/11/1925, σ. 2· μ., «Η χθεσινή του διαγωνισμού μυθιστορημάτων», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 29/11/1924, ΑΦ. 522, σ. 2· «Ο Διαγωνισμός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 11, 15/9/1927, σ. 693· «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 12/13, 1/10/1927, σ. 765· Δ. Γ. Καμπουρόγλου, Σ. Μενάρδος, Α. Θρύλος, Γ. Ξενοπούλου, [Κρίση της επιτροπής], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 566-568· «Ο Διαγωνισμός Διηγήματος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 11/35, 1/6/1928, σ. 522· «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 575-576· «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 15/39, ό.π., σ. 718· «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Οι διαγωνισμοί της “Νέας Εστίας”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 57, ό.π.: Η “Νέα Εστία”, «Γ' Λογοτεχνικός Διαγωνισμός της “Νέας Εστίας” για το πανηγυρικό τεύχος της ελληνικής εκατονταετηρίδος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 74, 15/1/1930, σ. 96-97· «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Διαγωνισμός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 75, 1/2/1930, σ. 152· Η Διεύθυνσις, «Ο πρώτος διαγωνισμός των “Ελληνικών Γραμμάτων” για διήγημα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 37, Χριστούγεννα 1928, σ. 716· «Ο διαγωνισμός του διηγήματος», περ. *Ελληνικά*

Πέρα, όμως, από τους συγκεκριμένους διαγωνισμούς, που επιδίωκαν να πρωταγωνιστήσουν στις διεργασίες ανανέωσης της λεγόμενης «ποιοτικής» λογοτεχνίας, στη μεσοπολεμική περίοδο διεξήχθησαν και διαγωνισμοί που συνέχιζαν να απευθύνονται στο διαμορφωμένο από τις λογοτεχνικές στήλες των εφημερίδων αναγνωστικό αισθητήριο. Τέτοιον χαρακτήρα είχαν, για παράδειγμα, οι διαγωνισμοί χριστουγεννιάτικου και πρωτοχρονιάτικου διηγήματος των εφημερίδων *Ελληνική* (1932) και *Πρωΐα* (1938), στους οποίους υπεβλήθησαν, όπως φαίνεται, περισσότερα από εξακόσια συνολικά έργα.⁹⁷ Στην ίδια κατηγορία μπορούν επιπλέον να ενταχθούν και οι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί, που διεξήχθησαν το 1940 από το ανεξάρτητο –μετά την αποχώρηση του εκδοτικού οίκου Γκοβόστη– περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία*. Σε αυτήν την περίπτωση, οι διοργανωτές θεωρούσαν πως συνέβαλλαν στη λογοτεχνική ανανέωση με την απλή ανάδειξη οποιωνδήποτε ηλικιακά νέων και άγνωστων συγγραφέων.⁹⁸ Ακόμη πιο κοντά στο γούστο

Γράμματα, τχ. 39, 15/1/1929, σ. 132· «Ο διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 41, 15/2/1929, σ. 210-211· «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 45, 15/4/1929, σ. 472-473· «Διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 46, 4/5/1929, σ. 20· «Ο Διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 50, 1/6/1929, σ. 112-113· «Τα αποτελέσματα του διαγωνισμού διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 51, 8/6/1929, σ. 147· «Εισηγητική έκθεση διά τον διαγωνισμό διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 52, 15/6/1929· Λ. Βαρελάς (επιμ.), *Ελληνικά Γράμματα (1927-1930)* [ευρετήριο], εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 13-22· Γ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 41-42· στο ίδιο, τμ. 2, σ. 87· Γ. Σκαρίμπας, *Καῦμοί στο Γριπωνήσι*, επιμ.: Κ. Κωστίου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1994, σ. 113-167 [Αναγγελία], περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 5, 9/1/1937, σ. 2· «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 2· «Διαγωνισμός ελληνικού διηγήματος», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 2· «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 15, 13/3/1937, σ. 1· «Ο διαγωνισμός διηγήματος· αποτελέσματα», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 25, 22/5/1937, σ. 4· «Από μήνα σε μήνα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 85· «Από μήνα σε μήνα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 181· Ν. Λυκούργου, *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή...*, ό.π., σ. 32.

⁹⁷ Κριτές του διαγωνισμού της *Ελληνικής* ήταν ο Κόκκινος, ο Ξενόπουλος και ο Χάρης. Το πρώτο βραβείο (1.000 δρχ.) απονεμήθηκε στο διήγημα «Χριστούγεννα μια φορά!» του Αθανασίου Γκράβαλη, δημοσιογράφου από τη Μυτιλήνη που με προτροπή του Μυριβήλη είχε μόλις εκδώσει το μοναδικό του έργο *Σπασμένες κολώνες*. Ο Ε. Χ. Γονατάς επιμελήθηκε σχετικά πρόσφατα την έκδοση του βιβλίου: Α. Θ. Γκράβαλης, *Της Ματζουράνας το χάλασμα και άλλα αφηγήματα*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1988. Το δεύτερο βραβείο (200 δρχ.) απονεμήθηκε στο διήγημα «Όπως οι μάγοι μια φορά» κάποιου Αγγελή, ενώ έπαινο απέσπασε το «Χριστουγεννιάτικο βράδυ» του Τίτου Νούσσα· βλ. Ω., «Περιοδικά κ' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 122, 15/1/1932, σ. 108-109. Στον διαγωνισμό της *Πρωΐας* βραβεύτηκαν τα έργα «Όμορφο ξιμέρωμα» της Νανάς Μελαχροινού και «Ο Αγιοβασιλιάτης» του Αγησίλαου Τσέλαλη· βλ. «Τα δύο καλύτερα διηγήματα», εφ. *Πρωΐα*, 1/1/1938, Έτος 13, 11/60, σ. 7 (βλ. Πίνακες 4.10 και 4.11).

⁹⁸ Όπως είδαμε προηγουμένως, το ίδιο περιοδικό είχε προκηρύξει το 1938 έναν «ψηλού» χαρακτήρα διαγωνισμό σε συνεργασία με τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη. Σε ό,τι αφορά τις προκηρύξεις τού 1940, αντί βραβείων προσφέρονταν η έκδοση και η δημοσίευση των διακριθέντων έργων. Ο μοναδικός περιορισμός των διαγωνισμών αφορούσε την έκταση των έργων. Απεστάλησαν 24 συνολικά συλλογές, από τις οποίες θεωρήθηκαν ως έγκυρες οκτώ ποιητικές και έντεκα πεζογραφικές. Το έργο *Οι λυγμοί των Ναρκίσσων* του Π. Γιαλέλη δίχασε την τετραμελή κριτική επιτροπή και προωθήθηκε για επαναξιολόγηση. Τα έργα των Ραχήλ, Φ. Δελαμάγκα, Κ. Δημητρίου, Π. Βέργα επαινήθηκαν, ενώ εύφημη μνεία απέσπασαν τα έργα του Ν. Τσάκλα και του Σ. Νερέλη. Το έργο *Σφουγγαράδικα διηγήματα*, που θα έπαιρνε το πρώτο βραβείο, αποκλείστηκε, γιατί ο συγγραφέας του το είχε εν τω μεταξύ εκδώσει· βλ. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία, «Προκήρυξη

του κοινού των εφημερίδων ήταν οι διαγωνισμοί των εντύπων *Εξέλιση* (σατιρικού διηγήματος ή ευθυμογραφήματος, 1925), *Εθνικός Κήρυξ* (διηγήματος, 1923) και *Απ' Όλα και Δι' Όλους* (ποίησης και διηγήματος, 1938).⁹⁹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης για την πρωτοτυπία των όρων του και ο διαγωνισμός που προκήρυξαν το 1933 οι Αδερφοί Λαμπρόπουλοι για τη φωνογραφική εταιρεία Columbia. Η εταιρεία προσέφερε 2.000 δραχμές για κάθε ένα από τα δώδεκα τραγούδια που θα ξεχώριζαν, δυνατότητα για ηχογράφησή τους σε φωνογραφικούς δίσκους και επιπλέον έπαθλα 4.000 και 2.000 δραχμών στα τραγούδια του δίσκου που θα σημείωναν τη μεγαλύτερη εμπορική επιτυχία.¹⁰⁰

Συν τοις άλλοις, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η αισθητή χαλάρωση του κρατικού συγκεντρωτισμού συνοδεύτηκε από τη γεωγραφική αποκέντρωση του

Λογοτεχνικού Διαγωνισμού», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 2, τχ. 3, Σεπτέμβρης-Νοέμβρης 1939, σ. 95· Η Νεοελληνική Λογοτεχνία, «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 3, Μάρτιος 1940, σ. 87· «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 4, Απρίλιος 1940, σ. 126· «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 9, Σεπτέμβριος 1940, σ. 287· «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 10, Οκτώβριος 1940, σ. 319-320.

⁹⁹ Ο διαγωνισμός του *Εξέλιση* πρόσφερε δωρεάν συνδρομές και ένα χρηματικό έπαθλο 300 δραχμών. Η «εκ λογοτεχνών» αποτελούμενη επιτροπή βράβευσε τους Α. Ε. Βουλάτσο, Νίκη Β. Παπατ. [sic] και Ρ. Ε. Κλεώπα, για τα έργα «Ονειρα», «Η Θεία», «Ο Ευγενής», που χαρακτηρίστηκαν ως «δυστυχώς όχι και τόσο ευχάριστα»· βλ. «Βραβεία 1.300 δρχ.», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 2, 1/2/1925, σ. 1 και τχ. 4, 15/2/1925, σ. 2· «Ο διαγωνισμός του “Εξέλιση”», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 11, 5/4/1925, σ. 1· «Ο διαγωνισμός», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 13, 19/4/1925, σ. 1· «Ο νέος διαγωνισμός», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 14, 26/4/1925, σ. 3. Ο διαγωνισμός του περιοδικού *Α.Ο.Δ.Ο.* απευθυνόταν σε νέους συγγραφείς και δεν έθετε κανέναν περιορισμό. Αντί βραβείου προσέφερε τη δυνατότητα δημοσίευσης των διακρινόμενων έργων, μαζί με τις φωτογραφίες και τα βιογραφικά σημειώματα των συγγραφέων· βλ. «Διαγωνισμός διηγήματος και ποιήματος», περ. *Α.Ο.Δ.Ο.*, Έτος 1, τχ. 8, 10/8/1938, σ. 28. Για τα αποτελέσματα του διαγωνισμού του *Εθνικού Κήρυκα*, βλ. «Τα βραβευθέντα διηγήματα του διαγωνισμού», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 30/9/1923, Έτος 9, ΑΦ. 3078, σ. 5.

¹⁰⁰ Σύμφωνα με την προκήρυξη, ο στόχος του συγκεκριμένου διαγωνισμού ήταν να συμβάλει στην ανάπτυξη του μουσικού αισθήματος στην Ελλάδα και στη διάδοση του ελληνικού τραγουδιού στο εξωτερικό. Οι όροι του διαγωνισμού φανέρωναν την προσπάθεια να προωθηθεί ένα «ενδιάμεσο» καλλιτεχνικό ύφος, με στίχους προσαρμοσμένους μεν «στην αντίληψη του Κοινού», αλλά χωρίς να στερούνται και της θεωρούμενης ως στοιχειώδους καλλιτεχνικής αξίας. Τον Μάιο του 1933, η κριτική επιτροπή που αποτελούνταν από τους Τ. Μωραϊτίνη, Κ. Νικολάου, Β. Βεκιαρέλλη, Σ. Βαλτετσιώτη, Μ. Καλομοίρη και Δ. Λαυράγκα, αφού εξέτασε 350 υποβληθέντα έργα, βράβευσε τα εξής δώδεκα τραγούδια: Ν. Χατζηποστόλου, «Καρδιά που πεθαίνει», «Στον αργαλειό», «Σαν παραμύθι», «Γλυκειά βραδεία», «Προδομένος», «Τα μαύρα μάτια σου»· Έ. Λαμπίρη, «Έλα να χορέψουμε», Σ. Γκρεκ, «Παλιά Πάτρα»· Κ. Δ. Έλληνας - Γ. Καμέλης, «Έλα λοιπόν»· Σ. Προκοπίου, «Στην παλιά μου γειτονιά»· Δ. Ρόδιος, «Το τραγούδι τ' αργαλειού»· Μ. Αυγερινός, «Της καρδιάς ο πόνο»· Επαινήθηκαν ακόμη τα εξής: Γ. Λαουτάρης, «Βασιλικός κι' αν μαραθή»· Γ. Τυρταίος, «Είμαι ο μάγκας του Ψυρρή»· Γ. Κωνσταντινίδης, «Μελαχρνούλα»· Ε. Μισσίρι, «Σαν λαϊκό τραγούδι»· Κ. Δ. Έλληνας - Γ. Καμέλης, «Αχ δεσποινίς»· R. Mazzoni, «Σερενάτα Χαβανέζικη». Επιθυμώντας να ενθαρρύνει τους νέους συνθέτες, ο Ν. Χατζηποστόλου παραχώρησε το χρηματικό ποσό των επάθλων του στους έξι επαινεθέντες· βλ. «Προκήρυξις Διαγωνισμού Columbia», εφ. *Έθνος*, 9/2/1933, Έτος 20, ΑΦ. 6625, σ. 4· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, ό.π.: «Αποτελέσματα διαγωνισμού “Columbia”», εφ. *Ακρόπολις*, 18/5/1933, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1543, σ. 4. Παρά τη μεγάλη συμμετοχή του κοινού στον διαγωνισμό, τα τραγούδια δεν θεωρήθηκαν ως εμπορικά επιτυχημένα· βλ. Κ. Νικολάου, «Απολογισμοί και συμπεράσματα», εφ. *Ανεξάρτητος*, 23/8/1935, Έτος 2, ΑΦ. 642, σ. 2.

λογοτεχνικού πεδίου, κάτι που ευνόησε την ανάδυση ενός πλήθους από επικυρωτικούς μηχανισμούς, υπαγόμενους στους κατά τόπους δήμους ή τους νεοσχηματισθέντες συλλόγους τοπικής εμβέλειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο προκηρυχθείς από τον δήμο και την Κοινωνική Εταιρεία Καλλιθέας διαγωνισμός για τη σύνθεση του ύμνου Καλλιθέας,¹⁰¹ καθώς και η εισηγούμενη από μέλη κάποιας επιτροπής (μεταξύ των οποίων βρισκόταν και ο νεαρός τότε Γ. Βαφόπουλος) καθιέρωση ετήσιων λογοτεχνικών βραβείων και επάθλων στον δήμο Θεσσαλονίκης.¹⁰² Αυξημένο ήταν επίσης στον Μεσοπόλεμο το ενδιαφέρον του αθηναϊκού δήμου και των αθηναϊκών συλλόγων για την τόνωση της λογοτεχνικής κίνησης στην πρωτεύουσα: το 1925 ο Όμιλος Φίλων Αθηνών προκήρυξε ποιητικό διαγωνισμό για τη σύνθεση του Ύμνου των Αθηνών σε ρυθμό εμβατηρίου.¹⁰³ το 1935 ο δήμος Αθηναίων διεξήγαγε διαγωνισμό λαϊκού τραγουδιού, στην κριτική επιτροπή του οποίου συμμετείχαν οι ακαδημαϊκοί Γ. Δροσίνης και Π. Νιρβάνας,¹⁰⁴ ενώ το 1937 ο δήμος εξήγγειλε την καθιέρωση ετήσιων λογοτεχνικών επάθλων συνολικού ύψους 200.000 δραχμών.¹⁰⁵ Έντονη ήταν, τέλος, και η δραστηριότητα των ομίλων και του δήμου Πειραιώς: το 1927, κατά την πρώτη εκδήλωση της Εταιρείας Διανοουμένων Πειραιώς, αναγγέλθηκε –παρουσία του τότε υπουργού Παιδείας, Θ. Νικολούδη– η καθιέρωση ετήσιου επάθλου 15.000 δραχμών για τη βράβευση έργων γραμμένων από πειραιώτες συγγραφείς,¹⁰⁶ ενώ δύο χρόνια αργότερα οι δήμοι Πειραιά και Αθηνών προσέφεραν υψηλές χορηγίες στην Ακαδημία για την καθιέρωση επάθλων προς βράβευση

¹⁰¹ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 235, 1/10/1936, σ. 1391.

¹⁰² Βλ. Γ. Σ. Ζευγώλης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Δήμος Θεσσαλονίκης και τα Γράμματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1506.

¹⁰³ Σκοπός του διαγωνισμού ήταν να ενισχύσει το ενδιαφέρον των νέων προς την πόλη. Τα υποψήφια έργα έπρεπε να αποστέλλονται στον πρόεδρο του Ομίλου μέσα σε φάκελο, που θα περιείχε και άλλον κλειστό φάκελο με το όνομα του ποιητή και στον οποίο θα αναγράφονταν ο πρώτος και ο τελευταίος στίχος του ύμνου. Στον νικητή θα προσφερόταν έπαθλο 1.500 δραχμών· βλ. «Ο Ύμνος των Αθηνών», εφ. *Απογευματινή*, 29/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 559, σ. 2.

¹⁰⁴ Τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ήταν οι Δ. Λαυράγκας, Δ. Μητρόπουλος και Φ. Οικονομίδης. Παρότι στον διαγωνισμό υπεβλήθησαν 92 έργα, κανένα δεν κρίθηκε άξιο βράβευσης· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 204, 15/6/1935, σ. 599· Π. Νιρβάνας, «Φιλολογικοί Διαγωνισμοί», ό.π.· Κ. Νικολάου, «Απολογισμοί και συμπεράσματα», ό.π.

¹⁰⁵ Επρόκειτο για τέσσερα έπαθλα, που αποσκοπούσαν στην επιβράβευση ενός πεζογραφικού, ενός ποιητικού, ενός θεατρικού και ενός ιστοριογραφικού έργου· βλ. «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Δήμου», εφ. *Πρωΐα*, 27/8/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/294, σ. 2. Στο τέλος της χρονιάς το περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία* παρατηρούσε ότι το ζήτημα δεν είχε προχωρήσει και ζητούσε να παρασχεθεί ενημέρωση σχετικά με την έκβαση του διαγωνισμού· βλ. «Σημειώματα: Τα βραβεία του Δήμου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 95.

¹⁰⁶ Βλ. Μ.Δ.Σ., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 20-21, 1/12/1927, σ. 1020-1022· «Οι διανοούμενοι Πειραιώς», εφ. *Εμπρός*, Έτος 32, ΑΦ. 11141, 11/11/1927, σ. 2.

ιστοριογραφικών και καλλιτεχνικών έργων, αναφερόμενων στους εν λόγω δήμους.¹⁰⁷ στα τέλη του 1930 σε εκδηλώσεις που έγιναν στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιώς ο δήμος Πειραιά τίμησε, μεταξύ άλλων, τον εκλιπόντα πειραιώτη λογοτέχνη Γ. Βώκο, και απένειμε μετάλλια αξίας στους πειραιώτες ή εν Πειραιά διαμένοντες λογοτέχνες Δ. Βουτυρά, Ι. Δαμβέργη, Α. Καμπάνη, Σ. Μελά, Π. Νιρβάνα, Α. Πάλλη, Λ. Πορφύρα, Γ. Στρατήγη και Ρ. Φιλύρα.¹⁰⁸ τέλος, το 1935 προκηρύχθηκε από τον Πειραιϊκό Σύνδεσμο ένας πεζογραφικός και ένας ποιητικός διαγωνισμός, στους οποίους είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν μόνο συγγραφείς του Πειραιά.¹⁰⁹

Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν οι διαγωνισμοί που προκηρύχθηκαν από διάφορους μη κερδοσκοπικού και μη κυβερνητικού (όπως θα λέγαμε σήμερα) χαρακτήρα κοινωνικούς φορείς, ερασιτεχνικούς ή επαγγελματικούς συλλόγους και περιοδικά, που προωθούσαν με πιο εξειδικευμένο τρόπο ποικίλα κοινωνικά, ιδεολογικά ή σωματειακά ζητήματα. Αρκετά προβλήθηκε το 1925 από τον Τύπο ο διαγωνισμός μυθιστορήματος του νεοσύστατου Συλλόγου Εθνικής Λογοτεχνίας και Καλλιτεχνίας, ο οποίος επισκιάστηκε εν τέλει από τους διαγωνισμούς του Ζηκάκη, που διεξάγονταν την ίδια περίοδο. Όπως και οι περισσότεροι διαγωνισμοί της εν λόγω περιόδου, οι όροι αυτού του διαγωνισμού ευνοούσαν την ανάδειξη νέων συγγραφέων: οι κάτοχοι του Αριστείου δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής, ενώ τα υποψήφια έργα έπρεπε να είναι πρωτότυπα και αδημοσίευτα.¹¹⁰

¹⁰⁷ Βλ. «Η απονομή του βραβείου τιμής υπό της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, ό.π.

¹⁰⁸ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, ό.π.: «Η πόλις του Πειραιώς βραβεύουσα τα εκλεκτά της τέκνα εις τα γράμματα. Η χθεσινή σεμνοπρεπής εορτή εις τον Πειραιά», εφ. *Καθημερινή*, 8/2/1931, Έτος 12, ΑΦ. 3915, σ. 7· Μαλτέζος, «Τα μετάλλια των Πειραιωτών Λογίων. Μια αδικία», εφ. *Καθημερινή*, 18/2/1931, Έτος 12, ΑΦ. 3930, σ. 2.

¹⁰⁹ Βλ. Γ. Μπουκουβάλας, «Ο Πειραιεύς ανασυγκροτεί τα καλλιτεχνικά στελέχη του», εφ. *Εθνική*, 28/10/1935, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2· Φορτούνιο [= Σ. Μελάς], «Τα σχέδια του Πειραιϊκού», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Έτος 14, ΑΦ. 4778, σ. 1. Ως πιθανά μέλη της επιτροπής αναφέρονται οι λογοτέχνες Σ. Μελάς, Π. Νιρβάνας και Ν. Χαντζάρας.

¹¹⁰ Εκτός από τους «αριστείς», δικαίωμα συμμετοχής δεν είχαν ούτε τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Συλλόγου. Η επιτροπή αποτελούνταν από τους συγγραφείς Γ. Ξενόπουλο, Ν. Πετιμεζιά-Λαύρα και Σ. Ποταμιάνο, καθώς και από δύο ακόμη κριτές, που είχαν επιλεγεί από τον Σύλλογο ως εισηγητές. Τα μέλη αυτά ήταν ο Ν. Περιβολαράκης και ο Α. Χατζηαποστόλου (βλ. Πίνακα 4.11). Τα υποψήφια έργα έπρεπε να αποσταλούν ανωνύμως στον γραμματέα του συλλόγου, Α. Παπαχρήστο, με φάκελο σφραγισμένο που θα περιείχε το όνομα του συγγραφέα και που θα έφερε το ίδιο ρητό, το οποίο θα ήταν σημειωμένο και στην πρώτη σελίδα του χειρογράφου/δακτυλογράφου. Στην έντυπη μορφή του το μυθιστόρημα δεν έπρεπε να ξεπερνά τα 12-15 τυπογραφικά φύλλα σχήματος 16. Ως προς τη γλώσσα και την υπόθεση του έργου παρέχονταν πλήρης ελευθερία στους συγγραφείς. Στον βραβευθέντα ή τη βραβευθείσα θα απονεμόταν το αποκαλούμενο «Χρυσό Μετάλλιο - Αριστείο» του Συλλόγου, συνοδευόμενο από δίπλωμα και έπαθλο 3.000 δραχμών. Ο Σύλλογος δεσμευόταν να εκτυπώσει το έργο με έξοδά του, ενώ ο συγγραφέας έπρεπε να εκχωρήσει τα πνευματικά του δικαιώματα στον Σύλλογο διατηρώντας ποσοστό 30% επί των καθαρών κερδών από τις πωλήσεις του βιβλίου. Η διαδικασία παραλαβής των υποψήφιων έργων είχε ολοκληρωθεί στα τέλη Ιανουαρίου 1926. Σύμφωνα με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων, που έγινε στις 28 Νοεμβρίου 1926 στη Λέσχη Υπαλλήλων Ανωνύμων Εταιρειών κανένα έργο δεν κρίθηκε ως άξιο βράβευσης· το

Περιορισμένη απήχηση είχαν οι διαγωνισμοί της *Εφημερίδος των Ελληνίδων* (διηγήματος, 1930), του αντικομμουνιστικού περιοδικού *Ξεκίνημα* (λογοτεχνίας, 1933-1934), του κομμουνιστικού περιοδικού *Νέοι Πρωτοπόροι* («προλεταριακής» ποίησης και διηγήματος, 1934), της εφημερίδας *Φανός* της Ένωσης Συντακτών (ευθυμογραφικών ανταποκρίσεων, χρονογραφημάτων και σατιρικού μυθιστορήματος σε συνέχειες, 1939), καθώς και του Πατριωτικού Ιδρύματος (παιδικών θεατρικών έργων και διηγημάτων από/για παιδιά, 1941).¹¹¹ Πιο σημαντικός ως προς τη διοργάνωση και την έκβασή του ήταν, αντιθέτως, ο πεζογραφικός διαγωνισμός του Γυναικείου Συλλόγου Γραμμάτων και Τεχνών, που προσέφερε έπαθλο 5.000 δραχμών. Το 1939 η διεξαγωγή του ανατέθηκε από την Π. Δέλτα σε επιτροπή αποτελούμενη από τους/τις συγγραφείς Τ. Σταύρου (αντιπρόεδρο του λογοτεχνικού τμήματος του συλλόγου), Κ. Καρθαίο (μέλος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών), Η. Βενέζη, Γ. Θεοτοκά και Α. Θρύλο (βλ. Πίνακα 4.11). Η απόφαση της επιτροπής ανακοινώθηκε σε εκδήλωση, που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο της ίδιας

μοναδικό μυθιστόρημα που επαινούσαν με έπαθλο 1.000 δραχμών ήταν η *Μοίρα* του Ι. Χριστοδουλίδη, που είχε εν τω μεταξύ αποβιώσει (βλ. Πίνακα 4.10)· βλ. «Προκήρυξις φιλολογικού διαγωνισμού», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 32, 6/9/1925, σ. 9· «Η κριτική επιτροπή του φιλολογικού διαγωνισμού», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 42, 15/11/1925, σ. 9· «Ανακοίνωσις», περ. *Εξέλιση*, Έτος 2, τχ. 78, 25/7/1926, σ. 11· «Φιλολογικοί Σύλλογοι», εφ. *Πρωΐα*, 24/11/1925, Έτος 1, ΑΦ. 24, σ. 2· «Φιλολογικός Διαγωνισμός», εφ. *Απογευματινή*, 18/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 577, σ. 2· «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 23/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 663, σ. 2· «Ένας φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Δημοκρατία*, 29/11/1926, Έτος 3, ΑΦ. 796, σ. 2.

¹¹¹ Η *Εφημερίς των Ελληνίδων* προσέφερε στον νικητή έπαθλο 5.000 δραχμών και έκδοση των διακριθέντων διηγημάτων σε ενιαία συλλογή (δεν είναι σαφές εάν ο συγκεκριμένος διαγωνισμός ταυτίζεται με τον διηγηματογραφικό διαγωνισμό του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων, που είχε ως στόχο την προώθηση της ειρηνιστικής ιδέας και που δεν πέτυχε να αναδείξει κάποιο έργο άξιο βράβευσης). Την πληροφορία για τον διαγωνισμό του περιοδικού *Ξεκίνημα* αντλώ από τον Τ. Καγιαλή, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο· δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσεως στην Ελλάδα του 1930*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 151 (δεν κατόρθωσα να συγκεντρώσω περαιτέρω πληροφορίες). Οι *Νέοι Πρωτοπόροι* προσέφεραν ως έπαθλα βιβλία, καθώς και παλαιότερα τεύχη του περιοδικού. Όμως τα υποβληθέντα έργα αξιολογήθηκαν ως αισθητικώς ανεπαρκή, παρότι θεωρήθηκε πως είχαν επιτυχώς αφομοιώσει τις αισθητικές αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Σύμφωνα με τη Χ. Ντουνιά, η απόφαση αυτή αποτελούσε έμμεση παραδοχή της συντακτικής ομάδας του περιοδικού ότι ένας βαθμός αισθητικής «αυτονομίας» ήταν απαραίτητος σε κάθε λογοτεχνική προσπάθεια. Η αποτυχία του συγκεκριμένου διαγωνισμού λειτούργησε μάλιστα ως αφορμή για την αναθεώρηση της ιδεολογικής στρατηγικής, που ακολουθούσε το περιοδικό στη λογοτεχνική του κριτική (βλ. Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 175-198 και 367-370, όπου και η πληροφορία ότι η συντακτική επιτροπή του περιοδικού, η οποία και έκρινε πιθανότατα τα υποβληθέντα έργα, αποτελούνταν από τους Α. Αλαφούζου, Δ. Γληνό, Γ. Ζεύγο, Ν. Καρβούνη, Μ. Πορφυρογένη και Φ. Χατζιδάκη). Τα έργα, τέλος, που αποστέλλονταν στο περιοδικό *Φανός* μπορούσαν να υποβάλλονται είτε σε ανώνυμη είτε σε ενυπόγραφη μορφή. Κάθε βραβευόμενο έργο θα ελάμβανε έπαθλο 500 δραχμών. Για όλα τα παραπάνω, βλ. «Γυναικείος φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Πρωΐα*, 23/5/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1590, σ. 2· «Αναβολή διαγωνισμού διηγήματος», εφ. *Πρωΐα*, 28/7/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2360, σ. 2· «Προκήρυξη διαγωνισμού», περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, τμ. 3, τχ. 5, Μάιος 1934, σ. 201· «Διαγωνισμός “Φανού”», εφ. *Πρωΐα*, 19/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 79, σ. 2· «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, τμ. 4, τχ. 2, Φεβρουάριος 1935, σ. 73-74. Για τους διαγωνισμούς του Πατριωτικού Ιδρύματος, για τους οποίους δεν εντόπισα περαιτέρω πληροφορίες, βλ. «Οι διαγωνισμοί του Πατριωτικού Ιδρύματος», εφ. *Πρωΐα*, 4/10/1941, Έτος 16, ΑΦ. 16317, σ. 2.

χρονιας στα γραφεία του συλλόγου: με ψήφους τρεις έναντι δύο το έπαθλο προσφερόταν στη Μέλπω Αξιώτη για το έργο της *Δύσκολες νύχτες* (βλ. Πίνακα 4.10).¹¹²

---

¹¹² Ο Σύλλογος είχε ιδρυθεί το 1937. Σύμφωνα με την προκήρυξη του διαγωνισμού, τα υποψήφια έργα (γραμμένα αποκλειστικά στη δημοτική) έπρεπε να αποστέλλονται στον εκδοτικό οίκο «Πυρσός». Υπεβλήθησαν εννέα βιβλία, εκ των οποίων, εκτός από το βραβευθέν, είχαν προκριθεί και τα έργα *Ίσκιοι στα νερά*, *Μοναξιά* και *Άνθρωποι* των Α. Μέρλιν, Ι. Μπουκουβάλα-Αναγνώστου και Έ. Αλεξίου-Δασκαλάκη αντίστοιχα. Σύμφωνα με μετέπειτα μαρτυρία του Βενέζη, τα τρία μέλη της επιτροπής που συνηγόρησαν υπέρ της Αξιώτη ήταν αφενός ο ίδιος και αφετέρου οι Θεοτοκάς και Θρύλος. Στη βράβευση του νεωτερίζοντος έργου *Δύσκολες Νύχτες* ανταποκρίθηκαν με θετικές κρίσεις οι κριτικοί Ά. Θρύλος, Τ. Μαλάνος, Γ. Ξενόπουλος, Κ. Ουράνης και Κ. Παράσχος, ενώ απορριπτική στάση τήρησαν ο Ν. Μοσχόπουλος, ο Γ. Μ. Μυλωνογιάννης, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, ο Μ. Ροδάς και ο Γ. Χατζίνης, καθώς και οι ανώνυμοι κριτικοί των εφημερίδων *Εστία* και *Έθνος*: βλ. «Λογοτεχνικός διαγωνισμός», εφ. *Πρωΐα*, 10/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 69, σ. 2· «Το βραβείον γυναικείας πεζογραφίας», εφ. *Πρωΐα*, 19/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14-136, σ. 2· «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Το βραβείο της “Γυναικείας Πεζογραφίας”», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 120, 18/3/1939, σ. 15· «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Το λογοτεχνικό βραβείο του Γυναικείου συλλόγου Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 121, 25/3/1939, σ. 15· βλ. Σ. Βασιλείου, «Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 4. Για τη μαρτυρία του Βενέζη, βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Δικτατορία - πόλεμος και πεζογραφία (1936-1944)*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1991, σ. 257. Για την κριτική υποδοχή της βράβευσης της Αξιώτη, βλ. Μ. Μικέ, *Μέλπω Αξιώτη. Κριτικές περιπλανήσεις*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996, σ. 97-104.

Πίνακας 4.10. Μη κυβερνητικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί: οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες (1923-1940)

Όνοματεπώνυμο	Έργο	Βραβείο	Φορέας	Έτος
Αηδονόπουλος Γ.	«Μια νύχτα στο Σαν Ναζέρ»	έπαινος	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Αγγελής [.]	«Όπως οι μάγοι μια φορά»	β' βραβείο	εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
Αθανασιάδης Ν.	«Ο φίλος μου ο Πεζανής»	β' βραβείο	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Ανδρέου Κ.	«Ποιος είναι ο πατέρας»	έπαινος	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Άννινος Γ. ¹¹³	«Φλορεντινή πηγή/κήπισσα»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Αξιώτη Μ.	<i>Δύσκολες νύχτες</i>	βραβείο	Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων & Τεχνών	1939
Βεινόγλου Α.	«Θεότητες του Κοτύλου»	α' βραβείο	περ. <i>Νέα Εστία</i> , εκδ. Κολλάρος	1928
Βενέζης Η. ¹¹⁴	«Θάνατος»	γ' βραβείο	περ. <i>Νέα Εστία</i> , εκδ. Κολλάρος	1928
Γαλανού Ε.	1) «Πλούσια κι' ευτυχημένα» 2) «Στα βράχια»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Γκράβαλης Α.	«Χριστούγεννα μια φορά»	α' βραβείο	εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
Θέμελης Γ.	«Η δίψα»	βραβείο	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Καλατζής Χ. Ν.	«Απ' τον άνθρωπο ίσαμε το ζο»	έπαινος	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Καραγάτσης Μ.	«Η κυρία Νίτσα»	έπαινος	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Καραϊσκάκη Σ.	«Ναυτικός που έγινε μεταλλωρύχος»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Καστανάκης Θ.	<i>Πρήγλητες</i>	α' βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1924
Μαστροστάθης Λ.	«Ο Ντάνος»	έπαινος	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Μελαχροινού Ν.	«Ομορφο ξημέρωμα»	βραβείο	εφ. <i>Πρωϊά</i>	1938
Μπενέκος Γ. Γ.	«Στις διαταγές σας Εκλαμπρότατε, αλλά...»	α' βραβείο	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Μυριβήλης Σ.	«Θυσία στον ήλιο»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Νάρης Θ.	<i>Αγάπη ονειρόπλεχτη</i>	α' βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Νικολαΐδης Μ.	«Η καταδικασμένη»	β' βραβείο	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Νικολάκη Ε.	«Το Μοσχαδύ»	β' βραβείο	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Νούσσας Τ.	«Χριστουγεννιάτικο βράδυ»	έπαινος	εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
Ντάλιος Γ.	«Ο αεροκρεμασμένος»	έπαινος	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Σακκάς Γ.	«Ιστορίες»	β' βραβείο	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Σιδηροπούλου Ε.	«Γαρούφαλα»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Σκαρίμπας Γ.	«Ο Καπετάν Σουρμελής ο Στουραΐτης»	α' βραβείο	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Τσελάλης Α.	«Ο Αγιοβασιλιάτης»	βραβείο	εφ. <i>Πρωϊά</i>	1938
Φαλάτης Κ.	<i>Χαρίλαος Φαρέλης</i>	έπαινος	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1924
Φρέρης Β.	1) «Νοικοκοιμάκος» 2) «Παππούς»	βραβείο	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Χριστοδουλίδης Ι.	<i>Μοίρα</i>	βραβείο	Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας & Καλλιτεχνίας	1926

¹¹³ Πρόκειται για τον γιο του Μπάμπη Άννινου, Γεράσιμο.

¹¹⁴ Συμμετείχε με το πραγματικό του όνομα, Η. Μέλλος.

Πίνακας 4.11. Μη κυβερνητικοί λογοτεχνικοί διαγωνισμοί: τα μέλη των κριτικών επιτροπών (1923-1940)

Όνοματεπώνυμο	Φορέας διοργάνωσης	Έτος
Αυγέρης Μ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
Αλαφούζου Α.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935
Βαρίκας Β.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
Βεκιαρέλλης Β.	φωνογραφική εταιρεία Columbia	1933
Βενέζης Η.	Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών	1939
Βουτιερίδης Η.	1) εκδ. Μ. Ζηκάκη	1924
	2) εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Γκόλφης Ρ.	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1924
Γληνός Δ.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935
Ζεύγος Γ.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935
Θεοτοκάς Γ.	1) περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
	2) Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών	1939
Θρύλος Α.	1) περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
	2) Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών	1939
Καζαντζάκη Γ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
Καμπούρογλου Δ.	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Καραντώνης Α.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
Καρβούνης Ν.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935
Καρθαίος Κ.	1) περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
	2) Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών	1939
Κόκκινος Δ.	εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
Κόντογλου Φ.	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Κοτζιούλας Γ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1940
Κουκούλας Λ.	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Λεβάντας Χ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1940
Μενάρδος Σ.	περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
Μπαστιάς Κ.	περ. <i>Ελληνικά Γράμματα</i>	1929
Μωραϊτίνης Τ.	φωνογραφική εταιρεία Columbia	1933
Νάκου Λ.	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Νιρβάνας Π.	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1924
Ξενοπούλος Γ.	1) περ. <i>Νέα Εστία</i>	1928
	2) εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
	3) περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
	4) Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας & Καλλιτεχνίας	1926
Παπαδάκη Σ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1940
Παράσχος Κ. ¹¹⁵	1) περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
	2) περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1938
Πετιμεζάς-Λαύρας Ν.	Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας & Καλλιτεχνίας	1926
Πολίτης Φ.	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Πορφυρογένης Μ.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935
Ποταμιάνος Σ.	Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας & Καλλιτεχνίας	1926
Σκουλούδης Μ.	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Σταύρου Τ.	Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών	1939
Σφακιανάκης Γ.	περ. <i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i>	1940
Τραυλαντώνης Α.	εκδ. Μ. Ζηκάκη	1926
Φωτιάδης Δ.	περ. <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i>	1937
Χάρης Π.	εφ. <i>Ελληνική</i>	1932
Χατζιδάκη Φ.	περ. <i>Νέοι Πρωτοπόροι</i>	1935

¹¹⁵ Ο Κ. Παράσχος και ο Μ. Σκουλούδης απουσίαζαν στην τελευταία συνεδρίαση της επιτροπής.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 καθιερώθηκε, τέλος, και ένα καινοτόμο για τα ελληνικά δεδομένα είδος βραβείων από δύο φορείς μεγαλοαστικής εμβέλειας, την Εταιρεία Φιλοτέχνων –πρόεδρος της οποίας ήταν ο βιομήχανος, πρώην υφυπουργός Οικονομικών σε κυβέρνηση του Βενιζέλου και ιδρυτής του Μουσείου Μπενάκη, Αντώνης Μπενάκης– και την Ελληνική Λέσχη Περιήγησης και Αυτοκινήτου –που είχε για πρόεδρο τον εφοπλιστή Αντώνιο Σταθάτο, ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ενώσεως Ελλήνων Εφοπλιστών. Πρόκειται για βραβεία συνολικού ετήσιου ύψους πενήντα περίπου χιλιάδων δραχμών, που προσφέρονταν σε εκδότες και συγγραφείς στο πλαίσιο του νεοϊδρυθέντος το 1931 θεσμού των ετήσιων Εκθέσεων Βιβλίου, με στόχο την υποστήριξη της τότε διεξαγόμενης εκστρατείας για τη διάδοση του ελληνικού βιβλίου.¹¹⁶ Τα συγκεκριμένα βραβεία στηρίζονταν σε χορηγίες, προερχόμενες από φυσικά πρόσωπα, συλλόγους (Ε.Λ.Π.Α., Εταιρεία Καλλιτεχνών) και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα (Εθνική Τράπεζα, Τράπεζα Αθηνών) και αφορούσαν την τυπογραφική εμφάνιση και καλλιτεχνική επιμέλεια βιβλίων, που είχαν ήδη διατεθεί στη βιβλιογορά.¹¹⁷ Η τελετή απονομής διεξαγόταν στο τέλος κάθε Δεκεμβρίου στις αίθουσες αρχικά της Ε.Λ.Π.Α. (1931-1934) κι έπειτα της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1935 κεξ.), παρουσία της πολιτικής ηγεσίας (όπως π.χ. του Α. Παπαναστασίου ή των μελών της βασιλικής οικογένειας), αλλά και διαφόρων αστών συγγραφέων (όπως του Σ. Μελά, του Κ. Ουράνη, του Α. Πάλλη και του Γ. Σεφέρη). Στο πρώτο μισό της δεκαετίας η απονομή τελούνταν διά χειρός του εκάστοτε υπουργού Παιδείας, ενώ στη συνέχεια η σχετική αρμοδιότητα μεταβιβάστηκε στα μέλη της βασιλικής οικογένειας. Στοιχεία για τη σύνθεση των κριτικών επιτροπών δεν παρέχονται από τα διαθέσιμα δημοσιεύματα.¹¹⁸ Σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνία, τα περισσότερα βραβεία απέσπασαν οι εκδόσεις της Κασταλίας (βλ. Πίνακα 4.12),¹¹⁹ ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον

¹¹⁶ Για την εκστρατεία διάδοσης του ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου, βλ. *εδώ*, Κεφάλαιο 5, Ενότητες 1, 2.

¹¹⁷ Τα βραβεία απονέμονταν ανά κατηγορίες (τυπογραφική επιμέλεια, εικονογράφηση, λαϊκές εκδόσεις, παιδικό βιβλίο, τουριστικές εκδόσεις, βιβλιοδεσία). Κάθε κατηγορία υποδιαιρούνταν σε τρεις επιμέρους βαθμίδες βραβείων. Το πρώτο βραβείο κάθε κατηγορίας αντιστοιχούσε σε 6.000 δρχ., το δεύτερο σε 3.000 δρχ. και το τρίτο σε 1.000 δρχ. Υποψηφιότητες μπορούσαν να θέσουν ελεύθερα όλοι οι εκδότες ή οι συγγραφείς με αποστολή βιβλίων τους στην Εταιρεία Φιλοτέχνων.

¹¹⁸ Από τα υπάρχοντα δημοσιεύματα, στοιχεία προκύπτουν μόνο για την απονομή τού 1935, που συντελέστηκε με επιτροπή που αποτελούνταν από διάφορους καλλιτέχνες (Κ. Αθανασιάδης, Γ. Αρβανιτίδης, Λ. Ευταξίας, Ι. Κεφαλληνός, Δ. Κυριαζής), καθώς και από τον κριτικό τέχνης και συγγραφέα Ζ. Παπαντωνίου.

¹¹⁹ Ο λόγος, για τον οποίο η *Νέα Εστία* κράτησε επιφυλακτική στάση απέναντι στον θεσμό, θα μπορούσε ίσως να είναι η καχυποψία της για την αναβάθμιση νέων ανταγωνιστικών προς εκείνη εκδοτικών επιχειρήσεων. Το 1935, λ.χ., παρατηρούσε: «Είδαμε την έκθεσιν, αλλά δεν κατορθώσαμε να εννοήσουμε επί τη βάσει ποίου κριτηρίου απενεμήθησαν τα βραβεία. Δεν δυσκολευόμεθα να σας ομολογήσωμε ότι

παρουσιάζει το γεγονός ότι αρκετοί από τους συγγραφείς των βραβευόμενων βιβλίων ήταν λογοτέχνες που είχαν μέχρι τότε αδιαφορήσει για την άμεση και ευρεία διάδοση του έργου τους και που δεν είχαν προωθηθεί από τους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης του πρώιμου Μεσοπολέμου (όπως λ.χ. ο Καβάφης, ο Καζαντζάκης, ο Μελαχρινός και ο Σεφέρης).¹²⁰ Στα βραβεία της Έκθεσης Βιβλίου τα βιβλία εξετάζονταν *ως αισθητικά αντικείμενα*, χωρίς να υπολογίζεται το λογοτεχνικό τους περιεχόμενο. Παρά ταύτα, παρέχουν ταυτόχρονα την αίσθηση ότι προωθούσαν εμμέσως και μια νέα αξιακή τυπολογία, η οποία περιελάμβανε την κυρίως λογοτεχνική παραγωγή του ελληνικού αστικού φιλελευθερισμού (Δέλτα, Μελάς, Παλαμάς, Παπαντωνίου, Ταρσούλη), σκιαγραφώντας συγχρόνως και τις αρχές μιας νέου τύπου «ελληνοκεντρικής» προοπτικής (Καζαντζάκης, Μυριβήλης, Πρεβελάκης, Σεφέρης –βλ. Πίνακα 4.12).

ευρήκαμε πολύ περιέργους μερικές βραβεύσεις. Οπωσδήποτε, η κίνησης είναι ωφέλιμος διά το ελληνικόν βιβλίον και πρέπει να ενισχυθή» βλ. «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, 1/1/1935, σ. 55-56.

¹²⁰ Η πληροφορίες που αφορούν τους διαγωνισμούς της Έκθεσης Βιβλίου στηρίζονται στην ακόλουθη βιβλιογραφία: «Η έκθεσις του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 28/11/1935, Έτος 11, ΑΦ. 11/28, σ. 2· «Η Έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 12/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/42, σ. 2· «Η έκθεσις του ελληνικού βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5/7/1937, σ. 2· «Προς διάδοσιν του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 22/12/1931, Έτος 7, ΑΦ. 2154, σ. 2· «Η έκθεσις του Βιβλίου», εφ. *Τύπος*, 21/12/1934, Έτος 1, ΑΦ. 7, σ. 2· «Η Έκθεσις του “Ελληνικού Βιβλίου”», εφ. *Πρωϊά*, 23/12/1934, Έτος 10, ΑΦ. 10/53, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 718· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, ό.π.: «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/12/1934, σ. 3· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 78· «Η Ε' Έκθεσις το Βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 24/12/1935, Έτος 10, ΑΦ. 11/54, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 76-77· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 254, 15/7/1937, σ. 1119· «Η Έκθεσις Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 22/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/52, σ. 2· «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 24/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/54, σ. 2. «Αυλή», εφ. *Πρωϊά*, 24/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/54, σ. 2· «Έκθεσις ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωϊά*, 21/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/51, σ. 2.

Πίνακας 4.12. Τα Εκδοτικά Βραβεία της Εταιρείας Φιλοτέχνων (1931-1938)

Εκδότης ¹²¹	Συγγραφέας	Έργο	Κατηγορία βραβείου	Έτος ¹²²
[εκτός εμπορίου] ¹²³	Ποπαντωνίου Ζ.	<i>Βυζαντινός όρθρος</i>	Α' Τυπογραφικής εμφάνισης	6.000 δρχ. 1936
[εκτός εμπορίου]	Πρεβελάκης Π. ¹²⁴	<i>Το χρονικό μιας πολιτείας</i>	Γ' Τυπογραφικής εμφάνισης	1.000 δρχ. 1938
[εκτός εμπορίου] ¹²⁵	Ταρσούλη Α.	<i>Άσπρα νησιά</i>	Εύρημη μεία	- 1938
<i>Αλεξανδρινή Τεχνη</i> , περ.	Καβάφης Κ. Π.	<i>Ποιήματα</i>	Α' Εικονογραφημένης έκδοσης	6.000 δρχ. 1935
Δημητράκος	Ταρσούλη Α.	<i>Κάστρα & πολιτείες του Μωρηά</i>	Γ' Εικονογραφημένης έκδοσης	1.000 δρχ. 1934
Δημητράκος	Δέλτα Π.	<i>Για την παριίδα</i> (4 ^η έκδ.)	Γ' Παιδικού βιβλίου	1.000 δρχ. 1936
Ελευθερουδάκης	Φωτιάδης Α.	<i>Μύθοι</i>	Γ' Εικονογραφημένης έκδοσης	1.000 δρχ. 1936
Ελληνικές Τέχνες Α.Ε.	Κόντογλου Φ.	<i>Αστρολάβος</i>	Β' Εικονογραφημένης έκδοσης	3.000 δρχ. 1935
Κασταλία	Αρθονιάτης Π.	<i>Γύροι</i>	Β' Εικονογραφημένης έκδοσης	3.000 δρχ. 1934
Κασταλία	Μάτσος Α.	<i>Ποιήματα</i>	Β' Τυπογραφικής εμφάνισης	3.000 δρχ. 1934
Κασταλία	Μυρβήλης Σ.	<i>Ο αργοναύτης</i>	Γ' Παιδικού βιβλίου	1.000 δρχ. 1936
Κασταλία	Σαρέρης Γ.	<i>Μυθιστόρημα</i>	Γ' Τυπογραφικής εμφάνισης	1.000 δρχ. 1935
Κολλάρος Ι. Δ.	Πολαμιάς Κ.	<i>Εκλογή από το ποιητικό έργο</i>	Β' Βιβλιοδεσίας	3.000 δρχ. 1936
Κολλάρος Ι. Δ.	Μυρβήλης Σ.	<i>Το τραγούδι της Γης</i>	Β' Εικονογραφημένης έκδοσης	3.000 δρχ. 1938
<i>Κύκλος</i> , περ.	Καζαντζάκης Ν. ¹²⁶	<i>Δάντης, Θεία Κομωδία</i>	Β' Τυπογραφικής εμφάνισης	3.000 δρχ. 1934
<i>Κύκλος</i> , περ.	Μελαχρινός Α.	<i>Απολλώνιο</i>	Γ' Τυπογραφικής εμφάνισης	1.000 δρχ. 1938
«Πυρός»	Καζαντζάκης Ν.	<i>Οδύσσεια</i>	Α' Τυπογραφικής εμφάνισης	6.000 δρχ. 1938
Σολίβερους Μ.	Μελιάς Σ.	<i>Ματωμένα ρόσια</i>	Α' Λαϊκής έκδοσης	6.000 δρχ. 1934
Υφυπουργείο Τύπου & Τουρισμού	[Νικολούδης Θ.] ¹²⁷	[το σύνολο των εκδόσεων]	Α' Τουριστικής έκδοσης	6.000 δρχ. 1938

Τα βραβεία των μη κυβερνητικών φορέων (ιδιωτικών και κοινοτικών) αποτελούσαν, συνεπώς, μια νέα θεσμική σταθερά κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, που επέδρασε σημαντικά στις ανανεωτικές διεργασίες εκείνης της εποχής. Προσαρμοσμένα στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες διαφόρων ετερόκλιτων κοινωνικών συλλογικοτήτων, διευκόλυναν την ανάδειξη νέων λογοτεχνικών τάσεων και τη γενικότερη ανανέωση στην ελληνική εκδοτική αγορά. Παρά ταύτα, στη δεκαετία του 1930 οι βραβεύσεις των εκδοτικών οίκων δεν συνέχισαν να τελούνται σε συνθήκες ελεύθερου επιχειρηματικού

¹²¹ Η κατάταξη γίνεται ανά εκδοτικό οίκο. Ενδέχεται να λείπουν ορισμένα βραβευθέντα λογοτεχνικά έργα, που δεν κατέστη δυνατό να ταυτοποιηθούν. Οι διαθέσιμες πηγές δεν επιτρέπουν συμπεράσματα αναφορικά με το ερώτημα αν παραλήπτης του εκάστοτε βραβείου ήταν ο συγγραφέας ή ο τυπογράφος/εκδότης.

¹²² Σημειώνεται το έτος της βράβευσης του έργου.

¹²³ Τυπώθηκε στο τυπογραφείο της «Εστίας», Μάισνερ και Καργαδούρη.

¹²⁴ Ο Πρεβελάκης ήταν τότε διευθυντής Καλών Τεχνών στο Υπουργείο Παιδείας. Διέθεσε το βραβείο υπέρ του Σωματείου Εργατών Τύπου.

¹²⁵ Τύποις Μυρτίδη.

¹²⁶ Ως μεταφραστής του βιβλίου.

¹²⁷ Ως υπεύθυνος εκδόσεων. Ο Νικολούδης δήλωσε πως διαθέτει το ποσό των 6.000 δρχ. στο Σωματείο Εργατών Τύπου υπέρ των ανέργων μελών του.

ανταγωνισμού. Η βράβευση των εκδόσεων του Νικολούδη και του Πρεβελάκη από την Εταιρεία των Φιλοτέχνων (όπως, άλλωστε, και η μετέπειτα βράβευση του Μπαστιά από την Ακαδημία) κατά τη μεταξική περίοδο (βλ. Πίνακες 4.6 και 4.12) και η πρωτοβουλία τους να διατεθεί το χρηματικό ποσό των επάθλων τους υπέρ του Σωματείου Εργατών του Τύπου σκιαγραφούν το προνοιακό-κορπορατικό πλαίσιο, βάσει του οποίου οργανώθηκε ένα νέο μοντέλο κρατικού προστατευτισμού. Τις επιμέρους πτυχές αυτού του οργανωτικού πλαισίου περιγράφουμε αναλυτικά στην αμέσως επόμενη ενότητα.

4. Τα λογοτεχνικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας (1931-1942)¹²⁸

4.1. Η νομοθετική καθιέρωση των κρατικών βραβείων

Το 1928, με την επιστροφή του Βενιζέλου στην εξουσία, κατέστη άμεσα σαφής η πρόθεση της νέας κυβέρνησης να θέσει και πάλι σε εφαρμογή ένα συστηματικό πρόγραμμα πολιτισμικής πολιτικής, που θα συνέχιζε τις ανολοκλήρωτες μεταρρυθμίσεις της προηγούμενης δεκαετίας. Ο ίδιος ο Βενιζέλος φαίνεται πως έδινε εξ αρχής μεγάλη σημασία στην προωθούμενη εκπαιδευτική και πολιτισμική μεταρρύθμιση.¹²⁹ Για τον συντονισμό της νέας πολιτικής τοποθετήθηκε το 1930 στο υπουργείο Παιδείας ο Γ. Παπανδρέου,¹³⁰ που είχε ήδη αναπτύξει στενούς δεσμούς με τη λογοτεχνική κοινότητα και που φρόντιζε να αναθερμαίνει αυτούς τους δεσμούς με δηλώσεις που επιβεβαίωναν ότι ο ίδιος ανήκε στη γενιά που «εδονήθη από τας ισχυροτέρας συγκινήσεις με τον μεγαλόπνευστον “Δωδεκάλογον”, που εμυήθη στα θέλητρα της τέχνης με την “Ασάλευτη Ζωή”, που έκλαψε με τον “Τάφο” και το “Θάνατο του Παλικαριού”». ¹³¹ Όπως είχε συμβεί και στις αρχές της δεκαετίας του 1910 με τον Τσιριμώκο, οι εξαγγελίες του Παπανδρέου περί προαγωγής των γραμμάτων και των τεχνών βρήκαν ένθερμη υποστήριξη από

¹²⁸ Αναφορικά με τα κρατικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας στη δεκαετία του 1930, βλ. και Κ. Α. Δημάδης, «Η θεσμοθέτηση των κρατικών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων στη δεκαετία του 1930 και οι προϋποθέσεις για την πρώτη απονομή τους κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας», ό.π., σ. 13-45.

¹²⁹ Στην προεκλογική ομιλία της Θεσσαλονίκης (1928) ο Βενιζέλος συνέδεε άμεσα την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με τα υπόλοιπα μέτρα νομοθετικής θωράκισης του κράτους: «Είμεθα αποφασισμένοι να εξοπλίσωμεν το κράτος και τας αρχάς του διά της αναγκαίας νομοθεσίας, όπως καταστή δυνατή η αποτελεσματική κοινωνική άμυνα κατά των απροκαλύπτων ανατρεπτικών ενεργειών των εχθρών του κοινωνικού καθεστώτος. Αλλά θα στηρίζωμεν ακόμη αποτελεσματικώτερον το κοινωνικόν καθεστώς διά της επιβαλλομένης αμέσου και ριζικής μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευτικού μας συστήματος»· βλ. Σ. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, ό.π., σ. 468. Για το ενδιαφέρον του Βενιζέλου για τα πολιτισμικά θέματα γενικά, βλ. P. M. Kitromilides, “Venizelos’ Intellectual Projects and Cultural Interests”, στο: του ίδιου (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, ό.π., σ. 377-388. Ο G. Hering επίσης συνδέει την εκπαιδευτική πολιτική των Φιλελευθέρων με τους γενικότερους εκσυγχρονιστικούς στόχους του κόμματος· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821-1936)*, ό.π., σ. 1157. Ο Στεφανίδης παρατηρεί σχετικά: «Education was one of the principal tiers of Venizelos’ package of reform»· βλ. I. D. Stefanidis, “Reconstructing Greece as a European State: Venizelos’ Last Premiership, 1928-32”, στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, ό.π., σ. 198.

¹³⁰ Ο Παπανδρέου αντικατέστησε τον Γόντικα τον Ιανουάριο του 1930 και παρέμεινε υπουργός μέχρι την 26^η Μαΐου 1932· βλ. Σ. Μπουζάκης, *Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968)· ο πολιτικός της παιδείας*, τμ. 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.

¹³¹ Βλ. «Φιλολογική και κοινωνική ζωή: Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 790, Φεβρουάριος 1930, σ. 77.

αρκετούς δημοσιογράφους και λογοτέχνες¹³² και ενθάρρυναν τις προσδοκίες για διευθέτηση διαφόρων εκκρεμών ζητημάτων, που αφορούσαν είτε την τυποποίηση του εθνικού πολιτισμικού κανόνα είτε τη θεσμική αναβάθμιση των συγγραφέων και των καλλιτεχνών.¹³³ Και, πράγματι, ο Παπανδρέου έδειξε να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της λογοτεχνικής κοινότητας, θέτοντας άμεσα σε εφαρμογή ένα εντυπωσιακό ως προς τον αριθμό των πρωτοβουλιών του πρόγραμμα πολιτισμικής και εκπαιδευτικής πολιτικής.¹³⁴ Στο ξεκίνημα της νέας δεκαετίας και μέσα στο πλαίσιο των ευρύτερων κοινωνικών και

¹³² Ο Μπαστιάς και ο Ξενόπουλος, που διηύθυναν δύο σημαντικά περιορικά της εποχής, τα *Ελληνικά Γράμματα* και τη *Νέα Εστία*, θεωρούσαν τον Παπανδρέου ιδανικό υπουργό Παιδείας και προέβαλλαν με ενθουσιασμό την προσωπικότητα και τα πεπραγμένα του· με λιγότερο υμνητική ορολογία, αλλά εξίσου θετική διάθεση υποδέχτηκε τον νέο υπουργό και ο *Νουμάς*: βλ. Κ. Μπαστιάς, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 14, 18/1/1930, σ. 386-387· Γ. Ξενόπουλος, «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», ό.π., σ. 3-7· «Φιλολογική και κοινωνική ζωή: Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 790, ό.π., σ. 77.

¹³³ Το *Ελεύθερο Βήμα* πρότεινε, για παράδειγμα, την ίδρυση λαογραφικού μουσείου. Ειδικά η *Νέα Εστία*, όμως, είχε αναχθεί σε ένα είδος άτυπου συμβουλευτικού οργάνου, που υπεδείκνυε στην κυβέρνηση τα υφιστάμενα θεσμικά κενά, όπως την απουσία Εθνικού Θεάτρου, Εθνικού Μελοδράματος, Εθνικού Παιδικού Θεάτρου και Εθνικής Μουσικής Σχολής. Γενικώς διά της *Νέας Εστίας* επανερχόταν διαρκώς το αίτημα για τη διαμόρφωση ενός τυποποιημένου και διακριτού εθνικού πολιτισμικού κανόνα· βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 80, 15/4/1930, σ. 446-448· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 83, 1/6/1930, σ. 614-616· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 176, 15/4/1934, σ. 380· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 220, 15/2/1936, σ. 308-309· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 19/43, 1/10/1928, σ. 907-910· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 73-74· Σ. Κ. Σ.[πανούδη], «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Αι διπλωματικά εξετάσεις των Ωδείων - Το ελληνικόν κράτος και η τέχνη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 86, 15/7/1930, σ. 776-778· της ίδιας, «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Η Βαλκανική συναυλία...», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 93, 1/11/1930, σ. 1168-1170· της ίδιας, «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Τα είκοσι χρόνια του Καλομοίρη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 5/29, 1/3/1928, σ. 232-233· [Π.] Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το Α' Πανθεατρικό Συνέδριον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 251, 1/6/1937, σ. 863-865· [Γ.] Ξ[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Χωρίς θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 4, 1/6/1927, σ. 241-242· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Σα να το ξέραμε», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8-32, σ. 373-374· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το κράτος και το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 19-43, 1/10/1928, σ. 903-904· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το αιώνιον Εθνικόν Θεάτρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 51, 1/2/1929, σ. 110· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Πού ευρίσκεται το ζήτημα της ιδρύσεως Εθνικού Θεάτρου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 151· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Προ πάσης συζητήσεως», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 53, 1/3/1929, σ. 190· Α. Θ.[ρύλος], «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 5, 15/6/1927, σ. 314· της ίδιας, «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 16-17, 1/11/1927, σ. 885· της ίδιας, «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 1, 1/1/1928, σ. 39-41· της ίδιας, «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 328-330· [Π.] Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Έν άρθρον του κ. Α. Μ. Ανδρεάδη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 11, 15/9/1927, σ. 693· Σ. Μελάς, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το αιώνιον Εθνικόν Θεάτρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 323-325· «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 9/33, 1/5/1928, σ. 430-431· Γοργίας, «Από την ζωήν και από την τέχνην: Θέαμα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 4, 1/6/1927, σ. 198-199· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 12, τχ. 137, 1/9/1932, σ. 948-949.

¹³⁴ Ο συγκεντρωτικός πίνακας του νομοθετικού έργου του Παπανδρέου στη διετία 1930-1932 περιλαμβάνει 770 διατάγματα, νόμους, υπουργικές αποφάσεις και εγκρίσεις· βλ. Κ. Κομνηνός, *Γεώργιος Παπανδρέου· η βιογραφία*, εκδ. Σύγχρονο Βιβλίο, Αθήνα 1965, σ. 83-146· πρβλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 316-318.

πολιτικών μεταρρυθμίσεων της κυβέρνησης Βενιζέλου,¹³⁵ για την υλοποίηση των οποίων επιστρατεύτηκαν και πάλι διάφοροι λογοτέχνες στην κρατική γραφειοκρατία,¹³⁶ επεκτάθηκε και αναδιοργανώθηκε ριζικά ο θεσμικός χάρτης του κράτους και ικανοποιήθηκαν χρόνια αιτήματα, όπως π.χ. οι προτροπές για σύσταση Εθνικού Θεάτρου και για πληρέστερη διασφάλιση της πνευματικής ιδιοκτησίας.¹³⁷ Μέρος της νέας πολιτισμικής πολιτικής ήταν και ο Ν.5058/1931 που περιελάμβανε μέτρα άμεσης ή έμμεσης οικονομικής ενίσχυσης των λογοτεχνών. Το πιο βασικό από αυτά τα μέτρα ήταν η καθιέρωση ετήσιων και υψηλόποσων κρατικών βραβείων λογοτεχνίας: ενός θεσμού, τον οποίο ο Παπανδρέου αντιλαμβάνονταν ως «εθνικό».¹³⁸

Οι αρχικοί σχεδιασμοί του Παπανδρέου τέθηκαν σε δημόσια διαβούλευση προς το τέλος του 1930.¹³⁹ Η πρότασή του περιελάμβανε την καθιέρωση ενός μεγάλου ετήσιου κρατικού επάθλου ύψους 500.000 δραχμών, διά του οποίου θα χρηματοδοτούνταν η μετάφραση δύο κάθε φορά έργων της τρέχουσας λογοτεχνικής παραγωγής σε τρεις ξένες γλώσσες. Σε συνέντευξή του στην *Πρωΐα* ο υπουργός περιέγραφε τις προθέσεις του ως εξής:

¹³⁵ Για μια γενική και περιεκτική επισκόπηση της τετραετούς διακυβέρνησης της χώρας από τον Βενιζέλο μεταξύ 1928-1932, βλ. Ι. D. Stefanidis, *ό.π.*, σ. 193-233. Η τετραετία 1928-1932 υπήρξε η τελευταία περίοδος πολιτικής σταθερότητας του Μεσοπολέμου· βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 310-314· Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού...*, *ό.π.*, σ. 159· Σ. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, *ό.π.*, τμ. 3, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1983, σ. 477-494.

¹³⁶ Την εποχή αυτή αξιοποιήθηκαν στην πολιτισμική διοίκηση διάφοροι συγγραφείς, μεταξύ των οποίων ο Γ. Ξενόπουλος, ο Φ. Πολίτης και ο Θ. Συναδινός· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, *ό.π.*

¹³⁷ Στην εν λόγω περίοδο ιδρύθηκε το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και διάφορα άλλα μουσεία, στεγάστηκε σε μόνιμο κτίριο το Βυζαντινό Μουσείο, αναδιοργανώθηκε η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, δόθηκε επιχορήγηση 60.000.000 δρχ. στο Πανεπιστήμιο και αυξήθηκε η ετήσια επιχορήγησή του, προκειμένου να δημιουργηθεί η λεγόμενη «Πανεπιστημιακή Πόλη», ενώ διατέθηκαν 500.000 δρχ. για την επισκευή του ανακτόρου του Γεωργίου Α' όπου θα στεγαζόταν το μουσείο της Κέρκυρας, για την αγορά της αυθεντικής παρτιτούρας του Εθνικού Ύμνου από την εγγονή του Μάντζαρου και για την ανέγερση προτομής του Σολωμού στο ίδιο νησί· βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 117, 1/11/1931, σ. 1172-1174· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, *ό.π.*· Γ. Ξενόπουλος, «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», *ό.π.*· Σ. Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 171-368.

¹³⁸ Βλ. Π. Χάρης, «Μετά την έρευνα: Πώς θ' απονέμονται τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του κράτους. Το συμπέρασμα του Υπουργού της Παιδείας κ. Παπανδρέου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. Έκτακτον, Χριστούγεννα 1931, σ. 118.

¹³⁹ Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι αυτός ο «ανοιχτός» και δημοκρατικός τρόπος διακυβέρνησης εκδηλωνόταν σε μία ιστορική στιγμή, κατά την οποία μεγάλο μέρος του πολιτικού και δημοσιογραφικού αστικού κόσμου ενθάρρυνε την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας –ενίοτε και την κατάργηση των κοινοβουλευτικών αρχών– υπαναχωρώντας όλο και περισσότερο από τις αρχές του αστικού φιλελευθερισμού· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, *ό.π.*, σ. 1215-1217, 1280· Σ. Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι*, *ό.π.*, σ. 252-260, 282-287, 289-328. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, ο Γ. Παπανδρέου υπήρξε από τους λίγους πολιτικούς, που συνέχισαν να υπερασπίζονται τον κοινοβουλευτισμό· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, *ό.π.*, σ. 1234-1235, 1238, 1242-1243, 1246, 1270· Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, *ό.π.*, σ. 300· «Μια μεγάλη έρευνα της “Καθημερινής”»: Δικτατορία ή κοινοβουλευτισμός;», εφ. *Η Καθημερινή*, 7/1/1934, Έτος 15, ΑΦ. 4292, σ. 1.

Η μετάφρασις εις τας ευρωπαϊκάς γλώσσας ενός ελληνικού λογοτεχνικού έργου θα έχη την έννοιαν βραβείου. Το κράτος βραβεύει την δημιουργίαν και υποβοηθεί την συνέχισίν της. Και το βραβείον αυτό θα είναι ηθικόν και υλικόν. Ηθικόν διότι η Πολιτεία θα δείξη ότι τιμά ένα δημιουργόν, του οποίου έχει αναγνωρισθή το τάλαντον και ο οποίος παρέμεινε σχεδόν αφανής εις την διεθνή αυτήν ανταλλαγήν των πνευματικών δημιουργημάτων. Το έργον του φερόμενον τοιουτοτρόπως εις την διεθνή φήμην, θα επανέλθη αναμφισβητήτως και εις την αγάπην του ελληνικού κοινού. Είναι όμως και υλικόν το βραβείον. Διότι ενώ το Κράτος θα δαπανήση διά την μετάφρασιν και την έκδοσίν της, ο συγγραφεύς παραμένει ιδιοκτήτης όλων των αντιτύπων και της μεταφράσεως.¹⁴⁰

Με τα συγκεκριμένα βραβεία, ο υπουργός επιδίωκε να παράσχει στους νέους λογοτέχνες επιχορηγία άμεση και έμμεση (διά των κερδών από τα πωλούμενα αντίτυπα). Ταυτόχρονα, υπολόγιζε πως τα βραβεία θα υποβοηθούσαν την προβολή της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στο ευρωπαϊκό κοινό· ένα ζήτημα που –όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα του Κεφαλαίου 2– κρινόταν και στη δεκαετία του 1910 ως εθνικώς επιτακτικό. Όπως παρατηρούσε σε άρθρο του ο καθηγητής Α. Ανδρεάδης,

σχετικώς προς την τελευταίαν [...] πρωτοβουλίαν [του Γ. Παπανδρέου], δηλαδή την προσπάθειαν να γνωρίση την ελληνικήν λογοτεχνίαν εις τους ξένους, μπορώ να βεβαιώσω, ως αφιερώσας από τριακονταετίας σχεδόν όλες τας διαθέσιμους μου στιγμάς εις συστηματικήν και, τολμώ ειπείν, ανιδιοτελή προπαγάνδαν, ότι ουσιωδώς καλλιτέρα θα ήτο η θέσις της ελληνικής υποθέσεως αν το μέγα κοινόν είχε αντιληφθή ότι έχομεν αξιόλογον πνευματικήν κίνησιν και δη πεντάδα τουλάχιστον πρώτης γραμμής ποιητών.

Ακμαία λογοτεχνία και καλλιτεχνία υπηρετούν πάντα τα έθνη, ημάς δε όμως θα ηδύναντο κατ' εξοχήν να υπηρετήσουν, διότι γεγονός αναμφισβήτητον είναι ότι οι πλείστοι των ειλικρινών ξένων φίλων μας στρατολογούνται μεταξύ των λατρευόντων “το ελληνικόν Θαύμα” και πολύ επηρεάζει τούτους η ιδέα ότι δεν είμεθα εντελώς ανάξιοι απόγονοι εκείνων, ους τόσον θαυμάζουν, και ότι υπάρχει τουλάχιστον ελπίς να ξαναγίνουν αι Αθήναι σπουδαίον πνευματικόν κέντρον.¹⁴¹

Παρότι η πρόταση του Παπανδρέου έγινε σε γενικές γραμμές αποδεκτή μετ' επαίνων,¹⁴² οι περισσότεροι σχολιαστές συμφωνούσαν με την παρατήρηση ότι για να είναι αποτελεσματική η προβολή της ελληνικής λογοτεχνίας στο ευρωπαϊκό κοινό, έπρεπε να

¹⁴⁰ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Με τον κ. Γ. Παπανδρέου διά τας μεταφράσεις της ελληνικής λογοτεχνίας», εφ. *Πρωΐα*, 6/1/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1815, σ. 1.

¹⁴¹ Βλ. Α. Ανδρεάδης, *Διατί και πώς πρέπει να διαδοθή η νεοελληνική λογοτεχνία στο εξωτερικόν*, τυπ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1931 [= εφ. *Έθνος*, 27, 28 και 29 Ιανουαρίου 1931, ανάτυπο], σ. 3-4.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 3, 19· Κ. Μπαστιάς, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», περ. *Πειθαρχία*, ό.π., σ. 386-387· Ν. Γιοκαρίνης, «Με τον κ. Γ. Παπανδρέου διά τας μεταφράσεις της ελληνικής λογοτεχνίας», ό.π.: Κ. Ουράνης, «Η κρατική υποστήριξις της λογοτεχνίας μας», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 15, 25/1/1931, σ. 412.

συνοδευτεί από παράλληλη προώθησή της στο ελληνικό κοινό.¹⁴³ Αυτό που επί της ουσίας διαφαίνεται από την εξέταση αυτών των απόψεων είναι η έμμεση προσπάθεια για την εξασφάλιση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μεριδίου από την πρωτοφανώς υψηλή χορηγία. Ήταν, με άλλα λόγια, μια προσπάθεια να πέσει το κύριο βάρος της χρηματοδότησης στην άμεση οικονομική ενίσχυση των τρεχουσών συγγραφικών δραστηριοτήτων. Αντίθετα, ο καθηγητής Ανδρεάδης, ως εκπρόσωπος της πανεπιστημιακής διανοήσης, επιδίωξε να μεταθέσει το βάρος της επιχορήγησης από την καθαυτό λογοτεχνική παραγωγή στην κριτική μελέτη και τη φιλολογική έρευνα: «Η προσωπική μου γνώμη δ' όμως είναι», παρατηρούσε, «ότι τα καλά μας μυθιστορήματα και διηγήματα μπορούν αδαπάνως να εύρουν εκδότης [...]» και συμπλήρωνε:

Κατ' εμέ, η προσοχή θα έπρεπε κυρίως να στραφή εις εκδόσεις πλήρεις συγγραφών *περί της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, όπως αι δικαίως γνωσταί του Χεσελίγκ ή του Λεμπέγκ, αλλά πολύ εκτενεστέρας και με αφθόνους παραθέσεις κειμένων, ιδία στίχων. Ό,τι είχε κάμη ο Βικέλας με την Κ^ω Αδάμ διά τους ποιητάς να γίνη και δι' άλλους κλάδους της λογοτεχνίας, κατά το δοθέν άλλως υπό του Ραγκαβή παράδειγμα.¹⁴⁴

Η λογοτεχνική κοινότητα προτιμούσε, όπως είναι φυσικό, τον επιμερισμό των επάθλων σε πολλά λογοτεχνικά είδη –και κατ' επέκταση σε περισσότερους λογοτέχνες. Από τις διάφορες προτάσεις που διατυπώθηκαν τότε προς αυτήν την κατεύθυνση κάποια επιρροή θα πρέπει να άσκησε εκείνη του Κ. Μπαστιά. Τον Οκτώβριο του 1930, αναφερόμενος στον αποτυχημένο διαγωνισμό για τη σύνθεση Βαλκανικού Ύμνου, ο Μπαστιάς υποστήριζε πως τέτοιου τύπου διαγωνισμοί δεν μπορούσαν να έχουν καμία αποτελεσματικότητα και πως υπήρχε ανάγκη για τη θέσπιση πιο ελκυστικών κρατικών βραβείων.¹⁴⁵ Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως η πρότασή του περιλαμβανόταν και στο υπόμνημα που είχε νωρίτερα καταθέσει στο διοικητικό συμβούλιο της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, της οποίας ήταν γενικός γραμματέας.¹⁴⁶ Ωστόσο, δεν είναι σαφές εάν το υπόμνημα συμπίπτει με εκείνο, που επέδωσε ο πρόεδρος της Εταιρείας, Δ.

¹⁴³ Ένα παράδειγμα: «Μόνον όταν ημείς γνωρίσωμεν και εκτιμήσωμεν την λογοτεχνίαν μας θα μπορέσωμεν να την επιβάλωμεν εις τους ξένους» παρατηρούσε ο Ανδρεάδης· βλ. Α. Ανδρεάδης, *Διατί και πώς πρέπει...*, ό.π., σ. 14. Ένα δεύτερο παράδειγμα: «Θα έπρεπε», επισήμαινε ο Χ. Σ. Θεοδωράτος, «πριν φροντίσουμε να μάθουν οι ξένοι τη νεοελληνική λογοτεχνία με μεταφράσεις που γι' αυτές καθιέρωσε και βραβεία το Υπουργείο, να τη μάθουμε και να την αγαπήσουμε μεις»· βλ. Ω., «Περιοδικά κ' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 128, 15/4/1932, σ. 444-446.

¹⁴⁴ Βλ. Α. Ανδρεάδης, *Διατί και πώς πρέπει...*, ό.π., σ. 21 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

¹⁴⁵ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Ο Βαλκανικός Ύμνος», ό.π.

¹⁴⁶ Βλ. του ίδιου, «Η κρίσις του ελληνικού βιβλίου», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 3, 2/11/1930, σ. 79.

Βουτυράς, στον Βενιζέλο τον Νοέμβριο του 1930,¹⁴⁷ ούτε εάν η παραίτηση του Μπαστιά τον ίδιο μήνα από τη γενική γραμματεία της Εταιρείας σχετίζεται κατά κάποιον τρόπο με αυτές τις διεργασίες.¹⁴⁸ Σε κάθε περίπτωση, η άποψη του Μπαστιά, ενός εκ των πιο ένθερμων υποστηρικτών της πρωτοβουλίας του Παπανδρέου, ήταν ότι το αίτημα των λογοτεχνών θα μπορούσε να συνδυαστεί με τους σχεδιασμούς του υπουργού, εάν η υπέρ των μεταφράσεων χορηγία επαυξανόταν κατά 500.000 δραχμές προς χρηματοδότηση πέντε μεγάλων ετήσιων λογοτεχνικών βραβείων¹⁴⁹ –άποψη που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, επρόκειτο τελικά να εισακουστεί, καθώς το συνολικό ποσό της επιχορήγησης ανήλθε τελικώς σε 1.000.000 δραχμές.

Αν, όμως, η συνέντευξη του Παπανδρέου στην *Πρωΐα* και η αρθρογραφία του Μπαστιά στο περιοδικό *Πειθαρχία* (δηλαδή σε δύο κατεξοχόν συντηρητικώς αντιπολιτευόμενα έντυπα) φαίνονταν να καλλιεργούν επαρκείς προϋποθέσεις για τη συνεννόηση της κυβέρνησης με τη συντηρητική λογοτεχνική και δημοσιογραφική διανοήση, οι ταυτόχρονες επαφές του υπουργού με τον Ουράνη και τον Χάρη, που ήταν τότε συνεργάτες του *Ελεύθερου Βήματος* ο πρώτος και της *Νέας Εστίας* ο δεύτερος,

¹⁴⁷ Βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/11/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1767, σ. 2. Το εν λόγω υπόμνημα σώζεται στο Αρχείο του Βενιζέλου, όμως έχει καταχωρηθεί λανθασμένα με την ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1931, παρότι στην κεφαλίδα αναγράφεται καθαρά ο τόπος και η ημερομηνία: «Εν Αθήναις, τη 25^η Νοεμβρίου 1930». Το λάθος οφείλεται ίσως στην ένδειξη «27 Ιαν. 1931» της σφραγίδας που υπάρχει στο ίδιο σημείο και δηλώνει πιθανότατα την ημερομηνία πρωτοκόλλησης του εγγράφου· βλ. Δ. Βουτυράς, «Υπόμνημα της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με επαγγελματικά τους ζητήματα», Φάκελος 179~092-093, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=54909> [τελευταία προσπέλαση: 15/4/1015]. Στο δακτυλόγραφο υπόμνημα υπογραμμίζεται με έμφαση ότι η Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών είναι το πρώτο επαγγελματικό λογοτεχνικό σωματείο της Ελλάδας και διατυπώνεται η βεβαιότητα πως «η Κυβέρνησις θα περιβάλη με συμπάθειαν και ενδιαφέρον τα υποβαλλόμενα εις αυτήν αιτήματα μιας τάξεως διανοουμένων, η οποία, μη οργανωθείσα έως τώρα, εν ω προσφέρει τόσον σημαντικὰς υπηρεσίας εις το κοινωνικόν σύνολον– δεν επρόβαλε ποτέ αξιώσεις διά την υποστήριξιν των επαγγελματικών της συμφερόντων». Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα εξής αιτήματα για: 1) παροχή προσωρινών χώρων στέγασης για τα γραφεία της Ένωσης, όπου θα πραγματοποιούνταν και η υποδοχή των εκάστοτε ξένων διανοουμένων που θα επισκέπτονταν την Αθήνα· 2) δημιουργία Ταμείου Συντάξεων για τα μέλη της Ένωσης από πόρους που θα προέκυπταν από επιβολή βιβλιοσήμου δέκα λεπτών στα αναγνωστικά βιβλία του κράτους και πενήντα λεπτών στα λογοτεχνικά έργα (εις βάρος των εκδοτών και όχι των μαθητών)· 3) δικαίωμα ατελούς εισόδου των μελών της Ένωσης στα δημόσια θεάματα· 4) παροχή δωρεάν εισιτηρίων για τα μέσα μαζικής μεταφοράς των Αθηνών, όπως ίσχυε για τους δημοσιογράφους και τους θεατρικούς συγγραφείς· 5) τροποποίηση των δυσμενών για τους λογοτέχνες διατάξεων του νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Για τη σύσταση της Ένωσης· βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 17/3/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1525, σ. 2.

¹⁴⁸ Ο Μπαστιάς παραιτήθηκε από τη θέση του γενικού γραμματέα της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών τον Νοέμβριο του 1930 και αντικαταστάθηκε από τον Α. Μίχα· βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/11/1930, ό.π.

¹⁴⁹ Η πρόταση του Μπαστιά αναφερόταν σε βραβεία μυθιστορήματος, συλλογής διηγημάτων, ποιητικής συλλογής, δοκιμίου και θεατρικού έργου· βλ. Κ. Μπαστιάς, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», ό.π.

διάνοιγαν έναν παράλληλο δίαυλο επικοινωνίας με τη βενιζελογενή διανοήση.¹⁵⁰ Τον Δεκέμβριο του 1930 ο Ουράνης είχε αναπτύξει στο *Ελεύθερο Βήμα* μια δική του πρόταση για καθιέρωση ετήσιας κρατικής χορηγίας 400.000 δραχμών «με τη μορφή βραβείων» προς λογοτέχνες, όπως παρατηρούσε. Τα βραβεία αυτά προτεινόταν ως μέρος ενός ευρύτερου παρεμβατικού προγράμματος για την υπέρβαση της εκδοτικής κρίσης και έπρεπε, κατά τον Ουράνη, να διατίθενται ως εξής: 150.000 δρχ. για την επιβράβευση του συνολικού έργου ενός αναγνωρισμένου πεζογράφου ή ποιητή· 75.000 δρχ. για το καλύτερο μυθιστόρημα ή διήγημα, την καλύτερη βιογραφία ή τις καλύτερες ταξιδιωτικές εντυπώσεις της χρονιάς· 75.000 δρχ. για το καλύτερο λογοτεχνικού χαρακτήρα δοκίμιο ιστορίας, κριτικής, τέχνης, αρχαιολογίας κλπ.· 50.000 δρχ. για το καλύτερο ποιητικό έργο· και 50.000 δρχ. υπέρ της ενίσχυσης ενός λογοτεχνικού σωματείου που θα ιδρύοταν για να περιλάβει όλους τους συγγραφείς. Κατά τον Ουράνη, μια έτσι οργανωμένη ηθική και υλική επιβράβευση των λογοτεχνών θα ενθάρρυνε τους καθιερωμένους συγγραφείς να συνεχίσουν το έργο τους αναβαθμίζοντάς το ποιοτικά, ενώ ταυτόχρονα θα διευκόλυνε και την προώθηση μιας νέας λογοτεχνικής γενιάς. Για την επίτευξη αυτού του στόχου έπρεπε να προσδοθεί η μέγιστη δυνατή επισιμότητα στις τελετές απονομής, πρώτον με την παρουσία της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας σε αυτές και δεύτερον με τη δημοσιογραφική τους προβολή ως «μεγάλων γεγονότων».¹⁵¹ Ύστερα από αυτήν την παρέμβαση, ο Παπανδρέου προσκάλεσε τον Ουράνη και τον Χάρη σε ιδιωτική συνάντηση, όπου –αφού στην αρχή προέβαλε κάποιες αντιρρήσεις– φέρεται να πείστηκε για την αναγκαιότητα να θεσπιστούν τα κρατικά βραβεία:

Εις ένα φιλικόν γεύμα που μας έκανε την τιμήν, εις τον κ. Πέτρον Χάρην και σε μένα, να μας καλέση ο κ. Παπανδρέου [...] επιθυμών να πραγματοποιήση την απόφασί του, όπως υποστηρίξη την ελληνική λογοτεχνία, είχε την καλωσύνη να συζητήση μαζί μας, τόσο το ζήτημα των μεταφράσεων, το οποίον είχε προτείνει εκείνος, όσο και το ζήτημα των βραβείων, που υποστηρίζαμε εμείς. Κατά την συζήτησιν αυτήν ανεπτύξαμε διά μακρών εις τον κ. υπουργόν όλους τους λόγους, διά τους οποίους εθεωρούσαμεν ότι η απονομή τριών μεγάλων βραβείων, εκ μέρους του κράτους, θα συνέτεινε εις

¹⁵⁰ Από έμμεση πηγή γνωρίζουμε ότι στα τέλη Οκτωβρίου ο Ουράνης επισκέφτηκε πιθανότατα τον Παπανδρέου στο γραφείο του. Σύμφωνα με κάποιο ανεπιβεβαίωτο δημοσίευμα, ο Ουράνης φερόταν τότε να έχει εμπλακεί σε κάποιο επεισόδιο με τον νομάρχη Άρτας στο υπουργείο Παιδείας· βλ. «Ζωηρόν επεισόδιον εις το Υπουργείον Παιδείας. Η ρεπούμπλικα και η Αφροδίτη», εφ. *Έθνος*, 29/10/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5800, σ. 6.

¹⁵¹ Βλ. το άρθρο με τίτλο «Η κρίση του λογοτεχνικού βιβλίου, τα αίτια και η θεραπεία της», που περιλαμβάνεται στον τόμο: Κ. Ουράνης, *Στιγμιότυπα*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., χ.χ., [= Κ. Ουράνης, «Η κρίσις που διατρέχει το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3, 4 και 5 Δεκεμβρίου 1930], σ. 82-83.

την δημιουργία πνευματικής κινήσεως στον τόπο μας. Ο κ. Παπανδρέου άκουσε τα επιχειρήματά μας, όχι με την ευγενή εκείνη αδιαφορία, με την οποία ακούουν συνήθως οι πολιτικοί γνώμες και ιδέες που δεν σκέπτονται ν' ακολουθήσουν, αλλά με την προσοχή ανθρώπου, ο οποίος εξητούσε να πεισθή. Είχαμεν αυτήν την ευτυχίαν...¹⁵²

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ουράνη, ο Παπανδρέου συνέταξε στη συνέχεια επί τόπου την πρώτη μορφή του νομοσχεδίου, η οποία περιλάμβανε πρόβλεψη για τρία λογοτεχνικά βραβεία αξίας 50.000 δραχμών έκαστο. Λίγες ημέρες αργότερα και αφού είχε γνωστοποιηθεί η πρωτοβουλία του Παπανδρέου, ο Ουράνης ομολογούσε την έκπληξή του για την αμεσότητα, με την οποία ο υπουργός ανταποκρίθηκε στο αίτημά του,¹⁵³ ενώ ο Π. Χάρης και η *Νέα Εστία* άρχισαν να προωθούν αποφασιστικά το όλο εγχείρημα.¹⁵⁴

Το σχέδιο νόμου «περί ενισχύσεως της νεωτέρας ελληνικής τέχνης» υποβλήθηκε τελικά στη Βουλή τον Μάρτιο του 1931, μετά από την εγκριτική έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου, συνοδευόμενο από εισηγητική έκθεση, στην οποία υπογραμμιζόταν ότι «τα γράμματα και αι καλά τέχνη, διά των οποίων εκδηλούνται ο πλούτος και η ευγένεια της εθνικής ψυχής, δεν ετύγχανον μέχρι τούδε της αναλόγου προς την σπουδαιότητά των κρατικής στοργής» και ότι η επιχορήγησή τους ήταν καθήκον του ελληνικού κράτους λόγω του «πνευματικού προορισμού» του.¹⁵⁵ Δύο μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1931 έγινε η επικύρωσή του από τη Βουλή και τη Γερουσία ως Νόμου 5058 «περί ενισχύσεως των ελληνικών γραμμάτων και τεχνών».¹⁵⁶ Στην οριστική του μορφή, ο νόμος προέβλεπε τη διάθεση πίστωσης συνολικού ύψους 1.000.000 δραχμών, που δεν επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό, καθώς αντλούνταν από κάποια αδιάθετα εκπαιδευτικά τέλη, τα οποία σύμφωνα με παλαιότερο νόμο του 1928 προορίζονταν κατά βάση για τη χρηματική ενίσχυση άπορων μαθητών.¹⁵⁷ Ο νόμος διέθετε, πρώτα απ' όλα, το 35% της επιχορήγησης

¹⁵² Βλ. Κ. Ουράνης, «Η κρατική υποστήριξις της λογοτεχνίας μας», ό.π.

¹⁵³ Στο ίδιο.

¹⁵⁴ Για ορισμένες θετικές αναφορές στα κρατικά βραβεία στο διάστημα που προηγήθηκε της νομοθετικής θέσπισής τους, βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 99, 1/2/1931, σ. 166-167· Κ. Παράσχος, «Γιατί δεν διαβάζεται το ελληνικό βιβλίο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 101, 1/3/1931, σ. 243-245.

¹⁵⁵ Βλ. «Η ενίσχυσις της Ελληνικής τέχνης», εφ. *Πρωϊά*, 13/3/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1876, σ. 2· «Συνεδρίασις 43^η, 6 Μαρτίου 1931», *ΕΣΒ*, Περίοδ. Β' - Σύνοδος Γ', τμ. 1, 1931, σ. 1281· «Συνεδρίασις 57^η, 27 Μαρτίου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π.

¹⁵⁶ Βλ. «Συνεδρίασις 73^η, 14 Μαΐου 1931» και «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π., σ. 66· Ν.5058 «Περί ενισχύσεως των ελληνικών γραμμάτων και τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 173, 30/6/1931, σ. 2214-2215. Στα πρακτικά περιλαμβάνεται η πληροφορία ότι πριν από την ψήφισή του, το κείμενο του νομοσχεδίου υπέστη κάποιες τροποποιήσεις. Δεν διευκρινίζεται, ωστόσο, ποιες ήταν αυτές οι τροποποιήσεις.

¹⁵⁷ Πρόκειται για τον Ν.3485/1928 «Περί κυρώσεως τού από 3 Οκτωβρίου 1927 ΝΔ. “περί των εκπαιδευτικών τελών κλπ. των μαθητών των σχολείων της Μέσης Εκπαιδύσεως”». Με τον συγκεκριμένο νόμο επικυρωνόταν ομόφωνα το νομοθετικό διάταγμα του 1927, που είχε εκδοθεί με σύμφωνη γνωμοδότηση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής. Βάσει του συγκεκριμένου διατάγματος καθιερώνονταν εκπαιδευτικά τέλη

για την ετήσια χρηματοδότηση ενός ευρέος μεταφραστικού προγράμματος, μέσω του οποίου θα συγκροτούνταν σταδιακά η εκδοτική σειρά της «Ελληνικής Βιβλιοθήκης».¹⁵⁸ Ένα δεύτερο σκέλος της συνολικής χορηγίας αφορούσε διάφορες άλλες πολιτισμικές δραστηριότητες: αγορά ιστορικών εγγράφων και νεοελληνικών καλλιτεχνικών έργων από το κράτος, ανέγερση αίθουσας καλλιτεχνικών εκθέσεων, καθιέρωση μαθητικών βραβείων τραγουδιού και κυρίως επιχορήγηση του νεοϊδρυθέντος Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών.¹⁵⁹

Τα απαιτούμενα έξοδα για την απονομή των ετήσιων λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων καλύπτονταν από το υπόλοιπο 35% της χορηγίας. Ως προς την κατανομή του διατιθέμενου ποσού, ο νόμος ανταποκρινόταν αρκετά στα αιτήματα της λογοτεχνικής κοινότητας, αφού από τα επτά θεσπιζόμενα ετήσια κρατικά βραβεία (αξίας 50.000 δραχμών έκαστο), τα τρία ήταν λογοτεχνικά (ένα για την ποίηση, ένα για την πεζογραφία και ένα για το θέατρο ή εναλλακτικά την κριτική μελέτη).¹⁶⁰ Εκτός από τα χρηματικά έπαθλα, παρεχόταν η δυνατότητα για απόδοση επαίνου σε ένα επιπλέον έργο ανά κατηγορία. Κάθε βραβείο έπρεπε να απονέμεται ολόκληρο σε ένα έργο, εκτός από την περίπτωση που κανένα έργο δεν θα κρινόταν άξιο του βραβείου. Τα βραβευόμενα έργα

για την εγγραφή μαθητών στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Από τις εισπράξεις των τελών το υπουργείο αντλούσε μεταξύ άλλων το ποσό του 1.000.000 δραχμών υπέρ της οικονομικής ενίσχυσης άπορων μαθητών (Αρ. 10). Στη συνέχεια, ωστόσο, η υποχρέωση για την εκπλήρωση αυτής της κοινωνικής μέριμνας μεταβιβάστηκε στις σχολικές εφορίες κι έτσι το συγκεκριμένο ποσό παρέμενε αδιάθετο· βλ. «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π., σ. 102-103.

¹⁵⁸ Η διεκπεραίωση αυτού του προγράμματος ανατέθηκε στην Ακαδημία, που θα ήταν και η αρμόδια για τη διαχείριση της ετήσιας χορηγίας ύψους 350.000 δρχ. Το πρόγραμμα αφορούσε μεταφράσεις ελληνικών έργων σε ξένες γλώσσες, αλλά και το αντίστροφο, καθώς και μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών έργων στη νέα ελληνική γλώσσα. Από το ίδιο ποσό μπορούσαν, ωστόσο, να χρηματοδοτηθούν και επανεκδόσεις «δόκιμων» έργων εκλιπόντων λογοτεχνών ή και εκδόσεις πρωτότυπων ελληνικών μουσικών συνθέσεων. Το μεταφραστικό έργο της «Ελληνικής Βιβλιοθήκης» εγκαινιάστηκε με τη γνωστή μετάφραση του πλατωνικού *Συμποσίου* από τον Ι. Συκουτρή. Στο πλαίσιο αυτού του κρατικά επιχορηγούμενου προγράμματος, δόθηκαν στην Ακαδημία 350.000 δρχ. το 1932, 250.000 δρχ. το 1933 και 100.000 δρχ. το 1934 (είναι η χρονιά κατά την οποία πραγματοποιήθηκε από τον Κλεμάν η μετάφραση και έκδοση ενός εκτενούς ποιήματος του Παλαμά στη γαλλική γλώσσα· δεν είναι, ωστόσο, σαφές εάν η συγκεκριμένη μετάφραση προέκυψε μέσα από το εν λόγω πρόγραμμα)· βλ. Γ. Ξερόπουλος, «Η “Ελληνική Βιβλιοθήκη” της Ακαδημίας Αθηνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 708-709· «Η Ακαδημία: 153^η δημοσία Συνεδρία της Ολομελείας, την 19 Ιανουαρίου», περ. *Νέα Εστία*, ό.π.

¹⁵⁹ Η ενίσχυση του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών λειτουργούσε και ως έμμεση οικονομική υποστήριξη όσων λογοτεχνών θα έβλεπαν τα αντίτυπα των έργων τους να απαρτίζουν τις συγκροτούμενες κοινοτικές βιβλιοθήκες. Αναλυτικά, 100.000 δρχ. θα διεισθύνοντο ως ετήσια επιχορήγηση του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών, 75.000 δρχ. για την αγορά ιστορικών εγγράφων και για τον εμπλουτισμό των Γενικών Αρχείων του Κράτους, 75.000 δρχ. για αγορά έργων της νεώτερης ελληνικής τέχνης και 50.000 δρχ. για τη βράβευση σχολικών τραγουδιών δημιουργημένων από μαθητές και φοιτητές όλων των βαθμίδων. Ο νόμος όριζε επίσης ποσό για την ανέγερση αίθουσας καλλιτεχνικών εκθέσεων στην Αθήνα, ενώ επέτρεπε στον υπουργό να τροποποιήσει άρθρα προηγούμενου νόμου σχετικά με το Εθνικό Θέατρο (Αρ. 2, 6, 7, 8).

¹⁶⁰ Τα υπόλοιπα βραβεία αφορούσαν την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη ζωγραφική και τη μουσική σύνθεση.

έπρεπε να έχουν εκδοθεί κατά το έτος της βράβευσης, με εξαίρεση την πρώτη εφαρμογή του νόμου, για την οποία επιτρεπόταν να ληφθούν υπόψη έργα της τελευταίας τριετίας.¹⁶¹ Τα μέλη της κριτικής επιτροπής δεν αμείβονταν και δεν είχαν δικαίωμα να θέτουν υποψηφιότητα για βράβευση¹⁶² (Αρ. 4-5).

Επομένως, το συνολικό ύψος των δαπανών για την επιχορήγηση της λογοτεχνικής δραστηριότητας (με μεταφράσεις και βραβεία) παρέμενε επί της ουσίας στο ύψος που προέβλεπε η αρχική ιδέα του Γ. Παπανδρέου (περίπου 500.000 δρχ.), με τη διαφορά ότι στη διαχείριση των συγκεκριμένων πόρων εμπλέκονταν πια τρεις αρμόδιοι φορείς: η Ακαδημία, το Γενικό Συμβούλιο των Βιβλιοθηκών και η επί της λογοτεχνίας κριτική επιτροπή. Το πρόβλημα του τρόπου, με τον οποίο έπρεπε να συγκροτείται αυτή η επιτροπή ήταν φυσικά ευαίσθητο κι έτσι ο Παπανδρέου αποφάσισε να το υποβάλει προς συζήτηση σε έναν δεύτερο κύκλο δημόσιας διαβούλευσης, καλώντας τους εκπροσώπους σωματείων και πολιτισμικών θεσμών να διατυπώσουν τις απόψεις τους.¹⁶³ Λαμβάνοντας υπόψη τις διατυπωμένες γνώμες¹⁶⁴ και μετά και από σχετική γνωμάτευση του Συμβουλίου της Επικρατείας, ο υπουργός δημοσίευσε τον Μάιο του 1932 το προεδρικό διάταγμα που προσδιόριζε τις λεπτομέρειες του νόμου.¹⁶⁵ Παρότι οι αρχικές δηλώσεις του φανέρωναν πρόθεση για ισορροπημένη αντιπροσώπευση των υψηλού κύρους πολιτισμικών και εκπαιδευτικών θεσμών (Ακαδημίας, Πανεπιστημίου, Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών,

¹⁶¹ Ως προς τη διαδικασία της υποβολής, επικράτησε η άποψη ότι τα υποψήφια έργα έπρεπε να υποβάλλονται από τους ενδιαφερόμενους στις επιτροπές για δύο λόγους: πρώτον, για να αποφεύγεται η δυνατότητα «στον καθένα [...] ν' αρνηθή το βραβείο, κ' έτσι να προσβάλει την επιτροπή και το Κράτος» και, δεύτερον, διότι είναι αδύνατο να παρακολουθούν οι κριτές όλη την παραγωγή ενός έτους· βλ. Π. Χάρης, «Μετά την έρευνα: Πώς θ' απονέμονται τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του κράτους. Το συμπέρασμα του υπουργού της Παιδείας κ. Παπανδρέου», ό.π., σ. 119· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1051-1054.

¹⁶² Το ζήτημα ήγειρε ενστάσεις από αρκετούς υποστηρικτές της κυβερνητικής πρωτοβουλίας, όπως τους Καμπούρογλου, Μπαστιά και Σκίπη· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, ό.π., σ. 1053-1055· Κ. Μπαστιάς, «Βραβεία για να ενισχυθή η τέχνη», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 16, 1/2/1931, σ. 437-438.

¹⁶³ Το φθινόπωρο του 1931 ο Παπανδρέου ανέθεσε στον Π. Χάρη να διεξαγάγει στη *Νέα Εστία* εκτενή έρευνα επί του ζητήματος. Τη γνώμη τους εξέφρασαν ως «ειδικοί» οι Γ. Βλαχογιάννης, Α. Θρύλος, Α. Καμπάνης, Δ. Καμπούρογλου, Δ. Κόκκινος, Μ. Λιδωρίκης, Μ. Μαλακάσης, Σ. Μελάς, Κ. Ουράνης, Σ. Σκίπης και Π. Χάρης. Στο δεύτερο μέρος της έρευνας ζητήθηκαν επί των καλλιτεχνικών βραβείων οι γνώμες των Ο. Αργυρού, Δ. Γερασιώτη, Κ. Δημητριάδη, Θ. Θωμόπουλου, Γ. Ιακωβίδη, Μ. Καλομοίρη, Σ. Σπανούδη και Ο. Φωκά· βλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια έρευνα στη “Νέα Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 114, 15/9/1931, σ. 995· Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», ό.π., σ. 1050· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους [1-3]», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115-118, 1 Οκτωβρίου 1931 - 15 Νοεμβρίου 1931, σ. 1049-1056, 1105-1108 και 1221 αντίστοιχα.

¹⁶⁴ Τις γνώμες που διατυπώθηκαν σε σχέση με τα κρατικά βραβεία παρουσιάζουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁶⁵ Βλ. Δ. «Περί του τρόπου απονομής των εν άρθρω 4 του νόμου 5058 αναφερομένων βραβείων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 152, 11/5/1932, σ. 1041-1042.

Πολυτεχνείο) και των διαφόρων λογοτεχνικών σωματείων (Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών, Εταιρείας Θεατρικών Συγγραφέων, Ένωσης Συντακτών, Συλλόγου Αρχιτεκτόνων και λοιπών καλλιτεχνικών συλλόγων),¹⁶⁶ το προεδρικό διάταγμα έδινε τελικά προτεραιότητα στις σωματειακές οργανώσεις. Η συγκροτούμενη σε ετήσια βάση κριτική επιτροπή θα αποτελούνταν από μόνιμα και εναλλασσόμενα μέλη, καθώς και από τον προϊστάμενο της Διεύθυνσης Επιστημών και Καλών Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας, που θα επόπτευε τη διαδικασία ως κυβερνητικός επίτροπος, χωρίς δικαίωμα ψήφου. Ο ορισμός των αρμόδιων για τα λογοτεχνικά έργα μόνιμων μελών θα γινόταν από τα διοικητικά συμβούλια της Ακαδημίας Αθηνών, της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών, της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων και της Ένωσης Συντακτών,¹⁶⁷ ενώ τα σχετικά με τα λογοτεχνικά βραβεία εναλλασσόμενα μέλη, που θα συμμετείχαν με ίσα δικαιώματα στην κρίση των έργων της ειδικότητάς τους, ήταν –αναλόγως με το αξιολογούμενο έργο– είτε δύο ποιητές, είτε δύο πεζογράφοι, είτε δύο συγγραφείς θεατρικών έργων,¹⁶⁸ που επρόκειτο να αναδεικνύονται μέσω εκλογών από τις γενικές συνελεύσεις των οικείων φορέων, σωματείων ή ενώσεων. Σύμφωνα με το ίδιο διάταγμα, σε περίπτωση που τα σωματεία κάποιου κλάδου ήταν περισσότερα από ένα, η εκλογή των εκπροσώπων τους γινόταν ύστερα από σύγκληση γενικής συνέλευσης όλων των διοικητικών συμβουλίων. Σε αντίθετη περίπτωση, ενέπιπτε στη δικαιοδοσία του υπουργού Παιδείας να επιλέξει ένα σωματείο ως αρμόδιο για την εκλογή των μελών. Οι διαδικασίες αυτές έπρεπε να έχουν συντελεστεί μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του μηνός Δεκεμβρίου, οπότε και ο υπουργός προχωρούσε εντός δεκαημέρου στην κοινοποίηση του διορισμού τους. Στη συνέχεια, μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου¹⁶⁹ καλούνταν τα μέλη από τον κυβερνητικό επίτροπο στην πρώτη τους συνεδρίαση, προκειμένου να εκλέξουν με μυστική ψηφοφορία τον πρόεδρο, τον αντιπρόεδρο και τον γενικό γραμματέα, που έπρεπε να αποτελούν μόνιμα μέλη της επιτροπής (Αρ. 1-3). Ως χώρος συνεδρίασης οριζόταν είτε το Υπουργείο Παιδείας είτε όποιος άλλος χώρος

¹⁶⁶ Βλ. «Ο μήνας», περ. *Κύκλος*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1932, σ. 144.

¹⁶⁷ Κάθε φορέας συμμετείχε στην επιτροπή με έναν αντιπρόσωπο. Αντίστοιχα, τα υπόλοιπα μόνιμα μέλη καθορίζονταν από τα διοικητικά συμβούλια της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων και των οικείων προς τη ζωγραφική, τη γλυπτική και τη μουσική καλλιτεχνικών συλλόγων. Οι μετέπειτα τροποποιήσεις του νόμου επέφεραν αλλαγές στον τρόπο καθορισμού των μελών της κριτικής επιτροπής.

¹⁶⁸ Και αντιστοίχως προκειμένου για τα έργα των εικαστικών τεχνών και της μουσικής ήταν είτε δύο ζωγράφοι, είτε δύο γλύπτες, είτε δύο αρχιτέκτονες, είτε δύο μουσικοί, είτε δύο κριτικοί της τέχνης.

¹⁶⁹ Στην πρώτη εφαρμογή του νόμου παρεχόταν περιθώριο δύο μηνών από τη δημοσίευση του διατάγματος για τη συγκρότηση της επιτροπής (Αρ. 4).

αποφασίζοταν από την επιτροπή (Άρ. 5). Κάθε μέλος όφειλε να έχει εξετάσει κατ' ιδίαν τα υποψηφία έργα, που υποβάλλονταν από τον ίδιο τον συγγραφέα σε δώδεκα αντίτυπα μεταξύ 15 Ιανουαρίου και 30 Σεπτεμβρίου (Άρ. 7-9) κάθε έτους. Κατά την πρώτη εφαρμογή του νόμου μπορούσαν κατ' εξαίρεση να υποβληθούν έργα της τριετίας 1928-1931 σε διάστημα τεσσάρων μηνών από τον καταρτισμό της επιτροπής (Άρ. 10).¹⁷⁰ Οι αποφάσεις της επιτροπής λαμβάνονταν πλειοψηφικά¹⁷¹ και ανακοινώνονταν με την ανάγνωση αναλυτικής αιτιολογικής έκθεσης σε δημόσια τελετή απονομής των βραβείων (Άρ. 11). Μετά το πέρας της διαδικασίας, οι βραβευόμενοι υπέβαλλαν στο υπουργείο δικαιολογητικά έγγραφα που περιείχαν απόσπασμα από το πρακτικό της επιτροπής, ώστε να τους καταβληθεί το χρηματικό αντίτιμο βάσει εντάλματος που επιβάρυνε τον ειδικό προϋπολογισμό του υπουργείου.¹⁷²

Σύμφωνα με κάποιο δημοσίευμα, που θα πρέπει να αναγνωστεί με αρκετή επιφύλαξη – δεδομένου ότι προκάλεσε τη μερική διάψευση εκ μέρους του προσώπου που φερόταν να είχε λειτουργήσει ως δημοσιογραφική πηγή¹⁷³ η επιλεγείσα διαδικασία είχε ως στόχο να αναβαθμίσει (διά των σωματειακών αντιπροσώπων) την κρίση του «μορφωμένου κοινού» και ταυτόχρονα να προστατεύσει το υπουργείο από τρεις αρνητικούς παράγοντες: α) τα αντικρουόμενα συμφέροντα διαφόρων «ισχυρών προστατών»· β) τον συντηρητισμό της Ακαδημίας· και γ) τον αναξιοκρατικό τρόπο λειτουργίας των «ειδικών» της λογοτεχνικής κριτικής:

Μου εδήλωσεν [ο γενικός γραμματέας του υπουργείου, Ν. Μπέρτος] ότι εσκέφθησαν ως εξής: Μετά τον αποκλεισμόν της Ακαδημίας, μοιραίως έπρεπε να συσταθή μία επιτροπή, διότι θα ήτο σκανδαλώδες να ανετίθετο η κρίσις εις το υπουργείον το οποίον δεν θα ηδύνατο να ανθέξη εις τας πιέσεις, τας παρακλήσεις και τας συστάσεις των ισχυρών προστατών. Ποίοι θα έκριναν λοιπόν τα έργα; Κατά τον κ. Μπέρτον η σκέψις που επεκράτησεν ήτο να κριθούν τα έργα από μη ειδικούς. Εις την κατάπληξίν μου, ο κυβερνητικός επίτροπος αντέταξε την ιδικήν του κατάπληξιν, όταν ήκουσε από στόματος όλων περίπου των “ειδικών” που εκάλεσε και συνωμίλησε

¹⁷⁰ Ο Ξερόπουλος ζήτησε από το υπουργείο να καθορίσει με περισσότερη ακρίβεια τα συγκεκριμένα χρονικά όρια· βλ. «Περί τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4325/391, 4/1/1933, σ. 5.

¹⁷¹ Για την επίτευξη απαρτίας στη συγκεκριμένη σύσκεψη απαιτούνταν η παρουσία τουλάχιστον επτά από τα συνολικά έντεκα μέλη της επιτροπής (Άρ. 6).

¹⁷² Η εντύπωση του Τ. Άγρα ότι νόμος και το διάταγμα δεν δημοσιεύτηκαν σε κανένα έντυπο είναι λανθασμένη· βλ. Π. Χ.[άρης], «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία» [= επιστολή Τ. Άγρα και απάντηση Π. Χάρη], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 146, 15/1/1933, σ. 105.

¹⁷³ «Ο κ. Γιοκαρίνης [...] θέλων να υποστηρίξει ωρισμένην άποψιν, αντίθετον όλως διόλου προς την ιδικήν μου, εχρησιμοποίησε τα σχήματα του λόγου δι' ων επεδίωκα την υποστήριξιν της απόψεώς μου, προς υποστήριξιν της ιδικής του απόψεως οπότε, φυσικά, η έννοια των υπ' εμού λεχθέντων λαμβάνει άλλην μορφήν»· βλ. Ν. Μπέρτος, «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3895, σ. 2.

μαζί των, ότι “για όνομα του Θεού, μη αναθέσετε ειδικούς την κρίσιν. Δεν υπάρχουν χειρότεροι κριταί από τους ειδικούς. Είναι προκατειλημμένοι, είναι φανατικοί, έχουν σχολάς, κλίκας, φιλίας, συμπαθείας, εχθρότητας”. Απεκλείστησαν λοιπόν οι μεν ακαδημαϊκοί ως πολύ καθυστερημένοι. Οι δε “ειδικοί” ως προκατειλημμένοι. [...] Εσκέφθημεν τότε, μού αφηγήθη ο κ. Μπέρτος με την ευθύτητα που τον διακρίνει, ότι έπρεπε διά κάθε είδος βραβείου που θα απονεμηθή να ορίσωμεν δύο εισηγητάς και ένα μόνιμον μέλος. Και να καταρτίσωμεν την λοιπήν επιτροπήν που θα ήκουε αυτούς τους τρεις εισηγουμένους επί των έργων ενός ωρισμένου είδους, από το “κοινόν”. Μάλιστα από το κοινόν. Ποίον θα ήτο το καλλίτερον κοινόν διά να κρίνη τόσον αισθητικά ζητήματα; Το καλλίτερον κοινόν μορφωμένων ανθρώπων θα ήτο ασφαλώς εκείνο που θα απετελείτο από αντιπροσώπους των διαφόρων λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών σωματείων. Αυτούς τους αντιπροσώπους εξητήσαμεν και έτσι κατηρτίσθη η επιτροπή. Ημπορείτε να τους το ειπήτε όμως ότι είναι απλώς μορφωμένον κοινόν, το οποίον θα κρίνη επί τη βάσει των εισηγήσεων που θα γίνουν από τρεις ειδικούς. Και αυτό δι’ εφέτος μόνον. Του χρόνου θα καλέσωμεν άλλο κοινόν και άλλους ειδικούς ως εισηγητάς.¹⁷⁴

Είτε πάντως οι συγκεκριμένες πληροφορίες είναι ακριβείς είτε όχι, είναι φανερό πως οι τελικές αποφάσεις του Παπανδρέου έκλιναν προς ένα νομοθετικό πλαίσιο, που ενίσχυε σε ετήσια βάση τις λογοτεχνικές δραστηριότητες με μια πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα κρατική χρηματική χορηγία και που εκχωρούσε στους ίδιους τους λογοτέχνες την αρμοδιότητα για τη διαχείρισή της, περιορίζοντας δραστικά τη συμμετοχή της κυβέρνησης και των υψηλού κύρους πολιτισμικών θεσμών σε αυτή τη διαδικασία. Επρόκειτο για μια μεγάλης κλίμακας κυβερνητική παρέμβαση, που επιχειρούσε να αναδιατάξει πλήρως τους συσχετισμούς δυνάμεων τού υπό διαμόρφωση λογοτεχνικού πεδίου. Εκχωρώντας στα πολυμελή λογοτεχνικά σωματεία έναν διακριτικά εποπτευόμενο, αλλά (οικονομικά και διοικητικά) οιονεί αυτόνομο χώρο κοινωνικής δράσης, ο Ν.5058/1931 είχε επί τις ουσίας υπερκεράσει το πάγιο συντεχνιακό αίτημα για σύσταση αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας και δημιουργούσε προϋποθέσεις για τη δραστική ανανέωση του συγκροτούμενου εθνικού λογοτεχνικού κανόνα. Ήταν φανερό πως μια τέτοια εξέλιξη επρόκειτο να επιφέρει και τη ριζική αναδιάταξη της αξιακής ιεραρχίας, που είχε παγιωθεί στο διάστημα 1910-1930 από την πολιτισμική πολιτική της ακαδημαϊκής ελίτ. Όπως θα δούμε στην επόμενη υποενότητα, η αντίδραση των συντηρητικών κοινωνικών δυνάμεων, που ανήλθαν στην εξουσία λίγους μήνες αργότερα, ήταν άμεση και επέφερε αλληλουχία τροποποιήσεων επί των βασικών διατάξεων του νόμου.

¹⁷⁴ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους: Δεν είναι μετρίότητες αλλά “μορφωμένον κοινόν”· τι λέγει ο κυβερνητικός επίτροπος», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3890, σ. 3.

4.2. Οι τροποποιήσεις του αρχικού νομοθετικού πλαισίου και οι πρώτες απονομές

Μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου του 1933 είχαν υποβληθεί στο υπουργείο τριάντα εννέα πεζογραφικά και ποιητικά έργα –κάποια εκ των οποίων αποτελούσαν σημαντικές «στιγμές» της μεσοπολεμικής λογοτεχνικής παραγωγής– (βλ. Πίνακα 4.13)¹⁷⁵ και είχε σχηματιστεί η κριτική επιτροπή με την προβλεπόμενη διαδικασία (βλ. Πίνακα 4.14). Όμως, η παραίτηση της κυβέρνησης και η ραγδαία κατάρρευση των κοινωνικών και πολιτικών δομών του φιλελεύθερου αστισμού¹⁷⁶ οδήγησαν στη ματαίωση των συγκεκριμένων βραβεύσεων (παρότι οι υπόλοιπες διατάξεις του νόμου συνέχισαν να εφαρμόζονται κανονικά)¹⁷⁷, προκαλώντας απογοήτευση σε σοβαρούς και φιλόδοξους διεκδικητές των βραβείων, όπως ο Στράτης Μυριβήλης.¹⁷⁸

Μολονότι δεν δόθηκαν τότε διευκρινίσεις σχετικά με τη ματαίωση της απονομής, υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι το μοντέλο που είχε επιλέξει ο Παπανδρέου δεν

¹⁷⁵ Για την ακρίβεια, τα έργα που είχαν υποβληθεί δεν αναφέρονται ρητά. Μπορούμε, όμως, να ταυτοποιήσουμε εμμέσως ορισμένα από αυτά αξιοποιώντας την εργοβιογραφία των υποψηφίων. Θα πρέπει εδώ να αναφερθεί επιπλέον ότι η προθεσμία για την υποβολή των έργων είχε εν τω μεταξύ αναβληθεί τρεις φορές από τρεις διαδοχικούς υπουργούς Παιδείας· βλ. Δ. «Περί καταργήσεως και αντικαταστάσεως των άρθρ. 4 και 10 Π. Διατάγματος 9 Μαΐου 1932», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 371, 17/10/1932, σ. 2415· Δ. «Περί παρατάσεως της διά του από 17 Οκτωβρίου ε.ε. ΠΔ. ορισθείσης προθεσμίας υποβολής προς βράβευσιν έργων κλπ.», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 415, 28/11/1932, σ. 2682· Δ. «Περί παρατάσεως προθεσμίας εκλογής μονίμων μελών κριτικής επιτροπής υποβολής έργων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 28, 31/1/1933, σ. 109· Δ. «Περί παρατάσεως προθεσμίας εκλογής μονίμων μελών κριτικής επιτροπής υποβολής έργων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 35, 6/2/1933, σ. 185.

¹⁷⁶ Στις 26 Μαΐου 1932, μετά την παραίτηση Βενιζέλου, την εξουσία αναλαμβάνει ο Α. Παπαναστασίου με το Αγροτοεργατικό του κόμμα, για να παραιτηθεί και αυτός λίγες ημέρες αργότερα. Στις 5 Ιουνίου αναλαμβάνει την πρωθυπουργία και πάλι ο Βενιζέλος για να διοργανώσει εκλογές το Σεπτέμβριο, στις οποίες παρότι κανένα κόμμα δεν συγκεντρώνει αυτοδύναμη πλειοψηφία, το Λαϊκό Κόμμα αύξησε κατά 62% τις ψήφους του, ενώ οι Φιλελεύθεροι είχαν μείωση της εκλογικής τους επιρροής κατά 18%. Στις 4 Νοεμβρίου ορκίζεται κυβέρνηση συντηρητικού συνασπισμού (Λαϊκό Κόμμα, Ελευθερόφρονες, Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα) υπό τον Π. Τσαλδάρη, η οποία επίσης δεν επιβιώνει επί μακρόν, καθώς τον Ιανουάριο του 1933 χάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής, δίνοντας τη θέση της στην τελευταία βραχύβια κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία διενεργεί εκ νέου εκλογές τον Μάρτιο του 1933 με νικητή και πάλι τον αντιβενιζελικό συνασπισμό. Τότε πραγματοποιείται από τον βενιζελικό αξιωματικό Ν. Πλαστήρα αποτυχημένο πραξικόπημα, του οποίου ο Βενιζέλος θεωρήθηκε ηθικός αυτουργός. Υπό την προεδρία του στρατιωτικού Α. Οθωναίου σχηματίζεται μεταβατική κυβέρνηση και η εξουσία ανατίθεται εκ νέου στον συντηρητικό συνασπισμό και στον Π. Τσαλδάρη (6-10 Μαρτίου 1933). Ακριβώς τρεις μήνες αργότερα πραγματοποιήθηκε η δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου, η οποία επιδείνωσε το ήδη βεβαρημένο πολιτικό κλίμα· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1176, 1180-1186, 1195-1197, 1202-1205· Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού...*, ό.π., σ. 161-164· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 318-322.

¹⁷⁷ Στις 23 Ιουλίου 1933 σχηματίστηκε η επιτροπή για την απονομή των σχολικών βραβείων, στην οποία συμμετείχε ο Μαλακάσης. Την ίδια ημέρα δημοσιεύτηκε προκήρυξη και για την αγορά των καλλιτεχνικών έργων από το κράτος. Τα πρώτα έργα αγοράστηκαν την 11^η Οκτωβρίου 1933· βλ. «Η Επιτροπή σχολικών τραγουδιών» και «Διά την ενίσχυσιν των καλλιτεχνών μας», εφ. *Πρωΐα*, 23/7/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2713, σ. 2· «Αγορά καλλιτεχνικών έργων», εφ. *Πρωΐα*, 11/10/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2793, σ. 2.

¹⁷⁸ Ο Μυριβήλης θεωρούσε προσβλητική την ακύρωση της απονομής των κρατικών βραβείων και αξίωσε να του επιστραφούν τα αντίτυπα που είχε υποβάλει στην κριτική επιτροπή· βλ. Σ. Μυριβήλης, «Για την λογοτεχνία», εφ. *Πρωΐα*, Έτος 9, ΑΦ. 9/87, 28/1/1934, σ. 1.

ικανοποιούσε όχι μόνο τους πολιτικούς του αντιπάλους, αλλά ούτε και τους υποστηρικτές του νόμου.¹⁷⁹ Συγγραφείς, όπως ο Κόκκινος, ο Σκίπης ή ο Χάρης, έδειχναν από νωρίς να μην είναι απολύτως πεπεισμένοι ότι ο νόμος θα εφαρμοζόταν σωστά: το 1931 επισήμαιναν πως η επιτυχία του θεσμού θα εξαρτιόταν από την υπευθυνότητα που θα επεδείκνυαν οι ίδιοι οι λογοτέχνες και πως ενδεχόμενη αποτυχία του θα αποτελούσε ένδειξη μιας νοσηρά οπισθοδρομικής κοινωνίας.¹⁸⁰ Αλλά και τον Δεκέμβριο του 1932, ο Χάρης προειδοποιούσε πως η πραγμάτωση της οικονομικής επιχορήγησης προϋπέθετε ότι τα μέλη της κριτικής επιτροπής θα μεριμνούσαν για τη σωστή εφαρμογή του νόμου.¹⁸¹ Εν τω μεταξύ είχαν ήδη εκδηλωθεί οι πρώτες αντιδράσεις για τα αποτελέσματα στις εκλογές ορισμένων σωματείων. Την ατμόσφαιρα περιγράφει ο Χάρης ως εξής:

“– Ο Α θα είναι εκ μέρους της Ακαδημίας στην επιτροπή; Σίγουρα θα με μαυρίσει, γιατί είναι φίλος του τάδε υποψηφίου” ή “– Είναι δυνατόν να γίνη σωστή δουλειά τη στιγμή που την “Ένωσι Ελλήνων Λογοτεχνών” θα αντιπροσωπεύει ο Β; Αν τολμήσει όμως να κάνη τα δικά του και τη φορά αυτή, θα έχη να δώσει λόγο σ’ εμένα, αν όχι σε άλλους”.¹⁸²

Οι φόβοι των υποστηρικτών του θεσμού δεν άργησαν να αποδειχτούν βάσιμοι, καθώς η τελική σύνθεση των κριτικών επιτροπών πυροδότησε πράγματι αλληλοδιάδοχες παραιτήσεις και έντονες αντιδράσεις, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αναστολή της όλης διαδικασίας. Τον Φεβρουάριο του 1933 ανακοινώθηκε ότι ο Σκίπης απέσυρε την υποψηφιότητά του, «μη εγκρίνων τον τρόπον καθ’ ον συνεκροτήθη η κριτική

¹⁷⁹ Ο ίδιος ο Παπανδρέου θα πρέπει να αμφιταλαντευόταν ως προς την τελική μορφή που θα προσέδιδε στα κρατικά βραβεία. Στην αγόρευσή του στη Βουλή παρατηρούσε: «αναγνωρίζομεν τας ανθρωπίνους ατελείας· και με την καλλιτέραν μας θέλησιν δεν είμεθα βέβαιοι ότι από της πρώτης στιγμής εξεύρομεν το απολύτως ορθόν. Εθέσαμεν τας απόψεις αυτάς υπό την κρίσιν της δημοσίας γνώμης, και μετά πάροδον μακράς συζητήσεως και τροποποιήσεως επανειλημμένων κατελήξαμεν εις την σημερινήν διατύπωσιν»· βλ. «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π., σ. 102-103. Σε μια προσπάθεια να κατευνάσει τις εκατέρωθεν διαφωνίες μεταξύ των προοδευτικών και συντηρητικών συμβούλων του, υπενθύμιζε την υποχρέωση όλων των εμπλεκόμενων φορέων να υποστηρίζουν έναν θεσμό, ο χαρακτήρας του οποίου επρόκειτο να είναι εθνικός: «Αν όμως ούτε τα κρατικά πνευματικά ιδρύματα, ούτε οι λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές οργανώσεις συμφωνούν ότι ωρισμένος τύπος δημιουργίας εκπροσωπεί εργασία που αξίζει να ενισχυθεί υλικώς και ηθικώς, θα επιθυμούσα να μάθω πού πρέπει να στηριχθή το Κράτος για να επιχειρήση την αναγνώριση αυτή; Γιατί, επιτέλους, εθνικά βραβεία πρόκειται να δώσει»· βλ. Π. Χάρης, «Μετά την έρευνα: Πώς θ’ απονέμονται...», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, ό.π., σ. 117-118 (η υπογράμμιση είναι του Παπανδρέου). Την ίδια ανασφάλεια για την επιτυχή έκβαση της πρώτης εφαρμογής του νόμου φανερώνουν οι παρατηρήσεις του Χάρη και του Παπανδρέου ότι –ανεξαρτήτως των όποιων επιφυλάξεων– προείχε η εφαρμογή του νόμου ως έχει, ώστε να φανούν στην πράξη τα σημεία εκείνα, που θα απαιτούσαν βελτιωτικές παρεμβάσεις (στο ίδιο, σ. 116-119).

¹⁸⁰ Βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, ό.π., σ. 1049-1056.

¹⁸¹ Βλ. του ίδιου, «Το κράτος και η τέχνη: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία. Ανησυχία και αντιρρήσεις των συγγραφέων», εφ. *Πολιτεία*, 14/12/1932, Περίοδ. Β’, Έτος 16, ΑΦ. 4304/370, σ. 1-2.

¹⁸² Βλ. Στο ίδιο.

επιτροπή»,¹⁸³ ενώ, σύμφωνα με άλλα δημοσιεύματα, «λόγω της κακής συγκροτήσεως των διαφόρων κριτικών επιτροπών επρόκειτο να παραιτηθούν τα σοβαρότερα των μελών των». ¹⁸⁴ Όπως παρατηρούσε αργότερα ο Καμπάνης, η πρώτη προσπάθεια εφαρμογής του νόμου είχε αποτύχει «διά λόγους σχετικούς με την κακήν κατάρτισιν της επιτροπής που θ' απένεμε τα έπαθλα. Επιτροπής, εις την οποίαν οι αναρμόδιοι ήσαν περισσότεροι από τους αρμοδίους», δεδομένου ότι οι ικανοί συγγραφείς είχαν προτιμήσει να συμμετάσχουν στον διαγωνισμό ως υποψήφιοι.¹⁸⁵ Την ίδια διαπίστωση έκανε και κάποιος ανώνυμος συντάκτης του προοδευτικών αρχών περιοδικού *Σήμερα*:

Τώρα όμως βρισκόμαστε μπροστά στο παράξενο θέαμα να μη βρίσκονται κριτές να μοιράσουν τα βραβεία [...] Φυσικά: γιατί στο μικρόν αυτό τόπο, οι πέντε-έξι άνθρωποι που απόχτησαν –χάρη στη δημοσιογραφία– κάποιο όνομα (και το πίστευαν) πως είναι οι πνευματικοί μας ηγέτες, είναι ακριβώς εκείνοι που διαγκωνίζονται για το χρυσόμαλλο ... γέρας.¹⁸⁶

Σύμφωνα με τον τότε δημοσιογράφο του *Ελευθέρου Βήματος* Ν. Γιοκαρίνη, που διατύπωνε ευθέως τις ελπίδες του για πλήρη αναστολή των βραβεύσεων («ίσως δεν θα συνέλθουν [τα μέλη] ποτέ και το ελληνικόν γόητρον δεν θα ρεζιλευθή»), η επιλεγείσα διαδικασία είχε οδηγήσει σε μια παράδοξη κατάσταση, κατά την οποία ικανοί λογοτέχνες επρόκειτο να κριθούν από επιτροπές ασήμαντων μετριοτήτων («το κράτος διαπράττει αυτό το μέγιστον σφάλμα, να βάζη τους ασήμους να κρίνουν διασήμους»: «αναθέτει εις ανιδέους, [...], εις μικρούς και ασημάντους [την εκπλήρωση μιας εθνικής αποστολής]»).¹⁸⁷

Τα δημοσιεύματα παρέχουν ενδείξεις ότι ορισμένα από τα μέλη των επιτροπών θα πρέπει όντως να είχαν επιδείξει έλλειψη υπευθυνότητας. Στην πληροφορία του Γιοκαρίνη ότι ένα από τα εναλλασσόμενα μέλη «ετύπωσε ήδη τον τίτλον του εις το επισκεπτήριόν του» ερχόταν να προστεθεί κάποια άλλη, παρεμφερής μαρτυρία σε στήλη του περιοδικού *Σήμερα*:

Παράλληλα με τη διαφήμιση των υποψηφίων για τις εκλογές είχαμε και τη διαφήμιση για τα βραβεία Τέχνης από τις εφημερίδες. Ένας μάλιστα “παράγων” δημοσίευσε και την...εικόνα του! Ούτε διαγωνισμός καλλονών

¹⁸³ Βλ. «Τα κρατικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 3/2/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4355/421, σ. 5· «Ο διαγωνισμός των βιβλίων», εφ. *Πρωΐα*, 3/2/1932, Έτος 8, ΑΦ. 2547, σ. 2.

¹⁸⁴ Βλ. «Τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 21/2/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4373/439, σ. 5.

¹⁸⁵ Βλ. Α. Καμπάνης, «Συζητήσεις: Τα λογοτεχνικά έπαθλα», εφ. *Νέος Κόσμος*, 15/8/1933, Έτος 1, ΑΦ. 104, σ. 1.

¹⁸⁶ Βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, τμ. 1, τχ. 3, Μάρτιος 1933, σ. 94-95.

¹⁸⁷ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους: Η ελληνική δημιουργία θα κριθή από μετριοτήτας: το φως εκ των κάτω», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3884, σ. 3· του ίδιου, «Τα βραβεία του κράτους: Δεν είναι μετρίότητες αλλά “μορφωμένον κοινόν”...», ό.π.

να ήταν. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι θα διασκεδάσαμε πολύ με την απονομή των βραβείων. Ο υπουργός που τα εθέσπισεν, είχε λαχτάρα για το σούσουρο και τις μεγάλες χειρονομίες που αφήνουν κατάπληκτο τον αφελή θεατή. Μα την αλήθεια, όμως, πρέπει να είχε και σατιρική φλέβα για να δημιουργήσει τα βραβεία αυτά, ξαπολώντας έτσι και το αλληλοφάγωμα μεταξύ των αριστέων... του πνεύματος.¹⁸⁸

Ο Γιοκαρίνης υποστήριξε ακόμη ότι η διά ψηφοφορίας ανάδειξη των μελών είχε οδηγήσει στη σύσταση πρόχειρων σωματειακών οργανώσεων από αποτυχημένους λογοτέχνες, που διεκδικούσαν να αναχθούν σε τιμητές των «υπολειπομένων γνωστών» συγγραφέων:

Και επειδή ακριβώς του χρόνου πρόκειται νέοι άγνωστοι να κρίνουν τους υπολειπομένους γνωστούς, ήρχισαν να ιδρύονται διάφορα άλλα λογοτεχνικά σωματεία, τα οποία δικαιοματικώς θα στείλουν του χρόνου και αντιπροσώπους των [...] εις την επιτροπήν [...]. Η τιμή του κριτού ελκύει βλέπετε περισσότερο και από το βραβείον, και αν θέλετε την αλήθειαν ολάκαιρη, υπάρχουν εις την επιτροπήν άνθρωποι που επεζήτησαν να ορισθούν ως κριταί, διότι δεν έχουν τίποτε δημιουργήση και δεν ημπορούσαν να επιδιώξουν το βραβείον, ή έχουν δημιουργήση έργα κατωτέρας ποιότητος και δεν έχουν καμμίαν ελπίδα να βραβευθούν.¹⁸⁹

Αλλά και ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Ν. Μπέρτος, που επρόκειτο να διευθύνει τις συνεδριάσεις ως κυβερνητικός επίτροπος, συνομιλώντας με τον Γιοκαρίνη, παραδεχόταν «ότι η επιτροπή είναι όπως σεις την νομίζετε και ακόμη πολύ χειροτέρα». Αυτό όμως δεν έπρεπε, κατά την κρίση του, να ματαιώσει τις βραβεύσεις: «Τουναντίον πρέπει να απονεμηθούν τα βραβεία και συν τω χρόνω, εκ της εκάστοτε εφαρμογής, να χρησιμοποιείται η πείρα προς βελτίωσιν όλων των λεπτομερειών, μεταξύ των οποίων είναι και ο τρόπος του καταρτισμού της επιτροπής».¹⁹⁰

Συν τοις άλλοις, στην υπόθεση –σύμφωνα με ορισμένα δημοσιεύματα– φαίνεται πως είχαν εμπλακεί και κάποια επιχειρηματικά συμφέροντα (κάποιοι «επιχειρηματίες των γραμμάτων», όπως αποκαλούνται από τους αρθρογράφους), που φέρονται να προσπάθησαν να επηρεάσουν με αθέμιτο τρόπο την κρίση της επιτροπής. Όπως είδαμε στην προηγούμενη υποενότητα, σύμφωνα με τον Γιοκαρίνη, ο Παπανδρέου είχε αποφύγει να αναθέσει στο υπουργείο αρμοδιότητες σχετικές με την αξιολόγηση των υποψήφιων έργων, προκειμένου να αποφύγει «τας πιέσεις, τας παρακλήσεις και τας συστάσεις των

¹⁸⁸ Βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π.

¹⁸⁹ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, ό.π.: του ίδιου, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, ό.π.

¹⁹⁰ Βλ. Ν. Μπέρτος, «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, ό.π.

ισχυρών προστατών». ¹⁹¹ Τη συγκεκριμένη πληροφορία επιβεβαίωσε ο ανώνυμος συντάκτης του περιοδικού *Σήμερα*:

Αν [η κυβέρνηση είχε δημιουργήσει προϋποθέσεις για να] εξυψώσει το επίπεδο της τάξης των διανοούμενων και της πνευματικής ζωής μας της ίδιας, δεν θα τολμούσαν μερικοί επιχειρηματίες των γραμμάτων να βάλουν τα δημοσιογραφικά τους όργανα να γράφουν πως “αν δεν δοθεί το βραβείο στον κ. τάδε, αυτό θ’ αποτελέσει μέγα σκάνδαλον!”. Και οι Υπουργοί ακούνε “σκάνδαλον” και τρέμουν τη γλώσσα των ανθρώπων...του πνεύματος. Κι’ έτσι το πιθανότερον είναι μάλλον πως δεν θα δοθούν τα βραβεία, ενώ το Κράτος θα μείνει με τη δικαιολογία ότι έκανε ό,τι μπορούσε υπέρ των Γραμμάτων και των Τεχνών! ¹⁹²

Αν, όμως, το δημοσιογραφικό και εκδοτικό ενδιαφέρον εστιαζόταν κυρίως στα ζητήματα που αφορούσαν τη σύνθεση των κριτικών επιτροπών και τις επικείμενες αποφάσεις τους, στο επίπεδο της κυβερνητικής πολιτικής φαίνεται πως είχαν εξαρχής ανακύψει σοβαρές ενστάσεις για το ύψος της διατιθέμενης χρηματικής χορηγίας. Το 1931, κατά τη διάρκεια της ψήφισης του Ν.5058, ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος και επικείμενος πρωθυπουργός Π. Τσαλδάρης είχε ζητήσει στη Βουλή την ακύρωση ολόκληρης της εισηγούμενης δαπάνης, εξαιρώντας ένα μικρό μόνο ποσό για την αγορά ιστορικών εγγράφων, το οποίο αναγνώριζε ως αναγκαίο «διά την ιστορίαν του τόπου μας». Η επιχειρηματολογία που ανέπτυξε ο Τσαλδάρης εγγραφόταν στην ευρύτερη πολιτική «γραμμή» του συντηρητικού Λαϊκού Κόμματος, που, σε αντίθεση με τον αστικό και εκσυγχρονιστικό προσανατολισμό των Φιλελευθέρων, απευθυνόταν από τα τέλη του 1910 και εξής σε μικρο-αστική και μικρο-αγροτική εκλογική βάση. ¹⁹³ Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, που προέτασσε ένα πρόγραμμα αυστηρής δημοσιονομικής λιτότητας με στόχο τη φορολογική ελάφρυνση των λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων, ¹⁹⁴ ο Τσαλδάρης ισχυριζόταν ότι σε περίοδο οικονομικής κρίσης και από τη στιγμή που κατά την άποψή του υπήρχε επάρκεια μεταφράσεων της αρχαιοελληνικής και της ξένης κλασικής λογοτεχνίας, η κρατική επιχορήγηση των βραβεύσεων και των υπόλοιπων πολιτισμικών

¹⁹¹ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, ό.π.

¹⁹² Βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π.

¹⁹³ Βλ. Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων...*, ό.π., σ. 61-76· G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1100.

¹⁹⁴ Παρατηρεί σχετικώς η Παπαδημητρίου: «[Στην αντιβενιζελική ρητορική] η ταύτιση [...] του βενιζελισμού με την πλουτοκρατία στο κοινωνικό πεδίο και με τον “δημοκρατικό αναρχισμό” στο πολιτικό εμφανίζεται ήδη στην περίοδο του Πρώτου Πολέμου. Την περίοδο εκείνη τα προβλήματα που προκάλεσε ο συμμαχικός αποκλεισμός και οι οικονομικές συνθήκες εν γένει την περίοδο του Πρώτου Πολέμου είχαν οδηγήσει στη διατύπωση αιτημάτων υπέρ μιας δικαιότερης φορολογίας και συγκεκριμένα υπέρ της φορολόγησης των εφοπλιστών και των αλευροβιομηχανών»· βλ. Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων...*, ό.π., σ. 68-69.

δραστηριοτήτων –αν και χρήσιμη– δεν ήταν ωστόσο αναγκαία.¹⁹⁵ Απαραίτητη έκρινε, αντιθέτως, την υποστήριξη των άπορων μαθητών και κατ' επέκταση της στοιχειώδους μόρφωσης των λαϊκών στρωμάτων, σύμφωνα με την πρόβλεψη του αρχικού νόμου.¹⁹⁶ Οι λογοτεχνικές βραβεύσεις έπρεπε, λοιπόν, κατά τον Τσαλδάρη να ανατεθούν στην Ακαδημία, που μπορούσε να μεριμνήσει και για την οικονομική υποστήριξη του εγχειρήματος.¹⁹⁷

Η αξιοποίηση, άλλωστε, του συγκεκριμένου αδιάθετου κονδυλίου για σκοπό άσχετο με εκείνον, για τον οποίο είχε αρχικά προοριστεί, εξέθετε, κατά τον Τσαλδάρη, τον υπουργό Οικονομικών που είχε εγκρίνει τη συγκεκριμένη δαπάνη, δηλαδή τον Γ. Καφαντάρη. Παρότι ο Βενιζέλος παρενέβη τότε στη συζήτηση για να διευκρινίσει ότι το νομοσχέδιο είχε την έγκριση τόσο του ίδιου όσο και του τότε υπουργού Οικονομικών, η μετέπειτα άρνηση του επανελθόντος στο υπουργείο Γ. Καφαντάρη (στη βραχύβια κυβέρνηση Βενιζέλου του 1933) να υπογράψει την πράξη διορισμού των μελών και να εγκρίνει την ψηφισθείσα πίστωση¹⁹⁸ φανερώνει ότι η δυσαρέσκεια για το ύψος της οικονομικής δαπάνης και για την επιλεγείσα διαδικασία ήταν πια διάχυτη σε ολόκληρο το φάσμα της αστικής πολιτικής ηγεσίας. Με φανερή αγανάκτηση για τη ματαιώση των βραβεύσεων, ο Μυριβήλης, που είχε συμμετάσχει στη διαδικασία ως υποψήφιος,¹⁹⁹ παρατηρούσε σχετικά:

τα [υποψήφια] βιβλία παρεδόθησαν [στο υπουργείο], τα φιλολογικά περιοδικά φαγώθηκαν γύρω στις σχετικές καμπάνιες και την παραμονή της διανομής του κρατικού βραβείου ο κ. Καφαντάρης, υπουργός των Οικονομικών, εδήλωσε αφελέστατα στους δημοσιογράφους ότι ... δεν έχει

¹⁹⁵ Γενικώς, την περίοδο 1932-1936 η εκπαιδευτική και πολιτισμική πολιτική είχε υποβαθμιστεί αισθητά, καθώς εκλαμβανόταν ως πολυτέλεια σε εποχή οικονομικής κρίσης. Όπως παρατηρεί ο G. Hering: «[...] μεσοψης της διεθνούς οικονομικής κρίσης, [η εκπαιδευτική πολιτική] δεν έτυχε μεγάλης προσοχής, είχε όμως σημαντικές συνέπειες για τη νεοελληνική ιστορία: εκτός από περικοπές των δαπανών για τα σχολεία, η κυβέρνηση άλλαξε τη σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για να εξουδετερώσει τους ανανεωτές. Το κακό πνεύμα του 1920, όταν ρίχνονταν τα βιβλία στην πυρά, απειλούσε να κυριαρχήσει και πάλι» (G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1182).

¹⁹⁶ Θα πρέπει εδώ να ληφθεί υπόψη ότι επρόκειτο για εποχή, κατά την οποία ένα στα δύο περίπου παιδιά της ελληνικής επικράτειας δεν είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και έτσι η μόρφωση συνέχιζε να αποτελεί διακριτικό γνώρισμα των αστικών έναντι των αγροτικών πληθυσμών (στο ίδιο, σ. 1157).

¹⁹⁷ Για την κοινοβουλευτική ομιλία του Τσαλδάρη, βλ. «Συνεδρίασις 73^η, 14 Μαΐου 1931» και «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π., σ. 66, 102-103.

¹⁹⁸ Βλ. «Τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πραΐα*, 21/2/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2665, σ. 2· «Τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, ό.π. Και οι δύο εφημερίδες μιλούν για πίστωση ύψους 250.000 δραχμών και όχι 350.000 δραχμών, όπως προέβλεπε ο νόμος.

¹⁹⁹ Δεδομένου ότι τα υποβληθέντα έργα είχαν αποσταλεί μέχρι τις αρχές του 1933, ο Μυριβήλης θα πρέπει να είχε καταθέσει τη δεύτερη, αναθεωρημένη έκδοση του μυθιστορήματος *Η ζωή εν τάφω* (1930) και όχι το έργο *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια*, που εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 1933, όταν πια οι βραβεύσεις είχαν ματαιωθεί· βλ. Ν. Λυκούργου, *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή του...*, ό.π., σ. 36, 39.

ιδέα από όλη αυτή τη φασαρία και δε δίνει πεντάρα απ' το Δημόσιο Ταμείο, το οποίο "κάμει αιματηράς οικονομίας".²⁰⁰

Πέρα από τη δυσαρέσκεια για την τελική σύνθεση των επιτροπών και τις πολιτικές διαφωνίες γύρω από τη δυνατότητα ή τον βαθμό οικονομικής ενίσχυσης των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων, εξίσου σοβαρές ενστάσεις προέκυψαν και για τη διαδικασία, με την οποία αναδεικνύονταν τα μέλη των κριτικών επιτροπών. Σε παγκόσμιο, άλλωστε, επίπεδο και μέσα στο γενικό πλαίσιο της κατάρρευσης των παραδοσιακών αξιών του αστικού φιλελευθερισμού, το θεμελιώδες δημοκρατικό δικαίωμα της σύστασης συλλόγων και της δι' αυτών εκλογής αντιπροσώπων τελούσε εκείνη την εποχή υπό ισχυρή αμφισβήτηση²⁰¹.

Έτσι, ο Ν.5058/1931 επρόκειτο στο εξής να υποστεί διάφορες τροποποιήσεις, που θα άλλαζαν πλήρως τον αρχικό του χαρακτήρα, περιορίζοντας δραστικά αφενός τη διατιθέμενη δαπάνη και αφετέρου την ισχύ των λογοτεχνικών σωματείων προς όφελος της εκτελεστικής εξουσίας και των υψηλού κοινωνικού κύρους πολιτισμικών θεσμών. Την πρώτη τροποποίηση επέφερε ένας ακραία συντηρητικός υπουργός Παιδείας, ο βουλευτής των Ελευθεροφρόνων Θ. Τουρκοβασίλης,²⁰² που τοποθετήθηκε στο υπουργείο μετά από έντονη πίεση του συμμετέχοντος στον κυβερνητικό συνασπισμό Ι. Μεταξά.²⁰³ Το τροποποιητικό νομοσχέδιο υποβλήθηκε στη Βουλή τον Αύγουστο του 1933,

²⁰⁰ Βλ. Σ. Μυριβήλης, «Για την λογοτεχνία», ό.π.

²⁰¹ Σύμφωνα με τον Hobsbawm, ενώ το 1920 σε σύνολο εξήντα τεσσάρων κρατών παγκοσμίως υπήρχαν τουλάχιστον τριάντα πέντε συνταγματικές και εκλεγμένες κυβερνήσεις, το 1938 τα κράτη που διέθεταν τέτοιες κυβερνήσεις μειώθηκαν σε δεκαεπτά. Μαζί με τους υπόλοιπους αντιπροσωπευτικούς πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, που παρήκμαζαν ή καταργούνταν, αμφισβητούνταν διεθνώς και το θεμελιώδες δικαίωμα της σύστασης συλλόγων και της εκλογής αντιπροσώπων· E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., σ. 146-147.

²⁰² Το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων και το Λαϊκό Κόμμα, που συναποτελούσαν τον κυβερνητικό συνασπισμό, είχαν μεγάλες διαφορές ως προς τη στάση τους απέναντι στους Φιλελευθέρους και τον Βενιζέλο, καθώς και ως προς την άποψή τους για το πολιτειακό ζήτημα. Εκφραστής μιας μετριοπαθούς μερίδας του συντηρητικού πολιτικού χώρου ο Τσαλδάρης επεδίωκε τον προσεταιρισμό του φιλοβενιζελικού εκλογικού σώματος και επεδείκνυε διάθεση για συμβιβασμούς και για άμβλυνση της πολιτικής πόλωσης· ο Μεταξάς και ο Τουρκοβασίλης, αντίθετα, συντονισμένοι με την ακραία μερίδα των αντιβενιζελικών, επιδίωκαν την πολιτική εξόντωση του Βενιζέλου. Οι διαφορές αυτές οδήγησαν λίγο αργότερα τον Μεταξά σε ρήξη με τον Τσαλδάρη και σε αποχώρηση από τον κυβερνητικό συνασπισμό· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1229.

²⁰³ Ο Τουρκοβασίλης χαρακτηριζόταν τότε ως «πιστός φίλος» του Μεταξά. Στη θέση του υπουργού Παιδείας είχε τοποθετηθεί αρχικά ο Π. Ράλλης: «Ο κ. Μεταξάς επέμενε να γίνη υπουργός ο κ. Τουρκοβασίλης, ο πιστός του φίλος, ο μόνος διασωθείς κατά την προηγηθείσαν βενιζελικήν τετραετίαν και αποτελέσας ούτω τον πυρήνα της αναδημιουργίας του Κόμματος των Ελευθεροφρόνων [του Μεταξά]». Πιο συγκεκριμένα, ο Μεταξάς δεν αξίωνε για τον Τουρκοβασίλη ειδικά το Υπουργείο της Παιδείας, αλλά γενικά τη συμμετοχή του στο υπουργικό σχήμα, καθώς ο αρχικός σχεδιασμός του Τσαλδάρη απέκλειε και τον ίδιο τον Μεταξά από το Υπουργικό Συμβούλιο· βλ. «Η ορκωμοσία της Κυβερνήσεως Τσαλδάρη» και «Ο κ. Μεταξάς συνηντήθη χθες μετά του κ. Τσαλδάρη», εφ. *Ακρόπολις*, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1477 και 1478, 11 και 12 Μαρτίου 1933, σ. 1 και 6 αντίστοιχα.

συνοδευόμενο από αιτιολογική έκθεση της επί της Παιδείας κοινοβουλευτικής επιτροπής, και υπερψηφιζόμενο δημοσιεύτηκε ως Ν.5803/1933.²⁰⁴ Παρά την εισήγηση της εφημερίδας *Πρωΐα* για μείωση της συνολικής διατιθέμενης δαπάνης κατά 50%²⁰⁵, ο νέος νόμος διατηρούσε τελικά αναλλοίωτο το ύψος της πίστωσης, όριζε όμως διαφορετικό τρόπο κατανομής, διοχετεύοντας το μεγαλύτερό της μέρος (55%) σε προνοιακά μέτρα υπέρ των άπορων μαθητών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης²⁰⁶ (Αρ. 1) και όχι υπέρ της λογοτεχνικής και καλλιτεχνικής κοινότητας. Ταυτόχρονα μειωνόταν η ετήσια επιχορήγηση των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων κατά 71%, από 350.000 δρχ. σε 100.000 δρχ. (Αρ. 1).²⁰⁷ Ακόμα πιο κρίσιμη ήταν, όμως, η τροποποίηση που αφορούσε τον σκοπό των βραβείων: με το διατιθέμενο ποσό μπορούσαν πλέον να βραβεύονται όχι μόνο λογοτεχνικά, αλλά και ανασκαφικά ή άλλα αρχαιολογικά έργα, ενώ σε περιπτώσεις, που κανένα λογοτεχνικό έργο δεν κρινόταν ως άξιο βράβευσης,²⁰⁸ η επιτροπή μπορούσε να βραβεύσει,

«το συνολικόν έργον διακεκριμένων ιστοριοδιφών ή και λογογράφων, συλλόγων και επιστημονικών σωματείων από δεκαετίας τουλάχιστον υφισταμένων, ών το εθνικόν ή φιλολογικόν έργον είναι πανθομολογουμένης αξίας και ών η δράσις συμβάλλει τα μέγιστα εις την ανάπτυξιν και ανάδειξιν των γραμμάτων, των τεχνών και της κλασσικής και βυζαντινής αρχαιολογίας» (Αρ. 3).

²⁰⁴ Βλ. «Συνεδρίασις 25^η, 25 Αυγούστου 1933», *ΕΣΒ*, Περίοδ. Δ' - Σύνοδος Α', 1934, σ. 290· «Συνεδρίασις 28^η, 30 Αυγούστου 1933», *ΕΣΒ*, Περίοδ. Δ'-Σύνοδος Α', 1934, σ. 343· «Συνεδρίασις 29^η, 31 Αυγούστου 1933», «Συνεδρίασις 32^α, 4 Σεπτεμβρίου 1933», «Συνεδρίασις 33^η, 5 Σεπτεμβρίου 1933», *ΕΣΒ*, Περίοδ. Δ'-Σύνοδος Α', ό.π., σ. 369, 436, και 443 αντίστοιχα· Ν. 5803 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 5058 “περί ενισχύσεως των Ελληνικών Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 286, 29/9/1933, σ. 1687.

²⁰⁵ Βλ. «Διά την ενίσχυσιν των γραμμάτων και των τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 10/8/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2731, σ. 2.

²⁰⁶ Η ακριβής διατύπωση αναφέρει τη διάθεση «μέχρι» 550.000 δρχ. Ειδικότερα, διευκρινίζεται ότι από το ποσό αυτό οι 50.000 δρχ. θα διετίθεντο συγκεκριμένα στο Άσυλο Παιδιού Θεσσαλονίκης, οι 25.000 δρχ. στο Μαντζούνειο Ίδρυμα Τρίπολης, οι 15.000 δρχ. στον Σύλλογο «Ο Παν» Τρίπολης και οι 12.000 δρχ. στη Φιλόπτοχο Εταιρεία της ίδιας πόλης.

²⁰⁷ Ταυτόχρονα παρεχόταν στην Ακαδημία η δυνατότητα έκδοσης «συλλογών έργων τέχνης ή βιογραφιών Ελλήνων καλλιτεχνών ή συστηματικών έργων ιστορίας της νεωτέρας Ελληνικής τέχνης», ενώ μειωνόταν από 75.000 σε 25.000 δρχ. η επιχορήγηση των Γενικών Αρχείων του Κράτους και από 350.000 σε 100.000 δρχ. η επιχορήγηση των μεταφράσεων (Αρ. 2). Στο υφιστάμενο ύψος παρέμεναν η επιχορήγηση του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών (100.000 δρχ.), το διατιθέμενο ποσό για την αγορά έργων νεοελληνικής τέχνης –που τώρα προσδιορίζονταν σαφέστερα ως έργα ζωγραφικής– (75.000 δρχ.) και η οικονομική κάλυψη για βραβεία σχολικών τραγουδιών και θεατρικών έργων –ή εναλλακτικά η οικονομική ενίσχυση φοιτητών της Ανώτατης Εκπαίδευσης (50.000 δρχ.) (Αρ. 1).

²⁰⁸ Σύμφωνα με διάταγμα που δημοσιεύτηκε λίγον καιρό αργότερα (βλ. επόμενη σημείωση), τη βράβευση έργων ανασκαφών και αναστήλωσης αναλάμβανε εξ ολοκλήρου και άμεσα το ίδιο το υπουργείο υπό την καθοδήγηση του προϊσταμένου του Τμήματος Γραμμάτων και Καλών Τεχνών (ο οποίος θα αναλάμβανε και χρέη προέδρου), του Διευθυντή Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων και του Διευθυντή του Αρχαιολογικού Τμήματος του υπουργείου. Ο διορισμός τους θα τελούνταν με πράξη του υπουργού.

Με αυτούς τους όρους το οικονομικό όφελος των λογοτεχνών από την ήδη ελαττωμένη ετήσια οικονομική χορηγία των 100.000 δρχ. μπορούσε κάποτε να είναι ακόμη και μηδενικό.

Τον Απρίλιο του 1934 ο νέος νόμος συμπληρώθηκε με το προεδρικό διάταγμα «περί τρόπου απονομής των βραβείων»²⁰⁹ του νέου υπουργού Ι. Μακρόπουλου. Με τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου της Επικρατείας, το διάταγμα επέφερε νέες σημαντικές αλλαγές στον αρχικό νόμο, αλλάζοντας τη σύσταση της κριτικής επιτροπής, αλλά και τη διαδικασία ανάδειξης των βραβευόμενων έργων. Προκειμένου για τη λογοτεχνία, τα μόνιμα μέλη συνέχιζαν να καθορίζονται από τα διοικητικά συμβούλια της Ακαδημίας, της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών και της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων.²¹⁰ Στην επιτροπή θα συμμετείχαν, όμως, για πρώτη φορά δι' ενός αντιπροσώπου τους και η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και η Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.²¹¹ Τα εναλλασσόμενα μέλη παρέμεναν δύο για κάθε επιμέρους κρινόμενο λογοτεχνικό είδος και συνέχιζαν να συμμετέχουν στην επιτροπή με ίσα προς τα μόνιμα μέλη δικαιώματα. Εντούτοις, η εκλογή τους δεν θα τελούνταν από τη Γενική Συνέλευση των σωματείων, αλλά από τα ολιγομελή Διοικητικά Συμβούλια.²¹² Όπως είναι φανερό, οι αλλαγές αυτές απέδιδαν και πάλι κυρίαρχο ρόλο στους παραδοσιακούς πολιτισμικούς θεσμούς έναντι των νέων και ευμετάβλητων σωματειακών οργανώσεων. Την ίδια στιγμή αναβαθμιζόταν αισθητά ο κυβερνητικός έλεγχος επί της όλης διαδικασίας, μέσω της παρουσίας του τμηματάρχη Γραμμάτων και Τεχνών στις συνεδριάσεις και μέσω της πρόσδοσης δικαιώματος ψήφου στον κυβερνητικό επίτροπο (Αρ. 1-2). Η εκλογή των μελών, ο διορισμός τους και η συγκρότηση της επιτροπής σε ενιαίο σώμα έπρεπε να τελούνται κατά τον μήνα Φεβρουάριο²¹³ (Αρ. 3, 4, 9). Για τη συμμετοχή των υποψηφίων απαιτούνταν, όπως και με τον προηγούμενο νόμο, η υποβολή αίτησης και δώδεκα

²⁰⁹ Βλ. Δ. «Περί τρόπου απονομής των βραβείων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 124, 3/4/1934, σ. 779-780· «Διόρθωσις ημαρτημένων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 136, 20/4/1934, σ. 858.

²¹⁰ Αυτό σήμαινε ότι καταργούνταν σιωπηρά η συμμετοχή της Ένωσης Συντακτών στην επιτροπή. Η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών εκπροσωπούσαν πλέον από δύο μέλη, εκ των οποίων το ένα έπρεπε να είναι γλύπτης.

²¹¹ Στα μόνιμα μέλη προστέθηκε και ένας μουσικός, ο οποίος έπρεπε να είναι κάτοχος του Αριστείου των Γραμμάτων και Καλών Τεχνών και που θα οριζόταν από τον υπουργό Παιδείας. Έτσι, τα μόνιμα μέλη ήταν συνολικά οκτώ.

²¹² Σε περίπτωση, που τα σωματεία ενός «κλάδου» αδυνατούσαν να συγκαλέσουν την προβλεπόμενη γενική συνεδρίαση προς εκλογή κοινών αντιπροσώπων, ο υπουργός ήταν και πάλι εκείνος που έδινε τη λύση, επιλέγοντας ένα από τα σωματεία ως αρμόδιο για την εκλογή.

²¹³ Στην πρώτη εφαρμογή του νόμου η προθεσμία μετετίθετο κατ' εξαίρεση για τον μήνα Ιούνιο του 1934 (Αρ. 4).

αντιτύπων του έργου τους στο υπουργείο (Αρ. 7-8). Τα βραβευόμενα έργα προέκυπταν με πλειοψηφική απόφαση²¹⁴ (Αρ. 6, 10), η οποία όφειλε να αιτιολογείται σε δημοσίως παρουσιαζόμενη αναλυτική έκθεση, χωρίς συγκριτικές αναφορές στα συνυπονήφια έργα (Αρ. 10).²¹⁵

Παρότι μέχρι τον Ιούνιο 1934 είχαν καθορισθεί τα μέλη της νέας κριτικής επιτροπής (βλ. Πίνακα 4.14), μέσα στο καλοκαίρι άρχισε να συζητείται και νέα τροποποίηση του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου.²¹⁶ Πράγματι, τον Οκτώβριο του 1934 ψηφίστηκε ο τροποποιητικός Ν.6357/1934,²¹⁷ που επέφερε δύο νέες σημαντικές μεταβολές: αφενός διευκόλυνε τη δυνατότητα βράβευσης «ιστοριοδιφών», «λογογράφων», συλλόγων ή επιστημονικών σωματείων για το συνολικό τους έργο²¹⁸ και αφετέρου απέκλειε πλήρως τα σωματεία από τη διαδικασία σχηματισμού των κριτικών επιτροπών, αφού η επιλογή των μελών τους θα γινόταν με τρόπο απολύτως ελεγχόμενο από την κυβέρνηση, την Ακαδημία και το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τη βράβευση αυτών των –με την ευρεία έννοια νοούμενων ως– συγγραφέων αναλάμβανε μια δεύτερη, ειδική επιτροπή απαρτιζόμενη από τέσσερα μόλις πρόσωπα: τον τμηματάρχη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, τον γενικό γραμματέα

²¹⁴ Για την απαρτία της συνέλευσης απαιτούνταν η παρουσία επτά τουλάχιστον μελών (Αρ. 6).

²¹⁵ Ο τρόπος καταβολής του χρηματικού επάθλου δεν είχε αλλάξει σε σχέση με τον προηγούμενο νόμο (Αρ. 11).

²¹⁶ Σύμφωνα με τις πληροφορίες της εφημερίδας *Πρωΐα*, οι υπό συζήτηση αλλαγές αφορούσαν την ανακατανομή του διατιθέμενου χρηματικού ποσού. Σε ό,τι αφορά τα βραβεία, οι πληροφορίες αυτές αναφέρουν πως υπήρχε πρόθεση για αύξηση της επιχορήγησης σε 150.000 δρχ. Φαίνεται, ωστόσο, πως η ουσία της τροποποίησης αφορούσε την προσθήκη διάταξης που προέβλεπε την κατά την κρίση του υπουργού βράβευση ενός συγγραφέα ή ενός φιλολογικού Συλλόγου για το συνολικό τους έργο, σε περιπτώσεις που κανένα υποβληθέν έργο δεν κρινόταν ως άξιο βράβευσης: βλ. «Η ενίσχυσις των γραμμάτων και τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, Έτος 9, ΑΦ. 9/280, 12/8/1934, σ. 2.

²¹⁷ Βλ. Ν.6357 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 5803 “περί συμπληρώσεως του νόμου 5[0]58” “περί ενισχύσεως των Ελληνικών Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 376, 31/10/1934, σ. 2335-2336.

²¹⁸ Μια τέτοια βράβευση δεν προϋπέθετε πλέον την έλλειψη συγκεκριμένων αξιών για βράβευση έργων (Αρ. 2). Ως προς τις υπόλοιπες τροποποιήσεις, το διατιθέμενο στις λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές βραβεύσεις χρηματικό ποσό παρέμενε αμετάβλητο (100.000 δρχ.), γίνονταν, όμως, οι εξής ανακατανομές στις άλλες επιχορηγήσεις: 50.000 δρχ. διετίθεντο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και 100.000 δρχ. για αγορά έργων ζωγραφικής. Επίσης άλλαζε και εξειδικεύονταν το εδάφιο που αναφερόταν στις σχολικές βραβεύσεις: «Αι μέχρι τούδε διατιθέμεναι 50.000 [δρχ.] διά βράβευσιν ασμάτων διά μαθητάς μειούμεναι εις 48.000 [δρχ.] διατίθενται ούτω: α') 18 χιλιάδες διά βράβευσιν ασμάτων σχολικών περιερχομένων εις την κατοχήν του Υπουργείου Παιδείας, και β') 30.000 διά την βράβευσιν σχολικών θεατρικών έργων περιερχομένων τουλάχιστον επί πενταετίαν εις το Κράτος». Παρέμεναν επίσης αμετάβλητες οι επιχορηγήσεις του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών (100.000 δρχ.) και της Ακαδημίας (100.000 δρχ.)· η τελευταία, ωστόσο, αφορούσε πλέον μόνο μεταφράσεις νεοελληνικών λογοτεχνικών έργων σε διάφορες ξένες γλώσσες. 100.000 δρχ. διετίθεντο για την οργάνωση καλλιτεχνικών εκθέσεων και για την ανά δύο χρόνια συμμετοχή της Ελλάδας στην Έκθεση της Βενετίας. Η επιχορήγηση των διαφόρων φιλόπτωχων ιδρυμάτων, που ανέφερε ο προηγούμενος νόμος, προσδιοριζόταν σε ποσό 102.000 δρχ., ενώ 300.000 δρχ. προορίζονταν για την οικονομική ενίσχυση των μαθητικών συσσιτίων και για τη γενικότερη κοινωνική μέριμνα του υπουργείου Παιδείας. (Αρ. 1)

του Υπουργείου Παιδείας, τον πρόεδρο της Ακαδημίας και τον πρότανη του Πανεπιστημίου Αθηνών (Άρ.1, §3) –πρόσωπα, επομένως, προερχόμενα από την κυβέρνηση και τους παραδοσιακούς, υψηλού κύρους πολιτισμικούς θεσμούς.²¹⁹ Όπως θα δούμε πιο κάτω, βάσει αυτής ακριβώς της νέας διάταξης τελέστηκαν οι πρώτες βραβεύσεις το 1936. Παράλληλα, σύμφωνα με τον νέο νόμο το Υπουργικό Συμβούλιο μπορούσε να παρεμβαίνει, ώστε με Προεδρικά Διατάγματα να γίνεται «κατ' έτος διάφορος κατανομή» με αυξομειώσεις των διατιθέμενων ποσών (Άρ. 3). Αυτό σήμαινε ότι η ισχύς του νόμου περιοριζόταν δραστικά, παρέχοντας στην ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία τη δυνατότητα για μια προσαρμοσμένη στις εκάστοτε περιστάσεις εφαρμογή του. Με αυτές τις τροποποιήσεις οι λογοτεχνικές βραβεύσεις υπάγονταν σε ένα «κλειστό» πλαίσιο λειτουργίας και αποσπώνταν πλήρως από την αρμοδιότητα της λογοτεχνικής κοινότητας.

Έτσι, στις πρώτες συντελεσθείσες απονομές των κρατικών βραβείων, που έγιναν στις 5 Φεβρουαρίου 1936 μέσα σε συνθήκες πλήρους αποσταθεροποίησης των κοινοβουλευτικών θεσμών,²²⁰ η διατιθέμενη χορηγία δεν διοχετεύτηκε σε συγγραφικά ενεργούς λογοτέχνες επί τη βάσει συγκεκριμένων αισθητικών επιτευγμάτων, αλλά σε θεσμικούς φορείς (όπως, π.χ., στον Φ.Σ. «Παρνασσός» και στη *Νέα Εστία*), καθώς και σε

²¹⁹ Βλ. επίσης: Η «Νέα Εστία», «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 229, 1/7/1936, σ. 960.

²²⁰ Τον Μάρτιο του 1935 η κοινοβουλευτική κανονικότητα αποσταθεροποιήθηκε με το αποτυχημένο πραξικόπημα των βενιζελικών αξιωματικών, που επέφερε την πραξικοπηματική παλινόρθωση του βασιλιά Γεωργίου Β' από τον Κονδύλη (Οκτώβριος 1935). Στους μήνες που μεσολαβούν μέχρι την επιβολή του μεταξικού καθεστώτος, το πολιτικό προσωπικό ήταν φανερά αδύναμο να ελέγξει τις πολιτικές εξελίξεις, ενώ στο δημόσιο λόγο κυριαρχούσε άκρατη αντιδημοκρατική ρητορική. Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα, η ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας άλλαξε συνολικά δέκα τέσσερις φορές από το 1932 μέχρι το 1936 και πέντε φορές από τον Φεβρουάριο του 1935 μέχρι τον Αύγουστο του 1936· βλ. Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τμ. 2, ό.π., σ. 343-421· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 365-382. Πιο αναλυτικά, την 1^η Μαρτίου 1935 πραγματοποιήθηκε στρατιωτικό κίνημα των φιλοβενιζελικών αξιωματικών, του οποίου αποφάσισε να ηγηθεί ο ίδιος ο Βενιζέλος, κορυφώνοντας την όξυνση της δημόσιας αντιπαράθεσης. Το κίνημα κατεστάλη και η κυβέρνηση αντέδρασε με την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, την εφαρμογή στρατιωτικού νόμου, την αυθαίρετη ιδιοποίηση της νομοθετικής εξουσίας, την κήρυξη μερικής επιστράτευσης και την αναστολή βασικών άρθρων του Συντάγματος. Στη συνέχεια εκδηλώθηκε αντεπαναστατικό κίνημα από τον Κονδύλη και μετά από τον εκτροχιασμό των αντιβενιζελικών εκδηλώσεων, τις ευρύτερες εκκαθαρίσεις φιλοβενιζελικών υπαλλήλων και αξιωματικών, τη δίκη των κινηματιών, την εκτέλεση ορισμένων από αυτούς και την ερήμην καταδίκη του Βενιζέλου, του Πλαστήρα και εξήντα ακόμη εμπλεκόμενων στο βενιζελικό κίνημα σε θάνατο (Μάρτιος-Απρίλιος), άρχισε να επιτυγχάνεται κάποια σχετική ομαλότητα που επέτρεψε την τέλεση εκλογών τον Ιούνιο του 1935. Τις εκλογές κέρδισε ο συνασπισμός Τσαλδάρη-Κονδύλη, που τον Οκτώβριο του 1935 ανατράπηκε εκ νέου από νέο πραξικόπημα των Κονδύλη, Οικονόμου, Παπάγου, Ρέππα, οι οποίοι κατήργησαν την αβασίλευτη δημοκρατία και επανενθρόνισαν τον βασιλιά. Τον Νοέμβριο του 1935 η διακυβέρνηση ανατέθηκε προσωρινά στον καθηγητή Αστικού Δικαίου, Κ. Δεμερτζή, και τον Ιανουάριο του 1936 τελέστηκαν οι τελευταίες εκλογές του Μεσοπολέμου, όπου οι δύο μεγάλες παρατάξεις ισοψήφισαν. Τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς πέθανε ο Δεμερτζής (λίγες μόλις ημέρες μετά το θάνατο του Βενιζέλου) και ο βασιλιάς διόρισε προσωρινό πρωθυπουργό τον Μεταξά· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1166-1168· Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού...*, ό.π., σ. 171-188· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 318-326, 358-378· Ν. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 286-289.

δύο λογοτέχνες –τον σωματειακά ενεργό Βουτυρά και τον Καμπάνη, που από την εποχή της γουναρικής διακυβέρνησης και εξής ήταν σταθερός υποστηρικτής ενός ακραίου, συχνά εθνικοσοσιαλίζοντος συντηρητισμού²²¹ όχι για την τρέχουσα λογοτεχνική τους παραγωγή, αλλά για τη συνολική συγγραφική σταδιοδρομία τους.²²² Λίγους μήνες αργότερα ειδική τετραμελής επιτροπή συνοδευόμενη από τον υπουργό Παιδείας μετέβη στο σπίτι του Παλαμά, όπου του απένειμε κρατικό βραβείο επ’ ευκαιρία της πεντηκονταετηρίδας του (βλ. Πίνακα 4.15).²²³ Τον Ιούλιο, τέλος, της ίδιας χρονιάς βραβεύτηκε η λαογράφος Α. Χατζημιχάλη για τη συνολική συγγραφική δράση της,²²⁴ ενώ τον Φεβρουάριο του 1937 τιμήθηκε με το κρατικό βραβείο ο φιλοβασιλικός συντηρητικός συγγραφέας Χ. Χρηστοβασίλης,²²⁵ ο οποίος κατά την τότε σύντομη παραμονή του στην Αθήνα είχε τιμηθεί και με τον Χρυσό Σταυρό του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος (βλ. Πίνακες 4.1 και 4.15).²²⁶

²²¹ Για τον προσδιορισμό της ιδεολογίας του Καμπάνη, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 211-213· Σ. Μαρκέτος, ό.π., σ. 121, 130 κεξ. Πρβλ., Γ. Στάμος, «Κριτική και φασισμός...», ό.π.

²²² Βλ. «Φιλολογικά Βραβεία», εφ. *Καθημερινή*, 12/2/1936, Έτος 17, σ. 2· «Τα βραβεία των Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 12/2/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/48, σ. 2· «Απονομή βραβείων», εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 12/2/1936, Έτος 6, ΑΦ. 1876, σ. 2· «Λογοτεχνικά Βραβεία», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12/2/1936, Έτος 15, ΑΦ. 4890, σ. 2· Φ. Γ., «Φιλολογική Ζωή: Η απονομή των βραβείων του Υπουργείου της Παιδείας», εφ. *Εθνική*, 12/2/1936, Έτος 1, ΑΦ. 113, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 220, 15/2/1936, σ. 311.

²²³ Βλ. «Η απονομή του βραβείου εις τον κ. Κ. Παλαμάν», εφ. *Πρωΐα*, 9/5/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/186, σ. 2· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 226, 15/5/1936, σ. 743.

²²⁴ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 231, 1/8/1936, σ. 1101-1102· «Λογοτεχνικά Βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 3/7/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/241, σ. 2.

²²⁵ Για τον προσδιορισμό της ιδεολογίας του Χρηστοβασίλη, βλ. Ν. Ποταμιάνος, «Η ριζοσπαστική δεξιά και το αγροτικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα· η περίπτωση του Χρηστοβασίλη και της Εταιρείας “Ελληνισμός”», περ. *Μνήμων*, τχ. 26, 2004, σ. 133-155.

²²⁶ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, ό.π. Βραβείο 20.000 δρχ. απονεμήθηκε τότε και στον γλύπτη Γ. Μπονάνο.

Πίνακας 4.13. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): οι υποψηφιότητες του 1932²²⁷

Όνοματεπώνυμο	Κατηγορία βραβείου
Αθάνας Γ.	ποίηση/πεζογραφία
Αθανασιάδης [;] ²²⁸	πεζογραφία
Αθανασιάδου [;]	ποίηση
Αλεξίου [Ε;]	πεζογραφία
Αλέπης Κ.	ποίηση
Βάρναλης Κ.	πεζογραφία
Βλαχογιάννης Γ.	πεζογραφία
Γκινόπουλος Ν. Σ.	πεζογραφία
Γλυκοφρύδου Β. Σ.	πεζογραφία
Δαράκης Λ.	πεζογραφία
Δασκαλάκη [Αλεξίου] Έ.	πεζογραφία
Δασκαλάκης Β.	πεζογραφία
Διδίκας Α. Α.	πεζογραφία
Δόξας Α.	πεζογραφία
Ευαγγελάτος Χ.	πεζογραφία
Ευαγγέλου [;]	πεζογραφία
Καζαντζάκη Γ.	πεζογραφία
Καστανάκης Θ.	πεζογραφία
Κόντη [;]	ποίηση
Κοντογιάννης [;]	πεζογραφία
Κωτσάκης [Α;]	πεζογραφία
Λαμπελέτ Γ.	ποίηση
Μαλακάσης Μ.	ποίηση
Μιτούλης Δ.	πεζογραφία
Μιτσοτάκη [;]	πεζογραφία
Μαμμέλης Α.	ποίηση
Μπαστιάς Κ.	πεζογραφία
Μπόνης Ι.	ποίηση
Μυριβήλης Σ.	πεζογραφία
Ξεφλούδας Σ.	πεζογραφία
Παπαγεωργίου [Ν.;	πεζογραφία
Παπαντωνίου Ζ.	ποίηση
Ρούτσος Ν.	ποίηση
Σκίπης Σ.	ποίηση
Σταμπολής Γ. Κ.	ποίηση
Τσιρικώμος Μ.	ποίηση
Φραντζής [;]	πεζογραφία
Ψαλτήρας Π.	ποίηση

²²⁷ Πηγή είναι ο κατάλογος που παραθέτει ο Π. Χάρης, «Το κράτος και η τέχνη...», εφ. *Πολιτεία*, ό.π. Ο Χάρης αναφέρει ακόμη ότι αποκλείστηκαν οι υποψηφιότητες της Μυρτιώτισσας και του Π. Κατσέλη, διότι είχαν υποβληθεί εκπρόθεσμα. Σε σκωπτική σημείωση του περιοδικού *Σήμερα* αναφέρεται ως υποψήφιος και ο Μελάς, «όχι γιατί είναι υλιστής, αλλά διά να μη το πάρει κανείς άλλος τοιούτος. Τουτέστιν χάριν της ... ιδέας»: βλ. «Ρεπορτάζ», περ. *Σήμερα*, Έτος 1, ΑΦ. 1, Ιανουάριος 1933, σ. 32. Στον κατάλογο του Χάρη παρατίθενται και οι υποψηφιότητες για τα βραβεία θεατρικού έργου (Δέλιος, Καζαντζάκη, Νικολιδάκης, Ξερόπουλος, Παπαντωνίου) και κριτικού δοκιμίου (Λαμπελέτ, Μιχαλόπουλος). Ως υποψήφιοι αρχιτέκτονες αναφέρονται οι Δραγούμης, Καραντινός, Λάσκαρης, Λέγγερης, Μητσάκης, Πάντζαρης, Πικιώνης· για το βραβείο γλυπτικής υπέβαλαν έργα οι Γεωργαντής, Ζευγώλης, Ιωάννου, Καλιόδης, Μπονάκος, Νάτσιος, Τόμπρος· υποψήφιοι για το βραβείο ζωγραφικής ήταν οι Ασπρογέρακος, Βασιλικιώτης, Γεωργαντή, Γουναρόπουλος, Ζαΐρης, Κοκότσης, Κομνηνού, Λασκαρίδου, Παπαλουκάς, Πηταράκης, Στέρης, Στεφανοπούλου, Τσούγλος, Φρίξος· υποψήφιοι μουσικοί ήταν οι Αθανασιάδου, Αποστολάκης, Βάρβογλης, Ευαγγελάτος, Καλομοίρης, Κόντης, Λαμπελέτ, Μαργαρίτης, Πετρίδης, Σπεράντσας.

²²⁸ Δεν είναι σαφές ποιος είναι ο συγγραφέας που αναφέρεται. Ας σημειωθεί ότι τόσο ο Τάσος Αθανασιάδης όσο και ο Νίκος Αθανασιάδης δεν είχαν εκδώσει, απ' όσο γνωρίζουμε, κάποιο έργο τους στην εν λόγω περίοδο.

Πίνακας 4.4. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): τα μέλη των κριτικών επιτροπών²²⁹

Όνοματεπώνυμο μέλους	Εκπροσωπούμενος Φορέας	Έτος
Βέης Ν.	Πανεπιστήμιο Αθηνών: Φιλοσοφική Σχολή	1934
Βλαχογιάννης Γ.	;	1934
Βορέας Θ.	Ακαδημία Αθηνών	1936
Γκόλφης Ρ.	Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1932
Γρυπάρης Ι.	;	1934
Ζερβός Ι.	1) Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών 2) Πανεπιστήμιο Αθηνών	1932 1936
[Θρύλος Α.] ²³⁰	Ένωση Θεατρικών & Μουσικών Κριτικών	1932
Καλογερόπουλος Δ.	Υπουργείο Παιδείας: Τμήμα Γραμμάτων & Τεχνών	1936
Καρθαίος Κ.	Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1932
Κόκκινος Δ.	Ένωση Συντακτών	1932
Κουγέας Σ.	Ακαδημία Αθηνών	1934
Λάσκαρης Ν.	Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1934
Μαλακάσης Μ.	Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1934
Μελαχρινός Α.	Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1932
Νιρβάνας Π.	Ακαδημία Αθηνών	1932
Πικρός Π.	1) Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών 2) Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών	1932 1934
Προεστόπουλος Ν.	Υπουργείο Παιδείας: Γενική Γραμματεία	1936
Συναδινός Θ.	Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων	1934
[Χάρης Π.]	Ένωση Θεατρικών & Μουσικών Κριτικών	1932

²²⁹ Στον κατάλογο περιλαμβάνονται μόνο τα μέλη που ήταν αρμόδια για τα λογοτεχνικά έργα. Ως προς τα υπόλοιπα ισχύουν τα εξής: το 1932, είχε επιλεγεί ο Κ. Δημητριάδης ως εκπρόσωπος της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, ενώ οι Φ. Πολίτης, Μ. Ροδάς και Ι. Ψαρούδας είχαν εκλεγεί από την Ένωση Θεατρικών και Μουσικών Κριτικών ως μέλη αρμόδια για τα εικαστικά, θεατρικά και μουσικά έργα αντίστοιχα. Η Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων διόρισε ως εκπρόσωπό της τον επίτιμο της πρόεδρο Ν. Ι. Λάσκαρη, ενώ η Ένωση Ελλήνων Μουσουργών εξέλεξε τους Σ. Βελτετσιώτη, Σ. Προκοπίου, και Α. Τουρνάισεν. Τα συμβούλια της «Ομάδας Τέχνης», του Συνδέσμου Ελλήνων Καλλιτεχνών και του Σωματείου Γλυπτών, έπειτα από κοινή συνέλευση, εξέλεξαν τους Ι. Βούλγαρη, Β. Γερμενή, Κ. Πάγκαλο, Π. Ρούμπου, Α. Σώχο, Ο. Φωκά: βλ. Π. Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα κρατικά βραβεία», εφ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 145, 1/1/1933, σ. 46· «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 17/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4307/373, σ. 7· «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 18/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4308/374, σ. 6· «Τα φιλολογικά βραβεία του Κράτους», εφ. *Πολιτεία*, 20/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4310/376, σ. 4· «Καλλιτεχνικά επιτροπαί», εφ. *Πολιτεία*, 18/1/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4339/405, σ. 5· «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Υπουργείου της Παιδείας», εφ. *Πρωΐα*, 30/12/1932, Έτος 8, ΑΦ. 2513, σ. 2· «Ένωσις Ελλήνων λογοτεχνών», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/10/1931, Έτος 10, ΑΦ. 3417, σ. 2. Στην επιτροπή του 1934 συμμετείχαν επιπλέον οι συγγραφείς Η. Βουτιεριδής και Δ. Μπόγρης (ως αρμόδιοι για τα θεατρικά έργα), καθώς και οι Φ. Πολίτης και Δ. Κόκκινος (ως αρμόδιοι για τις κριτικές και αισθητικές μελέτες). Εικαστικοί καλλιτέχνες, καθηγητές και μουσικοί που συμμετείχαν στην επιτροπή ήταν οι Α. Αλμπέρτος, Ο. Αργυρός, Σ. Βαλτετσιώτης, Γ. Δημητριάδης, Θ. Θωμόπουλος, Μ. Καλομοίρης, Α. Ορλάνδος, Κ. Πάγκαλος, Γ. Πάντζαρης, Μ. Τόμπρος, Γ. Τσαγκρής, Ο. Φωκάς: βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 180, 15/6/1934, σ. 574-575.

²³⁰ Σε νεώτερο κατάλογο, δεν υπάρχουν τα ονόματα των Σ. Βαλτετσιώτη, Α. Θρύλου, Φ. Πολίτη, Σ. Προκοπίου, Π. Ρούμπου, Α. Τουρνάισεν και Π. Χάρη. Αναφέρονται επιπλέον ως μέλη της επιτροπής τα εξής ονόματα: Α. Αλμπέρτης, Ν. Γιοκαρίνης, Α. Ζάχος, Α. Μεταξάς, Δ. Μπόγρης, Σ. Σπανούδη, Θ. Σπάθης, Θ. Συναδινός. Δεν είναι ωστόσο σαφές αν πρόκειται για αντικατάσταση των μεν από τους δε: βλ. «Τα βραβεία του κράτους: Δεν είναι μετριότητες αλλά “μορφωμένον κοινόν”· τι λέγει ο κυβερνητικός επίτροπος», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3890, σ. 3. Στην επιτροπή, τέλος, του 1936 συμμετείχαν επιπλέον οι συγγραφείς Η. Βουτιεριδής και Δ. Μπόγρης (ως αρμόδιοι για τα θεατρικά έργα), καθώς και οι Φ. Πολίτης και Δ. Κόκκινος (ως αρμόδιοι για τις κριτικές και αισθητικές μελέτες). Εικαστικοί καλλιτέχνες, καθηγητές και μουσικοί που συμμετείχαν στην επιτροπή ήταν οι Α. Αλμπέρτος, Ο. Αργυρός, Σ. Βαλτετσιώτης, Γ. Δημητριάδης, Θ. Θωμόπουλος, Μ. Καλομοίρης, Α. Ορλάνδος, Κ. Πάγκαλος, Γ. Πάντζαρης, Μ. Τόμπρος, Γ. Τσαγκρής, Ο. Φωκάς: βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 180, ό.π.

Πίνακας 4.5. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1932-1936): οι βραβευθέντες / βραβευθείσες της περιόδου 1936-1937

Όνοματεπώνυμο/Επωνυμία	Αιτιολογία	Έπαθλο
Βουτυράς Δ.	για τα 40 χρόνια συγγραφικής του εργασίας	15.000 δρχ.
<i>Ελληνική Επιθεώρησης</i> , περ. ²³¹	για τα 30 χρόνια της δράσης του	5.000 δρχ.
Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών ²³²	για την <i>Επετηρίδα</i> της	[5.000 δρχ.·] ²³³
Καμπάνης Α.	για «την μακράν φιλολογικήν του εργασίαν»	10.000 δρχ.
<i>Νέα Εστία</i> , περ. ²³⁴	για τα 10 χρόνια της δράσης της	5.000 δρχ.
Παλαμάς Κ.	για την πενηκονταετηρίδα του	25.000 δρχ.
Φ.Σ. «Παρνασσός»	για τα 30 χρόνια της δράσης του	[5.000 δρχ.·]
Χατζημιχάλη Α.	για τα 15 χρόνια της δράσης της	10.000 δρχ.
Χρηστοβασίλης Χ.	για το σύνολο του έργου του	20.000 δρχ.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι προϊούσης της διακυβέρνησης Τσαλδάρη (1932-1936) παροπλίστηκε σταδιακά μέχρι την πλήρη αναστολή της η υπέρ των λογοτεχνών προνοιακή πολιτική, που καθοριζόταν από τον Ν.5058/1931. Η διάθεση κρατικών πόρων για την ενίσχυση των τρεχουσών πολιτισμικών δραστηριοτήτων θεωρήθηκε ως πολυτελής ανάγκη σε περίοδο οξείας οικονομικής κρίσης. Με την κυβερνητική μεταβολή του 1936 αποφασίστηκε, ωστόσο, η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσέφερε το τροποποιημένο νομοθετικό πλαίσιο για την τέλεση των πρώτων αμιγώς κρατικών βραβεύσεων προς συγγραφείς και πολιτισμικούς φορείς. Αν όμως οι πρώτες αυτές απονομές τελέστηκαν από μια ολιγομελή και συγκεντρωτική κριτική επιτροπή και με αδιαφανή αξιολογικά κριτήρια, οι βραβεύσεις, αντιθέτως, του μεταξικού καθεστώτος επανέφεραν –όπως θα δούμε στην επόμενη υποενότητα– το αρχικό προνοιακό πνεύμα του θεσμού, ρυθμισμένο όμως από ένα αυταρχικό και προπαγανδιστικό πλαίσιο λειτουργίας.

²³¹ Διευθύντρια αυτού του μηνιαίου φιλολογικού και καλλιτεχνικού περιοδικού ήταν η Ε. Ζωγράφου.

²³² Πρόεδροί της ήταν δύο καθηγητές πανεπιστημίου, ο Φ. Κουκουλές και ο Κ. Δυοβουνιάτης.

²³³ Τα ποσά που περιέχονται στις αγκύλες δεν αναγράφονται ρητά, αλλά συνάγονται κατά προσέγγιση από τη διαφορά που προκύπτει από το άθροισμα των άλλων βραβεύσεων και του συνολικού διατιθέμενου ποσού των 100.000 δρχ. Ενδέχεται, όμως, να μην δόθηκε και κανένα χρηματικό έπαθλο στους συγκεκριμένους φορείς. Σε υπόθεση στηρίζεται επίσης η διαπίστωση ότι οι διάσπαρτες βραβεύσεις που έγιναν από τον Φεβρουάριο του 1936 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1937 και που αναφέρονται όλες ως κρατικές, ανήκουν σε ενιαία πίστωση. Η αυθαιρεσία και ο αδιαφανής τρόπος, με τον οποίο διεξήχθησαν οι σχετικές διαδικασίες δεν επιτρέπουν ασφαλή συμπεράσματα.

²³⁴ Διευθυντής του περιοδικού ήταν τότε ο Π. Χάρης.

4.3. Τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας στη μεταξική περίοδο

Τη στιγμή που τελούνταν οι βραβεύσεις του Παλαμά και της Χατζημιχάλη, τα ελληνικά αστικά κέντρα συγκλονίζονταν από τις μαζικές και ταραχώδεις απεργίες που λειτούργησαν ως αφορμή για την κατάλυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από τον ήδη διορισμένο προσωρινό πρωθυπουργό Ι. Μεταξά.²³⁵ Στο μεταξύ είχαν ήδη περιοριστεί οι ατομικές ελευθερίες και ο κοινοβουλευτισμός κατέρρευε και στην Ελλάδα –όπως και σε πλήθος άλλων κρατών–²³⁶ μέσα σε ένα περιβάλλον απηγών πολιτικών διώξεων και εκτοπίσεων, στρεφόμενων κατά των αντιφρονούντων δημοσίων υπαλλήλων και των προοδευτικών πολιτικών που αντιδρούσαν στη διαφαινόμενη πολιτική εκτροπή.²³⁷ Μέσα σε ένα τέτοιο

²³⁵ Για το χρονικό και τις διάφορες ερμηνείες των συγκεκριμένων ιστορικών εξελίξεων, βλ. Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τμ. 2, ό.π., σ. 402-421· G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1211 και 1255-1273· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 378-380. Σ. Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι*, ό.π., σ. 17-18· Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 285-302. Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 115-116.

²³⁶ Στη δεκαετία του 1930 τα περισσότερα κοινοβουλευτικά καθεστώτα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κατέρρεαν το ένα μετά το άλλο, με πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις τη Γερμανία και την Ιταλία, όπου επικράτησαν ακραία επιθετικά και φιλοπόλεμα στρατιωτικά καθεστώτα. Η Μεγάλη Ύφεση και η συνακόλουθη κοινωνική δυσπραγία είχαν οδηγήσει το μεγαλύτερο μέρος των εκάστοτε πολιτικών δυνάμεων στην υποστήριξη της αναγκαιότητας για έναν όλο και πιο συγκεντρωτικό, ρυθμιστικό και κατευθυνόμενο κρατικό παρεμβατισμό· βλ. E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., σ. 1139-1141· S. Bernstein, P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τμ. 3, μετ.: Μ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 11 και 15. Όπως παρατηρεί ο Α. Λιάκος, «[...] η κοινωνική αποστολή τού συνεχώς διευρυνόμενου κράτους, ως αρχή νομιμοποίησής του, αναδείχθηκε στο μεσοπόλεμο σε κοινό ιδεολόγημα όλων των δυνάμεων του πολιτικού φάσματος, ανεξαρτήτως παλινωδιών στην πραγματική εφαρμογή της. Έγινε δηλαδή συστατικό ρητορικό στοιχείο της ίδιας της διεξαγωγής πολιτικής κατά την εποχή εκείνη»· βλ. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου· το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδοση των κοινωνικών θεσμών*, εκδ. Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 21. Για μια μαρτυρία, που αποδίδει συμπυκνωμένα τη βαθύτατη αίσθηση του τέλους εποχής που απέπνεε στην Ευρώπη η παρακμή των φιλελεύθερων αξιών του Διαφωτισμού, βλ. E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., σ. 145-146 και 148.

²³⁷ Βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 287, 291-292· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 372. Ως πολιτική θεωρία, αλλά και ως πρακτική, η αμφισβήτηση του κοινοβουλευτισμού, της δημοκρατίας και των ατομικών ελευθεριών εκκινούσε από τις ευρύτερες φιλοσοφικές και πολιτικές τάσεις του ύστερου 19^{ου} αιώνα και δεν είχε συγκεκριμένη ιδεολογική και κοινωνική προέλευση· βλ. B. Haddock, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης από το 1789 μέχρι σήμερα*, μετ.: Β. Φρόσυνος, επιμ.: Γ. Λαμπράκος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009, σ. 249-250· R. O. Paxton, *Η ανατομία του φασισμού*, μετ.: Κ. Χαλμούκου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2006, σ. 52. Η συγκεκριμένη διαπίστωση ισχύει και για την Ελλάδα, όπου από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η αστική πολιτική ελίτ κυοφορήθηκε εξ αρχής μέσα σε κοινωνικές συνθήκες απρόσφορες για την άνθιση του κοινοβουλευτισμού· βλ. Α. Μποχώτης, *Η ριζοσπαστική δεξιά· αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα (1864-1911)*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003· Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 40. Ωστόσο, η τάση αυτή οξύνθηκε κατά το Μεσοπόλεμο προωθούμενη συστηματικά από το μεγαλύτερο μέρος του αστικού κόσμου. Οι βολές κατά των παραδοσιακών δημοκρατικών αρχών προέρχονταν από όλες σχεδόν τις πλευρές του πολιτικού φάσματος: από μετριοπαθείς εκφραστές της αστικής διάνοησης, αλλά και από εκφραστές των ριζοσπαστικών τάσεων της δεξιάς και της αριστεράς. Το αίτημα για ισχυροποίηση του κράτους και περιορισμό των ελευθεριών ήταν, άλλωστε, και στη Βουλή διακομματικό. Από το 1932 και εξής, όταν συρρικνώθηκε ραγδαία η εκλογική επιρροή των μετριοπαθών φιλελεύθερων πολιτικών τάσεων, άρχισαν να πυκνώνουν όλο και περισσότερο στον δημόσιο βίο κρούσματα απαξίωσης, αμφισβήτησης ή υπονόμευσης των κοινοβουλευτικών

πλαίσιο, ήταν πια φανερό ότι το εγχείρημα του φιλελεύθερου εξαστισμού των αρχών της δεκαετίας του 1930 βρισκόταν σε μεγάλη διάσταση με τις αντικειμενικές κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, που δεν επέτρεπαν στους ιδρυόμενους θεσμούς να ευδοκιμήσουν. Έτσι, για τον Ν.5058/1931, που αποτελούσε ασφαλώς εκδήλωση θεσμικού νεωτερισμού, ισχύει ό,τι και για τους υπόλοιπους πολιτικούς, διοικητικούς, δικαστικούς, κοινωνικούς και εργασιακούς νόμους και θεσμούς της ίδιας περιόδου, που υποσκάπτονταν από την όλο και πιο αυταρχικά παρεμβατική εκτελεστική εξουσία: εμπειρείχε ο ίδιος τα σπέρματα της αναίρεσής του.²³⁸ Έτσι, η τρίτη φάση λειτουργίας των κρατικών βραβείων επρόκειτο να ξεκινήσει (με την επανίδρυσή τους το 1937) σε ένα εντελώς νέο πολιτειακό πλαίσιο ως μέρος της ευρύτερης πολιτισμικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος.

Αυτή η κεντρικά και συγκεντρωτικά σχεδιαζόμενη πολιτική έθετε ως καταστατικό της όρο την κατά το δυνατόν πλατύτερη κοινωνική διάδοση του εθνικιστικού φρονήματος μέσω ενός οργανωμένου μηχανισμού προσωπολατρικής προπαγάνδας, αστυνομικής παρακολούθησης και προληπτικής λογοκρισίας.²³⁹ Οι ιδεολογικές και μεθοδολογικές

θεσμών, των ανθρωπίνων και εργασιακών δικαιωμάτων, καθώς και των ατομικών ελευθεριών. Έτσι, στο τέλος της μεσοπολεμικής περιόδου επικράτησαν οι υπέρμαχοι της πραξικοπηματικής παλινόρθωσης του βασιλιά, Μεταξάς και Κονδύλης. Με την επικράτηση των ακραίων φωνών, την περιθωριοποίηση των κοινοβουλευτικών ηγετών και την απηνή δίωξη των βενιζελικών από τη δημόσια διοίκηση, οι συγκεκριμένοι στρατιωτικοί παρέμειναν απόλυτοι ρυθμιστές των πολιτικών εξελίξεων· βλ. Σ. Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι*, ό.π.: G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1167-1168, 1173-1175, 1181-1182, 1195-1197, 1200, 1210, 1213-1218, 1265· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 363, 366· Γ. Δαφνής, ό.π., τμ. 2, σ. 404-408.

²³⁸ Αρκετοί είναι οι μελετητές που επισημαίνουν το χάσμα μεταξύ της επιθυμίας για εξαστισμό και των αντικειμενικών κοινωνικών συνθηκών που τον εμπόδιζαν. Σύμφωνα με τον G. Hering, μια τέτοια αντινομία διακρίνεται πρώτα απ' όλα στο βραχύβιο πολίτευμα της αβασιλευτής δημοκρατίας και στον θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας· βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1163-1164. Την ίδια αντίφαση διαπιστώνει ο Αλιβιζάτος στην περίπτωση του Συμβουλίου της Επικρατείας, που, ενώ τέθηκε σε λειτουργία το 1929 με στόχο την υπεράσπιση του πολίτη έναντι των αδικιών και των αυθαιρεσιών του κράτους, την προώθηση της ισονομίας και της ισοπολιτείας και τον έλεγχο της νομοθετικής εξουσίας, έκανε ωστόσο τα πρώτα του βήματα σε συγκυρία, κατά την οποία οι φιλελεύθεροι συνταγματικοί θεσμοί και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τελούσαν υπό διαρκή κρίση· βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, «Η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1928: ένα ιστορικό παράδοξο;», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, ό.π., σ. 245-247. Παρόμοιες είναι και οι διαπιστώσεις του Λιάκου για τον αποτυχόντα –στα πρώτα του βήματα– καινοτόμο θεσμό των κοινωνικών ασφαλίσεων: έναν θεσμό, που κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του Λιάκου γεννήθηκε «χωρίς εορτασμούς και θόρυβο, όπως τα ανεπιθύμητα παιδιά»· βλ. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 543. Ο Ν.5058/1931 αποτελούσε, επιπλέον, προϊόν μιας πολιτειακής συγκυρίας, κατά την οποία η πολιτική εξουσία έτεινε να παραβιάζει τις αρχές του Συντάγματος, που η ίδια είχε πρόσφατα θεσπίσει, βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, «Η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1928: ένα ιστορικό παράδοξο;», ό.π., σ. 247, 268· του ίδιου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 266 κεξ.

²³⁹ Στο μεγαλύτερο μέρος της διακυβέρνησής του, το μεταξικό καθεστώς επέβαλε την απολυταρχική του εξουσία με τον δραστικό περιορισμό της ελευθερίας του λόγου, την υπαγωγή των μέσων ενημέρωσης σε αυστηρό λογοκριτικό έλεγχο, τη στυγνή καταστολή κάθε κοινωνικής αντίδρασης, την τρομοκρατία, τα βασανιστήρια και τις πολιτικές διώξεις. Παρά ταύτα, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας δεν έπαψε η αντιστασιακή δράση από ένα μέρος των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων. Η δράση αυτή ήταν, ωστόσο, ασυντόνιστη και γι' αυτό αναποτελεσματική. Δύο αντιδικτατορικές διαδηλώσεις, που εκδηλώθηκαν

αρχές του περιβάλλοντος Μεταξά, που αφορούσαν την εκπαίδευση και τον πολιτισμό, είχαν βέβαια διαφανεί και πριν από την επιβολή της δικτατορίας. Το 1933, στις προγραμματικές του δηλώσεις κατά την ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας, ο βουλευτής του μεταξικού κόμματος Θ. Τουρκοβασίλης, είχε δηλώσει ότι η πρόθεσή του ήταν να διατηρήσει μεν τη δημοτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση,²⁴⁰ αλλά και να αντικαταστήσει τα εγχειρίδια, ώστε «να παύσουν τα παιδιά να ευρίσκουν εις τα σχολικά κείμενα μόνον τροφήν διασκεδάσεως»· τα νέα σχολικά εγχειρίδια όφειλαν, κατά τον Τουρκοβασίλη, να προάγουν τον «εθνικό και θρησκευτικό φρονηματισμό της νεολαίας» και ειδικότερα «τον σεβασμόν των [μαθητών] προς τας αρχάς της ελληνικής οικογενείας και της χριστιανικής ηθικής, ελευθερίας, φιλοπατρίας, φιλαλληλίας κλπ.». Οι αρχές αυτές όφειλαν, κατά τον υπουργό, να εφαρμόζονται με «αυστηρή τάξη και πειθαρχία», ώστε να ανασχεθεί η «επαναστατική τάση» και ο «εμφανής αριστερισμός, που ολίγον κατ' ολίγον εισέρχεται [...] εις τας λαϊκάς μάζας».²⁴¹ Την ίδια «πειθαρχημένη πνευματική άσκηση» απαιτούσε και ο Μεταξάς από όλους τους πολιτισμικούς φορείς.²⁴² Στο πρώτο του διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό προειδοποιούσε μάλιστα ότι ήταν αποφασισμένος να «εξουδετερώσει διά του τραχυτέρου τρόπου» κάθε μορφή απειθαρχίας στο «έργο της ελληνικής αναγεννήσεως»:

[ζ]ητώ από πάντας πλήρη πειθαρχίαν προς το Κράτος, απαραίτητον διά την σωτηρίαν της ελληνικής κοινωνίας [...]. Οφείλω όμως να δηλώσω επίσης κατηγορηματικώς ότι οιανδήποτε αντίδρασιν κατά του εθνικού τούτου έργου

με αφορμή τις κηδείες του Παπαναστασίου (Νοέμβριος 1936) και του Μιχαλακόπουλου (Μάρτιος 1938) δεν αναμεταδόθηκαν από τον λογοκρινόμενο Τύπο. Στο επόμενο διάστημα κατεστάλησαν, εξάλλου, τρεις συνωμοτικές προσπάθειες για οργάνωση του αντιδικτατορικού αγώνα. Για την απολυταρχική διοίκηση του καθεστώτος και την επιβολή λογοκρισίας στον Τύπο, βλ. J. V. Kofas, *ό.π.*, σ. 98-167· Μ. Πετράκη, *ό.π.*· Β. Αγγελής, *ό.π.*· Ε. Αμιλιτου, “Lectures pédagogiques, patriotiques, utiles...”, *ό.π.* Για τις προσπάθειες οργάνωσης του αντιδικτατορικού αγώνα, βλ. Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», *ό.π.*, σ. 121· Γ. Δαφνής, *ό.π.*, τμ. 2. σ. 423-454· J. V. Kofas, *ό.π.*, σ. 98-167.

²⁴⁰ Με τον Ν.5911/1933 ο Τουρκοβασίλης είχε περιορίσει τη δημοτική στις τέσσερεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου· βλ. Ε. Παυλίδου, *Σχολείο και ΕΟΝ: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεώτερης Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2007, σ. 15.

²⁴¹ Βλ. Α. Λιδωρίκης, «Ο κ. Θ. Τουρκοβασίλης, υπουργός της Παιδείας. Τι λέγει διά τα σχέδιά του», *εφ. Ακρόπολις*, 23/3/1933, Έτος 5, Περίοδ. Β', ΑΦ. 1489, σ. 3-4. Όταν το 1935 ο Τουρκοβασίλης κλήθηκε από τον δικτάτορα Κονδύλη να αναλάβει εκ νέου το υπουργείο, δήλωνε «ότι είναι γνωσταί αι εκπαιδευτικά [μ]ου αντιλήψεις», και προσέθετε «ότι θα ακολουθήση την γραμμήν την οποίαν είχε χαράξει όταν ήτο υπουργός και ήτις, δυστυχώς, ανεκόπη»· βλ. «Ακουρούνται οι γενόμενοι διορισμοί των καθηγητών εις τα δύο πανεπιστήμια», *εφ. Πρωΐα*, 11/10/1935, Έτος 10, ΑΦ. 10/340, σ. 4.

²⁴² Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Το νέον κράτος που δημιουργείται: Ο πρώτος Έλλην πολιτικός που γεφυρώνει το χάσμα πολιτικής και πνευματικής Ελλάδος», *εφ. Βραδυνή*, 15-16 Σεπτεμβρίου 1936, Έτος 12, ΑΦ. 5077-5078, σ. 1.

της ελληνικής αναγεννήσεως είμαι αποφασισμένος να την εξουδετερώσω διά του τραχυτέρου τρόπου.²⁴³

Και πράγματι, την ίδια περίοδο το καθεστώς ενθάρρυνε –κατά το χιτλερικό και το φασιστικό πρότυπο– το κάψιμο όσων βιβλίων είχαν αξιολογηθεί ως «αντεθνικά»,²⁴⁴ ενώ ταυτόχρονα επέβαλε μια αυταρχική και προπαγανδιστική ηθική στην εκπαιδευτική πρακτική. Την ίδια στιγμή, με τη σύσταση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και τον (οφειλόμενο στην αυστηρή λογοκρισία) αριθμητικό περιορισμό των κυκλοφορούντων λογοτεχνικών περιοδικών καλλιεργούνταν και πάλι προϋποθέσεις για ολιγοπωλιακές πρακτικές στην ελληνική βιβλιαγορά.²⁴⁵

Έχοντας, άλλωστε, ικανοποιήσει μεγάλο μέρος από τα συντεχνιακά αιτήματα των εκδοτικών επιχειρήσεων και των λογοτεχνών και έχοντας ταυτόχρονα διορίσει μια σειρά επιφανών συγγραφέων σε καίριες θέσεις της πολιτισμικής διοίκησης, ο Μεταξάς είχε επιτύχει τη συναίνεση και την ανοχή ενός μεγάλου μέρους της αστικής διανοήσης κατά την εφαρμογή του πολιτισμικού του προγράμματος.²⁴⁶ Από την άλλη μεριά, η εξασφάλιση της λαϊκής συναίνεσης –που είχε καίρια σημασία για την πολιτική σταθεροποίηση του Μεταξά (ο οποίος σε αντίθεση με τους δικτάτορες άλλων κρατών δεν είχε αναδειχθεί μέσα από κάποιο μαζικό κοινωνικό κίνημα)– επιδιώχθηκε αφενός μέσω της αναγνώρισης της ανάγκης για ευρεία κοινωνική διάδοση της δημοτικής γλώσσας και του ήδη

²⁴³ Βλ. «Προς τον Ελληνικόν Λαόν» [Διάγγελμα του Ι. Μεταξά], *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 323, 4/8/1936, σ. 1657.

²⁴⁴ Βλ. Σ. Λιναρδάτος, *Η 4^η Αυγούστου*, εκδ. Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Αθήνα 1967, σ. 62-63.

²⁴⁵ Για την αυταρχική και προπαγανδιστική ηθική της μεταξικής εκπαίδευσης, βλ. Β. Αγγελής, *ό.π.*, σ. 136-141. Για την ίδρυση του συγκεκριμένου ελεγχόμενου Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και τα προπαγανδιστικά χαρακτηριστικά των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* που εκδόθηκαν μέσω αυτού· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, *ό.π.*, σ. 103-104· Χ. Παπαθανασίου, *Τα αναγνωστικά βιβλία του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (1939-1941)*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011. Για μια εποπτική παρουσίαση των λίγων λογοτεχνικών περιοδικών που κυκλοφόρησαν στη μεταξική περίοδο και για τη χαρακτηριστική περίπτωση της παύσης του περιοδικού *Νεοελληνικά Σημειώματα* λόγω της αντιτιθέμενης στην κρατική προπαγάνδα αρθρογραφίας του· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, *ό.π.*, σ. 159-180. Ειδικότερες πληροφορίες για το περιοδικό, την αρθρογραφία του και την παύση του από το καθεστώς, στο: Λ. Βαρελάς, *Η αντιμετώπιση λογοτεχνικών και πνευματικών κινήσεων στην ελληνική επαρχία (1929-1940): θέματα ιστορίας και βιβλιογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1997, σ. 196-202.

²⁴⁶ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, *ό.π.*, σ. 72-75· Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 33-34. Για τους διορισμούς του Άγρα, της Αθηναίας, του Γρυπάρη, του Καζαντζάκη, του Κουκούλα, Μ. Λιδωρίκη, του Μυριβήλη, του Ξερόπουλου, του Παναγιωτόπουλου, του Παράσχου, του Σεφέρη, του Τερζάκη, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, *ό.π.*, σ. 175-176· Γ. Κ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, *ό.π.*, σ. 68-69. «Σήμερα κανένας σχεδόν δεν έχει μείνει δίχως αυτή τη “θεσούλα”», διαβάζουμε σε χρονογράφημα των *Νεοελληνικών Γράμματα* εκείνης της περιόδου· βλ. Κουρήτης, «Οι λογοτέχνες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 65-66, 19, 26/2/1938, σ. 1-2· του ίδιου, «Δράση», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 67, 12/3/1938, σ. 1-2· του ίδιου, «Προσγείωση», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 68, 19/3/1938, σ. 1-2· «Για την Εταιρία Λογοτεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 68, 19/3/1938, σ. 16.

συστηματοποιημένου εθνικολαϊκού πολιτισμού και αφετέρου μέσω της υποχρεωτικής υπαγωγής των μαθητών/-τριών και των εργαζομένων σε κεντρικά ελεγχόμενους συντεχνιακούς οργανισμούς. Η ίδια, άλλωστε, ανάγκη ωθούσε το καθεστώς στη ρητορική συγχώνευση της φιλεργατικής προοδευτικής και σοσιαλιστικής ηθικής με τις παραδοσιακές συντηρητικές αξίες (θρησκεία, έθνος, οικογένεια) και τους ανώτατους πολιτειακούς συμβολισμούς (δικτάτορας-«χαρισματικός ηγέτης», βασιλιάς).²⁴⁷ Αυτό το σύμφυρμα ιδεολογικών αναφορών, που απέληγε στην κοινωνική εμπέδωση μιας μυστικιστικής, βιολογικά ντετερμινιστικής και υπερβατικής εκδοχής του φασιστογενούς εθνικισμού, συγκροτούσε το ιδεολογικό μίγμα που προβαλλόταν πομπωδώς ως «Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός».²⁴⁸

Στο επίπεδο, ωστόσο, της εφαρμοσμένης πολιτισμικής πολιτικής ο Μεταξάς έδειχνε να στηρίζεται αρκετά στις προϋπάρχουσες βενιζελικές πρακτικές και δομές

²⁴⁷ Για την υποστήριξη της δημοτικής από τον Μεταξά και την ικανοποίηση μεγάλου μέρους του δημοσιογραφικού και λογοτεχνικού κόσμου για αυτήν την απόφαση· βλ. Β. Αγγελής, ό.π., σ. 54-56· Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 167-171· P. Mackridge, *Language and National Identity in Greece*, ό.π., σ. 301-302. Όπως, μάλιστα, παρατηρεί ο Χ. Αθανασιάδης, η άρνηση του φιλοβασιλικού Κ. Γεωργακόπουλου να συμμορφωθεί με τις αρχές του εκπαιδευτικού δημοτικισμού θα πρέπει να στάθηκε μία από τις αιτίες της καθάρσεώς του από το Υπουργείο Παιδείας· βλ. Χ. Αθανασιάδης, «“Η υπόκωφος αντίσταση”· εκπαιδευτικός δημοτικισμός και 4^η Αυγούστου (1936-38)», περ. *Παιδεία και κοινωνία*, τχ. 7, 27/11/2005, σ. 18-21. Για την υποχρεωτική υπαγωγή της μαθητιώσας νεολαίας στην Ε.Ο.Ν., βλ. Β. Αγγελής, ό.π., σ. 81- 131· J. V. Kofas, ό.π., σ. 83-98· Ε. Μαχαίρα, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου· φωτογραφίες*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987, σ. 87-93. Για την κορπορατική οργάνωση των εργατών και την ενοποίηση των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών σωματείων (την οποία εξετάζουμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο), βλ. Β. Αγγελής, ό.π., σ. 47-48· J. V. Kofas, ό.π., σ. 64-82. Για τον συνδυασμό στοιχείων και αξιών της προοδευτικής και της συντηρητικής ρητορικής στη μεταξική προπαγάνδα, βλ. Β. Αγγελής, ό.π., σ. 52-54, 171-203.

²⁴⁸ Περισσότερα για τον «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό» και γενικώς για την ιδεολογική οριοθέτηση του μεταξικού καθεστώτος στα: D. H. Close, *The Metaxas Dictatorship. An international perspective*, εκδ. Centre of Contemporary Greek Studies, King's College, Occasional Paper, Ap. 3, London 1990· Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό*, ό.π., σ. 165 κεξ· Α. Μπρέγιαννη, «Κατασκευές και μύθοι της μεταξικής δικτατορίας», περ. *Ιστορικά*, τμ. 16, τχ. 30, Ιούνιος 1999, σ. 171-198· J. V. Kofas, ό.π., σ. 52-63· Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 285-319. Για τις ομοιότητες και διαφορές αυτής της ιδεολογίας με το πιθανό ιδεολογικό πρότυπό της, δηλαδή το χιτλερικό «Τρίτο Ράιχ», βλ. Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 120-121. Για τις πρώτες εξαγγελίες αυτού του εθνικιστικού προγράμματος, βλ. Γ. Δαφνής, ό.π., τμ. 2, σ. 453-454. Για μια πυκνή και εποπτική παρουσίαση του φασιστικού εθνικισμού, βλ. Br. Haddock, ό.π., σ. 276-283. Σύμφωνα με τον Haddock, στο ολοκληρωτικό, ιταλικού τύπου, φασιστικό κράτος δεν αρκούσε απλώς η αποδοχή των παραδεδομένων αξιών και ιδανικών (όπως π.χ. της ιδέας του έθνους): «οι πολίτες έπρεπε να ταυτιστούν με την οργανωμένη προβολή των αξιών αυτών από το κράτος, αντιμετωπίζοντάς το ως τη δημόσια ενσάρκωση της προσωπικότητάς τους. [...] Δεν υπήρχε χώρος για διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας σε αυτή την τάξη πραγμάτων» (στο ίδιο). Το μεταξικό κράτος δεν κατόρθωσε, ωστόσο, να ολοκληρώσει τον εκφασισμό των δομών του και της κοινωνίας. Πολλές από τις αντιφάσεις που παρατηρούνται στις πρακτικές και τη ρητορική του μεταξικού καθεστώτος οφείλονται πιθανότατα στη διαρκή φύση του· βλ. *IEE*, τμ. 15, σ. 382. Όπως παρατηρεί ο Χατζηιωσήφ, ο διπολισμός οφειλόταν στα εν πολλοίς αντικρουόμενα συμφέροντα του δικτάτορα (που, καθώς δεν διέθετε λαϊκό ή άλλο έρεισμα, προσέβλεπε στην αναδιοργάνωση του κράτους ως μέσο για τη σταθεροποίηση της θέσης του) και του ισχυρού, λαοπρόβλητου βασιλιά, που θεωρούσε τη δικτατορία ως προσωρινή λύση· βλ. Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 121-122.

πατερναλιστικής διοίκησης.²⁴⁹ Κατά τη μεταξική περίοδο χρηματοδοτήθηκε η κατασκευή ανδριάντων του Καρκαβίτσα, του Κοραή, του Μαβίλη και του Παλαμά, ενώ συνεχίστηκε να επεκτείνεται ο θεσμικός χάρτης του «εθνικού πολιτισμού», καθώς επιχορηγήθηκαν μεταξύ άλλων η διοργάνωση τακτικών πανελληνίων καλλιτεχνικών εκθέσεων, η ανέγερση ιστορικών μνημείων στα διάφορα αστικά κέντρα, η ίδρυση Λυρικής Σκηνής και η ανέγερση ενός νέου μεγάρου για τη Σχολή Καλών Τεχνών. Παράλληλα, αναδιοργανώθηκε το Βασιλικό Θέατρο, συστήθηκε ο θεσμός του περιοδεύοντος «Άρματος Θέσπιδος» και διοργανώθηκαν οι μεγάλες περιοδείες του Βασιλικού Θεάτρου στην Αίγυπτο και την Ευρώπη και η συμμετοχή της ελληνικής αντιπροσωπίας στη Μπιενάλε της Βενετίας.²⁵⁰ Οι τελευταίες ειδικά πρωτοβουλίες, που έδειχναν να συγκροτούν ένα είδος ταχύρρυθμου προγράμματος για την εγχώρια και διεθνή προβολή των νοούμενων ως εθνικών πολιτισμικών προϊόντων και αξιών, αποτελούσαν εμφανώς συνέχεια των προηγηθεισών προσπαθειών των βενιζελικών κυβερνήσεων.²⁵¹

²⁴⁹ Το ζήτημα αυτό, θα μας απασχολήσει εκτενέστερα στην τρίτη ενότητα του επόμενου κεφαλαίου.

²⁵⁰ Για την πολιτισμική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος, βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Πεζογραφία και εξουσία στη νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Αρμός 2013, Κεφάλαια 2, 3· του ίδιου, “The Cultural Policy of the Metaxas Regime (1936-1941)”, στο: G. P. Pefanis (επιμ.), *Η λάμψη του χρήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία. Από την Κρητική Αναγέννηση στην αυγή του 21^{ου} αιώνα*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2014, σ. 161-213· G. Hering, “Aspekte der Kulturpolitik des Metaxas-Regimes (1936-1940)”, στο: R. Lauer, P. Schreiner (επιμ.), *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit. Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommision, 28-31/10/1992*, Göttingen 1996, σ. 285-321· Γ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, ό.π., σ. 63-113. Για ορισμένα πρωτογενή κειμενικά τεκμήρια, όπου παρουσιάζονται διάφορες πτυχές της μεταξικής πολιτισμικής πολιτικής, βλ. «Ο ετήσιος απολογισμός του Υπουργείου της Παιδείας από της 4^{ης} Αυγούστου. Από τον κλασικισμόν εις την πρακτικήν εκπαίδευσιν», εφ. *Πρωΐα*, 7/8/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12-275, σ. 3-4· Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, *Ο Απολογισμός μιας Διετίας. 4^η Αυγούστου (1936-1938)*, εκδ. 4^{ης} Αυγούστου, τυπ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1938. Σε ειδικότερη πλευρά της μεταξικής πολιτισμικής πολιτικής εστιάζεται η μελέτη: Ε. Δ. Μαθιόπουλος, *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Μπιενάλε της Βενετίας (1934-1940)*, διδακτορική διατριβή, τμ. 2, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1996.

²⁵¹ Όπως, άλλωστε, είχε συμβεί και στην περίπτωση της παγκαλικής δικτατορίας, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου υποστηρίχθηκε και υπηρετήθηκε από επίλεκτα μέλη της βενιζελικής πολιτικής και πνευματικής ελίτ. Για την εύνοια και την ανοχή βενιζελικών και φιλελεύθερων παραγόντων προς τη δικτατορική κυβέρνηση του Πάγκαλου, αλλά και για τη συνεργασία τους μαζί της, βλ. ορισμένες αναφορές στα: Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων...*, ό.π., σ. 76-80· Θ. Βερέμης, *Οικονομία και δικτατορία: η συγκυρία 1925-1926*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1982, σ. 26-27· και τη μαρτυρία του Δροσίνη στο: Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 100-102. Η ίδια η κυβέρνηση του Βενιζέλου αναγνώρισε επισήμως τη νομιμότητα της παγκαλικής Ακαδημίας το 1929, παρά τις αντίθετες εισηγήσεις (στο ίδιο, σ. 108-109). Αλλά και μετά το 1936 η εσωτερική, κοινωνική και δημοσιονομική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος υπηρετήθηκε, μεταξύ άλλων, και από υπηρεσιακούς παράγοντες του ευρύτερου φιλελεύθερου χώρου, όπως τον πρώην υπουργό των βενιζελικών κυβερνήσεων Κ. Ζαβιτζιάνο, τον υποδιοικητή της Εθνικής Τράπεζας Α. Κορυζή και τον πρόεδρο του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών, Α. Χατζηκυριάκο· βλ. Γ. Δαφνής, ό.π., τμ. 2, σ. 421· Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 117-118. Για την παροχή ανοχής ή και ηθικής υποστήριξης προς το μεταξικό καθεστώς από ένα μεγάλο μέρος της παραδοσιακής φιλελεύθερης διάνοησης, βλ. Κ. Α. Dimadis, *Liberale schrijvers onder de dictatuur van Metaxas en tijdens de Bezetting (1936-1944)*, διδακτορική διατριβή, Universität Amsterdam, Amsterdam 1990· Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 159-180· πρβλ. τη μαρτυρία του Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., 41-43. Σύμφωνα,

Σε κάθε περίπτωση, είναι φανερό ότι η ηγεσία του καθεστώτος εξαρτούσε σε μεγάλο βαθμό την επιβίωσή της από την επιτυχή εφαρμογή αυτής της συγκεντρωτικής πολιτισμικής πολιτικής. Σύμφωνα με τον υφυπουργό Τύπου και Τουρισμού Θ. Νικολούδη, η μακροβιότητα του καθεστώτος θα κρινόταν από την επιτυχία της «κοινωνικής και πνευματικής ολοκλήρωσης». «[Δ]ι' αυτό», παρατηρούσε, «μέσα εις τας πρωταρχικάς μερίμνας του νέου καθεστώτος [...] υπάρχει βασικά τεθειμένον και το ζήτημα της πνευματικής μας αναγεννήσεως».²⁵² Αυτός είναι, άλλωστε, και ο λόγος για τον οποίο από το φθινόπωρο του 1938 ανέλαβε ο ίδιος ο Μεταξάς την ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας.²⁵³ Επί της ουσίας, η γενική διοίκηση της πολιτισμικής πολιτικής είχε ανατεθεί πρωτίστως στον Μπαστιά, που ανέλαβε καθήκοντα το καλοκαίρι του 1937, και δευτερευόντως στον Πρεβελάκη, που αποτελούσε προσωπική επιλογή του Μπαστιά.²⁵⁴ Η

άλλωστε, με τον Χ. Χατζηιωσήφ, παρότι «στην αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας ο Μεταξάς δεν δίστασε να συνεργαστεί και να χρησιμοποιήσει συλλόγους και ομάδες κρούσης που υποστήριζαν και εφάρμοζαν δυναμική, βίαιη πολιτική, [...] τα εργαλεία αυτά τα ενέτασσε σε ένα παραδοσιακό πλαίσιο πολιτικής οργάνωσης. Ο τίτλος του κόμματος που ίδρυσε ο Μεταξάς το 1922, των Ελευθεροφρόνων, παρέπεμπε σε κόμματα της Γερμανίας και της Ελβετίας [...] που ανήκαν στον φιλελεύθερο χώρο και [...] είχαν καταλήξει στις παραμονές του Α' Παγκόσμιου Πολέμου στην αποδοχή της ανάγκης μιας κοινωνικής πολιτικής. Μια ανάλογη πολιτική υποστήριζε ο Μεταξάς ως το 1928» βλ. Χ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 118-119.

²⁵² Βλ. Θ. Νικολούδης, «Το Νέον Κράτος και η ελληνική τέχνη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 240, Χριστούγεννα 1936, σ. 3-4.

²⁵³ Στο προ του 1938 προπαρασκευαστικό διάστημα, κατά το οποίο η ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας είχε ανατεθεί στον προερχόμενο από το Λαϊκό Κόμμα, Κ. Γεωργακόπουλο, το καθεστώς δεν έδειχνε να έχει αποκρυσταλλώσει κάποια σαφή «γραμμή» πολιτισμικής πολιτικής. Κάποιες προσπάθειες του Βασιλικού Οίκου να ανακτήσει το παλιό του κύρος ως αρμόδιου για την προστασία των γραμμάτων και των τεχνών θεσμικού φορέα –όπως για παράδειγμα η βάσει εράνων καθιέρωση ενός ετησίως απονεμόμενου «Άθλου των Γραμμάτων και Τεχνών» στη μνήμη του εκλιπόντος πρίγκιπα Νικολάου– αποδείχτηκαν εξαιρετικά αναποτελεσματικές. Στη σχετική ανακοίνωση αναφέρεται η πληροφορία πως ο Βασιλικός Οίκος είχε ήδη συγκεντρώσει 335.000 δραχμές για αυτόν τον σκοπό. Δεν είναι ωστόσο σαφές εάν το συγκεκριμένο Άθλο απονεμήθηκε τελικά· βλ. «Άθλον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 64, 19/2/1938, σ. 2· «Το Άθλον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 15/2/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/105, σ. 1. Παρ' όλα αυτά ο βασιλιάς συνέχιζε να διατηρεί και μετά το 1938 τη συμβολική αίγλη του ανώτατου εγγυητή της εξουσίας· βλ. *ΙΕΕ.*, τμ. 15, σ. 383.

²⁵⁴ Τον Αύγουστο του 1937, μετά από εισήγηση του νεοσυσταθέντος διοικητικού συμβουλίου του Υπουργείου Παιδείας, ο Μπαστιάς αναλάμβανε πέρα από τη γενική διοίκηση του υπουργείου, και τη διοίκηση της υπαγόμενης σε αυτήν διεύθυνσης Αρχαιοτήτων, Καλών Τεχνών και Γραμμάτων. Ο Πρεβελάκης επιλέχτηκε από τον Μπαστιά για τη θέση του διευθυντή β' τάξεως στη Διεύθυνση Καλών Τεχνών. Σύντομα οι αρμοδιότητες του Μπαστιά διευρύνθηκαν ακόμη περισσότερο, καθώς του ανατέθηκαν καθήκοντα Βασιλικού Επιτρόπου, ενώ με αναγκαστικό νόμο προβλέφθηκε ότι με απλή υπουργική απόφαση μπορούσε να αναλάβει και τη διεύθυνση των Καλών Τεχνών. Ταυτόχρονα, ο Μπαστιάς είχε δικαίωμα συμμετοχής στο διοικητικό συμβούλιο της Κεντρικής Υπηρεσίας του υπουργείου (ΑΝ. 836/1937, Άρ. 1, 7, 8, 14)· βλ. Γ. Κ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, ό.π., σ. 65-66· ΑΝ. 836/1937, ΦΕΚ, τχ. 1, τχ. 1, ΑΦ. 346, 4/9/1937, σ. 2249· «Νέαι τοποθετήσεις εις το Υπουργείον της Παιδείας κλπ.», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15/8/1937, σ. 5. Αναλυτικότερα, η δομή του υπουργείου, όπως αναδιαρθρώθηκε το καλοκαίρι του 1937 ήταν η εξής: το υπουργείο διέθετε ειδική Διεύθυνση Γραμμάτων, η οποία υπαγόταν στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων, Γραμμάτων και Καλών Τεχνών. Η διοίκησή της μπορούσε να ανατίθεται σε καθηγητή αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στη Διεύθυνση Γραμμάτων ειδικότερα υπάγονταν δύο επιμέρους τμήματα: το Τμήμα Γραμμάτων και Θεάτρου και το Τμήμα

ανάληψη του γενικού συντονισμού της κυβερνητικής πολιτισμικής πολιτικής από τον ίδιο τον Μεταξά αποτελεί άλλη μια ένδειξη ότι ο Μεταξάς –προσωπικά και σε αντίθεση με τη φιλοβασιλική πτέρυγα του καθεστώτος– είχε συνδέσει την πολιτική του επιβίωση με την εγκαθίδρυση ενός προνοιακού μοντέλου «προστασίας» του κανονικοποιούμενου «εθνικού πολιτισμού». Η επιλογή αυτή ήταν εμφανής και στην εκ νέου αναβάθμιση του πρώην τμήματος Γραμμάτων και Τεχνών με την μετατροπή του σε ημι-αυτόνομη Διεύθυνση του υπουργείου.²⁵⁵ Έτσι, το αίτημα για θεσμική κατοχύρωση της αναγνωριζόμενης ως «εθνικής» διανοήσης μετατρεπόταν για μία ακόμη φορά σε κυβερνητικό πρόταγμα.

Σε αυτό το πλαίσιο εγγράφεται η ολική επαναφορά των μέτρων για την οικονομική ενίσχυση των γραμμάτων και των τεχνών, οι βάσεις της οποίας τέθηκαν με τον Αναγκαστικό Νόμο 775/1937²⁵⁶ που διοχέτευε χορηγίες της τάξεως των 5.000.000 έως 9.000.000 δραχμών (Αρ. 3) σε όλους τους πολιτισμικούς τομείς, είτε με τη μορφή άμεσων επιχορηγήσεων σε διάφορα εκπαιδευτικά, μορφωτικά και καλλιτεχνικά σωματεία, ιδρύματα και οργανισμούς, είτε με τη μορφή έμμεσης οικονομικής ενίσχυσης ή έκτακτων πιστώσεων για εργασίες, όπως λ.χ. την ανέγερση αίθουσας καλλιτεχνικών εκθέσεων. Από αυτό το ποσό θα αντλούνταν και οι δαπάνες (ύψους μέχρι και 150.000 δρχ.) για την απονομή των λογοτεχνικών βραβείων (οι οποίες διαχωρίζονταν πλέον από τις αντίστοιχες δαπάνες για την απονομή των καλλιτεχνικών βραβείων). Τα συγκεκριμένα ποσά συνέχιζαν να αντλούνται από ετήσια εκπαιδευτικά τέλη, με την προσθήκη ενός επιπλέον ποσοστού (0,4%) επί των εισπράξεων από τη φορολογία του καπνού (Αρ. 2, §3). Μια βασική, ωστόσο, διαφορά από τους προηγούμενους κοινοβουλευτικούς νόμους ήταν ότι η γενική διαχείριση αυτών των ποσών μεταβιβαζόταν πλέον στην Τράπεζα της Ελλάδος (Αρ.1, §1).

Βιβλιοθηκών και Αρχείων. Προσόντα για την ανάληψη της διεύθυνσης α' τάξεως της Διεύθυνσης Γραμμάτων θεωρούνταν: η προϋπηρεσία στη θέση του Διευθυντή Γραμμάτων, η προϋπηρεσία στη θέση του Γενικού Γραμματέως του Υπουργείου Παιδείας, η ιδιότητα του καθηγητή Φιλοσοφικής Σχολής, αλλά και η επίδειξη αξιόλογης λογοτεχνικής εργασίας· βλ. ΑΝ.782 «Οργανισμός της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 267, 15/7/1937, σ. 1697-1701· Ε. Δ. Μαθιόπουλος, *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Μπιεννάλε της Βενετίας*, ό.π., σ. 683-724· Β. Soethaert, «Το Χρονικό μιας πολιτείας του Παντελή Πρεβελάκη και η “μεταβολή” της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 3, σ. 259-264.

²⁵⁵ Βλ. ΑΝ.782/1937. Στον απολογισμό διετίας αναφέρεται: «Ανεπτύχθη η Διεύθυνσις των Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, ήτις άλλοτε ελειτούργει υποτυπωδώς, περιλαμβάνουσα προσέτι το Τμήμα των Βιβλιοθηκών και Αρχείων, της Μουσικής, των Εκθέσεων κλπ.»· βλ. Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, *Ο Απολογισμός μιας Διετίας*, ό.π., σ. 85. Στο φυλλάδιο αυτό περιλαμβάνονται πεπραγμένα που αφορούν το θέατρο, τις βιβλιοθήκες, τα αρχεία, τη μουσική και τις εικαστικές τέχνες, αλλά όχι και τη λογοτεχνία (στο ίδιο, σ. 97-98).

²⁵⁶ Βλ. ΑΝ.775 «Περί του ειδικού προϋπολογισμού Διδακτηρίων, Γραμμάτων και Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 263, 13/7/1937, σ. 1660-1662.

Πάντως οι εκάστοτε υπουργοί Παιδείας και Οικονομικών συνέχιζαν να διατηρούν το δικαίωμα αυξομείωσης των πιστώσεων (Αρ. 4).

Τον Φεβρουάριο του 1938 δημοσιεύτηκε και το διάταγμα,²⁵⁷ μέσω του οποίου εξειδικεύονταν οι διατάξεις που αφορούσαν τον ακριβή τρόπο απονομής των βραβείων λογοτεχνίας, αποκαλύπτοντας μια διαδικασία απολύτως ελεγχόμενη από τον Διευθυντή Γραμμάτων του Υπουργείου Παιδείας, Κ. Μπαστιά. Την ετήσια πίστωση των κατ' ανώτατο όριο 150.000 δραχμών θα διαχειριζόταν επταμελής επιτροπή, την οποία θα καθόριζε εκείνος. Η επιτροπή θα αποτελούνταν από δύο εκπροσώπους της κυβέρνησης (τον ίδιο τον Μπαστιά και τον Διευθυντή Καλών Τεχνών, Π. Πρεβελάκη), δύο επαγγελματίες λογοτέχνες (υποδεικνυόμενους και αυτούς από τον Μπαστιά), έναν εκπρόσωπο της Ακαδημίας Αθηνών (υποδεικνυόμενο από την Τάξη των Γραμμάτων και Τεχνών και προερχόμενο από αυτήν), καθώς και δύο εκπροσώπους από επαγγελματικά σωματεία –την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και την Εταιρεία Θεατρικών Συγγραφέων– υποδεικνυόμενους από τα διοικητικά τους συμβούλια και διοριζόμενους με νομοθετική πράξη του υπουργού.²⁵⁸ Στις συνεδριάσεις της επιτροπής συμμετείχε χωρίς δικαίωμα ψήφου, ως γραμματέας και πρακτικογράφος, ο τμηματάρχης Γραμμάτων και Θεάτρου. Οι ψηφοφορίες όφειλαν να είναι φανερές (Αρ.1, §1). Το έργο της επιτροπής κυρωνόταν με υπουργική πράξη και όφειλε να έχει περαιωθεί εντός του εκάστοτε οικονομικού έτους (Αρ.1, §2). Η απολύτως ελεγχόμενη από τον Μπαστιά επιτροπή είχε τη διευρυμένη εξουσία να αποφασίζει ελεύθερα για τον αριθμό και το χρηματικό ποσό των απονεμόμενων βραβείων, για το ποιοι θα βραβεύονταν, για τον τρόπο και τον χρόνο της απονομής, καθώς και για κάθε άλλη συναφή λεπτομέρεια. Μπορούσε επίσης να βραβεύει είτε εκδοθέντα έργα της λογοτεχνικής παραγωγής του προηγούμενου έτους είτε το συνολικό έργο διακεκριμένων λογοτεχνών. Πάντως, ήταν υποχρεωμένη να αθλοθετεί ένα τουλάχιστον βραβείο για κάθε μία από τις εξής κατηγορίες: ποίηση, πεζογραφία, κριτική και θέατρο. Εάν για κάποια κατηγορία δεν εντοπιζόταν έργο θεωρούμενο ως άξιο βράβευσης, η επιτροπή μπορούσε να αυξάνει το ποσό των άλλων βραβείων (Αρ.1, §3). Ταυτόχρονα, το νέο νομοθετικό πλαίσιο παρείχε τη δυνατότητα οικονομικής ενίσχυσης ενός συγγραφέα για την έκδοση ενός κρινόμενου ως σημαντικού ανέκδοτου έργου του: «ουχ ήττον αποφάσει της επιτροπής, λαμβανομένη παμψηφεί, δύναται να διατεθεί μέρος

²⁵⁷ Βλ. Δ. «Περί του τρόπου διαθέσεως ενίων πιστώσεων του ειδικού προϋπολογισμού Διδακτηρίων Γραμμάτων και Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 47, 14/2/1938, σ. 246-247.

²⁵⁸ Η θητεία των διοριζόμενων μελών της επιτροπής ήταν ετήσια, με δυνατότητα για ανανέωσή της.

του συνόλου της πιστώσεως και μέχρι του ημίσεως ταύτης διά την ενίσχυσιν συγγραφέως προς έκδοσιν ανεκδότη έργου του αποδεδειγμένης αξίας» (Αρ.1, §4). Η επιτροπή μπορούσε να ξεκινήσει τις εργασίες της και χωρίς να έχει προηγηθεί προκήρυξη των βραβείων· στην περίπτωση αυτή έπρεπε να έχουν καθοριστεί από την πρώτη κιόλας συνεδρία τα βραβεία που αντιστοιχούσαν στα υπό αξιολόγηση έργα (Αρ.1, §5). Οι συνεδριάσεις της επιτροπής θα τελούνταν είτε στο Υπουργείο Παιδείας είτε σε άλλον χώρο, οριζόμενο από τα μέλη της, ενώ οι αποφάσεις της, που απαγορευόταν να ανακληθούν, λαμβάνονταν με πλειοψηφία επί του συνολικού αριθμού της απαρτίας.²⁵⁹ Για την απονομή, τέλος, των βραβείων προβλεπόταν η διοργάνωση δημόσιας τελετής (Αρ. 4).

Σύμφωνα με ανακοίνωση του Υπουργείου Παιδείας, η επιτροπή συγκροτήθηκε πράγματι τον Αύγουστο του ίδιου έτους και αποτελούνταν από τους Καμπάνη, Κουκούλα, Μαλακάση, Μπαστιά, Ξενόπουλο, Πρεβελάκη και Συναδινό (βλ. Πίνακα 4.16). Στην πρώτη της συνεδρίαση, που έγινε τον Νοέμβριο του 1938, προκηρύχθηκαν τα τέσσερα οριζόμενα από τον νόμο βραβεία, αξίας 30.000 δραχμών έκαστο. Μέχρι τον Ιανουάριο του επόμενου έτους, οπότε συνεδρίασε για δεύτερη φορά η επιτροπή, είχαν κατατεθεί εβδομήντα έξι υποψήφια έργα, από τα οποία αποκλείστηκαν όσα ήταν γραμμένα είτε από μέλη της Β' Τάξης της Ακαδημίας Αθηνών, είτε από κατόχους του Αριστείου είτε, τέλος, από μέλη της επιτροπής των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας²⁶⁰ –κάτι που προκάλεσε λίγο αργότερα ακόμη μια εκδήλωση δυσαρέσκειας από τον ακαδημαϊκό Ξενόπουλο.²⁶¹ Έπειτα από μια τελευταία συνεδριάσή της τον Φεβρουάριο του 1939, η επιτροπή ανακοίνωσε την απόφασή της, σύμφωνα με την οποία βραβεύονταν οι συγγραφείς Ά. Σικελιανός (για το σύνολο της «υψηλόπνοης εθνικής» ποιητικής του εργασίας) και –για συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα τους– οι Μ. Λουντέμης και Κ. Πολίτης, καθώς και η συντηρητική αντιφεμινίστρια και υπάλληλος σε λογοκριτική επιτροπή του καθεστώτος,²⁶² Ε. Αθηναία, που είχε προηγουμένως βραβευθεί για το ίδιο έργο από την Ακαδημία Αθηνών (βλ. Πίνακα

²⁵⁹ Για το σχηματισμό απαρτίας απαιτούνταν η παρουσία του 51% των μελών. Στις συνεδριάσεις προήδρευε ή ο κατά βαθμόν ανώτερος ή ο αρχαιότερος από τους μετέχοντες δημοσίους λειτουργούς.

²⁶⁰ Στην περίπτωση που θα βραβεύονταν το συνολικό έργο κάποιου λογοτέχνη, θα ίσχυε μόνο ο τρίτος περιορισμός.

²⁶¹ Ο Ξενόπουλος ισχυριζόταν ότι τέτοιου είδους περιορισμοί εμπόδιζαν τους κριτές να βραβεύσουν τα κατά την κρίση τους καλύτερα έργα του εκάστοτε έτους: «Οι δυσκολίες, βλέπετε, που παρουσιάζονται για να βρεθί το από κάθε άποψη αξιοβράβετο είναι πολλές. Κι' ίσως η κυριώτερη είναι ο κατ' αρχήν αποκλεισμός ορισμένων κατηγοριών. Αποκλείονται οι ακαδημαϊκοί, οι αριστούχοι, τα μέλη της επιτροπής. Αποκλείονται ακόμη και τα βιβλία που δεν έχουν υποβληθεί από τους συγγραφείς τους. Αν δεν ήταν όλοι αυτοί οι αποκλεισμοί, τ' αποτελέσματα του διαγωνισμού θα έβγαιναν διαφορετικά» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30/4/1939, Έτος 8, ΑΦ. 2776, σ. 1-2.

²⁶² Βλ. Τ. Καγαλιός, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 175-176.

4.6).²⁶³ Σε δύο επίσης βραβευμένα από την Ακαδημία έργα, το *Γαλάζιο Βιβλίο* του Μυριβήλη και τη *Γαλήνη* του Βενέζη (βλ. Πίνακες 4.6 και 4.17), επέλεξε να απονεμίσει το πεζογραφικό βραβείο η εξαμελής επιτροπή της επόμενης χρονιάς, που συνεδρίασε την 26^η Μαρτίου 1940, έχοντας εν τω μεταξύ ανανεωθεί κατά το ήμισυ με τρία νέα μέλη (Αυγέρης, Παναγιωτόπουλος, Χορν –Πίνακα 4.16).²⁶⁴ Το ποιητικό έπαθλο διαμοιραζόταν στη Μυρτιώτισσα και τον Άγρα.²⁶⁵ Η τελευταία –και λιγότερο γνωστή– απονομή κρατικών βραβείων αυτής της περιόδου τελέστηκε κατά την περίοδο της Κατοχής, όταν ο Μεταξάς είχε πια αποβιώσει και ο Μπαστιάς τελούσε υπό διωγμό,²⁶⁶ και αφορούσε έργα της διετίας 1940-1941, όταν το κράτος βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Με ανακοίνωσή της τον Απρίλιο του 1942, η διορισμένη από την κατοχική κυβέρνηση επιτροπή (βλ. Πίνακα 4.16)²⁶⁷ εξέφραζε τη λύπη της για το γεγονός ότι αρκετά έργα, που

²⁶³ Απονεμήθηκαν ακόμη: Βραβείο Κριτικής 1938 στον Π. Ωρολογιά για το έργο *Ιων Δραγούμης* (15.000 δρχ.) και στον Κ. Παράσχο (επίσης υπάλληλο της λογοκριτικής υπηρεσίας του καθεστώτος) για το έργο *Μορφές και ιδέες* (15.000 δρχ.)· Βραβείο Θεατρικού Έργου 1938 (30.000 δρχ.) στον Δ. Ρώμα για το έργο «Ζακυνθινή σερενάτα» που παίχτηκε από τον θίασο του Βασιλικού Θεάτρου· βλ. «Η Επιτροπή διά τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Έθνος*, 9/8/1938, Έτος 25, ΑΦ. 8549, σ. 6· «Η επιτροπή απονομής λογοτεχνικών βραβείων» και «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 10 και 11 Αυγούστου 1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/278-279, σ. 2· «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 102, 12/11/1938, σ. 15· «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, 19/1/1939, Έτος 7, ΑΦ. 5276, σ. 2· «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 112, 21/1/1939, σ. 15· «Απενεμήθησαν τα Κρατικά Βραβεία», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22/4/1939, Έτος 8, ΑΦ. 2768· «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 126, 29/4/1939, σ. 15.

²⁶⁴ Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς εκπροσωπούσαν την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών και από την Εταιρεία Θεατρικών Συγγραφέων

²⁶⁵ Το 1939 απονεμήθηκαν επίσης: το Βραβείο Κριτικής 1939 στους Ν. Λάσκαρη για το έργο *Ιστορία του ελληνικού θεάτρου* (25.000 δρχ.) και Γ. Χατζίνη για το έργο του *Πρόσωπα και ψυχές* (5.000 δρχ.)· το Βραβείο Θεατρικού Έργου (30.000 δρχ.) στον Α. Τερζάκη για τα έργα του *Σταυρός και Σπαθί* και *Είλωτες*· βλ. «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Κράτους», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29/3/1940, Έτος 19, ΑΦ. 6371, σ. 2· «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 29/3/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/128, σ. 2. Σύμφωνα με τα προσφάτως δημοσιευμένα πρακτικά των συνεδριάσεων της περιόδου 1938-1940, ο Αυγέρης απουσίαζε από την εν λόγω συνεδρίαση, καθώς από λάθος του κυβερνητικού κλητήρα δεν είχε ειδοποιηθεί εγκαίρως. Ο Αυγέρης ενέκρινε δι' επιστολής την απόφαση των υπολοίπων κριτών, προσθέτοντας την παρατήρηση ότι εκτός από τον Άγρα και τη Μυρτιώτισσα έπρεπε να είχε βραβευθεί και η Μελισσάνθη. Αντλώ την πληροφορία από άρθρο της Λ. Κουζέλη, το οποίο στηρίζεται στα δημοσιευμένα από τον Π. Γ. Νικητέα πρακτικά· βλ. Λ. Κουζέλη, «Η άγνωστη ιστορία των Κρατικών Βραβείων», εφ. *Το Βήμα*, 29/4/2012, πηγή: <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=455033> [τελευταία προσπέλαση: 15/7/2015]· Π. Γ. Νικητέας, «Ανέκδοτα πρακτικά (1938-1940) Επιτροπής βράβευσης λογοτεχνικών έργων επί προεδρίας του Μεσσήνιου Κωστή Μπαστιά», περ. *Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τμ. 5, 2011, σ. 113-128.

²⁶⁶ Οι πληροφορίες αναφέρουν πως ο Μπαστιάς διώχθηκε και φυλακίστηκε από την κατοχική κυβέρνηση. Η ακίνητη περιουσία του επιτάχθηκε και το προσωπικό του αρχείο καταστράφηκε· βλ. Γ. Κ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, ό.π., σ. 113-114.

²⁶⁷ Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα από τον Π. Γ. Νικητέα πρακτικά, η νέα επιτροπή σχηματίστηκε με υπουργική απόφαση στις 10 Δεκεμβρίου 1941 και συνεδρίασε στις 23 του ίδιου μήνα. Σε αυτήν φέρονται ως συμμετέχοντες οι συγγραφείς Γ. Θεοτοκάς, Γ. Ξενοπούλος, Θ. Συναδινός, Γ. Χατζίνης, καθώς και οι διευθυντές Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, Μ. Μαντούδης και Ν. Μπέρτος. Τα μέλη φέρονται ως παρόντα, παρότι στα πρακτικά της συνεδρίασης δεν υπάρχουν οι υπογραφές τους. Στο μεταξύ, η Γενική Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών –μετονομασθείσα σε Γενική Διεύθυνση Αρχαιολογίας, Γραμμάτων και

ήταν κατά την κρίση της αξιόλογα, δεν είχαν υποβληθεί προς βράβευση. Έτσι, τα βραβεία και οι έπαινοι απονεμήθηκαν σε τέσσερις ποιητές/-τριες (τον Βρεττάκο, τον Θέρο, την Ιακωβίδου-Πατρικίου και τον Φωτόπουλο)²⁶⁸ και σε πέντε πεζογράφους (τη Γαλανού, τη Σταύρου και τους νέους συγγραφείς Λεβάντα, Πετροβάτου και Ραζέλο –Πίνακας 4.17).²⁶⁹

Πίνακας 4.6. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1939-1942): τα μέλη των κριτικών επιτροπών

Όνοματεπώνυμο	Εκπροσωπούμενος Φορέας	Έτος ²⁷⁰
Αυγέρης Μ.	Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών	1939
Θεοτοκάς Γ.	;	1942
Καμπάνης Α.	ως ανεξάρτητος «επαγγελματίας» λογοτέχνης	1939
Κουκούλας Λ.	ως ανεξάρτητος «επαγγελματίας» λογοτέχνης	1939
Μαλακάσης Μ.	Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών	1939
Μαντούδης Μ.	Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Γραμμάτων	1942
Μπαστιάς Κ.	1) Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Γραμμάτων 2) Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Γραμμάτων	1939 1940
Μπέρτος Ν.	Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Καλών Τεχνών	1942
Ξενόπουλος Γ.	1) Ακαδημία Αθηνών: Β' Τάξη 2) Ακαδημία Αθηνών: Β' Τάξη 3) Ακαδημία Αθηνών: Β' Τάξη [:]	1939 1940 1942
Παναγιωτόπουλος Ι. Μ.	1) Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών 2) Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών [:]	1940 1942
Πρεβελάκης Π.	1) Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Καλών Τεχνών 2) Υπουργείο Παιδείας: Διεύθυνση Καλών Τεχνών	1939 1940
Συναδινός Θ.	1) Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων 2) Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων [:]	1939 1942
Χατζίνης Γ.	;	1942
Χορν Π.	Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων	1940

Καλών Τεχνών– είχε ανατεθεί στον αρχαιολόγο Ν. Κυπαρίσση, που είχε βραβευθεί παλαιότερα σε Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό (Πίνακας 1.7)· βλ. Π. Γ. Νικητέας, *ό.π.*, σ. 126-128.

²⁶⁸ Πρόκειται για τον γνωστό ηθοποιό Μίμη Φωτόπουλο (1913-1986). Η συλλογή *Μπουλούκια* είναι το πρώτο του λογοτεχνικό έργο.

²⁶⁹ Απονεμήθηκαν ακόμη: Βραβείο Κριτικής 1940-1941 στους Μ. Λυγίσο για τη μελέτη *Ο Τέλλος Άγρας και ο λυρικός λόγος* (έπαινος), Σ. Καραντινό για το έργο *Στοχασμοί γύρω στο θέατρο* (έπαινος), Η. Ζιώγα για τη μελέτη *Γιαννούλης Χαλεπάς* (έπαινος), Ι. Δελένδα για το έργο *Οζάναμ* (έπαινος)· Βραβείο Θεατρικού Έργου 1940-1941 στους Λ. Ακρίτα για το έργο *Όπου αγαπά παιδεύει* (12.500 δρχ.) και Α. Λιδωρίκη για το έργο *Το ζύπνημα* (12.500 δρχ.)· βλ. «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15/4/1942, Έτος 21, ΑΦ. 7064, σ. 2.

²⁷⁰ Αναγράφεται το έτος, κατά το οποίο έγινε η απονομή.

Πίνακας 4.7. Κρατικά Βραβεία Λογοτεχνίας (1939-1942): οι βραβευθέντες/ βραβευθείσες

Όνοματεπώνυμο	Τίτλος έργου	Κατηγορία βραβείου	Έτος
Άγρας Τ.	<i>Καθημερινές</i>	ποίησης, 1939 (I)	15.000 δρχ. 1940
Αθηναία Ε.	<i>Σιωπηλά</i>	πεζογραφίας, 1938 (I)	10.000 δρχ. 1939
Βενέζης Η.	<i>Γαλήνη</i>	πεζογραφίας, 1939 (I)	15.000 δρχ. 1940
Ραζέλος Λ.	<i>Βερενίκη</i>	πεζογραφίας, 1940-1941 (I)	έπαινος 1942
Βρεττάκος Ν.	1) <i>Οι γκριμάτσες το ανθρώπου</i> 2) <i>Μεσουράνημα της φωτιάς</i>	ποίησης, 1940-1941 (I)	10.000 δρχ. 1942
Γαλανού Ε.	<i>Μικρές και μεγάλες αιτίες</i>	πεζογραφίας, 1940-1941 (II)	10.000 δρχ. 1942
Θέρος Ά.	<i>Τ' ανθρώπινα</i>	ποίησης, 1940-1941 (II)	10.000 δρχ. 1942
Ιακωβίδη-Πατρικίου Λ.	<i>Κορδαλοί</i> [sic]	ποίησης, 1940-1941 (III)	10.000 δρχ. 1942
Λεβάντας Χ.	<i>Η φαμίλια του Νώε</i>	πεζογραφίας, 1940-1941(III)	έπαινος 1942
Λουντέμης Μ.	<i>Τα πλοία δεν άραζαν</i>	πεζογραφίας, 1938 (II)	10.000 δρχ. 1939
Μυριβήλης Σ.	<i>Γαλάζιο βιβλίο</i>	πεζογραφίας, 1939 (II)	15.000 δρχ. 1940
Μυρτιώτισσα	<i>Κρανγές</i>	ποίησης, 1939 (II)	15.000 δρχ. 1940
Πετροβάτου Π.	<i>Το κλειδί της ευτυχίας</i>	πεζογραφίας, 1940-1941 (IV)	έπαινος 1942
Πολίτης Κ.	<i>Εροϊκά</i>	πεζογραφίας, 1938 (III)	10.000 δρχ. 1939
Σικελιανός Ά.	συνολικό έργο	ποίησης, 1938	30.000 δρχ. 1939
Σκίπης Σ.	συνολικό έργο	[κριτικής, 1940-1941] ²⁷¹	25.000 δρχ. 1942
Σταύρου Τ.	<i>Μυστικές πηγές</i>	πεζογραφίας, 1940-1941(V)	10.000 δρχ. 1942
Φωτόπουλος Μ.	<i>Μπουλούκια</i>	ποίησης, 1940-1941 (VI)	έπαινος 1942

Ανακεφαλαιώνοντας, από τις ενότητες του παρόντος κεφαλαίου προκύπτει πρώτ' απ' όλα ότι στην περίοδο 1923-1942 ολοκληρώθηκε η μακρά πορεία θέσμισης του κύκλου Δροσίνη που κατέληξε στην καθιέρωσή του ως ακαδημαϊκής ελίτ. Τα βραβεία, οι έπαινοι και τα μετάλλια της Ακαδημίας αποσκοπούσαν στην καθιέρωση ενός μοντέλου επικύρωσης παλαιών και νέων συγγραφέων, διά του οποίου θα τελούνταν μια ελεγχόμενη ανακύκλωση του υφιστάμενου αξιακού πλαισίου. Η καταξίωση της ακαδημαϊκής ελίτ συνοδεύτηκε από την επίτευξη ενός από τους βασικούς της στόχους, που ήταν η νομοθετική/συνταγματική κατοχύρωση της λογοτεχνικής δραστηριότητας ως διακριτής λειτουργίας δημόσιου χαρακτήρα και κατ' επέκταση της νεοελληνικής φιλολογίας ως ξεχωριστού και αυτόνομου τομέα ερευνητικής και εκπαιδευτικής δράσης (Ενότητα 2).

Την ίδια στιγμή παρακολουθούμε, όμως, και την αρχή μιας παράλληλης εξω-ακαδημαϊκής διαδικασίας, που αποσκοπούσε στην υπέρβαση και ριζική αναδιάταξη αυτής της άρτι θεσμισμένης αξιακής ιεραρχίας. Όπως είδαμε στην Ενότητα 1, κατά την πρώτη

²⁷¹ Το χρηματικό έπαθλο αντλήθηκε από το Βραβείο Κριτικής, προκειμένου να επιβραβευτεί το συνολικό έργο του Σκίπη.

μεσοπολεμική δεκαετία οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές για αυτήν την αναθεωρητική ροπή, αφού με την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου επήλθε και η πλήρης εξάρθρωση των βάσεων επί των οποίων εδραζόταν η βενιζελική πολιτισμική πολιτική της προηγούμενης δεκαετίας. Υψηλού κύρους θεσμοί αξιακής ιεράρχησης και επικύρωσης, όπως τα τάγματα τιμής και αριστείας, το Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών ή οι κυβερνητικοί διαγωνισμοί για τη διάδοση της ενθουσιώδους πατριωτικής (φιλοπόλεμης ή ειρηνιστικής) λογοτεχνίας υπέπεσαν, έτσι, άμεσα σε κατάσταση έκδηλης παρακμής, διανοίγοντας ζωτικό χώρο για την ευδοκίμηση των μικρότερης κοινωνικής εμβέλειας, αλλά και προσαρμοσμένων σε επιμέρους κοινωνικές ανάγκες ιδιωτικών και κοινοτικών διαγωνισμών. Μέσα από αυτήν τη συνθήκη αναδείχτηκε μεγάλο μέρος των συγγραφέων, που επρόκειτο σύντομα να γίνουν καθολικά αποδεκτοί από την κριτική και το κοινό ως οι αυθεντικοί εκφραστές της μεσοπολεμικής λογοτεχνικής ανανέωσης (Ενότητες 1, 3).

Στην τελευταία ενότητα αυτού του κεφαλαίου παρουσιάστηκε η σύνθετη διαδικασία, μέσω της οποίας οι κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1930 παρενέβησαν με αποφασιστικό και πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα τρόπο σε αυτές τις ανανεωτικές διεργασίες, με την υπαγωγή τους σε ένα οργανωτικό μοντέλο με έκδηλα προνοιακά χαρακτηριστικά. Οι βάσεις αυτού του μοντέλου τέθηκαν στην αρχή της δεκαετίας από την κυβέρνηση Βενιζέλου, έπειτα από εξαντλητική δημόσια διαβούλευση, με τη νομοθετική καθιέρωση ενός εκτεταμένου προγράμματος άμεσης και έμμεσης οικονομικής ενίσχυσης των λογοτεχνικών (και καλλιτεχνικών) δραστηριοτήτων. Στο επίκεντρο αυτής της βασισμένης σε κρατικούς πόρους διαδικασίας βρισκόταν ένας νέος θεσμός, τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας, η αίγλη των οποίων προσείλκυσε μερικούς από τους πιο αξιόλογους λογοτέχνες εκείνης της περιόδου. Επρόκειτο για έναν θεσμό, που υπερέβαινε τις διαχρονικές συντεχνιακές προσδοκίες για μια αμιγώς «λογοτεχνική Ακαδημία», καθώς εκχωρούσε στους λογοτέχνες έναν μόλις διακριτικά εποπτευόμενο από την κυβέρνηση και σχετικά αυτόνομο μηχανισμό για την ανακατανομή και παγίωση των αξιών που προορίζονταν να συγκροτήσουν τον «εθνικό λογοτεχνικό κανόνα».

Η εις βάρος των ανώτατων πολιτισμικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αναβάθμιση του ρόλου των λογοτεχνικών σωματείων και το πρωτοφανές ύψος της χορηγούμενης οικονομικής δαπάνης προκάλεσαν εκτεταμένη δυσαρέσκεια και μια σειρά από διαδοχικές νομοθετικές τροποποιήσεις, που οδήγησαν στην επί μακρόν αναστολή αυτής της ιδέας κι εν τέλει σε κάποιες πρώτες βραβεύσεις που δεν απέδιδαν το πνεύμα του βενιζελικού

νόμου. Η επανίδρυση των κρατικών βραβείων από το μεταξικό καθεστώς προς το τέλος της δεκαετίας διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό την προνοιακή φιλοσοφία του αρχικού νόμου, την υπήγαγε όμως σε ένα πλαίσιο λειτουργίας ολοκληρωτικά ελεγχόμενο από το δικτατορικό καθεστώς, με προσωλατρικά, προπαγανδιστικά και ακραία εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο τελέστηκαν οι επόμενες απονομές των κρατικών βραβείων στη μεταξική και στην κατοχική περίοδο, διά των οποίων βραβεύτηκαν και επαινέθηκαν τα πρόσφατα έργα ή η συνολική σταδιοδρομία δέκα οκτώ παλαιότερων και νεώτερων συγγραφέων της ευρύτερης προπολεμικής περιόδου.

Στις ενότητες των επόμενων δύο κεφαλαίων διερευνώνται οι πολύπλοκοι κοινωνικοί και ιδεολογικοί μετασχηματισμοί, που συσχετίζονται είτε άμεσα είτε έμμεσα με αυτές τις εκτεταμένες δομικές μεταβολές στα συστήματα αξιακής επικύρωσης.

Κεφάλαιο 5

Βραβεία και κράτος πρόνοιας:

Από τον συγκεντρωτικό προστατευτισμό στην προνοιακή / κορπορατική αναδιοργάνωση του λογοτεχνικού πεδίου

---

*«Καλά και τα μέταλλα,
μα πιο καλά τα μέταλλα,
γιατί και μεις χωρίς αυτά
τινάζουμε τα πέταλα»,*

Γ. Σουρής (1915)

«Η υποστήριξις του Κράτους εις τα ανεγνωρισμένα τάλαντα εξυπηρετεί το γόητρον του έθνους. [...] Εις την διεθνή ανταλλαγήν της πνευματικής δημιουργίας θα προσφέρωμεν και ημείς την ιδικήν μας. [...] Δεν δυνάμεθα να επιβάλλωμεν την δύναμίν μας διά της γεωγραφικής μας εκτάσεως. Δι' αυτό ο ρόλος μας ανήκει εις την πνευματικήν ποιότητα»,

Γ. Παπανδρέου, υπουργός Παιδείας (1931)

«Στα πόδια της λάμπανε βραχιόλια. [...] Ωραιότερο θέαμα δεν συνήνησε ποτέ ο περιπλανώμενος Εβραίος ούτε το πρότυπον συντεχνιακόν κράτος του παρελθόντος [...]»,

Α. Εμπειρικός (1935)

«Αυτή η υπόθεση [της διάδοσης του ελληνικού βιβλίου] εξ ίσου ενδιαφέρει και τους εκδότες, όσο και τους συγγραφείς. Μια κοινή προσπάθεια κ' ένας συντονισμός ενεργειών, δεν θα ήταν κατά την γνώμη μου ανώφελος. Έπειτα το κράτος, δεν θα είχε να χάσει και τίποτε»,

Κ. Σαραντόπουλος, διευθύνων σύμβουλος των εκδόσεων Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας} Α.Ε. (1937)

«Αισθάνομαι εξαιρετική χαρά και συγκίνηση διότι λαμβάνω μέρος στην τελετή αυτή όπου ευρίσκω συγκεντρωμένους σχεδόν όλους τους εκπροσώπους της Ελληνικής πνευματικής και καλλιτεχνικής κινήσεως»,

Ι. Μεταξάς, τελετή απονομής κρατικών βραβείων (1940)

«Ας πούμε την αλήθεια κι' ας αφήσουμε τη φιλολογία και τους αοριστολόγους κλαυθμυρισμούς. Κρίση γύρω απ' το καλό ελληνικό βιβλίο δεν υπάρχει, ούτε ποτέ υπήρξε»,

Χ. Λεβάντας (1938)¹

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο συσχετίζονται μεταξύ τους οι τρεις κατηγορίες μεσοπολεμικών βραβεύσεων, που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 4. Προς αυτήν την κατεύθυνση αναλύεται η σύνθετη διαδικασία, μέσω της οποίας οι ποικίλες –και συχνά αντικρουόμενες– επιμέρους ιδιωτικές και σωματειακές πρωτοβουλίες υπήχθησαν σταδιακά στο ενιαίο μοντέλο αξιακής επικύρωσης που είχε στο επίκεντρό του τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας. Στην πρώτη ενότητα διερευνώνται οι διάφορες πρακτικές, που

---

¹ Για τα παραπάνω παραθέματα, βλ. Γ. Ξερόπουλος, «Τι λέγει ο Σουρής», εφ. *Εφημερίς*, 8/1/1915, ό.π.: Ν. Γιοκαρίνης, «Με τον κ. Γ. Παπανδρέου...», ό.π.: Α. Εμπειρικός, *Υγικάμινος*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995, σ. 15 (η έμφαση είναι δική μου)· Θ. Προδρόμου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 38, 21/8/1937, σ. 12· «Ο κ. Μεταξάς απένειμε τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, 23/5/1940, Έτος 8, ΑΦ. 2754, σ. 4· «Η απονομή των καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών βραβείων» και «Συμβουλαί του κ. Πρωθυπουργού προς λογοτέχνας και καλλιτέχνας», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/5/1940, Έτος 19, ΑΦ. 6424, σ. 2 και 4· «Η απονομή των εφετεινών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων», εφ. *Ακρόπολις*, 23/5/1940, Περίοδ. Β', Έτος 12, ΑΦ. 4063, σ. 2 (η έμφαση είναι δική μου)· Χ. Λεβάντας, «Οι εχθροί του ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 7, Ιούλιος 1938, σ. 237-238.

προετοίμασαν αυτήν τη διαδικασία, ενώ στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται οι ομοιότητες και οι διαφορές των δύο νομοθετικών πρωτοβουλιών που καθόρισαν τους όρους υπό τους οποίους τα κρατικά βραβεία καθιερώθηκαν ως επίσημος πολιτισμικός θεσμός.

1. Προνοώντας για την πρόνοια

Η προνοιακή λογική, επί της οποίας στηριζόταν το νομοθετικό πλαίσιο που αφορούσε τα κρατικά βραβεία, αποτελούσε μια εντελώς νέα παράμετρο στην ελληνική λογοτεχνική πραγματικότητα της δεκαετίας του 1930. Οι κυβερνητικές παρεμβάσεις αυτής της περιόδου επέδρασαν καθοριστικά στην εξέλιξη της λογοτεχνικής ιστορίας, καθώς διευκόλυναν την αναδιάταξη της ακαδημαϊκής αξιακής ιεραρχίας και την αναθεώρηση του «εθνικού λογοτεχνικού κανόνα». Πριν προβούμε στην εξέταση των καθαυτό προνοιακών χαρακτηριστικών του θεσμού,² απαιτείται η πρότερη αναλυτική παρουσίαση των κοινωνικών διεργασιών, που προετοίμασαν αυτήν την προστατευτική πολιτική.

1.1. Η ρητορική της εθνικής/εκδοτικής κρίσης ως βάση για την «εθνική συνεννόηση»

Από το τέλος ήδη της δεκαετίας του 1910 ήταν σαφές ότι μια από τις βασικές πολιτικές αρχές της κυβερνώσας βενιζελογενούς διάνοησης αποδεχόταν ως υποχρέωση του κράτους τη μέριμνα για την επίλυση του βιοποριστικού προβλήματος των λογοτεχνών.³ Η διεθνής, εξάλλου, συγκυρία ευνοούσε αυτήν την προστατευτική πολιτική: το «κράτος πρόνοιας» και το «κορπορατικό κράτος»,⁴ δύο νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης –που συνδυάζονταν συνήθως αφενός με την προϊούσα ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και

² Η εξέταση αυτή συντελείται στη δεύτερη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

³ Στην τελετή, λ.χ., που διοργανώθηκε το 1918 στο Σιναιό Μέγαρο για την απονομή του Αριστείου στον Πολέμη, ο υπουργός Παιδείας Δ. Δίγκας παρατηρούσε πως «είναι άντικρυς εσφαλμένη η αντίληψις, ότι τα γράμματα και αι τέχναι είναι δυνατόν να ανθήσωσι και ακμάσωσιν, εάν οι μύσται αυτών αφήνωνται εγκαταλελειμμένοι εις τον σκληρόν της ζωής αγώνα, εάν μένωσιν εστερημένοι από τη στοργήν της Κοινωνίας και της Πολιτείας, εάν εργάζωνται εις το περιθώριον της κοινωνικής ζωής»· βλ. «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποίοι παρέστησαν...», εφ. *Εστία*, ό.π. Περισσότερα στοιχεία για αυτό το ζήτημα, στην Ενότητα 2 του παρόντος κεφαλαίου.

⁴ Για τις δύο έννοιες, βλ. *εδώ*, σ. 29-30 και 388-389, σημ. 163.

αφετέρου με μέτρα δραστικού περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και πρακτικές αμφισβήτησης των αξιών του Διαφωτισμού—είχαν αναδυθεί στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα ως ιδανικά οργανωτικά συστήματα για τον προληπτικό κοινωνικό έλεγχο ενόψει της κλιμακούμενης—ειδικά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την Οκτωβριανή Επανάσταση—κρίσης των αστικών καθεστώτων και του παραδοσιακού αστικού φιλελευθερισμού.⁵

Ήταν μια νέα ιστορική συνθήκη που έμελλε να επηρεάσει βαθύτατα και τις αντίστοιχες πολιτισμικές δομές των δυτικού τύπου κοινωνιών.⁶ Στην ελληνική περίπτωση, η—συνεπεία της στρατιωτικής ήττας—⁷ κατάρρευση του προστατευτικού μοντέλου της δεκαετίας του 1910 (που στηριζόταν στην πολιτική των μεμονωμένων διορισμών, της συγκεντρωτικής πολιτισμικής διοίκησης και της ολιγοπωλιακής οργάνωσης του εκδοτικού τοπίου),⁸ διαμόρφωσε ένα εντελώς νέο τοπίο στη λογοτεχνική αγορά. Η απόλυση του Δροσίνη από το Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών και η υπολειτουργία του τμήματος (μέχρι την κατάργησή του το 1926) άφησαν το λογοτεχνικό πεδίο για κάποια χρόνια ελεύθερο από τη συγκεντρωτική διοίκηση των κυβερνήσεων.⁹

⁵ Για την επίταση του κρατικού παρεμβατισμού από τα τέλη ήδη του 19^{ου} αιώνα κεξ., βλ. Γ. Πάσχος, *Κράτος δικαίου και πολιτική*, ό.π., σ. 14-16· R. O. Paxton, ό.π., σ. 38. Ήδη πριν το 1914 η κοινή παραδοχή της αναγκαιότητας για μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, ακόμη και στην ίδια την πρόμαχο του λιμπεραλισμού Μ. Βρετανία, είχε περιορίσει σημαντικά τον οικονομικό φιλελευθερισμό για χάρη ενός ευρέος κρατικού παρεμβατισμού (δηλαδή ενός «κοινωνικού», όπως ονομάστηκε, οικονομικού φιλελευθερισμού) που—κατά τη γνωστή ρήση του Λ. Τζορτζ—θα αναλάμβανε την υποχρέωση να μεριμνά για τους πολίτες «από την κούνια έως τον τάφο»: βλ. B. Haddock, ό.π., σ. 247-249. Ο Α. Λιάκος θεωρεί και τις μεταρρυθμίσεις του Μπίσμαρκ στη Γερμανία κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα ως παράγοντα που συνετέλεσε στη διαμόρφωση της έννοιας του κοινωνικού κράτους: βλ. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 21. Βλ. επίσης E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., σ. 139, 143. Για το χρονικό της Οκτωβριανής Επανάστασης και για τις επιπτώσεις της στα ευρωπαϊκά κράτη, βλ. S. Bernstein, P. Milza, ό.π., σ. 18-28. Για τις δημοσιονομικές συνέπειες του πολέμου στα ευρωπαϊκά κράτη, βλ. στο ίδιο, σ. 31-33. Στην ελληνική περίπτωση οι συγκεκριμένες τάσεις επισπεύστηκαν κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου από ειδικότερες συνθήκες, που ευνοούσαν την αγροτική μεταρρύθμιση και τη βιομηχανική ανάπτυξη: βλ. Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού...*, ό.π., σ. 229. Στην Ελλάδα, όπως και στην Αμερική, η προνοιακή πολιτική έγινε εμφανέστερη κατά τη δεκαετία του 1930. Για μια αναλυτική εξέταση της διαδικασίας μετάβασης από το πολεμικό κράτος της δεκαετίας του 1910 στο προνοιακό κράτος του αμερικανικού μεσοπολέμου, βλ. M. A. Eisner, *From Warfare State to Welfare State. World War I, Compensatory State Building, and the Limits of the Modern Order*, εκδ. The Pennsylvania State University Press, University Park/Pennsylvania 2000.

⁶ Βλ. Μ. Ψημίτης, *Κορπορατισμός: προβλήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1994, σ. 8.

⁷ Για τις οικονομικές συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων και της μικρασιατικής εκστρατείας στην ελληνική οικονομία των αρχών της δεκαετίας του 1920, βλ. M. Mazower, *Greece and the Inter-War Economic Crisis*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1991, σ. 41-72.

⁸ Βλ. *εδώ*, την Ενότητα 1 του Κεφαλαίου 2.

⁹ Το Τμήμα είχε καταργηθεί το 1920 και επανασυστήθηκε με παρέμβαση του πρίγκιπα Νικολάου το 1921. Μέχρι την οριστική του κατάργηση το 1926 διευθυντής του ήταν ο Ι. Γρυπάρης: βλ. «Συνιστάται διεύθυνσις “των Καλών Τεχνών”», εφ. *Αστραπή*, 9/12/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7639, σ. 4.

Την ίδια περίοδο, με σειρά από παρεμβάσεις ευνοϊκές για τη μεγαλοκεφαλαιακή βιομηχανική και επιχειρηματική δραστηριότητα,¹⁰ προκλήθηκε μια άνευ προηγουμένου ανάπτυξη των εκδοτικών επιχειρήσεων. Οι ενδείξεις που μαρτυρούν τη ραγδαία αύξηση της προσφοράς και της ζήτησης του βιβλίου στη μεσοπολεμική περίοδο, είναι αρκετές. Στην αγορά, λ.χ., του σχολικού βιβλίου η άρση κάθε περιορισμού ως προς τον αριθμό και τους όρους διάθεσης των εγκρινόμενων βιβλίων οδήγησε σε εντυπωσιακή αριθμητική αύξηση των διατιθέμενων *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων*, καθώς και σε ριζική ανανέωση της θεματολογίας τους.¹¹ Σύμφωνα με τον Τ. Καγιαλή, «μετά το 1922, ο εκδοτικός χώρος οργανώνεται για πρώτη φορά συστηματικά, καθώς πολλές εκδοτικές επιχειρήσεις μετατρέπονται σε ανώνυμες εταιρείες, δημιουργούνται ορισμένα μεγάλα έργα αναφοράς (όπως το Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Ελευθερουδάκη και η Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία του “Πυρσού”) και η εκδοτική παραγωγή αυξάνεται σημαντικά».¹² Ένα πλήθος, εξάλλου, δημοσιογραφικών μαρτυριών φανερώνει πως στην αρχή της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας, παρά το επιχειρηματικά δυσμενές περιβάλλον, ο εκδοτικός τομέας βρισκόταν σε κατάσταση συγκρατημένης ανάπτυξης. Παρότι λ.χ., το τύπωμα ενός λογοτεχνικού βιβλίου παρέμενε στις αρχές του 1920 μια εμπορικά ασύμφορη πράξη και παρά την επιχειρηματική αβεβαιότητα λόγω των προκηρυχθεισών εκλογών, η ελαφρά υποτίμηση του χαρτιού είχε επιτρέψει σε νέους λογοτέχνες να προβούν σε τολμηρές εκδοτικές προσπάθειες δημιουργώντας ένα κλίμα αισιοδοξίας και κινητικότητας στη βιβλιαγορά.¹³ Έτσι και το 1921, παρά τον διεθνή οικονομικό αποκλεισμό που είχε επιβληθεί στο εμπόλεμο ακόμη ελληνικό κράτος, η εκδοτική αγορά παρουσιάζεται ως ελαφρώς ανακάμπουσα λόγω της αισιοδοξίας από την προσδοκία για επέκταση της καταναλωτικής

¹⁰ Βλ. Ν. Μουζέλης, «Οικονομία και κράτος την εποχή του Βενιζέλου», στο: Θ. Βερέμης, Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα 1980, σ. 9-11. Για την επίδραση των νομοθετικών πρωτοβουλιών (που ενθάρρυναν τη μετεξέλιξη των επιχειρήσεων σε ανώνυμες εταιρείες) στον εκδοτικό χώρο, βλ. τις παρατηρήσεις του Γ. Βλαχοπάνου, «Πισκάροντας επιχειρηματικά εν καιρώ κρίσης: ο εκδοτικός οίκος Ελευθερουδάκη και το περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 3, σ. 691-692.

¹¹ Κατά τη δεκαετία του 1920 κυκλοφορούσαν 25 περίπου διαφορετικά Νεοελληνικά Αναγνώσματα – αριθμός-ρεκόρ στην ιστορία του συγκεκριμένου εκδοτικού προϊόντος· βλ. Λ. Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 87-104· Β. Ι. Τόγιας, ό.π., σ. 390-392.

¹² Βλ. Τ. Καγιαλή, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 31.

¹³ «Το φιλολογικόν βιβλίον, το οποίον ο Πόλεμος είχε καταδικάσει εις αφάνειαν, επανέρχεται εις την ζωήν», διαπίστωνε ο Τύπος με αισιοδοξία. Οι προθήκες των βιβλιοπωλείων παρουσιάζονταν να «λάμπουν από χρυσόδετα βιβλία»· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 29/12/1919, ό.π.· βλ. ακόμη: «Η φιλολογία και η τέχνη το 1919», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, ό.π.· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 673, ό.π.· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/3/1919, ό.π.

αγοράς προς Ανατολάς.¹⁴ «Το βιβλίο, παρ' όλην την κρίσιν του χάρτου, δεικνύει εξαιρετικόν οργασμόν», διαβάζουμε στο *Έθνος*, σύμφωνα με το οποίο η στρατιωτική επιτυχία θα συνοδευόταν από μεγάλη οικονομική και πολιτισμική άνθιση («[στο εξής] δεν θα έχωμεν μόνον εφοπλιστάς, αλλά και συγγραφείς»):

Και φαντάζεται κανείς ποία θα είναι η βιβλιοπαραγωγή μετ' ολίγον, όταν με την νέαν επέκτασιν των ορίων του Κράτους θα προστεθούν και άλλοι φιλαναγνώσται. Η μεγάλη Ελλάς μέλλει να λύση και το ζήτημα του βιβλίου. [...] Και η Ελλάς, η οποία επεκτείνεται εις πέντε θαλάσσας εις την Ανατολήν δεν θα ευδοκιμήση μόνον πλουτοπαραγωγικώς, αλλά και πνευματικώς. Η μία επιτυχία είναι σχετική με την άλλην. Δεν θα έχωμεν μόνον εφοπλιστάς, αλλά και συγγραφείς.¹⁵

Ιδιαίτερα αισθητή ήταν η εμπορική επιτυχία του νέου εκδότη Κ. Ελευθερουδάκη, που μέσα στην πρώτη δεκαετία της δράσης του είχε κατορθώσει να διακινήσει τα αντίτυπα χιλίων διαφορετικών εκδόσεων. «Είναι από τους αριθμούς», παρατηρούσε ο Π. Χάρης, «που δείχνουν περισσότερο από καθετί άλλο ότι σ' αυτόν τον τόπο [...] άρχισε ν' ανθίζει κάποιος πολιτισμός. Δεν ξέρω πόσοι Έλληνες edιάβασαν και τις χίλιες αυτές εκδόσεις [...]. Δεν έχω όμως καμμία αμφιβολία ότι καθεμιά από τις εκδόσεις αυτές [...] δημιουργούσε την αγάπη, το ενδιαφέρον για το βιβλίο».¹⁶ Το 1937, στο δημοσιογραφικό ερώτημα εάν η αναγνωστική συνήθεια είχε ελαττωθεί σε σχέση με το παρελθόν, η Μαριάννα Βασιλείου, που διηύθυνε τον ομώνυμο εκδοτικό οίκο, απαντούσε: «Όχι. Δεν έχω καθόλου τέτοια γνώμη. Το αντίθετο μάλιστα [πιστεύω], πως το αναγνωστικό κοινό επλήθυνε τα τελευταία χρόνια».¹⁷

Το μεγαλύτερο μέρος του αναγνωστικού κοινού έδειχναν, βέβαια, να προσελκύεται κυρίως από τα προϊόντα μιας νέου τύπου λαϊκής κουλτούρας,¹⁸ αναγκάζοντας τους μεν

¹⁴ Βλ. «Διανοητικά οχυρά», εφ. *Πρωτεύουσα*, ό.π.: «Το ελληνικόν βιβλίο», εφ. *Πρωτεύουσα*, 4/1/1921, ό.π.: «Ενδεχόμενος αριστεύς» [σκίτσο που απεικονίζει τον Α. Πορφύρα], εφ. *Πρωτεύουσα*, ό.π.: Δ. Κόκκινος, «Φαινόμενον αντιδράσεως», ό.π. Η διάδοση, άλλωστε, του βιβλίου και της εφημερίδας θεωρούνταν ως το απαραίτητο συμπλήρωμα της ενίσχυσης του εκπαιδευτικού συστήματος στις «νέες χώρες»: βλ. «Το βιβλίο», εφ. *Έθνος*, 6/9/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2363, σ. 1.

¹⁵ Βλ. «Το βιβλίο», εφ. *Έθνος*, 18/4/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2224, σ. 1· πρβλ. Αμλέτος, «Βιβλία», εφ. *Εφημερίς*, 11/6/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4972/1912, σ. 1· «Το βιβλίο», εφ. *Έθνος*, 23/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2171, σ. 1· Β., «Η διάδοσις του βιβλίου», εφ. *Ανατολή*, 15/4/1920, Έτος 1, ΑΦ. 36, σ. 1.

¹⁶ Βλ. Π. Χάρης, «Χίλιες εκδόσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 141. Περισσότερα για την εκδοτική δραστηριότητα του Ελευθερουδάκη στον Μεσοπόλεμο στο: Γ. Βλαχοπάνος, ό.π.

¹⁷ Βλ. Θ. Προδρόμου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', 7/8/1937, τχ. 36, σ. 12.

¹⁸ Περισσότερα για την ευρεία κυκλοφορία, που είχαν τα εκδοτικά προϊόντα αυτής της νέου τύπου λαϊκής κουλτούρας καθώς και για τη συνύπαρξη του «υψηλού» με το «λαϊκό» αισθητήριο σε αυτή την περίοδο – μια συνύπαρξη που κατέτεινε στη δημιουργία ενός «ενδιάμεσου» συγγραφικού ύφους κατάλληλου για το ευρύ αναγνωστικό κοινό–, στο: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π. σ. 33-59. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου εμπορικά επιτυχημένου συγγραφέα ήταν ο Τυμψηρστός, τα έργα του οποίου έφθαναν να πωλούνται μέχρι και σε 30.000 αντίτυπα: βλ. Ω., «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, 15/2/1930,

ακαδημαϊκούς συγγραφείς να διατηρούν το «ενδιάμεσο» συγγραφικό ύφος που τους είχε αναδείξει ως «γενιά», τους δε νεώτερους να αναζητούν νέους εκφραστικούς τρόπους, που θα τους επέτρεπαν είτε να ανανεώσουν είτε να εξελίξουν αυτό το υβριδικό συγγραφικό ύφος.¹⁹ Αλλά και κάποιοι από τους παλαιότερους διακεκριμένους πεζογράφους (όπως λ.χ. ο Δημητρακόπουλος ή ο Ξενόπουλος) ή και αρκετοί από τους νεώτερους (όπως ο Βενέζης, η Δασκαλάκη/Αλεξίου, ο Καραγάτσης και ο Μυριβήλης) επετύγχαναν, καθώς φαίνεται, την αρκετά ικανοποιητική εμπορική διάδοση των έργων τους με όλο και μικρότερη ανάγκη για αισθητικές υπαναχωρήσεις και αθέμιτους συμβιβασμούς.²⁰

Αυτές οι διαρθρωτικές ανακατατάξεις στην ελληνική βιβλιαγορά δεν επέφεραν μόνο τη μεγάλη αύξηση των ιδιωτικού χαρακτήρα λογοτεχνικών διαγωνισμών που παρακολουθήσαμε στην Ενότητα 3 του Κεφαλαίου 4, αλλά και έναν ευρύ επαναπροσδιορισμό των γενικών εργασιακών σχέσεων στον εκδοτικό χώρο²¹ και της ειδικότερης σχέσης μεταξύ συγγραφέων και εκδοτών. Αρκετοί ιδεολογικά ετερόκλητοι συγγραφείς, που είχαν υποχρεωθεί για βιοποριστικούς λόγους να συνεργαστούν –για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση– σε μεγάλα συγγραφικά εγχειρήματα με όρους μαζικής εκδοτικής παραγωγής (λαϊκές/μικροαστικές περιοδικές εκδόσεις, σύνταξη εγκυκλοπαιδειών κλπ.),²² ισχυρίζονταν με όλο και μεγαλύτερη έμφαση ότι η αναπτυξιακή

σ. 222-223. Σύμφωνα με τον Ξενόπουλο, το τира́ξ ενός άλλου λαοφιλούς συγγραφέα, του Α. Κυριακού, έφτανε τα 60.000 αντίτυπα· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 34. Για τις επιμέρους πτυχές αυτής της κερδοφόρας «λαϊκής» εκδοτικής παραγωγής υπάρχει μια αρκετά εκτενής βιβλιογραφία· βλ. ενδεικτικά: Χ. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μωθιστόρημα στην Ελλάδα: μύθοι-παραστάσεις-ιδεολογία*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997· πρβλ. τη βιβλιογραφία που έχει συγκεντρώσει ο Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 33-34, σημ. 16.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 183-255.

²⁰ Μέχρι το 1930, στα πρώτα είκοσι χρόνια της κυκλοφορίας του, ο «Κόκκινος Βράχος» είχε πουλήσει 8.000 αντίτυπα. Από το 1930 μέχρι το 1937, ωστόσο, ο αριθμός των πωληθέντων αντιτύπων του έργου διπλασιάστηκε σχεδόν φθάνοντας τα 15.000 αντίτυπα. Την ίδια εποχή όλα τα υπόλοιπα έργα του Ξενόπουλου αναφέρονται ως εξαντλημένα· βλ. Ω., «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, ό.π.: Θ. Προδρόμου, «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 18, 3/4/1937, σ. 12. Για την εμπορική επιτυχία του Π. Δημητρακόπουλου, βλ. «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, 30/7/1922, ό.π. Για την εκδοτική επιτυχία των έργων του Μυριβήλη, βλ. Ν. Λυκούργου, *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή του...*, ό.π., σ. 36-39, 46-48. Για την εμπορική επιτυχία των υπολοίπων αναφερόμενων λογοτεχνών, βλ. Χ. Κ., «Η έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πατρίς*, 1/1/1933, Περίοδ. Δ', Έτος 5, ΑΦ. 1733, σ. 2· Θ. Προδρόμου, «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 30-31, 26 Ιουνίου και 3 Ιουλίου 1937, σ. 12· του ίδιου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 37, 14/8/1937, σ. 12 και τχ. 41, 11/9/1937, σ. 12.

²¹ Συνθήκες συγκρουσιακές είχαν διαμορφωθεί λ.χ. μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών στον τυπογραφικό κλάδο, όπου ήδη από το 1914 είχαν σημειωθεί μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις· βλ. «Η απεργία των τυπογράφων», εφ. *Έθνος*, 27/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 121, σ. 3· «Εργασία και κεφάλαιον», εφ. *Έθνος*, 28/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 122, σ. 3· Φρίτσος, «Επί της απεργίας», εφ. *Εφημερίς*, 7/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 797/11412, σ. 1.

²² Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 42-43, 56-58.

προοπτική της βιβλιακής κατανάλωσης δεν απέβαινε επωφελής για τους ίδιους. Κατά κανόνα, όπως υποστήριζαν, ένα βιβλίο με σχετικά υψηλές αισθητικές αξιώσεις αδυνατούσε να υπερβεί τις μερικές εκατοντάδες αντιτύπων ανά έργο.²³

Η κοινωνική ενδυνάμωση των εκδοτικών επιχειρήσεων και η περιορισμένη δυνατότητα για απορρόφηση νέου στελεχιακού δυναμικού στην κρατική γραφειοκρατία²⁴ θα πρέπει πράγματι να είχε φέρει τους περισσότερους από τους μη ακαδημαϊκούς συγγραφείς του Μεσοπολέμου σε θέση εξαιρετικά δυσμενή, οικονομικά και κοινωνικά.²⁵ Πριν εκλεγεί ακαδημαϊκός, ο «επαγγελματίας της πέννας» Ξενόπουλος είχε, για παράδειγμα, οδηγηθεί σε ορισμένες επιχειρηματικές επιλογές, που επρόκειτο αργότερα να καταλήξουν στην υποχρέωση να εκχωρήσει όλα του τα συγγραφικά δικαιώματα στον εκδότη του Ι. Δ. Κολλάρου.²⁶ Απουσία μιας προνοιακής μέριμνας, ο Δημητρακόπουλος είχε επίσης υποχρεωθεί στα τελευταία χρόνια της ζωής του να διαθέσει τα συγγραφικά κέρδη του για τη μακρόχρονη νοσηλευτική του θεραπεία.²⁷ Ο Μυριβήλης, που επίσης επιδίωκε να βιοπορίζεται όσο το δυνατόν περισσότερο από τη συγγραφική του δραστηριότητα, θεωρούσε πως η μεγάλη ζήτηση των έργων του δεν επαρκούσε για να καλύψει τα έξοδα για την επανέκδοση των εξαντλημένων έργων του.²⁸ Σύμφωνα με τον Πράτσικα, η εμπορική επιτυχία των ποιοτικά αναβαθμισμένων λογοτεχνικών προϊόντων που κυκλοφορούσαν στον Μεσοπόλεμο από διάφορους εκδοτικούς οίκους (Ελευθερουδάκης, Κασταλία, «Πυρσός», «Φλάμμα») είχε στηριχθεί σε δαπάνες των ίδιων των συγγραφέων.²⁹ Σύμφωνα, λοιπόν, με την επιχειρηματολογία των λογοτεχνών, η εμπορική επιτυχία

²³ Οι εκκλήσεις για υπέρβαση της εκδοτικής κρίσης και τα συντεχνιακού τύπου αιτήματα, που προβάλλονταν ως μέτρα υπέρβασης του προβλήματος, είχαν κατακλύσει τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο και των δύο δεκαετιών του Μεσοπολέμου· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 27-35· Α. Καρακατσούλη, «Όταν τα βιβλία πουλιούνταν... αλλά δεν αγοράζονταν: η κρίση του βιβλίου τη δεκαετία του 1930», στο: *Οκτώ εισηγήσεις από τη διημερίδα για το ελληνικό βιβλίο στην κρίση (Αθήνα, 10-11/5/2013)*, εκδ. Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2013, σ. 11-18.

²⁴ Πρβλ. *εδώ*, σ. 113, σημ. 12.

²⁵ Τα ζητήματα της «κρίσης των ελληνικών εκδοτικών επιχειρήσεων» και της «κρίσης του ελληνικού βιβλίου» έχουν συγκεντρώσει το ενδιαφέρον διαφόρων μελετητών το τελευταίο χρονικό διάστημα. Για μια αναθεωρημένη κριτική εξέτασή τους και μια επαρκή συναγωγή της σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. Γ. Μιχαηλίδης, «Άνθηση και κρίση του βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 13, 2014, σ. 207-235.

²⁶ Το περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία* διεξήγαγε μάλιστα έρανο, ώστε να συγκεντρωθεί το ποσό που ο Κολλάρου απαιτούσε για την εκχώρηση των δικαιωμάτων στον συγγραφέα· βλ. *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία*, «Εκκλήση στους φίλους των γραμμάτων και των τεχνών», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 97.

²⁷ Βλ. «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

²⁸ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο*, ό.π., σ. 31-32.

²⁹ Βλ. Γ. Πράτσικας, «Η έκθεσις του βιβλίου. Αι σημειωθείσαι πρόοδοι», εφ. *Τύπος*, 27/12/1934, Έτος 1, ΑΦ. 13, σ. 2.

ορισμένων πεζογράφων επέφερε πρόσκαιρο μόνο όφελος για τους ίδιους, ενώ δεν επαρκούσε για την ευρύτερη και οριστική επαγγελματική και κοινωνική κατοχύρωση της λογοτεχνικής δραστηριότητας ως διακριτής κοινωνικής λειτουργίας.

Ως απόρροια αυτής της επιχειρηματολογίας προέκυπτε η βεβαιότητα ότι για την ενίσχυση της λογοτεχνίας που νοούνταν ως εθνικά αντιπροσωπευτική δεν επαρκούσε η απλή ηθική αναγνώρισή της, αλλά απαιτούνταν η παράλληλη ικανοποίηση των εντατικά προβαλλόμενων συντεχνιακών αιτημάτων της λογοτεχνικής κοινότητας.³⁰ Η συζήτηση για το οικονομικό status των λογοτεχνών συσχετιζόταν, δι' αυτού του τρόπου, ευθέως με την παράλληλη στερεότυπη ρητορική περί του παρακμάζοντος και επαπειλούμενου «εθνικού ιδεώδους».³¹ Ο Άγρας απέδιδε, για παράδειγμα, την ιδεολογική κρίση της εποχής του στην κατάρρευση του μεγαλοϊδεατικού εθνικισμού και στη συνεπαγόμενη οικονομική δυσπραγία των νέων λογοτεχνών.³² Έτσι, σε αντίθεση με προγενέστερες περιόδους, η αποτυχία των κρατικά διεξαγόμενων λογοτεχνικών διαγωνισμών να αποφέρουν

³⁰ Για μια εξαντλητική παρουσίαση αυτών των αιτημάτων, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 27-87. Υπ' αυτό το πρίσμα, αποκτά ξεχωριστό ενδιαφέρον η ψευδο-«απεργία» του Ξενόπουλου, που εξετάσαμε στην τελευταία ενότητα του Κεφαλαίου 2, διότι φανερώνει πως η συντεχνιακή ρητορική –που δεν χρειαζόταν κατ' ανάγκη να συνοδεύεται από κάποια αντίστοιχη συντεχνιακή πρακτική– είχε αρχίσει να αξιοποιείται προς αυτήν την κατεύθυνση και πριν από τον Μεσοπόλεμο.

³¹ Για μια εποπτεία της κρίσης του αστισμού και της ρητορικής ή των πρακτικών, μέσω των οποίων αυτή εκδηλώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 και εξής, βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., 252-255· Σ. Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι*, ό.π., σ. 145-147· Μ. Mazower, *Greece and the Inter-war Economic Crisis*, ό.π., σ. 115 κεξ· Χ. Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα· ο Μεσοπόλεμος*, μέρος 1, τμ. 2, ό.π., σ. 9-58. Περισσότερα για τη μετάβαση από την ιδεολογία του εδαφικά επεκτατικού εθνικισμού σε μια εθνικιστική ιδεολογία πολιτισμικού επεκτατισμού με περισσότερο «φιλειρηνικά» χαρακτηριστικά, στα: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 208-209· Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2006· Δ. Χ. Ξιφαράς, «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Α'», περ. *Θέσεις*, τχ. 53, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1995, πηγή: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=516&Itemid=29 [τελευταία προσπέλαση: 5/5/2015].

³² Βλ. Τ. Άγρας, «Μια υποσημείωση», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 91, 1/10/1930, σ. 1053. Η ίδια, άλλωστε, αίσθηση ενός υπό απειλή τελούντος αστισμού κυριαρχούσε και στη ρητορική της τελευταίας κυβέρνησης Βενιζέλου. Το 1930, για παράδειγμα, με αφορμή την «ασυναρτησία ιδεών και [τον] κλονισμό[ν] της πίστεως προς το ιδανικόν της Πατρίδος» στα γραπτά των αποφοίτων των γυμνασίων, ο Παπανδρέου απηύθυνε εγκύκλιο προς τους γυμνασιάρχες και τους επιθεωρητές μέσης εκπαίδευσης, με την οποία τους επεσήμαινε την επείγουσα ανάγκη για «εμπέδωσιν εθνικού φρονήματος, ηθικού χαρακτήρος και υγιούς ιδεαλισμού [εις τας] ψυχάς [των] Ελληνοπαίδων»· βλ. Γ. Παπανδρέου, «Τα ιδανικά της εκπαίδευσεως», εφ. *Εστία*, 10/12/1930, Έτος 36, ΑΦ. 13017, σ. 1. Σε κάποια, μάλιστα, ομιλία του ο Παπανδρέου καλούσε με πιο προστακτικό τόνο τους αντιφρονούντες εκπαιδευτικούς σε συμμόρφωση με το κυρίαρχο ιδεολογικό πλαίσιο: «Αυτό είναι το ευρύ διάγραμμα των Αρχών της Δημοκρατίας. Εντός αυτού οφείλει να κινείται η Εκπαίδευσις. [...] Διδάσκαλοι όμως, οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν, διότι προτιμούν είτε την Ανατροπήν, είτε την Αντίδρασιν, δικαιούνται βεβαίως να διατηρήσουν τας πεποιθήσεις των, αλλά όχι τας θέσεις των. Και μάλιστα η συμφωνία των διδασκάλων –η “πίστις”– δεν επιτρέπεται να είναι μόνον παθητική. Οφείλει να είναι θετική, παλλομένη, δημιουργική. [...] Διότι οι διδάσκαλοι [...] είναι πλάσται πνευμάτων και ψυχών – *Ανθρώπων*»· βλ. Γ. Παπανδρέου, *Κείμενα*, τμ. 1, εκδ. Μπίρης, Αθήναι 1963, σ. 194.

ικανοποιητικά αποτελέσματα δεν ερμηνευόταν με όρους τεχνικούς, αλλά ιδεολογικούς.³³ Απαντώντας σε κάποιο σχόλιο της εφημερίδας *Αθήναι*, ο *Νουμάς* υποστήριζε πως η αποτυχία του διαγωνισμού προς σύνθεση του «Ύμνου της Εκατονταετηρίδας» δεν οφειλόταν στην ανικανότητα των νέων λογοτεχνών να παραγάγουν ποιοτικά εθνικά έργα, αλλά στο γεγονός ότι «με τον Παλαμά η πατριωτική Μούσα φαίνεται πως είπε την τελευταία της λέξη στον τόπο μας».³⁴ Παρομοίως, έπειτα από την αποτυχία του διαγωνισμού για τη σύνθεση Βαλκανικού Ύμνου, ο Μπαστιάς διαπίστωνε με απογοήτευση ότι οι νέοι λογοτέχνες δεν συγκινούνταν ούτε καν από το «ειρηνιστικό εθνικό ιδανικό», ως προς το οποίο έπρεπε –όπως συμπλήρωνε με χαρακτηριστικό τόνο– «να τους μπάσουμε στο νόημα».³⁵

Η επίκληση αυτής ακριβώς της δίπτυχης (οικονομικής και εθνικής) κρίσης έθετε τις βάσεις για την προνοιακή παρέμβαση του κράτους, που επιχειρήθηκε διά μέσου του θεσμού των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας. Η κρατική μέριμνα προς οικονομική αναβάθμιση του λογοτεχνικού πεδίου εμφανιζόταν πια ως υπόθεση δημόσιου συμφέροντος. Έτσι, στην εισηγητική αρθρογραφία του Ουράνη που είχε λειτουργήσει ως έναυσμα για τη θέσπιση των βραβείων από τον Παπανδρέου, οι προτάσεις για την τόνωση της κυκλοφορίας του «ποιοτικού» ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου και για τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των συγγραφέων συνοδευόταν από παράλληλες διαβεβαιώσεις ότι μια τέτοια πρωτοβουλία επρόκειτο να αποβεί επωφελής για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο:

Ο κ. Βενιζέλος δεν παύει να δηλώνει με κάθε ευκαιρία, ότι η Ελλάδα, έχοντας πια συμπληρώσει την εθνική της αποκατάσταση, δεν αποβλέπει παρά σε έργα ειρήνης και πολιτισμού.

Είναι λοιπόν ώρα να συγκεντρώσει το Κράτος την προσοχή και τη φροντίδα του στη δημιουργία πνευματικής ζωής στον τόπο μας, στην ανύψωση του πνευματικού επιπέδου του λαού [...].³⁶

³³ Πριν από τον Μεσοπόλεμο το αντίστοιχο πρόβλημα αποδιδόταν συνήθως είτε στην έλλειψη πραγματικών ταλέντων είτε σε τεχνικής και οργανωτικής φύσεως προβλήματα που αφορούσαν τους όρους των προκηρύξεων (τις συντεταγμένες προθεσμίες για την υποβολή έργων, τα χαμηλής αξίας χρηματικά έπαθλα, τους θεωρούμενους ως ακατάλληλους κριτές κλπ.). Άλλες πάλι φορές η απαξιοτική αντίληψη για τους διαγωνισμούς εκκινούσε από τον συνειρμικό συσχετισμό τους με τους θεωρούμενους ως παρωχημένους διαγωνισμούς του αθηναϊκού ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα· βλ. Φαίδων [= Γ. Ξενόπουλος], «Οι διαγωνισμοί», ό.π.· του ίδιου, «Οι αιώνιοι διαγωνισμοί», περ. *Παναθήναια*, τχ. 318, Σεπτέμβριος 1914, σ. 186-187.

³⁴ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 690, ό.π.

³⁵ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Ο Βαλκανικός Ύμνος», ό.π.

³⁶ Βλ. Κ. Ουράνης, *Στιγμιότυπα*, ό.π., σ. 69-85 (το παράθεμα βρίσκεται στη σελίδα 80).

Η παρέμβαση του Ουράνη, όπως ο ίδιος επεσήμαινε, δεν είχε ως αποδέκτη μόνο την κυβέρνηση, αλλά και τους λογοτέχνες, που όφειλαν άμεσα να οργανωθούν σε έναν σοβαρό σωματειακό φορέα για την αποτελεσματική προβολή των αιτημάτων τους. Το 1934 το περιοδικό *Σήμερα* επέμενε στην ίδια δίπτυχη ρητορική: το κράτος όφειλε να παρέμβει υπέρ των «επαγγελματικών» συμφερόντων των συγγραφέων, ενώ οι λογοτέχνες έπρεπε να αποκτήσουν συντεχνιακή αυτοσυνειδησία αντιλαμβανόμενοι τη «βαρυσήμαντη δημόσια λειτουργία» τους.³⁷

Όπως θα δούμε στην επόμενη υποενότητα και στο επόμενο κεφάλαιο, η έτσι προωθούμενη συντεχνιακή αυτοσυνειδησία λειτουργούσε, ταυτόχρονα, ως ένας τρόπος για την επίτευξη ιδεολογικών συναινέσεων και αντιστοιχούσε με τις παράλληλες προσπάθειες για τη «μεγάλη συνεννόηση» μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων του κοινοβουλίου· προσπάθειες που απέληξαν στα διάφορα «οικουμενικά» κυβερνητικά σχήματα του Μεσοπολέμου.³⁸ Στην εν λόγω περίοδο, παρατηρείται μια τάση συστηματικής παρότρυνσης για τη σύσταση διευρυμένων σωματειακών οργανώσεων,³⁹ ώστε το κοινό συντεχνιακό συμφέρον να αμβλύνει τον κατακερματισμό της λογοτεχνικής κοινότητας σε μικρές, οριακά συντηρούμενες εστίες ιδεολογικής ή αισθητικής αυτονομίας.⁴⁰ Η

³⁷ Βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π., σ. 94-95 (η έμφαση είναι δική μου).

³⁸ Για ορισμένες πρώιμες πιέσεις προς την πολιτική ελίτ, προκειμένου να διαμορφώσει ένα τέτοιο πλαίσιο συναίνεσης, βλ. Μ. Mazower, *Greece and the Inter-war Economic Crisis*, ό.π., σ. 73 κεξ. Για την οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη της περιόδου 1926-1928, βλ. *IEE*, τμ. 15, σ. 304-310. Μετά την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1932, το αίτημα για σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης επανήλθε με πιεστικούς όρους, βλ. *IEE*, τμ. 15, σ. 317· G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1197-1204. Όταν τον Σεπτέμβριο του 1934 ο Τσαλδάρης παραπονέθηκε στον Μεταξά ότι οι προσκείμενοι σε εκείνον φιλοβασιλικοί αξιωματικοί υπονόμειαν τις προσπάθειες για συνεννόηση με τον Βενιζέλο, ο Μεταξάς «δήλωσε την αλληλεγγύη του προς τους αξιωματικούς και επανέλαβε τη σταθερή του προτίμηση για μια δικτατορία»· βλ. Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού...*, ό.π., σ. 196.

³⁹ Οι σωματειακές οργανώσεις αυτής της περιόδου παρουσιάζονται αναλυτικά στη δεύτερη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

⁴⁰ Ενδεικτικά –και αρκετά σχηματικά– μπορεί εδώ να αναφερθεί ότι οι λεγόμενοι «ελληνοκεντρικοί» συγγραφείς έτειναν να συσπειρωθούν γύρω από περιοδικά, όπως τα *Νέοι*, *Λύρα* και *Λόγος*· οι φουτουριστές γύρω από τα περιοδικά *Αρμονία* και *Φύλλα*· και οι λιγότερο ή περισσότερο σοσιαλίζοντες αισθητιστές/συμβολιστές/νατουραλιστές γύρω από περιοδικά, όπως τα *Νέοι Βωμοί*, *Βωμός*, *Μούσα*, *Ανεμώνη*, *Διανόηση*, *Αναγέννηση*, *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 109-135· Χ. Λ. Καράογλου, «Συλλογικές κινήσεις...», ό.π., σ. 210-219· Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 54-110. Πριν από τον Μεσοπόλεμο, οι συντηρητικοί κύκλοι ήταν συνήθως εκείνοι που κατέκριναν με αφοριστικές διατυπώσεις την εικόνα του κατακερματισμού, που επικρατούσε στο λογοτεχνικό πεδίο. Το 1914, το περιοδικό *Πινακοθήκη* απαξίωνε το σύνολο αυτών των νεωτεριζουσών τάσεων: «Οι νέοι, δηλαδή οι “ξυρισμένοι μαλλιαροί” –νέα και αυτή συνομοταξία– οι “Ουαλδισταί”, οι “Νουμαϊκοί” και λοιποί ισταί συγγραφιάδες και ποιητάδες βλέποντες ότι δεν εκτιμείται η ανισόρροπος μεγαλοφυΐα των απειραράθησαν να ιδρύσουν σύλλογον –παλαιό φρούτο και αυτό– διά να αντεπεξέλθουν, όχι διά της αξίας των αλλά διά του πολέμου, κατά των αναδεδειγμένων λογίων. Όχι πώς να δημιουργήσουν, αλλά πώς να χαλάσουν. Φουτουρισταί λοιπόν και εις την διπλασιασθείσαν Ελλάδα. Κάτω η φαυλοκρατία των γραμμάτων, ζήτωσαν τα φιλελεύθερα παιδιά! Και σπαθίζουν, αντιστάσεως μη ούσης, το κενόν με απειλάς κατά παντός μη ξυρίζοντος τον μύστακα, μη αναγινώσκοντος Βερερέν, ή τουλάχιστον τον Γαζίαν, τον Γκόλφην, ή τον

προοπτική για ένα, *mutatis mutandis*, πολιτισμικό «New Deal», ένα καθολικά αποδεκτό και κεντρικά σχεδιασμένο οργανωτικό σχήμα, που θα αναδιέτασσε ριζικά τους όρους παραγωγής, διακίνησης, πρόσληψης και κριτικής αποτίμησης του λογοτεχνικού προϊόντος, έστρεφε τις επιμέρους ομάδες σε έναν ενιαίο φορέα σωματειακής εκπροσώπησης, ικανό να συμμετάσχει στις εξελίξεις ως δυναμικός συνδιαμορφωτής τους. Οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις διοχετεύονταν, έτσι, σε ένα καινούργιο, «παν-εθνικό» και νομοθετικά προκαθορισμένο θεσμικό πλαίσιο.⁴¹

Ποδαβρόν, μη προσποιούμενον τον “προώρως απογοητευμένον”, μη θαυμάζοντος τον Δελμούζον, μη έχοντος έν εξωτικόν ή χωριάτικον ψευδώνυμον. Αυτή είναι η νέα φιλολογική γενεά! Άθροισμα βατράχων»· βλ. Δάφνης, «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 160, Ιούνιος 1914, σ. 61.

⁴¹ Η καλλιέργεια αυτής της επαγγελματικής αυτοσυνειδησίας είναι ένας παράγοντας που θα μπορούσε ίσως να εξηγήσει τις συνθήκες, υπό τις οποίες ένας μεγάλος αριθμός συγγραφέων (συχνά φιλελεύθερων αντιλήψεων) συνεργάστηκε (συχνά με προθυμία) με τα διάφορα δικτατορικά καθεστώτα της μεσοπολεμικής περιόδου. Οι παρεμβάσεις αυτών των καθεστώτων έγιναν δεκτές με γενική ικανοποίηση –κάτι που φαίνεται χαρακτηριστικά και στον τρόπο με τον οποίο οι περισσότεροι βραβευθέντες υποδέχτηκαν την είδηση της βράβευσής τους από αυτά. Η ικανοποίηση των «εθνικών» συντεχνιακών αιτημάτων αποτελούσε την απόλυτη προτεραιότητα, για χάρη της οποίας θυσιάζονταν συχνά οι εκάστοτε προσωπικές ιδεολογικές πεποιθήσεις. Πιο αναλυτικά, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ένας μεγάλος αριθμός λογοτεχνών και διανοουμένων προσέβλεψε στους κινηματίες στρατιωτικούς της λεγόμενης Επαναστατικής Κυβέρνησης για τη συνέχιση της βενιζελικής πολιτισμικής πολιτικής. Η νομοθετικά παράτυπη απόφαση των κινηματιών να απονεύμουν το Αριστείο σε μια πλειάδα συγγραφέων προκάλεσε γενική ικανοποίηση (βλ. *εδώ*, Κεφάλαιο 4, Ενότητα 1). Την ίδια περίοδο, επιτροπή αποτελούμενη από λογοτέχνες διαφόρων ιδεολογικών αποχρώσεων (όπως οι Γκόλφης, Μελάς, Μωραϊτίνη, Νιρβάνας, Ξενοπούλος, Πορφύρας, Συναδινός, Χορν κ.ά.) ανέπτυξε συνεργασία με τον Πλαστήρα και τον Γονατά για την ίδρυση Εθνικού Θεάτρου. Στις αρχές, τέλος, του 1923 –με πρωτοβουλία του Αιγινήτη– η Επαναστατική Επιτροπή διευθέτησε το ημερολογιακό ζήτημα. Λίγο αργότερα, ο Αιγινήτης αποδέχτηκε τη θέση του υπουργού Παιδείας στην κυβέρνηση του Πάγκαλου, επικαλούμενος λόγους εθνικής ανάγκης και ισχυριζόμενος ότι μόνο μια αυταρχική κυβέρνηση μπορούσε να επιβάλει την ίδρυση της Ακαδημίας. Μετά την ανατροπή του Πάγκαλου, ο Κονδύλης διόρισε τους λογοτέχνες Μωραϊτίνη, Ξενοπούλο και Χορν σε επιτροπή λογοκρισίας δημόσιων θεαμάτων. Ακόμη πιο εκτεταμένο υπήρξε το φαινόμενο κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, καθώς ο Μεταξάς έγινε ευρέως αποδεκτός ως «προστάτης» των γραμμάτων και των τεχνών. Οι περισσότεροι, άλλωστε, από τους βραβευθέντες από το μεταξικό καθεστώς υποδέχτηκαν την είδηση της βράβευσής τους με ικανοποίηση. Ο νεαρός Λουντέμης φέρεται να δήλωνε: «Είναι η πρώτη φορά που μέσα στη λειπή τροχιά της ζωής μου δοκιμάζω τόσο ζωηρά το άγγιγμα της συγκίνησης. [...] Δεν ξέρω πόση χαρά δοκιμάζουν οι συντιμηθέντες, η δική μου όμως είναι ανέκφραστα ζωηρή. Κύρια και περισσότερο με κάνει περήφανο το ηθικό έπαθλο και το τιμητικό ξεχώρισμα. Ξεχνώ το χρηματικό βράβευμα που ίσως κανένας άλλος δεν θα το είχε τόσο ανάγκη. Στο ηθικό προσβλέπω ζωηρά γοητευμένος απ’ την αίγλη του. Μ’ ανεβάζει τόσο που με το νόμισμα αυτό θαρρώ πως εγώ που με τόσο δισταγμό περνούσα έξω από ένα φούρνο θα μπορώ ίσως να περάσω ανενόχλητος πλάι απ’ την πόρτα του πνευματικού τεμένους». Ο Κ. Πολίτης επίσης φέρεται να «εξήρε με τα πιο εγκωμιαστικά λόγια την απόφαση της Εθνικής Κυβερνήσεως για την ώθηση που δίνει, με την καθιέρωση των βραβείων, στα γράμματα και τις τέχνες». Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, ο Σικελιανός προέβη σε αντίστοιχες δηλώσεις: «Η βράβευση του έργου μου από την Πολιτεία, με συγκίνησε τόσο περισσότερο όσο ακριβώς ήταν εντελώς αυθόρμητη από μέρος της. [...] Αν λοιπόν αυτή η αναγνώριση έδωσε σε μέ μια ειλικρινή συγκίνηση, στοχάζεστε τι κέντρισμα μπορεί να είναι στους νεότερους και άξιους μια τέτοια επίσημη βράβευση των προσπαθειών τους». Ο Βενέζης, τέλος, απηύθυνε θερμές ευχαριστίες στον ίδιο τον Μπαστιά. Για όλα τα παραπάνω, βλ. Φ. Γιοφύλλης, «Ομιλούν οι νέοι αριστείς των Γραμμάτων», εφ. *Δημοκρατία*, 26-27 Νοεμβρίου 1923, Έτος 1, ΑΦ. 19-20, σ. 3· Ο Νουμάς, «Το Εθνικό Θέατρο και οι λόγιοι», περ. *Νουμάς*, τμ. 20, τχ. 772, ό.π.· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 251-277, 259-260· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 41-43 και 100-102· Δ. Αιγινήτης, «Επισκόπησις της τεσσαρακονταετίας μου», ό.π.· Α. Κατράρο, *Ο Φίλος μου ο Καβάφης*, μετ.: Α. Ράλλη, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1970, σ. 62-63· «Ο κ. Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* (Αλεξανδρείας), ό.π.· «Σημειώματα», περ. *Αργώ*, Περίοδ. Γ’, τχ. 3, 6/9/1926, σ. 119· «Λογοκρισία

1.2. Η συγκρότηση αντι-ακαδημαϊκού μετώπου και το αίτημα για την κοινωνική του θέσμιση

Παρότι η νομοθετική καθιέρωση κρατικών βραβείων με τη συμμετοχή εκπροσώπων από λογοτεχνικά σωματεία συντελέστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η συγκεκριμένη εξέλιξη δεν προέκυψε εν κενώ. Καθ' όλη τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, παρατηρούνται έντονες διεργασίες για τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων, που θα επέτρεπαν την αρμονική συνύπαρξη όσο το δυνατόν περισσότερων λογοτεχνών σε έναν «επαγγελματικού» χαρακτήρα συλλογικό φορέα εκπροσώπησης.⁴²

θεαμάτων», εφ. *Αθήναι*, 9/10/1926, Περίοδ. Γ', Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 2· «Οι λογοτέχναι προς τον κ. Πρωθυπουργόν», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/12/1938, Έτος 17, ΑΦ. 5913, σ. 5· «Ανεγείρονται Βασιλικόν Θέατρον εν Θεσσαλονίκη και Θερινόν Λαϊκόν Θέατρον εν Αθήναις 10 χιλιάδων θέσεων», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/5/1938, Έτος 17, ΑΦ. 5697, σ. 1· Γ. Ρούσσο/π.– [sic], «Ομιλούν οι επτά λογοτέχναι που έλαβαν τα κρατικά βραβεία», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 24-30 Απριλίου και 2 Μαΐου 1939, Έτος 8, ΑΦ., 2770-2778, σ. 2· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, ό.π.: Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια αναδιοργάνωση κ' ένας αγώνας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1342. Περισσότερα για την υποστήριξη που παρείχε ένα μεγάλο μέρος της λογοτεχνικής κοινότητας στη μεταξική πολιτισμική πολιτική, στο: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 72-75, 173-180, απ' όπου αντλώ και την πληροφορία για την ευχαριστήρια δήλωση του Βενέζη αναφορικά με τη βράβευσή του (στο ίδιο, σ. 74, σημ. 112).

⁴² Οι προσπάθειες αυτές διέφεραν αρκετά από τα μοντέλα ενοποίησης της λογοτεχνικής κοινότητας της προ του 1920 περιόδου (Φ.Σ. «Παρνασσός», Σύλλογος προς Διάδοσιν Ελληνικών Γραμμάτων, Σ.Δ.Ω.Β., συγκεντρώσεις σε «σαλόνια» ή καφενεία κλπ.). Ο Φ.Σ. «Παρνασσός», για παράδειγμα, λειτουργούσε ως ένα είδος υποκατάστατου της Ακαδημίας και οι πρωτοβουλίες του είχαν περισσότερο τον χαρακτήρα γενικών πολιτισμικών δραστηριοτήτων, που σπάνια αποσκοπούσαν στη συστηματική προβολή συντεχνιακών αιτημάτων· βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 70, 79, 87, 125-135, 144, 149, 154, 155, 162, 167, 178, 203, 264, 266, 307, 314-317, 320-321. Την ίδια αφομοιωτική δυναμική φαίνεται πως είχαν και οι οργανωμένες δεξιώσεις στα σπίτια των Βλάχου, Παλαμά, Παρρέν, Σκουλούδη και Σουρή· βλ. Γ. Παπακόστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας*, ό.π. Αλλά και κατά τη δεκαετία του 1910 οι κοινωνικές συνθήκες δεν έμοιαζαν ώριμες για τη σωματειακή αυτο-οργάνωση των λογοτεχνών. Στην εν λόγω περίοδο παρατηρούνται περισσότερο μεμονωμένες εκδηλώσεις μιας διάχυτης «συναδελφικής» αλληλεγγύης, όπως π.χ. αιτήματα για παροχή τιμητικών συντάξεων σε ηλικιωμένους ή δυσπραγούντες συγγραφείς. Μερικά παραδείγματα: το 1919 η *Εστία* πρότεινε να επιδοθούν οι 2.000 δραχμές τού μη απονεμηθέντος Αριστείου στις οικονομικά εξαθλιωμένες αδερφές του Παπαδιαμάντη. Την ίδια εποχή διατυπώθηκαν αιτήματα για παροχή μόνιμων τιμητικών συντάξεων στους Βλαχογιάννη, Βουτιεριδίη, Βουτυρά, Δαραλέξη, Καζαντζάκη, Καμπάνη, Ματσούκα, Μωραϊτίδη, Ξερόπουλο, Περεσιάδη, Φιλίντα και Χατζόπουλο. Για την περίπτωση του Ματσούκα είχε γίνει, μάλιστα, εισήγηση και στη Βουλή, η οποία τελικά απορρίφθηκε, προκαλώντας την αποδοκιμασία του Παλαμά και της *Εφημερίδος*. Παράλληλα, είχαν αρχίσει να διατυπώνονται κάποια μεμονωμένα αιτήματα για τη βελτίωση των όρων παραγωγής της συγγραφικής εργασίας και την άρση της εκμετάλλευσής της από τις εκδοτικές επιχειρήσεις. Από την ίδια σκοπιά αποδοκιμάζονταν ως καθυστερημένες και οι βραβεύσεις του Βώκου, του Παπαδιαμάντη, του Μωραϊτίδη και του Μαρτζώκη, λογοτεχνών δηλαδή που η επίσημη αναγνώρισή τους ως «εθνικών» στο τέλος της ζωής τους –και πιθανόν παρά τη θέλησή τους– δεν συνοδευόταν από παράλληλη προνοιακή μέριμνα για την επίλυση των προβλημάτων υγείας, κοινωνικής απομόνωσης ή και οικονομικής εξαθλίωσης, που αντιμετώπιζαν. Ενώ, για παράδειγμα, ήταν γνωστό ότι ο Παπαδιαμάντης, σύμφωνος προς τη χριστιανική ηθική, φερόταν να αποστρέφεται την τυπολογία των τιμητικών εκδηλώσεων, το 1908 διοργανώθηκε (από τον Φ.Σ. «Παρνασσός», υπό την αιγίδα της πριγκίπισσας Μαρίας Βοναπάρτη και με πρωτοβουλία του Προβελέγγιου, του Νιρβάνα και του Κακλαμάνου) μια πανηγυρική εκδήλωση προς τιμήν του, από την οποία ο ίδιος μάλιστα απουσίαζε· βλ. «Της ημέρας: Το μέταλλιον της τέχνης», εφ. *Σκριπ*, 16/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20,

Στα τέλη του 1924 και τις αρχές του 1925, λίγο δηλαδή πριν από την «ακαδημοποίησή» τους, έξι καταξιωμένοι συγγραφείς (ο Γρυπάρης, ο Δροσίνης, ο Λιδωρίκης, ο Μελάς, ο Νιρβάνας και ο Παλαμάς) ηγήθηκαν μιας πρωτοβουλίας για τον κεντρικό συντονισμό εκείνων των τρεχουσών συγγραφικών δραστηριοτήτων, που νοούνταν ως εθνικές. Έχοντας συγκροτήσει συντακτική επιτροπή, που συντονιζόταν από τον διευθυντή του Τμήματος Γραμμάτων και Τεχνών του υπουργείου, Ι. Γρυπάρη, αυτοί οι συγγραφείς ξεκίνησαν την έκδοση του περιοδικού *Εικονογραφημένη της Ελλάδος*, αφού είχαν προηγουμένως απευθύνει «σοβαράς συστάσεις» (όπως αναφέρουν τα σχετικά δημοσιεύματα) στον επιχειρηματία Πολύβιο Λεκό, προκειμένου να αναλάβει την οικονομική υποστήριξη του εγχειρήματος. Άμεσος στόχος της πρωτοβουλίας ήταν να συστεγαστούν οι θεωρούμενοι ως καλύτεροι λογοτέχνες και καλλιτέχνες της εποχής σε ένα έντυπο με «εθνικό» χαρακτήρα ώστε, όπως διευκρίνιζε η επιτροπή, «ν' ανυψ[ωθούν] και διαδ[οθούν] τα Ελληνικά Γράμματα» και να προωθηθεί η «εθνική αναδημιουργία, ήτις από παντού προαναγγέλλεται». Πράγματι, η επιτροπή κατόρθωσε να εξασφαλίσει τη θετική ανταπόκριση «υπερεκατόν επιλέκτων εργατών των γραμμάτων και της τέχνης» κι έτσι στις σελίδες του περιοδικού δημοσιεύτηκαν έργα ετερόκλιτων ιδεολογικά και αισθητικά συγγραφέων, όπως του Τ. Άγρα, του Γ. Αθάνα, του Γ. Βλάχου, του Α. Θρύλου, της Ρ. Ιμβριώτη, του Σ. Μυριβήλη, του Γ. Ξενόπουλου, της Κ. Παρρέν και του Α.

ΑΦ. 7416, σ. 1· [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 23/2/1915, ΑΦ. 128/5428, σ. 2· «Αι αδελφαί του Παπαδιαμάντη», εφ. *Εστία*, 26/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8806, σ. 1· Σ. Δάφνης, «Οι λόγιοι και το κράτος», εφ. *Εφημερίς*, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 916/11531, 8/6/1914, σ. 1· «Αι προσωπικά συντάξεις», εφ. *Αθήναι*, 23/12/1914, Έτος 12, ΑΦ. 66/5336, σ. 2· W. [= Κ. Παλαμάς], «Οι παρηγορηταί», εφ. *Εμπρός*, 16/10/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6483, σ. 1-2· «Η απορριφθείσα σύνταξις», εφ. *Εφημερίς*, 26/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1116/11722, σ. 1· Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 303· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 229. Στην περίπτωση του Μαρτζώκη, ο Βάρναλης παρατηρούσε με το χαρακτηριστικό σατιρικό του ύφος ότι «όταν ψυχομαχούσε λησμονημένος από όλους [...] στον “Ευαγγελισμό”, τότε τότε θυμήθηκε η ελληνική κυβέρνηση και του απένειμε το λιλί του “αργυρού σταυρού του Σωτήρος”! Τον...έσωσε!» (βλ. Κ. Βάρναλης, ό.π., σ. 60). Κάποτε και οι ίδιοι οι ευνοούμενοι από τις κυβερνητικές παρεμβάσεις λογοτέχνες έδειχναν να δυσφορούν, όταν η ηθική αναγνώριση δεν συνοδευόταν και από παράλληλη έμπρακτη οικονομική ενίσχυση (βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Τι λέγει ο Σουρής», ό.π.: «Φιλολογική συγκέντρωσις», εφ. *Νέα Ελλάς*, 10/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 485, σ. 3· «Λακωνικά: Τα μετάλλια», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, ό.π.: «Το επίδομα», εφ. *Εστία*, 2/1/1915, ό.π.: Ο Πολυντάρ, «Αθηναϊκά ώρα: Οι βαρυτάλαντοι», εφ. *Καιροί*, 18/2/1915, Έτος 43, ΑΦ. 47, σ. 1· «Της ημέρας: Το μέταλλον της τέχνης», εφ. *Σκριπ*, 16/1/1915, ό.π.). Η παροχή, αντιθέτως, χρηματικών επάθλων στους διαγωνισμούς του Υπουργείου Στρατιωτικών έγινε δεκτή με ικανοποίηση (βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Στρατιωτικά διηγήματα», ό.π.). Για μια χιουμοριστική αντιμετώπιση των αιτημάτων για παροχή σύνταξης σε λογοτέχνες, βλ. «Ο Νικολός», εφ. *Εφημερίς*, 8/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1069/11675, σ. 1· «Μωραϊτίδης», εφ. *Εφημερίς*, 17/11/1914, ό.π. Για αντίστοιχου χαρακτήρα αιτήματα που απηύθυνε την ίδια εποχή η καλλιτεχνική κοινότητα στις κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων, βλ. Σ. Μοσχονάς, *Καλλιτεχνικά σωματεία και ομάδες τέχνης στην Ελλάδα κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα: η σημασία και η προσφορά τους*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α, Αθήνα 2010, σ. 27-30, 129-138. Για μια επισήμανση της ελλείπουσας διάθεσης για σωματειακή οργάνωση, βλ. «Γράμματα και θέατρον: οι συγγραφείς ομιλούν», εφ. *Αθήναι*, 1/9/1915, Έτος 13, ΑΦ. 288/5618, σ. 1.

Σικελιανού. Ταυτόχρονα, όμως, επιδιωκόταν να προσδοθεί συντεχνιακός χαρακτήρας σε όλη αυτή τη δραστηριότητα, αφού αντιμετωπιζόταν ως προ-στάδιο για τη σύσταση μιας «Ομοσπονδίας των Διανοουμένων Τάξεων της Ελλάδος», που θα τελούσε υπό την προστασία του Προέδρου της Δημοκρατίας.⁴³

Και μπορεί η συγκεκριμένη πρωτοβουλία να μην ευοδώθηκε τελικά –πιθανότατα λόγω της επακολουθήσασας πολιτειακής εκτροπής– ωστόσο είναι σαφές πως φανέρωσε το πλαίσιο, μέσα στο οποίο επρόκειτο εφεξής να λειτουργήσουν οι διάφορες παρεμφερείς προσπάθειες, που επακολούθησαν. Τα περιοδικά που θα διεκδικούσαν ηγετικό ρόλο στο εγχείρημα της λεγόμενης «εθνικής αναδημιουργίας» συνδύαζαν συνήθως τη ρητορική της εκδοτικής κρίσης με διακηρύξεις περί ιδεολογικής ανεξιθρησκίας, απευθύνοντας ανοιχτές προσκλήσεις συνεργασίας προς κάθε κοινωνική και ταξική κατεύθυνση. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι βέβαια το περιοδικό *Νέα Εστία*, που, σύμφωνα με τις προγραμματικές του διακηρύξεις, φιλοδοξούσε «να συγκεντρώνη ὅστας σελίδας του την πνευματικήν ζωήν του Έθνους με τους διαπρεπεστέρους αυτής κ' εις κάθε κλάδον ειδικωτέρους αντιπροσώπους».⁴⁴ Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, με την ενσωμάτωση του Π. Χάρη στη διεύθυνση του περιοδικού, οι «εθνικές» του αυτές επιδιώξεις⁴⁵ άρχισαν

⁴³ Για όλες τις ανωτέρω πληροφορίες, βλ. «Προς την ομοσπονδία των διανοουμένων», εφ. *Δημοκρατία*, 14/1/1925, Έτος 2, ΑΦ. 440, σ. 2· Η Διεύθυνσις της Συντάξεως, «Η Εικονογραφημένη της Ελλάδος», περ. *Εικονογραφημένη της Ελλάδος*, Έτος 1, τχ. 1, Ιανουάριος 1925, σ. 2.

⁴⁴ Βλ. Η Διεύθυνσις, «Προς τους αναγνώστας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 1, 15/4/1927, σ. 3. Για αντίστοιχες αναφορές περιλαμβανόμενες στις προγραμματικές διακηρύξεις των *Νέων Γραμμάτων*, των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* και της *Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, βλ. Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα*, ό.π., σ. 28-29· «Τα “Νεοελληνικά Γράμματα”», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 1, 5/12/1936, σ. 2· «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 1, Νοέμβριος 1937, σ. 45. Αντίστοιχες διακηρύξεις ιδεολογικής ανεξιθρησκίας υπήρχαν και στα ξένα πρότυπα των ελληνικών περιοδικών, όπως π.χ. στην *Revue des Deux Mondes*· βλ. Α. Καρακατσούλη, «Τύπος εξουσία και παράδοση· η *Revue des Deux Mondes* στον Μεσοπόλεμο», περ. *Μνήμων*, τχ. 23, Ιανουάριος 2001, σ. 303. Τον ημι-θεσμικό, ρυθμιστικό χαρακτήρα που έτεινε εξ αρχής να προσλάβει το συγκεκριμένο περιοδικό φανερώνει κατ' αρχάς το γεγονός ότι ο διευθυντής του, Γ. Ξενόπουλος, προσεκλήθη μαζί με τους επίσημους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους στις τριήμερες εορταστικές εκδηλώσεις του 1929 για τα εκατόχρονα του γαλλικού περιοδικού *Revue des Deux Mondes*· βλ. «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα Εκατόχρονα της “Revue des Deux Mondes”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 71, 1/12/1929, σ. 1031-1032. Η *Revue des Deux Mondes*, που έχει υποστηριχτεί πως υπήρξε το πρότυπο βάσει του οποίου σχεδιάστηκε η *Νέα Εστία*, ήταν ένα περιοδικό με παρεμφερή θεσμικό ρόλο εντός του γαλλικού λογοτεχνικού πεδίου λειτουργώντας ως ενδιάμεσος φορέας μεταξύ της λογοτεχνικής κοινότητας και της Ακαδημίας· βλ. Α. Karakatsouli, “L'élite intellectuelle et ses revues: Rédaction et lectorat de la *Revue des Deux Mondes* et de la *Nea Estia* en Grèce pendant les années Trente”, στο: *Cahiers balkaniques*, Numéro hors-série: *Les élites freccues modernes, XVIIIe-XXe siècles: Identités, modes d'action, representations*, XXIIIe Congrès des néohellénistes des Universités francophones (Inalco, Paris, 27-29 Ιούνιος 2013), Publications Langues O', 2015, σ. 13-23· Α. Καρακατσούλη, «Τύπος εξουσία και παράδοση...», ό.π., σ. 297-318.

⁴⁵ Το νέο διευθυντικό σχήμα (Ξενόπουλος-Χάρης) επαναδιατύπωνε τις «υπερ-ιδεολογικές» επιδιώξεις του περιοδικού: «Η “Νέα Εστία” δεν υπήρξε περιοδικό ομάδος ούτε ήθελε να εκφράσει έναν κύκλο λογοτεχνών. Είχε φιλοδοξία πολύ ευρύτερη: να συγκεντρώνει την εκλεκτότερη εργασία των λογοτεχνών»· βλ. Γ.

να προσλαμβάνουν και καθαρά συντεχνιακό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τις νέες διακηρύξεις, οι απώτεροι στόχοι του περιοδικού που ήταν τη διεύρυνση και ηθική διάπλαση του ευρέος αναγνωστικού κοινού,⁴⁶ η «ανύψωση του πνευματικού επιπέδου των Ελλήνων, και [η] δημιουργία σταθερών αισθητικών κριτηρίων», περνούσαν μέσα από την ικανοποίηση αιτημάτων, όπως η ελάττωση του δασμού για το χαρτί των λογοτεχνικών εκδόσεων ή η υποχρεωτική αναγραφή ενός μικρού κονδυλίου στους προϋπολογισμούς των δήμων και των κοινοτήτων για την αγορά βιβλίων και το βαθμιαίο σχηματισμό λαϊκών βιβλιοθηκών.⁴⁷ Ο κομβικός ρόλος του περιοδικού για τη διαμόρφωση του νέου προνοιακού πλαισίου έγινε, εξάλλου, αισθητός και το 1931, όταν (όπως είδαμε στην τέταρτη ενότητα του Κεφαλαίου 4) ο Γ. Παπανδρέου ανέθεσε στον Π. Χάρη να διεξαγάγει ένα είδος δημόσιας διαβούλευσης για τον ακριβή προσδιορισμό του τρόπου απονομής των κρατικών βραβείων. Τον Φεβρουάριο του 1936 η συμβολή του περιοδικού σε αυτές τις διεργασίες αναγνωρίστηκε επισίμως, με τη βράβευση του περιοδικού από την τότε κυβέρνηση (βλ. Πίνακα 4.15), καθώς και με την παράλληλη προώθησή του στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.⁴⁸

Στα εγχειρήματα της *Εικονογραφημένης* και της *Νέας Εστίας* μπορεί κανείς να διακρίνει τα χαρακτηριστικά ενός έκδηλου «ακαδημαϊκού» πνεύματος. Κατά τη διάρκεια της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας, ο «ακαδημαϊσμός» είχε γενικώς ταυτιστεί στις συνειδήσεις των περισσοτέρων συγγραφέων με μια νέα εκδοχή κοινωνικής συντήρησης, αφού οι εκπρόσωποί του επιδίωκαν να ταυτίσουν την έννοια της «προόδου» με την απλή

Εννόπουλος, Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Η “Νέα Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 145, 1/1/1933, σ. 45.

⁴⁶ «[Επιδίωξη της *Νέας Εστίας* είναι] να καθοδηγεί με την κριτική της, να κατατοπίζει τους αναγνώστες για τα πνευματικά ζητήματα της εποχής και προπάντων να μορφώνει το γούστο του μεγάλου κοινού, που είναι η σπουδαιότερη προϋπόθεση για την καλή ανάπτυξη μιας λογοτεχνίας»· στο *ίδιο*. Πρβλ. Γ. Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Έτος Όγδοον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 37-38.

⁴⁷ *Στα ίδια*.

⁴⁸ «Πράξις 6^η της Ολομελείας του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου τής 13^{ης} Φεβρουαρίου 1936. Λαβόν υπόψη σχετικήν εισηγητικήν έκθεσιν των κ. Θ. Παρασκευοπούλου και Ι. Χαντέλλη περί του εις την κρίσιν του υποβεβλημένου δεκαπενθημέρου λογοτεχνικού Περιοδικού “Νέα Εστία” [...], αποφαίνεται ότι το Σον Υπουργείον δύναται να συστήση την ανάγνωσιν τού περι ού πρόκειται λογοτεχνικού Περιοδικού εις τους κ. λειτουργούς της τε Μέσης και της Δημοτικής Εκπαιδευσεως και την επί τω σκοπώ τούτω προμήθειαν αυτού παρά των Βιβλιοθηκών των σχολείων της Μέσης και της Δημοτικής Εκπαιδευσεως, διότι το περιοδικόν τούτο, εν τω οποίω συνεργάζονται οι διαπρεπέστεροι εκπρόσωποι των Ελληνικών γραμμάτων και τεχνών, συγκεντρώνει ολόκληρον την λογοτεχνικήν και καλλιτεχνικήν κίνησιν της εποχής μας, η δε παρακολούθησις αυτού υπό των Εκπαιδευτικών λειτουργών θα ωφελήση αυτούς ουσιωδώς [...]. Ο Πρόεδρος: Δ. Ι. Λάμψας. Ο Αντιπρόεδρος: Ι. Ρωμανός. Τα έκτακτα μέλη: Ν. Λούβαρης, Θ. Σκούφος. Τα τακτικά και αιρετά μέλη: Ι. Χαντέλλης, Ε. Σέκκερης, Θ. Παρασκευόπουλος, Ι. Σκουτερόπουλος, Δ. Σουχλέρης, Α. Λιούμπας» βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Αγώνες και ικανοποιήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 221, 1/3/1936, σ. 361-362.

ηλικιακή ανανέωση, κάτι που συνεπαγόταν την παράλληλη διατήρηση της υφιστάμενης, αυστηρά διαβαθμισμένης αξιακής ιεραρχίας.

Αυτή η συντηρητική αντίληψη είναι πρώτ' απ' όλα ορατή στον τρόπο με τον οποίο ο «κύκλος Δροσίνη-Παλαμά» μεταβίβασε τις διοικητικές του αρμοδιότητες στους αμέσως νεότερους ηλικιακά –αλλά πάντοτε «θεσμισμένους»– συγγραφείς (Βουτιεριδίη, Γρυπάρη, Νιρβάνα, Ξενόπουλο, Μαλακάση κλπ.), τη στιγμή ακριβώς κατά την οποία ο ίδιος «προβιβαζόταν» στους ακαδημαϊκούς θώκους, φθάνοντας έτσι στο απόγειο της κοινωνικής του καταξίωσης.⁴⁹ Παράλληλα, καταβαλλόταν κάθε προσπάθεια να αποθαρρυνθούν οι απαιτήσεις για μια περαιτέρω διεύρυνση της ακαδημαϊκής ελίτ. Το 1928 λ.χ. ο Νιρβάνας αποστασιοποιούνταν από το αίτημα για σύσταση μιας ξεχωριστής, αυτόνομης λογοτεχνικής Ακαδημίας. Κατά τη γνώμη του, προείχε η παγίωση της υφιστάμενης Ακαδημίας, ώστε «να γίνη κέντρον εθνικών μελετών».⁵⁰ Δύο χρόνια αργότερα, η διευθυνόμενη από τον Ξενόπουλο *Νέα Εστία*⁵¹ ισχυριζόταν ότι μια ενδεχόμενη αθρόα «ακαδημοποίηση» λογοτεχνών θα κατέληγε σε εκφυλισμό του θεσμού:

⁴⁹ Από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο Δροσίνης και ο Παλαμάς άρχισαν να περνούν σταδιακά σε μια κατάσταση «τιμητικής αποστρατείας». Το 1923 ο Παλαμάς προήχθη από γενικός γραμματέας του πανεπιστημίου στον βαθμό του υπουργικού διευθυντή Α' Τάξεως, προκειμένου να δημιουργηθούν ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη συνταξιοδότησή του. Το φθινόπωρο του 1924, λίγους μήνες μετά την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας, η Γαλλική Δημοκρατία απένειμε, όπως είδαμε –μέσω της γαλλικής πρεσβείας–, το βαθμού *Chevalier* παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής στον Δροσίνη και τον Παλαμά, τιμώντας το λογοτεχνικό τους έργο και τη συμβολή τους στη διάδοση των γαλλικών πνευματικών αξιών και στην ανάδειξη του νεοελληνικού πολιτισμού. Το 1926 οι ίδιοι συγγραφείς αναγορεύτηκαν ακαδημαϊκοί. Η εκλογή ιδίως του Παλαμά και αργότερα του Καμπούρογλου ως προέδρων της Ακαδημίας επιστέγαζαν με τον πιο εμβληματικό τρόπο αυτό το εγχείρημα (στη θέση του προέδρου της Ακαδημίας προβιβαζόταν αυτοδίκαια ο εκλεγμένος από το σύνολο των τακτικών της μελών αντιπρόεδρος του προηγούμενου έτους, Οργανισμός 1926· ΣΑ. 1926· Ν.4398/1929, Άρ. 40, 41, 45-47, 119 και Άρ. 115, §2-3). Η «τιμητική αποστρατεία» της «ομάδας Δροσίνη» συνεπέφερε αυτομάτως και τον διοικητικό προβιβασμό των διαδόχων της· έτσι, το κενό που άφηνε πίσω της αυτή η ομάδα καλύφθηκε –με μέριμνα του ίδιου του Δροσίνης– από νεότερους, επίσημα αναγνωρισμένους λογοτέχνες. Μετά από την πρόσκαιρη κατάργηση του Τμήματος Γραμμάτων και Τεχνών και την υποχρεωτική παύση της βενιζελικής πνευματικής ελίτ από τα υπηρεσιακά της καθήκοντα στην εποχή των αθρόων εκκαθαρίσεων της διετίας 1920-1922, ο Δροσίνης επανήλθε προσωρινά στην υπηρεσία το 1922, για να αφήσει στη συνέχεια ως διάδοχό του τον Γρυπάρη. Αργότερα, ο Δροσίνης θα άφηνε ως συνεχιστή του στις εργασίες του Σ.Δ.Ω.Β. τον λαογράφο Δ. Λουκόπουλο· βλ. Γ. Δροσίνης, *Απαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 70, 387-388 και 394-395· του ίδιου, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 701· «Τα απονεμηθέντα και προκηρυχθέντα βραβεία και έπαθλα», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2238, σ. 3· «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, ό.π., σ. 79· «Τα γράμματα εν διωγμώ», εφ. *Εστία*, ό.π.· «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, ό.π.· «Διά τον κ. Καλομοίρη», εφ. *Αθήναι*, ό.π.· «Γράμματα και τέχνα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 239-240, ό.π., σ. 95· «Ο κ. Καλομοίρης παρητήθη», εφ. *Αθήναι*, ό.π.· «Η κριτική του κράτους», εφ. *Εστία*, ό.π.· «Ο κ. Παλαμάς», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 30/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 165, σ. 2.

⁵⁰ Βλ. Μ.Δ.Σ., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, ό.π., σ. 379-381.

⁵¹ «Η Ακαδημία Αθηνών είναι και κάμνει ό,τι είναι και ό,τι κάμνουν όλοι αι Ακαδημαίαι του κόσμου. Αν μεταξύ των εταίρων της υπεισήλθον μερικοί ανάξιοι, ή αν απεκλείσθησαν από αυτήν μερικάί αξίαι, αυτό εμπορεί εξαίρετα να διορθωθή με τον καιρόν, διότι μόνον κατ' όνομα οι Ακαδημαϊκοί είναι «αθάνατοι»· βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 81, 1/5/1930, σ. 500-501.

Τι θέλετε λοιπόν, να μουν μέσα όλοι; Και να γίνη με την “ακαδημαϊκευση” των λογοτεχνών μας ό,τι έγινε μια φορά με το Αριστείο των Γραμμάτων; Επειδή δηλαδή πεισμάτωσαν να μη το δώσουν μόνο σ’ εκείνους που έπρεπε, το ’δωσαν ομαδόν σε όλους, “γούρμους κι’ άγουρους, ανθούς και μολοχίτες”, και το εστέρησαν έτσι από κάθε σημασία διακριτική. Έτσι τώρα και με την Ακαδημία;⁵²

Στους περί την Ακαδημία λογοτεχνικούς και δημοσιογραφικούς κύκλους επικρατούσε, άλλωστε, η άποψη ότι η αναγόρευση του Παλαμά σε πρόεδρο της Ακαδημίας και η απόδοση κρατικών βραβείων στον Νιρβάνα και τον Ξενόπουλο ή η εκλογή τους ως ακαδημαϊκών αποτελούσαν επαρκείς εκδηλώσεις αναγνώρισης της λογοτεχνικής κοινότητας και, υπ’ αυτήν την έννοια, σαφείς ενδείξεις «κοινωνικής προόδου».⁵³ Αλλά και στις αρχές της δεκαετίας του 1920, προβαλλόταν ως ένδειξη κοινωνικής προόδου η προώθηση μιας θεσμικά ελεγχόμενης ανανέωσης μέσω των διαγωνισμών του Ωδείου και του Παρνασσού, με κριτές (όπως είδαμε στην τρίτη ενότητα του Κεφαλαίου 1) τους κύριους εκπροσώπους της μετριοπαθούς βενιζελικής και αντι-βενιζελικής διανόησης (Γ. Δροσίνη, Σ. Μενάρδο, Γ. Πωπ, Σ. Σακελλαρόπουλο, Α. Σκιά, Α. Φιλαδέλφεια), με το επιχείρημα ότι αυτή η διαδικασία –χωρίς να αποκλείει τις υποψηφιότητες των εγνωσμένου κύρους ποιητών– παρείχε ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις για την ανάδειξη ηλικιακά νέων

⁵² Βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Ακαδημαϊκά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 77, 1/3/1930, σ. 271.

⁵³ «Λέγουν ότι η Ακαδημία υποτιμά την λογοτεχνίαν», παρατηρούσε ο Σ. Μενάρδος. «Αυτό δεν είναι αληθές, αφού η Ακαδημία εξέλεξε παμνηφεί πρόεδρόν της τον κ. Παλαμάν»· βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 81, ό.π. Ο *Νουμάς* αντιμετώπιζε την εκλογή Παλαμά ως «νίκη του Δημοτικισμού, νίκη της Ποιητικής Ιδέας, αναγνωρισμένης κι από την Επιστήμη»· και συμπλήρωνε: «Ελπίζουμε πως θα φουσήξει τώρα κ’ εκεί μέσα κάποιο αεράκι ζωντανίας και πλατύτερης συγχρονισμένης αντίληψης»· βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 790, ό.π. Η συντηρητική εφημερίδα *Πρωΐα* παρατηρούσε για την εκλογή του Νιρβάνα τα εξής: «Η εκλογή του Παύλου Νιρβάνα ως ακαδημαϊκού εξαγνίζει την Ακαδημίαν Αθηνών διά την καταγωγήν της και τον εν γένει τρόπον της αρχικής της συγκροτήσεως. [...] Ο τίτλος του ακαδημαϊκού, χωρίς να προσθέτη τίποτε εις την ανεγνωρισμένην αξίαν του καλλιτέχνου του λόγου, προσθέτει αρκετά εις εκείνους οι οποίοι τον εξέλεξαν δι’ αυτόν»· βλ. «Ο νέος ακαδημαϊκός», εφ. *Πρωΐα*, 28/1/1928, Έτος 3, ΑΦ. 776, σ. 5· «Εκλογή νέων Ακαδημαϊκών», εφ. *Πρωΐα*, 27/1/1928, Έτος 3, ΑΦ. 775, σ. 2. Ένδειξη προόδου θεωρούσε και η *Νέα Εστία* τη βράβευση ενός έργου του Ξενόπουλου, υπό την έννοια ότι αντέβαινε στην επιθυμία του Δροσίνη και της προσκείμενης σε αυτόν εφημερίδας *Εστία*: «Η εφημερίς “Εστία”, επίσημο ως τώρα όργανο της Ακαδημίας Αθηνών, –για να μην πούμε δηλαδή το αντίθετο, ότι η Ακαδημία Αθηνών ήταν ως τώρα το επίσημο όργανο της εφημερίδος “Εστία”– φαίνεται ότι δεν αναγνώρισε την απονομή [του βραβείου στον Ξενόπουλο] ή ότι δεν έγινε με την άδειά της. Και στην αναγραφή των βραβείων [...] αλλοίωσε μόνο τ’ όνομα του συγγραφέα μέχρι του αγνωρίστου [...]. Ωστόσο το γεγονός [της βράβευσης] είν’ ευχάριστο. Η Ακαδημία άρχισε να κάνη και πράγματα που δεν τα εγκρίνει η “Εστία”. Κι’ αυτό ευχόμεθα να εξακολουθήση, γιατί ομολογουμένως ήταν πολύ ταπεινωτικό για σοφούς της περιωπής των Ακαδημαϊκών μας, να μη μπορούν να κάμουν το παραμικρό, αν δεν ρωτούσαν πρώτα την “Εστία”. Και καλά όσο ήταν “εκκρεμείς” και τους απειλούσε ότι ... θα τους διαλύση. Αλλά τώρα που νομιμοποιήθηκαν κι’ επισημοποιήθηκαν, τι ανάγκη την έχουν;»· βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ακαδημία και “Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 79, 1/4/1930, σ. 380-381.

λογοτεχνών.⁵⁴ Επιπλέον, υποστηριζόταν ένθερμα το γεγονός ότι αυτή η ανανέωση τελούνταν μέσα από την αναβίωση του παρωχημένου Φιλαδέλφειου Διαγωνισμού, που είχε αναδείξει στα τέλη του 19^{ου} τη «Γενιά του 1880».⁵⁵ Λίγα χρόνια αργότερα ο Σ.Δ.Ω.Β. επιχειρούσε και πάλι τη λογοτεχνική ανανέωση μέσα από την καθιέρωση του Επάθλου Βικέλα, η επωνυμία του οποίου ανακαλούσε νοσταλγικά τη «χρυσή εποχή» της «Γενιάς του 1880».⁵⁶

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά: [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 3/10/1919, ό.π.· [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 192/8052, σ. 1.

⁵⁵ Βλ. Η εφημερίδα *Αθήναι* προέτρεπε τους κεφαλαίουχους ιδιώτες να στηρίξουν την προσπάθεια· Χ.– [Γ. Πωπ.], «Ωραίοι καιροί», εφ. *Αθήναι*, 1/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 245/6352, σ. 1. Ο Φ. Πολίτης ανακαλούσε με νοσταλγία τον Φιλαδέλφειο και τους άλλους ποιητικούς και θεατρικούς διαγωνισμούς του 19^{ου} αιώνα και ισχυριζόταν ότι τα βασικά αίτια για την παρακμή τους ήταν οι διαπνεόμενες από «πνεύμα αηδούς πρακτικότητας» και «χυδαίας υπολογιστικότητας» κριτικές επιθέσεις της –ευνοημένης, κατά τα άλλα, από αυτούς– «Γενιάς του 1880» και η συστηματική γελοιοποίηση των αποτελεσμάτων των διαγωνισμών, «τα οποία ούτε ήταν, βεβαίως, αλλ’ ούτε και ηδύναντο να είναι σοβαρά». Εξαρτώντας την «εθνική αξία» από τη μικροαστική αισθητική «ενός κοινού που πηγαίνει εις το θέατρον διά να κάμη κέφι», η «Γενιά του 1880» είχε συμβάλει, κατά την άποψή του, στην παρακμή των ρομαντικών ιδεωδών και της πίστης «εις τας ηθικάς του έθνους δυνάμεις» προς όφελος ενός πεζού, ευρωπαϊζόντος φιλελευθερισμού. Οι διαγωνισμοί του 19^{ου} αιώνα έπρεπε, όμως, να θεωρούνται «συμβολή εις την διατήρησιν της εθνικής συνειδήσεως» μέσα σε αντιζοες κοινωνικές συνθήκες: «Αλλά, προκειμένου να κρίνωμεν τους διαγωνισμούς εκείνους, θ’ αγνοήσωμεν λοιπόν την πρόθεσιν, θ’ αγνοήσωμεν την πίστιν, η οποία τους προεκάλεσε και τους επέβαλε; Είμεθα ημείς, η νεωτέρα γενεά, τόσοσιν πλουσία τάχα εις αισθηματικήν ζωήν, ώστε να γελώμεν με τα αφελή αισθήματα των παλαιότερων; Ημείς, οι διά της εμπορικής υπολογιστικότητός μας χρωματίσαντες ένα Αβερύφειον δραματικόν διαγώνισμα, που έπεσε στα χέρια μας και εξαρτήσαντες κατ’ ουσίαν το βραβείον του από την επιτυχίαν ενός έργου επί ενός κοινού, που πηγαίνει εις το θέατρον διά να κάμη κέφι ή διά να συνεχίση το γλέντι του, φανταζόμεθα ότι είμεθα, πράγματι, εις θέσιν να κρίνωμεν το έργον αγωνοθετών, οι οποίοι επόθησαν και επραγματοποίησαν σεμνάς τελετάς και συγκεντρώσεις εκλεκτών ανθρώπων, αγομένων από ειλικρινή σεβασμόν προς την τέχνην και από συναίσθησιν της μεγάλης της σημασίας; [...] Το κράτος εκείνο του ενός εκατομμυρίου κατοίκων [...] είχε την πεποίθησιν ότι θα μεγαλουργήση. Εις καμίαν πραγματικότητα δεν εβασίζετο η πεποίθησις αυτή, εκδηλουμένη εν μέσω γενικής κοπώσεως, ηθικού ληθάργου και αδυναμίας υλικής. Αλλ’ αυτό ακριβώς είναι ό,τι συγκινεί και ό,τι επιβάλλεται: η συνειδήσις δηλαδή του Έθνους, η ζωογόνησις της ιστορίας του, της οποίας την φλόγα εκλεκταί ψυχαί κατώρθωσαν να διατηρούν άσβεστον εις τα βάθη των. Μία χούφτα ανθρώπων είχε την πίστιν, εκδηλουμένην ως φυσικόν, θρησκευτικόν προαίσθημα, ότι θα κατακτήση την Βυζαντινήν κληρονομίαν. Και οι άνθρωποι, οι γνωρίσαντες ως θέατρον μερικές σάπιες παράγκες μόνον, όπου οικτρά ναυάγια ανθρωπίνων υπάρξεων επλανώντο επί του σαθρού δαπέδου της σκηνης, ωνειρεύοντο ανάστασιν της ελληνικής τραγωδίας. [...] Οι ξένοι περιηγηταί, οι οποίοι ουδέποτε μας εννόησαν, έχουν καγχάσει αρκετά εις βάρος μας δι’ όλα αυτά. Και εκάγχαζον, όπως γελούν και οι νεώτεροι σήμερα, διότι ανεζήτουν και δεν ανεύρισκον τα άμεσα και ορατά αποτελέσματα της ακατανοήτου εκείνης διαθέσεως, την οποίαν μόνον ως μωράν και ρομαντικήν νοσταλγίαν ηδύναντο ν’ αντιληφθούν. Και δεν ήσαν εις θέσιν να προβλέψουν [...] ότι αι αφελείς, κατά το φαινόμενον, εκδηλώσεις ήσαν η μόνη πραγματική και πρακτική προσπάθεια όπως διατηρηθή η συνειδήσις του Έθνους, η κατανόησις του προορισμού του, όπως δημιουργηθούν τα εθνικά ιδεώδη του»· βλ. Φ. Π. [ολίτης], «Τα λογοτεχνικά διαγώνισματα», ό.π.

⁵⁶ Η θέσπιση του Επάθλου Βικέλα από τον Σ.Δ.Ω.Β. συνοδευόταν από μία ρητορική, που επανέφερε την αίσθησις της νοσταλγίας για το πολιτισμικό παράδειγμα της «Γενιάς του 1880». Η πρώτη απονομή του βραβείου τελέστηκε συμβολικά την 4^η Μαρτίου 1924 επ’ αφορμή της 25^{ης} επετείου από την ίδρυση του Συλλόγου. Ο ίδιος ο Παλαμάς ενθάρρυνε τους νέους να διεκδικήσουν ένα τέτοιο έπαθλο, που τιμούσε τον θεμελιωτή του ελληνικού δηγήματος. Η συντηρητική *Πινakoθήκη* παραλλήλιζε το Έπαθλο Βικέλα με τα βραβεία των παλιών διαγωνισμών της *Εστίας*, αξιολογώντας το ως συμβολή στην ενίσχυση ενός λογοτεχνικού είδους «εκπροσωπούντος αυτήν την ψυχικήν διάθεσιν τη φυλής [...], τον τύπον του αφελούς, ηθογραφικού, συγκινητικού και προ παντός Ελληνικού δηγήματος»· βλ. «Το “Έπαθλον Βικέλα”», εφ.

Παρ' όλα αυτά, ήταν φανερό πως από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εξής η δραστηριότητα του «κύκλου Δροσίνη» είχε περιοριστεί σχεδόν αποκλειστικά⁵⁷ στην εξαιρετικά στατική, αυστηρή και ερμητική δομή της Ακαδημίας. Σύμφωνα με τον «Οργανισμό» της, οι αποφάσεις για τις εκάστοτε απονομές λογοτεχνικών βραβείων και επάθλων έπρεπε να λαμβάνονται σε συνεδριάσεις (της Ολομέλειας, της Β' Τάξεως ή των ολιγομελών επιτροπών) που διέπονταν από ένα αυστηρό πλαίσιο λειτουργίας. Για τη σύγκληση αυτών των συνεδριάσεων, που δεν ήταν δημόσιες, απαιτούνταν προηγούμενη έγγραφη πρόσκληση του προεδρείου της Ακαδημίας, ενώ τα αποτελέσματά τους –που προέκυπταν με μυστική ψηφοφορία–⁵⁸ έπρεπε να επικυρώνονται από τη Σύγκλητο.⁵⁹ Η κανονιστική, όμως, διάταξη που προσέδιδε ευθέως συντηρητικό χαρακτήρα στις ακαδημαϊκές βραβεύσεις ήταν εκείνη που όριζε ότι κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων απαγορεύονταν «πάσαι αι πολιτικάί, θρησκευτικάί, ιστορικάί ή προσωπικάί συζητήσεις ή αντεγκλήσεις, αίτινες, ως εκ της φύσεως, της χρονικής εγγύτητος ή του θέματος αυτών, δύνανται να διαταράξωσι την αρμονίαν μεταξύ των μελών της Ακαδημίας και την ευπρέπειαν, ήτις δέον να κρατή [...]».⁶⁰ Αυτή τη δυσκίνητη δομή έρχονταν να συμπληρώσουν και οι περιοριστικοί όροι των εκάστοτε αγωνοθετών, που ανάγκαζαν τους ακαδημαϊκούς να προβαίνουν σε διακριτικές εκκλήσεις για περισσότερη ελαστικότητα, ώστε να μπορέσει η Ακαδημία να συμβάλει στις προσπάθειες για τη διεύρυνση των «πνευματικών ορίων του έθνους».⁶¹

Η προσπάθεια, τέλος, της ακαδημαϊκής διανόησης να μονοπωλήσει τις ανανεωτικές διεργασίες του Μεσοπολέμου⁶² είναι φανερή και στα εγχειρήματα υποτίμησης των μη «θεσμικών» διαγωνισμών και της λογοτεχνικής παραγωγής, που προέκυπτε από αυτούς.

Δημοκρατία, ό.π.: W [Κ. Παλαμάς], «Έπαθλον Βικέλα», εφ. *Εμπρός*, 23/12/1923, Έτος 28, ΑΦ. 9754, σ. 1· Δάφνις, «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, Μάρτιος-Μάιος 1923, σ. 10-11.

⁵⁷ Από την ανάλυση των Πινάκων 4.11., 4.14. και 4.16. προκύπτει η σχεδόν πλήρης αποχή αυτής της λογοτεχνικής ομάδας από κάθε μη ακαδημαϊκή βράβευση.

⁵⁸ Ψήφιζαν τα παρόντα τακτικά μέλη, που έπρεπε σε κάθε περίπτωση να είναι περισσότερα από τα απόντα για να σχηματίζεται απαρτία.

⁵⁹ Βλ. Οργανισμός 1926· ΣΑ. 1926· Ν.4398/1929, Άρ. 69, 76, 78, 79, 80 (§2 και 5), 81, (§1-2) και 85.

⁶⁰ Βλ. Οργανισμός 1926· ΣΑ. 1926· Ν.4398/1929, Άρ. 78.

⁶¹ Βλ. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 29-30.

⁶² Στα συντεχνιακά αντανakλαστικά της λογοτεχνικής κοινότητας θα πρέπει να στόχευαν διαπιστώσεις σαν και εκείνη του ιδρυτή της Ακαδημίας, Δ. Αιγινήτη, σύμφωνα με τον οποίο τα ετήσια βραβεία της Ακαδημίας ανέρχονταν σε μερικές εκατοντάδες χιλιάδων δραχμών και, συνεπώς, αποτελούσαν μια πρωτοφανή οικονομική υποστήριξη «της παρ' ημίν πνευματικής εργασίας» («ουδέποτε η πνευματική εργασία συνήνητησε παρ' ημίν τόσον γενναίαν και σκόπιμον υποστήριξιν, όσον από της ιδρύσεως της Ακαδημίας»): βλ. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 29.

Έτσι, στις παλαιότερες επικρίσεις του παραδοσιακού συντηρητικού Τύπου⁶³ έρχονταν τώρα να προστεθούν οι απόψεις του νεο-συντηρητικού «ακαδημαϊσμού». Ο Ξενόπουλος, λ.χ., ζητούσε άλλοτε την πλήρη κατάργηση των λογοτεχνικών διαγωνισμών,⁶⁴ άλλοτε την υπαγωγή τους στη μοναδική, κατά την κρίση του, έγκριτη αρχή αξιακής επικύρωσης, την Ακαδημία,⁶⁵ και άλλοτε τη διατήρηση μόνο όσων διαγωνισμών θα τελούνταν με βάση το πρότυπο των ακαδημαϊκών βραβεύσεων.⁶⁶ Με την άποψη ότι οι ανοιχτοί διαγωνισμοί δεν χρησίμευαν σε τίποτε συμφωνούσε και ο Νιρβάνας, καθώς θεωρούσε ότι προσείλκυαν πάντοτε «μαθητές και μαθήτριες, εμπόρους, δακτυλογράφους, ιεροψάλτες, γυρολόγους, φουκαράδες που χρωστούνε το νοίκι τους και περιμένουν να το πληρώσουν απ' το βραβείο του διαγωνισμού».⁶⁷ Ο Νιρβάνας πρότεινε μάλιστα τη διά νόμου απαγόρευση όλων των λογοτεχνικών διαγωνισμών που δεν ανταποκρίνονταν στο πρότυπο των ακαδημαϊκών βραβεύσεων, με το επιχείρημα ότι, όταν η οικονομική ενίσχυση παρέχεται όχι ως εκ των υστέρων ανταμοιβή, αλλά ως κίνητρο, προσελκύεται μεν το γενικό ενδιαφέρον, αλλά δεν μπορεί να παραχθεί «ποιοτική» λογοτεχνία:

Όσο μεγαλύτερο είναι το βραβείο ενός διαγωνισμού, τόσο περισσότεροι είναι οι ... πελάτες του. [...] Αν ένας πλούσιος και θυμόσοφος αθλοθέτης αποφάσιζε να προκηρύξει ποιητικό διαγωνισμό με έπαθλο ενός εκατομμυρίου, δε θα έμενε άνθρωπος στην Ελλάδα που να μη γίνη ποιητής. [...] Άλλος παίζει στη ρολίνα, άλλος στα άλογα και άλλος στους διαγωνισμούς. Και καταστρέφονται όλοι. Γιατί και οι διαγωνισμοί έχουν καταντήσει τυχερό παιγνίδι.⁶⁸

⁶³ Το περιοδικό *Πινακοθήκη* είχε, για παράδειγμα, υποστηρίξει ότι η αποτυχία των διαγωνισμών να αναδείξουν κάποιο αξιόλογο ποιητικό αποτέλεσμα αποδεικνυε τη γενική χρεοκοπία των νέων ποιητών· βλ. «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, ό.π., σ. 47. Αλλά και η εφημερίδα *Αθήναι* διατεινόταν πως οι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί δεν αποτελούσαν κατ' ανάγκην το ενδεδειγμένο μέσο για την ανάδειξη άξιων συγγραφέων, αφού όσοι συνήθως διακρίνονταν σε αυτούς ήταν απλώς ικανοί διεκπεραιωτές των όρων, που έθεταν οι εκάστοτε επιτροπές· βλ. [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 206/7207, σ. 1.

⁶⁴ «Αν πήτε τώρα ότι το καλύτερο απ' όλα θα ήταν να μη γίνεται κανένας τέτοιος Διαγωνισμός στην Ελλάδα και να μην απονέμεται κανένα φιλολογικό βραβείο, εκτός από εκείνα που απονέμει ο μεγαλύτερος ως τώρα κριτής, –το Κοινόν– μα την αλήθειαν, δεν θα είχαμε σπουδαίες αντιρρήσεις»· βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Φιλαδέλφειος και Σία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 59, 1/6/1929, σ. 433-434.

⁶⁵ «Ο “Παρνασσός” θα μπορούσε ή ν' αναθέσει την ετησία απονομή των φιλολογικών αυτών βραβείων στην Ακαδημία Αθηνών, που έχει ανθρώπους σαν τον Παλαμά, τον Δροσίνη, τον Νιρβάνα, και τόσους άλλους ικανούς να κρίνουν λογοτεχνία· ή να διατηρήσει ο καλός μας Σύλλογος την διεξαγωγή του Διαγωνισμού, αλλά να διορίζη κριτική επιτροπή από ακαδημαϊκούς λογοτέχνες, ή ισοτίμους των απ' έξω, σαν τον Γρυπάρη, τον Παπαντωνίου, τον Μελά· βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Φιλαδέλφειος και Σία», ό.π.

⁶⁶ «Έχομε μάλιστα την ιδέα, ότι οι Διαγωνισμοί θα ήταν πολύ χρησιμότεροι, αν μια τέτοια Επιτροπή από ειδικούς έκρινε όχι χειρόγραφα έργα, αλλά τυπωμένα και παιγμένα. Όπως το κάνει τώρα για τα βιβλία η Ακαδημία» (στο ίδιο, σ. 433-434).

⁶⁷ Βλ. Π. Νιρβάνας, «Φιλολογικοί Διαγωνισμοί», ό.π.: πρβλ. του ίδιου, «Ο Βαλκανικός Ύμνος», ό.π.

⁶⁸ Βλ. του ίδιου, «Φιλολογικοί Διαγωνισμοί», ό.π.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η ανάλογη επιχειρηματολογία έπαιρνε σαφή αντιδημοκρατικά χαρακτηριστικά. Απογοητευμένος, λ.χ., από τα αποτελέσματα του διαγωνισμού προς ανάδειξη Ηρώου της Ελληνικής Εκατονταετηρίδας, ο ζωγράφος Κ. Μαλέας υποστήριζε σε καταγγελτικό τόνο πως οι διαγωνισμοί –ως κατ' επίφαση δημοκρατικοί θεσμοί («δυστυχώς ο κοινοβουλευτισμός μαστίζει και την τέχνη μας»)– δεν μπορούσαν να συμβάλουν στο όραμα της «εθνικής αναγέννησης» για να επιτύχει τον σκοπό της η πολιτεία όφειλε να αναθέτει τέτοιου είδους έργα σε εγνωσμένου κύρους καλλιτέχνες.⁶⁹

Για τους περισσότερους, όμως, νέους συγγραφείς του Μεσοπολέμου οι ανοιχτοί διαγωνισμοί αποτελούσαν έναν από τους ελάχιστους μηχανισμούς άμεσης καταξίωσης. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, με την υποχώρηση της πολιτισμικής πολιτικής της δεκαετίας του 1910 και την προσαύξηση της κοινωνικής επιρροής των εκδοτικών οίκων, οι ιδιωτικοί διαγωνισμοί είχαν αναθίσει σε μια ελκυστική για το «ανειδίκευτο» συγγραφικό κοινό δίοδο κοινωνικής ανέλιξης. Η άρση των ολιγοπωλιακών συνθηκών είχε, άλλωστε, προκαλέσει έτσι κι αλλιώς μια γενικότερη εκδοτική ανανέωση, κάτι που δεν μπορούσε να παραβλεφθεί ούτε και από τους υπευθύνους των ακαδημαϊκών ή των κρατικών βραβεύσεων (Πίνακας 5.1).

---

⁶⁹ Βλ. Κ. Μαλέας, «Οι διαγωνισμοί βλάπτουν», εφ. *Βραδινή*, 29/4/1925, Έτος 2, ΑΦ. 930.

Πίνακας 5.1. Τα βραβευθέντα λογοτεχνικά έργα του Μεσοπολέμου⁷⁰

Εκδότης/Τυπογράφος	Συγγραφέας	Έργο	Φορέας βράβευσης	Έτος ⁷¹
Αετός	Θέρος Α.	<i>Τ' ανθρώπινα τραγούδια</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
Αετός	Ιακωβίδου Πατρικίου Α.	<i>Κορυδαλοί</i> [sic]	Υπουργείο Παιδείας	1940
Αντωνόπουλος, τυπ.	Βρεττάκος Ν.	<i>Μεσουράνημα της φωτιάς</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
Αντωνόπουλος, τυπ.	Βρεττάκος Ν.	<i>Οι γκριμάτσες του ανθρώπου</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940 ⁷²
Βαρβαρέσος, τυπ.	Μπούμη Ρ. Ν.	<i>Οι σφυγμοί της σιγής μου</i>	Ακαδημία	1935
Βάρτσος Ι., τυπ.	Ζερβός Ι.	<i>Ρυθμοί ζωής</i>	-	1921
Γεράρδοι Α ^{φοί} , τυπ.	Αργυρόπουλος Μ.	<i>Τραγούδια της ανατολής</i>	Ακαδημία	1930
Γεράρδοι Α ^{φοί} , τυπ.	Μαμμέλης Α.	<i>Σταθμοί</i>	Ακαδημία	1928
Γκοβόσσης	Λουντέμης Μ.	<i>Τα πλοία δεν άραξαν</i>	Υπουργείο Παιδείας	1938
Γκοβόσσης	Πολίτης Κ.	<i>Εροϊκά</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
Γκοβόσσης	Ραζέλος Α.	<i>Βερενίκη</i>	Υπουργείο Παιδείας	χ.χ.
Δημητράκος	Άγρας Τ.	<i>Καθημερινές</i>	Υπουργείο Παιδείας	1930
Δημητράκος	Παπαντωνίου Ζ.	<i>Ο όρκος του πεθαμένου</i>	Ακαδημία	1932
Δημητράκος	Σπεράντσας Σ.	<i>Τραγουδιστής των παιδιών</i>	Φ.Σ. Παρνασσός	1931
Δημητράκος	Τραυλιαντώνης Α.	<i>Απολογία μισανθρώπου</i>	Ακαδημία	1930
Ελευθερουδάκης	Θεοτόκης Κ.	<i>Σκλάβοι στα δεσμά τους</i>	Σ.Δ.Ω.Β.	1922
Ζηκάκης, εκδ.	Ευστρατιάδης Ε.	<i>Το ρημάδι· ελληνική ζωή</i>	Ακαδημία	1929
Ζηκάκης, εκδ.	Καστανάκης Κ.	<i>Οι πρίγκιπες</i>	εκδ. Ζηκάκης	1924
Ζηκάκης, εκδ.	Νάρης Θ.	<i>Αγάθη ονειρόπλεκτη</i>	εκδ. Ζηκάκης	1926
Ζηκάκης, εκδ.	[Συλλογικό]	<i>Οχτώ διηγήματα</i>	εκδ. Ζηκάκης	1926
Ζηκάκης, εκδ.	Φαλιτάης Κ.	<i>Χαρίλαος Φαρέλης</i>	εκδ. Ζηκάκης	1925
Καρανάσος Ι., τυπ.	Παπαντωνίου Ζ.	<i>Διηγήματα</i>	Ακαδημία	1927
Κασταλία, εκδ.	Σημηριώτης Α.	<i>Ονειρων ήσκιοι</i>	Ακαδημία	1935
Κολλάρος Ι. Δ.	Γαλανός Α.	<i>Σάλπιγγες και φλογέρες</i>	Φ.Σ. Παρνασσός	1933
Κολλάρος Ι. Δ.	Δελής Γ.	<i>Σύννεφα στο γέριμα</i>	Ακαδημία	1927
Κολλάρος Ι. Δ.	Ξενοπούλος Γ.	<i>Πλούσιοι και φτωχοί</i>	Ακαδημία	1926
Κολλάρος Ι. Δ.	Παπά Κ. Γ.	<i>Στη συκαμιά από κάτω</i>	Ακαδημία	1934
«Νέα Εστία», περ.	[Συλλογικό]	<i>Θεότρες του Κοτύλου κ.ά.</i>	περ. Νέα Εστία	1929
<i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i> , περ.	Λεβάντας Χ.	<i>Η φαμίλια του Νώε</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
<i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i> , περ.	Πετροβάτου Π.	<i>Το κλειδί της ευτυχίας</i>	Υπουργείο Παιδείας	1942
<i>Νεοελληνική Λογοτεχνία</i> , περ.	Φωτόπουλος Μ.	<i>Μπουλούκια</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
Πατριαρχικό Τυπογραφείο Αλεξάνδρεια	Ψαρά Ε. Π.	<i>Ρόδα και φλόγες</i>	Ακαδημία	1935
«Πυρσός»	Βενέζης Η.	<i>Γαλήνη</i>	Ακαδημία	1939
«Πυρσός»	Γαλανού Ε.	<i>Μικρές και μεγάλες αιτίες</i>	Υπουργείο Παιδείας	1940
«Πυρσός»	Θεοτοκάς Γ.	<i>Το Λαμόνιο</i>	Ακαδημία	1938
«Πυρσός»	Κύρου Αχ. Α.	<i>Τα όνειρα</i>	Ακαδημία	1929
«Πυρσός»	Μπασιτιάς Κ.	<i>Μηνάς ο Ρέμπτελος</i>	Ακαδημία	1939
«Πυρσός»	Μυριβήλης Σ.	<i>Το γαλάζιο βιβλίο</i>	Ακαδημία	1939
«Πυρσός»	Σταύρου Τ.	<i>Μυστικές πηγές</i>	Υπουργείο Παιδείας	1942
Ράλλη, τυπ.	Λαύρας-Πετμεζιάς Ν.	<i>Σιγαλές φωτιές</i>	Ακαδημία	1928
Ρόδης Γ., τυπ.	Αζιώτη Μ.	<i>Δύσκολες νύχτες</i>	Γυνακείος Σύλλογος Γραμμάτων & Τεχνών	1938
Σιδέρης Ι. Ν.	Αθάνας Γ.	<i>Απλοϊκές ψυχές</i>	Ακαδημία	1933
Σιδέρης Ι. Ν.	Δίπλα-Μαλάμου Κ.	<i>Για λίγη αγάπη</i>	Ακαδημία	1929
Σεργιάδης, τυπ.	Σκίτης Σ.	<i>Κολχίδες</i>	Ακαδημία	1930
Συνοδινός & Καβαλλιεράτος	Δημητράκοπούλου-Λόντου Ε.	<i>Εξάβιβλος</i>	Ακαδημία	1939

⁷⁰ Η κατάταξη είναι αλφαβητική με βάση το όνομα του εκδοτικού οίκου ή της τυπογραφικής επιχείρησης που τύπωσε το βραβευθέν έργο. Περιλαμβάνονται μόνο οι αμιγώς λογοτεχνικές βραβεύσεις.

⁷¹ Σημειώνεται το έτος δημοσίευσης του έργου.

⁷² Πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση. Η πρώτη είχε γίνει το 1935 στο τυπογραφείο του Α. Ματαράγκα.

Πίνακας 5.1. Τα βραβευθέντα λογοτεχνικά έργα του Μεσοπολέμου (συνέχεια)

Εκδότης/Τυπογράφος ⁷³	Συγγραφέας	Έργο	Φορέας βράβευσης	Έτος ⁷⁴
Φανφάνης Σ., τυπ.	Λαζαρίδης Λ. Α.	<i>Αδράστεια</i>	Παρνασσός	1931
«Φλάμιμα»	Τσιριμώκος Μ.	<i>Εκλογή</i>	Ακαδημία	1936
Χρονικά, εκδ. [χωρίς εκδότη]	Πορφύρας Λ.	<i>Οι μουσικές φωνές</i>	Ακαδημία	1934
[χωρίς εκδότη]	Αθηναία Ε.	<i>Σιωπηλιά</i>	Ακαδημία	1938
[χωρίς εκδότη]	Κόρακας Α.	<i>Άλικα ρόδα</i>	Παρνασσός	1932
[χωρίς εκδότη]	Μυρτιώτισσα	<i>Κραυγές</i>	Υπουργείο Παιδείας	1939
[χωρίς εκδότη]	Μυρτιώτισσα	<i>Τα δώρα της αγάπης</i>	Ακαδημία	1932
[χωρίς εκδότη]	Σταύρου Τ.	<i>Εκείνοι που έμειναν</i>	Ακαδημία	1933

Θα πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί πως παρά το «άνοιγμα» της λογοτεχνικής αγοράς, η ανάδειξη ενός μικροαστού ή λαϊκού συγγραφέα –των Αθηνών, ή πολύ περισσότερο κάποιου άλλου αστικού κέντρου– παρέμενε πάντοτε μια εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση. Την έλξη που ασκούσαν κατά τον Μεσοπόλεμο οι ιδιωτικοί διαγωνισμοί στα μικροαστικά κοινωνικά στρώματα και τις οδυνηρές συνέπειες της πιθανότατης απόρριψης ενός εκκολλαπτόμενου νέου συγγραφέα, που είχε στηρίξει σε αυτούς τις ελπίδες για την κοινωνική και οικονομική του αναβάθμιση, αποτύπωσε στο διήγημά του «Η πρωτοτάξιδη» ο Στράτης Μυριβήλης –ο κατεξοχήν συγγραφέας, που ενσάρκωνε το πρότυπο του επιτυχημένου και αυτοδημιούργητου μικροαστού συγγραφέα (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 4). Ως προς το ζήτημα που εξετάζουμε, το διήγημα του Μυριβήλη παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με τη «Θυσία» του Ροδοκανάκη (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 3): ένας μικροαστός συγγραφέας προσβλέπει στη βράβευση κάποιου πρωτόλειου έργου του, με την ελπίδα να την αξιοποιήσει για την επίτευξη ενός αστικού/αριστοκρατικού γάμου, δηλαδή ως μέσο για την κοινωνική του ανέλιξη. Το 1935, χρονιά δημοσίευσης του συγκεκριμένου διηγήματος, ο Μυριβήλης ήταν ένας συγγραφέας, που είχε γνωρίσει τόσο τη χαρά της αναγνώρισης όσο και την αγωνία της απόρριψης των έργων που είχε κατά καιρούς υποβάλει στις διάφορες κριτικές επιτροπές –γνώριζε δηλαδή τις κυμαινόμενες ψυχολογικές μεταπτώσεις κατά την αμφίρροπη έκβαση αυτού του αξιολογικού παιχνιδιού, που παιζόταν πια με όρους άκρως ανταγωνιστικούς.⁷⁵

⁷³ Η κατάταξη είναι αλφαβητική με βάση το όνομα του εκδοτικού οίκου ή της τυπογραφικής επιχείρησης. Περιλαμβάνονται μόνο οι αμιγώς λογοτεχνικές βραβεύσεις.

⁷⁴ Σημειώνεται το έτος δημοσίευσης του έργου.

⁷⁵ Ο Μυριβήλης είχε βραβευτεί το 1910 δύο φορές από το σμυρναικό περιοδικό *Νεότης* (με κριτές τον Σ. Σεφεριάδη, τον Σ. Σπεράντσα και τον Κ. Μιχαηλίδη) και το 1925 από τον εκδοτικό οίκο Ζηκάκη. Ωστόσο, στον διαγωνισμό του Ζηκάκη είχαν απορριφθεί δύο από τα τρία διηγήματα που είχε αποστείλει. Λίγο

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 4:

Το κύρος των ιδιωτικών βραβείων, το όραμα του αυτοδημιούργητου μικροαστού συγγραφέα (και η διάψευσή του) στη μυθοπλασία της δεκαετίας του 1930

Σ. Μυριβήλης, «Η πρωτοτάξιδη»⁷⁶

Έτσι, αύριο ξημέρωνε η πίσσημη μέρα. Της ζωής του η κρίσιμη μέρα [...]. Είτανε κάμποση ώρα που είχε ντυθεί, αποφασισμένος να έβγει, να το σκάσει μες από το κλειστό, το μελαγχολικό του δωμάτιο, που δεν έβλεπε ορίζοντα και μύριζε ανυπόφορα δασκαλοσύνη. Το επάγγελμά του. [...] Ξεφύλλιζε άλλη μια φορά τις σκέψεις του, φυλλομετρούσε ξανά τις ελπίδες, τις χαρές και τα όνειρα. [...] Αύριο. Κυριακή. Η κρίσιμη, η πίσσημη μέρα. Θα κυκλοφορούσε το πανηγυρικό της φυλλάδιο «Η Λογοτεχνία», με την κρίση για το μεγάλο διαγωνισμό του μυθιστορήματος. Δυο χρόνια τώρα, μέρα προς μέρα την καρτερούσε τούτη τη βραδιά, την τελευταία βραδιά της αγωνίας του. [...] Το μυθιστόρημά του θα 'παιρνε το Χωρέμιο βραβείο λογοτεχνίας – εξήντα χιλιάδες δραχμές– θα 'ρχιζε κιόλας να δημοσιεύεται στο πανηγυρικό φυλλάδιο της «Λογοτεχνίας».

Αυτό, λοιπόν, θα ήταν η δόξα. [...] Σίγουρα πράματα. [...] «Η πρωτοτάξιδη». [...] Και μόνο η Φανή το 'ξαιρε το μεγάλο μυστικό. [...] Αυτή το 'ξαιρε όλο το έργο. Το παρακολουθούσε από την αρχή, το άκουσε να γίνεται και να τρανέυει σιγά-σιγά. Σαν ένα παιδί τους. Το παιδί της αγάπης. Κουβεντιάζανε γι' αυτό, όπως για τον έρωτά τους. [...]

[...] Θα κρατούσε τ' όνομά του. Μ' αυτό θα καταχτούσε το μεγάλο κοινό. Μάλιστα: Νίκος Παπαδόπουλος. [...] Ετούτο το ξεθωριασμένο όνομα, που δε θα πει τίποτα, που ταιριάζει σε κάθε λογής άνθρωπο [...] θα 'παιρνε ξαφνικά ένα μοναδικό περιεχόμενο. [...] Αυτό δα έχει βαρύτητα: Αυτός να γιομίσει τ' όνομά του με νόημα και φέξη. [...] Νίκος Παπαδόπουλος. Σκέτος. Ποιος 'ξαιρε το φουκαριά διδασκαλιστή του Έβδομου Δημοτικού Νοτίου Περιφέρειας; Τρεις κι ο κούκος. [...] Ε, από αύριο θα το 'ξαιρε όλη η Ελλάδα, κι αν της άρεζε! Ο Νίκος ο Παπαδόπουλος, ο ένας, ο συγγραφέας της «Πρωτοτάξιδης». [...]

[...] Πώς την αγαπούσε [τη Φανή]! [...] Μια παρθενιά, που άνθιζε, τριαντάφυλλο, μόνο γι' αυτόν. Σα βραβείο δρομέα. [...] Του το 'πε καθαρά: θα τον έπαιρνε. Όμως αυτός το 'ξαιρε πως για να γίνει αυτό θα 'πρεπε πρώτα κάτι να φκιάσει στη ζωή του. Να βγει από το καβούκι του δασκαλάκου, να ξεχωρίσει πάνω από την ανωνυμία του πλήθους. [...] Εξόν απ' αυτά, έτσι θα κοιτούσε μόνο κ' η Φανούλα να σηκώσει κεφάλι στον πατέρα της, που της το 'χε δηλωμένο παστρικά και το ξανάλεγε κάθε μέρα που το 'φερνε η κουβέντα: «Δε θα την έδινε κείνος σ' όποιον κι όποιον, όχι». Εισαγγελέας είταν ο πατέρας της, κι όχι μαθές πως ψηλοπιανότανε για λεφτά. Άνθρωπο με όνομα ήθελε [...].

[...] Πετάχτηκε όρθιος από το ντιβάνι, με μια δυνατή κίνηση. Δεν είναι εύκολο να βαστά κανείς ανάσκελος τόση ευτυχία. [...] Έρριξε μια ματιά στον καθρέφτη. Χαμογέλασε με μπιστοσύνη στον εαυτό του. Και κείνος του απάντησε με το ίδιο χαμόγελο βεβαιότητας. [...] Σα βρέθηκε έξω από το Μετοχικό Ταμείο, είδε μπροστά του την οδό Σταδίου να μακραίνει προς την Ομόνοια. [...] Σαν περνούσε απ' έξω από το μέγαρο που είχε τα γραφεία της η «Λογοτεχνία», κοντοστάθηκε. [...] Όλοι δούλευαν εκεί πάνω για τη μεγάλη μέρα, που ξημέρωνε. [...] Είναι πια τώρα τυπωμένη η κρίση της Επιτροπής, τ' όνομά του, η αρχή του μυθιστορήματος. [...] Και τότες πια [...] θα μπορούσε [...] να τη δείξει [τη Φανή] σ' όλο τον κόσμο σαν ένα έπαθλο.

Δεν έκανε πέντε λεφτά που την περίμενε [...]. Ξαφνικά βρεθήκανε μπροστά σε μια συνοικιακή ταβερνούλα [...]. Μπήκανε [...]. Λοιπόν η «Πρωτοτάξιδη» θα 'παιρνε το βραβείο. Τότε κείνος θα πήγαινε στον πατέρα της να τη γυρέψει. Τήνε τύλιξε ξάφνου μέσα στην αγκαλιά του. [...]

[...] Η αυγουστιάτικη νύχτα πέρασε πάνω από την Αθήνα [...]. Εκείδ'α κατά τις δέκα η ώρα κυκλοφόρησε και το πανηγυρικό τεύχος της «Λογοτεχνίας» με τ' αποτελέσματα του διαγωνισμού «πεζού λόγου». Μα το βραβείο δεν το πήρε η «Πρωτοτάξιδη».

Μέσα στη λογοδοσία της κριτικής επιτροπής μιλούσανε για το μυθιστόρημα τούτο μόνο με πεντέξη αράδες. Το χαρακτηρίζανε για «έργο άνισο, χωρίς αρχιτεκτονική, χωρίς πειθαρχία των μερών προς το σύνολο. Ένα έργο πυρετωμένου παραμιλητού, αχαλίνωτης φαντασίας, γενικά απίθανο. Ελπίζουμε ο συγγραφέας του, που δεν του λείπει ολότελα το ταλέντο, να είναι νέος. Οπότε ως πρωτόλειο...».

αργότερα, η Ακαδημία απέρριψε ολόκληρη τη συλλογή με τα *Διηγήματά* του· βλ. Ν. Λυκούργου, *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή του...*, ό.π., σ. 23, 31, 32.

⁷⁶ Βλ. Σ. Μυριβήλης, *Το πράσινο βιβλίο*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα ⁷χ.χ. [α' έκδ.: 1935], σ. 157-175.

Είναι, λοιπόν, σαφές πως ένας άγνωστος, μικροαστός συγγραφέας, όπως εκείνος που περιγράφεται από τον Μυριβήλη, αποκλεισμένος καθώς ήταν από τους επικυρωτικούς μηχανισμούς της Ακαδημίας, ήταν εκείνος που θιγόταν κατά κύριο λόγο από τις απόλυτες απόψεις της ακαδημαϊκής διανοήσης, η οποία αξίωνε την κατάργηση των ιδιωτικών διαγωνισμών και των όποιων ευκαιριών ανάδειξης προσφέρονταν από εκείνους.⁷⁷

Απόρροια αυτής της αντιπαράθεσης ήταν η συγκρότηση ενός άτυπου και ευρύτατου εξω-/ και αντι-ακαδημαϊκού λογοτεχνικού μετώπου, που επιδίωκε τη θέσμισή του ως παράγοντα κοινωνικής προόδου. Βέβαια, όπως παρατηρούσε εύστοχα, προς το τέλος της δεκαετίας του 1930, η σύνταξη του περιοδικού *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, ο ελληνικός αντι-ακαδημαϊσμός εκείνης της περιόδου δεν αποτελούσε έκφραση ουσιαστικού κοινωνικού προοδευτισμού, όπως συνέβαινε στις περιπτώσεις άλλων κρατών, όπου οι Ακαδημίες (θεσμοί με εμπεδωμένο υψηλό κοινωνικό κύρος και με μεγάλη επίδραση στην κοινή γνώμη) αποτελούσαν «ένα είδος αντίβαρο στην αέναη αναζήτηση του καινούργιου», «ένα είδος μουσείου» για τη συντήρηση και συστηματοποίηση μιας ορισμένης εθνικής παράδοσης. Στην ελληνική περίπτωση, «ο τρόπος με τον οποίο ιδρύθηκε [η Ακαδημία Αθηνών] και η καθυστερημένη εμφάνισή της [...] έκαναν ώστε να μη μπορεί να εξασκήσει καμιά επίδραση στην πνευματική [...] ζωή» κάτι που –σύμφωνα πάντα με τη σύνταξη του περιοδικού– φαινόταν καθαρά στις λογοτεχνικές βραβεύσεις της Ακαδημίας Αθηνών, που δεν απέδιδαν κανένα ηθικό ή υλικό όφελος στους τιμηθέντες. Ο ελληνικός, επομένως, αντι-ακαδημαϊσμός, συμπεραίνει η *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, δεν εξέφραζε αποκλειστικά την κοινωνική πρόοδο, δηλαδή μια «βιώσιμη δημιουργία» που προέκυπτε από «τη συντριβή της παράδοσης και την αναζήτηση καινούργιων μορφών»,⁷⁸ αλλά λειτουργούσε περισσότερο ως μέσο πίεσης για την εξασφάλιση μιας προνομιακής μεταχείρισης (κάτι για το οποίο είχε πράγματι κατηγορηθεί, λίγα χρόνια νωρίτερα, ο Ξενόπουλος).⁷⁹ Μια πιο προσεκτική, ωστόσο, ανάλυση των δεδομένων οδηγεί στο

⁷⁷ Πράγματι επιτυχημένοι συγγραφείς του Μεσοπολέμου, όπως ο Δ. Κόκκινος, που δεν είχαν ωστόσο επιστύχει την επίσημη αναγνώριση των συγγραφικών τους δραστηριοτήτων, εξελάμβαναν τέτοιου τύπου δηλώσεις ως εχθρικές προς τους ίδιους· βλ. Μακκαβαίος [= Δ. Κόκκινος], «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 3/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 533, σ. 1. Εφημερίδες του προοδευτικού χώρου, όπως η *Δημοκρατία*, έβλεπαν τους διαγωνισμούς ως ενδείξεις κοινωνικής προόδου· βλ. «Διαγωνισμός διά μυθιστόρημα», εφ. *Δημοκρατία*, 11/6/1924, ό.π.

⁷⁸ Βλ. «Σημειώματα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 140· W., «Επίκαιρα θέματα: Η Ακαδημία και τα βραβεία της», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 141-143.

⁷⁹ Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930 ο Ξενόπουλος κατηγορήθηκε ότι είχε χρησιμοποιήσει τη διευθυντική του θέση στη *Νέα Εστία* ως μέσο πίεσης για την ακαδημοποίησή του. Όταν ο Ξενόπουλος

συμπέρασμα ότι ο ελληνικός αντι-ακαδημαϊσμός ερχόταν να ικανοποιήσει και μια ευρύτερη κοινωνική ανάγκη, καθώς συγκροτούσε το απαραίτητο ιδεολογικό πλαίσιο, εντός του οποίου μπορούσε να διοχετευτεί το σύνολο σχεδόν των ετερόκλιτων ανανεωτικών –και συχνά ανατρεπτικών– κοινωνικών και αισθητικών τάσεων της δεκαετίας του 1920. Ήταν ένα κανάλι, που οδηγούσε τα διάφορα αυτά ρεύματα στην «ασφαλή αγκαλιά»⁸⁰ τού μεριμνούντος για τη λεγόμενη «εθνική αναγέννηση» κρατικού προστατευτισμού της δεκαετίας του 1930.

Πιο αναλυτικά, μια πρώτη εστία δριμείας αμφισβήτησης των ακαδημαϊκών βραβεύσεων δημιουργήθηκε από ηλικιακά νέους και αισθητικά πειραματιζόμενους συγγραφείς που έδειχναν να έχουν αποκλειστεί από τον ακαδημαϊκό κανόνα, αλλά και να αντιτίθενται σε αυτόν.⁸¹ Σύμφωνα με δημοσίευμα εκείνης της εποχής, μέσα στους εξω-θεσμικούς «νεολαιίστικους» θύλακες του πρώιμου Μεσοπολέμου φαίνεται πως κυοφορήθηκε μια ανανεωτική ατμόσφαιρα με σαφή προοδευτικά χαρακτηριστικά, τα οποία προσδιορίζονταν αφενός με όρους αντίθεσης προς τον ακαδημαϊσμό και αφετέρου ως απόρροια της έλξης προς τις αποκλεισμένες από αυτόν λογοτεχνικές αξίες (όπως π.χ. τον Παπαδιαμάντη), καθώς και προς τα ρεύματα της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας:

[Οι νέοι] ήλθαν πια από τα μέτωπα, όσοι έζησαν, ήλθαν άλλοι από την αιχμαλωσίαν, απελύθησαν άλλοι από το ναυτικόν [...]. Και τώρα οι νέοι λόγιοι βαδίζουν προς νέαν δημιουργίαν. Συγκεντρώσεις των νεωτέρων λογίων συχναί γίνονται και συζητήσεις με ασφαλείς πλέον βάσεις διεξάγονται. Η περισυλλογή και η ανασυγκρότησις εξακολουθούν γρήγορα.

έπαψε στο τέλος του 1934 να μετέχει της ιδιοκτησίας και της διεύθυνσης της *Νέας Εστίας*, ξέσπασε η μήνις του Πέτρου Χάρη: «Θέλησε πρώτα-πρώτα να δημιουργήσει περιοδικό προσωπικό», παρατηρούσε, «που να δίνει, βέβαια, την εικόνα της πνευματικής μας ζωής, αλλά, στο βάθος, να εξυπηρετή έναν άνθρωπο, να ενισχύσει το έργο του, να το επιβάλλει περισσότερο και να του ανοίξει όσες πόρτες του ήταν κλειστές. Και νομίζω ότι έχω κάθε δικαίωμα να αναφέρω και την κατηγορία –κυκλοφορεί σε όλους τους φιλολογικούς κύκλους– ότι ο προκάτοχός μου ίδρυσε τη “Νέα Εστία” για να επιτύχει επιτέλους την είσοδό του στην Ακαδημία, που δυο φορές, αν όχι περισσότερες, του είχε κλείσει την πόρτα της»· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια λησμονημένη “ιστορία” κ’ ένας αναγκαστικός απολογισμός», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 254, 15/6/1937, σ. 1095.

⁸⁰ Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, αυτήν ακριβώς τη μεταφορά χρησιμοποίησε αργότερα ο Σεφέρης, ακολουθώντας τον Παλαμά, για να περιγράψει τον «εθνικό» χαρακτήρα του παλαμικού έργου, βλ. *εδώ*, σ. 470.

⁸¹ Βλ. ενδεικτικά την άποψη του Φ. Γιοφύλλη, ότι από τη στιγμή που οι «παλαιοί» του Αριστείου (δηλαδή οι μετέπειτα ακαδημαϊκοί) έδειχναν να έχουν από καιρό αποσυρθεί από την ενεργό λογοτεχνική δράση, άνοιγε ο δρόμος για τους «νέους», στο: Φ. Γιοφύλλης, «Λογοτεχνία και θέατρον κατά το 1924», εφ. *Εθνική Φωνή*, 1/1/1925, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 6. Η ταύτιση βέβαια του «ακαδημαϊσμού» με τη συντήρηση αποτελούσε ένα είδος δημοσιογραφικού κοινού τόπου ακόμη και πριν από την ίδρυση της Ακαδημίας· βλ. π.χ. τον εξής σύντομο χιουμοριστικό διάλογο σχετικά με την απονομή του Αριστείου το 1918: «Κατά την χθεσινήν συγκέντρωσιν της Ακαδημίας διά το Αριστείον των Γραμμάτων: “Γιατί είναι όλοι γέροι και φαίνονται σαν άρρωστοι;...” “[Διότι] δίνουν το *Αρρωστίον των γραμμάτων*”», στο: «Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191/5593, σ. 1.

Μία από τας συγκεντρώσεις αυτές των νεωτέρων λογίων διεξάγεται τώρα τελευταία εις το ευρύχωρον καφενεϊόν “Εύβοια” των Χαφτεϊών. [...]. Αλλά χαρακτηριστικόν είναι ότι από τας συγκεντρώσεις αυτές *απέχουν οι “Αριστείς”*. Ακόμη και οι περισσότερον όλων συναναστρεφόμενοι τους νεωτέρους κ. Σκίπης, Βουτυράς και Χορν δεν εμφανίζονται εκεί. Κ’ έτσι το έδαφος της συζητήσεως μένει ελεύθερον εις τους νέους, τους ζωηρούς, τους μελετηρούς, τους κινουμένους και μη αναγνωρίζοντας την κατά συνθήκην συντηρητικότητα.

Στον κύκλον αυτόν συχνάζουν ο αιωνίως νεάζων και κομψός κ. Ναπολέον Λαπαθιώτης, ο κ. Κ. Βελμύρας [...], ο κ. Κλ. Παράσχος [...], οι κ. Ίσαντρος Άρις, Κ. Φαλταίτς, Πέτρος Χάρης, Χρ. Γερογιάννης, Κουκορίκος, Νάσος Χρηστίδης, Κ. Καρυωτάκης, Τ. Άγρας, Δ. Δημακόπουλος, Α. Παπαδήμας και πολλοί άλλοι. [...] [Ο κύκλος αυτός] μαθαίνουμε ότι ετοιμάζεται να εκδώση και λογοτεχνικόν περιοδικόν με τον τίτλον “Εμείς”. [...] Αι τελευταίαι του συζητήσεις περιστρέφονται εις τις *μοντέρνες τάσεις*, στην ποίησιν και την τέχνη γενικά. Μερικοί από την συντροφιά παραδέχονται τας απόψεις της μοντέρνας τέχνης [...]. Άλλοι παραδέχονται και τας θεωρίας του Μαρινέτι έως ένα σημείον. Ο κ. Ίσαντρος Άρις ομιλεί υπέρ του “Ντανταϊσμού” *αλλ’ αποκρούει τον “Φουτουρισμόν”*. Άλλος τέλος υπεραμύνεται του “Κυβισμού” στην τέχνη.⁸²

Από την ίδια κοίτη προερχόταν και η διαμαρτυρία του Φ. Γιοφύλλη για τη μοναδική προ-ακαδημαϊκή απονομή του Επάθλου Βικέλα,⁸³ ενώ σε παρεμφερές κλίμα κινούνταν και οι κρίσεις που προέρχονταν από τον κύκλο του *Νουμά*. Ο Ηλίας Ηλιού επισήμαινε, για παράδειγμα, πως βραβεύσεις, όπως εκείνες του Σπεράντσα και του Αθάνα από τον «Παρνασσό», δεν ευνοούσαν την κοινωνική πρόοδο,⁸⁴ ενώ η σύνταξη του περιοδικού – πιθανότατα ο Πάνος Ταγκόπουλος – καταφερόταν με σφοδρότητα εναντίον των υφιστάμενων ακαδημαϊκών συγγραφέων (συμπεριλαμβανομένου και του Παλαμά) ή των θεωρούμενων ως επίδοξων διαδόχων τους (όπως π.χ. του Ξενόπουλου, του Παπαντωνίου, του Σικελιανού ή του Σκίπη), επικρίνοντας τη χρήση της καθαρεύουσας στις ακαδημαϊκές ομιλίες ή της μικτής δημοσιογραφικής γλώσσας στα βραβευθέντα έργα, καθώς και την αναξιοκρατία που κατά την κρίση τους χαρακτήριζε τις ακαδημαϊκές βραβεύσεις:

Επειδή έτυχε, όλοι τους σχεδόν, επιστήμονες και μη, χρισμένοι ωστόσο Ακαδημαϊκοί να ἔχουνε κάποια υποχρέωση σε απογευματινή εφημερίδα, με αγαθή την καρδιά βραβέψανε τα διηγήματα του Διευθυντή της [δηλ. του Α. Α. Κύρου], άσχετο αν αυτά δεν ξεπερνάνε το μέτριο κι αν είναι γραμμένα σε

⁸² Βλ. Φ., «Η περισυλλογή των λογοτεχνών μας μετά τους πολέμους», εφ. *Δημοκρατία*, ό.π. (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου). Για μια εποπτική θεώρηση των φουτουριστικών και υπερρεαλιστικών «εστιών» στην Ελλάδα από το 1910 μέχρι το 1940, βλ. D. Kargiotis, “Internationality and Greek Modernism on the Particularities of the Greek Avant-Garde”, στο: H. F. van den Berg - L. Gluchowska (επιμ.), *Transnationality, Internationalism and Nationhood; European Avant-Garde in the First Half of the Twentieth Century*, εκδ. Peeters, Leuven/Paris/Walpole, MA 2013, σ. 165-182.

⁸³ Βλ. *εδώ*, σ. 271.

⁸⁴ Βλ. Η. Φ. Ηλιού, «Δύο βραβεία του Φιλαδελφείου Ποιητικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 226.

πρόχειρη και δημοσιογραφική γλώσσα. Ίσα-ίσα όμως αυτό –το τελευταίο μάλιστα– είναι που τα χαρακτηρίζει και τα κάνει βραβεύσιμα από την Ακαδημία. Η γλώσσα τους! Που, όπως εδήλωσε ο σοφολογιώτατος κ. Μενάρδος στην εισήγησή του «δεν είναι απόσταγμα προχείρων γλωσσολόγων!...». Είναι η σημερινή κούφια κι ακαταστάλαχτη, ανόητη και μπασταρδεμένη Ακαδημαϊκή μας γλώσσα, που να τήνε χαίρουνται. Και να βγάζουμε μ' αυτήνε Πανηγυρικούς λόγους και τετράσοφες αποφάσεις!... Του χρόνου ελπίζουμε κι άλλοι διευθυντές Εφημερίδων, να διεκδικήσουνε το βραβείο. Ο Χαμόδρακας λόγου χάρη της «Βροντής» ή κανένας άλλος γλαφυρός χρονογράφος, σαν τον περσινό Ζαχαρία!...⁸⁵

Δριμείες ήταν οι κριτικές επιθέσεις των νέων συγγραφέων Ν. Νίκβα και Μ. Κανελλή εναντίον ορισμένων ακαδημαϊκών βραβεύσεων, όπως εκείνων της Ταρσούλη ή του Παπαντωνίου.⁸⁶ Το 1928 ο Α. Β. Δασκαλάκης απέρριψε μάλιστα τη βράβευση ενός έργου του κοινοποιώντας την εξής απαξιωτική για την Ακαδημία δήλωση: «Αν το εν λόγω έργο [μου] έχει τυχόν κάποιαν αξίαν καλύτερον να την γνωρίζη από τας κρίσεις των αναγνωστών του και από τας κριτικάς εν Ελλάδι και εις την Ευρώπην των ειδικών που ησχολήθησαν μαζί του. Αν τουναντίον στερείται κάθε αξίας, οι έπαινοι της Ακαδημίας Αθηνών –αλλοίμονον– δεν θα του προσθέσουν τίποτε απολύτως».⁸⁷

Ένας άλλος πόλος αντι-ακαδημαϊκής κριτικής προερχόταν από την κομμουνιστική αριστερά. Το 1935 ο Βάρναλης υποστήριζε πως η Ακαδημία «βραβεύει συχνά διάφορους καπήλους των γραμμάτων» και πως οι επιλογές της φανέρωναν πως «η Συναλλαγή είναι νόμος γενικός».⁸⁸ Με πιο ταξικούς όρους διατύπωνε την ίδια χρονιά ο Ριζοσπάστης την κριτική του, εστιαζόμενος στον αστικό χαρακτήρα του θεσμού («η Ακαδημία Αθηνών είναι κλειστή για τον εργαζόμενο κόσμο»), καθώς και στη χρήση της καθαρεύουσας και στην επισημότητα των τελετών απονομής των βραβείων:

⁸⁵ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 125. Για παρόμοιες αντι-ακαδημαϊκές κριτικές και σατιρικά επιγράμματα του *Νουμά*, βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 792, Απρίλιος 1930, σ. 109· Πικραγκάθης, «Στην Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, τχ. 786, Οκτώβριος 1929, σ. 14· του ίδιου, «Στον Ξενόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 128· του ίδιου, «Σε δημοσιογράφο» και «Στον ίδιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 128· «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 794, ό.π.

⁸⁶ Βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 81, ό.π· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, 1/4/1935, σ. 349. Αυτός ο αντι-ακαδημαϊσμός διατηρήθηκε και σε μεταγενέστερα γραπτά των τότε νέων συγγραφέων. Στην αυτοβιογραφία του Δ. Φωτιάδη, λ.χ., διαβάζουμε: «Το ωραίο κτίριο που είχε φτιάσει ο Σίνας για Ακαδημία, το εφόδιασε με “αθάνατους”. Αθώς όμως του αμαρτήματος. Είταν αδύνατο να προβλέψει πως δε θα 'καναν ακαδημαϊκούς τον Σικελιανό, τον Καζαντζάκη, τον Σεφέρη, τον Βάρναλη, τον Ρίτσο, τον Ελύτη, τον Βρετάκο»· βλ. Δ. Φωτιάδης, *Ενθυμήματα*, τμ. 2, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1983, σ. 39-40.

⁸⁷ Βλ. Α. Β. Δασκαλάκης, «Τα βραβεία της Ακαδημίας» [επιστολή], εφ. *Πρωΐα*, 6/4/1928, ό.π· Μ.Δ.Σ., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, ό.π.

⁸⁸ Βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 108.

εστολίστηκαν με λάβαρα οι κολώνες του μαρμάρινου μεγάρου, μαζεύτηκαν όλες οι επισημότητες –ανάμεσα σ’ αυτές βέβαια και ο διευθυντής της αστυνομίας Αθηνών– και αφού ειπώθηκαν οι συνηθισμένοι λόγοι σε μια νεκρή, ξερή και μουδιασμένη καθαρεύουσα, μοιράστηκαν τα φειτινά βραβεία. Τα ίδια λέγονται με μικρές παραλλαγές σ’ όλες τις Ακαδημίες των αστικών κρατών. Θεωρούνται αυτά τα ιδρύματα σαν πνευματικές μεγάλες τράπεζες, όπου μένουνε φυλακισμένες όλες οι “αιώνιες ηθικές αξίες” [...]. Τα πνευματικά θησαυροφυλάκια των αστικών Ακαδημιών προφυλάγονται από μια ολάκερη Νεκρή Θάλασσα προκαταλήψεων, προλήψεων, ψευτιάς. Η Ακαδημία Αθηνών, που χρωστάει την ύπαρξή της στη διχτατορία του Παγκάλου –και είναι τούτο χαρακτηριστικώτατο– δε μπορούσε να κάμει εξαίρεση. [...] Η μοιρασιά των βραβείων αυτής της χρονιάς δείχνει ολοκάθαρα τι λογής είναι το περιεχόμενο των πνευματικών αυτών θησαυροφυλακίων [...] Η Ακαδημία Αθηνών είναι κλειστή για τον εργαζόμενο κόσμο. Είναι ίδρυμα εξυπηρετικό της τάξης των εκμεταλλευτών.⁸⁹

Παράλληλα, βολές δεχόταν η καταξιωμένη ακαδημαϊκή διάνοηση και από τη συντηρητική κριτική (Αποστολάκης, Καμπάνης, Μπαστιάς, Πολίτης κ.ά.):

Αν το πρώτο ατύχημα του κ. Παλαμά ήταν να γίνη ακαδημαϊκός, το δεύτερο και σπουδαιότερο είναι που ανακηρύχθηκε πρόεδρος της Ακαδημίας, του μεγαλωνύμου τούτου σώματος των σοφών. Και δεν πρέπει να λησμονούμε πως οι πλείστοι απ’ τους σοφούς αυτούς καταπολέμησαν με μανία το δημοτικιστικό κίνημα, το μόνο αξιόλογο πνευματικό κίνημα των τελευταίων χρόνων, χάρις στο οποίο αναδείχτηκε και επιβλήθηκε ο κ. Κωστής Παλαμάς.⁹⁰

Και αλλού:

Ο κ. Παλαμάς [...] τείνει να παραστήση την καθαρεύουσα ως την επιβεβλημένη γλώσσα του έθνους, χωρίς την οποία καθίσταται αδύνατη η λειτουργία του σημερινού κοινωνικού μηχανισμού. [...] Τόσο γρήγορα λοιπόν ξέχασε τους παλαιούς αγώνες του για την επιβολή της δημοτικής, αγώνες βιαίους, ορμητικούς και κάποτε μάλιστα φανατικούς;⁹¹

⁸⁹ Βλ. Κ. Μαυροθαλασσίτης, «Τα βραβεία της Ακαδημίας», εφ. *Ριζοσπάστης*, 29/12/1935, σ. 3.

⁹⁰ Βλ. «Λόγια και πράγματα: Η εκλογή του κ. Παλαμά», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 83, 18/1/1930, σ. 54. Φορέας αυτής της τάσης ήταν κυρίως το περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα*, που προσπάθησε για κάποια χρόνια να ανταγωνιστεί τη *Νέα Εστία* στην ανακάλυψη και την επιβολή νέων ταλέντων (χαρακτηριστικό επεισόδιο αυτού του ανταγωνισμού ήταν η διένεξη γύρω από τον συγγραφέα Α. Βεινόγλου, που ενώ είχε διακριθεί στον πεζογραφικό διαγωνισμό της *Νέας Εστίας* συμμετείχε και στον διαγωνισμό των *Ελληνικών Γραμμάτων*): βλ. [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Πάθημα-μάθημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 61, 1/7/1929, σ. 534· Γ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 2, ό.π., σ. 89-92. Την ίδια εποχή οι βασικοί συνεργάτες του περιοδικού και εκπρόσωποι της συντηρητικής διάνοησης της εποχής (Καμπάνης, Κόκκινος, Μπαστιάς, Παράσχος, Φώτος Πολίτης κ.ά.) ξεκίνησαν να αρθρογραφούν και στη συντηρητική εφημερίδα *Πρωΐα*: βλ. Γ. Κ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, ό.π., σ. 41-42.

⁹¹ Βλ. «Λόγια και πράγματα: Μεταστροφάι και διαστροφάι», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 87, 15/2/1930, σ. 142-143.

Από τις στήλες των *Ελληνικών Γραμμάτων* σχολίαζε τις απονομές του Επάθλου Βικέλα και ο Ρώτας μιλώντας για «βασιλεία της χρυσής μετριότητας».⁹² Προς το τέλος της δεκαετίας του 1930 ο Σκαρίμπας, που είχε αναδειχθεί από τον κύκλο του ίδιου περιοδικού χαρακτήριζε την Ακαδημία «γραφειοκρατικό οργανισμό, που εμπεριστατολογεί και θεσφατίζει ερήμην μας, όξω από τη ζωή κι' από τους παλμούς των Ελλήνων, ίδρυμα βραδυπόρο της εθνικής μας πορείας».⁹³

Επικρίσεις δεχόταν, όμως, η ακαδημαϊκή ελίτ ακόμη και από τους κύκλους της παραδοσιακής βενιζελογενούς δημοσιογραφίας, όπως π.χ. από την εφημερίδα *Εθνος* ή το περιοδικό *Νέα Εστία*.⁹⁴ Παλαιότεροι συγγραφείς των πρώτων μεταπαλαμικών γενεών, όπως ο Βλαχογιάννης, ο Γρυπάρης ή ο Μαλακάσης, που παρέμεναν αποκλεισμένοι από το ανώτατο πολιτισμικό ίδρυμα, καταφέρονταν ανοιχτά εναντίον των ακαδημαϊκών ή έδειχναν με κάθε τρόπο την αποστασιοποίησή τους από τις επιλογές τους.⁹⁵ Αλλά και νεώτεροι συγγραφείς, όπως ο Π. Χάρης, έκριναν ως ασταθή τα κριτήρια με βάση τα οποία αποφασίζονταν οι ακαδημαϊκές βραβεύσεις.⁹⁶ Οι απορρίψεις, εξάλλου, των –ευρέως αποδεκτών από το κοινό και τη λογοτεχνική κριτική– νέων πεζογράφων της δεκαετίας του 1930⁹⁷ ανάγκαζαν συχνά και τους ίδιους τους ακαδημαϊκούς να διαχωρίζουν τη θέση τους από τις αποφάσεις της Ολομέλειας. Το 1929 λ.χ. ο Παλαμάς επεσήμαινε πως τα απορριφθέντα από την Ακαδημία *Διηγήματα* του Μυριβήλη είχαν «πολλά και αξιόλογα

⁹² Βλ. Μ.Δ.Σ., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, ό.π.

⁹³ Βλ. Γ. Σκαρίμπας, «Η Ακαδημία κ' εμείς», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 52, 27/11/1937, σ. 3. Παρότι η γνώμη αυτή διατυπώθηκε από τις στήλες των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, το ίδιο το περιοδικό ασκούσε πιο ήπια κριτική εστιαζόμενο στις συνεχείς αναβολές στις απονομές των ακαδημαϊκών βραβεύσεων· βλ. «Ευγνωμοσύνη», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 58, 8/1/1938, σ. 12.

⁹⁴ Βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 154-155· [Γ.] Ξ.[ενόπουλος], «Ακαδημαϊκά», ό.π.

⁹⁵ Βλ. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 232, 15/8/1936, σ. 1172-1173· Γ. Κοτζιούλας, «Γρυπάρης», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 45 και 46, 15 Ιουνίου και 1 Ιουλίου 1946, σ. 181 και 196 αντίστοιχα· «Γράμματα στο[ν] “Κύκλο”», περ. *Κύκλος*, τμ. 4, τχ. 1, Δεκέμβριος 1937, σ. 239.

⁹⁶ «Δεν είναι η πρώτη φορά που φωνάζουμε ότι η επιεικεία και η συγκαταβατικότητα που βασιλεύει στον τόπο μας δεκαετηρίδες ολόκληρες, κατάφεραν ώστε η λογοτεχνία μας να παρουσιάσει ελάχιστα αξιόλογα έργα και μια θάλασσα από ανοητολογήματα, μέσα στην οποία κινδύνεψαν να πνιγούν και οι λίγοι που άξιζαν. Αλλά η αυστηρότης, για να έχει αποτελέσματα, πρέπει να γίνεται μέτρο των εκτιμήσεών μας παντού και πάντοτε. Και στην προκειμένη περίπτωση, η Ακαδημία, που δεν απένειμε το Βικέλειο βραβείο, δεν έπρεπε ν' απονείμει και το Λαμπίκειο, αν ήθελε να βαθμολογήσει τη λογοτεχνική παραγωγή μ' ένα μέτρο που δεν συνηθίζουν να χρησιμοποιούν οι Ακαδημίες. Αφού όμως βρήκε άξιες του βραβείου τρεις ποιητικές συλλογές, μπορούσε να βρει, αν όχι τρεις, τουλάχιστον μία συλλογή διηγημάτων της αξίας των στίχων που βραβεύτηκαν»· βλ. Π. Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», ό.π.

⁹⁷ Για την ευρύτατη λ.χ. αποδοχή των πρώτων έργων του Μυριβήλη, βλ. Χ. Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 142-143· Γ. Λαδογιάννη, *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον Μεσοπόλεμο· η παρέμβαση του περιοδικού «Ιδέα»*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ. 286· και ορισμένα δείγματα θετικής κριτικής στα: Γ. Κοτζιούλας, *Ο Στρατής Μυριβήλης κ' η πολεμική λογοτεχνία*, τυπ. Ροδίτη, Αθήνα 1931· Κ. Μπαστιάς, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», ό.π., σ. 386-387· Π. Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», ό.π., σ. 312.

χαρίσματα»⁹⁸. Όταν το 1935 ο Καραντώνης διαμαρτυρήθηκε για την απόρριψη «των αυριανών ελπίδων» της πεζογραφίας, του Βενέζη, του Θεοτοκά, του Μυριβήλη, του Πετσάλη, του Κ. Πολίτη και του Τερζάκη, ο Παλαμάς έσπευσε εκ νέου να διευκρινίσει πως δεν έφερε καμία ευθύνη για την παραγνώριση αυτής της λογοτεχνικής παραγωγής, την οποία ο ίδιος αξιολογούσε θετικά.⁹⁹ Προς το τέλος της ίδιας δεκαετίας, ο Ξενόπουλος διευκρίνιζε ότι απόρριψη των έργων *Παραστρατημένοι* της Λ. Νάκου και *Αργώ* του Γ. Θεοτοκά είχε συντελεστεί από την Ολομέλεια της Ακαδημίας και όχι από τη Β' Ακαδημαϊκή Τάξη, η οποία είχε προβάλει αντίθετη εισήγηση.¹⁰⁰

Ο αποκλεισμός των πεζογράφων της λεγόμενης «Γενιάς του 1930» από τον ακαδημαϊκό κανόνα του Μεσοπολέμου ευνοούσε, όπως ήταν φυσικό, τη δημιουργία μιας επιπλέον εστίας αντι-ακαδημαϊσμού. Το 1934, για παράδειγμα, ο Μυριβήλης διατεινόταν πως η «επίσημη [ακαδημαϊκή] διάνοηση του Κράτους» αποδεικνυόταν εχθρική προς «τη ζωντανή ελληνική λογοτεχνία».¹⁰¹ Αντι-ακαδημαϊκές αναφορές υπάρχουν, εξάλλου, και στα πεζογραφικά έργα των ίδιων συγγραφέων (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 5).

⁹⁸ Βλ. Π. Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», ό.π., σ. 312.

⁹⁹ Βλ. Α. Καραντώνης, «Τα λογοτεχνικά βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Γράμματα*, τχ. 5, Μάιος 1935, σ. 327-328. Βλ. Κ. Παλαμάς, «Απόκριση σε κάποια ρωτήματα», περ. *Νέα Γράμματα*, τχ. 1, Ιανουάριος 1935, σ. 1-15· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 201, 1/3/1935, σ. 453-454.

¹⁰⁰ Βλ. «Σημειώματα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, ό.π.· W., «Επίκαιρα θέματα: Η Ακαδημία και τα βραβεία της», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, ό.π.

¹⁰¹ Βλ. Σ. Μυριβήλης, «Για την λογοτεχνία», εφ. *Πρωΐα*, ό.π.

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 5:

Ενδείξεις αρνητικής νοηματοδότησης του «ακαδημαϊσμού»
στη μυθοπλασία της «Γενιάς του 1930»

1) Μ. Καραγάτσης, *Γιούγκερμαν* (1938/1941)¹⁰²

[Αφηγείται ο τραπεζίτης Γιούγκερμαν:] «Το πεισματωμένο αυτό θηλυκό είχε προετοιμάσει με κάθε επιμέλεια την κηδεία του ξαδέρφου της [= του λογοτέχνη Μ. Καραμάνου], αποφασισμένη να μην αφήσει και χαθεί η μοναδική ευκαιρία [...] να ξεφύγει από το άχρωμο περιθώριό της, και να κάνει μια κοσμική κι επίσημη εμφάνιση στην κηδεία [...]. Μπρος στα μάτια της γυάλιζαν τα χρυσάφια του βασιλικού Υπασπιστή, τα παράσημα των Υπουργών, οι αλυσίδες των Ακαδημαϊκών. Στ' αυτιά της ηχούσαν προκαταβολικά οι λόγοι των επισήμων, η στροφή του Σοπέν, το βαρύ βάδισμα του λόχου της τιμής. Κι εκείνη, μέσα στο γενικό πένθος και τη μεγαλοπρέπεια της κηδείας, θα ήταν "η οικογένεια", το κέντρο των τιμών και της γενικής προσοχής. [...] «Ξέρετε, είπα, ότι στη διαθήκη του ο Μιχάλης έγραψε καθαρά τις τελευταίες θελήσεις του;». Χαμογέλασε με περιφρόνηση. «Η διαθήκη αυτή είναι άκυρη, αφού ο ίδιος ομολογεί πως γεννήθηκε, έζησε και πεθαίνει άρρωστος. Σας συμβουλεύω να μην επιμεινετε πάνω στις "τελευταίες θελήσεις". Είναι ο μόνος τρόπος να εκτελέσω την κληροδοσία της βιβλιοθήκης και των χαρτιών...».

Με κρατούσε στο χέρι· δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Ένας τεράστιος θυμός φαρμάκωσε το αίμα των φλεβών μου· μα κρατήθηκα, γιατί έπρεπε να κρατηθώ, αν ήθελα να γλιτώσω το κουφάρι του Καραμάνου από τους εξευτελισμούς αυτής της αποτυχημένης σνόμπισσας του θανάτου. «Όπως νομίζετε καλύτερα», είπα. «Αυτό δεν είναι δική μου δουλειά...».

Και της γύρισα την πλάτη.

Έφυγε βιαστική, να πάει να κανονίσει την κηδεία. Μα εγώ είχα πάρει την απόφασή μου. Πρόσταξα να ντύσουν το νεκρό· και πήρα στο τηλέφωνο το Διευθυντή του Υποκαταστήματος Λαρίσης –σας είπα πως είμαι ο Βασίλης Γιούγκερμαν, Γενικός Διοικητής της Τραπεζής Εμπορικών Παροχών;– και του 'δωσα τις σχετικές διαταγές. Ήταν ένας έξυπνος και δραστήριος νέος, που μπήκε αμέσως στο νόημα. Κατόπι φώναξα τον καμαριέρη και τον σωφέρ μου (δικοί μου άνθρωποι κι οι δυο). Πήραμε το λειψανο στα χέρια, το κατεβάσαμε κρυφά στο γκαράζ· κι όπως ήταν ακόμα ζεστό, το καθίσαμε στο μπροστινό κάθισμα του αυτοκινήτου, πλάι στον σωφέρ. Καθώς το καπέλο με τα κατεβασμένα μπορ έκρυβε το μισό πρόσωπό του, φαινόταν σα να κοιμόταν.

Κάθισα στο τιμόνι και βγήκα στην οδό Πατριάρχου Ιωακείμ. «Μιχάλη, του είπα. Ησύχασε. Πάμε στη Λάρισα. Θα σε θάψω κατά πώς θέλεις». Δεν μου αποκρίθηκε· μα το χέιλι του έδειχνε σα να χαμογελούσε. [...] «Μιχάλη! Δε φέρθηκες καλά, τότε... Δε φέρθηκες σα φίλος... Σαν έμαθα αργότερα πως αρρώστησες, έτρεξα αμέσως να σε περιμαζέγω από τους δρόμους, που σε κοροϊδεύαν τα παιδιά· σε πετροβολούσαν... Ποιος ήθελες να νοιαστεί για έναν παλαβό λογοτέχνη; Μήπως η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών; Μήπως ο εκδότης σου; Εγώ, ο φίλος σου, έτρεξα [...]».

2) Σ. Μυριβήλης, *Τα Παγανά* (1945)¹⁰³

Την ίδια στιγμή ανακάλυψε πως σ' αυτό το αναμεταξύ είχε γεράσει. [...] Το Κράτος του χτύπησε την πόρτα μια μέρα και του 'φερε σ' ένα χοντρό φάκελλο την επίσημη πιστοποίηση. Ήτανε μια ειδοποίηση πως τότε πήρε "το όριο ηλικίας". Το χαρτί και το χρυσό παράσημο. [...] [Ο καθηγητής λαογραφίας Γεράσιμος Παρασκευάς] [α]ποτραβήχτηκε από το πανεπιστήμιο με τις τιμές του, με τα γεράματά του και με τη σύνταξή του και με μια εκλέχτηκε Ακαδημαϊκός. Μέσα στο μέγαρο του Σίνα μπορούσε να σέρνει τα γερατιά του ώσπου να 'ρθει ο θάνατος ή τα ξαναμωράματα. Η Ακαδημία: το αρχαιολογικό μουσείο του πνεύματος. Εκεί ήταν η πλήξη και το σιγανό τέλος, εκεί τα σγουρά νιάτα που τρικύμιζαν τις σάλες του Πανεπιστημίου δεν έμπαιναν παρά σαν θεατές, που πήγαιναν από περιέργεια να σεριανίσουν τις ανιαρές συνεδριάσεις, τα φαλακρά κεφάλια και τα ζαρωμένα πρόσωπα, έτσι όπως τα κατάντησε η Σοφία, η θεά - γεροντοκόρη.

¹⁰² Βλ. Μ. Καραγάτσης, *Γιούγκερμαν*, τμ. 2, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα ²⁴2007, σ. 426-429.

¹⁰³ Η πρώτη έκδοση του έργου έγινε το 1945. Εδώ χρησιμοποιούμε τη δεύτερη έκδοση· βλ. [Σ.] Μυριβήλης, *Τα Παγανά*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα ²¹1962, σ. 93-94. Στο μεταξύ ο ίδιος ο Μυριβήλης είχε εκλεγεί ακαδημαϊκός το 1958.

Αυτή η γενικευμένη δυσaráσκεια, που είναι εμφανής και στις επιθεωρησιακού τύπου αναπλάσεις της,¹⁰⁴ εννόησε το σχηματισμό ενός αντι-ακαδημαϊκού μετώπου, με κοινή συνισταμένη το αίτημα για θεσμική κατοχύρωση της εξω-ακαδημαϊκής λογοτεχνικής δραστηριότητας. Με την παραδοσιακή ρήξη μεταξύ πανεπιστημιακής και λογοτεχνικής διάνοησης να παρέμενει ενεργή¹⁰⁵ και την ακαδημαϊκή ελίτ να αποτελεί μια φανερά ανίσχυρη μειοψηφία μέσα στην –κυριαρχούμενη από πανεπιστημιακά μέλη– Ολομέλεια της Ακαδημίας, άρχισαν να εντείνονται και πάλι οι αξιώσεις των λογοτεχνών για τη σύσταση μιας δεύτερης, αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας, στο πρότυπο της Ακαδημίας Goncourt,¹⁰⁶ καθώς και για τη συγκρότηση της νεοελληνικής φιλολογίας ως ανεξάρτητου επιστημονικού κλάδου.¹⁰⁷ Ήδη το 1924, όταν είχε διαφανεί ο μικτός χαρακτήρας που θα προσλάμβανε το υπό σύσταση ίδρυμα, ο Μπαστιάς, νεαρός ακόμη δημοσιογράφος, κατέκρινε τον αποκλεισμό του μεγαλύτερου μέρους του «λογοτεχνικού κόσμου, όστις αυτός και μόνος εδημιούργησε και το ζήτημα της Ακαδημίας [...] προς αποκλειστικόν σκοπόν την ίδρυσιν οργανισμού καθαρώς λογοτεχνικού κατ' απομίμησιν της γαλλικής

¹⁰⁴ Βλ. «Ακαδημία Αθηνών: Δεξιώσεις Π. Νιρβάνα», εφ. *Τοξότης*, 18/3/1928, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2· Κάρα-Κάξα, «Ελληνική Ακαδημία: βραβεία και έπαθλα», εφ. *Τοξότης*, 18/2/1928, Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 3· Ι. Φαρετρίδης, «Στην Ακαδημία» και «Στο γραμματέα της», εφ. *Τοξότης*, 18/3/1928, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2.

¹⁰⁵ Το 1937 ο Π. Χάρης παρατηρούσε πως, παρότι το πανεπιστήμιο και η Φιλοσοφική του Σχολή είχαν πράγματι αναχθεί σε σημαντικά «εθνικά κέντρα», η επί μισόν αιώνα διάστασή τους με τη νεοελληνική λογοτεχνία και τον δημοτικισμό είχε εξελιχθεί σε «εθνικό ατύχημα» με σοβαρές επιπτώσεις: «Προγονόπληκτοι και προοδευτικοί, παλαιότεροι και νεώτεροι, θεωρητικοί και πρακτικοί, όλοι αιστάνθησαν βαθύτατα τον προορισμό του Πανεπιστημίου Αθηνών, το είδαν σαν ένα Ελληνικό Πανδιδακτήριο αλλά και σαν ένα Εθνικό Κέντρο, και χωρίς να ξεχνούν ότι είναι επιστήμονες, έμεναν Έλληνες, άλλοτε φανατικότεροι, άλλοτε ηρεμότεροι στις εθνικιστικές εκδηλώσεις τους. [...] Αλλά η γλωσσική διαμάχη περνάει σε δεύτερη μοίρα, μόλις σκεφτή κανείς τη διαφωνία των πανεπιστημιακών και των εξωπανεπιστημιακών κύκλων σ' ένα γενικώτατο ζήτημα: την αντιμετώπιση της ελληνικής αρχαιότητας και τη σύνδεσή της με τη σημερινήν ελληνική ζωή. Εδώ η διαφωνία ήταν ριζικότερη και χώρισε για πάντα τις πνευματικές δυνάμεις του τόπου. Όλοι ξέρουμε πώς αντίκρυσαν οι πανεπιστημιακοί κύκλοι και πώς οι λογοτέχνες την αρχαιότητα. [...] Οπωσδήποτε, γεγονός είναι ότι η ριζική αυτή διαφωνία στάθηκε αφορμή να πάρη άλλο δρόμο το Πανεπιστήμιο κι' άλλον η ελληνική λογοτεχνία. Και θλιβερή διαπίστωση [είναι] ότι οι δυο αυτοί μεγάλοι πνευματικοί παράγοντες δεν μπορούν ακόμα να συναντηθούν»· βλ. Π. Χάρης, «Πανεπιστήμιον και πνευματική Ελλάς», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 263, 1/12/1937, σ. 1761-1763.

¹⁰⁶ Για μια πληρέστερη κατανόηση των γαλλικών ακαδημαϊκών βραβείσεων και των ειδικότερων συνθηκών, που οδήγησαν στην καθιέρωση της αυτονομημένης από τη συντηρητική Γαλλική Ακαδημία και αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας Goncourt, βλ. το πρόσφατο άρθρο-μελέτη της S. Ducas, «Prix littéraires en France: consécration ou désacralisation de l'auteur?», ό.π. και κυρίως την επίσης πρόσφατη εργασία της ίδιας, *La littérature à quel(s) prix?*, ό.π., που αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής *La Reconnaissance littéraire. Littérature et prix littéraires: les exemples du Goncourt et du Femina*, ό.π. Βλ. επίσης: L. Deffoux, «L'Académie Goncourt», στο: M. Eugène Montfort (επιμ.), *Vingt-cinq ans de littérature française: Tableau de la vie littéraire de 1895 à 1920*, τμ. 2, εκδ. Librairie de France, Paris 1921.

¹⁰⁷ Περισσότερα για αυτό το αίτημα, στο: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 86-105.

Ακαδημίας των 40 αθανάτων». ¹⁰⁸ Πέντε χρόνια αργότερα, όταν είχαν μόλις συντελεστεί οι πρώτες ακαδημαϊκές βραβεύσεις, η ίδια θέση προβαλλόταν από τα *Ελληνικά Γράμματα*:

Η αποκλειστικότης [...] των όρων σχετικά με τα απονεμόμενα βραβεία [της Ακαδημίας] δεν μπορεί παρά να προξενήση εντύπωση σ' όσους αποβλέπουν προς την Ακαδημία ως προς ένα σωματείο κυριώτατα φιλολογικό. [...] Οι σκοποί των τέτοιου είδους πνευματικών ιδρυμάτων ανάγονται περισσότερο στη λογοτεχνία, την ιστορία, τη λαογραφία, παρά στα καθήκοντα των δήμων και κοινοτήτων ή την καταπολέμηση των ελωδών πυρετών. ¹⁰⁹

Από τις στήλες της *Νέας Εστίας* εκφράζονταν παρεμφερείς απόψεις, ιδίως μετά την αναγόρευση του Ξενόπουλου σε ακαδημαϊκό και τη μεταβίβαση της διεύθυνσης στον Πέτρο Χάρη, ο οποίος (σε αντίθεση με τον μετριοπαθή προκάτοχό του) υποστήριζε πως η σύνθεση της ακαδημαϊκής Ολομέλειας δεν ευνοούσε την προαγωγή της λογοτεχνίας και των τεχνών. ¹¹⁰ Το αίτημα για σύσταση μιας αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας διατυπωνόταν με κάθε ευκαιρία και από διάφορες δημοσιογραφικές στήλες, ¹¹¹ ενώ ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε και η μεταστροφή του Γρυπάρη, που παρότι ως τμηματάρχης είχε παλαιότερα δηλώσει ότι «η Λογοτεχνική Ακαδημία είναι διά σήμερον τουλάχιστον μία πολυτέλεια» και ότι προηγούνταν «το ζήτημα της ιδρύσεως επιστημονικής Ακαδημίας», ¹¹² στις αρχές του 1930 προσχώρησε στην αντίθετη άποψη υποστηρίζοντας ότι η σύσταση μιας νέας Ακαδημίας αποτελούμενης από τους κατόχους του Αριστείου ήταν ένας εφικτός στόχος. ¹¹³

Σε αυτό ακριβώς το αίτημα για θεσμική κατοχύρωση της εξω-ακαδημαϊκής λογοτεχνικής κοινότητας φαίνεται πως ανταποκρινόταν η ίδρυση των κρατικών βραβείων μεταθέτοντας τη συζήτηση περί της σύστασης αμιγώς λογοτεχνικής Ακαδημίας σε ένα

¹⁰⁸ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Το Εθνικόν Θέατρον και η Ακαδημία. Συνέντευξις με τον ποιητήν κ. Γρυπάρην», εφ. *Δημοκρατία*, 22/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 191, σ. 1-2.

¹⁰⁹ Βλ. «Λόγια και πράγματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 81, 4/1/1930, σ. 10· πρβλ. επίσης: «Λόγια και πράγματα: Χωριστή Ακαδημία», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, 8/2/1930, σ. 120· «Λόγια και πράγματα: Μία συνέντευξη με τον κ. Γρυπάρη», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, 8/2/1930, σ. 120.

¹¹⁰ Βλ. Π. Χάρη, «Ακαδημία Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 32, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1442-1443.

¹¹¹ Βλ. για παράδειγμα, Μ. Ροδάς, «Επίκαιρα: Ακαδημαϊκά Βραβεία», περ. *Πειθαρχία*, ό.π. Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 81, ό.π.

¹¹² Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Το Εθνικόν Θέατρον και η Ακαδημία. Συνέντευξις με τον ποιητήν κ. Γρυπάρην», εφ. *Δημοκρατία*, 22/5/1924, ό.π.

¹¹³ Βλ. Ω., «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, ό.π.· «Λόγια και πράγματα: Χωριστή Ακαδημία», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, ό.π.· «Λόγια και πράγματα: Μία συνέντευξη με τον κ. Γρυπάρη», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, ό.π. Τη μεταστροφή του Γρυπάρη επικρότησε ο *Νουμάς*, με την υποσημείωση ότι κίνητρό της θα πρέπει να ήταν η προσωπική του δυσάρεσκεια για το γεγονός ότι δεν είχε εκλεγεί ο ίδιος ακαδημαϊκός· βλ. «Φιλολογική και κοινωνική ζωή», περ. *Νουμάς*, τχ. 792, Απρίλιος 1930, σ. 109.

ευρύτερα προνοιακό πλαίσιο. Το έδαφος είχε αρχίσει να προετοιμάζεται προς αυτήν την κατεύθυνση από τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Όταν τότε διατυπώθηκαν κάποιες ηθικού χαρακτήρα ενστάσεις για την πιθανότητα να αντληθούν οι απαιτούμενοι πόροι από τα έσοδα επί των τυχερών παιγνίων, ο Ξενόπουλος αντέτεινε: «όταν σου δίδουν χρήματα, εξετάζεις από πού προέρχονται ή προς ποίον σκοπόν τα παίρνεις και με ποίον δικαίωμα; [...] Το ζήτημα είναι να δώσει η Κυβέρνησις διά τα Γράμματα και τας Τέχνας, που δεν έδωσε σχεδόν ποτέ».¹¹⁴

Προς το τέλος, όμως, της δεκαετίας του 1920 και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 τρεις ισχυρές «φωνές» της νεότερης λογοτεχνικής «γενιάς» πάσχιζαν με πιο συστηματικό τρόπο να συντονίσουν τη συντηρητική και την προοδευτική κριτική προς αυτήν την κατεύθυνση. Την αναγκαιότητα για ένα προνοιακό μοντέλο διοίκησης υποστήριζε σε συντηρητικά έντυπα (όπως τα *Ελληνικά Γράμματα* και η *Πειθαρχία*) ο Μπαστιάς, με το επιχείρημα ότι η οικονομική ενίσχυση των συγγραφέων θα συνεπέφερε και τη σταδιακή ποιοτική αναβάθμιση της λογοτεχνικής τους παραγωγής.¹¹⁵ Οι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί που προσείλκυαν, όπως πίστευε, «τα πρώτα τυχόντα παιδάκια», τις «στρατιές, δηλαδή, των φιλολογούντων μαθητών των γυμνασίων και των φοιτητών»¹¹⁶ έπρεπε να αντικατασταθούν από μεγάλα χρηματικά βραβεία, που θα διευκόλυναν τους ήδη αναγνωρισμένους ως «επαγγελματίες» συγγραφείς να παραγάγουν το έργο τους απερίσπαστοι από άλλες βιοποριστικές ανάγκες.¹¹⁷ Το προνοιακό σύστημα ήταν, κατ' αυτόν, ένα διεθνώς κυρίαρχο και επιτυχημένο μοντέλο πολιτισμικής διοίκησης («το σύστημα αυτό το 'χουνε υιοθετήσει κι' άλλα ξένα κράτη, κι' έδωσε καρπούς»). Οι περί του αντιθέτου απόψεις ήταν, όπως ισχυριζόταν, εντελώς μειοψηφικές («ένανς δυο αποκρούσανε ολότελα την ιδέα»), ενώ οι φόβοι για επικράτηση της αναξιοκρατίας κατά τη διεξαγωγή των κρατικών βραβεύσεων υπερβολικοί.¹¹⁸ Ο Ουράνης, αντίστοιχα, υπερασπιζόταν τις ίδιες γενικές αρχές από τις στήλες του προοδευτικού τύπου (*Σήμερα, Ελεύθερο Βήμα*). Η άποψη ότι «η αληθινή τέχνη [...] δεν έχει ανάγκη από χρηματικά

¹¹⁴ Βλ. του ίδιου, «Ας το ευχηθώμεν», εφ. *Αστραπή*, 24/7/1921, Έτος 22, ΑΦ. 7860, σ. 1.

¹¹⁵ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Βραβεία για να ενισχυθή η τέχνη», ό.π.

¹¹⁶ Βλ. του ίδιου, «Ο Βαλκανικός Ύμνος», ό.π., σ. 17.

¹¹⁷ Στο ίδιο. Η άποψη του Μπαστιά προκάλεσε την απάντηση ενός νεαρού αναγνώστη, που θεωρούσε απαράδεκτη τη «συστηματική επίθεση των “δημιουργημένων” κατά των νέων», η οποία είχε κατά την άποψή του ως στόχο να προωθήσει τη βιομηχανοποίηση της τέχνης και τη δημιουργία ενός «πνευματικού τραστ, για να μη μπορή να τους προσβάλλη ο επικίνδυνος συναγωνισμός των νέων»· βλ. Κ. Ν. Οικονόμου, «Αλληλογραφία: Ο Βαλκανικός Ύμνος» περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 1, 19/10/1930, σ. 15.

¹¹⁸ Βλ. του ίδιου, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», ό.π., σ. 386-387.

φιλοδωρήματα» ήταν, κατά τον Ουράνη, επιπόλαια και αστεία, διότι τα χρηματικά βραβεία αποσκοπούσαν όχι στην άμεση, αλλά στην έμμεση υποστήριξη της πολιτισμικής ανάπτυξης, μέσω της καλλιέργειας των προϋποτιθέμενων όρων.¹¹⁹ Οι υποψηφιότητες, άλλωστε, που είχαν προκύψει κατά την πρώτη ματαιωθείσα εφαρμογή του νόμου είχαν, όπως πίστευε, αποδείξει ότι τα μεγάλα χρηματικά βραβεία μπορούσαν να ενθαρρύνουν την έκδοση ποιοτικών λογοτεχνικών βιβλίων.¹²⁰ Ως εξαιρετικά ικανοποιητική έκρινε την ανταπόκριση των υποψηφίων στην πρώτη προκήρυξη και ο Πέτρος Χάρης,¹²¹ ο οποίος επίσης συνέβαλε αποφασιστικά στην προώθηση των προνοιακών αρχών καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930.¹²²

Ότι τα κρατικά βραβεία αποσκοπούσαν στη θέσμιση της εξω-ακαδημαϊκής λογοτεχνικής κοινότητας δεν φαινόταν μόνο από την κινητικότητα των συγκεκριμένων λογοτεχνών. Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου δήλωνε ότι στόχος της πρωτοβουλίας του ήταν η οικονομική υποστήριξη όσων λογοτεχνών δεν είχαν ευνοηθεί από τις μέχρι τότε ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους. Με την αναγωγή της λογοτεχνίας σε «δημόσια υπόθεση» το κράτος γινόταν, έτσι, «ένας από τους συντελεστές» της συλλογικής πολιτισμικής αναβάθμισης:

Το Κράτος, με την ανάμιξή του εξασφαλίζει για τους λογοτέχνες, *μαζί με την υλική, και την ηθική ενίσχυση*: προκαλεί το γενικότερο ενδιαφέρον. Έτσι η υπόθεση της Τέχνης γίνεται δημοσία υπόθεση. Οι κριταί θα κρίνουν και θα κρίνονται. Και το ενδιαφέρον, που θα προκαλή κάθε βράβευση, θα ευρύνει την κυκλοφορία του βιβλίου και τον κύκλο των αγοραστών έργων τέχνης, θα ισοδυναμεί δηλαδή με ηθική και υλική ενίσχυση της πνευματικής κινήσεως του τόπου. Αυτός, άλλωστε, είναι και ο σκοπός του νόμου.¹²³

Στην κοινοβουλευτική του ομιλία την ημέρα της ψήφισης του νόμου, ο Παπανδρέου υπογράμμισε τον θεσμικό χαρακτήρα της παρέμβασής του ανάγοντας την ανάγκη για διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού και για οικονομική ενίσχυση των λογοτεχνών σε

¹¹⁹ Η αίγλη, για παράδειγμα, των βραβεύσεων ως προβεβλημένων κοινωνικών γεγονότων και η οργάνωση ενός δικτύου κοινοτικών βιβλιοθηκών μπορούσαν, κατά τον Ουράνη, να συμβάλουν στη βαθμιαία διάδοση του βιβλίου· βλ. Κ. Ουράνης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τέχνη και βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 1/2/1933, σ. 163-164.

¹²⁰ Στο ίδιο.

¹²¹ Βλ. του ίδιου, «Το κράτος και η τέχνη...», εφ. *Πολιτεία*, 14/12/1932, ό.π.

¹²² Ο Π. Χάρης και οι συνεργάτες της *Νέας Εστίας* υποστήριξαν με θέρμη τις προνοιακές πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων Βενιζέλου και Μεταξά· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, ό.π., σ. 1049-1055· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Δήμος Αθηναίων και τα Γράμματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1343-1344.

¹²³ Βλ. του ίδιου, «Μετά την έρευνα: Πώς θ' απονέμονται...», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, ό.π., σ. 117. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

ζήτημα ύψιστης εθνικής σημασίας για ένα κράτος, όπως το ελληνικό, που είχε «καθυστερήσει μέχρι τούδε» στην εκπλήρωση του «πνευματικού προορισμού» του:

ο σύγχρονος κοινωνικός βίος έχει ανάγκην [...] πνευματικόν σκοπόν και οι πνευματικοί σκοποί, οι οποίοι υπάρχουν δι' όλους τους συγχρόνους λαούς, αποτελούν περισσότερο επιτακτικόν χρέος διά την Ελλάδα η οποία καθυστέρησε μέχρι τούδε, ενώ έχει βαρύτερον χρέος και από τας παραδόσεις και τον πνευματικόν προορισμόν της. [...]

Κύριοι βουλευταί, εσυνηθίσαμεν να υποτιμώμεν τα πνευματικά μας καθήκοντα. Αποτελούν συνήθως μίαν πανηγυρικήν ρητορείαν, αλλά σπανίως ετέθησαν εις την εφαρμογήν της πράξεως. Ομιλούμεν περί του πολιτισμού των αρχαίων μας και εις την πραγματικότητα δεν υπάρχει ουδείς άλλος λαός ο οποίος αγνοή τους αρχαίους από τον Ελληνικόν. Διατί; Διότι εις μεν την αρχαία γλώσσα ελάχιστοι δύνανται να αναγώσουν, μεταφράσεις δε καταλλήλους δεν έχομεν, και δεν μεριμνώμεν να έχομεν. [...] Και διατί δεν έχομεν; Διότι, κύριοι βουλευταί, *το αναγνωστικόν κοινόν της Ελλάδος είναι ολίγον* [...]. Πώς είναι δυνατόν, λοιπόν, οι πνευματικοί άνθρωποι να διαθέσουν χρόνον μακρόν, και κόπους πολλούς διά να κάμουν τας επιτυχείς αυτών μεταφράσεις. Είναι ανάγκη να τους δοθούν και *οικονομικά ευκολία*, αι οποίαι ποτέ μέχρι τούδε δεν τους εδόθησαν. Ημείς μεριμνώμεν κατά διπλούν τρόπον προκειμένου περί μεταφράσεως των αρχαίων· και διά του νόμου των σχολικών βιβλίων [...] όπου καθιερούμεν κατά πρώτον την αρχήν των βοηθητικών και των ελευθέρων αναγνωσμάτων εις σχολικάς βιβλιοθήκας, τας οποίας επίσης το πρώτον καθιερώσαμεν ως τον θεσμόν εις τον οποίον στηρίζομεν τας μεγαλυτέρας ελπίδας. [...] Και ταυτοχρόνως παρέχομεν εις την Ακαδημίαν, το εγκυρότερον σώμα το πνευματικόν, την ευκαιρία να αναθέτη την μετάφρασιν και βραβεύση ηθικώς και υλικώς. Ποία είναι η μέριμνα ημών η άλλη, την οποίαν λαμβάνομεν; Εις επτά έργα τέχνης κατ' έτος χορηγούμεν βραβεΐα ανά 50 χιλ. δραχμάς –εις έν έργον ποιήσεως, έν έργον πεζογραφίας, έν έργον αρχιτεκτονικής, έν γλυπτικής, έν ζωγραφικής και πρωτοτύπου μουσικής συνθέσεως [...].¹²⁴

Είναι, λοιπόν, σαφές πως στις αρχές της δεκαετίας του 1930 είχε διαμορφωθεί η συναινετική βάση, που επέτρεπε τη συνεργασία επίλεκτων τμημάτων της αντιβενιζελικής και της βενιζελογενούς πολιτικής και πολιτισμικής ηγεσίας για την προνοιακή και αξιακή αναδιάταξη του λογοτεχνικού πεδίου. Η ρητορική της λεγόμενης εκδοτικής και εθνικής κρίσης και η συγκρότηση ενός ευρέος αντι-ακαδημαϊκού μετώπου είχαν οδηγήσει στην (μέσω εντύπων και σωματείων ιδεολογικά «ανεξίθρησκων») συστηματοποίηση μιας συνεχνιακής πρακτικής, η οποία αξίωνε την οικονομική αναβάθμιση και καθολική θεσμική κατοχύρωση της τρέχουσας «εθνικής» λογοτεχνικής δραστηριότητας. Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές των δύο οργανωτικών μοντέλων, μέσω των οποίων συντελέστηκε αυτή η διαρθρωτική μεταβολή.

¹²⁴ Βλ. «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», *ΕΣΒ*, ό.π., σ. 102-103· (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου).

2. Ν.5058/1931 και ΑΝ.775/1937:

από τον βενιζελικό στον μεταξικό κορπορατισμό

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 φαίνεται πως είχε επιτευχθεί ένας ικανοποιητικός βαθμός συναίνεσης γύρω από την πεποίθηση πως υπήρχε ανάγκη για μια προνοιακή παρέμβαση του κράτους, ώστε να ενισχυθεί οικονομικά ένα μεγάλο μέρος της τρέχουσας λογοτεχνικής δραστηριότητας. Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε συγκριτικά τις δύο νομοθετικές πρωτοβουλίες, μέσω των οποίων συντελέστηκε το εν λόγω μεταρρυθμιστικό εγχείρημα. Όταν ψηφίζονταν οι συγκεκριμένοι νόμοι, ο δημόσιος χαρακτήρας της λογοτεχνικής δραστηριότητας και η υποχρέωση του κράτους για τη διασφάλισή του είχαν ήδη αναγνωριστεί από τη συνταγματική μεταρρύθμιση του 1928 (Αρ. 20).¹²⁵ Η θεσμική κατοχύρωση της «εθνικής λογοτεχνίας» είχε άλλωστε προωθηθεί και θεσμικά με την ίδρυση του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και την προώθηση της προσπάθειας για την καθιέρωση της νεοελληνικής φιλολογίας ως ανεξάρτητου επιστημονικού κλάδου.¹²⁶

Στο επίπεδο της εφαρμοσμένης πολιτικής, οι πρώτες σκέψεις για την κατάστρωση ενός ευρύτερου προγράμματος, μέσω του οποίου θα ενισχυόταν με κρατικούς πόρους το σύνολο σχεδόν της λογοτεχνικής δραστηριότητας, εντοπίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Το 1921, καθώς ο Δροσίνης αποχωρούσε από τη Διεύθυνση των Γραμμάτων και των Τεχνών, ενημέρωνε με απογοήτευση την κοινή γνώμη –και τη λογοτεχνική κοινότητα– ότι μαζί με την κατάργηση της υπηρεσίας, είχαν ναυαγήσει και οι σχεδιασμοί του –κατηρτισμένοι ήδη σε σχετικό νομοσχέδιο– για την εξασφάλιση μιας ετήσιας κρατικής δαπάνης ύψους 1.000.000 δραχμών «προς ενίσχυσιν της εθνικής λογοτεχνίας και καλλιτεχνίας».¹²⁷ Έναν χρόνο αργότερα, λίγο πριν από την κατάρρευση του μικρασιατικού

¹²⁵ Βλ. Δ. Π. Αλικανιώτης, *ό.π.*, σ. 272. Για μια δημοσιογραφική αναφορά εκείνης της εποχής στο συγκεκριμένο ζήτημα, βλ. Εργολάνος, «Προστασία τέχνης», εφ. *Εσπερινή*, 8/1/1927, Έτος 20, ΑΦ. 8646, σ. 1. Για προηγούμενες μορφές νομικής αναγνώρισης των γραμμάτων και των τεχνών ως πεδίων, μέσω των οποίων μπορούσε κανείς να διακριθεί κοινωνικά, βλ. Ν.613/1915, Αρ. 7· ΝΔ. «Περί ιδρύσεως και ετέρου Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα του Φοίνικος”», *ό.π.*, Άρ. 1.

¹²⁶ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, *ό.π.*, σ. 86-105.

¹²⁷ Βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», *ό.π.* Για τον απολογισμό των πεπραγμένων του Δροσίνης, βλ. επίσης: του ίδιου, «Μία διαμαρτυρία», *ό.π.*: του ίδιου, «Η νεκρολογία του», *ό.π.*, καθώς και το ειρωνικό για τον Δροσίνη σχόλιο: «Αερολογήματα...», εφ. *Έθνος*, 19/1/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2496, σ. 1. Επί της ουσίας επρόκειτο για μια σκέψη τροποποίησης του Αριστείου, το οποίο κατά τον Δροσίνη, δεν ανταποκρινόταν έτσι κι αλλιώς στην αρχική ιδέα για μια τριετή απονομή ενός μεγάλου επάθλου δέκα χιλιάδων δραχμών σε έναν κάθε φορά διακεκριμένο λογοτέχνη. Σύμφωνα, λοιπόν, με το νέο νομοσχέδιο «το Τμήμα εσκόπει [μεταξύ άλλων] να εισηγηθή τον διχασμόν αυτού [του Αριστείου] εις μέγα χρηματικόν έπαθλον και εις Αριστεία

μετώπου, ο υπουργός Εσωτερικών της αντιβενιζελικής κυβέρνησης Πρωτοπαπαδάκη, Ν. Στράτος, διαβεβαίωνε τον πρίγκιπα Νικόλαο ότι η κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να διαθέσει κρατικούς πόρους για την οικονομική ενίσχυση των γραμμάτων και των τεχνών.¹²⁸

Παρότι οι συγκεκριμένες πρωτοβουλίες εκκινούσαν από την ίδια προνοιακή λογική, επί της ουσίας αποτελούσαν πρώιμες ενδείξεις των δύο εναλλακτικών εκείνων οργανωτικών μοντέλων, που κωδικοποιήθηκαν αργότερα στον Ν.5058/1931 και στον ΑΝ.775/1937. Από διαφορετικούς δρόμους (έναν προοδευτικό και έναν συντηρητικό αντίστοιχα, όπως θα δούμε στη συνέχεια), οι δύο νομοθετικές παρεμβάσεις καθιέρωναν ένα πρωτοφανές για τα ελληνικά δεδομένα πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης των γραμμάτων και των τεχνών, που μπορεί να παραλληλιστεί με ανάλογα εγχειρήματα της ίδιας περιόδου, όπως λ.χ. το «Federal Writers' Project» της κυβέρνησης F. D. Roosevelt, το οποίο αποτελούσε μέρος του λεγόμενου “New Deal”, ενός προγράμματος κοινωνικής πρόνοιας για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της Μεγάλης Ύφεσης στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.¹²⁹

Με τις ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές που επέφεραν στους κανόνες παραγωγής, διάθεσης και πρόσληψης του λογοτεχνικού προϊόντος, οι δύο νόμοι σημείωσαν μια ιστορικής σημασίας τομή στην εξέλιξη της λογοτεχνικής ιστορίας. Ενώ μέχρι τότε οι οικονομικοί πόροι για την υποστήριξη της εκάστοτε –δημόσιου χαρακτήρα– πολιτισμικής πολιτικής αντλούνταν –κατά το πρότυπο του παραδοσιακού φιλελεύθερου καπιταλισμού– σχεδόν στο σύνολό τους από τη μεγαλοκεφαλαιακή επιχειρηματική ή χρηματοπιστωτική δραστηριότητα (χορηγίες/δωρεές Ράλλη, Βουτσινά, Έλενας Βενιζέλου και Εθνικής Τράπεζας, αξιοποίηση Δωριδείου Κληροδοτήματος, πανελλαδικοί έρανοι κλπ.),¹³⁰ το νέο

άνευ χρηματικής αμοιβής», που θα απονέμονταν βάσει γνωμοδότησης ενός τεχνοκρατικού –όπως θα λέγαμε σήμερα– συμβουλίου ειδημόνων την 25^η Μαρτίου κάθε έτους, αρχής γενομένης από το 1921 με αφορμή τους προγραμματιζόμενους εορτασμούς για την Εκατονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης.

¹²⁸ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Ας το ευχηθώμεν», ό.π.

¹²⁹ Βλ. το κεφάλαιο “Crisis of Demand: Modernism Meets the New Deal”, στο: S. Cooper, *Radical Politics and Literary Form in 20th Century American Writing*, διδακτορική διατριβή, School of English Literature, Language and Linguistics, Newcastle University, Newcastle 2013, σ. 94-121· W. Carter, *Figuring the New Deal: Politics and Ideology in Treasury Section of Painting and Sculpture in Washington, D.C., 1934-1943*, διδακτορική διατριβή, History of Art, University College London, London 2008.

¹³⁰ Για τη χρηματοδότηση των πανεπιστημιακών διαγωνισμών του 19^{ου} αιώνα από τον Ράλλη και τον Βουτσινά, βλ. P. Moullas, *Les Concours Poétiques de l'Université d'Athènes (1851-1877)*, ό.π., σ. 31-51. Για τη χρηματοδότηση του Μεταλλίου/Αριστείου των Γραμμάτων και των Τεχνών και των διαγωνισμών του Υπουργείου Στρατιωτικών, βλ. *εδώ* 63, 99. Οι πρόσοδοι της Ακαδημίας, που ήταν απαλλαγμένες από τέλη και φόρους, στηρίζονταν σε: 1) ποσά αναγραφόμενα στον ειδικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας, 2) μέρος των εισπράξεων του Πανεπιστημίου Αθηνών από δίδακτρα φοιτητών, 3) αντίτιμο συνδρομών και πώλησης των δημοσιευμάτων της Ακαδημίας –ιδίως της γραμματικής και του συντακτικού, που διανέμονταν αποκλειστικά από εκείνη σε όλους τους κρατικούς φορείς και τα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, 4)

πρόγραμμα στηριζόταν για πρώτη φορά αποκλειστικά σε κρατικούς πόρους (πιστώσεις επί του κρατικού προϋπολογισμού ή έσοδα από έμμεση φορολογία).¹³¹ Πιο συγκεκριμένα, για τη χρηματοδότηση του βενιζελικού προγράμματος αξιοποιήθηκαν κάποιοι αδιάθετοι κρατικοί πόροι (προερχόμενοι από τον παρωχημένο σήμερα θεσμό των εκπαιδευτικών τελών), οι οποίοι είχαν αρχικά προοριστεί για την ενίσχυση οικονομικά δυσπραγούντων μαθητών. Το μεταξικό πρόγραμμα στηρίχτηκε στην ίδια πηγή χρηματοδότησης, με την προσθήκη ενός επιπλέον ποσοστού επί των εισπράξεων που προέρχονταν από τη φορολογία του καπνού.¹³² Για να αναλογιστεί κανείς το νέο τοπίο που δημιουργούνταν από αυτές τις παρεμβάσεις, αρκεί να αναλογιστεί ότι το ύψος του ποσού που προοριζόταν το 1931 για την ελληνική πολιτισμική αγορά (350.000 δρχ.) ήταν περίπου το ίδιο με το συνολικό ύψος των χρηματικών βραβείων που διέθεταν σε ετήσια βάση και οι τρεις ακαδημαϊκές Τάξεις (Γραμμάτων και Τεχνών, Θετικών Επιστημών και Ηθικών Επιστημών).¹³³ Με άλλα λόγια, ένας συγγραφέας, που επιζητούσε στη δεκαετία του 1930 την κρατική αναγνώριση του έργου του, μπορούσε πια να ελπίζει σε οικονομική ανταμοιβή όχι τριών, πέντε ή εννέα χιλιάδων δραχμών, αλλά σε μεγάλα χρηματικά έπαθλα αξίας έως και πενήντα χιλιάδων δραχμών (Πίνακας 5.2).

κληροδοτήματα και δωρεές (Οργανισμός 1926· ΣΑ. 1926· Ν.4398/1929, Άρ. 104 και 109). Η Ακαδημία προσαρμοζε τις προκηρύξεις των διαγωνισμών και των βραβεύσεων στους όρους που έθετε ο εκάστοτε αθλοθέτης (Οργανισμός 1926· ΣΑ. 1926· Ν.4398/1929, Άρ. 97 και 98)· βλ. Δ. Αιγινήτης, «Επισκόπηση της τεσσαρακονταετίας μου», ό.π., σ. 181-185· Γ. Ξενοπούλου, «Μια τεσσαρακονταετία», ό.π., σ. 172-173· Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Η κοινωνική δράσις του κ. Δ. Αιγινήτη», ό.π., σ. 176-179· Κ. Μελισσηνός, «Η εκπαιδευτική και πολιτική δράσις του κ. Αιγινήτου», ό.π., σ. 179-181· «Η δωρεά της κ. Έλενας Βενιζέλου», εφ. *Έθνος*, 5/12/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5894, σ. 1· «Η Ακαδημία: 153^η δημοσία Συνεδρία της Ολομελείας, την 19 Ιανουαρίου», περ. *Νέα Εστία*, ό.π. Για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων του «Παρνασσού» από συνεισφορές μελών, πωλήσεις χαρτοσήμων εισιτηρίων, εκμετάλλευση περιουσίας, καθώς και από έναν συνδυασμό ιδιωτικών δωρεών και ετήσιων κρατικών επιχορηγήσεων (που έφτασαν μέχρι και τις 8.000 δρχ. ετησίως επί εποχής Τρικούπη), βλ. Κ. Α. Βοβολίνης, ό.π., σ. 23, 30, 35, 50, 69, 77, 92-93, 136, 185, 225, 230-231 και 297· *Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, Περίοδ. Β', Έτος 13, εκδ. Γραφείου του Συλλόγου, Αθήνα 1918, σ. 330.

¹³¹ Αυτή η ποιοτική διαφορά στη χρηματοδότηση των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων είχε προετοιμαστεί από τις ενέργειες των πρώτων μεσοπολεμικών κυβερνήσεων στις αρχές της δεκαετίας του 1920, οι οποίες σκόπευαν, καθώς φαίνεται, να αξιοποιήσουν τον ειδικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας (1920) και τις εισπράξεις από τη φορολογία επί του χαρτοπαιγνίου (1922-1923). Το 1923, σε νόμο που αφορούσε τις χαρτοπαικτικές λέσχες, ενσωματώθηκε πράγματι (μετά από εισηγήσεις κάποιων λογοτεχνών) ειδική διάταξη, που προέβλεπε ότι μέρος της επί των λεσχών φορολογίας θα προοριζόταν για την ενίσχυση των γραμμάτων και των τεχνών· βλ. Γ. Δροσίνης, «Χαμένα σχέδια», ό.π.· Δάφνης, «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, ό.π.

¹³² Βλ. *εδώ*, σ. 329.

¹³³ Στον απολογισμό του έτους 1930-1931 αναφέρεται λ.χ. πως η Ακαδημία απένειμε χρηματικά έπαθλα ύψους 381.950 δραχμών, που αντιστοιχούσαν τότε σε περισσότερες από 1.000 λίρες Αγγλίας· βλ. «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή των βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1931, ό.π.· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 103, ό.π.· «Η Ακαδημία: Τα βραβεία του 1931», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 104, ό.π.

Πίνακας 5.2. Χρηματική αξία των (ημι-)κρατικών λογοτεχνικών βραβεύσεων

Βραβείο	Χρονική περίοδος	Χρηματική αξία
Βραβείο Υπουργείου Στρατιωτικών	1914-1915	200-500 δρχ.
Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο	1914-1923	3.000 ¹³⁴ - 5.000 δρχ.
Έπαθλο Βικέλα	1924 κεξ.	4.000 - 9.000 δρχ.
Βραβείο Λαμπίκη	1927 κεξ.	4.500 δρχ.
Βραβείο Πορφύρα	1935 κεξ.	4.500 δρχ.
Κρατικό Βραβείο	1931-1933	50.000 δρχ.
Κρατικό Βραβείο	1933-1937	5.000 - 25.000 δρχ.
Κρατικό Βραβείο	1937-1942	30.000 δρχ.

Ένα επιπλέον κοινό σημείο των δύο νόμων ήταν ότι τοποθετούσαν τα κρατικά βραβεία στο μέσον μιας ευρύτερης πολιτισμικής πολιτικής για την προώθηση του ελληνικού βιβλίου στην ελληνική επαρχία, αλλά και στις ξένες βιβλιαγορές· μιας πολιτικής που περιελάμβανε μια δέσμη από άλλα συμπληρωματικά μέτρα, περιλαμβανόμενα είτε στους ίδιους είτε σε άλλους συμπληρωματικούς νόμους (οικονομική ενίσχυση του δικτύου δημοτικών και σχολικών βιβλιοθηκών, επιβολή φορολογικής ατέλειας στην εμπορική διακίνηση του τυπογραφικού χαρτιού, υποχρεωτικός περιορισμός εφημεριδογραφικής λογοτεχνικής ύλης, απαγόρευση «ελαφράς» λογοτεχνίας, καταπολέμηση αναλφαβητισμού κλπ.).¹³⁵ Παράλληλα οι δύο νόμοι επιχειρούσαν να καταστήσουν τον νέο θεσμό ένα

¹³⁴ Πρόκειται για τις 1.000 δρχ., που αντιστοιχούσαν στην αξία του ίδιου του μεταλλίου και για το συνοδευτικό χρηματικό έπαθλο των 2.000 δρχ.

¹³⁵ Αιτήματα για τον –δι’ αυστηρών, ενίοτε και αυταρχικών, λογοκριτικών παρεμβάσεων– περιορισμό των λαϊκών θεαμάτων και των προϊόντων της λαϊκής λογοτεχνίας (κυρίως των ληστρικών μυθιστορημάτων και των αποκαλούμενων «πορνογραφημάτων») διατυπώνονταν αρκετά συχνά στον ημερήσιο Τύπο τόσο από δημοσιογράφους όσο και από διακεκριμένους λογοτέχνες. Το 1915, για παράδειγμα, ο διευθυντής της *Πινακοθήκης*, Δ. Ι. Καλογερόπουλος, ζητούσε –από τις στήλες των *Αθηνών*– την παρέμβαση της Ιεράς Συνόδου και της αστυνομίας για την ανάσχεση των λαϊκών εκδόσεων, που είχαν κατακλύσει τη βιβλιαγορά. Το 1931 ο Καμπάνης εισηγούνταν την καθιέρωση ενός κώδικα δεοντολογίας, μέσω του οποίου οι ίδιοι οι συνασπισμένοι λογοτέχνες θα εμπόδιζαν και θα στιγματίζαν τα θεωρούμενα ως επιβλαβή έργα. Την ίδια χρονιά ο ακαδημαϊκός Νιρβάνας πρότεινε την ίδρυση μίας κρατικής «αστυαισθητικής», όπως την ονόμαζε, υπηρεσίας, που θα ήταν αρμόδια για την τήρηση μιας ορισμένης αισθητικής στους δημόσιους αστικούς χώρους. Σε αυτά τα αιτήματα άρχισαν να ανταποκρίνονται σταδιακά οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Έτσι, την περίοδο 1926-1927 ανασυστήθηκε η συνεργαζόμενη με τον διευθυντή της Αγορανομίας επιτροπή ελέγχου δημοσίων θεαμάτων, στην οποία συμμετείχαν οι συγγραφείς Γ. Ξενόπουλος, Τ. Μωραϊτίνης και Π. Χορν. Μετά από μία αρχική διαβούλευση με τους διευθυντές των θεάτρων και των κινηματογράφων, η επιτροπή ασκούσε προκαταβολικό έλεγχο στις θεατρικές παραστάσεις και στα προβαλλόμενα κινηματογραφικά έργα. Η επιτροπή διατηρήθηκε από τη διάδοχη Οικουμενική Κυβέρνηση του Α. Ζαΐμη τουλάχιστον μέχρι τον Ιούνιο του 1927, όταν η συντηρητική εφημερίδα *Αθήναι* ισχυριζόταν ότι είχε επιδείξει αδιαφορία για την κακή χρήση της γλώσσας στις λεζάντες των κινηματογράφων. Το ληστρικό μυθιστόρημα απαγορεύτηκε οριστικά από το μεταξικό καθεστώς. Για όλα τα παραπάνω· βλ. Ι. Δ. Καλογερόπουλος, «Το λαϊκόν μυθιστόρημα», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 86/5386, σ. 1· «Περιοδικά κι’ εφημερίδες», περ. *Νέα*

αυξημένης αίγλης «κοσμικό γεγονός».¹³⁶ Έτσι, οι συγγραφείς δεν αντλούσαν οφέλη μόνο από τα ίδια τα βραβεία, αλλά και από την ποιοτική αναβάθμιση και ποσοτική διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού, καθώς και από την πλατύτερη διακίνηση των νοούμενων ως «εθνικών» προϊόντων τους.¹³⁷

Ένα πολύ πιο καθοριστικό κοινό γνώρισμα των δύο νόμων ήταν ότι επιχειρούσαν να συστρατεύσουν σε αυτήν την προσπάθεια τόσο τους συγγραφείς όσο και τους εκδότες, υπό την εποπτεία του κράτους. Κατά τη δεκαετία του 1930 αρκετοί συγγραφείς του βενιζελογενούς χώρου συνέχιζαν να αντιμετωπίζουν το κράτος ως τον κύριο αποδέκτη των αιτημάτων τους. Ο Γ. Πράτσικας, λ.χ., και η σύνταξη του περιοδικού *Σήμερα* υποστήριζαν ότι ο θεσμός των κρατικών βραβείων δεν μπορούσε να αποδώσει, χωρίς μια σειρά από ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους στη βιβλιαγορά («οργάνωση κυκλοφορίας και

Εστία, τμ. 9, τχ. 105, 1/5/1931, σ. 500-501· Π. Νιρβάνας, «Αστυαιοθητική υπηρεσία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 13, 1/9/1931, σ. 900-901· «Λογοκρισία θεαμάτων», εφ. *Αθήναι*, 9/10/1926, ό.π.: [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 17/6/1927, Έτος 25, ΑΦ. 3152, σ. 2. Για μερικές ακόμη περιπτώσεις εκκλήσεων προς επιβολή λογοκρισίας, βλ. Ζ. Παπαντωνίου, «Από την ζωή και από την τέχνη: το αγαθό και το ωραίο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 7, 15/7/1927, σ. 388-391· Γοργίας, «Ο κινηματογράφος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 292-294· Ω., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, ό.π.: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 34. Τέλος, ο αναλφαβητισμός παρέμενε την εποχή εκείνη σημαντικό εμπόδιο για τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικών δομών. Σύμφωνα με κάποιες εκτιμήσεις, τα μισά περίπου από τα παιδιά που βρίσκονταν σε μαθητική ηλικία δεν πήγαιναν στο σχολείο (βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1157), αφού η δημόσια στοιχειώδης εκπαίδευση είχε καθιερωθεί πρόσφατα, μόλις το 1911 (βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, «Το συνταγματικό πλαίσιο», ό.π., σ. 49· Δ. Αντωνίου, ό.π., σ. 113). Υπ' αυτήν την έννοια είναι αρκετά εντυπωσιακό το γεγονός ότι επί Παπανδρέου εγκαινιάστηκαν περίπου τρεις χιλιάδες σχολεία, δηλαδή δύο φορές περισσότερα από όσα είχαν ανεγερθεί συνολικά στα προηγούμενα εκατό χρόνια· βλ. I. D. Stefanidis, ό.π., σ. 199. Την ίδια περίοδο, με τον Ν.5058/1931, ιδρύθηκε το Ανώτερο Συμβούλιο Βιβλιοθηκών, που ήταν το αρμόδιο συντονιστικό όργανο για τη διοίκηση των δημοτικών βιβλιοθηκών· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», ό.π., σ. 3-7

¹³⁶ Επρόκειτο για μια πρακτική, που είχε εκτιμηθεί ήδη από το 1920 ως ένα ακόμη μέσο για την ενίσχυση της κυκλοφορίας του αξιολογούμενου ως ποιοτικού λογοτεχνικού βιβλίου· βλ. Παρατηρητής, «Οι διαγωνισμοί», εφ. *Ανατολή*, 15/6/1920, Έτος 1, ΑΦ. 93, σ. 1. Η πρώτη τελετή απονομής των κρατικών βραβείων, που ανταποκρινόταν σε αυτήν την επιδίωξη, μπόρεσε να πραγματοποιηθεί μόλις στο τέλος της δεκαετίας, το απόγευμα της 21^{ης} Μαΐου 1940, στη μεγάλη αίθουσα τελετών του τότε Βασιλικού Θεάτρου, παρουσία του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά (βλ. Εικ. 8). Το γεγονός πλαισιώθηκε από μια συστηματική προωθητική προπαγάνδα, με στόχο την προσέλκυση του ευρέος αναγνωστικού κοινού που θεωρούνταν πως «αγνοεί το σύγχρονο λογοτεχνικό βιβλίο»: τα αποτελέσματα ανακοινώθηκαν από μεγάλο μέρος του τύπου, συνοδευόμενα από εκτενείς περιγραφές της τελετής, καθώς και από συνεντεύξεις με τους βραβευθέντες· βλ. «Οι εργάται του πνεύματος», εφ. *Ασύρματος*, 23/5/1940, Έτος 1, ΑΦ. 340, σ. 1. Πρβλ. Εικ. 8. Όπως διαβάζουμε στα δημοσιεύματα του τύπου εκείνης της εποχής, «ο κ. Πρωθυπουργός ιδιοχείρως ανένευσε τα εφετεινά κρατικά βραβεία»· βλ. Γ. Ρούσσοσ/π.– [sic], «Ομιλούν οι επτά λογοτέχναι που έλαβαν τα κρατικά βραβεία», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, ό.π. (το παράθεμα είναι από την πρώτη συνέντευξη).

¹³⁷ Όπως παρατηρούσε ο Ξενόπουλος, με την εισαγωγή των λογοτεχνικών βιβλίων στην εκπαιδευτική ύλη «θα δημιουργηθή σιγά-σιγά μια νεοελληνική παιδική λογοτεχνία, αλλά κι' η άλλη γενικά θα ενισχυθή, αφού τα εγκρινόμενα ως ελεύθερα αναγνώσματα βιβλία κάθε λογής και περιοδικά θα σχηματίζουν τις σχολικές αυτές βιβλιοθήκες, κι' αρκετές χιλιάδες αντίτυπα του καθενός θ' αγοράζονται. Με άλλους λόγους, ο Παπανδρέου εξασφάλισε μια σημαντική κυκλοφορία στο καλό, το σεμνό, το ηθικό λογοτεχνικό βιβλίο (γιατί αυτά όλα βέβαια θα εγκρίνονται ως ελεύθερα αναγνώσματα), ώστε και νέα να γράφονται, και ... τα γραμμένα να τυπώνονται, πράγμα που δεν ήταν πολύ εύκολο ως τώρα»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», ό.π., σ. 3-7).

ζήτησης του έργου».¹³⁸ Το λογοτεχνικό βιβλίο έπρεπε, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, να προωθηθεί, με τον ίδιο τρόπο που προωθούνταν κάθε άλλο εμπορικό προϊόν: «Το Κράτος φροντίζει ν' ανοίξει αγορές για τη σταφίδα και τον καπνό, καμμιά φορά και για το ... χασίς της Αργολικής πεδιάδας, αλλά δε φρόντισε ποτέ ή αρκετά να κάνει κάτι ανάλογο για το έργο της Τέχνης».¹³⁹ Στο ίδιο πνεύμα κινούνταν οι απόψεις και του μετέπειτα οργανωτή της μεταξικής πολιτισμικής πολιτικής, Κωστή Μπαστιά. Σε άρθρο του, όπου παρουσίαζε τα βασικά σημεία μιας μελέτης που είχε ο ίδιος συντάξει προκειμένου να την υποβάλει στην κυβέρνηση υπό μορφήν υπομνήματος εκ μέρους της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών, διαβάζουμε:

Η μελέτη μου στηρίζεται στη στατιστική πληροφορία ότι τα εβδομήντα τοις εκατό του πληθυσμού μας δε διαβάζουν ούτε εφημερίδες. Ο Έλλην συγγραφέυς είναι, κι αυτός, από άποψη οικονομική, ένας παραγωγός. Παράγει και είναι απαραίτητο το προϊόν του να εύρη αγορές καταναλώσεως. Για τη δημιουργία τέτοιων αγορών τα κράτη κάνουν πολέμους. Οι Έλληνες λογοτέχνες, βέβαια, δεν πρόκειται να πάρουν τις μαγιονέτες και να τα βάλουν με τον κόσμο, δεν μπορούν όμως και να σταυρώσουν μοιρολατρικά τα χέρια και να περιμένουν τροφή από τον ουρανό. Πρέπει κι αυτοί να κινηθούν. [...] Λοιπόν, μια και η παραγωγή η λογοτεχνική δε μπορεί να ελαττωθεί, δεν υπάρχει άλλη λύσις από την αύξηση των αγορών, από τη δημιουργία νέων αγοραστών. Όταν όμως τα εβδομήντα εκατοστά του πληθυσμού δε διαβάζουν, όταν η αγραμματοσύνη έχη πάρει τέτοιες διαστάσεις, άλλη λύση δεν βλέπω από την καταπολέμηση της αγραμματοσύνης, με σκοπό τη μελλοντική διάδοση του ελληνικού βιβλίου και την άμεση δημιουργία κοινοτικών βιβλιοθηκών.

Υπάρχουν στην Ελλάδα περισσότερο από 4.000 κοινότητες. Όλες, βέβαια, δεν είναι εύπορες, κι ούτε σε θέση να διατηρούν βιβλιοθήκη κοινοτική. Υπάρχουν όμως δυο χιλιάδες που είναι σε θέση και υπάρχουν όλοι οι δήμοι που μπορούν, επίσης, να ιδρύσουν βιβλιοθήκες. Έτσι, δημιουργούνται αμέσως τρεις χιλιάδες νέοι αναγνώστες. Και λέω πως είναι νέοι, γιατί στις κοινοτικές βιβλιοθήκες δε θα πάνε οι αγοραστές των πόλεων να διαβάσουν, ώστε να λείψουν από την κατανάλωση. Απλώς, στην ήδη υπάρχουσα κατανάλωση θα προστεθούν τρεις χιλιάδες νέοι αναγνώστες και δε θα ελαττωθούν διόλου οι παλιοί.

Αλλά δεν είναι μόνον αυτό. Οι κοινοτικές βιβλιοθήκες, οργανούμενες καλά, θα εξυψώσουν πνευματικά τον αγροτικό μας κόσμο, θα τον κάμουν να διαβάση σιγά-σιγά βιβλία της δουλειάς του και, πλάϊ σ' αυτά, τα ωραιότερα λογοτεχνικά προϊόντα του τόπου του. Για την οργάνωση μάλιστα αυτών των κοινοτικών βιβλιοθηκών θα μπορούσαν να σταλούν λόγιοι, αφού

¹³⁸ Μερικές από τις προτεινόμενες παρεμβάσεις ήταν οι εξής: το κράτος έπρεπε να εξασφαλίσει ότι η πνευματική κίνηση και παραγωγή της πρωτεύουσας θα έφθανε στην επαρχία, ότι οι συγγραφείς θα ήταν προστατευμένοι από τη λογοκλοπή, την εκμετάλλευση των εκδοτών και τον αθέμιτο ανταγωνισμό («τα γράμματα [να μην] τα διαφεντεύουν τρεις-τέσσερις χρονογράφοι που έχουν πιάσει τις επάλξεις των εφημερίδων κι' αυτορεκλαμάρωνται»): βλ. Γ. Πράτσικας, «Γαλλία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 189, 1/11/1934, σ. 1000-1002. Πρβλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π. (απ' όπου έχει αντληθεί και η παρατιθέμενη φράση στο κυρίως κείμενο).

¹³⁹ Βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π.

προηγούμενως εκπαιδευθούν, με μια εξάμηνη προπαίδευση, στην Αθήνα, στη βιβλιοθηκονομία. Οι λόγιοι αυτοί θα μπορούσαν ν' αναλάβουν, ο καθένας, περιφέρειες ολόκληρες και, μαζί με την οργάνωση και συντήρηση των βιβλιοθηκών, να κάνουν και ομιλίες διαφωτιστικές και χίλια δυο άλλα. Με τον τρόπον αυτόν, και ο κόσμος θα είχε να ωφεληθή πνευματικά και στους νέους λογίους μας θα εδίδετο η ευκαιρία να μελετήσουν την πατρίδα τους, ταξιδεύοντας στην ύπαιθρο και γνωρίζοντας το λαό μας.

Φυσικά, χρειάζονται χρήματα για να γίνουν όλα αυτά. Νομίζω όμως ότι με ένα μικρό φόρο και μια μικρή κρατική ενίσχυση, οι κοινότητες θα κατορθώσουν ν' ανταποκριθούν στις δαπάνες μιας τέτοιας βιβλιοθήκης. [...] Αυτές είναι οι γενικές γραμμές του σχεδίου μου. Φυσικά, στο υπόμνημά μου μελετώ, με όλες τις λεπτομέρειές του, το πρόβλημα και έχω ετοιμάσει και χάρτη των κοινοτικών και σχολικών βιβλιοθηκών. Νομίζω πως η πρότασή μου είναι μια θετική απάντηση στην κρίση που μαστίζει, κατ' εξοχήν, την πνευματική τάξη της χώρας μας.¹⁴⁰

Στα δημοσιεύματα αυτής της περιόδου είναι, άλλωστε, διάχυτο ένα πνεύμα «καταναλωτικού εθνικισμού», που έτεινε να μεταφέρει τη ρητορική της κοινωνικής άμιλλας από το στρατιωτικό στο οικονομικό –και δι' αυτού και στο πολιτισμικό– πεδίο δράσης.¹⁴¹ Σε γενικές γραμμές, το κράτος έδειχνε να ανταποκρίνεται σε αυτά τα αιτήματα, προωθώντας μια στρατηγική ανάδειξης και προβολής του «εθνικού χώρου», στη λογική της θεμελίωσης μιας κρατικά διοικούμενης τουριστικής πολιτικής, αλλά και μιας οικονομικής πολιτικής που ενθάρρυνε την εμπορική αυτάρκεια. Ο συσχετισμός αυτού του

¹⁴⁰ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Η κρίση του ελληνικού βιβλίου», ό.π.

¹⁴¹ Περισσότερα για το «κίνημα» διάχυσης της «ποιοτικής» λογοτεχνίας στην επαρχία, στα εξής: Λ. Βαρελάς, *Η αντιμετώπιση λογοτεχνικών και πνευματικών κινήσεων στην ελληνική επαρχία (1929-1940)*, ό.π. του ίδιου, «Η συμμετοχή του Νίκου Παππά στην κίνηση για την αφύπνιση της επαρχίας», περ. *Τρικαλινά*, τμ. 29, 2009, σ. 75-82· του ίδιου, «Το μεσοπολεμικό επαρχιακό λογοτεχνικό και ημιλογοτεχνικό περιοδικό (1919-1940)», στο: Λ. Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος (1784 έως σήμερα): ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002), εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 285-295· του ίδιου, «Το λογοτεχνικό περιοδικό της επαρχίας στον Μεσοπόλεμο (1919-1940): προβληματισμοί και πραγματικότητα», στο: *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (26-27 Μαρτίου 1999), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σ. 59-85· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 235, ό.π.· Κ. Θ. Δημαράς, «Λογοτεχνικός τοπικισμός», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28/9/1936, σ. 3· βλ. επίσης τη σχετική έρευνα που διεξήγαγε τον Σεπτέμβριο του 1928 ο Κ. Μπαστιάς στην εφημερίδα *Πρωΐα* (αντ'ω την πληροφορία από τη βιβλιογραφία: Γ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 2, ό.π., σ. 93). Για τις προσπάθειες επίτευξης οικονομικής αυτάρκειας μέσω της βιομηχανικής ανάπτυξης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης, βλ. Μ. Mazower, *Greece and the Inter-War Crisis*, ό.π., σ. 236-270· Χ. Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ...», ό.π., σ. 45-58. Είναι χαρακτηριστικό ότι την ίδια εποχή που το Υπουργείο Παιδείας του μεταξικού καθεστώτος επανίδρυε τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας, καθιερώνονταν και από το υπουργείο Γεωργίας τα ετησίως απονεμόμενα μετάλλια «γεωργικής αξίας». Τα μετάλλια αυτά προσφέρονταν σε διακεκριμένους γεωργούς, που είχαν αποδεδειγμένα συμβάλει στην ανάπτυξη της γεωργίας και είχαν ακολουθήσει πλήρως τις οδηγίες και συστάσεις των αρμοδίων γεωργικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών της Αγροτικής Τραπέζης· βλ. «Κατ' έτος θ' απονέμονται πεντακόσια μετάλλια εις τους προοδευτικούς γεωργούς», εφ. *Αγροτικόν Μέλλον*, 3/12/1938, Έτος 1, ΑΦ. 2, σ. 5.

κεντρικά ελεγχόμενου εγχειρήματος για την «ανακάλυψη της Ελλάδας»¹⁴² με τις προσπάθειες για τη διεύρυνση της ελληνικής βιβλιαγοράς είναι έκδηλος στο ακόλουθο χωρίο από άλλο δημοσίευμα του Μπαστιά, που στις αρχές της δεκαετίας του 1930 είχε αναλάβει μια δημοσιογραφική εκστρατεία για την προώθηση των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων. Ως ένα από αυτά εννοούσε και το ελληνικό βιβλίο:

Η σημασία της [έκθεσης βιβλίου της Ένωσης Συντακτών] δεν είναι ούτε μικρή, ούτε περιορισμένη. [...] Όσες κατακτήσεις έκαμε η Ελληνική βιομηχανία στα είδη ιματισμού, έχουν σύντομη, λιγόχρονη ιστορία. [...] Το βιβλίο όμως; Είναι το πιο αδικημένο, το πιο παραγνωρισμένο είδος στην Ελληνική αγορά. Μυστήριο γιατί δεν το πρόσεχαν [...]. Η κοινωνία που έπρεπε πρώτη να προσέξη το βιβλίο, μόλις προ λίγου καιρού ανακάλυψε την Ελλάδα και με νιοφώτιστου ρηχόν ενθουσιασμό, με κραυγές και τυμπανοκρουσίες διαλάλησε σ' ανατολή και δύση πως έχει και τούτος ο τόπος τις χάρες του, τις ομορφιές και τον πολιτισμό του. Έτσι βγήκε στο φως του ήλιου το κέντημα το Ελληνικό, το σπίτι το νησιωτικό και τώρα με τη σειρά του δειλά και φρόνιμα προβάλλει και το βιβλίο.¹⁴³

Αυτή η προωθητική στρατηγική φαινόταν μάλιστα να έχει επιδράσει με πολλαπλό τρόπο στη λογοτεχνική παραγωγή εκείνης της περιόδου, που έδειχνε να μετατρέπεται όλο και περισσότερο σε ένα «εθνικής» σημασίας εμπορικό έκθεμα.¹⁴⁴ Κάποτε τη συναντούμε ως

¹⁴² Αυτός ο κεντρικός έλεγχος του εγχειρήματος από την αθηναϊκή ελίτ προκάλεσε κινήματα «απειθείας» της επαρχιακής λογιόσύνης προς τον έλεγχο του «κεντρικού λογιότατισμού». Τέτοια ήταν η περίπτωση των *Νεοελληνικών Σημειωμάτων* του Σκαρίμπα, που αντιμετώπιστηκε άμεσα με κατασταλτικό τρόπο· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 178-180.

¹⁴³ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Η έκθεση του Ελληνικού βιβλίου εις την “Ένωσιν Συντακτών”», εφ. *Πρωΐα*, 16/4/1932, σ. 2. Πρβλ. ενδεικτικά το πρώτο άρθρο της έρευνας: «Αγοράζετε ελληνικά βαμβακερά προϊόντα: είναι ικανή η Ελλάς να ενδύση τους κατοίκους της;», εφ. *Πρωΐα*, 30/11/1931, Έτος 7, ΑΦ. 2132, σ. 1-2.

¹⁴⁴ Αυτός ο εμπορικός και ταυτόχρονα εθνικός χαρακτήρας διακρίνεται σε μία σειρά από μεσοπολεμικές εκθέσεις εμπορικών-πολιτισμικών προϊόντων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Πανελληνίων Εθνικών Εκθέσεων, που είχαν αρχίσει να οργανώνονται στις αρχές της δεκαετίας του 1920 υπό τη γενική εποπτεία της Επιτροπής Εορτασμού της Εκατονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης. Σύμφωνα με την αρχική πρόβλεψη, η έκθεση θα περιελάμβανε εκτός από εθνικά και ιστορικά κειμήλια ή έργα εικαστικών τεχνών, και ένα πλήθος καινοτόμων εμπορικών προϊόντων. Η όλη διοργάνωση αποτελούσε ένα είδος «παν-εθνικής» συνεργασίας, που δεν στηριζόταν μόνο στη συμμετοχή λογοτεχνών (Ι. Βλαχογιάννης, Δ. Καλογερόπουλος, Γ. Καμπούρογλου, Κ. Παλαμάς, Θ. Συναδινός), καθηγητών πανεπιστημίου (Δ. Αιγινήτης, Α. Ανδρεάδης, Θ. Βορέας, Σ. Μενάρδος, Γ. Χατζηδάκις), μουσικών (Γ. Λαμπελέτ, Δ. Λαυράγκας, Ι. Σακελλαρίδης) και εικαστικών καλλιτεχνών (Κ. Δημητριάδης, Α. Ζάχος, Θ. Θωμόπουλος, Γ. Ιακωβίδης, Κ. Παρθένης), αλλά και στη συνεισφορά των εκπροσώπων του Εμπορικού Επιμελητηρίου, του Συνδέσμου Βιομηχάνων και Βιοτεχνών και της Γεωργικής Εταιρείας· βλ. «Η Εκατονταετηρίς της Ελληνικής Επαναστάσεως», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, ό.π. Ένα άλλο παράδειγμα που φανερώνει ανάγλυφα τη νέα εμπορευματοποιημένη εκδοχή του εθνικού πολιτισμού είναι ο μάλλον άγνωστος διαγωνισμός υψηλής ραπτικής, που διεξήχθη κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας με πρωτοβουλία του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού και που κατέληξε σε επιδείξεις των βραβευθέντων «προτύπων μόδας» στη Νέα Υόρκη. Στόχος αυτού του διαγωνισμού, στην επιτροπή του οποίου συμμετείχαν μεταξύ άλλων ο Σεφέρης (ως προϊστάμενος της διεύθυνσης Εξωτερικού Τύπου) και ο Εγγονόπουλος (με την ιδιότητα του καλλιτέχνη) ήταν –σύμφωνα με τα κείμενα των προκηρύξεων– «η δημιουργία ελληνικής μόδας» επί τη βάσει μιας νεωτερικής εκδοχής αρχαιοελληνικών, βυζαντινών και νεώτερων λαϊκών μοτίβων. Παρότι στις δημοσιογραφικές ανακοινώσεις το όνομα του Σεφέρη αναγράφεται επανειλημμένα με λανθασμένο τρόπο ως

επιφανειακή επίδραση στο υλικό της ποιητικής ή αφηγηματικής μυθοπλασίας (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 6)· και άλλες πάλι φορές η επίδραση μοιάζει βαθύτερη: ένα από τα στοιχεία, που θεωρείται λ.χ. ότι προσκόμισε η «Γενιά του 1930» στον ποιητικό και αφηγηματικό κώδικα της νεωτερίζουσας λογοτεχνίας ήταν αυτή ακριβώς η αίσθηση της εκ νέου ανακάλυψης του εθνικού πολιτισμού μέσα από την –«με νιοφώτιστου ρηχόν ενθουσιασμό», κατά τη φρασεολογία του Μπαστιά– γνωριμία με τον εθνικό χώρο. Όπως παρατηρεί σχετικά ο Τ. Καγιαλής,

[Το 1940] ο Καραντώνης εκτιμά ότι η ποίηση του Ελύτη είναι “ελληνική στην ουσία της” και προωθεί την “αιγαιοπελαγίτικη ελληνικότητα” ως χαρακτηριστικό της γενιάς του ’30. [...] Ανάλογες κριτικές υπεραπλουστεύσεις συνεχίζουν να προβάλλονται στα μεταπολεμικά χρόνια, όταν [...] αρχίζουν να λειτουργούν περισσότερο σαν διαφημιστικά σλόγκαν προς (εγχώρια και διεθνή) τουριστική κατανάλωση.¹⁴⁵

«Δ. Σεφερειάδης», η προσδιοριστική αναφορά της δημοσιοϋπαλληλικής του βαθμίδας καθιστά ασφαλή την ταυτοποίηση του ποιητή· βλ. «Η χθεσινή επίδειξις ελληνικών μοντέλων», εφ. *Πρωΐα*, 16/10/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/344, σ. 3· «Διά την ελληνικήν μόδαν», εφ. *Πρωΐα*, 13/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 72, σ. 2· «Η νεοελληνική μόδα», εφ. *Πρωΐα*, 22/6/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/228, σ. 3· «Διαγωνισμός διά την ελληνικήν μόδαν», εφ. *Πρωΐα*, 12/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/129, σ. 2· «Διαγωνισμός ελληνικής μόδας», εφ. *Πρωΐα*, 17/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/284, σ. 2· «Ο διαγωνισμός μόδας», εφ. *Πρωΐα*, 30/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/297, σ. 2· «Μόδα από την Ελλάδα», εφ. *Πρωΐα*, 12/11/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/12, σ. 2.

¹⁴⁵ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 229-230.

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 6:

Η «εθνική εκστρατεία» για τη διάδοση του βιβλίου ως στοιχείο της ποιητικής ύλης

Γ. Στρατήγης, «Ύμνος στο βιβλίο» (1927)¹⁴⁶

Με τρεις αγάπες πέρασα τα χρόνια μου όλα
απ' το νησί το ηρωϊκό, μικρό παιδί,
στον πολυδαίδαλο Πειραιά: τρία φωτοβόλα
αστέρα, που όλη μου η ζωή τα τραγουδεί
και την ψυχή μου εφώτισαν απ' το σχολείο:
το Σπίτι μας, η Ελλάδα μου και το Βιβλίο.

Κι' αδιάκοπα σας έλεγα, πενήντα χρόνους,
του ελληνικού σπιτιού χαρές, πόθους, καϋμούς
κι' ανιστορούσα τους φρικτούς των σκλάβων πόνους
και των αιμάτων που 'χυσαν τους ποταμούς.
Και των ηρώων σας έψαλα το μεγαλείο
που 'μαθα κι' απ' το στόμα τους κι' απ' το βιβλίο.

[...] Ω φυλαχτό κ' απαντοχή, στήριγμα, ελπίδα
στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς παρηγοριά,
στα μοναστήρια, στις σπηλιές, συ, την Πατρίδα
απ' των βαρβάρων έσωσες τ' άγρια θερία.
Παλλάδιο συ κι' αθάνατης δόξας μνημείο,
πίστη και γλώσσα εφύλαξες, τίμιο βιβλίο.

[...] Τώρα που οι σκλάβοι μας πατούν το πάτριο χόμα
και το ζευγάρι των γονιών κλαίω το σεμνό.
Συ μόνη αγάπη μου 'μεινες κι' αστέρι ακόμα
και μόνο εσέ στη δύση μου τώρα εξυμνώ.
Στης σκοτεινής μας της ζωής, φαινό σημείο,
φίλε, οδηγέ και σύντροφε, πιστό βιβλίο.

Ω νιότη, χρυσοφέρωτη του Έθνους ελπίδα,
θρέψε το νου σου μ' άφθονη, γενναία τροφή,
για ναν την έχης αύριο ζωής πυξίδα,
και γίνου ελληνομόρφωτη, σπουδαία, σοφή.
Στης βιοπάλης τ' άσπλαχνο θα βρης πεδίο
ασπίδα σου το ελληνικό κι' άξιο βιβλίο.

Κι' άλλες ανοίξετε εκκλησιές σεμνές, σαν τούτη,
εστίες προόδου και φωτός κι' αναμυχή.
Γράμματα, γνώση, μάθηση, κι' αυτά είναι πλούτη
κι' αυτά θα κάνουν τους λαούς να 'ναι ευτυχείς
και στους εργάτες δώσετε, με τα εργαλεία,
λουτρά πνευματικής ζωής, καλά βιβλία.

Είναι καιρός να χτίσετε τη νέα Πατρίδα,
κοντά στα ερείπια τα παλιά τους νέους ναούς.
Μα της αρχαίας σπουδάζοντας κάθε σελίδα,
λατρεύετε τους ήρωας ωσάν θεούς.
Αν και νεκροί, μας κυβερνούν απ' το σχολείο,
και ζωντανεύουν και μιλούν με το βιβλίο.

Και στις Εργάνης Αθηνάς εδώ την πόλη,
βλέπω των έργων πλαστουργό να λάμπη φως,
χαρούμενοι από τη ζωή να εργάζονται όλοι
και του τεχνίτη ο μάστορης να 'ναι αδελφός.
Κάθε εργοστάσιο της δουλειάς βωμός, χαρά, σχολείο,
με διαμαντένιον ιδρώτα, με άγιο βιβλίο.

Και το Άστρ με το Επίγειο βλέπω ενωμένα
σ' ολόφωτο κι' ολόχρυσο πολιτισμό
Υλης μαζί και Πνεύματος κι' αδελφωμένα
όλου του κόσμου να κινούν το θαυμασμό.
Ατμός, εδώ, κίνηση, ακμή, τεράστια πλοία:
εκεί επιστήμες, γράμματα, τέχνες, βιβλία.

Και βλέπω ακόμα πιο μακρυνά: θα 'ρθῃ μια μέρα,
που οι πόθοι σας κι' οι ελπίδες σας κι' όλοι οι παλμοί
σε μια εκκλησιά θεώρατη, μακριά, εκεί πέρα,
νίκης τροπάρια θα γενούν, δόξας ψαλμοί,
με του Σταυρού το υπέρμαχο, θεϊκό σημείο,
με λάβαρο την ΠΙΣΤΗ σας και το ΒΙΒΛΙΟ!...

Στα αιτήματα των λογοτεχνών έδειχναν, όμως, να ανταποκρίνονται και οι εκδοτικές επιχειρήσεις, που είχαν αναλάβει μια αντίστοιχη προωθητική εκστρατεία για την προσέλκυση του αναγνωστικού κοινού. Σε αυτό το πλαίσιο, η καθιέρωση των Εκθέσεων Βιβλίου και η ετήσια απονομή εκδοτικών βραβείων από την Εταιρεία Φιλοτέχνων και την Ε.Λ.Π.Α., που αντιπροσώπευαν σε μεγάλο βαθμό τη μεγαλοαστική βιομηχανική και χρηματοπιστωτική ελίτ της δεκαετίας του 1930, αποσκοπούσαν στη θεμελίωση ενός

¹⁴⁶ Βλ. Γ. Στρατήγης, «Ύμνος στο Βιβλίο», εφ. *Χρονογράφος* (Πειραιώς), 31/1/1927, ΑΦ. 9230, σ. 1.

ακόμη «κοσμικού γεγονότος», το οποίο –κατά την προσδοκία του Ουράνη– «θα δημιουργούσε γύρω απ' αυτό ένα σνομπισμό που θα του άνοιγε την κατάκλειστη πόρτα των ευπόρων τάξεων».¹⁴⁷ Βέβαια, παρά την υποστήριξη του θεσμού από μεγάλο μέρος της πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής ηγεσίας,¹⁴⁸ οι συνολικές εισπράξεις από τα πωληθέντα βιβλία δεν ήταν ικανοποιητικές,¹⁴⁹ ενώ η γενική καταναλωτική κίνηση φαίνεται πως παρέμενε εξαιρετικά περιορισμένη:

η κοινωνία όχι μόνο αμέλησε να επισκεφθεί την έκθεση της λέσχης της Ε.Λ.Π.Α., αλλά και απέφυγε. Το ελληνικό βιβλίο θα εξακολουθήσει να 'ναι ένας κοινωνικός παρίας. Η τονωτική ένεση που δοκιμάστηκε με την Εβδομάδα του Βιβλίου δεν ήταν παρά απλό διϋλισμένο νερό. Ο μαραζωμένος οργανισμός του ελληνικού βιβλίου δεν αισθάνθηκε ούτε την πιο ασήμαντη καλυτέρευση. Όσοι γράφουμε, πρέπει να το πάρουμε απόφαση. Ο μέσος όρος της κυκλοφορίας των βιβλίων μας μεταξύ των 6.500.000 συμπατριωτών μας, είναι και θα είναι 500 αντίτυπα. Μόνο ένας επί δεκατριών χιλιάδων κατοίκων της Ελλάδος αγοράζει τα βιβλία μας. Γι' αυτό, κάθε φορά που βλέπετε να περνάει μια κηδεία, να κάνετε το σταυρό σας μήπως ο πεθαμένος που μεταφέρεται είναι από τους πεντακόσιους αυτούς...¹⁵⁰

Και παρότι στην πορεία οι εκθέσεις της Εταιρείας Φιλοτέχνων κατάφεραν να πενταπλασιάσουν το ύψος των εισπράξεών τους και –με την ηθική υποστήριξη του κράτους– να σταθεροποιηθούν ως θεσμός,¹⁵¹ ενθαρρύνοντας και διάφορες άλλες

¹⁴⁷ Βλ. Κ. Ουράνης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Η εβδομάδα του Βιβλίου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 38.

¹⁴⁸ Στις απονομές των εκδοτικών βραβείων παρευρίσκονταν συνήθως μέλη του Βασιλικού Οίκου, υπουργοί και γνωστοί συγγραφείς, όπως ο Μελάς, ο Ουράνης και ο Σεφέρης. Για ορισμένα παραδείγματα, που φανερόνουν την ικανοποίηση της λογοτεχνικής κοινότητας για την καθιέρωση του θεσμού, βλ. ενδεικτικά Μ. Μινώτου, «Η ιταλική εβδομάδα, Π», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 16, 1/2/1931, σ. 443· «Ο μήνας», περ. *Κύκλος*, τμ. 1, τχ. 3, ό.π.· «Η Έκθεση του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 29/12/1936, Έτος 12, ΑΦ. 12/59, σ. 2· «Η έκθεση του ελληνικού βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, ό.π. Μπορεί εδώ επίσης να αναφερθεί παρενθετικά ότι την ίδια θετική αντιμετώπιση είχαν και οι καινοτόμες προσπάθειες του Ελευθερουδάκη για την τυπογραφική αναβάθμιση του ελληνικού βιβλίου· βλ. Π. Χάρης, «Χίλιες εκδόσεις», ό.π. Πάντως, κατά τα φαινόμενα, ο συγκεκριμένος εκδότης ακολουθούσε μία αρκετά αυτόνομη επιχειρηματική πορεία, αφού εκτός από το γεγονός ότι υπήρξε από τους ελάχιστους εκδότες που δεν ωφελήθηκαν σχεδόν καθόλου (οικονομικά και ηθικά) από τις κρατικές βραβεύσεις της μεσοπολεμικής περιόδου, φαίνεται ότι μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 απείχε από τις συλλογικές προσπάθειες των εκδοτών, της Ένωσης Συντακτών και της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών. Το 1932 χαρακτηρίστηκε ως «μονομερής» η επιλογή του να διοργανώσει δική του ανεξάρτητη έκθεση βιβλίου, η οποία συνέπιπτε χρονικά με την Έκθεση της Ένωσης Συντακτών, στην οποία συμμετέχουν «όλοι οι Έλληνες εκδότες και η Ένωση Λογοτεχνών»· βλ. «Η εβδομάδα του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/4/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2262, σ. 2.

¹⁴⁹ Δεν ξεπερνούσαν τις 30.000 δρχ· βλ. Χ. Κ., «Η έκθεση του Ελληνικού Βιβλίου», ό.π.

¹⁵⁰ Βλ. Κ. Ουράνης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Η εβδομάδα του Βιβλίου», ό.π.

¹⁵¹ Βλ. Γ. Πράτσικας, «Η έκθεση του βιβλίου. Αι σημειωθείσαι πρόοδοι», ό.π.· «Η έκθεση του βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, ό.π.· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, ό.π.· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, ό.π.· «Σημειώματα: Η Ζ' Έκθεση του Βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 94 και τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 139· «Αυλή», εφ. *Πρωΐα*, ό.π.· «Έκθεση βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 18/5/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/194, σ. 2.

παρεμφερείς –και κάποτε ανταγωνιστικές μεταξύ τους– προσπάθειες,¹⁵² ήταν φανερό πως το επιχειρηματικό κόστος, που απαιτούνταν για την αποτελεσματική διάδοση του βιβλίου, δεν μπορούσε να στηριχτεί αποκλειστικά στους εκδότες.¹⁵³

Τα υπάρχοντα δεδομένα δεν επιτρέπουν να διασαφηνιστεί με ακρίβεια ο χαρακτήρας της περιγραφόμενης κρατικής παρέμβασης. Είναι βέβαιο ότι, ως έναν βαθμό, μεταξύ κράτους, εκδοτών και συγγραφέων υπήρχε εκ των πραγμάτων κάποιου είδους σύγκλιση συμφερόντων. Υπάρχουν, ωστόσο, ενδείξεις ότι η κρατική παρέμβαση θα πρέπει να είχε και χαρακτήρα διαιτητικό σε αποκλίνοντα συντεχνιακά αιτήματα των εκδοτών και των λογοτεχνών. Μια ενδελεχής διερεύνηση του δικτύου των εκδοτικών επιχειρήσεων αυτής της εποχής θα μπορούσε ίσως να αναδείξει τις εσωτερικές διαβαθμίσεις και διαφοροποιήσεις σε αυτό το συλλογικό «κίνημα» για τη διάδοση του θεωρούμενου ως ποιοτικού ελληνικού βιβλίου. Αυτό που μπορεί κανείς προς το παρόν να επισημάνει είναι ότι η επιχειρηματολογία των εκδοτών (η οποία από ένα σημείο και έπειτα προβαλλόταν οργανωμένα από το επίσημο σωματειακό τους όργανο, τον Σύλλογο Ελλήνων Εκδοτών και Βιβλιοπωλών)¹⁵⁴ έδινε έμφαση στην άρση κάθε φορολογικού περιορισμού όσον αφορά

¹⁵² Το 1932 διοργανώθηκαν δύο Εκθέσεις Ελληνικού Βιβλίου κατά τις ημέρες του Πάσχα, μία από την Ένωση Συντακτών και την Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών και μία από τον Κ. Ελευθερουδάκη. Το 1933 η πρώτη από αυτές επαναλήφθηκε με πρωτοβουλία του Ε. Ψημμένου. Παράλληλα διοργανώθηκαν άλλες εκθέσεις στον Παρνασσό και στο Ζάππειο. Το 1937 διεξήχθη έκθεση βιβλίου στην Αρχαιολογική Εταιρεία υπό την προστασία του Διαδόχου από την Εθνική Εκπαιδευτική Εταιρεία και τον Σύλλογο Ελλήνων Εκδοτών. Το 1938, Έκθεση Ελληνικού Βιβλίου διοργανώθηκε στην αίθουσα του συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών της Καλλιθέας με πρωτοβουλία του δημάρχου και των λογοτεχνών Αλέπη, Γρυπάρη, Μυλωνογιάννη, Νικολαΐδη, Παπαδάκη, Πράτσικα, Σκίπη και Χατζΐνη. Τέλος, το καλοκαίρι του 1939 ελήφθη παρόμοια πρωτοβουλία από το Πρότυπο Γραφείο Διαδόσεως του Ελληνικού Βιβλίου, με έκθεση που στεγάστηκε στο Καζίνο του Λουτρακίου· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 127, 1/4/1932, σ. 391· «Το ελληνικό βιβλίο», εφ. *Βραδυνή*, 24/3/1933, Έτος 7, ΑΦ. 2567, σ. 1· «Ο μήνας», περ. *Κύκλος*, τμ. 1, τχ. 6, Απρίλιος 1932, σ. 288· «Η διαρκής έκθεσις του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/7/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2709, σ. 2· «Η Έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 30/5/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/206, σ. 2· «Η Έκθεσις του Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 1/6/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/208, σ. 2· «Μια έκθεση ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 6, Μάιος 1938, σ. 293-294· «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/286, σ. 2.

¹⁵³ Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, οι εκδότες ήταν εξαιρετικά επιφυλακτικοί απέναντι στη χρηματοδότηση των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων· βλ. Χ. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 29 και 33-35. Σύμφωνα με τον Γ. Βλαχοπάνο, ό.π., σ. 698-699, ο Ελευθερουδάκης αποσύρθηκε γρήγορα από τη χρηματοδότηση του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα*, έχοντας χάσει από την εν λόγω επένδυση 250.000 δρχ. Αλλά και για την έκδοση της *Νέας Εστίας* ο Κολλάρος είχε απαιτήσει την επενδυτική συμμετοχή του Ξενόπουλου, ενώ την ίδια εποχή η Ακαδημία του εξασφάλιζε κάποια έσοδα αναθέτοντάς του την έκδοση της κρατικά επιχορηγούμενης (με τον Ν.5058/1931) σειράς «Ελληνική Βιβλιοθήκη»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Η “Ελληνική Βιβλιοθήκη” της Ακαδημίας Αθηνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, ό.π.· Η Νεοελληνική Λογοτεχνία, «Εκκλιση στους φίλους των γραμμάτων και των τεχνών», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, ό.π.

¹⁵⁴ Μία αρκετά ενδιαφέρουσα πληροφορία είναι ότι στη σωματειακή αυτή κινητοποίηση φαίνεται πως είχε πρωτοστατήσει ο *Νουμάς*: το 1921 η σύνταξή του, αγανακτισμένη από τις δυσκολίες που προκαλούσε στην έγκαιρη έκδοση του περιοδικού η απεργία των εργαζομένων στις τυπογραφικές επιχειρήσεις, προέτρεπε τους

την εμπορική διακίνηση του βιβλίου, ενώ ταυτόχρονα εστιαζόταν στο αίτημα για περιορισμό της ανταγωνιστικής εφημεριδογραφικής λογοτεχνίας, τη μορφωτική αναβάθμιση του αναγνωστικού κοινού και την οικονομική ενίσχυση των λογοτεχνών από το κράτος.¹⁵⁵ Τα αιτήματα αρκετών λογοτεχνών, από την άλλη, (ιδίως εκείνων που διατηρούσαν επαγγελματική σχέση με τον Τύπο) δεν εξαιρούσαν τους εκδότες από την κατανομή των ευθυνών. Ο Γ. Πράτσικας, για παράδειγμα, δεν επικροτούσε την πρότασή τους για περιορισμό της εφημεριδογραφικής λογοτεχνίας, θεωρώντας πως παρότι επηρέαζε πράγματι αρνητικά την κατανάλωση του λογοτεχνικού βιβλίου, διατηρούσε ωστόσο παράλληλα ενεργή την αναγνωστική συνήθεια. Επίσης, κατά τον Πράτσικα ήταν υπερβολική η άποψη ότι για την εκδοτική κρίση ευθυνόταν το κοινό. Αντιθέτως, το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης βάραινε, όπως υποστήριζε, κυρίως τις εκδοτικές επιχειρήσεις, που μετά τον πόλεμο είχαν επιδοθεί στην πλειοψηφία τους σε έναν άκρατο κερδοσκοπικό ανταγωνισμό αδιαφορώντας για την οργανωμένη προώθηση του «ποιοτικού» (ως προς το περιεχόμενο και την τυπογραφική εμφάνιση) λογοτεχνικού προϊόντος. «Αν όλοι θελήσουν να εργασθούν με ζήλον», συμπέραινε –με φανερή την αιχμή κατά των εκδοτικών επιχειρήσεων–, «αποβλέποντες όχι μόνον εις τα κέρδη, αλλά και εις την πνευματικήν διαπαιδαγώγησιν του κοινού, τότε ασφαλώς το ελληνικόν βιβλίον θα ίδη ημέρας ευτυχίας και οι συγγραφείς θα εντείνουν τας προσπαθείας των διά να καλλιεργήσουν το ταλέντον των και να δώσουν ό,τι καλύτερον έχουν μέσα εις την ψυχήν των».¹⁵⁶

εκδότες να οργανωθούν σε σωματείο για να υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους ακόμη και μέσω της μεθόδου του λοκ-άουτ· βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 749, ό.π. Την επόμενη χρονιά οι εκδότες απηύθυναν, πράγματι, τα δικά τους συντεχνιακά αιτήματα προς την κυβέρνηση περιγράφοντας την εκδοτική αγορά ως απονεκρωμένη και γεμάτη προβλήματα: «Οι εκδότες παραπονούνται ότι η Κυβέρνησις δεν τοις επιτρέπει να παραλαμβάνουν τυπογραφικόν χάρτην διά βιβλία. Αι παραγγελίαι φθάνουν, αι δεσμίδες σωρεύονται εις τας αποθήκας, και οι εκδότες είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν ενοίκια και τόκους, έως να τοις δοθή η άδεια συναλλάγματος, διά να παραλάβουν τον χάρτην και να τυπώσουν. [...] Ανεστάλησαν νεώτεροι παραγγελίαι και μετ' ολίγον δεν θα υπάρχη εις τας Αθήνας τυπογραφικός χάρτης διά βιβλία. Επομένως βιβλία δεν θα εκδίδονται»· βλ. «Τα βιβλία», εφ. *Αθήναι*, 10/8/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7394, σ. 2. Το 1937 φέρονται ως συμμετέχοντες στον Σύλλογο Ελλήνων Εκδοτών και Βιβλιοπωλών αρκετοί από τους αθηναϊκούς εκδοτικούς οίκους, όπως ο Ελευθερουδάκης, ο «Πυρσός», ο Δ. Δημητράκος, ο Π. Δημητράκος, ο Ι. Δ. Κολλάρος, ο Βασιλείου, ο Σαλίβερρος, ο Ζαχαρόπουλος, οι Τζάκας και Δελαγραμμάτικας, ο Παπαδημητρίου και η «Χαραυγή»· βλ. «Το ελληνικό βιβλίο», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 26, 29/5/1937, σ. 15.

¹⁵⁵ Βλ. Γ. Πράτσικας, «Η έκθεσις του βιβλίου. Αι σημειωθείσαι πρόοδοι», ό.π.· βλ. επίσης: Θ. Προδρόμου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 38, 21/8/1937, σ. 12, όπου η πληροφορία ότι μέχρι και το 1937 ο Σύλλογος Εκδοτών πίεζε συστηματικά για την άρση της φορολογίας στο καλής ποιότητας τυπογραφικό χαρτί.

¹⁵⁶ Βλ. Γ. Πράτσικας, «Η έκθεσις του βιβλίου. Αι σημειωθείσαι πρόοδοι», ό.π. Παρόμοιες ήταν οι απόψεις και ενός τμήματος του δημοσιογραφικού χώρου, που θεωρούσε τους εκδοτικούς οίκους ως υπεύθυνους για τη γενική υποτίμηση της πνευματικής εργασίας. «Οι εκδότες έξαφνα πληρώνουν πολύ ολίγα», παρατηρούσε η σύνταξη της εφημερίδας *Αθήναι*. «Εκμεταλλευόμενοι την άμεσον, την επείγουσαν ανάγκην ενός πτωχού

Δεν είναι, λοιπόν, απίθανο οι δύο παρεμβατικοί νόμοι να αποσκοπούσαν και στην προληπτική αποτροπή μιας ενδεχόμενης συγκρουσιακής κατάστασης μεταξύ εκδοτών και συγγραφέων, που θα απέβαινε επιβλαβής για τη νέα, «εθνική» πολιτισμική πολιτική. Είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Ουράνης και ο Μπαστιάς –οι δύο, δηλαδή, βασικοί εισηγητές των προωθούμενων μεταρρυθμίσεων– τηρούσαν ενδιάμεση στάση ως προς το εν λόγω ζήτημα. Ο μεν Ουράνης επιμέριζε την ευθύνη εξίσου στους εκδότες, τους συγγραφείς και το κράτος,¹⁵⁷ ο δε Μπαστιάς υποστήριζε ότι συγγραφείς και εκδότες έπρεπε να παραμερίσουν τις επαγγελματικές τους διαφορές, προκειμένου να διασφαλίσουν τα κοινά τους συμφέροντα: «η προστασία του συγγραφέως έναντι του εκδότη δεν έχει και τόση σημασία, αφού το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο συγγραφέας, το ίδιο αντιμετωπίζει κι' ο εκδότης»· και το πρόβλημα αυτό ήταν, όπως επεσήμαινε ο Μπαστιάς, ότι δεν υπήρχε «αρκετό αναγνωστικό κοινό στον τόπο για να καταναλωθή το βιβλίο».¹⁵⁸ Από τις στήλες της *Νέας Εστίας*, ο Ι. Συκουτρής εστίαζε επίσης το ενδιαφέρον του σε αυτήν την τριπλή σύμπτωση συμφερόντων: η διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού και η γενναία οικονομική ενίσχυση της λογοτεχνίας και όχι των μεμονωμένων λογοτεχνών συνέφερε «τους λογοτέχνες, το έθνος και τους εκδότες».¹⁵⁹ Την ίδια συμβιβαστική στάση μπορεί κανείς να τη διακρίνει και στις προγραμματικές διακηρύξεις κάποιων λογοτεχνικών περιοδικών της δεκαετίας του 1930. Όπως εξηγούσε, για παράδειγμα, η συντακτική ομάδα των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, ο βασικός στόχος του περιοδικού συνέπιπτε με εκείνον του μεταξικού καθεστώτος: ζητούμενο ήταν να διαδοθεί η ελληνική λογοτεχνία στο μεγάλο αναγνωστικό κοινό –και κυρίως στην επαρχία–, ώστε να καταστεί «αληθινά εθνική».¹⁶⁰ Σε αυτήν την «πνευματική σταυροφορία» (όπως αποκαλούσαν το εγχείρημα οι συνεργάτες του περιοδικού) είχε εξασφαλιστεί και η συναίνεση των περισσοτέρων εκδοτικών

συγγραφέως, αγοράζουν το έργο του δι' ένα κομμάτι ψωμί. Ο ίδιος ο Δημητρακόπουλος μας έλεγε, ότι πολλάκις, ευρεθείς εις την ανάγκην, εξεχώρισεν εις εκδοτικούς οίκους ολόκληρον βιβλίον του, μυθιστόρημα ή δράμα, αντί διακοσίων ή τριακοσίων δραχμών άπαξ και διά παντός! Και οι εκδοτικοί αυτοί οίκοι εκέρδισαν χιλιάδας εκ των επανειλημμένων εκδόσεων του βιβλίου, χωρίς να πληρώσουν τίποτε άλλο εις τον συγγραφέα. Αλλά και τα καθιερωμένα θεατρικά ποσοστά είναι ολίγα, προκειμένου τουλάχιστον περί συγγραφέων της αξίας και της δημοτικότητας του Δημητρακοπούλου. Πολλάκις θίασοι εισέπραξαν από έργον του εκατόν χιλιάδας, χωρίς να τω δώσουν ούτε τας δέκα, διότι, κατά την καλήν συνήθειαν, *του έτρωγαν* τα ποσοστά των περιοδειών»· βλ. «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

¹⁵⁷ Βλ. Κ. Ουράνης, *Στιγμιότυπα*, ό.π., σ. 80-85.

¹⁵⁸ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Η κρίσις του ελληνικού βιβλίου», ό.π., σ. 79.

¹⁵⁹ Βλ. Ι. Συκουτρής, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία του Δήμου Αθηναίων» [Επιστολή], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 258, 15/9/1937, σ. 1419.

¹⁶⁰ Βλ. «Τα “Νεοελληνικά Γράμματα”», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, ό.π.: Σ. Β., «Ένα επίμαχο ζήτημα», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 1, 5/12/1936, σ. 11.

επιχειρήσεων. Ανταποκρινόμενος σε σχετική έρευνα του περιοδικού, ο διευθύνων σύμβουλος των εκδόσεων Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α. Ε. παρατηρούσε χαρακτηριστικά:

Αυτή η υπόθεση εξ ίσου ενδιαφέρει και τους εκδότες, όσο και τους συγγραφείς. Μια κοινή προσπάθεια κ' ένας συντονισμός ενεργειών, δεν θα ήταν κατά την γνώμη μου ανώφελος. Έπειτα το κράτος, δεν θα είχε να χάσει και τίποτε. Κάλιστα θα μπορούσε να δοθεί η ατέλεια του χαρτιού, τη στιγμή που τα διάφορα έγχρωμα φυλλάδια με τα αστυνομικά και περιπετειώδη τερατουργήματα, έχουν το δικαίωμα να διευκολύνονται με την βοήθεια της ατέλειας του χαρτιού να...δηλητηριάζουν τον κοσμάκη. Ενώ αντίθετα, η εθνική μας λογοτεχνία, δεν έχει παρά το ... πλεονέκτημα να φορολογείται βαρύτερα!¹⁶¹

Σε κάθε περίπτωση, ήταν φανερό πως το μεγαλύτερο μέρος του λογοτεχνικού κόσμου έδειχνε να έχει συστρατευτεί γύρω από αυτόν τον κοινό στόχο. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται, άλλωστε, την ίδια εποχή και σε διάφορα άλλα κράτη. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ο όρος «book crisis», που χρησιμοποιήθηκε από τις εκάστοτε κλειστές ομάδες αστών διανοουμένων για να περιγράψει την παρακμή της αναγνωστικής κουλτούρας, σηματοδοτούσε την απαρχή μιας άνευ προηγουμένου εκστρατείας για τη διάδοση της αστικής αναγνωστικής ηθικής προς όλες τις γεωγραφικές και ταξικές κατευθύνσεις.¹⁶² Οι νομοθετικές παρεμβάσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου και Μεταξά δημιουργούσαν, έτσι, ένα νέο θεσμικό πλαίσιο με εμφανή κορπορατικά χαρακτηριστικά.¹⁶³ ένα πλαίσιο που επέτρεπε την κοινή, συντονισμένη δράση κράτους, εκδοτών και λογοτεχνών προς την ίδια «εθνική» κατεύθυνση.

¹⁶¹ Βλ. Θ. Προδρόμου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 38, 21/8/1937, σ. 12. Για την επιχειρηματολογία των υπολοίπων εκδοτών, βλ. του ίδιου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 35, 31/7/1937, σ. 12· τχ. 41, 11/9/1937, σ. 12· «Μια νέα έρευνα-Το βιβλίο-Ας γίνει κ' εδώ κάτι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 42, 18/9/1937, σ. 12. Η έρευνα «πνευματική σταυροφορία» για το βιβλίο. Θ. Προδρόμου, «Τα συμπεράσματα μιας έρευνας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 42, 18/9 1937, σ. 12.

¹⁶² Εξαιρετικά διαφωτιστική ως προς αυτό το ζήτημα είναι η μελέτη του G. Reuveni, *Reading Germany. Literature and Consumer Culture in Germany before 1933*, μετ.: R. Morris, εκδ. Berghahn Books, New York/Oxford 2006.

¹⁶³ Εκκινώντας από την παρατήρηση και την ανάλυση διαφορετικών ιστορικών δεδομένων, οι μελετητές έχουν νοηματοδοτήσει την έννοια του κορπορατισμού με διαφορετικούς κάθε φορά τρόπους. Παρ' όλα αυτά σε όλες τις προσεγγίσεις του όρου –ειδικά στις περιπτώσεις που αναφέρονται σε μια εφαρμοσμένη οργανωτική δομή εντός συγκεκριμένου εθνικού κράτους σε ορισμένη ιστορική στιγμή του 20^{ου} αιώνα– υπάρχει πάντοτε μια κοινή βάση, που μπορεί να συνοψιστεί στον εξής ορισμό του Α. Siaroff: “let us note the main features of the *concept* of (liberal) corporatism at the national level as reflecting: within an advanced industrial society and democratic polity, the co-ordinated, co-operative, and systematic management of national economy by the state, centralised unions, and employers (these latter two co-operating directly in industry), presumably to the relative benefit of all three actors”· βλ. Α. Siaroff, “Corporatism in 24 industrial democracies: Meaning and measurement”, περ. *European Journal of Political Research*, τμ. 36, τχ. 2, Οκτώβριος 1999, σ. 175-205 (η έμφαση είναι του συγγραφέα). Βέβαια, παρότι ο συγκεκριμένος ορισμός, στηριγμένος σε μεταπολεμικά κυρίως δεδομένα, θέτει ως προϋποθέσεις του κορπορατισμού το δημοκρατικό

Εντούτοις, παρά τις ομοιότητές τους οι δύο εκδοχές προνοιακής πολιτικής¹⁶⁴ παρουσίαζαν και αρκετές κρίσιμες ποιοτικές διαφορές, αφού ο Ν.5058/1931 βρισκόταν πιο κοντά σε πρότυπα δημοκρατικού, κοινωνικού κορπορατισμού, ενώ ο ΑΝ.775/1937 έτεινε να προσεγγίσει το μοντέλο ενός συγκεντρωτικά ελεγχόμενου, αυταρχικού κορπορατισμού.¹⁶⁵ Κι αυτό γιατί, μολονότι η σωματειακή οργάνωση καθίστατο και στις

πλαίσιο και το προχωρημένο στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης, είναι κοινώς παραδεκτό ότι στη μεσοπολεμική συνθήκη το κορπορατικό μοντέλο αξιοποιήθηκε και σε απολύτως αυταρχικά και ολοκληρωτικά συστήματα εξουσίας· βλ. P. J. Williamson, *Varieties of Corporatism. A Conceptual Discussion*, εκδ. Cambridge University Press, New York 1985, σ. 83 κεξ.· D. Sweeney, *Work, Race, and the Emergence of Radical Right Corporatism in Imperial Germany*, εκδ. The University of Michigan Press, Ann Arbor 2009. Για μια αναλυτική παρουσίαση του φασιστικού κορπορατισμού στην Ιταλία του Μεσοπολέμου, βλ. A. Lyttelton, *The Seizure of Power. Fascism in Italy, 1919-1929*, εκδ. Routledge, London/New York 2004, σ. 167-195. Για μια θεώρηση του αμερικανικού “New Deal” σε σύγκριση με τα κορπορατικά μοντέλα της φασιστικής Ιταλίας και της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας, βλ. J. Q. Whitman, “Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal”, περ. *The American Journal of Comparative Law*, τμ. 39, 1991, σ. 747-778, προσβάσιμο διαδικτυακά στο: *Faculty Scholarship Series*, τμ. 660, 1991, http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/660 [τελευταία προσπέλαση: 2/12/2015]· του ίδιου, “Early German Corporatism in America: Limits of the ‘Social’ in the Land of Economics”, στο: M. Reimann (επιμ.), *The Reception of Continental Ideas in the World Common Law, 1820-1920*, εκδ. Duncker & Humblot, Berlin 1993, σ. 229-252. Στην πορτογαλική ή στη λατινο-αμερικανική μεσοπολεμική εμπειρία, η μακρά κορπορατική παράδοση κατοχυρώθηκε κατά τη δεκαετία του 1930 και συνταγματικά· βλ. H. J. Wiarda, “Corporatist Theory and Ideology: A Latin American Development Paradigm”, περ. *Journal of Church and State*, τμ. 20, τχ. 1, Χειμώνας 1978, σ. 29-56· του ίδιου, *Corporatism and Development: The Portuguese Experience*, εκδ. University of Massachusetts Press, Amherst 1977· K. P. Erickson, *The Brazilian Corporative State and Working Class Politics*, εκδ. University of California Press, Berkeley 1977. Για μια συνολική παρουσίαση των διαφόρων εκδοχών κορπορατισμού, βλ. H. J. Wiarda, *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great “Ism”*, εκδ. M. E. Sharpe, Armonk/New York 1997. Για μια ανάλυση των βραβείων δημοσιογραφίας ως μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου στο σύγχρονο κορπορατικό κράτος της Κίνας, βλ. H. Shunming, *Manufacturing Professional Honor: Journalism Award Institution as Social Control in China*, διδακτορική διατριβή, Department of Media and Communication, City University of Hong Kong, Hong Kong, 2011, και ιδίως το κεφάλαιο «Social Control, State Corporatism, and Journalism Awards», σ. 1-26. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση του ελληνικού Μεσοπολέμου το ζήτημα δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Είναι, ωστόσο, γνωστό ότι από τη δεκαετία 1920 το Λαϊκό Κόμμα προέβαλλε τη συντεχνιακή οργάνωση ως μέσο ελέγχου των ταξικών συγκρούσεων· βλ. X. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 37-40. Για τα κορπορατικού τύπου χαρακτηριστικά της οικονομικής, εργατικής και κοινωνικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος, βλ. J. V. Kofas, ό.π., σ. 64-76· K. Σαράντης, «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο: Θ. Βερέμης (επιμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 45-71· X. Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ...», ό.π., 54-56· του ίδιου, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 117-121 (όπου και η επιφύλαξη του συγγραφέα για τον χαρακτηρισμό του μεταξικού καθεστώτος ως κορπορατικού). Παρεμφερείς διεργασίες τελούνταν την ίδια περίοδο στην Τουρκία, όπου το 1934 και το 1936 εισήχθη από την κυβέρνηση ο Εργατικός Νόμος, που βασιζόταν στο φασιστικό μοντέλο κρατικού κορπορατισμού· βλ. F. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, εκδ. Routledge, London/New York 1993, σ. 99.

¹⁶⁴ Σε ό,τι αφορά τους Φιλελεύθερους, είναι γνωστό ότι η προώθηση του κράτους πρόνοιας υπήρξε θεμελιώδης προγραμματική αρχή του κόμματος· βλ. I. D. Stefanidis, ό.π., σ. 196· X. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., 40. Το μεταξικό καθεστώς επεξέτεινε ακόμη περισσότερο το κράτος πρόνοιας θεμελιώνοντας θεσμούς, όπως το οκτάωρο, τον κατώτατο μισθό, τις συλλογικές συμβάσεις και την υποχρεωτική διαιτησία των εργατικών διαφορών· βλ. X. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 116-118.

¹⁶⁵ Για τη διάκριση μεταξύ κοινωνικού και κρατικού κορπορατισμού που χρησιμοποιώ για να διακρίνω τα οργανωτικά μοντέλα που εισηγούνταν ο Ν.5058/1931 και ο ΑΝ.775/1938, βλ. M. Ψημίτης, *Κορπορατισμός: Προβλήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, ό.π., σ. 13-14 (όπου και οι ενστάσεις του συγγραφέα για αυτήν την

δύο νομοθετικές πρωτοβουλίες το θεμέλιο κάθε αξιακής επικύρωσης, στον μεν βενιζελικό νόμο το κράτος διατηρούσε, όπως είδαμε, έναν σχετικά διακριτικό εποπτικό ρόλο προς όφελος της αυτόνομης, δημοκρατικής και σχετικά ανεξάρτητης δράσης των σωματείων, ενώ στην περίπτωση του μεταξικού νόμου τα σωματεία δρούσαν υποχρεωτικά εντός των ορίων της νεοσυσταθείσας «Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών», μιας οργανωτικής δομής που τελούσε υπό τον συγκεντρωτικό έλεγχο του μεταξικού καθεστώτος.¹⁶⁶ Για να κατανοήσουμε, όμως, στην πληρότητά του το παιγνίδι εξουσίας, που εκτυλίχθηκε κατά τη δεκαετία του 1930 γύρω από τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας, χρειάζεται στο σημείο αυτό να παρουσιάσουμε την εν πολλοίς άγνωστη προϊστορία των δύο ανταγωνιστικών

καθιερωμένη διάκριση) και γενικώς τα: J. Pekkarinen, M. Pohjola, B. Rowthorn (επιμ.), *Social Corporatism: A Superior Economic System?*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1992· J. H. Goldthorpe (επιμ.), *Order and Conflict in Capitalism*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1984· P. Schmitter, G. Lehmbruch (επιμ.), *Trends towards Corporatism Intermediation*, εκδ. Sage, London 1979· M. Carnoy, *Κράτος και πολιτική θεωρία*, ό.π., σ. 58-62.

¹⁶⁶ Κατά τη μεταξική περίοδο, τα εργατικά σωματεία περιέπεσαν εν γένει σε καθεστώς ανελευθερίας, συγκεντρωτισμού και μεσσιανικής προσωπολατρίας. Ο γενικότερος περιορισμός των ελευθεριών και των δημοκρατικών δικαιωμάτων είχε έτσι κι αλλιώς ανακόψει τη μέχρι τότε έντονη δραστηριότητα των λογοτεχνικών σωματείων. Καθώς, μάλιστα, η πρόθεση για επιβολή κρατικού ελέγχου στις εργατικές οργανώσεις είχε προβληθεί ως ένα από τα βασικά αίτια της δικτατορικής εκτροπής, το καθεστώς προέβη άμεσα στη διάλυση των ήδη υφιστάμενων συνδικαλιστικών οργανώσεων. Τα τελικώς αναγνωρισθέντα σωματεία υπήχθησαν υποχρεωτικά σε μία ενιαία διοικητική πυραμίδα, στην κορυφή της οποίας βρισκόταν τυπικά ο δικτάτορας και ουσιαστικά ο Μπαστιάς. Ο σχεδιασμός της «Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών», εν είδει διοικητικής πυραμίδας, ήταν παρεμφερής με τη δομή της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.), που ιδρύθηκε στα μέσα του 1937. Όπως η Ε.Ο.Ν. συγκροτούνταν από ένα –ελεγχόμενο από τον «Πρώτο Φαλαγγίτη» Ιωάννη Μεταξά– δίκτυο κατά τόπους νεολαιίστικων οργανώσεων, που διοικούνταν από στενούς συνεργάτες του δικτάτορα, έτσι και στον νέο φορέα, που ιδρύθηκε διά του ΑΝ.1215 τον Απρίλιο του 1938, «στεγαζόνταν» η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, η Ένωση Σωματείων Εικαστικών Τεχνών και η Ένωση Ελλήνων Μουσουργών (Αρ. 2, §1-2), «υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας» (Αρ. 1, §2). Τα σωματεία διατηρούσαν τα διοικητικά τους συμβούλια, όμως συμμετείχαν ταυτόχρονα στη γενική διοίκηση της Στέγης δι' εκπροσώπων τους: «Την “Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών” διοικεί πενταμελής Εφορία, αποτελουμένη εκ δύο αντιπροσώπων της “Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών”, δύο αντιπροσώπων της “Ενώσεως Σωματείων Εικαστικών Τεχνών” και ενός αντιπροσώπου της “Ενώσεως Ελλήνων Μουσουργών”, διοριζομένων δι’ αποφάσεως του Υπουργού των Θρησκευμάτων και της Εθνικής Παιδείας κατά το πρώτον πενθήμερον του μηνός Απριλίου εκάστου τρίτου από της ισχύος του παρόντος έτους εκ καταλόγου τριπλασίου αριθμού προσώπων, υποβαλλομένου παρά των Δ. Συμβουλίων των οικείων Οργανώσεων εντός του μηνός Μαρτίου εκάστης τριετίας» (Αρ. 3, §1). Οι λογοτέχνες που συμμετείχαν στο πρώτο αυτό διοικητικό σχήμα ήταν ο Β. Δασκαλάκης ως γενικός γραμματέας και ο Μ. Νικολαΐδης ως ταμίας. Στην Εφορία συμμετείχε ως Κυβερνητικός Επίτροπος ο Μπαστιάς, «ασκών την [...] εποπτείαν του Ιδρύματος και μετέχων των συνεδριάσεων της Εφορίας μετά γνώμης αλλ’ άνευ ψήφου» (Αρ. 3, §7). Ως σκοπός της Στέγης οριζόταν «η προαγωγή των Ελληνικών Γραμμάτων και της Ελληνικής Τέχνης, διά της επί το αυτό συγκεντρώσεως των ανεγνωρισμένων Σωματείων και Ενώσεων των Λογοτεχνών και Καλλιτεχνών, δι’ ών κατά την κρίσιν του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας επιδιώκεται η προαγωγή των Ελληνικών Γραμμάτων και των Τεχνών, και της δημιουργίας Κέντρου προς οργάνωσιν διαλέξεων, εκθέσεων, συναυλιών, εορτών εν γένει και άλλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων» (Αρ. 2, §1). Για όλα τα παραπάνω, βλ. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του...*, ό.π., σ. 288 και 291-292· G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 1167-1168, 1273· Γ. Δαφνής, ό.π., τμ. 2, σ. 455· «Στέγη “Γραμμάτων και Τεχνών”», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 80, 11/6/1938, σ. 15· ΑΝ.1215 «Περί ιδρύσεως εν Αθήναις “Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 75, 29/4/1938, σ. 1061-1063.

συστημάτων σωματειακής οργάνωσης,¹⁶⁷ που απέληξαν τελικά στην ίδρυση της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών –εν όψει του Ν.5058/1931– και της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών –εν όψει του ΑΝ.775/1937.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1910 ήταν φανερή η προσπάθεια της κυβέρνησης Βενιζέλου να καλλιεργήσει μια νεωτερική συντεχνιακή κουλτούρα, που θα της επέτρεπε στη συνέχεια να επιτελέσει το προνοιακό της έργο βάσει των καταστατικών αρχών του Κόμματος των Φιλελευθέρων.¹⁶⁸ Οι συνθήκες, όμως, δεν ήταν ευνοϊκές. Οι πρώτες προσπάθειες στις αρχές του αιώνα για τη σύσταση ενός λογοτεχνικού σωματείου με στοιχειώδη συντεχνιακά χαρακτηριστικά είχαν αποδειχτεί ατελέσφορες.¹⁶⁹ Ελλείπει τέτοιου φορέα και εν μέσω της έκτακτης πολεμικής συνθήκης, όταν η πολιτισμική διοίκηση ασκούνταν με τον συγκεντρωτικό τρόπο που παρακολούθησαμε στο Κεφάλαιο 2, οι πρώτες κυβερνήσεις του Βενιζέλου υποκατέστησαν, όπως είδαμε, το προνοιακό τους πρόγραμμα με μια πατερναλιστικού τύπου πολιτισμική πολιτική (παρασημοφορήσεις λογοτεχνών, διορισμοί στη δημόσια διοίκηση κλπ.). Οι ελάχιστες «φωνές», που επέμεναν στην καταγγελία του κρατισμού και που –αν και συχνά προερχόμενες από αντιβενιζελικούς κύκλους– συνέχιζαν να απευθύνουν εκκλήσεις για μια φιλελεύθερου

¹⁶⁷ Η ιστορία της σωματειακής οργάνωσης των ελλήνων λογοτεχνών δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Για ορισμένες βασικές πληροφορίες, βλ. Α. Ζ. [ήρας], «Σωματεία (λογοτεχνικά)», στο: *ΑΝΑ*, σ. 2139-2140. Αντιθέτως, διαθέτουμε σήμερα εξαντλητικές μελέτες για το σωματειακό φαινόμενο στο ευρύτερο καλλιτεχνικό πεδίο· βλ. Σ. Μοσχονάς, *Καλλιτεχνικά σωματεία και ομάδες τέχνης στην Ελλάδα κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα: η σημασία και η προσφορά τους*, ό.π.· Μ. Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά...*, ό.π. Για μια ανάλυση της έννοιας και ιστορίας των επαγγελματικών σωματείων γενικά, βλ. D. Sina, *Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Νομικής του Τομέα Δημοσίου Δικαίου, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2011, σ. 17-24, 200-217.

¹⁶⁸ Η ψήφιση του «περί Σωματείων» Ν.281/1914 θεωρείται ως η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την καθιέρωση σύγχρονου νομοθετικού πλαισίου προς αυτήν την κατεύθυνση· βλ. Σ. Ν. Μουδόπουλος, *Ο Νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος*, εκδ. Α. Ν. Σάκουλας, Αθήνα 1987· Σ. Μοσχονάς, ό.π., σ. 11-14. Ο ίδιος ο Βενιζέλος προέτρεπε με κάθε ευκαιρία τους εργαζομένους όλων των επαγγελματικών κλάδων να οργανώνονται σε σωματεία για την πιο αποτελεσματική προάσπιση των συμφερόντων τους. Ένα παράδειγμα τέτοιας προτροπικής δήλωσης του Βενιζέλου, που αποτελούσε και την επίσημη απάντησή του στα αιτήματα, που του είχαν εκθέσει οι εργαζόμενοι σε τυπογραφικές επιχειρήσεις, είναι το ακόλουθο: «Το καλύτερο όπλο διά τον εργατικό κόσμο διά να κατορθώση να βελτιώση την τύχην του υπέρ της οποίας δεν είναι δυνατόν παρά να ενδιαφέρεται κάθε πολιτισμένον Κράτος, είναι η οργάνωσις αυτών εις σωματεία. Όσον οργανούνται τόσον δύναται να προστατεύονται τα συμφέροντά των τελειότερον»· βλ. «Η απεργία των τυπογράφων», εφ. *Εφημερίς*, 4/3/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 821/11436, σ. 2.

¹⁶⁹ Το 1902 η προσπάθεια διαφόρων λογοτεχνών, όπως του Δημητρακόπουλου, του Καλογερόπουλου, του Καμπούρογλου, του Λάσκαρη, του Μαρτζώκη και του Σκόκου, να συστήσουν –με αφορμή τον εορτασμό της πεντηκονταετηρίδος του Βλάχου– μία επαγγελματική ένωση, δεν είχε την αναμενόμενη ανταπόκριση. Αργότερα έγινε νέα προσπάθεια στην Εθνική Βιβλιοθήκη, που κατέληξε μάλιστα στη σύνταξη ενός καταστατικού, όμως και αυτή απέτυχε· βλ. Λόγιος, «Η “Ένωσις των Λογοτεχνών”» [επιστολή], περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 268-270, Ιούνιος-Αύγουστος 1923, σ. 36.

χαρακτήρα σωματειακή υποδομή, κατέληξαν, έτσι, –παραδόξως– να εμφανίζονται ως παροπλισμένες. Αυτές, ωστόσο, οι παροπλισμένες «φωνές» είναι που άρχισαν κατά τη διάρκεια του πολέμου να θέτουν τις βάσεις για τη ρητορική της κρίσης και τη συνακόλουθη προνοιακή αναδιάταξη του λογοτεχνικού πεδίου στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Μια τέτοια «φωνή» ήταν εκείνη του Θ. Βελλιανίτη, που θεωρούσε πως η αθρόα υπαγωγή των λογοτεχνών στην κυβερνητική κηδεμονία ή στην «υψηλή προστασία» των Ανακτόρων θα οδηγούσε στην παράταση της πολιτισμικής οπισθοδρόμησης, αφού δεν επρόκειτο να επιλύσει την ουσία του προβλήματος, δηλαδή την εκδοτική κρίση¹⁷⁰ με

¹⁷⁰ Βλ. Θ. Βελλιανίτη, «Πρόσωπα και πράγματα: Και ολίγα φιλολογικά», εφ. *Αθήναι*, 25/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 96/5006, σ. 1. Οι απόψεις αυτές διατυπώθηκαν με αφορμή κάποιες θεωρούμενες ως απροκάλυπτες εκδηλώσεις κολακείας προς τον πρίγκιπα Νικόλαο, όταν εκείνος δημοσιοποίησε τις πρώτες –και πρωτόλειες– συγγραφικές του απόπειρες· βλ. Θ. Βελλιανίτη, «Πρόσωπα και πράγματα: Ο συγγραφέας μιας κωμωδίας», εφ. *Αθήναι*, 24/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 95/5005, σ. 1. Ο Ξενόπουλος είχε πράγματι δημοσιεύσει μία άκρως υμνητική κριτική για ένα θεατρικό έργο του πρίγκιπα Νικολάου. Χωρίς να έχει δει –όπως ο ίδιος ομολογούσε– την παράσταση, έγραφε τα εξής: «[Ο τίτλος και η υπόθεση] μου ήρσαν υπερβολικά. [...] Δεν έχω άλλως τε καμμίαν αμφιβολίαν, ότι θα ήτο καλογραμμέρον, αφού το έγραψεν ο καλαισθητικώτατος πρίγκηψ, και ότι θα εξεπλήρωνεν όλους τους όρους που απαιτεί το θεατρικόν αυτό είδος, αφού ολίγοι μόνον γνωρίζουν την σκηνήν, όσον ο υψηλός συγγραφέας του δραματίου. [...] Μόνον το γεγονός, ότι ένας πρίγκηψ συγκατετέθη να δώση έργον του εις δημοσίαν παράστασιν [...] έπρεπε να χαιρετισθή ενθουσιωδώς και ευγνωμόνως ως μία μεγάλη τιμή και μία μεγάλη ενθάρρυνσις διά το ελληνικόν θέατρον [...]. Κ' εξάμβλωμα ακόμη αν ήτο το έργον, η κριτική, από μίαν ευλάβειαν προς τον συγγραφέα, από ένα τακτ, έπρεπε ν' αποφύγη να το κρίνη»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Ο πρίγκηψ συγγραφέας», εφ. *Εφημερίς*, 1/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 791/11406, σ. 1 (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου). Σε επόμενο κείμενό του ο Ξενόπουλος συνέχιζε να υπερασπίζεται την άποψή του υπερθεματίζοντας: «[τα λογοτεχνικά έργα των πριγκίπων] φέρουν και αυτά ένα στέμμα, το οποίον τα καθιστά απρόσβλητα, ανεύθυνα και απαραβίαστα». Για όλες του τις πράξεις ο πρίγκιπας «κατά το Σύνταγμα, δεν έχει να δώση λόγον εις κανένα». Η αντίδραση των «πιστών υπηκόων» έπρεπε, κατά τον Ξενόπουλο, να είναι η υποδοχή των έργων αυτών με χειροκρότημα, επαίνους ή ευλαβική σιωπή. «Άλλως», συμπέραινε, «θα ήμεθα επαναστάται. Οι Έλληνες όμως κριτικοί, δημοκρατικώτεροι, φαίνεται, του δέοντος, δεν εννοούν ν' αναγνωρίσουν αυτό το στοιχειώδες»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Η αθώα αμαρτωλή», εφ. *Εφημερίς*, 9/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1070/11676, σ. 1. Ο πρόεδρος της «υπό βασιλική προστασία» Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, Π. Δημητρακόπουλος, παρατηρούσε επίσης ότι «[η Εταιρεία] εξέλεξε το έργον του Επιτίμου Προέδρου της [για να παρασταθεί] όχι διά να κολακεύση, αλλά διά να κολακευθή και από την ποιότητα και από την προέλευσίν του»· την δε «κατάβασιν», όπως χαρακτηριστικά παρατηρούσε, του πρίγκιπα στο θέατρο τη θεωρούσε ευτύχημα, που είναι «αισία απαρχή, ενθάρρυνσις διά την πρόοδον του θεάτρον»· βλ. Π. Δημητρακόπουλος, «Θεατρικαί Σελίδες: Προς την Κ^{αν} Ραμπ επιστολής το ανάγνωσμα», εφ. *Αθήναι*, 1/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 103/5013, σ. 1. Τον δρόμο της κολακείας της Αυλής επέλεξαν τότε με άλλες αφορμές και άλλοι συγγραφείς, όπως η Ειρήνη Δημητρακοπούλου (μετέπειτα γνωστή ως Ειρήνη Αθηναία), που εξυμνούσε με στόμφο το ενδιαφέρον των πριγκίπων Νικολάου και Χριστοφόρου για τις τέχνες: «Εύγε στον ωραιόψυχο Πρίγκηπα. Χαιρετίζω την συμμετοχή Του στο λιτόν δείπνο της Τέχνης με ψυχή γεμάτη συγκίνησι. Στα όνειρα που έπλαθα για ένα μέλλοντα πολιτισμό της χώρας μου έτσι φανταζόμουν τους Βασιλείς. Να πρωτοστατούν στους αγώνας της Ιδέας, μόνοι τους να γκρεμίζουν τα τείχη των προλήψεων. [...] Μετά τον πρίγκηπα Νικόλαον, που έχει πάντα σκεπτικό το μέτωπο από καλλιτεχνικές εμπνεύσεις, ο πρίγκηψ Χριστόφορος πρίγκηψ της χαράς Αυτός. [...] Χωρίς άλλο με τέτοιους Βασιλείς μπορούμε να περιμένουμε την Αναγέννησι...»· βλ. Ε. Π. Δημητρακοπούλου, «Ο Πρίγκηψ», εφ. *Έθνος*, 1/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 122, σ. 1. Η εξατομικευμένη, άλλωστε, σχέση συνεργασίας διαφόρων λογοτεχνών (όπως των Άννινου, Δαμβέργη, Νιρβάνα, Σουρή, Τσοκόπουλου) με τον Βασιλικό Οίκο θα πρέπει να είχε επιτείνει τη δυσaréσκεια όσων επιθυμούσαν μία καθολική κοινωνική αναβάθμιση της λογοτεχνικής συντεχνίας· βλ. «Ο κ. Σουρή ενώπιον του Βασιλέως», εφ. *Νέον Άστυ*, 7/2/1914, Έτος 11, Περίοδ. Β', ΑΦ. 6/7005, σ. 4· «Χθες», εφ. *Εφημερίς*, 19/2/1914, Περ. Γ', ΑΦ. 809/11424, σ. 2.

ευθύνη των λογοτεχνών, το αναγνωστικό κοινό θα συνέχιζε, έτσι, να αδιαφορεί για μια εγχώρια λογοτεχνική παραγωγή ανίκανη να εκφράσει τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες και τις τρέχουσες ιστορικές εξελίξεις.¹⁷¹ Το πατερναλιστικό οργανωτικό μοντέλο προσidiaζε, κατά τον Βελλιανίτη, σε παρωχημένες, προ-νεωτερικές κοινωνικές δομές, όταν «οι λογοτέχναι επεζήτουν να ζήσωσι δι' επιδομάτων ηγεμονικών, διά συντάξεων και παροχών υψηλών προσώπων, ή δωρεών πλουσίων ανθρώπων μεταβαλλομένων εις προστάτας της λογοτεχνίας και της καλλιτεχνίας εν γένει».¹⁷² Η πολιτισμική ανάπτυξη απαιτούσε, επομένως, την «απαλλαγήν της τέχνης οιασδήποτε μορφής από τοιούτων υλικών ή ηθικών εξαρτήσεων» και την απεξάρτηση των λογοτεχνικών συλλογικοτήτων από κάθε είδους «υψηλή προστασία».¹⁷³ Στην Ελλάδα, όμως,

ένθα αι νεωτεριστικάί ιδέαι εν τω φιλοσοφικώ πεδίω φθάνουσι λίαν βραδέως, επιστεύθη ότι είναι ανάγκη τοιούτων υψηλών μεσολαβήσεων, όπως αναζωπυρωθώσι τα γράμματα και ανθίσωσιν αι τέχναι, αλλά τούτο ακριβώς είναι κακή αντίληψις και παχυλή πλάνη. Όλαι οι μεγάλαι και παγκόσμιαι φιλολογίαι, τότε μόνον ήθησαν, και τότε μόνον ανέδειξαν ρωμαλέας ιδιοφυίας, όταν απέκτησαν αύται ιδίαν ύπαρξιν και ιδίαν ανεξαρτησίαν. Τας φιλολογίας δεν δύναται να δημιουργήση ουδενός είδους κηδεμονία [...]. Βλέπετε ότι δεν απαιτούνται υψηλαί προστασίαι προς ανάπτυξιν της λογοτεχνίας. Οπωσδήποτε διά των συλλόγων οίτινες έχουσι προστάτας πρίγκηπας δεν είναι προορισμένον να θεραπευθώσιν αι ανησυχίαι

¹⁷¹ «Όλα τα ζητήματα και εκείνα ακόμη τα οποία παρουσιάζονται ως αντικείμενα κυβερνητικών μελετών, όφειλε να εγκλωπωθεί η λογοτεχνία. Αλλ' εκτός τούτων εν τη ελληνική κοινωνία υπάρχουν πλήθος μεγάλων κοινωνικών ζητημάτων, [...] άτινα μένουσιν άλυτα και τα οποία σείουν το κοινωνικόν έδαφος, [...]. Έχομεν ενταύθα δουλοπαροίκους χωρικούς και αστούς, ούς μαστίζει η τοκογλυφία, γεννώσα τραγικά δράματα εις τους αγροτικούς πληθυσμούς, έχομεν το μέγα ζήτημα της μεταναστεύσεως μετά των ποικίλων αιτίων τα οποία προκαλούσιν αυτήν, εάν θέλετε ακόμη έχομεν γυναικείον ζήτημα, και κοινωνιστικόν ή σοσιαλιστικόν, των οποίων η εμφάνισις δεικνύει ότι κάτωθεν της λεπτής και της λείας αυτής επιφανείας ενυπάρχουν αίτια εξόχως κοινωνικά τα οποία προεκάλεσαν τας σοσιαλιστικάς ταύτας τάσεις. Πλήθος δε άλλων μικροτέρων μεν αλλ' ουχί ολιγοτέρας σημασίας ζητημάτων, απασχολούσι τον κοινωνικόν βίον, εκ των οποίων ουδέν συνεκίνησε τους ημετέρους λογοτέχνας»· βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Πρόσωπα και πράγματα: Σύγχρονος φιλολογία», εφ. *Αθήναι*, 24/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 126/5035, σ. 1.

¹⁷² Βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Πρόσωπα και πράγματα: Και ολίγα φιλολογικά», εφ. *Αθήναι*, ό.π. Με τον Βελλιανίτη συμφώνησε ο Μ. Α. Καβαλιεράτος, παραλληλίζοντας τους κόλακες του πρίγκιπα Νικολάου, που αναφέραμε πιο πάνω, με τους ποιητές και φιλοσόφους της αυλής του τυράννου Διονυσίου των Συρακουσών. Ακόμη και σε εκείνην όμως την εποχή, υπογράμμισε ο Καβαλιεράτος, οι λογοτέχνες αντιστέκονταν πότε-πότε στην εξουσία των προστατών τους· βλ. Μ. Α. Καβαλιεράτος, «Φιλολογικάί σελίδες: Νέοι Αυγουστεροι», εφ. *Αθήναι*, 31/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 102/5012, σ. 1-2. Παρεμφερής ήταν η κριτική μίας σειράς από αιχμηρότατες, ανώνυμες ανοιχτές επιστολές που απευθύνονταν στον ίδιο τον πρίγκιπα: «Δεν είναι δυνατόν οι άνθρωποι αυτοί να έχουν στοργήν τινα προς τα γράμματα και την τέχνην. Ενδιαφέρονται δι' αυτά όσον και ο κλακέρ του Νέρωνος. Εάν είναι αντικείμενον μελαγχολίας το έργον σας, είναι υπόθεσις δακρύων η τοιαύτη κατάπτωσις των ζητούντων να πείσουν υμάς, ότι έχετε οιονδήποτε συγγραφικόν τάλαντον διά το θέατρον. [...] Το έργον σας διέπραξε και το άλλο δεινόν να ταπεινώση τους εξ επαγγέλματος συγγραφείς μέχρι τοσούτου, ώστε να κυλήσωσι την Σεμνήν Τέχνην εις τους πριγκηπικούς σας πόδας συγκυλιόμενοι και ούτοι εις τον οικτρών πόθον να σας φανώσιν ευάρεστοι»· βλ. Η κ. Ραμπ, «Θεατρικάί Σελίδες: Το “Θάρρος της Αγνοίας”» και «Θεατρικάί Σελίδες: Δύο Κωμωδίαι», εφ. *Αθήναι*, 28 και 30 Ιανουαρίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 99/5009 και 101/5011, σ. 1-2.

¹⁷³ Βλ. Θ. Βελλιανίτης, «Πρόσωπα και πράγματα: Και ολίγα φιλολογικά», ό.π.

των λογογράφων επί τη αδιαφορία της κοινής γνώμης. [...] Αριστα πράττων [ο πρίγκηψ] ουδέποτε ηθέλησε να αναμιχθή εις αυτά, δι' ούς λόγους ανεπτύξαμεν ανωτέρω. Αν τώρα ιδρύονται υπό την προστασίαν του Βασιλόπαιδος σύλλογοι ερασιτεχνών, ή διαλέξεων, ή δραματικών συγγραφέων [...] τούτο είναι μία αγαθή πράξις απλής κοσμικής τέρψεως και φαιδρού ερασιτεχνισμού. Αλλά τα γράμματα και αι τέχναι δεν είναι ερασιτεχνία.¹⁷⁴

Σύμφωνα με άλλον αρθρογράφο, το Μετάλλιο των Γραμμάτων και των Τεχνών, προϊόν κυβερνητικής παρέμβασης στηριζόμενης σε κακές εισηγήσεις, δεν ανταποκρινόταν στις ουσιαστικές ανάγκες όσων καλλιεργούσαν την εθνική λογοτεχνία και γι' αυτό δεν μπορούσε να συμβάλει στην επιχειρούμενη διεθνοποίησή της. Στην εποχή κατά την οποία η αγορά του βιβλίου βρισκόταν σε οικονομική ύφεση και απαιτούνταν άμεσα μέτρα για την εξυγίανσή της και τη δημιουργία ενός αναγνωστικού κοινού ικανού να ανατροφοδοτεί την εθνική λογοτεχνική παραγωγή, η κυβέρνηση είχε, κατά τον αρθρογράφο, προτιμήσει να ικανοποιεί με ευνοϊκές διατάξεις τα αιτήματα των κομματικά προσκείμενων σε αυτήν συγγραφέων:

Διά του νομοσχεδίου [περί συστάσεως του Βασιλικού Μεταλλίου] ζητείται η βράβευσις της λογοτεχνίας, του διηγήματος, της μουσικής κλπ., αλλά πού θα ευρεθούν αυτά και τίνι τρόπω θα παραχθούν αφού από κανένα δεν ζητούνται πλέον και αφού εκείνοι οι οποίοι δύνανται να τα παραγάγουν πρέπει να έχουν το ύψος και την υλικήν ανεξαρτησίαν του κ. Μαρή διά να μην έχουν το τέλος του Παπαδιαμάντη. Το νομοσχέδιον ζητεί την παραγωγήν έντυπον και την ζητεί πού; Εις χώραν όπου η μετάφρασις των αρχαίων δραμάτων γίνεται εις το γόνατο πληρωνομένη κατά στίχον όσον και ένα λουστράρισμα παπουτσιών [...].¹⁷⁵

Η ίδια άποψη διατυπωνόταν εκ νέου το 1919, όταν η συντακτική ομάδα του *Έθνους* επεσήμαινε πως ο εκφυλισμένος θεσμός του Αριστείου δεν επαρκούσε για την ικανοποίηση των αιτημάτων της λογοτεχνικής κοινότητας,¹⁷⁶ ενώ ο *Νουμάς* κατέκρινε την πολιτική των μεμονωμένων, εξατομικευμένων χορηγιών –και μάλιστα προς λογοτέχνες που θεωρούσε παρωχημένους.¹⁷⁷ Από μια τέτοια οπτική κατανοεί κανείς τους λόγους για

¹⁷⁴ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι δική μου).

¹⁷⁵ Βλ. Αδιάφορος, «Γράμματα και τέχνη: Φαιδραί μέριμναι», εφ. *Σκριπ*, 11/11/1914, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7951, σ. 1.

¹⁷⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μία αναφορά της εφ. *Έθνος*: «Δεν φαντάζεται βέβαια το Κράτος πως εξοφλεί τας υποχρεώσεις του προς την Τέχνην και προς τους εργάτας της με τον κωμικοποιηθέντα θεσμόν του Αριστείου...» βλ. «Διά τας αδελφάς του Παπαδιαμάντη», εφ. *Έθνος*, 26/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1778, σ. 1.

¹⁷⁷ «Φυσικά όπως όλα τ' αρχαία μνημεία χρειάζονται επίβλεψη και πότε πότε και καμιά επιδιόρθωση και γι' αυτό είδαμε και τις προάλλες το Υπουργείο της Παιδείας που όπως είναι γνωστό ενδιαφέρεται και για τη λογοτεχνία μας να ψηφίζει ένα μικρό κοντύλι από πέντε μόνο χιλιάδες δραχμές για υποστήριξη αυτού του αρχαιολογικού μνημείου που υψώνεται τώρα μια γενεά ανάμεσά μας σεβαστό και περίλαμπρο» βλ. Ακάδημος, «Φιλολογική αλυκή», περ. *Νουμάς*, Περίοδ. Β', Έτος 1/16, τχ. 51/660, 30/11/1919, σ. 800.

τους οποίους συγγραφείς με προωθημένη σοσιαλιστική ή συνδικαλιστική δράση, όπως ο Θεοτόκης και ο Κονδυλάκης, είχαν απορρίψει τις αποδιδόμενες σε αυτούς κρατικές τιμές.¹⁷⁸ Εξαπολύοντας το 1911 δριμεία επίθεση εναντίον της κυβέρνησης και των προτεινόμενων για παρασημοφόρηση ομοτέχνων του, ο Κονδυλάκης, που λίγο αργότερα επρόκειτο να εκλεγεί πρώτος πρόεδρος της νεοσύστατης Ένωσης Συντακτών,¹⁷⁹ εξελάμβανε το ενδεχόμενο της παρασημοφόρησής του ως πράξη σχεδόν προσβλητική:

Τοιαύτη φιλοδοξία δεν υπήρξε ποτέ μεταξύ των ολίγων και μικρών μου πόθων. Δεν την εννοώ, άλλως τε, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι δεν την εννοώ και διά τους άλλους, αφού οι άλλοι αισθάνονται τέρψιν και υπερηφάνειαν, όταν εμφανίζονται με αυτά τα γυαλιστερά κρεμαστάρια επί του στήθους των. [...] Τι θα το κάμω [το παράσημο]; Εφαντάσθηκα τον εαυτόν μου με αυτό το ασημικόν εις το στήθος και με κατέλαβεν ορμή να τρέξω να κρυφθώ. Ένα παράσημον χαμένον [...] Ευχαριστώ τέλος πάντων την Πολιτείαν η οποία μ' έκρινεν άξιον τοιαύτης τιμής, αλλ' αν με παρέλειπεν, η ευγνωμοσύνη μου θα ήτον ειλικρινεστέρα.¹⁸⁰

Και αλλού:

αισθάνομαι όχι πλέον τύψεις, αλλ' αηδίαν. Και παρακαλώ τον κ. υπουργόν να το κρατήσει και το διαθέσει κατά τρόπον πρακτικότερον και σκοπιμότερον.¹⁸¹

Η πάλι:

Υπάρχουν [...] εις τον κατάλογον [με τις εισηγούμενες παρασημοφορίες του 1911] ενδείξεις προδίδουσαι εκείνον όστις υπέβαλεν ή υπεστήριξε την ατυχή ιδέα. [...] Κάποιος, ο οποίος ήθελε να παρασημοφορηθή, εκατάφερε ή ενόμισεν ότι εκατάφερε τον κ. Αλεξάνδρην ή άλλον εκ της Κυβερνήσεως να δώση παράσημα εις λογίους, διά να συμπεριληφθή και το μούτρον του.¹⁸²

Στην πρακτική της παρασημοφόρησης ο Κονδυλάκης διέβλεπε μια δεσμευτική σχέση αμοιβαιότητας μεταξύ κράτους και λογοτεχνών. Τα παράσημα προσφέρονταν, όπως υποστήριζε, ως ανταλλάγματα για την παροχή «καλών υπηρεσιών» προς την κρατική

¹⁷⁸ Οι απορριπτικές, αντίθετα, στάσεις των ιδεολογικά συντηρητικών συγγραφέων Σ. Παγανέλη και Π. Δημητρακόπουλου θα πρέπει να εμφορούνταν από στενότερα αντιπολιτευτικά κίνητρα: βλ. «Η παρασημοφορία του κ. Σ. Παγανέλη», εφ. *Αθήναι*, 1/1/1911, Έτος 9, ΑΦ 74-75/2970-2971, σ. 2· Π. Δημητρακόπουλος, «Περί του Αριστείου» [επιστολή], ό.π.: Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Το μετάλλιον», ό.π.

¹⁷⁹ Η Ένωση Συντακτών ιδρύθηκε το 1914 από τακτικούς συνεργάτες των καθημερινών αθηναϊκών εφημερίδων. Το πρώτο της διοικητικό συμβούλιο για την τριετία 1915-1917 εξελέγη στη γενική συνέλευση της 28^{ης} Δεκεμβρίου 1914 και αποτελούνταν, μεταξύ άλλων, από τους Ι. Κονδυλάκη (πρόεδρο), Κ. Θεοδωρόπουλο (ειδικό γραμματέα), Δ. Χατζόπουλο (ταμία), Δ. Κόκκινο, Α. Καμπάνη και Ε. Μηλιάδη (συμβούλους): βλ. «Η “Ένωσις Συντακτών”» και «Αρχαιρεσίαι της Ενώσεως Συντακτών», εφ. *Αστήρ*, 29/12/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 6, ΑΦ. 326/1573, σ. 3.

¹⁸⁰ Βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Χαμένον παράσημον», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1910, Έτος 15, ΑΦ. 5097, σ. 1.

¹⁸¹ Βλ. Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Ατυχής ιδέα», εφ. *Εμπρός*, 7/1/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5103, σ. 1.

¹⁸² Στο ίδιο.

εξουσία, κάτι που, κατ' επέκτασιν, συνεπέφερε την αποδοχή συγκεκριμένων υποχρεώσεων προς το κράτος. Η διένεξη, επομένως, μεταξύ των υποστηρικτών και των πολεμίων της κυβερνητικής πρωτοβουλίας βασιζόταν, κατά τον Κονδυλάκη, σε εξίσου κατακριτέες ατομικού χαρακτήρα πολιτικές και κοινωνικές φιλοδοξίες¹⁸³, οι οποίες φανέρωναν έναν ερασιτεχνισμό, που παραχωρούσε με ευκολία τον ρόλο του προστάτη στην κυβέρνηση και στα Ανάκτορα αδιαφορώντας για τα συλλογικά προβλήματα του «επαγγελματικού» τους «κλάδου»:

Τα παράσημα εκείνα εδόθησαν εις ανθρώπους εξών πολλοί δεν τα ήθελαν, και δεν εδόθησαν εις ανθρώπους των οποίων ο μέγας και διακαής πόθος ήτο να ίδουν επί του στήθους των αυτό το πτύσμα. Και τόσον τους επόνεσε διότι επροτάθησαν άλλοι και δεν επροτάθησαν αυτοί, ώστε ούτε ψευδή απάθειαν κατώρθωσαν να δείξουν, αλλ' εκραύγασαν και εξέθηκαν τας περγαμινάς των και ανεπέτασαν ως σημαίας διαμαρτυρίας τα άρθρα τα οποία έχουν γράψει. Τα νήπια δεν εκδηλούν με διαφορετικόν θόρυβον την δυσαρέσκειαν και την αντιζηλίαν των [...]. Αλλά τέλος πάντων άνθρωποι [...] [που] δεν κατώρθωσαν να γίνουν ανώτεροι τοιούτων ματαίων και γελοίων επιδείξεων, οποία η περιαγωγή ενός παρασήμου, δίδουν μόνοι των την απόδειξιν ότι η επίδρασις των γραμμάτων εις τον χαρακτήρα και τα ήθη των είναι πολύ επιπολαία και τα δικαιώματά των να λέγωνται άνθρωποι των γραμμάτων είναι πολύ αμφίβολα. [...] Δεν αμφιβάλω όμως ότι και άλλοι εξ εκείνων οίτινες υπήρχον εις τον κατάλογον δεν θα δυσηρεστήθησαν [από τη ματαίωση της παρασημοφορίας]. Εν πάση περιπτώσει ετήρησαν αξιοπρεπή σιγήν. Τους ηνάγκαζεν άλλως και το συναίσθημα ότι όχι μόνον αναξιοπρέπεια, αλλά και αδιάκριτος αχαριστία θα ήτο εκ μέρους των να δείξουν δυσαρέσκειαν. Έχει τόσον ενθαρρύνει και υποστηρίζει τα ελληνικά γράμματα, όπως και πάσαν άλλην ευγενή και εθνικήν εργασίαν, η Ελληνική Αυλή, ώστε θα επεδεικνόμεθα ανοικονόμητοι αν είχαμεν και άλλας αξιώσεις και παρεξηγούσαμεν τας διαθέσεις της από τοιαύτας αφορμάς.¹⁸⁴

Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1910 άρχισε πια να ωριμάζει στους κύκλους της προοδευτικής διανόησης η ιδέα ότι η συνέχιση μιας πολιτισμικής πολιτικής, που θα εξακολουθούσε να διατηρεί μεγάλο μέρος της ηγετικής –και δη της φιλελεύθερης– λογοτεχνικής διανόησης σε υπαλληλική ή ευθέως συνεργατική σχέση με την κυβέρνηση και το κράτος, επρόκειτο να επιφέρει τη συνολική κατάρρευση του λεγόμενου προοδευτικού αστισμού. Ο Νουμάς, επί παραδείγματι, πίστευε ότι έπρεπε να προσδοθεί χαρακτήρας σωματειακής διεκδίκησης στα επαγγελματικά αιτήματα των λογοτεχνών, ώστε να εξασφαλιστούν οι συνθήκες και για μια σχετικά αυτόνομη και αυτο-διοικούμενη λογοτεχνική δραστηριότητα:

¹⁸³ Στο ίδιο· πρβλ. του ίδιου, «Χαμένος παράσημον», ό.π.

¹⁸⁴ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι δική μου).

Οι λογοτέχνες που κάτω από την πίεση κάποιας σκληρής ανάγκης κηρύχονται υπέρμαχοι αυτής της ιδέας [του κρατικού προστατευτισμού], ας συλλογιστούνε πως όταν το Κράτος δίνει κάτι, εννοεί να το πάρει πίσω και με τόκο μάλιστα. Έτσι αν το Κράτος δώσει μισθούς ή βραβεία στους λογοτέχνες, θα ζητήσει σίγουρα να τους μεταβάλει σε υποταχτικούς του. Θα έχουμε έτσι μια τέχνη κρατική, όχι μια τέχνη λεύτερη και προοδευτική και επαναστατική, που να μη λογαριάζει και να μην έχει ανάγκη κανέναν. Εννοείται πως αυτό έχει σημασία για κείνους τους λογοτέχνες που έχουνε κάτι νεώτερο να ειπούνε, έξω από τα χλιοειπωμένα. Οι άλλοι θα το θεωρήσουνε βέβαια τιμή τους να γίνουνε δούλοι του Κράτους.

Οι λογοτέχνες δεν πρέπει να τα περιμένουνε όλα από το Κράτος. Αν το Κράτος δεν μπορεί ή δεν πρέπει να τους συντρέξει, αυτό δε σημαίνει πως πρέπει να μείνουνε με τα χέρια σταυρωμένα. Ας μαζευτούνε, ας αποτελέσουνε ένα σωματείο κι ας ζητήσουνε ωρισμένες παραχώρησες από την κυβέρνηση. Κάποιος πρότεινε να παραχωρηθεί σ' ένα τέτοιο σωματείο ένα μέρος από το φόρο του βιβλιοσήμου και ένα μέρος από το φόρο του χαρτιού και ένα μέρος από τα καθαρά κέρδη των εκδοτών για προικοδότηση ενός ταμείου αλληλοβοηθείας. Πολύ σωστό. Ένα τέτοιο σωματείο θα μπορούσε ακόμα να επιβάλει αυτό στους εκδότες τους οικονομικούς όρους για κάθε έκδοση. Και άλλα πολλά μπορεί να γίνουνε με τρόπο που και οι λογοτέχνες να υποστηριχτούνε και η Τέχνη να διατηρήσει την ανεξαρτησία της απέναντι στο Κράτος. Μα χρειάζεται ένωση και οργάνωση πάνω σε κατάλληλες και νεωτεριστικές βάσεις, όχι κλάψες και Φτωχοπροδρομισμοί.¹⁸⁵

Για μια τέτοιου τύπου «ένωση και οργάνωση πάνω σε κατάλληλες και νεωτεριστικές βάσεις», που θα είχε ως στόχο την επίτευξη ενός διακανονισμού στις σχέσεις των συγγραφέων με τους εκδότες και το κράτος, συναινούσε εξάλλου και ένα τμήμα της συντηρητικής διανόησης.¹⁸⁶ Έτσι, μετά από κάποιες τελευταίες, αναποτελεσματικές προσπάθειες, όπως εκείνη που εκδηλώθηκε περί τα μέσα της δεκαετίας του 1920 με τον Σύλλογο Εθνικής Λογοτεχνίας και Καλλιτεχνίας,¹⁸⁷ άρχισε να καλλιεργείται –μέσα κυρίως

¹⁸⁵ Βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 771, ό.π.

¹⁸⁶ Για μερικές τέτοιες εκκλήσεις, που προέρχονταν από δημοσιογραφικούς κύκλους της συντηρητικής διανόησης, βλ. [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 13/10/1919, Έτος 17, ΑΦ. 363/6117, σ. 2· «Οργανούνται και οι λόγιοι», εφ. *Αθήναι*, 11/8/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7395, σ. 2· Έσπερος, «Το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Έσπερος*, 2/2/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7225, σ. 1· «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

¹⁸⁷ Ο Σύλλογος είχε θέσει ως στόχο του την κοινωνική προώθηση των γραμμάτων και των τεχνών. Η συμμετοχή νεαρών λογοτεχνών, όπως ο Κ. Αθάνατος, ο Ν. Πετιμεζάς-Λαύρας και ο Π. Χάρης, στις δραστηριότητες του συλλόγου και η αποχή των «αριστέων» συγγραφέων από αυτές είναι μία σοβαρή ένδειξη ότι ο Σύλλογος επιδίωκε να διατηρήσει μια κάποια κοινωνική ανεξαρτησία. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί και η προσπάθεια του Συλλόγου να διατηρήσει την επαφή του με το πολυάριθμο αναγνωστικό κοινό μέσω μια μόνιμης σελίδας που του είχε παραχωρηθεί εν είδει αυτόνομου «Δελτίου» στο νέο λαϊκό/μαζικό περιοδικό *Εξέλιση*. Παρά την προώθησή του από τις στήλες του ημερήσιου Τύπου και παρά τη διεξαγωγή του πεζογραφικού διαγωνισμού, που παρουσιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Σύλλογος απέτυχε να προσελκύσει περισσότερους διακεκριμένους λογοτέχνες και οδηγήθηκε σύντομα σε παρακμή. Για τις πληροφορίες αυτές, βλ. «Φιλολογικά συνέλεύσεις», εφ. *Πρωΐα*, 27/1/1927, Έτος 2, ΑΦ. 417, σ. 2· «Φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Πρόοδος*, 28/11/1926, Έτος 1, ΑΦ. 217, σ. 2· «Μία φιλολογική εορτή», εφ. *Εθνική Φωνή*, 5/4/1925, Έτος 1, ΑΦ. 171, σ. 5· «Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας και Καλλιτεχνίας», εφ.

από την αρθρογραφία του Ουράνη και του Χάρη και εν όψει των προνοιακών παρεμβάσεων της τελευταίας βενιζελικής κυβέρνησης– η βεβαιότητα πως ήταν πια καιρός να ιδρυθεί ένα σωματείο καθοδηγούμενο από νέους κυρίως συγγραφείς,¹⁸⁸ ικανό να συνδιαμορφώσει τους όρους της νέας πολιτισμικής πολιτικής.¹⁸⁹ Η εξάπλωση, άλλωστε, των εγχώριων και διεθνών θεσμικών δικτύων, στα οποία καλούνταν να συμμετάσχουν δι' εκπροσώπων τους οι λογοτέχνες, αποτελούσε ένα ακόμη κίνητρο για την αυτο-οργάνωσή τους.¹⁹⁰

Έτσι, τον Μάρτιο του 1930 ιδρύθηκε η Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών, που έθετε στο επίκεντρο των επιδιώξεών της τη συμβολή στη διάδοση του ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου.¹⁹¹ Ο χαρακτήρας αυτού του σωματείου ήταν αρκετά προοδευτικός, μιας και στα διοικητικά του συμβούλια (βλ. Πίνακα 5.3) είναι αυξημένη η εκπροσώπηση των διαφόρων νέων κοινωνικών τάσεων. Και είναι αυτές ακριβώς οι νέες τάσεις, που ευνοούνταν από τις ελεύθερες εκλογικές διαδικασίες, που προέβλεπε ο Ν.5058/1931, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει τόσο από τις υποψηφιότητες όσο και από τη σύνθεση των επιτροπών κατά την πρώτη εφαρμογή του νόμου (βλ. Πίνακες 4.13. και 4.14.). Η θέσπιση του νόμου τελούνταν, άλλωστε, σε ανταπόκριση μιας σειράς από εισηγήσεις για δραστική μείωση του κρατικού ελέγχου και της ακαδημαϊκής ισχύος στις διαδικασίες επικύρωσης της τρέχουσας λογοτεχνικής παραγωγής.¹⁹²

Εθνική Φωνή, 1/6/1925, Έτος 1, ΑΦ. 226, σ. 2· «Πρακτικών Γ/3/1», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 71, 6/6/1926, σ. 11· Χ. Α. Καράογλου, «Συλλογικές κινήσεις...», ό.π., σ. 216.

¹⁸⁸ Βλ. Κ. Ουράνης, «Η κρατική υποστήριξη της λογοτεχνίας μας», ό.π., σ. 412.

¹⁸⁹ Ο Ουράνης παρατηρούσε πως ευθύς μόλις διαφαίνονταν επαγγελματικά συμφέροντα άξια να διεκδικηθούν, οι λογοτέχνες θα συνασπίζονταν γύρω από ένα επαγγελματικό σωματείο· βλ. Κ. Ουράνης, *Στιγμιότυπα*, ό.π., σ. 69-85.

¹⁹⁰ Δέκα οκτώ λογοτέχνες συμμετείχαν στις εργασίες της Γερουσίας ως εκπρόσωποι διαφόρων φορέων, ενώ εκπρόσωποι απεστάλησαν και το 1931 στο Παρίσι στο Διεθνές Συνέδριο των Επαγγελματικών Σωματείων Λογοτεχνών, που διοργάνωσε η Société des Gens de Lettres de France· βλ. *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 315· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, ό.π.

¹⁹¹ Βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 17/3/1930, ό.π.· Κ. Μπαστιάς, «Η κρίσις του ελληνικού βιβλίου», ό.π.

¹⁹² Υπέρ ενός αριθμητικά μεγάλου και ευέλικτου σχηματισμού των επιτροπών και της συμμετοχής εξειδικευμένων κριτών σε αυτές είχαν συνηγορήσει ο Θρύλος, ο Κόκκινος, ο Ουράνης και ο Χάρης. Παράλληλα, ο Ουράνης εισηγούνταν τον πλήρη αποκλεισμό του Υπουργείου Παιδείας και της Ακαδημίας από τις επιτροπές, τα μέλη των οποίων έπρεπε να εκλέγονται από αρμόδιο σωματειακό όργανο που θα περιελάμβανε όλους τους λογοτέχνες, έτσι ώστε να αποφεύγονται τα παράπονα και οι διαμαρτυρίες. Ο Α. Β. Δασκαλάκης υποστήριξε ότι έπρεπε να αποφευχθεί η εμπλοκή των ακαδημαϊκών στην όλη διαδικασία και να ενισχυθεί εκείνη η λογοτεχνική παραγωγή, που δεν ήταν καθιερωμένη· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1050-1056· του ίδιου, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα κρατικά βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 145, ό.π.· Κ. Ουράνης, *Στιγμιότυπα*, ό.π., σ. 84· Α. Β. Δασκαλάκης, «Νέα ελληνική

Πίνακας 5.3. Τα διοικητικά συμβούλια των λογοτεχνικών σωματείων στη δεκαετία του 1930: Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών¹⁹³

	1930 (Μάρτιος)	1930 (Ιούνιος)	1931 (Ιούλιος)	1932 (Φεβρουάριος)
πρόεδρος	Βουτυράς Δ.	Βουτυράς Δ.	Μαλακάσης Μ.	Μαλακάσης Μ.
επίτιμος πρόεδρος	-	-	-	-
αντιπρόεδρος	Μίχας Α.	Σημηριώτης Α.	Κυριαζής Α.	Αργυρόπουλος Μ.
γενικός γραμματέας	Στρατηγόπουλος Α.	Μπαστιάς Κ. ¹⁹⁴	Μελαχρινός Α.	Μελαχρινός Α.
ειδικός γραμματέας	-	1) Μαλτέζος Γ. Θ. 2) Φερεντίνος Ε. Σ.	Ηλιόπουλος Β. Α.	-
ταμίας	Χατζηαποστόλου Α.	Μαλακάσης Μ. ¹⁹⁵	Σπαταλάς Γ.	Τερζάκης Α.
μέλος/σύμβουλος	1) Γιοφύλλης Φ. 2) Δογάνης Θ. 3) Πικρός Π. 4) Ροδάς Μ. 5) Σημηριώτης Α.	1) Λαδόπουλος Κ. 2) Μίχας Α. 3) Παναγιωτόπουλος Σ. 4) Σπαταλάς Γ. 5) Στρατηγόπουλος Α.	1) Αργυρόπουλος Μ. 2) Καρθαίος Κ. 3) Μίχας Α. 4) Τερζάκης Α. 5) Τραυλαντώνης Α.	1) Καρθαίος Κ. 2) Μαγγανάρης Α. 3) Παναγιωτόπουλος ΙΜ. 4) Νιρβάνας Π. 5) Χάγερ Μπουφίδης Ν.
μέλος πειθαρχικού συμβουλίου	-	-	-	1) Θεοδωρόπουλος Σ. 2) Παναγιωτόπουλος Σ. 3) Πικρός Π.

λογοτεχνία και μεταφράσεις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 20, 1/3/1931, σ. 553-554. Στο επόμενο τεύχος του περιοδικού δημοσιεύεται επιστολή του Τ. Άγρα, με την οποία διαμαρτύρεται γιατί, όπως πίστευε, ο περί τα βραβεία νόμος δεν είχε δημοσιευτεί σε κανένα έντυπο. Στην επιστολή αυτή θα μπορούσε κανείς να διακρίνει μια έμμεση διαμαρτυρία για το γεγονός ότι η υπόθεση των βραβείων έμοιαζε να καθοδηγείται από μια μικρή ομάδα λογοτεχνών (Μπαστιάς, Ουράνης, Χάρης): βλ. Π. Χ.[άρης], «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία» [= επιστολή Τ. Άγρα και απάντηση Π. Χάρη], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 146, ό.π. Αλλά και μετά την ψήφιση του νόμου, το περιοδικό *Σήμερα* παρατηρούσε: «Το Κράτος έκανε πολύ καλά που δε θέλησε να μοιράσει τα βραβεία η εκτελεστική εξουσία, κι' ακόμα καλλίτερα που δεν ανάθεσε τη δουλειάν αυτή στην Ακαδημία» βλ. «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π.

¹⁹³ Οι Πίνακες 5.3. και 5.4. είναι ενδεικτικοί και δεν στηρίζονται σε εξαντλητική διερεύνηση των πηγών. Ως πηγές για τη συγκρότησή τους χρησιμοποίησα τα ακόλουθα δημοσιεύματα: «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 17/3/1930, ό.π.: «Η Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 16/6/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1614, σ. 2: «Αρχαιρεσίαι Ενώσεως Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 18/7/1931, Έτος 6, ΑΦ. 2001, σ. 2: «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/7/1931, Έτος 6, ΑΦ. 2002, σ. 2: «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/2/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2211, σ. 2: «Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 31/7/1934, Έτος 9, ΑΦ. 9-267, σ. 2: «Εταιρία Λογοτεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 55, 18/12/1937, σ. 1: «Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18/12/1939, Έτος 18, ΑΦ. 6272, σ. 2: «Εταιρεία Ελλήνων λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 17/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/47, σ. 2: «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 220, ό.π.

¹⁹⁴ Τον Νοέμβριο του 1930, για αδιευκρίνιστους λόγους, ο Μπαστιάς παραιτήθηκε από τη θέση του γενικού γραμματέα και αντικαταστάθηκε από τον Μίχα: βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/11/1930, ό.π.

¹⁹⁵ Ο Μαλακάσης αντικαταστάθηκε τον Νοέμβριο του 1930 από τον Γ. Σπαταλά: βλ. «Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 8/11/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1758, σ. 2.

Πίνακας 5.4. Τα διοικητικά συμβούλια των λογοτεχνικών σωματείων στη δεκαετία του 1930: Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών

	1934 (Απρίλιος)	1936 (Φεβρουάριος)	1937 (Δεκέμβριος)	1939 (Δεκέμβριος)
πρόεδρος	Ξενόπουλος Γ.	Ξενόπουλος Γ.	Μαλακάσης Μ.	Αργυρόπουλος Μ.
επίτιμος πρόεδρος	-	-	-	Μαλακάσης Μ.
αντιπρόεδρος	Αργυρόπουλος Μ.	Αργυρόπουλος Μ.	Πετμεζάς-Λαύρας Ν.	Καρθαίος Κ.
γενικός γραμματέας	Μυριβήλης Σ.	Μελαχρινός Α.	Δασκαλάκης Β.	Δασκαλάκης Β.
ειδικός γραμματέας	-	-	Πετσάλης Θ.	-
ταμίας	Μυρτιώτισσα	Εμμανουήλ Κ.	Νικολαΐδης Μ.	Νικολαΐδης Μ.
μέλος/σύμβουλος	1) Γρυπάρης Ι. 2) Τραυλαντώνης Α. 3) Μελαχρινός Α. 4) Δασκαλάκης Β. 5) Τερζάκης Α.	1) Βενέζης Η. 2) Δασκαλάκης Β. 3) Μυρτιώτισσα 4) Νιφβάνας Π. 5) Τραυλαντώνης Α.	1) Θεοδωρόπουλος Σ. 2) Καρθαίος Κ. 3) Μυρτιώτισσα 4) Πατρικίου-Ιακωβίδη Λ.	1) Θεοδωρόπουλος Σ. 2) Ιακωβίδου Λ. 3) Καρζής Λ. 4) Μελαχρινός Α. 5) Μυριβήλης Σ.
μέλος πειθαρχικού συμβουλίου	-	-	1) Θεοτοκάς Γ. 2) Λάσκαρης Ν. 3) Παπατσώνης Τ.	1) Γιαλουρής Α. 2) Γκόλφης Ρ. 3) Παπατσώνης Τ. 4) Σταμιπολής Γ.

Ο νόμος, αντίθετα, της μεταξικής περιόδου κινούνταν προς μια πιο αυταρχική και συγκεντρωτική κατεύθυνση, η οποία καθιέρωνε τον απόλυτο έλεγχο των επικυρωτικών διαδικασιών από το κράτος. Για τη μετάβαση, βέβαια, στο κορπορατικό μοντέλο του ΑΝ.775/1937 χρειάστηκε (όπως είδαμε στην τελευταία ενότητα του Κεφαλαίου 4) η παρέλευση ενός πενταετούς διαστήματος με αρκετές νομοθετικές τροποποιήσεις και με κάποιες πρώτες μεταβατικού χαρακτήρα απονομές. Ενταγμένες στο γενικό αντι-προνοιακό πλαίσιο της πολιτικής των κυβερνήσεων Τσαλδάρη, οι απονομές αυτές τελέστηκαν, όπως επίσης είδαμε, σε μια κλειστή και μάλλον αυθαίρετη διαδικασία από ολιγομελή και απολύτως ελεγχόμενη από το Υπουργείο Παιδείας επιτροπή, από την οποία είχαν πλήρως αποκλειστεί οι εκπρόσωποι των σωματείων. Η λύση αυτή φαίνεται πως ικανοποιούσε πρώτα απ' όλα ορισμένους «οργανικούς» μεν, αλλά μη ακαδημαϊκούς συγγραφείς των παλαιότερων γενεών, οι οποίοι –μπροστά στον κίνδυνο να υποσκελιστούν από τις νεώτερες γενιές και ταυτόχρονα να περιθωριοποιηθούν από την υφιστάμενη ακαδημαϊκή διανοήση– ζητούσαν να αναλάβει το ίδιο το υπουργείο την αρμοδιότητα της απονομής.¹⁹⁶ Συν τοις άλλοις, ο αποκλεισμός των σωματείων από τις κριτικές επιτροπές ικανοποιούσε

¹⁹⁶ Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις του Βλαχογιάννη, του Μαλακάση και του Σκίπη, που είχαν εισηγηθεί τη συγκεντρωτική απονομή των βραβείων από το υπουργείο ή το Υπουργικό Συμβούλιο εν είδει παρασήμου – με συνυπολογισμό της κοινής γνώμης– και όχι εν είδει εξειδικευμένου επάθλου για την προώθηση της τρέχουσας λογοτεχνικής παραγωγής· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1051-1055· του ίδιου, «Μετά την έρευνα: Πώς θ' απονέμονται...», ό.π., σ. 117. Ο δε Π. Ψαλτήρας πρότεινε μία ενδιάμεση λύση: να εκλέγονται τα καλύτερα λογοτεχνικά/καλλιτεχνικά έργα του κάθε έτους από μία μεγάλη επιτροπή ειδικών, με πρόεδρο τον Υπουργό Παιδείας, και έπειτα να επιλέγεται με κλήρωση το έργο που θα βραβευόταν· βλ. Π. Ψαλτήρας, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Και μία ιδέα παράξενη, αλλά λογικά αιτιολογημένη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 119-120, 1 και 15 Δεκεμβρίου 1931, σ. 1277.

και όσους εμπιστεύονταν τα αξιολογικά κριτήρια της «θεσμικής» ακαδημαϊκής κριτικής¹⁹⁷ ή όσους θεωρούσαν πως δεν έπρεπε να αποκλείονται από το επικυρωτικό σύστημα οι ήδη καταξιωμένοι (και συχνά αποσυρμένοι από την ενεργό συγγραφική δράση) συγγραφείς.¹⁹⁸ Οι ίδιοι, άλλωστε, λογοτεχνικοί κύκλοι υποδέχονταν ευμενώς την επαναφορά του θεσμού των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας από την επανενθρονισθείσα μοναρχία.¹⁹⁹

Όμως, η ανατροπή του Ν.5058/1931 ικανοποιούσε κυρίως όσους κατέκριναν ως αναποτελεσματική την ανοιχτή, δημοκρατική διαδικασία, που είχε επιλεγεί για τη συγκρότηση των κριτικών επιτροπών. Σε ένα του άρθρο με τον χαρακτηριστικό ειρωνικό τίτλο «Το φως εκ των κάτω», ο δημοσιογράφος Ν. Γιοκαρίνης είχε καταφερθεί με σφοδρότητα από τις στήλες του *Ελεύθερου Βήματος* εναντίον της άποψης ότι ο κριτής που θα αναδείκνυε τους «εκλεκτούς της φυλής» και που θα έθετε στα έργα τους «την σφραγίδα της ανωτάτης τιμής» μπορούσε να είναι –λόγω της ανοιχτής εκλογικής διαδικασίας– μια «μετριότητα», ένας «τυχάρπαστος», ένας «τυχοδιώκτης», «ο κατορθώνων να συγκεντρώσει τας ψήφους των εν συνελεύσει συνεργομένων μελών». Τα ίδια τα διοικητικά συμβούλια των σωματείων, παρατηρούσε, είχαν παρακάμψει κατά την πρώτη εφαρμογή του νόμου «αυτόν τον μεελάν» ορίζοντας απευθείας τους εκπροσώπους τους.²⁰⁰ Ως ελάττωμα του νόμου έκρινε και ο Καμπάνης την ενίσχυση του ρόλου των σωματείων, που δεν ήταν κατά την κρίση του «σύλλογοι πνευματικοί, αλλά οργανώσεις περιφρουρούσαι

¹⁹⁷ Ο ακαδημαϊκός Γ. Καμπούρογλου και ο δημοσιογράφος Ν. Γιοκαρίνης διαφωνούσαν με την υποβάθμιση του ρόλου της Ακαδημίας στον νόμο του Παπανδρέου. Λίγο πριν αναγορευθεί ακαδημαϊκός, ο Μελάς εξέφραζε την άποψη ότι η διεξαγωγή των κρατικών βραβείσεων έπρεπε να ανατεθεί εξ ολοκλήρου στην Ακαδημία· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1050-1056· Α. Καμπάνης, «Συζητήσεις: Τα λογοτεχνικά έπαθλα», ό.π.· Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, ό.π.· του ίδιου, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, ό.π.

¹⁹⁸ Ο Καμπάνης υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να απαιτείται από τους λογοτέχνες να υποβάλλουν οι ίδιοι την υποψηφιότητά τους, αλλά αντιθέτως «μόνον μετά την βράβευση να ερωτώνται οι βραβευόμενοι ποιηταί ή συγγραφείς αν θέλουν ή δεν θέλουν το χρηματικόν έπαθλον». Ο Γιοκαρίνης θεωρούσε τα κρατικά βραβεία ως μηχανισμό για την κατασκευή μίας «πινακοθήκης» εθνικών πνευματικών ηρώων· βλ. Α. Καμπάνης, «Συζητήσεις: Τα λογοτεχνικά έπαθλα», ό.π.· Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, ό.π.· του ίδιου, «Τα βραβεία του κράτους...», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, ό.π.

¹⁹⁹ Το 1936 ο Νιρβάνας υποστήριζε πως, αν και καθαρά διακοσμητικά, τα παράσημα δεν έβλαπταν, διότι, σε τελική ανάλυση, διατηρούσαν μία έστω και φανταστική, αλλά πάντοτε συμπαθητική πατριωτική φιλοδοξία: «Γι' αυτό ακριβώς μου φαίνεται πολύ σχολαστικό, από μέρος της Δημοκρατίας, να καταργήση τα παράσημα. Τι την επείραζαν; Ήταν τόσο αθώα τα καϋμένα. Και θα είχε πολλά άλλα, λιγότερο αθώα, να καταργήση, πριν φτάση στα άκακα παράσημα. Αυτά όμως πέρασαν. Τα παράσημα τώρα ξαναγυρίζουν. Καλώς να γυρίσουν! Κακό δεν έκαναν ποτέ, ούτε θα κάνουν. Γιατί, το κάτω-κάτω της γραφής, είναι πολύ τιμιώτερο να 'χη κανείς τη φιλοδοξία να στολίση το στήθος του μ' ένα παράσημο, για τις "καλές του υπηρεσίες", έστω και φανταστικές, παρά τη φροντίδα να γεμίση την κάσα του με εκατομμύρια, από τις κακές του υπηρεσίες, που δυστυχώς είναι πάντα πραγματικές. Τα παράσημα, τουλάχιστον, έχουν στολίσει και πολλά τίμια στήθη. [...] Κάθε συμπαθητική υποδοχή νομίζω πως τους αξίζει»· βλ. Π. Νιρβάνας, «Παράσημα», ό.π.

²⁰⁰ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Τα βραβεία του κράτους...» [1-2], ό.π.

επαγγελματικά συμφέροντα ή οργανώσεις παιδαριώδεις [...] (όπως η μακαρία τη λήξει Ένωσις Λογοτεχνών, από την οποίαν δεν είχε παραλειφθή κανένας...λόγιος ελληνοδιδάσκαλος)».²⁰¹ Είναι συνεπώς φανερό πως ένα μεγάλο μέρος της συντηρητικής διανόησης αποστρεφόταν γενικώς την ιδέα μιας στηριγμένης σε συντεχνιακές οργανώσεις προνοιακής πολιτικής.

Σε αυτήν ακριβώς την προτίμηση για έναν «πνευματικό σύλλογο» (κατά τη φρασεολογία του Καμπάνη) παρά για μια μαχητική συντεχνιακή οργάνωση φαίνεται πως οφειλόταν και η αντικατάσταση της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών από έναν νέο φορέα, την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, αμέσως μετά από την κατάρρευση της βενιζελικής κυβέρνησης. Καθώς η ίδρυση της Εταιρείας έγινε στις 4 Απριλίου 1934,²⁰² μία μόλις ημέρα ύστερα από τη δημοσίευση του Ν.5803/1933 «περί τρόπου απονομής των βραβείων», και δεδομένου ότι στον νέο φορέα ήταν αυξημένη η συμμετοχή της παλαιάς θεσμισμένης διανόησης (βλ. Πίνακα 5.4), μπορεί κανείς να υποθέσει πως τα δύο γεγονότα σχετίζονται μεταξύ τους. Διότι μέσα από αυτήν την εξέλιξη το κράτος αναβάθμιζε τη συμμετοχή των θεσμικά αποδεκτών συγγραφέων στους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης.

Στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας η σύνδεση αυτών των ήδη χαλαρά ελεγχόμενων εγκεκριμένων σωματείων με την κυβερνητική πολιτική κατέστη πια οργανική. Πέρα από τη δομική υπαγωγή τους στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, οι συγκεκριμένοι φορείς φαίνεται πως συνδέθηκαν με το καθεστώς και με όρους οικονομικής εξάρτησης.²⁰³ Αυτό το μοντέλο σωματειακής οργάνωσης φαίνεται πως αποτελούσε μετεξέλιξη των παλαιότερων μη συντεχνιακών «πολιτισμικών συλλόγων», που είτε διατηρούσαν μια άμεσα οργανική σχέση με το κράτος είτε καθοδηγούνταν απλώς από συγγραφείς που διατηρούσαν τα υψηλά δημοσιοϋπαλληλικά τους αξιώματα.²⁰⁴ Αυτοί οι

²⁰¹ Βλ. Α. Καμπάνης, «Συζητήσεις: Τα λογοτεχνικά έπαθλα», ό.π.

²⁰² Βλ. Ε. Βαχάρη, Α. Κορκολή (επιμ.), *Γεώργιος Δροσίνης: έργα και ημέρες*, ό.π., σ. 96-97 [Ιδρυτικό πρακτικό της 4 Απριλίου 1934].

²⁰³ Το 1937 η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών επιχορηγήθηκε από Υπουργείο Παιδείας με 25.000 δρχ., ενώ το 1938 ο Πρεβελάκης και ο Νικολούδης δήλωναν πως διέθεταν τα χρηματικά ποσά, που αντιστοιχούσαν σε έπαθλα από βραβεύσεις τους στο Σωματείο Εργατών Τύπου· βλ. «Ενίσχυσις Καλλιτεχνικών Σωματείων», εφ. *Πρωΐα*, 23/10/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/351, σ. 2· «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 24/12/1938, ό.π. Η οργανωτική και οικονομική υποστήριξη των λογοτεχνικών σωματείων είχε διατυπωθεί ως αίτημα διαφόρων λογοτεχνών και πριν τη δικτατορία· βλ. για παράδειγμα: «Τα Βραβεία», περ. *Σήμερα*, ό.π., σ. 94-95.

²⁰⁴ Παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας ήταν ο Φ.Σ. «Παρνασσός», που επιδίωκε να αφομοιώσει ολόκληρη την πνευματική, πολιτική και στρατιωτική ελίτ της εποχής του. Το 1890 έφθασε να αριθμεί περισσότερα από 800 εγγεγραμμένα μέλη, ενώ μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας είχε συνδεθεί με περισσότερα από εβδομήντα ελληνικά σωματεία εντός και εκτός Ελλάδας. Τον Δεκέμβριο του 1919 το Μετσόβιο Πολυτεχνείο απηύθυνε κάλεσμα στον «Παρνασσό», προκειμένου να συνδράμει στις εργασίες για την ενοποίηση των επιστημονικών σωματείων σε έναν ενιαίο συνασπισμό. Ο «Παρνασσός» ενισχύθηκε κατά διαστήματα με

φορείς αποτελούσαν επιμέρους εκδηλώσεις μιας συντηρητικής αντίληψης για το ρόλο των συλλογικών φορέων εκπροσώπησης. Δείγματα αυτής της αντίληψης μπορεί κανείς να αντλήσει από την αρθρογραφία του περιοδικού *Πινακοθήκη*, που κατέκρινε σταθερά τις προσπάθειες για τη σύσταση συντεχνιακού χαρακτήρα σωματείων («Ίδρύθη διά πεντηκοστήν φεύ! φοράν Εταιρεία γραμμάτων και τεχνών. Να κάμη τι; Άγνωστον. Θα είναι βιώσιμος; Όχι»), προτιμώντας την ίδρυση μιας κρατικά επιχορηγούμενης λέσχης: «Ήμπορούσε βέβαια να γίνη μία λέσχη, διά να συγκεντρώνονται εκεί, αντί εις το καφενεϊόν, οι άνθρωποι του πνεύματος αδιακρίτως ηλικίας και γλωσσικού φρονήματος [...]. Και η Κυβέρνησις καθήκον είχε να δώση μίαν ετησίαν επιχορήγησιν».²⁰⁵ Στην ίδια

ετήσιες κρατικές χορηγίες από διάφορες κυβερνήσεις και τιμήθηκε επανειλημμένως από το κράτος για τις διάφορες πολιτισμικές του δραστηριότητες. Κ. Α. Βοβολίνης, *ό.π.*, σ. 70, 79, 87, 125-135, 144, 149, 154, 155, 162, 167, 178, 203, 264, 266, 307, 314-317, 320-321. Ένα άλλο παράδειγμα της ίδιας κατηγορίας συλλόγων είναι η Εταιρεία Γραμμάτων και Καλών Τεχνών (1914), μέλη της οποίας ήταν μεταξύ άλλων οι εμπλεκόμενοι με τη διοίκηση της βενιζελικής πολιτισμικής πολιτικής Δαμβέργης, Δροσίνης, Νιρβάνας και Παλαμάς. Με εμφανή, άλλωστε, κομματική προώθηση πραγματοποιήθηκε το 1917 και η ίδρυση της καλλιτεχνικής Ομάδας «Τέχνη» στα γραφεία της βενιζελικής εφημερίδας *Ελεύθερος Τύπος*. Στην ίδια κατηγορία θα πρέπει, νομίζω, να ενταχθεί και η προσπάθεια αρκετών φιλελεύθερων λογοτεχνών να συγκροτήσουν το 1923 μία σωματειακή ένωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ένωση αυτή ξεκίνησε τη δραστηριότητά της συνεργαζόμενη με την τότε κυβέρνηση για τη συνδιοργάνωση των επίσημων εκδηλώσεων εορτασμού της Εκατονταετηρίδας του Byron. Παράδειγμα της δεύτερης κατηγορίας συλλόγων ήταν η Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων ή ο Σύλλογος Ερασιτεχνών· βλ. ενδεικτικά: «Η εσπερίς των Θεατρικών Συγγραφέων», «Ο Σύλλογος των Ερασιτεχνών», *εφ. Νέα Ελλάς* 3 και 4 Ιανουαρίου 1914, Έτος 1, ΑΦ. 117 και 118, σ. 3· «Η Εταιρεία Γραμμάτων και Τεχνών», *εφ. Νέα Ελλάς*, 23/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 225, σ. 4· «Εταιρεία των Γραμμάτων», *εφ. Έθνος*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 3· «Συνέλευσις λογίων», *εφ. Αθήναι*, 16/3/1914, ΑΦ. 146/5055, σ. 2· «Σύλλογος συγγραφέων», *εφ. Αθήναι*, 30/11/1917, Έτος 15, ΑΦ. 408/1428, σ. 1· Γ. Ξενοπούλου, «Η διάστασις των δραματικών συγγραφέων· επιστολή του κ. Ξενοπούλου», *εφ. Εφημερίς*, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 804/11419, σ. 1· Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 7, *ό.π.*, σ. 641 και 649. επίσης: Χ. Α. Καραόγλου, «Συλλογικές κινήσεις...», *ό.π.*, σ. 212· Σ. Μοσχονάς, *ό.π.*, σ. 187-217· «Οι λόγιοι και οι καλλιτέχνη: το μανιφέστο των υπέρ της δημοκρατίας», *εφ. Δημοκρατία*, 18/11/1923, *ό.π.*· Λόγιος, «Η “Ένωσις των Λογοτεχνών”» [επιστολή], *ό.π.*· Φ. Γ.[ιοφύλλης;], «Ο θνησιγενής “Σύνδεσμος των λογοτεχνών” μας. Πώς θα ηδύνατο να δράση και διατί αδρανεί», *εφ. Δημοκρατία*, 28/3/1924, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 2· «Σύνδεσμος Λογοτεχνών», *εφ. Δημοκρατία*, 24/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 193, σ. 3· «Σύνδεσμος Λογοτεχνών», *εφ. Δημοκρατία*, 1/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 200, σ. 3. Ένα ακόμη παράδειγμα της δεύτερης κατηγορίας συλλόγων είναι το «Ατελιέ». Το «Ατελιέ» αποτελούσε αρχικά μια μικρής κλίμακας προσπάθεια. Ξεκίνησε ανεπίσημα με πρωτοβουλία των Π. Βυζαντίου, Π. Καλλιγά και Φ. Ρωκ. Το 1917 στεγαζόταν σε ένα μικρό σπίτι στην πλατεία Διογένους. Εκεί σύχναζαν τότε διάφοροι λόγιοι, καλλιτέχνες και φιλόμουσοι. Στη συνέχεια η προσπάθεια αυτή μετεξελίχτηκε στην επισήμως συσταθείσα Λέσχη Καλλιτεχνών «Ατελιέ», που φιλοξενήθηκε αρχικά στο ισόγειο σπίτι της Α. Χατζημιχάλη στην Πλάκα. Η περαιτέρω αύξηση της φήμης του «Ατελιέ», προκάλεσε την εκ νέου μετακόμισή του στην οδό Ακαδημίας και κατόπιν στην οδό Βαλαωρίτου. Εν τω μεταξύ η Λέσχη προόδευε διαρκώς και το 1931 διέθετε εκατόν πενήντα εγγεγραμμένα μέλη. Τέλος, το 1930, με πρόεδρο τον Μαλακάση, η Λέσχη μεταφέρθηκε στην οδό Καραγεώργη. Τα εγκαίνια της έγιναν εκεί το Σάββατο 25 Οκτωβρίου 1930 και η αρχή της λειτουργίας της στις 4 Νοεμβρίου 1930· βλ. Κ. Ν., «Μια προσπάθεια που...περιέργως επρόκοψε: Η Καλλιτεχνική Λέσχη του “Ατελιέ” επ’ ευκαιρία των σημερινών εγκαίνιων του», *εφ. Έθνος*, 25/10/1930, Έτος 17, ΑΦ. 5795, σ. 5, όπου και σκίτσo μιας απόψεως της κεντρικής αίθουσας του «Ατελιέ» στην οδό Καραγεώργη.

²⁰⁵ Βλ. Δάφνις, «Σημειώσεις ενός μηνός», *περ. Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, *ό.π.*· του ίδιου «Σημειώσεις», *περ. Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, *ό.π.*· του ίδιου, «Σημειώσεις», *περ. Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 271-273, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1923, σ. 43· Η Διεύθυνσις, «Το Αριστεϊόν Γραμμάτων και Τεχνών», *περ. Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 274-276, *ό.π.*

κατηγορία θα πρέπει να ενταχθεί και ο «Οργανισμός» που οραματιζόταν ο Α. Τερζάκης, έναν φορέα, που θα ήταν υπεύθυνος για την επιστημονικά μελετημένη «σταυροφορία πλατιά σ' έκταση και διάρκεια», «διακλαδωμένη σ' όλο τον Ελληνισμό, σεβαστή σε κύρος, δυναμικότητα και μέσα» για τον «φωτισμό του ελληνικού λαού» και για την επιβολή ομοιομορφίας μετά την «εκδοτική αναρχία» της δεκαετίας του 1920.²⁰⁶

Η κορπορατική αναδιάρθρωση, που συντελούνταν με αυτές τις εναλλακτικές νομοθετικές παρεμβάσεις, επέφερε παράλληλες ανακατατάξεις στους υφιστάμενους κοινωνικούς και ιδεολογικούς συσχετισμούς στο λογοτεχνικό πεδίο της δεκαετίας του 1930. Στο δεύτερο, ειδικότερα, ήμισυ της δεκαετίας, καθώς κάθε μορφή υποστήριξης της προνοιακής πολιτικής κινούνταν κατ' ανάγκη προς την ίδια κατεύθυνση με τις επιδιώξεις του μεταξικού καθεστώτος,²⁰⁷ άρχισε να σχηματίζεται μια εστία φιλελευθερισμού γύρω από τον «κύκλο Κατσίμπαλη», με συγγραφείς που απέφυγαν κάθε εμπλοκή με τις τρέχουσες συντεχνιακές διεργασίες. Επιλογές και απόψεις που διαφοροποιούνταν από αυτήν τη στάση, αντιμετώπιζονταν από τον «κύκλο Κατσίμπαλη» με δυσaráσκεια και καχυποψία. Ενώ, δηλαδή, η ποιητική «Γενιά του 1930» (Εγγονόπουλος, Ελύτης, Εμπειρικός, Σεφέρης) είχε επιλέξει την τακτική της πλήρους αποστασιοποίησης από το περί τα κρατικά βραβεία συντεχνιακό εγχείρημα,²⁰⁸ οι νέοι πεζογράφοι εκείνης της εποχής (Θεοτοκάς, Μυριβήλης, Τερζάκης κ.ά.) έδειχναν να προσχωρούν όλο και περισσότερο στην εκστρατεία για τη διάδοση του ελληνικού βιβλίου, επιθυμώντας «να επηρεάσ[ουν] πλατειές μάζες του κοινού».²⁰⁹ Το 1937 λ.χ. ο Θεοτοκάς πρότεινε τη σύσταση ενός

²⁰⁶ Βλ. Α. Τερζάκης, «Ο φωτισμός του ελληνισμού», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 17, 27/3/1937, σ. 2.

²⁰⁷ Για ένα παράδειγμα τέτοιας άποψης, βλ. Τ. Σταύρου, «Η κρίση του ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 145-148. Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει κατ' ανάγκη πως κάθε θετικά διακείμενη στον κορπορατισμό άποψη αποτελούσε συνειδητή ή ευθεία υποστήριξη της μεταξικής πολιτικής.

²⁰⁸ Παρότι από επιστολή του Κατσίμπαλη προς τον Σεφέρη προκύπτει ότι μια πιθανή υποψηφιότητα του Σεφέρη για τα κρατικά βραβεία το 1932 θα μπορούσε να έχει σοβαρές πιθανότητες για την απόσπαση του κρατικού βραβείου ποίησης, ο Σεφέρης δεν φαίνεται να υπέβαλε τη *Στροφή* στην αρμόδια υπηρεσία του υπουργείου. Η ακριβής αναφορά του Κατσίμπαλη στο ζήτημα είναι η εξής: «Ο Άλκης Θρύλος [που είχε νωρίτερα δημοσιεύσει επιφυλακτική κριτική για τη *Στροφή*] υποστήριξε την περασμένη Πέμπτη στο σπίτι του Κατακουζηνού, πως αν είναι ν' απονεμηθεί το φετινό βραβείο του Παπανδρέου (50.000 δρχ.) σε νέο, πρέπει να δοθεί του Σεφέρη. Σ' ερώτησή μου γιατί; Αποκρίθηκε "γιατί είναι ο μόνος που δίνει ελπίδες και δείχνει μια ευσυνείδητη προσπάθεια" (Δε θυμάμαι ακριβώς τα λόγια της που ήταν, ίσως, ευφημότερα). Ποιος θα το 'λεγε!»· βλ. Δ. Δασκαλόπουλος (επιμ.), *Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο»· αλληλογραφία (1924-1970)*, τμ. 1, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2009, σ. 189-190.

²⁰⁹ Η φράση προέρχεται από επιστολή του Καραντώνη προς τον Σεφέρη τον Δεκέμβριο του 1936 και αναφέρεται στον Θεοτοκά. Αντλώ το παράθεμα από τον Τ. Καγιαλή, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 246, όπου και η πληροφορία για τη δυσaráσκεια του κύκλου Κατσίμπαλη για τη στάση του Θεοτοκά. Στην ίδια βάση θα πρέπει να τοποθετηθεί και η αντιπαράθεση Τερζάκη-Ελύτη γύρω από το ίδιο ζήτημα. Ο Ελύτης

αυτοδιαχειριζόμενου συνεταιριστικού εκδοτικού οργανισμού, που θα λειτουργούσε υπό τον έλεγχο της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών και που θα διέθετε τα λογοτεχνικά προϊόντα των μελών του σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές.²¹⁰ Αντιθέτως, οι ποιητές της «γενιάς του 1930», έχοντας εξασφαλίσει την ιδιωτική χρηματοδότηση της λογοτεχνικής τους παραγωγής, έδειχναν σε αυτήν τη φάση να περιφρονούν τόσο τους «λογοτεχνικούς κύκλους» των Αθηνών όσο και το ευρύ αναγνωστικό κοινό.²¹¹

Μια ενδελεχής μελέτη του εκδοτικού τοπίου αυτής της εποχής θα μπορούσε να φωτίσει περισσότερο τα αίτια αυτών των κριτικών αντιπαραθέσεων, αναδεικνύοντας τις αναδιατάξεις που προκλήθηκαν στο εκδοτικό τοπίο από την κορπορατικού τύπου

δημοσίευσε στα *Νέα Γράμματα* ένα κείμενο, στο οποίο επεσήμαινε τους «κινδύνους της ημιμάθειας» του «βάρβαρου κοινού», προκαλώντας έντονες αντιδράσεις. Από τις στήλες των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, ο Τερζάκης αντέτεινε ότι η ανακάλυψη του μεγάλου κοινού ήταν «η πιο μεγάλη τιμή [...] για έναν λογοτέχνη». Αντλώ την πληροφορία και τα παραθέματα από τον Τ. Καγιαλή, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 248. Για το κείμενο του Τερζάκη, βλ. Σ. Πάμφυλος [= Α. Τερζάκης], «Μία φωνή διαμαρτυρίας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα* [επιστολή], Περίοδ. Β', τχ. 80, 11/6/1938, σ. 5· πρβλ. Ο. Ελύτης, *Ανοιχτά χαρτιά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ. 379 κεξ.

²¹⁰ Βλ. Θ. Προδρόμου, «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 20-21-22 και 27, 17, 24 Απριλίου και 1 Μαΐου, 5 Ιουνίου 1937, σ. 12. Παρότι η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών δεν είχε ακόμη ιδρυθεί όταν διατυπώνονταν αυτές οι απόψεις, είναι προφανές ότι σε συνθήκες απολυταρχισμού, τα προτεινόμενα οργανωτικά σχήματα δεν θα μπορούσαν να είναι ανεξάρτητα από τον κρατικό έλεγχο. Η ιδέα περί συνεταιριστικών εκδόσεων θα πρέπει, επομένως, να αποσκοπούσε στην προώθηση μιας στρατηγικής για την ανεξαρτητοποίηση των συγγραφέων από τους εκδοτικούς οίκους –υπό την ανοχή ή και τη συνέργεια του κράτους. Το ζήτημα χρειάζεται, ωστόσο, περαιτέρω διερεύνηση.

²¹¹ Τα πρώτα έργα του Σεφέρη εκδόθηκαν σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων και κυκλοφόρησαν εκτός εμπορίου· βλ. Ρ. Μπίτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 158-159, 183. Στις ημερολογιακές του καταγραφές είναι έκδηλη η πρόθεση για αποστασιοποίηση από τους λογοτεχνικούς κύκλους των Αθηνών της δεκαετίας του 1930. Τον Ιανουάριο του 1932, λ.χ., διαβάζουμε: «Όσο για τους λογοτεχνικούς (σου) κύκλους προσπάθησε να τους αρνιέσαι όσο μπορείς· το περιβάλλον είναι πολύ χειρότερο από μιαν επαρχιώτικη πολιτική συγκέντρωση»· τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς: «Έχω καταλήξει στο συμπέρασμα πως καμιά συνεργασία ή επαφή δε μου είναι δυνατή με τους λογοτεχνικούς κύκλους της Αθήνας. [...] Πρέπει να σωπάσω ή να προχωρώ με πράγματα που όσο πηγαίνουν θα απομακρύνονται ολοένα και περισσότερο από αυτούς τους θλιβερούς κυρίους και κυρίες»· έναν μήνα αργότερα: «Θα τυπώσω τη *Στέρνα* “εκτός εμπορίου” [...]· δε θέλω να υποχρεωθώ σε λογοτεχνικές συμμαχίες»· και τον Ιανουάριο του 1933: «Όλοι αυτοί οι σαλτιμπάγκοι και κιβδηλοποιοί. Έχουν βγάλει μια μονέδα και την κυκλοφορούν μεταξύ τους γνωρίζοντας πως είναι κάλπικη. Ας είναι. Το μόνο κακό: που κάθε τόσο είμαι υποχρεωμένος να κόψω κι ένα γιοφύρι. Πού θα πάει αυτή η δουλειά δεν ξέρω. Αυτές όμως είναι οι συνθήκες του τόπου μας»· βλ. Γ. Σεφέρης, *Μέρες Β' (24 Αυγούστου 1931-12 Φεβρουαρίου 1934)*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1984, σ. 35, 51, 59 (η υπογράμμιση είναι του Σεφέρη). Επίσης, τον Ιανουάριο του 1940 διαβάζουμε στο ημερολόγιο του Σεφέρη τα εξής: «Τα *Νέα Γράμματα* βγάζουν το τελευταίο τεύχος τους· αρκετά φυτοζώησαν. Έτσι παύει κι άλλη μια αιτία που μ' έκανε να δημοσιεύω. Τόσο το καλύτερο· οι μέρες που περνούμε δεν είναι πρόσφορες για την “ανάπτυξη του πνεύματος”, καθώς λένε. Όταν συλλογιστώ τις δυσκολίες τις εξωτερικές (λογοκρισία) που ένιωθα γράφοντας το “Διάλογο”, όταν σκέπτομαι πόσο δύσκολα (για τον ίδιο λόγο) μπορεί να ιδεί το φως έστω κι ένα ποίημα (πρβλ. “Η τελευταία μέρα”) με πιάνει φρίκη. Γι' αυτό λέω τόσο το καλύτερο· προτιμώ να δουλέψω για βιβλία που θα μπορούσαν να βγουν σε καλύτερους καιρούς»· βλ. του ίδιου, *Μέρες Γ' (16 Απρίλη 1934 - 14 Δεκέμβρη 1940)*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1984, σ. 165. Η αλληλογραφία, τέλος, του Σεφέρη και του Κατσίμπαλη φανερώνει περιφρόνηση για τους καθιερωμένους κριτικούς, αλλά και ταυτόχρονη αγωνία για την αποδοχή του σφαιρικού έργου· βλ. Δ. Δασκαλόπουλος (επιμ.), *Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης*, τμ. 1, ό.π., σ. 66-67, 74-76, 81.

πολιτισμική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος. Από τη συγκριτική πάντως εξέταση των Πινάκων 4.8. και 5.1. διαφαίνεται αφενός μια τάση προώθησης του εκδοτικού οίκου Κασταλία –και δι’ αυτού της *ποιητικής* «Γενιάς του 1930», με τις (απευθυνόμενες στο ολιγάριθμο καλλιεργημένο κοινό) καλλιτεχνικά επιμελημένες εκδόσεις των έργων της– όχι από το κράτος, αλλά από τους φορείς της ιδιωτικής οικονομίας που χρηματοδοτούσαν τα βραβεία της Έκθεσης Βιβλίου, και αφετέρου μια ευνοϊκή στάση του καθεστώτος προς τον εκδοτικό οίκο «Πυρσός» –και δι’ αυτού προς την *πεζογραφική* «Γενιά του 1930» με τα ανταποκρινόμενα στο ευρύ αναγνωστικό αισθητήριο έργα της. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930 φαίνεται, επομένως, πως εντός του λογοτεχνικού πεδίου είχαν ανακύψει δύο ανταγωνιστικές στρατηγικές καθιέρωσης, εκ των οποίων η πρώτη εξαρτούσε την κοινωνική ηγεμονία μιας μικρής ομάδας λογοτεχνών από την προσέλκυση του αστικού αναγνωστικού κοινού,²¹² ενώ η δεύτερη από την ελεγχόμενη διεύρυνση και την καταναλωτική καθοδήγηση του πολυπληθούς μικροαστικού κοινού.

Μια ενδιάμεση, τέλος, στάση προερχόταν από διαφόρους σοσιαλίζοντες ως επί το πλείστον συγγραφείς, πολλοί από τους οποίους είχαν συγκεντρωθεί γύρω από τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1930 άρχισαν να εξαπολύουν εκστρατεία για την αποδόμηση της «ρητορικής της κρίσης», υποστηρίζοντας πως σε μια κοινωνία που βρισκόταν σε πρώιμο στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους έπρεπε απλώς να επικουρούν τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες για τη διάδοση μιας αποδεκτής από το κοινό λογοτεχνίας, δηλαδή εκείνης που παρακολουθούσε τις «κατακτήσεις του παγκοσμίου πνεύματος». Όπως διαβάζουμε στο περιοδικό *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, που είχε καταστεί για λίγους μήνες το δημόσιο βήμα του συγκεκριμένου εκδοτικού οίκου και των συνεργαζόμενων με αυτόν συγγραφέων:

Οι εκδόσεις Γκοβόστη ουδέποτε πίστεψαν στην υπόθεση της “κρίσης του βιβλίου”. Είχαν κ’ έχουν τη γνώμη πως ο τόπος μας, μια και βρίσκεται στην πρώτη περίοδο της πνευματικής του ανάπτυξης, έχει μεγάλα περιθώρια ακόμα ώς που να εξαντλήσει τη γνωριμία των κατακτήσεων του παγκόσμιου πνεύματος. Όσο για την Ελλάδα, το γεγονός ότι ούτε του σύγχρονου μυθιστοριογράφου σημειώσαμε την εμφάνιση ούτε τον αντιπροσωπευτικό ποιητή της εποχής μας χαιρετήσαμε, μεγαλώνει τις προοπτικές για μια

²¹² Σε αυτήν την κατηγορία θα πρέπει να ενταχθεί και η ομάδα του περιοδικού *Κύκλος* του Μελαχρινού, που επίσης προωθούνταν από τα βραβεία της Έκθεσης Βιβλίου. Ο Μελαχρινός υποστήριζε πως το ελληνικό κοινό, μικροαστικό στην πλειοψηφία του, δεν μπορούσε να αλλάξει τις αναγνωστικές συνήθειές του. Οι εξωγενείς παρεμβάσεις ενός οικονομικά αδύναμου κράτους, όπως το ελληνικό, αλλά και των ιδιωτικών φορέων, ήταν κατ’ αυτόν μάταιες: βλ. Θ. Προδρόμου, «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β’, τχ. 28, 12/6/1937, σ. 12.

μεγάλη εκδοτική εργασία. Μ' αυτές τις σκέψεις εγκαινιάζουμε μέσα στο 1938 τις πιο κάτω σειρές βιβλίων, που η σημασία τους για ένα νέο πνευματικό ξεκίνημα του Έθνους είμαστε βέβαιοι πως θα σταθεί ανυπολόγιστη. [...] Επί πλέον οι Εκδόσεις Γκοβόστη, για να βοηθήσουν τους συγγραφείς, που δεν έχουν τα μέσα να εμφανιστούν, θα οργανώσουν διαγωνισμούς και θα προκηρύξουν διάφορα βραβεία. Από τους φίλους του βιβλίου, από τους φίλους μας, ζητάμε να παρακολουθήσουν από κοντά την προσπάθειά μας που σ' ένα μονάχα αποβλέπει, στην ποιοτική και αριθμητική ανάπτυξη του αναγνωστικού μας κοινού, απαραίτητο όρο για σοβαρότερες εθνικές βλέψεις.²¹³

Συγγραφείς που προωθούνταν από τις εκδόσεις Γκοβόστη, όπως η Δασκαλάκη/Αλεξίου, η Νάκου ή ο Ξενόπουλος, έμοιαζαν να υποστηρίζουν αυτήν την επιχειρηματολογία, εκφέροντας την άποψη ότι οι εμπορικές επιτυχίες έργων, όπως εκείνων του Βενέζη, της Δασκαλάκη, του Καζαντζάκη, του Καραγάτση, του Μυριβήλη και της Σταύρου έδειχναν πως το ποιοτικό βιβλίο έβρισκε ανταπόκριση από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Όπως είναι φυσικό, οι συγκεκριμένοι συγγραφείς και εκδότες απέρριπταν την πρόταση του Θεοτοκά, που εκχωρούσε μονοπωλιακά εκδοτικά προνόμια στην Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, με το επιχείρημα ότι κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στην υποβάθμιση όλων των υπόλοιπων, ανεξάρτητων εκδοτικών πρωτοβουλιών. Παρεμβάσεις του κράτους, όπως η καθιέρωση των κρατικών βραβείων, γίνονταν δεκτές με ενθουσιώδη σχόλια, έπρεπε όμως κατά την άποψή τους να επικουρούν απλώς τις προσπάθειες των εκδοτικών επιχειρήσεων.²¹⁴ Φαίνεται, δηλαδή, πως αυτοί οι λογοτεχνικοί κύκλοι επιδίωκαν όχι την κατάργηση, αλλά τη χαλάρωση του κρατικού παρεμβατισμού, ώστε να λειτουργεί ενισχυτικά προς τις εκδοτικές τους δραστηριότητες, χωρίς να τις αφομοιώνει σε μια αυταρχικά ελεγχόμενη κορπορατική δομή. Η συγκριτική εξέταση των Πινάκων 4.12. και 5.1. φανερώνει, άλλωστε, πως τόσο οι εκδόσεις του Γκοβόστη όσο και εκείνες της *Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* είχαν εξαιρετικά ευνοηθεί όχι από τα ιδιωτικά βραβεία της Εταιρείας Φιλοτέχνων, αλλά από τα κρατικά βραβεία της μεταξικής και της κατοχικής περιόδου. Έτσι, δεν είναι παράδοξο το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι κύκλοι απέδιδαν την κατά την κρίση τους τεχνητή υπερδιόγκωση της εκδοτικής κρίσης στην ποιητική «Γενιά

²¹³ Βλ. Εκδόσεις Γκοβόστη, «Η μεγαλύτερη εκδοτική προσπάθεια των ημερών μας», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 145.

²¹⁴ Βλ. Θ. Προδρόμου, «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 19, 30, 31, 10 Απριλίου, 26 Ιουνίου και 3 Ιουλίου 1937, σ. 12· του ίδιου, «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 37 και 41, 14 Αυγούστου και 11 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 12· «Σημειώματα: Η οργάνωση», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 2, τχ. 1, Μάρτιος-Απρίλιος 1938-1939, σ. 33· «Σημειώματα: Τα κρατικά βραβεία», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 191. Πρβλ. μια παρεμφερή γνώμη της σοσιαλιστικής εφημερίδας *Άμυνα*, στο: «Ποίησης...», εφ. *Άμυνα*, 4/9/1920, Έτος 1, ΑΦ. 151, σ. 1.

του 1930», η οποία κατηγορούνταν ότι την αξιοποιούσε, προκειμένου να διακινήσει την «υπεραξία», θα λέγαμε, των αδιάθετων λογοτεχνικών προϊόντων της. «Το βάρβαρο Ελληνικό κοινό», παρατηρούσε ο Χ. Λεβάντας, «“δεν είναι τόσο βάρβαρο” όσο το θέλει ο περίφημος ποιητής του “Υποσυνειδήτου” Οδυσσέας Ελύτης. Ο άνθρωπος που ξέρει το παραμιλητό του να το κάνει...ποίηση! Γνωρίζει να ξεχωρίζει το καλό απ’ το κακό». Κατά τον Λεβάντα, η «γενεά του Ελύτη» εκμεταλλευόταν τη ρητορική της εκδοτικής κρίσης, προκειμένου να πουλήσει τα αντίτυπα των έργων της, που είχαν εκδοθεί «με πολλά χιλιάρικα, τόσα πολλά ώστε να διατίθενται δεκάδες χιλιάδων». Όπως ακόμη παρατηρούσε ο Λεβάντας,

Είναι καιρός τώρα που μάθαμε για την “κρίση” του ελληνικού βιβλίου. Εκστρατείες οργανώθηκαν, εκθέσεις-ζυμώσεις για να κτυπηθεί αυτή η κρίση. Ο υποφαινόμενος μάλιστα περίπου είχε συντελέσει στο να καθιερωθεί στον Πειραιά απ’ το Υπουργείο Παιδείας και ν’ αφιερωθεί “ημέρα στο καλό Ελληνικό Λογοτεχνικό βιβλίο” με ομιλίες στα σχολεία, με συγκεντρώσεις και με διαλέξεις. Τι να το κάνετε όμως. Όταν ο πρώτος μαθητής ή η πρώτη μαθήτρια πήρε το θάρρος και ρώτησε στο τέλος το δάσκαλό της ή τον ομιλητή να της υποδείξει το “καλό βιβλίο” με τίτλους και ονόματα συγγραφέων όλη αυτή η πολεμική εκστρατεία κατέρρευσε. Φάνηκαν οι ανεμόμυλοι κι’ ακούστηκε το σαρκαστικό γέλιο του Σάντζου.

Ας πούμε την αλήθεια κι’ ας αφήσουμε τη φιλολογία και τους αοριστολόγους κλαυθμυρισμούς. Κρίση γύρω απ’ το καλό ελληνικό βιβλίο δεν υπάρχει, ούτε ποτέ υπήρξε. Μπορεί τα εκδοτικά τιράζ να μην αφήναν μεγάλα περιθώρια, να μη δημιουργούσαν προϋποθέσεις εκμεταλλεύσεως σε ευρύτερα κυκλοφοριακά επίπεδα. Αλλά “κρίση” ποτέ δεν υπήρξε.

Ποιο καλό Ελληνικό λογοτεχνικό βιβλίο έμεινε αζήτητο στα ράφια του βιβλιοπωλείου; Ποια διαλεχτή λογοτεχνική εργασία δε βρήκε ευρύτερη απήγηση, θέρμη και στοργή; [...] Κάτι άλλο θα συμβαίνει. Κ’ αυτό το κάτι άλλο είναι διότι το “βάρβαρο Ελληνικό κοινό” δεν είναι τόσο βάρβαρο όσο το θέλει ο περίφημος ποιητής του “Υποσυνειδήτου” Οδυσσέας Ελύτης. [...] Γνωρίζει να ξεχωρίζει το καλό απ’ το κακό. [...] [Διαβάζει] το βιβλίο για το οποίο ανεξάρτητα απ’ τις κριτικές που πολλές φορές του φαίνονται ύποπτες, έχει διαμορφωθεί μια ευνοϊκή κοινή γνώμη. Κι’ αυτή η κοινή γνώμη είναι το αλάθευτο γνώρισμα της αξίας του καλλιτεχνικού έργου. [...]

Ο αγώνας λοιπόν για το καλό Ελληνικό βιβλίο πρέπει να πάψει να είναι αντικείμενο ανιαρής και εύκολης φιλολογίας. Πρέπει να συστηματοποιηθούν οι εκδοτικές του προϋποθέσεις, και να αναζητηθούν [...] οι εχθροί του. Κι’ αυτοί είναι δύο επί του παρόντος. Ο κακός συγγραφέας, κι’ ο ελαστικός, ο ασυνείδητος κριτικός. Θα ήταν και τρίτος. Ο εκδότης. Αλλά στα τελευταία χρόνια κανείς δεν μπορεί να υποδειχτεί σαν τέτοιος. Γιατί η επιχειρηματική του υπόσταση, ούτε συστηματοποιημένη είναι, ούτε ανόθευτη, από άλλους συμβιβασμούς [...]. Δανείζει τις περισσότερες φορές τη φήμη του στη γενεά του Ελύτη, “που έκανε την εμφάνισή της με αξιοπρέπεια, πολιτισμό, τόλμη, ενημέρωση” αλλά και με πολλά χιλιάρικα, τόσα πολλά ώστε να διατίθενται

δεκάδες χιλιάδων για ν' αρχίσει να στρέφεται το "πνευματικό βαρόμετρο προς την καλοκαιρία μιας νέας δημιουργικής εποχής".²¹⁵

Ο θεσμός των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας λειτούργησε, επομένως, στα πρώτα του βήματα ως μέρος ενός κρατικά σχεδιασμένου μοντέλου για την προνοιακή αναδιάταξη του μεσοπολεμικού λογοτεχνικού πεδίου. Μέσω της διοχέτευσης μιας υψηλής και ετήσιας κρατικής χορηγίας στις λογοτεχνικές δραστηριότητες επιχειρήθηκε η οριστική νομοθετική, οικονομική και κοινωνική κατοχύρωση της λογοτεχνικής παραγωγής, που επρόκειτο να αναγνωρίζεται ως «εθνική». Όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, το εγχείρημα αυτό προετοιμάστηκε μέσα από κοινωνικές πρακτικές, που αποσκοπούσαν στην υπέρβαση των διαφόρων ιδεολογικών, γλωσσικών, αισθητικών και κοινωνικών αντιθέσεων των συγγραφέων, ώστε να προωθηθούν τα κοινά συντεχνιακά τους συμφέροντα και να επιτευχθεί ένα είδος «εθνικής συνεννόησης». Η αντίθεση προς την ακαδημαϊκή διάνοηση και τις ακαδημαϊκές βραβεύσεις και η θέσπιση ιδεολογικά «ανεξίθρησκων» περιοδικών, συλλόγων και σωματείων υπήρξαν παράγοντες που διευκόλυναν τη διάνοιξη ενός ευρέος κοινωνικού χώρου, όπου μπόρεσε να ευδοκιμήσει ένας δημόσιος λόγος που συσχέτιζε τη λεγόμενη «κρίση του ελληνικού λογοτεχνικού βιβλίου» με την «κρίση του εθνικού ιδεώδους», προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η «εκδοτική κρίση» παρεμπόδιζε την αναβάθμιση του «εθνικού πολιτισμού» και την ευρύτερη κοινωνική πρόοδο. Πάνω σε αυτήν τη βάση επιτεύχθηκε η συναίνεση ενός μέρους της λογοτεχνικής, εκδοτικής και πολιτικής κοινότητας για την ανάληψη μιας «εθνικής εκστρατείας» με στόχο την ελεγχόμενη κοινωνική και γεωγραφική διεύρυνση και ποιοτική διάπλαση της ελληνικής βιβλιαγοράς μέσω ενός κοινά αποδεκτού πολιτισμικού προγράμματος με κορπορατικά χαρακτηριστικά.

Στη δεύτερη ενότητα εξετάσαμε τις δύο εκδοχές αυτού του προγράμματος, δηλαδή τον βενιζελικό Ν.5058/1931, που ως απόληξη μιας παράδοσης φιλελεύθερων σωματειακών διεργασιών εκχωρούσε μεγάλη ισχύ στους εκπροσώπους των ανοιχτών σε ανανεωτικές τάσεις λογοτεχνικών σωματείων, και τον μεταξικό ΑΝ.775/1937, που αποτελούσε μετεξέλιξη μιας σειράς από προσπάθειες για συγκεντρωτικό έλεγχο των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων. Παρά τις μεγάλες διαφορές τους, οι δύο νόμοι φαίνεται πως αποτελούσαν μέρος μιας διαδικασίας αναδιατάξεων των υφιστάμενων συσχετισμών

²¹⁵ Βλ. Χ. Λεβάντας, «Οι εχθροί του ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, ό.π., σ. 237-238. Από την ίδια οπτική είναι γραμμένο και το κείμενο του Τ. Ζαχαράκη, «Η διαπαιδαγώγηση», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 8, Αύγουστος 1938, σ. 309-310.

στο λογοτεχνικό πεδίο, μέσω της οποίας αναδείχτηκαν δύο ανταγωνιστικές στρατηγικές για τον έλεγχο αυτών των ανανεωτικών διεργασιών. Ένα πρώτο, προερχόμενο από ορισμένα εκδοτικά περιβάλλοντα, πολυπληθές σύνολο συγγραφέων αποδεχόταν την «οργανική» υπαγωγή του στις νέες κοινωνικές δομές μέσω του κορπορατικού μοντέλου των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας. Μια δεύτερη ολιγομελής ομάδα αποτελούνταν από τους ποιητές του «κύκλου Κατσίμπαλη», που απέφευγαν κάθε εμπλοκή με την προωθούμενη πολιτική, προσπαθώντας να προσελκύσουν ένα αισθητικά εξειδικευμένο και αριθμητικά περιορισμένο κοινό, με τις τυπογραφικά επιμελημένες εκδόσεις που επικυρώνονταν μέσω των βραβείων της Έκθεσης Βιβλίου. Μια τρίτη κατηγορία συγγραφέων και εκδοτών συγκροτείται από όσους επιδίωκαν να τηρήσουν μια ενδιάμεση στάση, αποδεχόμενοι υπό όρους τις κρατικές βραβεύσεις και απορρίπτοντας την (κατά την κρίση τους) τεχνητή διόγκωση του εκδοτικού προβλήματος, που απέβαινε (και πάλι κατά την κρίση τους) επωφελής για τους αποκομμένους από το ευρύ κοινό ποιητές του «κύκλου Κατσίμπαλη».

Στο επόμενο κεφάλαιο θα διερευνήσουμε τις αξιακές ανακατανομές που σχετίζονται με αυτές τις κοινωνικές διεργασίες. Παρακολουθώντας μια σειρά από εγχειρήματα διεύρυνσης του υφιστάμενου «εθνικού» αξιακού πλαισίου (όπως το αναλύσαμε στο Κεφάλαιο 3) προς ποικίλες ιδεολογικές, αισθητικές και γλωσσικές κατευθύνσεις θα ανιχνεύσουμε την ακριβή διαδικασία, μέσω της οποίας τα βραβεία της μεσοπολεμικής περιόδου συνέβαλαν στην αναδιάταξη των «εθνικώς αντιπροσωπευτικών» λογοτεχνικών αξιών.

Κεφάλαιο 6

Το έθνος ως «οικουμενικό σωματείο»: βραβεία και αξιακές ανακατατάξεις

«Διά το πνεύμα δεν υπάρχει εμπρός και οπίσω, όπως ούτε αρχή και τέλος»,
Δ. Γ. Καμπούρογλου (1928).¹

«Κάτι σα μια δευτέρα Παρουσία σαλπίζει γύρω μας. [...] Υπηρετούμε σήμερα· η τέχνη στην σημερινή μας ζωή δεν μπορεί πια να είναι σκοπός, ικανοποίηση ατομική. Και μόνη ελπίδα μάς μένει να την ζαναδούμε πια σ' έναν καινούργιο Μεσαίωνα μεστόν καρπόν ενός πολιτισμού θαλερού, κι όχι παράξενο λουλούδι καλλιεργημένο μέσα στην σέρρα των ατομικών μας πόθων και επιδιώξεων»,

Κ. Θ. Δημαράς (1932).²

«[Η] Αργώ ιδρύθηκε μες στη μεγάλη άψη των πολέμων, από μερικούς νέους [...]. Στην αρχή ήταν ένας όμιλος από φοιτητές ανικανοποίητους και δυσαρεστημένους, που γύρευαν μεταρρυθμίσεις γλωσσικές, εκπαιδευτικές, πολιτικές, ακόμα και κοινωνικές. [...] Με τον καιρό αυτό το σωματείο έγινε το κέντρο των πνευματικών ανησυχιών της φοιτητικής νιότης και, εξ αιτίας αυτής της φύσης του, δεν είχε βέβαια καμμιάν ιδεολογική συνοχή. Υπήρχαν περίπου τόσες ιδεολογίες όσα και μέλη, αν μπορούν να ονομαστούν ιδεολογίες οι ακαθόριστες τάσεις αυτών των παιδιών. [...] Εξόν από τον όμιλο των κομμουνιστών [...] όλα τα λοιπά πολιτικά και κοινωνικά προγράμματα είχαν τους αντιπροσώπους τους μες στην Αργώ: βασιλικοί, εθνικιστές, φιλελεύθεροι, δημοκρατικοί, αγροτικοί, σοσιαλδημοκρατικοί κλπ. Αλλά μ' αυτά τα πολιτικοκοινωνικά ρεύματα διασταυρωνόντανε ειδών-ειδών διανοητικές και αντιδιανοητικές τάσεις, που αυξάνανε εκεί-μέσα τη σύγχυση των ιδεών. [...] Δεν έλειπαν φυσικά κ' οι λογοτεχνικές σχολές, αφού πρόκειται για Έλληνες. Συναντούσες εκεί μέσα οπαδούς της δημοτικής παράδοσης, του ρεαλισμού, της προλεταριακής τέχνης, φίλους του Ντοστογιέβσκυ, του Σολωμού, του Παλαμά, του Καβάφη, του Βαλερύ, του André Gide, του Bernard Shaw, του Πιραντέλο, του Ρίλκε, συμβολιστές, νεορωμαντικούς, νεοκλασικούς, αρχαιολάτρες, φουτουριστές [...]. Ο Ψυχάρης είχε φανατικούς φίλους και αδιάλλακτους εχθρούς. Αρκετοί Αργοναύτες θαύμαζαν το Βενιζέλο κι' άλλοι καταδικάζανε το δυτικό πολιτισμό και περίμεναν τη σωτηρία του κόσμου από την Ασία. Κι' άλλοι πάλι έλεγαν πως προορισμός της Νέας Ελλάδας είναι να σταθεί στο σταυροδρόμι των πολιτισμών και να συγχωνεύσει, σε μίαν ανώτερη σύνθεση, τις καλύτερες εκδηλώσεις του δυτικού και του ανατολικού πνεύματος.

Ωστόσο, μες σ' αυτήν την απερίγραπτη ανακατοσούρα των ιδεών και των συναισθημάτων, χάραζε κάποια κοινή φιλοδοξία, συνειδητή ή ασυνειδητή, κάποιος κοινός πόθος ή μεράκι ή παράπονο, που έκανε όλα αυτά τα ανήσυχα παιδιά. Πίεζε την καρδιά τους η τραγική μοίρα του ελληνικού γένους, το βάρος του μεγάλου ονόματος, η ιδέα της ανυπαρξίας της Ελλάδας στη σύγχρονη πνευματική ζωή του κόσμου. Αισθανόντανε την ανάγκη να κλωστήσουνε τη ρουτίνα που τους σκέπαζε, να λυτρωθούνε από ένα στείρο παρελθόν, να ζανοιχτούνε στο πέλαγος, να ζήσουνε ξανά τη ζωή του πνεύματος, όχι πια σαν ταπεινοί μιμητές των μεγάλων προγόνων και σαν καθυστερημένοι μαθητές των ξένων, μα σαν εξερευνητές, σαν κατακτητές, σαν αληθινοί Έλληνες. Στα μάτια τους, το караβάκι της Αργώς ταξίδευε κιόλας προς τις μεγάλες θάλασσες και τις μεγάλες φουρτούνες, προς το άγνωστο, προς το Χρυσόμαλλο Δέρασ, που τους σαγηνεύε και τους ενθουσίαζε, χωρίς να μπορούν να το καθορίσουν. Το Χρυσόμαλλο Δέρασ. Το ζύπνημα του ελληνικού πνεύματος, η δημιουργία, η Αναγέννηση, η Δόξα...»,

Γ. Θεοτοκάς, *Αργώ* (1936).³

Ως ένα εξαιρετικά δραστικό σύμβολο, η Αργώ του Θεοτοκά επιτρέπει να αντιληφθούμε με έναν αρκετά καθαρό και άμεσο τρόπο τις αξιακές ανακατατάξεις που συντελέστηκαν στον Μεσοπόλεμο διά μέσου των λογοτεχνικών βραβείων εκείνης της περιόδου. Κι αυτό, γιατί αποτελεί μια μικρογραφική λογοτεχνική αναπαράσταση της προωθούμενης

---

¹ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας” εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15/39, 1/8/1928, σ. 707-708.

² Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα, Δ': λόγια περί μεθόδου*, τμ. 1, επιμ.: Π. Πολέμη, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2013, σ. 24.

³ Βλ. Γ. Θεοτοκάς, *Αργώ*, τμ. 1, εκδ. Βιβλ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα ⁹1984, σ. 56-58.

προνοιακής/κορπορατικής δομής, βάσει της οποίας επιχειρούνταν (όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 5) να αναδιαταχθεί το λογοτεχνικό πεδίο, προκειμένου να διευκολυνθεί η «μεγάλη συνεννόηση» όλων των εμπλεκόμενων στη βιβλιαγορά παραγόντων. Σε αυτήν την αλληγορική κωδικοποίηση, το «καραβάκι της Αργώς» εμφανίζεται ως ένα μέσο «λύτρωσης από το στείρο παρελθόν» και «ξανοίγματος προς το πέλαγος»· ως ένα αισιόδοξο δηλαδή και θαρραλέο τόλμημα, αναγκαίο για την επίτευξη της προσδοκώμενης «εθνικής αναγέννησης», αυτού του –συλλογικά αναγνωριζόμενου ως ύπατου– συλλογικού στόχου που προσδιοριζόταν σε αυτό το αλληγορικό σχήμα με όρους πολιτισμικούς, αφού ως «Χρυσόμαλλο Δέρας» νοούνταν ο αναγεννώμενος (σαν τον Φοίνικα, το έτερο μυθολογικό σύμβολο του Μεσοπολέμου) εθνικός πολιτισμός. Σε αυτήν την υπό διαμόρφωση, παν-εθνική ιδεολογική φόρμουλα χωρούσαν οι πάσης φύσεως αντιθέσεις, που περιέγραφε ο Θεοτοκάς, συγχωνευμένες σε ένα ενιαίο όλον.⁴ Όπως παρατηρεί ο Δ. Τζιόβας, στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται και η συνειδητή πρακτική του Θεοτοκά (καθώς και άλλων ανερχόμενων συγγραφέων της δεκαετίας του 1930) να αποφεύγει τον ειδικό όρο «κίνημα» ή «σχολή»⁵ για να περιγράψει την ομάδα των νέων συγγραφέων της εποχής του και να προτιμά τον πιο ευέλικτο και γενικό όρο «γενιά», ο οποίος:

φαίνεται να θέλει να κρατήσει, αφενός, την αίσθηση της οργανικής ολότητας και εξέλιξης και, αφετέρου, να προσφέρει ένα πρίσμα μέσα από το οποίο ο κόσμος νοείται ως σύστημα ανταγωνιστικών σχέσεων και αμοιβαίων εξαρτήσεων.⁶

Η αισθητική κατασκευή του Θεοτοκά μπορεί, επομένως, να ερμηνευτεί ως μια ευφυής αποτύπωση του τρέχοντος κοινωνικού της συγκειμένου, αλλά και ως ένα προτεινόμενο μοντέλο «εθνικού πολιτισμού». Διατηρώντας στον πυρήνα του τις ήδη αναγνωρισμένες κατά τη δεκαετία του 1910 αξιακές διαβαθμίσεις του «κύκλου Δροσίνη», αυτό το οργανικό όλον άρχισε να τροφοδοτείται διαρκώς –μέσω των διαφόρων κρατικών και ιδιωτικών βραβείων, που παρουσιάσαμε στο Κεφάλαιο 4– με ένα ιδιαίτερα ετερόκλητο και συνεχώς εμπλουτιζόμενο λογοτεχνικό υλικό. Η τάση για συγχώνευση αντίθετων ιδεολογικών και αισθητικών ρευμάτων θα πρέπει να συσχετίζεται με τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι ο κοινωνικός ρόλος μιας «εθνικής ελίτ» εξαρτιόταν στη δεδομένη ιστορική συγκυρία από τον έλεγχο αυτών των διεργασιών, που τελούνταν παράλληλα με

⁴ Βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Δικτατορία - πόλεμος και πεζογραφία*, ό.π., σ. 48-49. Την ίδια εικόνα παρέχει ο Θεοτοκάς και στο *Ελεύθερο Πνεύμα*: βλ. Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα*, ό.π., 38.

⁵ Βλ. Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα*, ό.π., σ. 28-29.

⁶ Στο ίδιο, σ. 38-39.

την εξελισσόμενη προσπάθεια για επίτευξη πολιτικών και κοινωνικών συναινέσεων (Οικουμενικά κυβερνητικά σχήματα, «μεγάλη συνεννόηση», προνοιακή/συντεχνιακή κοινωνική αναδιάταξη λογοτεχνικού πεδίου κλπ.)· ενός εγχειρήματος που, όπως θα δούμε στις επόμενες ενότητες, είχε αρχίσει να αλληλεπιδρά με τους υφιστάμενους αξιακούς συσχετισμούς και στις εφαρμοσμένες αισθητικές τους απολήξεις από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1920. Αυτό το αντιφατικό αξιακό υλικό θα αναλύσουμε στις πρώτες δύο ενότητες του παρόντος κεφαλαίου, ενώ στην τελευταία ενότητα θα διερευνήσουμε τη διαδικασία, μέσω της οποίας πρώτα ο Παλαμάς και έπειτα ο Σεφέρης τοποθετήθηκαν στην κορυφή αυτού του αναδιατεταγμένου αξιακού κώδικα.

1. Τα όρια του εθνικού χωροχρόνου

Μια πρώτη κατηγορία ιδεολογικών και αισθητικών διευρύνσεων του υπό διαμόρφωση «εθνικού κανόνα» συγκροτούνταν από τις διάφορες προσπάθειες για τη χωροχρονική διεύρυνση της έννοιας του εθνικού. Οι «ακαδημαϊκές» βραβεύσεις επιχειρούσαν εν πολλοίς να αναβαθμίσουν το έργο μιας σειράς από συγγραφείς, που αναγνωρίζονταν ως διάδοχοι των ήδη παγιωμένων αξιών. Οι βραβεύσεις και οι παρασημοφορήσεις των –μέχρι το 1920– αποκλεισμένων από τους επίσημους επικυρωτικούς θεσμούς συγγραφέων Βλαχογιάννη, Δάφνη, Δέλτα, Καμπούρογλου, Μελά, Νιρβάνα, Ξενόπουλου, Παπαντωνίου, Σκίπη και Χορν δεν επέφεραν μεταβολές στην ιεραρχία της «ακαδημαϊκής ελίτ». Ταυτόχρονα, οι ακαδημαϊκές και οι κρατικές βραβεύσεις ιστορικών συλλόγων, φορέων και εντύπων, που είχαν συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του πολιτισμικού τοπίου του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα (βλ. Πίνακα 4.8.), έμοιαζαν να αποχαιρετούν έναν κόσμο που έφευγε και να στοιχειοθετούν μια θεσμική γενεαλογία, που προσκόμιζε ένα έτοιμο υλικό, παρωχημένο μεν, αλλά πάντοτε διαθέσιμο προς περαιτέρω αξιοποίηση. Την ίδια αίσθηση της «νοσταλγίας» τού παλαιάς κοπής «εθνικού» προκαλούν άλλες τιμητικές εκδηλώσεις της μεσοπολεμικής περιόδου, όπως λ.χ. η ακαδημαϊκή βράβευση –αλλά και η πάνδημη, δημοσία δαπάνη κηδεία– του Ματσούκα (βλ. Εικ. 9), ο οποίος κρινόταν σχεδόν ομόφωνα από τις στήλες της κυρίαρχης δημοσιογραφικής κριτικής ως «άξιος της ηθικής αυτής αμοιβής».⁷

Το παλαιό καλούνταν έτσι να συνυπάρξει –έστω και εν είδει μουσειακού εκθέματος– με το νέο, που νοούνταν μέχρι ενός σημείου και ως τελειοποίηση ή εξέλιξη των παραδεδομένων λογοτεχνικών μορφών και μοτίβων. Ως άτεχνους συνεχιστές αυτής της παράδοσης θεωρούσε, για παράδειγμα, ο Ηλίας Ηλιού τους διακριθέντες στον Φιλαδέλφειο, Σπεράντσα και Αθάνα.⁸ Αλλά και σε περιπτώσεις συγγραφέων αναγνωρισμένων σήμερα ως βασικών συντελεστών της μεσοπολεμικής ανανέωσης (Βενέζης, Καραγάτσης, Καρυωτάκης, Σκαρίμπας, Φιλύρας κλπ.) τα μέλη των κριτικών επιτροπών και οι εκπρόσωποι της κυρίαρχης λογοτεχνικής κριτικής έμοιαζαν να αναζητούν συχνά μια επιφανειακή ή πλάγια επιβεβαίωση των παραδεδομένων

⁷ Βλ. ενδεικτικά: «Τα βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1928, Έτος 3, ΑΦ. 819, σ. 5· «Η απονομή των Αρισטיών Επιστημών και των Βραβείων Παιδικής Αρετής και Αυτοθυσίας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1928, ό.π.· «Οι τιμηθέντες εις την Ακαδημίαν», εφ. *Σφαίρα* (Πειραιώς), 26/3/1928, Έτος 49, ΑΦ. 14701, σ. 1.

⁸ Βλ. Η. Φ. Ηλιού, «Δύο βραβεία του Φιλαδέλφειου Ποητικού Διαγωνισμού», ό.π.

βεβαιοτήτων, επαινώντας π.χ. κατά περίπτωση τη γλωσσική πρωτοτυπία και τη στιχουργική τελειότητα ή την περιγραφική δύναμη και τη δομική ισορροπία των έργων τους –στοιχεία, δηλαδή, που εντοπίζονταν λίγο ή πολύ σε όλους τους βραβευόμενους συγγραφείς– και κατακρίνοντας τους πιο τολμηρούς γλωσσικούς, δομικούς ή μορφικούς τους πειραματισμούς.⁹ Μια πρώτη ένδειξη αποδοχής κάποιων πιο τολμηρών τεχνοτροπικών νεωτερισμών παρατηρείται προς το τέλος της δεκαετίας του 1930 και στις αρχές της επόμενης με τη βράβευση των έργων *Δύσκολες Νύχτες*, *Eroica* και *Οι γκριμάτσες του ανθρώπου* των Αξιώτη, Πολίτη και Βρεττάκου και με την τοποθέτηση ορισμένων «Νέων του Τριάντα» (Βενέζης, Θεοτοκάς) σε αρμόδιες κριτικές επιτροπές.¹⁰ Και πάλι, όμως, πρόκειται για μετρημένα «ανοίγματα», που άφηναν έξω από τα όρια του εθνικώς αποδεκτού θεσμικού πλαισίου τους πιο προωθημένους μορφικούς πειραματισμούς των Εγγονόπουλου, Ελύτη, Εμπειρικού και Σκαρίμπα.¹¹

Ταυτόχρονα, οι περισσότερες βραβεύσεις της ίδιας κατηγορίας –συντονισμένες με την εκστρατεία για την «ανακάλυψη των ελληνικών επαρχιών» και την προβολή του ελληνικού πολιτισμού στις ξένες αναγνωστικές αγορές– πραγματοποιούσαν μια σημαντική μεταβολή στο υφιστάμενο αξιακό status quo, καθώς προωθούσαν τη σχεδόν πλήρη απεμπλοκή της έννοιας του «εθνικού» από το «πατριωτικό ιδανικό». Όπως παρατηρούσε –ως κριτής στον διαγωνισμό της *Νέας Εστίας*– ο Καμπούρογλου αναφορικά με το νεοηθογραφικό έργο «Το μάτι» του Φώτη Λελούδα, «η φυλή πρέπει πνευματικώς να οδεύση αναδρομικώς –και διά το πνεύμα δεν υπάρχει εμπρός και οπίσω, όπως ούτε αρχή και

⁹ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας” εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15/39, ό.π., σ. 665-708· «Οι βραβευθέντες του Φιλαδελφείου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, ό.π.· «Ο Φιλαδέλφειος Αγών. Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου, 1-4 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6351-248/6355, σ. 1-2· «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 3/6/1920, ό.π.· Κ. Μπασιτιάς, «Τα οχτώ διηγήματα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 11/4/1925, Έτος 10, ΑΦ. 3297, σ. 1· Δ. Γ. Καμπούρογλου, Σ. Μενάρδος, Α. Θρύλος, Γ. Ξενόπουλος, [Εκθεση της κριτικής επιτροπής], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12-36, ό.π.· «Ο Διαγωνισμός Διηγήματος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 11/35, ό.π.· «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα διηγήματα του Διαγωνισμού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 63, ό.π. Περισσότερα για τις πρώτες κριτικές αντιδράσεις στο καρνωτακικό έργο κατά την πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου, στο: Χ. Ντουλιά, Κ. Γ. Καρνωτάκης· *η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σ. 36-83. Για τα σημεία στα οποία εστιάστηκε η αρχικά ενθουσιώδης κριτική υποδοχή του Γ. Σκαρίμπα και για τις πρώτες επιφυλάξεις ορισμένων κριτικών, βλ. Γ. Σκαρίμπα, *Καΰμοι στο Γριπωνήσι*, επιμ.: Κ. Κωστήου, ό.π., σ. 159-163.

¹⁰ Για τους αφηγηματικούς νεωτερισμούς στο συγκεκριμένο έργο, βλ. Μ. Vitti, *Η Γενιά του Τριάντα*· *ιδεολογία και μορφή*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2004, σ. 253-256.

¹¹ Για τον παραμερισμό των συγκεκριμένων νεωτερικών τάσεων από την κριτική της δεκαετίας του 1930, βλ. Ε. Κοτζιά, *Ιδέες και αισθητική: μεσοπολεμικοί και μεταπολεμικοί πεζογράφοι, 1930-1974*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 189· Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 209, 214.

τέλος».¹² Στο ίδιο πνεύμα, ο Κ. Θ. Δημαράς θεωρούσε πως η βράβευση της λαογράφου Αγγελικής Χατζημιχάλη από το κράτος ήταν μια από τις ελάχιστες ουσιαστικές τιμητικές διακρίσεις που είχαν ως τότε γίνει στην Ελλάδα, καθώς δι' αυτής επιβραβεύονταν, όπως υποστήριζε, μια συστηματική και ανιδιοτελής λαογραφική εργασία που είχε συμβάλει στη σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν –κάτι που, κατά την κρίση του, ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για μια πραγματική «ελληνική αναδημιουργία».¹³ Την ίδια εποχή ο Σεφέρης διαμόρφωνε τη δική του θεωρητική πρόταση περί ενός οικουμενικού «ελληνισμού», χωρίς «χρονικά και εδαφικά όρια»¹⁴ και ταυτόχρονα ιδεολογικά λειτουργικού στο ιστορικό παρόν. Η συζήτηση για την αναθεώρηση της έννοιας του «εθνικού» είχε τις ρίζες της τουλάχιστον στα μέσα της δεκαετίας του 1920 και είχε προετοιμαστεί –όπως είδαμε στη δεύτερη ενότητα του Κεφαλαίου 3– από τα τέλη ήδη της δεκαετίας του 1910. Όπως παρατηρούσε ο Π. Χάρης,

τις τελευταίες ημέρες του 1926 και τις πρώτες του 1927 είχε ανοίξει στις εφημερίδες μια από τις συζητήσεις εκείνες που γίνονται κάθε δέκα-δεκαπέντε χρόνια, με την είσοδο κάθε νέας γενεάς στην περίοδο της εφαρμογής των ιδεών της ή με το μέστωμα μιας προηγούμενης που θέλει να κάμει απολογισμό των προσπαθειών της. Συζητούσαμε, θυμάμαι, από τις στήλες του «Εθνους» και της «Δημοκρατίας», τρεις λογοτέχνες από τρεις διαφορετικές γενεές –ο ιδρυτής του περιοδικού αυτού [δηλαδή ο Ξενόπουλος], ο Άλκης Θρύλος κι' ο υποφαινόμενος– και προσπαθούσαμε να διαλύσουμε επικίνδυνες παρεξηγήσεις γύρω από μερικά γενικότερα ζητήματα της πνευματικής μας ζωής, να εξετάσουμε προβλήματα που είχαν απασχολήσει κι' άλλοτε τους λογοτεχνικούς μας κύκλους και είχαν δώσει αφορμή στον Παλαμά και τον Χατζόπουλο να κάμουν μια ευρύτατη συζήτηση [...] κι' επιζητούσαμε να καθορίσουμε δύο-τρεις βασικές αρχές και να φτάσουμε σ' ένα συμπέρασμα, που αν δεν είχε καμιά άλλη αξία, θα μας βοηθούσε τουλάχιστον να εξακριβώσουμε με ποιον προσανατολισμό, με ποιες κατευθύνσεις, με ποιες επιδιώξεις είχαν εργασθή κι' εξακολουθούσαν να εργάζονται οι συγγραφείς μας. Πού έπρεπε να βασιστή η ζωή κι' η τέχνη στην Ελλάδα, ως ποιο σημείο ήταν ανεκτό το ηθογραφικό χρώμα και τι είχε προσφέρει στη λογοτεχνία μας η ηθογραφία, τι μπορούσαμε να κρατήσουμε από την Ελληνική παράδοση, χωρίς να μένουμε μακριά από τον παλμό της εποχής μας, πώς κι' από πού θα εκάναμε ωφέλιμα δάνεια, απαραίτητα σε μια νέα κι' ανοργάνωτη κοινωνία, ποιες, τέλος, έπρεπε να είναι οι ρίζες του νεοελληνικού πολιτισμού –αυτό ήταν το θέμα μας.¹⁵

¹² Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας: εντυπώσεις του εισηγητού”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15/39, ό.π., σ. 707-708.

¹³ Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Ο κόσμος του πνεύματος: Λαϊκή Τέχνη», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5/7/1936, Έτος 15, ΑΦ. 5032, σ. 3.

¹⁴ Βλ. Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 258.

¹⁵ Βλ. Π. Χάρης, «Χρονικά της ελληνικής λογοτεχνίας: ο Φώτος Πολίτης για την ηθογραφία», ό.π., σ. 145.

Αυτές τις αντιτιθέμενες και ανταγωνιστικές τη μία προς την άλλη αισθητικές τάσεις της «νέας κ' ανοργάνωτης κοινωνίας», που αναφέρει ο Χάρης, ερχόταν να εγκολπώσει η α-χρονική και ταυτόχρονα ιστορικιστική θεώρηση του εθνικού πολιτισμού. Ο προσδιορισμός των αξιών της «ελληνικότητας» –αυτής της γενικής, ευέλικτης και αντιφατικής αισθητικής αρχής που κυριάρχησε καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου¹⁶ κατέστη έτσι το κρίσιμο και διαμφισβητούμενο εργαλειακό μέσο, βάσει του οποίου εξασφαλιζόταν η νομιμοποίηση της όποιας κοινωνικής κυριαρχίας. Όπως είδαμε στην δεύτερη ενότητα του Κεφαλαίου 3, πιέσεις για διεύρυνση της έννοιας του εθνικού είχαν ασκηθεί και πριν από την ήττα στη Μικρασία, όταν κριτές αντιβενιζελικοί, όπως ο Πωπ, και βενιζελικοί, όπως ο Δροσίνης, εκτιμούσαν ως πρωταρχικές αρετές της καρυωτακικής, λ.χ., ποίησης την υπέρβαση των συνηθισμένων πατριωτικών εξάρσεων και τη νοσταλγική ανάμνηση για την ελληνική γη, για «τα ξενητευόμενα αυτής τέκνα» και για τις «αγνές παραδόσεις του ελληνικού κόσμου». ¹⁷ Όπως παρατηρούσε η εφημερίδα του Πωπ, *Αθήναι*, με τη διαφαινόμενη λήξη του πολέμου προέκυπτε η ανάγκη για την υπέρβαση της διάκρισης «των ποιημάτων εις πατριωτικά και μη», ώστε «κάθε ποίημα, όταν είναι εξάισιον» να μπορεί να θεωρείται ως συμβολή στην εθνική λογοτεχνία. ¹⁸ Σε πρόλογο της βραβευμένης του συλλογής *Καιρός Πολέμου*, ο Αθάνας παρατηρούσε σχετικά ότι:

η συλλογή «Καιρός Πολέμου» δεν ξεδιπλώνει απάνωθ' της τη σημαία καμμιάς συμμαζεμένης ιδεολογίας, τέτοιας ή άλλης, αλλά μονάχα λαλεί με το λυρικό της τρόπο την ιστορία μιας πατριωτικής ψυχής, που την παίδευσαν και την ανεμόδειραν πολύ οι φρικαλεότητες μα και οι σκοποί του μεγάλου πολέμου. ¹⁹

Πέρα, όμως, από την αποδοχή αυτής της χαμηλόφωνης, λυρικής εκδοχής του εθνικού, οι βραβεύσεις του Καστανάκη, του Βουτιερίδη και, αργότερα, του Παράσχου και η τοποθέτηση του Φ. Πολίτη ή του Βουτιερίδη σε επιτροπές διαγωνισμών της δεκαετίας του 1920 σηματοδοτούσαν ένα επιπλέον «άνοιγμα» του «εθνικού» προς τις αρχές της ιδεαλιστικά ελληνοκεντρικής λογοτεχνίας και κριτικής –τάση που συμπληρωνόταν με μια παράλληλη υπαναχώρηση των συγκεκριμένων κριτών προς μετριοπαθείς θέσεις και

¹⁶ Για το ζήτημα αυτό, βλ. Μ. Vitti, *Η Γενιά του Τριάντα*, ό.π., σ. 195-196· Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού...*, ό.π.

¹⁷ Βλ. «Οι βραβευθέντες του Φιλαδελφείου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, ό.π.: «Ο Φιλαδέλφειος Αγών. Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου, 1-4 Ιουνίου 1920, ό.π., σ. 1-2· «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 3/6/1920, ό.π.

¹⁸ Βλ. [Κύριο θέμα], εφ. *Αθήναι*, 30/3/1919, ό.π.

¹⁹ Βλ. Γ. Αθάνας, *Καιρός πολέμου· ποιήματα (1918-1919)*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1924 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

κοινωνικές πρακτικές.²⁰ Το σημαντικότερο λογοτεχνικό λεργό, που αναδείχθηκε μέσα από αυτήν την όσωση ήταν οι *Πρίγκηπες* του Καστανάκη, ένα έργο που έχει γενικώς θεωρηθεί ως η πρώτη προβολή του «ελληνικού αυτοχθονισμού» (τύπου Ζαμπέλιου, Γιαννόπουλου και Δραγούμη) επί μιας γεωγραφικά διευρυμένης «κοσμοπολίτικης» προοπτικής.²¹ Την ίδια στιγμή, βραβεία ακαδημαϊκά, ιδιωτικά και κρατικά έδειχναν

²⁰ Εισηγούμενος, για παράδειγμα, στα 1928 τον διορισμό του Δελμούζου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ο Αποστολάκης φαίνεται πως επιχειρούσε μια τέτοια σύγκλιση της κριτικής του θεωρίας με τις αρχές του μετριοπαθούς φιλελεύθερου δημοτικισμού· βλ. Φ. Δημητρακόπουλος, «Ο Αποστολάκης και η εκλογή του Δελμούζου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης», στο: *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 19-23. Την ίδια εποχή ο Πολίτης αποδεχόταν το διορισμό του από την κυβέρνηση του Βενιζέλου σε επιτροπή του Εθνικού Θεάτρου· βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, ό.π. Ρητή ήταν η αναδίπλωση του Παράσχου, που το 1924 –με αφορμή τη βράβευση του Καστανάκη– διευκρίνιζε τη νέα αναθεωρημένη άποψή του για το ζήτημα της ελληνικότητας: «Έργον από πάσης απόψεως αξιόλογον [...]. Όλα τα πρόσωπα του έργου (η διανοουμένη πρωτοπορία της Ελλάδος) είναι κοσμοπολίται οι οποίοι αισθάνονται και διαβλέπουν τα καλά του εθνικισμού, δεν κατορθώνουν όμως να λυτρωθούν από τον κοσμοπολιτισμόν των. [...] Η περί ής πρόκειται ιδέα είναι ο εθνικισμός, η ανάγκη, καθώς λέγει εις τον επίλογόν του ο κ. Καστανάκης, “να χαθούμε δημιουργικά στο μυστικό της ελληνικότητός μας”. [...] Επί των ζητημάτων αυτών [...] η σημερινή μου αντίληψις είναι ότι όλοι οι εθνικισταί μας, λόγω ίσως της ατελούς ιστορικής των μορφώσεως και του ανεπαρκούς των συγχρωτισμού με τας νέας ανάγκας του έθνους, δεν κατάρθωσαν να καθορίσουν εις την συνείδησίν των, ποία ελληνικάί αξίαι ειμπορούν να είναι και σήμερον ακόμη γόνιμοι, υπό οιονδήποτε πολιτικόν καθεστώς, διά την Ελλάδα. [...] Γενικότητες και αοριστολογίες. Σε κανένα σημείον τίποτε το σαφές, τίποτε το συγκεκριμένον. [...] Δι’ εμέ αίφνης ένας ξένος ποιητής, ο Γκαίτε, ένας ξένος φιλόσοφος, ο Νίτσε, είναι γονιμότεροι από όλας μαζί τας νεοελληνικάς διανοητικάς και ηθικάς αξίας. Ας επιχειρήσουν οι εθνικισταί να μου αποδείξουν το εναντίον. Να μου το αποδείξουν όμως μ’ επιχειρήματα στερεά και όχι με αοριστολογίας και ύφος Πυθίας, όπως συνηθίζουν [...]» βλ. [Κ.] Π.[αράσχος;], «“Οι Πρίγκηπες”», εφ. *Δημοκρατία*, 28/12/1924, Έτος 2, ΑΦ. 426, σ. 4.

²¹ Ο Α. Μιράμπελ παρατηρούσε ότι «για τους κριτές το βραβευμένο έργο [δηλαδή οι *Πρίγκηπες*] ανταποκρινότανε στις απαιτήσεις της σύγχρονης λογοτεχνικής ζωής και τέχνης», εισάγοντας μια νέου τύπου μυθιστοριογραφία όπου «το μυθιστόρημα είναι η έρευνα κι η ανάλυση της συγγένειας ή του ανταγωνισμού των ατόμων μέσα σε μια κοινωνία». Κατά τον Μιραμπέλ, «για πρώτη φορά [...] η ατμόσφαιρα ενός μυθιστορήματος σχετικού με ανθρώπους και πράματα της Ελλάδας μεταφέρεται έξω από τον ελληνικό έλεγχο», όχι ως κοσμοπολιτισμός, αλλά ως «ανάλυση της ελληνικής συμπεριφοράς σε ξένα μέρη»· βλ. Α. Μιράμπελ, «Ο Θράσος Καστανάκης και το ελληνικό μυθιστόρημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 36, τχ. 838, 1/6/1962, σ. 817-818. Ο ίδιος ο Καστανάκης απέφευγε την ταύτιση με τον κοσμοπολιτισμό· βλ. Γ. Δ. Παγανός, «Θράσος Καστανάκης», στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, ό.π., τμ. 4, σ. 376. Στην εποχή τους οι *Πρίγκηπες* έγιναν μάλλον δεκτοί ως μυθιστόρημα εθνικιστικά ελληνοκεντρικό. Ο Καρζής ενέτασσε τους *Πρίγκηπες* στην ίδια κατηγορία με τα έργα του Ζαμπέλιου, του Γιαννόπουλου και του Δραγούμη, που συγκροτούσαν μία τάση «αντιδράσεως κατά της Δύσεως»· βλ. Α. Καρζής, «Οι πρίγκηπες. Μυθιστόρημα Θρ. Καστανάκη. Βραβείο Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 23/2/1925, Έτος 2, ΑΦ. 478, σ. 2. Ο Παράσχος παρατηρούσε σχετικά: «Τι εννοεί με την λέξιν εθνικισμός ο κ. Καστανάκης; Ότι περίπου και όλοι οι άλλοι Έλληνες Εθνικισταί, ο Γιαννόπουλος, ο Ζαμπέλιος, ο Δραγούμης, την ανεύρεσιν, την καλλιέργειαν και την ανάδειξιν των ελληνικών αξιών. Και ποία είναι αι αξίαι αυταί; Κατά τον Ζαμπέλιον, ο έμφυτός μας δημοτικισμός, η ισονομία και η ορθοδοξία, κατά τον Δραγούμη, η δημοτική μας παράδοσις, και διά τον Περικλή Γιαννόπουλο, το γεγονός ότι ζώμεν εις κλίμα και γην, που μας δίδουν αναμφισβήτητον υπεροχήν απέναντι όλων των άλλων λαών»· βλ. [Κ.] Π.[αράσχος;], «“Οι Πρίγκηπες”», ό.π. Το σχόλιο του *Ελεύθερου Λόγου* ήταν ότι το συγκεκριμένο έργο του Καστανάκη εξέφραζε έναν «φλύαρο, πατριδολογικό εγωισμό», που ανακαλούσε τις «έξαλλες παρακρούσεις του Γιαννόπουλου»· βλ. μ., «Η χθεσινή του διαγωνισμού μυθιστορημάτων», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 29/11/1924, ό.π. Παρ’ όλα αυτά η Γ. Λαδογιάννη –προσπερνώντας την εθνικιστική πλευρά των *Πρίγκηπων*– θεωρεί πως η κριτική του Μεσοπολέμου αντιμετώπισε το έργο του Καστανάκη ως πρωτοποριακά κοσμοπολιτικό –οπτική, την οποία η ίδια υιοθετεί: «Το βιωματικό αλλά και το αισθητικό στοιχείο στο έργο του Καστανάκη είναι εκείνο που κάνει τον κοσμοπολιτισμό του να είναι πρωτοπορία και υπέρβαση της

σύσσωμα να προωθούν έργα που προσκόμιζαν ένα πλούσιο νεο-ηθογραφικό υλικό, το οποίο εμφανιζόταν να αξιοποιεί τη γνωστή θεώρηση του εθνικού ως «γνησίως λαϊκού» («Δεν θέλω», παρατηρούσε ο Τσάτσος, «τη γνησιότητα για να είναι το έργο ελληνικό· θέλω την ελληνικότητα, για να είναι το έργο γνήσιο»)²² Στο δεύτερο, άλλωστε, μισό της δεκαετίας του 1930 η προσωπική παρέμβαση του Μεταξά προσέδιδε πια σε αυτήν την τάση το κύρος του επίσημου κρατικού δόγματος.²³ Στην ομιλία, που εκφώνησε το 1940 στην τελετή απονομής των κρατικών βραβείων λογοτεχνίας τού 1939, ο δικτάτορας προέτρεπε τους λογοτέχνες να αναζητούν «στο λαό που μοχθεί» τα «γνησίως ελληνικά» αισθητικά πρότυπα που θα «εικονίζουν την ελληνική ζωή»:

Αν θέλετε να γράψετε έργα βιώσιμα πηγαίνετε κατ' ευθείαν να αντλήσετε τις εμπνεύσεις σας από την μεγάλην και αστείρευτον πηγήν που λέγεται λαϊκή ψυχή. Τα πρότυπά σας δεν πρέπει να είναι τύποι ξενίζοντες που δεν έχουν αυθύπαρκτον ζωήν και η ζωή τους είναι μίμησις, αλλά πρέπει να είναι τύποι και μορφές γνησίως Ελληνικοί. Πρέπει να πάτε όσο μπορείτε πιο κοντά στο λαό που μοχθεί, που χαροπαλαίει και ν' ακούσετε όλη την κλίμακα των συναισθημάτων του από την ευτυχία ως την δυστυχία, από το κλάμα έως το γέλιο. Κοντά εις αυτήν την πηγήν θα βρήτε τον ίδιο τον εαυτό σας γιατί και σεις, είτε το θέλετε, είτε δεν το θέλετε, έξω και πάνω από κάθε επιρροή, είστε Έλληνες, γιατί τα κύτταρά σας είναι Ελληνικά, το υποσυνείδητό σας είναι Ελληνικό και δεν μπορείτε παρά να σκέπτεσθε και να δημιουργήτε Ελληνικά. Κοντά εις αυτήν την πηγήν και με αυτό το υλικό θα μπορέσετε με το τάλαντό σας να εκφράσετε και να εικονίσετε την Ελληνική ζωή, την Ελληνική Πατρίδα.²⁴

ηθογραφίας της κλειστής κοινωνίας του χωριού. Ο Καστανάκης πλάθει σε λογοτεχνία την ζωή που γνώρισε, τα βιώματα του Παρισιού, αμέσως μετά τον πόλεμο. Μεταπλάθει το ξέσπασμα της ανεμελιάς, την αναζήτηση της χαράς ακόμα και στην ακολασία, τη ζωή της νύχτας, την απελευθέρωση των παθών, την νοσηρότητα των χαρακτήρων [...]. Ένας τέτοιος κοσμοπολιτισμός σημαίνει στάση κοινωνική και σημαίνει την μορφή μιας πρώτης αίσθησης της παγκοσμιοποίησης [...]. Αυτόν τον κοσμοπολιτισμό έχουν τα έργα του και κυρίως τα δύο μυθιστορήματα της δεκαετίας του '20 (*Πρίγκιπες*, 1924 και *Στο χορό της Ευρώπης*, 1929)» βλ. Γ. Λαδογιάννη, «Η λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο. Απομυθοποιήσεις και αποσιωπήσεις. Το μυθιστόρημα του Θράσου Καστανάκη», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 3, σ. 279-280. Η Γ. Πατερίδου, αντίθετα, εκτιμά ότι, ενώ τα διηγήματα του Καστανάκη αποτελούν εκδηλώσεις ενός πρώιμου μοντερνισμού, τα μυθιστορήματά του, αντιθέτως, έχουν αποτιμηθεί από την κριτική ως «εκφράσεις της πρόθεσης του συγγραφέα να ανιχνεύσει την έννοια της “ελληνικότητας”» και θεωρεί το ζήτημα ως ανοιχτό προς περαιτέρω διερεύνηση: βλ. Γ. Πατερίδου, «Ο πρώιμος μοντερνισμός και η περίπτωση του Θράσου Καστανάκη», στο: *Η νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα...*, ό.π., σ. 377.

²² Βλ. Α. Κούσουλας (επιμ.), *Γ. Σεφέρης, Κ. Τσάτσος, Ένας διάλογος για την ποίηση*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975, σ. 62.

²³ Τον όρο «δόγμα» χρησιμοποίησε και ο Μ. Vitti, ακολουθώντας τον Γ. Δάλλα, για να προσδιορίσει τον χαρακτήρα που είχε προσλάβει αυτήν την εποχή η περί της ελληνικότητας συζήτηση: βλ. Μ. Vitti, *Η Τενιά του Τριάντα*, ό.π., σ. 189.

²⁴ Βλ. «Ο κ. Μεταξάς απένευσε τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, ό.π.: «Η απονομή των καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών βραβείων» και «Συμβουλαί του κ. Πρωθυπουργού προς λογοτέχνες και καλλιτέχνες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/5/1940, ό.π.: «Η απονομή των εφετεινών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων», εφ. *Ακρόπολις*, 23/5/1940, ό.π.: Ι. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, τμ. 4, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1960, σ. 841. Πρβλ. και την επίρρωση των μεταξικών συστάσεων από την εφημερίδα

Ας σημειωθεί εδώ, εν παρόδω, ότι το 1932 ο Παπατσώνης –στην προσπάθειά του να καταδείξει τις κατά την κρίση του επιβλαβείς δυτικότροπες επιδράσεις (τον Πόε, τον Βαλερί κλπ.) που κατά την κρίση του εισάγονταν στην ελληνική λογοτεχνία από την ποίηση του Σεφέρη και τις κριτικές του Καραντώνη– έκλεινε κάποια του επιφυλλίδα στην *Καθημερινή* παραθέτοντας –ως προτεινόμενο πρότυπο– μια παρότρυνση του υπουργού Παιδείας και Καλών Τεχνών του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος, η οποία εμφάνιζε φανερές αντιστοιχίες προς την ανωτέρω προτροπή του Μεταξά:

Τελειώνω παραθέτοντας, όσο για τη μίμηση των ξένων, απόσπασμα προκηρύξεως του Ιταλού Υπουργού της Παιδείας και των Καλών Τεχνών του 1926: “Οι καλλιτέχναι πρέπει να προετοιμασθούν στη νέα δεσποτική λειτουργία που προορίζεται στην εθνική μας τέχνη. Περισσότερο από κάθε άλλο, οφείλουμε κατηγορηματικά να επιβάλλουμε μιαν αρχή ιταλικότητας. Όποιος αντιγράφει ξένον, είναι ένοχος προσβολής του Έθνους, ακριβώς καθώς ένας κατάσκοπος μπάζει εχθρό από κρυφές εισόδους μέσα στα εδάφη της Επικρατείας”. Μήπως έχει μαζί του μέρος δικαίου;²⁵

Μέσα από αυτό το νεο-ηθογραφικό ελληνοκεντρικό αισθητικό ρεύμα αναδύθηκαν διά των μεσοπολεμικών βραβείων έργα όπως το διήγημα «Ο Καπετάν Σουρμελής ο Στουραΐτης» του Σκαρίμπα –που εντυπωσίασε το σύνολο σχεδόν της δημοσιογραφικής και λογοτεχνικής κριτικής για τον πρωτότυπο τρόπο, με τον οποίο θεωρήθηκε ότι αξιοποίησε γνήσιο διαλεκτικό υλικό²⁶ ή όπως οι αφηγηματικές συνθέσεις των Αθάνα, Δεστούνη, Μπαστιά, Παπά, Παπαντωνίου και Ταρσούλη, οι οποίες στηρίζονταν εν πολλοίς στη σημειολογία του ανακαλυπτόμενου ελληνικού επαρχιακού ή αθηναϊκού τοπίου. Στις περισσότερες από αυτές τις περιπτώσεις, η συγκεκριμένη σημειολογία ενεργοποιούνταν μέσω ενός ισχυρά νοσταλγικού, ενίοτε και λυρικού ερεθίσματος, κάτι που έπαιρνε

Τύπος: «η σύστασις του πρωθυπουργού απηχεί την εν προκειμένω γνώμην ολοκλήρου του έθνους. Αν το έθνος ενδιαφέρεται να έχη τέχνην, ενδιαφέρεται και θέλη να έχη τέχνην εθνικήν. Ελληνικήν». Όλες οι υπόλοιπες λογοτεχνικές εκδηλώσεις δεν μπορούσαν, κατά τον *Τύπο*, παρά να είναι προϊόντα μίμησης και αντιγραφής και γι’ αυτό «ψεύτικα κατασκευάσματα»· βλ. «Παρατηρήσεις: Περί τέχνης», εφ. *Τύπος*, 23/5/1940, Έτος 6, ΑΦ. 1966, σ. 2. Περισσότερα για την κυριαρχία του «πνευματικού εθνισμού» στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, στο: Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 210-211.

²⁵ Βλ. Τ. Κ. Παπατσώνης, «Νεαροί υπερόπται», εφ. *Η Καθημερινή*, 13/3/1932. Παραπέμπω στο αναδημοσιευμένο κείμενο της επιφυλλίδας, στο: Γ. Π. Σαββίδης (επιμ.), *Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης, Αλληλογραφία (1930-1966)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975, σ. 192.

²⁶ Με τέτοιους όρους και με αρκετό ενθουσιασμό υποδέχτηκε η «ελληνοκεντρική» κριτική το πρώτο παρουσίασμα του Σκαρίμπα στην αρχή της δεκαετίας του 1930· βλ. Γ. Σκαρίμπα, *Καῦμοί στο Γριπονήσι*, επιμ.: Κ. Κωστίου, ό.π., σ. 159-162· «Λόγια και πράγματα: Το βιβλίο του Σκαρίμπα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 82, 11/1/1930, σ. 33· Κ. Κωστίου, *Η ποιητική της ανατροπής: σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ στο αφηγηματικό έργο του Γιάννη Σκαρίμπα*, διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1995, σ. 264-273.

διαστάσεις κοινού τύπου στα έργα της «αιολικής/συμυρναϊκής» λογοτεχνικής ομάδας.²⁷ Αν εξαιρεθούν τα προ του 1920 ενθουσιώδη «πατριωτικά» έργα των παλαιότερων συμυρνιαίων ποιητών Αργυρόπουλου, Σ. Σεφεριάδη και Σπεράντσα,²⁸ είναι εφικτό να συγκροτηθεί ένα ξεχωριστό υπο-σύνολο από τα βραβευμένα έργα των μικρασιατών λογοτεχνών Αργυρόπουλου, Βενέζη, Μαρμελά, Μυριβήλη, Ζουμπουλίδη και Θέμελη,²⁹ που στήριζαν την ανανεωτική πρότασή τους είτε σε εναργείς αυτοβιογραφικές μαρτυρίες είτε σε ελεγειακές, νοσταλγικές και τραυματικές αναπλάσεις και αισθητικές επεξεργασίες του μικρασιατικού τύπου.³⁰

Παράλληλα, οι βραβεύσεις της ίδιας εποχής φανερώνουν πως πέρα από τη χωρική διεύρυνση, τα νέα έργα επιχειρούσαν μια ταυτόχρονη κίνηση χρονικής διαστολής του εθνικού, που παρείχε στη νέα ιδεολογική κατασκευή έναν, όπως παρατηρεί ο Τζιόβας, αντιφατικά α-χρονικό και ταυτόχρονα ιστορικιστικό χαρακτήρα.³¹ Μια πρώτη πηγή

²⁷ Βλ. Κ. Α. Δημάδης, «Το Αιγαίο ως ιδεολογικός τόπος στην ελληνική πεζογραφία της περιόδου 1922-1949 (συνοπτικές αναφορές στον Άγγελο Τερζάκη και σε ένα αθησαύριστο διήγημα του Ηλία Βενέζη)», στο: Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002), τμ. 1, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 417-425· Ρ. Mackridge, "The Two-Fold Nostalgia: Lost Homeland and Lost Time in the Work of G. Theotokas, E. Venezis and K. Politis", περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τχ. 4, 1986, σ. 75-83· του ίδιου, "The myth of Asia Minor in Greek Fiction", στο: R. Hirschon (επιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, εκδ. Berghahn, Oxford 2003, σ. 235-245.

²⁸ Ο Μ. Αργυρόπουλος και ο Σ. Σεφεριάδης παρουσιάζαν κοινά σημεία στη σταδιοδρομία τους. Γεννημένοι στη Σμύρνη, είχαν σπουδάσει νομικά στο Παρίσι και είχαν αναπτύξει έντονα εθνικιστική δράση. Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα δημοσίευσαν ένα πλήθος από λυρικά και πατριωτικά ποιητικά έργα σε δημοτική γλώσσα· βλ. *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, τμ. 3, εκδ. της Εγκυκλοπαιδικής Επιθεωρήσεως «Ηλίου», Αθήνα, χ.χ., σ. 467· *ΑΝΛ*, σ. 175· Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 36-41.

²⁹ Όπως παρατηρεί σχετικά ο Βελουδής, «σ' ό,τι αφορά τώρα την καταγωγή των μελών της "Γενιάς του '30" έχει ήδη επισημανθεί η αριθμητικά εντυπωσιακή εκπροσώπηση της πρώην ελληνικής Μικράς Ασίας με τον προσαρτημένο σ' αυτήν νησιωτικό ελληνικό πολιτισμικό χώρο: Τουλάχιστον δώδεκα απ' αυτούς ήταν μικρασιατικής καταγωγής»· βλ. Γ. Βελουδής, *Το γράμμα και το πνεύμα*, ό.π., σ. 37-38.

³⁰ Για την κριτική υποδοχή κάποιων από αυτά τα έργα από τη συγκεκριμένη οπτική· βλ. ενδεικτικά: «Φιλολογικάί εσπερίδες», εφ. *Δημοκρατία*, 24/6/1924, ό.π.: Γ. Ξενοπούλος, «Από τον διαγωνισμόν της "Νέας Εστίας" εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 14/38, 15/7/1928, σ. 665-667· Κ. Παράσχος, «Η λογοτεχνική και καλλιτεχνική κίνησις των δύο τελευταίων μηνών», περ. *Παρνασσός*, τχ. 19, Μάρτιος 1928, σ. 24-25· «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή των βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1931, ό.π.: «Διαγωνισμός για μυθιστόρημα», περ. *Νουμάς*, τχ. 785, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1924, σ. 432.

³¹ Βλ. D. Tziouvas, "Mapping out Greek Literary Modernism", στο: D. Tziouvas (επιμ.), *Greek Modernism and Beyond: Essays in Honour of Peter Bien*, εκδ. Rowman & Littlefield, Lanham/Maryland 1997, σ. 32-39. Για την αύξηση του ιστορισμού στην πεζογραφία της δεκαετίας του 1930, βλ. Κ. Α. Δημάδης, «Παντελής Πρεβελάκης, ο πρωταγωνιστής του πεζογραφικού ιστορισμού (1937-1950)», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 166, τχ. 1828, Δεκέμβριος 2009, σ. 1005-1020 και 1143-1146· του ίδιου, «Στράτης Μυριβήλης: το ιδεολογικό πλαίσιο της στροφής του στο λαϊκό ρεαλισμό και στην ενδογενή παράδοση (1933-1934)», στο: Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Alexis-Eudald Solà*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas / E.E.N.Σ., Granada 2004, σ. 265-291· του ίδιου, "The Greek Historical Novel from 1830-1922, 1936-1949 and 1974-1996. Its Relation to National Self-awareness", στο: H. Hokwerda (επιμ.),

τροφοδότησης της ιστορικοιστικής τάσης προερχόταν από τις βραβεύσεις της Ακαδημίας (βλ. Πίνακα 4.7), οι οποίες ανέδειξαν έργα που έδειχναν να αναζητούν τα νέα τους αισθητικά πρότυπα στο πρόσφατο επαναστατικό ή μεσαιωνικό παρελθόν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της μυθιστορηματικής βιογραφίας που είχε συντάξει ο δημοσιογράφος Α. Α. Κύρου,³² μέσω της οποίας συντελούνταν ένα συνειδητό εγχείρημα αναβάθμισης του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στην κλίμακα των εθνικώς αποδεκτών αξιακών προτύπων: «για μας τους Έλληνας», παρατηρούσε στον πρόλογο του έργου του, «ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος θα έπρεπε να είναι ο απαράμιλλος καλλιτέχνης, ο ενθουσιώδης Έλληνας, ο πραγματικός άνθρωπος, ακόμα και αν ο κόσμος δεν απεφάσιζε σήμερα να προσκυνήσει το έργο του».³³ Η βράβευση του συγκεκριμένου έργου προκάλεσε αίσθηση και κάποιες κριτικές αντιδράσεις, που αποστασιοποιούνταν από την προγραμματική υπαγωγή των πολιτισμικών δραστηριοτήτων σε –προκαθοριζόμενες από την «πνευματική άρχουσα τάξη»– στενά ελληνοκεντρικές καταστατικές αρχές. Ο Μηλιάδης, λ.χ., μολονότι αναγνώριζε το έργο ως έντιμη και ευσυνείδητη προσπάθεια αναπλήρωσης του κενού, που είχε προκληθεί εξ αιτίας της απουσίας της νεοελληνικής τέχνης και λογοτεχνίας από τα διδακτικά προγράμματα της ανώτατης εκπαίδευσης, έδειχνε ενοχλημένος από την υπόδειξη του Θεοτοκόπουλου ως νέου «εθνικού» προτύπου:

Ιδού, λοιπόν, μια “θέση” ακατανόητη για μένα και για κάθε αντικειμενικόν επιστήμονα, τόσο όμως κατανοητή για ένα εθνικιστή δημοσιογράφο που κάνει και “φιλολογία”! Θα έπρεπε! Ωστε στη βάση της εργασίας αυτής δεν είναι η ανυπόκριτη αγάπη της τέχνης που μας γίνεται πηγή ζωής, μα ο γαργαλισμός του αρχοντοχωριάτικου εθνικισμού μας. Γι’ αυτό μας ενδιαφέρει ο Κρητικός ζωγράφος και μας αφήνει αδιάφορους ο Μιχαήλ Άγγελος, μια κι’ έχουμε ένα δικό μας Γκρέκο! Ναι, ναι, στη φράση αυτή κλείνονται όλες οι απαιτήσεις, της “πνευματικής” άρχουσας τάξης μας, απ’ την απέραντη Τέχνη. [...] Προς αυτή την κατεύθυνση, βιβλία σαν το προκείμενο, κι’ αν δεν είναι βλαβερά, πάντως είναι ολότελα άχρηστα.³⁴

Στην ίδια ιστορικοιστική κατηγορία εντάσσονται οι μάλλον συμβολικού χαρακτήρα βραβεύσεις των παλαιότερων ιστοριογραφούντων λογοτεχνών Άννινου, Καμπούρογλου,

---

Constructions of Greek Past. Identity and Historical Consciousness from Antiquity to the Present, εκδ. Egbert Forsten, Groningen 2003, σ. 265-269.

³² Κατά την κρίση της επιτροπής, το έργο διακρινόταν όχι μόνο για την ερευνητική του πιστότητα, αλλά και για τη λογοτεχνική του αξία. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 40.

³³ Αντλώ το παράθεμα από την κριτική του Γ. Μηλιάδη, «Τα βιβλία: Αχιλλέως Κύρου: Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Εκδοτικός οίκος Δημητράκου. Αθήναι, 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 15/1/1933, σ. 116-118.

³⁴ Βλ. Γ. Μηλιάδης, «Τα βιβλία: Αχιλλέως Κύρου...», ό.π. (οι υπογραμμίσεις είναι του Γ. Μηλιάδη): βλ. επίσης Π. Χ. [άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 56, ό.π., σ. 312.

Σκόκου και Λάσκαρη (ο οποίος ήταν μάλιστα και ο μοναδικός συγγραφέας που τιμήθηκε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με το «ακαδημαϊκό» Αριστείο). Σημαντική ώθηση στην τάση της εκλαϊκευμένης, δοκιμιακής και ελεύθερα αναπλασμένης απόδοσης της ιστορίας των επαναστατικών χρόνων, όπως τη βρίσκουμε στα βραβευμένα έργα των μέχρι τότε μάλλον παραγνωρισμένων από τους επίσημους θεσμούς συγγραφέων Καιροφύλα, Κόκκινου και Μελά, παρείχαν τα (βασισμένα σε δωρεές της Ελληνικής Λέσχης Αλεξανδρείας, της Τραπέζης Αθηνών και της Έλενας Βενιζέλου) βραβεία «επί τω εορτασμό της εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Ανεξαρτησίας».³⁵ Έτσι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εξής –και μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των πανηγυρικών επετειακών εορτασμών για την Εκατονταετηρίδα της Επανάστασης– άρχισε να επαναπροωθείται η –γνωστή από την παραδοσιακή ηθογραφική πεζογραφία– υβριδική εκείνη αφηγηματική φόρμουλα, που κινούνταν σε έναν ενδιάμεσο χώρο, μεταξύ της καθαρής ιστοριογραφίας και της μυθοπλαστικής λογοτεχνίας.³⁶

Τα μεγάλα χρηματικά έπαθλα της Ακαδημίας ενθάρρυναν, έτσι, εμφανώς την καλλιέργεια ενός νέου μικτού κειμενικού είδους, που νοούνταν βέβαια με την ευρεία έννοια ως «λογοτεχνικό», αλλά επί της ουσίας συνδύαζε την εκλαϊκευμένη ιστοριογραφία με την ταξιδιωτική λογοτεχνία, ή τη μυθιστορηματική βιογραφία με το χρονογραφηματικό τύπου δοκίμιο. Οι βραβεύσεις, άλλωστε, παρόμοιων έργων, γραμμένων από αξιωματικούς (όπως π.χ. από τον Θεοφανίδη ή τον Μαρούλη) φανέρωναν την ενσυνείδητη και συστηματική πρόθεση ενθάρρυνσης της λογοτεχνικής-ιστοριογραφικής ερασιτεχνίας. Το ακόλουθο απόσπασμα από ακαδημαϊκή ομιλία του γενικού γραμματέα της Ακαδημίας, Σ. Μενάρδου, η οποία εκφωνήθηκε στην Ακαδημία το 1932, είναι ενδεικτικό αυτής της κατεύθυνσης:

Και πέρυσιν υπεδείξαμεν ως δυσάρεστον φαινόμενον –κατ' αντίθεσιν προς την πληθώραν των στιχοπλόκων– την έλλειψιν των κατά τόπους ερευνητών ή πατριδογράφων. Αι επαρχίαι, πλην τεσσάρων ή πέντε, δεν έχουν ακόμη ιδικήν των πνευματικήν ζωήν. Και όμως έφθανεν ολίγη αγάπη προς την έρευναν των επιγραφών των ερειπίων, των εκκλησιών, των αγίων εικόνων, των παλαιών εγγράφων, των εθίμων, των τοπικών επαγγελμάτων, των βαπτιστικών ονομάτων, των επωνύμων, των τοπωνυμίων, των γραμματικών τύπων κτλ., διά να μας πληθύνουν το ζητούμενον υλικόν. Πού καταγίνονται

³⁵ Βλ. ΠΑΑ, τμ. 7 (1932), σ. 67.

³⁶ Για το αφηγηματικό αυτό κράμα στα έργα της παραδοσιακής ηθογραφίας του τέλους του 19^{ου} αιώνα, βλ. Μ. Chryssanthopoulos, “Autobiography, fiction, and the nation...”, ό.π., σ. 239-247.

τόσοι ακμαίοι την ηλικίαν καθηγηταί των υπερεκατόν πενήντα γυμνασίων του Κράτους;³⁷

Είναι σαφές πως ο όρος «πατριδογραφία» χρησιμοποιείται εδώ για να περιγράψει αυτό το συγκεκριμένο κειμενικό είδος, που, καθώς δεν απαιτούσε την πειθαρχία σε αυστηρούς επιστημονικούς κανόνες (αλλά ούτε και ιδιαίτερη αισθητική αγωγή), μπορούσε να υπηρετηθεί από οποιονδήποτε φιλέρευνο ερασιτέχνη της λογοτεχνίας. Η κατάλυση, επομένως, των προσδοκιών για μια στοιχειώδη αισθητική αυτονομία, η τόσο εμφανής σε αυτήν τη διάχυτη «επικάλυψη λογιολογίας και λογοτεχνίας»,³⁸ αποτελούσε προϊόν της πολιτισμικής εκείνης στρατηγικής, που προωθούνταν πρωτίστως από την κυρίαρχη ακαδημαϊκή διάνοηση.

Αυτή ακριβώς η ήδη διαμορφωμένη «οικουμενικότητα κοινωνικών πρακτικών και ενδιαφερόντων»³⁹ είναι που καλλιέργησε τις προϋποθέσεις για τις ιδεολογικές διευρύνσεις και συγχωνεύσεις που πραγματοποίησε η ανερχόμενη και κοινωνικά φιλόδοξη «Γενιά του 1930»: διευρύνσεις και συγχωνεύσεις, που συντελέστηκαν είτε με τη δοκιμογραφική, λαογραφική και επιστημονική της δραστηριότητα (εκ νέου «ανακάλυψη» και επαναξιολόγηση των Μακρυγιάννη-Θεόφιλου-Θεοτοκόπουλου-*Ερωτόκριτου*, μελέτη ελληνικού Διαφωτισμού και μεσαιωνικής δημόδους γραμματείας, εθνογραφικές εργασίες των Χατζημιχάλη, Μερλιέ κλπ.) είτε με τις διάφορες πεζογραφικές και ποιητικές αναπλάσεις του ιστορικού ή μυθικού χωροχρόνου, οι πιο χαρακτηριστικές εκ των οποίων (έργα των Βενέζη, Θεοτοκά, Μπαστιά, Μυριβήλη, Πολίτη, Πρεβελάκη και Σεφέρη) βραβεύτηκαν από το τέλος της δεκαετίας του 1930 μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1940.⁴⁰

Στις μικρο-ιστορικιστικές αυτές αναθεωρητικές αναγνώσεις του πρόσφατου «λαϊκού και εθνικού παρελθόντος» (Επανάσταση, Μεσαίωνα) θα πρέπει κανείς να προσθέσει και

³⁷ Βλ. ΠΑΑ, τμ. 7 (1932), σ. 61-62.

³⁸ Αντλώ την επιτυχημένη αυτή φράση –και επισήμανση– από το ακόλουθο άρθρο του Α. Πολίτη, «Λογιολογία και λογοτεχνία: όρια και επικαλύψεις στον αιώνα της παλιγγενεσίας», στο: *Τα όρια των ειδών στην τέχνη σήμερα*, Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου, 31 Μαρτίου-1 Απριλίου 2006, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2009, σ. 221-242.

³⁹ Αντλώ τη συγκεκριμένη ορολογία, από τον Γ. Βελουδή, *Το γράμμα και το πνεύμα*, ό.π., σ. 39-40.

⁴⁰ Βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Δικτατορία - πόλεμος και πεζογραφία*, ό.π., σ. 51-247· Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 234-255· του ίδιου, «Ο Μακρυγιάννης του Σεφέρη», στο: *Μοντερνισμός και ελληνικότητα: κείμενα των Ν. Βαγενά, Τ. Καγιαλή και Μ. Πιερή*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 31-64· Γ. Βελουδής, *Διονύσιος Σολωμός: ρομαντική ποίηση και ποιητική: οι γερμανικές πηγές*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1989, σ. 15-16.

την ταυτόχρονη μακρο-ιστορική προοπτική⁴¹ την οποία κόμιζαν έργα, όπως εκείνα του Ν. Κυπαρίσση ή του Α. Βεϊνόγλου. Το μοτίβο λ.χ. των αρχαίων ερειπίων είχε διατηρηθεί στην πρώτη γραμμή της εθνικής λογοτεχνικής σκηνογραφίας από την εποχή των Φιλαδελφείων, με έργα όπως τα *Ολυμπιακά* του αρχαιολόγου Ν. Κυπαρίσση⁴² αλλά και το μεταγενέστερο διήγημα «Θεότητες του Κοτύλου» του νεαρού διπλωμάτη Α. Βεϊνόγλου, που εξέπληξε τόσο ευχάριστα την επιτροπή της *Νέας Εστίας*, ώστε αποφάσισε να το αναβαθμίσει έναντι των πρωτοεμφανιζόμενων έργων του Βενέζη και του Καραγάτση απονέμοντάς του το πρώτο βραβείο.⁴³ Το αφηγηματικό στιγμιότυπο του διηγήματος, τοποθετημένο στην εποχή της Επανάστασης και με κεντρικό του θέμα τη βίαιη απόσπαση των αρχαίων ελληνικών ερειπίων από τον νοούμενο ως φυσικό εθνικό τους χώρο, θεωρήθηκε ως δείγμα μιας πρωτότυπης τεχνοτροπίας, που μετέδιδε άμεσα μια «πλέρια συγκίνηση» μέσα από τη συγχώνευση του «αληθινού με το φανταστικό» και μέσα από τη σύνθεση μιας «μοντέρνας» αισθητικής με μια «βαθιά ελληνική» υπόθεση. Όπως παρατηρεί ο Ξενόπουλος, που ήταν ένα από τα μέλη της κριτικής επιτροπής:

Το διήγημα [...] φαινόταν γραμμένο από νέο συγγραφέα, μοντέρνο, καλλιεργημένο και με ταλέντο αληθινό. Διαβάζοντας [ο Βεϊνόγλου], κάπου θα 'χε βρει έναν "πυρήνα" που θα τον είχε συγκινήσει βαθιά κι' ως Έλληνα κι' ως καλλιτέχνη. Και τον "πυρήνα" αυτόν είχε όλη τη δύναμη να τον αναπτύξει σε τρόπο που να μεταδίδη πλέρια τη συγκίνησή του στον αναγνώστη.

Γιατί οι "Θεότητες του Κοτύλου" δεν είναι παρά μια συγκίνηση. [...] Τι απ' όλα αυτά είναι αληθινό και τι φανταστικό;... [...]

Πρέπει να πω μάλιστα πως ο Άλκης Θρύλος, βλέποντας και κάμποσους "ξενισμούς", φοβόταν μήπως το διήγημα όλο δεν ήταν παρά μετάφραση. Εναντιωνόμουν. Πώς μπορούσε να 'ταν μετάφραση ένα διήγημα τόσο ελληνικό και στην υπόθεση και στο αίσθημα;⁴⁴

Η «οικουμενικότητα», δηλαδή, των αισθητικών εφαρμογών της «Γενιάς του 1930» – αλλά και των κοινωνικών της πρακτικών, όπως την έχει εύστοχα επισημάνει ο Γ.

⁴¹ Αντλώ τη διάκριση σε μικρο- και μακρο-ιστορικισμό της νεώτερης πεζογραφικής παραγωγής από τον Μ. Chryssanthopoulos, "Autobiography, fiction, and the nation...", ό.π., σ. 242.

⁴² Περισσότερα για το έργο, στα: «Οι βραβευθέντες του Φιλαδελφείου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, ό.π.: «Ο Φιλαδέλφειος Αγών. Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου, 1-4 Ιουνίου 1920, ό.π.: «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 3/6/1920, ό.π.

⁴³ «Βλέπω ακόμα τον αγαπητό μας Μενάρδο καθισμένο σε μια πολυθρόνα του γραφείου μου, ενώ ο Άλκης Θρύλος διάβαζε δυνατά, να σηκώνη ψηλά τα χέρια και να ψιθυρίζει: "Ωραίο! ωραίο!" Η φωνή πνιγόταν στο λαιμό του: ήταν συγκινημένος. Ο Καμπούρογλους πάλι, που σαν ειδικός, είχε πάρει το "ιστορικό διήγημα" στο σπίτι του να το μελετήσει, το γύρισε με μια λέξη: "Αξιοβράβετο!". Είχε συγκινηθεί. Κι' όταν συγκινηθεί ο Καμπούρογλους μας, βραβεύει. Έτσι έχει συνηθίσει αυτός...» βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της "Νέας Εστίας" εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 13/37, 1/7/1928, σ. 604.

⁴⁴ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι του Ξενόπουλου).

Βελουδής⁴⁵ ερχόταν ως συμπλήρωμα των κοινωνικών διεργασιών που (όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 5) προωθούσαν σε πολιτικό επίπεδο την επίτευξη οικουμενικών μορφών διακυβέρνησης και, σε κοινωνικό επίπεδο, την προνοιακή-συντεχνιακή αναδιάταξη του λογοτεχνικού πεδίου.

Μέσα από το σύνολο όλων αυτών των βραβεύσεων προωθούνταν, επομένως, η χωρική και χρονική διεύρυνση της έννοιας του «εθνικού», η οποία αποσυνδεόταν από τη στενή «πατριωτική» νοηματοδότηση, που της είχε προσδοθεί στα χρόνια του πολέμου.

---

⁴⁵ Το σχετικό χωρίο έχει ως εξής: «Για μια συνολική (επαν)εκτίμηση του έργου και της πολιτισμικής προσφοράς της “Γενιάς του ’30” πρέπει πρώτα-πρώτα να επισημανθεί η “οικουμενικότητα” των πολιτισμικών ενδιαφερόντων και διασυνδέσεων των μελών της: Εκτός από τη λογοτεχνία κάλυψαν έναν ευρύτατο χώρο, από τις εικαστικές τέχνες και τη μουσική ως τη φιλοσοφία και τις ιστορικοκοινωνικές επιστήμες (κοινωνιολογία, ψυχολογία, γραμματολογία/φιλολογία). Τέλος, θα πρότεινα μιαν επαναξιολόγηση του έργου και της προσφοράς στον κύριο τομέα της ενασχόλησης των μελών της ίδιας «Γενιάς», τη λογοτεχνία και, γενικότερα, τη γραμματεία: Η “οικουμενικότητα” των ενδιαφερόντων της “Γενιάς του ’30”, που επισήμανα παραπάνω, καταφαίνεται, προπαντός, από την επέκταση της συγγραφικής δραστηριότητας των μελών της σε όλα τα λογοτεχνικά/γραμματειακά είδη: την ποίηση, την πεζογραφία, το θέατρο, το δοκίμιο και τη λογοτεχνική κριτική» βλ. Γ. Βελουδής, *Το γράμμα και το πνεύμα*, ό.π., σ. 39-40.

2. Τα όρια της κοινωνικής αμφισβήτησης

Οι μεσοπολεμικές βραβεύσεις αποκαλύπτουν ότι στην «χωροχρονικά» διευρυμένη θεώρηση του «εθνικού», την οποία περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα, περιλαμβανόταν και ένα μέρος της λεγόμενης παρακμιακής, αντιμιλιταριστικής, ηδονιστικής και συμβολιστικής λογοτεχνικής παραγωγής της δεκαετίας του 1920.⁴⁶ Μέσα από την αναδιάταξη των ορίων της θεσμικά αποδεκτής κοινωνικής αμφισβήτησης πραγματοποιούνταν έτσι και μια «κάθετη», δηλαδή ταξική, διεύρυνση του υπό διαμόρφωση «εθνικού κανόνα».

Στη μεσοπολεμική εποχή παρατηρείται το εκ πρώτης όψεως παράδοξο φαινόμενο να παρέχεται επίσημη –ακόμη και κρατική– αναγνώριση σε συγγραφείς και έργα της σοσιαλιστικής και αντιμιλιταριστικής κοινωνικής αμφισβήτησης (Βρεττάκος, Θεοτόκης, Ταγκόπουλος, Χατζόπουλος κ.ά.), καθώς και στη –μέχρι τότε εξοβελιζόμενη ως περιθωριακή– κριτική ή λογοτεχνική παραγωγή των Άγρα, Βουτυρά, Καβάφη, Καρυωτάκη, Λουντέμη, Παράσχου και Φιλύρα, την ίδια στιγμή που ένα πλήθος από άλλα έργα (με καθολική κάποτε αποδοχή) παρέμεναν χωρίς αξιακή επικύρωση. Ήδη από τα τέλη του 1910 έργα αντιμιλιταριστικού, «παρακμιακού» ή ηδονιστικού χαρακτήρα (π.χ.

⁴⁶ «Παρακμιακές» και συμβολιστικές καταβολές έχουν, άλλωστε, από καιρό εντοπιστεί από διάφορους μελετητές και στη σφαιρική ειδικότερα ποίηση· βλ. π.χ. Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής: μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996, σ. 13-184· Χ. Ντουινιά, «Μια συμβολική σχέση: Γ. Σεφέρης - Ε. Α. Πόε», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 9/6/2000, σ. 26-27· Μ. Vittì, *Η Γενιά του Τριάντα*, ό.π., σ. 158-161. Η μοντερνιστική και συμβολιστική ποιητική πρακτική, πρωτίστως του Σεφέρη, θα μπορούσε υπ' αυτήν την έννοια να θεωρηθεί ως ένα είδος γέφυρας μεταξύ του καρτωακτικού «παρακμιακού» αντι-αστισμού της δεκαετίας του 1920 και της ελληνοκεντρικής κριτικής των *Νέων Γραμμάτων*, που εμπρός στο συντονισμένο εγχείρημα επαναφοράς και καθιέρωσης της εισηγμένης από τον Γιαννόπουλο αξιακής κλίμακας –και μέσα στο γενικότερο κλίμα των περί «αγιούς νεότητας» διακηρύξεων του μεταξικού καθεστώτος– απέρριπτε κάθε μορφή «περιθωριακής» λογοτεχνικής εκδήλωσης ως ιδεολογικά ύποπτη. Για την επαναφορά του Γιαννόπουλου στο προσκήνιο και την αποστασιοποίηση του Σεφέρη και του Θεοτοκά από αυτό το εγχείρημα, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 234-255· του ίδιου, «1938: “Ένα ρίγος φυλετικής αυτοπεποίθησης: η διένεξη γύρω από τον Περικλή Γιαννόπουλο”», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 129-130, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2003, σ. 68-79. Για την απόρριψη του Καρυωτάκη και του λεγόμενου «καρυωτακισμού» από την κριτική της «Γενιάς του '30», βλ. Χ. Ντουινιά, *Κ. Γ. Καρυωτάκης*, ό.π., σ. 163-236. Για το ακριβές ιδεολογικό στίγμα των *Νέων Γραμμάτων*, βλ. Σ. Καράμπελας, *Το περιοδικό Τα Νέα Γράμματα (1935-1940, 1944-1945)*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009, σ. 348-383· του ίδιου, «Η πολιτική κρίση της δεκαετίας του 1930 και ο προσανατολισμός του περιοδικού *Τα Νέα Γράμματα* στη λογοτεχνία», στο: Α. Φωτόπουλος (επιμ.), *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στον Μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, Πρακτικά Συνεδρίου (Πύργος Ηλείας, 14-16 Μαΐου 2010), Πύργος 2012, σ. 112-125· του ίδιου, «*Τα Νέα Γράμματα* στην περίοδο της δικτατορίας Μεταξά: στοιχεία της πολιτικής ταυτότητας του περιοδικού», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ' Συνεδρίου της Ε.Ε.Ν.Σ. (Βουκουρέστι, 2-6 Ιουνίου 2006)*, Ε.Ε.Ν.Σ., πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=170 [τελευταία προσπέλαση: 20/10/2015].

του Καρυωτάκη ή του Μυριβήλη) προσέκρουαν συχνά στους εκάστοτε λογοκριτικούς μηχανισμούς ή εξωθούνταν σε αυτολογοκριμένες μορφές δημοσίευσης.⁴⁷ Χαρακτηριστικό είναι επίσης το παράδειγμα του Κ. Παρορίτη (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 7), που το 1923 υπενθύμιζε στη συγχαρητήρια επιστολή του προς τον άρτι βραβευθέντα με το Αριστείο «συναγωνιστή» του, Δ. Ταγκόπουλο, ότι ο ίδιος δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να τύχει παρόμοιας τιμής:

Σήμερα μόλις τυχαίως επληροφορήθηκα ότι διαμαρτυρήθηκες στο “Εθνος” γιατί δε μου δώσανε και μένα το “Αριστείο”. [...] Μια που το πήρες εσύ, είναι το ίδιο, σα να το πήρα κ’ εγώ. Η δική σου τιμή δεν μπορεί παρά να αντανακλά και σε μας τους παλιούς σου συναγωνιστές. [...]. Όσο τώρα για μένα, *εννοείς πολύ καλά ότι δεν είτανε ούτε είναι δυνατό να πάρω το “Αριστείο”*. Μα αυτό δεν έχει και μεγάλη σημασία. Όταν έχει κανείς το νου του καρφωμένο σε μιαν ιδέα και δουλεύει γι’ αυτήν, δεν έχει όρεξη να σκοτίζεται για τέτοια μικροπράματα.⁴⁸

---

⁴⁷ Το 1919, για παράδειγμα, ο μεν Μυριβήλης υφίστατο λογοκρισία στο κείμενό του «Ανατολή (Εντυπώσεις από την Πέργαμο)», ενώ ο Καρυωτάκης δημοσίευε το ποίημά του «Στρατός»/«Μιχαλός» είτε με ψευδώνυμο είτε ανώνυμα· βλ. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, ό.π., σ. 46, σημ. 13· Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 353.

⁴⁸ Βλ. Κ. Παρορίτης, «Για τ’ Αριστείο» [επιστολή], περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 719 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 7:

Δείγματα εκείνης της σοσιαλιστικής αντι-αστικής λογοτεχνίας που παρέμεινε αποκλεισμένη από κάθε θεσμική επικύρωση του Μεσοπολέμου

A) Κ. Παρορίτης, *Το μεγάλο παιδί (αποσπάσματα)*⁴⁹

[Σε ένα εργατικό κέντρο] [έ]νας γέρος εργάτης [...] ήρθε και κάθησε δίπλα τους. [...] «Δεν έπρεπε να 'χουνε και το κάδρο του Βασιλιά μας;» [...] «Ο Βασιλιάς είναι ιερό πρόσωπο» [...]. Ο Αλέξης παρακολουθούσε την κουβέντα τω δυο εργατών για το κάδρο του Βασιλιά. Βέβαια αυτοί οι δυο εργάτες για να συζητούνε για ένα τέτοιο πράμα, σίγουρα πως δε νιάθονε διόλου ποια είναι η θέση τους. [...] «Μα δεν τελειώνει επιτέλους αυτός ο αγιασμός [για τα εγκαίνια της σάλας του εργατικού κέντρου];» μουρμουρίζει ένας εργάτης. [...] Εγώ λέω πως ήτανε ολότελα περιττός αυτός ο αγιασμός [...] –Τι λόγια είναι αυτά που λες; θέλεις δηλαδή να καταργήσουμε την εκκλησία; [...] –Και τι καλό είδαμε μεις οι εργάτες από την εκκλησία;». [...] Ο αγιασμός έχει τελειώσει. [...] Ο ρήτορας [δικηγόρος του κέντρου] ανεβαίνει στο βήμα. [...] Άρχισε το λόγο μ' ένα ρητό του Πλάτωνα στην αρχαία γλώσσα που κανείς δεν κατάλαβε τη σημασία του [...]. Μα κι όλη η άλλη γλώσσα του ήτανε τόσο αλύγιστη, τόσο παραγομισμένη με Ελληνικούρες που οι εργάτες μόλις και καταφέρνανε ν' αρπάξουνε καμιά λέξη [...]. Τώρα ο ρήτορας μιλούσε για το κράτος [...], «Μην ακούτε αυτούς που θέλουνε να σας πείσουνε πως το κράτος τάχα είναι οχτρός σας, πως το κράτος είναι αντιπρόσωπος και προστάτης μιας μονάχα τάξης, της Αστικής καθώς λένε. Όλα αυτά είναι κολοκύθια. Όλοι εμείς αποτελούμε μια οικογένεια. Δεν υπάρχουνε τάξεις, υπάρχουνε μόνο πολίτες που αγαπούνε την πατρίδα τους και πολίτες που θέλουνε το κακό της. Το κράτος είναι σα μια οικογένεια. Το κράτος είναι ο πατέρας που φροντίζει για το καλό της φαμίλιας, κι όλοι εμείς τα παιδιά του [...]. Αυτοί που υποστηρίζουνε πως το κράτος ξεχωρίζει τα παιδιά του, τους ξέρουμε, είναι κάτι αναρχικοί, κάτι ανισόρροποι, κάτι πουλημένοι, που η θέση τους είναι ή στη φυλακή ή στο φρενοκομείο. Και σίγουρα εκεί θα καταλήξουνε μια μέρα γιατί δεν είναι δυνατό το κράτος να τους αφήσει αιώνια λεύτερους να δηλητηριάζουνε το αγνό, το πατριωτικό φρόνημα του λαού». [...] Ένας άνθρωπος πετάχτηκε τώρα από χάμω και πήδησε στο βήμα. Ήτανε ένας μικρόσωμος ανθρωπάκος, εργάτης [...]. Από την πρώτη στιγμή φάνηκε πως ήτανε ένας λόγος αλιώτικος. Γλώσσα απλή, ζωντανή, [...] ιδέες πρωτότυπες [...]: «Το κράτος, το κράτος που συμβολίζει μόνο τη δύναμη των πλουσίων, που είναι μόνο για να περιφρουρή και να διαφεντεύη τα δικά τους συμφέροντα, αυτός είναι ο οχτρός μας [...]. Όταν πριν από τη μάχη, τη στιγμή που βρίσκεστε στη γραμμή, οι στρατηγοί σας λένε πως πάτε να πολεμήσετε για τους τάφους των πατέρων σας και για τις εκκλησιές σας, να ξέρετε πως σας λένε ψέματα [...] Πολεμάτε, πετσοκόβεστε, χύνετε το αίμα σας, μόνο και μόνο για να πλουτίσουνε άλλοι. [...] Σαν τα σκυλιά μας ριχτήκανε όλοι. Κοινωνία, τύπος, κυβέρνηση. Αχ, αυτός ο άτιμος ο τύπος. Είναι όλος πουλημένος».

B) Κ. Παρορίτης, *Κόκκινος Τράγος (αποσπάσματα)*⁵⁰

Πατώντας πάντα στο Ρωμαϊκό το χόμα, δεν ξεχνούμε ποτέ τον αιώνιο Άνθρωπο. Ο Άνθρωπος αυτός μας ενδιαφέρει. Ο Άνθρωπος που σπάζοντας τα σύνορα, παλεύει σήμερα ηρωικά να συντρίψει τις υλικές και τις ψυχικές αλυσίδες του, που δεν τον αφήνουνε να βαδίσει προς έναν κόσμο ανώτερο. Αυτόν τον άνθρωπο, που και στην Ελλάδα άρχισε να παλεύει για τον ίδιο σκοπό, εμείς τονέ βλέπουμε και τονέ πονούμε. [...] «Σε θέλω, να τους δείξουμε τι αξίζουνε οι Έλληνες, του φώναξε ο φίλος του. Ο φίλος του είχε μια πολυλογία που του τηνέ γεννούσε η πατριωτική του διάθεση. [...] Αλήθεια. Αύριο έρχονται οι ξένοι να μας πάρουνε τα όπλα...». [...] «Μα τι με νοιάζει εμένα αυτή η ιστορία των όπλων; Κι αν τα πάρουνε, το ίδιο μου κάνει. Εγώ έτσι κ' έτσι σκλάβος δεν είμαι;...». [...] Ο Λείψανος ακούμπησε στον τοίχο. [...] Όλα αυτά του φαινότανε τόσο ξένα [...]. Όπλα, ξένοι, βασιλιάς, λέξεις δίχως νόημα. Πώς μπορεί να υπάρχουνε άνθρωποι που να ενδιαφέρονται γι' αυτά τα πράματα; Η ζωή. Μόνο αυτή αξίζει, για να ενδιαφερθεί κανείς αληθινά. [...] Το πλήθος αλάλαξε πάλε δυνατά. Είδε τη σημαία να κυματίζει πάνω από τα κεφάλια. Ποτέ σύβολο δεν του φάνηκε τόσο ψεύτικο, τόσο νεκρό. Ντράπηκε για λογαριασμό της. Αυτή, το ιερό σύβολο της πατρίδας και να σκεπάξει τόση ατιμία, τόση ψευτιά! Ω, αν ήτανε να γινότανε το πανί της ένα σάβανο να τους τυλίξει όλους! Τώρα την έβλεπε σαν ένα απλό πανί, σαν ένα παλιοκούρελο, σαν ένα μπερντέ που υμνωνότανε για να κρύψει την αλήθεια μπρος από τα μάτια του πλήθους.

⁴⁹ Βλ. του ίδιου, *Το μεγάλο παιδί*, εκδ. Γ. Ι. Βασιλείου, Αθήνα 21924, σ. 75, 77-78. 78-79, 80-81, 82-84, 104-105, 203. 221.

⁵⁰ Βλ. του ίδιου, *Ο κόκκινος τράγος*, εισαγ.: Μ. Μ. Παπαϊωάννου, εκδ. Κείμενα, χ.τ., 1978, σ. 1, 5-7, 119-120· βλ. επίσης τις σελίδες 15-16, 19-21, 121-125.

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και για λιγότερο γνωστά έργα, όπως το υποβληθέν στον διαγωνισμό της *Νέας Εστίας* διήγημα «Μαριάμ» του Κ. Α. Αντωνιάδη, για το οποίο η επιτροπή παρατηρούσε ότι, αν και ήταν γραμμένο «με δεξιότητα [και] με λεπτότητα, ώστε να μη σκανδαλίζει», «ποτέ δεν θα το δημοσιεύαμε στη “Νέα Εστία”». ⁵¹ Παρεμφερή ήταν τα σχόλια και για το έργο «Πεταλούδες και Λουλούδια» του Κ. Μελισσόπουλου, που χαρακτηριζόταν ως τολμηρή λυρική και αλληγορική προβολή του αιτήματος για τη σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας. ⁵² Ποιητές όπως ο Άγρας, ο Καρυωτάκης και ο Φιλύρας έμοιαζαν –ύστερα από τις βραβεύσεις των νεανικών τους έργων– να έχουν επί μακρόν αποκλειστεί από βραβεία και διαγωνισμούς της μεσοπολεμικής περιόδου. ⁵³ Από τις περιπτώσεις αυτές, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι μάλιστα η περίπτωση του Φιλύρα, για τον οποίο παρατηρούσε με φανερή αγανάκτηση ο Βάρναλης: «της ελληνικής Ακαδημίας [...] δεν της περισσέψανε λίγα χιλιάρικα για να βραβέψει έναν από τους μεγαλύτερους λυρικούς του καιρού μας». ⁵⁴ Η περίπτωση του Φιλύρα αποκαλύπτει μάλιστα με έναν απροσδόκητο τρόπο τη συμβολική δύναμη των επικυρωτικών μηχανισμών, που με την παρωδιακή αντιστροφή τους μπορούσαν να λειτουργήσουν ακόμη και ως μηχανισμοί διαπόμπευσης (βλ. Κειμενικό Τεκμήριο 8) και περιθωριοποίησης ενός ποιητή, ο οποίος δεν έδειχνε να αδιαφορεί για τη θεσμική αποκατάσταση του έργου του. ⁵⁵ Όπως διαβάζουμε και πάλι στην αυτοβιογραφία του Βάρναλη:

[Ο Φιλύρας], η πιο γνήσια λυρική φλέβα, η πιο πρωτότυπη, με τα πιο απροσδόκητα πηδήματα της φαντασίας και της έκφρασης, ο Ρεμπώ της Ελλάδας, έπρεπε να δυστυχήσει κάποτε για να δείχτεί πόσο η τραγωδία της ζωής ενός εξαιρετικού ανθρώπου χρησιμεύει στον τόπο μας για να διασκεδάσουν και να γελάνε εις βάρος του οι βάρβαροι. Τον καθίζανε διάφοροι κύριοι με κολλάρα και άγγογα κουστούμια στου Ζαχαράτου, τον κερνάγανε μια πάστα κι ύστερα τον βάζανε ... τον αυτοκράτορα Ρωμανό, να

⁵¹ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας: εντυπώσεις του εισηγητού”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15/39, ό.π., σ. 707-708.

⁵² Στο ίδιο, σ. 707.

⁵³ Σε ό,τι αφορά τον Άγρα θα πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά το ελπιδοφόρο του ξεκίνημα ως ξεχωριστού ταλέντου στους διαγωνισμούς της *Διαπλάσεως των Παίδων*, δεν παρατηρείται συμμετοχή του (ως βραβεύοντος ή βραβευόμενου) στους επικυρωτικούς μηχανισμούς του μεγαλύτερου μέρους της δεκαετίας του 1920. Οι τελευταίες διακρίσεις του ήταν η βράβευσή του στον Σεβαστοπούλειο Διαγωνισμό και στον Διαγωνισμό Διηγήματος του περιοδικού *Εσπερία* στο τέλος της δεκαετίας του 1910· βλ. Τ. Άγρας, «Η καμπάνα», εφ. *Εσπερία*, Έτος 4, ΑΦ. 169-170, 28 Μαρτίου και 4 Απριλίου 1919, σ. 205 και 218-221 αντίστοιχα.

⁵⁴ Βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 108.

⁵⁵ «Γιατί δεν με κάνουν ακαδημαϊκό, ενώ έχουν κάνει τόσους και τόσους που δεν αξίζουν πεντάρα; Γιατί δεν μου έδωσαν και το Αριστείο των Γραμμάτων ακόμη; Θα πεις πώς μ’ ενδιαφέρει αυτό; Πώς μειώνει την αξία μου; Όχι. Ε, λοιπόν, δεν ήθελα να μπω εις την Ακαδημία παρά για το πεντακοσάρικο που δίνεται για κάθε συνεδρίαση»· βλ. Θ. Προδρόμου, «Ρώμος Φιλύρας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β’, τχ. 44, 2/10/1937, σ. 15.

τους μιλεί για το βυζαντινό του θρόνο. Και του κρεμάγανε στο σακάκι του παράσημα από τενεκέδες ή από κουτιά των σιγαρέττων και του φορούσανε κορώνες από χρωματιστά χαρτιά! Και τον καρπαζώνανε.⁵⁶

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 8:

Η παρωδιακή αντιστροφή των επικυρωτικών μηχανισμών.
Οι ψευδο-παρασημοφορήσεις ως μέσο διαπόμπευσης του Ρ. Φιλύρα

Α) Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Υποθήκα» (1927)⁵⁷

«Όταν οι άνθρωποι θέλουν να πονεΐς,
μπορούνε με χίλιους τρόπους [...], Ρώμε Φιλύρα».

Β) «Τιμαί εις τον κ. Φιλύραν» [παρωδία δημοσιογραφικού άρθρου] (1924)⁵⁸

«Ο Αρχηγός του κόμματος της Εθνικής Παρασκευής, των Απόψεων και του Φεμινιστικού κ. Ρώμος Φιλύρας – Ι. Οικονομόπουλος, επίτιμος υποστράτηγος και πολιτευτής Αθηνών και Κορινθίας, πλην των πέντε Αγγλικών παρασήμων, δι' ών ετιμήθη προ μηνός, απονεμηθέντων αυτώ ιδιοχείρως παρά του Αγγλου υφυπουργού των Οικονομικών κ. Ραφλ Σονλάιτ, επαρασημοφορήθη και διά τεσσάρων Γαλλικών υπό του στρατηγού Γκυγιωμά. Και τα Γαλλικά είναι ανώτερα, τα εξής, Λουί Μπουρμπόν, παλαιόν, της Αυτοκρατορίας, Ανώτερος Πολεμικός Σταυρός (στρατιωτικής αξίας), Ταξιάρχης της Λεγεώνας της Τιμής και το παράσημον του Δουκός της Βυτεμβέργης». Σ. Σ. Βεβαιούμεν ότι το ανωτέρω χειρόγραφον παρεδόθη εις την σύνταξιν της “Δημοκρατίας” υπό προσώπου ξένου προς αυτήν. Το διαδοθέν ότι ανήκε εις τον κ. Ρώμον Φιλύραν ελέγχεται [ως] ανακριβές. Το γεγονός είναι ότι είδομεν τα αναφερόμενα παράσημα. Διά τους μη γνωρίζοντας σημειούμεν ότι του ενός η διακριτική ταινία ομοιάζει προς την παρεμφερή διακριτικήν του βαθμού υποδεκανέως, του άλλου προς χρυσοποίκιλτον βαθμόν αξιωματικού του Ναυτικού.

Ιδιαίτερος μεγαλοπρεπής είναι ο ανώτερος πολεμικός σταυρός (στρατιωτικής αξίας) ομοιάζων καταπληκτικώς προς τους συμβολικούς τοιούτους των βαπτίσεων. Το παράσημον «Λουί Μπουρμπόν» έχει και αυτό ταινίαν ομοιάζουσαν προς μενιδιάτικον μανδήλιον, δι' ό και είναι επί πλέον μεγαλεπήβολον. Τα παράσημα όλα ομού είναι ογκωδέστατα, φυλάσσονται δε επιμελώς. ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ. Καθ' ήν στιγμήν το φύλλον τίθεται υπό τα πιεστήρια ειδοποιήθημεν να μη δημοσιεύσωμεν την είδησιν της απονομής των παρασήμων καθ' όσον ο κ. Φιλύρας εκηρύχθη τας μεταμεσονεκτίους ώρας κατά των παρασήμων τα οποία υποκαίουν τον φθόνον και δημιουργούν οπωσδήποτε αντιζηλίαν. Λυπούμεθα διότι λόγω ... τεχνικών δυσχερειών δεν δυνάμεθα να εκτελέσωμεν την διαταγήν του κ. αρχηγού επιφυλασσόμενοι διά το μέλλον.

Αλλά και στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η αιτιολογική έκθεση που συνόδευε την απόρριψη των *Διηγημάτων* του Μυριβήλη από την Ακαδημία, ανέφερε ότι «ο ρεαλισμός [τους] φθάνει συχνά μέχρις ωμότητος» και ότι «ο νέος διηγηματογράφος παριστάνων την αθλιότητα του πολέμου δεν ηθέλησε να προσέξη και τας ευγενεστέρας απόψεις των πολεμικών αγώνων» (πρβλ. Κειμενικό Τεκμήριο 9).⁵⁹

⁵⁶ Βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 107 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

⁵⁷ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα*, ό.π., σ. 167.

⁵⁸ Βλ. «Τιμαί εις τον κ. Φιλύραν», εφ. *Δημοκρατία*, 8/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 377, σ. 8.

⁵⁹ Βλ. Π. Χ.[άρης], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 56, ό.π., σ. 312. Πρβλ. και την επιστολή του γενικού γραμματέα της Ακαδημίας, Σ. Μενάρδου, προς τον Γ. Κοτζιούλα, στην οποία αναφέρει: «εξετίμησα πολύ τα πολεμικά του διηγήματα [του Μυριβήλη], αλλά δεν ήτο δυνατόν να τον βραβεύσωμεν εις την Ακαδημίαν», στο: Ν. Μπάλτα (επιμ.), *Αγαπητέ Κοτζιούλα: η αλληλογραφία του ποιητή Γιώργου Κοτζιούλα (1927-1955)*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1994, σ. 31 (η επιστολή φέρει ημερομηνία: 27/10/1931).

ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ 9:

Τα όρια του φιλειρηνισμού και η διαχείριση της εθνικής ετερότητας.
Συγκριτική παρουσίαση δύο πολεμικών αφηγήσεων

Α) Α. Τανάγρας, «Το ημέρωμα του Τούρκου» (Βραβείο Στρατιωτικού Διηγήματος, 1915)⁶⁰

Όταν ο στρατός εμπήκε μέσα εις το χωριό ευρήκε φωτιές μόνον και χαλάσματα. [...] Το χωριουδάκι είχε ευρεθή στη μέση και απ' εδώ οι δικοί μας, απ' εκεί οι Τούρκοι, δεν άφηκαν τίποτα ορθό. [...] Ο επιλοχίας Μάνεσης [...], με καμιά εικοσαριά άνδρας, περνούσε προσεκτικά τους δρόμους [...]. Από μια καλύβη [...] ακούστηκαν έξαφνα να φθάνουν βογγητά. [...] Ήταν μια γριά Τούρκισσα [...], που καθώς είδε τους στρατιώτες, άρχισε να φωνάζει [...]. Τους γελούσαν βλέπετε τους φτωχούς ανθρώπους οι μεγάλοι των [...] ότι οι Έλληνες σφάζουν όσους βρουν εμπρός των [...]. «Πάψε κακοχρονιάχης! Τι φωνάζεις μωρή γριά μάγισσα έτσι; ποιος σ' επείραξε;» είπε κάποιος Κερκυραίος φαντάρος. Ο επιλοχίας έσκυψε απάνω στην γριά. «Για σταθήτε βρε παιδιά... είπε, ανάψτε ένα σπίρτο εδώ να ιδούμε αν είναι βαρεμένη. Άμα ιδώ γριούλα, θυμάμαι τη μάνα μου και μου πονάει η καρδιά. [...] Για κοιτάξετε παιδιά! είναι κανένας νοσοκόμος εδώ κοντά;». Και [...] επήραν την γριούλα και την έφεραν έξω από την πόρτα εις το φως του ηλίου ενώ εκείνη νομίζοντας πάντα ότι πάνε να την σφάζουν, εξακολουθούσε να σχίζη τον αέρα με φωνές [...]. «Α! να σου ειπά... μεγάλο στομάχι έχει ο κυρ επιλοχίας! είπε ένας μελαψός Μανιάτης, να πονοκεφαλάη γι' αυτή τη λυσσασμένη και να θέλη να την γιατρολογήση. Δεν ξέρω τι θα έκαναν οι Τούρκοι να έμπαιναν σε δικό μας χωριό». «Λοιπόν αυτό ακριβώς Σταθάκο είναι η διαφορά μας!... αποκρίθηκε ο υπαξιωματικός. Τι ήθελες να γίνωμε σαν τους Τούρκους και μεις; να σφάζωμε γυναίκες και παιδιά;... Αυτή η στολή που φορούμε είναι μια από τις πιο τιμημένες του κόσμου και όποιος την φορεί έχει μεγάλες ευθύνες και υποχρεώσεις...» [...]. Την ίδια στιγμή όμως μια τουφεκιά ακούστηκε [...] και μια σφαίρα εκτύπησε απάνω στις πλίθρες της καλύβας [...]. Ήταν ένας χωριανός Τούρκος [...]. «Σταθήτε μωρέ... μην τον σκοτώνετε...» είπε ο επιλοχίας [...]. «Ξέρεις τι λέει κυρ λοχία! είπε ένας φανταράκος απ' την Πόλη... του σφάζατε λέει την μητέρα του, άκουγε τις φωνές της που την σφάζατε και ντουφέκισε να σας σκοτώση». «[...] Μωρέ δεν του τραβάτε μια με το Μάνλιχερ να πάη στο διάολο!...». Ο επιλοχίας όμως επενέβηκε. «Α! ο γιος της γριάς είναι;... είπε. Καλά. Τότε φέρτε τον εδώ». [...] Η γριά [...] βλέποντας το παιδί της, άπλωσε με ένα ξεφωνητό το χέρι της, τον ετράβηξε κοντά της και άρχισαν και οι δυο τους ροδάνι τα Τούρκικα. [...] Και τότε εκείνος εσηκώθηκε, έπεσε ντροπιασμένος στα πόδια του υπαξιωματικού [...] και έπειτα αγκαλιάζοντας τα γόνατά του άρχισε να τα φιλή [...]. «Μωρέ σαν καλό είναι να κάνη κανείς το καλό...».

Β) Σ. Μυριβήλης, «Πόλεμος» (από τα απορριφθέντα υποψήφια για το Έπαθλο Βικέλα, 1928)⁶¹

[Ο] αρχιστράτηγος, που 'τανε ο ίδιος ο γιος του Βασιλιά, διάταξε: Όλα τα Σταροχώρια να καούν συθέμελα, [...]. Κι όλοι οι χωριάτες από δεκάξη χρονώ κι απάνω να ντουφεκιστούνε. [...] Χυθήκαμε μες τα χωριά σαν ένα μεγάλο τσούρμιο λυσσασμένων ζώων, που [...] τα δόντια τους χτυπούσανε απ' την πείνα της εκδίκησης. [...] Οι πióτεροι χωριάτες, ξέροντας την τιμωρία που τους περίμενε για τη μπαμπεσιά τους, αδειάσανε το χωριό και φύγανε όπως-όπως [...]. Μα απόμειναν και καμπόσοι. [...] Θυμάμαι μια νύχτα, [...] που πέρασα μέσα σ' ένα απ' αυτά τα Σταροχώρια, σ' ένα τούρκικο σπίτι. [...] Ένας απηλός γέρος φάνηκε μέσα στο φωτισμένο τετράγωνο της ανοιχτής πόρτας. «Μη με σκοτώσετε, γύρισε και μας είπε. Είμαι γέρος». «Δε θα σε πειράζουμε, του 'πα. Εμείς δε σκοτώνουμε γέρους. Είναι άλλος κανένας κρυμμένος μες στο σπίτι;». [...] Ο γέρος ορκιζούτανε. [...] Κανένας άλλος απ' αυτόν δεν είχε απομείνει μες στο σπίτι. [...] Ξαφνικά [...] απ' το κάτω πάτωμα ακούστηκαν φωνές [...]. «Αμάν. Είναι οι κόρες μου! [...] Λυπηθείτε μας... [...]». [...] Ο ανθυπασπιστής ο Τζουμέρκας [...] άρπαξε τη μια την κοπέλα απ' τη μέση, γαντζώνοντας τα πλατιά του δάχτυλα στον κόρφο της κι έκανε, μιλώντας με δυσκολία. «Χε, χε, χε... Έλα δω εσύ, κουζούμ... Την άλλη σας την αφήνω, μας είπε, χειρονομώντας με το λεύτερο χέρι. Γλεντήστε τις, μωρέ, τις σκύλες! Αυτοί γλέντησαν με τ' αγόρια μας κι εμείς θ' αφήσουμε τέτοια τυχερά; Βουτάτε την, μωρέ, που χάσκετε!». Ξεκίνησε για τη διπλανή κάμαρη σέρνοντας μαζί του το κορίτσι που χτυπιούτανε και σπάραζε αλαλιασμένο [...]. Οι φαντάροι χύμηξαν απάνου στην άλλη, σα νηστικά σκυλιά πάνου σ' ένα κομμάτι κρέας. Οι κοπέλες τσίριζαν. Ο γέρος χτυπούσε το κεφάλι του στον τοίχο βογγώντας σιγά σιγά. «Σκοτώστε με... Σκοτώστε με... αμάν σκοτώστε με...». [...] Από τότες χρόνια πέρασαν και διαβαίνουν ολοένα. Όμως μέσα μου κάθεται μια κρύα γαλάζια ματιά. Τη νιώθω που απόμεινε μέσα μου ακίνητη, στυλωμένη και αθάνατη. Ζει και υπάρχει μέσα στο αίμα μου, σα μόλεμα και σαν αρρώστια.

⁶⁰ Βλ. Α. Τανάγρας, «Το ημέρωμα του Τούρκου», ό.π., σ. 183.

⁶¹ Βλ. Σ. Μυριβήλης, *Διηγήματα*, τυπ. εφ. «Ταχυδρόμος», Μυτιλήνη 1928.

Τέλος, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας Μεταξά, η απόρριψη της πρότασης της αρμόδιας κριτικής επιτροπής για βράβευση των *Παραστρατημένων* της Νάκου και της *Αργώς* του Θεοτοκά από την Ακαδημία, έγινε με την αιτιολογία ότι το πρώτο ήταν «ανήθικο» και το δεύτερο «αριστερό». ⁶² Την ίδια περίοδο αποκλείστηκε και ο *Γιούγκερμαν* του Καραγάτση από τα κρατικά βραβεία λόγω των τολμηρών σεξουαλικών σκηνών που θεωρήθηκε πως περιείχε. ⁶³

Από τα παραπάνω γεννάται, συνεπώς, το ερώτημα περί των νέων ορίων που ετίθεντο στον θεσμικώς αποδεκτό αμφισβητησιακό λόγο. Πρώτα απ' όλα, από τα τέλη ακόμη της δεκαετίας του 1910 παρατηρούμε μια πρώτη φάση θεσμικής επικύρωσης της λίγο-πολύ ανεπηρέαστης από το «πατριωτικό ιδανικό» ατομικής ηθικής, την οποία κόμιζε η λυρική και συμβολιστική ποίηση του Γρυπάρη, του Μαλακάση και του Χατζόπουλου. ⁶⁴ Λίγο αργότερα η Ακαδημία προχωρούσε σε μια δεύτερη κίνηση επικύρωσης του χαμηλόφωνου «λυρισμού του εγώ», με βραβεύσεις όπως εκείνες του Αθάνα, του Λαύρα-Πετιμεζά, της Μυρτιώτισσας και του Πορφύρα. Στις αιτιολογικές αναφορές, που συνόδευαν τέτοιου τύπου βραβεύσεις, βρίσκουμε για πρώτη ίσως φορά μια τόσο ανοιχτή θεσμική αναγνώριση της «αρητόρευτης λυρικής εξομολόγησης» (καθώς διαβάζουμε στο πιο κάτω απόσπασμα) ως αποδεκτού ποιητικού τρόπου για την αισθητική επεξεργασία πεσιμιστικών συναισθημάτων (όπως «τον ατομικόν και τον ξένον πόνον»):

Την νέαν σειράν των ποιημάτων της [Μυρτιώτισσας] [...] διακρίνει το αυτό ειλικρινές, μελαγχολικόν αίσθημα, η αυτή ερασμία απλότης και η αυτή λιτότης και αγνότης των εκφραστικών μέσων, τα οποία διακρίνουν και τα προγενέστερα έργα της ποιητρίας. Είτε εκφράζει τον ατομικόν της πόνον η ποιήτρια [...] είτε εκφεύγει απ' αυτόν, διά να πονέση τον ξένον πόνον [...] ο πόνος της είναι ευγενώς συγκρατημένος, διακριτικός, αρητόρευτος, ήτοι ποιητικός, εκφραζόμενος εις ευδιακρίτους εικόνας, τας οποίας ζωντανεύει γλαφυρός και μελωδικός στίχος. Με μίαν λέξιν τα “Δώρα της Αγάπης” θα ηδύναντο να χαρακτηρισθούν ως λυρικά εξομολογήσεις [...] τας οποίας

⁶² Βλ. «Σημειώματα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, ό.π.: W., «Επίκαιρα θέματα: Η Ακαδημία και τα βραβεία της», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, ό.π.

⁶³ Βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30/4/1939, ό.π. Ας σημειωθεί εδώ επιπλέον ότι στην επί Μεταξά δημόσια καύση των θεωρούμενων ως αντεθνικών βιβλίων είχαν περιληφθεί τα αντιμιλιταριστικά βιβλία του Βρεττάκου και του Μυριβήλη, δύο συγγραφέων, που λίγα χρόνια αργότερα επρόκειτο να βραβευθούν για άλλα τους έργα από το μεταξικό καθεστώς. Για την καύση του έργου *Πόλεμος* του Βρεττάκου: βλ. Α. Γκότοβος, «Ο αντιπολεμικός Βρεττάκος», στο: Π. Παντελεάκης (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τον ποιητή Νικηφόρο Βρεττάκο (Σπάρτη, 18-21 Μαΐου 2001)*, Αρχείο Νικηφόρου Βρεττάκου, Εταιρεία των Φίλων του Μυστρά και της Ιστορίας του, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σπάρτης, Αθήνα 2004, σ. 17-28.

⁶⁴ Περισσότερα για αυτήν την ομάδα συγγραφέων, στο: Α. Καστρινάκη, «“Ο ποιητής είν’ ο μεγάλος πατριώτης!” η ήττα του '97 και η ανάδυση μιας νέας καλλιτεχνικής συνείδησης», στο: *Ο πόλεμος του 1897*, Πρακτικά συνεδρίου, 4-5 Δεκεμβρίου 1997, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1999, σ. 193-214.

όμως διακρίνει μία επανθούσα μουσική χάρις, αχώριστος από οιαδήποτε έμπνευσίν της.⁶⁵

Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των *Πενθίμων* του Λιβαδά, που βραβεύτηκαν στον Φιλαδέλφειο του 1929. «Πνεύμα απαισιοδοξίας», παρατηρούσε η επιτροπή, «πνέει απ' αρχής μέχρι τέλους, αλλά ουχί υποκειμενικόν, αλλά με αντικειμενικήν διατύπωσιν, πνεύμα διδάσκον και μαστιγώνον, πνεύμα ερευνητικόν εισχωρούν εις όλας τας πτυχάς της ανθρωπίνης ψυχής».⁶⁶ Τα βραβεία του «Παρνασσού» και της Ακαδημίας έρχονταν έτσι να επικυρώσουν ως νέα ποιητική αξία έναν εκφραστικά λιτό και περιεκτικό, άμεσο ελεγειακό λυρισμό: «εις τας συντόμους και περιεκτικάς ζωγραφίας του», παρατηρούσε η ακαδημαϊκή επιτροπή για τον Αθάνα, «έγνω να εγγίση και να κινήση [...] συμβάντα και περιπετείας, αι οποίαι, απλαί και συνήθεις, ζωογονούνται και συγκρατούνται ενδιαφέρονσαι».⁶⁷ Η αμεσότητα στη μετάδοση της «άδολης» συγκίνησης και στην αποτύπωση της υπαρξιακής αγωνίας αναγνωριζόταν, συνεπώς, ως ένα έγκριτο αξιολογικό κριτήριο για τις λογοτεχνικές επιδόσεις.⁶⁸

Πιο σύνθετη ήταν, όμως, η διαδικασία επικύρωσης των έργων που αξιοποιούσαν αυτήν τη νέα τεχνοτροπία για μια πιο άμεση αμφισβήτηση της αστικής ηθικής και που εκ θέσεως δεν ήταν εύκολο να αναγνωριστούν από τους υπάρχοντες επικυρωτικούς μηχανισμούς. Γι' αυτές τις περιπτώσεις αντιμιλιταριστικής ή χαμσουνικά και μπωντλαιρικά «παρακμιακής» λογοτεχνικής παραγωγής, καθώς και για έργα που επανέφεραν το κοινωνικό αίτημα για απενοχοποίηση του ηδονιστικού αισθησιασμού,⁶⁹ είχε, καθώς φαίνεται, διαμορφωθεί μια νέα κριτική «γραμμή», που διαφοροποιούνταν αισθητά από την εξ ορισμού απορριπτική στάση της Ακαδημίας, σε μια προσπάθεια να προσδιοριστούν με περισσότερη ακρίβεια τα όρια της θεσμικά αποδεκτής κοινωνικής

⁶⁵ Βλ. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 38.

⁶⁶ Βλ. «Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός» και «Η κρίσις του Φιλαδελφείου διαγωνισμού», εφ. *Πρωΐα*, 9 και 10 Μαΐου 1929, ό.π.: «Ο Ποιητικός Διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 9/5/1929, ό.π.

⁶⁷ Βλ. *ΠΑΑ*, τμ. 8 (1933), σ. 39.

⁶⁸ Αυτό το χαρακτηριστικό ξεχώρισε, για παράδειγμα, η επιτροπή του Φιλαδελφείου και στα έργα του Δάφνη και του Βουτιεριδίη· βλ. «Οι βραβευθέντες του Φιλαδελφείου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, ό.π.: «Ο Φιλαδέλφειος Αγών. Τα υποβληθέντα έργα. Η κρίσις της επιτροπής», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου, 1-4 Ιουνίου 1920, ό.π.: «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, ό.π.

⁶⁹ Για τα έργα αυτής της τάσης, βλ. Χ. Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 29-83· της ίδιας, «Περί Αλητισμού», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 33-34, Ιούλιος-Αύγουστος 1987 σ. 66-69· Κ. Κωστίου, «Ο Σκαρίμπας της φυγής και της περιπλάνησης: η μαρτυρία του πεζογραφικού του έργου», περ. *Λέξη*, τχ. 68, Οκτώβριος 1987, σ. 772· Μ. Πολυχρονά, «Οι αλήτες του Κνουτ Χάμσουν και οι συνοδοιπόροι τους στην πεζογραφία του Μεσοπολέμου», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ' Συνεδρίου της Ε.Ε.Ν.Σ.*, ό.π., πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=164#_ftn26 [τελευταία προσπέλαση: 9/7/2015].

αμφισβήτησης. Ένα «άνοιγμα» προς αυτήν την κατεύθυνση παρατηρείται στους ιδιωτικούς διαγωνισμούς της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας, διά των οποίων αναγνωριζόταν η άλλοτε ρεαλιστική και άλλοτε εσωτερικά εστιασμένη –και στις περισσότερες περιπτώσεις λυρική– αφηγηματική αποτύπωση της πολεμικής αθλιότητας και της μεσοπολεμικής παρακμής (όπως λ.χ. στα έργα των Γαλανού, Δεστούνη, Καραϊσκάκη,⁷⁰ Μυριβήλη, Νάρη, Νικολαΐδη, Φαλταίτς, Φρέρη ή στο ανώνυμα υποβληθέν στον διαγωνισμό της *Νέας Εστίας* «Ο άνθρωπος και το ζο»).⁷¹ Στο μυθοπλαστικό σύμπαν αυτής της παραγωγής κυριαρχούσαν ατομικότητες μικροαστικές (όπως ο «Νοικοκυράκος» του Φρέρη, ή η καθαρίστρια και οι ραφτάδες στα έργα των Νικολαΐδη και Γαλανού), ανίκανες για υψηλά ιδανικά, συνειδητά ή ασύνειδα ασύμβατες με το σύγχρονο αστικό περιβάλλον και την πολεμική συνθήκη, πρόσωπα αντι-ηρωικά, που στις περισσότερες περιπτώσεις έμοιαζαν να οφείλουν τον αντι-αστικό τους χαρακτήρα σε αντίστοιχα χαμσουνικά πρότυπα και κάποτε σε ένα κράμα συντηρητικού και σοσιαλιζόντος μικροαστικού αντικαπιταλισμού.⁷² Υπ’ αυτήν την έννοια, τα εν λόγω έργα έρχονταν να συμπληρώσουν τα «οριζόντια» γεωγραφικά ανοίγματα της μεσοπολεμικής λογοτεχνικής παραγωγής με «κάθετες» αναζητήσεις του ταξικού κοινωνικού χώρου. Από άλλες οδούς έρχονταν να συμπληρώσουν αυτό το αμφισβητησιακό κλίμα και έργα, όπως το *Πρίγκηπες* του Καστανάκη, που θεωρήθηκε, λ.χ., πως είχε συμβάλει στη χαρτογράφηση της ανώτερης αστικής ηθικής («Η υπόθεσή του πλέκεται γύρω από τη ζωή και το χαρακτήρα ανθρώπων μορφωμένων, που είναι κιόλας αντιπροσωπευτικοί τύποι της ανώτερης κοινωνικής

⁷⁰ Στη φάση αυτή η Σ. Καραϊσκάκη ήταν μία μαχόμενη σοσιαλίστρια συνεργαζόμενη με τους *Νέους Βωμούς* και αργότερα με τους *Νέους Πρωτοπόρους*. Από τις αρχές, όμως, της δεκαετίας του 1930 και εξής υπηρέτησε πιστά την εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα: το 1933 διορίστηκε σύμβουλος του χιτλερικού Υπουργείου Προπαγάνδας, ενώ επί Μεταξά αρθρογραφούσε στη *Νεολαία* της ΕΟΝ. Στην Κατοχή διορίστηκε στη γερμανική πρεσβεία της Αθήνας ως σύμβουλος Τύπου και Διαφώτισης· βλ. Β. Ποσάντζη, «Η μαχόμενη δημοτικίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη και η σχέση της με τον εθνικοσοσιαλισμό. Συνέχεια ή ρήξη; Η αλληλογραφία με τον Στρατή Δούκα», στο: *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 4, σ. 475-488.

⁷¹ Περισσότερα για τις υποθέσεις και την τεχντροπία αυτών των έργων, στα: Γ. Ξερόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας”: εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 14/38, 15/7/1928, σ. 665-667· «Διαγωνισμός για μυθιστόρημα», περ. *Νουμάς*, τχ. 785, ό.π.: Κ. Μπασιτιάς, «Τα οχτώ διηγήματα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π.

⁷² Περισσότερα για τον Β. Φρέρη, στο: Δ. Νικορέτζος, «Αθησαύριστες επιστολές του Γρηγορίου Ξερόπουλου στον Βελισσάριο Φρέρη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 134, τχ. 1584, 1/7/1993, σ. 874-880. Για άλλα δείγματα αυτής της τάσης, βλ. τις κριτικές: Κ. Παράσχος, «Τα νέα βιβλία - Αγάπη ονειρόπλεκτη», εφ. *Βραδινή*, ό.π.: Κ. Μπασιτιάς, «Τα οχτώ διηγήματα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, ό.π.: Θ. Νάρης, «Στρατιωτικά διηγήματα: Νυχτερινός σκοπός», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 562-565. Γενικώς για το χαμσουνικό πρότυπο, βλ. Α. Καστρινάκη, «Ο Χαμσουνικός πυρετός και οι υποτροπές του», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ' Συνεδρίου της Ε.Ε.Ν.Σ.*, ό.π., πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=163 [τελευταία προσπέλαση: 6/7/2015].

τάξης»⁷³. Τα διηγήματα των δημοσιογράφων Κύρου και Ευστρατιάδη ή της Δίπλα-Μαλάμου εξελέγησαν, αντίθετα, ως αντιπροσωπευτικά του μικροαστικού και λαϊκού πολιτισμικού κώδικα:

Τα διηγήματα αυτά [του Κύρου] περιγράφοντα την ζώην της μεσαίας τάξεως της αγωνιζομένης να κατακτήση μίαν κοινωνικήν θέσιν, χαρακτηρίζονται – κατά τον εισηγητήν– από το μελετημένον των λεπτομερειών των και την φυσικήν των γλώσσων. [...] [Τα διηγήματα του Ευστρατιάδη] διακρίνονται διά την απλήν και ομαλήν σύνθεσιν και την πιστήν απόδοσιν ηρέμων πρωτογενών ψυχών. [...] [Στα διηγήματά της] η γνωστή ποιήτρια [Δίπλα-Μαλάμου] παρουσιάζει με ολίγας, αλλ' ασφαλείς γραμμάς την ζώην των λαϊκών τύπων.⁷⁴

Με τον τρόπο αυτό συντελούνταν η εκ νέου λογοτεχνική χαρτογράφηση του «ένοχου» (όπως θα λέγαμε ακολουθώντας την κριτική σκοπιά εκείνης της εποχής) αστικού χώρου, που ερχόταν να συμπληρώσει τις «ταξιδιωτικές» ή ηθογραφικές ανακαλύψεις του «αγνού» επαρχιακού αγροτικού τοπίου. Βέβαια τα πρώτα «ανοίγματα» στην κοινωνική ετερότητα παρατηρούνται και πάλι πιο νωρίς, στα τέλη της δεκαετίας του 1910, όταν η εγχώρια και διεθνής ιστορική συγκυρία είχε ευνοήσει την ιδεολογική σύγκλιση και πολιτική συμπόρευση των εκπροσώπων του φιλελευθερισμού και της σοσιαλδημοκρατίας.⁷⁵ Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ενταχθεί η φαινομενικά παράδοξη κοινωνική πρακτική ορισμένων από τους κορυφαίους συγγραφείς της σοσιαλιστικής διανοήσης κατά τη διάρκεια της τριετίας 1917-1920.⁷⁶ Ως τέτοια εννοώ την αποδοχή, για παράδειγμα, από τον

⁷³ Βλ. «Διαγωνισμός για μυθιστόρημα», περ. *Νουμάς*, τχ. 785, ό.π.

⁷⁴ Βλ. «Ο χθεσινός πανηγυρισμός της Εθνικής Εορτής», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1930, ό.π.

⁷⁵ Η εξέλιξη αυτή εντασσόταν στο πλαίσιο των ευρύτερων ανακατατάξεων, που προκάλεσε ο πόλεμος στο διεθνές σοσιαλιστικό κίνημα. Το 1915, μετά τη Διεθνή Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη του Zimmerwald, άρχισαν να εκδηλώνονται οι πρώτες διχαστικές τάσεις λόγω της όλο και πιο βαθιάς ρήξης μεταξύ των εξτρεμιστικών και των μετριοπαθών υπο-ομάδων του κινήματος, ενώ τον Απρίλιο του 1916 στη Β' Σύνοδο της Σοσιαλιστικής Συνδιάσκεψης ήταν φανερή η συγκρουσιακή σχέση μεταξύ της σοσιαλεπαναστατικής και της σοσιαλπατριωτικής πτέρυγας. Στην Ελλάδα η ριζοσπαστική τάση εκφράστηκε κυρίως από τη Φεντερασιόν και τον Μπεναρόγια, που είχαν αναπτύξει μία έντονη αντιπολεμική δραστηριότητα. Από την άλλη, η σταθερά πλειοψηφική ρεβιζιονιστική τάση, που εκφραζόταν κυρίως από το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών και Πειραιώς, τον Δρακούλη και τον Γιαννιό συνέκλινε όλο και περισσότερο με τη βενιζελική πολιτική. Παρ' όλα αυτά με τη λήξη του πολέμου και την ισχυρή επίδραση της Ρωσικής Επανάστασης, η προϊούσα κοινωνική δυσαρέσκεια και το κύμα αμφισβήτησης των αστικών αξιών προκάλεσαν μία παγκόσμια μετατόπιση του φιλελευθερισμού προς τα αριστερά, με αποτέλεσμα η αντιπολεμική τάση να προωθείται σταδιακά στους κύκλους των φιλελευθέρων και σοσιαλδημοκρατών· βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, ό.π., σ. 59-129· Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, ό.π., σ. 23-24 και 31-32· του ίδιου, «Η σοσιαλιστική σκέψη από την επίκληση του Ρήγα στην ενηλικίωση του ΚΚΕ», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τμ. 6, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 255-266.

⁷⁶ Για την ερμηνεία αυτής της παραδοξότητας, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη –πέρα από το γενικό πολιτικό πλαίσιο– και οι οξείες βιοποριστικές δυσχέρειες, τις οποίες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι συγκεκριμένοι συγγραφείς. Την περίοδο 1917-1918, ο Ταγκόπουλος λ.χ. περιέπεσε σε δεινή οικονομική κατάσταση έπειτα από τη διακοπή κυκλοφορίας του *Νουμά* και έφθασε να αναζητά «δημοσιογραφική δουλειά παντού»· βλ. Δ. Π. Ταγκόπουλος, *Φιλολογικά Πορτρέτα*, επιμ.: Κ. Καφαντάρης, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σ. 130.

Θεοτόκη ενός παρασήμου, που λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα είχε απορρίψει, καθώς και τις διοικητικές υπηρεσίες που προσέφεραν στη βενιζελική κυβέρνηση αυτής της περιόδου συγγραφείς, όπως ο Βουτυράς, ο Θεοτόκης, ο Ταγκόπουλος και ο Χατζόπουλος –και μάλιστα διά μέσου της κατεξοχήν αυταρχικά παρεμβαίνουσας στην καλλιτεχνική ελευθερία διοικητικής αρχής, που ήταν το Γραφείο Προληπτικής Λογοκρισίας.⁷⁷ Η κοινωνική αναβάθμιση της σοσιαλιστικής διανόησης επισημοποιούνταν με τις παρασημοφορήσεις και τις μετέπειτα βραβεύσεις των πιο χαρακτηριστικών εκπροσώπων της, σηματοδοτώντας έτσι το όριο της προς τα αριστερά αξιακής διεύρυνσης του συγκροτούμενου λογοτεχνικού κανόνα: στα έργα των εν λόγω συγγραφέων κυριαρχούν προσωπικότητες χαρισματικές, αλλά συνήθως ηττημένες ή εγκλωβισμένες σε κοινωνικά αδιέξοδα, για την υπέρβαση ή διαχείριση των οποίων προτείνεται –μέσα από την εκάστοτε αφηγηματική έκβαση– μια συγκροτημένη ατομική ηθική, στο επίκεντρο της οποίας δεσπόζει η έννοια της πνευματικής ελευθερίας.⁷⁸

Παρεμφερείς είναι οι πληροφορίες, που προκύπτουν από τα βιογραφικά δεδομένα και των υπόλοιπων συγγραφέων. Μαζί με την αφνίδια επιδείνωση του οικονομικού τους status θα πρέπει επίσης να συνυπολογιστεί η απογοήτευσή τους από τη διάσπαση του σοσιαλιστικού κινήματος και από την έλλειψη αποτελεσματικότητας στην αμφισβήτηση της κυρίαρχης τότε εθνικιστικής ιδεολογίας· βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 17-25, 40-41 και σ. 55-56, σημ. 46. Παρ' όλα αυτά η ερμηνευτική βαρύτητα θα πρέπει νομίζω να δοθεί περισσότερο στις ευρείες δομικές και αξιακές μεταβολές που παρατηρούνται στην πολεμική και «μεταπολεμική» περίοδο και λιγότερο σε μία βιογραφικά και ψυχογραφικά εστιασμένη περιπτώσιολογία. Περισσότερα για αυτό το ζήτημα στο άρθρο της Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Η ένταξη σοσιαλιστών διανοουμένων στο κίνημα του βενιζελισμού», στο: Γ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χατζηωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, *ό.π.*, σ. 319.

⁷⁷ Διαβάζουμε σχετικά στον *Νουμά*: «Για την ιστορία, προσθέτουμε πως το περασμένο φύλλο του “Νουμά” το λογόκρινε ο υπάλληλος της Προληπτικής Λογοκρισίας κ. Δημοσθένης Βουτυράς»· βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», *περ. Νουμάς*, τχ. 643, 3/8/1919, σ. 517. Για την περίπτωση του Χατζόπουλου, βλ. «Γράμματα και τέχνα», *περ. Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, *ό.π.*, σ. 47. Η περίπτωση Ταγκόπουλου είναι λιγότερο γνωστή: τον Μάρτιο του 1919 ο Ταγκόπουλος παραπέμφθηκε στο Στρατοδικείο με την κατηγορία ότι ως υπάλληλος της Προληπτικής Λογοκρισίας από πρόθεση δεν είχε «κόψει» κάποιο άρθρο του δημοσιογράφου Ο. Ευελπίδη, που αμφισβητούσε τα δικαιώματα του βασιλιά Αλέξανδρου για το Θρόνο. Ο Διευθυντής της Λογοκρισίας Φ. Βαβίλης κατέθεσε στο δικαστήριο ότι ενώ είχε υποδείξει στον Ταγκόπουλο –που «διά πρώτην φοράν ανελάμβανεν υπηρεσίαν εις τα γραφεία της ανασυσταθείσης Προληπτικής Λογοκρισίας» και ταυτόχρονα αρθρογραφούσε στην εφημερίδα του Ευελπίδη– την ιδεολογική μετατόπιση των άρθρων του δημοσιογράφου προς μια υβριστική και λαϊκιστική αντιπολιτευτική ρητορική, εκείνος αδιαφόρησε και του απέκρυψε το εναντίον του βασιλιά άρθρο· βλ. «Ο διευθυντής της “Αθηναϊκής” εις το Στρατοδικείον. Όλα τα πρακτικά της δίκης», *εφ. Αθηναϊκή*, 2/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 27, σ. 1-2· βλ. επίσης: Χ. Λ. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα»*, *ό.π.*, σ. 45, σημ. 11. Ο Θεοτόκης ανέλαβε τη διεύθυνση της αρχής για δύο μόνο ημέρες· βλ. το λήμμα για τον Θεοτόκη στον επίσημο ιστότοπο του Ε.Κε.Βι.: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=186> [τελευταία προσπέλαση: 6/12/2015]. Την ίδια, άλλωστε, εποχή, η προσωρινή κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας διόρισε τον Ν. Γιαννιό στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας· βλ. Π. Νούτσος, *Νίκος Γιαννιός*, *ό.π.*, σ. 23-32· Θ. Μπενάκης, «Σοσιαλιστές και εξωτερική πολιτική. Ο Νικόλαος Γιαννιός και το υπόμνημα στο διεθνές σοσιαλιστικό γραφείο (1918)», *περ. Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, τχ. 39-40, Άνοιξη-Χειμώνας 1996, σ. 76-78.

⁷⁸ Για μια ανάλυση της αφηγηματικής μυθοπλασίας του Θεοτόκη, που εστιάζεται σε αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό, βλ. D. Tziovas, *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, εκδ. Lexington Books, Lanham/Boulder/New York/Oxford 2003, σ. 105-106 και 109-110. Για μια ανάλυση

Οι βραβεύσεις, μέσω των οποίων επιχειρούνταν η –μέχρις ενός σημείου– αναγνώριση της γυναικείας λογοτεχνίας, συνέβαλαν επίσης στις συντελούμενες ανακατανομές της αξιακής ιεραρχίας. Παρότι στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, από το 1920 μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1930, η συμμετοχή των γυναικών στη λογοτεχνική συγγραφική δραστηριότητα είχε γίνει αρκετά αισθητή, η ανάγκη για σύσταση Γυναικείου Συλλόγου Γραμμάτων και Τεχνών (1937) και για τη διεξαγωγή διαγωνισμού για την προώθηση της γυναικείας λογοτεχνίας (1939) στο τέλος του Μεσοπολέμου φανερώνει πως το «γυναικείο ζήτημα» παρέμενε ακόμη και τότε ανοιχτό.⁷⁹ Η σύγκριση των δεδομένων που προκύπτουν από τις μεσοπολεμικές βραβεύσεις με τα αντίστοιχα δεδομένα της δεκαετίας του 1910 φανερώνει έναν βαθμό προόδου στη θεσμική κατοχύρωση του «γυναικείου ζητήματος». Κατά τη δεκαετία του 1910 δύο μόνο γυναίκες είχαν κατορθώσει να αποσπάσουν τιμητικές διακρίσεις. Πιο συγκεκριμένα, η επιτυχία δύο νεαρών γυναικών, της Νεγρεπόντη και της Σταματέλλου, στον πρώτο στρατιωτικό διαγωνισμό του 1914 (Πίνακας 1.12) είχε χαιρετιστεί –με σαφώς συγκρατημένη φρασεολογία– ως δείγμα στοιχειώδους κοινωνικής προόδου.⁸⁰ Τέσσερα χρόνια αργότερα η Νεγρεπόντη γινόταν η πρώτη παρασημοφορηθείσα ελληνίδα συγγραφέας στην ιστορία του ελληνικού κράτους (Πίνακας 1.3).⁸¹ Στη διάρκεια, αντίθετα, του Μεσοπολέμου κατέστη σαφής η πρόθεση της άρχουσας διανοήσης όχι μόνο για την ευρύτερη αναγνώριση της ήδη διακεκριμένης γυναικείας λογοτεχνίας (Ε. Αθηναία, Π. Δέλτα, Α. Παπαδοπούλου, Κ. Παρρέν), αλλά και για την ανάδειξη νέων, ανερχόμενων «φωνών». Μέσα από τους διαγωνισμούς και τα βραβεία

της σοσιαλιστικής αισθητικής θεωρίας του Κ. Χατζόπουλου με βάση την κριτική του διαμάχη με τον Π. Νιρβάνα στα τέλη της δεκαετίας 1900-1910, βλ. Γ. Λαδογιάννη, *Επί σκηνής ο λόγος*, ό.π., σ. 203-220. Δείγματα αυτής της υποκειμενικής σοσιαλιστικής ηθικής μπορεί κανείς να δει στο διήγημα «Ζωή», αλλά πολύ περισσότερο στον «Πύργο του Αλιβέρη», όπου ο ήρωας προδίδει τον νεανικό αισθητικό ρομαντισμό του για χάρη μιας τυπικά αστικής κοινωνικής επιβίωσης· βλ. Κ. Χατζόπουλος, *Το όνειρο της Κλάρας και άλλα διηγήματα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 137-148, 165-188.

⁷⁹ Σε ό,τι αφορά τις αρχές του Μεσοπολέμου, η ανθολογία διηγημάτων του Κ. Σκόκου (1920) αποτυπώνει μικρή μόνο αύξηση στο ποσοστό της παραχθείσας από γυναίκες πεζογραφίας σε σχέση με την ανθολογία του Κασδόνη (1898)· βλ. Κ. Κωστίου-Ν. Φαλαγκάς (επιμ.), *Το ελληνικόν διήγημα· η Ανθολογία του Κωνστ. Φ. Σκόκου*, τμ. 1, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014, σ. 27. Για τον Γυναικείο Σύλλογο Γραμμάτων και Τεχνών, βλ. Σ. Βασιλείου, «Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, ό.π.

⁸⁰ Βλ. «Τα πολεμικά ποιήματα», εφ. *Αθήναι*, 11/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 263/5172, σ. 2· «Αι βραβευθείσαι», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, ό.π.· Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Στρατιωτικά τραγούδια», ό.π. Η άποψη του Ξενόπουλου ήταν πως τα τραγούδια των ποιητριών ήταν τα πιο επιτυχημένα και τα πιο κατάλληλα για στρατιωτική χρήση: «Τι να σημαίνει τούτο; ότι αι ποιήτριάι μας είναι ανώτεροι από τους ποιητάς; Θα ήτο υπερβολή. Ας είπωμεν απλώς ότι, με την γυναικείαν διαίθησιν, ξεύρουν να εκτελούν καλύτερα τας φιλολογικάς παραγγελίας»· βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Παρατρέγωδα», ό.π.

⁸¹ Η ταχεία κοινωνική ανέλιξη της Νεγρεπόντη, κόρης του υψηλόβαθμου βενιζελικού αξιωματικού και πολιτικού Μιλτιάδη Νεγρεπόντη, ήταν εντυπωσιακή, αν αναλογιστεί κανείς ότι την εποχή της παρασημοφόρησής της ήταν μόλις είκοσι δύο ετών.

αυτής της περιόδου αναδείχθηκαν, έτσι, άλλες δέκα εννέα –λιγότερο ή περισσότερο γνωστές σήμερα– γυναίκες συγγραφείς.⁸² Ενδεικτικό της συγκεκριμένης τάσης είναι και το ακόλουθο σχόλιο του Δροσίνη, που φανερώνει ταυτόχρονα και το συντηρητικό πνεύμα, με το οποίο η ακαδημαϊκή διανόηση αντιμετώπιζε αυτήν την εξέλιξη: «Χειμωνιάτικη νύχτα του 1934 στο σπίτι της Κηφισιάς. [...] Συζήτηση για τα βραβεία της Ακαδημίας και τις ενέργειες του ενός και του άλλου, ή της μιας και της άλλης, γιατί διαγωνίζονταν περισσότερο διανοούμενες, κατά το ανούσιο όνομα που εδόθηκε στις γυναίκες όσες κουτσά στραβά γράφουν».⁸³ Σημαντική για τα μέτρα της εποχής (αλλά πάντοτε αισθητά μειωψηφική) ήταν η παρουσία των γυναικών και στις κριτικές επιτροπές των (ιδιωτικών κυρίως) διαγωνισμών (Α. Αλαφούζου, Ά. Θρύλος, Γ. Καζαντζάκη, Λ. Νάκου, Σ. Παπαδάκη, Τ. Σταύρου, Φ. Χατζιδάκη –βλ. Πίνακες 4.11, 4.14), ενώ έργα όπως η «Καταδικασμένη» του Μ. Νικολαΐδη φανέρωναν πως ο τύπος της κοινωνικά καταπιεσμένης σύγχρονης γυναίκας των πόλεων είχε πλέον συμπεριληφθεί στη θεματολογία της δυνάμει βραβευόμενης μεσοπολεμικής πεζογραφίας.⁸⁴

Βέβαια, παρότι τα δεδομένα φανερώνουν πως στη συγκεκριμένη εποχή συντελέστηκε το πρώτο στάδιο για την επίσημη αναγνώριση της γυναικεία λογοτεχνίας, επρόκειτο για μια ελεγχόμενη και μετριοπαθή εξέλιξη, που δεν αναιρούσε τις υφιστάμενες ιδεολογικές ισορροπίες του σταθερά ανδροκρατούμενου λογοτεχνικού πεδίου. Οι παρασημοφορήσεις της Νεγρεπόντη (1918) και της Παρρέν (1936), δύο εξεχουσών προσωπικοτήτων του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος, καταδείκνυαν και τα όρια στις προοδευτικές και τις συντηρητικές αντίστοιχα παρυφές του θεσμικά αποδεκτού αστικού φεμινισμού, ενώ ο σχεδόν απόλυτος αποκλεισμός της Γ. Καζαντζάκη από όλες τις επικυρωτικές διαδικασίες της περιόδου (με εξαίρεση τον διαγωνισμό του περιοδικού *Νεοελληνική Λογοτεχνία* –βλ. Πίνακα 4.11) φανέρωνε την ταυτόχρονη περιθωριοποίηση της σοσιαλιστικής πτέρυγας του φεμινιστικού κινήματος.⁸⁵

⁸² Πρόκειται για τις Σ. Αλιμπέρτη, Μ. Αξιώτη, Ε. Γαλανού, Κ. Δίπλα-Μαλάμου, Λ. Ιακωβίδου-Πατρικίου, Σ. Καραϊσκάκη, Ε. Λόντου-Δημητρακοπούλου, Ν. Μελαχροινού, Μελισσάνθη, Ρ. Μπούμη, Μυρτιώτισσα, Ε. Νικολάκη, Α. Παπά, Λ. Πετροβάτου, Ε. Σιδηροπούλου, Τ. Σταύρου, Α. Ταρσούλη, Α. Χατζημιχάλη και Ε. Ψαρά (Πίνακες 4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.10, 4.13, 4.15, 4.17).

⁸³ Βλ. Γ. Δροσίνη, *Απαντα*, τμ. 7, ό.π., σ. 527.

⁸⁴ Για μια περιληπτική παρουσίαση του περιεχομένου του εν λόγω διηγήματος, βλ. Γ. Ξενόπουλος, «Από τον διαγωνισμό της “Νέας Εστίας” εντυπώσεις του εισηγητού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 13/37, 1/7/1928, σ. 605-606.

⁸⁵ Σε ό,τι αφορά το ιδεολογικό πρόσημο στη φεμινιστική δράση των τριών συγγραφέων, θα πρέπει εδώ να παρατεθούν οι εξής πληροφορίες: Η Νεγρεπόντη πρωτοστατούσε στο ελληνικό φεμινιστικό κίνημα ως μέλος του προοδευτικού Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Για τη φεμινιστική δράση της Νεγρεπόντη,

Εξειδικεύοντας την εστίασή μας ακόμη περισσότερο σε αυτό το κρίσιμο για την οριοθέτηση της θεσμικά αποδεκτής κοινωνικής κριτικής σημείο, παρατηρούμε ότι οι εισηγητικές εκθέσεις των μεσοπολεμικών διαγωνισμών (ιδιωτικών και κρατικών) αποκαλύπτουν τους όρους και τα κριτήρια, με τα οποία γινόταν ο διαχωρισμός της απορριπτόμενης από την αποδεκτή αμφισβητησιακή λογοτεχνική παραγωγή. Ήταν μια σαφώς παρεμβατική διαδικασία των κυρίαρχων θεσμών (εκδοτικών οίκων, κράτους, Ακαδημίας), που ενίοτε προσελάμβανε χαρακτήρα άμεσων λογοκριτικών «συστάσεων». Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα χωρία από την εισηγητική έκθεση του διαγωνισμού Ζηκάκη:

το έργο [«Χαρίλαος Φαρέλης» του Κ. Φαλτάιτς] φαίνεται να έχει σαν κάποιο χαρακτήρα αντιμιλιταριστικό, μα ο αντιμιλιταρισμός του δεν είναι ο πλατύς εκείνος κι επαναστατικός, που ορμηνύει και ζητάει την πλέρια ανυποταξία στη θέληση και στην προσταγή της πατρίδας. Είναι κάποιος αντιμιλιταρισμός στενότερος, που την αρχή του την έχει περισσότερο στο κακομεταχείρισμα των ναυτών από τους αξιωματικούς τους. Τον πόθο στην ψυχή του ναύτη πότε να φύγει από το καράβι και να ξαναδοθή στην ξηρά, τη σκέψη την αδιάκοπη για να γίνη λιποτάχτης ο τυραννισμένος ναύτης, να γλυτώσει από τη σκληρή ζωή του καραβιού, τα δημιουργούν περισσότερο οι ανώτεροι· αυτοί είναι η αιτία της απείθειας, της λαχτάρας για την ξηρά, της λιποταξίας και στο τέλος όλης της έχτρας του ναύτη στην υποταγή και στην ιδέα της αναγκαστικής υπηρεσίας [...]. Θα είχαμε όμως να ειπούμε στο συγγραφέα ότι μερικά καθέκαστα, που τα χρησιμοποεί για να δυναμώσει την

βλ. Δ. Κασκάλη, «Αλκης Θρύλος: μια διαρκής ψευδωνυμική παρενδυσία», στο: Β. Κοντογιάννη (επιμ.), *Λόγος γυναικών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κομοτηνή, 26-27 Μαΐου 2006), ό.π., σ. 521-534. Η βράβευση της συντηρητικής φεμινίστριας Καλλιρόης Παρρέν συντελέστηκε λίγο πριν από την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, όταν ο βασιλιάς της ανένευσε τον Χρυσό Σταυρό του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, «διά τας προσπαθείας της υπέρ της γυναικείας προόδου»· βλ. Σκεπτικιστής, «Ένα παράσημον», εφ. *Πρωΐα*, 3/4/1936, ό.π. Για τη φεμινιστική δράση της Παρρέν, βλ. Μ. Αναστασοπούλου, *Καλλιρόη Παρρέν: η συντηρική απόστολος της γυναικείας χειραφέτησης - η ζωή και το έργο*, εκδ. Ηλιοδρόμιον, Αθήνα χ.χ.: της ίδιας, «Feminist discourse and literary representation in turn-of-the-century Greece: Kallirrhoe Siganou-Parren's 'The Books of Dawn'», περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τμ. 15, τχ. 1, Μάιος 1997, σ. 1-28. Για τον ριζοσπαστικό, επαναστατικό φεμινισμό των μεσοπολεμικών έργων της Καζαντζάκη, βλ. Α. Καστρινάκη, «'Με κομμένα τα μαλλιά'· η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η γυναικεία χειραφέτηση», περ. *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 9, 1998, σ. 133-143· Τ. Καφετζάκη, «Γυναικεία αμφισβήτηση και κομμουνιστική στράτευση. Εργαζόμενες γυναίκες σε μεσοπολεμικά πεζογραφήματα και άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη», περ. *Μνήμων*, τχ. 25, Ιανουάριος 2003, σ. 54-55. Για τις γενικότερες ιδεολογικές τάσεις του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος αυτής της περιόδου, βλ. ενδεικτικά: Α. Ψαρρά, «Μικρό χρονικό σε τρεις πράξεις: Αστικός και σοσιαλιστικός φεμινισμός στη δεκαετία του '20», περ. *Δίνη*, τχ. 3, 1988, σ. 38-45· της ίδιας, «Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες: γυναίκες και πολιτική στο Μεσοπόλεμο», στο: Γ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 67-82· Ε. Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», ό.π., σ. 345-349. Για τις προ του 1910 πρώιμες μορφές φεμινιστικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, βλ. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών: η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα (1833-1907)*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2011· Μ. Καρπόζηλου, «Τερπόμεναι και διδασκόμεναι εν ταυτώ· οι Ελληνίδες αναγνώστριες των περιοδικών του 19^{ου} αιώνα», στο: *Μνήμη Παν. Μουλλά· νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από το Διαφωτισμό έως σήμερα*, Πρακτικά της 13^{ης} Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ., Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2013, σ. 469-478.

πολεμική του, απεναντίας την εξαδυνατίζουν, επειδή της δίνουν τη μορφή του λίβελλου· και για τούτο *καλό θα ήτανε να τα 'βγαζε*· το μυθιστόρημά του θα κέρδιζε.⁸⁶

Και αλλού:

Τα [περισσότερα από τα] δεκαπέντε [από τα συνολικά δέκα εννιά υποβληθέντα] μυθιστορήματα [...] μπορούνε να κάμουνε μια ομάδα γραφιάδων, που για κύριο χαρακτηριστικό της τέχνης τους καλλιεργούνε έναν αηδέστατο φιληδονισμό, κάποιο υποδειγματικό κακογράφημο, τρομερή γλωσσική ακαταστασία κι ασυναρτησία σκέψης, κάποια ανόητη και κακοφανερωμένη ξενομανία και δυνατή επίδραση κινηματογράφου· μερικά από τα δέκα πέντε αυτά έργα και για τις γλυκανάλατες αισθηματολογίες και τις φράσεις που αραδιάζουνε και για το νόημά τους και τις αηδέστατες φιληδονικές περιγραφές και εικόνες τους αξίζονε βέβαια να έχουνε την πρώτη θέση μέσα στη φυλλαδιοπαραγωγή εκείνη, που για τον περιορισμό της *χρειάστηκε η επέμβαση της Αστυνομίας*. [...] Θα έλεγε κανείς ότι κάποιος ακράτητος και όσο παίρνει πρόστυχος σαντισμός [sic] τους έχει πιάσει.⁸⁷

Το ίδιο αυτό ζήτημα, δηλαδή τα θεσμικά όρια ανοχής στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων αστικών αξιών, τέθηκε εκ νέου σε δημόσια συζήτηση στις αρχές της δεκαετίας του 1930, όταν το κράτος ενεπλάκη, όπως είδαμε, άμεσα στην υπόθεση της προνοιακής αναδιάταξης του λογοτεχνικού πεδίου. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει, υπ' αυτήν την έννοια, ο δημόσιος διάλογος μεταξύ Λαπαθιώτη και Μπαστιά, που διεξήχθη το 1931 από τις στήλες του περιοδικού *Πειθαρχία* εν όψει της καθιέρωσης των κρατικών λογοτεχνικών βραβείων.⁸⁸ Σε μια σειρά από άρθρα του ο Μπαστιάς προασπίστηκε με πείσμα την αξία της –άλλοτε θεωρούμενης ως αιρετικής– λεγόμενης «άδολης» τέχνης, καθιστώντας ακόμη πιο εμφανή τη μετατόπιση της κοινωνικά κυρίαρχης ιδεολογίας από τον εν πολλοίς προπαγανδιστικό εθνικιστικό πατριωτισμό της δεκαετίας του 1910 προς μια υπερ-τοπική και α-χρονική θέαση της «εθνικής τέχνης». Ταυτόχρονα, αυτή η θέση του Μπαστιά αποκαλύπτει και την ακριβώς αντίστροφη μετακίνηση της κοινωνικά αμφισβητησιακής λογοτεχνίας από τις παλαιές αισθητιστικές πεποιθήσεις της δεκαετίας του 1910 (βλ. *εδώ*, Κεφάλαιο 3, Ενότητες 1-2) προς μια πιο άμεσα παρεμβατική έκφραση (κάτι που άφηνε την αποκαλούμενη παρακμιακή λογοτεχνική παραγωγή της δεκαετίας του 1920 ελεύθερη

⁸⁶ Βλ. Θ. Καστανάκης, *Οι Πρίγκηπες*, ό.π., σ. κε'-κς' (η υπογράμμιση είναι δική μου).

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. ι'-ια' (η υπογράμμιση είναι δική μου).

⁸⁸ Βλ. Ν. Λαπαθιώτης, «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 17, 8/2/1931, σ. 473· του ίδιου, «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις (Δευτερολογία)», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 19, 22/2/1931, σ. 526-527· Κ. Μπαστιάς, «Βιβλίον: Λογοτεχνία και τάξις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 18, 15/2/1931, σ. 496.

από την κάλυψη της αριστερής κριτικής).⁸⁹ Αναφερόμενη σε αυτήν ακριβώς τη συγκυρία, η Χ. Ντουνιά παρατηρεί ότι:

η λογοτεχνία του περιθωρίου παραμερίζεται και ακολούθως στιγματίζεται – όπως άλλωστε και τα ρεμπέτικα τραγούδια– ως κιβδηλη έκφραση επηρεασμένη από την παρακμή του αστισμού. Στο τέλος αυτής της φάσης η καταγγελία του Θέμου Κορνάρου δίνει με ακρίβεια το νέο στίγμα της μαρξιστικής κριτικής: “Βλέπαμε”, γράφει, “πόρνες, καταγώγια, χασιμοποτεία, χαμένα κορμιά, μορφίνη κι αιθέρα και σεξουαλιστικές διαστροφές, να παρασταίνουν το προλεταριάτο! [...] Κι αυτό το λέγαμε –κι ως ένα σημείο το πιστεύαμε– προλεταριακή τέχνη”. [...] Αυτή η όψη της πραγματικότητας, με την οποία είχε ασχοληθεί σχεδόν αποκλειστικά ο εγχώριος νατουραλισμός, δεν θεωρείται πλέον πρόσφορο έδαφος για την προλεταριακή λογοτεχνία. Το αίτημα που τώρα προβάλλει είναι να αποκτήσει η κοινωνική κριτική μια νέα διάσταση και μια θετική επαναστατική προοπτική: την προοπτική που αποκαλύπτεται από την ταξική σκοπιά του επαναστάτη λογοτέχνη.⁹⁰

Μεσα σε αυτό το πλαίσιο εγγράφονται οι θέσεις του σοσιαλίζοντος εκείνη την εποχή «παρακμιακού» ποιητή Ναπολέοντος Λαπαθιώτη, που υποστήριζε ότι τα βραβεία του Υπουργείου Παιδείας δεν μπορούσαν παρά να επικυρώνουν εκείνα μόνο τα έργα που, ανεξάρτητα από την αισθητική τους αξία, δεν θα αμφισβητούσαν την κυριαρχία τού εκ των πραγμάτων συντηρητικού και αυταρχικού «μεταπολεμικού» (σύμφωνα με τη δική του προοπτική) κράτους.⁹¹ Σε μια εποχή, υποστήριζε, που ευνοούσε παγκοσμίως μια τέχνη αντιτιθέμενη προς τις κοινωνικά κυρίαρχες αξίες, τα σπουδαιότερα «ιδεολογικώς

⁸⁹ Η τάση αυτή εγγραφόταν στο ευρύτερο πλαίσιο της προσπάθειας για συντονισμένη στροφή της ιδεαλιστικά σοσιαλίζουσας αριστερής διανόησης προς την «επαναστατική» λογοτεχνική παραγωγή· βλ. Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 84 κεξ.

⁹⁰ Βλ. Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική*, ό.π., σ. 166-167.

⁹¹ Αντιστοίχως, ο κατεξοχήν «παρακμιακός» συγγραφέας της κομμουνιστικής διανόησης εκείνης της περιόδου, Π. Πικρός –που εντός ολίγων μηνών επρόκειτο να παραγκωνιστεί από τη νέα ηγετική ομάδα του Κ.Κ.Ε.–, επετίθετο στη βενιζελική πολιτική επισημαίνοντας ότι, ως φορέας υπαγόμενος στην κρατική διοίκηση, το νεοσυσταθέν Εθνικό Θέατρο δεν μπορούσε να εκφράζει τις τρέχουσες κοινωνικές τάσεις· βλ. Π. Πικρός, «Το Εθνικό Θέατρο: Μία απάντησις [I-III]», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 27-28, 19-26 Απριλίου και 10 Μαΐου 1931, σ. 167-174. Πρβλ. Κ. Μπαστιάς, «Το Εθνικό Θέατρο και η Μαρξική θεωρία [I-II]», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 24-25, 29 Μαρτίου και 5 Απριλίου 1931, σ. 665-667 και 694-696 αντίστοιχα. Περισσότερα για την έντονα παρούσα κατά την πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου συγγραφική δραστηριότητα του Πικρού και για τον «παρακμιακό» σοσιαλιστικό της χαρακτήρα, στα: Χ. Ντουνιά, *Πέτρος Πικρός· τα όρια και η υπέρβαση του νατουραλισμού*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2006· της ίδιας, «Ο Πέτρος Πικρός ως θεατρικός κριτικός: 1924-1931», στο: Α. Γλυτζουρή, Κ. Γεωργιάδη (επιμ.), *Παράδοση και εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό θέατρο· από τις απαρχές ως τη μεταπολεμική εποχή*, Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών (Ρέθυμνο 23-26 Οκτωβρίου 2008) / Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σ. 579-589· Π. Πικρός, *Χαμένα Κορμιά*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009, σ. 9-21· του ίδιου, *Σα θα γίνουμε άνθρωποι*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009, σ. 9-25· του ίδιου, *Τουμπεκί*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2010, σ. 9-29.

χειραφετημένα» –όπως ο ίδιος τα αποκαλούσε– λογοτεχνικά έργα, επρόκειτο να παραμείνουν χωρίς θεσμική επικύρωση:

[Υπάρχει φόβος] ότι το κράτος που αντιπροσωπεύει σήμερα, αναγκαστικά, ένα ιδεολογικά συντηρητικό καθεστώς, και που, λόγω των κινδύνων που περιστοιχίζουν, απ' όλες τις μεριές, αυτό το ιδεολογικό του καθεστώς, έχει εντείνει όλες τις υλικές και ηθικές προσπάθειές του, για να το περιφρουρήσει –και που δεν παραλείπει ευκαιρία να έρχεται σε σύγκρουση, ακόμα και με την ελευθερία της σκέψης, όταν η ελευθερία της σκέψης δείχνει διαθέσεις να το θίξει– δεν είναι κάπως βέβαιο ότι θα βρεθή υποχρεωμένο να μεροληπτήσει, για να συντηρήσει τις απόψεις του, αύριο, που θα του παρουσιασθούν ωρισμένες περιπτώσεις ιδεολογικής χειραφετήσεως και ότι θα προσπαθήσει να τις αποθαρρύνει, ενισχύοντας άλλες, ποιοτικώς πολύ υποδεέστερες, άλλοτε συμφωνότερες με το μοιραίο συντηρητικό του πρόγραμμα, απ' το οποίο δε μπορεί, κι' αν ήθελε, να βγει;

Αυτό το ερώτημα προβάλλει αμείλικτο, μεταπολεμικώς. Ο ενστερνισμός, από τη λογοτεχνία, όλων των μεγάλων κεντρικών προβλημάτων, που απασχολούν τη διάνοηση, τη θέτει, σήμερα, αναγκαστικά, παντού σε μια θέση φοβερά ευαίσθητη, όχι μόνον απέναντι του κράτους, που εκπροσωπεί το παρελθόν, αλλά και απέναντι όλων εκείνων των αμέριμων ανθρώπων, που, ανειδοποίητοι για τις μεταβολές, που έχουν εν τω μεταξύ συντελεσθή, χωνεύουν, με πολλή μακαριότητα, τα καρυκευμένα υπολείμματα των προπολεμικών καταστάσεων! [...] Πριν από τον πόλεμο [...] οι απαιτήσεις [στη λογοτεχνία] ήσαν μόνο τεχνικές. Σήμερα, τα πράγματα έχουν μεταβληθή. Πίσω απ' την τεχνική εμφάνιση, που διατηρείται ακεραία, πίσω απ' τη σοφή σκηνοθεσία, την αισθητική προσαρμογή, προβάλλουν απαιτήσεις ηθικές, προβάλλουν ερωτήματα πελώρια, βαθύτατες κοινωνικές κραυγές, απεγνωσμένα κατηγορητήρια, έλεγχοι φοβεροί και αδυσώπητοι, αδιάλλακτες, θανάσιμες προκλήσεις! Δεν είναι πια τα παιχνιδίσματα των φράσεων, οι εύκολοι μελοδραματισμοί. Η εποχή του ειδυλλίου πέρασε. Πίσω απ' τ' ωραίο στυλιζάρισμα, απ' την περίτεχνα κομψή σκηνογραφία, διαδραματίζεται η πάλη των νέων ανθρωπίνων πεποιθήσεων, των αβυσσαλέων προβλημάτων, που έπλασεν ή αφύπνισεν ο πόλεμος... [...] Πώς το κράτος θ' απεφάσιζε, χωρίς να κάμει μεγάλες αβαρίες, να ενισχύσει την προσπάθεια αυτή, που υποσκάπτει ακριβώς ό,τι πιστεύει, και αγωνίζεται να το διατηρήσει; Εδώ είναι ο μεγάλος κόμπος...⁹²

Στον ισχυρισμό του Μπαστιά ότι αυτές οι παρατηρήσεις αφορούσαν μια μικρή μερίδα λογοτεχνικών έργων, ο Λαπαθιώτης αντέτεινε τη βεβαιότητα ότι τα έργα κοινωνικού προβληματισμού επρόκειτο στο εξής να αυξάνονται διαρκώς και σε ποσότητα, αλλά και σε αμφισβητησιακή ένταση, και ότι μπροστά σε ένα τέτοιο δεδομένο δεν ωφελούσε να εθελουφλεί κανείς ευνοώντας μια τέχνη που θα παρέβλεπε την υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα:

⁹² Βλ. Ν. Λαπαθιώτης, «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις», ό.π.

Και τότε τι θα γίνη; Θ' αρχίσουν ωρισμένες αβαρίες, με το πρόσχημα της «αιώνιας τέχνης», που στέκει, τάχα, «έξω συνθηκών» –και με το πρόσχημα αυτής της ευφρούς, αλλά ελαστικής υπεκφυγής, θα επιπλή, διαρκώς, και θα βραβεύεται η ρητορική κενολογία, η επίπλαστα χαριτωμένη φράση, η στομφώδης αερογραφία, ο σεβασμός και το έντεχνο εγκώμιο των πεπαλαιωμένων αξιών, αντί των άλλων, θαρραλέων έργων, που θα βαδίζουν με το σύγχρονο ρυθμό, με τις σημερινές μας αγωνίες, με τις μεγάλες τραγικές αμφιβολίες για κάθε τι το καθιερωμένο, με τις ωραίες τις επαναστατικές σκέψεις, ελπίδων κι' αισθημάτων...

Αν προσθέσει κανένας σ' όλ' αυτά και τη μοιραία, την κάπως αναπόφευκτη παρουσία μερικών λογοτεχνών, που έχοντας ωρισμένες ικανότητες, και ωρισμένα καλλιτεχνικά προσόντα, είναι πρόθυμοι να προσκολλώνται, πάντα, στο άρμα των πολιτικώς κρατούντων, άλλοι από πνεύμα αφελείας και άλλοι από πνεύμα σκοπιμότητος – μπορεί να προμαντεύσει ακριβώς τι είναι πεπρωμένο να συμβή.⁹³

Η απαντητική παρατήρηση του Μπαστιά –που στην εποχή του «Ιδιωνύμου»⁹⁴ θα φάνταζε ασφαλώς ως έμμεσα απειλητική– ότι αυτή η επιχειρηματολογία θύμιζε «τη διαλεκτική λογική των θεωρητικών της ερυθράς παρατάξεως»,⁹⁵ ανάγκασε τον Λαπαθιώτη να διευκρινίσει ότι ο ίδιος ήταν ο κατεξοχήν εκπρόσωπος μιας τέχνης ανεξάρτητης από ιδεολογικούς περιορισμούς και ότι οι σχετικοί με τα βραβεία ενδοιασμοί του δεν είχαν ως στόχο να αμφισβητήσουν την όντως ευσυνείδητη πρόθεση του κράτους για ενίσχυση του καλού βιβλίου:

Αν υπάρχει κάποιος, ίσα-ίσα, που υπεραμύνεται της τέχνης και δεν την βλέπει με πρίσμα «ταξικό», αλλά σαν μιαν απεριόριστη εκδήλωση των βαθύτερων ηθικών εξάρσεων και των αμετάβλητων συγκινήσεων του ανθρωπίνου μας υποκειμενισμού –αυτός ο κάποιος, έχω την αξίωση να το παραδεχτή [ο Κ. Μπαστιάς], χωρίς συζήτηση, ότι είναι, ακριβώς, ο άνθρωπος, με τον οποίον τώρα συζητεί! Αν κάποτε κρατώ μονόπλευρες απόψεις, έχω τόσες «μονόπλευρες» απόψεις για το κάθε ζήτημα, ώστε όλες οι μονόπλευρες απόψεις, μαζί ανταμωμένες, ν' αποτελούν σχεδόν όλες τις απόψεις, που το κάθε ζήτημα χωρεί!⁹⁶

Στον ισχυρισμό του Μπαστιά, ότι τα μόνα έργα που εξ ορισμού θα αποκλείονταν από τις βραβεύσεις ήταν όσα επιδίδονταν σε εξόφθαλμη επαναστατική προπαγάνδα, ο Λαπαθιώτης διέβλεπε τον κίνδυνο, να απορρίπτεται ως προπαγανδιστική κάθε λογοτεχνική εκδήλωση με στοιχεία κοινωνικής αμφισβήτησης. Κατά τον Λαπαθιώτη δεν

⁹³ Βλ. του ίδιου, «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις (Δευτερολογία)», ό.π. σ. 527.

⁹⁴ Πρόκειται για τον Ν.4229/1929, που παρείχε στην κυβέρνηση τη δυνατότητα να διαλύει κομμουνιστικά σωματεία, να απολύει δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς και να διώκει ποινικά όσους προωθούσαν επαναστατικές και ανατρεπτικές του κυρίαρχου καθεστώτος ιδέες· βλ. Ι.Δ.Στεφανιδίς, ό.π., σ. 199· *ΙΕΕ*, τμ. 15, σ. 316.

⁹⁵ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Βιβλίον: Λογοτεχνία και τάξις», ό.π.

⁹⁶ Βλ. Ν. Λαπαθιώτης, «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις (Δευτερολογία)», ό.π., σ. 526-527.

ήταν απίθανη η διά των βραβείων μετάβαση σε μια διαδικασία έμμεσης λογοκρισίας, κατά την οποία θα «χαρακτηρίζονται “προπαγανδιστικά” [και έργα τα οποία] θα είναι οι διάτορες κραυγές της πιο ειλικρινούς αγανακτήσεως, και δεν θα τα υπαγορεύη, βέβαια, παρά ο πηγαίος και παλλόμενος και συγκλονιστικός ανθρωπισμός».⁹⁷

Όμως, ποιο ήταν το ακριβές όριο της θεσμικώς αποδεκτής αμφισβήτησης, όπως το προσδιόριζε ο συνομιλητής του, ο οποίος λίγο αργότερα θα αναλάμβανε ηγετικό ρόλο στη μεταξική πολιτισμική διοίκηση; Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Μπαστιά, ένα έργο αποδεικνυόταν επαναστατικό, όταν αμφισβητούσε το ήδη οριακά αποδεκτό προοδευτικό αξιακό σύστημα των υφιστάμενων σοσιαλιστικών κυβερνήσεων («σύγχρονες αστικές κυβερνήσεις, [όπως αυτές που] και εδώ και στη Ρουμανία και σε άλλες χώρες πήραν αυθαίρετα και για ένα κομμάτι ψομί τα κτήματα από τους τσιφλικούχους και τα μοίρασαν στους φτωχούς χωριάτες [και που] φορολόγησαν την ακίνητη περιουσία ως 32 τα εκατό και βάλανε χέρι σε κάθε κληρονομία ως το μισό»)⁹⁸. Αλλά η εξάρτηση την αξίας ενός λογοτεχνικού έργου από την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα ήταν, κατά τον Μπαστιά, έτσι κι αλλιώς λανθασμένη. Ο πραγματικός καλλιτέχνης όφειλε να υπερβαίνει τα εφήμερα και να ανάγεται στα αιώνια και διαχρονικά προβλήματα, σε σφαίρες «ολότελα ξένες από το φανατισμό της πολιτικής ρουτίνας»⁹⁹. Ως εκ τούτου, θα έπρεπε να βραβεύονται ακριβώς εκείνα τα έργα που, όπως αναφέρεται στο ακόλουθο παράθεμα, δεν θα έθιγαν «κανένα κοινωνικό στρατόπεδο» και που θα αξιολογούνταν ως πολιτικώς ακίνδυνα για το κράτος. Και ως τέτοια κατονόμαζε τα *Ταξείδια* [sic] του Κόντογλου, την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* του Στρατή Δούκα, το *Η ζωή εν τάφω* του Μυριβήλη, αλλά και τη συλλογή *Ελεγεία και σάτιρες* του Καρυωτάκη:

αν έρθουμε πιο χεροπιαστά στα πράγματα και δεχτούμε πως φέτος λ.χ. γινότανε μια επιτροπή με σκοπό να βραβέψη τα καλύτερα λογοτεχνικά έργα, χωρίς καμιά δυσκολία και δίχως να θίξη κανένα κοινωνικό στρατόπεδο, θα βράβευε, έτσι στα τυφλά, τα “Ταξείδια” του Φώτη Κόντογλου, “Τη ζωή εν τάφω” του Στρατή Μυριβήλη, “Τα ελεγεία και σάτιρες” του Καρυωτάκη, την “Ιστορία ενός αιχμαλώτου” του Στρατή Δούκα.

Να τέσσερα έργα που είδαν το φως μέσα στην τελευταία τριετία και που, χωρίς διόλου να κινδυνέψη, μπορεί να βραβέψη μια συντηρητική πολιτεία.¹⁰⁰

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ Βλ. Κ. Μπαστιάς, «Βιβλίον: Λογοτεχνία και τάξις», ό.π., σ. 497.

⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰ Στο ίδιο.

Προς επίρρωση του ισχυρισμού του παρέθετε και παραδείγματα έργων της διεθνούς γραμματολογίας, που παρότι δεν είχαν άμεση «θέση κοινωνιολογική», δηλαδή σοσιαλιστική, ήταν κατά την άποψή του αξιόλογα:

Αν ρίξη κανείς μια ματιά στη διεθνή λογοτεχνική κίνηση, εκείνα τα έργα που έχουν αξία δεν είναι εκείνα που έχουν θέση κοινωνιολογική, αλλά εκείνα που έχουν αξία λογοτεχνική. Ολόκληρη η γαλλική παραγωγή, η αντιπροσωπευτικότερη γερμανική, ο Μπέρναρ Σώου στην Αγγλία, οι καλύτεροι συγγραφείς στην Ιταλία είναι ξένοι προς αυτό που νομίζει ο κ. Λαπαθιώτης πως αναγκαία και μοιραία πρέπει να υπάρχει και θα υπάρχει σ' ένα σύγχρονο λογοτεχνικό έργο. Και σ' αυτούς ακόμα τους μπολσεβίκους συγγραφείς, τα πιο καλά τους έργα είναι εκείνα, στα οποία δεν είναι διόλου επηρεασμένοι από τις κοινωνικές τους ιδέες και δεν έχουν διάθεση προπαγάνδας. Εγώ νομίζω πως πολλοί τόμοι του Μάξιμ Γκόρκυ θα μπορούσαν να βραβευτούν από οποιαδήποτε αστική ή συντηρητική κυβέρνηση, χωρίς τούτο ν' αποτελή αβάρια επικίνδυνη που μπορούσε να εγκυμονεί μεγάλους κινδύνους.¹⁰¹

Από τα παραπάνω καθίσταται φανερή η όλο και πιο συστηματικά διατυπωμένη πρόθεση της κυρίαρχης διανόησης να αποδεχτεί οριακά την λογοτεχνία του αντιμιλιταρισμού και της καρυωτακικής αμφισβήτησης, υπό την προϋπόθεση ότι ο αντι-αστισμός της δεν θα προσλάμβανε εξτρεμιστικό χαρακτήρα. Φαίνεται, μάλιστα, πως αρκετοί συγγραφείς είδαν τότε στα ίδια τα κρατικά βραβεία την ευκαιρία για την προσέλκυση και επικυρωμένη αποδοχή όσων συγγραφέων θεωρούνταν –εξαιτίας και της αδυναμίας του κράτους να τους απορροφήσει στη δημόσια διοίκηση– δυνητικώς εκτεθειμένοι στον κομμουνισμό.¹⁰² Υπ' αυτό το πρίσμα, μπορεί επίσης να εξηγηθεί η μεγάλη συμμετοχή συγγραφέων του ευρύτερου σοσιαλιστικού χώρου (Βάρναλη, Βρεττάκου, Γκόλφη, Γ. Καζαντζάκη, Καρθαίου, Καστανάκη, Μυριβήλη, Πικρού) –με την ιδιότητα είτε των κριτών είτε των υποψηφίων– στην ατελέσφορη προσπάθεια για διεξαγωγή των κρατικών βραβεύσεων στις αρχές της δεκαετίας του 1930 (βλ. Πίνακες 4.13, 4.14). Το ανοιχτό, δημοκρατικά κορπορατικό σχήμα, που είχε επιλεγεί για την ανάδειξη της κριτικής επιτροπής και η

¹⁰¹ Στο ίδιο.

¹⁰² Βλ. για παράδειγμα μια τέτοια επισήμανση από τον Βλαχογιάννη κατά τη διάρκεια της «δημόσιας διαβούλευσης» για τον τρόπο οργάνωσης του θεσμού· βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1051-1052. Αυτή η διαπίστωση ενισχύεται, αν κανείς συνυπολογίσει διάφορες κοινωνικές πρακτικές, όπως λ.χ. τη χρηματοδότηση εκδόσεων που αναπαρήγαγαν την καρυωτακική τεχνοτροπία ή που υπερασπίζονταν το αντιμιλιταριστικό πνεύμα των πρώτων έργων του Μυριβήλη. Είναι, για παράδειγμα, γνωστό ότι η μελέτη *Ο Στρατής Μυριβήλης κ' η πολεμική λογοτεχνία* του Γ. Κοτζιούλα και η πρώτη του ποιητική συλλογή, στην οποία είναι έκδηλη η επιρροή του Καρυωτάκη, είχαν χρηματοδοτηθεί από τον Μπαστιά και τον Κατσιμίπαλη αντίστοιχα· βλ. Α. Vogiatzoglou, "Militant intellectuals against the literary establishment: parallels between Giorgos Kotzioulas and Giannis Skarimbos (1930-1951)", περ. *Κάμπος: Cambridge Papers in Modern Greek*, τχ. 16, 2008, σ. 48-49, 51, 60.

στροφή της κομματικά καθοδηγούμενης κομμουνιστικής αριστεράς προς την προλεταριακή τέχνη και τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό φαίνεται πως είχαν προσφέρει στην κυβερνώσα αστική διανόηση τη δυνατότητα για θεσμική επικύρωση της αυτονομιστικής και της «εξω-κομματικής» πτέρυγας της σοσιαλιστικής αριστεράς. Σε κάθε περίπτωση, παρότι η ματαιώση της συγκεκριμένης απόπειρας οφειλόταν (όπως είδαμε στην τελευταία ενότητα του Κεφαλαίου 4) κατά κύριο λόγο στις αθρόες ενστάσεις για την επιλεγείσα διαδικασία και στις διαφωνίες ως προς το ύψος της χορηγούμενης δαπάνης, δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να υποθέσει κανείς ότι ένα ακόμη αίτιο γι' αυτήν την αρνητική εξέλιξη ήταν ίσως και η πιθανή απροθυμία ορισμένων συντηρητικών κριτών να αποδεχτούν τη συνεργασία με τους εκλεγέντες από τα σωματεία κριτές αυτής της σοσιαλιστικής διανόησης.¹⁰³

Το βέβαιο, πάντως, είναι ότι η συνεκτική ουσία, που επέτρεπε την –πότε περισσότερο και πότε λιγότερο αρμονική– συνύπαρξη ιδεολογικά ετερόκλιτων συγγραφέων στο υπό διαμόρφωση κοινό θεσμικό και αξιακό πλαίσιο του Μεσοπολέμου ήταν ο αντι-αστικός πυρήνας από τον οποίο αμφοτέρω εκκινούσαν. Βάσει αυτού του κριτηρίου (του θεσμικώς αποδεκτού αντι-αστισμού) μπορούσαν να τελούνται βραβεύσεις, που υπό άλλες συνθήκες θα θεωρούνταν ιδεολογικά αντιφατικές. Όπως, για παράδειγμα, είδαμε, το 1926 οι *Πρίγκηπες* του Καστανάκη είχαν καθολικά αναγνωριστεί ως εθνικιστικά ελληνοκεντρικό έργο, την ίδια στιγμή που ο συγγραφέας του δεχόταν δημοσιογραφικές επιθέσεις ως

¹⁰³ Παρότι τα υποψήφια έργα, που απεστάλησαν προς αξιολόγηση στο υπουργείο δεν αναφέρονται ρητά στις διαθέσιμες πηγές, στην περίπτωση του Βάρναλη είναι εύκολη η ταυτοποίηση του μοναδικού εκείνη την περίοδο εκδοθέντος έργου του. Αντίθετα στην περίπτωση της Γ. Καζαντζάκη, που δημοσίευσε αρκετά έργα στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930 δεν μπορούμε με ασφάλεια να διαπιστώσουμε το έργο, που η ίδια απέστειλε στο υπουργείο. Την εποχή, λοιπόν, κατά την οποία ο Βάρναλης υπέβαλλε προς βράβευση –με αρκετές πιθανότητες επιτυχίας, από τη στιγμή που στην επιτροπή συμμετείχε ο Πικρός– την *Αληθινή απολογία του Σωκράτη*, ένα έργο που έθετε στο επίκεντρο της αιχμηρής παρωδιακής του κριτικής τα θεσμικά θεμέλια της αστικής κοινωνικής σύμβασης, ο ποιητής βρισκόταν σε ευθεία σύγκρουση με την Ιερά Σύνοδο και τους συντηρητικούς κοινωνικούς φορείς, ενώ λίγα μόλις χρόνια αργότερα επρόκειτο να διωχθεί για τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Περισσότερα για το συγκεκριμένο έργο στα: Γ. Βελουδής, *Το γράμμα και το πνεύμα*, ό.π., σ. 57-61· Γ. Δάλλας, *Η δημιουργική δεκαετία στην ποίηση του Βάρναλη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988· Χ. Ντουσιά, «Αρχαιότητα και πολιτική σάτιρα στον Μεσοπόλεμο», στο: Σ. Κακλαμάνης, Μ. Πασχάλης (επιμ.), *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 9-10 Νοεμβρίου 2001), εκδ. Στιγμή, Αθήνα 2004, σ. 243-254. Για την κλήση του Βάρναλη σε απολογία από την Ιερά Σύνοδο λόγω της δημοσίευσης της μετάφρασης του «Τραγουδιού ενός φαντάρου» του Βιτράκ, τις εναντίον του ποιητή κατηγορίες περί αθεΐας και τις διώξεις που υπέστη ως κομμουνιστής, βλ. «Χρονολόγιο», *Ανεμόσκαλα / Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, πηγή: http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/timeline.html?cnd_id=4#content [τελευταία προσπέλαση: 5/12/2015].

«γνωστός διά τας κομμουνιστικάς του ιδέας».¹⁰⁴ Το 1928, εξάλλου, ο Ξενόπουλος πρότεινε από τις στήλες της *Νέας Εστίας* την ταυτόχρονη βράβευση δύο συγγραφέων, εκ των οποίων ο ένας ήταν πολέμιος και ο άλλος υπέρμαχος του εθνικισμού: «“Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσικήν” του κ. Κ. Βάρναλη, ή η “Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας” του κ. Ηλ. Βουτιεριδίου, δεν ήσαν έργα άξια να βραβευθούν από την Ακαδημίαν;», αναρωτιόταν.¹⁰⁵ Αλλά και τα θεσμικά «ανοίγματα» προς την άλλοτε αδιάλλακτη αντιβενιζελική δεξιά (με βραβεύσεις συγγραφέων όπως της Αθηναίας, του Καμπάνη, του Κόκκινου, της Παρρέν, του Πορφύρα και του Χρηστοβασίλη) έρχονταν να εμπλουτίσουν την ιδεολογική πανσπερμία με μια συντηρητική εκδοχή αντι-αστισμού.

Έχοντας, λοιπόν, αποκλείσει κάθε μορφή αμφισβήτησης που θεωρούνταν πως στρεφόταν ευθέως εναντίον του αστικού κράτους, η «κάθετη» (δηλαδή κοινωνικά, και όχι γεωγραφικά, εστιασμένη) αναδιάταξη των αξιών της μεσοπολεμικής περιόδου πραγματοποιούνταν με διευρύνσεις που αφομοίωναν όλες τις άλλες, πιο ήπιες μορφές κοινωνικής κριτικής και αντι-αστισμού: τον συμβολιστικό και ελεγειακό λυρισμό, τον σεξουαλικό ηδονισμό, την χαμσουνική ή μπωντλαιρική παρακμή, τον ιδεαλιστικό/δημοκρατικό σοσιαλισμό και ορισμένες εκδοχές αντιμιλιταρισμού και ήπιου φεμινισμού. Στην επόμενη ενότητα θα παρακολουθήσουμε τις παράλληλες ανακατατάξεις, που παρατηρούνται την ίδια εποχή στην κορυφή της αξιακής ιεραρχίας.

¹⁰⁴ Βλ. «Κατά του μαλλιαρισμού και οι Έλληνες των Παρισίων. Παταγώδης αποδοκιμασία του Ψυχάρη υπό του ελληνικού φοιτητικού συνδέσμου», εφ. *Σκριπ*, 16/2/1926, Περίοδ. 5, Έτος 29, ΑΦ. 8188, σ. 1· «Περί μίαν ανταπόκρισιν: Μία διάλεξις του κ. Ψυχάρη», εφ. *Σκριπ*, 8/4/1926, Περίοδ. Β', Έτος 26, ΑΦ. 8295, σ. 3 [απαντητική επιστολή].

¹⁰⁵ Βλ. [Γ.] Ξ. [ξενόπουλος], «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Βραβεία και έπαθλα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 4/28, 15/2/1928, σ. 185.

3. Αναπροσαρμογές των αισθητικών προτύπων στην κορυφή της αξιακής ιεραρχίας

«Έχω τη συνείδηση πως ένας δεν είμαι. Είμαι όχι με το αλλά με τα εγώ μου»,

Κ. Παλαμάς (1921).¹⁰⁶

«Είπανε πως ο Παλαμάς δεν είναι καλός ποιητής γιατί δεν έχει ενότητα. [...] Η ενότητα του Παλαμά είναι ο Παλαμάς»,

Γ. Σεφέρης (1943).¹⁰⁷

«[...] ξεκινώντας από το βασικό χαρακτηριστικό του [Καβάφη], την ενότητα, θα κοιτάζουμε τι μας λείπει το έργο του»,

Γ. Σεφέρης (1946).¹⁰⁸

Η αποδοχή μεγάλου μέρους του ετερόκλιτου μεσοπολεμικού αντι-αστισμού (Ενότητα 2 του παρόντος κεφαλαίου) και η αποσύνδεση της έννοιας του «εθνικού» από τα στενά «πατριωτικά» της συμφραζόμενα (Ενότητα 1 του παρόντος κεφαλαίου) υπήρξαν εξελίξεις που διευκόλυναν τον εμπλουτισμό του υπό διαμόρφωση «εθνικού κανόνα» με ορισμένα αισθητικά και αξιακά πρότυπα, τα οποία θεωρούνταν μέχρι τότε ως ασύμβατα προς το ευρύ αναγνωστικό αισθητήριο. Στην παρούσα ενότητα θα διερευνήσουμε πώς αυτή η ανακατάταξη στην κορυφή της αξιακής ιεραρχίας ενίσχυσε το ήδη θεσμισμένο «συμβολικό κεφάλαιο» του παλαμικού έργου, προετοιμάζοντας τη θέσπιση ενός νέου, υψηλού κύρους κρατικού βραβείου.

Η σταδιακή, κατ' αρχάς, μετατόπιση του Σικελιανού από τις αρχικές ερμητικές αισθητικές επιλογές και τις ιδιόρρυθμες εκδοτικές πρακτικές της δεκαετίας του 1910 προς καλλιτεχνικές δραστηριότητες περισσότερο προσαρμοσμένες –αν και πάντοτε εξεζητημένες– στο «κοινό» αισθητήριο (όπως ήταν π.χ. οι Δελφικές Εορτές)¹⁰⁹ συνοδεύτηκε από αντίστοιχα στάδια επίσημης αναγνώρισης της δικής του «αρχαϊστικής»

¹⁰⁶ Αντλώ το παράθεμα από τον Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές*, τμ. 1, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, 1984, σ. 221 (η υπογράμμιση είναι του Παλαμά).

¹⁰⁷ Στο ίδιο (η υπογράμμιση είναι δική μου).

¹⁰⁸ Βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τμ. 1, ό.π., σ. 362 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

¹⁰⁹ Η Βογιατζόγλου τοποθετεί την αρχή αυτής της μετατόπισης στα μέσα της δεκαετίας του 1920: «Ο μεν βενιζελικός Παλαμάς είχε αρχίσει να γίνεται πολιτικά συντηρητικότερος, ο δε Σικελιανός να οδηγείται προς λιγότερο ακραία φιλοβασιλικές θέσεις [...]. Επιπλέον, ο Σικελιανός είχε απομακρυνθεί από τον αισθητισμό του *Αλαφροϊσκιωτου* και του *Μήτηρ Θεού* και είχε αρχίσει (τόσο με το *Πάσχα των Ελλήνων* όσο και με την προϊούσα αφοσίωσή του στη Δελφική Προσπάθεια) να απευθύνεται σε ευρύτερο κοινό, γεγονός που τον έφερε κοντύτερα στον Παλαμά. Κυρίως, όμως, οι δύο μέχρι πρότινος αντίπαλοι ποιητές ήταν τώρα αντιμετώπι με την αναδυόμενη γενιά του 1920 [...]» βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 77-78.

ελληνικότητας από τους καθιερωμένους πολιτισμικούς θεσμούς. Έπειτα από τη βράβευση της μελοποιημένης από τον Μητρόπουλο «Παναγίας της Σπάρτης» στον Αβερύφειο του 1917 (Πίνακας 1.8), το 1929 η Ακαδημία επικύρωσε την εφαρμοσμένη –και όχι τη θεωρητική– εκδοχή της «Δελφικής Ιδέας», τιμώντας «την ωραία προσπάθειαν της ανασυστάσεως των Δελφικών Αγώνων» (Πίνακας 4.4).¹¹⁰ Το 1931 ο ακαδημαϊκός Δ. Καμπούρογλου πρότεινε από τις στήλες της *Νέας Εστίας* τη συστηματική κρατική προώθηση του σικελιανικού έργου, που αποτελούσε –κατά τη γνώμη του– μια «εθνική δύναμη» –υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι και ο ίδιος θα μεριμνούσε για την ενεργή υποστήριξη ενός τέτοιου κοινωνικού ρόλου («αν παρητείτο της υποψηφιότητος του θεού και έθετε υποψηφιότητα μεγάλου ποιητού, θα είχε μεγάλην επιτυχίαν»)¹¹¹ Η βράβυσή του, τέλος, από το μεταξικό καθεστώς το 1939 ολοκλήρωσε αυτήν την μακρά μεταβατική πορεία, που προετοίμασε την εθνικοποίηση του ποιητή στη δεκαετία του 1940.¹¹²

Κατά παρεμφερή τρόπο, η θεσμικώς αναβαθμισμένη επίσημη αναγνώριση του έργου του Παπαδιαμάντη, η οποία σηματοδοτούσε μεταξύ άλλων μια προσπάθεια για υπέρβαση των γλωσσικών αντιθέσεων, στηριζόταν επίσης σε μία λογική συμπλήρωσης του ευρωπαϊζοντος λαογραφισμού (Δροσίνης, Παλαμάς κλπ.) με τον μέχρι τότε μάλλον περιθωριοποιημένο αντι-αστικό ηθογραφισμό του Παπαδιαμάντη. Όπως είδαμε στην τελευταία ενότητα του Κεφαλαίου 3, στη δεκαετία του 1910 η έξαρση του γλωσσικού ζητήματος και του πολιτικού Διχασμού είχε οδηγήσει προς στιγμήν στην υποβάθμιση του έργου του Παπαδιαμάντη και στην οικειοποίησή του από την αντιβενιζελική κριτική, που αυτοαποκαλούνταν «ελληνοκεντρική». Το πρώτο στάδιο για θεσμικά επικυρωμένη επανένταξη του Παπαδιαμάντη στον συγκροτούμενο κανόνα ολοκληρώθηκε, με έμμεσο τρόπο, με τη βράβευση του Μωραϊτίδη το 1921 –η οποία, όπως είδαμε στην ίδια ενότητα, αντιμετώπιστηκε τότε ως έμμεση επικύρωση του παπαδιαμαντικού έργου. Η συνέχιση αυτής της διαδικασίας διακρίνεται στις προς τιμήν του Παπαδιαμάντη επίσημες επετειακές εκδηλώσεις του 1925 (βλ. Κεφάλαιο 2, Υποενότητα 1.2.) ή στη βράβευση της μελέτης που εκπόνησε ο Βαλέτας για τη ζωή και το έργο του από την Ακαδημία το 1938.¹¹³ Την ίδια

¹¹⁰ Βλ. «Η απονομή του βραβείου τιμής υπό της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1929, ό.π.

¹¹¹ Βλ. Π. Χάρης, «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115, 1/10/1931, σ. 1050-1051.

¹¹² Για αυτή την ύστερη φάση εθνικοποίησης του Σικελιανού, βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 101 κεξ.

¹¹³ Βλ. *εδώ*, σ. 269, σημ. 65. Η προτεινόμενη από τον Ν. Βαγενά (*Κινούμενος στόχος· κριτικά κείμενα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 143-149) συνεξέταση του Σεφέρη και του Παπαδιαμάντη θα μπορούσε ίσως να αναδείξει και ορισμένες αισθητικές εφαρμογές, στις οποίες απέληξαν αυτές οι αξιακές ανακατατάξεις.

εποχή είχαν αρχίσει, άλλωστε, οι διεργασίες για τη μετατροπή της καθαρεύουσας σε συνειδητό εργαλείο αισθητικών νεωτερισμών από τους λογοτέχνες της «Καλλιτεχνικής Συντροφιάς», οι οποίοι αποκήρυσσαν αυτό που οι ίδιοι θεωρούσαν ως κοινωνική συντήρηση και ανακάλυπταν το νέο και το προοδευτικό στα έργα των Καβάφη, Baudelaire, Heine, Παπαδιαμάντη, Πορφύρα, Σολωμού, αλλά και στον φουτουρισμό.¹¹⁴ Αυτή η σύζευξη ανανεωτικών διεργασιών και καθαρεύουσας παρατηρείται και στην κριτική και λογοτεχνική παραγωγή των ηλικιακά νέων συνεργατών της *Μούσας* (στην οποία συστεγάζονταν ως αισθητικά πρότυπα ο Καβάφης, ο Παλαμάς και ο Βουτυράς),¹¹⁵ καθώς και στο μετέπειτα έργο των νεαρών υπερρεαλιστών ποιητών (κυρίως του Εγγονόπουλου και του Εμπερικού).¹¹⁶ Βέβαια, θα πρέπει να επισημανθεί ότι και σε αυτήν την περίπτωση η αξιακή διεύρυνση συντελούνταν με ταυτόχρονες αντίρροπες βραβεύσεις, που σηματοδοτούσαν «ανοίγματα» προς τις εμβληματικές φυσιογνωμίες του μέχρι τότε απορριπτόμενου ψυχαρικού δημοτικισμού.¹¹⁷

Η σταδιακή θεσμική αναγνώριση του Σικελιανού και του Παπαδιαμάντη έδειχνε πως υφίσταντο οι προϋποθέσεις για την ένταξη και του καβαφικού έργου στον υπό διαμόρφωση λογοτεχνικό κανόνα. Η εξέλιξη αυτή είχε, κατά τα φαινόμενα, τροφοδοτηθεί αρκετά από τον σεβασμό, με τον οποίο υποδέχτηκαν το καβαφικό έργο –πέρα από τον Ξενόπουλο– δύο ποιητές του πρώτου συμβολιστικού και ελεγειακού λυρισμού, ο Γρυπάρης και ο Μαλακάσης. Οι συγκεκριμένοι λογοτέχνες είχαν, όπως είδαμε, αναβαθμιστεί στην αξιακή και διοικητική πυραμίδα εκείνης της εποχής και φαίνεται πως ως εξω-ακαδημαϊκοί μπορούσαν να επηρεάζουν σε ικανό βαθμό τα αποτελέσματα των μη ακαδημαϊκών βραβεύσεων. Ο δραστήριος εκπρόσωπος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών Μ. Μαλακάσης –που είχε προκαλέσει τη δυσaréσκεια του Δροσίνη λόγω του διαμοιρασμού τού δικού του Αριστείου στους νέους συγγραφείς Σπαταλά και Ζερβό και που το 1936 δήλωνε ότι ο ίδιος δεν ενδιαφερόταν για οποιαδήποτε περαιτέρω κοινωνική

¹¹⁴ Βλ. Χ. Α. Καραόγλου, «Συλλογικές κινήσεις...», ό.π., σ. 214.

¹¹⁵ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 114-116.

¹¹⁶ Βλ. D. Kargiotis, ό.π., σ. 178-179· Χ. Ντουσιά, «Α. Εμπερικός-Ε. Α. Πόε: μια συνάντηση», περ. *Διαβάζω*, τχ. 352, Μάιος 1995, σ. 184-194. Πρβλ. E. Rentzou, *Surréalisme et littérature: une comparaison entre le surréalisme grec et français*, διδακτορική διατριβή, Paris IV/Sorbonne, Paris 2002· της ίδιας, *La Littérature malgré elle; le Surréalisme et la transformation du littéraire*, εκδ. Peeters, Louvain-la-Neuve 2011.

¹¹⁷ Το 1923 ο *Νουμάς* έβρισκε με ικανοποίηση στις βραβεύσεις του Ταγκόπουλου, του Ψυχάρη και του Πάλλη τη δικαίωση του δημοτικιστικού αγώνα: βλ. «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 701-703.

διάκριση–,¹¹⁸ έτρεφε, όπως είναι γνωστό, αισθήματα θαυμασμού για τον Καβάφη.¹¹⁹ Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ο Μαλακάσης κατέβαλλε γενικώς συνεχείς προσπάθειες για την ανάδειξη «νέων ταλέντων», ανάμεσα στα οποία συμπεριελάμβανε τον Ζώτο, τον Κανελλή, τον Καρυωτάκη και τον Φιλύρα.¹²⁰ Είναι δε αρκετά πιθανό η βράβευση του Λουντέμη, με τον οποίο διατηρούσε επίσης σχέση φιλίας, να οφειλόταν σε δική του πρωτοβουλία, καθώς ήταν μέλος της τότε κριτικής επιτροπής και επίτιμος πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών.¹²¹ Αλλά και ο Γρυπάρης φαινόταν να έχει περισσότερους θαυμαστές ανάμεσα σε νεώτερους συγγραφείς, όπως ήταν ο Αθάνατος ή ο Ουράνης, παρά στους κοινωνικά κυρίαρχους λογοτεχνικούς κύκλους.¹²² Μέσα από τη «δεξαμενή» αυτών των προβαλλόμενων ως αντι-ακαδημαϊκών εκδηλώσεων αναδύθηκε, όπως γνωρίζουμε, η κριτική τάση, που αναδείκνυε την καβαφική ποίηση ως μια συγκροτημένη και ομόλογη προς το παλαμικό έργο αισθητική αντι-πρόταση.¹²³ Το γεγονός, μάλιστα, ότι το 1923 ο Καβάφης δεν συμπεριελήφθη στην ομαδική απονομή του Αριστείου, ενίσχυε αυτήν την προωθητική στρατηγική, καθώς διαφύλασσε το κεκτημένο «συμβολικό κεφάλαιο» της καβαφικής ποίησης.¹²⁴ Η αρχή για τη θεσμική αποδοχή του

¹¹⁸ Βλ. «Γράμματα στο[ν] “Κύκλο”», περ. *Κύκλος*, ό.π., σ. 239.

¹¹⁹ Βλ. για παράδειγμα, «Για το έργο του Αλεξανδρινού ποιητού Κ. Π. Καβάφη», περ. *Νέα Τέχνη*, ό.π., σ. 100.

¹²⁰ Σύμφωνα με τον Άγρα: «Αυτός [ο Μαλακάσης] επέβαλε το Φιλύρα, τον Καρυωτάκη, το Μίνω Ζώτο (κ' οι τρεις χάθηκαν πριν απ' αυτόν), αυτός τον Μανώλη Κανελλή. Αργότερα, προ δώδεκα, νομίζω, χρόνων [δηλ. το 1931], είχε κάμει στο “Ατελιέ” ειδική διάλεξη και γι' άλλους “παραγνωρισμένους” νέους ποιητάς»· βλ. Τ. Άγρας, «Μιλτ. Μαλακάσης, ποιητής Αθηναίος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 731. Ο Μ. Κανελλής παρατηρούσε αντίστοιχα: «Φιλονειστής ή στιχοθήρας, έμαχνε με το φανάρι στο χέρι ν' ανακαλύψει ένα στίχο και να παρουσιάσει ένα νέο ποιητή. Αρκεί να τ' άρεσε ένα σου τραγούδι, για να το πάρει στοργικός από το χέρι, να τ' οδηγήσει στο πολύ κοινό, να το καθιερώσει με το κύρος του [...] και να διαλαλήσει [...] ότι είσαι Μεγάλος...»· βλ. Μ. Κανελλής, «Ένα πορτραίτο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 674. Προσθέτω στα παραπάνω ότι το 1927 ο Μαλακάσης διοργάνωσε εκδήλωση προς τιμήν του Ρ. Φιλύρα· βλ. «Προς τιμήν του κ. Φιλύρα», εφ. *Δημοκρατία*, 21/1/1927, Έτος 4, ΑΦ. 841, σ. 2· «Η προεσπερίς του Φιλύρα», εφ. *Δημοκρατία*, 22/1/1927, Έτος 4, ΑΦ. 842, σ. 2.

¹²¹ Βλ. Μ. Λουντέμης, «Καθημερινά του στιγμιότυπα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 677-678.

¹²² Ο Αθάνατος και ο Ουράνης έδειχναν να αναγνωρίζουν τον Γρυπάρη ως μία νέα και παραγνωρισμένη αξία· βλ. Κ. Αθάνατος, «Οι Αριστείς», ό.π.· Κ. Ουράνης, «Η ελληνική ποίηση κατά το διαρρέυσαν έτος», ό.π. Αντίθετα ο *Νουμάς* θεωρούσε την ποίηση του Γρυπάρη παρωχημένη· βλ. «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία. Ι. Ν. Γρυπάρης, “Σκαραβαίοι και Τερρακότες”», περ. *Νουμάς*, τχ. 665, 4/1/1920, σ. 12-13.

¹²³ Η αρχή αυτής της προωθητικής εκστρατείας θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο έτος 1922, όταν οι αλεξανδρινοί θαυμαστές του ποιητή διοργάνωσαν σειρά διαλέξεων και εκδηλώσεων προς εορτασμό της εικοσιπενταετηρίδας του στην Αλεξάνδρεια· βλ. «Εικοσιπενταετηρίς Αλεξανδρινού ποιητού», εφ. *Αθήναι*, 21/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 213/7214, σ. 1. Την ίδια περίοδο το έργο του Καβάφη προβαλλόταν συστηματικά από τη *Μούσα*· βλ. Χ. Λ. Καράογλου, *Το περιοδικό “Μούσα”*, ό.π., σ. 63-67. Για την ανταπόκριση της αθηναϊκής κριτικής στην εκστρατεία προώθησης του ποιητή, βλ. του ίδιου, *Η αθηναϊκή κριτική και ο Καβάφης*, ό.π.

¹²⁴ Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του άρθρου «Κ. Π. Καβάφης· ο ποιητής που δεν επήρε το αριστείο (;)» (εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/5/1924, Έτος 7, ΑΦ. 2621, σ. 1), με το οποίο ο ξεκίνησε ο Βαϊάνος μια σειρά από

καβαφικού έργου σημειώθηκε το 1926 με την παρασημοφόρηση του ποιητή (Πίνακας 4.1), η οποία έγινε δεκτή με όρους θριαμβολογίας από τους φιλο-καβαφικούς κύκλους: «Η ελληνική πολιτεία έκαμε άριστη εκλογή απονέμοντας στον ποιητή κ. Κ. Π. Καβάφη τον Φοινικά της», διαβάζουμε στην *Αλεξανδρινή Τέχνη*: «παίρνοντάς το για σύμβολο της άφθαρτης αξίας τού Ποιητή, διαδηλώνομε σ' αυτόν την βαθειά εκτίμηση και τον αμείωτο σεβασμό που τρέφομε στο έργο του».¹²⁵ Ακόμη πιο εμφανής είναι ο ενθουσιασμός στο ακόλουθο σχόλιο της εφημερίδας *Ομόνοια* της Αλεξάνδρειας:

Είμαι ιδιαιτέρως ευχαριστημένος διότι το στήθος του Καβάφη διεκοσμήθη από την επίσημον Ελλάδα. Πρώτον διότι ο Καβάφης είναι φίλος μου. Δεύτερον διότι είναι Αλεξανδρινός. Και τρίτον διότι θα τον προσέχουν εφεξής σοβαρώς κ' εκείνοι, οι οποίοι, έως τώρα, τον επρόσεχαν μόνο για να τον θίγουν διά των καλοθελητών του. Διότι, ας λέμε την αλήθεια, ο ποιητής των “Κεριών” ενοχλήθηκε πολύ κατά τα τελευταία έτη εις την πόλιν αυτήν –για να μην πω ότι ενοχλείται ακόμη μέχρι σήμερα. Έγινεν, επανειλημμένως, σάτιρα κατά ένα τρόπον ανευλαβή προς ό,τι ως χιλιομελετημένος εγκέφαλος εκπροσωπεί. Ιδιαιτέρως τα φιλολογικά παιδάκια, που έχουν το σεβασμό ριγμένο στις μάνδρες, τον επείραξαν πολύ, εις ένα, μάλιστα, επίπεδον που η αξιοπρέπεια του Καβάφη δεν του επέτρεπε να τους ακολουθήση. Και μολονότι αυτός, ευαγγελικώτατος εις την περίστασιν, έλεγε προς τους γύρω του: «άφετε τα παιδιά ελθείν προς με», ενδομύχως εμαχαιρώνετο με την αστήρικτον χλεύην και την διαρκώς κακήν απασχόλησιν με το άτομόν του.¹²⁶

Τη δεκαετία του 1930 το καβαφικό έργο άρχισε να αφομοιώνεται σταδιακά από την αθηναϊκή κριτική –όχι μόνο από εκείνη την μερίδα της, που ήταν πιο δεκτική σε νεωτερισμούς (Καλαμάρης, περιοδικό *Κύκλος* κλπ.), αλλά και από εστίες μετριοπαθούς λογοτεχνικής κριτικής (*Νέα Εστία*).¹²⁷ Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο, το ζητούμενο δεν ήταν πια μονάχα η επίσημη αναγνώριση της καβαφικής ποίησης, αλλά πολύ περισσότερο η διοχέτευσή της σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, που λογιζόταν ως ανέτοιμο να την κατανοήσει. Ο ανώνυμος σχολιαστής της αλεξανδρινής *Ομόνοιας*, π.χ., παρακινούσε τον Καβάφη να προβεί άμεσα στην ήδη καθυστερημένη έκδοση των ποιητικών του απάντων:

συνεντεύξεις στην εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* και στο περιοδικό *Νέα Τέχνη* για την ανάδειξη του καβαφικού έργου. Οι Γρυπάρης, Μαλακάσης και Ξερόπουλος ήταν οι πιο γνωστοί από τους παλαιότερους συγγραφείς που ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στην πρόσκληση του Βαϊάνου· βλ. του ίδιου, «Ο παρεγνωρισμένος ποιητής», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/5/1924, Έτος 7, ΑΦ. 2622, σ. 1· «Για το έργο του Αλεξανδρινού ποιητού Κ. Π. Καβάφη», περ. *Νέα Τέχνη*, ό.π. Για δύο χαρακτηριστικά δείγματα της εντύπωσης που προκάλεσε τότε αυτή η προωθητική εκστρατεία, βλ. Κ. Π., «Ο ποιητής Κ. Καβάφης», εφ. *Δημοκρατία*, 8/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 177, σ. 2· Μ., «Εγεννήθη ημίν ποιητής! Ένα πανηγυρικών τεύχος», εφ. *Δημοκρατία*, 18/1/1925, Έτος 2, ΑΦ. 444, σ. 3.

¹²⁵ Βλ. «Σημειώματα», περ. *Αλεξανδρινή Τέχνη*, τμ. 1, τχ. 1, Δεκέμβριος 1926, σ. 21.

¹²⁶ Βλ. Αρίστο, «Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξανδρείας), 24/7/1926, Έτος 46, ΑΦ. 169, σ. 1.

¹²⁷ Βλ. Τ. Καγαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 118, 155-159.

Ο Καβάφης δεν είναι πλασμένος για να συγκινή. Είναι ποιητής που αναγκάζει τον άλλον να σκέπτεται. Και, γενικώς, οι άνθρωποι, μάλιστα δε οι εξ αυτών Έλληνες, προτιμούν να συγκινούνται φιλολογικώς παρά να σκέπτονται... Διότι η σκέψις απαιτεί κόπον ενώ η συγκίνησης είναι σχετικώς εύκολος [...]. Ο Καβάφης, καλώς, κακώς, επροτίμησε ν' αγνοήσει το εργοστάσιο τούτο [της καρδιάς] και να θελήσει να μπη στο μυαλό του άλλου. Γι' αυτό και τα ήρε μπαστούνια απ' τους πολλούς, οι οποίοι προτιμούν και ούτοι να συγκινούνται, οσάκις στρέφονται προς τα γράμματα εις στιγμάς ψυχικού τσακίρ-κέφι, παρά να σκέπτονται. Θέλω να πω ότι ο Καβάφης, καταπιασθείς με την εγκεφαλικήν ποίησιν, δεν κατώρθωσε παρά τους ολίγους ν' απασχολήσει· αλλά γι' αυτό δεν είναι ολιγώτερον άξιος τιμής. [...] Χρόνια τώρα ευρίσκεται εις το κοιμητήριον της κοινωνικής ζωής και είναι πολύ ευχαριστημένος δι' αυτό. Ανεκάλυψε, προ ετών πολλών, ότι είναι πλασμένος για να ζη μακράν των ανθρώπων του καθημερινού σούρτα-φέρτα, του σημαιοστολισμού και της φωταγωγήσεως [...]. Ο Καβάφης δεν εννοεί ν' απασχολή διαρκώς τον πνευματικόν κόσμον [...]. Ουδέποτε ποιητής υπήρξε [...] τόσον αθόρυβος, τόσον διακριτικός και εις τούτο: γράφει το ποίημά του, το τυπώνει αμέσως και σου το βάζει στην τσέπη σου όπως σου ρίχνουν εκεί, με πολλές επιφυλάξεις, ερωτικήν επιστολήν μπρος σε κόσμον [...]. Ο Καβάφης είναι καιρός να βρίσκεται και εις το βιβλιοπωλείον, όχι δε μόνον στις τσέπες των φίλων του σαν καπνοσακκούλα ή στας στήλας περιοδικών και εφημερίδων [...]. Τότε θα έχη ο Ελληνισμός ολόκληρο το έργο του στο πιάτο, εις το οποίον ίσως να μη μπορούν πλέον να ρίχνουν φόλαν τα άτακτα παιδιά για να το δηλητηριάσουν. Δέχομαι ότι και τότε θα το καταλάβουν λίγοι, διότι τους ολίγους, όπως είπαμε, αφορά. Αλλά τι σημαίνει! Ο κόσμος δεν θα σκεφθή τότε, όπως δυνατόν να σκεφθή σήμερα, ότι το Κράτος ετίμησεν ένα ποιητήν του τελείως ερήμην του κοινού...¹²⁸

Το γεγονός ότι αμέσως μετά από τον θάνατο του ποιητή επιδιώχθηκε να ικανοποιηθεί αυτή η ανάγκη να έχει «ο Ελληνισμός ολόκληρο το έργο του [Καβάφη] στο πιάτο» –και μάλιστα σε έκδοση καλλιτεχνική, που βραβεύτηκε από την Εταιρεία των Φιλοτέχνων (Πίνακας 4.12)– δείχνει ότι η θεσμική αναγνώριση του καβαφικού έργου ήταν ως έναν βαθμό αποτέλεσμα των ευρύτερων δομικών και αξιακών μεταβολών που είχαν εν τω μεταξύ συντελεστεί στο μεσοπολεμικό λογοτεχνικό πεδίο και που κατέστησαν εφικτή μια πιο «οικουμενική» θεώρησή του.¹²⁹ Η παράλληλη ένταξη του καβαφικού έργου στη διδακτέα ύλη των σχολικών εγχειριδίων συμπλήρωνε αυτήν την πορεία σταδιακής μεταφοράς του από «τις τσέπες των φίλων [τού ποιητή]» και τις «στήλες των περιοδικών

¹²⁸ Βλ. Αρίστο, «Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξανδρείας), 24/7/1926, ό.π.

¹²⁹ Έχει εύστοχα επισημανθεί ότι στην καβαφική κριτική της δεκαετίας του 1930 παρατηρείται σταδιακή μετάθεση του κέντρου βάρους από τα αναγνωριζόμενα –με βιογραφικούς ή κειμενικούς όρους– ως «παρακαμικά» στα πιο «οικουμενικά» χαρακτηριστικά της καβαφικής ποίησης, τα οποία επίσης προσεγγίζονταν είτε από ψυχαναλυτική είτε από «πολιτισμική» αντιστοίχως ερμηνευτική σκοπιά: βλ. Ν. Βαγενάς, *Η ειρωνική γλώσσα*, ό.π., σ. 250-251· Γ. Παπαθεοδώρου, «Η γνώση των ηδονών: ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946)», περ. *Ποίηση*, τχ. 24, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, σ. 215-256.

και [των] εφημερίδων», όπως παρατηρούσε ο αρθρογράφος της *Ομόνοιας*, στα βιβλιοπωλεία και το ευρύτερο κοινό.¹³⁰

Η θετική, εν τέλει, στάση του Δημαρά απέναντι στο καβαφικό έργο και η εντυπωσιακή μεταστροφή της γνώμης τού αρχικά απορριπτικού Θεοδοκά περί τα μέσα της δεκαετίας του 1930¹³¹ έρχονταν να ενισχύσουν τη διαδικασία θέσμισης του καβαφικού έργου. Αυτή ακριβώς η εξελικτική πορεία είναι που επισφραγίστηκε με τη μετέπειτα βαρύνουσα ομιλία του Σεφέρη το 1946 στο Βρετανικό Ινστιτούτο –η οποία προετοιμαζόταν τουλάχιστον από το 1937.¹³² Σε αυτήν του την ομιλία, ο Σεφέρης επισήμαινε την ανάγκη για άμεση ερμηνευτική αναθεώρηση της καβαφικής ποίησης, προκειμένου να παραμεριστεί ο σκανδαλοθηρικός βιογραφισμός και να αναδειχθεί η *ενότητα* ως βασικό της χαρακτηριστικό: «ένα από τα δύο πρέπει να συμβεί», παρατηρούσε: «είτε θα εξακολουθούμε να σχολιάζουμε την ιδιωτική ζωή του Καβάφη, συνεχίζοντας τα ευφυολογήματα μιας επαρχιώτικης νοοτροπίας, και φυσικά θα θερίσουμε ό,τι σπείραμε· είτε, ξεκινώντας από το βασικό χαρακτηριστικό του, την *ενότητα*, θα κοιτάξουμε τι μας λέει το έργο του, όπου καταναλώθηκε σταλαματιά-σταλαματιά, με όλες του τις αισθήσεις».¹³³ Η έννοια της «ενότητας» αξιοποιούνταν εδώ ως ένα ευφύες ερμηνευτικό εύρημα που ερχόταν να θεμελιώσει εμμέσως και τη σεφερική θεωρητική και ποιητική πολιτισμική πρόταση. Όπως παρατηρούσε αργότερα ο Σαββίδης, «[με την ομιλία του Σεφέρη] ο Καβάφης αναγεννήθηκε, ή πάντως μεταμορφώθηκε στην γραμματολογική μας συνείδηση, παίρνοντας διαστάσεις μείζονος *Έλληνα και Οικουμενικού ποιητή*».¹³⁴ Το εγχείρημα του Σεφέρη ερχόταν έτσι να συμπυκνώσει εκείνην ακριβώς την αντιφατική σύζευξη ιστορικοιστικής και α-χρονικής ελληνικής εκδοχής του μοντερνισμού,¹³⁵ που είχε,

¹³⁰ Η θέσμιση του καβαφικού έργου συνοδεύτηκε από την ταυτόχρονη εισαγωγή και των υπόλοιπων νέων αισθητικών τάσεων στα σχολικά εγχειρίδια της ίδιας περιόδου· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 97-105· Λ. Βαρελάς, «Καταγραφή των ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* και στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Μέσης Εκπαίδευσης (1930-1983)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 5, Άνοιξη 1999, σ. 13-16.

¹³¹ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 157.

¹³² Βλ. Δ. Δασκαλόπουλος (επιμ.), *Γ. Κ. Κατσιμπαλής & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο»*, τμ. 1, ό.π., σ. 369 [επιστολή του Σεφέρη από την Κορυτσά στις 19/2/1937].

¹³³ Βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκίμες*, τμ. 1, ό.π., σ. 362 (η έμφαση είναι δική μου). Ο Γ. Παπαθεοδώρου εξετάζει τη σεφερική παρέμβαση ως συμβολή στη μετατόπιση της καβαφικής κριτικής από τη βιογραφικά εστιασμένη «σεξουαλική ερμηνευτική», που διάβαζε την καβαφική ποίηση ως «απόκρυφο ερωτικό ημερολόγιο του ποιητή», σε έναν ώριμο ψυχαναλυτικό «σεξουαλικό ιστορισμό»· βλ. Γ. Παπαθεοδώρου, «Η γνώση των ηδονών...», ό.π., σ. 215-219.

¹³⁴ Βλ. Γ. Π. Σαββίδης (επιμ.), *Ο Καβάφης του Σεφέρη*, εκδ. Εστία, τμ. 1, Αθήνα 1993, σ. 273 (η έμφαση είναι δική μου).

¹³⁵ Τη σύζευξη αυτών των δύο αντιθετικών προσεγγίσεων του καβαφικού έργου περιγράφει πυκνά και με κριτική αποστασιοποίηση ο Καγιαλής στο ακόλουθο χωρίο: «[...] οι δύο ερευνητικές σκοπεύσεις που μόλις

όπως είδαμε, προετοιμαστεί από τις δομικές και αξιακές ανακατατάξεις του μεσοπολεμικού λογοτεχνικού πεδίου.

Έτσι, έχοντας διατηρήσει –με την κοινωνική και εκδοτική του πρακτική– αποστάσεις από ολόκληρο σχεδόν το λογοτεχνικό δίκτυο της εποχής του (θεσμούς, βραβεύσεις, κριτικούς, συντεχνιακές διεργασίες, ευρύ αναγνωστικό κοινό),¹³⁶ ο Σεφέρης είχε κατορθώσει αφενός να καλλιεργήσει την εικόνα ενός αυτοαναφορικού, εν μέρει απόκοσμου και οπωσδήποτε νεωτεριστή λογοτέχνη και αφετέρου να αναχθεί σε ένα είδος εποπτεύοντος θεωρητικού νου, που ερχόταν με τις αισθητικές και θεωρητικές του παρεμβάσεις να ενοποιήσει το μέχρι τότε μάλλον μηχανικά προωθούμενο εγχείρημα της «πολιτισμικής οικουμενικής», ανοίγοντας το δρόμο για αυτό που ο Μ. Vittì εύστοχα περιέγραψε ως μια ενιαία «ποιητική κοινή»¹³⁷ –η οποία στηριζόταν με τη σειρά της σε αντίστοιχη προσπάθεια για μια ομοιογενή «γλωσσική κοινή».¹³⁸ Σε αυτόν ακριβώς τον πολύπτυχο πολιτισμικό, ιδεολογικό, πολιτικό και γλωσσικό «οικουμενισμό» μοιάζει να αναφέρεται η πολύ μεταγενέστερη παρατήρηση του Θεοτοκά πως «μια από τις προσφορές της γενιάς αυτής είναι ότι κατόρθωσε, ήδη από τα νεανικά της χρόνια, να καλλιεργήσει και να διαπλατύνει τη συνείδηση των γραμμάτων μας, ώστε να χωρέσει μέσα της, αβίαστα, αρμονικά, τον Σολωμό και τον Κάλβο, τον Παλαμά και τον Καβάφη, τον Σικελιανό και τη νεότερη ποίηση του Σεφέρη και του Ελύτη. Και, ακόμα, τον Μακρυγιάννη και τον Παπαδιαμάντη».¹³⁹ Επί της ουσίας, επρόκειτο για ένα είδος ιδεολογικής «μεγα-δομής», που αν και άφηνε χώρο για επιμέρους ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και κριτικούς διαξιφισμούς, ως σύνολο συνηρημένων δυαδικών αντιθέσεων (υπερχρονία - χρονικότητα, οικουμενικότητα - ελληνοκεντρισμός, συλλογική - ατομική ηθική, παράδοση -

---

ανέφερα (συνθηματικά: Καβάφης και ιστορία – Καβάφης και μοντερνισμός) δεν είναι συνδυάσιμες, παρά μόνο αν κανείς αποδεχτεί στο σύνολό της τη συλλογιστική του Σεφέρη»· βλ. Τ. Καγιαλής, «“Εγώ είμαι ποιητής ιστορικός”· Ο Καβάφης και ο μοντερνισμός», περ. *Ποίηση*, τχ. 12, Φθινόπωρο-Χειμώνας 1998, σ. 78.

¹³⁶ Βλ. *εδώ*, Κεφάλαιο 5, Ενότητα 2.

¹³⁷ Βλ. Μ. Vittì, *Η Γενιά του Τριάντα*, ό.π., σ. 167-168.

¹³⁸ Για τις προσπάθειες του Σεφέρη προς επίτευξη μιας λογοτεχνικά λειτουργικής «γλωσσικής κοινής», βλ. Χ. Ντουνιά, «Μια ξεχασμένη συζήτηση για τη γλώσσα πάνω σε μια ιδέα του Γ. Σεφέρη», περ. *Το Λέντρο*, τχ. 19-20, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1986, σ. 80-89. Σε επιστολή του προς τον Καραντώνη ο Σεφέρης παρατηρούσε σχετικά: «Είναι καιρός να καταργήσουμε τους όρους καθαρεύουσα, δημοτική, νεοελληνική, η γλώσσα είναι μια, η ΕΛΛΗΝΙΚΗ, και πρέπει να 'ναι ζωντανή και ν' ακούγεται στην πρόζα και στην ποίηση»· βλ. Φ. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Γιώργος Σεφέρης & Αντρέας Καραντώνης· αλληλογραφία (1931-1960)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1988, σ. 59 [επιστολή του Σεφέρη στον Καραντώνη από το Λονδίνο, στις 15 Δεκεμβρίου 1931] (η έμφαση είναι του Σεφέρη).

¹³⁹ Αντλώ το παράθεμα από τον Μ. Vittì, *Η Γενιά του Τριάντα*, ό.π., σ. 33. Τις λεπτομέρειες αυτού του μηχανισμού ιδεολογικής ενοποίησης αναλύει (χωρίς να χρησιμοποιεί τον όρο «οικουμενικότητα») ο Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα*, ό.π., σ. 340-352.

νεωτερικότητα, αντιαστισμός - αστική ηγεμονία) παρείχε όλο και πιο εμφατικά την εικόνα μιας εδραιωμένης κοινωνικής στασιμότητας, αφιλόξενης για τις μεμονωμένες και ουσιαστικά πρωτοποριακές πρωτοβουλίες της περιόδου.¹⁴⁰

Αν, τέλος, ο Καβάφης συμβόλιζε τη νέα αξιακή ισορροπία (ελληνικότητα-οικουμενισμός) του συγκροτούμενου εθνικού κανόνα, στο πρόσωπο του Παλαμά συμβολοποιούνταν η αμέσως προηγούμενη ιστορική εκδοχή του. Έτσι, οι απονομές των παρασήμων του Τάγματος του Φοίνικος στον Καβάφη το 1926 και στον Παλαμά το 1936 (Πίνακας 4.1) έμοιαζαν να εγχαράσσουν –με τον ισχυρό συμβολισμό τους– δύο σημαντικά ιστορικά όρια στο εγχείρημα συγκρότησης της «εθνικής λογοτεχνίας». Στις αρχές της δεκαετίας του 1940 ο Σεφέρης θα πρέπει να είχε πια συνειδητοποιήσει με μεγάλη διαύγεια την ευκαιρία που του προσέφερε αυτό ακριβώς το διπλό αισθητικό παράδειγμα για την παγίωση μιας λειτουργικής πολιτισμικής κατασκευής. Όπως παρατηρούσε:

Με τον Παλαμά μπαίνει πια στον κανονικό της δρόμο η ελληνική λογοτεχνία. Από τις δυο παραδόσεις που συνεχίζονται αδιάκοπα από την εποχή της “κοινής”, η μια, η περίλαμπρη και η νεκρή, η λογία, βρίσκει το τέλος της στη ζωή της ποίησης με τον Καβάφη· η άλλη, η καταφρονεμένη και η ζωντανή, η λαϊκή παράδοση, αφού πήρε φωτιά από τα Τάρταρα και φως από τα Ηλύσια, ξέσπασε στον απάνω κόσμο με τον Παλαμά. Από τον Παλαμά και πέρα, ύστερα από δυο χιλιάδες χρόνια, για πρώτη φορά, η διπλή ελληνική παράδοση ενώνεται σε μια γραμμή.¹⁴¹

Όπως, βέβαια, είδαμε στην Ενότητα 1 του Κεφαλαίου 5, κατά την πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία ο Παλαμάς –ως επικεφαλής της άρτι θεσμισμένης ακαδημαϊκής διανοήσης– είχε αποτελέσει αντικείμενο έντονων επικρίσεων.¹⁴² Η διοχέτευση, όμως, των αντι-παλαμικών, αντι-ακαδημαϊκών και αντι-αστικών τάσεων στις νέες προνοιακές/κορπορατικές δομές και η υπαγωγή τους στο σχήμα της «πολιτισμικής οικουμενικής» ερχόταν –με έναν μάλλον απρόσμενο τρόπο– να επανεπιβεβαιώσει την παλαμική στρατηγική του μετριοπαθούς

¹⁴⁰ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 200-201. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο εκτός από τη θεωρητική αναδίπλωση του Θεοτοκά, αποδείχτηκε, όπως παρατηρεί ο Τζιόβας, ατελέσφορη και η αρχικά ρηξικέλευθη νεωτερικότητα των πεζογράφων αυτής της περιόδου· βλ. Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα*, ό.π., σ. 172-233. Μεμονωμένες περιπτώσεις συγγραφέων, που είτε επέμεναν σε ουσιαστικές πρωτοποριακές επιλογές (όπως λ.χ. ο Κάλας) είτε έρχονταν σε ρήξη (όπως π.χ. ο Κοτζιούλας, ο Λαπαθιώτης και ο Σκαρίμπας) με την ομάδα που είχε αρχίσει να επιβάλλει την κυριαρχία της σε αυτήν την κοινωνική και πολιτισμική «μεγα-δομή», βρέθηκαν σύντομα στις περιθωριακές παρυφές του λογοτεχνικού πεδίου· βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 201-202.

¹⁴¹ Βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τμ. 1, ό.π., σ. 224.

¹⁴² Στις αρχές του Μεσοπολέμου, ο ίδιος ο Παλαμάς αντιλαμβανόταν πως το εγχείρημα της θέσμισής του είχε παραμείνει ημιτελές, κατά την εποχή που ξεκινούσε αυτή η τάση της αμφισβήτησής του: «μπορεί να είναι κριτικός πρώτης γραμμής [ο κ. Αποστολάκης] και μ' ένα του φύσημα να μας ρίξει από το βάθρο μας, που, μα την αλήθεια, δε μας φαίνεται να κατορθώσαμε ακόμα στέρεα να σταθούμε [επιστολή προς Γ. Αλιθέρση στις 21/11/1920]· βλ. Κ. Παλαμάς, *Αλληλογραφία*, τμ. 2, ό.π., σ. 101.

πολιτισμικού εκσυγχρονισμού, που προέτασσε, σε αισθητικό επίπεδο, την ανάγκη για διαμόρφωση ενός προηγμένου μεν, αλλά όχι πλήρως αυτοαναφορικού τεχνοτροπικού κώδικα¹⁴³ και, σε κοινωνικό επίπεδο, τη διά της συντονισμένης θεσμικής δράσης κοινωνική εμπέδωση μιας αντίστοιχα «ενδιάμεσης» αναγνωστικής κουλτούρας.

Και ακριβώς επειδή όλα αυτά τα συγχωνευόμενα ιδεολογικά, αισθητικά και κοινωνικά ρεύματα απέληγαν στον Παλαμά, παρατηρείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 η εντυπωσιακά καθολική –και σχεδόν προσωπολατρική– αποδοχή της πολλαπλώς επικυρωμένης αξίας του ως αδιαμφισβήτητης πολιτισμικής σταθεράς. Βέβαια, η θεσμική καθιέρωση του Παλαμά ως κορυφαίου εθνικού ποιητή δεν είχε πάψει να προωθείται και κατά το προηγούμενο διάστημα, παρά το αντι-παλαμικό κλίμα εκείνης της συγκυρίας. Τότε, όμως, αυτή η διαδικασία συντελούνταν σχεδόν αποκλειστικά μέσω των «εκ των άνω» πρωτοβουλιών μιας αριθμητικά περιορισμένης και κοινωνικά κυρίαρχης ακαδημαϊκής διανοήσης αφενός για τη διεθνή καθιέρωση του ποιητή ως εθνικά αντιπροσωπευτικού και αφετέρου για την εγχώρια προβολή του ως ύπατης «εθνικής αξίας». Πιο αναλυτικά, τον Σεπτέμβριο του 1924 η Γαλλική Δημοκρατία αναγόρευσε τον Παλαμά σε Ιππότη του Τάγματος της Λεγεώνας της Τιμής· το 1925 ο ποιητής προτάθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και από τον Φ.Σ. «Παρνασσός» ως υποψήφιος για το βραβείο Νόμπελ· το 1929 μεταφράστηκε στα γαλλικά ο «Ονειρευμένος Ύμνος», τον οποίο ο ίδιος είχε συνθέσει για την τελετή έναρξης του Συνεδρίου Ειρήνης των Αθηνών· την ίδια χρονιά μεταφράστηκε ο «Τάφος» στα αγγλικά, ενώ η *Semaine Egyptienne* ετοίμασε πανηγυρικό τεύχος προς τιμήν του, το οποίο περιλάμβανε εγκωμιαστικές γνώμες σημαντικών γάλλων διανοουμένων.¹⁴⁴ Έτσι, το 1930, μετά από αυτήν την πορεία διεθνούς προβολής του Παλαμά, ο Π. Λορεντζάτος παρατηρούσε πως «με όση δουλειά γίνηκε σε ξένες γλώσσες ως τα σήμερα με την ποίηση του Παλαμά και το πρόσωπό του, μπόρεσαν οι ξένοι να τον γνωρίσουν τον ποιητή αρκετά καλά [...]. Κι αγγλικά και γερμανικά και γαλλικά και ιταλικά γραψίματα βρίσκει κανείς για τον Παλαμά. Και μετάφρασες σε πολλά ποιήματά του και γραμματολογικές σημειώσεις έχουμε σ' όλες αυτές τις γλώσσες [...]».¹⁴⁵

Παράλληλα, με εκτενή αφιερώματα στον Τύπο και με πανηγυρικές τιμητικές εκδηλώσεις σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, της Αιγύπτου και της Κύπρου διεξήχθησαν

¹⁴³ Βλ. Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό*, ό.π., σ. 135 κεξ.

¹⁴⁴ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 70, 394-395· πρβλ. «Το Βραβείον Νόμπελ», εφ. *Απογευματινή*, 17/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 656, σ. 2· «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία», περ. *Νουμάς*, τχ. 674, 7/3/1920, σ. 157.

¹⁴⁵ Βλ. Π. Λορεντζάτος, «Ο ποιητής Παλαμάς», περ. *Νουμάς*, τχ. 789, Ιανουάριος 1930, σ. 53-54.

οι εορτασμοί της πεντηκονταετηρίδας του ποιητή.¹⁴⁶ Οι επετειακοί του λόγοι ως ακαδημαϊκού και η εκλογή του ως προέδρου της Ακαδημίας προβάλλονταν ως γεγονότα υψίστης κοινωνικής και εθνικής σημασίας.¹⁴⁷ Την ίδια εποχή ο Π. Νιρβάνας, που είχε μόλις αναγορευτεί ακαδημαϊκός, σημείωνε ότι ο Παλαμάς είχε αναγνωριστεί ως η αδιαμφισβήτητη ηγετική μορφή της «Γενιάς του 1880» ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα:

Όταν η φιλολογική γενεά, στην οποίαν ανήκω, άρχισε να εκκολάπτεται, η φιλολογία μας περνούσε μια κρίσιμη περίοδο. Είχαν πεθάνει ο Παπαρρηγόπουλος και ο Βασιλειάδης, και ο Αχιλλεύς Παράσχος, που, [...] είχε αρχίσει να παρακμάζει μεταξύ των νέων ανθρώπων, μαζί με τον ρομαντισμό που αντιπροσώπευε. Στους φοιτητικούς μας κύκλους μιλούσαμε για τον Παλαμά και τον Δροσίνη, αποστηθίζαμε τους στίχους των και προσπαθούσαμε να τους μιμηθούμε.¹⁴⁸

Παρεμφερής ήταν η διαπίστωση ενός ακόμη ακαδημαϊκού, του Σ. Μενάρδου: «Εις την υψηλοτέραν αντίληψιν του όλου Ελληνισμού [...] ένας μόνος ηδυνήθη μέχρι τούδε να υψωθεί –ο Παλαμάς».¹⁴⁹

Πιο κρίσιμη, ωστόσο, για την καθολική πια αποδοχή του Παλαμά ως εθνικού ποιητή ήταν η συνέχιση των τιμητικών αυτών εκδηλώσεων και ύστερα από την οριστική κατάρρευση του βενιζελισμού στη δεκαετία του 1930. Έτσι, από το 1933 μέχρι το 1937 ο Παλαμάς έγινε δέκτης πρώτα απ' όλα μιας σειράς από εντυπωσιακές διεθνείς τιμητικές διακρίσεις, καθώς του απονεμήθηκαν το αξίας 80.000 δραχμών Οικονόμειο Βραβείο της Τεργέστης, το Μετάλλιο Γκαίτε της Γερμανικής Δημοκρατίας, το παράσημο *Del la plaque de l'Ordre de la Republique* της ισπανικής κυβέρνησης και το μετάλλιο της Αμβροσιανής Βιβλιοθήκης του Μιλάνου, ενώ την ίδια εποχή τον επισκέφθηκε στην κατοικία του ο γάλλος υπουργός *Jean Zey*, προκειμένου να του ανακοινώσει την –κατόπιν συστάσεως της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής– προαγωγή του σε *Officier* του Τάγματος της Λεγεώνας της Τιμής.¹⁵⁰ Σε εγχώριο, εξάλλου, επίπεδο, το 1936 και το 1937 συνεχίστηκαν οι προς

¹⁴⁶ Σειρά εκδηλώσεων σε Θεσσαλονίκη, πόλεις της Αιγύπτου και της Κύπρου· βλ. Κ. Παράσχος, «Η πεντηκονταετηρίς του Παλαμά», περ. *Παρνασσός*, τχ. 17, Ιανουάριος 1928, σ. 3-5. Βλ. επίσης τα αφιερωματικά τεύχη των αλεξανδρινών περιοδικών *Νέα Ζωή* (τμ. 13, τχ. 16, 1925) και *Αργώ* (τμ. 3, τχ. 1, 27/1/1926).

¹⁴⁷ Βλ. «Ο λόγος του Παλαμά», εφ. *Έθνος*, 26/3/1928, Έτος 15, ΑΦ. 5008, σ. 1· «Ο χθεσινός πανηγυρισμός της Εθνικής Εορτής», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1930, ό.π.· «Πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Σκριπ*, 25/3/1930, ό.π.

¹⁴⁸ Βλ. Π. Νιρβάνας, *Φιλολογικά Απομνημονεύματα*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Αθήνα 1929, σ. 171.

¹⁴⁹ Βλ. Σ. Μενάρδος, «Η νεοελληνική ποίησης», ό.π., σ. 214.

¹⁵⁰ Βλ. Γ. Δροσίνη, *Άπαντα*, τμ. 8, ό.π., σ. 68-71, 394-395· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, ό.π.· «Η Ακαδημία: 153^η δημοσία Συνεδρία της Ολομελείας, την 19 Ιανουαρίου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, ό.π.· «Το μετάλλιον του κ. Παλαμά», εφ. *Έθνος*, 7/1/1933, Έτος 20, ΑΦ. 6592, σ. 1.

τιμήν του Παλαμά επετειακές εκδηλώσεις,¹⁵¹ στο πλαίσιο των οποίων τον Μάρτιο του 1936 –σε μια πράξη συμβολικής απότισης τιμής– επισκέφθηκαν τον ποιητή ως εκπρόσωποι της κυβέρνησης Δεμερτζή ο τότε υπουργός Παιδείας Γ. Λογοθέτης και ο παρά τω Πρωθυπουργώ υφυπουργός (και μετέπειτα υπουργός Παιδείας του μεταξικού καθεστώτος) Κ. Γεωργακόπουλος. Επιπροσθέτως, πέρα από τον προβιβασμό του σε Ανώτερο Ταξιάρχη του Βασιλικού Τάγματος του Φοίνικος, ο ποιητής τιμώνταν λίγες ημέρες αργότερα –και πάλι στο σπίτι του– από νέα επιτροπή, και αυτοπροσώπως από τον υπουργό Παιδείας, με το κρατικό βραβείο λογοτεχνίας.¹⁵²

Σε τούτη την πρώτη αυτοσχέδια τελετή απονομής του νεοσύστατου κρατικού βραβείου ο ποιητής ανταποκρίθηκε με μια ομιλία, που προσέδιδε καταστατικό χαρακτήρα καταρχήν στην πράξη της βράβευσής του και δι’ αυτής στον ίδιο τον θεσμό. Πρώτ’ απ’ όλα, ο Παλαμάς διερμήνευε τις τιμητικές επισκέψεις ως «δείγματα της στοργής που κάνει το Κράτος να στρέφη προς το έργο ενός ποιητή»,¹⁵³ ανταποδίδοντας έτσι την προσωπική του οριστική αναγνώριση ως απόλυτου εθνικού ποιητή με μια ιεροτελεστικού χαρακτήρα αντίστοιχη επικύρωση της παρεμβατικής πολιτικής του κράτους. Κυρίως, όμως, η ομιλία του Παλαμά έμοιαζε να θέτει τον θεμέλιο λίθο του νέου εθνικού λογοτεχνικού κανόνα, καθώς επιχειρούσε να στοιχειοθετήσει μια τυπολογική γενεαλογία «επετειακών στιγμών». Αυτά τα ορόσημα έμοιαζαν να σηματοδοτούν τις διαδοχικές και αλληλένδετες φάσεις, από τις οποίες είχε διέλθει η «εθνική ποίηση», μέχρι να απολήξει –εν είδει παραδεδομένης γραμματειακής κληρονομιάς– στο ιστορικό παρόν της δικής του βράβευσής. Σε αυτό το γενεαλογικό σχήμα, το τρίπτυχο Σολωμός-Βαλαωρίτης-Παλαμάς καταδεικνυόταν ως «εθνικό» από τρεις αντίστοιχες επετειακές εκδηλώσεις: τη βράβευση του δημοτικιστή «σολωμολάτρη» (κατά τα δημοσιεύματα) Γ. Τερτσέτη σε μια εποχή, κατά την οποία κυριαρχούσε η καθαρεύουσα· την προσφώνηση του ανδριάντα του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε’ από τον Α. Βαλαωρίτη· και τη στιγμή, κατά την οποία το πανεπιστήμιο ανέθετε στον Παλαμά «να εναρμονίση με το τραγούδι το αθάνατο γεγονός» της εκατονταετηρίδας του Byron. Όπως διαβάζουμε σε δημοσίευμα της εποχής:

[Στην ομιλία του] ο κ. Παλαμάς ανέφερε την εποχήν, κατά την οποίαν η δημοτική γλώσσα είχαν εξορισθή από τους ποιητικούς διαγωνισμούς και

¹⁵¹ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 225, 1/5/1936, σ. 670· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 253, ό.π.

¹⁵² Βλ. «Η απονομή του βραβείου εις τον κ. Κ. Παλαμάν», εφ. *Πρωΐα*, 9/5/1936, ό.π.: «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 226, ό.π.

¹⁵³ Βλ. «Η απονομή του βραβείου εις τον κ. Κ. Παλαμάν», εφ. *Πρωΐα*, 9/5/1936, ό.π.

ενθυμείται τον “σολωμολάτρη” ποιητήν Γεώργιον Τερτσέτην, τον οποίον, παρά την δημοτικήν του γλώσσαν, ηναγκάσθη η επιτροπή να στεφανώση με “εύοσμα αγριολούλουδα”, και έπειτα τον Βαλαωρίτην, καθώς προσφωνεί τον ανδριάντα του Πατριάρχη. “Και πολύ σιμώτερα –συνεχίζει ο κ. Παλαμάς– στις δικές μας τις ημέρες του 1926, στην εκατονταετηρίδα του θανάτου του Βύρωνα μέσα στο Μεσολόγγι που την επανηγύρισε το Εθνικό Πανεπιστήμιο με διεθνή επιβλητικότητα και με πανελλήνια λατρεία, ένας δημοτικιστής ποιητής από τους ταπεινούς υπαλλήλους του Πανεπιστημίου κρίθηκε άξιος από το Πανεπιστήμιο να εναρμονίση με το τραγούδι το αθάνατο γεγονός.

Τώρα των στοχασμών τούτων η μνήμη –κατέληξεν ο ποιητής– μαζί με την ακριβή συγκίνηση που μου εμπνέει η τιμητική παρουσία σας εδώ, πίστευα πως θα μπορούσε να συγκρατήση στο χαρτί τη διάχυτη ελευθερία του μιλημένου λόγου και να μαρτυρήση αδιαφιλονίκητα πως το έθνος θα γαλουχή και δεν [θα] το αφήνει να σβήση το μαραμένο, το υπέρτατο άνθισμα της Τέχνης, το ποιητικό τραγούδι και πρώτ’ απ’ όλα η καρδιά του Έθνους, που είναι το Πανεπιστήμιο, παρ’ όλη την αγέλαστη φροντίδα της επιστήμης που τ’ απασχολεί”.¹⁵⁴

Όπως είναι φανερό, ο ποιητής αντιμετώπιζε τη βράβεισή του από το κράτος ως πράξη επικύρωσης του «οικουμενικού» πολιτισμικού μοντέλου, που υπό τη δική του σκέπη συγχώνευε τις κατεξοχήν αντίπαλες –στην προ του Μεσοπολέμου εποχή– εκδοχές του εθνικού, τη σολωμική και τη βαλαωριτική. Η αναγνώριση αυτού του νέου πολιτισμικού μοντέλου από το πανεπιστήμιο άνοιγε πια τον δρόμο για την οριστική και αδιαμφισβήτητη καθιέρωση του Παλαμά ως εθνικού ποιητή. Η τοποθέτηση, εξάλλου, του παλαμικού έργου στην κορυφή των αναδιατεταγμένων πολιτισμικών αξιών ήταν εμφανής και από την καθολική του πια αποδοχή από όλους σχεδόν τους συγγραφείς, που εκπροσωπούσαν την ανανέωση. Σύμφωνα με τον Π. Λορεντζάτο, «χιλιάδες άνθρωποι συγχρονισμένοι, οι νέοι, που είναι η σημερινή elite του τόπου, και θαυμάζουν τον Παλαμά και τον μελετούν και τον γουστάρουν, όσες κι αν είν’ οι δυσκολίες, που παρουσιάζει η γλώσσα που μεταχειρίζεται».¹⁵⁵ Χαρακτηριστική ήταν επίσης η περίπτωση του δημοσιογράφου Ν. Γιοκαρίνη, ο οποίος το 1936 επανέφερε το παλαιότερο αίτημα να αποδοθεί μόνιμη κρατική σύνταξη στον ποιητή.¹⁵⁶ Οι 25.000 δραχμές του κρατικού βραβείου δεν ήταν, κατά την άποψή του, αρκετές για έναν «εργάτη του πνεύματος», όπως ο Παλαμάς: χρειαζόταν «κάτι σοβαρότερο, κάτι γενναιότερο, κάτι αποτελεσματικό», όπως υποστήριζε. «Τι θ’ απογίνουν [οι γηραιοί εργάται του πνεύματος]; Θα πεθάνουν έτσι στην

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹⁵⁵ Βλ. Π. Λορεντζάτος, «Ο ποιητής Παλαμάς», περ. *Νουμάς*, ό.π.

¹⁵⁶ Το αίτημα είχε διατυπωθεί το 1920 και από τον Τ. Άγρα: βλ. Τ. Άγρας, Ν. Πετρούτσος, «Το έργο του ποιητού», εφ. *Εστία*, 6/3/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9163, σ. 1.

ψάθα, με την ανέχεια για σύντροφο και με τη μιζέρια για παρηγοριά;»¹⁵⁷ –λίγο αργότερα το αίτημα θα ικανοποιούνταν από το συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων, έπειτα από έγκριση της μεταξικής κυβέρνησης.¹⁵⁸

Επιπλέον, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και πολύ πιο εμφατικά κατά τη δεκαετία του 1930 (όταν ο αριστερός λόγος άρχιζε όλο και περισσότερο να απευθύνεται με εθνικολαϊκούς όρους ίδιο ευρύ αναγνωστικό κοινό), είχε ξεκινήσει μια διαδικασία σύγκλισης ανάμεσα στον Παλαμά και την ευρύτερη αριστερή διανοήση.¹⁵⁹ Έτσι, ο Παλαμάς συνήθιζε να προβαίνει τακτικά σε δημόσιες εκδηλώσεις θαυμασμού για αριστερούς συγγραφείς, όπως ο Βάρναλης, ο Βρεττάκος ή ο Ρίτσος,¹⁶⁰ παγιώνοντας ακόμη περισσότερο την καθολική αναγνώριση του εθνικού του ρόλου. Όπως παρατηρούσε εκείνη την εποχή ο Βάρναλης ανακαλώντας το ξεκίνημα της προσωπικής του λογοτεχνικής σταδιοδρομίας:

Τον Παλαμά τον θαύμαζα όχι τόσο γιατί καταλάβαινα την αξία του κατά βάθος, μα γιατί όλοι οι έγκριτοι φιλολογικοί κύκλοι κι όλη η ποιητικίζουσα νεολαία του καιρού τον αναγνώριζε, χωρίς αμφισβήτηση, για το μεγαλύτερο ποιητή της Ελλάδας. Κι επιπλέον ήταν κι ένας από τους πιο σημαντικούς και παλικαρίσιους αρχηγούς του γλωσσικού αγώνα. Συχνά τον έβλεπα να περνάει από τα προπύλαια του Πανεπιστημίου [...] αφηρημένος, σα να συνέχιζε τους στίχους που έγραφε στο σπίτι του, ωραίος, εξώκοσμος, υπεράνθρωπος! Σ' έναν τέτοιο Παλαμά τόλμησα να στείλω τα πρωτόλειά μου! Με τι καρδιοχτύπι περίμενα να ιδώ αν θα καταδεχότανε να μου απαντήσει και τι θα μου έλεγε!¹⁶¹

Αυτή, ωστόσο, η καθολική αποδοχή του Παλαμά προκαλούσε ταυτόχρονα έναν επιθετικό ανταγωνισμό γύρω από το ζήτημα της «διαδοχής» του. Έτσι, το 1937 ξέσπασε οξυτάτη διαμάχη γύρω από τη διοργάνωση ενός πανελλήνιου εράνου για την ανέγερση της προτομής του Παλαμά στην είσοδο του τότε Βασιλικού Κήπου, που έγινε με πρωτοβουλία του εκδότη Ι. Δ. Κολλάρου και του διευθυντή της *Νέας Εστίας*, Π. Χάρη, με τη

¹⁵⁷ Βλ. Ν. Γιοκαρίνης, «Αθηναϊκά: Οι εργάται του πνεύματος», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 9/5/1936, Έτος 5, ΑΦ. 1707, σ. 1.

¹⁵⁸ Παράλληλα αποφασίστηκε να δοθεί το όνομα του ποιητή σε κεντρική οδό της πρωτεύουσας: βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1359-1360.

¹⁵⁹ Βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 64, 76-85.

¹⁶⁰ Βλ. Χ. Ντουλιά, «Κώστας Βάρναλης-Κωστής Παλαμάς: οι σταθμοί μιας μακρόχρονης σχέσης», εφ. *Κυριακάτικη Αυγή*, 23/11/2003, σ. 24-26· Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 166-167· «Χρονολόγιο», στο επετειακό αφιέρωμα: *Νικηφόρος Βρεττάκος: 100 χρόνια από τη γέννησή του*, Ε.Κε.Βι., πηγή: <http://vrettakos.ekebi.gr/chronologio.asp> [τελευταία προσπέλαση: 1/12/2015].

¹⁶¹ Βλ. Κ. Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 105-106. Σε ό,τι αφορά την επίδραση του Παλαμά στον Ρίτσο, γνωρίζουμε ότι ο *Δωδεκάλογος του Γύφτου* υπήρξε από τα προσφιλή αναγνώσματα των νεανικών του χρόνων· βλ. Γ. Βελουδής, *Γιάννης Ρίτσος: προβλήματα μελέτης του έργου του*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 103.

συνεργασία της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, πλήθους ανεξάρτητων συγγραφέων και διαφόρων εκπροσώπων της μεταξικής κυβέρνησης και των ανώτατων πολιτισμικών ιδρυμάτων.¹⁶² Από τη συντεχνιακή αυτή πρωτοβουλία κράτησε αποστάσεις ο κύκλος των *Νέων Γραμμάτων*, προκαλώντας τη δριμεία αντίδραση διαφόρων συγγραφέων, που θεώρησαν την ενέργεια ως προσπάθεια για αποκλειστική και καταχρηστική ιδιοποίηση του παλαμικού πολιτισμικού «κεφαλαίου». Ο Χάρης, για παράδειγμα, χαρακτήριζε τον «κύκλο Κατσίμπαλη» ως «κόμμα» που αξιοποιούσε τον Παλαμά ως «φλάμπουρο» για να επιβάλει την κυριαρχία της:

[τα *Νέα Γράμματα*] [ε]γκαινιάζουν την πιο επιζήμια, την πιο κακόβουλη, την πιο ασυγχώρητη τακτική: κάνουν κόμμα στην πνευματική μας κίνηση. Εκύκλωσαν μια σεβαστή μορφή, πίστεψαν-δεν πίστεψαν στην αξία της, –και γι’ αυτό ακόμα αρχίζω ν’ αμφιβάλλω, όπως υποπτεύομαι καθετί που προέρχεται από αλόγιστον ενθουσιασμό– έκαμαν τους πιο ταπεινούς υπολογισμούς κι’ άρχισαν την εκστρατεία τους. Και η εκστρατεία αυτή είχε [...] βαθύτερο και πονηρότερο [σκοπό] τη δημιουργία υπερασπιστών, που σιγά-σιγά, με το πες-πες, με τις μπροσούρες, με τις διαλέξεις, με τα αλληλολιβανίσματα, μπορούσαν και να σχηματίσουν κάποια οντότητα. Έκαμαν οι άνθρωποι το κόμμα τους και θέλησαν να κυβερνήσουν, με φλάμπουρο, με πρόφαση τον Κωστή Παλαμά, με πραγματική όμως πρόθεση την επιβολή πνευματικών ηγετών, κρυφών και φανερών, των ενηλίκων και των ανηλίκων της παρέας. Αυτό ήταν απαράδεκτο. Κι’ από τη στιγμή που το εξακρίβωσα, αγανάκτησα κι’ αηδίασα. [...] Στήνουμε και στεφανώνουμε την προτομή του Κωστή Παλαμά, αλλά και υψώνουμε τη σημαία της πνευματικής ελευθερίας.¹⁶³

¹⁶² Η κεφαλαιακή βάση δημιουργήθηκε από τις χορηγίες του Υπουργείου Παιδείας και της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Μέχρι τον Οκτώβριο του 1937 είχαν συγκεντρωθεί περισσότερες από 80.000 δραχμές. Στην επιτροπή για τη διεξαγωγή του έρανου συμμετείχαν μεταξύ άλλων ο υπουργός Παιδείας, Κ. Γεωργακόπουλος, ο διοικητής της Πρωτεύουσας Κ. Κοτζιάς, ο υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού Θ. Νικολούδης, ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Παιδείας, Ν. Προεστόπουλος, οι ακαδημαϊκοί Σ. Μελάς, Π. Νιρβάνας και Σ. Σεφεριάδης, ο πρύτανης του πανεπιστημίου Αθηνών, Γ. Παπαμιχαήλ, ο διευθυντής του Βασιλικού Θεάτρου, Κ. Καραθάνος, ο διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης, Δ. Κόκκινος, ο γενικός γραμματέας της Σχολής Καλών Τεχνών Σ. Σκίπης, οι συγγραφείς Αθηναία, Γκόλφης, Θεοτοκάς, Καραγάτσης, Μυριβήλης, Μυρτιώτισσα, Παναγιωτόπουλος, Πετσάλης, Ροδάς, Σικελιανός, Τερζάκης, Τσάτσος, Χάρης, Χατζημιχάλη, καθώς και ο εκδότης Ι. Δ. Κολλάρος ως ταμίας: βλ. Π. Χάρης, «Η προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 55· του ίδιου, «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 243, 1/2/1937, σ. 213-214· «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 42, 15/1/1937, σ. 144· «Η προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 297· «Η προτομή του Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 245, 1/3/1937, σ. 385· «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1508.

¹⁶³ Βλ. Π. Χάρης, «Μια “απολογία” κ’ ένα “κρούσμα”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 243, 1/2/1937, σ. 214-216. Για μια αντίστοιχη καταγγελία του Σκίπη, βλ. Ω. «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 312-315. Θετικά σχόλια για την πρωτοβουλία του Κολλάρου και της *Νέας Εστίας* διατύπωσαν από τις δημοσιογραφικές τους στήλες και οι Α. Καμπάνης και Μ. Ροδάς: βλ. «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 245, 1/3/1937, σ. 395-397.

Η υπερ-αντίδραση της *Νέας Εστίας* προκάλεσε τη δυσαρέσκεια του Παλαμά, ο οποίος παραιτήθηκε από την επιτροπή διεξαγωγής του εράνου, στην οποία τού είχε ζητηθεί να συμμετάσχει συμβολικά.¹⁶⁴ Παρεμφερής ήταν η στάση του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα*, που θεωρούσε ότι μια «εθνική» προσπάθεια είχε εκφυλιστεί από κίνητρα «μικροεγωιστικά»:

Ο έρανος για την προτομή του Παλαμά έδωσε ευκαιρία σε κάποιο περιοδικό να λύσει τις μικροδιαφορές του, τους μικροεγωισμούς του και τις μικροφιλοδοξίες του μ' άλλο περιοδικό.

Δεν πρόκειται με κανένα τρόπο ν' αναμιχτούμε στη συζήτηση. Ούτε καν να εξετάσουμε με ποιον τ' άδικο. Μα είναι όμως αδύνατο να μην παρατηρήσουμε, πως το περιοδικό που μεταχειρίστηκε όπλο για την πολεμική του τον έρανο για την προτομή του Παλαμά, έπεσε σ' ένα βαρύτερο σφάλμα: Τουλάχιστο αδίκησε την υπόθεση που εγκολπώθηκε. Κατώρθωσε το πανελλήνιο ενδιαφέρον της να το στενέψει μέσα σε προσωπικά όρια. Ευτυχώς όμως ο ποιητής, και σαν τεχνίτης και σαν άνθρωπος, κατέχει μια τόσο ξεχωριστή θέση τιμής για όλους μας, που θα κάνει να ξεχαστεί και ν' αγνοηθεί το κακότυχο σφάλμα.¹⁶⁵

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1943, ο Ν. Ζαχαριάδης ξεκινούσε τον πρόλογο του δοκιμίου του *Ο αληθινός Παλαμάς* με αναφορά στις νέες προσπάθειες για ανεύρεση κατάλληλου χώρου προς ανέγερση της προτομής. Γραμμένο το 1937 από τον εκτοπισμένο στις φυλακές της Κέρκυρας ηγέτη της κομμουνιστικής αριστεράς, το κυρίως κείμενο του δοκιμίου είχε κυκλοφορήσει παράνομα σε δακτυλογραφημένα αντίτυπα, εισάγοντας έτσι έναν νέο «παίκτη» στον κοινωνικό ανταγωνισμό για την οικειοποίηση όχι μόνο του «εθνικού» αναγνωστικού κοινού, αλλά και του παλαμικού συμβόλου. Έγραφε, λοιπόν, στον πρόλόγο του ο Ζαχαριάδης:

Η σημερινή επίσημη Ελλάδα αποφάσισε να στήσει την προτομή του Παλαμά στον Εθνικό Κήπο. Έτσι φτηνά και εύκολα πάνε να ξοφλήσουν με τον ποιητή, που η δημιουργία του στο πιο βαθύ και πιο πραγματικό νόημά της τόσο τους είναι ξένη και τόσο τη φοβούνται.

Όποιος έχει λίγο-πολύ γερό μάτι δε δυσκολεύεται διόλου να ξεδιαλύνει τους πραγματικούς σκοπούς της “χειρονομίας της προτομής”. Η αντίδραση βιάζεται μια ώρα αρχύτερα να ξεφορτωθεί τον Παλαμά, να τον χώσει ζωντανό στον τάφο, να γλυτώσει απ' το βραχνά του. [...]

Στη χώρα μας έχουν ωριμάσει οι αντικειμενικές συνθήκες για αποφασιστικές μεταβολές, που, συντρίβοντας κάθε αντίδραση, θα δημιουργήσουν μια λαϊκή Ελλάδα, πλούσια, δυνατή, πολιτισμένη και ευτυχισμένη. Στο έργο αυτό και η νεοελληνική διάνοηση θα πρέπει να κάνει

¹⁶⁴ Βλ. Γ. Θεοτοκάς, «Γύρω από μιαν επιτροπή», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. 2, τχ. 10, 6/2/1937, σ. 2.

¹⁶⁵ Βλ. «Η προτομή», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. 2, τχ. 11, 13/2/1937, σ. 1.

το καθήκον της, ακολουθώντας το δρόμο, που ο Παλαμάς της έδειξε από το “Δωδεκάλογο του Γύφτου”.¹⁶⁶

Η υπόθεση της προτομής του Παλαμά φανερώνει πως γύρω από το συσσωρευμένο «συμβολικό κεφάλαιο» του ποιητή είχαν διανοιχθεί δύο διαφορετικοί δρόμοι για τη διεκδίκηση της κοινωνικής κυριαρχίας. Σχηματοποιώντας κατ’ ανάγκην, θα μπορούσε κανείς να πει πως ο ένας περνούσε μέσα από τη μεγάλη μικροαστική, λαϊκή και αγροτο-εργατική μερίδα του (αναγνωστικού) κοινού, στο οποίο απευθυνόταν ένας δημόσιος λόγος με δύο ειδικότερες προελεύσεις: τη σχηματισθείσα στη δεκαετία του 1930 κορπορατική δομή (που οργανώθηκε γύρω από την εκστρατεία για την ανέγερση της προτομής του Παλαμά) και τους εξω-θεσμικούς προπαγανδιστικούς μηχανισμούς με τα λαϊκά κοινωνικά δίκτυα της κομμουνιστικής αριστεράς (που ενδυναμώθηκαν και επεκτάθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 και στα οποία απευθυνόταν το δοκίμιο του Ζαχαριάδη). Ο ποιητής που αναδυόταν μέσα από αυτήν την πρώτη δίοδο κοινωνικής αναγνώρισης ως εθνικός «διάδοχος» του Παλαμά ήταν ο Ά. Σικελιανός. Έχοντας, όπως είδαμε, ήδη τιμηθεί το 1939 με το βραβείο του Υπουργείου Παιδείας, ο ποιητής εμφανιζόταν στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940 όχι μόνο να συμμετέχει στη συλλογική δράση του Ε.Α.Μ. Λογοτεχνών, αλλά και να εκπροσωπεί θεσμικά τη λογοτεχνική κοινότητα ως πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών.¹⁶⁷ Η «λαϊκή» δίοδος που επέλεξε ο Σικελιανός για την εθνικοποίησή του απέληγε φυσικά στον άτυπο μεν, αλλά τελετουργικό τρόπο, με τον οποίο επιχειρήθηκε η οριστική νομιμοποίηση του εθνικού του ρόλου στην κηδεία του Παλαμά, όπου ο ανταγωνισμός για τη νομή του παλαμικού «κεφαλαίου» τελούνταν – ελλείψει ενός παγιωμένου επικυρωτικού θεσμού– στον δημόσιο αστικό χώρο και ενώπιον παλλαϊκού ακροατηρίου.¹⁶⁸ Στο εξής ο Σικελιανός θα αποτελούσε μια από τις σταθερά επανερχόμενες υποψηφιότητες για το βραβείο Νόμπελ.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Βλ. Ν. Ζαχαριάδης, *Ο αληθινός Παλαμάς*, εκδ. «Γνώσεις», Αθήνα, χ.χ., [ανάτυπο από το: Ν. Ζαχαριάδης, *Συλλογή έργων* (έκδοση εξωτερικού)], σ. 49, 118.

¹⁶⁷ Ο Σικελιανός υπήρξε πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών κατά την περίοδο 1943-1945. Όπως παρατηρεί η Α. Βογιατζόγλου, «[Κατά τη δεκαετία του 1940] ο Σικελιανός συμμετείχε ένθερμα, μετά την κατάρρευση της Δελφικής Προσπάθειας, στις εθνικές περιπέτειες, γράφοντας πλήθος πατριωτικών ποιημάτων, συνθέτοντας τραγωδίες με στόχο ένα ευρύτερο κοινό, δίνοντας διαλέξεις και κάνοντας ραδιοφωνικές εκπομπές, ενώ υπήρξε και ένα από τα πρώτα μέλη του ΕΑΜ λογοτεχνών»· βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 123.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 127-162.

¹⁶⁹ Βλ. Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 414· Λ. Κ. Αλιβιζάτου, «Ο Άγγελος Σικελιανός και το βραβείο Nobel· μερικά καινούρια στοιχεία από το αρχείο του Γιώργου Θεοτοκά», περ. *Διαβάζω*, τχ. 46, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1981, σ. 64-71· Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)*, επιμ. Δ. Τζιόβας, εκδ. Εστία, Αθήνα 1987, σ. 521-524.

Ο δεύτερος, αντίθετα, δρόμος κοινωνικής καθιέρωσης –με όλες τις επιφυλάξεις που γεννιούνται από τέτοιου τύπου σχηματοποιήσεις–¹⁷⁰ περνούσε μέσα από την αποστασιοποίηση τόσο από το ευρύ αναγνωστικό κοινό όσο και –μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1940– από κάθε θεσμική και σωματειακή διεργασία, που συντελούνταν στο λογοτεχνικό πεδίο. Αν και στην εκκίνησή της αυτή η τάση εμφανιζόταν να διανοίγει έναν χώρο αισθητικής αυτονομίας με προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας ρηξικέλευθης και παρεμβατικής καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, η οικονομική της εξάρτηση από την πατρωνία τού έντονα παρεμβατικού σε αισθητικά ζητήματα Γ. Κατσίμπαλη, αλλά και η παγίωση των νέων κορπορατικού τύπου δομών στο ελληνικό λογοτεχνικό πεδίο την ανάγκαζαν να προβεί σε ορισμένους συμβιβασμούς.¹⁷¹ Παρότι, λοιπόν, ο «κύκλος Κατσίμπαλη», απευθυνόμενος συνειδητά σε μορφωμένους και θεωρητικά κατηρτισμένους αστούς διανοούμενους, δεν υιοθετούσε γενικώς τις τυποποιημένες εκλαϊκευτικές πρακτικές της εποχής του, διεκδικούσε ωστόσο και εκείνος –είτε για συμβολικούς είτε για λειτουργικούς λόγους– το δικαίωμα νομής του παλαμικού «συμβολικού κεφαλαίου». Χρηματοδοτώντας, έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, την εκδοτική σειρά «Για να γνωρίσουμε τον Παλαμά» και προωθώντας συστηματικά την υποψηφιότητα του ποιητή για το βραβείο Νόμπελ,¹⁷² ο Γ. Κατσίμπαλης επιδίωκε ουσιαστικά τον έλεγχο του περί τον Παλαμά κριτικού λόγου.¹⁷³ Ο Παλαμάς έδειχνε να ανταποκρίνεται θετικά και προς αυτήν την ηγεμονική τάση –ενθαρρύνοντας όμως ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη επικοινωνιακή

¹⁷⁰ Ακριβώς επειδή η συνθετική δύναμη αποτελούσε το κύριο χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων εθνοποιητικών μηχανισμών, ακόμη και κατά τη διάρκεια της κορύφωσης της μεταξύ τους ανταγωνιστικής σχέσης οι δύο αντίπαλες στρατηγικές έτειναν και αυτές οι ίδιες να συναντώνται. Για τις διακεκομμένες σχέσεις του σφαιρικού έργου με το έργο του Σικελιανού ή του Ρίτσου, βλ. Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, ό.π., σ. 185-216· Γ. Βελουδής, *Γιάννης Ρίτσος*, ό.π., σ. 101-102.

¹⁷¹ Για τους περιορισμούς που ήρθαν να συγκρατήσουν την αρχική εκσυγχρονιστική ροπή των νεωτεριζόντων συγγραφέων της εποχής και για τις συνέπειες (λ.χ. το εγχείρημα επιστροφής στις λαϊκές/εθνικές ρίζες) που είχε αυτός ο συμβιβασμός στο λογοτεχνικό και δοκιμιακό τους έργο, βλ. Τ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το Μοντέρνο*, ό.π., σ. 190 κεξ.

¹⁷² Βλ. Δ. Δασκαλόπουλος (επιμ.), *Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο»*, τμ. 1, ό.π., σ. 62-74, 188. Για τον ρόλο που έπαιξε ο μεγάλος θαυμαστής του Παλαμά, Γ. Κατσίμπαλης, στη διαμόρφωση της παλαμικού τύπου εθνοποιητικής στρατηγικής του Σεφέρη, βλ. Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 134-136.

¹⁷³ Όπως παρατηρεί ο Τζιόβας, «για τη Γενιά του '30 που φιλοδόξησε κι αυτή να λύσει το αιώνιο πρόβλημα της πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων, το έργο του Παλαμά ήταν το πρότυπο [...]. Γι' αυτό και στη δεκαετία του '30, η γενιά αυτή φρόντισε ιδιαίτερα για την περιωπή του παλαμικού έργου είτε με βιβλία όπως του Τσάτσου και του Καραντώνη είτε αφιερώνοντας αρκετές σελίδες των *Νέων Γραμμάτων* στη μελέτη του έργου του είτε ακόμη υιοθετώντας τις απόψεις του για την ελληνικότητα της τέχνης»· βλ. Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό*, ό.π., σ. 132.

διάδρασή της με το αναγνωστικό κοινό.¹⁷⁴ Ως αισθητικό πρότυπο της δεύτερης αυτής πολιτισμικής πρότασης προωθούνταν –από τις αρχές ακόμη της δεκαετίας του 1930– η σεφερική ποιητική, την οποία γι’ αυτόν ακριβώς τον λόγο επιχειρούσε ο Κατσίμπαλης μεθοδικά να αποσπάσει από τον ερμητικό χώρο της συμβολιστικής αυτονομίας για χάρη μιας τέχνης κοινωνικά παρεμβατικής, δηλαδή «εθνικής». Ο Κατσίμπαλης έδειχνε να έχει κατανοήσει ότι στη δεδομένη ιστορική συγκυρία η διαμόρφωση μιας κοινωνικά ηγεμονεύουσας πνευματικής ελίτ εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη μύηση του Σεφέρη στην παλαμική στρατηγική της «μέσης οδού» και των αισθητικών συμβιβασμών, από την επιτυχή δηλαδή –θεωρητική και αισθητικά εφαρμοσμένη– σύζευξη όλων των ανταγωνιστικών ιδεολογικών και κοινωνικών τάσεων σε μια ενιαία πολιτισμική σύνθεση. Επομένως, εάν η μικροαστική (κατά βάση) διάνοηση που προερχόταν από το προνοιακό/συντεχνιακό περιβάλλον της δεκαετίας του 1930 επιχειρούσε να διεκδικήσει τη «διαδοχή» του Παλαμά μέσω της *δομικής* ενοποίησης του λογοτεχνικού πεδίου, ο στενός κύκλος της αστικής (κατά βάση) «ομάδας Κατσίμπαλη-Σεφέρη» ερχόταν να αφομοιώσει αυτούς τους δομικούς μετασχηματισμούς σε ένα *πολιτισμικό* πρόταγμα με νεωτερικά χαρακτηριστικά.¹⁷⁵

Αυτοί οι δύο τόσο διαφορετικοί –αλλά υπό μία έννοια και απρόσμενα παράλληλοι– δρόμοι, που απέβλεπαν στην καθιέρωση ενός μοντέλου πολιτισμικής «οικουμενικότητας», δεν άργησαν να συναντηθούν σ’ εκείνο ακριβώς το σημείο, που αποτελούσε την κοινή τους αναφορά. Την ημέρα του θανάτου του Παλαμά καλούνταν να αναμετρηθούν οι δύο ανταγωνιστικές στρατηγικές καθιέρωσης μέσα από τα προβεβλημένα αισθητικά τους πρότυπα, τον Σικελιανό και τον Σεφέρη. Το 1943 το παλαμικό συμβολικό κεφάλαιο υποστασιοποιούνταν σε ένα νέο –και μοναδικό, έπειτα από την κατάργηση των κρατικών βραβείων και τον περιορισμό της Ακαδημίας σε απονομές απλών επαίνων και διπλωμάτων– εθνικό τρόπαιο, το αξίας 1.000.000 δραχμών Έπαθλο Παλαμά. Το

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 134. Το πιο χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της παρότρυνσης για μεγαλύτερα ανοίγματα προς το αναγνωστικό κοινό είναι φυσικά η επιστολή του Παλαμά προς τον Σεφέρη επ’ αφορμή της έκδοσης της *Στροφής*, την οποία προώθησε ο Κατσίμπαλης προς δημοσίευση στη *Νέα Εστία*, με την άδεια τόσο του Παλαμά όσο και του Σεφέρη· βλ. Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης*, ό.π., σ. 160-162.

¹⁷⁵ «Υπάρχει», όπως παρατηρεί ο Τζιόβας, «[...] μια βαθιά συγγένεια ανάμεσα στον Παλαμά και τη Γενιά του ’30, συγγένεια που δεν έγκειται τόσο στην τεχνοτροπία ή τις αισθητικές αντιλήψεις όσο στη σύγκλιση προσανατολισμού και σε λανθάνουσα μαθητεία. Η Γενιά του ’30 [...] μαθήτεψε [...] στην τέχνη του εθνικού ποιητή. Πώς δηλαδή γίνεται κανείς εθνικός ποιητής, λύνοντας το δίλημμα του μοντερνισμού με έναν ελληνικό και ανώδυνο τρόπο χωρίς να αναιρεί το πρόσχημα της νεοτερικής ευρωπαϊζουσας τέχνης και χωρίς να προσβάλλει τη δεοντολογία της ελληνικότητας»· βλ. Δ. Τζιόβας, *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό*, ό.π., σ. 134-135.

συγκεκριμένο βραβείο, που είχε ως στόχο την ανάδειξη της καλύτερης ποιητικής συλλογής της εκάστοτε παρελθούσας τριετίας, καθιερώθηκε από τη διεύθυνση Γραμμάτων της κατοχικής κυβέρνησης Ράλλη διά του Νόμου 107/1943, σύμφωνα με τον οποίο αφενός αποκλείονταν τα λογοτεχνικά σωματεία από τη διαδικασία σχηματισμού των κριτικών επιτροπών και αφετέρου ενισχυόταν και πάλι ο παρεμβατικός και εποπτικός ρόλος του Υπουργείου Παιδείας.¹⁷⁶

Κατά την πρώτη λοιπόν απονομή αυτού του βραβείου, που έγινε στις 5 Μαρτίου 1944 –και όχι στις 27 Φεβρουαρίου, ημέρα θανάτου του Παλαμά, όπως όριζε ο νόμος– στη Μεγάλη Αίθουσα της Ακαδημίας Αθηνών, το «περιβάλλον Σικελιανού» έδειχνε να έχει εμφανώς προκριθεί ως η διάδοχη εθνική «κατάσταση». Τον Απρίλιο του 1943 ο Δροσίνης θεωρούσε ως προδιαγεγραμμένο το αποτέλεσμα, μέσω του οποίου θα εξασφαλιζόταν, όπως παρατηρούσε, η θεσμική αναγνώριση της διαδοχής του Παλαμά:

από τώρα είναι ορισμένος ο μέλλον εκατομμυριούχος που, με τη βράβευση αυτή θ' αναγνωρισθεί επισήμως διάδοχος του ποιητικού θρόνου του Παλαμά και κληρονόμος της ακαδημαϊκής του έδρας. Κι αυτός θα είναι ο κύριος Άγγελος Σικελιανός –ποιος άλλος; Όχι ο Σκίπης.¹⁷⁷

Παρ' όλα αυτά ο Σικελιανός βρέθηκε απλώς να συμμετέχει στην κριτική επιτροπή (μαζί με τους Βάρναλη, Βέη, Ξενόπουλο και Παράσχο, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν συσχετιστεί με το κορπορατικό μοντέλο των κρατικών βραβείων) και να απονέμει το βραβείο στον ήδη βραβευθέντα το 1929 από την Ακαδημία –με εισήγηση μάλιστα του Παλαμά– Γ. Δελή, για την ποιητική του συλλογή *Αλλοτινά κι αλλόκοσμα* (εκδ. «Αετός», Αθήνα 1942).¹⁷⁸ Δεδομένου ότι επρόκειτο για μια επιλογή, που δεν επηρέασε κατά κανέναν τρόπο τη λογοτεχνική εξέλιξη του επόμενου διαστήματος, μπορούμε με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι η πρώτη απονομή του Επάθλου Παλαμά είχε αποτύχει.¹⁷⁹

Η δεύτερη, αντιθέτως, απονομή, που τελέστηκε με μεγάλη επισημότητα στις 26 Φεβρουαρίου 1947 στη Μεγάλη Αίθουσα του «Παρνασσού», έδειχνε να ευνοεί τη δεύτερη

¹⁷⁶ Βλ. Ν.107 «Περί απονομής Επάθλου “Κωστή Παλαμά”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 135, 15/5/1943, σ. 608-609. Ως προς το ύψος του επάθλου, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι επικρατούσαν συνθήκες νομισματικού πληθωρισμού.

¹⁷⁷ Βλ. Γ. Δροσίνης, *Άπαντα*, τμ. 11, επιμ.: Γ. Παπακόστας, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2003, σ. 155.

¹⁷⁸ Βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 381, 1/4/1943, σ. 512· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 34, τχ. 394, 1/11/1943, σ. 1315· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 402-403, 1-15/3/1944, σ. 320· Α. Σικελιανός, «Γ. Δελής», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 404, 1/4/1944, σ. 327-331· «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 398, 1/1/1944, σ. 127.

¹⁷⁹ Παρότι δεν είναι σαφές υπό ποιες συνθήκες είχε συντελεστεί αυτή η ανατροπή της τελευταίας στιγμής, είναι πολύ πιθανό να οφειλόταν στη διακριτική απαξίωση ενός κατοχικού επάθλου από το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνικής κοινότητας.

στρατηγική. Πρόεδρος της επιτροπής ήταν τώρα ο Σκίπης, που λίγους μόλις μήνες νωρίτερα είχε εκλεγεί ακαδημαϊκός (αντί των ανθυποψηφίων του Σικελιανού και Καζαντζάκη) και που το 1943 είχε επίσης απαγγείλει το δικό του ποίημα στην κηδεία του Παλαμά,¹⁸⁰ ενώ το 1951 επρόκειτο να είναι και επίσημος διεκδικητής του λογοτεχνικού Νόμπελ. Τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ήταν οι Θρύλος, Κόκκινος και Χάρης, καθώς και ο Μαντούδης (διευθυντής Γραμμάτων του Υπουργείου Παιδείας): εισηγητής ήταν ο Καραντώνης. Αυτήν τη φορά η τελετή αντιμετωπίστηκε, κατά την επισήμανση της *Νέας Εστίας*, ως σημαντικό φιλολογικό και κοινωνικό γεγονός, που είχε προετοιμαστεί «με περίσκεψη και με πολλούς κόπους» από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας. Από τις τριάντα υποψήφιες συλλογές, η επιτροπή προέκρινε την «αισθητική ποιότητα» και την «ελληνικότητα», όπως παρατηρούσε, του *Ημερολογίου Καταστροφάματος Β'* και της μεταφρασμένης από τον R. Levesque ανθολογίας *Séferis, choix de poems frauduits et accompagnés du texte grec avec une preface*, μέσω των οποίων διεκδικούσε το βραβείο ο Σεφέρης.¹⁸¹

Έχοντας, επομένως, κεφαλαιοποιήσει την εκπνέουσα παλαμική παράδοση –με όλη της τη συνθετική προεργασία– και έχοντας ταυτόχρονα κατορθώσει να διαχειριστεί ερμηνευτικά το ανερχόμενο καβαφικό αντι-παράδειγμα, ο Σεφέρης ολοκλήρωνε με επιτυχία την πρώτη δημιουργική του περίοδο, παραδίδοντας προς περαιτέρω εκμετάλλευση έναν ανθεκτικό –όπως αποδείχτηκε– μηχανισμό παραγωγής ποιητικού και θεωρητικού λόγου, ικανό να μεταστοιχειώνει τις εκάστοτε δομικές και εννοιολογικές αντιθέσεις σε μια –σημειολογικά αντιφατική, αλλά και κοινωνικά λειτουργική– συνθετική ολότητα: έναν μηχανισμό, που απέληγε –κατά το πρότυπο του Παλαμά– σε μια ενοποιητική πολιτισμική κατασκευή:

Είπανε πως ο Παλαμάς δεν είναι καλός ποιητής γιατί δεν έχει ενότητα.
Πρώτα, η ενότητα του Παλαμά είναι ο Παλαμάς. Έπειτα, καλύτερα είναι να
προσέξουμε τι μας εξομολογείται ο ίδιος πάνω σ' αυτό το θέμα: “Έχω τη

¹⁸⁰ Βλ. Α. Βογιατζόγλου, *Η γένεση των πατέρων*, ό.π., σ. 130, σημ. 12.

¹⁸¹ Για τη συγκεκριμένη απονομή είχε προβλεφθεί η δυνατότητα για βράβευση και μίας μελέτης επί του παλαμικού έργου. Έτσι, μαζί με τον Σεφέρη βραβεύτηκε και ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος για τη μελέτη «Κωστής Παλαμάς» με άλλο ένα εκατομμύριο δραχμές. Ήταν η μοναδική μελέτη που είχε υποβληθεί. Ας σημειωθεί ακόμη ότι με εύφημη μνεία τιμήθηκαν οι ποιητικές συλλογές *Αυρική εξομολόγηση*, *Τραγούδι της Κρυσταλλένιας*, *Ικεσία*, *Ραψωδία* και *Ανάγλυφα* της Μελισσάνθης, του Π. Σπάλα, του Ν. Τουτουντζάκη, του Σ. Μπολέτη και του Θ. Ξύδη αντίστοιχα: βλ. «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 40, τχ. 466, 1/12/1946, σ. 1280· Π. Χάρης, «Λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 470, 1/2/1947, σ. 134-135· του ίδιου, «Τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το Έπαθλο Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 473, 15/3/1947, σ. 369. Σ. Σκίπης, «Το Έπαθλο Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 472, 1/3/1947, σ. 265-266· Α. Καραντώνης, «Η εισηγητική έκθεση», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 472, 1/3/1947, σ. 267-273.

συνείδηση” γράφει στα 1921 “πως ένας δεν είμαι. Είμαι όχι με *το* αλλά με *τα* εγώ μου”. Μπορούμε τώρα πια να διακρίνουμε ποια είναι “τα εγώ” του Παλαμά. Είναι όλα τα ρεύματα και όλες οι ριπές της ελληνικής παράδοσης – ολόκληρης της ελληνικής παράδοσης από την εποχή που σώπασαν οι τελευταίοι Αλεξανδρινοί τεχνίτες– που περνούν απ’ αυτή την αιολική λύρα, την ευαίσθητη και σύγχρονη προσωπικότητα του ποιητή, και αφήνουν έναν ήχο.¹⁸²

Αυτή ακριβώς η κοινωνικά λειτουργική μεταστοιχειωτική προοπτική, προσαυξημένη με αυτό που ο Σεφέρης ερμήνευε ως καθαφικού τύπου υπερ-χρονική «ελληνική οικουμενικότητα», φαίνεται να υποδεικνύεται υπαινικτικά ως νέο πολιτισμικό όραμα – προς αντικατάσταση των παρωχημένων και διαψευσθέντων εθνικιστικών «πόθων», που στηρίζονταν στην «παντοδυναμία του κορμιού»– στο ποίημα που ο Σεφέρης επέλεξε να προτάξει στη βραβευθείσα με το Έπαθλο Παλαμά ποιητική του συλλογή. Για την ερμηνεία αυτού του ποιήματος, που γράφτηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1940, θα μπορούσαμε να διαβάσουμε πίσω από το σύμβολο του παλιού φεγγαριού τον Παλαμά του Σεφέρη· πίσω από την Αλεξάνδρεια, τον Καβάφη του Σεφέρη.¹⁸³ και πίσω από το νέο φεγγάρι, που κρατά στην αγκαλιά του το παλιό, τον ίδιο τον Σεφέρη.¹⁸⁴ Κι ακόμη: πίσω από «τους πόθους σαν τα μεγάλα ψάρια» τους ιδεολογικούς φανατισμούς της δεκαετίας του 1910· πίσω από το λαβωμένο, αθώο, ήρεμο και δυνατό νησί την υπό Κατοχή Ελλάδα· και, τέλος, πίσω από την προσωποποίηση της «δίψας», που παρουσιάζεται να φυλάγεται σαν εξόριστος στην Αίγυπτο φύλακας, το σφαιρικό όραμα για έναν πολιτισμικά (και όχι πια εδαφικά) επεκτατικό και μεταστοιχειωτικά λειτουργούντα («ποιος θέλει να λουστεί στα νερά του Πρωτέα;») οικουμενικό ελληνισμό:

Βγήκε το νέο φεγγάρι στην Αλεξάνδρεια
κρατώντας το παλιό στην αγκαλιά του
κι εμείς πηγαίνοντας κατά την Πόρτα του Ήλιου
μες στο σκοτάδι της καρδιάς –τρεις φίλοι.

Ποιος θέλει να λουστεί στα νερά του Πρωτέα;

¹⁸² Βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τμ. 1, ό.π., σ. 221 (η υπογράμμιση είναι του Παλαμά).

¹⁸³ Υπενθυμίζω εδώ ότι, σύμφωνα με τα γραπτά του ίδιου του Σεφέρη, η παραμονή του στην Αλεξάνδρεια εκείνες τις κρίσιμες ημέρες του πολέμου είχε συντελέσει στη σύλληψη της ιδέας για μια αναθεωρητική ανάγνωση του καθαφικού έργου· βλ. Ν. Βαγενάς, *Η ειρωνική γλώσσα*, ό.π., σ. 246.

¹⁸⁴ Εάν αυτό το ερμηνευτικό σχήμα ευσταθεί, τότε θεωρώ πως μπορεί να υποδειχτούν ως πηγή, από την οποία προήλθε η μεταφορική απόδοση της «συνθετικής πολιτισμικής Κοινής» ως «αγκαλιάς», οι παλαμικοί στίχοι που ο Σεφέρης ενέταξε λίγο αργότερα στο δοκίμιό του για τον εκλιπόντα ποιητή: «τ’ αρχαία, τα νέα, μάρμαρα, δέντρα, ό,τι έφυγε, ό,τι μένει / γυρεύουν ένα ταίριασμα μέσα σε *μια αγκαλιά*». Εκεί ο Σεφέρης αποκωδικοποιεί τούτη τη μεταφορά ως εξής: «Αυτός [δηλαδή ο Παλαμάς] ήταν *η αγκαλιά*». Και συμπληρώνει: «Όσο για το ταίριασμα, το έδωσε κι αυτός, αλλά θα το δώσει, κάθε φορά, καινούργιο, κάθε άξιος ποιητής που θα φανεί στην Ελλάδα»· βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τμ. 1, ό.π., σ. 223 (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου).

Τη μεταμόρφωση τη γυρέψαμε στα νιάτα μας
 με πόθους που έπαιζαν σαν τα μεγάλα ψάρια
 σε πέλαγα που φύραναν ξαφνικά·
 πιστεύαμε στην παντοδυναμία του κορμιού.
 Και τώρα βγήκε το νέο φεγγάρι αγκαλιασμένο
 με το παλιό· με τ' όμορφο νησί ματώνοντας
 λαβωμένο· το ήρεμο νησί, το δυνατό νησί, το αθώο.
 Και τα κορμιά σαν τσακισμένα κλαδιά
 και σαν ξεριζωμένες ρίζες.

Η δίψα μας
 ένιππος φύλακας μαρμαρωμένος
 στη σκοτεινή πόρτα του Ήλιου
 δεν ξέρει να ζητήσει τίποτε: φυλάγεται
 ξενιτεμένη εδώ τριγύρω
 κοντά στον τάφο του Μεγάλου Αλεξάντρου.

Κρήτη - Αλεξάνδρεια - Νότιος Αφρική, Μάης – Σεπτ. '41¹⁸⁵

Αυτό, άλλωστε, που αναδείκνυε ο Καραντώνης –στην εισηγητική του έκθεση για την απονομή του Επάθλου Παλαμά– ως βασική αρετή του σεφερικού έργου ήταν το «αρμονικό συνταίριασμα» τριών αξιολογικών κριτηρίων: «της καλλιτεχνικής ποιότητας, της απόλυτης πνευματικότητας και της ελληνικότητας» –σύμφωνα ακριβώς με το παλαμικό υπόδειγμα («τα τρία αυτά βασικά κριτήρια [...] αποτελούσαν τα κύρια χαρακτηριστικά του Παλαμικού έργου»)¹⁸⁶ Αυτό που αναγνώριζε ο Καραντώνης ως επίτευγμα του σεφερικού έργου συνίστατο στην εξασφάλιση της πολιτισμικής και αισθητικής ισορροπίας μέσα από «το πλάσιμο μιας νέας ποιητικής γλώσσας, αυστηρώτατα ελληνικής»:

Όλες οι στροφές του Σεφέρη, αντικείμενο είχαν το πλάσιμο μιας νέας ποιητικής γλώσσας, αυστηρώτατα ελληνικής, που να βοηθήσει την έκφραση και την αποκρυστάλλωση αισθημάτων και ιδεών ενός γενικότερου ελληνικού ενδιαφέροντος. Το μέχρι σήμερα έργο του [Σεφέρη] [...] τον

¹⁸⁵ Πρόκειται για το ποίημα «Μέρες του Ιουνίου '41»· βλ. Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2000, σ. 191. Ο επιμελητής της έκδοσης, Γ. Π. Σαββίδης, επισημαίνει τη διακειμενική σχέση του τίτλου με μία σειρά ερωτικών ποιημάτων του Καβάφη (στο *ίδιο*, σ. 329). Η υπόμνηση της χρονολογίας συγγραφής του ποιήματος από τον Σεφέρη έχει, νομίζω, ως στόχο να το αναγάγει σε αισθητική εφαρμογή της αναθεωρητικής ερμηνευτικής του πρότασης, που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται εκείνη ακριβώς την εποχή, δηλαδή τον Μάιο του 1941· βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, τμ. 1, ό.π., σ. 330. Παρόμοια είναι και η παρατήρηση του Βαγενά, που παρά την εκτεταμένη εξέταση των διακειμενικών σχέσεων ανάμεσα στο σεφερικό και το καβαφικό έργο, δεν αναλύει περισσότερο τη σημειολογία του εν λόγω ποιήματος: «Από το 1941», παρατηρεί, «ο Σεφέρης θα προχωρήσει σε μια συνειδητότερη αφομοίωση ορισμένων καβαφικών στοιχείων, στην αρχή δειλά, και με το πέρασμα του χρόνου αποφασιστικότερα. Έτσι το πρώτο ποίημα του *Ημερολογίου Καταστρώματος*, β' κι ένα ακόμη ποίημα της ίδιας συλλογής θα έχουν τίτλους καβαφικούς ("Μέρες του Ιουνίου '41", "Μέρες τ' Απρίλη '43"). Αν σκεφτούμε ότι η συλλογή αυτή περιέχει τα πιο ημερολογιακά ποιήματα του Σεφέρη, τότε στη χρησιμοποίηση των καβαφικών τίτλων θα πρέπει να διακρίνουμε και μian υπόμνηση για τη διαφορά της σεφερικής έμπνευσης από την καβαφική»· βλ. Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, ό.π., σ. 236.

¹⁸⁶ Βλ. Α. Καραντώνης, «Η εισηγητική έκθεση», ό.π., 267.

παρουσιάζει σαν αθλητή που παλεύει να ισορροπήσει στους πλατειούς ώμους του τα δυσκολώτατα προβλήματα της νεώτερης ποιητικής εκφραστικής. [...] Κανείς από τους ποιητές των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων δεν επεδίωξε να σταθεί στο δύσκολο πνευματικό σημείο που επιτρέπει στο Σεφέρη να στρέφει τα μάτια του ερευνητικά στη δική μας και την ξένη πνευματική ζωή. Είναι το ίδιο σημείο που στάθηκε ο Παλαμάς για να επιχειρήσει να συνδέσει πνευματικά τον καθυστερημένο τόπο του με την προοδευμένη Ευρώπη, δίχως ο τόπος του να χάσει τα εθνικά του γνωρίσματα. [...] [Ο Σεφέρης έχει] συναίσθηση της ευθύνης του, ευθύνη που θα τη λέγαμε: *καημός για την πραγματοποίηση μιας ευρωπαϊκής ελληνικότητας*.¹⁸⁷

Αυτό που ο Σεφέρης αντιλαμβανόταν ως υποχρέωση για τη δημιουργική αξιοποίηση του παλαμικού εργαλειακού εξοπλισμού, το είχε ο ίδιος υποδείξει στα 1943, μετά τον θάνατο του «εθνικού ποιητή»: «Ο Παλαμάς είναι πολλά πράγματα. Άλλα αρέσουν και άλλα δεν αρέσουν. Όμως το σημαντικό είναι ότι ο Παλαμάς υπήρξε [...] η πρώτη αγκαλιά [για να συνταιριαστούν “τ’ αρχαία, τα νέα, μάρμαρα, δέντρα, ό,τι έφυγε, ό,τι μένει”]. Όσο για το ταίριασμα, το έδωσε αυτός, αλλά θα το δώσει, κάθε φορά, καινούργιο, *κάθε άξιος ποιητής που θα φανεί στην Ελλάδα*».¹⁸⁸

Ο Καραντώνης, ένας κυβερνητικός αξιωματούχος, κάποιος ακαδημαϊκός που διεκδικούσε το Νόμπελ και μερικά ακόμη μέλη της μοναδικής επιτροπής που εξακολουθούσε –στο διαλυμένο μετακατοχικό λογοτεχνικό πεδίο– να διατηρεί μια κάποια θεσμικού τύπου επικυρωτική ισχύ, έρχονταν τέσσερα χρόνια αργότερα –μ’ ένα έπαθλο που έφερε το όνομα του εκλιπόντος ποιητή– να καθιερώσουν τον ίδιο τον Σεφέρη ως τέτοιο.

Με τον τρόπο αυτό επισφραγιζόταν μια τριακονταετής περίπου περίοδος (1917-1947), κατά τη διάρκεια της οποίας συντελέστηκε η αναδιάταξη εκείνης της αξιακής ιεραρχίας, που είχε προς στιγμήν παγιωθεί από τις διαδικασίες κοινωνικής καθιέρωσης του «κύκλου Δροσίνη». Μέσα από σύνθετες κοινωνικές διεργασίες (Κεφάλαιο 5) και με ένα νέο σύστημα επικυρωτικών μηχανισμών (Κεφάλαιο 4), προωθήθηκε έτσι η αποσύνδεση της έννοιας του «εθνικού» από τα στενά «πατριωτικά» συμφραζόμενα του πολιτικού παρόντος, ώστε να διευκολυνθεί η επεξεργασία μιας νέας πολιτισμικής πρότασης, προσαρμοσμένης στις μεσοπολεμικές συνθήκες, που απαιτούσαν ευρύτατες και συχνά δύσκολες κοινωνικές συναινέσεις. Διατηρώντας μια νοσταλγική και μάλλον «μουσειακή» σχέση με το αξιακό σύστημα της περιόδου του πολέμου, η νέα πολιτισμική πρόταση της

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 269 (η υπογράμμιση είναι του Καραντώνη).

¹⁸⁸ Βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκίμες*, τμ. 1, ό.π., σ. 222-223 (η έμφαση είναι δική μου).

«εθνικής αναγέννησης» προετοιμάστηκε μέσα από ένα πλήθος θεσμικών «ανοιγμάτων» προς διάφορες ετερόκλητες ιδεολογικές, γλωσσικές και αισθητικές τάσεις. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν η α-χρονική και οικουμενική νοηματοδότηση της έννοιας του «εθνικού», καθώς στη νέα πολιτισμική κατασκευή μπορούσαν να συστεγάζονται «οριζόντιες» (δηλαδή γεωγραφικοί) και «κάθετες» (δηλαδή κοινωνικοί) διευρύνσεις του «εθνικού χωροχρόνου» (μικρο-/ και μακρο-ιστορικιστικές αφηγηματικές αναπλάσεις του «εθνικού χρόνου», τοπογραφικές και ηθογραφικές «ανακαλύψεις» του παλαιότερου ή του σύγχρονου «εθνικού χώρου», αφηγηματικές αποτυπώσεις της σύγχρονης αστικής διαστρωμάτωσης).

Ταυτόχρονα, μέσα από αυτήν τη διαδικασία αναπροσαρμόστηκαν τα όρια της θεσμικώς αποδεκτής κοινωνικής αμφισβήτησης. Πέρα από τις παρυφές της νέας οριοθέτησης αφέθηκαν μόνο οι εστίες που εκλαμβάνονταν ως επαναστατικές και ως ευθέως απειλητικές προς το κυρίαρχο αστικό κράτος, ενώ θεσμικώς αποδεκτές θεωρούνταν οι διάφορες μορφές ήπιου, έμμεσου ή υποκειμένου αντι-αστισμού (εκφραστικά λιτός, συμβολιστικός/ελεγειακός λυρισμός του «εγώ», ιδεαλιστικός ή ρεαλιστικός και ατομοκεντρικός σοσιαλισμός, μετριοπαθής φεμινισμός, μετρημένος αντιμιλιταρισμός και σεξουαλικός ηδονισμός).

Μέσα από την ίδια όσμωση επικυρώθηκαν ως αισθητικά πρότυπα ο Παπαδιαμάντης, ο Σικελιανός και ο Καβάφης, που στα χρόνια του πολέμου είχαν υποβαθμιστεί λόγω της απόκλισής τους από το αρχικώς επικρατέστερο αξιακό μοντέλο. Στις αρχές της δεκαετίας του 1940, ο Σικελιανός προωθήθηκε από τις κορπορατικές δομές αξιακής επικύρωσης ως ο νέος «εθνικός ποιητής». Αντίθετα, η ερμηνευτικά ανανεωμένη καβαφική ποιητική αξιοποιήθηκε από τον θεσμικώς ανεξάρτητο «κύκλο Κατσίμπαλη» ως θεμέλιο για τη συγκρότηση μιας νέας «οικουμενικά ελληνικής» πολιτισμικής πρότασης, που εμφανιζόταν ως ιδανικά πραγματοποιημένη στο θεωρητικό και ποιητικό έργο του Σεφέρη. Όπως είδαμε στην παρούσα ενότητα, οι στρατηγικές που προωθούσαν τα δύο αυτά αισθητικά πρότυπα διεκδίκησαν με ανταγωνιστικούς όρους τη θεσμική τους κατοχύρωση μέσω του Επάθλου Παλαμά, που υποστασιοποιούσε το επαυξημένο και καθολικά αποδεκτό «εθνικό κεφάλαιο» του παλαμικού έργου και που καθιερώθηκε ως υποκατάστατο των ανασταλέντων κρατικών βραβείων του υπουργείου Παιδείας και των υπολειπόμενων ακαδημαϊκών βραβεύσεων της κατοχικής και μετακατοχικής περιόδου.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την αρχική στοχοθεσία της παρούσας διδακτορικής διατριβής, στα έξι κεφάλαια που προηγήθηκαν επιχειρήθηκε να αναδειχθεί ο ιστορικός ρόλος των κρατικών και ιδιωτικών βραβείων λογοτεχνίας στην Ελλάδα της περιόδου 1910-1942.

Η ανάλυση των σχετικών αρχειακών δεδομένων φανέρωσε κατ' αρχάς τη στενή (και συχνά οργανική) σχέση των βραβείων με τις διεργασίες που αποσκοπούσαν στην καθιέρωση μιας συγκροτημένης πολιτισμικής πολιτικής ικανής να λειτουργεί ως εθνική. Μέσα σε αυτή τη συνθήκη, τα εν λόγω βραβεία επικαθορίστηκαν είτε άμεσα είτε έμμεσα από την κυβερνητική παρεμβατικότητα, απόρροια της οποίας υπήρξε η κοινωνική αναβάθμιση και η θεσμική κατοχύρωση εκείνης της λογοτεχνικής δραστηριότητας, που επικυρώθηκε ως εθνική τόσο στο εγχώριο δίκτυο εκπαιδευτικής, πολιτισμικής και εκδοτικής δραστηριότητας, όσο και στις αντίστοιχες διεθνείς θεσμικές υποδομές (Διεθνής Ένωση Ακαδημιών, Σύμβαση της Βέρνης, ημερολογιακή ενοποίηση, πανεπιστημιακά ακροατήρια, Βραβείο Νόμπελ κλπ.). Σε μια πρώτη, εποπτική θεώρηση του μελετώμενου υλικού μπορεί, συνεπώς, κανείς να διακρίνει τη συμβολή των βραβείων αφενός στη νομοθετική και συνταγματική κατοχύρωση εκείνης της λογοτεχνικής δραστηριότητας που αναγνωριζόταν ως εθνική και που γινόταν πια καθολικά αποδεκτή ως μια σημαντική κοινωνική δραστηριότητα δημόσιου χαρακτήρα, και αφετέρου στην καθιέρωση της νεοελληνικής φιλολογίας ως ενός σταδιακά ανεξαρτητοποιούμενου ερευνητικού και εκπαιδευτικού κλάδου.

Αυτή η σύνθετη εξελικτική διαδικασία συντελέστηκε γενικώς μέσα από δύο διακριτές ιστορικές φάσεις, που τέμνονται στη χρονική στιγμή της κατάρρευσης του Μικρασιατικού Μετώπου (1922-1923), καθώς τότε παρατηρείται ένας βαθύς μετασχηματισμός στον τρόπο λειτουργίας των βραβείων ως μηχανισμών αξιακής επικύρωσης. Η πρώτη φάση της «εθνικής» πολιτισμικής πολιτικής προωθήθηκε με τα βραβεία της περιόδου που ξεκινά με την άνοδο του Κόμματος των Φιλελευθέρων στην εξουσία (Μέρος Α'), ενώ οι επικυρωτικοί μηχανισμοί της επόμενης φάσης εκτείνονται μέχρι τη στιγμή της κατάλυσης του μεταξικού καθεστώτος και της αντικατάστασής του από τις κυβερνήσεις της κατοχικής περιόδου (Μέρος Β'). Στα βραβεία της πρώτης κατηγορίας περιλαμβάνονται κυρίως κρατικού χαρακτήρα θεσμοί, όπως το Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών, οι ποιητικοί και πεζογραφικοί διαγωνισμοί του υπουργείου Στρατιωτικών και τα παράσημα των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας, καθώς και

διαγωνισμοί που διεξάγονταν από φορείς υψηλού κοινωνικού κύρους, όπως ο Σ.Δ.Ω.Β., ο Φ.Σ. «Παρνασσός», η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία και το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι ιδιωτικοί διαγωνισμοί αυτής της περιόδου αποτελούσαν μεμονωμένες περιπτώσεις. Αντίθετα, με τη μετάβαση στην επόμενη ιστορική φάση παρατηρείται αύξηση του αριθμού των βραβεύσεων που διεξάγονταν από εκδοτικούς οίκους, διοικήσεις λογοτεχνικών εντύπων, συλλόγων και άλλων ιδιωτικών φορέων. Στη δεκαετία του 1920 διακρίνεται μια πρόσκαιρη μεταβατική κατάσταση, κατά την οποία οι θεσμοί της προηγούμενης περιόδου τελούσαν σε κατάσταση παρακμής, ενώ παράλληλα κυοφορούνταν οι προϋποθέσεις για την πλήρη αναμόρφωση των μηχανισμών αξιακής επικύρωσης. Οι ανανεωτικές διεργασίες αυτής της εποχής οδήγησαν στην καθιέρωση δύο νέων θεσμών, που έμελλε να αποδειχθούν διαχρονικοί: των βραβείων της Ακαδημίας Αθηνών και των Κρατικών Βραβείων του Υπουργείου Παιδείας.

Η διερεύνηση της εξελικτικής μετάβασης από τις αξιακές επικυρώσεις της πολεμικής περιόδου σε εκείνες της μεσοπολεμικής εποχής φανέρωσε ορισμένες σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα βραβεία των δύο αυτών περιόδων. Μια πρώτη διαφορά σχετίζεται με το διοικητικό και οργανωτικό σύστημα, βάσει του οποίου εκδηλώθηκαν οι δύο εκδοχές πολιτισμικής πολιτικής. Όπως είδαμε στα Κεφάλαια 1 και 2, καθώς οι βραβεύσεις της πρώτης περιόδου διεξάγονταν σε καιρό πολέμου, η βενιζελική πολιτισμική πολιτική ασκούνταν με βάση ένα συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης, που συντονιζόταν απ' ευθείας από τις αρμόδιες κυβερνητικές υπηρεσίες. Οι μηχανισμοί αξιακής επικύρωσης αυτής της περιόδου υπάγονταν στον άμεσο διοικητικό έλεγχο τριών υπουργείων: του Υπουργείου Εξωτερικών (και ενός υπαγόμενου σε αυτό Γνωμοδοτικού και Πειθαρχικού Συμβουλίου), του Υπουργείου Παιδείας (και ειδικότερα του Τμήματος Γραμμάτων και Τεχνών) και του Υπουργείου Στρατιωτικών. Επιπλέον, οι κριτικές επιτροπές δεν ήταν συνήθως αμιγώς λογοτεχνικές, καθώς αποτελούνταν από επίλεκτα μέλη της αθηναϊκής λογοτεχνικής, επιστημονικής, πολιτικής και στρατιωτικής ελίτ εκείνης της περιόδου, ενώ οι αποφάσεις τους λαμβάνονταν σε αυταρχικές ως επί το πλείστον συνθήκες, κατά τις οποίες ο Τύπος, η δημόσια διοίκηση και η βιβλιαγορά τελούσαν υπό αυστηρό κρατικό έλεγχο. Με τη μετάβαση στην τυπικά ειρηνική, αλλά κοινωνικά και οικονομικά ταραγμένη περίοδο του Μεσοπολέμου, οι πολιτισμικές δραστηριότητες έπαψαν αρχικά να υπόκεινται σε κεντρικό κυβερνητικό έλεγχο (Κεφάλαιο 4, Ενότητα 1) και έδειχναν να προκύπτουν μέσα από ευρύτερους και σύνθετους κοινωνικούς μετασχηματισμούς (Κεφάλαιο 5, Ενότητα 1). Στο

δεύτερο μισό αυτής της περιόδου, οι ετερόκλητες κοινωνικές διεργασίες, που συνδιαμόρφωναν τη νέα πολιτισμική πολιτική απέληξαν σε μια νέου τύπου κυβερνητική παρέμβαση –όχι πια μόνο ρυθμιστικού, αλλά οικονομικού κατά βάση χαρακτήρα– μέσω της οποίας η λογοτεχνική δραστηριότητα υπήχθη σε ένα νομοθετικά προκαθορισμένο – στην αρχή φιλελεύθερο και στη συνέχεια αυταρχικά ελεγχόμενο– σύστημα κορπορατικής οργάνωσης. Όπως συνέβαινε και στις περιπτώσεις των ιδιωτικών και ακαδημαϊκών βραβεύσεων της ίδιας περιόδου, οι επιτροπές των κρατικών βραβείων αποτελούνταν πλέον σχεδόν αποκλειστικά από μέλη που σχετιζόνταν (λίγο ή πολύ) με την εξειδικευμένη λογοτεχνική κριτική (Κεφάλαιο 4, Ενότητα 4· Κεφάλαιο 5, Ενότητα 2).

Εξ αιτίας αυτής ακριβώς της βαθιά δομικής αντίθεσης μεταξύ των δύο διαδοχικών μοντέλων πολιτισμικής πολιτικής της περιόδου 1910-1942 παρατηρούνται αντίστοιχες διαφορές και στα επιμέρους χαρακτηριστικά των βραβεύσεων της πολεμικής και της μεσοπολεμικής εποχής. Μια πρώτη τέτοια διαφορά σχετίζεται με τις μορφές χρηματοδότησης των βραβεύσεων. Παρότι οι εκδοτικές επιχειρήσεις δεν αφέθηκαν σε καμία από τις δύο φάσεις να λειτουργήσουν σε πλαίσιο ελεύθερου ανταγωνισμού, μπορεί κανείς να παρατηρήσει μια διαβάθμιση σε αυτήν την περιοριστική συνθήκη. Ενώ, δηλαδή, στα χρόνια του πολέμου οι στηριζόμενες σε εκδοτικές επιχειρήσεις βραβεύσεις ήταν, όπως προαναφέραμε, εξαιρετικά περιορισμένες, στη μεσοπολεμική περίοδο ο αριθμός τους αυξήθηκε ραγδαία (Κεφάλαιο 1, Ενότητα 3· Κεφάλαιο 4, Ενότητα 3). Επιπλέον, ενώ οι ολιγοπωλιακές συνθήκες της πρώτης περιόδου ευνοούσαν τη βράβευση έργων που προέρχονταν από δύο μόνο εκδοτικές επιχειρήσεις, οι επικυρωτικοί μηχανισμοί του Μεσοπολέμου ευνόησαν μια πλειάδα εκδοτικών οίκων (Κεφάλαιο 2, Ενότητα 1· Κεφάλαιο 4, Ενότητα 3· Κεφάλαιο 5, Ενότητα 2). Από την άλλη, οι κρατικές βραβεύσεις της πρώτης περιόδου δεν στηρίζονταν σχεδόν καθόλου σε κρατικούς πόρους, αλλά σε ιδιωτικές χορηγίες, δωρεές και κληροδοτήματα (προερχόμενα από εξω-λογοτεχνικές εμπορικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες), προς τα οποία λειτουργούσε επικουρικά μια πολιτική διορισμών των λογοτεχνών στη δημόσια διοίκηση (Κεφάλαιο 1, Ενότητες 1, 2). Με τη λήξη του πολέμου το μοντέλο χρηματοδότησης, που στηριζόταν σε εξω-πολιτισμικές κεφαλαιακές χορηγίες, περιορίστηκε σταδιακά μόνο στις ακαδημαϊκές βραβεύσεις (Κεφάλαιο 4, Ενότητα 2), ενώ κατά τη δεκαετία του 1930 καθιερώθηκαν τα βραβεία λογοτεχνίας του Υπουργείου Παιδείας, που λειτούργησαν ως μέρος ενός κυβερνητικού προγράμματος για την υψηλού βαθμού, τακτική οικονομική ενίσχυση των λογοτεχνών

(και εμμέσως των εκδοτών)· ενός προγράμματος που βασιζόταν πια αποκλειστικά σε πόρους του κρατικού προϋπολογισμού (Κεφάλαιο 4, Ενότητα 4). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο καλλιεργήθηκε στη λογοτεχνική κοινότητα μια έντονα συντεχνιακή αυτοσυνειδησία, οι σταδιακά συστηματοποιούμενες προσδοκίες της οποίας δεν ικανοποιούνταν από τη ρυθμιστικού χαρακτήρα πολιτική της δεκαετίας του 1910, επιβάλλοντας έτσι την αναδόμηση του λογοτεχνικού πεδίου κατά τη δεκαετία του 1930 προς μια κορπορατική κατεύθυνση (Κεφάλαιο 5, Ενότητα 2).

Απόρροια της ίδιας δομικής απόκλισης ήταν και η διαφορά που αφορούσε τον τρόπο οργάνωσης και διοίκησης των δύο μοντέλων αξιακής επικύρωσης. Οι βραβεύσεις της εποχής της Βασιλευομένης Δημοκρατίας κατέτειναν στην καθιέρωση μιας στατικής και αυστηρά διαβαθμισμένης αξιακής ιεραρχίας, στην οποία μια ολιγομελής ακαδημαϊκή ελίτ (ο «κύκλος Δροσίνη») είχε τη δικαιοδοσία να μεριμνά με ερμητικό και ενίοτε αυθαίρετο τρόπο για την αναβάθμιση μιας –λίγο ή πολύ προσκείμενης σε αυτήν– ομάδας συγγραφέων, προκειμένου να την αξιοποιεί ως «δεξαμενή» άντλησης ανθρώπινου δυναμικού είτε για τη στελέχωση της πολιτισμικής της διοίκησης (με τους χαμηλόβαθμους «ιππότες» των ταγμάτων τιμής και αριστείας) είτε για την προετοιμασία της δικής της διαδοχής (με τους, υψηλότερου «αξιωματικού» βαθμού, άτυπα αποκαλούμενους «Αριστείς Β' Τάξεως»). Τόσο τα τάγματα τιμής και αριστείας όσο και το Μετάλλιο/Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών εγγράφονται σε αυτό το στατικό σύστημα οργανωτικής διαβάθμισης, που ανταποκρινόταν στο πολιτειακό πλαίσιο της Βασιλευομένης Δημοκρατίας (Κεφάλαιο 1· Κεφάλαιο 2, Ενότητα 1). Προς το τέλος, ωστόσο, της δεκαετίας του 1910 άρχισε να γενικεύεται η εντύπωση ότι αυτή η διαβάθμιση παρείχε ελάχιστες δυνατότητες για κοινωνικές συναινέσεις, καθώς απέκλειε θεσμικά το μεγαλύτερο μέρος της τρέχουσας λογοτεχνικής παραγωγής, που δεν ανταποκρινόταν στις γλωσσικές, αισθητικές και ιδεολογικές αρχές του θεσπιζόμενου αξιακού κώδικα. Έτσι, εν μέσω του Διχασμού, δεν άργησε να διογκωθεί ένας αντίρροπος και δογματικά αντι-θεσμικός δημόσιος λόγος, με χαρακτηριστικά άκρατης και συστηματικής σκανδαλολογίας, που σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργούσε ως μηχανισμός για την εξω-θεσμική κοινωνική καθιέρωση των λογοτεχνικών αξιών. Στον καιρό του πολέμου ο ανταγωνισμός για την κοινωνική ηγεμονία διαμορφωνόταν από μια συγκρουσιακή συνθήκη, που έφερνε σε αντιπαράθεση τις κοινωνικές εκείνες πρακτικές, που επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν την κυριαρχία ορισμένων λογοτεχνικών αξιών της «Γενιάς του 1880», καθώς και τις πρακτικές

που προσπαθούσαν να απονομιμοποιήσουν αυτή τη διαδικασία (Κεφάλαιο 2· Κεφάλαιο 3).

Στην περίοδο, εντούτοις, της Προεδρευόμενης Δημοκρατίας και των συναινετικών μορφών διακυβέρνησης, τα όρια μεταξύ των ετερόκλιτων και θεσμικώς αναγνωριζόμενων λογοτεχνικών τάσεων ήταν πιο συγκεχυμένα και λιγότερο διαβαθμισμένα, καθώς αποτελούσαν μέρος ενός πολυπρισματικού και εν πολλοίς αντιφατικού αξιακού όλου, που δεν στηριζόταν τόσο σε μηχανισμούς αξιωματικής διαδοχής, αλλά σε *δομικούς* και *ιδεολογικούς* μηχανισμούς ανατροφοδότησης των λογοτεχνικών αξιών και συγχώνευσης των αντιθέσεων, όπως, για παράδειγμα, στη σωματειακή οργάνωση και στην α-χρονική και «οικουμενική» ανακατασκευή της εθνικής ιδεολογίας. Η κοινωνική ηγεμονία εξαρτιόταν, συνεπώς, από μια πιο σύνθετη διαδικασία, δηλαδή από τον ανταγωνισμό μεταξύ ενός ευρέος συστήματος εξουσίας (σωματεία, σύλλογοι, περιοδικά, εκδοτικές επιχειρήσεις) –που οργανώθηκε γύρω από τα κρατικά βραβεία λογοτεχνίας και που διατηρούσε άλλοτε χαλαρή και άλλοτε στενή εξάρτηση από το κράτος– και μιας ολιγομελούς ομάδας συγγραφέων, η οποία προσπαθούσε να εποπτεύσει τις διαδικασίες ιδεολογικής ενοποίησης απέχοντας από το εξαπλούμενο στο λογοτεχνικό πεδίο κορπορατικό δίκτυο. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ακαδημαϊκές (ή ακαδημαϊκού τύπου) βραβεύσεις, που αποτελούσαν μετεξέλιξη του παλαιότερου μοντέλου αξιακής ιεράρχησης, δεν ήταν η κεντρική δίοδος, αλλά μία μόνο από τις πολλές θεσμικές εστίες απ' όπου εκπήγαζε η λογοτεχνική ανανέωση του Μεσοπολέμου. Ο πιο ουσιαστικός κοινωνικός ρόλος των ακαδημαϊκών βραβεύσεων συνίστατο, αντιθέτως, στο γεγονός ότι προκάλεσαν τη συγκρότηση ενός ευρέος αντι-ακαδημαϊκού μετώπου, το οποίο διευκόλυνε την πρόταξη μιας (συντεχνιακής και εθνικής) ρητορικής που επιχειρούσε να ενοποιήσει ή να υπερβεί τις επιμέρους ιδεολογικές, αισθητικές και γλωσσικές αντιπαραθέσεις του λογοτεχνικού πεδίου (Κεφάλαια 4, 5 και 6).

Στο αξιακό αντίστοιχα επίπεδο, μέσω των βραβείων της πρώτης περιόδου και υπό τις προπαγανδιστικές συνθήκες του πολέμου καταξιώθηκε, θεσμίστηκε και επιβλήθηκε σχεδόν καθολικά η συσχέτιση της έννοιας του «εθνικού» με τα στενά «πατριωτικά» της συμφραζόμενα: μια συσχέτιση, η οποία πραγματωνόταν αισθητικά με το –ήδη διαμορφωμένο στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα– «ενδιάμεσο» συγγραφικό ύφος, τη μικτή δημώδη γλώσσα, τα απλοϊκά και τυποποιημένα αφηγηματικά και λυρικά μοτίβα και τις υβριδικές φόρμες της χρονογραφηματικής και απευθυνόμενης στο ευρύ

αναγνωστικό κοινό λογοτεχνικής παραγωγής της «Γενιάς του 1880» (Κεφάλαιο 2, Ενότητα 1· Κεφάλαιο 3). Αντίθετα, οι επικυρωτικοί μηχανισμοί της δεύτερης περιόδου διέυρναν την έννοια του «εθνικού» (ακολουθώντας εν πολλοίς το καθολικά πια αποδεκτό παλαμικό πρότυπο), νομιμοποίησαν πιο σύνθετους και επεξεργασμένους τρόπους αξιοποίησης της ποιητικής και αφηγηματικής ύλης και ανέδειξαν νέα αισθητικά πρότυπα (Καβάφης, Παπαδιαμάντης, Σικελιανός) και ένα πλήθος από ετερόκλητες λογοτεχνικές τάσεις, που δεν απευθύνονταν κατ' ανάγκην μονοδιάστατα και αποκλειστικά στο αναγνωστικό αισθητήριο του κοινού των εφημερίδων (Κεφάλαιο 6). Συν τοις άλλοις, οι βραβεύσεις της πολεμικής περιόδου καθιέρωσαν έναν αντιφατικό τύπο «εθνικού λογοτέχνη» με ρομαντικά και ταυτόχρονα ακτιβιστικά και δημοσιούπαλληλικά χαρακτηριστικά, ενώ παράλληλα περιέβαλαν τη θεσμιζόμενη χρονογραφηματική και ηθοπλαστική λογοτεχνική παραγωγή (που είχε προωθηθεί –με όρους προπαγανδιστικής τυποποίησης και μαζικής διακίνησης– από διαγωνισμούς ανοιχτούς στο λαϊκό και μικροαστικό αναγνωστικό κοινό, σε συναυλιακούς χώρους, σε στρατόπεδα και σε εφημερίδες) με ένα φαινομενικά αναντίστοιχα «υψηλό» ακαδημαϊκό τελετουργικό (Κεφάλαιο 2, Ενότητα 1). Αντιθέτως, οι αισθητικοί συμβιβασμοί της σφαιρικής ποιητικής, που επικυρώθηκε τελικά ως το επόμενο «εθνικό» αισθητικό πρότυπο, δεν συνίσταντο τόσο στην ανάγκη για μια άμεσα παρεμβατική και μαζικά καταναλισκόμενη αισθητική πρακτική όσο στη μακρόχρονη επεξεργασία ενός νέου αξιακού κώδικα, επί του οποίου θα μπορούσε να στηριχτεί ένα πρόγραμμα γενικευμένης πολιτισμικής μεταρρύθμισης (Κεφάλαιο 6, Ενότητες 2, 3).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ανταποκρίνονται στον κεντρικό στόχο της εργασίας, που ήταν η κατανόηση του ιστορικού ρόλου των βραβείων λογοτεχνίας της περιόδου 1910-1942, μέσα από τη διερεύνηση του διαμεσολαβητικού τους ρόλου στο λογοτεχνικό πεδίο και την καταγραφή και ανάλυση της ακριβούς διαδικασίας, διά της οποίας ο συγκεκριμένος θεσμός συσχετίστηκε με κοινωνικές πρακτικές νομιμοποίησης, απονομιοποίησης, επικύρωσης, ιεράρχησης και αναδιάταξης ορισμένων λογοτεχνικών αξιών. Όμως, με την ανασύσταση της εξελικτικής πορείας των βραβείων αυτής της εποχής αναδείχθηκαν και ορισμένες επιμέρους πτυχές του θέματος, οι οποίες ικανοποιούν ένα ακόμη ζητούμενο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, την ανάδειξη δηλαδή ενός πρωτογενώς αρχειακού υλικού και την αξιοποίησή του για την κατανόηση ορισμένων αδιερεύνητων σημείων στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η ανάλυση αυτού του

υλικού ανέδειξε, πρώτ' απ' όλα μια σειρά από σχεδόν άγνωστους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης, όπως ήταν τα βραβεία διαφόρων περιοδικών, συλλόγων και δημοτικών αρχών ή οι διαγωνισμοί του Υπουργείου Στρατιωτικών. Παράλληλα, η ίδια διαδικασία συνέβαλε στον εμπλουτισμό, τη διόρθωση και τη συστηματοποίηση των δεδομένων, που αφορούν πιο γνωστούς, αλλά κατά το μάλλον ή ήττον αδιερεύνητους θεσμούς, όπως τα παράσημα των Ταγμάτων Τιμής και Αριστείας, τα κρατικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας, το Βασιλικό Μετάλλιο/Εθνικό Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών ή τα έπαθλα και τα βραβεία της Ακαδημίας Αθηνών, του «Παρνασσού», του Σ.Δ.Ω.Β., του «Ωδείου Αθηνών», της Εταιρείας Φιλοτέχνων και των εκδόσεων Ζηκάκη. Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται και η λεπτομερής περιγραφή τού –ανασυντεθειμένου από αναξιποίητο αρχαικό υλικό– χρονικού της σύστασης της Ακαδημίας Αθηνών και της ίδρυσης των κρατικών βραβείων, καθώς και η συγκρότηση των καταλόγων με τα στοιχεία, που αφορούν την ανθρωπογεωγραφία των παρασημοφοριών και των βραβεύσεων αυτής της περιόδου. Προς το τέλος της εργασίας, τα στοιχεία αυτά συμπληρώθηκαν με ορισμένες εν μέρει άγνωστες πληροφορίες, που σχετίζονται με το Έπαθλο Παλαμά. Η κριτική προσέγγιση της πολιτισμικής πολιτικής, που καθιέρωσε αυτούς τους αλληλοδιάδοχους μηχανισμούς αξιακής επικύρωσης, ανέδειξε επιπλέον τον σημαντικό γνωμοδοτικό ή διοικητικό ρόλο διαφόρων λογοτεχνών και δημοσιογράφων, όπως π.χ. του Δροσίνη, του Μπαστιά, του Ουράνη, του Τράμπαν και του Χάρη. Τέλος, κατά την πρόοδο της ανάλυσης επιχειρήθηκε και μια πρώτη επεξεργασία των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών των ταξινομημένων τεκμηρίων (όπως είναι το ύψος των χρηματικών επάθλων και η ηλικία ή το φύλο των βραβευθέντων/-εισών συγγραφέων ή των κριτών κλπ.).

Επιπροσθέτως, η αρχαιακή διερεύνηση του θέματος της παρούσας εργασίας έφερε στην επιφάνεια ένα πλήθος κειμένων, τα οποία σχετίζονται με τις βραβεύσεις αυτής της περιόδου· και ειδικότερα: κείμενα νομικού, πολιτικού, λογοτεχνικού και δημοσιογραφικού χαρακτήρα (νόμους, προκηρύξεις, πρακτικά συνεδριάσεων, ομιλίες στη Βουλή και σε τελετές απονομής, έργα υποβληθέντα σε επιτροπές και βραβευθέντα ή απορριφθέντα από αυτές, περιγραφές τελετών απονομής, κριτικές, χρονογραφήματα, σκίτσα και φωτογραφίες). Από αυτό το πλούσιο –και στο μεγαλύτερο μέρος του αθησαύριστο– κειμενικό υλικό, που συμπληρώθηκε με άλλα τεκμήρια ιδιωτικού χαρακτήρα (αποσπάσματα από ημερολογιακές καταγραφές, απομνημονεύματα και επιστολές), ξεχωρίζουν ένα άγνωστο ποίημα του Κ. Γ. Καρυωτάκη, που είχε υποβληθεί στον

Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό (Κειμενικό Τεκμήριο 1), και κάποια λογοτεχνικά έργα, που ενσωμάτωσαν στη μυθοπλασία τους τη θεματική των βραβείων (Κειμενικά Τεκμήρια 3 και 4).

Διάφορα άλλα σημεία της παρούσας διδακτορικής διατριβής εστιάστηκαν σε ορισμένες ιδιότυπες πτυχές του θεσμού των λογοτεχνικών βραβείων, οι οποίες αποκαλύπτουν τον ευμετάβλητο ρόλο και τον πολύπλευρο χαρακτήρα του. Αυτός ο χαρακτήρας αναδεικνύεται μέσα από ορισμένα παρατεθέντα κείμενα, όπως το ανώνυμο δημοσιογραφικό άρθρο, που καταφέρεται εναντίον του Ρώμου Φιλύρα μέσα από την παρωδιακή περιγραφή μιας υποτιθέμενης ψευδο-παρασημοφόρησής του (Κειμενικό Τεκμήριο 8), ή όπως μια αγγελία, διά της οποίας τελούνταν η λιανική πώληση κάποιων – άλλοτε υψηλού κύρους και πλέον απαξιωμένων– μεταλλίων και παρασήμων. Στην ίδια διαπίστωση οδηγεί και η εξαντλητική ανάλυση ορισμένων φαινομενικά παράδοξων κοινωνικών πρακτικών (του Καρυωτάκη, του Ξενόπουλου, του Στρατήγη και του Χρηστομάνου), οι οποίες αποσκοπούσαν στην υπονόμηση των κυρίαρχων επικυρωτικών διαδικασιών και στην προώθηση ορισμένων αυτοσχέδιων και εναλλακτικών μηχανισμών αξιακής (αυτο-)επικύρωσης.

Η ανάλυση του θεσμού των βραβείων λογοτεχνίας συνέβαλε, τέλος, και στη διερεύνηση ορισμένων ζητημάτων, που εμπίπτουν σε ειδικότερα επιστημονικά πεδία της ιστορίας των ιδεών, της λογοτεχνικής ιστορίας και της λογοτεχνικής κριτικής. Η περί τα βραβεία συζήτηση, που αναλύθηκε στην τρίτη ενότητα του Κεφαλαίου 3 και στις δύο πρώτες ενότητες του Κεφαλαίου 6, συνέβαλε στην κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο νοηματοδοτήθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν –μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα και με μια ποικιλία στη χρήση της σχετικής ορολογίας– οι έννοιες του εθνικού, του παλαιού και του νέου, της κοινωνικής προόδου και της κοινωνικής συντήρησης, της «υψηλής» και της «ελαφράς» λογοτεχνίας, καθώς και της «αισθητικής αυτονομίας». Η ίδια ερμηνευτική προσέγγιση ανέδειξε, άλλωστε, τους όρους και τις αρχές, βάσει των οποίων αναδύθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1910 η αντιβενιζελική «ελληνοκεντρική» πολιτισμική πρόταση ως αντίβαρο στη βενιζελική πολιτική. Στην τελευταία ενότητα του δεύτερου μέρους παρακολούθησαμε ακόμη την ακριβή διαδικασία μέσω της οποίας συγκροτήθηκε μια εθνική ιδεολογική κατασκευή με αξιώσεις όχι πια για εδαφική επέκταση, αλλά για μια φιλειρηνική πολιτισμική «οικουμενικότητα». Στα Κεφάλαια 2 και 5 εξηγήθηκαν, εξάλλου, οι επιμέρους πτυχές της

σχέσης κράτους-λογοτεχνίας, καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με το δίκτυο των εκδοτικών επιχειρήσεων, την πορεία αφύπνισης της συντεχνιακής αυτοσυνειδησίας, την ιστορία της σωματειακής οργάνωσης των λογοτεχνών –στα πρώτα της βήματα– και τη σχέση μεταξύ της βενιζελικής και της μεταξικής προνοιακής/κορπορατικής πολιτισμικής πολιτικής. Έτσι, κατέστη εφικτή η εκδίπλωση της σύνθετης και συχνά αντιφατικής στρατηγικής, μέσω της οποίας καθιερώθηκαν και καταξιώθηκαν λογοτέχνες με μεγάλη επιρροή στην εξέλιξη της λογοτεχνικής ιστορίας, όπως ο Παλαμάς, ο Ξενόπουλος και ο Σεφέρης.

Συνοψίζοντας, από τον συνδυασμό της μακρο- / και της μικρο-ανάλυσης, που επιχειρήσαμε στην παρούσα εργασία, μπορεί κανείς να συμπεράνει πως οι διαρκείς αναστολές, οι έντονες κοινωνικές συγκρούσεις και οι υποχρεωτικές συναινέσεις, που παρεμπόδισαν την παγίωση σταθερών και καθολικά αποδεκτών επικυρωτικών θεσμών, συσχετίζονται με αντίστοιχους αισθητικούς συμβιβασμούς, οι οποίοι οδήγησαν στη θέσμιση μιας α-χρονικής και «οικουμενικής» θεώρησης του εθνικού και στη διάδοση ενός «ενδιάμεσου» συγγραφικού κώδικα, που μπορούσε να προσαρμόζεται από τη μια στις εκπαιδευτικές και στρατιωτικές «αναγνωστηριακές» υποδομές ή στις αισθητικές απαιτήσεις του πολυάριθμου κοινού των εφημερίδων κι από την άλλη στις προσδοκίες ενός λογοτεχνικού αισθητηρίου σχετικά προηγμένου και στραμμένου στις ευρωπαϊκές βιβλιαγορές. Στη δεκαετία του 1940, η υποστασιοποίηση αυτών των σύνθετων κοινωνικών και ιδεολογικών διεργασιών στο Έπαθλο Παλαμά –που ήταν ένα είδος προσωποκεντρικού θεσμικού υποκατάστατου των αποδιαρθρωμένων ακαδημαϊκών και κρατικών βραβείων λογοτεχνίας– ερχόταν να καλύψει αυτό το κενό, που γινόταν όλο και πιο έντονα αισθητό στις δυσχερείς συνθήκες της κατοχικής και μετακατοχικής περιόδου.

Summary

This doctoral thesis deals with the institution of poetry and prose awards in Greece during the period 1910-1942 and explores its importance in the evolution of Greek literary history. Through the examination of a large number of primary archival evidence (which is presented as a catalogue in the appendix), I attempt to reconstruct the stages by which a number of awards, medals of honour and contests were organised and critically received, as well as the legal framework involved. At the same time, I explore the network of social connections that surrounded the award system at that time. Based on this evidence, I argue that literary prizes were used as key instruments for the gradual formation of a code of values, officially approved as nationally representative, which at first focused on the national era and later formed a timeless and hyperlocal ideological construction. The two parts of the thesis correspond with the two phases during which this process took place, namely the period 1910-1923, during which the Greek nation was for the most part at war, and the mainly peaceful period 1923-1942. In the first chapter in each of these two parts, I describe the transition from the validating mechanisms of the first period, which coincides with the era of the constitutional monarchy, to a new type of literary award that was originally established during the Presidential Republic and continued during the period of Metaxas's dictatorship. It appears from a comparison of the sociological data in the second chapter of each of the two parts that the awards of the first period were organised by a centralized administrative system (either under the direct control of the departments of the liberal governments of the time, or via prestigious cultural institutions, acting in the absence of a national academy), on the basis of private bequests and other types of grants. On the other hand, the awards of the second period appear to fall under a new type of organisational model, by which the administrative role of the publishing industry, literary associations and various individual clubs and social agencies was upgraded, while the government pledged large annual sums which were awarded to any literary work that was evaluated as being national in nature. Finally, in the third chapter of each of the two parts I analyse the reclassification of values which relate to the transition from one validation system to the other. During the period of war and ideological fanaticism, a strictly-classified value code prevailed, one that derived from the literary output of the "Generation of 1880". For the most part, any literature that displayed divergence from that model was

degraded resulting in strong reactions from the opposition press and from excluded authors such as Ksenopoulos. In contrast, during the interwar period, the social effect of the existing literary elite was limited as a broad “anti-academic” front was formed by ideologically and aesthetically heterogeneous authors who demanded institutional recognition for the new literary trends. At the end of this thesis, I introduce some more specific reclassifications of literary values. On the one hand, we have the hierarchical upgrade of the works of Cavafy, Sikelianos and Papadiamantis and, on the other hand, the competitiveness between two literary groups vying for succession of the universally-accepted national poet K. Palamas. During the decade of 1940-1950 his national capital legacy came into existence as the Palamas Prize, which substituted the collapsing validating mechanisms of the previous period. The bestowal of this prize on Seferis –and not Sikelianos, who was promoted as the institutionally-sanctioned successor of Palamas– marked the final triumph and subsequent predominance of the poets of the “Generation of 1930”. The group had succeeded in developing a mechanism for the ideological and aesthetic integration of the various heterogeneous literary trends, having distanced themselves from both the corporatist institutional activities involving the rest of the literary community and from popular literary leanings. Using the structural unification which had been achieved mainly through the state literary awards, and by proposing a fresh examination of Cavafy’s poetry, Seferis, as archetype, came to embody the concept of the so-called “universal Hellenicity” as an aesthetic and ideological mechanism, capable of identifying any kind of literary trend as national.

Πηγές, κατάλογοι τεκμηρίων και βιβλιογραφία

---

1. Πηγές

Μεγάλο τμήμα της έρευνας συντελέστηκε με υλικό αντλημένο από την Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Πολλά από τα πρωτογενή τεκμήρια, που χρησιμοποιήσα αντλήθηκαν από σπάνιες εκδόσεις και αρχαιακό υλικό της Συλλογής του Μητροπολίτη Κορυτσάς Ευλογίου Κουρίλα, που φυλάσσεται στην Κεντρική Βιβλιοθήκη¹.

Ο κύριος όγκος του αξιοποιηθέντος πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού αντλήθηκε από ψηφιακές πηγές. Ως ερευνητικό οδηγό αξιοποίησα το ταξινομημένο υλικό, που έχει συγκεντρώσει και επιμεληθεί η επιστημονική ομάδα του Προγράμματος εξ Αποστάσεως Επιμόρφωσης «Νεοελληνική Λογοτεχνία και Ψηφιακές Τεχνολογίες».² Στους ακόλουθους καταλόγους περιλαμβάνονται αναλυτικά οι ψηφιακές πηγές που αξιοποιήθηκαν.

1.1. Ηλεκτρονικές πηγές για πρωτογενές αρχαιακό υλικό (σε ψηφιοποιημένη, ηλεκτρονική ή μεταγραμμένη μορφή)

Ψηφιοποιημένα ΦΕΚ με Νόμους, Διατάγματα, Συντακτικές Αποφάσεις στο Αρχείο Εθνικού Τυπογραφείου, <http://www.et.gr/index.php/2013-01-28-14-06-23> • Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, Συντάγματα, ψηφιοποιημένες μικροταινίες με φύλλα εφημερίδων και περιοδικών στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, <http://catalog.parliament.gr/> και <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/I-Bibliothiki/Psifiaki-Bibliothiki/> • Ψηφιοποιημένα φύλλα εφημερίδων στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Εθνικής Βιβλιοθήκης, <http://efimeris.nlg.gr/ns/> • Άρθρα και άλλο ψηφιακό υλικό στις ψηφιακές συλλογές «Ψηφιοθήκη» του Α.Π.Θ., <http://invenio.lib.auth.gr/> • Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών στις Ψηφιακές Συλλογές και τα Ηλεκτρονικά Δημοσιεύματα Ακαδημίας Αθηνών, <http://www.academyofathens.gr/> • Κατάλογοι και αρχειονομικές περιγραφές ιδιωτικών Αρχείων, καθώς και εξώφυλλα σπάνιων εκδόσεων, στο Ε.Λ.Ι.Α., <http://www.elia.org.gr/> • Ψηφιοποιημένα χειρόγραφα ή δακτυλόγραφα κείμενα από το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»: <http://www.venizelosarchives.gr> •

---

¹ Ευχαριστώ θερμά τους/τις υπαλλήλους της βιβλιοθήκης για την προθυμία, με την οποία συνέδραμαν στη βιβλιογραφική μου έρευνα.

² Πρόγραμμα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης «Νεοελληνική Λογοτεχνία και Ψηφιακές Τεχνολογίες», επιστημονικός υπεύθυνος: Τ. Καγιαλής, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εργαστήριο Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Κέντρο Διά Βίου Μάθησης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, βλ. <http://www.digilit-edu.net/> [τελευταία προσπέλαση: 15/1/2016].

Ψηφιοποιημένες Ανθολογίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στην «Πύλη για την Ελληνική γλώσσα» του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/> • Ψηφιακά τεκμήρια από το Αρχείο Δ. Μητρόπουλου, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Γεννάδιος Βιβλιοθήκη: <http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/> • Προγράμματα συναυλιών και εξώφυλλα σπάνιων εκδόσεων στο Αρχείο του Συλλόγου «Οι Φίλοι της Μουσικής», Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη»: <http://digma.mmb.org.gr/> • Ψηφιοποιημένα χειρόγραφα και δακτυλόγραφα κείμενα των Συνεδριάσεων της Συγκλήτου του Ε.Κ.Π.Α. στο Ιστορικό Αρχείο του Ε.Κ.Π.Α., Ψηφιακή Βιβλιοθήκη «Πέργαμος», Υπολογιστικό Κέντρο Βιβλιοθηκών Πανεπιστημίου Αθηνών, <http://pergamos.lib.uoa.gr/> • Ψηφιοποιημένο έντυπο υλικό στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών «Ανέμη» της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, <http://anemi.lib.uoc.gr/> • Βιβλιογραφικά δεδομένα στον Εικονιστικό Συλλογικό Κατάλογος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών «Ζέφυρος» της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, <http://zephyr.lib.uoc.gr/> • Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Δημοσίων Βιβλιοθηκών, Υπουργείο Παιδείας Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, <http://diglib.yrepth.gr/awweb/main.jsp> • Ψηφιοποιημένα λογοτεχνικά περιοδικά στην Ηλεκτρονική Βιβλιοθήκη του Ε.Κε.Βι., Υπουργείο Πολιτισμού, <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=488> στις συλλογές «Πλειάς», «Κοσμόπολις», «Δανιήλις» της Βιβλιοθήκης και του Κέντρου Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών, <http://kosmopolis.lis.upatras.gr/>, <http://pleias.lis.upatras.gr/>, <http://xantho.lis.upatras.gr/daniilida/> και στον ιστότοπο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., <http://www.lit.auth.gr/node/679> • Ψηφιοποιημένα κειμενικά τεκμήρια στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Εργαστηρίου Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, <http://www.kenef.phil.uoi.gr/> • Μεταγραμμένη ιδιωτική αλληλογραφία του Κ. Π. Καβάφη στην ηλεκτρονική έκδοση του Αρχείου Καβάφη, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Ίδρυμα Ωνάση, <http://www.kavafis.gr/> • Φύλλα εφημερίδων *Ελεύθερον Βήμα* και *Αθηναϊκά Νέα* στο Ψηφιακό Ιστορικό Αρχείο Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη, <http://premiumarchives.dolnet.gr/>.

1.2. Πηγές για δευτερογενή βιβλιογραφία

Ηλεκτρονικές εκδόσεις βιβλίων στο: Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, <http://www.iaen.gr/> • Διδακτορικές διατριβές ελληνικών ανωτάτων ιδρυμάτων στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης, <http://www.didaktorika.gr/eadd/> • Διδακτορικές διατριβές βρετανικών ανωτάτων ιδρυμάτων στη βάση δεδομένων “ΕThos”, British Library, <http://ethos.bl.uk/> • Διάφορα ψηφιοποιημένα βιβλία στην ενοποιημένη ψηφιακή βάση δεδομένων με υλικό από ένα πλήθος βιβλιοθηκών: <https://www.hathitrust.org/> • Ψηφιοποιημένα βιβλία ή μέρος αυτών στη βάση της εταιρείας Google Inc., <https://books.google.gr/> • Ηλεκτρονικές εκδόσεις ελληνικών και ξένων περιοδικών: περιοδικό *Θέσεις*, <http://www.theseis.com/>• περιοδικό *Μνήμων* της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/index>• περιοδικό *Textes et Contextes*,

Université de Bourgogne, <https://revuesshs.u-bourgogne.fr/textes&contextes/>· περιοδικό *COnTEXTES*, <http://contextes.revues.org/> • Ανηρτημένο υλικό (μελέτες, άρθρα, ψηφιοποιημένα βιβλία) σε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης ακαδημαϊκών ερευνητών: “Academia.edu”, <https://www.academia.edu/> • Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Παντείου Πανεπιστημίου «Πάνδημος», <http://pandemos.panteion.gr/> • Ηλεκτρονικές εκδόσεις πρακτικών από συνέδρια της Ε.Ε.Ν.Σ., <http://www.eens.org/> • Ψηφιοποιημένες μελέτες στο Yale Law School Faculty Scholarship, “eYLS” Yale Law School Legal Scholarship Repository, Lillian Goldman Law Library, Yale Law School, <http://digitalcommons.law.yale.edu/> • Αρθρογραφία της ψηφιακής έκδοσης του *Βήματος*, <http://www.tovima.gr/> • Πληροφορίες για τη Διεθνή Ένωση Ακαδημιών στον επίσημο ιστότοπο της Ένωσης: <http://www.uai-iaa.org/en/uai/history> • Ηλεκτρονική έκδοση του περιοδικού Σύγκριση στον ιστότοπο της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας: <http://gcla.phil.uoa.gr/gr/>.

1.3. Πηγές για οπτικοακουστικό υλικό

Φωτογραφικό Αρχείο και Τεκμήρια παραστατικών τεχνών και μουσικής του Ε.Λ.Ι.Α., <http://www.elia.org.gr/pages.fds?pagecode=02.03.01&langid=1> • Ομιλίες του Ιδρύματος Μποδοσάκη: <http://www.blod.gr/> • Φωτογραφίες παρασήμων, μεταλλίων και διπλωμάτων: Μουσείο Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, <http://www.kostispalamas.org.gr/> • Συλλογές Ιδρύματος Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, <http://www.imma.edu.gr/> • Ιδιωτική Συλλογή “Medals of the World” του M. C. Robertson, <http://www.medals.org.uk/> • Νεοελληνική Εικονιστική Προσωπογραφία Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, <http://www.eie.gr/prosopographia/> • Φωτογραφίες από φύλλα εφημερίδων διατιθέμενων στο αρχείο ψηφιοποιημένων εφημερίδων της Βιβλιοθήκης της Βουλής: <http://catalog.parliament.gr/>.

2. Κατάλογοι τεκμηρίων

2.1. Πρωτογενές υλικό

2.1.1. Κείμενα νομικού χαρακτήρα (νόμοι-πεπραγμένα-πρακτικά-υπομνήματα)

- AN.775 «Περί του ειδικού προϋπολογισμού Διδακτηρίων, Γραμμάτων και Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 263, 13/7/1937, σ. 1660-1662.
- AN.782 «Οργανισμός της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 267, 15/7/1937, σ. 1697-1701.
- AN.836, *ΦΕΚ*, τχ. 1, τχ. 1, ΑΦ. 346, 4/9/1937, σ. 2249.
- AN.1215 «Περί ιδρύσεως εν Αθήναις “Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 75, 29/4/1938, σ. 1061-1063.
- AN. «Περί επαναφοράς εν ισχύ καταργηθεισών διατάξεων “περί απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 170, 30/4/1935, σ. 756.
- AN. «Περί καταργήσεως του από 15^{ης} Δεκεμβρίου 1925 Νομοθετικού Διατάγματος και επαναφοράς εν ισχύ του Νόμου 613 της 16^{ης} Ιανουαρίου 1915 περί ιδρύσεως Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα Γεωργίου του Α”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 562, 19/11/1935, σ. 2783.
- AN. «Περί μεταρρυθμίσεως και συμπληρώσεως της περί παρασήμων νομοθεσίας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 571, 20/11/1935, σ. 2833-2834.
- «Απονομή Αριστείων», περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 700 [αναδημοσίευση διατάγματος για την απονομή των Αριστείων του 1923].
- ΒΔ. «Περί καταρτισμού του γνωμοδοτικού και πειθαρχικού Συμβουλίου των Β.[ασιλικών] Ταγμάτων Αριστείας κλπ.», *ΦΕΚ*, τχ. 276, 13/8/1915, σ. 2297-2298.
- ΒΔ. «Περί συστάσεως αναμνηστικών μεταλλίων των κατά της Τουρκίας και Βουλγαρίας πολέμων και απονομής αυτών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 43, 19/2/1914, σ. 181-183.
- ΒΔ. «Περί του τρόπου της απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας αριστεύσαντας εις κλάδους της Δημοσίας Υπηρεσίας, του Στρατού ή του Β.[ασιλικού] Ναυτικού», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 241, 22/12/1921, σ. 1215-1216.
- ΒΔ. «Περί τροποποιήσεως του άρθρου 4 του ΒΔ. “περί τρόπου απονομής των Μεταλλίων των Γραμμάτων κλπ.”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 462, 17/12/1915, σ. 3565.
- ΒΔ. «Περί τρόπου απονομής των Μεταλλίων των Γραμμάτων και των Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 141, 16/4/1915, σ. 1049-1050.
- Δ. «Περί εκτελέσεως του από 22 Μαρτίου 1935 Αναγκαστικού Νόμου “περί συστάσεως Μεταλλίου «Ελευθερίας Έπαθλον»”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 110, 28/3/1935, σ. 534-535.
- Δ. «Περί κανονισμού των του τύπου των Διασήμων του “Τάγματος του Φοίνικος” και του τρόπου του φέρειν αυτά», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 44, 23/1/1936, σ. 171-172.
- Δ. «Περί καταργήσεως και αντικαταστάσεως των άρθρ. 4 και 10 Π. Διατάγματος 9 Μαΐου 1932», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 371, 17/10/1932, σ. 2415.
- Δ. «Περί παρατάσεως προθεσμίας εκλογής μονίμων μελών κριτικής επιτροπής υποβολής έργων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 28, 31/1/1933, σ. 109.
- Δ. «Περί παρατάσεως προθεσμίας εκλογής μονίμων μελών κριτικής επιτροπής υποβολής έργων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 35, 6/2/1933, σ. 185.
- Δ. «Περί παρατάσεως της διά του από 17 Οκτωβρίου ε.ε. Π.Δ. ορισθείσης προθεσμίας υποβολής προς βράβευσιν έργων κλπ.», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 415, 28/11/1932, σ. 2682.
- Δ. «Περί συστάσεως αναμνηστικού Μεταλλίου “Ελευθερίας Έπαθλον”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 102, 22/3/1935, σ. 511.

- Δ. «Περί της συστάσεως Τάγματος Αριστείας διά το Βασίλειον της Ελλάδος», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 19, 20/5/1833, σ. 129-131.
- Δ. «Περί του τρόπου απονομής των εν άρθρω 4 του νόμου 5058 αναφερομένων βραβείων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 152, 11/5/1932, σ. 1041-1042.
- Δ. «Περί του τρόπου διαθέσεως ενίων πιστώσεων του ειδικού προϋπολογισμού Διδακτηρίων Γραμμάτων και Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 47, 14/2/1938, σ. 246-247.
- Δ. «Περί τροποποιήσεως του Οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 144, 7/5/1932, σ. 977-980.
- Δ. «Περί τρόπου απονομής των βραβείων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 124, 3/4/1934, σ. 779-780.
- Δερβός Γ. Ι., «Λογοδοσία αναγνωσθείσα επί παρουσία του Βασιλέως Κωνσταντίνου τη 1^η Δεκεμβρίου 1914 εν τη Μεγάλη Αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου», στο: Τμήμα Δημοσιευμάτων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, *Τα κατά την Πρυτανείαν Γεωργίου Ι. Δερβού, πρυτανεύσαντος κατά το Ακαδημαϊκόν Έτος 1913-1914*, τυπ. Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα 1915, σ. 34.
- «Διόρθωσις ημαρτημένων», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 136, 20/4/1934, σ. 858.
- House of Commons/Public Administration Select Committee, *The Honours System. Second Report of Session 2012-2013*, τμ. 1, εκδ. House of Commons, London 2012.
- N.107 «Περί απονομής Επάθλου “Κωστή Παλαμά”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 135, 15/5/1943, σ. 608-609.
- N.470 «Περί καθιερώσεως Χρυσού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 374, 12/12/1914, σ. 2033-2034.
- N.613 «Περί ιδρύσεως Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα Γεωργίου του Α”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 27, 22/1/1915, σ. 197-198.
- N.1001/1917 «Περί Εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων και Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 245, 1/11/1917, σ. 986-988.
- N.4198, 4199 και 4200 «Περί Αριστείου Ανδρείας», «Περί αναμνηστικού Μεταλλίου του Κρητικού Αγώνος» και «Περί αναμνηστικού Μεταλλίου του Πολέμου 1912-1913», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 88, 6/5/1913, σ. 285-286.
- N.4398/1929 «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως της από 18 Μαρτίου 1926 Συντακτικής Αποφάσεως περί Οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 308 [= Ακαδημία Αθηνών, *Συλλογή Νομοθεσίας*, επιμ.: Γ. Ν. Βέλτσος, Π. Η. Πουλίτσας, εκδ. Εργαστήριο Γραφικών Τεχνών «Σ. Ν. Ταρουσόπουλος», Αθήνα 1957, 7-35].
- N.5058 «Περί ενισχύσεως των ελληνικών γραμμάτων και τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 173, 30/6/1931, σ. 2214-2215.
- N.5803 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 5058 “περί ενισχύσεως των Ελληνικών Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 286, 29/9/1933, σ. 1687.
- N.6357 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 5803 “περί ενισχύσεως των Ελληνικών Γραμμάτων και Τεχνών”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 376, 31/10/1934, σ. 2335-2336.
- ΝΔ. «Περί ιδρύσεως και ετέρου Τάγματος Τιμής υπό το όνομα “Τάγμα του Φοίνικος”», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 180, 3/6/1926, σ. 1437.
- ΝΔ. «Περί μεταρρυθμίσεως και συμπληρώσεως της περί παρασήμων νομοθεσίας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 281, 24/6/1935, σ. 1254-1255.
- ΝΔ. «Περί συμπληρώσεως του άρθρ. 3 του από 13 Μαΐου 1926 περί ιδρύσεως του Τάγματος του Φοίνικος Νομοθετικού Διατάγματος», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 249, 24/7/1926, σ. 1919-1920.

- ΝΔ. «Περί του Εθνικού Αριστείου των Επιστημών, των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 32, 1/3/1927, σ. 217-218.
- ΝΔ. «Περί τροποποίησης του άρθρου 9 του “περί ιδρύσεως του Τάγματος του Σωτήρος της 20^{ης} Μαΐου 1833” νόμου», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 225, 9/7/1926, σ. 1771-1772.
- Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος, *Έκθεσις των Πεπραγμένων*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1916.
- ΠΑΑ*, τμ. 1 (1926), τμ. 2 (1927), τμ. 3 (1928), τμ. 4 (1929), τμ. 7 (1932), τμ. 8 (1933).
- Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου* [Αρχείο Γραμματείας Συγκλήτου Ε.Κ.Π.Α.], τμ. 28, τμ. 29. Πηγή: «Πέργαμος» - Ιστορικό Αρχείο Ψηφιακής Βιβλιοθήκης, Αρχείο Γραμματείας Συγκλήτου, Ε.Κ.Π.Α., <http://pergamos.lib.uoa.gr/dl/navigation?pid=col:praktika1>. [τελευταία προσπέλαση: 22/2/2015]
- «Προς τον Ελληνικόν Λαόν» [Διάγγελμα του Ι. Μεταξά], *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 323, 4/8/1936, σ. 1657.
- ΣΑ. «Περί οργανισμού της Ακαδημίας Αθηνών», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 96, 18/2/1926, σ. 725-736.
- ΣΠ. ΙΗ' «Περί καταργήσεως της απαγορεύσεως απονομής παρασήμων εις πολίτας Έλληνας», *ΦΕΚ*, τχ. 1, ΑΦ. 158, 19/4/1935, σ. 713.
- «Συνεδρίασις 43^η, 6 Μαρτίου 1931», «Συνεδρίασις 57^η, 27 Μαρτίου 1931», «Συνεδρίασις 73^η, 14 Μαΐου 1931» και «Συνεδρίασις 77^η, 20 Μαΐου 1931», «Συνεδρίασις 25^η, 25 Αυγούστου 1933», «Συνεδρίασις 28^η, 30 Αυγούστου 1933», «Συνεδρίασις 29^η, 31 Αυγούστου 1933», «Συνεδρίασις 32^α, 4 Σεπτεμβρίου 1933», «Συνεδρίασις 33^η, 5 Σεπτεμβρίου 1933», *ΕΣΒ*, Περίοδ. Β' - Σύνοδος Γ' (1931), σ. 66, 1281 και Περίοδ. Δ' - Σύνοδος Α' (1934), σ. 290, 343, 369, 436, και 443.

2.1.2. Εισηγητικές εκθέσεις και πρακτικά από απονομές ή από συνεδριάσεις κριτικών επιτροπών

- Διαγωνισμός διηγημάτων· οχτώ διηγήματα, βραβευμένα στο διαγωνισμό του 1925*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1926, σ. 25-27 [= έκθεση της κριτικής επιτροπής].
- «Εισηγητική έκθεση διά τον διαγωνισμόν διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 52, 15/6/1929.
- «Η κρίση για τον ποιητικό διαγωνισμό του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 659, 23/11/1919, σ. 775-776.
- Καμπούρογλου Δ. Γ., Μενάρδος Σ., Θρύλος Α., Ξενόπουλος Γ., [Κρίση της επιτροπής], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 566-568.
- Καραντώνης Α., «Η εισηγητική έκθεση», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 472, 1/3/1947, σ. 267-273.
- Καστανάκης Θ., *Οι πρίγκηπες*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1925, σ. ε'-λδ' [= έκθεση της κριτικής επιτροπής].
- «Λόγος του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημ.[οτικής] Εκπαιδεύσεως [Δ. Αιγινήτη]», Συνεδρία 25^{ης} Μαρτίου 1926, *ΠΑΑ*, τμ. 1-2, σ. 36-43.

- Νικητέας Π. Γ., «Ανέκδοτα πρακτικά (1938-1940) Επιτροπής βράβευσης λογοτεχνικών έργων επί προεδρίας του Μεσσήνιου Κωστή Μπαστιά», περ. *Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τμ. 5, 2011, σ. 113-128.
- «Ο ετήσιος απολογισμός του Υπουργείου της Παιδείας από της 4^{ης} Αυγούστου. Από τον κλασικισμό εις την πρακτικήν εκπαίδευσιν», εφ. *Πρωΐα*, 7/8/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12-275, σ. 3-4.
- «Ο Φιλαδέλφειος Αγών: Τα υποβληθέντα έργα - Η κρίσις της επιτροπής» [1-10], εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου - 10 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6349-254/6359.
- Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, *Ο Απολογισμός μιας Διετίας. 4^η Αυγούστου (1936-1938)*, εκδ. 4^{ης} Αυγούστου, τυπ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1938.
- «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών. Κρίσις της επιτροπής των ελλανοδικών», περ. *Εστία*, τμ. 14, τχ. 696-700, 30 Απριλίου-28 Μαΐου 1889, σ. 377-381, 393-397, 409-412, 428-430, 444-445.
- «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών. Κρίσις της επιτροπής των ελλανοδικών», περ. *Εστία*, τμ. 17, τχ. 44-46, 1892, σ. 273-276, 289-292 και 305-309.

2.1.3. Κείμενα δημοσιογραφικού χαρακτήρα

Σημείωση 1: Το μεγαλύτερο μέρος των τεκμηρίων που παρουσιάζονται στους ακόλουθους καταλόγους είναι εν πολλοίς αθησαύριστο. Ωστόσο, σημειώνονται εδώ, χάριν πληρότητας, και οι τυχόν αναδημοσιεύσεις ή συγκεντρωτικές εκδόσεις ορισμένων από αυτά τα τεκμήρια (όπως λ.χ. η έκδοση: *Κριτικά* του Τ. Άγρα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981, που επιμελήθηκε ο Κ. Στεργιόπουλος). Σημείωση 2: Σημειώνονται μόνο τα τεκμήρια που αξιοποιήθηκαν στην εργασία. Σημείωση 3: Ο εντοπισμός των τεκμηρίων έγινε μέσω της αποδελτίωσης των ακόλουθων εντύπων. Ορισμένα από αυτά αποδελτιώθηκαν στο σύνολό τους (π.χ. οι εφημερίδες *Αθήναι* και *Εστία* ή τα περιοδικά *Νέα Εστία*, *Νουμάς*, *Πινακοθήκη* και *Νεοελληνική Λογοτεχνία*), ενώ σε άλλα η αναζήτηση ήταν εστιασμένη σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους (λόγω του μεγάλου όγκου του υλικού ή ενίοτε και της κακής κατάστασης ορισμένων τεκμηρίων, ενδέχεται να υπάρχουν ελάχιστα λάθη ή μικρές παραλείψεις στα στοιχεία των παραπομπών, που δεν παρεμποδίζουν ωστόσο τον εντοπισμό του υλικού): Εφημερίδες: *Αγροτικόν Μέλλον* • *Αθήναι* • *Αθηναϊκά Νέα* • *Αθηναϊκή* • *Ακρόπολις* • *Άμυνα* • *Ανατολή* • *Ανεξάρτητος* • *Απογευματινή* • *Αστήρ* • *Αστραπή* • *Ασύρματος* • *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* • *Βραδυνή* • *Δημοκρατία* • *Δικέφαλος Αετός* • *Δράσις* • *Εθνική* • *Εθνική* • *Φωνή* • *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης) • *Έθνος* • *Ελεύθερα Γράμματα* • *Ελεύθερον Βήμα* • *Ελεύθερος Άνθρωπος* • *Ελεύθερος Λόγος* • *Ελεύθερος Τύπος* • *Ελληνική* • *Ελληνικόν Μέλλον* • *Εμπρός* • *Ένωσις* • *Εργασία* • *Εργατική Ελλάς* • *Εσπερία* • *Εσπερινή* • *Εστία* • *Εφημερίς* • *Καθημερινή* • *Καιροί* • *Κοινωνία* • *Μακεδονία* • *Μεγάλη Ελλάς* (Παρισίων) • *Νέα Ελλάς* • *Νέα Ημέρα Τεργέστης* • *Νέον Άστυ* • *Νέος Κόσμος* • *Πατρίς* • *Πολιτεία* • *Πρόοδος* • *Πρωΐα* • *Πρωϊνή* • *Πρωτεύουσα* • *Ριζοσπάστης* • *Σημαία* (Πειραιώς) • *Σκριπ* • *Σοσιαλιστικά Φύλλα* • *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* (Αλεξανδρείας) • *Τοξότης* • *Τύπος* • *Χρονογράφος* (Πειραιώς). Περιοδικά: *Α.Ο.Δ.Ο.* • *Αλεξανδρινή Τέχνη* • *Αναγέννηση* • *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* • *Αργώ* • *Ατλαντίς* (Νέας Υόρκης) • *Balkans, Les* • *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* • *Γράμματα* (Αλεξανδρείας) • *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου* • *Διάπλασις των Παιδών* • *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου* • *Εικονογραφημένη της Ελλάδος* • *Ελληνικά Γράμματα* • *Ελληνικά Φύλλα* • *Ελλάς* • *Εξέλιση*

• *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* • *Κύκλος* • *Κυριακάτικη της Βραδυνής* • *Κυριακή του Ελευθέρου Βήματος* • *Λόγος* • *Λύρα* • *Μακεδονικές Ημέρες* • *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία* • *Μούσα* • *Μπουκέτο* • *Νέα Γράμματα* • *Νέα Εστία* • *Νέα Ζωή* (Αλεξανδρείας) • *Νέα Τέχνη* • *Νεοελληνικά Γράμματα* • *Νεοελληνική Λογοτεχνία* • *Νέοι* • *Νέοι Βωμοί* • *Νέοι Δρόμοι* • *Νέοι Πρωτοπόροι* • *Νέον Κράτος* • *Νουμάς* • *Παιδική Χαρά* • *Παιδικός Κόσμος* • *Παναθήναια* • *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης) • *Παρνασσός* • *Πειθαρχία* • *Πινακοθήκη* • *Πυρσός* • *Σήμερα* • *Σοσιαλιστική Επιθεώρηση*.

2.1.3.1. Δημοσιογραφικού χαρακτήρα τεκμήρια (προκηρύξεις, άρθρα, σχόλια, αναγγελίες, ανακοινώσεις, αναμεταδόσεις, συνεντεύξεις)

- «25 Μαρτίου 1821-25 Μαρτίου 1918. Οι Έλληνες εορτάζουν την επέτειον της Ανεξαρτησίας των», εφ. *Ακρόπολις*, 26/3/1918, Έτος 37, ΑΦ. 11202, σ. 1-2.
- «165 χιλ. δραχμών», εφ. *Εμπρός*, 1/2/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8369, σ. 1.
- Α., «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 121, 1/1/1932, σ. 52.
- Α., «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 122, 15/1/1932, σ. 106-107.
- «Αγορά καλλιτεχνικών έργων», εφ. *Πρωϊά*, 11/10/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2793, σ. 2.
- «Αγοράζω!», εφ. *Ριζοσπάστης*, 4/9/1933, Περίοδ. Α', Έτος 3, ΑΦ. 716, σ. 2.
- «Αερολογήματα...», εφ. *Έθνος*, 19/1/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2496, σ. 1.
- «Αθηναϊκή κίνησης της ημέρας: Εις τον Παρνασσόν», εφ. *Εφημερίς*, 23/1/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 782/11397, σ. 2.
- «Άθλον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 64, 19/2/1938, σ. 2.
- «Αθροί παρασημοφορίαί και προαγωγαί. Το παράσημον του Γεωργίου. Τα άλλα παράσημα. Όλα τα ονόματα», εφ. *Αθήναι*, 25/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 156, σ. 2.
- «Αι αδελφαί του Παπαδιαμάντη», εφ. *Εστία*, 26/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8806, σ. 1.
- «Αι βραβευθείσαι», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 952/11569, σ. 1.
- «Αι διατάξεις του περί Μεταλλίου νόμου. Ανακριβειών αναίρεσις», εφ. *Εστία*, 15/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7833, σ. 3.
- «Αι εκδηλώσεις υπέρ του κ. Πρωθυπουργού. Πώς τας σχολιάζει ο κ. Βενιζέλος», εφ. *Εμπρός*, 21/11/1919, Έτος 24, ΑΦ. 8299, σ. 1.
- «Αι επιτροπαί διά τα Αριστεία των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Νέα Ελλάς*, 9/2/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1373, σ. 1.
- «Αι επιτροπαί διά το Μετάλλιον», εφ. *Αθήναι*, 6/2/1916, Έτος 14, ΑΦ. 101/5774, σ. 2.
- «Αι ιστορικά επέτειοι. Ο χθεσινός πανηγυρισμός», εφ. *Αθήναι*, 18/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 335/1355, σ. 1-2.
- «Αι καλά τέχνηαι», εφ. *Έθνος*, 3/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 156, σ. 2.
- «Αι κυριώτεροι διατάξεις του υπογραφέντος χθες νέου Συντάγματος του κ. Παπαναστασίου», εφ. *Εμπρός*, 12/9/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10363, σ. 3.
- «Αι παρασημοφορίαί», εφ. *Εμπρός*, 4/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7353, σ. 2. • «Αι παρασημοφορίαί», εφ. *Εμπρός*, 17/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7366, σ. 1.
- «Αι προσωπικά συντάξεις», εφ. *Αθήναι*, 23/12/1914, Έτος 12, ΑΦ. 66/5336, σ. 2.
- «Αι προτομαί των ποιητών», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 189/5853, σ. 2.

- «Αι χθεσιναί σκηναί εις το Θέατρον Κοτοπούλη. Πυροβολισμοί και πανικός», εφ. *Νέα Ελλάδα*, 14/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2184, σ. 4.
- «Ακαδημαϊκά», εφ. *Ανατολή*, 10/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 59, σ. 1.
- «Ακαδημαϊκαί συζητήσεις», εφ. *Έθνος*, 13/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 135, σ. 3.
- «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 15/7/1928, Έτος 3, ΑΦ. 928, σ. 2. • «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 25/12/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 2.
- «Ακαδημία Αθηνών», εφ. *Σκριπ*, 19/8/1926, Περίοδ. 5, Έτος 30, ΑΦ. 8365, σ. 5.
- «Ακυρούνται οι γενόμενοι διορισμοί των καθηγητών εις τα δύο πανεπιστήμια», εφ. *Η Πρωΐα*, 11/10/1935, Έτος 10, ΑΦ. 10/340, σ. 4.
- «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 12/13, 1/10/1927, σ. 765. • «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 575-576. • «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 15/39, 1/8/1928, σ. 718-719. • «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, 1/1/1935, σ. 55-56.
- «Αναβολή διαγωνισμού διηγήματος», εφ. *Πρωΐα*, 28/7/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2360, σ. 2.
- [Αναγγελία], περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 5, 9/1/1937, σ. 2.
- «Ανάγκη κάρρου», περ. *Νουμάς*, τχ. 614, 12/1/1919, σ. 82.
- «Ανακαίνισις εκκλησίας και παιδείας - Αρχαιολογία και καλλιτεχνία - Τα σχολεία και η υγιεινή των - Εργασία ενός έτους», εφ. *Εστία*, 6/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7509, σ. 1-2.
- «Ανακοίνωσις», περ. *Εξέλιξις*, Έτος 2, τχ. 78, 25/7/1926, σ. 11.
- «Ανδρέας Καβαφάκης», εφ. *Έθνος*, 22/2/1922, Έτος 8, ΑΦ. 2883, σ. 1.
- «Ανεγείρονται Βασιλικόν Θέατρον εν Θεσσαλονίκη και Θερινόν Λαϊκόν Θέατρον εν Αθήναις 10 χιλιάδων θέσεων», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/5/1938, Έτος 17, ΑΦ. 5697, σ. 1.
- «Ανύπαντρος προξεντής...», εφ. *Εστία*, 4/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9460, σ. 1.
- Ανωφελής Ο, «Οι Ακαδημαϊκοί», εφ. *Αθηναϊκή*, 24/4/1919, Έτος 1, ΑΦ. 80, σ. 1.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Αθηναϊκή*, 30/12/1919, Έτος 1, ΑΦ. 320, σ. 1.
- «Απενεμήθησαν τα Κρατικά Βραβεία», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 22/4/1939, Έτος 8, ΑΦ. 2768.
- «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία», περ. *Νουμάς*, τχ. 674, 7/3/1920, σ. 157. • «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία», περ. *Νουμάς*, τχ. 705, 10/10/1920, σ. 236-237.
- «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία. Η τελετή του Αριστείου - Ο ποιητής Γρυπάρης κι ο ζωγράφος Παρθένης», περ. *Νουμάς*, τχ. 684, 16/5/1920, σ. 318.
- «Από βδομάδα σε βδομάδα: Νεοελληνική φιλολογία. Ι. Ν. Γρυπάρης, “Σκαραβαίοι και Τερρακότες”», περ. *Νουμάς*, τχ. 665, 4/1/1920, σ. 12-13.
- «Από βδομάδα σε βδομάδα: Ξένη Φιλολογία. Η Ελλάδα του σήμερα. Η τελευταία συλλογή του Παλαμά. Και πάλι για την Ελληνική Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, τμ. 17, τχ. 682, 2/5/1920, σ. 285-286.
- «Από βδομάδα σε βδομάδα: Ξένη Φιλολογία. Η Ελληνική Ακαδημία - Η επίδραση του Ψυχάρη», περ. *Νουμάς*, τμ. 17, τχ. 676, 21/3/1920, σ. 192.
- «Από μήνα σε μήνα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 85. • «Από μήνα σε μήνα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 181.
- «Από μήνα σε μήνα: Τα ζητήματά μας», περ. *Σοσιαλιστικά Φύλλα*, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1915, σ. 24.
- «Από τα υπουργεία: Παράσημα σε Αξιωματικούς», εφ. *Εμπρός*, 10/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6636, σ. 5.
- «Από τα υπουργεία: Στρατιωτικών. Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εμπρός*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6767, σ. 5.

- «Από το περιβόλι των παρασήμων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 27/3/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1418, σ. 1.
- «Από τους νέους ιππότας», εφ. *Εμπρός*, 7/1/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5103 σ. 1.
- «Αποκαλυπτήρια της προτομής του Βαλαωρίτου», εφ. *Αθήναι*, 21/10/1926, Περίοδ. Γ', Έτος 1, ΑΦ. 44, σ. 3.
- «Απονομή βραβείων», εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 12/2/1936, Έτος 6, ΑΦ. 1876, σ. 2.
- «Απονομή παρασήμου», εφ. *Πολιτεία*, 23/7/1926, Έτος 9, ΑΦ. 2870, σ. 2.
- «Απονομή παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 24/5/1914, Έτος 12, ΑΦ. 215/5124, σ. 2. • «Απονομή παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 1/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 253/5162, σ. 2. • «Απονομή παρασήμων», εφ. *Αθήναι*, 9/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 261/5170, σ. 2.
- «Απονομή παρασήμων. Νέα Αργυρόχρυσος βροχή», εφ. *Εμπρός*, 29/3/1922, Έτος 26, ΑΦ. 9143, σ. 2.
- «Απονομή παρασήμων του νέου Τάγματος του Γεωργίου», εφ. *Εμπρός*, 24/12/1915, Έτος 20, ΑΦ. 6883, σ. 2.
- «Απονομή του Μεταλλίου των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 5/1/1916, Έτος 14, ΑΦ. 79/5742, σ. 2.
- «Αποτελέσματα διαγωνισμού "Columbia"», εφ. *Ακρόπολις*, 18/5/1933, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1543, σ. 4.
- «Αριστεία και πρεσβεία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 15/1/1919, Έτος 16, ΑΦ. 1709, σ. 1.
- «Αρχαιρεσίες Ενώσεως Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 18/7/1931, Έτος 6, ΑΦ. 2001, σ. 2.
- «Αρχαιρεσίες της Ενώσεως Συντακτών», εφ. *Αστήρ*, 29/12/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 6, ΑΦ. 326/1573, σ. 3.
- «Αυλή», εφ. *Πρωΐα*, 24/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/54, σ. 2.
- «Βιβλία διά το Μέτωπον», εφ. *Έθνος*, 5/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1490, σ. 1.
- «Βραβεία 1.300 δρχ.», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 2, 1/2/1925, σ. 1
- «Βραβεία 1.300 δρχ.», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 4, 15/2/1925, σ. 2.
- «Βραβεία και Αριστεία», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14/1/1918, Περίοδ. Α', ΑΦ. 174, σ. 1.
- Γ., Α. Β., «Καθημερινά νέα», περ. *Παναθήναια*, τμ. 21, 28/2/1911, σ. 304.
- «Γεώργιος Μιστριώτης», εφ. *Εμπρός*, 11/6/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7059, σ. 2.
- «Για την Εταιρία Λογοτεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 68, 19/3/1938, σ. 16.
- «Για την ιστορία», περ. *Νουμάς*, τχ. 17/626, 5/4/1919, σ. 248.
- «Για το έργο του Αλεξανδρινού ποιητού Κ. Π. Καβάφη», περ. *Νέα Τέχνη*, τχ. 7-10, Ιούλιος-Οκτώβριος 1924.
- «Γράμματα και θέατρον: οι συγγραφείς ομιλούν», εφ. *Αθήναι*, 1/9/1915, Έτος 13, ΑΦ. 288/5618, σ. 1.
- «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 13, τχ. 153, Νοέμβριος 1913, σ. 148-150. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 13, τχ. 154, Δεκέμβριος 1913, σ. 161-166. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, Μάρτιος-Απρίλιος 1914, σ. 18-24. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 164, Οκτώβριος 1914, σ. 117-118. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 167, Ιανουάριος 1915, σ. 155-158. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, Φεβρουάριος 1915, σ. 170-176. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, Σεπτέμβριος 1915, σ. 103-106. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 16, τχ. 179, Ιανουάριος 1916, σ. 166-170. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 200-201, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1917, σ. 101-104. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 203-204, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1918, σ. 135. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 205, Μάρτιος 1918, σ. 10-16. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ.

- 206-207, Απρίλιος-Μάιος 1918, σ. 27-32. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 210-211, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1918, σ. 61-64. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, Δεκέμβριος 1918, σ. 93-96. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 109-111. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, Μάρτιος-Απρίλιος 1919, σ. 12-15. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 220, Ιούνιος-Ιούλιος 1919, σ. 46-48. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-222, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 62-64. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, Δεκέμβριος 1919-Ιανουάριος 1920, σ. 94-96. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, Φεβρουάριος 1920, σ. 109-112. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 231-232, Μάιος-Ιούνιος 1920, σ. 31-32. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 233-234, Ιούλιος-Αύγουστος 1920, σ. 44-48. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1920, σ. 78-80. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 239-240, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1921, σ. 93-96. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 14-15. • «Γράμματα και τέχναι», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 271-273, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1923, σ. 51-52.
- «Γράμματα προς την “Εστίαν”» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 4/2/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9133, σ. 1.
• «Γράμματα προς την “Εστίαν”»: Διατί όχι;», εφ. *Εστία*, 4/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7095, σ. 2.
- «Γράμματα στο[ν] “Κύκλο”», περ. *Κύκλος*, τμ. 4, τχ. 1, Δεκέμβριος 1937, σ. 239.
- «Γυναικείος φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Πρωΐα*, 23/5/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1590, σ. 2.
- «Δεύτερος Ποιητικός Διαγωνισμός του “Νουμά” για παιδικά τραγούδια», περ. *Νουμάς*, τχ. 662, 663, 664 και 666, 14, 21 και 27 Δεκεμβρίου 1919 και 11 Ιανουαρίου 1920, σ. 823, 851-852, 868 και 31-32 αντίστοιχα.
- «Δι’ ἔλλειψιν Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 24/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8804, σ. 1.
- «Διά μίαν απεργίαν», εφ. *Εστία*, 13/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8793, σ. 1.
- «Διά τα ποιήματα», εφ. *Ἔθνος*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 3.
- «Διά τας ἀδελφάς του Παπαδιαμάντη», εφ. *Ἔθνος*, 26/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1778, σ. 1.
- «Διά την ελληνικὴν μόδαν», εφ. *Πρωΐα*, 13/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 72, σ. 2.
- «Διά την ἐνίσχυσιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν», εφ. *Πρωΐα*, 10/8/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2731, σ. 2.
- «Διά την ἐνίσχυσιν τῶν καλλιτεχνῶν μας», εφ. *Πρωΐα*, 23/7/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2713, σ. 2.
- «Διά τὸ Μετάλλιον», εφ. *Εστία*, 6/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7824, σ. 1.
- «Διά τον κ. Καλομοίρη», εφ. *Αθήναι*, 8/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 408/6510, σ. 1.
- «Διά τους διωαλέους», εφ. *Ἐμπρός*, 17/5/1912, Έτος 6, ΑΦ. 5593, σ. 2.
- «Διά τους κριτάς τῶν στρατιωτικῶν ποιημάτων», εφ. *Ἐφημερίς*, 24/6/1914, Περίοδ. Γ’, ΑΦ. 932/11549, σ. 1.
- «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 31/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 561, σ. 2. • «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 23/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 663, σ. 2.
- «Διαγωνισμοί τῆς “Ἑλλάδος”»: Αποτελέσματα ποιητικοῦ», περ. *Ἑλλάς*, τμ. 6, τχ. 412-432, 3-17 Φεβρουαρίου καὶ 3 Μαρτίου 1913, σ. 13, 4, 6, 13 καὶ 6 ἀντίστοιχα.
- «Διαγωνισμοί τῆς “Ἑλλάδος”»: Προκήρυξις διαγωνισμοῦ», περ. *Ἑλλάς*, τμ. 6, τχ. 412, 3/2/1913, σ. 13.
- «Διαγωνισμός γιὰ μυθιστόρημα», περ. *Νουμάς*, τχ. 785, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1924, σ. 432.
- «Διαγωνισμός διὰ μυθιστόρημα», εφ. *Δημοκρατία*, 11/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 210, σ. 3.

- «Διαγωνισμός διά μυθιστόρημα», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 31/5/1924, ΑΦ. 346, σ. 2.
- «Διαγωνισμός διά την ελληνικήν μόδαν», εφ. *Πρωΐα*, 12/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/129, σ. 2.
- «Διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 46, 4/5/1929, σ. 20.
- «Διαγωνισμός διηγήματος και ποιήματος», περ. *Α.Ο.Δ.Ο.*, Έτος 1, τχ. 8, 10/8/1938, σ. 28.
- «Διαγωνισμός ελληνικής μόδας», εφ. *Πρωΐα*, 17/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/284, σ. 2.
- «Διαγωνισμός ελληνικού διηγήματος», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 2.
- «Διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 26/10/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/355, σ. 2.
- «Διαγωνισμός “Φανού”», εφ. *Πρωΐα*, 19/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 79, σ. 2.
- «Διανοητικά οχυρά», εφ. *Πρωτεύουσα*, 2/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 1.
- «Δυναστεία και παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 24/12/1917, Έτος 4, ΑΦ. 1328, σ. 3.
- «Δω και κει», περ. *Νουμάς*, τχ. 501, 23/2/1913, σ. 43-44
- «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 1/11/1913, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6584, σ. 3. • «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7425, σ. 3. • «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 11/4/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 22, ΑΦ. 7477, σ. 3. • «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Σκριπ*, 27/4/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 22, ΑΦ. 7493, σ. 2.
- «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 89, 1/9/1930, σ. 950-951. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 97, 1/1/1931, σ. 55. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 103, 1/4/1931, σ. 388. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 127, 1/4/1932, σ. 391. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 151, 1/1/1933, σ. 400. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, 1/6/1933, σ. 624. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 180, 15/6/1934, σ. 574-575. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 718. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 193, 1/1/1935, σ. 55. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 201, 1/5/1935, σ. 454-455. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 204, 15/6/1935, σ. 599. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 78. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 158. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 220, 15/2/1936, σ. 311. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 222, 15/3/1936, σ. 435. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 225, 1/5/1936, σ. 670. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 226, 15/5/1936, σ. 743. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 231, 1/8/1936, σ. 1101-1102. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 235, 1/10/1936, σ. 1391. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 76-77. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 316. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 253, 1/7/1937, σ. 1036-1037. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 254, 15/7/1937, σ. 1119. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1359-1360. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 381, 1/4/1943, σ. 512. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 34, τχ. 394, 1/11/1943, σ. 1315. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 398, 1/1/1944, σ. 127. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 402-403, 1-15/3/1944, σ. 320. • «Ειδήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 40, τχ. 466, 1/12/1946, σ. 1280.
- «Ειδήσεις της ημέρας: Διατί δεν επαρασημοφορήθη ο κ. Πρωθυπουργός», εφ. *Εμπρός*, 2/6/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5247, σ. 2. • «Ειδήσεις της ημέρας: Η απονομή του Μεταλλίου του Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 15/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6641, σ. 2. • «Ειδήσεις της ημέρας: Η απονομή του Μεταλλίου των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 18/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6644, σ. 2.
- «Εικοσιπενταετηρίς Αλεξανδρινού ποιητού», εφ. *Αθήναι*, 21/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 213/7214, σ. 1.
- «Εις μνήμην Γ. Τσοκόπουλου», εφ. *Δημοκρατία*, 8/9/1925, Έτος 2, ΑΦ. 664, σ. 2.

- «Εις ουδένα το Αριστείον», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 728, σ. 1.
- «Εις το ειδικόν δικαστήριον. Η κατάθεσις του κ. Θαλή Κουτούπη. Η επίθεσις κατά των γραφείων “Ν. Ελλάδος”» [πρακτικά δίκης], εφ. *Νέα Ελλάς*, 18/4/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2159, σ. 4.
- «Εις τον κ. Ι. Γρυπάρην το Αριστείον της Λογοτεχνίας», εφ. *Ριζοσπάστης*, 12/1/1920, Έτος 3, ΑΦ. 888, σ. 4.
- «Εις τον κ. Μωραϊτίδη το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Πολιτεία*, 16/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 507, σ. 4.
- «Εκδόσεις», εφ. *Σκριπ*, 23/2/1921, Περίοδ. Δ', Έτος 28, ΑΦ. 5976, σ. 3.
- «Εκθεσις βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 18/5/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/194, σ. 2.
- «Εκθεσις ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 21/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/51, σ. 2.
- «Εκλογή νέων Ακαδημαϊκών», εφ. *Πρωΐα*, 27/1/1928, Έτος 3, ΑΦ. 775, σ. 2.
- «Εν ψευδώνυμον», εφ. *Αθήναι*, 23/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 96/5855, σ. 1.
- «Εναρξίς Αριστειάδος», εφ. *Αθήναι*, 30/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 440/6196, σ. 1.
- «Ενας διαγωνισμός», εφ. *Έθνος*, Έτος 2, ΑΦ. 447, 26/1/1915, σ. 2.
- «Ενας ποιητής», εφ. *Πρωϊνή*, 1/1/1920, Έτος 19, ΑΦ. 6839, σ. 1.
- «Ενας φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Δημοκρατία*, 29/11/1926, Έτος 3, ΑΦ. 796, σ. 2.
- «Ενδεχόμενος αριστεύς» [σκίτσο που απεικονίζει τον Λ. Πορφύρα], εφ. *Πρωτεύουσα*, 9/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 8, σ. 1.
- «Ενίσχυσις Καλλιτεχνικών Σωματείων», εφ. *Πρωΐα*, 23/10/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/351, σ. 2.
- «Ενωσις Ελλήνων λογοτεχνών», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/10/1931, Έτος 10, ΑΦ. 3417, σ. 2.
- «“Ενωσις Ελλήνων Λογοτεχνών”», εφ. *Πρωΐα*, 17/3/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1525, σ. 2. •
- «Ενωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 8/11/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1758, σ. 2. •
- «Ενωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/11/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1767, σ. 2. •
- «Ενωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/7/1931, Έτος 6, ΑΦ. 2002, σ. 2. •
- «Ενωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 19/2/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2211, σ. 2.
- «Εξ ού το ενδιαφέρον», εφ. *Άμυνα*, 1 Οκτωβρίου 1920, Έτος 1, ΑΦ. 178, σ. 1.
- «Επί του διαγωνισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 189, σ. 3.
- «Επί των γεγονότων: Ακαδημία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 28/2/1914, Έτος Α', ΑΦ. 172, σ. 3.
- «Επίθεσις μαγγουροφόρων κατά του διευθυντού του “Ελεύθερου Τύπου”. Πώς εγένετο η επίθεσις. Ποίοι οι δράσταί», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 18/8/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1657, σ. 1.
- «Επιθεώρηση», περ. *Νουμάς*, τχ. 511, 5/10/1913, σ. 169.
- «Επιθεώρησις: Ειδήσεις-περιοδικά-εφημερίδες», περ. *Παναθήναια*, τμ. 14, Νοέμβριος 1913, σ. 62.
- «Εργασία και κεφάλαιον», εφ. *Έθνος*, 28/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 122, σ. 3.
- «Ερωτοτροπία», εφ. *Εφημερίς*, 30/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 569/2107, σ. 1.
- «Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18/12/1939, Έτος 18, ΑΦ. 6272, σ. 2.
- «Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 31/7/1934, Έτος 9, ΑΦ. 9-267, σ. 2. •
- «Εταιρεία Ελλήνων λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 17/12/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/47, σ. 2.
- «Εταιρία Λογοτεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 55, 18/12/1937, σ. 1.
- «Εταιρεία των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 16/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 3.
- «Ευγνωμοσύνη», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 58, 8/1/1938, σ. 12.
- «Ζωηρόν επεισόδιον εις το Υπουργείον Παιδείας. Η ρεπούμπλικα και η Αφροδίτη», εφ. *Έθνος*, 29/10/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5800, σ. 6.

- «Η Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 30/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 350/6104, σ. 2. • «Η Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 20/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 293/6338, σ. 1.
- «Η Ακαδημία», εφ. *Εφημερίς*, 5/1/1920, Έτος 45, Περίοδ. Β', ΑΦ. 4825/1765, σ. 1.
- «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 146, 15/1/1933, σ. 119. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 47. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 718. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 194, 15/1/1935, σ. 110-112. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, 1/4/1935, σ. 349-351. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 205, 1/7/1935, σ. 647. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 207, 1/8/1935, σ. 742-744. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 77-78. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 223, 1/4/1936, σ. 526. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 225, 1/5/1936, σ. 670. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 242, 15/1/1937, σ. 158. • «Η Ακαδημία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 247, 1/4/1937, σ. 539. • «Η Ακαδημία: 144^η Δημοσία Συνεδρία της 26 Μαΐου 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 131, 1/6/1932, σ. 615. • «Η Ακαδημία: 153^η δημοσία Συνεδρία της Ολομελείας, την 19 Ιανουαρίου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 1/2/1933, σ. 174. • «Η Ακαδημία: 154^η Συνεδρία της Ολομελείας της 18^{ης} Μαΐου 1933», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 155, 1/6/1933, σ. 624. • «Η Ακαδημία: Αριστεία και Έπαθλα 1926-1927», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 327-328. • «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρίασις της 25^{ης} Μαρτίου 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 127, 1/4/1932, σ. 391. • «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρίασις της 25 Μαρτίου 1933», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 151, 1/4/1933, σ. 397-399. • «Η Ακαδημία: Πανηγυρική Συνεδρίασις της 25^{ης} Μαρτίου 1934», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 175, 1/4/1934, σ. 334. • «Η Ακαδημία: Τα βραβεία του 1931», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 104, 15/4/1931, σ. 440-441. • «Η Ακαδημία: Τα βραβεία διά το 1936», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 157-158.
- «Η Ακαδημία!», εφ. *Αθηναϊκή*, 24/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 80, σ. 2.
- «Η Ακαδημία εβράβευσε τον “Παγκόσμιον Γεωγραφικόν Άτλαντα” της “Πρωΐας”», εφ. *Πρωΐα*, 31/12/1937, Έτος 13, ΑΦ. 13/60, σ. 1.
- «Η ακουστική της Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 11/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9227, σ. 1.
- «Η απεργία», εφ. *Ένωσις*, 15/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 1.
- «Η απεργία των τυπογράφων», εφ. *Έθνος*, 27/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 121, σ. 3.
- «Η απεργία των τυπογράφων», εφ. *Εφημερίς*, 4/3/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 821/11436, σ. 2.
- «Η απονομή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 9/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 81/6206, σ. 1. • «Η απονομή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 84/6209, σ. 1.
- «Η απονομή του Αριστείου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εστία*, 15/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9471, σ. 2.
- «Η απονομή του Αριστείου. Η σημερινή τελετή», εφ. *Πρωϊνή*, 11/5/1920, Έτος 20, ΑΦ. 6976, σ. 1.
- «Η απονομή του Αριστείου της Λογοτεχνίας. Αριστειούχος ο κ. Γρυπάρης», εφ. *Εστία*, 11/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9109, σ. 1.
- «Η απονομή του Αριστείου της Λογοτεχνίας και Ζωγραφικής», εφ. *Αθηναϊκή*, 10/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 439, σ. 1.
- «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Αστραπή*, 30/4/1918, Έτος 18, ΑΦ. 6333, σ. 1.
- «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Σκριπ*, 30/4/1918, Περίοδ. Ζ', Έτος 21, ΑΦ. 8510, σ. 1-2.
- «Η απονομή του Αριστείου των Γραμμάτων. Ποίος ο νέος αριστεύς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 4.

- «Η απονομή του βραβείου εις τον κ. Κ. Παλαμάν», εφ. *Πρωΐα*, 9/5/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/186, σ. 2.
- «Η απονομή του βραβείου τιμής υπό της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1929, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9295, σ. 2.
- «Η απονομή των αριστείων», εφ. *Πατρίς*, 10/5/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 124, σ. 3.
- «Η απονομή των Αριστείων Επιστημών και των Βραβείων Παιδικής Αρετής και Αυτοθυσίας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1928, Έτος 15, ΑΦ. 5007, σ. 5.
- «Η απονομή των εφετεινών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων», εφ. *Ακρόπολις*, 23/5/1940, Περίοδ. Β', Έτος 12, ΑΦ. 4063, σ. 2.
- «Η απονομή των καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών βραβείων», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/5/1940, Έτος 19, ΑΦ. 6424, σ. 2.
- «Η απονομή των Μεταλλίων. Οι βραβευθέντες», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 54-58.
- «Η απονομή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 1/12/1915, Έτος 20, ΑΦ. 6870, σ. 3.
- «Η απορριφθείσα σύνταξις», εφ. *Εφημερίς*, 26/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1116/11722, σ. 1
- «Η βροχή των παρασήμων», εφ. *Εμπρός*, 25/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8005, σ. 3.
- «Η γλώσσα των διηγημάτων», εφ. *Καιροί*, 26/1/1915, Έτος 43, ΑΦ. 25, σ. 1.
- «Η διάλεξις του κ. Τράπμαν», εφ. *Εφημερίς*, 22/1/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 781/11396, σ. 1.
- «Η διάλεξις του κ. Τράπμαν», εφ. *Νέα Ελλάς*, 25/1/1914, ΑΦ. 138, σ. 3.
- Η Διάπλασις, «Αποτελέσματα μικρού ποιητικού διαγωνισμού», περ. *Διάπλασις των Παίδων*, Περίοδ. Β', τμ. 19, τχ. 50, 10/11/1912, σ. 431.
- «Η διαπόμπη του νομικού συμβουλίου», εφ. *Αθήναι*, 6/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 109/6234, σ. 1.
- «Η διαρκής έκθεσις του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/7/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2709, σ. 2.
- «Η δωρεά της κ. Έλενας Βενιζέλου», εφ. *Έθνος*, 5/12/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5894, σ. 1.
- «Η Ε' Έκθεσις το Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 24/12/1935, Έτος 10, ΑΦ. 11/54, σ. 2.
- «Η εβδομάς του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/4/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2262, σ. 2.
- «Η εγκύκλιος διά τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Εστία*, 3/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7094, σ. 4.
- «Η έδρα της νέας Ελληνικής φιλολογίας», εφ. *Αθήναι*, 22/5/1916, Έτος 13, ΑΦ. 216/5516, σ. 2.
- «Η Εθνική Εορτή εις την Ακαδημίαν Αθηνών. Τα απονεμηθέντα και προκηρυχθέντα βραβεία και έπαθλα», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2238, σ. 3.
- «Η εικοσιπενταετηρίς του Κονδυλάκη», εφ. *Αθήναι*, 13/3/1916, Έτος 14, ΑΦ. 147/5811, σ. 2.
- «Η εικόν του Μαρτσούκα εις την “Νέαν Γενεάν”», εφ. *Νέα Ελλάς*, 14/1/1916, Έτος Γ', ΑΦ. 848, σ. 3.
- «Η εικόν του Ρούφου», εφ. *Εφημερίς*, 16/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5077/2019, σ. 1.
- «Η Εκατονταετηρίς της Ελληνικής Επαναστάσεως», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 16-17.
- «Η Εκατονταετηρίς του Βαλαωρίτου», εφ. *Δημοκρατία*, 16/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 385, σ. 2.
- «Η εκατονταετηρίς του Βύρωνος», εφ. *Δημοκρατία*, 14/2/1924, Έτος 1, ΑΦ. 96, σ. 2.
- «Η εκατονταετηρίς του Φωσκόλου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 5/3/1927, Έτος 3, ΑΦ. 996, σ. 2.
- «Η Έκθεσις Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 22/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/52, σ. 2.
- «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/12/1934, σ. 3.

- «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 1/6/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/208, σ. 2. • «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 24/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/54, σ. 2. • «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 19/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/286, σ. 2.
- «Η έκθεσις του βιβλίου», εφ. *Τύπος*, 21/12/1934, Έτος 1, ΑΦ. 7, σ. 2.
- «Η έκθεσις του ελληνικού βιβλίου», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5/7/1937, σ. 2.
- «Η Έκθεσις του “Ελληνικού Βιβλίου”», εφ. *Πρωΐα*, 23/12/1934, Έτος 10, ΑΦ. 10/53, σ. 2. • «Η έκθεσις του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 28/11/1935, Έτος 11, ΑΦ. 11/28, σ. 2. • «Η Έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 29/12/1936, Έτος 12, ΑΦ. 12/59, σ. 2. • «Η Έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 30/5/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/206, σ. 2. • «Η Έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 12/12/1938, Έτος 13, ΑΦ. 14/42, σ. 2.
- «Η εκκαθάρισις του προσωπικού του Υπουργείου της Παιδείας», εφ. *Εμπρός*, 5/12/1922, Έτος 27, ΑΦ. 9392, σ. 2.
- «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις. Υπόμνημα βουλευτών και λογίων», εφ. *Πρωτεύουσα*, 15/2/1921, Έτος 1, ΑΦ. 45, σ. 2.
- «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 8/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 323/6083, σ. 1. • «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 28/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 348/6108, σ. 1. • «Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 4/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 76/6201, σ. 1.
- «Η ενίσχυσις της Ελληνικής τέχνης», εφ. *Πρωΐα*, 13/3/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1876, σ. 2.
- «Η ενίσχυσις των γραμμάτων και τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, Έτος 9, ΑΦ. 9/280, 12/8/1934, σ. 2.
- «Η Ένωσις Ελλήνων Λογοτεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 16/6/1930, Έτος 5, ΑΦ. 1614, σ. 2.
- «Η “Ένωσις Συντακτών”», εφ. *Αστήρ*, 29/12/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 6, ΑΦ. 326/1573, σ. 3.
- «Η Ένωσις των Συντακτών προς την Α. Μ. τον Βασιλέα», εφ. *Εφημερίς*, 11/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 581/2119, σ. 2.
- «Η εξαφάνισις των 301.060 της περιθάλψεως. Ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου», εφ. *Αθηναϊκή*, 12/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 331, σ. 5.
- «Η εορτή των “Ολυμπίων”», εφ. *Εστία*, 2/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8601, σ. 1.
- «Η επιτροπή απονομής λογοτεχνικών βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, 10/8/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/278, σ. 2.
- «Η Επιτροπή διά τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Έθνος*, 9/8/1938, Έτος 25, ΑΦ. 8549, σ. 6.
- «Η Επιτροπή σχολικών τραγουδιών», εφ. *Πρωΐα*, 23/7/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2713, σ. 2.
- «Η επιτροπή της Εκατονταετηρίδος», εφ. *Αθήναι*, 15/5/1918, Έτος 16, ΑΦ. 207/5609, σ. 1.
- «Η επιτροπή των παρασήμερων», εφ. *Αθήναι*, 2/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 45/5709, σ. 2.
- «Η επιτροπή των παρασήμερων», εφ. *Εμπρός*, 22/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8002, σ. 1.
- «Η εσπερίς των Θεατρικών Συγγραφέων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 3/1/1914, Έτος 1, ΑΦ. 117, σ. 3.
- «Η Εταιρεία Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Νέα Ελλάς*, 23/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 225, σ. 4.
- «Η Εταιρεία των Συγγραφέων», εφ. *Έθνος*, Έτος 1, ΑΦ. 210, 27/5/1914, σ. 2.
- «Η ζωή ενός μηνός», περ. *Ατλαντίς*, τμ. 2, τχ. 2, Φεβρουάριος 1911, σ. 1.
- «Η κηδεία του Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 28/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 312/6072, σ. 1.
- «Η κήρυξις στρατιωτικού νόμου», εφ. *Αθήναι*, 21/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 276/2096, σ. 1.
- «Η κοσμική κίνησις: Τα Στρατιωτικά άσματα», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1916, ΑΦ. 184/5848, σ. 2.
- «Η κρίσις του ελληνικού τύπου», εφ. *Πατρίς*, 20/1/1916, Περίοδ. Β', Έτος 27, ΑΦ. 7924, σ. 1.
- «Η κρίσις του Φιλαδελφείου Διαγωνισμού», εφ. *Πρωΐα*, 9/5/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1220, σ. 4.
- «Η κριτική επιτροπή του φιλολογικού διαγωνισμού», περ. *Εξέλιξις*, Έτος 1, τχ. 42, 15/11/1925, σ. 9.
- «Η κριτική του κράτους», εφ. *Εστία*, 3/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9459, σ. 1.

- «Η κυβέρνηση και τα γράμματα», εφ. *Εστία*, 31/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6070, σ. 2.
- «Η κωμωδία του Αριστείου», εφ. *Πατρίς*, 2/3/1921, Περίοδ. Β', Έτος 31, ΑΦ. 419, σ. 3.
- «Η Λεγεών της Τιμής εις τους κ.κ. Παλαμάν και Δροσίνη», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 5/10/1924, Έτος 2, ΑΦ. 472, σ. 2.
- «Η μεγαλομανία», εφ. *Έθνος*, 16/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 169, σ. 2.
- «Η μεγαλόχαρη του Τανάγρα», εφ. *Εμπρός*, 13/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6070, σ. 3.
- «Η μεταρρυθμισις του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 6/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 110/5869, σ. 1.
- «Η “μυς Ελλάς” του 1929», εφ. *Πρωΐα*, 22/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1114, σ. 2.
- «Η μουσική - μία τελετή», εφ. *Αθήναι*, 12/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 264/5173, σ. 2.
- Η «Νέα Εστία», «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 3-27, 1/2/1928, σ. 143. • Η «Νέα Εστία», «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 316-317.
- «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 1, Νοέμβριος 1937, σ. 45.
- «Η νεοελληνική μόδα», εφ. *Πρωΐα*, 22/6/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/228, σ. 3.
- «Η Νεοελληνική Φιλολογία», εφ. *Πατρίς*, 9/7/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 184, σ. 3.
- «Η ορκωμοσία της Κυβερνήσεως Τσαλδάρη», εφ. *Ακρόπολις*, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1478, 12/3/1933, σ. 6.
- «Η πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/125, σ. 4.
- «Η παρασημοφορία του κ. Κουνδούρου», εφ. *Εμπρός*, 26/3/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6621, σ. 3.
- «Η παρασημοφορία του κ. Σ. Παγανέλη», εφ. *Αθήναι*, 1/1/1911, Έτος 9, ΑΦ. 74-75/2970-2971, σ. 2.
- «Η πεντηκονταετηρίς του κ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 430/6186, σ. 1. • «Η πεντηκονταετηρίς του κ. Χ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 3 και 18 Δεκεμβρίου 1919, Έτος 18, ΑΦ. 413/6169 και 428/6184, σ. 1.
- «Η πόλις του Πειραιώς βραβεύουσα τα εκλεκτά της τέκνα εις τα γράμματα. Η χθεσινή σεμνοπρεπής εορτή εις τον Πειραιά», εφ. *Καθημερινή*, 8/2/1931, Έτος 12, ΑΦ. 3915, σ. 7.
- «Η προεσπερίς του Φιλύρα», εφ. *Δημοκρατία*, 22/1/1927, Έτος 4, ΑΦ. 842, σ. 2.
- «Η προκήρυξις του διαγωνισμού πολεμικών ασμάτων», εφ. *Εμπρός*, 4/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6122, σ. 2.
- «Η προστασία της Ηθικής», εφ. *Αθήναι*, 14/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 329/6089, σ. 1.
- «Η προτομή», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. 2, τχ. 11, 13/2/1937, σ. 1.
- «Η προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 297. • «Η προτομή του Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 245, 1/3/1937, σ. 385.
- «Η προτομή του Σολωμού», εφ. *Απογευματινή*, 30/5/1925, Έτος 2, ΑΦ. 499, σ. 2.
- «Η πρώτη παρασημοφορία», εφ. *Εφημερίς*, 20/12/1914, ΑΦ. 1111/11718, σ. 1.
- «Η σημερινή ακαδημαϊκή εορτή. Τα δύο Αριστεία», εφ. *Εστία*, 10/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9226, σ. 1.
- «Η σημερινή τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 26/12/1930, Έτος 18, ΑΦ. 5844, σ. 8.
- «Η σημερινή τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Έθνος*, 10/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2245, σ. 1.
- «Η συμμετοχή της Ελλάδος εις το Τραγούδι των Εθνών», εφ. *Έθνος*, 1/12/1930, σ. 8.
- «Η τελετή απονομής του Αριστείου», εφ. *Νέα Ελλάς*, 30/4/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1451, σ. 1.
- «Η τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 25/3/1931, Έτος 18, ΑΦ. 5941, σ. 6.
- «Η τελετή της Ακαδημίας», εφ. *Πατρίς*, 8/5/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 122, σ. 3.

- «Η τελετή της Ακαδημίας. Ποίοι παρέστησαν. Η απονομή του παρασήμου. Οι εκφωνηθέντες λόγοι», εφ. *Εστία*, 29/4/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8537, σ. 1.
- «Η τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Καιροί*, 11/5/1920, Έτος 50, ΑΦ. 937/10954, σ. 1.
- «Η τελετή της απονομής του Αριστείου. Οι εκφωνηθέντες λόγοι. Η έκθεσις της επιτροπής», εφ. *Έθνος*, 29/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1512, σ. 2.
- «Η τελετή της απονομής των Μεταλλίων. Ειδοποίησις του Στρατηγού Καλλάρη», εφ. *Σκριπ*, 19/8/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6870, σ. 2.
- «Η τελετή της απονομής των μεταλλίων πολέμου», εφ. *Εμπρός*, 28/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6415, σ. 2.
- «Η τελετή της σημερινής εορτής. Η πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Σκριπ*, 25/3/1928, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 8939, σ. 5.
- «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191/5593, σ. 1. • «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 187/5846, σ. 1. • «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 3/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 216/6321, σ. 1. • «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 10/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 223/6328, σ. 1. • «Η τελετή του Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 11/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 224/6329, σ. 1.
- «Η φιλολογία και η τέχνη τω 1919», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 228, Φεβρουάριος 1920, σ. 97-99.
- «Η χθεσινή ανακτορική τελετή», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 25/3/1918, Έτος 2, ΑΦ. 439, σ. 1.
- «Η χθεσινή απονομή του αριστείου», εφ. *Εμπρός*, 11/5/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8466, σ. 1.
- «Η χθεσινή απονομή του “Αριστείου” εις τον κ. Πολέμην», εφ. *Πατρίς*, 30/4/1918, Περίοδ. Β', Έτος 25, ΑΦ. 8608, σ. 1.
- «Η χθεσινή απονομή του Εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 30/4/1918, Έτος 22, ΑΦ. 7738, σ. 1.
- «Η χθεσινή απονομή του παρασήμου των γραμμάτων: η τελετή εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πολιτεία*, 30/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 165, σ. 1.
- «Η χθεσινή απονομή των Αριστείων», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 11/5/1920, Έτος 4, ΑΦ. 1199, σ. 2.
- «Η χθεσινή Βουλή», εφ. *Εμπρός*, 15/2/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5141, σ. 2.
- «Η χθεσινή Βουλή. Τα ψηφισθέντα νομοσχέδια», εφ. *Σκριπ*, 14/11/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7954, σ. 1-2.
- «Η χθεσινή εκλογή της “Μις Πειραιεύς”», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11/1/1931, σ. 5.
- «Η χθεσινή εορτή εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1928, Έτος 3, ΑΦ. 819, σ. 2.
- «Η χθεσινή εορτή εις τον “Παρνασσόν. Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός”», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6351, σ. 1.
- «Η χθεσινή εορτή της σημαίας εις το Θέατρον Διονύσου», εφ. *Αθήναι*, 29/10/1917, Έτος 15, ΑΦ. 376/1396, σ. 2.
- «Η χθεσινή επίδειξις ελληνικών μοντέλων», εφ. *Πρωΐα*, 16/10/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/344, σ. 3.
- «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 24/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/141, σ. 3. • «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 25/3/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/142, σ. 5.
- «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Ακρόπολις*, 30/12/1932, σ. 2. • «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Ακρόπολις*, 26/3/1933, σ. 5.
- «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 27/12/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1447, σ. 5. • «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/144, σ. 3. • «Η χθεσινή πανηγυρική συνεδρίασις

- της Ακαδημίας. Απονομή των βραβείων», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1889, σ. 5.
- «Η χθεσινή συναυλία», εφ. *Αθήναι*, 28/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 193/5857, σ. 2.
- «Η χθεσινή συνεδρίασις της Ακαδημίας. Απονομή βραβείων εις λογοτέχνους», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1926, Έτος 31, ΑΦ. 10831, σ. 3-4.
- «Η χθεσινή συνεδρίασις της Βουλής. Συζήτησις και ψήφισις νομοσχεδίων», εφ. *Εμπρός*, 14/11/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6493, σ. 1-2.
- «Η χθεσινή τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Νέα Ελλάς*, 11/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2181, σ. 1.
- «Η χθεσινή τελετή της απονομής του Αριστείου», εφ. *Πατρίς*, 11/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2181, σ. 1.
- «Η χθεσινή τελετή του Αριστείου εις την Ακαδημίαν», εφ. *Πατρίς*, 11/5/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 125, σ. 3.
- «Θα προστατευθή και η πνευματική ιδιοκτησία; Να το ιδούμε και να μη το πιστεύσωμεν», εφ. *Εστία*, 25/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8746, σ. 1.
- «Θεατρικά: Οι “Φοιτηταί” του κ. Γρ. Ξενόπουλου», περ. *Νουμάς*, τχ. 640, 13/7/1919, σ. 473.
- «Ι. Δραγούμης», εφ. *Εστία*, 1/8/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9309, σ. 1.
- «Ιδρύεται νέον παράσημον», εφ. *Σκριπ*, 14/5/1926, Περίοδ. 5, Έτος 28, ΑΦ. 5269, σ. 4.
- «Ιδρυσις ελληνικής Ακαδημίας εν Αθήναις», εφ. *Μεγάλη Ελλάς* (Παρισίον), 25/4/1920, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 2.
- Κ., «Γεώργιος Σουρής», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 54.
- Κ., «Επισκόπησις της πνευματικής κινήσεως κατά το 1918», εφ. *Ριζοσπάστης*, 1/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 523, σ. 3.
- Κ., «Παράσχος», εφ. *Απογευματινή*, 11/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 650, σ. 2.
- «Καθημεριναί εντυπώσεις: Ακόμη δεν τον είδαμε», εφ. *Εμπρός*, 3/10/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6090, σ. 2.
- «Και πάλιν παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 13/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2093, σ. 1.
- «Και τρίτη ποιήτρια», εφ. *Αθήναι*, 13/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 265/5174, σ. 2.
- «Καλλιτεχνικά επιτροπαί», εφ. *Πολιτεία*, 18/1/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4339/405, σ. 5.
- «Καλλιτεχνικοί αγώνες», εφ. *Πρωΐα*, 22/9/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/321, σ. 2.
- «Κατ' έτος θ' απονέμονται πεντακόσια μετάλλια εις τους προοδευτικούς γεωργούς», εφ. *Αγροτικόν Μέλλον*, 3/12/1938, Έτος 1, ΑΦ. 2, σ. 5.
- «Κατά του μαλλιαρισμού και οι Έλληνες των Παρισίων. Παταγώδης αποδοκιμασία του Ψυχάρη υπό του ελληνικού φοιτητικού συνδέσμου», εφ. *Σκριπ*, 16/2/1926, Περίοδ. 5, Έτος 29, ΑΦ. 8188, σ. 1.
- «Κατηγορώ», εφ. *Εστία*, 7/2/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9136, σ. 1.
- [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/2/1913, Έτος 11, ΑΦ. 112/3737, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, Έτος 12, ΑΦ. 146, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 23/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 66/5336, σ. 3. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 88/5388, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 23/2/1915, ΑΦ. 128/5428, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/6/1915, Έτος 14, ΑΦ. 249/5549, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/2/1916, Έτος 14, ΑΦ. 111/5784, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 1/3/1916, Έτος 14, ΑΦ. 135/5799, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/8/1916, Έτος 13, ΑΦ. 305, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 11/3/1917, Έτος 15, ΑΦ. 144/6174, σ. 2. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/6/1917, Έτος 15, ΑΦ. 244/2064, σ. 1. • [Κύριο

- άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 18/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 335/1355, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 22/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 339/1359, σ. 1. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 30/5452, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/12/1917, Έτος 16, ΑΦ. 55/5459, σ. 1. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 19/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 30/5452, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 80/5483, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 1/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 5833, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 11/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 84/5843, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 10/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 142/5901, σ. 2. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 24/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 156/5915, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 30/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 162/5921, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 6/7/1919, Έτος 17, ΑΦ. 159/6018, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 8/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 192/8052, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 30/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 213/6073, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 13/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 328/6088, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 3/10/1919, Έτος 17, ΑΦ. 354/6108, σ. 1. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 13/10/1919, Έτος 17, ΑΦ. 363/6117, σ. 2. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 22/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 432/6188, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 29/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 439/6195, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 16/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 88/6213, σ. 1. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 6/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 109/6234, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 20/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 233/6338, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 18/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 418/6520, σ. 1. • [Κύριο άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 14/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 206/7207, σ. 1. • [Κύριο Άρθρο], εφ. *Αθήναι*, 17/6/1927, Έτος 25, ΑΦ. 3152, σ. 2.
- «Κωνσταντίνος ή μπολσεβικισμός!», εφ. *Εστία*, 23/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9359, σ. 1.
- «Λακωνικά: Ο διαγωνισμός», εφ. *Ακρόπολις*, 8/2/1913, Έτος 27, ΑΦ. 10258, σ. 2. • «Λακωνικά: Τα Μετάλλια», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10823, σ. 2.
- «Λόγια και πράγματα: Η εκλογή του κ. Παλαμά», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 83, 18/1/1930, σ. 54. • «Λόγια και πράγματα: Μεταστροφάι και διαστροφάι», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 87, 15/2/1930, σ. 142-143. • «Λόγια και πράγματα: Μία συνέντευξη με τον κ. Γρυπάρη», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, 8/2/1930, σ. 120. • «Λόγια και πράγματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 81, 4/1/1930, σ. 10. • «Λόγια και πράγματα: Το βιβλίο του Σκαρίμπα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 82, 11/1/1930, σ. 33. • «Λόγια και πράγματα: Χωριστή Ακαδημία», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 86, 8/2/1930, σ. 120.
- «Λογίων κατάπτωσης», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 534, σ. 1.
- «Λογοκρισία θεαμάτων», εφ. *Αθήναι*, 9/10/1926, Περίοδ. Γ', Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 2.
- «Λογοτεχνικά Βραβεία», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 12/2/1936, Έτος 15, ΑΦ. 4890, σ. 2.
- «Λογοτεχνικά Βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 3/7/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/241, σ. 2.
- «Λογοτεχνικός διαγωνισμός», εφ. *Πρωΐα*, 10/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 69, σ. 2.
- «Μ. Αργυρόπουλος», εφ. *Πρωΐα*, 19/1/1939, Έτος 13, ΑΦ. 79, σ. 2.
- Μ., «Rupert Brooke», εφ. *Δημοκρατία*, 22/4/1925, Έτος 2, ΑΦ. 527.
- Μαλαβέτας Θ., «Πώς θα εορταστή η Εκατονταετηρίς της Ανεξαρτησίας: μία συνομιλία με τον κ. Ι. Δαμβέργη», εφ. *Πρωΐα*, 1/11/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1392, σ. 1.
- «Ματιές», εφ. *Σκριπ*, 27/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7585, σ. 3.
- «Με λίγα λόγια», εφ. *Εστία*, 31/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6070, σ. 4. • «Με λίγα λόγια», εφ. *Εστία*, 23/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8803, σ. 1.
- «Μετά την απονομή των Μεταλλίων», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 60.
- «Μετάλλια εις τους σιδηροδρομικούς», εφ. *Εμπρός*, 10/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6428, σ. 5.

- «Μετάλλιον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 17/11/1915, Έτος 14, ΑΦ. 30, σ. 2.
- «Μία διάψευσις» [επιστολή του Ξενόπουλου], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1.
- «Μια έκθεση ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 6, Μάιος 1938, σ. 293-294.
- «Μία εορτή εις τον “Παρνασσόν”. Η πεντηκονταετηρίς του Μπάμπη Άννινου», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 1/2/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1748, σ. 3.
- «Μια μεγάλη έρευνα της “Καθημερινής”: Δικτατορία ή κοινοβουλευτισμός;», εφ. *Η Καθημερινή*, 7/1/1934, Έτος 15, ΑΦ. 4292, σ. 1.
- «Μια νέα έρευνα-Το βιβλίο-Ας γίνει κ’ εδώ κάτω», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β’, τχ. 42, 18/9/1937, σ. 12.
- «Μία παρασημοφορία», εφ. *Αστραπή*, 24/5/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7472, σ. 3.
- «Μία παρασημοφορία», εφ. *Εφημερίς*, 13/7/1914, Περίοδ. Γ’, ΑΦ. 951/11568, σ. 2.
- «Μία σταυροφόρος», εφ. *Εμπρός*, 25/7/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10315, σ. 2.
- «Μία φιλολογική εορτή», εφ. *Εθνική Φωνή*, 5/4/1925, Έτος 1, ΑΦ. 171, σ. 5.
- «Μικρά νέα», εφ. *Σκριπ*, 8/9/1901, Περίοδ. Β’, Έτος 7, ΑΦ. 2178, σ. 3.
- «Μιστριώτειον Διαγωνισμα», εφ. *Εμπρός*, 15/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8720, σ. 2. • «Μιστριώτειος Διαγωνισμός», εφ. *Εμπρός*, 23/6/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7071, σ. 5.
- «Μνημείον Σπ. Λάμπρου», εφ. *Εσπερινή*, 21/9/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7491, σ. 2.
- «Μόδα από την Ελλάδα», εφ. *Πρωΐα*, 12/11/1939, Έτος 15, ΑΦ. 15/12, σ. 2.
- «Μουσικός Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 27/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 344/1364, σ. 2.
- «Μπολσεβικισμός-αντιβενιζελισμός», εφ. *Έθνος*, 29/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2264, σ. 1.
- «Μωραϊτίδης», εφ. *Εφημερίς*, 17/11/1914, Περίοδ. Γ’, ΑΦ. 1078/11684, σ. 1-2.
- «Ναυτικά διηγήματα», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6771, σ. 5.
- «Νέα Βιβλία: “Τι λεν τα κύματα”», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 62.
- «Νέα Εστία» Η, «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 229, 1/7/1936, σ. 960.
- «Νέα και περίεργα: Και Ακαδημίαν», εφ. *Έθνος*, 25/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 119, σ. 3. • «Νέα και περίεργα: Περί Ακαδημίας», εφ. *Έθνος*, 27/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 121, σ. 3. • «Νέα και περίεργα: Ψίθυροι ανησυχαστικοί», εφ. *Έθνος*, 5/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 127, σ. 3.
- «Νέα πανεπιστημιακή έδρα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 1/5/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1452, σ. 1.
- «Νέαι τοποθετήσεις εις το Υπουργείον της Παιδείας κλπ.», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15/8/1937, σ. 5.
- Νεοελληνική Λογοτεχνία Η, «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 3, Μάρτιος 1940, σ. 87. • Νεοελληνική Λογοτεχνία Η, «Προκήρυξη Λογοτεχνικού Διαγωνισμού», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 2, τχ. 3, Σεπτέμβρης-Νοέμβρης 1939, σ. 95.
- «Νέοι φιλολογικοί διαγωνισμοί», εφ. *Εθνική Φωνή*, 15/2/1925, Έτος 1, ΑΦ. 132, σ. 5.
- «Νέον εμβατήριον», εφ. *Αθήναι*, 31/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 286/2106, σ. 2.
- «Νέον παράσημον», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6558, σ. 5.
- «Νέον παράσημον», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξανδρείας), 20/5/1926, Έτος 46, ΑΦ. 114, σ. 1.
- «Νέον παράσημον στρατιωτικής Αξίας», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6558, σ. 4.
- «Νέος ποιητής», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1922, Έτος 20, ΑΦ. 181/7180, σ. 1.
- «Νεώτερα: Η τελετή των Μεταλλίων. Ο Βασιλεύς ώρισεν ημέραν. Πώς θα γίνη», εφ. *Σκριπ*, 10/8/1914, Περίοδ. Γ’, Έτος 20, ΑΦ. 6861, σ. 2. • «Νεώτερα: Το Μετάλλιον των Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 15/4/1915, Περίοδ. Γ’, ΑΦ. 7481, σ. 2.
- «Ο Αβερώφειος Μουσικός Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 13/5/1917, Έτος 15, ΑΦ. 207/2027, σ. 1.

- «Ο αγών διά το Αριστείον», εφ. *Αστραπή*, 15/1/1919, Έτος 18, ΑΦ. 6485, σ. 1.
- «Ο ανδριάς του Βενιζέλου», εφ. *Αθήναι*, 22/5/1919, Έτος 17, ΑΦ. 114/5983, σ. 1.
- «Ο ανδριάς του Ίωνος Δραγούμη», εφ. *Εμπρός*, 5/5/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8820, σ. 2.
- «Ο βραβευθείς», εφ. *Νέα Ελλάς*, 26/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2075, σ. 3.
- «Ο Δαναός», εφ. *Αθήναι*, 12/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 264/5173, σ. 1-2.
- «Ο δέσμιος “Ελεύθερος Τύπος” χάριν των λαϊκών ελευθεριών», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 14/9/1921, Έτος 5, ΑΦ. 2040, σ. 1.
- «Ο δεύτερος διαγωνισμός του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 688, 13/6/1920, σ. 382.
- «Ο Δημητρακόπουλος», εφ. *Αθήναι*, 30/7/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7383, σ. 2.
- «Ο δημοτικισμός και η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις», εφ. *Δημοκρατία*, 2/2/1926, Έτος 3, ΑΦ. 779, σ. 1.
- «Ο διαγωνισμός», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 13, 19/4/1925, σ. 1.
- «Ο διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 41, 15/2/1929, σ. 210-211. •
«Ο διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 50, 1/6/1929, σ. 112-113.
- «Ο διαγωνισμός διηγήματος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 11/35, 1/6/1928, σ. 522.
- «Ο διαγωνισμός διηγήματος: αποτελέσματα», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 25, 22/5/1937, σ. 4.
- «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Απογευματινή*, 5/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 566, σ. 2.
- «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 6/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 632, σ. 2.
- «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 28/11/1925, σ. 2.
- «Ο διαγωνισμός Ζηκάκη», εφ. *Πολιτεία*, 1/1/1926, Έτος 9, ΑΦ. 2705, σ. 7.
- «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 45, 15/4/1929, σ. 472-473.
- «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 11, 15/9/1927, σ. 693.
- «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 2. • «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 15, 13/3/1937, σ. 1.
- «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 9, Σεπτέμβριος 1940, σ. 287.
- «Ο διαγωνισμός μας», περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, τμ. 4, τχ. 2, Φεβρουάριος 1935, σ. 73-74.
- «Ο διαγωνισμός μόδας», εφ. *Πρωΐα*, 30/8/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/297, σ. 2.
- «Ο διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 10/2/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/99, σ. 3.
- «Ο διαγωνισμός του διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 39, 15/1/1929, σ. 132.
- «Ο διαγωνισμός του “Εξέλιση”», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 11, 5/4/1925, σ. 1.
- «Ο διαγωνισμός του “Νουμά”», περ. *Νουμάς*, τχ. 669, 1/2/1920, σ. 74.
- «Ο διαγωνισμός των βιβλίων», εφ. *Πρωΐα*, 3/2/1932, Έτος 8, ΑΦ. 2547, σ. 2.
- «Ο διαγωνισμός των πολεμικών διηγημάτων. Ποία εβραβεύθησαν», εφ. *Εστία*, 1/11/1913, Έτος 17, ΑΦ. 7092, σ. 3.
- «Ο διαγωνισμός των πολεμικών ποιημάτων διά τον στρατόν και τον στόλον», εφ. *Αθήναι*, 4/11/1913, Έτος 12, ΑΦ. 17/3985, σ. 3.
- «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών διηγημάτων. Τα βραβευθέντα», εφ. *Σκριπ*, 23/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7581, σ. 3.
- «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών ποιημάτων», εφ. *Εφημερίς*, 27, 29 και 30 Μαρτίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 844/11459, 846/11461 και 847/11462, σ. 1. • «Ο διαγωνισμός των στρατιωτικών ποιημάτων. Η δημοσίευσίς των» [1-3], εφ. *Εφημερίς*, 27-30 Μαρτίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 844-847/11459-11462, σ. 1.
- «Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 26/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 157/5559, σ. 2. • «Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191/5593, σ. 1.
- «Ο διευθυντής της “Αθηναϊκής” εις το Στρατοδικεῖον. Όλα τα πρακτικά της δίκης», εφ. *Αθηναϊκή*, 2/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 27, σ. 1-2.

- «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 42, 15/1/1937, σ. 144. • «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1508.
- «Ο θάνατος του Γ. Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 27/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 301/6071, σ. 1.
- «Ο ιδιαίτερος», περ. *Νουμάς*, τχ. 553, 21/2/1915, σ. 88.
- «Ο κ. Ανατόλ Φρανς εξελέγη επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου», εφ. *Εμπρός*, 4/3/1919, ΑΦ. 8042, σ. 1.
- «Ο κ. Βενιζέλος διά τον Σουρή», εφ. *Αθήναι*, 2/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 317/6077, σ. 1.
- «Ο κ. Burrows διά τον κ. Παλαμάν», εφ. *Εμπρός*, 3/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8041, σ. 2.
- «Ο κ. Δημ. Βουτυράς», εφ. *Εθνική*, 12/2/1936, Έτος 1, ΑΦ. 113, σ. 2.
- «Ο κ. Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* (Αλεξανδρείας), 28/7/1926, Έτος 46, ΑΦ. 172, σ. 2.
- «Ο κ. Καλομοίρης παρητήθη», εφ. *Αθήναι*, 10/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 410/6512, σ. 1.
- «Ο κ. Καρκαβίτσας», εφ. *Έθνος*, 20/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 114, σ. 2.
- «Ο κ. Ματσούκας εις τον στρατόν», εφ. *Εμπρός*, 20/1/1928, Έτος 32, ΑΦ. 11209, σ. 2.
- «Ο κ. Μεταξάς απένειμε τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, 23/5/1940, Έτος 8, ΑΦ. 2754, σ. 4.
- «Ο κ. Μεταξάς συνητήθη χθες μετά του κ. Τσαλδάρη», εφ. *Ακρόπολις*, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1477, 11/3/1933, σ. 1.
- «Ο κ. Ξενοπούλος», εφ. *Έθνος*, 13/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1765, σ. 1.
- «Ο κ. Παλαμάς», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 30/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 165, σ. 2.
- «Ο κ. Σουρή ενώπιον του Βασιλέως», εφ. *Νέον Άστυ*, 7/2/1914, Έτος 11, Περίοδ. Β', ΑΦ. 6/7005, σ. 4.
- «Ο κ. Τσιριμώκος αποχαιρετών», εφ. *Αθήναι*, 25/2/1915, Έτος 14, ΑΦ. 130/5430, σ. 2.
- «Ο κύκνος-Ποσειδών», περ. *Νουμάς*, τχ. 614, 12/1/1919, σ. 82.
- «Ο λόγος του Παλαμά», εφ. *Έθνος*, 26/3/1928, Έτος 15, ΑΦ. 5008, σ. 1.
- «Ο Ματσούκας με την σημαίαν», εφ. *Εστία*, 28/11/1928, Έτος 33, ΑΦ. 12291, σ. 4.
- «Ο Ματσούκας υπέρ των Γαλλίδων», εφ. *Νέα Ελλάδα*, 24/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2073, σ. 1.
- «Ο μήνας», περ. *Κύκλος*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1932, σ. 144. • «Ο μήνας», περ. *Κύκλος*, τμ. 1, τχ. 6, Απρίλιος 1932, σ. 288.
- «Ο Μητροπολίτης της Σμύρνης», εφ. *Αθήναι*, 16/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 426/6182, σ. 1.
- «Ο μουσικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1917, Έτος 15, ΑΦ. 193/2019, σ. 1. • «Ο μουσικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 3/5/1917, Έτος 15, ΑΦ. 197/2017, σ. 1.
- «Ο μουσικός διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 23/4/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/182, σ. 2.
- «Ο νέος ακαδημαϊκός», εφ. *Πρωΐα*, 28/1/1928, Έτος 3, ΑΦ. 776, σ. 5.
- «Ο νέος διαγωνισμός», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 14, 26/4/1925, σ. 3.
- «Ο νέος υπουργός της Παιδείας», εφ. *Αθήναι*, 15/6/1917, Έτος 15, ΑΦ. 240/1250, σ. 1-2.
- «Ο Νικολός», εφ. *Εφημερίς*, 8/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1069/11675, σ. 1.
- «Ο "Παρνασσός" και η 25^η», εφ. *Αθήναι*, 23/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 155/5914, σ. 1.
- «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 9/6/1914, Έτος 12, ΑΦ. 231/5141, σ. 2. • «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 5/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 167/5569, σ. 1.
- «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Εμπρός*, 9/6/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6335, σ. 3.
- «Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 9/5/1929, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9336, σ. 2.
- «Ο ποιητικός διαγωνισμός της Ε.Ο.Ν.», εφ. *Πρωΐα*, 3/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14/120, σ. 2.
- «Ο Σύλλογος των Ερασιτεχνών», εφ. *Νέα Ελλάδα*, 4/1/1914, Έτος 1, ΑΦ. 118, σ. 3.
- «Ο Σύνδεσμος Ψυχαγωγίας των Πολεμιστών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 22, τχ. 253-255, Μάρτιος-Μάιος 1922, σ. 18.
- «Ο ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 10/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/247, σ. 2.

- «Ο ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου· προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Βραδυνή*, 28/6/1937, Έτος 12, ΑΦ. 5269, σ. 3.
- «Ο ύμνος της εκατονταετηρίδος», εφ. *Αθήναι*, 21/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 265/6372, σ. 2.
- «Ο ύμνος της εκατονταετηρίδας», εφ. *Πατρίς*, 17/11/1922, Περίοδ. Β', Έτος 32, ΑΦ. 314, σ. 2.
- «Ο ύμνος των Αθηνών», εφ. *Απογευματινή*, 29/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 559, σ. 2.
- «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 10/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 142/6267, σ. 1 • «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 15/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 118/6243, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Αθήναι*, 12/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 204/7205, σ. 1. • «Ο “Φιλαδέλφειος”», εφ. *Αθήναι*, 13/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 205/7206, σ. 1.
- «Ο “Φιλαδέλφειος”», εφ. *Έθνος*, 5/2/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1432, σ. 1.
- «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Εστία*, 31/5/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9247, σ. 1.
- «Ο Φιλαδέλφειος», εφ. *Πατρίς*, 12/5/1922, Περίοδ. Β', Έτος 32, ΑΦ. 130, σ. 3.
- «Ο Φιλαδέλφειος Αγών», εφ. *Αθήναι*, 1/4/1920, Έτος 18, ΑΦ. 184/6289, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Αγών», εφ. *Αθήναι*, 23/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 226/6341, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 8/11/1919, Έτος 18, ΑΦ. 388/6143, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 30/4/1920, Έτος 18, ΑΦ. 213/6318, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 10/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 223/6328, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 25/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 238/6345, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 29/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 242/6349, σ. 1. • «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 30/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 243/6350, σ. 1.
- «Ο Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Εφημερίς*, 16/3/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4847/1887, σ. 1.
- «Ο Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών», περ. *Εστία*, τμ. 15, τχ. 27-28, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1890, σ. 1-4 και 20-27.
- «Ο Φιλαδέλφειος Ποιητικός Αγών», περ. *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, τμ. 1, τχ. 3, 10/11/1891, σ. 35-37.
- «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 4, Απρίλιος 1940, σ. 126. • «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», «Ο φιλολογικός μας διαγωνισμός», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 10, Οκτώβριος 1940, σ. 319-320.
- «Ο χθεσινός διαγωνισμός διά την ανάδειξιν της ωραιότερας Ελληνίδος», εφ. *Πρωΐα*, 21/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1113, σ. 2.
- «Ο χθεσινός εορτασμός του κ. Αννίνου», εφ. *Αθήναι*, 19/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 429/6185, σ. 1.
- «Ο χθεσινός πανηγυρισμός της Εθνικής Εορτής», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1930, Περίοδ. 5, Έτος 33, ΑΦ. 10036, σ. 4.
- Ο ψ, «Σημειώσεις Αθηναίου», εφ. *Σκριπ*, 9/9/1901, Περίοδ. Β', Έτος 7, ΑΦ. 2179, σ. 1.
- «Οδηγός του συνδρομητού της “Διαπλάσεως”», περ. *Διάπλασις των Παίδων*, Περίοδ. Β', τμ. 17, Έτος 32, ΑΦ. 1-2, 11 και 18 Δεκεμβρίου 1909, σ. 11-14.
- «Ολιγόστιχα», περ. *Νέα Ζωή* (Αλεξανδρείας), τμ. 14, τχ. 2, Μάρτιος-Απρίλιος 1927, σ. 114.
- «Οι ακαδημαϊκοί», εφ. *Αθηναϊκή*, 24/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 80, σ. 2.
- «Οι άνιπποι ιππότες της λογιότητος (Σχεδιάγραμμα Ροϊλού)», εφ. *Εστία*, 8/1/1911, Έτος 16, ΑΦ. 6077, σ. 1.
- «Οι αριστούχοι», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 17/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 153, σ. 2.
- «Οι βραβευθέντες του Φιλαδελφείου», εφ. *Αθήναι*, 31/5/1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6351, σ. 1.

- «Οι διαγωνισμοί Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 30/12/1925, Έτος 3, ΑΦ. 737, σ. 2.
- «Οι διαγωνισμοί Ζηκάκη», εφ. *Πρωΐα*, 29/12/1925, Έτος 1, ΑΦ. 59, σ. 2.
- «Οι διαγωνισμοί του εκδοτικού οίκου Μ. Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 8/2/1925, Έτος 2, ΑΦ. 465, σ. 2.
- «Οι διαγωνισμοί του Πατριωτικού Ιδρύματος», εφ. *Πρωΐα*, 4/10/1941, Έτος 16, ΑΦ. 16/317, σ. 2.
- «Οι διανοούμενοι», εφ. *Καιροί*, 12/6/1920, Έτος 50, ΑΦ. 969/10986, σ. 1.
- «Οι διανοούμενοι Πειραιώς», εφ. *Εμπρός*, Έτος 32, ΑΦ. 11141, 11/11/1927, σ. 2.
- «Οι εργάται του πνεύματος», εφ. *Ασύρματος*, 23/5/1940, Έτος 1, ΑΦ. 340, σ. 1.
- «Οι ιατροί του Βασιλέως θα παρασημοφορηθούν», εφ. *Σκριπ*, 2/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7559, σ. 5.
- «Οι λόγιοι», εφ. *Πρωτεύουσα*, 13/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 12, σ. 1.
- «Οι λόγιοι και οι καλλιτέχναι: το μανιφέστο των υπέρ της δημοκρατίας», εφ. *Δημοκρατία*, 18/11/1923, Έτος 1, ΑΦ. 11, σ. 5.
- «Οι λόγιοι και τα χειρόγραφα», εφ. *Αθήναι*, 3/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 106, σ. 1.
- «Οι λόγιοι και το κράτος» [κύριο άρθρο], εφ. *Εφημερίς*, 12/10/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1042/11648, σ. 1.
- «Οι λογογράφοι και οι καλλιτέχναι», εφ. *Έθνος*, 25/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1479, σ. 1.
- «Οι λογοτέχναι προς τον κ. Πρωθυπουργόν», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/12/1938, Έτος 17, ΑΦ. 5913, σ. 5.
- «Οι μαλλιαροί», εφ. *Εφημερίς*, 22/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 561/2099, σ. 1.
- «Οι πίνακες της Ακαδημίας», εφ. *Εστία*, 17/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8647, σ. 1.
- «Οι ποιηταί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 17/7/1921, Έτος 1, ΑΦ. 195, σ. 1.
- «Οι συγγραφείς παρά τω πριγκήπι Νικολάω», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 578/2116, σ. 2.
- «Οι τιμηθέντες», εφ. *Έθνος*, 13/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 433, σ. 2.
- «Οι τιμηθέντες εις την Ακαδημίαν», εφ. *Σφαίρα* (Πειραιώς), 26/3/1928, Έτος 49, ΑΦ. 14701, σ. 1.
- «Οι τρεις ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 3/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 247/6354, σ. 1.
- «Οργανούνται και οι λόγιοι», εφ. *Αθήναι*, 11/8/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7395, σ. 2.
- «Ο,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 480, 19/5/1912, σ. 319. • «Ο,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 512, 19/10/1913, σ. 182. • «Ο,τι θέλετε», περ. *Νουμάς*, τχ. 786, Οκτώβριος 1929, σ. 16.
- «Οχι όμως και Αριστείον», εφ. *Εστία*, 24/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8804, σ. 1.
- «Πάνε αι 301 χιλ.», εφ. *Αθηναϊκή*, 14/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 333, σ. 3.
- «Πανεπιστήμιον εν Σμύρνη», εφ. *Αθήναι*, 21/11/1919, Έτος 18, ΑΦ. 401/6157, σ. 1.
- «Πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών», εφ. *Σκριπ*, 25/3/1930, Περίοδ. 5, Έτος 33, ΑΦ. 10035, σ. 2.
- «Παντού το κόμμα», εφ. *Ενωσις*, 14/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 356, σ. 1.
- «Παπαδιαμάντης», εφ. *Δημοκρατία*, 14/9/1925, Έτος 2, ΑΦ. 669, σ. 2.
- «Παπαντωνίου», εφ. *Πρωΐα*, 6/6/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/213, σ. 3.
- «Παρά τω πριγκήπι Νικολάω», εφ. *Εφημερίς*, 10/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 580/2118, σ. 1.
- «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 418, 9/1/1911, σ. 24. • «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 522, 22/3/1914, σ. 73-74. • «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 536, 25/10/1914, σ. 245. • «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 548, 17/1/1915, σ. 33. • «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 550, 31/1/1915, σ. 57. • «Παραγραφάκια», περ. *Νουμάς*, τχ. 552, 14/2/1915, σ. 81.

- «Παράσημα», εφ. *Έθνος*, 17/3/1922, Έτος 8, ΑΦ. 2905, σ. 1.
- «Παράσημα και γέυματα και τελεταί», εφ. *Έθνος*, 16/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 169, σ. 2
- «Παράσημον ανδρείας», εφ. *Εμπρός*, 24/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6562, σ. 5.
- «Παρασημοφορία αξιωματικών», εφ. *Εμπρός*, 27 Μαρτίου 1915, Έτος 19, ΑΦ. 6622, σ. 5.
- «Παρασημοφορία συναδέλφου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 16/12/1923, Έτος 1, ΑΦ. 181, σ. 2.
- «Παρασημοφορία του κ. Γούναρη», εφ. *Σκριπ*, 26/3/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7461, σ. 5.
- «Παρασημοφορία», εφ. *Αστήρ*, 25/3/1918, Έτος 9, ΑΦ. 4297/270, σ. 2.
- «Παρασημοφορία», εφ. *Έθνος*, 25/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1479, σ. 2.
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 29/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6416, σ. 5 •
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 16/2/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6584, σ. 5. •
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 18/2/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6586, σ. 5. •
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 2/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6628, σ. 5. •
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 3/5/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6659, σ. 5. •
- «Παρασημοφορία», εφ. *Εμπρός*, 31/3/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7349, σ. 1.
- «Παρατηρήσεις: Περί τέχνης», εφ. *Τύπος*, 23/5/1940, Έτος 6, ΑΦ. 1966, σ. 2.
- «Πάσσαλος πασσάλω», εφ. *Εστία*, 20/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8800, σ. 1.
- «Πατριωτική εσπερίς», εφ. *Αθήναι*, 14/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 321/2151, σ. 2.
- «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 3/11/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5401, σ. 2. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 16/5/1912, Έτος 16, ΑΦ. 5592, σ. 2. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 31/7/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6028, σ. 1. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6048, σ. 1. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 14/1/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6191, σ. 1. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 25/7/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6381, σ. 2 • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 6/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6424, σ. 2 • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6414, σ. 2 • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 8/9/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6426, σ. 2. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6540, σ. 1. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 26/2/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6594, σ. 1. • «Πεννιές», εφ. *Εμπρός*, 7/12/1922, Έτος 27, ΑΦ. 9394, σ. 1.
- «Πεντηκονταετηρίς Σπυρ. Βασιλειάδου», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 13/12/1924, Έτος 2, ΑΦ. 536, σ. 2.
- «Περί αυτού πρόκειται», εφ. *Εστία*, 7/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8637, σ. 1.
- «Περί μίαν ανταπόκρισιν: Μία διάλεξις του κ. Ψυχάρη», εφ. *Σκριπ*, 8/4/1926, Περίοδ. Β', Έτος 26, ΑΦ. 8295, σ. 3 [απαντητική επιστολή].
- «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Οι διαγωνισμοί της “Νέας Εστίας”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 57, 1/5/1929, σ. 350-351. • «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Διαγωνισμός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 75, 1/2/1930, σ. 152. • «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Προ πάσης συζητήσεως», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 53, 1/3/1929, σ. 190-191. • «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 53, 1/3/1929, σ. 191. • «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα Εκατόχρονα της “Revue des Deux Mondes”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 71, 1/12/1929, σ. 1031-1032.
- «Περί τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4325/391, 4/1/1933, σ. 5.
- «Περί το Αριστείον», εφ. *Εστία*, 12/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 8110, σ. 1.
- «Περί το Μετάλλιον», εφ. *Έθνος*, 13/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 802, σ. 2.
- «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 9/33, 1/5/1928, σ. 430-431. • «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 105, 1/5/1931, σ. 500-501. • «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 245, 1/3/1937, σ. 395-397.

- «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 13/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4831/1771, σ. 1. •
 «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 22/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5073/2015, σ. 1. •
 «Πινακίδες», εφ. *Εφημερίς*, 8/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 578/2116, σ. 1.
- Πλανόδιος Ο, «Εδώ κ' εκεί», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 10/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1440, σ. 2.
- «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 102, 12/11/1938, σ. 15. • «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 112, 21/1/1939, σ. 15. • «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Τα λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 126, 29/4/1939, σ. 15. • «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Το βραβείο της "Γυναικείας Πεζογραφίας"», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 120, 18/3/1939, σ. 15. • «Πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση: Το λογοτεχνικό βραβείο του Γυναικείου συλλόγου Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 121, 25/3/1939, σ. 15.
- «Ποίησις...», εφ. *Άμυνα*, 4/9/1920, Έτος 1, ΑΦ. 151, σ. 1.
- «Ποιητής», εφ. *Πρωτεύουσα*, 5/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 237, σ. 1.
- «Ποιητικόν διαγώνισμα εις την Σμύρνην», εφ. *Σκριπ*, 12/5/1902, Περίοδ. Β', Έτος 7, ΑΦ. 2419, σ. 2.
- «Ποιητικόν τάλαντο», εφ. *Εφημερίς*, 25/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5076/2018, σ. 1.
- «Ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Αθήναι*, 4/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 166/5568, σ. 1.
- «Ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 16/5/1912, Έτος 18, ΑΦ. 17250, σ. 3.
- «Ποιητικός διαγωνισμός προς σύνταξιν στρατιωτικών ασμάτων. Μία φαινοτάτη ιδέα», εφ. *Εμπρός*, 30/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6097, σ. 3.
- «Πολεμικά διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 29/4/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7495, σ. 3.
- «Πολεμικά διηγήματα: Προκήρυξις διαγωνισμού», εφ. *Εστία*, 7/2/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6828, σ. 3.
- «Πρακτικόν Γ/3/1», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 71, 6/6/1926, σ. 11.
- «Προκήρυξεις βραβείων υπό της Ακαδημίας διά τα έτη 1927, 1928 και 1929», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 30/4/1927, Έτος 10, ΑΦ. 3672, σ. 3-4.
- «Προκήρυξη διαγωνισμού για αλφαβητάριο», περ. *Νουμάς*, τχ. 476, 21/4/1912, σ. 241-242. • «Προκήρυξη Ποιητικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 632 και 633, 18 και 25 Μαΐου 1919, σ. 335 και 366 αντίστοιχα.
- [Προκήρυξη Φιλαδελφείου], εφ. *Πολιτεία*, 19/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 484, σ. 2.
- «Προκήρυξις Αβερωφείου Μουσικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 760, 1/5/1922, σ. 144.
- «Προκήρυξις διαγωνισμού», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 3, τχ. 2, Φεβρουάριος 1940, σ. 62.
- «Προκήρυξη διαγωνισμού», περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, τμ. 3, τχ. 5, Μάιος 1934, σ. 201.
- «Προκήρυξις Διαγωνισμού Columbia», εφ. *Έθνος*, 9/2/1933, Έτος 20, ΑΦ. 6625, σ. 4.
- «Προκήρυξις διαγωνισμού υπό της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 19, 15/11/1927, σ. 958.
- «Προκήρυξις φιλολογικού διαγωνισμού», περ. *Εξέλιση*, Έτος 1, τχ. 32, 6/9/1925, σ. 9.
- «Προς διάδοσιν του Ελληνικού βιβλίου», εφ. *Πρωΐα*, 22/12/1931, Έτος 7, ΑΦ. 2154, σ. 2.
- «Προς την ομοσπονδίαν των διανοουμένων», εφ. *Δημοκρατία*, 14/1/1925, Έτος 2, ΑΦ. 440, σ. 2.
- «Προς τιμήν του κ. Φιλύρα», εφ. *Δημοκρατία*, 21/1/1927, Έτος 4, ΑΦ. 841, σ. 2.
- «Προς τιμήν του Παράσχου», εφ. *Απογευματινή*, 10/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 649, σ. 2.
- «Προσέξατε μην εμποδίσετε την μόρφωσιν του λαού», εφ. *Άμυνα*, 7/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 32, σ. 1.

- «Πώς απονέμεται το Μετάλλιον των Γραμμάτων. Μία ανακοίνωσις», εφ. *Εστία*, 13/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7831, σ. 3.
- «Πώς εφονεύθη ο Ίων Δραγούμης», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 8/9/1920, Έτος 6, ΑΦ. 1961, σ. 3.
- «Ρεπορτάζ», περ. *Σήμερα*, Έτος 1, ΑΦ. 1, Ιανουάριος 1933, σ. 32.
- Σ., Μ.Δ., «Περιοδικά κι εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 20-21, 1/12/1927, σ. 1020-1022. • Σ., Μ.Δ., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, 15/4/1928, σ. 379-381.
- Σ. Σ.[κίπης;], «Αποτελέσματα του διαγωνισμού του διηγήματος», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 421, σ. 13.
- [Σημείωμα], εφ. *Νέα Ελλάδα*, 25/1/1914, ΑΦ. 138, σ. 3.
- [Σημειώματα], εφ. *Εμπρός*, 29 Αυγούστου, 2 και 6 Σεπτεμβρίου 1914, Έτος 18, ΑΦ. 6416, 6420 και 6424 αντίστοιχα.
- [Σημειώματα], εφ. *Εφημερίς*, 22-23 Ιανουαρίου και 12 Φεβρουαρίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 781, 782, 802/11396, 11397 και 11417 αντίστοιχα.
- «Σημειώματα», εφ. *Πολιτεία*, 28/3/1918, Έτος 1, ΑΦ. 133, σ. 1.
- «Σημειώματα», περ. *Αλεξανδρινή Τέχνη*, τμ. 1, τχ. 1, Δεκέμβριος 1926, σ. 21.
- «Σημειώματα», περ. *Αργώ*, Περίοδ. Γ', τχ. 3, 6/9/1926, σ. 119.
- «Σημειώματα», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 140.
- «Σημειώματα», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 63. • «Σημειώματα», περ. *Πυρσός*, τχ. 17-18, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 96.
- «Σημειώματα: Η Ζ' Έκθεση του Βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 94 και τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 139. • «Σημειώματα: Η οργάνωση», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 2, τχ. 1, Μάρτιος-Απρίλιος 1938-1939, σ. 33. • «Σημειώματα: Τα βραβεία του Δήμου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 95. • «Σημειώματα: Τα κρατικά βραβεία», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 191.
- «Σκιαγραφίαι υπουργών: Ο Τσιριμώκος», εφ. *Ακρόπολις*, 17/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10838, σ. 1.
- «Στέγη "Γραμμάτων και Τεχνών"», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 80, 11/6/1938, σ. 15.
- «Στρατιωτικά ζητήματα», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1915, ΑΦ. 132/5432, σ. 2.
- «Σύγχρονος τέχνη. Μία έκθεσις», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1924, Περίοδ. Β', Έτος 1, ΑΦ. 41, σ. 1.
- «Σύλλογος Εθνικής Λογοτεχνίας και Καλλιτεχνίας», εφ. *Εθνική Φωνή*, 1/6/1925, Έτος 1, ΑΦ. 226, σ. 2.
- «Σύλλογος συγγραφέων», εφ. *Αθήναι*, 30/11/1917, Έτος 15, ΑΦ. 408/1428, σ. 1.
- «Συμβουλαί του κ. Πρωθυπουργού προς λογοτέχνας και καλλιτέχνας», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 23/5/1940, Έτος 19, ΑΦ. 6424, σ. 4.
- «Σύμμικτα», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 21, τχ. 241-243, Μάρτιος-Απρίλιος 1921, σ. 19.
- «Συναδέλφωσις μπολσεβίκων και αντιδραστικών», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 7/10/1920, Έτος 6, ΑΦ. 1990, σ. 2.
- «Σύνδεσμος Λογοτεχνών», εφ. *Δημοκρατία*, 24/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 193, σ. 3. • «Σύνδεσμος Λογοτεχνών», εφ. *Δημοκρατία*, 1/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 200, σ. 3.
- «Συνέλευσις λογίων», εφ. *Αθήναι*, 16/3/1914, ΑΦ. 146/5055, σ. 2.
- «Συνεστήθη επιτροπή διά το έργον του Σπυρ. Λάμπρου. Η σημερινή σύσκεψις - προσφώνησις του Πρίγκηπος Νικολάου», εφ. *Πρωτεύουσα*, 31/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 30, σ. 3.

- «Συνιστάται διεύθυνσις “των Καλών Τεχνών”», εφ. *Αστραπή*, 9/12/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7639, σ. 4.
- «Συνιστάται η Ακαδημία», εφ. *Καιροί*, 9/5/1920, Έτος 50, ΑΦ. 935/10952, σ. 2.
- «Σύντομοι Ειδήσεις», εφ. *Εμπρός*, 20/4/1917, Έτος 21, ΑΦ. 7369, σ. 2.
- «Σχεδιάσις του Μεταλλίου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 11/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6755, σ. 5.
- «Τα απονεμηθέντα και προκηρυχθέντα βραβεία και έπαθλα», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1932, Έτος 7, ΑΦ. 2238, σ. 3.
- «Τα αποτελέσματα του διαγωνισμού διηγήματος», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 51, 8/6/1929, σ. 147.
- «Τα Αριστεία», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30/4/1918, Περίοδ. Α', ΑΦ. 178, σ. 1.
- «Τα Αριστεϊακά», εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1.
- «Τα βιβλία», εφ. *Αθήναι*, 6/7/1919, Έτος 17, ΑΦ. 159/6018, σ. 1. • «Τα βιβλία», εφ. *Αθήναι*, 10/8/1922, Έτος 20, ΑΦ. 7394, σ. 2.
- «Τα βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 26/3/1928, Έτος 3, ΑΦ. 819, σ. 5.
- «Τα βραβεία», περ. *Σήμερα*, τμ. 1, τχ. 3, Μάρτης 1933, σ. 94-95.
- «Τα βραβεία Μαλακάση», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30/5/1924.
- «Τα βραβεία της Ακαδημίας», εφ. *Πρωΐα*, 11/2/1928, Έτος 3, ΑΦ. 790, σ. 2.
- «Τα βραβεία του κράτους: Δεν είναι μετριότητες αλλά “μορφωμένον κοινόν”· τι λέγει ο κυβερνητικός επίτροπος», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3890, σ. 3.
- «Τα βραβεία των Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Πρωΐα*, 12/2/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/48, σ. 2.
- «Τα βραβευθέντα» [1-2], εφ. *Αθήναι*, 14 και 21 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 258/6363 και 265/6370, σ. 1.
- «Τα βραβευθέντα διηγήματα του διαγωνισμού», εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 30/9/1923, Έτος 9, ΑΦ. 3078, σ. 5.
- «Τα βραβευθέντα ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 26/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 964/11583, σ. 2.
- «Τα βραβευθέντα πολεμικά διηγήματα», εφ. *Ακρόπολις*, 1/11/1913, Έτος 34, ΑΦ. 10493, σ. 1.
- «Τα βραβευμένα τραγούδια», περ. *Νουμάς*, τχ. 659, 660 και 661, 23-30 Νοεμβρίου και 7 Δεκεμβρίου 1919, σ. 776-777, 791-792 και 810 αντίστοιχα.
- «Τα γράμματα εν διωγμώ», εφ. *Εστία*, 26/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9452, σ. 1.
- «Τα δύο καλύτερα διηγήματα», εφ. *Πρωΐα*, 1/1/1938, Έτος 13, 11/60, σ. 7.
- «Τα δύο πρώτα βραβεία εις έργα της ελληνικής λογοτεχνίας», περ. *Κυριακή του Ελευθέρου Βήματος*, τμ. 1, τχ. 5, 9/1/1926, σ. 8.
- «Τα έγγραφα που δεν αγοράζονται», εφ. *Αθήναι*, 3/3/1920, Έτος 18, ΑΦ. 135/6260, σ. 1.
- «Τα ελληνικά δίκαια ενώπιον της Διασκέψεως», εφ. *Εμπρός*, 23/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8003, σ. 2.
- «Τα ελληνικά έργα», εφ. *Αθήναι*, 11/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 326/6086, σ. 1.
- «Τα επακόλουθα των συνεντεύξεων», εφ. *Αθήναι*, 1/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 105/5884, σ. 1.
- «Τα έργα του κ. Μπ. Άννινου», εφ. *Αθήναι*, 19/3/1919, Έτος 17, ΑΦ. 151/5910, σ. 1.
- «Τα έργα του Τανάγρα», εφ. *Αθήναι*, 27/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 70/5340, σ. 2.
- «Τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 21/2/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4373/439, σ. 5.
- «Τα καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 21/2/1933, Έτος 8, ΑΦ. 2665, σ. 2.
- «Τα κρατικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 3/2/1933, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4355/421, σ. 5.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 15/4/1942, Έτος 21, ΑΦ. 7064, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, 19/1/1939, Έτος 7, ΑΦ. 5276, σ. 2.

- «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 11/8/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/279, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία», εφ. *Πρωΐα*, 29/3/1940, Έτος 15, ΑΦ. 15/128, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Δήμου», εφ. *Πρωΐα*, 27/8/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/294, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Κράτους», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 29/3/1940, Έτος 19, ΑΦ. 6371, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Υπουργείου της Παιδείας», εφ. *Πρωΐα*, 30/12/1932, Έτος 8, ΑΦ. 2513, σ. 2.
- «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 17/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4307/373, σ. 7. • «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία», εφ. *Πολιτεία*, 18/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4308/374, σ. 6.
- «Τα Μετάλλια», εφ. *Εφημερίς*, 3/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1123/11729, σ. 1.
- «Τα Μετάλλια Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 13/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 87/5387, σ. 2.
- «Τα Μετάλλια Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 13/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7413, σ. 4.
- «Τα Μετάλλια Γραμμάτων και Τεχνών. Υπογραφή του διατάγματος», εφ. *Εστία*, 12/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7515, σ. 4.
- «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 4, τχ. 39, Ιανουάριος-Ιούλιος 1918, σ. 752.
- «Τα Μετάλλια των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 31/7/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6744, σ. 5.
- «Τα νέα παράσημα», εφ. *Αθήναι*, 16/8/1919, Έτος 17, ΑΦ. 200/6060, σ. 1.
- «Τα “Νεοελληνικά Γράμματα”», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 1, 5/12/1936, σ. 2.
- «Τα ονόματα των παρασημοφορουμένων επ' ευκαιρία της πρώτης του έτους», εφ. *Πρωΐα*, 31/12/1937, Έτος 13, ΑΦ. 13/60, σ. 6.
- «Τα παράσημα», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 12/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 354, σ. 1.
- «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 10/4/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6636, σ. 5.
- «Τα παράσημα», εφ. *Εφημερίς*, 3/12/1915, Περίοδ. Γ, ΑΦ. 1450/11561, σ. 2.
- «Τα παράσημα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 26/3/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1417, σ. 1.
- «Τα παράσημα του Αγίου Τάφου. Διελύθη η επιτροπή», εφ. *Εμπρός*, 28/7/1925, Έτος 29, ΑΦ. 10318, σ. 3.
- «Τα ποιήματα του διαγωνισμού», εφ. *Έθνος*, 7/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 102, σ. 2.
- «Τα ποιήματα του κ. Στρατήγη», εφ. *Εστία*, 28/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8749, σ. 1.
- «Τα πολεμικά άσματα», εφ. *Έθνος*, 31/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 153, σ. 3.
- «Τα πολεμικά ποιήματα», εφ. *Αθήναι*, 11/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 263/5172, σ. 2.
- «Τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Έθνος*, 24/2/1914, Έτος 1, ΑΦ. 118, σ. 3-4.
- «Τα πολεμικά τραγούδια», εφ. *Σκριπ*, 4/11/1913, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6587, σ. 3.
- «Τα πολιτικά γεγονότα: Ο κ. Βενιζέλος εις τας Αθήνας: ο σχηματισμός της νέας κυβερνήσεως», εφ. *Αθήναι*, 15/6/1917, Έτος 15, ΑΦ. 240/1250, σ. 1-2.
- «Τα προεκλογικά ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 21/9/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 5072/2014, σ. 1.
- «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Αθήναι*, 31/7/1916, Έτος 13, ΑΦ. 297/5951, σ. 2.
- «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Εφημερίς*, 18/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1373/11483, σ. 2.
- «Τα στρατιωτικά άσματα», εφ. *Καιροί*, 23/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 382, σ. 2.
- «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 23/6/1915, ΑΦ. 248/5548, σ. 2. • «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 25/6/1915, ΑΦ. 250/5550, σ. 2. • «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Αθήναι*, 20/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 31-5453, σ. 1.

- «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Έθνος*, Έτος 2, ΑΦ. 445, 25/1/1915, σ. 2.
- «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 1-2.
- «Τα στρατ.[ιωτικά] διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 23/6/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7514, σ. 3. • «Τα στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Σκριπ*, 25/8/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7583, σ. 3.
- «Τα “στρατιωτικά ποιήματα”», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 30, 1915, σ. 238-239.
- «Τα στρατιωτικά τραγούδια», εφ. *Αθήναι*, 14/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 177/5936, σ. 1.
- «Τα φιλολογικά βραβεία του Κράτους», εφ. *Πολιτεία*, 20/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4310/376, σ. 4.
- «Τα “Φωτερά Σκοτάδια”», εφ. *Αθήναι*, 27/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 70/5340, σ. 2.
- «Τέχνη και πατρίς», εφ. *Έθνος*, Έτος 5, ΑΦ. 1485, σ. 1.
- «Της ημέρας: Το Μετάλλιον της Τέχνης», εφ. *Σκριπ*, 16/1/1915, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 7416, σ. 1.
- «Τιμαί εις τον κ. Φιλύραν», εφ. *Δημοκρατία*, 8/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 377, σ. 8.
- «Τιμαί πρωτοχρονιάτικαι προς τα Γράμματα», εφ. *Εστία*, 30/12/1910, Έτος 16, ΑΦ. 6069, σ. 4.
- «Τιμή εις τον κ. Βολωνάκην» εφ. *Αθήναι*, 24/5/1914, Έτος 12, ΑΦ. 215/5124, σ. 2.
- «Τιμή εις τον κ. Σκίπην», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 27/8/1927, Περίοδ. 2, Έτος 4, ΑΦ. 1171, σ. 2.
- «Το 1912: Ποιητικός διαγωνισμός», περ. *Ελλάς*, τμ. 6, τχ. 403-405, 3-10 Ιανουαρίου 1913, σ. 3, 4 και 11 αντίστοιχα.
- «Το 1918 εν τη φιλολογία και τέχνη», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 215-216, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1919, σ. 103-106.
- «Το Άθλον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Πρωϊά*, 15/2/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/105, σ. 1.
- «Το α(ο)ριστεϊόν» με λεζάντα «Δώστε μου το, γιατί θα ... κλαίω», εφ. *Πρωτεύουσα*, 13/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 12, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 86/5489, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Αθήναι*, 19/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 63/6554, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Αθηναϊκή*, 13/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 332, σ. 3.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Έθνος*, 1/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1754, σ. 3.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Ένωσις*, 13/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 355, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8791, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Εφημερίς*, 8/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4828/1768, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Καιροί*, 11/1/1920, Έτος 50, ΑΦ. 628/10646, σ. 1.
- «Το “Αριστεϊόν”», εφ. *Κοινωνία*, 24/4/1919, Έτος 1, ΑΦ. 39, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν», εφ. *Πρωτεύουσα*, 9/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 8, σ. 1. • «Το Αριστεϊόν», εφ. *Πρωτεύουσα*, 16/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 15, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν εις κανένα», εφ. *Νέα Ελλάς*, 12/1/1919, Έτος 16, ΑΦ. 1706, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν της Λογοτεχνίας», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 85/5844, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν της Λογοτεχνίας δεν απονέμεται εις κανένα», εφ. *Εστία*, 11/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8791, σ. 2.
- «Το Αριστεϊόν της Λογοτεχνίας εδόθη εις τον κ. Γρυπάρην», εφ. *Πολιτεία*, 12/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 157, σ. 5.
- «Το Αριστεϊόν του Χαλεπά», εφ. *Ελεύθερος Λόγος* (Αθηνών), 15/6/1927, Έτος 4, ΑΦ. 1035, σ. 2.
- «Το Αριστεϊόν των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 12/1/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2489, σ. 1.
- «Το Αριστεϊόν των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 12/1/1920, Έτος 24, ΑΦ. 8349, σ. 3.

- «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Εστία*, 18/1/1922, Έτος 27, ΑΦ. 9836, σ. 1-2.
- «Το Αριστείον των Γραμμάτων», εφ. *Πατρίς*, 9/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 8, σ. 3.
- «Το βιβλίον», εφ. *Έθνος*, 23/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2171, σ. 1. • «Το βιβλίον», εφ. *Έθνος*, 18/4/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2224, σ. 1. • «Το βιβλίον», εφ. *Έθνος*, 6/9/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2363, σ. 1.
- «Το βραβείον γυναικείας πεζογραφίας», εφ. *Πρωΐα*, 19/3/1939, Έτος 14, ΑΦ. 14-136, σ. 2.
- «Το βραβείον Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 29/11/1924, Έτος 2, ΑΦ. 398, σ. 3.
- «Το Βραβείον Μαλακάση», εφ. *Δημοκρατία*, 20/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 189, σ. 2.
- «Το Βραβείον Μαλακάση», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 31/5/1924, ΑΦ. 346, σ. 2.
- «Το Βραβείον Νόμπελ», εφ. *Απογευματινή*, 17/11/1925, Έτος 2, ΑΦ. 656, σ. 2.
- «Το βραβείον του Δαναού», εφ. *Αθήναι*, 26/7/1914, Έτος 12, ΑΦ. 278/5187, σ. 2.
- «Το βραβευθέν», εφ. *Εθνική Φωνή*, 21/12/1925, Έτος 1, ΑΦ. 381, σ. 3.
- «Το διήγημα», εφ. *Εφημερίς*, 25/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1145/11749, σ. 1.
- «Το Εθνικόν Μελόδραμα», εφ. *Απογευματινή*, 6/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 567, σ. 2.
- «Το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον», εφ. *Νέα Ελλάς*, 29/5/1914, Έτος 1, ΑΦ. 260, σ. 2.
- «Το ελληνικό βιβλίον», εφ. *Βραδυνή*, 24/3/1933, Έτος 7, ΑΦ. 2567, σ. 1.
- «Το ελληνικό βιβλίον», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 26, 29/5/1937, σ. 15.
- «Το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Πρωτεύουσα*, 4/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 3, σ. 1.
- «Το εμβατήριον της δημιουργίας: ο πρώτος Εργατικός Ύμνος, η νέα Εργατική Λογοτεχνία», εφ. *Εργατική Ελλάς*, 1/3/1939, Έτος 2, ΑΦ. 44.
- «Το “Επαθλον Βικέλα”», εφ. *Δημοκρατία*, 6/2/1924, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 2.
- «Το επίδομα», εφ. *Εστία*, 2/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7505, σ. 1.
- «Το έργον του Ματσούκα», εφ. *Απογευματινή*, 1/6/1925, Έτος 2, ΑΦ. 501, σ. 2.
- «Το θερινόν αθηναϊκόν θέατρον», εφ. *Νέα Ελλάς*, 16/4/1914, Έτος 1, ΑΦ. 218, σ. 3.
- «Το Θούριον», εφ. *Εφημερίς*, 18/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 588/2126, σ. 1.
- «Το Μετάλλιον», εφ. *Καιροί*, 6/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 365, σ. 2.
- «Το Μετάλλιον Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Αθήναι*, 15/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 58/5722, σ. 2.
- «Το Μετάλλιον της Λογοτεχνίας», εφ. *Αθήναι*, 22/8/1915, ΑΦ. 308/5608, σ. 2.
- «Το Μετάλλιον της Τέχνης», εφ. *Σκριπ*, 16/1/1915, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7416, σ. 1.
- «Το Μετάλλιον του κ. Παλαμά», εφ. *Έθνος*, 7/1/1933, Έτος 20, ΑΦ. 6592, σ. 1.
- «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 15/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 179/5479, σ. 2. • «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 18/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 182/5482, σ. 2. • «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Αθήναι*, 23/4/1915, Έτος 13, ΑΦ. 187/5487, σ. 2.
- «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6766, σ. 5.
- «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 4/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 479, σ. 2. • «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 17/4/1915, Έτος 2, ΑΦ. 589, σ. 3. • «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Νέα Ελλάς*, 18/4/1915, Έτος 2, ΑΦ. 590, σ. 2.
- «Το νέον υπουργείον. Η εγκατάστασις των υπουργών», εφ. *Αθήναι*, 26/2/1915, Έτος 14, ΑΦ. 131/5431, σ. 2.
- «Το Ξενοπούλειον μυστήριον», εφ. *Αθήναι*, 2/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 106/5885, σ. 1.
- «Το παράσημον», εφ. *Εφημερίς*, 20/10/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1050/11656, σ. 1.
- «Το παράσημον του Γεωργίου», εφ. *Αθήναι*, 28/12/1915, Έτος 14, ΑΦ. 71/5755, σ. 2.
- «Το Συμβούλιον Β.[ασιλικών] Ταγμάτων Αριστείας», εφ. *Αθήναι*, 14/11/1915, Έτος 14, ΑΦ. 27/5697, σ. 2.
- «Το Συμβούλιον διά τας παρασημοφορίας», εφ. *Εμπρός*, 22/4/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7009, σ. 4.

- «Το Συμβούλιον επί των παρασημοφοριών», εφ. *Αθήναι*, 22/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 187/5851, σ. 2.
- «Το Συμβούλιον των παρασημοφοριών», εφ. *Εμπρός*, 26/4/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7013, σ. 5.
- «Το Τάγμα του Φοίνικος», εφ. *Εμπρός*, 16/5/1926, Έτος 30, ΑΦ. 10604, σ. 2.
- «Το Φιλαδέλφειον Διαγώνισμα», εφ. *Πολιτεία*, 21/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 283, σ. 2.
- «Το χαρτί», εφ. *Ένωσις*, 27/2/1920, Έτος 2, ΑΦ. 399, σ. 1.
- «Το χονδροειδέστερον των σκανδάλων», εφ. *Αθήναι*, 5/2/1920, Έτος 18, ΑΦ. 108/6233, σ. 1.
- «Τότε γιατί όχι;», εφ. *Άμυνα*, 11/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 36, σ. 1.
- «Τριακονταετηρίς», εφ. *Απογευματινή*, 31/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 590, σ. 2.
- «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 2/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/239, σ. 2. • «Ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 3/7/1938, Έτος 13, ΑΦ. 13/240, σ. 2.
- «Υποβολή νομοσχεδίων: Ίδρυσις Μεταλλίου Γραμμάτων και Τεχνών», εφ. *Εμπρός*, 8/11/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6487, σ. 3-4.
- «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 89. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 137. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 619, 16/2/1919, σ. 153. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 622, 9/3/1919, σ. 189. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 624, 23/3/1919, σ. 213. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 632, 18/5/1919, σ. 341-342. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 643, 3/8/1919, σ. 517-518. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 645, 17/8/1919, σ. 549-550. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 656, 2/11/1919, σ. 733. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 663, 21/12/1919, σ. 847. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 664, 27/12/1919, σ. 863-864. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 670, 8/2/1920, σ. 91-92. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 673, 29/2/1920, σ. 139. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 690, 27/6/1920, σ. 411-412. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 771, Φεβρουάριος 1923, σ. 133-135. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 211-213. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 701-703. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 790, Φεβρουάριος 1930, σ. 77-78. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 792, Απρίλιος 1930, σ. 109-110. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 125-126. • «Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 794, Ιούνιος 1930, σ. 141.
- «Φιλαδέλφειος Αγών», εφ. *Πολιτεία*, 29/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 291, σ. 2.
- «Φιλαδέλφειος Διαγωνισμός», εφ. *Πρωΐα*, και 10/5/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1221, σ. 2.
- «Φιλαδέλφειος Ποιητικός Διαγωνισμός», εφ. *Σκριπ*, 6/12/1928, Περίοδ. 5, Έτος 32, ΑΦ. 9191, σ. 2.
- «Φιλολογικά Βραβεία», εφ. *Καθημερινή*, 12/2/1936, Έτος 17, σ. 2.
- «Φιλολογικά εσπερίδες», εφ. *Δημοκρατία*, 24/6/1924, Έτος 1, ΑΦ. 223, σ. 3.
- «Φιλολογικά σελίδες: Η ίδρυσις της Ακαδημίας. Συνεντεύξεις και γνώμαι», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 129/5038, σ. 1.
- «Φιλολογικά συνελύσεις», εφ. *Πρωΐα*, 27/1/1927, Έτος 2, ΑΦ. 417, σ. 2.
- «Φιλολογική και κοινωνική ζωή», περ. *Νουμάς*, τχ. 792, Απρίλιος 1930, σ. 109-110. • «Φιλολογική και κοινωνική ζωή: Ένας καθαρευουσιάνικος διαγωνισμός στο Πανεπιστήμιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 760, 1/5/1922, σ. 142. • «Φιλολογική και κοινωνική ζωή: Φαινόμενα και πράγματα», περ. *Νουμάς*, τχ. 790, Φεβρουάριος 1930, σ. 77.
- «Φιλολογική κίνησις», εφ. *Έθνος*, 21/12/1918, Έτος 6, ΑΦ. 1745, σ. 1.

- «Φιλολογική συγκέντρωσις», εφ. *Νέα Ελλάς*, 10/1/1915, σ. 3.
- «Φιλολογικό μνημόσυνο του Λάμπρου Πορφύρα», εφ. *Ακρόπολις*, 31/1/1933, Περίοδ Β', Έτος 5, ΑΦ. 1439, σ. 1.
- «Φιλολογικοί Σύλλογοι», εφ. *Πρωΐα*, 24/11/1925, Έτος 1, ΑΦ. 24, σ. 2.
- «Φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Απογευματινή*, 18/8/1925, Έτος 2, ΑΦ. 577, σ. 2.
- «Φιλολογικός διαγωνισμός», εφ. *Πρόοδος*, 28/11/1926, Έτος 1, ΑΦ. 217, σ. 2
- «Φιλολογικός καυγιάς», εφ. *Έθνος*, 12/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 801, σ. 2.
- «Χθες», εφ. *Εφημερίς*, 19/2/1914, Περ. Γ', ΑΦ. 809/11424, σ. 2.
- «Χωρίς γραμματόσημο», περ. *Νουμάς*, τχ. 648, 7/9/1919, σ. 603. • «Χωρίς γραμματόσημο», περ. *Νουμάς*, τχ. 652, 5/10/1919, σ. 668.
- «Ψευδομπολσεβίκοι βασιλικοί», εφ. *Άμυνα*, 14 Αυγούστου 1920, Έτος 1, ΑΦ. 131, σ. 1.
- Ω., «Αλληλογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, 15/2/1930, σ. 222-223.
- Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 15/39, 1/8/1928, σ. 716. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 19/43, 1/10/1928, σ. 907-910. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 158-160. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 80, 15/4/1930, σ. 446-448. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 81, 1/5/1930, σ. 500-501. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 83, 1/6/1930, σ. 614-616. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 99, 1/2/1931, σ. 166-167. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 117, 1/11/1931, σ. 1172-1174. • Ω., «Περιοδικά κ' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 122, 15/1/1932, σ. 108-109. • Ω., «Περιοδικά κ' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 11, τχ. 128, 15/4/1932, σ. 444-446. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 12, τχ. 137, 1/9/1932, σ. 948-949. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 176, 15/4/1934, σ. 380. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 199, 1/4/1935, σ. 349. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 17, τχ. 201, 1/3/1935, σ. 453-454. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 210, 15/9/1935, σ. 885-886. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 154-155. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 220, 15/2/1936, σ. 308-309. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 232, 15/8/1936, σ. 1172-1173. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 73-74. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 244, 15/2/1937, σ. 312-315. • Ω., «Περιοδικά κι' εφημερίδες», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 262, 15/11/1937, σ. 1759.

2.1.3.2. Κριτικού χαρακτήρα κείμενα (μελέτες, χρονογραφήματα)

- Αγκάθης Σ., «Το Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 274-276, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1924, σ. 62-63.
- Άγρας Τ., *Κριτικά*, τμ. 2, επιμ.: Κ. Στεργιόπουλος, εκδ. Ερμής 1981.
- , «Μια υποσημείωση», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 91, 1/10/1930, σ. 1053.
- , «Μιλτ. Μαλακάσης, ποιητής Αθηναίος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 715-732.
- Άγρας Τ., Ν. Πετρούτσος, «Το έργο του ποιητού», εφ. *Εστία*, 6/3/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9163, σ. 1.

- Αδιάφορος, «Γράμματα και τέχνη: Φαιδραί μέριμναι», εφ. *Σκριπ*, 11/11/1914, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7951, σ. 1.
- Αηδόνης Κ., «Ένας Απουάνος ποιητής», περ. *Νουμάς*, τχ. 614, 12/1/1919, σ. 75.
- Αθάνατος Κ., «Βρυκόλακες», εφ. *Πατρίς*, 21/11/1920, Περίοδ. Β', ΑΦ. 318, σ. 1.
- , «“Κατάδικος”», εφ. *Πατρίς*, 9/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 8, σ. 3.
- , «Οι αριστείς», εφ. *Πατρίς*, 13/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 12, σ. 1.
- Αιγινήτης Δ., «Επισκόπησις της τεσσαρακονταετίας μου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 181-184.
- , «Πώς θα μεταβληθή το ημερολόγιον. Η ενότης του ημερολογίου το πρώτον βήμα προς την Κοινωνίαν των Εθνών», εφ. *Εμπρός*, 23/3/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8003, σ. 1-2 [δημοσίευση επίσημου υπομνήματος προς την κυβέρνηση].
- Ακάδημος, «Φιλολογική αλυκή», περ. *Νουμάς*, τχ. 660, 30/11/1919, σ. 800.
- Αμλέτος, «Βιβλία», εφ. *Εφημερίς*, 11/6/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 4972/1912, σ. 1.
- Ανδρεάδης Α., *Διατί και πώς πρέπει να διαδοθή η νεοελληνική λογοτεχνία στο εξωτερικόν*, τυπ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1931 [= εφ. *Έθνος*, 27, 28 και 29 Ιανουαρίου 1931, ανάτυπο].
- , «Το μέγαρον της λογοτεχνίας» [επιστολή], εφ. *Εμπρός*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6767, σ. 2.
- Ανύσιος Ν., «Απαραίτητοι και μη», εφ. *Εμπρός*, 22/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6766, σ. 3.
- Απόμαχος, «Υπάρχουν όντως διανοούμενοι;» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 3/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8633, σ. 1.
- Αποστολάκης Γ. Μ., *Η ποίηση στη ζωή μας*, χ.ε., Αθήνα 1923, σ. 41-42.
- , *Τα δημοτικά τραγούδια*, Εκδοτική Εταιρεία Α. Μ. Κοντομάρης & Σία, Αθήνα 1929.
- , *Τα τραγούδια μας*, εκδ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1934.
- Αρίστο, «Καβάφης», εφ. *Ταχυδρόμος* (Αλεξανδρείας), 24/7/1926, Έτος 46, ΑΦ. 169, σ. 1.
- Αυγέρης Μ., «Ο σκοπός της κριτικής», εφ. *Πρωτεύουσα*, 11/3/1921, Έτος 1, ΑΦ. 68, σ. 1.
- Β., «Η διάδοσις του βιβλίου», εφ. *Ανατολή*, 15/4/1920, Έτος 1, ΑΦ. 36, σ. 1.
- Β. Σ., «Ένα επίμαχο ζήτημα», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 1, 5/12/1936, σ. 11.
- Βαϊάνος Μ., «Κ. Π. Καβάφης· ο ποιητής που δεν επήρε το Αριστείον (;)», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/5/1924, Έτος 7, ΑΦ. 2621, σ. 1.
- , «Ο παρεγνωρισμένος ποιητής», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/5/1924, Έτος 7, ΑΦ. 2622, σ. 1.
- Βαλέρης Κόμης, «Βαλέρης προς τους κριτάς» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 16/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8796, σ. 1.
- Βασιλείου Σ., «Γυναικείος Σύλλογος Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 6, 16/1/1937, σ. 4.
- Βελλιανίτης Θ., «Από το μέτωπον», εφ. *Αθήναι*, 27/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 99/5502, σ. 1.
- , «Ελληνικά πρόοδοι», εφ. *Αθήναι*, 27/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 130/7179, σ. 1.
- , «Η Εκατονταετηρίς», εφ. *Αθήναι*, 10/4/1917, Έτος 15, ΑΦ. 174/1994, σ. 1.
- , «Η Εκατονταετηρίς της Επαναστάσεως», εφ. *Αθήναι*, 12/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 112/7166, σ. 1.
- , «Η Εκατονταετηρίς του Μαρκορά», εφ. *Εμπρός*, 4/1/1928, Έτος 32, ΑΦ. 11193, σ. 1.
- , «Νέα πανεπιστήμια», εφ. *Αθήναι*, 9/7/1917, Έτος 15, ΑΦ. 264/2084, σ. 1.
- , «Πρόσωπα και πράγματα: Και ολίγα φιλολογικά», εφ. *Αθήναι*, 25/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 96/5006, σ. 1.

- , «Πρόσωπα και πράγματα: Ο συγγραφεύς μιας κωμωδίας», εφ. *Αθήναι*, 24/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 95/5005, σ. 1.
- , «Πρόσωπα και πράγματα: Σύγχρονος φιλολογία», εφ. *Αθήναι*, 24/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 126/5035, σ. 1.
- , «Προτομαί ποιητών», εφ. *Αθήναι*, 24/4/1916, Έτος 14, ΑΦ. 189/5083, σ. 1.
- , «Σκέψεις διά την Εκατονταετηρίδα», εφ. *Αθήναι*, 25/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 128/7177, σ. 1.
- , «Το Βασιλικόν Θέατρον», εφ. *Αθήναι*, 16/10/1917, Έτος 15, ΑΦ. 363/1383, σ. 1.
- , «Το ηρώον», εφ. *Αθήναι*, 15/2/1922, Έτος 20, ΑΦ. 115/7169, σ. 1.
- Βορέας Θ., «Άρθρα συνεργατών: Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 9/4/1914, Έτος 12, ΑΦ. 170/5079, σ. 1.
- Βουλεβαρδιέρος, «Βιβλία», εφ. *Νέα Ελλάς*, 10/1/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1344, σ. 1.
- Βουτιεριδής Η., «Η πνευματική ζωή του 1918», περ. *Νουμάς*, τχ. 613, 5/1/1919, σ. 52-53.
- , «Οικονομική ποίησις», εφ. *Σκριπ*, 7/12/1917, Περίοδ. Ζ', Έτος 20, ΑΦ. 8373, σ. 1.
- , «Σημείον πολιτισμού», εφ. *Νέα Ελλάς*, 15/1/1915, Έτος 2, ΑΦ. 489, σ. 1.
- Βρότσος Ι. Α., «Στέλιος Σπεράντσας 1882-1962», περ. *Παρνασσός*, τμ. 19, τχ. 4, 1977, σ. 585-594.
- Βωτέλ Κ., «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 13/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6070, σ. 1.
- Γ. Φ., «Φιλολογική Ζωή: Η απονομή των βραβείων του Υπουργείου της Παιδείας», εφ. *Εθνική*, 12/2/1936, Έτος 1, ΑΦ. 113, σ. 2.
- Γελωτοποιός Ο, «Κωμωδία της ημέρας: “Τα ποιήματα του στρατού”», εφ. *Έθνος*, 17/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 139, σ. 3.
- Γερήνιος Γ., «Οι διαλέξεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου», περ. *Γράμματα* (Αλεξανδρείας), τμ. 2, τχ. 21-24, 1913-1914, σ. 568.
- Γιοκαρίνης Ν., «Αθηναϊκά: Οι εργάται του πνεύματος», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 9/5/1936, Έτος 5, ΑΦ. 1707, σ. 1.
- , «Με τον κ. Γ. Παπανδρέου διά τας μεταφράσεις της ελληνικής λογοτεχνίας», εφ. *Πρωΐα*, 6/1/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1815, σ. 1.
- , «Τα βραβεία του κράτους: Δεν είναι μετριότητες αλλά “μορφωμένον κοινόν”· τι λέγει ο κυβερνητικός επίτροπος», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3890, σ. 3.
- , «Τα βραβεία του κράτους: Η ελληνική δημιουργία θα κριθῆ από μετριότητος· το φως εκ των κάτω», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3884, σ. 3.
- Γιοφύλλης Φ., «Λογοτεχνία και θέατρον κατά το 1924», εφ. *Εθνική Φωνή*, 1/1/1925, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 6.
- , «Ο θνησιγενής “Σύνδεσμος των λογοτεχνών” μας. Πώς θα ηδύνατο να δράση και διατί αδρανεί», εφ. *Δημοκρατία*, 28/3/1924, Έτος 1, ΑΦ. 138, σ. 2.
- , «Ομιλούν οι νέοι αριστεί των Γραμμάτων», εφ. *Δημοκρατία*, 26-27 Νοεμβρίου 1923, Έτος 1, ΑΦ. 19-20, σ. 3.
- , «Το “Έπαθλον Βικέλα”» [επιστολή], εφ. *Δημοκρατία*, 18/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 187, σ. 2.
- Γκόλφης Ρ., «Κριτικά σημειώματα: “Κλειστά βλέφαρα” (Ο νέος ποιητικός τόμος του κ. Γεώργ. Δροσίνη)», περ. *Πυρσός*, τχ. 8, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1918, σ. 44.
- , «Κριτικά σημειώματα: “Σπασμένα μάρμαρα” (Ο νέος ποιητικός τόμος του κ. Ιωάννη Πολέμη)», περ. *Πυρσός*, τχ. 9-10, Απρίλιος-Μάιος 1918, σ. 63-64, 66-67.
- Γκρέκο, «Αλ. Μωραϊτίδης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 6/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 1.

- , «Φιλολογικά παρατηρήσεις», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 13/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 248, σ. 1.
- Γληνός Δ., «Γυναικείος Ανθρωπισμός», περ. *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τμ. 1, τχ. 2-4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1921, σ. 97-116.
- Γοργίας, «Από την ζωή και από την τέχνην: Θέαμα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 4, 1/6/1927, σ. 198-199.
- , «Ο κινηματογράφος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 292-294.
- “Γράμματα”, «Φιλολογικό μετάλλιο», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 3, τχ. 25-27, 1915, σ. 139.
- Γρυπάρης Ι. Ν., «Εγκώμιον του Σουρή», περ. *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1922, σ. 323-333.
- Δαμβέργης [Ι.], «Ο Δραγούμης αρχηγός της Ηνωμένης Φαυλοκρατίας», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 3/3/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1772, σ. 1.
- Δασκαλάκης Α. Β., «Νέα ελληνική λογοτεχνία και μεταφράσεις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 20, 1/3/1931, σ. 553-554.
- , «Ο Σπυρίδων Λάμπρος», εφ. *Βραδυνή*, 25/11/1924, Έτος 1, ΑΦ. 355, σ. 3.
- , «Τα βραβεία της Ακαδημίας» [επιστολή], εφ. *Πρωΐα*, 6/4/1928, Έτος 3, ΑΦ. 830, σ. 2.
- Δάφνη Σ., «Γράμματα προς την “Εστίαν”. Εύμορφη ιδέα» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 2.
- Δάφνης Σ., «Αλέξανδρος Μωραϊτίδης», εφ. *Αθήναι*, 21/12/1921, Έτος 18, ΑΦ. 65/6556, σ. 1.
- , «Από βδομάδα σε βδομάδα: Γύρω από το Γράμμα του Ψυχάρη. Κουβέντα με τον κ. Γρ. Ξενόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 672, 22/2/1920, σ. 124-125.
- , «Αριστειάδος συνέχεια. Ομιλεί ο κ. Δημ. Καμπούρογλους και επιγραμματίζει», εφ. *Αθήναι*, 19/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 92/5851, σ. 1.
- , «Έργα και ημέραι Πολ. Δημητρακοπούλου. Το Αριστείον και η αεροπλοΐα», εφ. *Αθήναι*, 11/2/1919, Έτος 17, ΑΦ. 115/5874, σ. 1.
- , «Η επιφυλλίς της Αριστειάδος: ομιλεί ο “Νουμάς” και δαγκώνει», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1.
- , «Η πολιτεία και αι τέχναι», εφ. *Εφημερίς*, 31/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1121/11727, σ. 1.
- , «Ο βιβλιομανής», εφ. *Αθήναι*, 1/9/1919, Έτος 17, ΑΦ. 316/6076, σ. 1.
- , «Ο διδάσκαλος Γρυπάρης», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 86/6211, σ. 1.
- , «Ο κ. Ιω. Πολέμης διά το Αριστείον. Τι εστί ποιητής», εφ. *Αθήναι*, 22/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 95/5854, σ. 1.
- , «Ο κ. Μανώλης Καλομοίρης και η μουσική μας. Οι Έλληνες συνθέται. Η “Συμφωνία της Λεβεντιάς”», εφ. *Αθήναι*, 19/4/1919, Έτος 17, ΑΦ. 182/5941, σ. 1.
- , «Ο κ. Παλαμάς διά το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 15/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 88/5847, σ. 1.
- , «Ο Λάμπρος Πορφύρας διά το Αριστείον. Η λογοτεχνία μας. Οι νέοι ποιηταί», εφ. *Αθήναι*, 24/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 97/5856, σ. 1.
- , «Οι άσπονδοι φίλοι», εφ. *Εφημερίς*, 2/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1358/11469, σ. 1.
- , «Οι λόγιοι και το κράτος», εφ. *Εφημερίς*, περίοδ. Γ', ΑΦ. 916/11531, 8/6/1914, σ. 1.
- , «Ρωμαϊκής γλώσσας συνέχεια. Μένος Φιλήντας προφητεύει. Και δια το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 28/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 101/5868, σ. 1.

- , «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Γρ. Ξενόπουλος», εφ. *Αθήναι*, 13/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 86, 5845, σ. 1.
- , «Τα παρασκήνια του Αριστείου: Τι λέγει ο κ. Στρατήγης», εφ. *Αθήναι*, 14/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 87/5846, σ. 1.
- , «Τα στρατιωτικά ποιήματα», εφ. *Εφημερίς*, 1/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 791/11406, σ. 1.
- , «Το Αριστείον και τα αναγνωστικά: συνομιλία με τον κ. Ι. Ζερβόν», εφ. *Αθήναι*, 17/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 90/5849, σ. 1.
- , «Φιλοβασιλισμός», εφ. *Αθήναι*, 6/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 50/6541, σ. 1.
- , «Φιλολογικά επιφυλλίδες: Το θέατρον του στρατιώτου», εφ. *Αθήναι*, 17/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 334/1354, σ. 1-2.
- , «Χρονικά της ελληνικής λογοτεχνίας: Για ένα ποίημα του Καρυωτάκη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 217, 1/1/1936, σ. 55-57.
- Δάφνης, «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 262-264, Δεκέμβριος 1922-Φεβρουάριος 1923, σ. 59.
- , «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, Μάρτιος-Μάιος 1923, σ. 10-11.
- , «Σημειώσεις», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 271-273, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1923, σ. 43-44.
- , «Σημειώσεις δύο μηνών», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 20, τχ. 237-238, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1920, σ. 72-73.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 157-158, Μάρτιος-Απρίλιος 1914, σ. 16-17.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 160, Ιούνιος 1914, σ. 60-61.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 14, τχ. 168, Φεβρουάριος 1915, σ. 165-166.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 175, Σεπτέμβριος 1915, σ. 97-98.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 15, τχ. 177, Νοέμβριος 1915, σ. 131-133.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 17, τχ. 202, Δεκέμβριος 1917, σ. 110.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 205, Μάρτιος 1918, σ. 7.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 210-211, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1918, σ. 54-55.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 18, τχ. 214, Δεκέμβριος 1918, σ. 88-89.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 217-218, Μάρτιος-Απρίλιος 1919, σ. 10-12.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 221-223, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1919, σ. 52-53.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 19, τχ. 226-227, Δεκέμβριος 1919-Ιανουάριος 1920, σ. 84-86.
- , «Σημειώσεις ενός μηνός», περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 265-267, Μάρτιος-Μάιος 1923, σ. 10-11.
- Δειλινός Μ., «Μία συγκινητική εορτή: τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Παπαδιαμάντη», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 20/9/1925, Έτος 9, ΑΦ. 3096, σ. 3.

- Δημαράς Κ. Θ., «Λογοτεχνικός τοπικισμός», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 28/9/1936, σ. 3.
- , «Ο κόσμος του πνεύματος: Λαϊκή Τέχνη», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 5/7/1936, Έτος 15, ΑΦ. 5032, σ. 3.
- , *Σύμμικτα, Δ': λόγια περί μεθόδου*, τμ. 1, επιμ.: Π. Πολέμη, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2013.
- Δημητρακόπουλος Π., «Θεατρικά Σελίδες: Προς την Κ^{av} Ραμπ επιστολής το ανάγνωσμα», εφ. *Αθήναι*, 1/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 103/5013, σ. 1.
- , «“Παραμύθια της Ανέμης”» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 16/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 208/7209, σ. 1.
- , «Περί του Αριστείου» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 14/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9112, σ. 1.
- , «Προς την κ^{av} Ραμπ», εφ. *Αθήναι*, 3/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 105/5015, σ. 1.
- , «Το παγκόσμιον καρκίνωμα», εφ. *Αθηναϊκή*, 3/5/1919, Έτος 1, ΑΦ. 89, σ. 1.
- Δημητρακοπούλου Ε. Π. [= Ε. Αθηναία], «Ο Πρίγκηψ», εφ. *Έθνος*, 1/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 122, σ. 1.
- Διαβάτης [= Ι. Κονδυλάκης], «Ατυχής ιδέα», εφ. *Εμπρός*, 7/1/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5103, σ. 1.
- , «Οι ραψωδοί», εφ. *Εμπρός*, 25/9/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6769, σ. 1.
- , «Τα παράσημα», εφ. *Εμπρός*, 21/12/1914, Έτος 19, ΑΦ. 6530, σ. 1.
- , «Τα τραγούδια του στρατού», εφ. *Εμπρός*, 24/3/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6259, σ. 1.
- , «Το Μετάλλιον», εφ. *Εμπρός*, 12/1/1916, Έτος 20, ΑΦ. 6910, σ. 1.
- , «Χαμένον παράσημον», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1910, Έτος 15, ΑΦ. 5097, σ. 1.
- , «Χρονογράφημα: Μέγα γεγονός», εφ. *Εμπρός*, 9/11/1914, Έτος 18, ΑΦ. 6488, σ. 1.
- Διεύθυνσις Η, «Β' Λογοτεχνικός Διαγωνισμός της “Νέας Εστίας” προς συγγραφήν θεατρικού έργου διά ... το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 16/40, 15/8/1928, σ. 744.
- , «Ο πρώτος διαγωνισμός των “Ελληνικών Γραμμάτων” για διήγημα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 37, Χριστούγεννα 1928, σ. 716.
- , «Προς τους αναγνώστας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 1, 15/4/1927, σ. 3-5.
- Διεύθυνσις της Συντάξεως Η, «Η Εικονογραφημένη της Ελλάδος», περ. *Εικονογραφημένη της Ελλάδος*, Έτος 1, τχ. 1, Ιανουάριος 1925, σ. 2.
- Δραγούμης Ι., *10 άρθρα του στο «Νουμά»*, επιμ.: Δ. Π. Ταγκόπουλος, εκδ. «Τύπος», χ.χ.
- , «Η σοσιαλιστική πρωτομαγιά», εφ. *Αθηναϊκή*, 19 και 20 Απριλίου 1920, Έτος 1, ΑΦ. 417, σ. 1.
- Δροσίνης Γ., «Η νεκρολογία του», εφ. *Εστία*, 13/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9469, σ. 1.
- , «Μία διαμαρτυρία», εφ. *Εστία*, 11/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9467, σ. 1.
- , «Χαμένα σχέδια», εφ. *Εστία*, 18/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9474, σ. 1.
- Εκδόσεις Γκοβόστη, «Η μεγαλύτερη εκδοτική προσπάθεια των ημερών μας», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 145.
- Ενδυμίων, «Μια συνομιλία», εφ. *Πρωτεύουσα*, 23/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 22, σ. 1-2.
- Επιθεωρητής, «Από βδομάδα σε βδομάδα: Οι πρώτοι Ακαδημαϊκοί», περ. *Νουμάς*, τχ. 668, 25/1/1920, σ. 60-61.
- Εργολάνος, «Προστασία τέχνης», εφ. *Εσπερινή*, 8/1/1927, Έτος 20, ΑΦ. 8646, σ. 1.
- Έσπερος, «Το Αριστείον», εφ. *Εσπερινή*, 11/1/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7202, σ. 1.
- , «Το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Εσπερινή*, 2/2/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7225, σ. 1.
- Έσπερινός Ο, «Η Σιδηρά Διαθήκη Πολυβίου Γ. Δημητρακοπούλου (Pol Arcas)», εφ. *Πρωϊνή*, 1/1/1920, Έτος 19, ΑΦ. 6839, σ. 1.

- Ewans, «Η ελληνική Ακαδημία της Ζυρίχης», εφ. *Πατρίς*, 12/3/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2123, σ. 1-2.
- Ζαδέ Λ. Γ., «Το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 19/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 92/5851, σ. 1.
- Ζαχαράκης Τ., «Η διαπαιδαγώγηση», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 8, Αύγουστος 1938, σ. 309-310.
- Ζαχαριάδης Ν., *Ο αληθινός Παλαμάς*, εκδ. «Γνώσεις», Αθήνα, χ.χ., [ανάτυπο από το: Ν. Ζαχαριάδης, *Συλλογή έργων* (έκδοση εξωτερικού)].
- Ζευγώλης Γ. Σ., «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Δήμος Θεσσαλονίκης και τα Γράμματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1506.
- Ηλιού Φ., «Δύο βραβεία του Φιλαδελφείου Ποιητικού Διαγωνισμού», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 215-226.
- ην. [sic], «Γύρω από την συναυλία του Ωδείου», εφ. *Πολιτεία*, 23/1/1919, Έτος 2, ΑΦ. 429, σ. 1.
- Θ. Ζ., «Ν. Μπάρακλης», εφ. *Αθήναι*, 20/9/1917, Έτος 15, ΑΦ. 337/1357, σ. 1.
- Θεοδοροπούλου Α. Σ., «Η Μουσική: “Λεστενίτσα” - “Παλιάτσοι” - Η “Μανόν” με την Ντοζιά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 474, 1/4/1947, σ. 497-498.
- Θεοτοκάς Γ., «Γύρω από μιαν επιτροπή», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. 2, τχ. 10, 6/2/1937, σ. 2.
- Θέρου Α., «Πώς περνούν τα παιδιά μας στο Μέτωπο», εφ. *Εστία*, 17/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8616, σ. 1.
- Θ.[ρύλος] Α., «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 5, 15/6/1927, σ. 312-316.
- , «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 16-17, 1/11/1927, σ. 885-886.
- , «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 1, 1/1/1928, σ. 39-41.
- , «Το δεκαπενθήμερον: Το θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7/31, 1/4/1928, σ. 328-330.
- Ιερεμιάς, «Γράμματα προς την “Εστίαν”: Οι μη διανοούμενοι» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 4/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8634, σ. 1.
- Ιθαγενής, «Ακαδημία», εφ. *Ένωσις*, 7/1/1920, Έτος 1, ΑΦ. 350, σ. 1.
- Ισίδωρος [= Δ. Καμπούρογλου], «Τα άτοπα και τα παράδοξα» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 22/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 95/5854, σ. 1.
- κ. Ραμπ Η, «Θεατρικά Σελίδες: Οι συγγραφείς και η κριτική» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 2/2/1914, Έτος 12, ΑΦ. 104/5014, σ. 1.
- , «Θεατρικά Σελίδες: Το “Θάρρος της Αγνοίας”», εφ. *Αθήναι*, 28/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 99/5009, σ. 1-2.
- , «Θεατρικά Σελίδες: Δύο Κωμωδίαι», εφ. *Αθήναι*, 30/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 101/5011, σ. 1-2.
- Κ. Χ., «Η έκθεσις του Ελληνικού Βιβλίου», εφ. *Πατρίς*, 1/1/1933, Περίοδ. Δ', Έτος 5, ΑΦ. 1733, σ. 2.
- Καβαλιεράτος Μ. Α., «Φιλολογικά σελίδες: Νέοι Αυγούστερου», εφ. *Αθήναι*, 31/1/1914, Έτος 12, ΑΦ. 102/5012, σ. 1-2.
- Καζαντζάκη Γ., «Γράμματα προς την “Πατρίδα”: Αι συκοφαντίαι της “Αθηναϊκής”» [επιστολή], εφ. *Πατρίς*, 15/1/1920, Περίοδ. Β', Έτος 30, ΑΦ. 14, σ. 1.
- Καλαποθάκης Π., «Ο Αριστειούχος», εφ. *Εμπρός*, 10/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8715, σ. 3.
- , «Οι νέοι ιππόται», εφ. *Εμπρός*, 31/12/1910, Έτος 15, ΑΦ. 5097, σ. 3.

- Καλογερόπουλος Ν. Δ., «Ιδρύματα καλλιτεχνικά», εφ. *Αθήναι*, 21/11/1920, Έτος 18, ΑΦ. 421/6523, σ. 1.
- Καλογερόπουλος Ι. Δ., «Το λαϊκόν μυθιστόρημα», εφ. *Αθήναι*, 12/1/1915, Έτος 13, ΑΦ. 86/5386, σ. 1.
- Καμπάνης Α., «Ακαδημία», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 1/5/1919, Έτος 2, ΑΦ. 402, σ. 1.
- , «Ακαδημία», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 1/5/1919, Έτος 3, ΑΦ. 583, σ. 1.
- , «Ανατόλ Φρανς», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 13/6/1919, Έτος 2, ΑΦ. 445, σ. 1.
- , «Αυτοπυρπόλησις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 11/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 495, σ. 1.
- , «Βατραχομουμαχίαι (και πάλιν το Αριστείον)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 20/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 304, σ. 1.
- , «Γεύμα», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 28/1/1919, Έτος 10, ΑΦ. 515, σ. 1.
- , «Ειρηνικά (Τα νέα ποιήματα του κ. Ι. Πολέμη)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 29/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 371, σ. 1.
- , «Ένας ποιητής της “ανίας”», εφ. *Πρωΐα*, 1/1/1931, Έτος 6, ΑΦ. 1811, σ. 1, 7.
- , «Επανορθώσεις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 18/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 502, σ. 1.
- , «Καταργείται», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 22/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 505, σ. 1.
- , «Le cas Xenopoulos (Γύρω από το Αριστείον)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 18/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 302, σ. 1.
- , «Ο κύκλος των γραμμάτων (το Αριστείον)», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 3/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 238, σ. 1.
- , «Συζητήσεις: Τα λογοτεχνικά έπαθλα», εφ. *Νέος Κόσμος*, 15/8/1933, Έτος 1, ΑΦ. 104, σ. 1.
- , «Συνεντεύξεις», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 24/1/1919, Έτος 3, ΑΦ. 507, σ. 1.
- , «Το αισθητικόν...εφετείον», εφ. *Πρωΐα*, 23/1/1929, Έτος 4, ΑΦ. 1115, σ. 1.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 14/1/1919, Έτος 3, Αφ. 498, σ. 1.
- Κανελλής Μ., «Ένα πορτραίτο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 673-676.
- Καραβίδας Κ. Δ., *Σοσιαλισμός και κοινοτισμός*, εκδ. «Ο Κοραής», Αθήνα 1930.
- Καραντώνης Α., «Τα λογοτεχνικά βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Γράμματα*, τχ. 5, Μάιος 1935, σ. 327-328.
- Καραχάλιος Δ. [= Λ. Αστέρης], «Τα τραγούδια της Ανέμης» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 17/5/1922, Έτος 20, ΑΦ. 209/7210, σ. 1.
- Καρζής Λ., «Οι πρίγκηπες. Μυθιστόρημα Θρ. Καστανάκη. Βραβείο Ζηκάκη», εφ. *Δημοκρατία*, 23/2/1925, Έτος 2, ΑΦ. 478, σ. 2.
- Καρθαίος Κ., «Τραγούδια του στρατού», περ. *Νουμάς*, τχ. 512, 19/10/1913, σ. 178.
- Καρυωτάκης Κ. Γ., «Δι' έν ποίημα» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 8/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 252/6357, σ. 1.
- Κατσαντώνης Κ. Α., «Τα άσματα διά τον στρατόν», εφ. *Εμπρός*, 30/9/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6087, σ. 3.
- Κόκκινος Δ., «Φαινόμενον αντιδράσεως», εφ. *Πρωτεύουσα*, 10/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 9, σ. 1.
- Κονδυλάκης Ι., «Διά το Μετάλλιον» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 14/1/1916, Έτος 21, ΑΦ. 7832, σ. 2.
- Κοτζιούλας Γ., «Γρυπάρης», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 45 και 46, 15 Ιουνίου και 1 Ιουλίου 1946, σ. 181 και 196 αντίστοιχα.
- , *Ο Στρατής Μυριβήλης κ' η πολεμική λογοτεχνία*, τυπ. Ροδίτη, Αθήνα 1931.
- Κουγέας Σ. Β., «Το ενδιαφέρον του Όθωνος διά το Πανεπιστήμιον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 263, 1/12/1937, σ. 1796-1798.
- Κούκος Ο, «Πανηγυρισμοί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 8/1/1921, Έτος 1, ΑΦ. 7, σ. 1.

- Κουκούλας Λ., «Το Μετάλλιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 549, 24/1/1915, σ. 43-44.
- Κουρήτης, «Δράση», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 67, 12/3/1938, σ. 1-2.
- , «Οι λογοτέχνες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 65-66, 19, 26/2/1938, σ. 1-2.
- , «Προσγείωση», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τμ. 2, τχ. 68, 19/3/1938, σ. 1-2.
- Λαμπράκης Δ., «Η αφήγησις του κ. Λαμπράκη διά την συνάντησιν του κ. Βενιζέλου μετά των δύο αντιπολιτευομένων» [Επιστολή], εφ. *Πατρίς*, 21/5/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2191, σ. 1.
- Λαπαθιώτης Ν., «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 17, 8/2/1931, σ. 473.
- , «Βιβλίον: Η κρατική υποστήριξις (Δευτερολογία)», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 19, 22/2/1931, σ. 526-527.
- , «Μανιφέστο», περ. *Νουμάς*, τχ. 524, 19/4/1914, σ. 103.
- Λεβάντας Χ., «Οι εχθροί του ελληνικού βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 7, Ιούλιος 1938, σ. 237-238.
- Λιδωρίκης Α., «Ο κ. Θ. Τουρκοβασίλης, υπουργός της Παιδείας. Τι λέγει διά τα σχέδιά του», εφ. *Ακρόπολις*, 23/3/1933, Έτος 5, Περίοδ. Β', ΑΦ. 1489, σ. 3-4.
- Λιδωρίκης Μ., «Το θέατρον: Τιμητική παράστασις», εφ. *Έθνος*, 6/3/1915, Έτος 2, ΑΦ. 486, σ. 1.
- Λόγιος, «Η “Ένωσις των Λογοτεχνών”» [επιστολή], περ. *Πινακοθήκη*, τμ. 23, τχ. 268-270, Ιούνιος-Αύγουστος 1923, σ. 36.
- Λογοτέχνης, «Για το Μετάλλιο των Γραμμάτων», περ. *Νουμάς*, τχ. 572, 22/9/1915, σ. 333.
- Λορεντζάτος Π., «Ο ποιητής Παλαμάς», περ. *Νουμάς*, τχ. 789, Ιανουάριος 1930, σ. 53-54.
- Λουντέμης Μ., «Καθημερινά του στιγμιότυπα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 33, τχ. 384, 1/6/1943, σ. 677-678.
- Λύχνος Γ., «Οι “νέοι” κατά των “παλαιών”» [1-2], εφ. *Νέα Ελλάδα*, 27-31 Μαΐου 1914, Έτος 1, ΑΦ. 258-262, σ. 3.
- Μ., «Έγεννήθη ημίν ποιητής! Ένα πανηγυρικόν τεύχος», εφ. *Δημοκρατία*, 18/1/1925, Έτος 2, ΑΦ. 444, σ. 3.
- Μ., «Ο τόμος του κ. Ι. Γρυπάρη», εφ. *Εστία*, 10/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9108, σ. 1.
- μ., «Η χθεσινή του διαγωνισμού μυθιστορημάτων», εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 29/11/1924, ΑΦ. 522, σ. 2.
- Μακκαβαίος [= Δ. Κόκκινος], «Διαγωνισμοί», εφ. *Απογευματινή*, 3/7/1925, Έτος 2, ΑΦ. 533, σ. 1.
- Μαλέας Κ., «Οι διαγωνισμοί βλάπτουν», εφ. *Βραδυνή*, 29/4/1925, Έτος 2, ΑΦ. 930.
- Μαλτέζος, «Τα μετάλλια των Πειραιωτών Λογίων. Μια αδικία», εφ. *Καθημερινή*, 18/2/1931, Έτος 12, ΑΦ. 3930, σ. 2.
- Μαυροθαλασσίτης Κ., «Τα βραβεία της Ακαδημίας», εφ. *Ριζοσπάστης*, 29/12/1935, σ. 3.
- Μαυρουδής Α., «Διά το θέατρον», εφ. *Εμπρός*, 31/8/1913, Έτος 17, ΑΦ. 6057, σ. 1.
- , «Ζητούνται οι διανοούμενοι», εφ. *Εστία*, 29/7/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8628, σ. 1.
- Μελάς Σ., «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το αιώνιον Εθνικόν Θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 7-31, 1/4/1928, σ. 323-325.
- Μελισσηνός Κ., «Η εκπαιδευτική και πολιτική δράσις του κ. Αιγινήτου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 179-181.
- Μενάρδος Σ., «Η νεοελληνική ποίησις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 54, 15/3/1929, σ. 212-214.

- Μηλιάδης Γ., «Τα βιβλία: Αχιλλέως Κύρου: Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Εκδοτικός οίκος Δημητράκου. Αθήναι, 1932», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 15/1/1933, σ. 116-118.
- Μινώτου Μ., «Η ιταλική εβδομάς, ΙΙ», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 16, 1/2/1931, σ. 443.
- Μπαστιάς Κ., «Αγοράζετε ελληνικά βαμβακερά προϊόντα: είναι ικανή η Ελλάς να ενδύση τους κατοίκους της;», εφ. *Πρωΐα*, 30/11/1931, Έτος 7, ΑΦ. 2132, σ. 1-2.
- , «Βιβλίον: Λογοτεχνία και τάξις», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 18, 15/2/1931, σ. 496.
- , «Βραβεία για να ενισχυθή η τέχνη», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 16, 1/2/1931, σ. 437-438.
- , «Η έκθεσις του Ελληνικού βιβλίου εις την “Ένωσιν Συντακτών”», εφ. *Πρωΐα*, 16/4/1932, σ. 2.
- , «Η κρίσις του ελληνικού βιβλίου», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 3, 2/11/1930, σ. 79.
- , «Ο Βαλκανικός Ύμνος», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 1, τχ. 52, 12/10/1930, σ. 17.
- , «Οι μεταφράσεις των ελληνικών έργων», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 14, 18/1/1930, σ. 386-387.
- , «Τα οχτώ διηγήματα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 11/4/1925, Έτος 10, ΑΦ. 3297, σ. 1.
- , «Το Εθνικό Θέατρο και η Μαρξική θεωρία [I-II]», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 24-25, 29 Μαρτίου και 5 Απριλίου 1931, σ. 665-667 και 694-696 αντίστοιχα.
- , «Το Εθνικόν Θέατρον και η Ακαδημία. Συνέντευξις με τον ποιητήν κ. Γρυπάρην», εφ. *Δημοκρατία*, 22/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 191, σ. 1-2.
- , «Το νέον κράτος που δημιουργείται: Ο πρώτος Έλλην πολιτικός που γεφυρώνει το χάσμα πολιτικής και πνευματικής Ελλάδος», εφ. *Βραδυνή*, 15-16/9/1936, Έτος 12, ΑΦ. 5077-5078, σ. 1.
- Μπέρτος Ν., «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/2/1933, Έτος 11, ΑΦ. 3895, σ. 2.
- Μπουκουβάλας Γ., «Ο Πειραιεύς ανασυγκροτεί τα καλλιτεχνικά στελέχη του», εφ. *Εθνική*, 28/10/1935, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2.
- , «Η εξύψωσις των ηρώων της εργασίας: τρεις διαλεκτοί ποιηταί διά τον Εργατικόν Ύμνον. Ομιλούν οι κ.κ. Μαλακάσης, Σκίπης και Χατζάρας», εφ. *Εργατική Ελλάς*, 15/11/1938, Έτος 2, ΑΦ. 37, σ. 365.
- Μυριβήλης Σ., «Για την λογοτεχνία», εφ. *Πρωΐα*, Έτος 9, ΑΦ. 9/87, 28/1/1934, σ. 1.
- Μωραϊτίνης Τ., «Το Μετάλλιον», εφ. *Έθνος*, Έτος 2, ΑΦ. 435, 15/1/1915, σ. 1.
- ν., «“Ασφόδελοι”», εφ. *Πολιτεία*, 16/3/1919, Έτος 2, ΑΦ. 481, σ. 1-2.
- Ν. Κ., «Μια προσπάθεια που...περιέργως επρόκοψε: Η Καλλιτεχνική Λέσχη του “Ατελιέ” επ’ ευκαιρία των σημερινών εγκαινίων του», εφ. *Έθνος*, 25/10/1930, Έτος 17, ΑΦ. 5795, σ. 5.
- “Νέα Εστία” Η, «Γ’ Λογοτεχνικός Διαγωνισμός της “Νέας Εστίας” για το πανηγυρικόν τεύχος της ελληνικής εκατονταετηρίδος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 74, 15/1/1930, σ. 96-97.
- Νεοελληνική Λογοτεχνία Η, «Εκκλήση στους φίλους των γραμμάτων και των τεχνών», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 2, Δεκέμβριος 1937, σ. 97.
- Νικολάου Κ., «Απολογισμοί και συμπεράσματα», εφ. *Ανεξάρτητος*, 23/8/1935, Έτος 2, ΑΦ. 642, σ. 2.
- Νικολούδης Θ., «Το Νέον Κράτος και η ελληνική τέχνη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 20, τχ. 240, Χριστούγεννα 1936, σ. 3-5.
- Νιρβάνας Π., «Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, τχ. 630, 4/5/1919, σ. 314.
- , «Από την ζωήν και από την τέχνην: Η κόρη των Αθηνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 77, 1/3/1930, σ. 226-227.

- , «Από την ζωή και από την τέχνη: Τα καλλιστεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 124-125.
- , «Αστυαιοθητική υπηρεσία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 13, 1/9/1931, σ. 900-901.
- , «Ένας νόθος θεσμός», εφ. *Εστία*, 16/1/1920, Έτος 26, ΑΦ. 9114, σ. 1.
- , «Η ελληνική Ακαδημία», εφ. *Εστία*, 30/4/1918, Έτος 23, ΑΦ. 5838, σ. 1.
- , «Λόγοι και αντίλογοι: Τα Μετάλλια», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 325-236, 1915, σ. 107.
- , «Μόνον μάρμαρα και σκιάι;», εφ. *Εστία*, 9/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8639, σ. 1.
- , «Να παρουσιάσουν την Ελλάδα», εφ. *Εστία*, 6/11/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8726, σ. 1.
- , «Ο βαλκανικός ύμνος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 91, 1/10/1930, σ. 1013-1014.
- , «Ο Πατήρ της Νίκης», εφ. *Εστία*, 15/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9351, σ. 1.
- , «Ο Σουρής εις την αστυνομίαν», εφ. *Εστία*, 29/9/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8868, σ. 1.
- , «Οι μη “διανοούμενοι”», εφ. *Εστία*, 6/8/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8636, σ. 1.
- , «Οι νέοι», εφ. *Νέα Ελλάς*, Έτος 1, ΑΦ. 254, 23/5/1914, σ. 1.
- , «Παράσημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 222, 15/3/1936, σ. 390-391.
- , «Πρώην ακαδημαϊκός», εφ. *Εστία*, 15/12/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9442, σ. 1.
- , «Σπίτια-μνημεία», *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 88, 15/8/1930, σ. 844-845.
- , «Τα δύο χάνη», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 93.
- , «Τα μετάλλια», εφ. *Εστία*, 23/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7719, σ. 1.
- , «Τα παράσημα», περ. *Εξέλιση*, Έτος 2, τχ. 88, 3/10/1926, σ. 1.
- , «Τα χρηματικά έπαθλα», εφ. *Εστία*, 1/5/1918, Έτος 23, ΑΦ. 8539, σ. 1.
- , «Το απονενομημένον διάβημα», εφ. *Εστία*, 14/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8794, σ. 1.
- , «Το βιβλίον του στρατιώτου», εφ. *Εστία*, 26/1/1915, Έτος 19, ΑΦ. 7529, σ. 1.
- , «Φιλολογικοί Διαγωνισμοί», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 18, τχ. 209, 1/9/1935, σ. 776-777.
- Νουμάς Ο, «Το Εθνικό Θέατρο και οι λόγιοι», περ. *Νουμάς*, τχ. 772, Μάρτιος 1923, σ. 234-235.
- , «Φιλολογική τρομοκρατία», περ. *Νουμάς*, τχ. 613, 5/1/1919, σ. 51.
- Νρ., «Το θερινόν αθηναϊκόν θέατρον: ηθοποιοί - συγγραφείς - έργα. Τι θα ιδούν εφέτος αι Αθήναι», εφ. *Νέα Ελλάς*, 11/4/1914, Έτος Α, ΑΦ. 213, σ. 3.
- Ξενόπουλος Γ., «Ακαδημαϊκά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 77, 1/3/1930, σ. 271.
- , «Από την ζωή και από την τέχνη: Το λογοτεχνικόν 1928», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 50, 15/1/1929, σ. 46-49.
- , «Από τον διαγωνισμόν της “Νέας Εστίας· εντυπώσεις του εισηγητού”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 13/37-15/39, 1 Ιουλίου - 1 Αυγούστου 1928, σ. 665-708.
- , «Ας το ευχηθώμεν», εφ. *Αστραπή*, 24/7/1921, Έτος 22, ΑΦ. 7860, σ. 1.
- , «Γεώργιος Παπανδρέου, ο υπουργός μας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. Έκτακτο, Χριστούγεννα 1931, σ. 3-7.
- , «Γρυπάρης», εφ. *Έθνος*, 22/1/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2139, σ. 1.
- , «Διά το Μετάλλιον» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 15/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 804, σ. 2.
- , «Εντυπώσεις από την Ακαδημίαν», εφ. *Αθήναι*, 29/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 191, 5593, σ. 1.
- , «Η αθώα αμαρτωλή», εφ. *Εφημερίς*, 9/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1070/11676, σ. 1.
- , «Η αυτοκριτική του κ. Παλαμά», εφ. *Αθήναι*, 13/11/1917, Έτος 15, ΑΦ. 391/1411, σ. 1.
- , «Η διάστασις των δραματικών συγγραφέων· επιστολή του κ. Ξενοπούλου», εφ. *Εφημερίς*, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 804/11419, σ. 1.

- , «Η “Ελληνική Βιβλιοθήκη” της Ακαδημίας Αθηνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 183, 1/8/1934, σ. 708-709.
- , «Η επιφυλλίς του Αριστείου» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 15/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 88/5847, σ. 1.
- , *Η κωμωδία του Αριστείου*, τυπ. «Εστίας», Αθήνα 1921.
- , «Η συλλογή του Βλαχογιάννη», εφ. *Έθνος*, 1/2/1920, Έτος 7, ΑΦ. 2149, σ. 1.
- , «Ι. Ν. Γρυπάρης», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 171, 1/2/1934, σ. 111-116.
- , «Και Χρυσούν Μετάλλιον», εφ. *Εφημερίς*, 14/11/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1075/11681, σ. 1.
- , «Μεγάλη ευθύνη», εφ. *Εφημερίς*, 21/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1112/11719, σ. 1.
- , «Μία διάψευσις» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 31/12/1919, Έτος 18, ΑΦ. 441/6196, σ. 1.
- , «Μια τεσσαρακονταετία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 172-173.
- , «Μισονοείσται», εφ. *Εφημερίς*, 6/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1126/11732, σ. 1.
- , «Ο πρίγκηψ συγγραφεύς», εφ. *Εφημερίς*, 1/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 791/11406, σ. 1.
- , «Ο φιλολογικός μποναμάς», εφ. *Εμπρός*, 4/1/1921, Έτος 25, ΑΦ. 8701, σ. 1.
- , «Οι αιώνιοι διαγωνισμοί», περ. *Παναθήναια*, τχ. 318, Σεπτέμβριος 1914, σ. 186-187.
- , «Οι απόμαχοι», εφ. *Αθήναι*, 20/11/1917, Έτος 16, ΑΦ. 61/5465, σ. 1.
- , «Οι απόμαχοι», εφ. *Εφημερίς*, 23/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1114/11720, σ. 1.
- , «Πάθημα-μάθημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 61, 1/7/1929, σ. 534.
- , «Πάντοτε το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 14/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 87/5846, σ. 1.
- , «Παρατράγωδα», εφ. *Εφημερίς*, 14/7/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 952/11569, σ. 1.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ακαδημία και “Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 79, 1/4/1930, σ. 380-381.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ακαδημία και “Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 80, 15/4/1930, σ. 435-436.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Από ένα γράμμα του κ. Dietrich», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 17/41, 1/9/1928, σ. 805.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Βραβεία και έπαθλα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 4/28, 15/2/1928, σ. 185.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Έτος Όγδοον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 37-38.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια έρευνα στη “Νέα Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 114, 15/9/1931, σ. 995.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Οι ποιηταί μας εις την Γερμανίαν», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 13/37, 1/7/1928, σ. 615.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Πού ευρίσκεται το ζήτημα της ιδρύσεως Εθνικού Θεάτρου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 52, 15/2/1929, σ. 151.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Σα να το ξέραμε», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 8/32, σ. 373-374.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα διηγήματα του Διαγωνισμού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 6, τχ. 63, 1/8/1929, σ. 630-631.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα καλλιστεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 7, τχ. 76, 15/2/1930, σ. 210.

- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το αιώνιον Εθνικόν Θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 51, 1/2/1929, σ. 110.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το κράτος και το Θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 4, τχ. 19-43, 1/10/1928, σ. 903-904.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Φιλαδέλφειος και Σία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 59, 1/6/1929, σ. 433-434.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Χωρίς θέατρον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 4, 1/6/1927, σ. 241-242.
- , «Περί το Αριστείο» [επιστολή], εφ. *Εστία*, 5/1/1921, Έτος 27, ΑΦ. 9461, σ. 1.
- , «Περί το Αριστείον. Η τελευταία δήλωσις. Το κύκνειον του συγγραφέως», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1.
- , «Περί τον κ. Στ. Δάφνην» [επιστολή], εφ. *Εφημερίς*, 6/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1362/11473, σ. 2.
- , «Περίπατοι: Εκδόσεις», εφ. *Αθήναι*, 18/12/1917, Έτος 16, ΑΦ. 59/5463, σ. 1.
- , «Περίπατοι: Ένας λόγος του Χρηστομάνου», εφ. *Αθήναι*, 27/3/1918, Έτος 16, ΑΦ. 158/5560, σ. 1.
- , «Περίπατοι: Η Ελληνική Ακαδημία», εφ. *Αθήναι*, 17/1/1918, Έτος 16, ΑΦ. 89/5492, σ. 1.
- , «Περίπατοι: Περί Αριστείου», εφ. *Αθήναι*, 20/12/1917, Έτος 16, ΑΦ. 61/5465, σ. 1.
- , «Προσωπικά νομοσχέδια», εφ. *Εφημερίς*, 13/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1104/11711, σ. 1.
- , «Στρατιωτικά διηγήματα», εφ. *Εφημερίς*, 27/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1147/11751, σ. 1.
- , «Συνομιλία με τον Σουρή», εφ. *Εφημερίς*, 7/4/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 854/11469, σ. 1.
- , «Τα βραβεία του κράτους», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30/4/1939, Έτος 8, ΑΦ. 2776, σ. 1-2.
- , «Τα παράσημα», εφ. *Εφημερίς*, 18/12/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1109/11716, σ. 1.
- , «Τι λέγει ο Σουρής», εφ. *Εφημερίς*, 8/1/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1128/11734, σ. 1.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Αθήναι*, 28/4/1918, Έτος 16, ΑΦ. 190/5592, σ. 1.
- , «Το Αριστείον των Γραμμάτων» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 12/1/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1764, σ. 1.
- , «Το όνομα και η εργασία», εφ. *Εφημερίς*, 5/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1361/11472, σ. 1.
- , «Το τραγούδι του στρατιώτου», εφ. *Εφημερίς*, 22/9/1915, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1377/11487, σ. 1.
- , «Φιλολογικά: Διά τον κ. Ν. Ποριώτην» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 17/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1502, σ. 1.
- , «Φιλολογικά παρασκήνια» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 7/2/1915, Έτος 2, ΑΦ. 475, σ. 2.
- Ξενόπουλος Γ., Χάρης Π., «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Η “Νέα Εστία”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 145, 1/1/1933, σ. 45.
- Ο ίδιος, «Η ρεκλάμα του Βενιζέλου», εφ. *Αθηναϊκή*, 21/5/1920, Έτος 1, ΑΦ. 450, σ. 1.
- Οικονόμου Κ. Ν., «Αλληλογραφία: Ο Βαλκανικός Ύμνος» περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 1, 19/10/1930, σ. 15.
- Ουράνης Κ., «Η ελληνική ποίησις κατά το διαρρέυσαν έτος», εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (Νέας Υόρκης), 4/4/1920, Έτος 5, ΑΦ. 1804, σ. 3.

- , «Η κρατική υποστήριξις της λογοτεχνίας μας», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 15, 25/1/1931, σ. 412.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Η εβδομάδα του Βιβλίου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 15, τχ. 169, 1/1/1934, σ. 38.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τέχνη και βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 147, 1/2/1933, σ. 163-164.
- , *Στιγμιότυπα*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., χ.χ., [= Κ. Ουράνης, «Η κρίσις που διατρέχει το ελληνικόν βιβλίον», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 3,4 και 5 Δεκεμβρίου 1930].
- Π., «Ο πόλεμος εις την φιλολογίαν», εφ. *Εμπρός*, 18 και 27 Ιουλίου 1914, Έτος 18, ΑΦ. 6374 και 6383, σ. 1.
- Π. Κ., «Ο ποιητής Κ. Καβάφης», εφ. *Δημοκρατία*, 8/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 177, σ. 2.
- Π. Τ., «Ανοικτή επιστολή», εφ. *Σκριπ*, 6/12/1911, Έτος 12, Περ. Γ', ΑΦ. 16556, σ. 1.
- Παλαμάς Κ., *Άπαντα*, τμ. 4, εκδ. Μπίρης, 3^η έκδοση, χ.χ.
- , *Άπαντα*, τμ. 16, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1972.
- , «Απόκριση σε κάποια ρωτήματα», περ. *Νέα Γράμματα*, τχ. 1, Ιανουάριος 1935, σ. 1-15.
- Πάμφυλος Σ. [= Α. Τερζάκης], «Μία φωνή διαμαρτυρίας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα [επιστολή]*, Περίοδ. Β', τχ. 80, 11/6/1938, σ. 5.
- Παπαδόπουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χρυσόστομος, «Η κοινωνική δράσις του κ. Δ. Αιγινήτη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 100, 15/2/1931, σ. 176-179.
- Παπανδρέου Γ., *Κείμενα*, τμ. 1, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1963.
- , «Τα ιδανικά της εκπαιδύσεως», εφ. *Εστία*, 10/12/1930, Έτος 36, ΑΦ. 13017, σ. 1.
- Παπαντωνίου Ζ., «Από την ζωήν και από την τέχνην: το αγαθό και το ωραίο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 7, 15/7/1927, σ. 388-391.
- , «Ο κυρ Αλέξανδρος», εφ. *Πατρίς*, 17/1/1921, Περίοδ. 2, Έτος 31, ΑΦ. 376, σ. 1.
- , «Ο Μελομανής», εφ. *Εμπρός*, 15/5/1911, Έτος 15, ΑΦ. 5229, σ. 1-2.
- Παπαντωνίου Χ., «Διά μίαν κριτικήν», εφ. *Καιροί*, 4/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 363, σ. 1.
- , «Επιλεγόμενα», εφ. *Καιροί*, 5/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 364, σ. 1.
- , «Πειρασμός και πριγκηποποίησις», εφ. *Καιροί*, 22/1/1916, Έτος 41, ΑΦ. 381, σ. 1.
- , «Πόλεμος εν Ελλάδι», εφ. *Καιροί*, 15/1/1916, Έτος 31, ΑΦ. 375, σ. 1.
- Παπατσώνης Τ. Κ., «Νεαροί υπερόπται», εφ. *Καθημερινή*, 13/3/1932.
- Παράσχος Κ., «Γιατί δεν διαβάζεται το ελληνικό βιβλίον», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 9, τχ. 101, 1/3/1931, σ. 243-245.
- , «Γυναικείος ανθρωπισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 14/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 13, σ. 1-2.
- , «Ελληνες ποιηταί: Κώστας Ουράνης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 2/12/1921, Έτος 1, ΑΦ. 62, σ. 2.
- , «Η λογοτεχνική και καλλιτεχνική κίνησις των δύο τελευταίων μηνών», περ. *Παρνασσός*, τχ. 19, Μάρτιος 1928, σ. 24-25.
- , «Η πεντηκονταετηρίς του Παλαμά», περ. *Παρνασσός*, τχ. 17, Ιανουάριος 1928, σ. 3-5.
- , «Καλλιτεχνικοί εκκεντρισμοί: Κυβισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 29/12/1921, Έτος 1, ΑΦ. 88, σ. 2.
- , «Καραγκιόζης ο Μέγας», εφ. *Βραδυνή*, 21 και 22 Δεκεμβρίου 1924, Έτος 1, ΑΦ. 381, σ. 3.

- , «Μοδερνισμός», εφ. *Πρωτεύουσα*, 30 Σεπτεμβρίου και 3 Οκτωβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 262 και 265, σ. 1-2.
- , «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», εφ. *Πρωτεύουσα*, 24 και 30 Οκτωβρίου, 4 και 9 Νοεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 23, 29, 34, 39, σ. 1-2.
- , «Ο Μπωντλαίρ και η Γαλλική Ακαδημία», εφ. *Πρωτεύουσα*, 18 και 19 Δεκεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 78-79, σ. 2.
- , «Οι νέοι μας ποιηταί», εφ. *Πρωτεύουσα*, 17 και 18 Σεπτεμβρίου 1921, Έτος 1, ΑΦ. 249-250, σ. 1.
- , «Οι νέοι μας ποιηταί: Γ. Αθάνας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 26/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 258, σ. 1-2.
- , «Οι νέοι μας ποιηταί: Κ. Γ. Καρυωτάκης», εφ. *Πρωτεύουσα*, 22/9/1921, Έτος 1, ΑΦ. 254, σ. 1.
- , «Οι νέοι μας ποιηταί: Τέλλος Άγρας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 16/10/1921, Έτος 1, ΑΦ. 16, σ. 1-2.
- , «"Οι Πρίγκηπες"», εφ. *Δημοκρατία*, 28/12/1924, Έτος 2, ΑΦ. 426, σ. 4.
- , «Τα νέα βιβλία - Αγάπη ονειρόπλεχτη», εφ. *Βραδυνή*, 8/3/1926, Έτος 2, ΑΦ. 792, σ. 3.
- Παρατηρητής, «Οι διαγωνισμοί», εφ. *Ανατολή*, 15/6/1920, Έτος 1, ΑΦ. 93, σ. 1.
- Παρορίτης Κ., «Για τ' Αριστείο» [επιστολή], περ. *Νουμάς*, τχ. 778-779, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1923, σ. 719.
- Πάρσιφαλ, «Η κ. Σ. Σπανούδη», εφ. *Νέα Ελλάδα*, 12/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 846, σ. 1.
- Περαστικός, «Παράσημα», εφ. *Εμπρός*, Έτος 26, 21/4/1922, ΑΦ. 9166, σ. 1.
- , «Το βιβλίον», εφ. *Ακρόπολις*, 4/1/1916, Έτος 7, ΑΦ. 3980, σ. 1.
- Πίκουικ, «Λυτζάρισμα», εφ. *Αστραπή*, 20/7/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7516, σ. 1.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Αστραπή*, 5/5/1921, Έτος 21, ΑΦ. 7452, σ. 1.
- Πικρός Π., «Το Εθνικό Θέατρο: Μία απάντησις [I-III]», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 2, τχ. 27-28, 19-26 Απριλίου και 10 Μαΐου 1931, σ. 167-174.
- Πολίτης Φ., «Αμερικανισμός», εφ. *Πολιτεία*, 7/5/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1233, σ. 3.
- , «Εθνική μουσική και ποίησις» [1-2], εφ. *Νέα Ελλάδα*, 25/12/1917 και 1/1/1918, Έτος 4, ΑΦ. 1329 και 1335, σ. 2.
- , «"Η κωμωδία του Αριστείου"» [I-II], εφ. *Πολιτεία*, 24 και 26 Φεβρουαρίου 1921, Έτος 4, ΑΦ. 1163 και 1165, σ. 3.
- , «Η λατρεία του ενστίκτου», εφ. *Πολιτεία*, 2/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1168, σ. 3.
- , «Μετάλλιον», εφ. *Πολιτεία*, 10/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 501, σ. 3.
- , «Μνημειώδη έργα», εφ. *Πολιτεία*, 12/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1178, σ. 7.
- , «Μπίσμαρκ», εφ. *Πολιτεία*, 31/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 5152, σ. 3.
- , «Ο συμβιβασμός», εφ. *Πολιτεία*, 9/2/1920, Έτος 1, ΑΦ. 185, σ. 3.
- , «Οι πνευματικοί νεωτερισμοί», εφ. *Πολιτεία*, 12/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1209, σ. 7.
- , «Πατριωτικά ποιήματα», εφ. *Πολιτεία*, 5/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1202, σ. 3.
- , «Πνευματική κίνησις», εφ. *Πολιτεία*, 1/1/1921, Έτος 2, ΑΦ. 493, σ. 5.
- , «Σοβαρότης», εφ. *Πολιτεία*, 16/5/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1242, σ. 3.
- , «Τα λογοτεχνικά διαγωνίσματα», εφ. *Πολιτεία*, 11/6/1920, Έτος 1, ΑΦ. 303, σ. 3.
- , «Το γαλλικόν πνεύμα, Β'», εφ. *Πολιτεία*, 8/11/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1398, σ. 3.
- , «Το γλωσσικόν άρθρον», εφ. *Πολιτεία*, 17/4/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1214, σ. 3.
- , «Το έθνος και οι λόγιοι», εφ. *Πολιτεία*, 25/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1191, σ. 9.
- , «Λογίων περιθάλη», εφ. *Ανατολή*, 15/3/1920, Έτος 26, ΑΦ. 4, σ. 1.
- Πολυντάρ Ο, «Αθηναϊκαί ώραι: Οι βαρυτάλαντοι», εφ. *Καιροί*, 18/2/1915, Έτος 43, ΑΦ. 47, σ. 1.

- Ποριώτης Ν., «Φιλολογικά» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 16/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1501, σ. 1.
- , «Φιλολογικά: Στιχουργία και κριτική» [επιστολή], εφ. *Έθνος*, 18/4/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1503, σ. 1.
- Πράτσικας Γ., «Γαλλία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 16, τχ. 189, 1/11/1934, σ. 1000-1002.
- , «Η έκθεσις του βιβλίου. Αι σημειωθείσαι πρόοδοι», εφ. *Τύπος*, 27/12/1934, Έτος 1, ΑΦ. 13, σ. 2.
- Προδρόμου Θ., «Γύρω από την πνευματική ζωή του τόπου μας: τι λέμε εμείς και ... πώς μας βλέπουν οι άλλοι», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 18-31, 3 Απριλίου - 3 Ιουλίου 1937, σ. 12.
- , «Ρώμος Φιλύρας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 44, 2/10 1937, σ. 15.
- , «Τα συμπεράσματα μιας έρευνας», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 42, 18/9 1937, σ. 12.
- , «Τι λένε οι εκδότες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 35-41, 31 Ιουλίου-11 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 12.
- Ραφτόπ.[ουλος],[Ι.], «Καλλιτεχνική ζωή: Τα φιλολογικά περιοδικά», περ. *Πυρσός*, τχ. 6, Νοέμβριος 1917, σ. 145-147.
- Ροδάς Μ., «Επίκαιρα: Ακαδημαϊκά Βραβεία», περ. *Πειθαρχία*, τμ. 1, τχ. 25, 6/4/1929, σ. 20.
- Ροδοκανάκης Π., «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 16/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 805, σ. 1.
- , «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων», εφ. *Έθνος*, 18/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 807, σ. 1.
- Ρούσσοσ Γ./π.– [sic], «Ομιλούν οι επτά λογοτέχναι που έλαβαν τα κρατικά βραβεία», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 24-30 Απριλίου και 2 Μαΐου 1939, Έτος 8, ΑΦ., 2770-2778, σ. 2.
- S-., «Ο Μωραϊτίδης», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, 17/1/1921, ΑΦ. 2459, σ. 1.
- Σεϊτάν-Καλέμ, «Η αλληλογραφία μας», εφ. *Πρωτεύουσα*, 24/2/1921, Έτος 1, ΑΦ. 54, σ. 1.
- Ser, «Το Αριστείον», εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, 6/1/1921, ΑΦ. 2448, σ. 1.
- Σικελιανός Α., «Γ. Δελής», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 35, τχ. 404, 1/4/1944, σ. 327-331.
- Σκαρίμπας Γ., «Η Ακαδημία κ' εμείς», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 52, 27/11/1937, σ. 3.
- Σκεπτικιστής, «Ένα παράσημον», εφ. *Πρωΐα*, 3/4/1936, Έτος 11, ΑΦ. 11/152, σ. 1.
- Σκίπης Σ., «Ο πόλεμος και η ποίησις», εφ. *Έθνος*, 12/4/1921, Έτος 8, ΑΦ. 2579, σ. 1.
- , «Το Έπαθλο Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 472, 1/3/1947, σ. 265-266.
- Σ.[πανούδη] Σ. Κ., «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Αι διπλωματικά εξετάσεις των Ωδείων - Το ελληνικόν κράτος και η τέχνη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 86, 15/7/1930, σ. 776-778.
- , «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Η Βαλκανική συναυλία...», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 8, τχ. 93, 1/11/1930, σ. 1168-1170.
- , «Το δεκαπενθήμερον: Μουσική - Τα είκοσι χρόνια του Καλομοίρη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 5/29, 1/3/1928, σ. 232-233.
- Σουλιώτης-Νικολαΐδης Α., «Ο σοσιαλισμός και η καθ' ημάς Ανατολή», εφ. *Πολιτεία*, 4/2/1920, Έτος 1, ΑΦ. 180, σ. 3.
- Σταθ.[όπουλος],Τιμ., «Ο Κλεάνθης πολιτικός», εφ. *Έθνος*, 27/1/1916, Έτος 3, ΑΦ. 816, σ. 1.
- , «Παράσημα», εφ. *Έθνος*, 11/3/1919, Έτος 6, ΑΦ. 1821, σ. 1.
- , «Τα μπιχλιμπίδια», εφ. *Έθνος*, 27/3/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1481, σ. 1.
- , «Τα παράσημα», εφ. *Έθνος*, 16/1/1918, Έτος 5, ΑΦ. 1412, σ. 1.

- , «Το Αριστείον», εφ. *Ἔθνος*, 16/1/1919, Ἔτος 6, ΑΦ. 1768, σ. 1.
- , «Χρονογράφημα: Τα παράσημα», εφ. *Ἔθνος*, 16/1/1918, Ἔτος 5, ΑΦ. 1412, σ. 1.
- Σταύρου Τ., «Ἡ κρίση του ελληνικοῦ βιβλίου», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 4, Μάρτιος 1938, σ. 145-148.
- Στρατήγης Γ., «Γράμματα προς την “Ἐστίαν” [επιστολή]», εφ. *Ἐστία*, 18/1/1919, Ἔτος 23, ΑΦ. 8798, σ. 1.
- , «Στρατήγης προς Παλαμάν» [επιστολή], εφ. *Ἐστία*, 17/1/1919, Ἔτος 23, ΑΦ. 8797, σ. 1.
- Σύγχρονος Ο, «Ἄς γελάσωμεν», εφ. *Ἐφημερίς*, 2/2/1920, Περίοδ. Β', Ἔτος 45, ΑΦ. 4851/1791, σ. 1.
- , «Διά την συζήτησιν», εφ. *Ἐφημερίς*, 15/1/1920, Περίοδ. Β', Ἔτος 45, ΑΦ. 4833/1773, σ. 1.
- Συκουτρής Ι., «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεῖα του Δήμου Αθηναίων» [Επιστολή], περ. *Νέα Ἐστία*, τμ. 22, τχ. 258, 15/9/1937, σ. 1419.
- , «Τα Βιβλία: “Ἡ εκατονταετηρίς του Αδαμαντίου Κοραή”: Λόγοι εκφωνηθέντες και πεπραγμένα της Επιτροπῆς του εορτασμοῦ», περ. *Νέα Ἐστία*, τμ. 18, τχ. 206, 15/7/1935, σ. 691-692.
- Συμπολίτης Ο, «Ακαδημία», εφ. *Πολιτεία*, 20/1/1918, Ἔτος 1, ΑΦ. 67, σ. 1.
- , «Βαρουσήμαντος συνέντευξις», εφ. *Πολιτεία*, 19/1/1919, Ἔτος 2, ΑΦ. 426, σ. 1.
- , «Ἡ ανθρώπινη αχαριστία», εφ. *Πολιτεία*, 14/1/1919, Ἔτος 2, ΑΦ. 421, σ. 1.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Πολιτεία*, 10/1/1921, Ἔτος 2, ΑΦ. 501, σ. 1.
- «Τα ελληνικά παράσημα», περ. *Ἐθνικόν Ἡμερολόγιον Σκόκου*, τμ. 27, τχ. 1, 1912, σ. 143-144.
- Ταγκόπουλος Δ., «Το “Μαρς” του πυροβολικοῦ», εφ. *Πατρίς*, 2/4/1918, Περίοδ. Β', Ἔτος 25, ΑΦ. 8580, σ. 1.
- , *Φιλολογικά Πορτρέτα*, επιμ.: Κ. Καφαντάρης, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1988.
- Ταγκόπουλος Π. Δ., «Κριτικές ζουγραφίες: “Τυρισμοί”», περ. *Πυρσός*, τχ. 15-16, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1918, σ. 54-55.
- Τανάγρας Ἄ., «Διά το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Ἀθήναι*, 18/1/1919, Ἔτος 17, ΑΦ. 91/5850, σ. 1.
- , «Περί το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Ἀθήναι*, 20/1/1919, Ἔτος 17, ΑΦ. 93/5852, σ. 1.
- Τερζάκης Ἀ., «Ο φωτισμός του ελληνισμοῦ», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 17, 27/3/1937, σ. 2.
- Τερύ Γ., «Οι τριχωτοί», εφ. *Ἐμπρός*, 13/1/1915, Ἔτος 19, ΑΦ. 6551, σ. 1.
- Τράπμαν Α., «Ἐκκλησις υπέρ Ακαδημίας των Καλῶν Τεχνῶν», εφ. *Ἀθήναι*, 24 και 26 Φεβρουαρίου 1914, Ἔτος 12, ΑΦ. 126, 128/5035, 5037, σ. 1 και 1-2 αντίστοιχα.
- Τσοκόπουλος Γ. Β., «Οι ιππῶται», εφ. *Ἀθήναι*, 3/1/1911, Ἔτος 9, ΑΦ. 76/2972 - 79/2973, σ. 1.
- , «Στρατιωτικά τραγούδια», εφ. *Ἀθήναι*, 13/7/1914, Ἔτος 12, ΑΦ. 265/5174, σ. 1.
- Vecchi Μ., «Ἡ Ἑλλάς ὄριμος δι' επανάστασιν;», εφ. *Ἐθνικός Κήρυξ*, 18/9/1920, Ἔτος 6, ΑΦ. 1971, σ. 2.
- W., «Ἐπίκαιρα θέματα: Ἡ Ακαδημία και τα βραβεῖα της», περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τμ. 1, τχ. 3, Ιανουάριος 1938, σ. 141-143.
- W. [= Κ. Παλαμάς], «Ακαδημία», εφ. *Ἐμπρός*, 20/6/1919, Ἔτος 23, ΑΦ. 8148, σ. 1.
- , «Ἐπαθλον Βικέλα», εφ. *Ἐμπρός*, 23/12/1923, Ἔτος 28, ΑΦ. 9754, σ. 1.
- , «Μετάλλια διά την τέχνην», εφ. *Ἐμπρός*, 11/11/1914, Ἔτος 18, ΑΦ. 6490, σ. 1.
- , «Οι παρηγορηταί», εφ. *Ἐμπρός*, 16/10/1914, Ἔτος 18, ΑΦ. 6483, σ. 1-2

- , «Πολιτεία και φιλολογία», εφ. *Εμπρός*, 27/8/1915, Έτος 19, ΑΦ. 6771, σ. 1.
- , «Το Ακαδημαϊκόν», εφ. *Εμπρός*, 25/6/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8153, σ. 1.
- , «Το τέλος», εφ. *Εμπρός*, 3/7/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8151, σ. 1.
- , «Το φιλολογικόν 1918», εφ. *Εμπρός*, 1/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 7982, σ. 1.
- , «Των Ακαδημαϊκών συνέχεια», εφ. *Εμπρός*, 21/6/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8149, σ. 1.
- Φ., «Η περισυλλογή των λογοτεχνών μας μετά τους πολέμους», εφ. *Δημοκρατία*, 20/1/1924, Έτος 1, ΑΦ. 71, σ. 3.
- Φαίδων [= Γ. Ξενοπούλος], «Οι διαγωνισμοί», περ. *Διάπλασις των Παίδων*, Περίοδ. Β', τμ. 21, τχ. 33, 19/7/1914, σ. 263.
- Φαντάζιο, «Α. Μωραϊτίδης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1446, σ. 2.
- Φαρμάκης Λ., «Ελληνική κίνηση: ελληνική Ακαδημία», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), Περίοδ. 2, τμ. 6, τχ. 1, Ιούλιος-Αύγουστος 1920, σ. 21-22.
- Φίλις, «Το Μετάλλιον των Γραμμάτων και των Τεχνών», εφ. *Σκριπ*, 18/1/1916, Έτος 20, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 7506, σ. 1-2.
- Φιλότεχνος, «Το Αριστείον», εφ. *Δράσις*, 1/2/1923, Περίοδ. Β', ΑΦ. 8, σ. 1.
- Φορτουνίο [= Σ. Μελάς], «Δύο και δύο», εφ. *Εμπρός*, 26/4/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8093, σ. 1.
- , «Κλέφτες και λογιώτατοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1518, σ. 1.
- , «Μια φιλολογία», εφ. *Εμπρός*, 22/9/1916, Έτος 20, ΑΦ. 7162, σ. 1.
- , «Πολύς θόρυβος...», εφ. *Εμπρός*, 21/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 8001, σ. 1.
- , «Συνωμότης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/11/1921, σ. 1.
- , «Τα σχέδια του Πειραιϊκού», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Έτος 14, ΑΦ. 4778, σ. 1.
- , «Τραγική απόφασις», εφ. *Εμπρός*, 14/1/1919, Έτος 23, ΑΦ. 7994, σ. 1.
- Φουζέρ Γ., «Περί το Αριστείον» [επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 24/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 97/5856, σ. 1.
- Φρίτσος, «Επί της απεργίας», εφ. *Εφημερίς*, 7/2/1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 797/11412, σ. 1.
- Φρουρός Ο, «Παράπονα», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 24/2/1921, Έτος 5, ΑΦ. 1123, σ. 1-2.
- , «Σταθμοί προόδου», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 30/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 288, σ. 1.
- , «Το γλωσσικόν», εφ. *Σημαία* (Πειραιώς), 22/1/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1095, σ. 1-2.
- Φωτεινός Ν., «Αιδώς, Αργείου», εφ. *Αστραπή*, 14/1/1921, Έτος 20, ΑΦ. 7297, σ. 1.
- Χ.— [= Γ. Πωπ;], «Αχιλλεύς και Λάζαρος», εφ. *Αθήναι*, 21/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 94/5853, σ. 1.
- , «Τερρακότες», εφ. *Αθήναι*, 19/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 91/6216, σ. 1.
- , «Ωραίοι καιροί», εφ. *Αθήναι*, 1/6/1920, Έτος 18, ΑΦ. 245/6352, σ. 1.
- Χάρης Π., «Ακαδημία Γραμμάτων και Τεχνών», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 32, τχ. 259, 1/10/1937, σ. 1442-1443.
- , «Η προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 241, 1/1/1937, σ. 55.
- , «Λογοτεχνικά βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 470, 1/2/1947, σ. 134-135.
- , «Μετά την έρευνα: Πώς θ' απονέμονται τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του κράτους. Το συμπέρασμα του υπουργού της Παιδείας κ. Παπανδρέου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. Έκτακτον, Χριστούγεννα 1931, σ. 118.
- , «Μια “απολογία” κ' ένα “κρούσμα”», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 243, 1/2/1937, σ. 214-216.
- , «Ο έρανος για την προτομή του Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 243, 1/2/1937, σ. 213-214.
- , «Πανεπιστήμιον και πνευματική Ελλάς», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 263, 1/12/1937, σ. 1761-1763.

- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Αγώνες και ικανοποιήσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 221, 1/3/1936, σ. 361-362.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Έν άρθρον του κ. Α. Μ. Ανδρεάδη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 11, 15/9/1927, σ. 693.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια αναδιοργάνωση κ' ένας αγώνας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1342-1343.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Μια λησμονημένη “ιστορία” κ' ένας αναγκαστικός απολογισμός», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 254, 15/6/1937, σ. 1093-1096.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Ο Δήμος Αθηναίων και τα Γράμματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 22, τχ. 257, 1/9/1937, σ. 1343-1344.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα βραβεία της Ακαδημίας», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 5, τχ. 56, 15/4/1929, σ. 312.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα κρατικά βραβεία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 145, 1/1/1933, σ. 46.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία του Κράτους [1-3]», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 115-118, 1 Οκτωβρίου 1931 - 15 Νοεμβρίου 1931, σ. 1049-1056, 1105-1108 και 1221 αντίστοιχα.
- , «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το Α' Πανθεατρικό Συνέδριο», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 21, τχ. 251, 1/6/1937, σ. 863-865.
- , «Τα γεγονότα και τα ζητήματα: Το Έπαθλο Κωστή Παλαμά», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 41, τχ. 473, 15/3/1947, σ. 369.
- , «Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία» [= επιστολή Τ. Άγρα και απάντηση Π. Χάρη], περ. *Νέα Εστία*, τμ. 13, τχ. 146, 15/1/1933, σ. 105.
- , «Το κράτος και η τέχνη: Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βραβεία. Ανησυχία και αντιρρήσεις των συγγραφέων», εφ. *Πολιτεία*, 14/12/1932, Περίοδ. Β', Έτος 16, ΑΦ. 4304/370, σ. 1-2.
- , «Χίλιες εκδόσεις», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 141.
- , «Χρονικά της ελληνικής λογοτεχνίας: Ο Φώτος Πολίτης για την ηθογραφία», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 19, τχ. 218, 15/1/1936, σ. 145-146.
- Χρονογράφος Ο, «Τα Μετάλλια», εφ. *Σκριπ*, 25/8/1914, Περίοδ. Γ', Έτος 20, ΑΦ. 6876, σ. 2.
- Ψαλτήρας Π., «Περί τα γεγονότα και τα ζητήματα: Και μία ιδέα παράξενη, αλλά λογικά αιτιολογημένη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 10, τχ. 119-120, 1 και 15 Δεκεμβρίου 1931, σ. 1277.
- Ω., «Επιστολαί προς το “Έθνος”»: Ο ποιητικός διαγωνισμός», εφ. *Έθνος*, 21/3/1914, Έτος 1, ΑΦ. 143, σ. 3.
- , «Το Αριστείον», εφ. *Καιροί*, 13/1/1920, Έτος 50, ΑΦ. 630, σ. 1.
- Ω., Α., «Φιλολογική ζωή: Τα πολεμικά βιβλία - “Η Οδύσσεια ενός τορπιλλισθέντος φορτηγού”», εφ. *Πολιτεία*, 1/4/1918, Έτος 1, ΑΦ. 137, σ. 1.

2.1.4. Κείμενα λογοτεχνικού, ιστοριογραφικού και δοκιμιακού χαρακτήρα

Άγρας Τ., «Η καμπάνα», εφ. *Εσπερία*, Έτος 4, ΑΦ. 169-170, 28 Μαρτίου και 4 Απριλίου 1919, σ. 205 και 218-221 αντίστοιχα.

- , *Καθημερινές*, εκδ. Δημητράκος, Αθήνα 1930.
- Αηδονόπουλος Γ., «Μια νύχτα στο Σαιν Ναζέρ», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 28, 12/6/1937, σ. 3-10.
- Αθάνας Γ., *Απλοϊκές ψυχές*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1933.
- , *Καιρός πολέμου· ποιήματα (1918-1919)*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1924.
- Αθηναία Ε., *Σιωπηλά, χ.ε.*, Αθήνα 1938.
- «Ακαδημία Αθηνών: Δεξιόσις Π. Νιρβάνα», εφ. *Τοζότης*, 18/3/1928, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2.
- Ανδρέου Κ., «Ποιος είναι ο πατέρας;», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 55, 6/7/1929, σ. 236-238.
- Αξιώτη Μ., *Δύσκολες νύχτες*, τυπ. Γ. Ρόδη, Αθήνα 1938.
- Απόκαυκος, «Επιτύμβιον Φαίδωνος», περ. *Νουμάς*, τχ. 635, 8/6/1919, σ. 385.
- Αργυρόπουλος Μ., *Τραγούδια της ανατολής*, τυπ. Α^{φοί} Γεράρδοι, Αθήνα 1930.
- Αφθονιάτης Π., *Γύροι*, εκδ. Κασταλίας, Αθήνα 1934.
- Βεάκης Αιμ. Ν., *Πολεμικά εντυπώσεις, χ.ε.*, Αθήνα 1914.
- Βεϊνόγλου Α., «Οι θεότητες του Κοτύλου», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 13-37, 1/7/1928, σ. 589-595.
- Βενέζης Η., *Άνεμοι· διηγήματα*, εκδ. Άλφα, Αθήνα 1944.
- , *Γαλήνη*, εκδ. Πυρσού, Αθήνα 1939.
- Βιαστικός, «Βιαστικά», περ. *Δικέφαλος Αετός*, Έτος 3, τχ. 3, 10/3/1919, σ. 6.
- Βλάχος Α., «Γρηγορίω μνηνόντι», περ. *Νουμάς*, τχ. 673, 29/2/1920, σ. 143.
- Βουγιουκλάκης (Δόγης) Ι. Μ., *Τα τραγούδια των Ιωαννίνων*, εκδ. Βιβλ. Μ. Ι. Σαλίβερου, Αθήνα 1914.
- Βουτιερίδης Η., «Μια προφητεία: η ώρα ήρθε», εφ. *Εφημερίς*, 6/12/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 576/2114, σ. 1.
- Βουτυράς Δ., *Παπάς ειδωλολάτρης και άλλα διηγήματα*, εκδ. Γ. Βασιλείου, Αθήνα 1920.
- Βρεττάκος Ν., *Μεσουράνημα της φωτιάς*, τυπ. Αντωνόπουλος, Αθήνα 1940.
- , *Οι γκριμάτσες του ανθρώπου*, τυπ. Αντωνόπουλος, Αθήνα 1940.
- Γαλανός Α., *Σάλπιγγες και φλογέρες*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}, Αθήνα 1933.
- Γαλανού Ε., *Μικρές και μεγάλες αιτίες*, εκδ. Πυρσός, Αθήνα 1940.
- Γκράβαλης Α. Θ., *Της Ματζουράνενας το χάλασμα και άλλα αφηγήματα*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1988.
- Γρηγοριάδης Ν., *Βραβευμένα στρατιωτικά διηγήματα, χ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1921.
- Γρυπάρης Ι., *Σκαρβαίοι και Τερρακότες*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1919.
- Δαμβέργης Ι., *Τραγούδια της φυλακής*, εκδ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1918.
- Δάντης, *Θεία Κωμωδία*, μετ.: Ν. Καζαντζάκης, εκδ. «Κύκλου», Αθήνα 1934.
- Δάφνης Σ., «Μπαλλάντα των βατράχων», «Το κόκκινο στοιχείο», «Τραγούδι της καρμανιόλας», εφ. *Αθήναι*, 31 Μαΐου και 7 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 244/6359 και 251/6366, σ. 1.
- , *Ο Σπαραγμός*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1920.
- , *Το ανοιχτό παράθυρο*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1920.
- Δελένδας Ι. Χ., *Ερνέστος Ψυχάρης, χ.ε.*, 1945.
- , «Ο Μπάρμπα Γιώργος», περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), Έτος 1, τχ. 4, Μάρτιος 1923, σ. 23-26.
- , *Οζανάμ, χ.ε.*, Αθήνα 1940.
- , *Οι ιππότες της Ρόδου, χ.ε.*, Αθήνα, χ.χ.
- , *Οι Καθολικοί της Σαντορίνης, χ.ε.*, Αθήνα 1949.

- Δελής Γ., *Σύννεφα στο γέρμα*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα 1927.
- Δέλτα Π., *Για την πατρίδα*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα ⁴1936.
- Δημητρακόπουλος Π., «Στους ξενιτεμένους πρίγκηπας», εφ. *Εφημερίς*, 12/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 552/2090, σ. 1.
- Δημητρακοπούλου-Λόντου Ε., *Εξάβιβλος*, εκδ. Συνοδινού & Καβαλλιεράτου, Αθήνα 1939.
- Διαγωνισμός διηγημάτων· οχτώ διηγήματα, βραβευμένα στο διαγωνισμό του 1925*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1926.
- Δίπλα-Μαλάμου Κ., *Για λίγη αγάπη*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1929.
- Δον-Πασκουάλες, «Εις δηλωτάς Μεταλλίου», περ. *Νουμάς*, τχ. 644, 10/8/1919, σ. 532.
- Δροσίνης Γ., «Νέα ποιήματα», εφ. *Αθήναι*, 25/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 68/5338, σ. 1.
- , *Φωτερά σκοτάδια*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1915.
- , «Φωτερά Σκοτάδια», εφ. *Αθήναι*, 24/12/1914, Έτος 13, ΑΦ. 67/5337, σ. 1.
- , «Της Αγίας Σοφίας η Αγία Τράπεζα»/ Πολέμης Ι., «Η καμπάνα»/ Τσοκόπουλος Γ., «Πίστεως Θρίαμβος»/ Περγιαλίτης Γ., «Ο ναός της νίκης»· Προβελέγγιος Α., «Εις τον Ελευθέριον Βενιζέλον»/ «Οι λόγοί μας διά την μεγάλην μας εορτήν: Ο Μπάμπης Άννινος, Ο Παλαμάς», εφ. *Εστία*, 14/9/1920, Έτος 27, ΑΦ. 9350, σ. 1-2.
- Ελληνικά διηγήματα· μετά των εικόνων των συγγραφέων*, εκδ. Γ. Κασδόνης / Βιβλ. της «Εστίας», Αθήνα 1896.
- Ελύτης Ο., *Ανοιχτά χαρτιά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα ³1987.
- Εμπειρικός Α., *Υφικάμινος*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1995.
- Ευστρατιάδης Ε., *Το ρημάδι· ελληνική ζωή*, εκδ. Μ. Ζηκάκη, Αθήνα 1929.
- Εφταλιώτης Α., *Εκλεχτές σελίδες*, εκδ. Γανιάρης, Αθήνα 1921.
- Ζερβός Ι., *Ρυθμοί ζωής*, τυπ. Ι. Βάρτσος, Αθήνα 1921.
- Ζουμπουλίδης Κ., *Νιόβη· σμυρναϊκό αισθηματικό μυθιστόρημα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1971.
- Θεότητες του Κοτύλου κ.ά.*, εκδ. «Νέας Εστίας», Αθήνα 1929.
- Θεοτοκάς Γ., *Αργώ*, τμ. 1, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα ⁹1984.
- , *Το Δαιμόνιο*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1938.
- Θεοτόκης Κ., *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλλα*, εκδ. Γ. Βασιλείου, Αθήνα 1920.
- , *Κατάδικος*, εκδ. Γ. Βασιλείου, Αθήνα 1919.
- , *Σκλάβοι στα δεσμά τους*, εκδ. Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1922.
- Θέρος Α., *Τ' ανθρώπινα τραγούδια*, εκδ. Αετού, Αθήνα 1940.
- Ιακωβίδου Πατρικίου Λ., *Κορυδαλοί*, εκδ. Αετού, Αθήνα 1940.
- Ί-καρος [sic], «Η απαγωγή», εφ. *Αθήναι*, 23/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 95/6220, σ. 1.
- , «Μία τέρας - Κοκότα», εφ. *Αθήναι*, 20/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 92/6217, σ. 1.
- Ιωάννου Τ., «Στον ήλιο της “Διάπλασης”», περ. *Νουμάς*, τχ. 635, 8/6/1919, σ. 386.
- Καβάφης Κ. Π., *Άπαντα τα ποιήματα*, επιμ.: Σ. Ιλίνσκαγια, εκδ. Νάρκισσος, Αθήνα 2003.
- , *Ποιήματα*, εκδ. «Αλεξανδρινής Τέχνης», 1935.
- Καζαντζάκης Ν., *Οδύσσεια*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1938.
- Καραγάτσης Μ., *Γιούγκερμαν*, τμ. 2, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα ²⁴2007.
- Κάρα-Κάξα, «Ελληνική Ακαδημία: βραβεία και έπαθλα», εφ. *Τοξότης*, 18/2/1928, Έτος 1, ΑΦ. 1, σ. 3.
- Καρβούνης Ν., *Ο πόλεμος Ελλάδος και Βουλγαρίας· εντυπώσεις πολεμιστού*, εκδ. Γ. Φέξη, Αθήνα 1914.

- Καρκαβίτσας Α., *Διηγήματα πραγματογνωστικά*, εκδ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα 1920.
- Καρυωτάκης Κ. Γ., *Άπαντα: έμμετρα και πεζά, χ.ε.*, Αθήνα 1938.
- , «Γυρισμός», «Αφιερωμένο», «Λυκαβητός», περ. *Νουμάς*, τχ. 706, 707 και 765, 17 και 24 Οκτωβρίου 1920 και 15 Αυγούστου 1922, σ. 1 και 37 αντίστοιχα.
- , *Τα ποιήματα (1913-1928)*, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992.
- Καστανάκης Θ., *Οι πρίγκηπες*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1925.
- Κόντε Κουρούπης Ο, «“Η κωμωδία του Αριστείου”», εφ. *Πολιτεία*, 28/2/1921, Έτος 4, ΑΦ. 1167, σ. 3.
- Κόντογλου Φ., *Αστρολάβος*, εκδ. Ελληνικές Τέχνες Α. Ε., Αθήνα 1935.
- Κόρακας Α., *Άλικά ρόδα, χ.ε.*, Αθήνα 1932.
- Κυπαρίσσης Ν., «Εις την νίκη», «Εις τον Παιώνιον», «Στα ερείπια της αρχαίας Ολυμπίας», εφ. *Αθήναι*, 14 και 21 Ιουνίου 1920, Έτος 18, ΑΦ. 258/6373 και 265/6370, σ. 1.
- , *Ολυμπιακά*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας», Αθήνα 1927.
- Κύρου Α. Α., *Τα όνειρα*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1929.
- Λαζαρίδης Λ. Α., *Αδράστεια*, τυπ. Σ. Φανφάνης, Αθήνα 1931.
- Λαμπελέτ Γ., *Ελληνικαί συνθέσεις: Προσκύνημα, Ένα πουλάκι, Ο οδοιπόρος*, εκδ. Μουσικός Οίκος Σ. Γαϊτάνου, Αθήνα 1921.
- Λαπαθιώτης Ν., «Εις τον θάνατον των υιών του Ριτσιότη Γαριβάλδη», εφ. *Ακρόπολις*, 1/1/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10823, σ. 1.
- Λαύρας-Πετιμεζάς Ν., *Σιγαλές φωτιές*, τυπ. Ράλλη, Αθήνα 1928.
- Λεβάντας Χ., *Η φαμίλια του Νώε*, εκδ. «Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», Αθήνα 1940.
- Λουντέμης Μ., *Τα πλοία δεν άραζαν*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1938.
- Λυκούδης Ε., *Διηγήματα*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1920.
- Μ., «Στον ίδιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 136.
- Μαλακάσης Μ., *Ασφόδελοι*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1918.
- Μαμμέλης Α., *Σταθμοί*, τυπ. Α^{φοί} Γεράρδοι, Αθήνα 1928.
- Μάτσας Α., *Ποιήματα*, εκδ. Κασταλίας, Αθήνα 1934.
- Μαυρογορδάτος Γ. Θ., Χατζηιωσήφ Χ. Χ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992.
- Μελάς Σ., *Ματωμένα ράσα*, εκδ. Σαλίβερος, Αθήνα 1934.
- Μελαχρινός Α., *Απολλώνιο*, εκδ. «Κύκλου», Αθήνα 1938.
- Μέλλος [= Βενέζης] Η., «Ο θάνατος», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 15-39, 1/8/1928, σ. 689-692.
- Μιλάνος Στρατηγόπουλος Α., «Η καρδιά του Πέτρου», περ. *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 6, τχ. 4, 11/5/1930, σ. 31.
- , *Ο Δημοσθένης Βουτυράς και το έργο του*, εκδ. Ε. Παλαμήδη-Σ. Τσίνζου, Αθήνα 1924.
- , *Το κόκκινο σύννεφο (1911-1920)*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1920.
- Μουρέλλος Γ., «Ο Ταπεινός. Απόσπασμα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 1, τχ. 9, 1/8/1927, σ. 534-536.
- Μπάρακλης Ν., *Τραγούδια του στρατώνα*, εκδ. Σαλίβερος, Αθήνα 1919.
- Μπαστιάς Κ., *Μηνάς ο Ρέμπελος*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1939.
- Μπενέκος Γ. Γ., «Στις διαταγές σας, Εκλαμπρότατε, αλλά...», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 25, 22/5/1937, σ. 4, 11.
- Μπούμη Ρ. Ν., *Οι σφυγμοί της σιγής μου*, τυπ. Βαρβαρέσου, Αθήνα 1935.
- Μυριβήλης Σ., *Διηγήματα*, εκδ. εφ. «Ταχυδρόμος», Μυτιλήνη 1928.

- , *Ο αργοναύτης*, εκδ. Κασταλίας, Αθήνα 1936.
- , *Τα Παγανά*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε, Αθήνα 21962.
- , *Το γαλάζιο βιβλίο*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1939.
- , *Το πράσινο βιβλίο*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε., Αθήνα 7χ.χ. [α' έκδ.: 1935], σ. 157-175.
- , *Το τραγούδι της Γης*, εκδ. Βιβλ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε, Αθήνα 1938.
- Μυρτιώτισσα, *Κραυγές*, χ.ε., Αθήνα 1939.
- , *Τα δώρα της αγάπης*, χ.ε., Αθήνα 1932.
- Μωραϊτίδης Α., *Διηγήματα Α'*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1920.
- , «Εις την Αγίαν Βηθλεέμ», εφ. *Αθήναι*, 25/12/1920, Έτος 18, ΑΦ. 69/6560, σ. 1-2
- , «Όρθρου βαθέως», [χρονογράφημα και επιστολή], εφ. *Αθήναι*, 12/1/1920, Έτος 18, ΑΦ. 84/6209, σ. 1-2.
- Νάρης Θ., *Αγάπη ονειρόπλεκτη*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1926.
- , «Στρατιωτικά διηγήματα: Νυχτερινός σκοπός», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 3, τχ. 12/36, 15/6/1928, σ. 562-565.
- Νικολαΐδης Μ., «Η καταδικασμένη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 2, τχ. 14-38, 15/7/1928, σ. 641-645.
- Νικολάκη Ε., «Νησιώτικες ιστορίες: το Μοσχαδώ», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 53, 22/6/1929, σ. 179-181.
- Ντάλιος Γ., «Ο αεροκρεμασμένος», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 27, 5/6/1937, σ. 3-4.
- Ξενόπουλος Γ., *Η Αναθρεφτή*, εκδ. Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα χ.χ.
- , *Η τιμή του αδελφού, Α'*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε, Αθήνα 1920.
- , *Ο κόκκινος βράχος*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε, Αθήνα 1915.
- , *Ο πόλεμος*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε., Αθήνα 1919.
- , *Πετριές στον ήλιο*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1919.
- , *Πλούσιοι και φτωχοί*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας} Α.Ε., Αθήνα 1926.
- , *Το μυστικό της Κοντέσσας Βαλέραινας*, εκδ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας}, Αθήνα 1918.
- , *Φοιτηταί*, εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα 1919.
- , «Χρυσούλα και Χριστίνα», εφ. *Αθηναϊκή*, 10/3/1919, Έτος 1, ΑΦ. 35, σ. 1-2, κεξ. «Ο διάλογος της ημέρας», εφ. *Αθήναι*, 16/1/1919, Έτος 17, ΑΦ. 89/5848, σ. 1.
- Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος «Ωδείοι Αθηνών», *Σχολικά άσματα βραβευθέντα εν τω Α' Αβερωφείω Μουσικώ Διαγωνισμώ του Ωδείου Αθηνών*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1916.
- Οχτώ διηγήματα*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1926.
- Παλαμάς Κ., *Εκλογή από το ποιητικό έργο*, εκδ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ίας}, Αθήνα 1936.
- Πανάς Φ., «Στον φρούραρχον των Αθηνών, Ιωάννην Παπαφλέσσαν», εφ. *Εφημερίς*, 29/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 568/2106, σ. 1.
- Παπαντωνίου Ζ., *Βυζαντινός όρθρος*, τυπ. «Εστίας», Αθήνα 1936.
- , *Διηγήματα*, τυπ. Ι. Καρανάσος, Αθήνα 1927.
- , *Ο όρκος του πεθαμένου*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1932.
- , *Πολεμικά Τραγούδια*, τυπ. «Εστίας», Αθήνα 1898.

- , *Τα χελιδόνια: ποιήματα για παιδιά*, εκδ. Βιβλ. Εκπαιδευτικού Ομίλου, Αθήνα 1920.
- , «Το μέτωπον», εφ. *Πατρίς*, 14/1/1918, Περίοδ. Β', Έτος 25, ΑΦ. 8503, σ. 1-2.
- Παππά Α. Γ., *Στη συκαμιά από κάτω*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 1934.
- Παρορίτης Κ., *Ο κόκκινος τράγος*, εισαγ.: Μ. Μ. Παπαϊωάννου, εκδ. Κείμενα, χ.τ., 1978.
- , *Το μεγάλο παιδί*, εκδ. Γ. Ι. Βασιλείου, Αθήνα ²1924.
- Πετροβάτου Π., *Το κλειδί της ευτυχίας*, εκδ. «Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», Αθήνα 1942.
- Πετρόψαρος Π., «Πετριές: Ακαδημία», περ. *Γράμματα* (Αλεξάνδρειας), τμ. 2, τχ. 21-24, 1913-1914, σ. 586.
- Πικραγκάθης, «Ακαδημαϊκός πόλεμος», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 139-141.
- , «Η μέρα της κρίσης», περ. *Νουμάς*, τχ. 615, 19/1/1919, σ. 88.
- , «Ο κ. Παληός», περ. *Νουμάς*, τχ. 658, 16/11/1919, σ. 772.
- , «Σε δημοσιογράφο», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 128.
- , «Στην Ακαδημία», περ. *Νουμάς*, τχ. 786, Οκτώβριος 1929, σ. 14.
- , «Στον ίδιο», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 128.
- , «Στον Ξενόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 639, 6/7/1919, σ. 468.
- , «Στον Ξενόπουλο», περ. *Νουμάς*, τχ. 793, Μάιος 1930, σ. 128.
- Πικρός Π., *Σα θα γίνουμε άνθρωποι*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009.
- , *Τουμπεκί*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2010.
- , *Χαμένα Κορμιά*, επιμ.: Χ. Ντουνιά, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009.
- Πολέμης Ι. (επιμ.), *Λύρα: ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1910.
- , «Ο λιποτάχτης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 17/12/1917, Έτος 2, ΑΦ. 343, σ. 2.
- , *Σπασμένα μάρμαρα*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1917.
- , *Το παληό βιολί*, εκδ. Ι. Δ. Κολλάρου, Αθήνα ²1912.
- , «Το ρημάδι», «Μικρά Ασία» και «Τα ονόματα», περ. *Ατλαντίς* (Νέας Υόρκης), τμ. 6, τχ. 3, 4 και 10, Μάρτιος, Απρίλιος και Οκτώβριος 1915, σ. 25, 13 και 22 αντίστοιχα.
- Πολίτης Κ., *Ερωϊκά*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1940.
- Πορφύρας Λ., *Οι μουσικές φωνές*, Αθήνα 1934.
- , *Σκιές*, εκδ. Γ. Βασιλείου, Αθήνα 1920.
- Πρεβελάκης Π., *Το χρονικό μιας πολιτείας, χ.ε.*, Αθήνα 1938.
- Psichari J., *Kostis Palamas*, εκδ. Librairie Plon, Paris 1928.
- Ραζέλος Λ., *Βερενίκη*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα χ.χ.
- Ρεπόρτερ Ο, «Εις τον Γρηγόριον», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 17/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 301, σ. 1.
- , «Η απεργία», εφ. *Βαλκανικός Ταχυδρόμος*, 20/1/1919, Έτος 1, ΑΦ. 304, σ. 1.
- Ροδοκανάκης Π., «Θυσία», εφ. *Έθνος*, 23 Απριλίου - 4 Ιουνίου 1916, Έτος 3, ΑΦ. 902-943 [= Σ. Νιάρος, *Πλάτων Ροδοκανάκης. Έρευνα και επανεκτίμηση*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009, Παράρτημα].
- Σακκάς Γ., «Ιστορίες», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περίοδ. Β', τχ. 26, 29/5/1937, σ. 4, 6.
- Σ.Δ.Ω.Β., *Πολεμικά διηγήματα βραβευθέντα εις τον διαγωνισμόν του συλλόγου*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1913.
- Σεφέρης Γ., *Δοκιμές*, τμ. 1, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, ⁵1984.
- , *Μυθιστόρημα*, εκδ. Κασταλίας, Αθήνα 1935.
- , *Ποιήματα*, επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα ²⁰2000.

- Σημηριώτης Α., *Ονειρών ήσκιοι*, εκδ. Κασταλία, Αθήνα 1935.
- Σικελιανός Α., «Η Παναγία της Σπάρτης», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 52, τχ. 611, Χριστούγεννα 1952, σ. 3.
- , *Λυρικός Βίος*, τμ. 2, [Απαντα II], επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 1981.
- Σκαρίμπας Γ., *Καῦμοί στο Γριπονήσι*, εκδ. περ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1930.
- , *Καῦμοί στο Γριπονήσι*, επιμ.: Κ. Κωστίου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1994.
- , «Ο Καπετάν Σουρμελής ο Στουραΐτης», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 52, 15/6/1929, σ. 153-154.
- Σκίπης Σ., *Κολχίδες*, τυπ. Σεργιάδη, Αθήνα 1930.
- Σπεράντσας Σ., «Η δόξα», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 28, 1913, σ. 224.
- , «Μικρό χωριό», περ. *Νουμάς*, τχ. 765, 15/8/1922, σ. 37.
- , *Όταν φεύγουν οι Ώρες*, εκδ. «Παντογνώστης», Αθήνα 1922.
- , *Τραγουδιστής των παιδιών*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1931.
- Σταματέλλου Μ., «Πολεμικαί σελίδες: Ο απροσδόκητος σωτήρ», περ. *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου*, τμ. 32, 1917, σ. 131-134.
- Σταύρου Τ., *Εκείνοι που έμειναν*, χ.ε., Αθήνα 1933.
- , *Μυστικές πηγές*, εκδ. «Πυρσού», Αθήνα 1942.
- Στεφάνου Σ., «Η ελληνική ψυχή. 1821-1921», εφ. *Πρωτεύουσα*, 28/3/1921, Έτος 1, ΑΦ. 85, σ. 1.
- , (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τμ. 1-3, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1981.
- Στρατήγης Γ., «Εις την πεντηκονταετηρίδα ενός αριστειούχου αθανάτου», περ. *Νουμάς*, τχ. 618, 9/2/1919, σ. 136.
- , «Έλληνες και Ούννοι», «Ελλάς και Αγγλία», «Η νέα μας δόξα», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 18, 27 Φεβρουαρίου και 9 Μαρτίου 1918, Έτος 2, ΑΦ. 406, 415, 423, σ. 1.
- , «Σαν σήμερα!...», «Η αρμάδα», «Οι δώδεκα εφιάλτες», εφ. *Πατρίς*, 5, 10, 28 Ιανουαρίου 1918, Περίοδ. 2, Έτος 25, ΑΦ. 8494, 8499, 8527, σ. 1.
- , *Τι λεν τα κύματα*, εκδ. Τύπος, Αθήνα 1918.
- , «Ύμνος στο Βιβλίο», εφ. *Χρονογράφος* (Πειραιώς), 31/1/1927, ΑΦ. 9230, σ. 1.
- Στρατιωτικά διηγήματα (1912-1913)*, εκδ. Υπουργείου Στρατιωτικών, Αθήνα 1928.
- Τα τραγούδια του στρατού*, εκδ. Μυστακίδης, Ευστρατιάδης, Μακρής, [Αθήνα, 1916;].
- Ταγκόπουλος Δ., *Πλάι στην αγάπη*, εκδ. Μ. Ζηκάκη, Αθήνα 1920.
- Τανάγρας Α., *Άγγελος εξολοθρευτής*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1915.
- , «Εις τον βωμόν της πατρίδος [διήγημα σε συνέχειες]», εφ. *Αθήναι*, 13-21 Απριλίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 174/5083 και 182/5091, σ. 1-2.
- , «Ζήτω η πατρίδα», περ. *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 3, τχ. 25, 19/5/1929, σ. 207.
- , «Η τελευταία ευχή», εφ. *Αθήναι*, 2-6 Μαΐου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 191/5102 και 194/5105, σ. 1-2.
- , «Η τουφεκιά», εφ. *Αθήναι*, 28-30 Απριλίου και 1 Μαΐου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 187/5098 και 190/5101, σ. 1-2.
- , «Η φωτογραφία της αδελφής», περ. *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 4, τχ. 2, 30/6/1929, σ. 15.
- , «Ο άγγελος του θανάτου» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 24-27 Απριλίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 185/5094 και 188/5097, σ. 1-2.
- , «Ο αριθμός 53», εφ. *Αθήναι*, 13-16 Ιουλίου Έτος 12, ΑΦ. 265/5174 και 268/5177, σ. 1-2.

- , «Ο σωτήρ», περ. *Παναθήναια*, τχ. 318, Σεπτέμβριος 1914, σ. 165-170 [= εφ. *Εφημερίς*, 5-8 Οκτωβρίου 1914, Περίοδ. Γ', ΑΦ. 1095/11641 και 1038/11644].
- , «Οβίς» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 6-10 Μαρτίου 1914, Έτος 12, ΑΦ. 136/5045 και 140/5049, σ. 1.
- , «Όρκος» [διήγημα σε συνέχειες], εφ. *Αθήναι*, 12-15 και 18 Μαρτίου, Έτος 12, ΑΦ. 142/5051, 145/5054 και 148/5057, σ. 1.
- , «Το ημέρωμα του Τούρκου», περ. *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 3, τχ. 22, 28/4/1929, σ. 183.
- Ταρσουλή Α., *Άσπρα νησιά*, τυπ. Μυρτίδη, Αθήνα 1938.
- , *Κάστρα και πολιτείες του Μωρηά*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1934.
- Τράμπμαν Α., *Ο πόλεμος Ελλάδος και Βουλγαρίας. Πολιτική και στρατιωτική ιστορία αυτού*, μετ.: Κ. Ι. Θεοδωρόπουλος, εκδ. Εφημερίδας «Αθήναι», Αθήνα 1914 [= Trapman A. H., *The Greeks triumphant*, εκδ. Forster Groom & Co., London 1915].
- Τραυλαντώνης Α., *Απολογία μισανθρώπου*, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1930.
- Τσιριμώκος Μ., *Εκλογή*, εκδ. «Φλάμμα», Αθήνα 1936.
- Φαλτάιτς Κ., *Χαρίλαος Φαρέλης*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1925.
- Φαρετριδής Ι., «Στην Ακαδημία», εφ. *Τοξότης*, 18/3/1928, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2.
- , «Στο γραμματέα της», εφ. *Τοξότης*, 18/3/1928, Έτος 1, ΑΦ. 5, σ. 2.
- Φιλύρας Ρ., «Στην πριγκήπισσα Αλίκη», εφ. *Εφημερίς*, 21/11/1920, Περίοδ. Β', Έτος 45, ΑΦ. 560/2098, σ. 1.
- Φλίσβης Δ. Γ., «Για την πατρίδα», περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), τμ. 1, τχ. 2, Ιανουάριος 1923, σ. 21-26.
- , «Ο πρωτότοκος αδελφός», περ. *Παναθήναια* (Νέας Υόρκης), τμ. 1, τχ. 3, Φεβρουάριος 1923, σ. 21-24.
- , *Πολεμικά διηγήματα*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1914.
- Φωτιάδης Α., *Μύθοι*, εκδ. Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1936.
- Φωτόπουλος Μ., *Μπουλούκια*, εκδ. «Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», Αθήνα 1940.
- Χατζόπουλος Κ., *Απλοί τρόποι*, εκδ. Ζηκάκη, Αθήνα 1920.
- , *Βραδυνοί θρύλοι*, εκδ. «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα 1920.
- , *Το όνειρο της Κλάρας και άλλα διηγήματα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991.
- Ψάλτης Σ. Β., *Η Θράκη και η δύναμις τού εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β. / Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1919.
- Ψαρά Ε. Π., *Ρόδα και φλόγες*, εκδ. Πατριαρχικού Τυπογραφείου Αλεξανδρείας, Αθήνα 1935.
- Ωδείον Αθηνών, *Σχολικά άσματα βραβευθέντα εν των Α' Αβερωφείω Μουσικώ Διαγωνισμώ*, εκδ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1916.

2.2. Δευτερογενές υλικό

2.2.1. Κείμενα αρχειακού χαρακτήρα

(χειρόγραφα, δακτυλόγραφα ή έντυπα αρχειακά τεκμήρια κλπ.)³

[Αρχειονομική Περιγραφή του Αρχείου του Ν. Μπάρακλη], Κατάλογος αρχείων, Ε.Λ.Ι.Α., πηγή:

<http://www.elia.org.gr/entry.fds?entryID=598&pagecode=03.04&tablepageid=25&pageid=101&langid=2> [τελευταία προσπέλαση: 16/12/2014].

Βουτυράς Δ., «Υπόμνημα της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με επαγγελματικά τους ζητήματα», Φάκελος 179~092-093, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=54909> [τελευταία προσπέλαση: 15/4/1015].

«Επιστολή του Γ. Στρατήγη προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την αποστολή ποιημάτων, Αθήνα 29 Οκτωβρίου 1912», Φάκελος 11-65, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=36086> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].

«Επιστολή του Σ. Τάλλαρου προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την επιθυμία του να συμμετάσχει σε διαγωνισμό πολεμικών ασμάτων», Φάκελος 11-65, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=39766> [τελευταία προσπέλαση: 24/12/2014].

Εργα Καλομοίρη: δημοτικό τραγούδι-λαϊκό τραγούδι, Θέατρο Ολύμπια, 20/5/1939 [Πρόγραμμα εκδήλωσης], τυπ. «Αρμονία» [Αθήνα, 1939]. Προγράμματα, Έντυπα-Εκδόσεις-Αποκόμματα Τύπου, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής», Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=PROGR000000791> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015].

«Ευχαριστήρια επιστολή του Γ. Ξενόπουλου προς τον Ε. Βενιζέλο, Αθήνα, 13 Απριλίου 1916», Φάκελος 313~55, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=42169> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].

Ζαβιτζιάνου Κ. Π., *Αρχεία Εθνικών Ευεργετών*, Μέρος Α', τχ. 1, τυπ. Α^{φοι} Γεράρδοι, Αθήνα 1929.

«History [of the Union]», Επίσημος ιστότοπος της Διεθνούς Ένωσης Ακαδημιών, πηγή: <http://www.uai-iaa.org/en/uai/history> [τελευταία προσπέλαση: 3/1/2015].

Καβάφης Κ. Π., [Επιστολή προς Α. Σεγκόπουλο, Αλεξάνδρεια, 14/10/1918], επιμ.: Κ. Γκίκα, Αρχείο Καβάφη, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Ίδρυμα Ωνάση, πηγή:

³ Περιλαμβάνω εδώ παραπομπές που αντιστοιχούν είτε στα ίδια τα πρωτογενή αρχειακά τεκμήρια είτε στις αρχειονομικές περιγραφές και άλλου τύπου παρουσιάσεις τους.

- <http://www.kavafis.gr/archive/texts/content.asp?id=104> [τελευταία προσπέλαση: 5/1/2015].
- Λαμπελέτ Γ., «Στο χορτάρι (Άσμα αναμνηχής οπλίτου)» [Φωτογραφία του εξωφύλλου της συλλογής], Αρ. Έκδοσης: Μ 332 Ε, *Ελληνικά τραγούδια: Έντυπα-εκδόσεις-αποκόμματα Τύπου*, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής», Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=GRSON000002258> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016].
- [Μητρόπουλος Δ., Σικελιανός Α., Ψηφιοποιημένη παρτιτούρα του έργου «Η Παναγιά της Σπάρτης»], Αρχείο Δ. Μητρόπουλου, Ενότητα Ι, Φάκελος 3, Υποφάκελος 7, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, πηγή: <http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/mitropoulos-box-3-folder-7> [τελευταία προσπέλαση: 11/9/2015].
- Μπελώνης Γ., «Τα τραγούδια του Γεωργίου Αξιώτη» [ομιλία], *Το Ελληνικό τραγούδι: ιστορικές, κοινωνικές και καλλιτεχνικές διαστάσεις*, Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας «Λίλιαν Βουδούρη», Σύλλογος «Φίλοι της Μουσικής», 22/5/2013, πηγή: <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=811#> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015].
- Ράμφου Ε., [Αρχειονομική παρουσίαση του Αρχείου Η. Βουτιεριδής], Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: <http://www.elia.org.gr/entry.fds?entryID=136&pageCode=04.02&tablePageID=25&pageID=101&langid=1> [τελευταία προσπέλαση: 15/12/2015]
- , [Αρχειονομική περιγραφή του Αρχείου Λ. Αστέρη], Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: <http://www.elia.org.gr/entry.fds?entryID=79&pageCode=04.02&tablePageID=25&pageID=101&langid=1> [τελευταία προσπέλαση: 3/1/2015].
- Σακελλαρίδης Θ., «Στα σύνορα» [Φωτογραφία του εξωφύλλου της συλλογής], Κωδικός MS.4.020, Συλλογή καλλιτεχνικής ζωής: Παρτιτούρες, *Ψηφιοποιημένες Συλλογές Ε.Λ.Ι.Α.*, Ε.Λ.Ι.Α., πηγή: <http://eliaserver.elia.org.gr/elia/site/content.php?sel=31&present=382648>, [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016].
- Συναυλία του Συλλόγου Συναυλιών της περιόδου 1925-1926* [= πρόγραμμα], τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1926, Αρχείο Προγραμμάτων (κατηγορία: Έντυπα-Εκδόσεις-Αποκόμματα Τύπου, Αρ. Φακέλου: 415) του Συλλόγου «Οι Φίλοι της Μουσικής» - Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», πηγή: <http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=PROGR000000409> [τελευταία προσπέλαση: 13/9/2015].
- «[Χειρόγραφη] Επιστολή του Ι. Αθανασάκη προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την πληροφορία ότι συνετάχθη οργανισμός Ακαδημίας από τον Δίγκα», Αθήνα, 19/6/1919, Φάκελος 05~069, Ψηφιακό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ε.Λ.Ι.Α., Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», πηγή: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=37721> [τελευταία προσπέλαση: 7/1/2015].
- [Ψηφιοποιημένο δακτυλόγραφο κείμενο], Κωδ. ANN15.28, Ψηφιακό Αρχείο Μπάμπη Άννινου Ημερομηνία απόκτησης: 1974, Δωρεά Αννέτας Γεωργιάδου, Κλειούς, Μαριάννας Χ. Άννινου, Κοργιαλένιο Ίδρυμα, πηγή: <http://www.corgialenios.gr/library/media.asp?aid=310> (ο ιστότοπος είναι πια ανενεργός) [τελευταία προσπέλαση: 20/4/2015].

[Ψηφιοποιημένο δακτυλόγραφο κείμενο], Παράσημα/Διπλώματα (Εικ. 24), Μουσείου Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, πηγή: http://www.kostispalamas.org.gr/musium_01.html [τελευταία προσπέλαση: 3/10/2015].

2.2.2. (Αυτό-)βιογραφίες-Αλληλογραφία-Ημερολόγια-Χρονικά

- Αναστασιάδης Γ., Χεκίμογλου Ε., Δ. Γ. Δίγκας (1876-1974)· η ζωή και το έργο του πρώτου Μακεδόνα Υπουργού, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Βάρναλης Κ., *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, επιμ.: Κ. Γ. Παπαγεωργίου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981.
- Βαχάρη Ε., Κορκόλη Α., *Γεώργιος Δροσίνης: έργα και ημέρες*, εκδ. Σύλλογος «Οι Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνη», Αθήνα 2011.
- Βοβολίνης Κ. Α., *Το χρονικόν του «Παρνασσού» (1865-1950)*, εκδ. Φ.Σ. «Παρνασσός», Αθήνα 1951.
- Γιωτόπουλος Π., *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης (βιογραφικόν σημείωμα)*, Αθήνα 1935 [= Ανάτυπο από το περ. *Ιόνιος Ανθολογία*, τχ. 95-98, σ. 77-83], σ. 1-5.
- Δασκαλόπουλος Δ. (επιμ.), *Γ. Κ. Κατσιμπαλής & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο»: αλληλογραφία (1924-1970)*, τμ. 1, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2009.
- Δημητρακόπουλος Φ. (επιμ.), *Γιώργος Σεφέρης & Αντρέας Καραντώνης: αλληλογραφία (1931-1960)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1988.
- Δροσίνης Γ., *Άπαντα*, τμ. 7-8, επιμ.: Γ. Παπακώστας, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2001.
- , *Άπαντα*, τμ. 11, επιμ.: Γ. Παπακώστας, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2003.
- Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, Περίοδ. Β', Έτος 13, εκδ. Γραφείου του Συλλόγου, Αθήνα 1918.
- Θεοτοκάς Γ., *Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)*, επιμ. Δ. Τζιόβας, εκδ. Εστία, Αθήνα 1987, σ. 521-524.
- Κατράρο Α., *Ο Φίλος μου ο Καβάφης*, μετ.: Α. Ράλλη, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1970.
- Κομνηνός Κ., *Γεώργιος Παπανδρέου: η βιογραφία*, εκδ. Σύγχρονο Βιβλίο, Αθήνα 1965.
- Λάιος Γ., *Σίμων Σίνας*, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1972.
- Λαπαθιώτης Ν., *Η ζωή μου: απόπειρα συνοπτικής αυτοβιογραφίας*, επιμ.: Γ. Παπακώστας, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1986.
- Λεύκωμα της Εκατονταετηρίδος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (1837-1937)*, Αθήνα, χ.χ.
- Μεταξάς Ι., *Το προσωπικό του ημερολογίου*, τμ. 4, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1960.
- Μπάλλα Ν. (επιμ.), *Αγαπητέ Κοτζίουλα: η αλληλογραφία του ποιητή Γιώργου Κοτζίουλα (1927-1955)*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1994.
- Μπαστιάς Γ., *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1-2, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997.
- Μπελιά Ε., *Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων: διαδρομή μιας Εκατονταετίας (1899-1999)*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 1999.
- Μπελώνης Γ., «Γεώργιος Αξιώτης (1875-1924)» [I-IV], περ. *Μουσικός Ελληνομνήμων*, τχ. 14, 15, 16 και 17, Ιανουάριος-Απρίλιος, Μάιος-Αύγουστος, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2013 και Ιανουάριος-Απρίλιος 2014, σ. 3-16, 3-17, 3-8 και 3-9 αντίστοιχα.
- Μπήτον Ρ., *Γιώργος Σεφέρης: περιμένοντας τον άγγελο: βιογραφία*, μετ.: Μ. Προβατά, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2003.

- Μπουζάκης Σ., *Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968)· ο πολιτικός της παιδείας*, τμ. 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Νικορέτζος Δ., «Αθησαύριστες επιστολές του Γρηγορίου Ξενόπουλου στον Βελισσάριο Φρέρη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 134, τχ. 1584, 1/7/1993, σ. 874-880.
- Νιρβάνας Π., *Φιλολογικά Απομνημονεύματα*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 1929.
- Ξενόπουλος Γ., *Άπαντα*, τμ. 1, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1971.
- Παλαμάς Κ., *Αλληλογραφία*, τμ. 2, επιμ. Κ. Γ. Κασίνης, εκδ. Ίδρυμα Κ. Παλαμά, Αθήνα 1978.
- Ραγκαβής Α. Ρ., *Απομνημονεύματα*, τμ. 4, τυπ. «Πυρσού» Α.Ε., Αθήνα 1930.
- Σαββίδης Γ. Π. (επιμ.), *Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης, Αλληλογραφία (1930-1966)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975.
- Σεφέρης Γ., *Μέρες Β' - Γ'*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1984.
- Σουρής Κ. Γ., *[Ο] Γεώργιος Σουρής και η εποχή του, χ.ε.*, Αθήνα 1949.
- Φωτιάδης Δ., *Ενθυμήματα*, τμ. 2, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1983.

3. Βιβλιογραφία⁴

3.1. Γενικό Υποστηρικτικό Υλικό

(Εγκυκλοπαίδειες, Λεξικά, Εργοβιογραφικά χρονολόγια κλπ.)

- Clapp J., *International Dictionary of Literary Awards*, εκδ. The Scarecrow Press, Inc., New York 1963.
- Drosdowski G. (κ.ά.), *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, εκδ. Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich 1989.
- Δρούλια Λ., Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου (1784-1974)*, τμ. 1-4, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Flood J. L., *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A bio-bibliographical handbook*, τμ. 1, εκδ. de Gruyter, Berlin/New York 2006.
- Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τμ. 1 και 4, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992.
- Η παλαιότερη πεζογραφία μας: από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τμ. 4 και 6, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1996.
- Hartley C., Misquitta T. (επιμ.), *The Europa Directory of Literary Awards and Prizes*, εκδ. Routledge, London 2008.
- Καράογλου Χ. Λ. κ.ά., *Περιοδικά λόγου και τέχνης 1901-1940*, τμ. 1-4, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996-2007.
- «Κρατικά Βραβεία», στην *Τράπεζα δεδομένων: αρχείο λογοτεχνικών βραβείων*, Ε.Κε.Βι., πηγή: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=573> [τελευταία προσπέλαση: 10/1/2016].
- «Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία (Πίνακας: 1956-2013)», Κρατικά Λογοτεχνικά Βραβεία και Σύνοψη των Επιτροπών, Ιστοσελίδα Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, πηγή: http://www.yppo.gr/6/g6320.jsp?obj_id=2172 [τελευταία προσπέλαση: 10/1/2016].
- Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: πρόσωπα-έργα-ρεύματα-όροι*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τμ. 12, εκδ. Χ. Πάτση Ε.Π.Ε., χ.χ.

⁴ Στους καταλόγους αυτής της ενότητας ευρετηριάζεται το βιβλιογραφικό υλικό που προέρχεται από τις υποσημειώσεις της εργασίας.

- Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τμ. 3, εκδ. Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, Αθήνα [1929], σ. 404.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.
- Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, εκδ. Εγκυκλοπαιδικής Επιθεώρησης «Ηλιος», τμ. 3, 17, Αθήνα, χ.χ.
- «Οι λειτουργοί της Ανώτατης, Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης (19^{ος} αι.)», *Πανδέκτης*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/129249> [τελευταία προσπέλαση: 7/2/2016].
- Πάτσης Χ., *Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τμ. 6, εκδ. Χ. Πάτση, Αθήνα, χ.χ.
- Σταματάκος Ι. Δ., *Λεξικόν αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Δεδεμάδης, Αθήνα 2006.
- Τράπεζα Δεδομένων - Αρχείο Συγγραφέων - Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών από το 18^ο αιώνα μέχρι το 1935, Ε.Κε.Βι., πηγή: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=461> [τελευταία προσπέλαση: 6/12/2015].
- Vaan M. de, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, εκδ. Brill, Leiden/Boston 2008.
- Webster V. J. (επιμ.), *Awards, honors and prizes*, τμ. 1-2, εκδ. Gale Group, Detroit ¹⁷2000.
- «Χρονοδιάγραμμα της Ιστορίας του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ίδρυμάτων», Ακαδημία Αθηνών, πηγή: <http://www.academyofathens.gr/ilne/ecportal.asp?id=226&nt=18&lang=1> [τελευταία προσπέλαση: 5/5/2015].
- «Χρονολόγιο», *Ανεμόσκαλα / Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, πηγή: http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/timeline.html?cnd_id=4#content [τελευταία προσπέλαση: 5/12/2015].
- «Χρονολόγιο», στο επετειακό αφιέρωμα: *Νικηφόρος Βρεττάκος· 100 χρόνια από τη γέννησή του*, Ε.Κε.Βι. πηγή: <http://vrettakos.ekebi.gr/chronologio.asp> [τελευταία προσπέλαση: 1/12/2015].

3.2. Ειδική Βιβλιογραφία

- Αβδελά Έ., «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα*, μέρος 1, τμ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 337-359.
- Αβδελά Ε., Ψαρρά Α., *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου· μια ανθολογία*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1985.
- Αγγελής Β., “Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...”· μαθήματα εθνικής αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Ahmad F., *The Making of Modern Turkey*, εκδ. Routledge, London/New York 1993.
- Αθανασιάδης Χ., «“Η υπόκωφος αντίστασις”· εκπαιδευτικός δημοτικισμός και 4^η Αυγούστου (1936-38)», περ. *Παιδεία και κοινωνία*, τχ. 7, 27/11/2005, σ. 18-21.
- Αλλαμάνη Έ., Βεργόπουλος Κ., Βερέμης Α. κ.ά., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. 15, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών» Α.Ε., Αθήνα 1978.
- Αλιβιζάτος Ν. Κ., «Η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1928: ένα ιστορικό παράδοξο;», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 245-257.
- , *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1874)· όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
- , *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία (1800-2010)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011.
- , «Το συνταγματικό πλαίσιο», στο: Β. Βαρουχάκη, Α. Βατσάκη (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου 22-24 Ιανουαρίου 2004, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 47-54.
- Αλιβιζάτου Α. Κ., «Ο Άγγελος Σικελιανός και το βραβείο Nobel· μερικά καινούρια στοιχεία από το αρχείο του Γιώργου Θεοδοκά», περ. *Διαβάζω*, τχ. 46, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1981, σ. 64-71.
- Αλικανιώτης Δ. Π., *Το συντακτικό έργο των Γ' και Δ' Εθνικών Συνελεύσεων και της Βουλής του 1926· συγκριτική έρευνα*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2000.

- Aliprantis C., *Propaganda, Censorship and Formation of Public Opinion in the Habsburg Monarchy during the First World War, 1914-1918*, εκδ. Grin Verlag, Nordstedt 2013.
- Althusser L., “Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)”, στο: L. Althusser, *Lenin and Philosophy and other Essays*, μετ.: B. Brewster, εκδ. Monthly Review Press, New York 1971, σ. 127-186.
- Αμιλήτου Έ., «Εισαγωγή», στο: Γ. Ξενόπουλος, *Νικόλας Σιγαλός: αθηναϊκή μυθιστορία*, εκδ. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2002, σ. 11-93.
- , «Τυποποίηση ταυτοτήτων και ανακύκλωση δημοσιογραφικού λόγου στα μυθιστορήματα του Γρ. Ξενόπουλου: για μια ποιητική της λογοτεχνικής επικοινωνίας», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τμ. 2, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2011, σ. 651-668.
- Amilitou E., “Consoler au quotidien; aspects d’une littérature de presse dans la Grèce des années 1910-1940”, στο: E. Poulain-Gautret, J.-P. Marint, J.-P. Arrignon, S. Curveiller (επιμ.), *Littérature narrative et consolation. Approches historiques et théoriques*, εκδ. Artois Presses Université, Arras 2012, σ. 231-240.
- , *L’écrivain et le camelot: littérature médiatique en Grèce (1880-1945)*, εκδ. H. Champion, Paris 2014.
- , “Lectures pédagogiques, patriotiques, utiles: littérature de jeunesse et culture médiatique en Grèce sous la dictature d’Ioannis Metaxas (1936-1941)”, στο: S. A. Delcroix, C. Maeder (επιμ.), *Littérature pour la jeunesse et dictature au XXe siècle entre histoire et fiction*, εκδ. Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve 2015, σ. 35-52.
- Αναγνωστόπουλος Β. Δ., *Τάσεις και εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας*, εκδ. των Φίλων, Αθήνα 2008.
- Αναστασοπούλου Μ., *Καλλιρρόη Παρρέν: η συνετή απόστολος της γυναικείας χειραφεσίας - η ζωή και το έργο*, εκδ. Ηλιοδρόμιον, Αθήνα χ.χ.
- Anastasopoulou M., “Feminist discourse and literary representation in turn-of-the-century Greece: Kallirrhoe Siganou-Parren’s ‘The Books of Dawn’”, περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τμ. 15, τχ. 1, Μάιος 1997, σ. 1-28.

- Ανδρειωμένος Γ., *Η πνευματική ζωή υπό επιτήρηση: το παράδειγμα του περιοδικού Το Νέον Κράτος (Αναλυτικά ευρετήρια κατά τεύχος, θέματα και συγγραφείς)*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2010.
- Andreou K., *Wagnerian Insemination in Manolis Kalomiris's Oeuvre. The Case of "Ο Protomastoras"*, διδακτορική διατριβή, Faculty of Arts and the Humanities, University of Utrecht, Utrecht 2010.
- Αντωνίου Δ., «Απόστολος Γ. Αλεξανδρής: Ο πρώτος υπουργός Παιδείας των κυβερνήσεων Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: Β. Βαρουχάκη, Α. Βατσάκη (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, ό.π., σ. 105-124.
- Αποστολίδου Β., *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1992.
- Αραμπατζίδου Ε., *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, εκδ. Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012.
- , *Θέματα αισθητισμού στην ελληνική πεζογραφία (1893-1912)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002.
- , «“Modern style” και εθνική βιοτεχνία. Αντιλήψεις του Νικόλαου Επισκοπόπουλου για τη νεοτερικότητα», στο: *Η νεοτερικότητα στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19ου και του 20ού αιώνα. Πρακτικά ΙΒ' Επιστημονικής Συνάντησης του Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ., Θεσσαλονίκη, 27-29 Μαρτίου 2009*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ. (Τμήμα Φιλολογίας), τχ. 12, 2010, σ. 213-229.
- , *Το διακείμενο του αισθητισμού στην ποιητική του Κ. Π. Καβάφη*, εκδ. Α^{φών} Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2013.
- Βαγενάς Ν., *Η ειρωνική γλώσσα· κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα ³2004.
- , *Κινούμενος στόχος· κριτικά κείμενα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011.
- , *Ο ποιητής και ο χορευτής· μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα ⁷1996.
- Barclay C. P., *Heroes of Peace: The Royal Humane Society and the Award of Medals in Britain (1774-1914)*, διδακτορική διατριβή, Department of History, University of York, York 2009.

- Βαρελάς Λ. (επιμ.), *Ελληνικά Γράμματα (1927-1930)* [ευρετήριο], εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995.
- , *Η αντιμετώπιση λογοτεχνικών και πνευματικών κινήσεων στην ελληνική επαρχία (1929-1940): θέματα ιστορίας και βιβλιογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1997.
- , «Η κρυμμένη ουρά της φιλολογικής διαμάχης Μητσάκη - Ξενόπουλου (1891)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 29, Άνοιξη 2011, σ. 22-28.
- , «Η συμμετοχή του Νίκου Παππά στην κίνηση για την αφύπνιση της επαρχίας», περ. *Τρικαλινά*, τμ. 29, 2009, σ. 75-82.
- , «Καταγραφή των ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* και στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Μέσης Εκπαίδευσης (1930-1983)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 5, Άνοιξη 1999, σ. 13-16.
- , «Κόντρα στο ρεύμα: ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές του αναγνωστικού κοινού», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014), οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ε.Ε.Ν.Σ. (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014), τμ. 4, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2015, σ. 47-59.
- , «Κωμειδύλλιο και ηθογραφία: νεότερα στοιχεία για την ιστορία των όρων», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 10, Φθινόπωρο 2001, σ. 20-21.
- , «Μικρά ξενοπουλικά: i. Η αρχή ενός ωφέλιμου διαλόγου: η απάντηση του Ξενόπουλου στην κριτική του Μητσάκη για τον *Άνθρωπο του Κόσμου*. ii. Ο Ξενόπουλος και το ψευδώνυμο Αίσωπος», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 26, Φθινόπωρο 2009, σ. 24-30.
- , «Οι μεταφραστικές τύχες του Μπερτόλδου και του Μπερτολδίνου στον νεοελληνικό χώρο. Η περίπτωση του Κώστα Καιροφύλα», περ. *Ελληνικά*, τχ. 46, 1996, σ. 83-94.
- , «Το λογοτεχνικό περιοδικό της επαρχίας στον Μεσοπόλεμο (1919-1940): προβληματισμοί και πραγματικότητα», στο: *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (26-27 Μαρτίου 1999), Εταιρεία Σπουδών

- Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σ. 59-85.
- , «Το μεσοπολεμικό επαρχιακό λογοτεχνικό και ημιλογοτεχνικό περιοδικό (1919-1940)», στο: Λ. Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα· ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002), εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 285-295.
- Βαρίκα Ε., *Η εξέγερση των κυριών: η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα (1833-1907)*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2011.
- Βαρουχάκη Β., Βατσάκη Α. (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου 22-24 Ιανουαρίου 2004, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007.
- Beaton R., “Realism and Folklore in Nineteenth-Century Greek Fiction”, περ. *Byzantine and Modern Greek Studies*, τμ. 8, τχ. 1, 1982, σ. 103-122.
- Beaton R., Ricks D. (επιμ.), *The making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*, εκδ. Ashgate Ltd., Farnham 2009.
- Belonis Y., “The Greek National Music School”, στο: Κ. Romanou (επιμ.), *Serbian and Greek Art Music: A Patch to Western Music History*, εκδ. Intellect Books/ The University of Chicago Press, Bristol/Chicago 2009, σ. 125-162.
- Βελουδής Γ., *Γιάννης Ρίτσος· προβλήματα μελέτης του έργου του*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982.
- , *Διονύσιος Σολωμός· ρομαντική ποίηση και ποιητική: οι γερμανικές πηγές*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1989.
- , *Το γράμμα και το πνεύμα· αισθητικά, κριτικά, γραμματολογικά*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004.
- , *Το σύγχρονο λαϊκό μυθιστόρημα*, εκδ. Αντί, Αθήνα 1977.
- , *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1992.
- Βερέμης Θ., *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική (1916-1936)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1977.
- , *Οικονομία και δικτατορία· η συγκυρία 1925-1926*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1982.
- Βερέμης Θ., Δημητρακόπουλος Ο. (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980.

- Bernstein S., Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης*, τμ. 3, μετ.: Μ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Berry D. M., “Introduction: Understanding the Digital Humanities”, στο: D. M. Berry, *Understanding Digital Humanities*, εκδ. Palgrave MacMillan, New York 2012, σ. 1-20.
- Βίττι Μ., *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα ³1991.
- Βλαχοπάνος Γ., «Ρισκάροντας επιχειρηματικά εν καιρώ κρίσης: ο εκδοτικός οίκος Ελευθερουδάκη και το περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ε.Ε.Ν.Σ. (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014), τμ. 3, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2015, σ. 689-704.
- Βογιατζόγλου Α., *Η γένεση των πατέρων· ο Σικελιανός ως διάδοχος των εθνικών ποιητών*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005.
- , «Ψυχάρης-Παλαμάς: μια δύσκολη σχέση», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 129-130, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2003, σ. 56-60.
- Bourdieu P., *Η Διάκριση· κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μετ.: Κ. Καγαμπέλη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα ⁸2008.
- , *Οι κανόνες της τέχνης. Γένεση και Δομή του Λογοτεχνικού Πεδίου*, μετ.: Έ. Γιαννοπούλου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006.
- Bourdieu P., Wacquant L. J. D., *An Invitation to Reflexive Sociology*, εκδ. Chicago University Press, Chicago 1992.
- Βρούτση Ι., «Η ανατρεπτική “ποιητική του Τύπου”: ο Κωνσταντίνος Πωπ και η “επικίνδυνος [ειδολογική] καινοτομία του νεοελληνικού χρονογραφήματος (1848)”», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014)*, ό.π., τμ. 4, σ. 661-687.
- , *Νεοελληνικό χρονογράφημα: η γέννηση και η διαμόρφωση ενός λογοτεχνικού είδους στον κόσμο του Τύπου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Νεοελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2015.
- Burnett P., “Hegemony or Pluralism? The Literary Prize and the Post-Colonial Project in the Caribbean”, περ. *Commonwealth Essays and Studies*, τμ. 16, τχ. 1, Φθινόπωρο 1993, σ. 1-20.

- Γαραντούδης Ε., «Λύρα. Ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως...», Λήμμα: Ανθολογίες – Παλαιότερες Ανθολογίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*, ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/scanned/polemis.html> [τελευταία προσπέλαση: 25/9/2015].
- Carnoy M., *Κράτος και πολιτική θεωρία*, μετ.: Σ. Παπαϊωάννου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1990.
- Carter W., *Figuring the New Deal: Politics and Ideology in Treasury Section of Painting and Sculpture in Washington, D.C., 1934-1943*, διδακτορική διατριβή, History of Art, University College London, London 2008.
- Γεωργίου Χ., *Η συμβολή των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη διαμόρφωση του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2010.
- Chefdebien A. de, Galimard Flavigny B., *La Légion-d'Honneur, un ordre au service de la Nation*, εκδ. Gallimard, Paris 2002.
- Chernilo D., *A Social Theory of the Nation-State. The Political Forms of Modernity Beyond Methodological Nationalism*, εκδ. Routledge, London/New York 2007.
- Chryssanthopoulos M., “Autobiography, fiction, and the nation: the writing subject in Greek during the later nineteenth century”, στο: R. Beaton, D. Ricks (επιμ.), *The Making of Modern Greece*, ό.π., σ. 239-248.
- Γιάκος Δ., *Ιστορία της Ελληνικής Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1991.
- Γιαννουλόπουλος Γ., *Διαβάζοντας τον Μακρυγιάννη· η κατασκευή ενός μύθου από τον Βλαχογιάννη, τον Θεοτοκά, τον Σεφέρη και τον Λορεντζάτο*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003.
- Γιαννουλόπουλος Γ. Ν., *Η ευγενής μας τύφλωσις...· εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Γκότοβος Α., «Ο αντιπολεμικός Βρεττάκος», στο: Π. Παντελεάκης (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τον ποιητή Νικηφόρο Βρεττάκο (Σπάρτη, 18-21 Μαΐου 2001)*, Αρχείο Νικηφόρου Βρεττάκου, Εταιρεία των Φίλων του Μυστρά και της Ιστορίας του, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σπάρτης, Αθήνα 2004, σ. 17-28.

- Γκότση Γ., «Εμψυχες αρχαιότητες: λογοτεχνία και πολιτισμική βιογραφία τον 19^ο αιώνα», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 11, 2012, σ. 51-75.
- , «*Η διεθνοποίηση της Φαντασίας*»: σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες τον 19^ο αιώνα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010.
- , «Ο “αναρχικός” και οι “αρχοντοχωριάτες της σκέψεως”· ο Μιχαήλ Μητσάκης για το γλωσσικό ζήτημα», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 5, 2006, σ. 103-145.
- Γκοφ Ζ. λε, *Οι διανοούμενοι στο Μεσαίωνα*, μετ.: Μ. Παραδέλλη, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2002.
- Γκράμισι Α., *Οι διανοούμενοι*, τμ. 1-2, μετ.: Θ. Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 2005.
- Γκρέκου Α., *Ζωή (1902-1922)*, εκδ. Διάπτων, Αθήνα 1993.
- Clogg R., *Politics and the Academy: Arnold Toynbee and the Koraes Chair*, εκδ. Frank Cass & Co., London 1986.
- Close D. H., *The Metaxas Dictatorship. An international perspective*, εκδ. Centre of Contemporary Greek Studies, King’s College, Occasional Paper, Αρ. 3, London 1990.
- Cohen M., *The Sentimental Education of the Novel*, εκδ. Princeton University Press, Princeton 1999.
- Collins D., *Master of the Game: Competition and Performance in Greek Poetry*, εκδ. Center for Hellenic Studies / Harvard University Press, Cambridge 2005.
- Cooper S., *Radical Politics and Literary Form in 20th Century American Writing*, διδακτορική διατριβή, School of English Literature, Language and Linguistics, Newcastle University, Newcastle 2013.
- Corse S., *Nationalism and literature. The politics of culture in Canada and the United States*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Γουνελάς Χ.-Δ., «Η αναγνώριση της παιδικής επιρροής: μια θεωρητική δέσμευση του Γιάννη Αποστολάκη, όπως φαίνεται στο κριτικό του δοκίμιο *Η ποίηση στη ζωή μας*», στο: *Ώψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας / 5^η Επιστημονική Συνάντηση Αφιερωμένη στον Γιάννη Αποστολάκη - Θεσσαλονίκη, 14-16 Μαΐου 1992*, [Πρακτικά], Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ., Α.Π.Θ. - Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Περίοδ. Β', τχ. Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα Αρ. 5, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 27-36.

“Culture and the Literary Prize Conference papers published”, *Publishing News*, The School of Arts, The Oxford International Centre for Publishing Studies, Oxford Brookes University, Οκτώβριος 2005, επίσημος ιστότοπος: http://publishing.brookes.ac.uk/news/item/culture_and_the_literary_prize_conference_papers_published/ [τελευταία προσπέλαση: 15/2/2013].

Δάλλας Γ., *Η δημιουργική δεκαετία στην ποίηση του Βάρναλη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988.

Dambacher E., *Literatur- und Kulturpreise, 1859-1949. Eine Dokumentation*, εκδ. Deutsches Literaturarchiv, Marbach 1996.

Darnton R., *Censors at Work. How States Shaped Literature*, εκδ. W. W. Norton & Co., New York / London 2014.

Δαφνής Γ., *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων (1923-1940)*, τμ. 1-2, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997.

Deffoux L., “L’Académie Goncourt”, στο: M. Eugène Montfort (επιμ.), *Vingt-cinq ans de littérature française: Tableau de la vie littéraire de 1895 à 1920*, τμ. 2, εκδ. Librairie de France, Paris 1921.

Delcroix S. A., Maeder C. (επιμ.), *Littérature pour la jeunesse et dictature au XXe siècle entre histoire et fiction*, εκδ. Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve 2015.

Δερμεντζόπουλος Χ., *Το ληστρικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα: μύθοι-παραστάσεις-ιδεολογία*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997.

Detering N., “Kriegslyrik im Ersten Weltkrieg-Germanistische Perspektiven”, στο: N. Detering, M. Fischer, A.-M. Gerdes (επιμ.), *Populäre Kriegslyrik im Ersten Weltkrieg*, εκδ. Waxmann, Münster 2013, σ. 9-40.

Δημάδης Κ. Α., *Δικτατορία - πόλεμος και πεζογραφία (1936-1944)*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1991.

———, «Η θεσμοθέτηση των κρατικών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών βραβείων στη δεκαετία του 1930 και οι προϋποθέσεις για την πρώτη απονομή τους κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας», στο: Κ. Pavlikianov (επιμ.), *Τέχνη Γραμματική· Sbornik Izsledvania v Chest na Stoyna Poromanska*, εκδ. Faber, Tarnovo 2005, σ. 13-45.

———, «Παντελής Πρεβελάκης, ο πρωταγωνιστής του πεζογραφικού ιστορισμού (1937-1950)», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 166, τχ. 1828, Δεκέμβριος 2009, σ. 1005-1020 και 1143-1146.

———, *Πεζογραφία και εξουσία στη νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013.

- , «Στράτης Μυριβήλης: το ιδεολογικό πλαίσιο της στροφής του στο λαϊκό ρεαλισμό και στην ενδογενή παράδοση (1933-1934)», στο: Μ. Morfakidis (επιμ.), *Φιλόπατρις. Αφιέρωμα στον Alexis-Eudald Solà*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas / Ε.Ε.Ν.Σ., Granada 2004, σ. 265-291.
- (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ε.Ε.Ν.Σ. (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014), τμ. 1-5, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2015.
- (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τμ. 2, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2011.
- , «Το Αιγαίο ως ιδεολογικός τόπος στην ελληνική πεζογραφία της περιόδου 1922-1949 (συνοπτικές αναφορές στον Άγγελο Τερζάκη και σε ένα αθησαύριστο διήγημα του Ηλία Βενέζη)», στο: Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002), τμ. 1, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 417-425.
- Dimadis K. A., *Liberale schrijvers onder de dictatuur van Metaxas en tijdens de Bezetting (1936-1944)*, διδακτορική διατριβή, Universität Amsterdam, Amsterdam 1990.
- , “The Cultural Policy of the Metaxas Regime (1936-1941)”, στο: G. P. Pefanis (επιμ.), *Η λάμψη του χρήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία. Από την Κρητική Αναγέννηση στην αυγή του 21^{ου} αιώνα*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2014, σ. 161-213.
- , “The Greek Historical Novel from 1830-1922, 1936-1949 and 1974-1996. Its Relation to National Self-awareness”, στο: H. Hokwerda (επιμ.), *Constructions of Greek Past. Identity and Historical Consciousness from Antiquity to the Present*, εκδ. Egbert Forsten, Groningen 2003, σ. 265-269.
- Δημαράς Α. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τμ. 2, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990.
- , «Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου», στο: Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 21-32.

- Dimaras A., “Modernisation and Reaction in Greek Education during the Venizelos Era”, στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos: The trials of statesmanship*, εκδ. Edinburgh University Press, Institute for Neohellenic Research, National Hellenic Research Foundation, Edinburgh 2006, σ. 319-345.
- Δημαράς Κ. Θ., «Ιδεολογήματα στην αφετηρία του ελληνικού πανεπιστημίου», στο: *Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία· ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987), τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν./Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 43-54.
- , *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 2000.
- Δημητρακόπουλος Φ., «Ο Αποστολάκης και η εκλογή του Δελμούζου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης», στο: *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 17-23.
- Dimoula V., “The nation between utopia and art: canonizing Dionysios Solomos as the ‘national poet’ of Greece”, στο: R. Beaton, D. Ricks (επιμ.), *The making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*, ό.π., σ. 201-210.
- Dörner A., Vogt L., *Literatursoziologie. Eine Einführung in zentrale Positionen – von Marx bis Bourdieu, von der System-theorie bis zu den British Cultural Studies*, εκδ. Springer VS, Wiesbaden 2013.
- Ducas S., *La littérature à quel(s) prix? Histoire des prix littéraires*, εκδ. La Découverte, Paris 2013.
- , *La Reconnaissance littéraire. Littérature et prix littéraires: les exemples du Goncourt et du Femina*, διδακτορική διατριβή, Université Paris 7, Paris 1998.
- , “Le prix Femina: la consécration littéraire au féminin”, περ. *Recherches féministes*, τμ. 16, τχ. 1, 2003, σ. 43-95.
- , “Prix littéraires en France: consécration ou désacralisation de l’auteur?”, περ. *ConTEXTES*, τχ. 7, 2010, πηγή: <http://contextes.revues.org/4656> [τελευταία προσπέλαση: 30/8/2015].
- Eisner M. A., *From Warfare State to Welfare State. World War I, Compensatory State Building, and the Limits of the Modern Order*, εκδ. The Pennsylvania State University Press, University Park/Pennsylvania 2000.

- Ελευθέριος Βενιζέλος και πολιτιστική πολιτική, Πρακτικά Συμποσίου (21-22 Νοεμβρίου 2008), Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Αθήνα/Χανιά 2012.
- Emmerich W., “Konsekration und Kanonisierung. Tendenzen der Vergabe von Literaturpreisen in der Bundesrepublik 1950 bis 1989”, στο: D. Bathrick, H. P. Reußer (επιμ.), *Literatur Inter- Und Transmedial, Amsterdamer Beiträge zur Neueren Germanistik*, τμ. 82, εκδ. Rodopi, 2012, σ. 113-132.
- Ενεπεκίδης Π., *Η δόξα και ο Διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης, 1908-1918*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1972.
- English J. F., “Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After the ‘Sociology of Literature’”, περ. *New Literary History*, τμ. 41, τχ. 2, Άνοιξη 2010, σ. ν-xxiii.
- , “The Economics of Cultural Awards”, στο: D. Throsby, V. Ginsberg (επιμ.), *Handbook of Art and Culture*, τμ. 2, εκδ. Elsevier, Handbooks of Economics Series, Oxford 2014, σ. 199-144.
- , *The economy of prestige. Prizes, Awards and the Cultural Value*, εκδ. Harvard University Press, Cambridge 2005.
- , “The Literary Prize Phenomenon in Context”, στο: B. W. Shaffer (επιμ.), *A Companion to the British and Irish Novel, 1945-2000*, εκδ. Blackwell, Oxford 2005, σ. 160-176.
- , “Winning the Culture Game: Prizes, Awards, and the Rules of Art”, περ. *New Literary History*, τμ. 33, τχ. 1, Χειμώνας 2002, σ. 109-135.
- Erickson K. P., *The Brazilian Corporative State and Working Class Politics*, εκδ. University of California Press, Berkeley 1977.
- Escarpit R., *Κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, εκδ. Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1972.
- Ford A., *The Origins of Criticism. Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*, εκδ. Princeton University Press, Princeton/Oxford 2002.
- Z.[ήρας] A., «Σωματεία (λογοτεχνικά)», στο: *ΑΝΑ*, σ. 2139-2140.
- Glomski J., *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons: Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, εκδ. University of Toronto Press, Toronto 2007.
- Goldmann L., *Για μια κοινωνιολογία του μυθιστορήματος*, μετ.: Ε. Βέλτσου, Π. Ρυλμόν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1979.

- , *Cultural Creation in Modern Society*, μετ.: B. Grahl, εκδ. Telos, St. Louis 1976.
- , *Essays on Method in the Sociology of Literature*, μετ.: W. Q. Boelhower, εκδ. Telos, St. Louis 1980.
- , *Towards a Sociology of the Novel*, εκδ. Tavistock, London 1975.
- Goldthorpe J. H. (επιμ.), *Order and Conflict in Capitalism*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1984.
- Haddock B., *Ιστορία της πολιτικής σκέψης από το 1789 μέχρι σήμερα*, μετ.: Β. Φρόσυνος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009.
- Hall J. A., *Η κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, μετ.: Μ. Δ. Τσαούση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990.
- Ηγκλετον Τ., *Ο μαρξισμός και η λογοτεχνική κριτική*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1981.
- Heinich N., *L'épreuve de la grandeur. Prix littéraires et reconnaissance*, εκδ. La Découverte, Paris 1999.
- Hering G., “Aspekte der Kulturpolitik des Metaxas-Regimes (1936-1940)”, στο: R. Lauer, P. Schreiner (επιμ.), *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit. Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission, 28-31/10/1992*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1996, σ. 285-321.
- , *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821-1936)*, μετ.: Θ. Παρασκευόπουλος, τμ. 2, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2006.
- Herminghouse P., Mueller M. (εκδ.), *Gender and Germanness. Cultural Productions of Nation*, εκδ. Berghahn Books, Providence 1997.
- Hiß S., Rona-Tas A., “Wie entstehen Preise? Zur Lösung des Bewertungsproblems auf dem Markt für Ratingurteile strukturierter Finanzprodukte”, περ. *Berliner Journal für Soziologie*, τμ. 21, 2011, σ. 469-494.
- Hobsbawm E., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μετ.: Χ. Νάντρις, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- , *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914-1991)*, μετ.: Β. Καπετανγιάννης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Holton D., «The Cretan Renaissance», στο: του ίδιου (επιμ.), *Literature and Society in Renaissance Crete*, εκδ. Cambridge University Press, New York 2006.
- Holub R. C., *Θεωρία της πρόσληψης: μια κριτική εισαγωγή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

- Hooker M. T., *The military uses of literature. Fiction and the Armed Forces in the Soviet Union*, εκδ. Praeger, Westport 1996.
- Jauß H. R., *Η θεωρία της πρόσληψης· τρία μελετήματα*, μετ.: Μ. Πεχλιβάνος, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ιας} Α.Ε., Αθήνα 1995.
- Jean So R., Long H., “Network Analysis and the Sociology of Modernism”, περ. *boundary 2*, τμ. 40, τχ. 2, Καλοκαίρι 2013, σ. 147-182.
- Jurt J., *Das literarische Feld. Das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, εκδ. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995.
- Καγιαλής Τ., «Δημήτριος Αινιάν», στο: Ν. Βαγενάς (επιμ.), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας· από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τμ. 4, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1996, σ. 116-133.
- , «“Εγώ είμαι ποιητής ιστορικός”· Ο Καβάφης και ο μοντερνισμός», περ. *Ποίηση*, τχ. 12, Φθινόπωρο-Χειμώνας 1998, σ. 77-119.
- , «1938: “Ένα ρίγος φυλετικής αυτοπεποίθησης· η διένεξη γύρω από τον Περικλή Γιαννόπουλο”», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 129-130, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2003, σ. 68-79.
- , *Η επιθυμία για το Μοντέρνο· δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσης στην Ελλάδα του 1930*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- , «Μοντερνισμός και πρωτοπορία: η πολιτική ταυτότητα του “ελληνικού υπερρεαλισμού”», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 39, 1997, σ. 62-68.
- , «Ο Μακρυγιάννης και οι ερμηνευτές του», περ. *Ποίηση*, τχ. 23, Άνοιξη-Καλοκαίρι 2004, σ. 284-295.
- , «Ο Μακρυγιάννης του Σεφέρη», στο: *Μοντερνισμός και ελληνικότητα· κείμενα των Ν. Βαγενά, Τ. Καγιαλή και Μ. Πιερή*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 31-64.
- , «Ο τύπος του λογοτέχνη-παιδαγωγού», περ. *Μνήμων*, τχ. 33, 2013-2014, σ. 270-275.
- , «“Ποιητές άξιοι του έθνους”· στρατηγικές για την εθνικοποίηση της μοντέρνας ποίησης στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο: Α. Καστρινάκη, Α. Πολίτης, Δ. Τζιόβας (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα· προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012, σ. 281-303.

- Kalifa D., Régnier P., Thérenty M.-E., Vaillant A. (επιμ.), *La Civilisation du journal: Histoire culturelle et littéraire de la presse française au XIXe siècle*, εκδ. Nouveau Monde, Paris 2011.
- Καλογιάννης Γ. Χ., *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931): γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985.
- Καμαλάκης Σ. Θ., Βαρβούνης Μ. Γ., *Πατριαρχικά Τάγματα Αριστείας του Αλεξανδρινού Θρόνου*, εκδ. Αγγελάκη, Αθήνα 2010.
- Καραβά Ζ., *Τα ελληνικά κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά για παιδιά και νέους κατά την πρώτη εικοσαετία του 20^{ού} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης-Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2008.
- Karaiskou M., *The Formation of the Modern Greek Short Story (διήγημα): Critical Perspectives and Narrative Practice (1880-1920)*, διδακτορική διατριβή, Department of Byzantine and Modern Greek Studies, King's College, London 2002.
- Καρακατσούλη Α., «Όταν τα βιβλία πουλιούνταν...αλλά δεν αγοράζονταν: η κρίση του βιβλίου τη δεκαετία του 1930», στο: *Οκτώ εισηγήσεις από τη διημερίδα για το ελληνικό βιβλίο στην κρίση (Αθήνα, 10-11/5/2013)*, εκδ. Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2013, σ. 11-18.
- , «Τύπος, εξουσία και παράδοση: η *Revue des Deux Mondes* στον Μεσοπόλεμο», περ. *Μνήμων*, τχ. 23, Ιανουάριος 2001, σ. 297-318.
- Karakatsouli A., «L'élite intellectuelle et ses revues: Rédaction et lectorat de la *Revue des Deux Mondes* et de la *Nea Estia* en Grèce pendant les années Trente», στο: *Cahiers balkaniques, Numéro hors-série: Les élites freccues moderns, XVIIIe-XXe siècles: Identités, modes d'action, representations, XXIIIe Congrès des néohellénistes des Universités francophones (Inalco, Paris, 27-29 Ιούνιος 2013)*, Publications Langues O', 2015, σ. 13-23.
- Καράμπελας Σ., «Η πολιτική κρίση της δεκαετίας του 1930 και ο προσανατολισμός του περιοδικού *Τα Νέα Γράμματα* στη λογοτεχνία», στο: Α. Φωτόπουλος (επιμ.), *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στον Μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, Πρακτικά Συνεδρίου (Πύργος Ηλείας, 14-16 Μαΐου 2010), Πύργος 2012, σ. 112-125.
- , «*Τα Νέα Γράμματα* στην περίοδο της δικτατορίας Μεταξά: στοιχεία της πολιτικής ταυτότητας του περιοδικού», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ' Συνεδρίου της Ε.Ε.Ν.Σ. (Βουκουρέστι, 2-6 Ιουνίου 2006)*, Ε.Ε.Ν.Σ., πηγή: <http://www.eens->

congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=170 [τελευταία προσπέλαση: 20/10/2015].

- , *Το περιοδικό Τα Νέα Γράμματα (1935-1940, 1944-1945)*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.
- Καράογλου Χ. Λ., *Η αθηναϊκή κριτική και ο Καβάφης*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985.
- , *Ο Διόνυσος (1901-1902)*, εκδ. Διάττων, Αθήνα 1992.
- , «Συλλογικές κινήσεις και εκδηλώσεις νέων λογοτεχνών (1914-1924): ελάσσονα θέματα ιστορίας της λογοτεχνίας μας», στο: *Μνήμη Λίνου Πολίτη*, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 209-228.
- , *Το περιοδικό «Μούσα» (1920-1923)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991.
- Kargiotis D., “Internationality and Greek Modernism on the Particularities of the Greek Avant-Garde”, στο: H. F. van den Berg - L. Gluchowska (επιμ.), *Transnationality, Internationalism and Nationhood; European Avant-Garde in the First Half of the Twentieth Century*, εκδ. Peeters, Leuven/Paris/Walpole, MA 2013, σ. 165-182.
- Καρπόζηλου Μ., *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1830-1914): καταγραφή*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987
- , *Τα ελληνικά οικογενειακά-φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1991.
- , «Τερόμενοι και διδασκόμενοι εν ταυτώ: οι Ελληνίδες αναγνώστριες των περιοδικών του 19^{ου} αιώνα», στο: *Μνήμη Παν. Μουλλά: νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από το Διαφωτισμό έως σήμερα*, Πρακτικά της 13^{ης} Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ., Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2013, σ. 469-478.
- , *Τεύχη-αφιέρωματα των ελληνικών περιοδικών (1879-1997)*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1999.
- , *Το παιδί στη χώρα των βιβλίων: συμβολή στη μελέτη των παιδικών αναγνωσμάτων*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2009.
- Karsten A., *Künstler und Kardinäle. Vom Mäzenatentum römischer Kardinalnepoten im 17. Jahrhundert*, διδακτορική διατριβή, εκδ. Böhlau Verlag, Köln 2003.
- Κασκάλη Δ., «Άλκης Θρύλος: μια διαρκής ψευδωνυμική παρενδυσία», στο: Β. Κοντογιάννη (επιμ.), *Λόγος γυναικών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κομοτηνή, 26-

- 27 Μαΐου 2006), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2008, σ. 521-534.
- Kaster R. A., “The ‘Wandering Poet’ and the Governor”, περ. *Phoenix*, τμ. 37, τχ. 2, Καλοκαίρι 1983, σ. 152-158.
- Καστρινάκη Α., «“Με κομμένα τα μαλλιά”· η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η γυναικεία χειραφέτηση», περ. *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 9, 1998, σ. 133-143.
- , «“Ο ποιητής είν’ ο μεγάλος πατριώτης!”· η ήττα του ’97 και η ανάδυση μιας νέας καλλιτεχνικής συνείδησης», στο: *Ο πόλεμος του 1897*, Πρακτικά Συνεδρίου (4-5 Δεκεμβρίου 1997), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1999, σ. 193-214.
- , «Ο Χαμσουνικός πυρετός και οι υποτροπές του», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ’ Συνεδρίου Ε.Ε.Ν.Σ. (Βουκουρέστι, 2-6 Ιουνίου 2006)*, Ε.Ε.Ν.Σ., πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=163 [τελευταία προσπέλαση: 6/7/2015].
- Καστρινάκη Α., Πολίτης Α., Τζιόβας Δ. (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα· προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012.
- Κατσιγιάννη Ά., «Μορφικές μεταρρυθμίσεις στην ελληνική ποίηση του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα», περ. *Παλίμψηστον*, τχ. 5, Δεκέμβριος 1987, σ. 159-184.
- , *Το πεζό ποίημα στη νεοελληνική γραμματεία· γενεαλογία, διαμόρφωση και εξέλιξη του είδους (από τις αρχές ως το 1930)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2001.
- Κατσίκη-Γκίβαλου Ά., «19^{ος} αι.: από τη λογοτεχνία για μεγάλους στην παιδική λογοτεχνία», περ. *Διαβάζω*, τχ. 242, 27/6/1990, σ. 162-166.
- , «Λογοτεχνία για παιδιά: από τον ηθικό λόγο και τη διδαχή στην τέρψη της ανάγνωσης», περ. *Περίπλους*, Περίοδ. Β’, Έτος 16, τχ. 49, 2000, σ. 37-47.
- , «Τα “Τραγουδάκια για παιδιά” του Αλέξανδρου Πάλλη», στο: *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τμ. 5, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 1990, σ. 18-34.

- Καφετζάκη Τ., «Γυναικεία αμφισβήτηση και κομμουνιστική στράτευση. Εργαζόμενες γυναίκες σε μεσοπολεμικά πεζογραφήματα και άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη», περ. *Μνήμων*, τχ. 25, Ιανουάριος 2003, σ. 53-57.
- Καψάλης Α. Γ., Χαραλάμπους Δ. Φ., *Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.
- Kayalis T., Natsina A. (επιμ.), *Teaching Literature at a Distance: Open, Online and Blended Learning*, εκδ. Continuum, London 2010.
- Κελεπούρη Μ. Σ., *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2006.
- Keshen J. A., *Propaganda and Censorship during Canada's Great War*, εκδ. The University of Alberta Press, Edmonton 1996.
- Κεχαγιόγλου Γ., «Ένας Οθωμανός Αίσωπος στην αυλή των Μαυροκορδάτων και του Όθωνα: Οι πρώτες σωζόμενες ελληνικές μεταφράσεις του *Νασρεντίν Χότζα*», περ. *Μολυβδοκοκδυλοπελεκητής*, τμ. 4, 1993, 7-41.
- , «*Χίλιες και Μία Νύχτες*: σταθμοί στις τύχες του έργου και η μετάφραση του Κώστα Τρικογλίδη», περ. *Διαβάζω*, τμ. 6, τχ. 33, Ιούλιος 1980, σ. 42-59.
- Kingsbury C. M., *For Home and Country. World War I Propaganda on the Home Front*, εκδ. University of Nebraska Press, Lincoln/London 2010.
- Kitromilides P. M. (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, εκδ. Edinburgh University Press, Institute for Neohellenic Research-National Hellenic Research Foundation, Edinburgh 2006.
- , “Venizelos’ Intellectual Projects and Cultural Interests”, στο: του ίδιου (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, ό.π., σ. 377-388.
- Kofas J. V., *Authoritarianism in Greece: the Metaxas Regime*, εκδ. Columbia University Press, New York 1983.
- Κόκκινος Γ., *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα: η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα χ.χ.
- Κομνινού Ν., *Το βραβευμένο ελληνικό εφηβικό μυθιστόρημα (1985-2004)*, διδακτορική διατριβή, Department of Modern Greek, University of Sydney, Sydney 2006.

- Köroğlu E., *Ottoman Propaganda and Turkish Identity. Literature in Turkey During World War I*, εκδ. I. B. Tauris & Co. Ltd., New York 2007.
- Κορούλη Α., «Μετά την ηθογραφία: οι νέες κατευθύνσεις της μεσοπολεμικής διηγηματογραφίας (1920-1940)», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις...*, ό.π., τμ. 5, σ. 723-742.
- Κοτζιά Ε., *Ιδέες και αισθητική· μεσοπολεμικοί και μεταπολεμικοί πεζογράφοι, 1930-1974*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006.
- Κουζέλη Λ., «Η άγνωστη ιστορία των Κρατικών Βραβείων», εφ. *Το Βήμα*, 29/4/2012, πηγή: <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=455033> [τελευταία προσπέλαση: 15/7/2015].
- , «Κρατικά Βραβεία Ελλάδας», Παράρτημα: «Βραβεία (λογοτεχνικά)», στο: *ΑΝΑ*, σ. 2423-2424.
- Κουλούρη Χ., *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1995.
- Κουντουρά Λ., *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884-1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.
- Κουρκουρής Ν., *Ελληνικός προσκοπισμός (1910-1935): Ελευθέριος Βενιζέλος*, τμ. 1-4, εκδ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2010.
- Κούσουλας Α. (επιμ.), *Γ. Σεφέρης, Κ. Τσάτσος, Ένας διάλογος για την ποίηση*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975.
- Kydros D., Anastasiadis A., “Social network analysis in literature. The case of *The Great Eastern* by A. Embirikos”, στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ε.Ε.Ν.Σ. (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014), τμ. 4, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα 2015, σ. 691-702.
- Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Ειδήσεις για τη συντεχνία των ζωγράφων του Χάνδακα τον 16^ο αιώνα», στο: *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τμ. 2, Αθήνα 1981, σ. 123-145.
- Κωστίου Κ., *Η ποιητική της ανατροπής: σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ στο αφηγηματικό έργο του Γιάννη Σκαρίμπα*, διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1995.

- , «Ο Σκαρίμπας της φυγής και της περιπλάνησης: η μαρτυρία του πεζογραφικού του έργου», περ. *Λέξη*, τχ. 68, Οκτώβριος 1987, σ. 771-779.
- Κωστίου Κ., Φαλαγκάς Ν. (επιμ.), *Το ελληνικόν διήγημα: η Ανθολογία του Κωνστ. Φ. Σκόκου*, τμ. 1, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014.
- Λαδογιάννη Γ., *Επί σκηνής ο λόγος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
- , «Η λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο. Απομυθοποιήσεις και αποσιωπήσεις. Το μυθιστόρημα του Θράσου Καστανάκη», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014)*, ό.π., τμ. 3, σ. 275-287.
- , *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον Μεσοπόλεμο: η παρέμβαση του περιοδικού «Ιδέα»*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
- , *Το παιδικό θέατρο στην Ελλάδα: ιστορία και κείμενα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Λαμπρόπουλος Α., *Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί*, διδακτορική διατριβή, Τομέας III Αρχιτεκτονική Γλώσσα - Επικοινωνία και Σχεδιασμός, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2011.
- Leitgeb H., *Der ausgezeichnete Autor. Städtische Literaturpreise und Kulturpolitik in Deutschland, 1926-1971*, εκδ. de Gruyter, Berlin 1994.
- Λεμονίδου Ε., «Η γαλλική κοινή γνώμη σε σχέση με την Ελλάδα κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο: ανάμεσα σε λογοκρισία και προπαγάνδα», στο: *Πρακτικά του 25^{ου} Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 427-238.
- , «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η οργάνωση της ελληνικής προπαγάνδας στο εξωτερικό: 1912-1920», στο: Ε. Καψωμένος (επιμ.), *Πεπραγμένα 10^{ου} Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τμ. Γ2, εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Χανιά 2011, σ. 135-148.
- Lemonidou E., “La politique britannique en Grèce Durant l’année 1916”, στο: H. Daniels, N. Collée-Bak (επιμ.), *1916. La Grande-Bretagne en guerre*, εκδ. Presses Universitaires de Nancy, Nancy 2007, σ. 45-61.
- , “Propaganda and mobilizations in Greece during the First World War”, στο: T. Paddock (επιμ.), *World War I and propaganda*, εκδ. Brill, Leiden/Boston 2014, σ. 273-291.

- Λεονταρίτης Γ. Β., *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Λιάκος Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου· το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*, εκδ. Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993.
- Lilly Macrakis A., “Venizelos’ Early Life and Political Career in Crete, 1864-1910”, στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos: The trials of statesmanship*, ό.π., σ. 37-83.
- Λιναρδάτος Σ., *Η 4^η Αυγούστου*, εκδ. Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Αθήνα 1967.
- Löwenthal L., “On Sociology of Literature”, στο: S. E. Bronner, D. MacKay Kellner (επιμ.), *Critical Theory and Society. A reader*, μετ.: S. Hoppmann-Löwenthal, εκδ. Routledge, London 1989, σ. 40-51 [= “Zur gesellschaftlichen Lage der Literatur” στο: *Zeitschrift für Sozialforschung*, τμ. 1, εκδ. Institut für Sozialforschung, Frankfurt a. M. / C. L. Hirschfeld, Leipzig 1932, σ. 85-102].
- Λυκούργου Ν., *Στράτης Μυριβήλης: η εξέλιξή του μέσω της αναλυτικής βιβλιογράφησης των έργων του (1909-1969)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2003.
- Λυκούργου-Μιχαήλ Ν., «Τέσσερα γράμματα του Ξενοπούλου στον Πάλλη», στο: *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη, χ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 283-296.
- Lytelton A., *The Seizure of Power. Fascism in Italy, 1919-1929*, εκδ. Routledge, London/New York ³2004.
- Mack E., *Manufacturing Modern Japanese Literature: Publishing, Prizes, and the Ascription of Literary Value*, εκδ. Duke University Press, Durham / London 2010.
- Mackridge P., *Language and National Identity in Greece (1766-1976)*, εκδ. Oxford University Press, Oxford/New York 2009.
- , “The myth of Asia Minor in Greek Fiction”, στο: R. Hirschon (επιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, εκδ. Berghahn, Oxford 2003, σ. 235-245.
- , “The Two-Fold Nostalgia: Lost Homeland and Lost Time in the Work of G. Theotokas, E. Venezis and K. Politis”, περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τχ. 4, 1986, σ. 75-83.

- , “The textualization of Place in Greek Fiction, 1883-1903”, περ. *Journal of Mediterranean Studies*, τμ. 2, τχ. 2, 1992, σ. 148-168.
- Μαθιουδάκη Μ., *Οι τιμοκατάλογοι των ελληνικών βιβλιοπωλείων· μαρτυρίες για την ιστορία των ελληνικών αναγνωσμάτων στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2001.
- Μαλακτάρη-Παπακώστα Μ., *Ο Γεώργιος Δροσίνης πέραν της λογοτεχνίας*, εκδ. Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 2006.
- Μάλαμα Α. Γ., *Μνημειακή ζωγραφική στην Αθήνα του 19^{ου} αι.*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005.
- Μαλέσης Δ., «Το παλαιοημερολογιτικό ζήτημα (1924-1952)· όψεις της πολιτικής και πολιτισμικής σύγκρουσης στο Μεσοπόλεμο και στη μεταπολεμική περίοδο», περ. *Μνήμων*, τχ. 22, Ιανουάριος 2000, σ. 135-169.
- Μαργαρίτης Γ., «Οι περιπέτειες του θανάτου: 1912-1920», περ. *Μνήμων*, τχ. 12, Ιούνιος 1989, σ. 89-116.
- Μαρκέτος Σ., «Η ελληνική Αριστερά», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 125-153.
- , *Πώς φίλησα τον Μουσσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τμ. 1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Ματθαίου Σ., «Στ. Α. Κουμανούδης - Αλ. Ρ. Ραγκαβής· μία συγκριτική προσέγγιση», περ. *Μνήμων*, τχ. 28, 2006-2007, σ. 169-208.
- Ματθιόπουλος Ε. Δ., *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Μπιεννάλε της Βενετίας (1934-1940)*, διδακτορική διατριβή, τμ. 2, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1996.
- , *Η τέχνη περοφουεί εν οδύνη· η πρόσληψη του νεορομαντισμού στο πεδίο της ιδεολογίας, της θεωρίας της τέχνης και της τεχνοκριτικής στην Ελλάδα*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2005.
- Μαυρογορδάτος Γ., Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992.

- Mavrogordatos G. T., *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece (1922-1936)*, εκδ. University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 1983.
- Μαχαίρα Ε., *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου· φωτογραφίες*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987.
- Mazower M., *Greece and the Inter-War Economic Crisis*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1991.
- McLeod J., “The English Honours System in Princely India (1925-1947)”, περ. *Journal of the Royal Asiatic Society*, Σειρά Γ', τμ. 4, τχ. 2, Ιούλιος 1994, σ. 237-249.
- Μικέ Μ., *Έρωσ (αντ)εθνικός· ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007.
- , *Μέλπω Αζιώτη. Κριτικές περιπλανήσεις*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996.
- Mirambel A., «Ο Θράσος Καστανάκης και το ελληνικό μυθιστόρημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 36, τχ. 838, 1/6/1962, σ. 816-821.
- Μιχαηλίδης Γ., «Άνθηση και κρίση του βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», περ. *Κονδυλοφόρος*, τμ. 13, 2014, σ. 207-235.
- Moretti F., *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*, εκδ. Verso, London/New York 2005.
- , *Distant Reading*, εκδ. Verso, London/New York 2013.
- , *The Bourgeois. Between History and Literature*, εκδ. Verso, London/New York 2013.
- Morris C. W., *An Essay on the Modern State*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Moser D., “Feldspieler und Spielfelder. Vom Gewinnen und Verlieren beim Ingeborg-Bachmann-Wettbewerb”, στο: M. Joch, Y.-G. Mix, N. C. Wolf (επιμ.), *Mediale Erregungen? Autonomie und Aufmerksamkeit im Literatur- und Kulturbetrieb der Gegenwart*, εκδ. Max Niemeyer, Tübingen 2009, σ. 189-203.
- , *Der Ingeborg-Bachmann-Preis*, εκδ. Böhlau, Wien 2004.
- Μοσχονάς Σ., *Καλλιτεχνικά σωματεία και ομάδες τέχνης στην Ελλάδα κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα: η σημασία και η προσφορά τους*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α, Αθήνα 2010.
- Μοσχόπουλος Γ. Ν., *Από την παλινόρθωση στη βασιλο-μεταξική δικτατορία (1935-1940)· φως στα παρασκήνια*, εκδ. Χριστάκης, Αθήνα 1999.

- Μουδόπουλος Σ. Ν., *Ο Νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος*, εκδ. Α. Ν. Σάκουλας, Αθήνα 1987.
- Μουζέλης Ν., «Οικονομία και κράτος την εποχή του Βενιζέλου», στο: Θ. Βερέμης, Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, ό.π., σ. 9-19.
- Μουλλάς Π., «Εισαγωγή», στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία: από τον πρώτο έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τμ. 1, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 17-157.
- , *Ο χώρος του εφήμερου*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2007.
- , «Ποίηση και ιδεολογία: οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)», στο: *Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία: ιστορική διάσταση και προοπτικές*, ό.π., σ. 593-601.
- , *Ρήξεις και συνέχειες: μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993.
- Moullas P., *Les Concours Poétiques de l'Université d'Athènes (1851-1877)*, εκδ. Archives Historiques de la Jeunesse Grecque, Secrétariat Général à la Jeunesse, Αθήνα 1989.
- Μουσμούτης Δ. Ν., *Ο Ξερόπουλος, το Αριστείον, η απεργία και οι Φοιτηταί*, εκδ. Τρίμορφο, Ζάκυνθος 2006.
- Μπαρμπάκη Μ., *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2009.
- Μπενάκης Θ., «Σοσιαλιστές και εξωτερική πολιτική. Ο Νικόλαος Γιαννιός και το υπόμνημα στο διεθνές σοσιαλιστικό γραφείο (1918)», περ. *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, τχ. 39-40, Άνοιξη-Χειμώνας 1996, σ. 73-89.
- Μπουμπουλίδης Φ. Κ., *Το Ταξίδι στο Παρίσι του Γ. Δροσίνη: ανέκδοτες επιστολές*, εκδ. Σύλλογος «Οι Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνη», Αθήνα 2001.
- Μποχώτης Α., *Η ριζοσπαστική δεξιά: αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα (1864-1911)*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- Μπρέγιαννη Α., «Κατασκευές και μύθοι της μεταξικής δικτατορίας», περ. *Ιστορικά*, τμ. 16, τχ. 30, Ιούνιος 1999, σ. 171-198.
- Mullen J., “Propaganda and Dissent in British Popular Song during the Great War”, *Revue Interdisciplinaire “Textes & Contextes”*, τχ. 6, 6/12/2011, πηγή: <http://revuesshs.u-bourgogne.fr/textes&contextes/document.php?id=1478> [τελευταία προσπέλαση: 10/8/2015].

- , *The Show Must Go On! Popular Song in Britain During the First World War*, εκδ. Ashgate Publishing Group, Farnham/Burlington 2015.
- Μωραϊτίνης Γ. Τ., *Η «απρέπεια» της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στον Τίμο Μωραϊτίνη, χ.ε.*, 2011.
- Nelson B., *The Making of the Modern State: A Theoretical Evolution*, εκδ. Palgrave Macmillan, New York κ.ά., 2006.
- Nelson J. K., Zeckhauser R. J., *The Patron's Payoff. Conspicuous Commissions in Italian Renaissance Art*, εκδ. Princeton University Press, Princeton 2008.
- Νιάρος Σ., *Πλάτων Ροδοκανάκης. Έρευνα και επανεκτίμηση*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.
- , «Τα νέα ερευνητικά δεδομένα για τον Πλάτωνα Ροδοκανάκη», στο: *Νέοι ερευνητές φιλόλογοι-ιστορικοί της τέχνης*, [Πρακτικά Συνεδρίου, 27/11/2008], εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα, χ.χ., σ. 75-88.
- Νικολοπούλου Μ., «Το δικαίωμα στη δημόσια σφαίρα: Ο θεσμικός ρόλος των γυναικών στα λογοτεχνικά περιοδικά στην περίοδο 1909-1922», στο: Β. Κοντογιάννη (επιμ.), *Λόγος γυναικών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κομοτηνή, 26-27 Μαΐου 2006), ό.π., σ. 99-116.
- Nooy W. de, “Gentlemen of the Jury...: The Features of Experts Awarding Literary Prizes”, περ. *Poetics*, τμ. 17, τχ. 6, Δεκέμβριος 1988, σ. 531-545.
- , “Literary Prizes: Their Role in the Making of Children's Literature”, περ. *Poetics*, τμ. 18, τχ. 1-2, Απρίλιος 1989, σ. 199-213.
- Norris S., *'Simply the Best (Better than All the Rest?)': an investigation into the Booker Prize, 1980-1989, with particular regard to the general rise in business sponsorship of literary awards during the Eighties, and the likely effects of the Booker on fiction*, διδακτορική διατριβή, Department of English Literature, University of Glasgow, [Glasgow] 1995.
- , “The Booker Prize: A Bourdieusian Perspective”, περ. *Journal for Cultural Research*, τμ. 10, τχ. 2, 2006, σ. 139-158.
- Νούτσος Π., «Η σοσιαλιστική σκέψη από την επίκληση του Ρήγα στην ενηλικίωση του ΚΚΕ», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τμ. 6, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 255-266.

- (επιμ.), *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 έως το 1974*, τμ. 1, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 21995.
- , *Νίκος Γιαννιός*, εκδ. Τυπωθήτω/Γ. Δαρδανός, Αθήνα 1997.
- , «Ψυχάρης: “Διανοούμενοι” και “Δημοτικισμός”», στο: Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (επιμ.), *Ο Ψυχάρης και η εποχή του· ζητήματα γλώσσας, λογοτεχνίας και πολιτισμού*, Πρακτικά ΙΑ' Επιστημονικής Συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ., εκδ. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005, σ. 563-573.
- Ντελόπουλος Κ., *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1995.
- Ντουλιά Χ., «Α. Εμπειρικός-Ε. Ά. Πόε: μια συνάντηση», περ. *Διαβάζω*, τχ. 352, Μάιος 1995, σ. 184-194.
- , «Αρχαιότητα και πολιτική σάτιρα στον Μεσοπόλεμο», στο: Σ. Κακλαμάνης, Μ. Πασχάλης (επιμ.), *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 9-10 Νοεμβρίου 2001), εκδ. Στιγμή, Αθήνα 2004, σ. 243-254.
- , *Κ. Γ. Καρυωτάκης· η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- , «Κώστας Βάρναλης-Κωστής Παλαμάς· οι σταθμοί μιας μακρόχρονης σχέσης», εφ. *Κυριακάτικη Αυγή*, 23/11/2003, σ. 24-26.
- , *Λογοτεχνία και πολιτική· τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996.
- , «Μια ξεχασμένη συζήτηση για τη γλώσσα πάνω σε μια ιδέα του Γ. Σεφέρη», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 19-20, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1986, σ. 80-89.
- , «Μια συμβολική σχέση: Γ. Σεφέρης - Ε. Α. Πόε», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 9/6/2000, σ. 26-27.
- , «Ο Παλαμάς και τα Σατιρικά γυμνάσματα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1771, Οκτώβριος 2004, σ. 468-483.
- , «Ο Πέτρος Πικρός ως θεατρικός κριτικός: 1924-1931», στο: Α. Γλυτζουρή, Κ. Γεωργιάδη (επιμ.), *Παράδοση και εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό θέατρο· από τις απαρχές ως τη μεταπολεμική εποχή*, Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών (Ρέθυμνο 23-26 Οκτωβρίου 2008) /

- Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σ. 579-589.
- , «Όψεις της κριτικής στο Μεσοπόλεμο: η στροφή προς το μυθιστόρημα», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 146, τχ. 1718, Δεκέμβριος 1999, σ. 654-669.
- , «Περί Αληθισμού», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 33-34, Ιούλιος-Αύγουστος 1987 σ. 66-69.
- , «Περικλής Γιαννόπουλος: από τον ευρωπαϊκό αισθητισμό στην ελληνοκεντρική αισθητική», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Καλοκαιρινός, Δ. Πολυχρονάκης (επιμ.), *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη (Ρέθυμνο, 12-14 Απριλίου 2013), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015, σ. 761-785.
- , *Πέτρος Πικρός· τα όρια και η υπέρβαση του νατουραλισμού*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2006.
- Ξιφαράς Δ. Χ., «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Α'», περ. *Θέσεις*, τχ. 53, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995, πηγή: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=516&Itemid=29 [τελευταία προσπέλαση: 5/5/2015].
- Orel H., *Popular fiction in England (1914-1918)*, εκδ. University Press of Kentucky, Kentucky 1992.
- Παγανός Γ. Δ., «Θράσος Καστανάκης», στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία· από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τμ. 4, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 376.
- Paddock R. E. (επιμ.), *A Call to Arms: Propaganda, Public Opinion, and Newspapers in the Great War*, εκδ. Praeger, Westport 2004.
- Πανοπούλου Α., «Χρόνος εργασίας και ελεύθερος χρόνος των επαγγελματιών του Χάνδακα την Ύστερη Βενετική Περίοδο», περ. *Βυζαντινά Σύμμικτα*, τμ. 16, 2003, σ. 115-131.
- Παπαδημητρίου Δ. Ι., *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων· η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2006.
- , *Ο Τύπος και ο Διχασμός (1914-1917)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1990.
- Παπαδοπούλου Ε., «Νεοκλασικισμός και εθνικιστική ιδεολογία· συμβολισμοί στις μορφές δημόσιας κοσμικής τέχνης της νεοκλασικής Αθήνας και διαμόρφωση της εθνικής

- ταυτότητας», *Επετηρίδα 2008-2009 του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2010, σ. 134-156.
- Παπαθανασίου Χ., *Τα αναγνωστικά βιβλία του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (1939-1941)*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011.
- Παπαθεοδώρου Γ., «Η αμαρτωλή Ιωάννα και το σκάνδαλο της γραφής: η ρητορική φαντασία του Εμμ. Ροΐδη», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1772, Νοέμβριος 2004, σ. 600-648,
- , «Η γνώση των ηδονών: ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946)», περ. *Ποίηση*, τχ. 24, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, σ. 215-256.
- , «Λογοτεχνία και ιδεολογία», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 117-118, Απρίλιος-Ιούνιος 2002, σ. 26-31.
- , *Ρομαντικά Πεπρωμένα: ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.
- Παπακώστας Γ., *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- Παππάς Φ., «Νεοελληνική ιστοτοπογραφία ή τα ψηφιακά εργαλεία του νεοελληνιστή», περ. *Κονδυλοφόρος*, τχ. 7, 2008, σ. 207-208.
- , «‘Προς βιοπορισμόν’: ο μεταφραστικός κόσμος του Παπαδιαμάντη», στο: *Πρακτικά Τρίτου Συνεδρίου της Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2013, σ. 329-345.
- Παρασκευόπουλος Φ., *Η πολιτική δραστηριότητα του Γίωνα Δραγούμη, 1915-1920*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2005.
- Πάσχος Γ., *Κράτος δικαίου και πολιτική: πολιτειολογικές θεωρίες (1900-1940)*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991.
- Πατερίδου Γ., *‘Για νάρθω σ’ άλλη ξενιτιά’: αφηγήσεις του τόπου στην πεζογραφία της Γενιάς του 1880*, εκδ. Orportuna, Πάτρα 2012.
- , «Ο πρώιμος μοντερνισμός και η περίπτωση του Θράσου Καστανάκη», στο: *Η νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19^{ου} και του 20^{ού} αιώνα...*, ό.π., σ. 373-390.

- Pateridou G., “L’emergence de l’intellectuel en tant que réformateur politique et culturel: l’exemple de Jean Psichari (1854-1929)”, περ. *Rives méditerranéennes*, τχ. 50, 2015, σ. 41-50.
- Πάτσιου Β., *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922): το πρότυπο και η συγκρότησή του*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987.
- , *Ηγησώ (1907-1908): ποιητική έκδοση (1913-1914)*, εκδ. Διάττων, Αθήνα 1992.
- , «Ουρανία Πολυκανδριώτη, *Η διάπλαση των Ελλήνων. Αριστοτέλης Π. Κουρτιδής (1858-1928)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-48 / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-123, Αθήνα 2011, 430 σ.», περ. *Μνήμων*, τχ. 33, 2013-2014, σ. 265-270.
- Παυλίδου Ε., *Σχολείο και ΕΟΝ: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεώτερης Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2007.
- Paxton R. O., *Η ανατομία του φασισμού*, μετ.: Κ. Χαλμούκου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2006.
- Pekkarinen J., Pohjola M., Rowthorn B. (επιμ.), *Social Corporatism: A Superior Economic System?*, εκδ. Clarendon Press, Oxford 1992.
- Percy O., “GGs and Gillers and Griffins, Oh My!”, στο: M. Carrière, J. White, *Transplanter le Canada: Semailles / Transplanting Canada: Seedlings*, εκδ. Canadian Literature Centre, Edmonton 2010, σ. 138-144.
- Πετράκη Μ., *Ο μύθος του Μεταξά: δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, μετ.: Μ. Μοίρα, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2006.
- Πετράκου Κ., Μουσμιάτης Δ. Ν., *Ο Σταθάτειος Δραματικός Διαγωνισμός της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων*, εκδ. Ergo / Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2008.
- Πετράκου Κ., *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί (1870-1925)*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
- Petrakou K., “Drama Competitions in Greece from 1851 to 1950”, περ. *Journal of Modern Greek Studies*, τμ. 25, τχ. 2, Οκτώβριος 2007, σ. 225-242.
- Πεχλιβάνος Μ., *Από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες Πολιτείες: η στίξη της ανάγνωσης*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008.

- , *Εκδοχές νεωτερικότητας στην κοινωνία του Γένους: Νικόλαος Μαυροκορδάτος - Ιώσηπος Μοισιόδαξ - Αδαμάντιος Κοραής*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας-Φιλοσοφική Σχολή / Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1999.
- , «Οι εποχές της αισθητικής νεωτερικότητας στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ονομάτων επίσκεψις», στο: *Η νεωτερικότητα στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19^{ου} και 20^{ού} αιώνα*, Πρακτικά της 12^{ης} επιστημονικής συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 27-29 Μαρτίου 2009), Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής / Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2010, σ. 65-78.
- Pietrzykowski M., *Winning, Losing, and Changing the Rules: The Rhetoric of Poetry Contests and Competition*, διδακτορική διατριβή, Georgia State University, Georgia 2007, προσβάσιμο στην ιστοσελίδα: http://scholarworks.gsu.edu/english_diss/21/ [τελευταία ανάκτηση: 1/3/2016].
- Πολατίδου Ά., *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1917): Ευρετήρια για τα λογοτεχνικά κείμενα της περιόδου*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας-Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2004.
- Πολίτης Α., «Εθνικοί ποιητές», στο: Δ. Ι. Παπαδημητρίου, Σ. Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας: κείμενα αφιερωμένα στον Γιάνη Γιανουλόπουλο* [sic], εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2012, σ. 227-244.
- , «Λογιοσύνη και λογοτεχνία: όρια και επικαλύψεις στον αιώνα της παλιγγενεσίας», στο: *Τα όρια των ειδών στην τέχνη σήμερα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 31 Μαρτίου-1 Απριλίου 2006, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2009, σ. 221-242.
- , «Ποιητικές Ανθολογίες 1830-1930· ανιχνεύοντας τη γραπτή παράδοση», στο: Χ. Λ. Καραόγλου (επιμ.), *Μνήμη Ελένης Τσαντσάνογλου. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Ζ' Επιστημονικής Συνάντησης, χ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 405-429.
- , «Τεχνητές διαχρονίες και αναγκαστικά ζεύγη· σημειώσεις για τις στρατηγικές της επανακυκλοφορίας βιβλίων κατά τον Μεσοπόλεμο», περ. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής*, τχ. 7, 2000, σ. 169-179.
- Πολυκανδριώτη Ο., *Η διάπλαση των Ελλήνων· Αριστοτέλης Κουρτίδης (1858-1928)*, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2011.

- Πολυχρονά Μ., «Οι αλήτες του Κνουτ Χάμσουν και οι συνοδοιπόροι τους στην πεζογραφία του Μεσοπολέμου», στο: *[Ηλεκτρονικά πρακτικά] Γ' Συνεδρίου Ε.Ε.Ν.Σ.*, ό.π., πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=164#_ftn26 [τελευταία προσπέλαση: 9/7/2015].
- Ποσάντζη Β., «Η μαχόμενη δημοτικίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη και η σχέση της με τον εθνικοσοσιαλισμό. Συνέχεια ή ρήξη; Η αλληλογραφία με τον Στρατή Δούκα», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014)*, ό.π., τμ. 4, σ. 475-488.
- Ποταμιάνος Ν., *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες (1880-1925)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας / Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2011.
- , «Η ριζοσπαστική δεξιά και το αγροτικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ού} αιώνα: η περίπτωση του Χρηστοβασίλη και της Εταιρείας “Ελληνισμός”», περ. *Μνήμων*, τχ. 26, 2004, σ. 133-155.
- Potamianos N., “From the People to a Class: The Petite Bourgeoisie of Athens (1901-1923)”, στο: Α. Lyberatos (επιμ.), *Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean Cities, 1900-1923*, εκδ. Crete University Press, Ηράκλειο 2013, σ. 133-145.
- Rees C. J. van, “Advances in the Empirical Sociology of Literature and the Arts: the Institutional Approach”, περ. *Poetics*, τμ. 12, τχ. 4-5, Νοέμβριος 1983, σ. 285-310.
- , “Empirical Sociology of Cultural Productions”, περ. *Poetics*, τμ. 14, τχ. 1-2, Απρίλιος 1985, σ. 5-11
- , “How a Literary Work Becomes a Masterpiece: on the Threefold Selection Practiced by Literary Criticism”, περ. *Poetics*, τμ. 12, τχ. 4-5, Νοέμβριος 1983, σ. 297-417.
- , “The Institutional Foundation of a Critic’s Connoisseurship”, περ. *Poetics*, τμ. 18, τχ. 1-2, Απρίλιος 1989, σ. 179-198.
- Rentzou E., *La Littérature malgré elle; le Surréalisme et la transformation du littéraire*, εκδ. Peeters, Louvain-la-Neuve 2011.
- , *Surréalisme et littérature: une comparaison entre le surréalisme grec et français*, διδακτορική διατριβή, Paris IV/Sorbonne, Paris 2002.

- Reuveni G., *Reading Germany. Literature and Consumer Culture in Germany before 1933*, μετ.: R. Morris, εκδ. Berghahn Books, New York/Oxford 2006.
- Richard T., *Consuming Fictions: The Booker Prize and Fiction in Britain Today*, εκδ. Bloomsbury, London 1996.
- Ρογάρη Γ., *Γλώσσα, πολιτική και παιδεία στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1911-1924)*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Σχολής Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2010.
- Ρωμανού Κ., *Εθνικής Μουσικής Περιήγησις (1901-1912)· ελληνικά μουσικά περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 1996.
- , «Μια τραγική αυταπάτη του Μανώλη Καλομοίρη», στο: Ν. Μαλιάρας, Α. Χαρκιολάκης (επιμ.), *Μανώλης Καλομοίρης - 50 χρόνια μετά. Αφιέρωμα στη συμπλήρωση μισού αιώνα από το θάνατο του συνθέτη*, εκδ. Fagotto, Αθήνα 2013, σ. 61-81.
- Romanou K., “Westernization of Greek Music”, περ. *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti I muziku*, τχ. 28-29, 2003, σ. 93-105.
- Romanou K., Barbaki M., “Music Education in Nineteenth-Century Greece: Its Institutions and their Contribution to Urban Musical Life”, περ. *Nineteenth-Century Music Review*, τχ. 8, 2011, σ. 57-84.
- Ρώτα Μ. Σ., *Το περιοδικό Γράμματα της Αλεξάνδρειας (1911-1919)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1994.
- Σαββίδης Γ. Π. (επιμ.), *Ο Καβάφης του Σεφέρη*, τμ. 1, εκδ. Εστία, Αθήνα 1993.
- , *Οι καβαφικές εκδόσεις (1891-1932)· περιγραφή και σχόλιο-βιβλιογραφική μελέτη*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1992.
- Saint-Maurice M., *Histoire de la Légion-d'Honneur*, εκδ. A. J. Dénain, Paris 1833.
- Σακελλαριάδης Χ. Γ., «Ο Καρυωτάκης διευθυντής σατιρικού περιοδικού», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 96, τχ. 1138, 1/12/1974, σ. 1763-1779.
- Σακελαρίου Χ., «Ο Γρ. Ξενόπουλος και η παιδική λογοτεχνία», περ. *Διαβάζω*, τχ. 265, 12/6/1991, σ. 51-56.
- Σακελλαρόπουλος Τ., «Ο “παιδαγωγικός” χαρακτήρας του στρατού· τα ήθη του “μεγάλου σχολείου” στη διαμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών στερεοτύπων», στο: *Μύθοι και ιδεολογήματα στη σύγχρονη Ελλάδα* [Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 23&24

- Νοεμβρίου 2005], Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, [Αθήνα] 2007, σ. 153-174.
- Σαράντης Κ., «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο: Θ. Βερέμης (επιμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 45-71.
- Σαχίνης Α., *Η πεζογραφία του αισθητισμού*, εκδ. Βιβλ. της «Εστίας» / Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 1981.
- Scheideler B., “Von Konsens zu Kritik: Der Friedenspreis des Deutschen Buchhandels”, στο: S. Füssel (επιμ.), *50 Jahre Frankfurter Buchmesse*, εκδ. Suhrkamp, Frankfurt/Main 1999, σ. 105-112.
- Schmitter P., Lehmruch G. (επιμ.), *Trends towards Corporatism Intermediation*, εκδ. Sage, London 1979.
- Schücking L. L., *Η κοινωνιολογία του φιλολογικού γούστου*, μετ.: Τ. Κονδύλης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1970.
- Selden R. (επιμ.), *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας, 8: Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό*, μετ.: Α. Βαλδραμίδου κ.ά., θεώρηση μετάφρασης: Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη] / Α.Π.Θ., Αθήνα 2004.
- Shunming H., *Manufacturing Professional Honor: Journalism Award Institution as Social Control in China*, διδακτορική διατριβή, Department of Media and Communication, City University of Hong Kong, Hong Kong, 2011.
- Siaroff A., “Corporatism in 24 industrial democracies: Meaning and measurement”, περ. *European Journal of Political Research*, τμ. 36, τχ. 2, Οκτώβριος 1999, σ. 175-205.
- Sina D., *Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Νομικής του Τομέα Δημοσίου Δικαίου, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2011.
- Σκοπετέα Έ., *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1870)*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Smith A. D., *Εθνική ταυτότητα*, μετ.: Ε. Πέππα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000.
- , *Ethno-symbolism and nationalism. A cultural approach*, εκδ. Routledge, London/New York 2009.
- , *Nationalism and Modernism, A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, εκδ. Routledge, London/New York 1993.

- Soethaert B., «Το Χρονικό μιας πολιτείας του Παντελή Πρεβελάκη και η “μεταβολή” της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο: Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014)*, ό.π., τμ. 3, σ. 257-274.
- Σολωμονίδου Β., «Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: συμβολή στην ειρηνική συνύπαρξη», στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία»: ιστορική διάσταση και προοπτικές*, τμ. 2, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 387-396.
- Squires C., “A Common Ground? Book Prize Culture in Europe”, περ. *Journal of the European Institute for Communication and Culture “Javnost” - The Public*, τμ. 11, τχ. 4, 2004, σ. 37-48.
- , “A Guide to Literary Prizes”, περ. *Edinburgh Review*, τχ. 103, 2000, σ. 105-112.
- , *Marketing Literature. The Making of Contemporary Writing in Britain*, εκδ. Palgrave MacMillan, London 2007.
- , “Novelistic Production and the Publishing Industry in Britain and Ireland”, στο: B. W. Shaffer (επιμ.), *A Companion to the British and Irish Novel, 1945-2000*, εκδ. Blackwell Publishing, Oxford 2005, σ. 177-193.
- Στάμος Γ., «Κριτική και φασισμός. Η περίπτωση του Άριστου Καμπάνη», περ. *The Athens Review of Books*, τχ. 47, Ιανουάριος 2014, σ. 48-49.
- Strallhofer-Mitterbauer H., *NS-Literaturpreise für österreichische Autoren. Eine Dokumentation*, εκδ. Böhlau, Wien 1994.
- Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ., «Η ένταξη σοσιαλιστών διανοουμένων στο κίνημα του βενιζελισμού», στο: Γ. Μαυρογορδάτος, Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, ό.π., σ. 315-328.
- , «Η ώρα των διανοουμένων», στο: Βαρουχάκη Β., Βατσάκη Α. (επιμ.), *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, ό.π., σ. 63-71.
- Stefanidis I. D., “Reconstructing Greece as a European State: Venizelos’ Last Premiership, 1928-32”, στο: P. M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, ό.π., σ. 193-233.
- Sterm R. W., *The cat and the lion. Jaipur State in the British Raj*, εκδ. E. J. Brill, Leiden 1988.

- Στρέγερ Τ. Ρ., *Γιατί γεννήθηκε το κράτος· εξουσία, ιδεολογία και θεσμοί στην αυγή της νεότερης Ευρώπης*, μετ.: Θ. Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα 2012.
- Strongman L., *The Booker Prize and the Legacy of Empire*, εκδ. Rodopi, Amsterdam 2002.
- Swartz D., *Culture and Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*, εκδ. The University of Chicago Press, Chicago / London 1997.
- Sweeney D., *Work, Race, and the Emergence of Radical Right Corporatism in Imperial Germany*, εκδ. The University of Michigan Press, Ann Arbor 2009.
- Sweeney R., “La Pudique Anastasie. Wartime Censorship and French Bourgeois Morality”, στο: D. Mackaman, M. Mays (επιμ.), *World War I and the Cultures of Modernity*, εκδ. University Press of Mississippi, Jackson 2000, σ. 3-19.
- Tenenti A., “L’essor des universités en Europe: XIIIe - XVIe siècles”, στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές» (Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987)*, τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν./Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989, σ. 57-65.
- Τζιόβας Δ., *Από το λυρισμό στο μοντερνισμό· πρόσληψη, ρητορική και ιστορία στη νεοελληνική ποίηση*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2005.
- , *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι· μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- , *Ο μύθος της Γενιάς του Τριάντα· νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011.
- , *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2006.
- Thérenty M.-È., Vaillant A. (επιμ.), *Presse et plumes: Journalisme et littérature au XIXe siècle*, εκδ. Nouveau Monde, Paris 2004.
- Τόγιας Β. Ι., *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1967)· ιστορική θεώρηση*, τμ. 2, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1990.
- Τριχιά-Ζούρα Μ., *Η αυτοβιογραφία του Γρηγορίου Ξενόπουλου*, εκδ. Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα 2003.

- Τσιώρη Δ., «And the Winner is... Ταξιδεύοντας στον κόσμο των βραβείων παιδικού βιβλίου», περ. *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τχ. 117, Άνοιξη 2015, σ. 32-41.
- , «Τα βραβεία της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς κατά την περίοδο 1990-2010», περ. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τμ. 7, 2014, σ. 83-121.
- Τσοκόπουλος Β., «Περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι στο μεσοπόλεμο», στο: *Ο περιοδικός Τύπος στον Μεσοπόλεμο*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σ. 15-23.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή· ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1890-1922)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα ⁶1992.
- Turnovsky G., *The Literary Market: Authorship and Modernity in the Old Regime*, εκδ. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010.
- Tziovas D., “Mapping out Greek Literary Modernism”, στο: D. Tziovas (επιμ.), *Greek Modernism and Beyond: Essays in Honour of Peter Bien*, εκδ. Rowman & Litterfiled, Lanham/Maryland 1997, σ. 25-39.
- , *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, εκδ. Lexington Books, Lanham/Boulder/New York/Oxford 2003.
- , “The reception of Solomos: national poetry and the question of lyricism”, περ. *Byzantine and Modern Greek Studies*, τμ. 23, 1999, σ. 163-194.
- Ulmer J. S., *Geschichte des Georg-Büchner-Preises*, εκδ. De Gruyter, Berlin 2006.
- Verhey J., *The Spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Vitti M., *Η Γενιά του Τριάντα· ιδεολογία και μορφή*, εκδ. Ερμής, Αθήνα ²2004.
- Vlahakis G., *Imperialism and Science: Social Impact and Interaction*, εκδ. ABC-CLIO, Santa Barbara/California 2006.
- Vogiatzoglou A., “Militant intellectuals against the literary establishment: parallels between Giorgos Kotzioulas and Giannis Skarimbass (1930-1951)”, περ. *Κάμπος: Cambridge Papers in Modern Greek*, τχ. 16, 2008, σ. 45-74.
- Vratskidou E., Protosaltis P., *Hellenic Cultural Institutions in Search of Identity: The case of the National Gallery-Alexandros Soutsos Museum*, εκδ. London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory, London 2007.

- Welch D., *Germany, Propaganda and Total War, 1914-1918. The Sins of Omission*, εκδ. Rutgers University Press, New Brunswick 2000.
- Whitman J. Q., “Early German Corporatism in America: Limits of the ‘Social’ in the Land of Economics”, στο: M. Reimann (επιμ.), *The Reception of Continental Ideas in the World Common Law, 1820-1920*, εκδ. Duncker & Humblot, Berlin 1993, σ. 229-252.
- , “Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal”, περ. *The American Journal of Comparative Law*, τμ. 39, 1991, σ. 747-778, προσβάσιμο διαδικτυακά στο: *Faculty Scholarship Series*, τμ. 660, 1991, http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/660 [τελευταία προσπέλαση: 2/12/2015].
- Wiarda H. J., *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great “Ism”*, εκδ. M. E. Sharpe, Armonk/New York 1997.
- , *Corporatism and Development: The Portuguese Experience*, εκδ. University of Massachusetts Press, Amherst 1977.
- , “Corporatist Theory and Ideology: A Latin American Development Paradigm”, περ. *Journal of Church and State*, τμ. 20, τχ. 1, Χειμώνας 1978, σ. 29-56.
- Williams R., *Marxism and Literature*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 1977.
- Williamson P. J., *Varieties of Corporatism. A Conceptual Discussion*, εκδ. Cambridge University Press, New York 1985.
- Winkle R., *Der Dank des Vaterlandes. Eine Symbolgeschichte des Eisernen Kreuzes 1914 bis 1936*, εκδ. Klartext, Essen 2007.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη Γ., «“Ελληνικού Αγώνος το τριακοσιάδραχμον έπαθλον”· ένα πρώιμο δείγμα μελλοντικής πορείας του συγγραφέα», εφ. *Καθημερινή*, 4/7/1999, σ. 28-29.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη Γ., Λούνης Α. (επιμ.), «Κατάλογος Διευθύνσεων στο Διαδίκτυο για Νεοελληνιστές», Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ., σ. 1-38 (τελευταία ενημέρωση: Καλοκαίρι 2014), http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/links_neoellinistes.pdf [τελευταία προσπέλαση: 27/11/2016].
- Φράγκου-Ψυχοπαίδη Ο., *Η Εθνική Σχολή Μουσικής· προβλήματα ιδεολογίας*, εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1990.
- Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 41986.

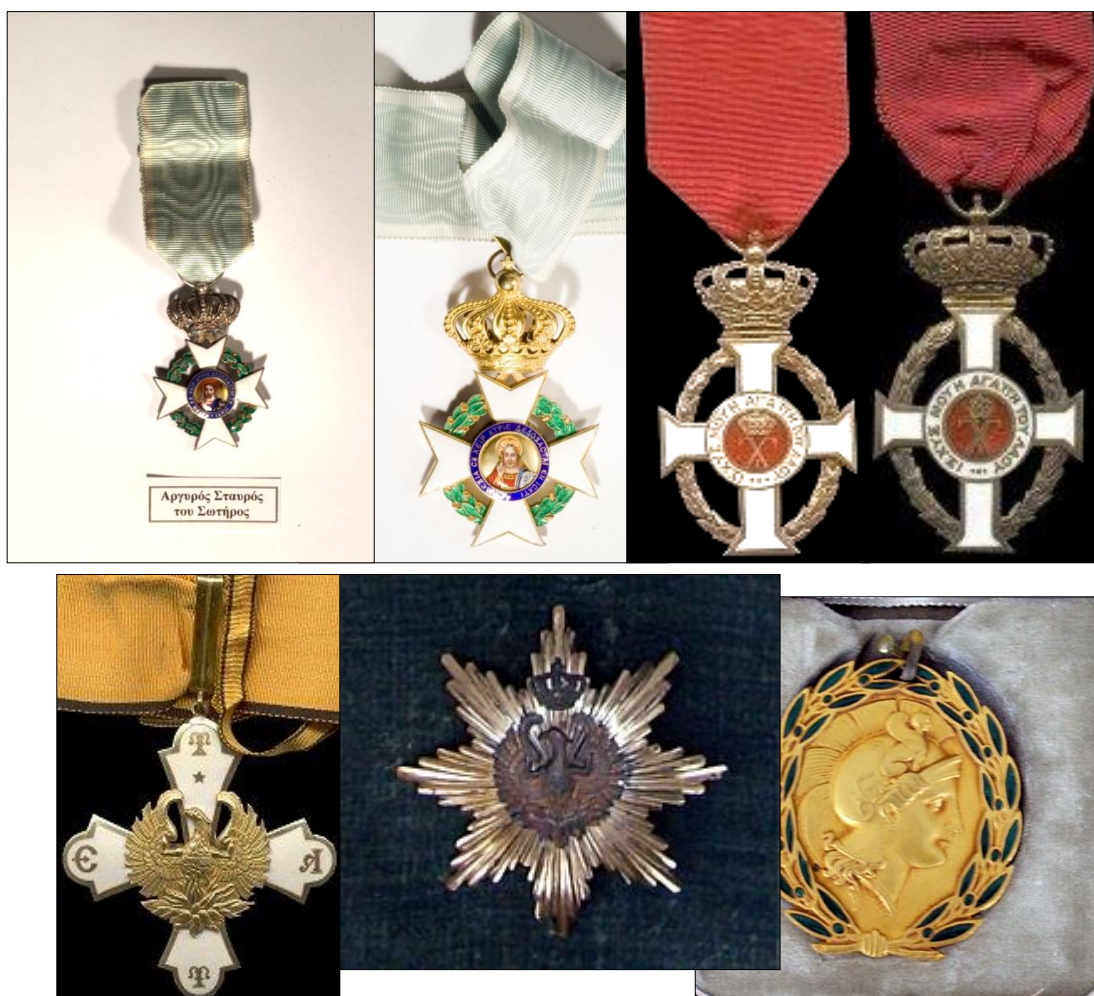
- , *Η γλώσσα και το έθνος, 1880-1980. Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Χαμηλάκης Γ., *Το έθνος και τα ερείπιά του: αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, μετ.: Ν. Καλαϊτζής, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012.
- Χαρίτος Χ. Γ., *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τμ. 1, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1989.
- Χατζηαντωνίου Κ., «Η αντιπαράθεση Παλαμά-Εφταλιώτη περί ποιητικής: “Φαντασία και Πατρίς”», ηλεκτρονικό περ. *e-roema*, τχ. 21, χ.χ., <http://www.e-roema.eu/dokimio.php?id=386> [τελευταία προσπέλαση: 15/1/2017].
- Χατζηβασιλείου Β., «Ο σατιρικός Παλαμάς: ένας στρατευμένος;», περ. *Νέα Εστία*, τμ. 156, τχ. 1771, Οκτώβριος 2004, σ. 484-492.
- Χατζηδημητρίου-Παράσχου Σ., *Το περιοδικό «Παιδικός Κόσμος» (1930-1952): συμβολή στην ιστορία του νεοελληνικού περιοδικού τύπου*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Ανθρωπιστικών Σπουδών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2002.
- Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 1-2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- , «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, μέρος 2, τμ. 2, ό.π., σ. 37-123.
- , «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: ο Μεσοπόλεμος*, μέρος 1, τμ. 2, ό.π., σ. 9-57.
- Χρυσυφάκη Α. Μ., *Η συγκρότηση του παιδικού προτύπου στο Μεσοπόλεμο μέσα από το περιοδικό «Η Παιδική Χαρά» κατά τα έτη 1921-1931 και 1935-1936*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Επιστημών της Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1999.
- Ψαρρά Α., «Μικρό χρονικό σε τρεις πράξεις: Αστικός και σοσιαλιστικός φεμινισμός στη δεκαετία του '20», περ. *Δίψη*, τχ. 3, 1988, σ. 38-45.
- , «Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες: γυναίκες και πολιτική στο Μεσοπόλεμο», στο: Μαυρογορδάτος Γ., Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 67-82.

Ψημίτης Μ., *Κορπορατισμός: προβλήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1994.

Εικόνες

Εικόνα 1. Μετάλλια, παράσημα και διπλώματα, που απονεμήθηκαν σε λογοτέχνες.

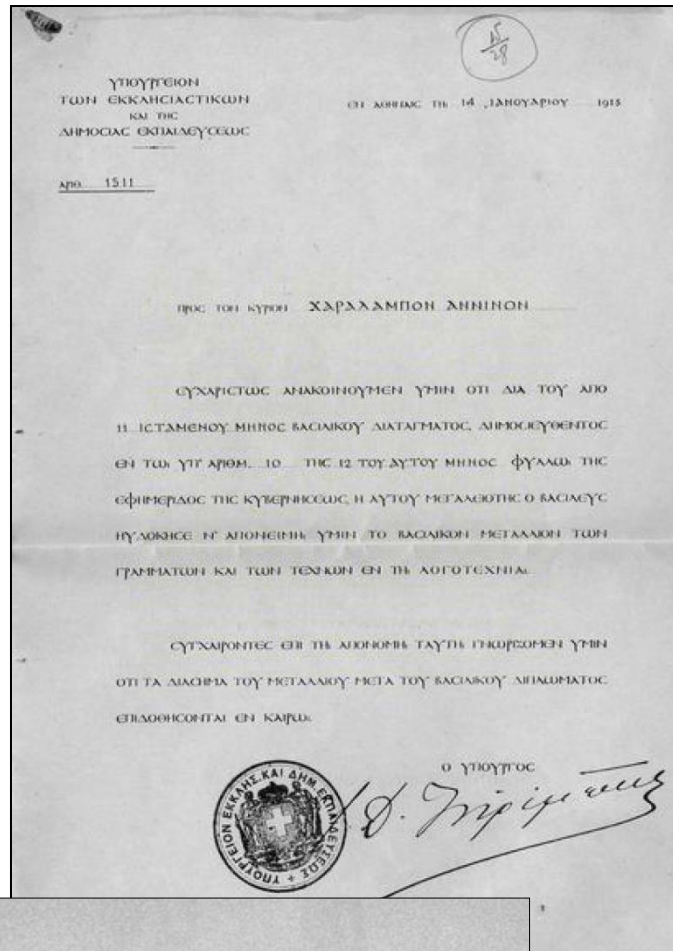
1.1. Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Βασιλικό Τάγμα του Σωτήρος (Αργυρός Σταυρός, Χρυσός Σταυρός), Βασιλικό Τάγμα του Γεωργίου Α' (Αργυρός Σταυρός, Χρυσός Σταυρός), Τάγμα του Φοίνικος (Χρυσός Σταυρός, Ταξιάρχης), Μετάλλιο της Ακαδημίας Αθηνών:

Πηγές: Συλλογή Βασιλείου Νικόλτσιου, Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Αίθουσα Ζ': Εκθετήριο, <http://www.imma.edu.gr/> [τελευταία ανάκτηση: 20/4/2015],
 Medals of the World, Image Collection by Megan C. Robertson,
<http://www.medals.org.uk/greece/greece002.htm> [τελευταία ανάκτηση: 11/5/2015]· Εικ. 25, 28,
 Παράσημα/Διπλώματα Μουσείου Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, επίσημος ιστότοπος του Ιδρύματος:
http://www.kostispalamas.org.gr/musium_01.html [τελευταία ανάκτηση: 3/10/2015]

1.2. Δεξιά: Το Δίπλωμα που συνόδευε την απονομή του Βασιλικού Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών στον Χ. Άννινο με την υπογραφή του τότε υπουργού Παιδείας, Ι. Τσιριμώκου· κάτω: το Δίπλωμα που συνόδευε την απονομή του Εθνικού Αριστείου των Γραμμάτων και των Τεχνών στον Παλαμά.

Ψηφιακό Αρχείο Μπάμπη Άννινου, Κωδ. τεκμηρίου: ANN15.28, Ημερομηνία απόκτησης τεκμηρίου: 1974, Κοργιαλένιο Ίδρυμα – Ψηφιακό Αρχείο, <http://www.corgialenios.gr/library/media.asp?aid=310> (ο ιστότοπος είναι πια ανενεργός) [τελευταία ανάκτηση: 20/4/2013]⁵. Παράσημα/Διπλώματα Μουσείου Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, Εικ. 24, επίσημος ιστότοπος του Ιδρύματος: <http://www.kostispalamas.org.gr/museum/01.html> [τελευταία ανάκτηση: 3/10/2015]

⁵ Η ηλεκτρονική διεύθυνση είναι πια ανενεργή.

Εικόνα 2. Αίθουσες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν απονομές βραβείων.

2.1. Αριστερά: Η Αίθουσα Τελετών - Εκδηλώσεων του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός».

2.2. Δεξιά: Η Μεγάλη Αίθουσα των Συνεδριάσεων της Ακαδημίας Αθηνών.

Πηγές: Επίσημοι ιστότοποι του Φ. Σ. Παρνασσός και της Ακαδημίας Αθηνών:
<http://lsparnas.gr/periigisi/fotografies/> (Κωδικός Πόρου: 0085-11629),
<http://www.academyofathens.gr/ecPortal.asp?id=439&nt=18&lang=1> [τελευταία ανάκτηση: 14/1/2016]

Εικόνα 3. Δημοσιευμένες φωτογραφίες λογοτεχνών επ' ευκαιρία της βράβευσής τους

3.1. Γ. Τσοκόπουλος, Ν. Λάσκαρης (1911), 3.2. Σ. Δάφνης (1920), 3.3. Α. Προβελέγγιος, Χ. Αννινος, Α. Βλάχος, Κ. Παλαμάς, Γ. Σουρής (1915):

Πηγές: εφ. *Εμπρός*, 7/1/1911, Έτ. 15, ΑΦ. 5103, σ. 1· *Αθήναι*, 31/5/1920, Έτ. 18, ΑΦ. 244/6351, σ. 2· «Η απονομή των μεταλλίων: οι βραβευθέντες», περ. *Παναθήναια*, τμ.28, τχ. 324, 1915, σ. 54-56.

Εικόνα 4. Η περί τα βραβεία σκίτσογραφία.

4.1. Σκίτσο του Γ. Ροΐλου, που απεικονίζει τους προτεινόμενους για παρασημοφόρηση λογοτέχνες το 1911. Απεικονίζονται εξ αριστερών οι εξής: Π. Δημητρακόπουλος, Π. Νιρβάνας, Γ. Ξενόπουλος, Γ. Τσοκόπουλος, Ν. Λάσκαρης, Γ. Δροσίνης, Γ. Σουρής, Ι. Δαμβέργης, Γ. Στρατήγης, Α. Καρκαβίτσας, Ι. Κονδυλάκης, Γ. Βώκος, Ι. Πολέμης, Α. Προβελέγγιος, Κ. Παλαμάς και Σ. Παγανέλης.

Πηγή: Γ. Ροΐλος, «Οι άνιπποι ιππότες της λογιότητος» εφ. *Εστία*, 8/1/1911, Έτος 16, ΑΦ. 6077, σ. 1.

4.2. Σκίτσο που –επ’ ευκαιρία της πρώτης απονομής του Μεταλλίου των Γραμμάτων και των Τεχνών (1915)– απεικονίζει τον Καμπούρογλου με λεζάντα: «Αφού δεν μου το εδώσατε θα σας κάνω ...ΘΡΥΨΑΛΑ!...»..

Πηγή: «Μετά την απονομή των μεταλλίων», περ. *Παναθήναια*, τμ. 28, τχ. 324, 1915, σ. 60.

Εικόνα 5. Φωτογραφίες βραβευθέντων.

Κάτω αριστερά: Φωτογραφία του Μπάμπη Άννινου, ο οποίος απεικονίζεται να φέρει τα παράσημα που του είχαν απονεμηθεί. Κάτω δεξιά: Στιγμιότυπο από τη βράβευση της Μυρτιώτισσας και του Γ. Αθάνα από την Ακαδημία Αθηνών (1933):

Πηγές: Ψηφιακό Αρχείο Μπάμπη Άννινου, Κωδ. Τεκμηρίου, ANN15.29, Ημερομηνία απόκτησης τεκμηρίου: 1974, Κοργιαλένιο Ίδρυμα – Ψηφιακό Αρχείο (Δωρεά Αννέτας Γεωργιάδου, Κλειούς και Μαριάννας Χ. Άννινου), <http://www.corgialenios.gr/library/media.asp?aid=311> (ο ιστότοπος είναι πια ανενεργός) [τελευταία ανάκτηση: 20/4/2013]: «Η χθесινή πανηγυρική συνεδρίασις της Ακαδημίας», εφ. *Ακρόπολις*, 26/3/1933, σ. 5.

Εικόνα 6. Πλανόδιοι βιβλιοπώλες στην Αθήνα του Μεσοπολέμου.

Πηγή: «Υπαίθριοι πωληταί μικρών βιβλίων εις τους αθηναϊκούς δρόμους», εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 1/1/1933, σ. 4.

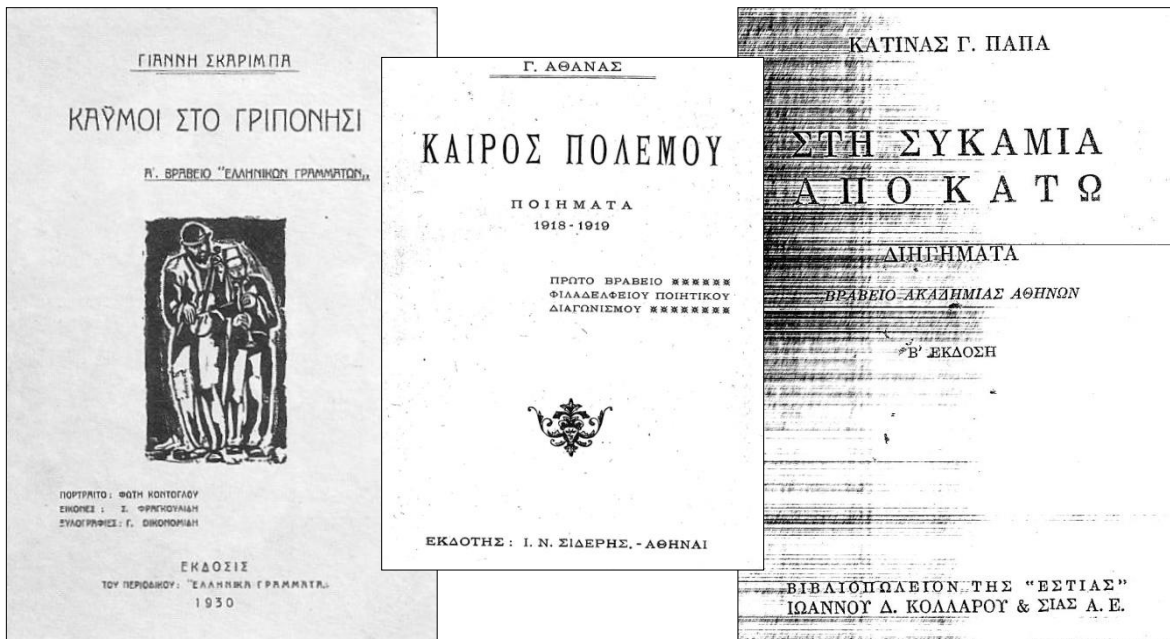
Εικόνα 7. Εξώφυλλα από βιβλία βραβευθέντων έργων.

7.1. Το εξώφυλλο του φυλλαδίου που περιέχει τις παρτιτούρες των τραγουδιών, που βραβεύτηκαν στον διαγωνισμό του Υπουργείου Στρατιωτικών (1914):

Πηγή: Αρχείο: Ελληνικά Τραγούδια/ Έντυπα-Εκδόσεις- Αποκόμματα Τύπου, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής» – Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη», Αρ. Έκδοσης: Μ 329 Ε, Μ 300 Ε, Μ 332 Ε, Μ 333 Ε,
<http://digma.mmb.org.gr/Item.aspx?kkt=GRSON00000230>
 [τελευταία ανάκτηση: 16/1/2014]

7.2. Εξώφυλλα των έργων *Καῦμοι στο Γριπονήσι*, *Καιρός πολέμου*, *Στη συκαμιά από κάτω* του Γ. Σκαρίμπα, του Γ. Αθανά και της Κ. Γ. Παπά αντίστοιχα. Κάτω από τους τίτλους αναγράφεται η πληροφορία της βράβευσής τους.

Εικόνα 8. Στιγμιότυπα από την πρώτη συντελεσθείσα επί Μεταξά τελετή απονομής των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας (1940).

Ο Ι. Μεταξάς απονέμει βραβεία σε λογοτέχνες. Διακρίνονται ο Κ. Μπαστιάς, ο Γ. Ξενόπουλος και ίσως ο Η. Βενέζης:

Πηγές: εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Έτος 19, ΑΦ. 6424, 23/5/1940, σ. 2·: εφ. *Η Πρωϊά*, Έτος 15, ΑΦ. 15-200, Πέμπτη 23/5/1940, σ. 2· εφ. *Ακρόπολις*, Περίοδ. Β, Έτος 12, ΑΦ. 4063, 23/5/1940, σ. 2· εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, Έτος 8, ΑΦ. 2754, Πέμπτη 23/5/1940, σ. 1.

Εικόνα 9. Ο «εθνικός ποιητής» ως δημόσιο πρόσωπο.

9.1. Ο Κ. Παλαμάς στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Σολωμού, Εθνικός Κήπος, 1925·

9.2. Ο Σ. Ματσούκας εμψυχώνει τους ναυτικούς στο αντιτορπιλικό «Νίκη», 1913-1914·

9.3. Ο Α. Σημηριώτης σε εκδήλωση για τους πρόσφυγες, Παναθηναϊκό Στάδιο, 1939 (κάτω αριστερά)·δ) Πάνδημη κηδεία του Σ. Ματσούκα (κάτω δεξιά).

Πηγές: «Εις μνήμην του Διονυσίου Σολωμού», εφ. *Δημοκρατία*, 31/5/1925, Έτος 2, ΑΦ. 566, σ. 1· «Από τα χθεσινά εγκαίνια», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 31/5/1925, Έτος 7, ΑΦ. 2985· «Φωτογραφία Κωστή Παλαμά, 1925», Συλλογή Κ. Θ. Δημαρά, α/α ευρ.: 2295, Νεοελληνική Εικονιστική Προσωπογραφία, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, επίσημος ιστότοπος: <http://www.eie.gr/prosopographia/palamas-2295.html> [τελευταία ανάκτηση: 27/9/2015]· «Ο Ματσούκας με την σημαίαν», εφ. *Εστία*, 28/11/1928, Έτος 33, ΑΦ. 12291, σ. 4· «Η κηδεία του Σπύρου Ματσούκα», εφ. *Εστία*, 27/11/1928, Έτος 33, ΑΦ. 12290, σ. 4· «Οι πρόσφυγες και ο αρχηγός», εφ. *Αγροτικόν Μέλλον*, 8/7/1939, Έτος 1, ΑΦ. 33, σ. 12-13.

Εικόνα 10. Εικόνες πολιτικών, δημοσιογράφων και λογοτεχνών που επηρέασαν την πολιτισμική πολιτική της περιόδου 1910-1942.

10.1. Α. Τράμπαν: 10.2. Κ. Ουράνης: 10.3. Π. Χάρης   10.4. Κ. Μπαστιάς:

Πηγές: «Ο κ. Αλβέρτος Τράμπαν...», εφ. *Εφημερίς*, Περίοδ. Γ, ΑΦ. 781/11396, 22/1/1914, σ. 1· «Κώστας Ουράνης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 7/3/1926, Έτος 10, ΑΦ. 3263, σ. 1 [Σκίτσο του Α. Πρωτοπάτη]· «Για το έργο του Αλεξανδρινού ποιητού Κ. Π. Καβάφη», περ. *Νέα Τέχνη*, τχ. 7-10, Ιούλιος-Οκτώβριος 1924, σ. 112 [Σκίτσο του Κ. Βελμούρα]· Κ. Μπαστιάς, «Αι Αθήναι εφιλοξένησαν χθες δι' ολίγας ώρας τον μέγαν ινδόν διδάσκαλον», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 26/11/1926, Έτος 10, ΑΦ. 3522, σ. 1.

10.5. Ο Γ. Δροσίνης το 1921 στο Παρίσι, έναν χρόνο πριν την απόλυσή του από το τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών του υπουργείου Παιδείας· νι) Ο Ι. Γρυπάρης (διάδοχος του Δροσίνη στην ίδια υπηρεσία) το 1933 στην Αθήνα (Φωτ. Α. Χατζηγεωργίου):

Πηγές: α) *Γεώργιος Δροσίνης. 150 χρόνια μετά...*, εκδ. Συλλόγου «Οι Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνη», Κηφισιά 2010· β) Συλλογές Ε.Λ.Ι.Α., Κωδ. 1Ε10.135.
<http://eliaserver.elia.org.gr/elia/site/content.php?sel=22&showimg=true&firstDt=0&present=427433>
 [τελευταία πρόσβαση: 10/1/2016]

10.6. Εικόνες ορισμένων από τους υπουργούς Παιδείας της υπό εξέταση περιόδου (από τα αριστερά προς τα δεξιά: Α. Αλεξανδρή, Ι. Τσιριμώκος, Χ. Βοζίκη, Α. Μιχελιδάκης, Ι. Λυμπερόπουλος, Κ. Γόντικας, Γ. Παπανδρέου, Θ. Τουρκοβασίλης, Κ. Γεωργακόπουλος):

Πηγές: «Σκιαγραφίαι υπουργών: ο Τσιριμώκος», εφ. *Ακρόπολις*, 14/2/1915, Έτος 27, ΑΦ. 10838, σ. 1· «Οι νέοι υπουργοί του κράτους», εφ. *Αθήναι*, 25/2/1915, Έτος 13, ΑΦ. 190/5430, σ. 1· Ν. Μπέη, «Το υπουργικόν συμβούλιον», εφ. *Αθήναι*, 13/3/1916, Έτος 14, ΑΦ. 147/5811, σ. 1· «Ο τέως πρεσβευτής κ. Απ. Αλεξανδρή», εφ. *Έθνος*, 14/11/1922, Έτος 9, ΑΦ. 3180, σ. 1· «Το εκπαιδευτικόν πρόγραμμα της δημοκρατικής κυβερνήσεως», εφ. *Δημοκρατία*, 25/5/1924, Έτος 1, ΑΦ. 194, σ. 5· «Επί των μαθητικών θρανίων», εφ. *Εστία*, 29/10/1928, Έτος 33, ΑΦ. 12265· «Οι ορκισθέντες χθες νέοι υπουργοί», εφ. *Ακρόπολις*, 14/3/1933, Περίοδ. Β', Έτος 5, ΑΦ. 1480, σ. 5· Γ. Κ. Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τμ. 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 44· «Ο ετήσιος απολογισμός του υπουργείου της Παιδείας από της 4^{ης} Αυγούστου», εφ. *Πρωΐα*, 7/8/1937, Έτος 12, ΑΦ. 12/275.